

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2011.

21.
kötet

SÁTORALJAÚJHELY
750 ÉVE VÁROS

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Csomós Zoltán
grafikáival

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816),
a portré Simó Ferenc alkotása
(1829)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

Gondolatok a 250. évforduló után
Ismeretlen Kazinczy-kéziratok a hagyatékban
Kazinczy legkiválóbb fordításairól
A széphalmi mester emlékjelei itthon és külhonban
Az érsemjéni Kazinczy-Fráter-Csiha emlékműzeum

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

A megőrzés és a változás nyelvünkben
A vizuális költészet műfaji tipológiája
A magyar nyelvstratégiáról

MESTEREK ÉS MŰVEK

Liszt Ferenc zenéje
Madách és Arany 1861-ben
Jókai Mór regényírói szemlélete
A felvidéki magyar irodalom

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Sátoraljaújhely a középkorban
A Bodroghöz hadi krónikája
„Urak és parasztok” Újhelyben a 18. század végén
Idegenek a városban
Radon veszély az Ungvári-pincesoron?

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Hegyaljai hétköznapiak a 18. században
Frontnapló 1916-ból
Láncszemek Petrasovszky Leóról

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Új tiszteletbeli tagunk: Kiss Jenő professzor
Deme László és Czigány Lóránt emlékezete
Búcsú Katona Rezsőnéől és János Istvántól

TARTALOM

SÁTORALJAÚJHELY A HELYI KÖLTŐK LANTJÁN

MATOLAY ETELE: Őszi részegség	1
ID. AMBRÓZY ÁGOSTON: Határszéli város, 1920	2
KROÓ JÓZSEF: Sátoraljaújhely	2
TULCSIK FERENC: Szülőföldemen (részlet)	2

KAZINCZY ÉS KORA

KISS JENŐ: A Kazinczy életmű – gondolatok az évforduló után	3
CSEH KÁROLY: Versek	8
FRIED ISTVÁN: Kazinczy és a magyar irodalom	9
CZIFRA MARIANN: Ismeretlen <i>Orthologus</i> és <i>Neologus</i> kézirat(ok) a Kazinczy-hagyatékban	23
FINTA ÉVA: Haldokló elhalások (vers)	32
ORBÁN LÁSZLÓ: Kazinczy feljegyzése alkímiáról, szellemidézésről...	33
KISS ENDRE JÓZSEF: Kazinczy Ferenc és a cseh-morvaországi magyar református misszió	43
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy legkiválóbb fordításai (1807—1816)	51
POZSGAI GYÖRGYI: Versek	78
HALÁSZI ALADÁR: Kazinczy Ferenc viszonya a természethez	79
SZÍVÓSNÉ VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA: Kazinczy, az európai ember	89
MEZEI MÁRTA: Kölcsey Ányosról a <i>Nemzeti hagyományokban</i>	93
MARTINÁK JÁNOS: Kölcsey Ferenc: Görög filozófia	105
KATONA JUDIT: Versek	110
KISS LÁSZLÓ: Pethe Ferenc „természeti historicus” emlékezete	111
STEINER JÓZSEFNÉ: Kazinczy Ferenc emlékjelei itthon és külföldön	121
CSORBA SÁNDOR: Adatok az érsemjéni Kazinczy, Fráter, Csiha múzeum történetéhez	131
SZILÁGYI PÉTER: Ki is az a Kazinczy?	135
KAZINCZY FERENC A. G.: A sétáló Kazinczy	139

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

NYIRKOS ISTVÁN: A megőrzés és a változás a magyar nyelvben	143
MIZSER LAJOS: Litkei Tóth Péter stílusa, nyelve	149
CSÓSZ SZABÓ ISTVÁN: A „paraszt” a közgondolkodásban	153
KELEMEN ERZSÉBET: A vizuális költészet műfaji tipológiája	157
KELEMEN ERZSÉBET: „Minden élet szent” (Képvers)	160
BALÁZS GÉZA: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról	161

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ: Liszt, a magasság és a mélység zenéje	173
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Liszt Ferenc – a remény zenéje (vers)	175
PÁTKAI RÓBERT: Reménység a reménytelenségben – Vörösmarty Mihály	177
HALÁSZI ALADÁR: Szonettfüzér a hazáról (versek)	181
BARSI ERNŐ: Emlékezés Egressy Benjáminra	183
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Madách és Arany 1861-ben	189
NYIRI PÉTER: Jókai Mór: <i>Szomorú napok</i>	201
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: Pósa Lajos, a nagy mesemondó	217
MARTINÁK JÁNOSNÉ: Németh Pál ébresztése	223
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Gondolatok Németh László protestantizmusáról	235
SZENCZI IBOLYA: A felvidéki irodalom a magyar irodalom főnixmadara	239
CSOMÓS ZOLTÁN grafikái	142, 151, 152, 156, 159, 188, 216, 246, 287, 325, 326, 380, 405, 424, 520

Sátoraljaújhely a helyi költők lantján

Matolay Etele:

ŐSZI RÉSZEGSÉG

1.

A nyáridő már lassan ősze fordul,
a hegytetőn a szél lihegve nyargal.
Már hűvösebb az ónos, szürke hajnal,
s a vén kapu is másképpen csikordul.

A pincék hűvös alja forr a bortul,
zörögnek fent a lombok, sárga zajjal,
s ha jó az est a véres alkonyattal,
a vén harangnak torka fázva kondul.

A lusta tájra sárga láz telepszik:
boldog, vajúdó, kínos, tarka mámor,
s míg fölön, a hegytetőn a szél verekszik,

a langyos Érés lenn a völgyre omlik:
már minden ízre, színre, fényre bomlik,
s szomjas torokkal vár a pincegádor.

2.

Vagyok a szüretelő, az éhes.
Amit leszedek, megeszik mások.
Szőlőtőkék közt dalolva járok,
s bús énekem könnyel, vérrel ékes.

És hiába, muszáj énekelni:
uram, a Végzet rámparancsolta,
hogy szüreteljek mindig dalolva,
s dalos ajkam ne tudjon betelni.

Igyátok e bort: én szüreteltem.
Ne vessétek, amit énekeltem:
tiétek a mámor – enyém a kín.

S mégis – a Szedés öröme enyém!
Enyém az Illat és enyém a Szín,
míg lebukom az őszi venyigén!

3.

Gyérül a Napnak lankadó sugára,
s az ifjú bornak íze már kiforrt.
Megtépte kint a szél a bús bokort,
s a légbe szállt a részeg, őszi pára.

Jaj, mind elszáll, mi benne volt a nyárba,
a csúnya szél most mindent összehord,
és így terít utolsó, őszi tort,
s ami maradt, elszórja mind a sárba.

Üres kezekkel állok egymagamban,
s amíg a szél zúg, egyre hangosabban,
elszáll előlem halkán minden élet.

Ez már a Cél, a Vég, betelt a mérték,
s hogy ízeit az ajkaim elérték,
a Teljesség immár a semmivé lett.

4.

Már rothad lent a nyirkos, rőt avar,
komor, kopár és elhagyott a kert.
Az ősze belepte lenn a vén utat,
s a szemétdombon kopott tyúk kapar.
Bután, únottan tűr, keres, kutat.

Csak néha hull egy elkésett levél
peregve. Hangja fájó jajgatás,
míg rá nem száll a lágy, dércsípte csend.
S hallgat a kert, mint aki rég nem él,
s nem tudja, hogy az élet mit jelent.

Most én is éppen úgy kapargatok
lelkem kertjének elhagyott szemét-
dombján, mint tyúk, ki árva és beteg...
Aztán megúnom s fázva hallgatok:
nincs semmi kincs, amit fölszedhettek.

5.

Az ágak közt kilátni messzire.
Könyvem behajtom. Elég volt mára már.
Szép volt a nyár,
mely csalfa fényt ad.

De hív a fájó láthatár,
mely tejszínűn lebeg,
s ködös szívemnek intenek
a rozsdaszínű vén fák.

A kertbe még ma kimegyek
és teszek egy rövidke sétát.¹

¹ Megjelent a szerző *Vendég c.* verseskötetében. Sátoraljaújhely, 1947. 30-32.

Id. Ambrózy Ágoston:

HATÁRSZÉLI VÁROS, 1920.

Kicsi város, szegény város.
Minden házon három ablak.
Minden házba három szoba.
Minden házba tízen laknak.

Minden utca macskaköves.
Hosszú, görbe sorok állnak
utcák szélén platánfákból.
Kinn a korzón lányok járnak.

Kinn a korzón fiatalok:
fiúk járnak, lányok járnak.
Benn a házba, lámpa mellett
apák várnak, anyák várnak.

Apák, anyák, fiúk, lányok
soha, soha nem nevetnek.
Vacsorára, lámpa mellett
vizet isznak, krumplit esznek.

Krumpli mellett megvénülnek,
beülnek a karosszékbe.
Karosszékbe' elalusznek
fölebrednek fenn, az égbé'.

Egyik évben ezren vannak,
másik évben már csak százan.
Mindig több a kihűlt kályha,
üres asztal, üres házban.

Mindig több a kidőlt kereszt,
száradt sír a temetőben.
Elszőkdösnek vagy meghalnak
egyre többen, egyre többen.

Kicsi város, szegény város.
Minden házon három ablak.
Üres házba üres szoba.
Üres házba holtak laknak.

Kroó József:

SÁTORALJAÚJHELY

Itt láttam meg a napvilágot,
Itt szórták rám az első átkot,
Az első átkot, az első áldást,
Itt táncoltam az első csárdást:
A haláltáncot az Élettel,
Itt buktam földre a szívemmel;
Itt törték össze darabokra,
Itt tépték össze cafatokra,
S véres rongyokra fájó lelkem,
Apám és Anyám itt temettem;
Ó, jaj, az ég itt sosem volt kék,
E város nekem mégis szentség!
Szent selyemzászló, oltárkendő,
Aranysugaras csipkés felhő,
Fehér, harmatos tépett rózsza,
Az éghez szálló síró nóta,
Anyám dalolta őszi zsoldár,
Könnyből épített templomoltár;
Itt sírtam el az első nótát,
Itt kaptam Anyám első csókját.
Ó, jaj, az első s utolsó is...
Ringató bölcsőt... s koporsót is.
(1944)²

Tulcsik Ferenc:

SZÜLŐFÖLDEMEN

(részlet)

S most, barátim, akik összejöttünk,
S régi kedves ismerősök közöttünk,
Ünnepeljük e napot vidáman,
Sátoraljaújhely városában,
melynek keblén szárnyra nőtt a lelkünk,
Hol egykor oly sok örömet leltünk –
És kiáltunk, hogy: e város éljen
Igen soká boldogságban, fényben!

² Megjelent a *Zempléni Népiújságban* 1946. jún. 9-én.

KAZINCZY ÉS KORA

KISS JENŐ

A Kazinczy-életmű – gondolatok az évforduló után

Kazinczy születésének 250. évfordulóját 2009-ben ünnepeltük. Ez az esztendő Kazinczy-év, egyszersmind a magyar nyelv éve is volt Magyarországon, jelezvén Kazinczy munkásságának a magyar nyelvközösség és nyelv szempontjából való jelentőségét. A széphalmi mesternek a történelmi formátumát azonban nemcsak a jubileumok, a tisztelegő rendezvények, a Kazinczy-kultusz, nemcsak intézmény- és utcanevék sora mutatja. Nagyságát egyebek mellett a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma teszi láthatóan érzékelhetővé, de igazolja a sátoraljaújhelyi székhelyű Kazinczy Ferenc Társaság eredményes működése és kiadványai is.¹ Ám leginkább mégiscsak az, hogy 180 esztendővel halála után, tehát napjainkban is van mit tanulnunk tőle. Tudvalevő, hatalmas irodalom szól róla: irodalomtudósok, nyelvészek, történészek, a művelődés- és a helytörténet művelői, s írók kutatják továbbra is a Kazinczy-életművet. S hogy így van, az nemcsak az utókor természetes hálájának a kifejeződése, hanem annak is, hogy az utókor – tehát a ma, azaz mi is – merítünk Kazinczy példájából, életművének máig hatni képes tanulságaiból. Párját ritkító az a hatástörténet, amely Kazinczy utóéletét jellemzi ennyi idő után is, bizonyosságául annak, hogy széphalmi „szent öreg” (ahogy Petőfi fogalmazott) a magyarság történeti tudatának része. Mindenegykor talált saját értelmezése szerint fölteendő kérdéseket, továbbépíthető ötleteket, magyarázatokat, követhető példát a Kazinczy-életműben.

Amikor most, számomra megtisztelő módon itt, Sátoraljaújhelyben, ahol Kazinczy oly gyakran megfordult, s ahol a levéltárban sok időt eltöltött, szellemét megidézve én is szólhatok róla, akkor ezt – szerteágazó munkássága imponáló voltára s életének nem kevés próbatételére és keservére való tekintettel is – a tiszteletadás őszinte érzésével, főhajtással teszem.²

Az írott és elektronikus forrásokban tájékozódók a Kazinczyról szóló tudósításokban többféle megjelöléssel találkozhatnak. A lexikonszerű szócikkek egynémelyike szerint Kazinczy „író, költő”, mások szerint „irodalomszervező, költő, író”, megint mások szerint „nyelvújító, író, műfordító” volt. Az igaz, hogy ő mindegyik volt, de ennél jóval többet tett. Korunk szakosodott világának szemlélete szerint próbáljuk beskatulyázni őt is valamelyik szakmába, tudományágba. De nem megy. Kazinczy korában még nem különült el

¹ Kovács Dániel, 2009.

² Írásom eredetileg székfoglaló előadásként 2011. április 2-án hangzott el a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén.

a nyelv- és az irodalomtudomány, s abban az időben a nyelvnek és az irodalomnak a nyelvközösségben betöltött szerepe sem volt azonos azzal, amit mi napjainkban tapasztalunk. Más feladatai is voltak az akkori magyar értelmiségnek, mint a mainak. Ennek érzékeltetésére idézem emlékezetünkbe, hogy amikor Kazinczy elkezdi tevékenységét, még nincs kodifikált magyar irodalmi nyelv, nincs egységes helyesírás, nincs Akadémia. Ami van, arról Kazinczy 1793-ban így készített leltárt: „Készületlen minden: Lexikonunk szűk, szegény; grammatikánk habzó, hiányos; Stylisticánk feszes, ügyetlen, s ’a mi mindennél bajosabb, mi magunk, Írók és Olvasók, készületlenek vagyunk, s egészen készületlenek”.³

S mi jellemzi az akkori sajátos magyarországi helyzetet? Ez: „egy országban, ahol a latin a hivatalos nyelv, ahol a lakosságnak csaknem hatvan százaléka nem magyarul beszél, ahol az uralkodó anyanyelve évszázadok óta német, és ezeknek az uralkodóknak a székhelye is egy másik ország fővárosa [...] igen egyedi és igen komplikált a helyzet”.⁴ S mi tűnik föl a 18. és 19. század fordulójára forrásait olvasgató érdeklődőnek? Egyrészt a nemzetté válás folyamatát kísérő patriotizmusnak, a közjóért, a hazáért való tetterkésztségnek a terjedése. Másrészt az, hogy a magyar nyelv ügyét a kortárs magyar értelmiség a legszorosabb összefüggésben szemlélte és kezelte a társadalom korszerűsítésének a törekvéseivel. Kazinczy egy 1808-ból származó idézete pontosan kifejezi ezt: „bennünk hazaszeretet lobog, mellynek egy része a nyelv szeretete”.⁵

Kazinczy íróként, költőként, műfordítóként, nyelvújítóként, nyelvészként, kritikusként, iskolapolitikusként, szerkesztőként, levelezőtársként, irodalomszervezőként is mint művelődéspolitikus tevékenykedett, nemzetstratégiai szempontból kiemelkedő szolgálatot végezve. Ebben van Kazinczy múlhatatlan érdeme, ebben van Kazinczy örökségének a lényege.

Bíró Ferenc nagy monográfiájában⁶ a nyelvkérdés nemzetközi és hazai összefüggéseit alaposan elemelve, kellő társadalomtörténeti beágyazottsággal új megvilágításba helyezi a szóban forgó korszakot, joggal állapítva meg, hogy sem a „nyelvújítási harc”, sem pedig a „nyelvújítás” kifejezés nem fedi Kazinczy munkásságát; igaz viszont, hogy mindkettő elengedhetetlenül fontos, szerves része volt a magyar nemzetté válás és polgárosodás bonyolult folyamatának. Benkő Loránd Széchenyivel kapcsolatban fogalmazta meg azt, ami Kazinczyra, Bessenyeire és társaikra is érvényes, hogy tudniillik működésük mozgatórugója az volt, hogy az „miben, mennyiben segíti a társadalmi haladást [...] a nyelvben eszközt lát[tak] a közjólét, a közboldogság, a közértelmesség, a közműveltség eléréséhez, illetőleg magasabbra emeléséhez”.⁷ Kazinczy nagysága egyértelműen világos volt már kortársai számára is. Hogy Petőfi Atlaszhoz hasonlította, hogy Kosztolányi szerint mindenki, aki magyarul ír, adós neki, s hogy Szauder József irodalomtörténész szerint benne a legnagyobb magyar írástudót tisztelhetjük, ebben a körben bizonyára közismert. Igen: a Kölcseytől „a nyelvvel történt nevezetes fordulás”-ként emlegetett nyelvújításnak, amely szűkebb értelemben az 1790-es évek elejétől az 1820-as évek közepéig tartott, Kazinczy volt a főszereplője.

³ Idézi Benkő, 1982. 21.

⁴ Bíró, 2005. 590.

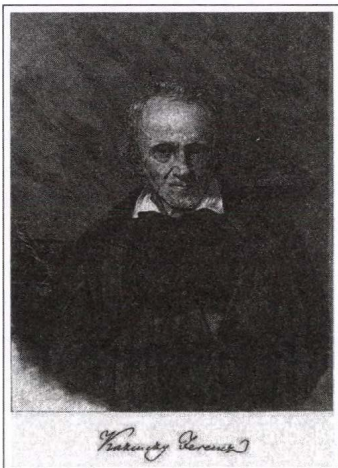
⁵ Benkő, 1982. 10.

⁶ Bíró, 2010.

⁷ Benkő, 1992. 15.

Amit annak idején, a felvilágosodás korában Kazinczyék fölismertek, az volt, hogy a magyarság a közös nyelven és kultúrán alapuló nemzetfogalom jegyében csak a magyar nyelv korszerűsítésével fogható össze és modernizálható. Ekkor válik a nyelv politikummá, a nyelvi kérdés a nemzetté válás egyik sarkalatos kérdésévé. Más nemzetek is ez elé a dilemma elé kerültek. A nyelvi feltétel teljesülésére, ti. hogy a társadalom versenyképessé csak akkor válhat, ha van versenyképes, más szavakkal magas teljesítőképességű, azaz az élet minden területén használható nyelve, két lehetőség kínálkozott. Az egyik utat az írek járták: értelmiségük az írnel fejlettebb angolra váltott, ennek következtében elmaradt az ír nyelv korszerűsítése, s bekövetkezett a nyelvcseré. A másik utat, tudniillik a saját nyelv korszerűsítésének – s ezzel megtartásának – útját járta a többség. A XVIII. század végének vezető magyar értelmisége, Kazinczyék is. Mai szemmel nézve is minden elismerést megérdemel, ahogy a magyar nyelv korszerűsítésének bonyolult folyamatát Kazinczy és társai irányították. Számos vita kísérte a nyelvújítást, a résztvevők sebeket osztottak és kaptak, de az alapvető cél azonos volt: a közjót, a közösség javát kívánták szolgálni, abban a meggyőződésben, amit Bessenyei így fogalmazott meg: „Mind-en nép a maga nyelvén lett tudóssá, de idegenen sohasem”. Az akkori szóhasználat szerinti „nyelv-mívelés” (ez a szó szerepel az Akadémia alapító okiratában is) nyelvfejlesztést, nyelvbővítést, nyelvcsinosítást jelentett, illetőleg ezeknél is több volt. Kazinczyék anyanyelv-korszerűsítése – mai kifejezéssel szólva – teljes nyelvi tervezési program megvalósításává terebélyesedett. Mert emlékezzünk csak: a nyelvújítás nemcsak a magyar nyelv állagának a bővítését, nemcsak az írott köznyelv előrehaladó kodifikálását hozta el, hanem e nyelvnek és közösségének a helyzetében is hozott pozitív változásokat azzal, hogy kiterjesztették a magyar nyelv használati körét és később jogi érvényességét is (a betetőzést a magyar nyelv 1844-ben történt hivatalossá tétele jelentette), sőt gondoskodni törekedtek a köznyelv elterjesztéséről is. Igen, a „nyelvújításnak nevezett történeti folyamatok korabeli és későbbi általános indoka a magyar művelődési és nyelvi elmaradottság felszámolása, a magyar nyelvnek az új kommunikációs igények kielégítésére való alkalmassá tétele, a modernizációs felzárkózás végrehajtása volt”.⁸ Ugyanez jellemezte a többi nyelvújítást is, így például a 19. század második felében lezajlott finn és a 20. század eleji észt nyelvújítást is.

A közelmúltban elhunyt Benkő Loránd, a szóban forgó kornak és e kor magyar nyelvének kitűnő ismerője és kutatója azt állapította meg, hogy Kazinczy „mint a nyelv lényegéről, funkciójáról, fejlődéséről, törvényeiről, alkotó elemeiről gondolkodó, valló tudós is kiemelkedő tudománytörténeti értékű eredményekkel dicsekedhet. Számos kérdésben vallott koránál sokkal előbbre mutató, *ma is érvényes, a mához is szóló elveket*, a nyelvhasználat bizonyos területeit oly szélességben és mélységben érintve, mint előtte senki s utána sem sokan. A magyar felvilágosodás eszmevilágának a nyelv ügyeit tekintve kétségkívül

⁸ Tolcsvai Nagy, 2007. 44.

Kazinczy volt a legjelentősebb, *egy teljes gondolati rendszert* felépítő elméleti kifejezője; ugyanakkor ő volt az a nyílt szintéren működő, küzdő személyiség is, aki a magyar nyelv ügyéért a felvilágosodás korában gyakorlatilag is a legtöbbet tett”.⁹ Kazinczy természetesen szembesült a korabeli nyelvi-nyelvhasználati feszültségekkel is, s ezekre céltudatosan keresve a megoldást elméleti és gyakorlati válaszokat is adott. Gondoljunk arra, hogy a népi és a magas kultúra, azaz nyelvi tekintetben a népnyelv és az irodalmi nyelv szembenállása éppúgy foglalkoztatta, amiként az eszmény és a gyakorlat, azaz a fentebb stíl és a hétköznapi nyelvhasználati hagyomány vagy a szabályos és az egyéni viszonya a nyelv használatában, különös tekintettel az írói szabadságra, amely számára oly fontos volt. Véigigkíséri pályafutását az a feszültségviszony is, amely az európai és a magyar között élesen vetődött föl, hiszen célja éppen az volt, hogy segítse anyanyelvközösségét fejlett nyugat-európai szintre emelni. Gyakorlati tevékenységének fő színtere tanfelügyelői szerepvállalása, nagy fontosságú folyóirat-szerkesztői munkálkodása és kiterjedt, szinte halála napjáig folytatott levelezése volt, melybe rengeteg időt és sok pénzt fektetett. Amit tett, hivatásérzetből tette. Küldetéstudata volt, s ettől nem tudta semmi sem eltántorítani. Tekintélye magyarázza, hogy öregedő korában is hozzá járultak, nála jelentkeztek, véleményét kikérték a jövőt jelentő ifjú kortársak is: Kisfaludy Károly, Bajza József, Toldy Ferenc, majd Eötvös József és Szalai László. Sok-sok vitában vett részt, de vitapartnerei is elismerték korszakos érdemét. Kölcsey így fogalmazott a széphalmi mester halála után: „Ha Kazinczy nem lett volna: bizony most sem egyikőnk, sem másikunk nem állnánk ott, ahol”.

Kazinczyt példás munkaerkölcs jellemezte. Sokszor betegeskedett, mégsem lankadt tevékenységében. Jelképes értelmű, hogy utolsó levelét, amelyet 1831. augusztus 20-án kezdett írni, nem tudta már befejezni, mert 23-án a kolera áldozatává vált. De jelképes értelmű az is, hogy bár utolsó levele befejezetlen maradt, mégis eljutott a címzetthez (Mocsáry Antalhoz), mert Eugenia lánya – saját kezűleg beírva apja halálhírére – elküldte a levelet. Szomorú olvasni róla és tőle, hogy régebben gyűjtött könyvei közül a legdrágábbakat eladni kényszerült, hogy irtózott családja nyomorát látni, kivált gondoktól összetört feleségét, s hogy némi megkönnyebbülést akkor érzett, ha Újhelyben a levéltár rendezésével foglalkozhatott. Fölteheti az utókor a kérdést, mit érezhetett akkor, amikor azt írta: „sem pénzem, se gabonám, sem semmim nincs, sokszor koplalok”.¹⁰ Levelezésének kiadója, Váczy János együttérzéssel írta: „zaklatott pályájának utolsó három éve a teljes kimerültségnek, az egyre fogyó életkedvnek el nem titkolható keserveit mind szánandóbban mutatja”.¹¹

A Kazinczy nevéhez köthető, „alapokat teremtő értéket nemcsak a reformkor, hanem a szüntelen továbbalakuló jövő is vállalhatja” Mezei Márta irodalomtörténész véleménye szerint. De mit vállalhat – ha vállalhat egyáltalán valamit – a kései utókor, a mi korunk a Kazinczy nevéhez köthető tapasztalatokból, tanulságokból, örökségből? A mi immár 21. századi korunknak gyakran használt fogalmai egyebek mellett a *társadalmi korszerűsödés, nemzeti közösség, globalizáció, Európai Unió, az angol térhódítása, nemzettudat, anyanyelv*, részben tehát olyan fogalmak, amelyeket Kazinczy kora is használt. Deme László szerint

⁹ Benkő, 1982. 48.

¹⁰ KazLev. 18/1908, XVIII.

¹¹ KazLev. 21/1911. VI.

Kazinczy annak idején „a «magyarság vagy európaiság» hamis alternatívájára az «európaisult magyarság» szintézisével válaszolt, mint hajdan István király; hogy a két kínálkozó lehetőség közül a harmadikat választotta, a legnehezebbet: önmagunk megújító folytatását»¹². Kazinczytól és a reformkortól ihletve fogalmazhatott Deme László így: „egyetlen feladat sem túl nagy, – ha csak a kor nem túl kicsiny hozzá”.¹³

S vajon mit üzen nekünk ma Kazinczy? Más szavakkal: mi az, ami ma is időszerű a Kazinczy-örökségből? A rá való emlékezés akkor igaz, ha nem térünk ki a válaszadás elől. Márpedig a válaszadás kötelessége és felelőssége bizony kikerülhetetlenül a miénk, akik – mi, írástudók mindannyian – adósa is vagyunk Kazinczynak (ahogy idéztük Kosztolányi-tól). Egyébként is: ha az anyanyelvről van szó, akkor a legszemélyesebb közügyünkről, tehát rólunk van szó. A megválaszolandó kérdés Kazinczyra gondolva így fogalmazható meg: szükségét érezzük-e annak, hogy – a mi körülményeinknek megfelelően persze! – folytassuk az anyanyelvvel való tudatos törődés több évszázados értelmiségi hagyományát? Aligha kétséges, hogy válaszuk Kazinczy szellemében így hangzik: igen, szükségét érezzük!

A FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benkő Loránd 1982. Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Nyelvtudományi Értekezések 113. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd 1992. Széchenyi a nyelvről és az anyanyelvről. Magyar Nyelv 88: 14–28.
- Bíró Ferenc 2005. Nyelv, „tudományok”, nemzet. Holmi 2005. május. 580–94.
- Bíró Ferenc 2010. A legnagyobb pennaháború. Budapest, Argumentum.
- Csetri Lajos 1990. Egység és különbözőség. Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Deme László 1986. A tét és a tett. Magyar Nyelvőr 257–262.
- Fried István 2009. „Aki napjait a szépnak szentelé...” Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely–Szeged.
- KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI. Sajtó alá rendezte Váczy János. Budapest, MTA. 1890–1911.
- Kováts Dániel 2009. „Fény s nagyvilág vagy énnékem Széphalom”. A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Sátoraljaújhely. Kazinczy Ferenc Társaság.
- Laakso, Johanna 2009. A magyar nyelv nem *idioma incomparabile*. A magyar nyelvújítás európai kontextusban. Sic itur ad astra. 61/2009. 189–201.
- Szathmári István 2010. Kazinczy és nyelvtudományunk. Magyar Nyelv 2010 (106): 1–13.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2002. Protestáns etikai mozzanatok a nyelvújításban. In: Ablonczy Balázs et alii szerk., Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Budapest, BIP. 269–278.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. A különbözőség egysége. Kazinczy nyelvértelmezésének funkcionális alapjai. Magyar Nyelv 105: 263–270.

¹² Deme, 1986. 262.

¹³ Deme, 1986. 262.

CSEH KÁROLY Versek

Fehér burukkoló

Fehérben burukkoló vonatokkal
járom ezt a telet,
s látom, olykor szánkós gyerek integet.
Talán engem álmodik akkor okkal:
ilyenkor ott élek, hol a domboldal
— ahogy hóban piheg —
nem is fehérlik már holdallva holdall,
és szánnyomokba torkollnak a sinek,
a folyton burukkoló vonatokkal.

Nagyhéten

Időjel

Már Nagycsütörtök
este rikolt – a torony
hegyén a kakas.

Nagypénteki tulipánok

Egyszer majd égetek
értem is, tulipánok –
eleven mécsek!

Húsvéti vadkörtefa

Hátán batyuval
törzsének dőlt az anyám –
s most kivirágzott!

Péter-Pálkor

Kerék Imrének, a hetvenedikre

Dombra s napba ér a búza vége,
akáca fejre állt zöld hegedű,
– Chagall-i betű nyárba ragadva –
lendült alá, a bálból megtérve,
egy vén muzsikusz, s megolvadt gyanta-
csöppként vonja a nappal aranyba.

Nyárutó

Égő gaz meg a babszár
első felszálló füstjével
már a nyárutó áldoz,
kegyhelyesül a kert alja.

Füvein loppal ott jár
pár hűvös istennő éjjel,
s egyikük majd az álmos
égboltot fent őszre nyitja.

Mindenszentek

Zörren a pap körül a gyászoló avar:
karéjban tisztást formáznak a vének;
nyitva a zsoldár – szárnya egy lepkének,
s a „Tebenned bízunk” felharsan hamar.

Katicabogár kövön, márványlapon,
feltámadásra bújtó fényözönben,
s kirajzolódunk sorra félkörökben,
egymáshoz hajolva is árván nagyon.

Holdhónap nekünk ez, holtak havában:
éppen huszonnyolc hókrizantém gömblik,
s míg kriptánk előtt fényük végigömlik,
tekintetünk dérvetten alábágyad.

Túl a dombtetőn viaszba fül a nap,
elkormosul a kékbe tartó zsoldár...
Temetőnk mítikus kelta kert most már:
halottak almái, mécsek izzanak.

2010. december 6.

Szentesti eső

Ókínai versek és pár pohár bor
s itt van már sorban a néhai tábor,
körém gyűlnek, kik velem nem lehetnek,
Szenteste rájuk gyöngyöket peregetet.

Megtérő

Télbe völgyell időnk, fehér az alja.
S mint Brueghel visszatérő vadásza,
kezdünk már sorjázva alászállani,
egy más századba hazafelé tartva.

2010 karácsonyán

FRIED ISTVÁN

Kazinczy és a magyar irodalom

*Plátói nyelved, s lelked idézte le
Hozzánk az ép Íz szebb geniussait,
Nyelved mosolygó Gratiája
Önti belénk Helikon malasztját.
(Berzsenyi Dániel: Ajánlás)¹*

„De áldozatok nélkül még soha nem leve nagy tett.”²

Az 1859-es országos Kazinczy-ünnepségek beszédesen tanúsították, hogy a szegénységben és a fiatalabb nemzedéktől, Vörösmartyéktól meghaladottan elhunyt, ám „irodalompolitikailag” kihasználható Kazinczy Ferencben önmagára ismert egy egész nemzet, noha nem annyira a sokak által korszakos jelentőségűnek, mások által kétes értékeket népszerűsítőnek minősített íróra emlékeztek, hanem arra a jelképes alakra, akinek – Kosztolányi szép szavával – élete volt (igazi) remekműve; arra az eszméért 2387 napos keserves börtönt viselt írástudóra, aki öntudatos nemesemberként a (vallási) oikumené elkötelezettje, a polgári jogoknak, a szólásszabadságnak, a (nemcsak irodalmi) bíráló szabadságának, a vallás szabadságának és az újítás el/befogadásának szószólója volt.

A pályadíjat nyert Tompa Mihály terjedelmes ódában³ méltatta a költő-előd „borzasztólag szép” (Kölcsey) pályáját, és Berzsenyi versével jórészt egybehangzóan, a költősors festése mellett azt a két tényezőt hangsúlyozta, amely a későbbi Kazinczy-kutatásokban visszavisszatérő jelleggel jelölte ki Kazinczy Ferenc helyét a magyar költészettörténetben. Az első, Berzsenyit idézve, az *ép Íz szebb geniussai*, a második a „grácia-líra”, amely a német felvilágosodott klasszicizmus és a rokoko felé kísérelte meg irányítani és nyitni az érdeklődést, és amelynek fontossága a magyar irodalom differenciált műfaji rendszerének kiépítésekor még akkor sem veszítette el teljesen jelentőségét, amikor Goethe neoklasszicizmusának népszerűsítése-honosítása foglalkoztatta Kazinczyt (ez volna a másik „irány”). Tompa ódájának Arany János szerint az „ódai hév s emelkedés, a tartalom költőisége, erő a nyelvben adják előnyeit”.⁴ A ma olvasója számára mintha kissé megfakult volna Tompa pátosza, ódai heve, ellenben a talán Berzsenyit is visszhangzó kettős érdem kijelölése a Kazinczy-értelmezés

¹ Berzsenyi Dániel: Költői művei. S. a. r. Merényi Oszkár. Bp., 1979. 89. Vö. még Berzsenyi levele 1810. nov. 23-áról: „Epigrammáid igen elmések és férjfiúi philosophiával telyesek. Te valóban mindenben újtónk vagy.” KazLev VIII. 169. A Kazinczyhoz írt versek nem teljes antológiája: Kazinczy Ferenc köszönője. Magyar költők Kazinczyról. Vál., szerk., bev. Z. Szabó László. Győr, 1984.

² Pestre. Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. Írta: ezernyolczáshuzsonnyolcban. S. a. r. Rexa Dezső. Bp., 1929. 15.

³ Tompa Mihály: Kazinczy emlékezetére (1859). In: *Uő: Válogatott művei*. S. a. r. Bisztray Gyula. Bp., 1961. 371.

⁴ Uo. 687.

histórikumában az eddigieknél talán több számontartást igényelne; annál is inkább, mert helyenként a Kazinczy-kutatással meglepő módon cseng egybe:

*A törpeség, a bűn, a vakság,
Agyarkodott, ment ellene,
Szégyenlék őt és megtagadták,
Kik egy vérből voltak vele,
S élet, világ mit tőle megvont:
Tán tűzhelyén föllelve lőn?
Ült homlokán itt is a rideg gond...
Örök felleg, magas tetőn...*

*Nem állottál a nyelv ügyéhez
Hideg, gyarló kézművesül:
De mint akit tengése vérez,
S virulatán függ, lelkesül.
Ástál – sok kincset rom fedett el –
Sokat teremt szellemed,
S az ő erő új kellemekekkel
Testvér gyanánt ölekezett.*

*Ura a dús, de zord anyagnak,
S az ízlésnek nagy mestere!
Hő csókjától a Géniusznek
Lelked kettős kegyet nyere!
Kezedben a kőből szobor vált,
Min ült merész kecs és szabály;
A szó hő dalba hangozott át, –
Nem csak bányász, művész valál!*

A másik pályadíjat nyert mű, a második helyre sorolt Szász Károlyé,⁵ nemcsak kifejezéseinben hasonlít Tompa ódájára, hanem annak kifejtésében is, hogy a megnemesített (nyelvi) anyagból új szépség támadt, s ezáltal a nyelv alkalmassá vált az új szellemiség megszólaltatására. Az újíítás eszerint a nyelv által eszmei/eszmetörténeti jelentőségű:

*– Mi nélkül nincsen hangunk, énekünk:
K a z i n c z y adta e nyelvet nekiünk
És ő e nyelvbe a művészetet!
Mint durva kőből lesz dicső szobor,
Amelyre vésű árnyat s fényt vetett
S hideg keblén érzelmek árja forr:
Ugy önte ő új szellemet a nyelvbe,
Megnépesítve eszmék sergivel,
Mik, mint varázsigén életre kelve,
Rajtok nem ismert új fény ömlik el.*

Az esztendő eseményei közül a Magyar Tudományos Akadémia Kazinczy-ünnepé emelkedett ki, amelyen az az Eötvös József mondta az emlékbeszédet, aki egykor gyermek-

⁵ Szász Károly: Kazinczy Ferenc emlékezete. In *Uő*: Kisebb költeményei. Bp., 1883. I. 277-278. E kötet számára 100 sorral rövidítette meg az eredeti verset (1859).

ifjúként, Szalay Lászlóval együtt, a triász ellenében, nemzedéki állásfoglalásként (?) ünnepelte a mesternek elfogadott Kazinczyt, s aki ezúttal azt vélte perdöntőnek, hogy Kazinczyban mű és személyiség kölcsönösen hitelesíti egymást, ennek tulajdonítható roppant hatása korára. Az emlékbeszéd szókinccse nem hagy kétséget afelől, hogy Eötvös Kazinczyban a felvilágosodás korának (és nem egy felvilágosodott kornak) jellegadó egyéniségét látja, egyben a máshol is végrehajtott nyelvújítások oly hőségnek, akit éppen személyisége rendeltetett korszakváltónak. „S éppen ezen öntudatosság, mellyel feladatát a legnemesebb ízléssel felfogta, és sem célját, sem feladatának korlátait nem veszté el szemei elől, merészen szembe-szállva minden előítéllettel, megküzdve minden nehézséggel, és mégis mérsékelve magát, valahányszor az újítás nyelvünk szellemébe ütközött volna: ez az, mi Kazinczyt mindazok fölébe emeli, kik hazánkban vagy máshol a nyelvújítás nehéz munkáján fáradtak, ez az, mi által ő egy oly feladatnak képessé vált, mely csak az ész s jellembeli tulajdonoknak ritka egyesülése által sikerülhetett.”⁶

Tekintetbe véve, hogy egy centennárium, amely összekapcsolódik egy nemzet oly önmeghatározásának igényével, amely nem csupán európai helyének hangoztatásában merül ki, hanem egy ellenséges, külső hatalom agresszív integrációs szándékának is ellene szegül, a mai kutatót egészen közvetlenül viszi vissza a Kazinczy-életműnek az 1850-es esztendőkből még szigorúan titkolt szegmenséhez: a tübingai pályamű gondolatmenete⁷ látszik hitelesíteni az emlékbeszédet, az év esemény sorozatát. Ott fejt ki erősen polémikus élel Kazinczy mind a magyar nyelv hivatalossá tételének, mind a későbbi „egy politikai nemzet” tézisének már akkor vitatható, ám akkor erősen ellenérvként, provokatív kérdésre adott válaszként megjelenített „ideológia”-ját, ott nem pusztán a magyarság, a magyar nyelv európaiságának a némettel, ausztriával egyenrangúságát igazolja, hanem ízlésfejlesztő törekvéseinek részint elemző-poétikai példasorával szolgál, részint a nem-magyar példákra hivatkozik, és körvonalaazza a magyar nyelv és nyelvi kultúra európaizálásának projektumát. Mindezt olyképpen előlegezi, hogy a patriotizmus és a kozmopolitizmus egymásmellettisége mellett teszi le szavazatát,⁸ s az országban létező nem magyar nyelvek helyi alkalmazhatóságát nem vitatja. Azaz valami keveset megőrzött abból a *hungarus* patriotizmusból, amelynek elégtelenségét például Berzeviczy Gergelynél (vagy Bredeczky Sámuelnél) rosszalta, erősen irányítva figyelmét a nemzeti mozgalmak kezdő szakaszának nyelvi nacionalizmusára. Ebben a vonatkozásban a tübingai pályairat nem kizárólag irodalomtörténeti áttekintésével, hanem nyelvi-kulturális programjával is mintegy összegezte a nemzeti irodalom első fázisának célkitűzéseit, és összetett művelődési víziójával a kormányzat ellentétes terve mellé egy egészen más jellegű, irodalom- és nyelvközpontú kultúra-fogalmat helyezett.

Ilyen értelemben mondhatta Eötvös József, miszerint „Története félszázadnál tovább egy nemzetiségünk történetével.”⁹ Ezáltal Kazinczynak a legnagyobb hatással Kölcsey Fe-

⁶ Eötvös József: Kazinczy Ferenc. In: *Uő: Arképek és programok*. Szerk. előszó, jegyz. Fenyő István. Bp., 1976. 135-136. Az évfordulás megemlékezésekről vö. *Kempelen Győző: Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben*. Szeged 1860.

⁷ Kazinczy Ferenc tübingai pályázata a magyar nyelvről 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. Kiegészítés, melyről nemigen vett tudomást a „szakma”: Fried István: *Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc irodalomtörténetéből*. ItK, 1991. 597-605.

⁸ „S a patriotizmus nem ellenkezik a cosmopolitizmussal: ez amazt csak nemesíti”. Kazinczy tübingai pályázata... 127. Uerről személyesen KazLev IX. 276. A tübingai pályairatban foglaltak módosítása 1812-ben. Ehhez hasonló a *Pályám emlékeztében* is olvasható. Kiadta Abafi Lajos. Bp., 1979. 263.

⁹ Eötvös i. m. 126.

renc emlékbeszédében fölvázolt pályája jelképe lesz egyfelől a nemzeti mozgalom reformkor, forradalom, szabadságharc, megtorlás, adminisztratív eszközökkel végrehajtott „elnyomás”, majd reménykedés vonulatával kijelölt historikumának, másfelől a nemzeti mozgalom szellemisége, szellemi élethez való hasonlítása/hasonlósága az európai mozgalmak, az európaiság kritériumai szerint való megmérettetést sugallják és teszik lehetővé. Amit a jóízűs pallérozásáért tett, azt már kortársai is (nem utolsósorban a *Tövisek és virágok* önjellemzését elfogadva) a Kazinczy-értelmezés centrumában látták, a külföld előtt is demonstrálva az epigrammák esztétikai-elméleti jelentőségét, így kiváltképpen Rummy Károly György: „A fő tendencia odacéloz, hogy az értelmes licenciákat, amelyek a zseniális írókat megkülönböztetik, a jóízűs nevében megvédik a túlzó rigorozisták vádjaitól, de kijelölik határait is”. Majd alább: „Kazinczy úr annak a jóízűsnek dícsérője, melyet a magyar oktatási intézmények, kivált a reformátusok esztétikai képzésében [hiányolunk], epedve vágnának, hogy ő megajándékozna a szabályokból és még inkább példatárból álló esztétikával magyar nyelven.”¹⁰ És mintha ezt a gondolatot mondaná tovább Horváth János 1931-es emlékbeszéde,¹¹ amely már címében utal a Kazinczy-életmű időszerűsítettségére (Kazinczy emlékezete – Pályám emlékezete), belehelyezvén az ünnepeltet a felvilágosodás racionalista törekvéseinek nyelvi/nyelvészeti realizálódási folyamatába, egyben utalva arra, hogy Kazinczy miért a prózában és nem a lírában alkotott korszakalkotót. Horváth egyrészt élővé tenné a Kazinczy-örökséget, elhatárolván a XX. század első évtizedének „programos” Kazinczy-felfogásától, az „örök” modernizmusok tételezésétől, másrészt a Kazinczy-életmű történetiségének megrajzolását vállalja, egyben az életmű „dialektiká”-jának produktívvá emelhető értelmezési stratégiáját megcélózva. Az egyik alaptétel így hangzik: „Világnézete és irodalmiság tekintetében Kazinczy egyaránt a felvilágosodás neveltje s egyénisége alaprétege mindvégig telítve maradt racionalisztikus elemekkel”.¹²

Amennyiben írói és irodalomszervezői egyéniségéről van/volna szó, az a tudatosság körvonalazódik, amely Toldy Ferenc töredékben maradt monografikus kísérletében és Eötvös József már hivatkozott emlékbeszédében bukkanhat elénk, és amely óvatos fogalmazásával („racionálisztikus”) jelzi, hogy főleg a fogság utáni Kazinczy kevésbé Voltaire, mint inkább Rousseau gondolatvilágában érzi otthon magát,¹³ a fogság előtti Kazinczy viszont *A társadalmi szerződésről* és a lengyelek számára készített alkotmánytervezet befogadhatóságát és megfontolhatóságát tanúsította. Mindazonáltal a racionális (és talán kevésbé racionalista, a szónak ismeretelméleti-bölcséleti értelmében) megközelítések az irodalmi élet szükségyszerű (?) kompromisszumai közepette is áthatják az életművet, s teszik – a lírai műfajokat tekintve – az episztolát meg az epigrammát szívesen és sok tekintetben újszerűen művelt változatává a „prodesse” (használni) elvét sosem teljesen feladó Kazinczy-életműnek. Ennél talán jelentékenyebb Horváth emlékbeszédének másik kijelentése: „Kazinczy fogta fel szabatosabban a mozgalom különleges irodalmi vonatkozásait, vezette át irodalmi területre a tervezett re-

¹⁰ Kazinczy Ferenc: *Tövisek és virágok*. Széphalom, 1811. Kiadta Balassa József. Bp., 1902. 88.

¹¹ Horváth János: Kazinczy emlékezete. Budapesti Szemle 1931. 223. k. 648. sz. 166-190.

¹² Uo. 166.

¹³ Nem minden téren. Ami az önéletrajziség-felfogását illeti, eltér a jól ismert, „vallomásos” rousseau-i modelltől. Vö. Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjt, szerk, előszó, jegyz. Szilágyi Ferenc. Bp., 1988. 88. A kötet filológiaiilag problematikus helyeiről vö. bírálatomat: ItK. 1989. 337-341.

formot, fegyelmezte meg stíl- és ízléselvek szolgálatára a már jól-rosszul megindult nyelvújítást, s váltotta fel a «profán filozófus» eszményét a «szépíró neológus»-éval. Ő igyekezett szépirodalomként, választékos nyelvművészetként előlegezni az új világnézet kulturális következményeit.¹⁴

S ehhez részint azt fűzném hozzá, hogy illetéknéppen írható le a Bessenyei/Kazinczy-váltás, valamint azt, hogy Kazinczy ehhez kissé távolabbról hasonló jelentőséget tulajdonít Ráday Gedeonnak, sőt Sylvester Jánostól saját koráig egyenes vonalat húz az újítás, az alternatív magyar művelődés lehetőségét versben, prózában felvázolva. Ugyanakkor a magam részéről Kazinczy álláspontját talán valamivel közelebb látom Kantéhoz, mint teszi ezt S. Varga Pál.¹⁵ Kazinczynak a jóízlésről, az irodalmi nyelvről különböző korszakaiban azonban több árnyalattal eltérő nézeteiről szólva, aligha tekinthetünk el, ki(k) ellenében foglalt állást Kant, illetve Kazinczy. Kant aligha örvendett túlságosan a Sturm und Drang fejleményeinek (Hol volt még a maga Sturm und Drangját megfékező Goethe?). S Kazinczy képzelt és valódi önjelölt „zsenik” ellenében védte a számára leginkább védhetőnek tűnő szempontokat, s járt a maga előtt legcélszerűbbnek tetsző úton. Abban Kantot látszik követni, hogy az „ízlésítélet (...) nem megismerési ítélet, tehát nem logikai, hanem esztétikai: ezen olyan ítéletet értünk, amelynek meghatározó alapja *kizárólag szubjektív* lehet”. Még akkor is, teszem hozzá, ha nem a „megítélő”, az objektivitás, a szabályokra emlékeztető előfeltevések „terminológia”-ját kéri kölcsön. A Kazinczy által követelt „íz, csín, tűz” komplementer fogalmakként foghatók föl, amelyek segítségével a mesteri mű megragadható. S még két megjegyzés Kanttól: „Egy ítéletben az adott megjelenítések lehetnek empirikusak (tehát esztétikaiak), de az általunk alkotott ítélet logikai, ha benne e megjelenítéseket csak az objektumra vonatkoztatjuk. Fordítva pedig, legyenek az adott megjelenítések akár racionálisak is, ha egy ítéletben a szubjektumra (annak érzésére) vonatkoztatnak, úgy ennyiben mindenkor esztétikaiak.”¹⁶ Az a kritikai-esztétikai álláspont, amely részint a „nyelvújítási” küzdelmekben a költői hozzájárulást emelte ki a szorosabb értelemben vett nyelvészivel/nyelvészettel szemben, ugyanakkor lehatárolta a költészet terrénját, és eszerint töprengett a költő/költészet „kompetenciá”-jának határaitól, erősen emlékeztet Kant nézetére, noha egy Homérosz–Kant összevetésben Kazinczy az előbbi jelentőségét és a poétikai „ízlésítélet” (s az arra nevelés) szempontjából produktívabb gondolkodáslehetőségét hangsúlyozta. S ezzel összefüggésben a másik Kant-citátum: „a költészet az a művészet, ahol a képzelőerő szabad játékát az értelem ügyeként űzik”.¹⁷ S lényegében Ungvárnémeti Tóth László több ízben idézett epigrammája is erre a kettősségre világít rá:

Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révay könyvét;

*Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.*¹⁸

¹⁴ Horváth i. m. 248.

¹⁵ S. Varga Pál: A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban. Bp., 2005. 349.

¹⁶ A Kant-idézetek forrása: Az ítélőerő kritikája. Ford. Papp Zoltán. Bp., 1996. 117–118. Kazinczy egy sárospataki vitát idéz Baróti Szabó Dávid költészetéről, melyet így kezd summázni: „Minthogy az ízlés felett haszontalan minden villogás...” Az én életem... 85. Másutt kevésbé toleráns, ám az (ízlés)ítéletek értelmezésében, főleg kritikáiban igyekszik a kanti tételek szerint eljárni, természetesen nem mindig sikerrel. Erről másutt szándékozom írni.

¹⁷ Kant i. m. 248.

¹⁸ Idézi Tóth Sándor Attila: „Az istenülés dicsősége” Ungvárnémeti Tóth László portréja. Szeged, 2001. 9.

Persze, felhozhatnók, hogy a horatiusi aut prodesse volunt, aut delectare poetae (vagy használni, vagy gyönyörködtetni akarnak a költők) makacs túl/továbbélését regisztrálhatjuk, ám sem Kant, sem Kazinczy esetében a kortársak nemigen vethették föl az esztétikai rigoró-zusság vádját, éppen ellenkezőleg, Kant és Kazinczy (az előbbi ritkább) reagálása a kortárs irodalomra a följobb emlegetett egyensúly létrehozását sürgethette. Még Goethe is szonettjeiben megfékezne a feltörő képzelőerőt, a mester jelentőségét csak a korlátok közti munkálkodás igazolja vissza, a szabadságot pedig a felismert/alkalmazott szabályok biztosíthatják. Kant sokat mondó gesztussal emeli Wielandot Homérosz mellé,¹⁹ ebben nemcsak a fogság előtti Kazinczyval foglal el hasonló (!) álláspontot.²⁰ Mert az ugyan igaz, hogy Kazinczy nagy lendülettel kezdett Wieland-fordítását nem fejezte be,²¹ és a fogság után a Winkelmann- és Goethe-olvasás eltérítette a Wieland-centrumú németirodalom-képzettől, és még gráciaesztétikáját is módosította, jellemző módon a Wieland-próza és Horatius-értelmezés iránt mutatva nagyobb érdeklődést. A felvilágosodott klasszicizmus (német és nagyrészt angol és francia) irodalma jórészt megfelelt a kanti esztétikai (ízlésbeli) elvárásoknak, a megfékezett, az értelemmel ellenőrzött képzelőerő, de még a Täuschung alkalmazása is lehetővé tette, hogy egy zárt filozófiai rendszeren belül a viszonylagos nyitottságot képviselje. Ha Kazinczy Wieland-olvasatának történetébe pillantunk, kimutatható, hogy a grácia-költészet ugyan nem tűnik el teljesen Kazinczy látóhatárából, a stilizált görögség rokokóba hajló vonásai belesimulnak az általa elsajátítani megkísérelt neoklasszicizmusba, de a *Musáron* és főleg az *Oberon* emlegetése már némileg újabb tájékozódásról árulkodik, kiváltképpen a conte philosophique (bölcseleti mese) nem voltaire-i változatának wielandi kötete, a *Dschinnistan* a mesepróza lehetőségeit kereső Kazinczy újabb kísérleti terepeként fogható föl. A Kazinczy által átültetett és közzé tett (részint kéziratban maradt) Wieland-történet egyfelől a Marmontel-befogadással párhuzamosan Kazinczy előadásában népszerűsödik, és lesz a magyar romantika egyik (kevesebbet idézett) forrásává, s ezzel együtt másfelől jelzi a Kazinczy-fordítások olyan nemzeti irodalmi jelentőségét, amely a teljesebbé teendő műfaji rendszer kidolgozásában mutatja magát érdekeltnek. Miként az *Oberon* sűrű emlegetése beletartozik abba a tárgy-történetbe, amely Vörösmarty eposzaiban és *Csongor és Tündéjében* szintén motivikus szerephez jut. Másutt utaltam arra, hogy a didaktikus-moralizáló Wieland-művek (így az *Oberon* is) a német romantikáig hatnak, Weber operája legyen erre az egyik bizonyíték.²² S amit Wielandnál a kanti sugallattal jórészt párhuzamosan „megfékezett romantika”-ként könyvelt el egy szellem-történeti szemlélet, nem zárván ki, hogy egy „szabálykötelékei”-től feloldott klasszika romantikaként fogadtattassa el magát, miként ezt a korai német romantika és a zenei romantika beszédesen példázza, az a magyar irodalom esetében a felvilágosodás antropológiájának romantikus transzformációjával érzékeltethető, és itt a Kazinczy tolmácsolta Wieland-mese és Vörösmarty költői világa között kevésbé regisztrált érintkezés volna kimutatható.

¹⁹ Kant: i. m. 235. Éppen ezt a locust idézi *Döbrentei Gábor* az Eredetiség és jutalomtételben. Erdélyi Múzeum I. füzet.

²⁰ A 7. sz. jegyzetben i. m. 140.

²¹ *Gergy László*: Kazinczy Ferenc egy kiadatlan fordítástörödéke (*Wieland: A' Gráciák*) 1793. ItK. 1991. 460-466.

²² Kazinczy Wieland-recepciójáról és az *Oberon* magyar utóéletéről vö. tölem: Vörösmarty Mihály és az *Oberon*. It. 2009. 1. sz. 3-18.

Horváth János máshol jelöli ki Kazinczy (nem annyira klasszikájának, mint inkább) klasszicizmusának hatástörténeti „koordinátáit”: „Mintha ratiónak, a hideg észnek csak azt a kritikai feladatot juttatná, hogy elhárítsa azon világnézeti akadályokat, melyek az ő újszerű, profán érzelmességének útjában állanak, ellenben kivonná ellenőrzése alól magát a kedélyt és érzelmet.”²³ Ha azt tekintjük, hogy a *Fanni hagyományai* miként van átítatva a bibliai frazeológia allegóriás közvetítésével, s miként bukkan ki a szövegből az apa és a nagypapa pietista szókinccse, hagyatéka,²⁴ ehhez képest Kazinczy Gessner-átültetése, Bácsmegyeiye valóban mintha igazolná Horváth János megállapítását. Csakhogy Lessing-fordításával, Goethe színműveinek átültetésével és nem utolsósorban megkezdett Werther-változatával Kazinczy felmondani látszik ezt az ész-értelem „szövetkezés”-t, mintegy szubjektívizálva az értelem ellenőrző szerepét, hozzávéve a Rousseau-olvasatot, inkább egy korszerűbbnek tartott érzékenység jegyében ad ki olyan irodalmat, amelyre például Csokonai alkotó módon reagálhat, és amely még a *Fanni hagyományait* is segítheti nyelvi többrétegűsége megformázásában (és amely az 1810-es esztendőkből, a kezdő Kölcsey számára is jelentéssel bírhat). Ilyen módon nem a régi és új között helyet foglaló Kazinczy képe festhető föl, hiszen a művelődési/irodalmi örökséget, mint ezt célzó kiadásai, Zrínyi-olvasása/átírása dokumentálják, és ez történetibb elődeiéinél (mondjuk, Bessenyeiéinél), részint egy olyan kulturális modell megépítését látszik szolgálni, amely nagyon kevésbé Herder történet- és nyelvbölcselete felől ítélhető meg, hanem amely részint közelebb hozható Kant ízlésítélet-elgondolásához, részint azonban, a tübingai pályairatot követő esztendőkből, mikor a magyar irodalom belső kérdései foglalkoztatták, és nem a bürokratikus-nemzetiségeket egymás ellenébe fordító államgépezet provokációjára kellett válaszolni, a neoklasszicizmus lehetőségeinek föltérképezése érdekelt egy még az európai irodalmak nyelvi standardjához képest elmaradottnak minősített helyzetben. Még hozzá úgy és akkor, amikor a „felzárkózás” lehetőségeinek kinyitása mutatkozott elérendő célnak, és éppen ezért fogalmazta meg előbb bírálatait, de a tübingai pályairat „irodalomtörténeti”-kritikai szemléjét is, majd Dayka- és Báróczi-életrajzát a kíváncsabbnál (?), optimálisnál (?) kissé harsányabbra, provokatívabbra. Ebben a tekintetben érvényesítve Kant kritika-elképzelését,²⁵ amely szerint a nemzet, a társadalom valamennyi (szellemi?) tényezőjének alá kell vetnie magát a kritikának, jóllehet e tényezők szeretnének mentesek maradni a kritikától.

Ebbe az önmentesítési stratégiába ütközött nem egyszer Kazinczy, ennek érdekében hajtott túl (a mérséklettel aligha lehetett volna fölráznia az önmagával elégedett, „szelleminek” nem mindig nevezhető kortársi-irodalmi-életet) stílusújításait, pellengérezte ki mindazt, amiről azt feltételezte, hogy az európaizálódás gátja lehet. Az a megrovás, miszerint csak vagy főleg Kazinczy rendezői (elfogult nézetek szerint: diktátori!) kénye²⁶ szerint osztattak ki

²³ Horváth i. m. 149.

²⁴ *Vőtőlem*: Élet és irodalom a «Fanni hagyományai»-ban. In: Hagymány és ismeretközlés. Szerk. Kovács Anna. Salgótarján 1988. 71-79.

²⁵ A tiszta ész kritikája előszava és Kazinczy recenziái álláspontja között (távoli) hasonlóságok tárhatók föl. E kérdésekről vö. *tőlem*: Kazinczy Ferenc grammatikai és aesthetikai epigrammái. Széphalom 15. k., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 3-15.; Kazinczy Ferenc Európája... Európa Kazinczy Ference. Uo. 16. k. 2006. 11-22; Nyelvújítás, nyelvvalasztás-úttévesztés? Tiszatáj 2008. 6. 18-29.

²⁶ A vád végigkíséri Kazinczy megítélését néhány kortársától kezdve Németh Lászlóig és Féja Gézáig. Ami annál érdekesebb, hogy tudjuk, Földi János személynében már az irodalmi pályája első szakaszában megvoltak a vitapartnerei, ellene

az ortológia és neológia, a bezárkózottság és európaiság szerepei, alighanem tévesztésnek minősíthető. Mert tekintetbe véve a széphalmi mester „emberi” (sőt: alkotói) gyengéit, Horváth János szerint „nem volt teremő lángelme” (de – kérdeném – hány teremő lángelme volt a magyar irodalomban Kazinczy kortársa, hány Goethe és hány Schiller?), egyetértőleg idézném Horváth Jánost, aki eképpen folytatja mondandóját: „fejlődéstörténeti jelentősége azonban páratlanul áll irodalmi műveltségünk kilencszázados folyamatában”.²⁷ Még akkor is, ha számos részletkérdésben rajta túlnövő híveinek, ellenfeleinek volt igaza, nem mindig a kortársi vitákban, inkább egy későbbi periódus irodalomtörténeti szemlélete alapján.

Ezt követőleg hivatkozom egy szélsőséges, ám megint csak egy adott időpontban beszédesebbnek, továbbgondolhatóbbnak és mindenekelőtt részleteiben igazolhatóbbnak tartható véleményre, a *Nyugat* és *A Holnap* antológiák országos irodalmi forrongását/forradalmát történeti érvekkel alátámasztani kívánó Juhász Gyulára,²⁸ elismerve, hogy az adandó jellemzés, kivált szövegközi vonatkozásait tekintve jellemzőbb Juhász Gyulára, mint a fejtegetés tárgyára, Kazinczyra; s azt nem kevésbé hangoztatva, hogy Juhász nem irodalomtörténeti értekezést fogalmazgat, hanem vitairatot, amelyben a *Nyugat* és *A Holnap* igazához alkotja meg a magyar és világirodalmi perspektívát. Az akkoriban a magyar kritikai gondolkodásban még messze nem oly nyilvánvaló Rimbaud-idézet segítségével Juhász egyszerre teszi időtlenné és korhoz kötötté Kazinczy újításait, „forradalmár és nyugati szellem”-ét, miközben a XX. század elejének magyar századfordulós modernségét helyezi el a magyar irodalomtörténekek sorában. Kazinczynak és a *Nyugat*-os meg nyugatos modernségnek egymáshoz illesztésével Juhász olyan (később nemzetkarakterológiai nézőpontból is fontos) tézist hangsúlyoz, amely kétféle magyarság-önkép körvonalazásához segíti az értekezőket, a leginkább Babits és Németh László irodalom- és magyarságrajzában kap majd markáns körvonalakat. „Kazinczy Ferenc volt az első magyar író, aki szinte «noblesse oblige»-nak érezte és hirdette, hogy a literátornak minden ízében modernnek kell lennie, szolidárisnak kell lennie a művelt nyugat emberei és írói törekvéseivel, szembe kell szállnia a tegnap és a ma babonáival és hirdetni kell a holnap győzelemre jutó igazságait. (...) «Rontott, mert építeni (!) akart Palladio» – mondja híres epigrammájában, magára célozva, aki felforgatta a régi magyar nyelvet, hogy új nyelvet teremtsen, egy új magyar nyelvet, amely a modernség fogalmait is kifejezze, nem dadogva és félszegen, de bátran, erővel és szépséggel teljesen. Egy magyar nyelvet, amely új idők új dalait tudja dalolni majdan”. (Azt mellékesen és zárójelben jegyzem meg, hogy Kazinczy és Babits egymásra olvasása Németh Lászlónál történik meg, Babits színművet írt Kazinczyról *A literátor* címmel, kevésbé termékenynek bizonyult Juhász ötlete, miszerint Ady folytatná Kazinczy kezdeményeit, akár a költői nyelv megújítójaként is. Megjegyzem Kazinczy „literátorsága” több helyütt bukkan föl. „Nagy literátor”-ként emlegeti Kristóf György 1931-ben.)²⁹

röpiratot írtak, polemizáltak vele, „magánlevelekben” bírálták, élete végén meg a „triász”-szal került feszült helyzetbe. Ezek szerint „diktátor”-ként kudarcot vallott.

²⁷ Horváth i. m. 166. Idéceloz Riedl Frigyes is; Hungarian Literature. London 1906. 93-95. Kazinczy nem volt nagy költő, de a reformra született. Lelkesültség, állhatatosság és meggyőző ékesszólás jellemezte, kortársait a tanultság tiszteletében és jóízűségben múlta fölül.

²⁸ Juhász Gyula: Kazinczy (1909). In Uő: Prózaí írások 1898-1917. S. a. r. Grezsa Ferenc, Ilia Mihály. Bp., 1968. 340-341.

²⁹ Babits már 1906 végén kijelentette: „ámbar én többre becsülöm őt a hivatalos magyar irodalomtörténetnél”. Babits Mihály levelezése 1890-1906. S. a. r. Zsoldos Sándor. Bp., 1998. 275. A nyelvészeti kutatás szintén hangsúlyozta Kazinczy modernségét: „...voltaképpen elsőként alkotott egy már csaknem modernnek mondható stíluszikát, mégpedig úgy,

Mielőtt történetietlenségben és a polémia hevében történő tudatos félreolvasásban marasztalnók el *A Holnap* harcos poéta-szerzőjét, hadd emlékeztessék arra, hogy még a Kazinczyval szemben visszafogott Riedl Frigyes szerint is „A mai európai művelődés óriás erejű áramlatával szemben nemzeti önálló osztályrészünket csak egy módon biztosíthatjuk és fejleszthetjük: ha mennél többet tanulunk a külföldtől. Az önállóság ma tanultságot tesz fel.”³⁰ Lényegében ez rokonítható a Jókai-színművekben fölvázolt Kazinczy-képpel.³¹ Kiegészítésként: *A Holnap* programjában föllehetjük Kazinczy nevét. Ezen a ponton visszakanyarodhatunk Toldy Ferenc monográfiájához, amely későbbi, az autochton magyar irodalmi „fejlődést” elfogadtatni igyekvő elgondolásától némileg eltérően Kazinczy jelentőségét azzal a szükséglettel magyarázza, amelyet följobb kissé sommásan európaizálódásnak neveztem, és amelyet – másutt közzétett dolgozataimra hivatkozva – úgy jellemeztem, mint szuverén magyar változatát annak a kelet-közép-európai irodalmi nyelv-teremtésnek, amely Kazinczyt korántsem a régió magános küzdőjének szerepében láttatja, hanem olyan személyiségként, akinek párhuzamai a kisebb szláv népek irodalmaiban megtalálhatók.³² Toldy tehát emígyen írja le azt a szükséghelyzetet, amelynek feloldása Kazinczyra várt: „*Saját kelle tehát, de mely egyszersmind a szépet is létesítse, azt a szépet, melyet az európai műveltség színe követel, melyet – miután a kereszténység felvételével «ősi hitregénket», költészetünket s azzal annak a szépnek még fogalmát is elvesztettük, melyet az ősmagyar tartott annak, s mely, kérdés, nem a régi türk vagy mongol szép vala? – amaz európai szépet mi nem találhattuk fel, hanem éppen csak elfogadhattuk, de nemzeti sajátságainkkal összeolvastva, s ezáltal nemzetiesen újjá alkotva, úgyhogy híd is legyen az egyetemes culturához, de sajátságunk védőfala is egyben. Ehhez pedig mindenekelőtt nyelv kelle, mely az új tartalmat visszaadja.*”³³

A nyugatos szemlélet is, a Toldy által leírt nemzetiesség és európaiság összegondolása is valójában a bizonyára szelektíve olvasott Kazinczy-életmű egyes passzusaira hivatkozhat; ám bármennyire kiragadott bekezdésekre épít Toldy és Juhász, e bekezdések magától, Kazinczytól származnak.

Általában elmondható, hogy Kazinczynak általánosabb esztétikai ítéletei viszonylag sokáig visszhangoztak a magyar irodalmi kritikában (részint Toldy Ferenc közvetítésével), jóllehet az a (világ)irodalmi kontextus, nem utolsósorban az irodalomtörténeti/komparatiztikai elmélet(ek) befogadása révén, erősen változott, noha (például) Goethe hozadéka e téren jódarabig vitathatatlanul vált, konkrétabb (irodalmi) ítéletei már életében jórészt érvényüket veszítették, és a későbbiekben legföljebb mint életművéhez járuló adalékok, a Kazinczy-személyiség ítéleteiről/elfogultságáról szóló nézetek kerültek szóba. Ugyanakkor Verseghy ingadozó ízléséről, még sikerültebb verseinek is egyenetlenségéről, Dayka Gábor értékelésének szempontjairól ma is megfontolásra, továbbgondolásra érdemes megállapításokat

hogy követte a legjobb klasszikus hagyományokat, de egyszersmind az egykorú európai színvonalat is elérte.” Ruzsiczky Éva: Irodalmi nyelvi szokásaink és nyelvújítás korában. Bp., 1963. 421. Kristóf György: Kazinczy és Erdély. Cluj-Kolozsvár 1932. 3. (Az emlékbeszéd 1931-ben hangzott el.)

³⁰ Idézi Kerecsényi Dezső: Magyar irodalom. In Mi a magyar? Szerk. Székfü Gyula. Bp., 1939. 301. Reprint: Uo. 1992.

³¹ Jókai Mór: Thespis kordéja (1890); Földön járó csillagok (1890) In Uő: Drámák 1883-1896. S. a. r. Radó György. Bp., 1974. 147, 222-223.

³² Nyelvújítás, nyelvvalasztás... A 25. sz. jegyzetben i. h.

³³ Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc élete és kora. Pest 1859. 142.

tett, Berzsenyi és Csokonai „felfedezése”-ben úttörő jelentőségű szerepet játszott, még akkor is, ha az idők folyamán merevedő nézetei miatt Csokonairól (legalábbis az életmű egy részéről) egyre negatívabb lett véleménye. Igaz, itt két megjegyzést azért tehetek. 1) A polémikus hevület, amely Csokonai kéretlen debreceni kisajátítói ellen irányult, némileg elhomályosította látását, és részben Csokonaira hárította, amit „dea Debrecen” ellen gondolt, jöllehet Csokonai tevékenységét leválasztani igyekezett a „debreceniség”-től. 2) Kazinczy életében átláthatatlannak és megismerhetetlennek tetszett a Csokonai-életmű. Ehhez járult, hogy ún. ál-Csokonai-versek keringtek kéziratban, ezek közül jónéhány Csokonai-imitációként e líra modorosságait ismételte, más darabok viszont a megtévesztésig igyekeztek hasonlítani az utánzott költő „modor”-ához és „stíl”-jéhez. Kazinczy nemigen lehetett abban a helyzetben, hogy megítélje Csokonai lírájának értékeit, mivel az a műfaji rendszer, amelyhez ragaszkodott, nem bizonyult alkalmasnak a Csokonai-líra olykor legértékesebb darabjainak besorolására. Az aránytévesztés így adva volt, Kölcsy kritikája jórészt megerősíthette véleményében, noha nézeteik között akad bőven eltérés.

Érdekes módon a Kazinczyval szemben hangoztatott fenntartások onnan is érkeztek, ahonnan a legkevésbé lettek volna várhatók. Berzeviczy Albert elnöki megnyitójában, melyet követett Horváth János idézett előadása, lényegében a múltba, a történeti források közé utalja a Kazinczy-életművet; s még ott is, ahol előlegezni látszik Horváth János álláspontját (nevezetesen a „teremtő lángelme” és a „fejlődéstörténeti jelentőség” szembeállításában), máshová teszi ki a hangsúly-jeleket, és elvitatja, miszerint Kazinczynak lenne mondandója az „élő irodalom” számára. S teszi azt abban az esztendőben, mikor először kötetformában megjelenik a *Fogságom naplója*. Ugyanakkor az „irodalmunk alapítója” meghatározással Németh László előtt jár,³⁴ aki másokkal együtt Kazinczyt „irodalomalapító”-nak tartja számon, az ő fenntartásai azonban másféle megfontolásból eredeztethetők. Berzeviczy bevezetőjének idézendő részletét azonban Horváth értekezése (kimondatlanul vitázva egy múzeális Kazinczy-kép feltételezésével) cáfolja, így is beszédes Berzeviczy okfejtése: „Kazinczy irodalmi, különösen költői művei ma nem tartoznak már élő irodalmunkhoz; nélkülözik azt az örök emberit, mely egy szellemi alkotást minden korok nemzedékének közkincsévé tud avatni. Annál nagyobb azonban irodalomtörténeti jelentősége prózai műveinek, különösen visszaemlékezéseinek, bírálatainak, életrajzainak, vitairatainak és leveleinek. Ezek kortörténeti szempontból egyenesen megbecsülhetetlenek, s a ma sokat emlegetett szellemtörténeti kutatómódszernek elsőrendű forrásai.”³⁵

Míg Kazinczy prózaírói teljesítményének méltatását a legújabb korokig írók és irodalomtörténészek viszonylag egybehangzóan elvégezték, sőt, a magyar széppróza „fejlődés”-ében játszott szerepét kiemelték, addig Berzeviczyt olvasva érdekes paradoxonba ütközünk. Ugyanis Kazinczy „önéletrajzai”-ban valóban legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, korának, kortársainak rajza, mint életútja néhány állomásának elbeszélő bemutatása. Tisztelet ugyan Rousseau munkásságát, de a vallomásosságnak rousseau-i alakzata meglehetősen távol esett prózaírói ideáljától. Ehelyett (például) a *Pályám emlékezete* sokkal inkább látszik

³⁴ Németh László: Puskin. Bp., 1967. 6. („egy-egy tehetség természetében mintegy növéstervet készít magának...”, a magyar irodalomban Batsányi, Kármán, Kazinczy.)

³⁵ Berzeviczy Albert: Kazinczyról. Budapesti Szemle 1931. 223. k. 648. sz. 162, 164.

megfelelni a goethe-i autobiográfiai modellnek, amely az életútban a kortörténeti jellegzetességeket mutatta fel, és a kor sokszínű rajzával jeleskedett. Miként a Berzeviczytól nem említett útirajzok a táj- és városképek mellett a találkozások elbeszélésével szintén szolgálnak. S ha „kortörténeti” forrásként értékelődik Kazinczy prózája, ez nemigen lehetett volna a szerző ellenére. Hadd emlékeztessék arra, hogy amikor az 1810-es esztendőben Kazinczy úgy találta: eljött az idő egy életmű-kiadásra, akkor eleinte a húszkötetesre elgondolt gyűjteményben helyet kaptak volna „eredeti” prózai alkotásai. Az első tervezet szerint³⁶ a 11. kötet tartalmazta volna a tübingai pályáírást, a 12-15. egyéb darabokat, recenziókat, a 16-20. az újradowolgozott leveleket. „Ezen gyűjtemény – írta – mind azt foglalná magában, amit prózában írtam s ezután fognék. Verseim külön jelennének meg.” Ezt követőleg a Második Osztályba sorolja a Tübingai Pályáírást, értekezéseit, Új szók, Neologismuskok etc. etc. A következő egység, a harmadik ezen belül Recenziók. Hotkócz, Zemplény Vármegyei Relatio. Az Anyám emlékezete. A Harmadik Osztály hozná a leveleket és „életem nevezetesebb epochái”-t, a negyedik a Magyar Régiségek és Ritkaságokat.³⁷ Trattner azonban nem vevő erre a kissé túlméretezett tervre (később a hívek a fordítások dominanciája miatt bírálták Kazinczy válogatását), az 1813-as esztendő végére Kazinczy belenyugszik a nyomdászkiadó akarátába, egy darabig még ragaszkodik a Magyar Régiség és Ritkaságokhoz,³⁸ majd utóbb kénytelen megelégedni avval, hogy csupán újradowolgozott és újabb fordításai látnak napvilágot kilenc kötetben. Verseinek és Sallustius-átültetésének kiadásáról nem mond le, „más szándékra” tartogatja.³⁹ Amit bizonyítandó volnék, hogy az elsősorban fordítói szerepben feltűnő Kazinczy ugyan maga is terjesztette, miszerint a fordítások készítik az utat az „eredeti” alkotásokhoz, ezért fordítások segítségével tervezi meg az irodalom és irodalmi nyelv jövőjét, az 1813-as év jórésztében azonban még úgy gondolta, hogy „eredeti” prózaíróként is megjelenhet a nyilvánosság előtt, polgárjogot szerezhet „irodalomtörténet”-ének, személyes levelezésének, mint kortörténeti projektumnak, a kritikának, mint szépirodalmi műfajnak és nem utolsósorban az általa önéletrajzinak minősített epikának. A kiadói és kiadási viszonyok szűkebb térre szorították Kazinczyt, aki ezután már csak önvédelemből is ragaszkodott fordítói státusához. Föltehető ugyan a kérdés: miért nem a fordításkötetéről mondott le, miért nem a prózákötetek megjelenéséhez ragaszkodott? A választ úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a levelek átdolgozását éppen csak megkezdte, a kéziratban maradt (ön)életrajzi följegyzések még korántsem voltak kiadható állapotban.⁴⁰ Egyszóval a sajtó alá rendezés munkáját tekintve inkább a tervezgetés, a körvonalazás periódusában tartott. Az azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy életművét fölmérendő egyáltalában nem mondott le arról, hogy „eredeti” munkáival is a közönség elé lépjen, sőt, az életmű olyan arányainak láttatását képzelte el, miszerint munkásságának majdnem a fele nem fordítás. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy verseskötet („eredeti” versek? fordítások?) megszerkeszté-

³⁶ KazLev XI. 63.

³⁷ Uo. 109.

³⁸ Uo. 149.

³⁹ Uo. 169-170. Ez már az 1814-es év krónikájához sorolandó.

⁴⁰ A XX. század elején teszi közzé *Dékány Kálmán*: Kazinczy Ferenc följegyzései 1803-1805. ItK. 1902. 191-206, 336-350, 493-502.; *Uő*: Kazinczy Ferenc «Széphalom és házi dolgozataim» kézírata. Uo. 1904. 213-231.; *Uő*: Kazinczy Ferenc «Diáriuma». (1804-1806). Uo. 1905. 193-206, 327-346. Újraközlő: Az én életem... A 13. sz. jegyzetben i. m. Szemere Pál buzdította Kazinczyt a levelek átdolgozására. KazLev VIII. 547.

sét szintén tervei között emlegette, kissé másképpen értékelhetjük az önmegjelenítés szándékát. A *Poetai berek* (1813) elsősorban átültetéseit adja; hogy ehhez a későbbre időzített verseskötet miképpen viszonyult volna, erről nincsenek információink. E kötet kiadásának elmaradása talán még annak magyarázatában is segíthet, miért maradt hagyatékában annyi töredék, elkezdett és be nem fejezett versek, amelyekből a tónus sokféleségére lehet következtetni. Mindez nem cáfolja azt, hogy Kazinczyból hiányzott az a lírai „hév”, amely különféleképpen Berzsenyinek és Csokonainak sajátja, mint ahogy semmi jel nem mutat arra, hogy akár a verses, akár a prózai epikához szükséges cselekményfejlesztő képesség birtokában lett volna. Talán ez az oka annak, hogy az útleírás, az emlékezetten alapuló önéletrajziség területén tudott érdemeset produkálni. Azaz nem a „teremtő lángelme” költői tulajdonságaival jellemezhető, hanem a kidolgozás alapossága, a megfigyelések pontossága, a fény-árnyjáték érzékeltetése lett prózájának erőssége, a levelekben elbeszélte történetek és leírások jó arányérzékkel megoldott információ-közlések, s ezeknek a fokozásig ívelő drámaisága különbözteti meg a hasonló kortársi szerzők prózájától. Keresett és talált egy prózai nyelvet, amelyet utókora magasra értékelhetett, számításba véve, hogy a prózai epikának a lírai terméshez hasonló színvonalú kibontakozása az 1820-as esztendőktől számítható (néhány korábbi kivételtől eltekintve), igen jellemző módon sem Vörösmarty mesenovellái, sem a *Pályám emlékezete* (melyet a szerkesztő Vörösmarty közölt a *Tudományos Gyűjteményben*) nem keltettek akkora feltűnést, mint amelyet érdemeltek volna; egészen 1836-ig kell várni Jósika Miklós *Abafijára*, hogy egy regény közönség- és kritikai sikert vívjon ki magának.

Abban az esztendőben ellenben, amikor a *Pályám emlékezete* napvilágot látott, ugyancsak a *Tudományos Gyűjteményben* jelentette meg Bajza József *Az epigramma theóriáját*,⁴¹ amely műfajelméleti/történeti értekezés nemcsak arról nevezetes, hogy heves polémiát váltott ki, hanem e dolgozat szempontjából még inkább arról, hogy elégtételt szolgáltatott a költő Kazinczynak, akit ezúttal nem irodalomszervezői, levelezői, fordítói személyiségként, hanem egy lírai műfaj jeleként „kanonizált” a magyar irodalom újabb korfordulatán munkálkodó triász elméletileg igen képzett, szigorú ítéletű tagja. Bajza alaptéziséhez tartozik, hogy Kazinczy epigrammái (előtérben a *Tövisék és virágokkal*) új periódust nyitnak meg mind a római, mind a görögös változatban. Első megközelítésben „egy új, egy csínnal teljesebb Martiál” minősítéshez jut Kazinczy. Utóbb – idézve az almanachokban közreadott darabokat – Bajza arra a következtetésre jut, hogy „ezen epigrammák egy oly iskolának rezultátumi, mely a görögök nyomain támadt, s Martiál és Goethe különböző pályáit egyesítve alkotta öszve teóriáját.” E világirodalmi távlatba helyezés, valamint az epigramma antik és „modern” mesterével történő összevetés előlegezése után emígy hangzik a Kazinczyt méltató fő tétel: „Kazinczynak elmésség és lírai szellem – két tulajdon, mely képes a költőt az epigrammai tökély legmagasabb fokáig vihetni – jeles mértékben juttat. (...) És valóban, Kazinczynak műveit tekintvén, azt kell mondanunk, hogy ő mind a két epigrammai pályát oly szerencsével futá meg, hogy fölöle egy sanyarúbb kritika is mindenkor javallva fog szólhatni.” Ismételten: Bajza kanonizációs aktust hajt végre, előre kijelölve a Kazinczyról írók ér-

⁴¹ Bajza értekezésének Kazinczyra vonatkozó részét újra közli: Bajza József: Szó és tett jellemzik az embert. Vál., szerk., bev. Kerényi Ferenc Kolozsvár, 2004. 35-36.

tekelésének körét, lemondva arról, hogy a későbbi magyar nyelvű epigramma-irodalom esetleg módosíthatja tézisé. Aligha sejthette, hogy a Kazinczy készítette nyomon új csapás indul, mind a polémikus-martialisi-irodalmi-nyelvi, mind pedig a görögös-lírai hangvételtű „bökkvers” romantikus változata születőben van, Vörösmarty mindkét területen továbbviszi a műfajt, helyenként hivatkozva-utalva Kazinczy kezdeményeire. A továbbiakban Bajza a kanonizálás indoklását részletezi, világirodalmi példája különösen jól eshetett Kazinczynak, hiszen nem egyszerűen egy mondatban emlegettetik Goethével, hanem legalábbis az epigrammáról szólva „ténylegesen” is Goethe mellé helyeztetik. Valójában Kazinczy szívesen játszott el azzal a gondolattal, hogy Széphalomból úgy tekint a magyar irodalomra, mint Goethe Weimarból a németre, széphalmi kúriája ugyanúgy a műveltség és a művészet műtárgyakkal ékesített őrhelye, mint Goethe „gipszabgusszokkal” és metszetekkel gazdag háza. Bajza azonban Kazinczy irodalomtörténeti helyét jelöli ki egy fontos és nemsokára még fontosabbá váló műfajban: „Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammatista Goethe mellett oly szép fényben állhatna, mint Kazinczy; a görögökkel pedig talán csak ők ketten volnának összemérhetők. Goethe, mint költő, hasonlatlanul áll felette, mint technikus vele egy paralellába tétethetik; s az epigrammai alkatra nézve Lessing s ők ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet.” Ami Kazinczyt többnek mutatja Martialisnál, az a „csín és ízlés”, ezzel visszatárltunk oda, ahol az ízlésfejlesztő, az ízlést az esztétikai ítélet középpontjába helyező gondolkodás Kazinczy által hirdetett eszméjéről és eszményéről volt szó, s amely (ismétlés!) költőnket az episztola és az epigramma mesterévé avatta. S hogy ennek révén a klasszicizmus egy változatát sikerül létrehozni és elfogadtatni, ez a közvetlen utókort képviselő Bajza történeti jellegű megállapítása: „Megbecsülhetetlen saajtság az ő epigrammáin, mely maga képes lehetne őket a tökély egy felsőbb fokára emelni, mint minden egyebeink e nemből vannak, az a bájos görgésű, hajlékony kerekded nyelv, mely ezen írónk sok évi stúdiumának gazdag rezultátuma. Ez az, ami egy megfoghatatlan bájt, egy bizonyos klasszikai színt hagy Kazinczynak minden, még oly parányi versecskéjéből is felcsilámlani.” Goethe és Lessing társául emlegettetni Kazinczy számára igazolása költői életútjának, jóllehet az ennek részleteivel szolgáló önéletrajz csak később vonult be a(z irodalom)történeti köztudatba.

A XIX. században – főleg Toldy, majd Gyulai Pál, Váczy János stb. munkáiban – már körvonalazódni kezd a Kazinczy-értelmezés, amelyet a nem teljesen jóindulatú képviselője a XX. századi utókornak olyképpen fog vitatni, hogy kazinczyánusnak nevezi, minősíti (?), bélyegzi(?) azt a kutatást, amely a Kazinczy-élet- és -életmű felől kísérli meg a korszak tendenciáinak, vitáinak leírását. Már Kazinczy életében szerveződött egy Kazinczy-ellenes „tábor”, a XX. században fölhangzott a kétség: vajon nem szorított-e háttérbe valami fontosabbat, „magyarabbat” (?) Kazinczy „nyelvújítása”, különös tekintettel arra, hogy a tőle távolodók vagy a vele szembenállók teljesítményét nem kísérte annyi kutatói-értelmezői figyelem. Az úgynevezett helyreigazítása a „kazinczyánus” irodalomtörténetnek és a Kazinczyval szemben álló más személyek nézetei „méltányosabb” megítélése túlságosan is sikerült; s az a hangvétel, amely helyenként Csetri Lajos és S. Varga Pál értekezéseiben⁴² Kazinczyval, ol-

⁴² Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Bp., 1990. Eszerint Kazinczy Goethe és Schiller xeniáiról „csak hallott harangozni” (42); „sokkal vaditób [?] hatással volt

vasmányaival kapcsolatban elhangzik, nem bizonyosan szolgálja a méltányos dialógust. Azt nem volna célszerű vitatni, hogy Kazinczy kritikusként, „nyelvújítóként” tévedhetetlen lett volna (talán a Kazinczyt bírálók sem feltétlenül tévedhetetlenek), de Kazinczynak a kortársak és az utókor többsége (köztük jeles költők) által elismert munkássága legalább annyi megértést igényelhetne, mint a kortársak (nemcsak az 1820-as évek Kazinczyja, hanem Kisfaludy Károly, Bajza József, Toldy Ferenc) által támadott-bírált Döbrentei Gábor, akinek újabb monografikus bemutatásának hiánya valóban felróható az irodalomtörténetnek (noha Jancsó Elemér máig használható könyvet írt róla),⁴³ mégsem állítható, hogy az 1770 és 1830 közötti periódus teljes újraértékelése volna szükséges a hívebb Döbrentei-kép megrajzolásához.

A kortársak és az utókor is jó darabig csak töredékesen ismerhették a Kazinczy-művek jórészt, hiszen a több helyen található hagyaték teljes feldolgozása még máig nem történt meg, miként levelezéséből is lassan-lassan időszerűvé válik egy (vagy több?) újabb kötet kiadása. Váczy János életrajzához hasonló vállalkozás szintén nem készült el még, így az 1820-as esztendő történései elég nehézkesen követhetők Kazinczy szempontjából. Mindazonáltal az évforduló majd kiváló alkalmat kínálhat arra, hogy Kazinczynak a korban játszott sokféle szerepéről új adatok kerüljenek elő, és ezeket az új adatokat is feldolgozva, újra gondoljuk teljesítményének értékét.⁴⁴

(...) ránézvást Kisfaludy Sándorhoz való közeledésének fiaskója” (85); „hisz egy vezérnek nem annyira távlatra és a viszonylagosságok felismerésére van szüksége, hanem inkább arra a hitre, hogy az ő kezében van a bölcsék köve s az igazság tévedhetetlen bizonyossága”. (139) Ilyen alapon feltehetőleg Ady és Petőfi is elmarasztalható lenne. Kérdés, ki szerint volt Kazinczy „vezér”; önjelöltként vagy kortársi „megbízásból” lett „vezér”. S. Varga szerint, ha Kazinczy „olvasta volna Herder művét, tudta volna, hogy Herder az első nyelvalkotó ember műveletét nem tartotta megismételhetőnek”. Továbbá: „Még lehet, Kazinczy akaratlanul [?] is hozzájárult ahhoz, hogy Kölcsény felfedezze Herder nyelvfiziológiáját...” A 15. sz. jegyzetben i. m. 358-359. Egy más problémakörrel szövege Csetri szerint Kazinczy alaposan tanulmányozta Herder műveit, tónusfelfogását tartalmazó írását viszont „ha olvasta is, sem fogadta be, mert annyira idegen az ő gondolkodásának...” (135) Elképzelhető, hogy Kazinczy (meg kell-e ezért róni?) más irányban tájékozódott, noha Herder-olvasata talán mégsem volt egészen felületese, legfeljebb eltér mai értelmezőitől. Vö. Az én életem 345-346, 499. Az előbbi helyen: „Ma (jan 1° napján 1809) Herdert olvasom (Sämmtliche Werke. Zur schöne Literatur und Kunst X. Tübingen, 1808)” – majd idéz a szövegből. Hogy Kazinczy ezúttal csak ezt az egy kötetet szerezte-e be vagy többet, nem tudjuk. Korábban Kiningerrel beszélget Herderről, aki a német szerzők közül a festő kedvence. Kazinczy megjegyzése: „Művésznek inkább illet volna Goethét szeretni”. Uo. 289.

⁴³ Jancsó Elemér: Döbrentei Gábor élete és munkássága. Kolozsvár 1944. Vö. még: Erdélyi Múzeum. 1814-1818. Vál., bev. jegyz. Benkő Samu. Bukarest 1979.

⁴⁴ „most Herder Aesth. Írásaiból fordítatok néhány Abhandlungot”... KazLev VIII. 362. Levél Pápay Sámuelnek 1811. márc. 11-éről. Vö. még Uo. XVI. 258. A Kazinczy-fordítás az Erdélyi Múzeum 1815-ös évfolyamában jelent meg. Függeléként illeszttem ide Kazinczy egyik mélyen meggondolkodtató levélrészletét, amely az eredetiség versus átvétel, valamint nyelvbővítés vitatott kérdését meglehetősen összetetten és problémacentrikusan tárja föl. Ilyen módon aligha volna helyes a kortársi viták egymásnak feszülő álláspontjait abszolutizálni. „Nincs bizonyosabb, mint az, hogy minden Nyelvnek a maga saját színe és saját szövegei, phrásisai és hogy éppen ezek teszik a nyelvek fő szépségeit; nem volna szerencsétlenebb, mint azoknál elállani, mert egy vagy másik kimívelt nyelv nem úgy construál, vagy nem azt a verbumot köti a nomenhez. Mit mondanánk p.o. arra, aki finnyáskodnék így szövege: *kárt vallott*, mert *vallok* fateort jelent? De azt mutatja minden nyelv története, hogy az idegen szépség elfogadása, ha ízléssel történik – csak ne *tudomány* – a nemzeti szépségek számát nagyon szaporítja.” KazLev XIX. 118. Levél Dessewffy Józsefhez 1818-ból. A levél eredetileg a *Honderűben* jelent meg, nem utolsósorban az 1840-es esztendőkre időszerűsíthetőség miatt. „Ezt jó megjegyezni – állította P. Horváth Lázár – azoknak, kik a legjobb, legizletesebb áttünetek ellen is kigyót békát kiáltanak.” E dolgozat befejezésekor (2009 elején) még nem jelent meg a *Pályám emlékeztetének* kritikai kiadása, így az idézetek korábbi kiadásokból valók. A kritikai kiadás roppant eredményei nem változtatják meg alapjában a Kazinczy-képet, ellenben a szövegtörténet árnyalják, s a kor- meg a Kazinczy-önképet néhány lényeges ponton módosítják.

CZIFRA MARIANN

Ismeretlen *Orthologus és Neologus* kézirat(ok) a Kazinczy-hagyatékban*

Az *Orthologus és Neologus: nálunk és más nemzeteknél* című korszakos Kazinczy-tanulmány először 1819-ben jelent meg.¹ A későbbi kiadások erre a szövegre támaszkodva hozzák a tanulmányt.² Mi sem természetesebb ennél – vélhetnénk – hiszen a folyóiratba beküldött dolgozat autográf szövege nem maradt fenn. Annak ellenére is így van ez, hogy a publikálásra felvett dolgozatokról elvileg rendelkezik a Tudományos Gyűjtemény társaságának szabályzata, amely meghatározza, hogy: „Minden esztendő végével a’ kinyomtatott Értekezéseket (!), és Jelentéseket a’ mint a’ Tudományos Gyűjtemény számára kötelességnél cenzuráltattak és kiadattak a’ Nemzeti Museumnak a’ kiadó Úr eredeti kézírásokban által fogja adni.”³ Ebből és a nagy levéltári átrendezéseknek köszönhetően a dolgozatnak elvileg az OSZK Kézirattárában volna a helye. Mivel az mégsem található meg az állományban, logikusnak tűnik, hogy a szövegközlők a kiadott tanulmányhoz fordultak.

Kevesen tudják, hogy Kazinczy nem zárta le a kéziratot a postára adással egy időben. Rövidesen új szövegváltozattal készült el, amelyet az azóta a szerkesztőségbe érkezett tanulmány helyett szeretett volna publikálni. Csakhogy a szövegcsereire vonatkozó igénybejelentését nem koronázta siker. 1819 novemberében,⁴ épp mikor elkészül azzal a variánssal, amelyre ki szeretné cserélni a korábbi szöveget, kénytelenül kell szembesülnie, hogy a korábbi tanulmányt mégis, kérése ellenére is lehozta a Tudományos Gyűjtemény. Vagyis az *Orthologus és Neologus*-nak nem az a szövegváltozata jelent meg, amelyet Kazinczy arra érdemesnek tartott. Az új szöveget soha senki nem vizsgálta meg, pedig 48 oldalnyi terjedelmében, november 4-i dátumával az MTA Könyvtárának Kézirattárában ma is megtalálható.⁵

* A tanulmány az MTA (Kritikai kiadások a klasszikus magyar irodalom korszakából, 2006 TKI207) és az OTKA (K 81585) támogatásával jött létre.

¹ KAZINCZY Ferenc, *Orthologus és Neologus: nálunk és más Nemzeteknél*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/XI, 1–27.

² *Kazinczy és a nyelvújítás: Szemelvények prózai műveiből*, kiad. BALASSA József, Pozsony – Bp., 1904 (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához 14), 46–68.; *Kazinczy világa*, szerk. VAJTHÓ László, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., é. n. (Magyar Irodalmi Ritkaságok 10), 81–91. A kiadás éve az előző dátuma (1931. szept.) alapján megállapítva.; *Kazinczy Ferenc válogatott művei*, s. a. i. SZAUDER Józsefné, vál. és jegyz. SZAUDER József, Szépirodalmi, Bp., 1960, 194–211.; KAZINCZY Ferenc, *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, kiad. Szauder Mária, Szépirodalmi, Bp., 1979, 813–834.

³ OSZK Kt., Fol. Hung. 4., 16–17. folio.

⁴ „Épen ez órában végzém-el egygy 48 lapnyi Értekezésemet a’ Tud. Gyűjt. számára, mellyen sok holnapok olta dolgozom.” Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1819. nov. 4. = *Kazlev*, XVI, 523 (3791).

⁵ MTA KK, K631, 34r–55v.

Az Orthologus és Neologus variánsai és szűkebb szövegkörnyezetük

A tanulmányt magában foglaló kötet legnagyobb részét negyedréte lapokból van összeállítva, kötése félbőr, a gerincén ez áll: „Kazinczy Nyelvészeti tanulmányai.” A 164 lap tartalma jórészt igen, de szerkezete nem pontosan vehető ki a kézirat-katalógusból.⁶ A tájékozódáshoz érdemesebb a hagyatékot feldolgozó Jakab Elek helyrajzi katalógusát alapul venni. Ez azért is fontos, mert Jakab Elek 1875 és 1891 között az akkori gyakorlat szerint szakok és nagyságrend szerint rendezte a kéziratokat, amelyeknek korábbi tárolási módja – ti. az, hogy milyen rendben álltak, milyen egységeket alkottak, mely szövegek tartoztak egybe – nem ismert. Mégis, az eredeti tároláshoz időben legközelebbi, de már az MTA Kézirattárában készült leírás tőle származik. A helyrajzi katalógus tanúsága szerint Jakabot követően Heinlein István rendezte az anyagot, mégpedig: „(másképp)”. Hogy miképpen is, azt csak akkor tudjuk meg, ha feltételezzük, hogy az ötvenes években modern félbőr kötetést kapott anyag Heinlein rendje szerint került bekötésre. Amennyiben inkább úgy vélünk, hogy az ötvenes években kivitelezett könyvkötés egy másik rend alapján készült el, egy harmadik kezét is feltételeznünk kell, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy Heinlein 1945-ben elhunyt. A Kazinczy-hagyaték nagy részét ugyanis a Kézirattár 1948-as átszervezése után⁷ esztétikai igényeknek is megfelelően bekötötték. Az átrendezést állományvédelmi szempontok is indokolták, de a díszes kötetek ezután egy reprezentatív igényeknek megfelelő helyiség polcait dekorálták, s ennek köszönhetően mindig kéznél voltak. A helyrajzi katalógus b oldalán látható lista valószínűleg a kötéshez kapcsolódik, ugyanis olyan szövegeket tartalmaz, amelyek ma nincsenek a kötetben: a német nyelvű „Himfy Szerelmi recenziója” (ez Jakabnál „Schöne Künste” címen szerepel XVIII. sorszámmal), a „Glottomachusok (Függelék)” (amelynek sorszáma XVIII.), és „A Magyar Nyelvről, annak természetéről stb” címmel jelölt értekezés (III. sorszám). A három címet Kovács Ferenc⁸ írta a helyrajzi másik oldalára 1955. június 18-án. Ez a jel értelmezhető úgy, hogy a három kézirat 1955-ig a többivel együtt állt. Az időben visszafelé lépkedve Heinlein munkája következik, amelyhez csupán a viszonyítási pont ismert: Jakab rendezése, amely az általa készített helyrajzi katalógus alapján I-től XX-ig számozza meg a kötegeket.⁹

A kötet folioszámazása(i) és a címadások alapján a kéziratok rendezési metódusát úgy lehet elképzelni, hogy Jakab Elek ül egy teljesen kusza, vagy egy viszonylag rendezetlen, de tematikusan szétválogatott kézirathalom mellett, és szöveghatárokat keres. Azokkal a kéziratokkal, amelyeknek van címe, könnyű a dolga (pl. felveszi „Schöne Künste” néven), de a cím nélküli szövegeket olvasás után általános fedőcímmel látja el, pl. „nyelvészeti töredék”. A kötetbeli szövegek azonosításával a címadásból következtetve nem sokat vesződött, mégis alapos válogatást kellett végeznie, mert a *Nyelvészeti töredék/ek* című szövegek, néhány kivétellel, mind az *Orthologus* és *Neologus* szövegváltozatai. Feltehető a kérdés: va-

⁶ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, MTA, Bp., 1993, 60–62.

⁷ Erről részletesebben: GERGYE, I. m., 22.

⁸ A név tulajdonosa egyelőre ismeretlen.

⁹ I. *Orthologus és Neologus*; II. *Orthologus és Neologus folytatás*; III. *A magyar nyelvről*; IV. *Nyelvészeti töredékek*; V–IX. *Nyelvészeti töredékek*; X. *Új szók, szólások*; XI. *Nyelvészeti töredékek*; XII. *Nyelvészeti töredékek*; XIII. *Különböző vélekedések a magyar nyelv előviteléről*; XIV–XVI. *Nyelvészeti töredékek*; XVII. *Glottomachia. A nyelvtörök*; XVIII. *Schöne Künste*; XIX. *A Glottomachához jegyzetek*; XX. *Elisiok*.

jon tudta-e Jakab, hogy egy szövegegységet rekonstruál? Ismerte-e annyira az eszmei hagyatékot, hogy meg tudja állapítani, melyik írástörredék milyen dolgozatba illeszkedik? Vagy esetleg egy már eleve egységben tárolt, de törredékeket tartalmazó irathalmot próbált meg újra összefüggővé rendezni? Amennyiben az utóbbi esetről van szó, újabb kérdés adódik: vajon milyen állapotban lehetett a hagyaték, ha Jakab annak ellenére felcímszi a kéziratokat („*Nyelvészeti törredék*”), hogy azok egységben állnak? Vagy a szakok szétválogatása indokolná a címadást? Feltételezhető, hogy ha a törredékeket felismerte volna, nem átfogó címmel jelölte volna őket, hanem egymás után rendezésüket követően elegendő lett volna egy folyamatos lapszámozás. Jóllehet, a törredékek sorszámozása épphogy a rendezésükre, a törredékességükben való sorrendiség visszaállítására törekedett, mert Jakab, amikor olyan egységet dolgozott fel, amelyben nem tudott rendszert megállapítani, pontosan egy oldalszámozást vezetett a foliókra: „egy folyó számot keresztül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csorbítottassék tovább.”¹⁰ Ez a gyakorlat a K631-es kötetre nézvést arra is utal, hogy Jakabnak a szövegtörredékekből ugyan nem sikerült teljes terjedelmében egységet gyűrt, a sorrendiségükre vonatkozóan mégis határozott elképzeléssel rendelkezik. Ezzel az eljárással (egységek sorszámozásával) ugyanis elő lehet állítani egy olyan szöveget, amelyből bizonyos részletek hiányoznak, és elő lehet állítani egy véletlenszerűen egymás után rendelt, de azonos témájú törredékeket tartalmazó szövegkorpuszt. Jakab az előbbire törekedett. De vajon milyen formában kapta meg a hagyatékot?

A kérdésre a kötet mai formája nem nyújt kielégítő választ, hiszen pillanatnyi állapotában nem követi még Jakab Elek számozását sem,¹¹ sőt, ahogyan arról már korábban szó esett, nem is tartalmaz minden korábbi köteget (hiányoznak a III., a XVIII. és XIX. sorszámú szövegek). A válaszadáshoz a fejezetcímeken kívül egyéb azonosítók is figyelembe vehetők: a kötet ugyanis több lapszámozással is rendelkezik.¹² (1) Először is Kazinczy saját

¹⁰ A jegyzet a *Pandecták* VI. kötetének címlapján olvasható: MTAKK, K633/VI, 1a.

¹¹ A kötet jelentős részét az *Orthologus és Neologus* autográf szövegváltozatai teszik ki. Ezeknek a kötegeknek Jakab Elek által tett sorszámozása és azoknak mai rendje (amely vagy Heinlein műve, vagy sem):

I. *Orthologus és Neologus, nálunk és más Nemzeteknél* (a cím Kazinczy keze); 34r–55v

IV. *Nyelvészeti törredék* (a cím Jakab Elek keze); 56r–85v

II. *Orthologus és Neologus. folytatás* (Kazinczy keze); 86r–95v

XII. *Nyelvészeti törredékek* (Jakab Elek keze); 96r–99v

IX. *Nyelvészeti törredék* (Jakab Elek keze); 100r–101v

VII. *Nyelvészeti törredék* (Jakab Elek keze); 102rv

VI. *Nyelvészeti törredék* (Jakab Elek keze); 103r–104v

V. *Nyelvészeti törredék* (Jakab Elek keze); 105r–106v

XI. *Nyelvészeti törredékek* (Jakab Elek keze); 107r–108v

XVI. *Magyar Nyelvészeti Törredékek* (Jakab Elek keze); 109r–116v

XIV. [nincs cím]; 117r–120v

X. *Új szók. Új szólások. Az ilyeneknek milyeneknek kell lenni?* (Kazinczy keze); 121r–123v

VIII. *Nyelvészeti törredék* (Jakab Elek keze); 124r–131v

XIII. *Külömböző Vélekedések a' M. Nyelv elővitele felől* (Kazinczy keze); 132rv

XIV. *Magyar Nyelvészeti Törredékek* (Jakab Elek keze); 133r–134v

XVII. *Glottomachia* (borítólapp, Kazinczy keze); 135rv

XVII. *A' Nyelvtörök* (Kazinczy keze); 136r–143v

¹² Sőt, a kötetben végigfut egy második fejezetszámozás is, piros ceruzával. I. *Rény* (Kazinczy keze) 1r-től; III. *Nyelvészeti törredékek* 56r-től; IV. *Külömböző Vélekedések a' M. Nyelv elővitele felől* (Kazinczy keze) 132rv; V. *Glottomachia* (borítólapp, Kazinczy keze) 135rv; V. *A' Nyelvtörök* (Kazinczy keze) 136r–143v; VI. *Orthographiai Aphorismusok* (Kazinczy keze) 143r–156v; VII. [nincs cím] 157r–160v.

számozásával (szokásához híven a jobb felső sarokban), amely kéziratot egységenként újraindul és megszakad. (2) A lap tetején, a középső részen látható Jakab Elek lapszámozása, amely a 33. folióig megegyezik az előző számozással, egyetlen jelentéktelen tévedést leszámítva.¹³ (3) A foliók jobb felső sarkában kék ceruzás lapszámozás található ismeretlen kéztől. Ez nincsen a teljes köteten végigvezetve, ahogyan Jakab Eleké sem: a 34. foliónál kezdődik 2-es számmal, és a 95. folión zárul 63-as sorszámmal. A kék ceruzás számozás két egységet határol el egymástól: az első kék lapszámozású csomó az *Orthologus* és *Neologus* című dolgozattal kezdődik, és egy olyan szöveggel zárul, amelynek a címe: *Orthologus és Neologus. folytatás*. Vagyis a címek indokolják a szövegek összepárosítását.

A kék számozás újraindul a 96. foliónál 1-es sorszámmal, és egészen a 131. folióig elhúzódik (36-os kék számmal zárul). Ez a második egység, amelynek a jellegzetessége az, hogy a Kazinczy által vezetett oldal- vagy lapszámozás folyton megszakad, újra- és újra-kezdődik. Ez tehát a kötet általunk vizsgált részének legzavarosabb szakasza, amely rövid szövegdarabokat, a vége felé papírszeleteket tartalmaz. Még ezek a szövegforgácsok is kapcsolódnak az *Orthologus* és *Neologushoz*, annak szövegvariánsai. Az oldalszámok sajnos nem vezetnek sehová, a nagyobb egységeket ugyan be lehet azonosítani, de nem nyújtanak információt arról, hogy a hagyaték feldolgozása közben Jakab Eleknek mivel kellett szembesülnie, vagyis Kazinczy Ferenc hagyatéka milyen állapotban van az 1800-as évek második felében.

Segítségül szolgál a nyomozásban, hogy a kötet nem csupán a Jakab által sorszámozott egységeket tartalmazza, rajtuk kívül számos más szöveg is megtalálható benne a számozott egységek előtt és után is: tanulmánytöredékek, cikkmásolatok, levelek, amelyek a nyelvújítás köréhez tartoznak. Ezeknek a kéziratoknak a sorsáról Toldy Ferenc feljegyzéseiből nyerhetünk információkat. Ő ugyanis a maitól különböző formában látta az anyagot. Feljegyzéseiből a hagyatékunk arról a korai állapotáról nyerhetünk némi információt, amikor azok még Kazinczy Gábornál voltak. Toldy Ferenc ugyanis 1855-ben azzal a szándékkal utazik Bánfalvára, hogy a Kazinczy Gáborhoz került hagyatékot felmérje. Az 1855 tavaszán készített feljegyzéseiben jól felismerhetők a K631-es kötet kéziratai is.¹⁴

Innen tudjuk, hogy 1855-ben a kötet szövegei két helyütt (egy csomóba és egy tárcába helyezve), kötés és rend nélkül heverték egymás mellett. A csomón belül néhány írás már akkor is egymáshoz közel helyezkedett el, pl. Kazinczy Grammatikájának részleteit (amely a K631-es kötetben 143r–160r található),¹⁵ egy töredék („Ariadne-Libera. Melodrama. Bevezetés”) és a *Hamlet* első felvonása követett, s ezután volt megtalálható az elíziókat tárgyzó írások és feljegyzések köre (jelenleg a K631-ben 14r-től 33v-ig) és *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségéről* kísérté. Ebben a struktúrában nehéz lenne, és fölösleges is rendszert keresni. Egyelőre elegendő annyi információ, hogy az iratok nincsenek bekötve. A másik hely, ahol a jelenlegi kötet dolgozatai találhatóak akkor, egy tárca *KF Töredékei* címmel. Toldy a következő sorokkal írja körül tartalmát: „Egy csomó töredékes

¹³ 27. lapnak a verzóján áll Jakab Elek sorszámozása. Vagyis a Jakab Elek által sorba rendezett lapokat, amikor bekötötték, véletlenül megfordítva helyezték be ezt a lapot. Ezután kapta meg a ceruzás sorszámozást.

¹⁴ Ld. MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15.

¹⁵ Kazinczy Grammatikájának töredékei a K759-es kötetben is nyomon követhetők.

dolgozat az *Újításról*. Stúdiumok, jegyzetek, fogalmazatok az *Orthologus és Neologus első folytatásához*,¹⁶ tisztázva 11–42 l., elül hátul csonka. Ezekből s a T[udományos]Gy[űjtemény]ben megjelent Orth-ból állt össze úgy látszik az átdolgozott és kibővített „Orth. és Neologus nálunk...” mely szinte itt van, egy 4r. füzetben p 3–48. Kelete *Széph[alom] nov. 4. 1819.* (az első dolgozat TGy 819 XI. kelt aug 15. 1819). Ugy látszik hogy a felebb * alatt említett tisztázat egy *harmadik* még bővebb v[agy] ellenzőit részletesen elutasító, *átdolgozás* töredéke, mely aligha el nem készült, bár itt töredékes.”¹⁷

Toldy iratai alapján az *Orthologus és Neologus*ra nézvést megállapítható, (1) hogy amikor Jakab Elek a kéziratok rendezéséhez fog, egy már eleve egységben tárolt, de töredékeket tartalmazó irathalmot próbál meg még összefüggőbbé rendezni, amelyekhez hozzátársít egyéb, az újításhoz kötődő szövegeket. A munka során római számokkal jelöli a különböző szövegdarabokat. Az *Orthologus és Neologus* szövegvariánsai közül a töredékesek tehát nem alkottak teljes szöveget, különben nem lett volna szükség sorszámozásra – egymás után rendezhetők lettek volna a töredékek, és elegendő lett volna egy lapszám végigvitele. (2) Heinlein István tesz még egy kísérletet az *Orthologus és Neologus* variációinak szövegbe rendezésére, és még több nyelvújítási tematikájú szöveget csoportosít a csomóhoz. A rendezése felrúgja Jakab Elek sorrendjét. (3) 1948 után bekötik az anyagot, „Isten tudója ki által” alkotott rendben. (4) A legsajnálatosabb és egyben legígéretesebb eredmény az, hogy az *Orthologus és Neologus* esetében a feljegyzések alapján öt szövegkorpuszt lehet elkülöníteni. Az alábbi lista tételei Toldy elnevezését követik.

(a) *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségéről*¹⁸

Ezt a szöveget szokás az *Orthologus és Neologus* előzményének tekinteni, bár attól sokban különbözik. A két szöveg genealógiába való rendezése régi hagyományra nyúlik vissza. Toldy Ferenc, miután hosszú sorokat idéz a dolgozatból, megállapítja, hogy a fogalmazvány „helyébe lépett az „Orth. és Neol.” a T. Gy. 1819. XI^d kötetében”.¹⁹ Kazinczy ezzel a tanulmánnyal 1818 végén készül el. A szöveg nem azonos az *Orthologus és Neologussal*.

(b) *jegyzetek, előtanulmányok az Orthologus és Neologushoz*

Ezek között található olyan írások, amelyek olvasmányok kivonatai, jegyzetekkel, hivatkozásokkal, de fellelhetők körükben tanulmánytöredékek is, vagy javításokkal tarkított piszkozatok. Keletkezési idejük meghatározása problémás.

(c) *a Tudományos Gyűjtemény 1819. novemberi számában megjelent Orthologus és Neologus*

Keletkezési dátuma 1819. aug. 15. Kézirata nem ismert, de az OSZK Kézirattárában lenne a helye. A nyomtatott értekezés Kazinczy birtokában is megvolt, rajta javításokat ejtett, amelyeket Toldy feljegyzéséből ismerünk.

¹⁶ Az „első” szó utólagos sor fölötti beszúrás.

¹⁷ A „csillag alatt említett tisztázattal” Toldy az itt második sorban álló 11-től 42. lapig terjedő szakaszra céloz. Az 1819. nov. 4-i dátumú *Orthologus és Neologus*ból jegyzetei 106. oldalától kezdve egy hosszabb szakaszt idéz. Ld. MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 22.

¹⁸ A dolgozat jelenleg egy másik jelzet alatt van tárolva az Akadémián: MTAKK, M. Nyelvt. 4r. 43.

¹⁹ MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 21.

(d) az átdolgozott és kibővített Orthologus és Neologus

A szöveg teljes, a 3. foliótól a 48-ig olvasható. Keletkezése 1819. nov. 4-ére tehető, amelyet a levelezés is alátámaszt. Ez a szakasz már Toldy idejében is fűzött volt, különálló egységet alkotott. Különlegessége, hogy Kazinczy lezártnak és kiadhatónak tekinti, a szöveg megjelenésére irányuló lépéseket tesz. És ez még akkor is figyelembe veendő adat, ha a kiadás megghiúsulása miatt a szöveget továbbírja.

(e) az Orthologus és Neologus folytatásának töredékei

A (b) csoportba tartozó szövegektől elkülönülnek azok a töredékek és tisztázatok, amelyek a bennük található utalások alapján 1819 novembere, vagyis a második, átdolgozott és kibővített *Orthologus* és *Neologus* utánra datálhatók. Ez a szöveg már Toldy idejében is csonka volt. Az ebbe a csoportba tartozó töredékek a (b) pont szövegeitől nehezen elválaszthatóak.

A szövegek korábbi történetéről kevés információ áll rendelkezésre. Annyi ismeretes még, hogy vagy a (d), vagy az (e) kézirat Zádor Györgyön keresztül jutott el Kazinczy Gáborhoz.²⁰ A fenti szövegsorból az (a) és a (c) darabokat leszámítva minden szöveg a K631-es kötetben van. Feltételezhető, hogy *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségéről* című dolgozat, azért található jelenleg egy másik jelzet alatt, amikor formátumában is, témájában is ide tartozna: mert nem voltak eredetileg sem együtt. Jakab Elek vagy nem ismerte annyira az életművet, mint amennyire megismerhette volna munkája 16 éve alatt, vagy törekedett az eredeti egységek fenntartására. Az, hogy az *Orthologus* és *Neologus* szövegvariánsait *Nyelvészeti töredékek* címmel jelölte, az előbbire utal, de az utóbbi sem kizárt. Heinlein már tudta, mivel van dolga (valószínűleg tőle származik a kék ceruzás lapszám). Miután az MTA Kézirattárának története nincsen feldolgozva, ezért csak körülbelül meghatározható, hogy Jakab Elek és Heinlein István munkája és a kéziratok kötetbe rendezése mikorra tehető, de az események sorrendje is, kimenetele is biztos: egy meglévő törékeny rend megszűnt, mégis, a hagyaték jelenlegi állapotában is azt a hatást kelti, mintha eredeti rendjében állna, de nem tudni miben nyilvánul meg ez a rendszer. Szerencsére Toldy Ferenc jegyzetei megvilágítják azt a szintűgy nem autentikus struktúrát, amely a 19. század közepén volt tapasztalható. Toldy Kazinczy halála után 24 évvel lapozta végig a hagyatékot, akkorra többen is átrendezhették; erről azonban nincsen információnk. Az a tény azonban, hogy ezek a kéziratok nem voltak bekötve, vagy rendezve, mint sok más egyéb szövegnél látható, vagyis nem álltak elteveszthetetlen rendben az utókor rendelkezésére, a szerző szöveghez való viszonyulásáról is árulkodik. Ez közvetett hatása miatt fontos, ugyanis a kéziratok állapota a Kazinczy-hagyaték esetében jelentős hatással bír a szövegek kanonizálására, és az ezt elősegítő szövegkiadásokra.

²⁰ A K631 13. foliója: „Pest, Jun. 12d. 1851. Tisztelt Barátom! Itt veszed K. F. kéziratait, könnyebb eligazodás végett I-III számokkal jelezve. Az I. számút, egészben, nem találom, sem a' Tud. Gyűjtemény' kötetiben, sem az Élet és Literaturában: de egyes szakai, a' mint széljegyzeteim mutatják, megvannak az Él. és Lit. II. és IV. kötetiben. A' II. számút, melly másolatban is meg van, nem lelem a' fennebbi folyóiratokban. A' III. sz. új dolgozata, a' Tud. Gyűjt. 1819. XI. köt. 3–27. lapjain álló cikkeknek; de az általam x jeggyel jelelt szakaszok, csaknem szóról szóra meg vagynak tarva. A' Felső M. Orsz. Minerva' kötetei nem levén kezemnél: ottan nem kereshettem. A' legszívesb barátsággal üdvözlő Tisztelt barátod Zádor György” A levélbeli jellemzés alapján nem sikerült beazonosítani pontosan a szövegeket, de a III. sorszámmal jelölt kézirat leírása a (d)-re is, (e)-re is illik.

Az Orthologus és Neologus szövegkiadásai

A bánfalvai jegyzetekből öröndetes módon fény derül arra is, hogy Toldy ki akarja adni az *Orthologus* és *Neologus*. Ehhez a megjelent szövegnek a szerző által javított utolsó verzióját szeretné alapul venni, ezért a Tudományos Gyűjtemény aktuális számának Kazinczy által korrektúrázott példányához nyúl. „Feljegyzem itt KF önkezű javításait – írja Toldy – a T[udományos]Gy[űjtemény] saját példányában, hogy e gyönyörű d[ara]bot KKönyvem III^d kötetében ezekkel adjam”.²¹ Toldy nem a végleges értekezést akarja kiadni, hiába látja és olvassa annak kéziratát. Pedig a levelezésből is egyértelműen kiderül, hogy mely szöveg tekinthető a szerző szerint véglegesnek. Persze, az a levél,²² amelyben Kazinczy kéri a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségét, hogy ne adják ki az *Orthologus* és *Neologus* náluk lévő verzióját, mert napokon belül befejezi az újat, csak 1918-ban kerül elő a Teleki család gyömrői levéltárából.²³ Ezt a levelet tehát Toldy nem ismerhette. Egyéb levelekből annyit tudhatott, hogy Kazinczy nem elégedett a megjelent szöveggel. Mindez azonban kevés ahhoz, hogy egy másik szövegváltozat kiadásával álljon elő, különösen Kazinczy esetében, aki némely művén egész életében, még a kiadást követően is dolgozik.

A későbbi szövegközlések sem járnak el másképp. A dolgozatnak négy edíciója létezik a Tudományos Gyűjteménybelin kívül; ahhoz képest, hogy Kazinczy legjelentősebb eszéjéről van szó, ez nem is olyan sok. 19. századi ismételt kiadása nincsen, s ebből az is következik, hogy inkább a 20. században kezdték el a tanulmány érdemeit felfedezni, mégpedig a nyelvészek. Ez a momentum elég furcsa helyzetet teremt, hiszen Kazinczy nyelvi újításait éppen a grammatikusok támadták a 19. század elején. A tanulmányt Ballassa József publikálta először 1904-ben, egy Kazinczy nyelvújításhoz kapcsolódó szöveget tartalmazó szöveggyűjteményben.²⁴ Legközelebb Vajthó László 1931-ben, Kazinczy halálának századik évfordulója alkalmából rendezte sajtó alá, szépirodalmi írásai, életrajzi szövegei, fordításai, néhány értekezése és levele kíséretében, vagyis a tanulmány egy ünnepi szöveggyűjteményben bukkan fel újra, az életmű sokféleségében elrendezve.²⁵ Vajthó lábjegyzeteket is fűz a tanulmányhoz, amelyek jobbára Kazinczy más írásaiból származó idézetek. Ám ezek relevanciája igen csekély, nem kis fejtörést okoz annak megfejtése, miért éppen az adott idézetek kerültek lábjegyzetbe. A kiadó címhez kapcsolt kommentárja szerint ez „Kazinczy legkitűnőbb értekezése. [...] Ebben mondja ki, hogy az ő elmélete nem a neologismus, hanem a syncretismus.”²⁶ A kiadás alapjául mind az első, mind a második edíció a Tudományos Gyűjteményt használja, de utóbbi azt csonkítva adja, három ponttal jelölve azokat a részeket, ahol valami kimaradt – rábízva az olvasóra, hogy rá is jön, mit jelent a három pont. Vajthó olyannyira szabadon bánik a szöveggel, hogy az utolsó mondatot is törli, és az „A maradék tanuja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét” után

²¹ MTA KK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 21. A Kazinczy-bibliográfia szerint legközelebb csak 1904-ben jelent meg újra a tanulmány. Ld. V. BUSA Margit, *Kazinczy Ferenc bibliográfia*, Miskolc, 1981, 62.

²² Kazinczy Teleki Lászlónak, Széphalom, 1819. aug. 27. = *KazLev*, XXII, 358 (5568).

²³ Első közlése: IVÁNYI Béla, *Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család Gyömrői Levéltárából*, ItK, 1918, 95–117, itt: 110–111.

²⁴ *Kazinczy és a nyelvújítás*, i. m., 46–68.

²⁵ *Kazinczy világa*, i. m.

²⁶ *I. m.*, 81.

a jól bevált három ponttal és további lábjegyzetbe tett három, a nyelv fejlődését igazoló idézettel zárja a szöveg kiadását. A következő kiadás szintén egy szöveggyűjtemény, a *Magyar Klasszikusok* sorozat egyik darabja 1960-ból, Szauder Józsefné válogatásában.²⁷ A kötet Kazinczy halálának 200. évfordulóját követő évben jelent meg egyéb cikkek és tanulmányok között. A tematikusan a dolgozathoz társított szövegeket felölelő fejezet alcíme: „*Harcban a nyelvújításért*”,²⁸ vagyis a szövegrendeztetés felhasználja a mű születését övező harci metaforikát. A tanulmány utoljára a jól ismert *Magyar Remekírók* sorozatban jelent meg 1979-ben.²⁹ A kiadó kommentárja, szinte szó szerint megismétli az előző kiadás jegyzetét: „Kazinczynak kétségkívül legszebb, legelmélyültebb tanulmánya, legszabatosabb meghatározásával annak, amit nyelvi síkon tennie szabad az írónak. Megjelent a *Tudományos Gyűjtemény* 1819. novemberi számában. A szöveget innen közöljük. Ezzel a cikkel zárult a nyelvújítási harc.”³⁰ Amilyen tárgyilagos és kanonikus a magyarázat, olyan alapos a szövegközlés; hátul magyarázó jegyzetek segítik a befogadást. A kiadások sora ezzel lezárul: a szöveg minden esetben a Tudományos Gyűjteményből került közlésre, és a kísérőszövegek és kommentárok is a kanonikus olvasást segítik elő.

Nem tökéletes a példa, de a *Pályám emlékezete* kiadásai éppen így, korábban publikált szövegekre épültek, a kézirat szövegváltozatok variabilitásáról nem véve tudomást. Orbán László 2002-es tanulmányában³¹ sorra veszi az autobiografikus szövegek változatait, és kimutatja, hogy a megjelent szövegek közül egyik sem vezethető vissza egyetlen teljes kézirat szövegváltozatra sem. A dolgozat végén Orbán összefoglaló táblázatba listázza a *Pályám emlékezete* és más önéletrészek kézirateit és kiadásait, ill. Toldy listáját a Kazinczy Gábor tulajdonában lévő kéziratokról. Más a helyzet annyiban, hogy a *Pályám emlékezete* Kazinczy életében nem jelent meg teljes terjedelmében, így nincsen olyan írás, amelyet ultima manus szerintinek lehetne kinevezni. Az *Orthologus* és *Neologus* esetében pedig van ugyan egy Kazinczy életében megjelent szöveg, ismeretese a publikáción ejtett kritikai változtatások is, és még a szövegkiadások is jobbára hitelesen, bár a szerző javításainak figyelembe vétele nélkül adják ki a tanulmányt. Csakhogy Kazinczy maga nevezi meg a szöveg végső változatát egy másik dolgozat formájában. Az 1918 utáni – vagyis a Telekinek szóló levél felbukkanását követő – szövegkiadásoknak ezt figyelembe kellett volna venni. Még ha kétségbeejtő is a Kazinczy hagyaték mérete – ez tagadhatatlanul indokolhatja a szövegkiadások alapszöveg-választását, hiszen az MTA Kézirattárában lévő hagyatékban még az összefoglaló katalógusa is csak 1993-ban jelent meg – az mégsem kezelhetetlen. Ezt a *Pályám emlékezete* legújabb kiadása³² is példásan tanúsítja. A kézirat szövegektől való elhatárolódás hátterében egy ettől sokkal általánosabb, tendenciózus irodalomtudományos attitűd áll. A 20. század tízes éveitől, a levelezés összkészítésének lezárultát követően ugyanis nem jellemző a Kazinczy-kéziratokkal való bíbelődés. Az irodalomtudósok, kevés kivétellel, a Gutenberg galaxis

²⁷ Kazinczy Ferenc válogatott művei, i. m., 194–211.

²⁸ I. m., 640.

²⁹ KAZINCZY, Verse, műfordítások, széppróza, tanulmányok, i. m., 813–834.

³⁰ I. m., 920.

³¹ ORBÁN László, Kazinczy Ferenc Pályám emlékezete címen ismert önéletrészek kézirateit és kiadásait, ItK, 2002/5–6, 627–650.

³² KAZINCZY Ferenc, Pályám emlékezete, s. a. r. ORBÁN László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.

végtelenjében, nyomtatott szövegekkel dolgoznak. Csakhogy hiába 400 éves Gutenberg találmánya a 19. században: ugyanezen század elejének Magyarországnak a könyvek világa mellett egy kéziratos galaxis is létezett, és ennek hatása elég világosan kimutatható, ha a kéziratok felől olvasunk. Ugyanakkor – ahogyan az iménti nyomozás konklúziói is mutatják – nem elegendő ezt a tevékenységet kizárólag egy-egy mű kéziratának olvasásával megkezdni, még akkor sem, ha a mű szűkebb szövegszerű kontextusát is megvizsgáljuk. Nagyobb volumenű összefüggések felderítéséhez a kéziratos anyagok tágabb keretek közötti megközelítése szükséges: be kell tekinteni a mű tágabb kéziratos kontextusába is.

Az Orthologus és Neologus helye Kazinczy hagyatékában

A Kazinczy-hagyaték a teljeshez képest is jelentősnek mondható részét olyan iratok képezik, amelyek Kazinczy rendezésében maradtak ránk. Ezek között éppúgy találhatók versek, mint autobiografikus szövegek vagy levelek. Előfordul közöttük eredeti iratok gyűjteménye és másolati gyűjtemények, akár szépirodalmi művekről, akár levelekről legyen szó. Néhány egység kifejezetten sajtó alá készült, néhányan meg is jelentek, de vannak olyanok is, amelyek a kiadás igénye nélkül, sőt, olykor annak lehetőségét épp korlátozva, kéziratos formában lettek az utókor használatára összeszerkesztve. Az *Orthologus és Neologus* befogadó kötet rendje a tipizálás osztályaiiban általánosnak mondható, azt idegen kezek állították össze, mégis felfedhetők benne olyan szakaszok, amelyeket Kazinczy rendezett.

A fennmaradt kéziratok tipizálása során bizonyos műfaji elrendeződés is megfigyelhető. Kiderül például, hogy a szerző az értekezéseivel igen keveset törődött. Ismeretes Kazinczy által megkomponált verseskötet, autobiográfia, leveleskötet, idézeteket tartalmazó feljegyzéskötet, aláírásgyűjtemény, de nincsen kizárólag értekezésekből álló, a szerző által rendezett kéziratos egység. Az összeállított szövegkorpuszokon megmutatkozó gondos figyelem, a mellékelte használati utasítások azt mutatják, hogy a szerző igen gyakran az utókornak kívánja átadni, szerkesztői felhasználásra készíti, kiadásra, nyomdába szánja, máskor privát körű olvasásra rendezi iratait. Ilyen típusú készülődés nem jellemzi a Kazinczy-értekezéseket. Talán ez indokolja azt a könyvkiadói állapotot, hogy Kazinczy értekezéseiből gyűjteményes kötet mindezidáig sohasem jelent meg.³³ Arra ugyancsak befolyással lehetett, hogy művei közül először a lírai darabok, az úti írások és három levelezéskötet hagyta el a nyomdát.³⁴ Az utóbbi három szövegtípus rendezésében ugyanis a szerző éveken át jeleskedett. Úgy tűnik, a kéziratok elrendezettsége gyakran a kiadást befolyásoló tényezőként lép fel, és indokolja azt is, hogy az *Orthologus és Neologus* kézirata miért kerülhette el eddig a kutatók figyelmét.

³³ A Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalom Textológiai Kutatócsoportja és az Eötvös Loránd Tudományegyetem együttműködésében jelen dolgozat írásával egy időben rendezik sajtó alá a Kazinczy-értekezéseket.

³⁴ KAZINCZY Ferencz', *Eredeti poetai munkái*, a' M. T. T. megbízásából összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], a Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1836 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, I.); KAZINCZY Ferencz', *Utazások*, a' M. T. T. megbízásából összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], a Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1839 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, II.); KAZINCZY Ferencz', *Levelei Kis Jánoshoz I-II*, összeszedék BAJZA József és SCHEDEL Ferencz, a' Magy. Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1842 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, Második osztály); KAZINCZY Ferencz', *Levelei Szentgyörgyi Józsefhez, Ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez*, összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], Kilián György' tulajdona, Pest, 1845 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, Második osztály, III).

FINTA ÉVA

Haldokló elhalások**(Ili lélegzetébe fűzve)**

Haldoklik a nyár
 s vele haldoklik a tökély
 haldoklik Ilike.
 Lassú sírások belső üteme
 rázkódik az augusztusi fényben.
 Erős a nap heve
 de nem ígér semmit.
 Az őszi szagok vihara kél maholnap
 s benne a dér vacogásu magány.
 Hát mint legyen?...
 Isten széttárt karokkal méléz –
 mekkora akarat töri át törvényeit.
 Megszökik az elmúlás elől hónapok óta
 s összemosódó szavai a telefonkagyló zizegését
 feltörik.
 Haldokló vénuszi kép.
 A hattyú ellenében: néma.
 Pacsirta hangját kitörölte a mikroszipék
 emlékezetéből
 s csak bennünk engedi megmaradni.
 Élni. De meddig? Tovább!
 És egyre beljebb a fájdalmak óceánján
 egyre magányosabbra válva
 várja a hurrikánt.
 Neki a lélek partjainak
 testtel, anyaggal, zsigerekkel
 burjánzó csomókkal a szerveken
 neki a lélek partjainak
 mint hajószenteléskor.
 Ó, kicsi surranó lélek!
 Madárhullámokat ver a szárnyad
 és nappali éjszakád végtelenje
 magát zúzva hull önnön lábad elé.
 Most merre? Hádész kapuja nyitva
 már hónapok óta ásít.

S te dermedezve szavaidba rejtéd
 titkos félelmed kódjait
 hogy aztán feltörd és eltöröld. Végleg.
 Se Endre, se más halandó
 ne tudja kínjaid titkát.
 Hiszen a titok számodra is rejtett.
 Befalaztad, mint eltűnt szerelmed
 csúf nyelvbortlásait.
 Így telnek a gyermek.
 Szemüregedben ott kocsonyállik a láthatatlan
 mindent eltüntetető révület.
 Ezt a harcot csak vívni lehet.
 Se győzelem, se feloldozás.
 Mindenki elmehet melegebb tájra
 de immár – Nélküled.
 Szétporló lepke szárnya az emlékezet.
 Benne a színek megtört varázsa
 elszürkülő buborék.
 Elporló testiünk vászna.
 Megfeketült ezüst.
 Minden anyagszerű tűrési határa
 a paraván mögött.
 Kicsi dalt dúdolnék:
 vajha gyermekkori léted idején
 megszeretted volna magadat...
 De vártad a mások szeretetét.
 S az születed s elmarad.
 Mint minden.
 A teljesség peremén
 anyalként felhőszegélyen fekszel
 arcodon sárgul a fény.
 Ússz, szállj, kicsi fecske-remény!
 Délre, vagy ahol szebb a csoda.
 Ahol elhiszik Neked
 amit eltűnt látásod mögött eszméleted láttat.

ORBÁN LÁSZLÓ

Kazinczy feljegyzései alkímiáról, szellemidézésről és egyéb „efféle bolondságok”-ról*

Kazinczy számos kiadatlan feljegyzése közül a jelen helyen egy több szempontból is érdekes írást teszünk közzé. A kézirat címe Kazinczy apósa apjának, gróf Török Józsefnek a portéját ígéri: *GRÓF TÖRÖK JÓZSEF, Referendárius a' Magyar Cancellariánál Mária Therésia alatt, 's atyja Józsefnek, a' Debreczeni District. Tábla Bírójának, és Lajosnak, a' Kassai Kerületbeli Oskolák Kir. Directoroknak.*

Kazinczy életrajzai általában többek egyszerű adatsornál, erről meggyőződhetünk akár a *Magyar Pantheon* címen kiadott válogatást fellapozva,¹ akár Kazinczy kéziratei között kutakodva, ahol számos kiadatlan portré, életrajzi feljegyzés található még. Csak az „Életrajzi adatgyűjtemény” három kéziratkötetében közel 500 folió terjedelmű szöveg vár még feldolgozásra.² Nem meglepő tehát, ha újabb, kiadatlan életrajzra bukkanunk, mint ahogy az is természetes, hogy Kazinczy több írása is foglalkozik felesége családjával.

Kazinczy életének meghatározó eseményei kötődtek a Török családhoz. Török Lajos 1784-ben avatta Kazinczyt szabadkőművessé, majd 1786-tól hivatali előjárója lett, 1804-ben pedig Kazinczy házasságot kötött lányával, Török Sophie-val. Apósa halála után sógorával évtizedekig tartó pereskedésbe bonyolódott. Ez utóbbi is magyarázza a Török család története iránti érdeklődését. Az egyetlen fiúörökös (legifjabb Török József) vitatta a lánytestvérek örökösödési jogát a kázméri birtokhoz, mert Török Lajos a csak fiúágon örökölhető ónodi birtok ellenértékéből vette azt.³ A családtörténeti érdeklődés és a pereskedés összefüggését bizonyítja, hogy a Török család genealógiai táblázatait Kazinczy vegyes, gazdasági ügyekre vonatkozó iratai között találhatjuk meg.⁴

* A publikáció az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport (2006 TKI 207; témavezető: Debreczeni Attila), az OTKA (K 81585; témavezető: Debreczeni Attila) és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

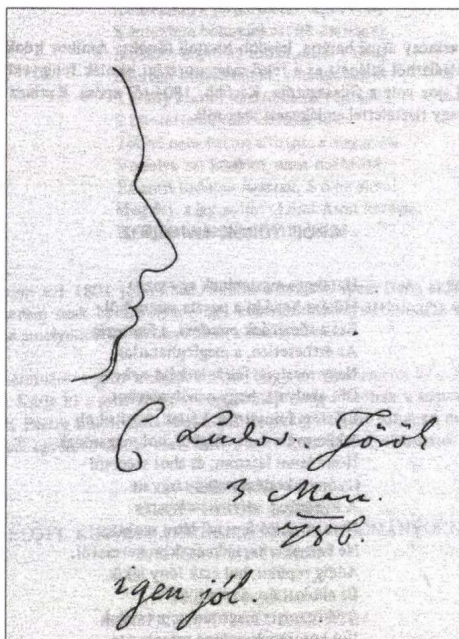
¹ KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon; Életrajzok és életrajzi jegyzetek (Nemzeti Könyvtár, Kazinczy Ferenc összes munkái [művei], V. kötet)*, kiad. ABAFI (AIGNER) Lajos, Budapest, [1884]. Török Józsefről ugyanitt: 259–262.

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban: MTAKK), K 613/I–III.

³ KAZINCZY Ferenc művei, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, 2009, 1239 (a kötet a továbbiakban: *Pályám* 2009); vö. KazLev, 23/5919 jegyzete és e jegyzetben megadott további levelek.

⁴ Kazinczy birtok-, kölcsön- és peres ügyeinek gyűjteményei: MTAKK RUI 4r 261, 263, 264. Az utóbbi kötetben pl. a 40a oldalon kezdődik a szendrői Török család genealógiai táblája, majd a 42a–45b oldalakon: *Historiai Előadása azoknak, a' mellyek Kázmért történtek a' ház' fíja és két leányai közt, 1810. olt.* A már említett „Életrajzi adatgyűjtemény”-ben az MTAKK K 613/II, 162a–163b oldalakon találjuk meg a Török családra vonatkozó feljegyzéseket. Ezentúl is számos kisebb-nagyobb szöveget és emléket találhatunk, pl. Kazinczy László és Török Lajos közös arcélművét (MTAKK K 759, 20).

Gr. Török Lajos árnyképe

Az alább közölt feljegyzésben legidősebb Török József és fia, Lajos, egy család naiv áldozataként jelenítődik meg. Kazinczy publikálására szánt szövegeiben mindig tisztelettel említett após („ipam”) arcképe egyáltalán nem tűnik hibátlannak a nem nyomtatásra szánt szövegekben. Ennek oka az alkímizálás.⁵ A nehezítésre már csak azért is oka lehetett Kazinczynak, mert joggal érezhette úgy, hogy e tévelygés során leendő feleségének örökségét tékozte el a gróf. Másrészt egész egyszerűen csalásnak tartotta az aranycsinálást, szellemidézést, léleklátást – ahogy ez az alább közölt szövegből is nyilvánvaló.

Török Lajos igyekezett azonban megnyerni sajátos tudományának Kazinczyt: „1801-ben, kevés holnapokkal azután, hogy a’ kalitkából kieresztének, a’ szegény Ipam engemet térítge-

tett ’s a’ maga Cosmogoniai tudományára akara vonni. Ada holmi könyveket is ’s írásokat, de a’ mellyektől (mint a’ Puky Ferenczétől) én iszonyodást és nem csak csömört kaptam. Akkor írtam hozzá egy Epistolát, de nem mertem néki mutatni, előre látván, hogy ez néki fájni fog, noha őtet nem bántotta.”⁶ E levélrészletnél és az említett *Gróf Török Lajoshoz* című költeménynél még egyértelműbben fejezi ki elutasítását egy Rumyhoz írt 1813-as levelében: „De mikor azt mondta nekem, ilyesmi csak bizonyos constellatiók alatt és bizonyos imák elmondása mellett történhetik, akkor már tudtam, hogy meghibbant.”⁷

Kazinczy sohasem tudott azonosulni apósa machinációival. Ellentmondásnak tűnik, de Török és Kazinczy e témában összeegyeztethetetlen gondolkodása mégis azonos szellemi eredetre vezethető vissza – ez pedig a szabadkőművesség. A szabadkőművesek korántsem alkottak egységes társaságot. Jellegeből adódóan igen különböző származású és célú emberek alkották e formális csoportokat, amely csoportok egymástól is eltérő szabályzat és szokásrend szerint működtek. Kazinczy ránk hagyományozott önképeinek meghatározó összetevő-

⁵ A kémiával és alkímiával foglalkozó Török Lajosról: SZATHMÁRY László, *Magyar alkémisták*, s. a. r. GAZDA István, Budapest, 1986, 229–242 (a vonatkozó fejezet címe: „Az ipám és az atyja. [Szendrői gróf Török József és Lajos.]”); és: KISS László, „...az én széplelkű patikáriuskodni-szerető Ipam...” A gyógyszergyártó és forgalmazó gróf Török Lajos (1748–1810), in: Szépalom, A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009 (19. kötet), szerk. KOVÁTS Dániel, 213–220. (L. még az utóbbi kiváló tanulmányban található további szakirodalmat.)

⁶ Kazinczy Ragályi Tamásnak, KazLev, 22/5526 (2102/a), Szépalom, 1811. 11. 25. (Jegyzeteink a „kötet/levélszám”-ot adják meg, mindkettőt arab számmal.)

⁷ „Aber da er mir sagte, so was könne nur unter gewissen Constellationen, nur unter Hersagung gewisser Gebete geschehen, so wusste ich, dass [es] bey ihm pflücht [!].” KazLev, 10/2491, Kazinczy – Rumy Károly Györgynek, Szépalom, 1813. 07. 28. (A német eredetit ford.: ECKHARDT Sándor, *Magyar rózsakeresztesek*, Minerva, 1922, 208–223, <http://www.kfki.hu/chemonet/hun/olvaso/histchem/alkem/eck2.html>) (L. még: KazLev, 12/2739, Kazinczy Horváth Ádámnak, Szépalom, 1814. 09. 21.)

je a szabadkőművesség. De csak az a szabadkőművesség, amelyre így emlékszik vissza pályája végén: „Én pedig, mondtam azzal a' nagy tűzzel, melly engem, hatvannegyedik esztendőmben, most is ifjúvá teszen; én pedig nem ismerem nagyobb szerencsét, mint azt, ha valaki Kőművéssé lehetett. [...] Nem elég e az a' biztatás, hogy ott minden Vallás tiszteletben van, 's mindenki azt követheti e' részben, a' mit lelkiismerete javall? Nem elég e, hogy az Uralkodás ellen munkájokban semmi nincs? és hogy ők új tisztet 's kötelességet senkire nem tesznek, de azt, a' mire minden köteles, még szentebbül kívánják? Rossz és érdemetlen tagot semmi társaság nem óhajt, semmi nem tűr. A' Kőművesség tehát jókat keres, jókat vesz-fel. És osztán az a' szép Egység, melly nem születést, melly nem fényt, hanem érdemet tekint. Ferencz Császár a' Maria Theresia' férje egy lózsiban egy Consiliáriussal, egy Concipistával, egy Hadnagygyal, egy Franciscanussal, egy Kálvinista, vagy egy Rác Pappal, 's ott feltett süveggel mindenike, 's ott mint barát és barát, mint testvér és testvér. Képzelhettek e istenibb pillantást mint az volna ha őket így látnátok a' Virtus nevében egyesítve.”⁸

A nyilvánosság elől rejtőző mozgalom azonban nemcsak a virtus, az emberbarátság és a hazafiság eszméit hangoztatta. Árnyékként vetült a felvilágosodás eszméit hirdető társaságra az alkímia és a feketemágia, továbbá az erkölcsi relativizmus, a libertinizmus, ill. a jakobinizmus vádjai. Ezek ellen Kazinczy is védekezni kényszerült. Írásaiban mintegy megtisztogatta a mozgalmat a rárakódott salaktól, így annak fénye tisztábban vetült önarcképére is. Ehhez a tiszta szabadkőművesség-eszményhez aztán élete végéig hű maradt. Még aktív szabadkőműves életszakaszában így határolódott el a „bolondság”-októl: „Maradjon a' szegény Báróti a' maga Alchimiájával, melly néki soha sem tsinál aranyt, maradjon Orvosság tsinálásaival, melly testét elgyengítette, veszzen Gróff Thun a' Geisterbeschwörungjával [szellemidézésével – O. L.], melly olly bolondság, a' mit még a' gyermek is meg nevet, nekem az mind nem kell.”⁹

A szintén szabadkőműves Pálóczi Horváth Ádámhoz írt levelében pedig így utasította el a girálty szabadkőműves páholy „libertinismus”-át:

„P[oturnyai András] tudomány nélkül való, asszonyokat, pompát, kártyát, vendégségeket 's minden haszontalanságot szerető ember volt. Így a' jó össze vala egybeledve a' rosszal, 's mi jót várhatni az ilyenből. Pajtásait felvette, 's ezek rettenetes romlást csináltak az erkölcsökben. Nem vala asszony, a' kit meg nem paráznítottak, 's a' mi fő veszedelem, nem a' praxist hanem a' theoriát is megmérgeztették. A' tudatlan Apostolkák nevettek a' Vallást is, a' Theológiát is, a' Morált is. Iskolás fiu voltam midőn egy Úr a' maga nem dáma feleségének (az az a' ki csak tóth nyelvet tuda) azt monda a' közönséges ebédnél, hol sok vendég ült, hogy az Asszony inkább kurva legyen mint nem dáma. Ez a' szép intés és férjének kurválkodásai az Asszonyt arra viték hogy előbb Vendég és patvarista, végre a' szakács lépett a' férji tiszt viselésbe. Egy másik azt mondta ugyan akkor, hogy ha egyetlen leánya a' 12 esztendő meg fogja haladni, leczkét ad neki, hogy mihelytt főköttő lesz a' fején, üssön vásárt portékájából, de addig ne, mert fattyat kap. Így mentek ezek Girálton, édes barátom. Két leánya Poturnyainak két testvér Szirmayhoz méne férjhez, Péterhez és Pálhoz. Ez a' Péter és Pál által hozá a' mérget és a' fényt Pazdicsra Zemplénbe,

⁸ KAZINCZY Ferenc, [Kazinczy Ferencz' saját kezével írt Autobiographiája 1785ig], in: Pályám 2009, 464.

⁹ KazLev, 2/307, Kazinczy Aranka Györgynek, Kassa, 1790. márc. 25.

's így terjedett a' jó a' rosszal azon proportióban, a' melyben a' mustármag áll a' Pazdicsi Luth. Templomhoz."¹⁰

Végül pedig, mivel „szabad gondolkozás[át] a' József uralkodása alatt nem vala szükség rejtegetni,”¹¹ Kazinczy a szabadkőművesek nevében felszólalva került összetűzésbe politikai ellenfeleivel, a „Kassai Exjesuitákkal”: „Én értém, hogy ez a' vak ember Szuhányi és Bodenlősz Mihály Exjesuiták által van feldühítve, mert miként tudhatta volna Ő mi a' Kőműves, azzal a' tűzzel, a' mellyel a' jó mellett 's a' rossz ellen még most is (1827.) lobo-gok, felkelék, 's szemeimet Bodenlőszra szögezvén, 's feleletemet nem Szent-Imrey Pál-hoz, hanem Bodenlőszhoz intézvén, hangosabban mint szokásom és illet, e' szókat mennydörgém: – Civitatem miscere, et reges sicario more tollere, non Latomorum est, sed Jesuitarum [a társadalomban villongásokat támasztani és a királyokat orgyilkos módon megölni nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták szokása. – ford. Szép Beáta].”¹²

A felvilágosodás eszmerendszere a világ dolgainak emberi ésszel való megismerhetőségét feltételezte. Ebből következik, hogy minden, még a metafizika területe is alávethető a tiszta ész kritikájának (Kant), vagy ahogy Kazinczy fogalmazott egy lázalom-lejegyzésében: „Azt gondoltam hogy meg-hóltam. Jól emlékezem reá, hogy az Anyámtól azt tudakoztam: *ha élek é most?* Az Isten Thronusa elibe jutottam, hol egyedül magát láttam, minden Angyali társasság nélkül. Sárgás volt az Ég, mint a' Gvido Rheni Amorja feje körül. Én bátran feleltem, mind tselekedeteim, mind hitem miatt. – *»Jól tselekedted hogy emberi imposturák miatt el nem hagytad azt a' Kalauzt, a' Ratiót, a' mellyet néked Én adtam.«* 'S így nyertem kegyelmet, mint Socrates Klopstocknál. –”¹³

A jelen tudományos közmegegyezése felől nézve, az alkímia éppoly irracionális tévút vagy csalás a tudomány történetében, mint a (fekete)mágia. Ha azonban a tudomány történetiségét tudatosítva vizsgáljuk e tévutakat, akkor megértőbben szemlélhetjük a felvilágosodás *jóhiszemű* alkímistáit. „Szegény Báróti”, „szegény Ipam” és társai nem tudhatták, hogy 'helytelen' úton járnak. Tudományuk éppoly koherens és szilárd logikájú rendszert képezett, mint mondjuk a korabeli orvoslás (mely jó esetben csak beöntéssel és érmetszéssel tette próbára pácienseit), csak éppen a kiindulási alap bizonyult tévesnek.

„Azokkal a kik a Bölcsek'-kövét
Főzgélik, és ólomból – aranyat? –
Azt nem, de aranyból – olmot főznek és –
És – semmit! – a kik a planétai
Forgásokat kukkantgatják; jövőndőt
És múltat és távoli valót tekintnek;
Azokkal, a kik sympathetica
Curákat tésznek, Bécsből Széphalomra
Eggy gyoicsra-cseppent véren rossz fogat,
Hideglelést, tört lábat gyógyíthatnak;

¹⁰ KazLev, 12/2737, Kazinczy Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. szept. 18. Megjegyezzük, hogy Török Lajos és testvére, ifj. Török József 1780 körül szintén kapcsolatban állt a girálti páhollyal, ld. ÁGOSTON István György, *Gróf Török Lajos emlékezete*, in: Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999 (10. kötet, 101, 103.)

¹¹ KAZINCZY Ferenc, *Gróf Eszterházy Károly Egri Püspöknél*, in: *Pályám* 2009, 79.

¹² KAZINCZY Ferenc, *Eggy bátor szavam az Abaujvármegyei Gyűlésen, Kassán, 1794.*, in: *Pályám* 2009, 107–108.

¹³ KAZINCZY Ferenc, *Rothasító forró-betegségem*, in: *Pályám* 2009, 86.

Megholtakat citálnak, álmokat
 Most látnak és majd fejtenek – azokkal
 Mit tégyünk? – hagyjuk futni útjokon!
 Részegnek és bolondnak tág az út.”¹⁴

A becsületes alkímisták¹⁵ munkájuk során valójában a felvilágosodás legfennköltebb elveit követték. A hasonlóság és kapcsolat törvényszerűségein – másként fogalmazva: a szimpatetikusság mágia¹⁶ – alapuló tudományuk a metaforák és metonímiák, vagyis a szóképek közös nyelvére fordította le a világot. Az ezüst azonos lényegű a Holddal, az ólom a Szaturnusszal, az arany a Nappal, amely a test, lélek és szellem egységét szimbolizálja. Az alkímisták a tapasztalati világot leíró fogalmi nyelvet átváltották a trópusok nyelvére és ezen új nyelviség kódrendszerébe (e poétai szépségű Mengyelejev-táblázatba) helyezett világgal, már kedvükre kísérletezhettek. Kísérletezésük véletlen eredményeivel hozzájárultak mai kémiai tudásunkhoz. Mindeközben feltetelezték, hogy az emberi szellem éppúgy nemesíthető, mint a nemtelen anyag. Az anyag átváltoztatásába, vagyis a régi előítéletek, előfeltételek meghaladásába vetett hitük így hozható közös nevezőre a felvilágosodás nevelésről alkotott tudásával.

A szövegközlésről

Az autográf szöveg lelőhelye: MTAKK K 762, 40a–45a. A kézirat 41. foliója fordítva van bekötve. A ligatúrák jeletlenül vannak feloldva. A keletkezési idő magából a szövegből derül ki: „A’ mi még eszembe jut – 1804ben írom ezt – feljegyzem”.

A kötet a bekötéskor a *[Maradványok]* címet kapta.

A Török Lajosról írt feljegyzés környezetében a következő autográf feljegyzések találhatók: *Herczeg Grassalkovics Antal* (36a–36b), *Angelo Soliman* (37a–39b, megjelent: *Pályám* 2009, 66–68), *[Gróf Aspremont 1780–1790 közt.]* (46a), *Niczky József Kemeccsén, Szabolcs Vármegyében* (47a–48b, *Pályám* 2009, 61–62), *Ignatius von Born* (49a–54b, *Pályám* 2009, 64–66), *Lónyai Menyhért, Auratus Eques* (50a, *Pályám* 2009, 105–106), *Luby Károly* (53a). Ezek az anekdotikus életrajzi feljegyzések közel azonos időben, a 19. sz. első évtizedében keletkeztek. A *[Maradványok]* kötetben utánuk Okolicsányi János több levélnek Kazinczytól leírt másolatát és ezekhez fűzött értelmezéseit olvashatjuk. Ugyancsak ez a kéziratkötet őrzi Wieland *Diogenesének* fordítását is (1a–34a).

Szövegközlés

GRÓF TÖRÖK JÓZSEF,

Referendárius a’ Magyar Cancellariánál Mária Therésia alatt, ’s atyja Józsefnek, a’ Debreczeni District. Tábla Bírájának, és Lajosnak, a’ Kassai Kerületbeli Oskolák Kir. Directoroknak.¹⁷

¹⁴ KAZINCZY Ferenc, *Orvos-Doctor Szent-Györgyi Józsefhez, Debreczenben*, in: KAZINCZY Ferenc *Összes költeményei*, (RMKT, XVIII. század, II.), s. a. r. GERGYE László, Bp., 1998., 197.

¹⁵ Szathmáry László *A legbecsületebb és legműveltebb magyar alkémista* fejezetcím alatt írt Báróczi Sándorról (SZATHMÁRY, i. m. 184–208).

¹⁶ James G. FRAZER, *Az aranyág*, Bp., Osiris, 2002, 21–52. (L. az előbb idézett versben a „sympathetica” fogalmát.)

¹⁷ Gróf Török József (I.) (1714–1776): Borsod vármegyei alispán, országgyűlési követ (1751), udvari tanácsos, a szepesi kamara elnöke. Szabadkőműves, alkímista és rózsakeresztes. 1774-től gróf. Felesége: báró Pfeffershoffen Katalin (?–1790). Említett fiai: Gróf Török József (II.) (1742–1816): a debreceni kerületi tábla bírája (1770–1786). A miskolci Erényes Vi-

A' Gróf igen beteg feküdt Bécsben. Orvosai nem boldogúlhattak nyavalyájával. Végre Obristlieutenant BÁRÓ REHBERG,¹⁸ a' háznak szoros barátja, egy Gyógyítót ajánl, a' ki nem tartozik ugyan a' Bécsi Medicusok' czéhébe, sőt átalok annyira üldöztetik, hogy magát nem is meri mutatni, de a' ki felől felel, hogy a' Grófot tökéletesen talpra állítja. A' beteg elfogadja a' barátja által tanácslott Gyógyítót, 's Rehberg egy setét estve imhol hozza az embert.

Egy hóri-horgas, száraz, előre görbült vén ember, fekete ruhában, fekete borzas parókával, rettegve, félve tett lépésekkel belép, széket fog, 's néz a' Grófra. Nem szól, nem tudakoz semmit, nem tapintja az érverést. Minek is tudakozódna? avagy nem tudta e Rehbergtől a' beteg' állapotját? Végre megszóllal. – A' Gróf, ugymond, nehezebben van, mint hogy rajta mingyárt lehessen segíteni. De ne tartson semmitől, ő meggyógyítja. Rehberg bizonyos cseppeket fog hozni tőle a' Grófnak, azt mindennap végye bé szilvapályinkában, még pedig olly régiben, mint a' millyet kapni lehet; első holnapban nem fogja tapasztalni javulását, a' másokban egésszéesebb, elevenebb lesz, mint volt.

Püspök Klímó¹⁹ Pécsen ismeretes volt arról, hogy régi szilvapályinkája vagyon, 's a' staféta imhol hoz tőle két pintes palaczkot. – Az Orvos' ígéretei pontban beteljesedtek; első holnapban nem látszott épülni, a' másodikban tökéletesen helyre állott.

A' Gróf megszóllította Rehberget, hogy háládatosságát akarja a' Gyógyító eránt bizonyítani. De Rehberg azt felelte, hogy az ő barátja Philosophus; ingyen tesz jót a' Szerencsétlennel, 's nem vár 's nem vész semmi jutalmat.

Azonban mintegy fél esztendő múlva imhol jó Rehberg. – Édes Grófom, ugymond, a' mi barátunk nagy elakadásra jutott; most ő folyamodik a' te segédedhez. Felesége 's két eladó leánya fogva tartattnak adósságok miatt Strassburgban. Ő aranyat tud csinálni, de az időt kíván, hitvese 's leányai pedig tömlöczben senyednek. Segíts rajtok; tanúld-meg mesterségét. Az a' pénz, mellyen azt tőle²⁰ megveszed nem lesz elveszve. Szerencsés lesz általa minden maradékod.

A' Császárné nagy ellensége volt minden titkos társaságoknak,²¹ 's a' Gróf látta, hogy ebbe belé ereszkedni néki veszedelmes leend, 's eltolta magától a' Rehberg ajánlását, de kész volt Gyógyítójának nevezetes summával kedveskedni. Rehberg azt tanácslotta, hogy a' Gróf válasszon-ki egyet a' két fiai közzül, a' kit Adeptussá²² tétessen; 's a' Gróf eléggé gyenge volt egyet kiválasztani. Választása Lajosra esett.

lágpolgárok páholy egyik vezetőjeként Kazinczy szabadkőműves társa. 1787-ben római katolikusról református vallásra tért át. Mindkét szemére világtalan. *Gróf Török Lajos* (1748–1810): a kassai tankerület főigazgatójaként (1785–1796) Kazinczy felettese, később apósa („ipam”). Ellenzéki politikusként vett részt az 1790/91-i országgyűlésen, 1791–1793 között tagja volt a tanulmányi bizottságnak. Szabadkőműves és rózsakeresztes volt, foglalkozott alkímiával, kémiával. A miskolci Erényes Világpolgárok (virtuosos cosmopoliták, 1781 k.) szabadkőműves páholy alapító nagymestere, Kazinczy beavatója (1784. jan. 16.). Felesége: gróf Rogendorff Aloysia („napam”) (1754–1817).

¹⁸ Obristlieutenant Báró Rehberg: vélhetően a grófi címet is nyert Rechberg sváb család tagjáról van szó, de az alezredestől további adatokat nem találtunk.

¹⁹ Klimó György (1710–1777): 1751-től pécsi püspök.

²⁰ tőle<d> [Törles a kéziratban.]

²¹ Mária Terézia uralkodása során fokozatosan lett a tiltott mozgalmából eltűrt, végül a közélet szereplőinek jelentős részét összefogó hálózat, amelynek már a királynő férje, I. (Lotaringiai) Ferenc császár is tagja volt.

²² adeptus (lat.): beavott. „Az aranycsinálók egyik csoportja. Az adeptusoknak állítólag birtokukban volt a bölcssek köve, amellyel a nemtelen fémet aranyra vagy ezüstre festették.” (SZATHMÁRY, i. m. 507.)

Rehberg a fiatal Candidatust²³ egy estve szekérébe veszi 's mégyen vele abba a föld alatt való rejtékbe, a hol az Impostor²⁴ lakott. Nagy mysteriozitással²⁵ fogadtatik. Hogy bizonyos légy, ugymond a Mágus az ifjú Grófnak, hogy nálam meg nem csallattatol, én semmihez nem fogok nyúltni, 's azt kívánom, hogy mindent tulajdon kezeiddel tégy. Most pedig mindennek előtte töltsd által egy más üvegbe azt a mit ezen üvegben lelsz, 's vizsgáld-meg tulajdon meggyőződésedig, mi légyen? – Kéneső!²⁶ – De az e? – Bizonyosan az. – Nincs e benne valami egyéb? – Nincs. – Jó tehát. – A' Gróf teljesíti a' mit Mestere hágy, a' Mercuriust²⁷ betölti egy phialába, 's egynehány óra múlva a' Mercurius avolál,²⁸ 's két aranyat érő arany marad a' phiala²⁹ alján. Képzeltetni e szerencsésebbet, mint a' kis Adeptus volt!

A' Gróf szorgalommal járja a' leczkét, 's végre Mesterré lesz a' tudományban. Nincs semmi is könnyebb a' természetben. – Rehberg felkaparja a' pactált didactrumot³⁰ – csak kétszáz souverain d'or³¹ volt! – felkaparja, megviszi a' Chemicusnak 's – soha többé a' háznál meg nem jelent.

A' kis Gróf akkor látta, hogy az Impostor' Mercuriusában arany volt széljel osztatva, midőn a' maga Mercuriusából kezdett dolgozni. 'S ez a' szerencsétlen történet kedveltette-meg véle a' Chémiát, mellyet osztán egész életében mindig űzött.

Rehberg e vagy más hasonló korpából dagasztott Uri-ember, azt a' tudósítást tette a' Referendáriusnál, hogy Bécs és Neustadt³² között egy keresztúton temérdek kincs van a' föld' gyomrába letéve; azt fel kellene venni. De az Ádámra³³ mondott átok megfogta a' földet, arra hogy a' kincs felvétethessék az kívántatik-meg, hogy egy Pap a' keresztút' tájkáról hárítsa-el az átkot, 's a' t. –

Találtak Papot, a' ki reá adta magát, hogy a' helyre kimégyen és a' kívánt funkciót³⁴ megteszi; 's a' Gróf, vagy valamely erre rendelt embere, a' Pappal és a' Kincsfelnevővel Bécsből kiindulnak, a' szekeret valamely fogadóban hagyják, 's magok gyalog a' kincs' helyére kimennek. Éjjeli 12. órakor meggyújtják a' gyertyákat, 's a' Pap a' maga ornátusában³⁵ hozzá fog a' föld' elátkolásához, 's megborxad, 's halva felfordúl. A' két életben maradt kísérő a' holt testet a' fogadóba viszi, a' Polizey³⁶ visum repertumot³⁷ tétet, 's nem látván semmi nyomát az erőszakos megöletésnek, eltemetteti. Azonban a' Gróf a' Kincsfelnevőt a' házába fogadja, 's az fél esztendeig füstölte vaníliával a' szobát, azt állít-

²³ candidatus (lat.): jelölt.

²⁴ impostor (lat.): csaló, gazember.

²⁵ mysteriozitás (gör-lat.): rejtelmesség, titokzatosság.

²⁶ kéneső (rég.): higany.

²⁷ mercurius (lat., rég.): higany.

²⁸ avolál (lat.): elillan.

²⁹ phiala (gör-lat.): fiola, cső alakú üvegedény.

³⁰ pactált didactrum (lat.): megegyezés szerinti tanulópénz.

³¹ souverain d'or (fr.): volt aranypénz az osztrák Németalföldön (1 souverain d'or = 12 RFt és 40 krajcár).

³² Neustadt: Wiener Neustadt, Bécsújhely (A).

³³ Ádám: a Ószövetség az első ember nevét a 'föld' jelentésű héber 'adamah' szóval kapcsolja össze.

³⁴ functio (lat., rég.): feladat, hivatalos megbízatás.

³⁵ ornátus (lat.): katolikus papi szertartási díszruha.

³⁶ Polizey (ném.): rendőrség.

³⁷ visum repertum (lat.): helyszíni szemle.

ván, hogy az olly ceremonia, a' mellyet ha szerencsétlenek nem akarnak lenni szándékokban, elmellőzni nem lehet. Végre azt a' jelentést teszi a' Grófnak, hogy holnap vagy szerencsések lesznek, vagy olly jelt kapnak, melly intésül szolgálend nekik, hogy hagyják abba. – Más nap jó egy Inas a' Gróf büreaujába,³⁸ s hozza a' hírt, hogy ez 's ez a' szobában³⁹ – éppen az, a' melly vaníliával füstöltetett – a' boltozat nagy repedést kapott. Már értem! felele a' Gróf; mehetsz. – Ez a' történet vetett véget megtévedésének.

Gróf Lajos, a' fija, Ónadi⁴⁰ magánosságában Chemiával töltötte idejét. Eggykor a' Grófné ollykor nyitotta-meg a' laboratórium ajtaját, midőn a' Gróf eldől a' Mercurius sublimatus⁴¹ gőzétől, mellynek phialája széljelpattant a' szén felett. A' Gróf a' nyugtalan-ság miatt kezében tartotta volt azt. – A' Grófné hajánál fogva rángatta-ki a' szobából félholt férjét, 's tejjel 's vajjal hozta vissza az életre.

A' Kakomagia,⁴² Geisterseherey⁴³ és holmi efféle bolondságok nagy divatjokban voltak Bécsben 1780–1790 között. Born⁴⁴ és Sonnenfels⁴⁵ hasztalan' korbácsolták őket. Végre ez a' bolondság is kiment a' módiból. A' mi még eszembe jut – 1804ben írom ezt – feljegyzem: 1786ban Bécsbe mentem-fel.⁴⁶ Akkor tájban történt a' mit itt beszéllek.

Eggy vén asszony eggy háznak pincze lyuka mellett menvén-el, valamelly gyanús hangot halla-meg. Azt vélvén, hogy a' pinczében öldöklés esik, a' Polizeynak hírt ad, 's az azonnal küld egynehány fegyveres Poroszlót, hogy a' Házmasterrel minden pinczékert nyitasson-meg. A' Házmaster elijed, vonogatódzik, esküszik hogy nyugodt elmével lehetnek, nem történik semmi rossz: de a' Polizey eljárt a' maga tisztében. Eggy ajtót belőlről zárva lelnek. Kiált a' Polizey, hogy nyissák-meg, különben kifeszítik sarkából az ajtót. A' Kakomagus⁴⁷ kiált: Geist der Lügen, deine Stunde ist noch nicht gekommen.⁴⁸ De a' Polizey kevés kedvet mutatott bévárni az órát. Végre látják az elzárkozottak, hogy őket valami hatalmasabb hatalom fenyegeti mint az ördög. Mit tehettek egyebet? kérték

³⁸ bureau (fr.): hivatal, dolgozószoba.

³⁹ szobában [Javítás a kéziratban ebből: szoba]

⁴⁰ Ónad: Ónod (Borsod vm.), itt feküdt a gróf Török család csak fiúágon örökölhető birtoka, amelyet Kazinczy apósa eladott, és ellenértékéből a kázméri birtokot vette.

⁴¹ Mercurius sublimatus (lat.): higanygőz.

⁴² kakomagia (gör.) a. m. 'rosszmágia'; feketemágia.

⁴³ Geisterseherey (ném.): szellemidézés.

⁴⁴ Born Ignác (1742–1791): mineralógus, geológus, feltaláló, több akadémia tagja. 1776-ban Mária Terézia megbízta a bécsi természettudományi múzeum (Hof-Naturalienkabinette) rendezésével, 1779-ben a bécsi bányászati kamaránál udvari tanácsos lett. A bécsi Zur wahren Eintracht ('Igaz Egyetértéshez') nevű szabadkőműves páholy székemestere (vezetője).

⁴⁵ Sonnenfels, Joseph von (1733–1817): bécsi politikus, jogász, gazdasági szakember, udvari tanácsos, a politikai és gazdasági tudományok egyetemi tanára (1763–1791), a bécsi Képzőművészeti Akadémia elnöke (1810). II. József bizalmi embere. Szabadkőműves.

⁴⁶ Kazinczy bécsi útjáról: Pályám 2009, 987 skk.

⁴⁷ kakomagus (gör.): feketemágus.

⁴⁸ Geist der Lügen... (ném.): 'Hazugságok szelleme, még nem jött el az órád'. Kazinczy munkácsi fogsága során (is) hallott egy „mágus”-t hasonló szavakkal 'szellemet idézni': „A' szegény Magus misét recitált, 's lassan-vont neheztelő hanggal így szólla az ördöghöz: Geist der Lügen, ich befehle dir im Namen des Gottes der Wahrhreit, dass du mir Nachricht bringst, ob meine Gattin und Kinder leben, gesund sind etc. [...]’ (= 'Hazugság Szelleme, parancsolom neked az Igazság istenének nevében, hogy nekem hírt hozz, vajon feleségem s gyermekeim élnek-e s egészségesek-e stb.'; KAZINCZY, Az én naplóm, in: Pályám 2009, 236.) (A gót betűs német szövegrészek olvasata és fordítása: Szép Beáta.)

Gróf Zinzendorf⁴⁹ Excellentiáját, a Polizey Ministert, hogy Mágusi formaruhájából vetkezzék-ki, 's nyakába függesztvén az arany gyapjat, szálljon a Poroszlókkal, hogy menjenek haza. Kennt ihr mich, meine Kinder?⁵⁰ kérde a' Gróf. Nun so seyde ruhig, geht nach Hause, und schweigt von dem was ihr sagt.⁵¹ – A' dolog más nap tudtára lett Bécsnek, 's a' Born és Sonnenfels Oskolája örvendett, hogy ezek magokat nevetségesekké tették.

Szerencsy József,⁵² szerencsétlen férje a' tiszteletre legméltóbb Asszonynak, ugyan ezen idő tájban Bécsben mulatván, nem kerülte-el kelepcczéket, 's azt a' SZERENCSET, hogy közzéjék felléphetett, nagy pénzen vásárolta-meg. A' Mágus egy karikát vont egy pinczében maga körül, 's a' karikába egynehány koponyát rakott-ki, 's holmi zsidó betűkkel 's chifferekkel⁵³ tele festett táblákat; egy fekete kakast vett maga mellé, és annak fejét egy emberi vért ontott hóhérpalló;⁵⁴ vállán pantallér formán⁵⁵ fityegett egy nagy rolla,⁵⁶ mellyről imádságokat olvasott fenn szóval sok óráig. Ezt a' rollát, ugymond, Salamon⁵⁷ övének hívták. A' pinczében egynehány koporsó állott, holt testtel, vagy holttestet hazudó bábozattal. Végre egynehányan borzadozást kaptak, és azt állították, hogy megjelent a' lélek. Szerencsy és még egynehány semmit nem látott; 's a' látók azt mondták, hogy az onnan van, mert még nem méltók annak látására.

Gróf Illésházy István⁵⁸ és Gróf Barkóczy Ferenc,⁵⁹ sógorok, tagadták, hogy lelket látni, annyival inkább citálni lehessen. A' próbát az öreg Illésházynek egy talán Trencsén Vármegyei régi Kastélyában tették-meg; 's meg kell vallani, hogy a' Mágus a' próbatételnek igen alkalmas scénát⁶⁰ választott, a' régi Kastélyba vivén őket; mert az imaginatio⁶¹ már ez által is készült itten illetlen dolgokat látni. Egy holnapig nem vala szabad Asszonyt illetni, sőt nem volt szabad, csak kezéhez is nyúlni nékiek. Babbal, lencsével 's effélékkel tartotta tanítványait, gyónásra hajtotta őket, 's azt kötötte-ki tőlök, hogy harmad napig nem alusz-

⁴⁹ Zinzendorf, Ludwig, Graf von (1721–1780): befolyásos bécsi politikus, Kaunitz barátja, a Legfőbb Állami Számszék alapítója, 1773-tól államminiszter. 1771-től tagja az aranygyapjas lovagrendnek.

⁵⁰ Kennt ihr mich, meine Kinder? (ném.): 'Ismertek engem, gyermekeim?' (olvasat és ford.: Szép Beáta).

⁵¹ Nun so seyde ruhig... (ném.): 'Nos, csak legyetek nyugodtak, menjetek haza, és hallgassatok arról, amiről szó van' (olvasat és ford.: Szép Beáta).

⁵² Szerencsy József (?–1790 k.): Abaúj vármegyei táblabíró, a miskolci Erényes Világpolgárok páholyban Kazinczy szabadkőműves társa. Felesége: Radvánszky Terézia (?–1829 után), Radvánszky János lánya, Szerencsy Franciska anyja. Radvánszky Teréziát Kazinczy 1784-től ismerte, barátnéjának tekintette, verseiben és leveleiben Cidli néven említette.

⁵³ chiffer (fr.): titkos számjegy, ábra (helyesen: chiffrage).

⁵⁴ [Hiányos mondat!]

⁵⁵ pantallér formán (rég.): „Tekercsszerűen összehajtott s a két végén szíjjal összefoglalt, tehát koszorút képező köpenynek, takarónak stb.-nek ilyképeni viselését [...] a magyar bakák pantallér-nak nevezik.” (A Pallas nagy lexikona, I–XVI. és két pótkötet, Bp., 1893–1900, 1904., Á la bandouliere szócikk.)

⁵⁶ rolla (fr–ném.): tekercs.

⁵⁷ Salamon: Bölcs Salamon, őszötvetségi zsidó király. A Salamon temploma alapvető jelkép a szabadkőműves hagyományban, a templomot építő Hiram Abif pedig az első Mester, akit feltételezhetően társai meggyilkoltak, de tanítványai előtt feltámadt.

⁵⁸ Illésházy István, gróf (1762–1838): Liptó és Trencsén vármegyék főispánja (1800–1838), államtanácsos (1805), étekgőmester (1825–1838), országgyűlési követ. A Magyar Tudós Társaság (MTA) igazgatótanácsának tagja. Illésházy János szeptemvir fia. Felesége 1786-tól: gróf Barkóczy Terézia.

⁵⁹ Barkóczy Ferenc, gróf: államtanácsos, Pest vármegyei főispáni helyettes. A miskolci Erényes Világpolgárok páholyban Kazinczy szabadkőműves társa. Barkóczy János Szabolcs vármegyei főispán fia, Barkóczy Ferenc érsek unokaöccse.

⁶⁰ scéna (gör–lat.): jelenet; színházi jelenet.

⁶¹ imaginatio (lat.): képzelet.

nak, és vagy szüntelenül imádkoznak, vagy lelketlenség felől beszélgetnek. Végre valóban láttak koporsóban fekvő testeket; látták azt is, hogy emberi alakok a' szobán keresztül holtakat hordottak. De Illésházy esküdt, hogy ámbár az apparitiót⁶² látta, nem hitte, hogy azt látja; az az, hogy még akkor sem hagyta-e az a' hit, hogy a' mit lát, valóságos áltatás.

Egy Bécsben mulató Erdélyi Úr B***hoz⁶³ jó, 's kéri őtet, hogy szerezzen neki valamelly efféle Varázst; nem hiú viselkedésből akarná látni, ha igaz e, a' mivel kérkednek,⁶⁴ hanem hasznát akarná vennie. B*** nem akarta teljesíteni kedvét, 's azt felelte neki, hogy nincs annyi bátorsága, hogy a' varázstűkörbe tekintsen: de végre engedett úntalan kérelmeinek. A' Mágus előjött, 's azt kérte az Erdélyi Úrtól, ha a' kérdés, melyet magának megfejtetni óhajt elmúltat, jelenvalót vagy jövődőt illet e, vagy valamelly tudománybeli dolgot? A' felelet az vala, hogy az philosophiai kérdés. B*** a' canapén fogott helyet, mellyen akkor is üle, midőn nékem ezt beszélle; a' Mágus az ablakban, az Erdélyi Úr pedig azon szegletben, melly a' canapé' és ablak' fala közt volt. A' Mágus meghagyta, hogy a' jó Erdélyi szemeit fel ne emelje azon tűkörrel, melyet neki úgy ada tartani, hogy az egy kalap' mélyjében álljon, 's maga az ablakban elkezdé az ördögök nyelvén a' parancsoló könyörgést. Az Erdélyi Méltóság semmit nem látott, 's a' Mágus csak nem káromkodásra fakadt ellene. Újra kezdte birbitéléseit.⁶⁵ Látok! kiálta az Erdélyi Úr. — Mit látsz? — Egy infulás⁶⁶ Papot. — Semmirekellő! gazember! etc. azt hazudád, hogy philosophiai tárgyat kívánsz megfejtetni, 's ímé kurváról gondolkozál. Ójdd magadat, hogy engem ide ne csalj megint, mert rosszúl jársz! Ezzel kiragadván kezéből a' tűkröt, ment. — B*** nem mert meg is mozdulni. Végre megszóllítá Erdélyi Ismerősét, ha nem látott e titkaiba a' Mágus. Ez esküdt, hogy nem. — Azonban egynehány hét múlva jó, 's vallást teszen, hogy néki a' Városban egy szép kis lyánykája volt; az őtet mindég repeső örömmel fogadta, 's a' grádicsra⁶⁷ szaladt elibe, valamikor látta jönni; 's egy idő oltá hűlni kezdett. Fel nem lelven okát, a' Mágushoz folyamodott; 's ímé az megfejtette a' titkot;⁶⁸ egy Signor Abbate⁶⁹ tette éránta hűségtelemné a' szép gyermeket. — Ezt jelentette az infula.

Nem méltó e hogy vaksággal veretessék az illetén bolond!

⁶² apparitio (lat.): rendkívüli jelenség.

⁶³ B***: vélhetően Báróczi Sándor (1735–1809): író, műfordító, aki erdélyi születésű, ekkor Bécsben élt, foglalkozott alkímiával és személyesen is többször találkozott Kazinczyval. 1760-tól a bécsi magyar testőrség tagja, 1806-ban ezredesként vonult nyugalomba. Szabadkőműves, alkímista. Kazinczy egy életrajz és nyelvészeti tanulmány kíséretében újra kiadta munkáit (*Báróczi Sándor Minden Munkái*, 1–8. kötet, Pest, 1813–1814), önéletrajzaiban és nekrológjaiban is tisztelettel emlékszik meg róla.

⁶⁴ kérkednek, [Javítás a kéziratban ebből: [.]érkednek.]

⁶⁵ birbitelés (rég.): motyogás, kuruzsló mormogás [?]. „[A babona szóval] a Nyelvtört. Szótárban is meglévő [...] berbitél (berbetél, börbötél, birbitél, birbicsél, a. m. mormog, motyog, darál) ige is egybevetethető.” (A *Pallas nagy lexikona*, *Babicsolás* szócikk.)

⁶⁶ infulás (lat.): püspöksüveges.

⁶⁷ grádics (lat., rég.): lépcső.

⁶⁸ megfejtette <ez> a' titkot; [Törlés a kéziratban.]

⁶⁹ Signor Abbate (ol.): apát úr.

KISS ENDRE JÓZSEF

Kazinczy Ferenc és a cseh-morvaországi magyar református misszió

A magyar és cseh-morva kapcsolatok folyamatosak népeink történelmében. A német közvetítéssel fölvetett nyugati keresztyénség „nagykövete” nálunk az a gróf Libicenszky Vojtsek – később Szent Adalbert – prágai püspök, aki első „nyugati” királyunkat Vajkból Istvánná kereszteli, s így Szent Istvánként ismeri az európai keresztyén világ. Ugyanezen népek – magyarok, csehek, morvák – a középkori Magyar Birodalom századai alatt, néha azonos uralkodót szolgálnak, néha egymás ellen vonulnak fel az időszerűnek tartott külpolitikai törekvések jegyében.

Más előreformátori irányzatok között a *huszitizmus* kap egy évszázadot arra, hogy előkészítse a magyar reformációt, letéve az asztalra – feltehetően már ekkor – a teljes Magyar Bibliát. A huszitizmus tartós meggyökerezése – elsősorban a Felvidéken – valószínűleg sokban hozzájárult ahhoz, hogy a reformáció századában villámgyorsan terjedjenek a hitújítás eszméi. A század elején a husziták hitvalló örökségét hordozó Cseh Testvérek egyháza a legnagyobb reformátorok – Luther és Kálvin – később pedig a „magyar Kálvin”, Méliusz Juhász Péter támogatását keresi Debrecenben.

Amikor az ellenreformáció teljes dühével tombol, hogy az európai felekezeti arányokat visszaállítsa a római katolikus egyház javára, és nemcsak a lelkipásztorokat, hanem a megmaradt protestáns híveket is hazájuk elhagyására kényszerítik cseh-morva földön, tízezerével érkeznek tömegek több hullámban Európa szomszédos protestáns országaiba, így a Magyar Királyságba, Sziléziába, Poroszországba, Lengyelországba. Nálunk protestáns birtokosok védelme alatt befogadó családoknál, akár önálló települést alkotva, illeszkednek be az ugyan-csak üldözött, de mégis helytálló evangélikus és református vallásgyakorlók és a magyar társadalom nemzetiségei közé. Lelkipásztornak készülő diákjaik ingyen és támogatásban részesülve tanulhatnak a hazai református kollégiumokban. A Cseh Testvérek egyházának utolsó, száműzött püspöke, a „népek tanítójaként” Európa-szerzte ismert pedagógus, Comenius Ámós János pedig fél évtizeden át a pataki Kollégium megújításán fáradozik. Ugyanakkor abban bízik, hogy a magyar református fejedelmek – Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György – nyomdokait követve II. Rákóczi György erdélyi fejedelem is szabadságharcot kezd, és a szűkebb páttriája és egész Európa számára visszahozza a protestánsok vallásszabadságát. Ilyen fordulatra azonban több mint egy évszázadot kell várni, amíg II. József kihirdeteti 1781-ben a Türelmi Rendeletet. Ez csupán kezdeti lépés a mai értelemben vett vallásszabadság felé, de a maga idejében igen jelentős esemény.

A cseh-morva tartományokban addig kizárólag római katolikusok léteztek, ezért nem számoltak azzal, hogy egyszeriben 70-80 ezren, helybeliek és száműzetésből hazatérők, vállalják az áttérőkre váró hivatali zaklatást és hátrányos megkülönböztetést, s amely protestánsoknak a száma ráadásul folyamatosan növekszik. Mivel kizárólag evangélikusnak vagy reformátusnak vallhatták magukat, $\frac{1}{4}$ részük az evangélikus, $\frac{3}{4}$ részük a református felekezetet választotta. Mind a cseh-morva tartományokból, mind pedig a magyarországi menekültek szórvényaiból szüntelenül kérvényekkel ostromolták a bécsi udvart és a regionális egyházi hatóságokat, így az igényeiket nem lehetett hallatlanná tenni vagy megkerülni.

A római katolikus egyház úgy gondolkodott, hogy ezeknek a tömegeknek lelkipásztor, templom, parókia, iskola nélkül nincs más lehetőségük, mint előbb-utóbb visszatérni a római katolikus egyház kebelébe. Erről meg is nyugtatták a közvéleményt, amely ellenségesen tekintett az alakuló közösségekre. Az ellenük összeháró földbirtokosokkal, a klérussal, az államapparátus hivatalnokaival szemben nem sok esélye volt az ismét szárba szökkenő cseh-morva protestantizmusnak. A hatalom, hogy biztos legyen a dolgában, politikai indokokra hivatkozva megtiltotta a német lutheránus lelkipásztorok szolgálatba állítását, hogy elejét vegye a legkézenfekvőbb megoldásnak. Az akkor még létező lengyel protestáns egyházak saját lelkészhiányukkal sem tudtak megbirkózni, ezért nem jöhettek szóba. A felvidéki evangélikus lelkipásztorokat a Cseh Testvérek közösségeiben általában nem látták szívesen. Maradt Közép-Európa legnagyobb református tömbje a Kárpát-medencében. Magyar református lelkipásztorok morvaországi alkalmazása ellen nem emeltek kifogást. Talán azért sem, mert emberileg biztosra vették, hogy a szintén lelkészhiánnyal küzdő magyar egyház¹ nem képes ezt a kérést teljesíteni, de ha megtenné is, a nyelvi nehézségek amúgy sem lesznek áthidalhatóak.

Cseh földön és Morvaországban azonban a növekvő számú protestáns közösségek a világi patrónusaikat kérték arra, hogy tegyenek megfelelő lépéseket. Nem mindenki, de több mint egy tucat földbirtokos és arisztokrata vállalta, hogy közbenjár az érdekükben. Szószólójuk, Kinszky Fülöp gróf a bécsi udvarnál tájékozódott, majd a Tiszáninneni Református Egyházkerülethez fordult² azzal a reménységgel, hogy itt van a legtöbb esély arra, hogy a lelkipásztorok vagy lelkész növendékek között a magyar, latin és német nyelvek mellett a tót nyelvet ismerőket és missziói szolgálatra vállalkozókat találjanak, nem beszélve a teológiai főiskolákon, Debrecenben, Kecskeméten, Pápán, Sárospatakon kedvezményesen tanuló cseh-morva menekült hallgatókról. Ugyanakkor az egykori menekültek református egyházba integrálódott felvidéki, Miskolc környéki, Hernád- és Tisza-menti gyülekezetei, hallva a szülőföldjük híreit, maguk is kérelemmel fordultak az egyházi vezetéshez: küldjenek a pásztor nélküli nyájuk mellé tanítókat és lelkipásztorokat!

Szalay Sámuel tiszáninneni református püspök nem zárkózott el a kérések elől. Fölvette a kapcsolatot a cseh-morvaországiakkal, hogy hitelesítsék számára a fölmerülő igények mértékét. A bécsi magyar ágenstől megtudta, hogy a magyar reformátusok cseh-morvaországi

¹ A Türelmi Rendelet a Magyar Királyság területén az eddigiek mellett kb. 300 újabb református gyülekezet életre hívását tette lehetővé, melyeket ugyancsak el kellett látni lelkipásztorokkal, tanítókkal.

² Abban az időben az egyházi közigazgatást tekintve, a magyar Felvidék területén a Tiszáninneni és a Dunántúli Református Egyházkerület osztozott.

missziója szabad utat, sőt állami támogatást kap, amennyiben sikeresen tevékenykedik, hiszen a tarthatatlan helyzet mielőbbi megoldása mindenkinek a közös érdeke. Ezek után az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztette az ügyet, s a jóváhagyást megnyerve bizottságot hozott létre, hogy az intézze a cseh-morva misszióba induló lelkipásztorok ügyeit. Megszólította a sárospataki Kollégium tantestületét, hogy toborozzanak a hallgatók közül missziói munkásokat, s mivel tudomása volt arról, hogy cseh-morva hallgatók a Tiszántúlon is tanulnak, megkereste ezzel előbb a debreceni Kollégiumot, majd az országos egyházat. Az egyházkerületek felhívással fordultak a lelkészképző intézetekhez, amiben hangsúlyozták, hogy a növendékek a misszió vállalásával hivatásuknak és az egyetemes keresztyén egyháznak tartoznak és ígéretet tettek a vállaláshoz szükséges feltételek megteremtésére.

A missziósok toborzása nem ment könnyen. Sárospatakon Szentgyörgyi István rektor hirdette az evangéliumot a diákságnak: „*az aratnivaló sok, a munkás kevés*” (Lk.:10,2.) bibliai tanításával, és buzdított a misszióra, de akkor mindössze egy lélek jelentkezett. Másnap azután már többen jelentkeztek, s az 1782. esztendőben, az első csoporttal végül 11-en indultak útnak. Abban az időben a végzős teológusok pár évre iskolai vagy magántanítószkodást vállaltak, külföldi egyetemeket látogattak, és ezután vizsgát téve, meghatározott évenként szentelték őket lelkésszé és álltak be a gyülekezeti szolgálatba. Tiszáninnen az egyházkormányzat a misszióra jelentkezőknek elengedte az egyébként kötelező rektori gyakorlatot, haladéktalanul fölszentelte őket, a jogaikról és kötelességeikről szóló összegzést írásban a kezükbe adta, s biztosította őket arról, hogy – legalább három éves missziói szolgálat után – hazatérve gondoskodnak az elhelyezésükről. Az anyagiak tekintetében a cseh-morvaországiak meghívó levelet, útiköltséget küldtek a hozzájuk indulóknak, s díjlevélben vállalták személyenként az évi 300 Ft jövedelem biztosítását.³ Az egyházkerület pedig papi ruhát és palástot készíttetett a számukra.

Hátra volt azonban még a nyelvi nehézségek leküzdése. Sárospatakon az ezer diákból mindössze 12 jelezte, hogy érti a tót nyelvet,⁴ de közülük is csupán három vállalta, hogy ezt a tudását a lelkipásztori szolgálathoz szükséges szintre fejleszti. Voltak, akik indulásuk előtt nyelvtanulással próbálkoztak, de nem lévén nyelvtan, szótár, általában nem jártak sikerrel. Legtöbbször a szolgálatuk megkezdésével egy időben tanulták a cseh és morva nyelvet, mivel az általuk beszélt latint és németet az ottani értelmiség értette ugyan, de a gyülekezetek döntő többsége gazdálkodókból állt, akikhez csupán az anyanyelvükön lehetett szólni.⁵ A következő évtizedekben Sárospatakról 54, Debrecenből 20, s még a Dunántúlról és Erdélyből is összesen több mint 80 magyar református lelkipásztor vett részt a cseh-morvaországi misszióban, amit egészen 1848-ig adományok gyűjtésével, s a lelkész-növendékek ingyenes képzésével támogattak. A prédikátorok háromnegyed része visszatért Magyarországra, negyedrészüket azonban végleg Cseh- és Morvaországban maradt.

Nem mindennapi nehézségekkel küzdöttek a bátor hitvallók: voltak, akik a jezsuiták üldözésének, voltak, akik a hatóságok zaklatásának voltak kitéve, volt, aki börtönbe ke-

³ Ez akkor egy tisztas jövedelmet jelentett, melynek egy részét nem pénzben, hanem természetben adták a lelkipásztornak.

⁴ Abban az időben „tót nyelv” alatt még valamennyi szláv nyelvet értették.

⁵ Kiss Benjámin pl. feljegyzi, hogy a beköszönő prédikációját – amit, templom nem lévén, egy csűrben tart, népes hallgatóság előtt – magyarul fogalmazza meg, lefordítja latinra, s azt egy prágai diák pedig cseh nyelvre ülteti át, s ezt megtanulva mondja el az istentiszteleten. = *Kiss Benjámin*. Sárospataki Református Lapok, 1915. 198-199.

rült, s volt, akit a szolgálati helyének elhagyására kényszerítettek. Nem volt hagyománya a szervezett gyülekezeti életnek, ezért mindent előről kellett kezdeni.

Az összefogásnak és a protestáns külföldi országok támogatásának mégis meglelt az eredménye: fél évtizeden belül a legtöbb gyülekezet fölépítette templomát, parókiáját, iskoláját. Az újjászülető cseh-morvaországi protestantizmus nemhogy nem sorvadt el, hanem felvirágozott: a Cseh Testvérek Evangéliumi Egyháza a 19. század végére már két egyházkerületben, 13 egyházmegyében, 110 gyülekezetben, 120 lelkipásztorral egy 265.000 lelkes közösségi intézményt gondozott, amely a templomai és iskolái mellett árvaházakat és öregotthonokat tartott fenn és az evangélikusokkal közös lelkészképző intézettel rendelkezett. A magyar lelkipásztorokat fokozatosan helybeliek váltották fel, de a 19. század közepéig a cseh és morva protestáns parókiákon nem ment ritkaság számba a magyar szó.

A Cseh Testvérek egyháza, többek között a Türelmi Rendelet centenáriumának, vagy pl. a magyar államiság 1000 éves fennállásának ünneplésekor, írásos nyilatkozatban fejezte ki hálás emlékezését azért, hogy: „*lelki ébredését az Egyház Urának kegyelmes gondviselése útján, magyar papok áldozatkészségének köszönheti... Istennek Lelke a magyarok által vitte véghez gyülekezeteink újjászületésének munkáját, hálaadással fogunk erről megemlékezni mindenha, s dicső példájukat követni kell. Az áldozatkész és buzgó magyar prédikátorok emléke, kiket Isten küldött a türelmi gyülekezetek rendezőiül és sáfárjaiul, kik a nappal hevét és terhet tűrve viselték a nyáj mellett, kik egyedül attól várták jutalmukat, ki az igaz Bíró – felejtethetlen és áldott leszen népünkben... „... a magyar hittestvérek, a ti atyáitok, az elhagyott cseh és morva evangéliumi reformált gyülekezeteknek pártját fogták, amennyiben az 1782-1783. években lelkesült munkásokat küldtek ki, hogy ott a cseh és morva Sion elérvult mezőit újra benépezték...*”⁶

Mindezek ismeretében már értelmezhetjük az egyik missziói munkásnak, Végh János lelkipásztornak a levelét, amit Kazinczy Ferencnek írt a Prága melletti Libis településéről, szolgálatának kezdetén, 1783. június 7-én:⁷

*Édes Tekintetes Uram! Érdemem felett való, Kegyes Patrónus Uram!*⁸

Hogy ilyen sokára halasztottam csekély levelem által a' magam, társaim és az itt lévő dolgok felől való, köteles tudósításmat, méltóztasson a' Tekintetes Úr nem annak tulajdonítani, mintha tartozó kötelességemről el feledkeztem volna, vagy azt az indulatot, mely bennem volt mindég, ezen földnek megszűsége eloltotta volna: éppen nem, hanem az időtől vártam, hogy lehessen mit írni. – Sokra telne, ha egész utazásunkat leírnám, csak a' mit méltónak ítélek, arról tészek, sok öszve halmozott dolgaim között is rövid tudósítást.

Pílisen méltóságos Beleznay⁹ Obristleutinandnál volt az a' szerentsém, hogy múlt húsvétkor legelőbbben Ónagysága templomában mutattam be Istennek papságomnak első zsengejét, az Úri Szent

⁶ Tardy Mózes emlékezése. = Evangéliumi Protestáns Lap 1882. Sárospataki Lapok 1896. 667-669.

⁷ KazLev. I. Bp. 1890. No 32. 42-46.

⁸ A levélben szereplő latin kifejezések: *ariánus* = szentháromságtagadó eretnek, *circulus* = körzet, *compositio* = elrendezés (itt: viszonyulás), *conscriptio* = összeírás, *consignatio* = hitelesítés, jóváhagyás, *decretum* = határozat, *director* = igazgató, *dominális* = uradalmi, *dominium* = birtok, *examen* = vizsga, *gubernium* = kormányzat, *instructio* = utasítás, *mater ekklesiae* = anyae gyházköztség, „*obrisleutinand*” = (itt:) tábornok, generális, *obsitos* = kiszolgált katona, „*pariátar*” = kiállít, *passus* = engedély, útlevel, *persecutio* = üldöztetés, *praeses* = elöljáró, vezető, *promoveal* = előmozdít, előterjeszt, *secretarius* = titkár, *testimonialis* = (itt:) személyi okmány.

⁹ Gróf pílisi Beleznay Miklós tábornok az akkori Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka, a protestáns ügyek képviselője a bécsi udvarnál, s a pataki Kollégium jeles patrónusa. A Beleznay és Kazinczy családok hagyományosan jó kapcsolatot ápoltak egymással.

Vacsorát Őnagyságának és udvari cselédinek kiszolgáltattván. Az édesatyámtól 2-da May váltam el, aki is Budára küldvén, ott több társaimmal öszvetalálkoztam. Budáról 4-ta kiindulván, 8-va értünk Pozsonyba, onnét 9-a Bécsbe, itt jelen voltunk vasárnap a mi templomunkban a' német prédikáción, amely templom az udvarral csaknem átellenben esik, mintegy hajtásnyira. A' textus volt Matth.:XI. 30. Csak eltsudálkoztam, mikor láttam, minő nagy gavallérok és cifra dámák jelennek meg és nem hittem volna, hogy részünkről valók, hanemha bejövetelekkor felállva és szemeiknek eltakarásával láttam volna őket imádkozni. A' köznép is igen számos volt; pap kettő volt jelen, akiket Belgiomból valónak mondának lenni. Bécsbe legnagyobb szerencsétlenségünk az, hogy Őfelsége akkor otthon nem volt. Ott mindnyájan egész német ruhába öltöztvén, 18-va indultunk, megfogadván egy prágai Land kocsist 50 német forintért Krovnáig. Ausztriából másfél nap alatt értünk Morvában, az holott is két szép város: úgymint Znaimon és Iglaun mentünk keresztül. Iglaunál az ország útjából kitértünk és mindjárt értünk a Cseh Országi Graniczot és szinte Krovnáig sovány földön, járatlan és veszedelmes úton mentünk a' német csehek között, akik még setéséghen ülnek. Bellyebb Krovna felé találtunk éjszakai szállásra menni egy lutherana vendégfogadósnéhoz, aki, minekutánna kitanulta volna, hogy minémű járatbeli emberek legyünk, igen keservesen sírt és azt mondta, hogy ők is olyanok akartak lenni, mint amint hallják mifelőlünk: de a lutheránus pap rájuk kötötte magát, e pedig a' Berzéti volt pap... már azt mondja, hogy megmondották neki, hogy többé ostyával nem áldoznak... ígérte is, hogy különösen fog készíteni olyan elnyújtott, lepény forma téztát, ... mint a' zsidók páskája és amelyet el fog nekik kockásan metélni. Majd meglátja, úgymond, micsodás lesz. Az is megjegyzésre méltó, hogy tiszt. Kováts¹⁰ Uram felől elhitették a népet a lutheránus papok, hogy őkegyelme is lutheránus. – Krovnára értünk 22-a May, itt az örömünk igen nagy volt, hogy mégis kedves hazánkbeli T. Kovátsné Asszonyommal beszélhettünk. Maga Tiszt. Kováts Uram akkor volt Magyar Országba, némely ügyes bajos dolgai iránt és amint mondották, még vagy 15 papoknak elhozásáért. Krovnáról csakhamar elragadták tőlünk a Loschiak T. Molnár Péter¹¹ uramat, miértünk pedig a velliniek eljövén Krovnáról 24-el indultunk és éjszakára értünk Schemiticzbe T. Csider Uramhoz.¹² ... Már a templomunknak falai nagyobb részint fel vannak emelve. Innét vasárnap elindulván, jobb kézre hagytuk Pardubeczet, az hol az Arianusok fészke volt, délre értünk Kolinba. Csaslaut és Horét balkézre hagytuk, az hol volt a' legnagyobb persecutio és az hol sokan meg is ölettek. Kolinból délután jókor elértünk Vellinbe és a' nép mintegy fél mér-földnyire előnkbe jött és mindjárt azt a tisztességet tették, hogy a legöregebb embert ültették a lóra, akit ketten is tartottak, hogy le ne essen. A többi tiszt csehek oldalról, hátról kísérték. A' volt a' szerencsés, aki csak kézzel illethette is a' szekerünket. Az nap csak köszöntéssel és kézcsókolással múlt el, amelyet meg kellett nékiek engedni. Elsőbben az öregek jövének renddel be hozzánk, azután az ifjak, gyermekek, asszonyok, leányok. Másnap hír adódott a' Lisszaiaknak, Lobosieknek és Ulmuciaknak, akik értünk szerdán eljöttek és ugyanazon nap elvitték tőlünk a lisszaiak Szalai József¹³ Uramat, a Ulmuciak Kováts András¹⁴ Uramat, minthogy ezen helyek nem messze estek Vellintől. Én pedig áldozócsütörtökön indultam és estvefelé értem régen várt s óhajtott célomra. Az időnek alkalmatlansága okozta, hogy széjjel lakó

¹⁰ Kováts Ferenc lelkipásztor az első között érkezett Kassa mellől Csehországba. Oroszlánrészt vállalt a lelkipásztorok toborzásából, az egyházszervezet felállításából. 1784-ben püspökké választották. 1788-ban hazatért Magyarországra.

¹¹ Molnár Péter Megyaszórol viitt feleséget magával a misszióba, ahol 1783-tól 31 éven át végezte szolgálatát és esperesi tisztséget viselt.

¹² Csider Elemér sátoraljaúj helyi származású, a misszióban templomot, parókiát, iskolát építő lelkipásztor, aki 16 évi csehországi szolgálat után tért vissza Magyarországra.

¹³ Szalai József volt az a pataki diák, aki a misszióba elsőnek jelentkezett. Egyházának egyik legfontosabb alapítatá, a II. Helvét Hitvallást ő fordította le cseh nyelvre. Egy évet szolgált, amikor tüdőbetegség áldozata lett, s személyében ő az első lelkipásztor, akit a misszió elveszített 1784-ben. Már az indulásakor betegeskedett és bizonyosságot tett arról, hogy az életét is kész feláldozni Isten ügyének szolgálatában.

¹⁴ Kováts András a pataki Kollégium eminens diákja. Három éves missziói szolgálata alatt a római katolikus egyház sokat zaklatta. Betegen tért haza szülőfalujába, Balatonfőkajárra.

atyámfiak mind öszve nem gyűlhettek, mindazáltal szép számmal lévén mégis, tehetségekhöz képest, ilendő becsülettel, szeretettel, kézsókolással, sirással fogadtak és rendeltek szállást a pápista templommal által ellenbe, egy Ziska nevű embernél, addig, míg tisztességes házat fognak építeni. Ez a falu éppen az Elbe vize mellett vagyon. Gróf Viesnyik dominiumában, a caurzumi circulusban, Prágán felől négy órányi földre. A grófom Prágában lakik és a guberniumnak praesese. Másnap: 30-dik May mindjárt reggel, két érdemes hallgatóimmal mentünk elsőben a' dominium directorához, aki a vármegye passusát megolvassván elbocsátott magától és tudóstást tett Prágában a grófnak felőlem levele által. Ezt elhagyván, mentem egyenesen Prágába gróf Viesnyik excellenciájához és szándékomat neki jelentvén. Nem egészen láttatott kedve szerint lenni a' dolognak, hogy dominiumában lakjon reform. predicator. Mindazáltal a' dolognak folytatását, a' népnek conscriptioját és a fizetési állapotoknak consignatioját bízván a' directorára, jó reménységgel elbocsátott. Ezután mentünk a' Circulus kapitányához ugyan Prágában (aki olyan, mint nálunk a főispány és parantsol gróf uramnak is) ez egész barátsággal, s becsülettel fogadott és hallgatóimat intette, hogy fogvatkozásom ne legyen és, hogy ki-ki mit szánt el a' fizetésbe, trásba adja bé, hogy meg ne másolhassa. Énnékem is adott instructiot, hogy magamra vigyázzak, mert úgymond, hamis ez a cseh nemzet. A' secretariusus leparidiatván a' vármegyétől és püspök uramtól adott testimonialisaimat, ígérte a kapitány, hogy minél hamarébb dolgunkat promotedlja a' guberniumra és várjuk a' decretumot. – Prágába Kováts András urammal szerentsébből együvé találkoztam egy Nikodemushoz hasonló, éjszakai tanítványnál, aki is velem egyforma dologban fáradozott. Mind a ketőnknek egy kapitánya van a Caurzumi Circulusban. A' mi az hallgatóimat illeti, ezek felette számosok, kik nagyobb részint három dominiumokba laknak, úgy mint Obrsistrj, Lobkoviczj és Pakomiersiczki dominiumokban. Ez az utolsó a császári dominiumok közül való. Valamerre fordulok, mindenfelé két, s három mérföldnyire lakó hallgatóimat számlálhatom. Csak az igen nagy kár, hogy felette széjjel laknak. A' mater ekklesia nem Libicze, hanem Libische; van itten Libicze is, van Libenicze. Van Libicze nevű falu is, ahonnan a' libiczeiek Vellinből kétszer erővel csak el nem vittek. Egy város vagyon itt közel, túl az Elbén, Mielnyik, az honnan egy hallgatóm azt hozá hírü, hogy a' Plebanusnál 24 személyek tartják most az exament, ugyanott a' kapucinusoknál 40 személyek, akik kiállván a' hat hetet, kezem alá fognak tartozni.

Ami a' földnek természetét illeti: Krovánát elhagyván, mindenik igen jó föld, kies, búzája, gabonája, fája rétje, etc. bővön van. Éppen ennek a' falunak az határja és itt egy darabon az Elbe körül homokos föld van, ahhoz képest az életek is ritkásabbak, de ez nem messze tart. Már, amíg Istennek úgy tetszik, kész vagyok az Isten népével szükségét szenvedni. A' német nyelvemnek csak azt a hasznát vehetem, hogy a' dominális tisztekkel beszélhetek, akik inkább beszélnek németül, mint deákul. Ezen kívül a városokban is a becsületesebb emberek németek: egyéb aránt a' prágai papok is cseh nyelven szolgálnak.

Még azt utoljára megjegyzem, hogy a grófunk felette bigott ember, aki azt mondta ezen embereinek, hogy ő vesszen el mindjárt, ha ők kapnak vallásokhoz való papot. Az ide járó plebánus pedig azt mondta, hogy ha talán jön is, csak holmi obsitos huszár fog lenni. Most pedig, mikor látják, hogy becsületes ruhába járunk, azt akarják elhíttetni hallgatóinkkal, hogy mi jezsuiták közül valók vagyunk. A' minthogy midőn a' directornál és a grófnál egész papi ruhámban palástosan megjelentem, egyik sem tudta: haragudjon-e rám, becüljön-e vagy micsoda compositióba szedje magát.

Ezután történő dolgaimat, Isten egészséget és békeséget adván, kötelességem szerint közlöm a' Tekintetes Urakkal. A' Tekintetes Asszonyt, mint kegyes Patrona Asszonyomat, úri, kedves szerelmeseivel az Isten kegyelmes gondviselésébe ajánlom. Köszöntöm a' Kis Asszonyékat mindnyájokat, úgy szintén az Urfiakat is minden szíves, jó kívánásával. Én pedig vagyok a' Tekintetes Urnak, mint nagyra becsülendő Patrónus Uramnak mindenkori hív szolgája.

Végh János m.p.

Kazinczy Péter (1747–1827), Ferenc nagybátyja tagja volt annak az egyházkerületi bizottságnak, mely a cseh-morva misszióba indulók ügyeit intézte, s mozgósíthatta ebben a kérdésben unokaöccsét, aki mindvégig szoros kapcsolatban maradt az Alma Materével. A misszió támogatására gyűjtést rendeztek, s ígéretükhöz híven papi ruhával és paláttal látták el az indulókat. Ebben a támogatásban vehetett részt Kazinczy Ferenc – esetleg feleségével együtt – amivel kiérdemelte Végh Jánostól a „*kegyes Patrónus Uram*” megszólítást. A Kazinczy-házaspártól ui. nem volt idegen a rászorulók segítése, a jó ügyekre történő adakozás, az egyházi szolgálat. Valószínűleg ebben részesülhetett Végh János és egyben megígértették vele, hogy beszámol a tapasztalatairól, illetve mindarról, ami Kazinczyt érdekli. Levelével talán ennek az ígéretének tett eleget, bokros teendői között időt szakítva az írásra.

Kazinczy és Végh János iskolatársak voltak. Bár Végh János pár évvel idősebb volt, egy évvel később lett pataki diák. Valamennyire ismerhették egymást – tizenéves koruknak majd egy évtizedét töltve együtt – még akkor is, ha a tanulmányi útjaik a Kollégiumon belül szétváltak, amikor a felsőbb iskolákban az egyik a világi, jogi pálya, a másik pedig az egyházi, lelkészképzés felé fordult. A levél és a hozzá csatolt töredék alapján feltételezzük, hogy többszöri levélváltásra kerülhetett sor közöttük, bár más, ide vonatkozó levelet, sem viszontválaszt, a vaskos levélgyűjteményekben nem találtunk. Arról azonban árulkodnak egyéb levelek, hogy Kazinczy tisztában volt a cseh-morvatországi társadalmi, gazdasági, viszonyokkal, követte az ottani politikai eseményeket. Miközben a hazáját féltette, „*nehogy Magyarország a csehországi kaptafára üssék*”,¹⁵ a művelődés bizonyos vonatkozásaiban eszményi világnak látta az ottanit és az iránta mutatott érdeklődése nem lankadt.

A cseh-morva misszió indulásának évében Kazinczy joggyakornok Kassán és Eperjesen, s egyúttal az első szerelmek élményeivel gazdagodik. Még ebben az esztendőben királyi táblai jegyző lesz Pest-Budán, s a végzete arra viszi, amerre a társasági és kulturális események sodorják. Ekkor még valószínűleg nem gondol arra, hogy egy jó évtized múltán ő is megjárja majd Morvatországot Morvaszentjánostól Brünnig, de nem önként, hanem mint halálraítélt rab, bilincsen, láncra fűzve, akit a gondviselés és az övéinek áldozathozatala szabadít ki 6 év után a börtönből, egy új életre, amelyben kiformalódik annak a családot építő, hazáját féltő, irodalmi vezéregyéniségnek, s a művelődés misszionáriusának az alakja, amit munkásságából megismerhetünk.

Patronáltja, Végh János dunántúli birtokos nemesi családból származott, amely az ellenreformáció túllapásai miatt veszítette el vagyonát. 28 évesen került Csehországba és nagy elszántsággal vette fel a harcot a fölmerülő nehézségekkel szemben. Egy alkalommal II. József fogadta kihallgatáson, ahol átadta az uralkodónak a szolgáltatások írásba foglalt panaszait, amelyek nagyobb részben azonnal orvoslást nyertek. Végh János templomot és parókiát épített, s azok csoportjához sorakozott, akik egész életüket a misszióknak szentelték. Magyarországról, a szűkebb pátriájából hozott feleséget magának és családot alapított. Leányai közül kettő lelkészfeleség lett, egyik fia pedig apja örökébe lépve, pataki diákként, ugyancsak a cseh-morva misszió lelkipásztoraként szolgált 10 éven keresztül, s azután tért haza Magyarországra.

¹⁵ Sárközy István kifejezése a Kazinczyhoz 1812-ben írt leveléből. KazLev. IX. No 2124. 218. Csehország 1620-ban elvesztette függetlenségét és birodalmi tartományként szerepelt, míg Magyarország alkotmányos királyság maradt.

Végh Jánost 47 évi lelkipásztori szolgálata alatt¹⁶ a prágai egyházmegye esperesének választották és püspöknak is jelölték, de ez utóbbi tisztséget nem kívánta betölteni. Gyülekezeti és egyházkormányzói munkája mellett megírta a visszaemlékezéseit, ez – magyar, német, cseh nyelven – a Cseh Testvérek egyházának immár fontos történelmi dokumentuma. Gyülekezeti használatra lefordította Siderius népszerű kátéját, az istentiszteleti rendtartást, kötetekben adott ki igehirdetéseket, imádságokat, bibliai történeteket, minden olvasó lelki épülésére.

Akár az ő küzdelmes életét, akár a cseh-morva protestantizmus kibontakozását tekintjük, elmondhatjuk, hogy a hozzájárulás a szent szolgálat támogatásához – lett legyen az bármilyen szerény – sohasem volt hiábavaló. Kazinczynak az ebben vállalt szerepéről keveset tudunk, s lehet, hogy nem is volt az sok, de az egykori diáktársán keresztül közvetve ő is részesévé vált azoknak az eseményeknek, amelyekre az évfordulós alkalmakon ünneplelve emlékezik a hálás utókor. A nemzetek őszinte kapcsolatában ezek a mozzanatok a valóban meghatározóak, az egyházaik történetében pedig a legmaradandóbbak, de csupán akkor, ha vigyázunk, hogy ne merülhessenek feledésbe.¹⁷

¹⁶ *Hrejsa Ferdinánd: A csehek magyar apostola. Végh János élete (1755–1830).* Debrecen, 2002. 140.

¹⁷ Évkönyvünk korábbi köteteiben e korról és témával a cseh-magyar kapcsolatok kiváló tudósa, *Richard Pražák* foglalkozott: Szalay Sámuel tiszáninneni szuperiontendens szerepe a cseh tartományokba irányuló református misszió megszervezésében (Széphalom 13. [2003] 215–222); A magyar református papok irodalmi tevékenysége Cseh- és Morvaországban a türelmi rendelet kiadása után (Széphalom 14. [2004] 65–74); Cseh diákok a magyar református iskolákban a türelmi rendelet kiadása után (Széphalom 15. [2005] 209–214); A türelmi rendelet és a cseh protestáns vallású emigránsok Magyarországon (Széphalom 16. [2006] 213–215).

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy legkiválóbb fordításai (1807–1816)

V.¹

Kazinczy fordításainak részletes vizsgálatával még adós irodalmunk. – A Marmontel-fordítás újításai; részletezés; idegenszerűségek. – Báróczy és Kazinczy újításainak összehasonlítása. – A 9 kötet közvetlen hatása. – Soloecismusai. – Műfajok szerint milyen stílbeli szépségeket iparkodik meghonosítani? – A Gessner-fordítás sikerei. – A régieskedő nyelv hiába veszett utánzása. – Az Ossian-fordítás hibái, példák. – Mesterkedései, erőszakossága. – A komorság festői színezete. – Legkevesbé sikerült a Wieland regényeinek fordítása, példák. – Ő maga *Yorick Leveleit* és *Utazását* becsüli legtöbbre. – A magyar maximák stíljé. – Kazinczy ösvényt vág az Auróra-kör számára. – A drámai nem körébe tartozó fordításai: *Clavigo*, *Egmont*. – Nagy tévedések; példák.

A nyelvújítás, illetőleg fordítás imént tárgyalt eszméi gyakorlatilag a 9 kötetben nyilvánulnak kegyetlen következetességgel. Mindaz, amit egy rendkívüli ember tudatosan erőyes nekilendülésében maradandót s napi értékűt, dicséretet s kárhoztatandót első pillanatra észrevehetünk, gazdag változatosságban tárul itt elénk. A színarany salakjával. Alig megbecsülhető irodalmi nyereség nehezen vagy egyáltalán sehogy sem pótolható veszteséggel. Sokszor el vagyunk ragadtatva a magyar stílnak addig nem is sejtett szépségeitől; de sokszor bosszúság tör ki belőlünk a nyelvünkön ejtett erőszakosságok miatt. Vannak lapok az első három s az utolsó kötetben, amelyek a nyelvújítás diadalát jelölik; a 4–8. kötetekben viszont oly lapokra találunk, amelyek a legkomolyabb okát adják az ellenfél küzdelmeinek. Amazok nyelvünk gazdag szellemének új bizonyítékai, emezek az újítás túlzásainak kudarcai. A maradandó értékek megbecsülése nem tehet bennünket elfogultakká az elítélendő tévedések, hibák iránt.

Kazinczy fordításainak részletesebb vizsgálatával még adós irodalmunk. Eddig két nevezetes tanulmány fejtegeti behatóbban Kazinczy elveit és gyakorlatát: a Halász Ignácé s a Simonyi Zsigmondé. Amaz felöleli Kazinczy összes fordításait, és józan kritikai érzékkel iparkodik ítéletet mondani, de inkább csak általánosságban.² Ellenben Simonyi³ tisztán nyelv-

¹ Tizenkilencedik, befejező közleményünkkel tesszük közzé Váczy János Kazinczy-életrajzának kiadatlan II. kötetét, amelynek kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r 196/I-VI. szám alatt található, s ezúttal is köszönjük a Kézirattár vezetőjének a folytatólagos közléshez adott hozzájárulását. Ezúttal az V. főfejezet két záró alfejezetét hozzuk nyilvánosságra Kazinczy fordítói munkásságáról, amely a kézirat 402–443. oldalán olvasható. A mű korábbi részletei a *Széphalom* évkönyv alábbi kötetekben jelentek meg: 2. k. 7–32.; 3. k. 61–94.; 4. k. 141–159.; 5. k. 1233–130.; 6. k. 19–47.; 7. k. 273–284.; 9. k. 19–39.; 10. k. 75–86.; 11. k. 35–44.; 12. k. 61–74.; 13. k. 61–74.; 14. k. 31–43.; 15. k. 17–31.; 16. k. 72–83.; 17. k. 25–34.; 18. k. 109–124.; 19. k. 73–85.; 20. k. 29–42. o. A helyesírást Váczy szövegében a mai szabályokhoz igazítottuk, de egyebekben megtartjuk a szerző írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

² *Magyar Nyelvőr* 1883. évf.; de új szavaival foglalkozik már uo. 1875. évf.

szeti szempontból rendszeres vizsgálat alá veszi a fordításokat, a második kiadásokat összehasonlítja az elsővel és eredetikkel, sőt a művek újabb fordításával is, de bár figyelemmel van Kazinczy új kifejezéseinek helyességére is, mégis inkább hibáit emeli ki. Hogy a magyar stíl fejlődésében mily rendkívüli érdemei vannak Kazinczynak, erről csak néhány általános ítélet hangzott el, amelyeket a nyelvújítás ellenségei még nemrégiben is kemény ostrom alá vettek. Kortársai csak nyelvi szempontból bírálták; egyedül Dessewffy vetett ügyet alapvető munkájára.

Kazinczy már fogsága előtt sikerrel járja Báróczy ösvényét. Báróczy a magyaros szólások közé vegyíti az idegenszerűségeket, hogy nyelve választékos, előkelő és a művelt társalgásnak megfelelő legyen. A szók kiválogatásában, a helyesebbnek, szép alakúnak, jellemzőbb árnyalatúnak használatában adott példákat éppen úgy tekintetbe veszi Kazinczy, mint amily mélyen megjegyzi magának a kényesebb ízlés válogatásait, s amily hűségesen eltanulja mesterétől azt az öntudatosságot, amely nélkül nem is haladatott volna nyomában. Ő is a szép ízlésre támaszkodva gazdagítja a szókincset mindazon forrásokból, amelyeket már elődeinél és kortársainál látott; de e forrásokat nemcsak kibővíti, hanem szaporítja is. A régi és tájszók közül ugyan kevés újat vesz át, de a kortársainál feltűnedező új szókat annál szívesebben használja. Emellett az összetételek, újabb alakú képzések, főleg a szócsonkítások útján képez új szókat, de ezeknek régi alakjait is használja, ha a stíl neme kívánja. Mert neki a műfordítás nem cél, hanem csak eszköz a nyelv művelésére. Nemcsak az a célja, mint Halász mondja,⁴ hogy a tartalmat tolmácsolja, hanem hogy közben miféle szókkal, szólásokkal, fordulatokkal szépítheti a nyelvet. S mióta Marmontelét kiadta: mennyivel kényesebb, finnyásabb lett ízlése, hogy minél jobban eltérjen a közbeszédtől. Míg az első kiadásban a szók rendes alakját használja: *diadalom, ellenkezés, esküszöm, ábrázat, gyönyörűség, édesség, segedelem, segítget, szempillantások, sejdít, tulajdonság*, az új kiadásban már újonnan képzi, legfőképp rövidíti a szót: *diadal, ellenzéske, eskem, ábráz, gyönyör, éd, segéd, segélyget, pillantat, sejt, tulajdon*. Az idegen szókat nem a nálunk megszokott latinos, hanem németes alakjukban használja; az I. kiadásban: *theatrum, thrónus, triumphus*, a II.-ban: *theáter, thrón, triumph*. Ott még az ikes igéket nem bántja: *bánik, történik, válik*; itt: *bán, történ, vál*; de ott *aggódj'* (53),⁵ a II. kiadásban *aggódjál* (54). Ott még a népiesebb ragos vagy képzős alakot sem veti meg: *életrendi* (58), *felgyülekezett, váratattott, adattatni, magánosság, kedveltetem*; itt: *életrende, felgyülekezék* (98), *váratott, adatni, magány, kedveltem*. Ott még megelégszik az idegen szóval: *a' virtust és dicsőséget* vesse a szépség és szerelem gondjaim alá (93), itt új szóval él: *a' rényt és dicset* vesse stb. (97); *valóság: lény* (50). Ott a befejezett cselekvést a rendes *t* ragos alakjában használja, itt majd mindenütt az elbeszélő vagy történeti múltat teszi helyébe: *hajtott: hajtá, ellenzette: ellenzé*. Előbb van rá példa, hogy a birtokos viszonyban a birtokon nem jelöli meg a többes birtokost, mint Révai tanította: indulatimnak annál inkább ki fog tetszeni *nemessége* (7); itt már: *nemességek* (5). Ezt különben rendszeren már régebben is így használja. Arra is van példa, hogy az újabb kiadásban nyersebb szóval fejezi ki magát: *síneg*:

³ A nyelvújítás és az idegenszerűségek; Budapest, 1891; Akad. Ért. – Radó Antal szintén az idegenszerűségekkel foglalkozik, és sok példát állít össze a *M. Nyelvőr* 1883. évf.

⁴ Id. tan. 595. l.

⁵ A zárjel közti szám a kiadások lapszáma; csak a nevezetesebb és nála is szokatlanabb használat után tesszük ki helykímélésből.

sinór. Már itt kezdi az *igaz* értelmét a *valóval* felváltani úgy, hogy amazt soha sem használja. Kényeskedő ízlése ilyenekben is nyilvánul: *Athenába: Athénébe, Ulysszes, Aeropagus*, itt: *Ulyssz, Aeropagusz*; ott: *ízelet, mérészség, rád, igazságok van, vág*, itt: *ízlet, merészség, reád, igazok van, való*. Még a hosszabb címet is megrövidíti az új kiadásban és *A' kétség* mellől elhagyja a magyarázatot: *vagy a' Magával békétlenkedő szerelme*, mely az eredetiben is megvan.

A szokatlan és idegenszerű kifejezések közül néhányat csupán annak szemléltetésére hozunk fel, hogy az első kiadás óta mily mértékben haladt Kazinczy. Az infinitivusi szerkezetet, amelyre különben irodalomban s népnyelvben egyaránt találhatott példát, majd minden kínálkozó helyen használja a *hogys* szerkezet helyett: Készítették Szeretőjét, *hogy magát felejtsse-el* (7); Készítették Szeretőjét magát *elfeledni* (5). Az eredetiben: tout en elle invitoit Alcibiade à s' oublier (M. I. 2.),⁶ Báróczynál is hasonlóan: Minden kísértette szeretőjét magát elfelejteni (18). Nekem nincs elég erőm szerelmet színleni (161). Le moyen de feindre longtemps un amour qu'on ne sent plus! Je n'en aurois jamais la force (M. I. 58).

A rövid szabatosság az egyik legfőbb törvénye, amely mondatszerkezeteiben uralkodik. Minden feleslegeset elhány, sőt olyat is, ami nem éppen felesleges, de a mondat megérthető nála nélkül is. A *hogy*-ot már ifjabb korában is kerüli, most onnan is kihagyja, ahol még előbb megtűrte. Például: Nem érhatték-el azt, *hogy* őket becstelenné tegyék (53); az új kiadásban: mert őket becstelenné nem tehették (545). Előbb: mert *igaz, hogy* férjemet nem szerettem (155); most: mert, való, férjemet... (160).⁷ Előbb: Azt tartom, *hogy a'* szív jóságát; most: Azt tartom, a' szív jóságát... Előbb: Valami Asszonyság megszerette, *hogy módos gyerek* (228); itt: Valami Asszonyság módosnak lelte (236). De a legszokottabb kifejezésekben is szeret rövidíteni. Előbb: Hála *légyen* az egeknek (158), most: Hála az egeknek (160). Előbb: Csinálj sok irigyet, de te soha az ne lehess (92); most: Csinálj sok irigyet 's soha az ne lehess (96), pedig a rövidítéssel az értelmet bágyadtabbá teszi, viszont az eredetivel hasonlóbba: faites des jaloux et ne le soyez jamais (M. I. 115). Vagy: Hány esztendő vagy *te?* E mondatból a *te*-t kihagyja, holott az ellentét megkívánná. Vagy: Így pazarolja el a' *maga* legbecsesbb adományait; kihagyja a *maga*-t. Vagy: Hogyan gyaníthatta volna *azt* az ártatlan Anikó (203); utóbb az *azt*-ot elhagyja (210). De arra is van példa, hogy az előbbi magyartalan kifejezést magyarosabbá teszi: *Eggy* felette kedvetlen, únalmas kötelességen eszem által (155). Az új kiadásban az *eggy*-et elhagyja (160).

Azonban a nyelv kincseinek gyarapítása, a magyar stíl alig sejtett szépségeinek kifejtése azon példákban látható különösen, amelyekben Kazinczy az eredeti mondata értelmét minden árnyalatára vagy csak egy bizonyosra, melyet az értelem legfőképp kívánni látszik, való tekintettel szinte újonnan alkotja: a gyöngébbet erősebbel, a bágyadtat keményebbel, az elvontat valószerűvel váltja fel. Rendkívül sokféle módot felhasznál erre. Az a legközönségebb, midőn a megfelelőbb, jellemzetesebb szót választja ki. Például: Nem akarnám, hogy *légyen* mit *szememre hányynom* (10); ezt az új kiadásban így változtatja meg: Nem akarnám, hogy *légyen mivel vádolnom magamat* (8); előbb még szó szerint fordítja az eredetit: Je veux

⁶ Marmontel köv. című kiadását értjük: *Contes moraux et pieces (!) choisies* de M. Marm. I-V. T. à Leipsic 1791. Rövidségről *M*-mel jelöljük, a Báróczyra hivatkozásban *B* a Kazinczy-féle kiadást értjük.

⁷ Az eredetiben nincs is meg Kazinczy fordításának az a része, amelyben a szökésnek mintegy okát adja: Quelque femme aura voulu l'avoir à son service. (M. II. 192). Báróczynál szorosabban: Valami Asszonyság *szolgálatjába vette* (156).

du moins n'avoir rien à me reprocher (M. I. 4). Báróczy hasonlóképp: Nem akarnám, hogy légyen mit szemre hányhassak (20). Vagy ezt: *Meg sem gondolta*, hogy ötet szálni lehessen (203), így változtatja meg: *Nem is álmodta*, hogy... (210). Az eredetiben sokkal általánosabb: *il ne lui étoit jamais venu dans la pensée qu'elle fût à plaindre* (M. II. 174). Báróczy szorosabban ragaszkodik az eredetihez: *Sohasem gondolta*, hogy szánakodó lehetne rajta (138); Kazinczy is őt követte előbb. Ebben is szorosabban követi az eredetit első kiadásában: Ő a' ki teljes életében mindég engedelmeskedett, most alig érzette, hogy kíván valamit, azonnal neki engedelmeskedtek mások (226), így változtatja: Ő ki teljes életében mindég mástól függ, most alig érzette, hogy kíván valamit 's azonnal látta, hogy most tőle függenek minden mások (235). Báróczynál így: Ő a' ki teljes életében örökké engedelmeskedett, most alig kívánhatott valamit, azonnal mások engedelmeskedtenek nékie (155). Érdekes módja az új szó-lás képzésének, midőn az elvont értelmet jelölő szót felbontja, és ezáltal vagy festőibbé, vagy kifejezőbbé teszi: Ez a' viszketegség a második kiadásban felbontva: *viszketeg gondolat*, amire egyébiránt Báróczy fordítása lehetett hatással: *kényes gondolat*, az eredetiben: *délicatesse* (M. I. 1.) Vagy: Ő maga gerjeszté az ellenkezés szellemét (291): *Elle animoit la contradiction* (M. II. 91); valószínűleg az *animer* értelme sugallja a fordítónak az új kifejezést. Vagy: *Az a' ki mondhatatlan kellem*, mely néki egész alakján 's minden mozdulásain lebeg (129): *La noblesse de ses traits*, la douce fierté [deses regards], je ne sais quoi de divin dans sa taille (M. II. 170). Máskor az eredeti birtokos viszonyt meghagyja, de azáltal teszi festőivé, hogy a birtokot szemléletessé változtatja: Például: *La fraîcheur de la jeunesse* (M. I. 63): az ifjúság *ta-vasza* (169-170); *quelque impression de tristesse* (M. I. 153): a' leggyengébb fellegét (sejtette) a bánatnak (137). Mennyivel elmosódottabb, színtelenebb még Báróczynál: *Valami szomorúságot esmérte* (53). Ha semmi változtatást nem tesz is az eredeti szerkezetben, a legjellemzetesebb szók megválasztásában bámulatos érzéke van; pl. *c'est le moment des réflexions* (M. I. 1): *Ez épen az eszméletek ideje*. Néha meg a jelzős szerkezetet birtokviszony-nal cseréli fel, s ezáltal teszi a maga kifejezését hathatósabbá: *Une Grâce timide et décente* (M. II. 135): a' szemérem' szent kelleme (216), Báróczynál színtelenebb: *tartózkodó kelleme-tesség* (143).⁸ Szerencsésen tudja Kazinczy az eredetinek egy-egy szavát magyarázni azáltal, hogy jelzős szerkezetté alakítja, vagy másképp felbontva teszi kifejezőbbé: *une imprudence*: gyermeki *elméletlenség*; *simple*: keveset látott. Tudnunk kell, hogy e szókkal az író az öreg földműves leányát, Anikót igyekszik mentetgetni.

Azonban Kazinczy e fordításának már első kiadásában is használ sok oly idegenszerű kifejezést, amelyet soha sem fogadott volna el irodalmi nyelvünk. Tehát már fogságában s a következő években meggyökeresedik benne az a gondolat, hogy a nyelvszokást nem éppen szükséges uralkodó hatalomul elismerni. Például az ilyenekben: elhitette a' gyermeket (az eredetiben: *lui aura persuadé*, ti. *quelque femme*, M. II. 192), elhitem magamat, engem számokból kifogott, olly örömek alatt, nagy szüksége van a' leplezetre és száz hasonló! A szó elfogadott értelmének átvitelében nem szerencsés, például: Hagyjuk olly hitelbe a' világot: *laissons croire* (M. II. 192), már akkor a *hitel* a *credit*-nek volt egyértékese. Több példát találhatni arra is, hogy Kazinczy ottan-ottan semmitmondó vagy nagyon homályos

⁸ Tanulságosan rámutat e kifejezésmódok közül egy párta Barbarics L. az *Egyet. Phil. Közl.* 1890. évf. XIV. k. 391-2. l.

kifejezést tud adni az eredeti világos értelmének csak azért, hogy újszerű és szokatlan szó-lással élhessen. Például Marmontel e mondatát: *Le voiles les plus légers, le désordre le plus favorable*, tout en elle *invitoit Alcibiade à s'oublier* (I. 2) Kazinczy így fordítja: *A' legvék-nyabb patyolat, a' legbátorítóbb felfejtődzetek...* amily sikerült a többi, annyira cserben-hagyja az utolsó szóban megkísérlett próbája. Báróczy szó szerint fordítja: *a' legkedvesebb rendetlenség.* A következő mondatban is csak a szokatlanságra való törekvés tehette érthe-tetlenné: Nem vallván-meg senkinek, mi bántja, nem csoda, hogy *nem is vett semmi vilá-got* (238); holott ha szó szerint fordít, könnyebben érthetőleg fejezi ki magát: *Comme il ne confioit sa douleur à personne, personne ne pouvoit l' éclairer* (M. II. 193). Báróczynál helyesen: Minthogy senkivel ki nem nyilatkoztatta fájalmát, senki nem is utasíthatta (ti. az öreg földmívest leánya keresésében, 157).

Ez idézett példák Kazinczy újításainak nemcsak sikerre vezető vagy helytelen módjait, hanem egyszersmind azt a gyors haladást is mutatják, amelyet a széphalmi vezér pályája második felében szükségesnek tart. S ha ily nagy eltéréseket, tetemes változtatásokat fi-gyelhetünk meg Marmontelénél 6-7 évi időközben megjelenő két kiadásában: mennyivel szembeötlőbbek változtatásai a fogsága előtt kiadott és 9 kötetes fordításában. De itt már együttesen kell mind a 9 kötetről szólnunk, hogy a fordító fény- és árnyoldalai egyszerre szemünkbe tűnjenek.

Nem ismerünk fordítót a világirodalomban, ki az idegen szellem annyiféle termékein edzette művészi tehetségét, s oly öntudatos céllal szólaltatta meg az az ó- és újkor nagy íróit, mint Kazinczy. Gessner idilljeitől kezdve Pyrker *A' Szent Hajdan gyöngyei*g és Sallustiusig az ó- és újkor költői és prózai műfajainak majd mindenikéből kiválasztja az ízlésével egyező műveket: szomorú- és vígjátékot, eposzt és regényt, elbeszélést, úti- és néprajzot, erkölcsi tanítást, szónoklatot és történetírást, s valamennyinek a jellemző saját-ságait iparkodik átültetni. Senki sem érzi meg nálunk a korabeli magyar-stíl és az előtte remekeknek tetsző klasszikus és újkori művek stíljé közti különbséget, és senki sem kap-szol össze e különbségek elsimításával oly rendkívüli fontos nemzeti érdekeket, mint ő. Egészen új, ismeretlen stíljével olvasóit az idegenszerűhöz, szokatlanhoz akarja szoktatni, arra célozván, hogy ha egyszer a közönség hozzászokik az újhoz az irodalomban: szellemi műveltségünk többi ágaiban is elfogadja, sőt megkívánja az újítást. Munkájával rendkívü-li eredmény jár: felforgatja közéletünk parlagföldjét, hogy az új politikai s társadalmi eszmék megfogalmazására alkalmassá tegye. Az új eszmék hódítása megkezdődik.

Feladatának egy részét már fogsága előtt megoldja. Báróczy újításainak megőrzését, megkedveltetését s gyarapítását biztosítja. Ha ő fogsága előtt kiadott fordításaival meg nem kettőzteti Báróczy kísérleteit: a reánk szakadó súlyos idők könnyen eltemetik a Báróczytól örökségül hagyott vívmányokat, annál inkább, minél jobban erősödik a régi magyar költészet folytatóinak az idegen eszmék és ízlés ellen megindított visszahatása, s minél több szomorú tanulság szól egyáltalán az idegen szellem hódító beáradása ellen. De Kazinczy fordításai a magyar stíl művelésének nagy munkáját ott folytatják, ahol Báróczy abbahagyta, s a tanítvány hamarosan meghaladja mesterét. Marmontel első kiadásával s a magyar maximákkal megteszi az első merészebb lépést, mely azonban mestere után nem merészebb, mint azé a maga korában, akár a társalgás hangjának könnyedségét, akár az

elbeszélés folyamatosságát nézzük. Csak a kifejezések idegenszerűségére s még inkább az egyes szók alakjára találunk felötlő különbségeket. S mégis Kazinczy nyelvét éppen oly érthetetlennek találják, mint 30 évvel azelőtt a Báróczyét. Miért? Mert a Báróczynál csak hellyel-közzel érezhető külföldi ízlés Kazinczynál uralkodó. A nyelv és stíl új színezetét, új mondatszerkezetét s új szólásmódjait e fordításokban kísérli meg Kazinczy roppant nagy számmal, valósággal halmozva. Ha számít is Báróczy a francia társalgásban jártasokra; nem azokat tartja szem előtt. Kazinczy saját bevallása szerint azok számára fordít. Báróczy az idegen szellemet megmagyarosítva mutatja be; Kazinczy a magyar közönséget az idegen szellem élvezetére vezeti, hogy az ő fordításában is olyat lásson, amit az idegen irodalomból már megszokott. Báróczy is számít a művelt közönségre, de a stílképzés eszközeire és módjaira hírvül sem meri az erőszakot alkalmazni, noha ő is a *szépet* vallja alapelvének, s a nyelvérzékét alája rendeli. De Kazinczy elsősorban az írókat tartja szem előtt, mert ő tanítani, vezérelni tekintélyével követőket akar szerezni. Büszkén mondja Szent Ágoston után, hogy ha homályosnak vagy érthetetlennek találják nyelvét, jele, hogy tévelyegnek. A korabeli magyar stíl nehézkességeivel, faragatlan erélyével szembeállítja a maga stíljét, amely „tele van keccsel, kellemmel”, s több oly szépséggel, amely a külföldi íróknak is csak a legjavánál érezhető. S éppen ezeknek a teljesebb átültetésére törekszik, hogy a gondolatok s érzelmek kényesebb kifejezéseit, a társalgás hangjának elevenebb és változatosabb színeit, meglepő gazdagságát, az ellentétek merész fordulatait, az eredetinek minden báját művészen tolmácsolhassa. Jóval maga megett hagyja tehát mesterét. A magyar stílt sok színnel gazdagítja Marmontelében; legfeltűnőbb valamennyi közt az értelmes finomságé s a válaszkéssége. E tekintetben egyetlen fordítást sem mérhetünk hozzá. Mert bár minden fordításának megvan a maga fényoldala, de nagyobbak az árnyoldalai, mint a Marmontelnek. Nem hiába lépett ezzel a fordításával kiszabadulása után először a közönség elé, s nem hiába tette 9 kötetes fordításának is az élére. Stílművészete ebben vall legnagyobb mértékben reá. A *Bácsmegyei*, *Stella* s Gessner idilljeinek természetes vagy affektált érzelmességét, festői képeinek ellágyuló színeit, az elbeszélés gördülékenységét mindenütt eltalálja, jóllehet az idillek első fordítása mesterkéletlenebb hangjának hímporát sokszori csinosgatásával jórészt letörli: mégis Marmontelével egyik sem versenyezhet, bár bizonyos, hogy a Gessner művei fordítása van hozzá legközelebb.

Ha a Marmontellel együtt adhatja ki többi fordításait is, nyilván nemigen téved újításaiban oly szerfeletti túlzásokra, melyeket pár év múlva maga is megsokall, de a magyar stíl új ékességei mintegy ellenmondás nélkül hódítják meg a magyar nemzetet. De az előadott okok miatt Kazinczyt egyre tovább ragadja égő vágya, hogy nyelvünket mielőbb kiművelve, jogait is visszavívhasa. Félúton nem szabad megállapodnia. Nyelvünk még többet elbír, s a nemzet fölébresztése erősebb szereket kíván. Most már alig ismer határt. Goethe drámaiban, Wieland elbeszéléseiben, még inkább *Yorick Leveleiben* és *Utazásaiban*, leginkább pedig Ossian énekeiben annyira viszi nyelvújító heve, amellyel nyelvünket a legkülönfélébb stílnemek idegen szépségeinek elfogadására alkalmassá akarja tenni, hogy nyelve minden művészi hajlékonysága mellett sem tudja a közönséget megnyerni, mert újításainak halmozása feledtetni látszik művészetét. Mintha az eredeti írók művészi ihlete őt is megragadná, s képzeletök világa nála is uralkodóvá izmosodnék. Nemcsak a Goethe által megszokott vilá-

got mondja gyönyörűnek, hanem a többi író is varázshatalma alatt tartja. S ezt a költéssel megszépített világot s nyelvét addig tanulmányozza, míg az eredetiek minden szépsége sajátjává nem képződik, s a maga nyelve azoknak kifejezésére teljes készséget nem mutat.

Hogy az idegen ízlés követése miképp fejleszti a magyar stílt, a következő magyarázattal világítja meg. Aki azon akad fel, úgy mond, hogy ő a Marmontel fordításában nem úgy szól, hogy mindenki megérthesse, hanem úgy, mint „eggy jól megtanult és akarva soloecisáló francia fogna szólni egy Párisban sok ideig lakott magyarok körében”, bizonyosan azon is felakad, hogy Hamlet a magyar játékszínen nem mentében és dolmányban, hanem „a’ maga nemzeti costume-jében lép-fel”. Nem nevetséges volna-e az ellenkezőt követelnünk? És nem nevetséges volna-e azt kívánnunk, hogy Ossian, A’ Vak Lantos, Clavigo, Egmont, Stella, Yorick, Gessner Ábele és Kainja vagy első hajósa, Bácsmegyei meg Wieland Oszmondyasa és Klodiona úgy beszéljenek, mint ahogy mi magunk között szoktunk? Mindaddig szoknia kell a közönségnek az idegen öltözet nézéséhez, míg azt természetesnek nem találja. „Nem azt kívánom én – magyarázza a *Messiah*hoz tervezett előszavában –, hogy az a’ játészó, a’ ki Hamletet adja, úgy járjon az úczán is, és a’ mikor a’ maga személyében szól, mint Hamlet; hanem hogy Hamlet, Egmont, Klárika úgy öltözhessenek a’ mint személyekhez ’s szerepeikhez illik. ’S megeshetik, hogy *valamelly szépünk Klárika costumejében lel valamit, a’ mit tulajdon öltözetének széptítésére fordíthat, s nagy okunk van reményleni, hogy az által a’ szép magyar leány öltözete még nyerni fog.*” Igaz, hogy a nemzeti lélek legsajátabb nyilvánulását, nyelvünket, gyökerestül kiforgatni eredeti természetéből semmiféle idegen ízlés kedvéért nem lehet, s ezt csak annyiban vihetjük át, amennyiben a nemzeti lélek természetéhez simulhat: Kazinczy törekvésének iránya, hogy a magyarságot az újítások elfogadására szoktassa, élénk világot nyer e különben hibás hasonlat által.

Ez irányban haladva egyenlő írói hévvel hinti szét az idegen stíl virágait minden fordításában. De a siker korán sem egyenlő. Az 1807-től 1815-ig kiadott 11, illetőleg a 10 kötet fordítását 4 csoportra oszthatjuk: erkölcsi elmélkedés (*maximák*), leírás (Gessner *idilljei*, bár ezeket az elbeszélésekhez is bátran sorozhatnók, A’ *Római Carnevál*, *Etna*, *Yorick utazásai*), elbeszélés (Marmontel *regéi*, Herder *Paramythionjai*, Gessner minden munkái, két dramatizált darabját kivéve, *Ossian énekei*, A’ *Szalamandrine és a’ Képszobor*, *Bácsmegyei*, A’ *Repülő Szekér*, A’ *Vak Lantos és Lessing meséi*) s végre dráma (Gessner *Evandere és Erásztja*, Goethe: *Egmont*, *Estelle*, *Clavigo s A’ Testvérek*). Mindegyik nemben vannak jelességei és hibái. Legtöbb jelessége van az erkölcsi elmélkedésben és elbeszélésben, legtöbb hibája a drámában. Legjobban eléri célját a maximák, a regék, Gessner elbeszélései fordításában. Amazokat legközelebb hozza a magyar gondolkodáshoz, emezekben legkevesebb erőszakot követ el nyelvünkön, s mégis legszembeötlőbb stílbéli szépséget honosít meg nálunk. Amazokban a rövid szabatoságra törekvést a műfaj természete kívánja, s mintegy magával hozza, emezekben a társalgó hang érzelmes finomságát s az előadás választékosságát Marmonteltól, a festői színek gazdag pompáját Gessnertől, az elbeszélés könnyed folyamatosságát Marmonteltól és Gessnertől tanulja el. Az *Ábel Halálában* a természet szépsége az emberi érzelmek mindenikével összeolvastva, a mennyei öröm és boldogság, a lassankint hevülő indulat és rettentő elszántság, a kitöltött bosszú sivársága, a mardosó lelkiismeret vergődése, s a félelem mélysége mind megtalálja Kazinczynál megfelelő kifejezését. Az angyalok karának énekében meg,

noha az is próza, igazi ritmus lüktet. A Daphnis behízelt kelleme, könnyed bája oly fokon érvényesül, mint addig egyetlen más magyar munkában sem. Gessner az érzelmek sok különféle húrjain játszik, s Kazinczy hűségesen utánozza. Olvassuk csak *Az első hajós*ból a leány sóvárgását, akinek szíve határozatlan és nem is sejtett érzelmi hullámmásba csap, vagy anyjának bánatos lepleztetését, aki váltig rejtegeti leánya előtt származása titkát, de a leány természetes izgalmait nem tudja csillapítani: a stíl új szépségei közt mily könnyen elfeledkezünk a hibákról, a hang könnyed lebegése mellett arról a nehéz munkáról, amelybe mindez került. Csak ha az ilyen lapokat olvassuk, érthetjük Kazinczy erős meggyőződését, mily elsőrendű fontosságú a nyelv kifejtése nemzetünk haladására. Épp ezért nem tud várni munkájával, s követ el türelmetlen erélyével nagy hibákat is. Érthetjük nehéz munkája örömet, amely egy-egy újabb javítása, átdolgozása, simítása után elfogja keblét. De azon sem akadunk fel: miért tartja szükségesnek törni, hajlítani, csiszolni, ékesgetni a nyelvet, hogy e huzamos próbák alatt „hív, kész és tetsző magyarázója legyen” a gondolat és érzelm minden árnyalatának. Bizonyára az a siker, amelyet a Marmontel és Gessner művei, *A' vak lantos*, a mesék és példázatok fordításával elér, téveszti mind nagyobb merészségre Goethe drámáiban, Wieland elbeszéléseiben s Ossian énekeiben.

Rövidített, új alakra változtatott szavainak, arányos, mindenütt kimért mondatainak új zöngése csábítja Ossian költeményei fordításában, hogy a vers ritmusát prózában is utánozza. S valóban a nyelv zenéje egyetlen művében sem oly fülbemászó, mint az Ossianban. Talán csak a magyar Sallustiusé hasonlítható még hozzá, amellyel az új vívmányok ékességeiben legjobban egyezik, de egyszersmind hibáiban is. Ossian-fordításának vannak oly lapjai, amelyeknél szebbet Kazinczy sohasem írt. Az elbeszélés önkéntelen gördülékenysége, sima folyása itt-ott a népmesékre emlékeztet. A sietős előadás sejtelmes hangjában az északi balladákra ismerünk. A rövid, eposzban nem szokásos hasonlatok arányos tagjai a gondolatritmus könnyűségével hatnak, amint hogy a gondolatrítmusok gazdagon is hullámszerűen énekelnek mindenikében. A színesebbnél színesebb jelzők festőisége, a képek és alakzatok dús szemléletessége először szól hozzánk tudatosan művészi hangon. Amit Kazinczynak a népiest legtöbbször megvető ízlésétől nem igen várhatnánk, legalább a törekvést látjuk, hogy az elbeszélés naiv hangját is visszaadja. De éppen ez legkevésbé sikerül neki, mert nem természetes, hanem mesterséges eszközökkel óhajtja elérni. A régieskedéssel szeretné a naiv hangot megközelíteni, de a régieskedés egyáltalán nincs hatalmában. Bár korához képest elég járatos a régi irodalomban; a régi nyelvet jobban ismeri, mint Révain, Sándor Istvánon és Horvát Istvánon kívül bárki más: a régi szók átvételében, a régi kifejezések utánképzésében, legfőképp pedig a régi költemények hangjának alkalmazásában cserbe hagyja minden képessége, mivel mindehhez a népköltészet gazdagabb ismerete, a mesemondó egyszerű előadásmódja lett volna szükséges, ami őbenne hiányzott. S ahelyett, hogy a régi magyar költők megszépített nyelvét próbálta volna használni fordításában, a saját korabeli, tulajdonképp a maga irodalmi nyelvét önkényesen akarja régiessé átalakítani mind a szókban, mind a szó- és mondat szerkezetekben. Tiszta sor, hogy ez az önkénykedés csak kudarcot vallhat. Itt már semmi mesterkedés nem segít. Vannak sikerült részletei, hol a régi és népnyelvből finom érzékkel választ (*kisség, had erősei, sivány*), saját szavai is a nyelv törvényét követik (*tűzcseregteg, szélhaladó, vérnyoszolya, sötét övedzetű*), újszerű kifejezéseit szokottá tudja varázsolni, például

az ilyenekben: *Sárga haj lángolja körül fejét*; képen *elárasztván* minden kellemet (VI. k. 18. l.); Elnézvén az ifjú arczát, *vágyást mosolyga redő* mindenike, s karod halált *özönle a harcmezőn* (VI. 50.); *Lelke halált forrala* az ifju ellen (50); *Pillantata halált szikráz* (79); A' sötét övedzetű *éj végig-öml az egen* (137); Nem adtunk sírt a' megholtaknak 's előhívánk az ég' ölyveit (158); *Magas lángokban lángolt* mellényének haragja (292) s ezer más.

De midőn a szók rendes alakját nemhogy megszépítené, hanem émelgyőssé teszi az édeskés selypítést utánozva (*gyúlong*, *bomlong*, *folyong*, *nyúlong*, *villángzó*, *villángtat* {*villog*, *villogtat*}, *csösszen*), midőn a régi képzőt, amely már erejét elvesztette, minden mérték nélkül használja (*édest*, *nehézt*, *rettenetet* határozó értelemben), midőn a szókat tűrhetetlenül csonkítja (*bék*, *fekv*, *kés(ik)*, *sér(vés)*, *győzedel*): a lépten-nyomon felötlő hibát nem tudja eltakarni. Minduntalan használ új szókat is, vagy a tájnyelvből átvetteket, s rendesen nem a helyes értelemben (*barcsa*, *surjány*), máskor meg az elfogadott értelmet új árnyalatúvá próbálja átképezni: *kegyelet szép íve* = zápor íve (szívárvány); *elsuhintanak* (elsuhannak); a *sarló* szót következetesen *sarj* alakban használja, miáltal a mondatot teljesen értelmetlenné teszi: ideje lesz véget vetni *sarjjal* az harcznak (VI. 146); A Teuthai ifjuság elhullott *sarjaink* alatt (292). A szokatlan vonzatot, amely rendesen latinismus vagy germanismus, később is sokan utánozzák: *fussd* a' bajokat (VI. 18); *fussam* e a *viadalt*? (uo.), *félém* a' bosszús Grumált. Számos nehézkes mondatán kiérzik: mennyire küzd a kifejezés szokatlanságával, s a huzamos kísérletezés után is önmagával elégedetlenül kénytelen akárhányat mintegy félbehagyni: Kuchullin egy tölgynél áll, lassan görgött szemekkel (VI. 41); Fion-ghal *szemet lök népére* (54); nem *külde ő soha tetteket* a' későbbi kornak (153); Az ősz király *körül* van *öntve* ellenségeitől (VIII. 297); Ahlwardtnál: Der Greis ist umkreiset von Feinden (II. 183); a' csapkodó szélben *üvöltöttek hajaim* (VII. 116), Ahlwardt fordításában: Im jähen Windstoss piff mein Haar (III. 198); Döbögök az éjnek ijedelmeiben (VII. 168): Ich *erzitter* in Mitte der *Graunnacht* (I. 297); Lassant haboz-el egy csermely: Sanft *wallst* ein Bach durch die Thäler (II. 5); Könnyűk rohantanak szemeikből (287). E kifejezések azonban érthetők és költői színezetűek. De számos mesterkélt kísérlete teljesen hiábavalónak bizonyult: *Sok lant ömle az ének tusaja közé* (70), vagy: *Tágasság lepi meg ívét* (99), *fűvel körülsuhogott* kövek (213). Rövidség kedvéért néha kihagyja a mondat állítmányát vagy alanyi kiegészítőjét: Emeljétek-fel pajzsotokat, melyek mint a' sötétült hold (62), kihagyja az *olyanokat*; vagy: Te, atyám, egyedül állál, 's ki olyan dícsben, mint a' Selma fejedelme? (209), kihagyja a *voltat*. Szereti a jelzőt társhatározóvá változtatni, amit helyyel-közzel mások is megtesznek, de Kazinczy nagyon gyakran s éppen az Ossianban: Sztrínadóna a' gyöngye *kézzel* (gyöngye kezű, 151), bajnok az *őszült üstökkel* (217), amely utóbbi mármint rámutató megszólításban helyénvalónak is mondható. Egyéb szokatlanságai és idegenszerűségei többi fordításaival közösek, mint az ilyenek: Nem térek én vissza, míg a' diadal enyém leend (VI. 27), ehelyett: enyém *nem* leend; vagy: *népem a' te népednek áll* (nekiáll, nekiesik); nézik ... néked ellenedbe (ti. szembe); ment *ellenébe* a' *halálnak*; láncsájára rohant *neki*.

De vannak teljesen érthetetlen mondatai, részint új szavai, részint szószerkezetek, illetőleg mondatvonzatai mellett, amelyekre ily mértékben alig találunk példákat többi fordítása-

iban. P. o. Az ő dicse ködgyözet (VI. 122), Ahlwardt fordításában:⁹ Sein Ruhm ist Nebelgedunst (I. 217); vagy: A rém' kövénél ígért (uo.): Wo er dem *Geisterstein* befragt (I. 218); vagy: Tekintetem ellehelt nemfajzásokon nyugszik (153): Mein Blick ruht auf *entschwundenen Geschlecht schreihn* (II 275), vagy: a' ravatal őszült barcsája hullatja vénhedett szakállát (201): Die grane Distel auf dem Carn strent den Bart vor Alterhin (III. 7), vagy: Kolla ki akar kelni dölyfének 's bosszút áll fija' holtáért: Seinem Stolz will Colla *begegnen* u. *rächen* den Tod des Erzeugten (III. 318); Ki az amott, mint a' rengetegek' szarvasa, melyet *vemh folt* követ? (VII. 16): Wer der dort, ähnlich dem Berghirsch, dem folget die *astige Heerde* (III. 92); Tüstént megyen vasának telje között (VII. 19): Rasch naht er in *Waffen des Stahls* (III. 95); Kelő sugár vagy, de melyet had éjjez körül (VII. 259): Ein Strahl ist fíngal, der aufgeht dem Geist, dem unmachtete der Krieg (II. 119); Árny elterül a' *naplette* téren (VII. 97): der Schatten hinschwebt durch das sonnige Feld (III. 169); Itten *gyapor* hadi-dárda tündököl, itt gyapor veres szem görg (VII. 108): Manches Schlachtspeer funktelt dort, *manch'* dunkelrollendes Aug (III. 182); Érin nyomtatva torlódik a' ravatalok' homályába (VII. 277): Érin sah es *gedrängt* sich nahn vom Dunkel der Carn geschirmet (II. 149); Fillán a' futamló Érint maga előtt torlá-végig a' csattogó harczenyőren (VII. 283): Die Flucht genst Fillan auf Érin, selbst verfolgend im Brausen der Schlacht (II. 157).

Azonban ha oly lapjait olvassuk fordításának, amelyekben az említett fogatkozások, sőt javíthatatlan hibák nem zavarunk bennünket, bizonyos művészi gyönyört érzünk, vagy legalább a művészi prózának azt a ritmikus hullámmását, azt a tiszta folyamatát, amely csak művészi ihletből árad. Az eredetinek mély elégiai hangulata majd mindenütt hűen visszatükröződik, valamint az eredeti előadás szaggatottsága is.¹⁰ A fordításnak legtöbb hibája tán éppen abból ered, hogy kifejezéseit Kazinczy mindenütt erővel teljesebbé akarja tenni; hogy addig válogat a kínálkozó egyértékes magyar szavak, kifejezések közt, míg utoljára is mintha nyelvérzéke egy-egy pillanatra megtompulna, s vagy innen marad, vagy túllő a célon. De nincs sem Kazinczynak, sem más magyar írónak egyetlen munkája is, amelynek hatását közvetlenebbül nyomonozhatnók Vörösmarty nagyobb-kisebb epikus művein, mint a szóban levő fordítása. Baróti Szabó Aeneis-fordítása a klasszikus eposz hangjára, előadásának pompájára nézve szintén nem maradt arra nyom nélkül; de Vörösmarty nyelvének behízelt zenéje, hasonlatainak, képeinek és jelzőinek elragadó színezete Kazinczy Ossian-fordítására utal, mint első példányképére. Ez már magában véve is nem közönséges érdeme Kazinczy fordításának.

A komorság festői színezése még *A' vak lantos*ban nyilvánul hasonló mértékben. Csakhogy Kazinczy a 9 kötetben újra kiadott, fogsága előtti munkáit annyira átdolgozta, hogy alig ismerni első kiadásaira. S ez átdolgozás nem mindegyiknek használ. *A' vak lantos*nak nem. Első kiadásában van valami régies színezet, amely itt sok helyt elmosódik. De a példázatok stíljének erélye, a mesék előadásának egyszerű józansága nemcsak megmarad, hanem fokozódik is. Legjobban átdolgozza a *Bácsmegyeit*, amelynek címét is megváltoztatja. Ebben határozottan nagy haladást látunk. A sok idegen szó és kifejezés mind elmarad, s az újítások aránylag óvatosan jelennek meg. Az átdolgozó huzamosan csiszolt nyelve

⁹ Az 1809-ki lipcei kiadást használjuk.

¹⁰ Mindezt Halász I. is elismeri id. tan. 112. l.

mintha különben is jól illenék ez érzелgős elbeszéléshez, amely a korabeli elbeszélő stíl könnyű folyamatára nézve első munkának mondható. Minthogy ezt Kazinczy a nagyközönségnek szánja, de meg a mű tárgyánál fogva is, nem tartja alkalmasnak, hogy újításai közül az erőszakosabb módokat is megkísértcse benne. Amit pedig alkalmaz: akárhány javára szolgál.¹¹ Hogy kortársai közül az első kiadást jobban szerették, nincs mit csodálni. Nemcsak a tartózkodó s alig észrevehető újítás, mely az első kiadást a másodiktól megkülönbözteti, okozta ezt, hanem egyszersmind az elsőben az újság ingere, a kor áramlata s az elbeszélés stíljének addig nálunk alig ismert könnyedsége is.

Az elbeszélő fajban legkevésbé sikerült Wieland románja, *A' Szalamandrine és a' Képszo-bor*. Maga a mű sem tartozik Wieland elsőrangú elbeszélései közé. Az a titokzatosság, mely az előadás hangját komorrá, az a sok reflexió, mely az elbeszélést nehezebb folyásúvá teszi, az eredetiben is sok helyt nem engedi érvényre jutni Wieland fényes költői tulajdonságait. Kivált a hosszas elmélkedésekkel átszótt elbeszélés ágas-bogas mondatai a magyarban nagyon kevésbé gördülnek, súlyos lépésük mintha el-elakadna. Néhol, mint Pasidora és Klodion találkozásának elmondásában valamivel bátrabb és gyorsabb az elbeszélés, de sehol sem igazán könnyed. És Kazinczynál a nehézkesség még azáltal is fokozódik, hogy az *Eg-monton*, *Yorick Utazásán* és részben *Ossian énekein* kívül egyetlen fordításban sem alkalmaz annyi újítást, mint ebben. Amire a Marmontel- s Ossian-fordításból példákat idéztünk, itt mindaz halmozva van: az érthetlenségig csonkított szók, az új alakú képzések, amelyekre semmi szükség, a szokatlan kifejezések, amelyek alkalmasint idegen szólások szolgai utánzatai, sőt érthetetlen germanizmusok. Nem a *kedvencz*, *lovanczféle* szavaira célozunk, sem nem azokra, amelyeket az ő finnyás ízlése az elfogadott, mint kemény, pórias alakok helyett oly kedvvel alkalmaz (*döbög, összedőlöngöz*), hanem azokra, amelyekben az elfogadott értelmet egészen meg akarja változtatni. Például *életlen* nála *élettelen* értelemben (26), *legtehetősb*: *legtetszetősb* (48), *meqlátakor*: *meqlátásakor* (48), *fog*: *foglal* (91), *nyugtabb*: *nyugodtabb* (40), *vetélgés* (84), *meqlakosít* (102), *édesdebb*: *édesdedebb* (79), az ő *hitelek*: *hivések* (51).

¹¹ Sok példát hozhatnánk fel, hogy az I. kiadás hosszú szavait a II. kiadás megrövidíti, vagy egyszerűvel cseréli fel, vagy kihagyja, aminthogy a II. kiadás szövegéből egész sorokat kihagy. Ilyen változtatások: *perczentés*, *érités*, *eledel*: táplálát; *üresség*: *ür*; *hánykódás*: *előérzés*, *szemembe*: *szemeimbe*; *akad*: *ötlök*; *szánkóztam*: *szánóztam*; *vén köszirt dara-bok*: *szirtmasszák*; *bátyám*: *Onkel*; *phantasie*: *phantasia*. A II. kiadásnak a szavait például: *huss* (6), *magaviselés*, *labyrinth*, *lassandan*, vagy az ezeknek megfelelőeket az I.-ben nem találjuk, mert az egész mondat újra van szerkesztve. A következő szokatlan s részben helytelen kifejezéseket az I.-ben még magyarosabban olvashatjuk: *El tudom hitetni magammal* (I. 1.): *nem fogom-meg e gondolatot* (II. 3); *mint mentem édes szenderedésbe* miattad (I. 2.): *mint mentem miattad a' legédesebb szendergésbe* (II. 4.); *bóldog óráimra emlékeztem* (I. 5): *napiaimra gondolkozáim* (II. 6); *ne vedd rossz néven édes Marosim* (I. 6): *Megengedj, Kedves* (II. 8); *édes enyelgése s eleven tréfái* (I. 8): *ártatlan lelkének kilö-vellése* (II. 9); *mitsoda gyönyörködéssel néztük tavaly, hogy Halasy és Veszprémy Maris egymást a' szerelem' forró tü-zével szerették* (I. 10): *midőn Halasit és Veszprémy Marist egymást olly híven szeretni látánk* (II. 11); *hogy Halasy nem gazdag* (I. 10): *mert Halasynak nincs sokja* (II. 12). De viszont arra is számos példa van, hogy az I. kiadás lapos vagy színtelen kifejezését a II.-ban szabatosabbá, elevenebbé alakítja, például *nem bírok magammal* (I. 2): *nem bírok he-vemmel* (II. 4); *neki ereszttem szívemet, hadd érezze a' szép téli nap' kellemetességét: téli nap' kecsét* (ez kevésbé sike-rült változtatás); *ez a' mérges gondolat ötlött elmémbe* (I. 5): *ez a' gondolat szökött keresztül fejemem* (II. 7); *új erőt gyűjtött* (I. 5): *új erőt látszott gyűjteni* (II. 7); *annyifelé kellett kapnom* (I. 6): *annyi felé kapkodtak* (II. 8), (ez nagyon ki-fejező szólás, csakhogy egészen más az értelme, mint az előbbinek); *szája többnyire pityergő formán áll* (I. 7): *pityergő-re áll szája* (II. 8); *mint olvasztja-fel el-fagyott szívemet* (I. 8): *mint olvaszt-fel bennem ... minden érzést* (II. 9); a *kódarabok* is utánam jajdúlnak (I. 79-80): *utánam jajdúlnak a' szirtok* (II. 76); *esne-le szememről az a' fátyol, melly szemeink előtt fityeg* (I. 84): *melly bennünket halandókat vakon tart* (II. 80) stb. Igaz, hogy a mesterkélttség nem egyszer megrontja a hatást.

Aztán az ilyenek: *gyönyörbb* (24), *engedség* (98), *csappanfény* (84), *felruha* (6). A csonkítások közt vannak ilyenek: *temérd* (83, 177), *szederin* (4-5), az *esk*, *sanyarféléket* nem is említve. Elhallgatjuk az ily magyartalanságot is: *lelkeink*, *szíveink*; de ezt is mondja: *atyjaik* (92), *együttléteink* (85). A latinból átvett szókat német alakra csigázza, mire minden kötetében sok példa van, de a legtöbb épp a VIII. kötetben, amely a szóban lévő elbeszélést és *Egmontot* tartalmazza.

Tán sehol sem látjuk inkább Kazinczynak az idegen értelem áthozatalával folytatott nehézküzdelmét, mint itt. Az Ossian-fordításban is vannak érthetetlenségek, de inkább a táj-szók használata, vagy a forgalomban levő szók értelmének elváltoztatása miatt. Itt azonban a mondat a maga egészében okoz érthetetlenséget; néha csak az eredeti segítségével tudjuk meg, mit akart a fordító mondani; máskor meg a legvastagabb germanismuson ütődünk meg. Csak egy pár példát: Engem egy *kifosztandó csigrázshoz* lassandan *látszék kisorfolni akarni* (35), az eredetiben: Jede Minute ... *schien mich an einer ausdehnender Folter langsam aufzuschrauben*. Vannak érzések, mellyek ... a' lelket úgy eltöltik, hogy eltiltják az időnek minden megfogását (49): Es gibt Gefühle ... die Seele so ganz erfüllen, dass sie *allen Begriff von Zeit ausschliessen*. Kedv *érhetett* volna kerülgetni őket (75): dass man *daran denken konnte sich ihnen zu entziehen*; igen tetszetős jeleit nyomta be a' kedvetlenségnek (80): *brachte einen sehr sichtbaren Ausdruck von Verdruss* in ihre schönen Gesichtszüge; azon kínos kifejezésnek, melly ... forrni kezdte, nekem eggy elakadt, bár tartalom voltot kellett adnia (82): Der peinliche Kampf, der jetzt von neuen in meinen Innern aufging, musste mir ein *zwangvolles und verlegenes Aussehen geben*. Még érthetlenebb: valami kevés *hideg konyhát* 's gyümölcsöt szede-elő (88): Und zog noch etwas *kalte Küche* u. Früchte ... hervor. A léptenyomon előforduló germanismusokat felesleges említünk. De azt méltó megjegyezni, hogy néha a népi szólás példájára próbált új kifejezéseiben is megtéved. Ismeri e kifejezést: ezüst *szöggel kiver*t koporsó, s ennek a példájára ezt mondja: *posztóval kiver*t nagy palota (66), fekete *bársonnyal kiver*t tágas koporsó, holott itt *bevont, behúzott* jelzőt kellett volna használnia. Magyaros szólásai a sok szokatlan és idegenszerű kifejezés mellett szinte eltűnnek, oly kevésbé érvényesülhetnek. Amily sikerültnek mondtuk Wieland *Diogenes*ének fordítását,¹² annyira nehézkesnek, élvezhetetlennek kell mondanunk e most tárgyalt regényét. Ezzel hiába tett próbát Kazinczy. A reflexiókkal átszőtt elbeszélés komoly, de váratlan fordulatokkal élénkített, s éppen nem nehézkes haladását tökéletlenül ültette át. Komolysága megmarad, de nagyon súlyos léptékkal, mintegy akadozva megy előre. Ha neki-nekibátorodik is: egy-egy helytelen újítása megakasztja.

A leíró nem körébe foglalt fordításai közt ő maga a *Yorick Utazását* becsüli legtöbbre. Kétségtelen, hogy a rajznak az az aprólékossága, részletező finomsága, amely Sterne leíró stíljét annyira jellemzi, Kazinczyban rátermett utánzóra talál, úgy hogy Sterne műveinek hatása Kazinczy eredeti munkáin is érezhető. Nem szólunk a *Yorick és Eliza Leveleiről*, amelyeknek fordításában Kazinczy az érzelmes hang minden árnyalatát lehetőleg természetes egyszerűséggel tolmácsolja, s amelyben legkevesebb új szót s idegenszerű kifejezést használ, de annál többet az útirajzokban, mintha csak meg akarná mutatni, hogy ő a nyelv urának

¹² I. köt. 444-5, 454. l.

tekinti magát. Ebben és *A' Római Carneval* fordításában az újításra a már eddig idézett példákhoz nagy számú hasonló található, nemcsak az elfogadott és szokásos alakoktól eltérő (*tökélmény, példázvány, rakoncász*) s oly új képzések, amelyeket többi fordításaiban csak elvértve olvashatunk (*ismétletek*, 399, *felcsaparít* kalapot, 389, *tömedék* 389, *kielégletés*, 403, *jenlét, külömbít* 389, *zavarít*); hanem egyszersmind az idegen, leginkább francia és német szókat is oly számban alkalmazza, hogy nyelvét eltarkítja. Ha Sterne a maga eredetijében kedvvel használja a közmondásszerű francia szólásokat, azon nem lehet megütköznünk, bár egyáltalán nem tartjuk valami különösen szépnek. Elvértve jellemezhet e módszerrel az író olyan közönségnek szánt olvasmányban, amelyről tudja, hogy az idegen szólásokat minden fejtejtés nélkül megérti; de a magyarban semmiképp sincs helyén a ritkább francia kifejezések alkalmazása. Mintha vissza akart volna térni Kazinczy arra a felfogására, amellyel a *Bácsmegyei* idegen szavait és szólamait igazolta. Pedig a *Bácsmegyeiben* attól most már eltávozott. Annál érthetetlenebb, hogy itt még tovább ment, kivált *A' Római Carnevalban*, holott ennek fordítása e szembetűnő fogatkozás nélkül egyike volna legsikerültebb fordításainak. A tréfa, jókedv, bohóság, pajkosság festése ugyan nem oly természetesen fakadó, mint az eredetiben, de nyelvünk akkori állapotához képest jól alkalmazkodik hozzá; sőt a fordításnak egyes részeit, mint kivált a lófuttatásról, a hamvazószerdáról írottakat mai fordító sem igen fordíthatná szebben és hívebben. Brydone tudományos és mégis festői leírásának átültetésében is szerencsésen próbálkozik meg Kazinczy a változó jelenségek különféle színeinek magyarításával. Az ily fényes tájképek rajzához különben is nagy tehetsége volt Kazinczynak. Itt meg az idegen kalauz nyomán annál jellemzőbben forgatja író tollát, minél jobban megkapja őt magát is a természet nagyszerű pompájának elragadó visszhangja, melyet „soha nem merészlett emberi képzelés terem”. Nincs a kis műben semmi szenvedhetetlen újítás, sem új szó, sem idegenszerű szólas.

Ha igaz, amit bajos volna tagadni, hogy a leírás legjellemzőbb sajátsága *szemléltetőség*, Kazinczy ezt a sajátságot átülteti a magyar stílbé. Ilyen kiváló irodalmi rajzokat voltaképp nem is ismer akkor még a magyar irodalom. Kazinczy hát nemcsak a műfajjal gazdagítja irodalmunkat, de sőt meghonosítja legfőbb sajátságát is. Az élénk szemléltetőségre aztán *Erdélyi Leveleiben* ad néhány megkapó példát. Ilyen biztos kézzel állapítja meg az erkölcsi elmélkedésben a kifejezés határozottságát, a kimondott ítélet nyugodtságát. Rochefaucauld maximái fordításának ezt köszönjük. Itt Kazinczy legtöbbször egyenesen, minden kitérés, minden kertelés nélkül halad célja felé. Rendesen a szög fejére üt. S ha rövid, kimért mondatainak arányát meg kell bontani, inkább hajlandó valamit az eredetiből feláldozni.

E valódi stílbéli nyereséggel szembeállítja az elbeszélő művek fordításában kiemelt új szépségeket, az elbeszélés hangjának könnyű folyását, a társalgás hangjának tisztaságát s eleganciáját, az eposzi énekek régies színezetét és az egymásra torlódo események szaggatott előadását, bár Kazinczy ezekre nézve is alapvető munkát végez, nem mindenikét tudja egyenlő sikerrel meghonosítani. A hang könnyű folyása, tisztasága és eleganciája éppen merész újításai miatt nem érvényesülhettek úgy, amint szeretete volna. De bizonyos, hogy a Gessner festői előadásával összeolvasztott elbeszélés természetes haladása, a finom társalgás kellemes és kecses hangja, zengzetes nyelve és érzelmes pátosza Báróczyhoz mérve szembetűnő fejlődést mutat Kazinczy 9 kötetében. Itt a mestert jóval meghaladja. A le-

írásban és elmélkedésben pedig ő maga a mester. Abban nem volt kitől tanulni, s az idegen példákat neki kellett a magyar elme természetéhez szabni; ebben gazdag volt irodalmunk, mert a sok prédikáció voltaképp csupa elmélkedés; de klasszikus példányok után Kazinczy itt sem indulhatott. Faludi kitűnő útmutató lett volna, de őt Kazinczy soha sem becsülte érdeme szerint. Az elbeszélésben szintén sok magyar előzménye volt, de ő csak Báróczy Marmontelét tartotta példányának, azt kívánta követni s újításait fokozni. Amit az idéztük lenézett és megvetett magyar fordításokban vagy átdolgozásokban olvashatót volna, az a céljának nem felelt meg. Legföljebb Dugonics és Verseghy idevágó munkáiról lehet szó, amelyeket ő is olvasott. De hatással egyik sem volt rá. Mindössze egy pár új szót kölcsönöz tőlük, de az elbeszélő stíl említett szépségei közül szinte csak Báróczynál talál utánzandót, egyébként itt is az idegen példák vezérlik. Mindemellett sikerül neki ösvényt vágnia az Auróra-kör számára. A *Hébe* és *Aurora* novellái nyelvökben és stíljökben az ő magyar Gessneréhez és Marmonteléhez igazodnak.

Legtöbbet tanulhatott volna a drámai nyelvre, mert Bessenyeitől fogva 30 év alatt e nemben nagy munkásságot fejtenek ki. Eredeti és fordított drámák szép számmal jelennek meg nyomtatásban s a színpadon. Bessenyey, Dugonics, Szentjóni Szabó, Teleki Ádám gr., Simay Kristóf, Soós Márton és sok más író és színész eredeti s átdolgozott műve egyengeti előtte az utat. Endrődy János *Magyar Játék-Színe* s az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* egész csomó drámát tartalmaz. Azonban Kazinczy a drámai fordításban nem igen indul egy magyar előzője után sem, bár nem tagadható, hogy Szentjóni Szabó *Mátyás királya*, Kármán töredék *Fejvesztése* éppen a drámai nyelvre nézve nagyon méltánylandó alkotások, amelyek Kazinczy fordításával a legközelebből érintkeznek. Az is tagadhatatlan, hogy a nagyszámú átdolgozás a drámai párbeszéd fordulatoságát s elevenségét észrevétlenül kifejleszti. Csak-hogy Kazinczy büszkén megveti a német lovagdrámát. Ő csak az első drámaírók munkáiból fordít, mert a műfaj stílbéli sajátságai ezekben jutnak leginkább kifejezésre. Neki pedig legfőbb gondja e stílbéli sajátságok meghonosítása. Csakhogy drámai fordításainak java nem jelenhet meg a 9 kötetben. Csupán Goethe 4 művét adhatja ki. Ezek közül az *Esztelé*, *Clavigo* és *A' Testvérek* (az első és a harmadik érzékeny, a középső „szomorú-játék”) többé-kevésbé sikerült fordításoknak mondhatók. Abban a koráramlatban gyökereznek, amely Kazinczyra is oly döntő hatással volt, s amely az ő belső világát is maga után alkotta. Így természetesen a fordító az eredetinek egész szellemét nemcsak átérzi és mintegy magába olvasztja, hanem jellemzetesen is kifejezi. A megindult szív önkéntelen kiömléseit és a lángoló bosszú kitöréseit, az ellágyulás önfeledt szavait és a dicsvágy fel-feltörő büszke lendületét a *Clavigóban* s az *Esztelében* jellemző kifejezésekkel szólatatja meg. Itt a postamesterné és szolgálja közti jelenetekben a népies kifejezéseket is talpraesetten használja. Ott a két testvérnek, Marinak és Zsófinak Clavigo iránti érdeklődésében keletkező érzeme rajza, mely Mariban mindent megemésztő szerelemmé fokozódik, Zsófiban pedig az egyszerű érdeklődés csak melegebbé válik, megtalálja a fordításban is kellő vonásait és színeit. Kivált Clavigo dicsvágya, mely írói tekintélyének emelkedésében oly hatalmas táplálékot lel, úgy szól meg magyarul, hogyha Goethe a mi nyelvünkön írta volna művét, az erre vonatkozó és Carlosz feltűzelő, a dicsőséget keresni sarkalló szerepét alig írhatta volna különben. Itt Kazinczy minden erőlködés nélkül, könnyűszerrel adja vissza az eredetinek minden rejtett árnyalatát

is, mintha valami hasonlóság volna a dráma hőse és a fordító dicsvágya között. De már Beaumarchais bosszúsomja, mely oly sokáig hullámvásban tartja keblét, míg végre elolthatja Clavigón, kevésbé kifejező stíllel szól hozzánk. S ezt a színtelenséget még neveli egy-egy szokatlan képzős szava, egy-egy helytelen szórendje, amikor például Zsófi tudtára adja Beaumarchais-nak, hogy ha el nem menekül, tömlőcbe vonszolják, Beaumarchais fellobbanva tör ki: „*Vonszoljanak! oh vonszoljanak!* de hidegülő testétől! de onnan, hol égő bosszúmat párázó vérében oltom-el... Vért! vért! Mint vagyok megkönnyebbedve! mint vágy minden bennem, minden! megkapni ötet! öszvezúzni, *öszeroccsantani!*” Az *Esztelle* régebbi kiadásában előforduló hibás kifejezések némelyikét megjavítja, például itt már nem mondja, hogy: nem *költénk-ki* magunkat, hanem így: azért még sem *fogyánk-ki*. Csak egy pár affectált, helytelen kifejezése (Ki kell fuvalnom e fojtó érzéseket, 21, jó születésű, de le szállott, 15) rontja a hatást. Ellenben a *Clavigóban* érthetetlen idegenszerűségek is vannak: Az ember egészen *elfeneklik* (99): Es ist doch auch nichts, wenn man so ganz auf um Sand ist. A' ki magát oly sok *holmin kitette* (112): Der sich über so vieles hinaussetzt. Az ám az *igazi tető*! (139): Das ist die rechte Höhe! Annyira talán csak nem sietsz a menyegzővel, hogy *az ember eggy ruhát tűzethessen reá* (154): Ihr werdet doch mit der Hochzeit nicht so schreiten, das man *sich noch ein Kleid drauf kann sticken lassen?* A' mint a' dolog áll, *meg' fekszik meg' van* (155): Wie Sache nun steht, und liegt, und sich verhält. Néki egy mindennapi *emberkének már elég messzére ment* (160): ... ihm, der es *für einem gewöhnlichen Menschen* weit genug gebracht hätte... Hugának kevés esztendeit kivetni méltóztatol (175): (Beum.) dankt auf das höflichste, wenn man *ja seiner Schwester ein jährliches Gehalt aussetzen*.

E kifejezések közül a legtöbb akart szokatlanság, s megvan az a magyarázata s részben mentsége, hogy velük Kazinczy próbára akarja tenni a magyar nyelvet: mit lehet nyereséggel áthozni az idegen szólások közül. Csak kevés az olyan, amely ellen, mint szándékos germanismus ellen előre tiltakozik a magyar nyelvérzék, mert itt már nem szokatlanságról, hanem teljes érthetetlenségről van szó. Például: Az *az igazi tető*; a' ki *magát oly sok holmin kitette*. Éppen e tekintetben lett hírhedtté Kazinczy Egmont-fordítása. Érdekes megfigyelni, hogy Kazinczy legnagyobb merészségei azon fordításaiból láthatók, amelyeket vagy ekkor készít először, vagy ekkor dolgozik át egészen újra. Az *Egmontot* nagy kedvvel és gyorsan fordítja, és benne az újítás elveit minden mérték nélkül alkalmazza. Az Ossianban a tájszók gyakori s részben helytelen használata az érthetetlen, de az *Egmontban* a legközönségesebb német szólások szó szerinti áttünetése okoz méltó bosszankodást. Valóban nem kell elfogultaknak lennünk az utolsó félszázad orthológiai törekvései iránt, hogy Kazinczy roppant tévedéseit különösebben is kiemeljük. Nincs mit csodálnunk, ha azok, akik a nyelvújítást mindenestül elítélik, Kazinczy Egmont-fordításának némely részletét mint az újító vakmerőség legcégezzettebb példáját idézik.¹³ Szinte megfoghatatlannak tetszik, mi ragadja őt e tévedésekre, ami által semmiféle stílbéli szépséget nem sikerül meghonosítania. Itt csak minden mozgalom természetes túlzásáról lehet szó, s később Kazinczy maga is ezzel magyarázza, midőn helyre akarja hozni roppant tévedéseit. Íme, néhány mondata, melyekhez nem is szükséges az eredetieket idézni, mert hisz magyar szóval is németül hangzanak: Éljen a'

¹³ Így Szarvas G. A nyelvújítás apológiája c. ért. M. Nyelvőr 1875. évf. IV. k. 346-9.

Király! *fenn! fenn!* (VIII. 106): hoch! und abermal hoch! Felsége' egészségéért! *fenn!* (108). Igyunk Gróf Egmontért Buyck, rajtad a' sor, *az első egészséget hozni. Hozzd-ki Urad' egészségét* (111): Lasst den Gr. Egmont leben! Buyck, an euch ist es, *die erste Gesundheit zu bringen! bringt eures Herrn Gesundheit aus.* Egész lélekkel hát: Gróf Egmont *fenn!* (11) *Fenn! Gróf Egmontnak fenn! 's még egyszer fenn! 's ismét egyszer fenn* (113). No öreg. *hozzd-ki te is egészségedet!* (117) *Igyátok a' magatok egészségét, egy polgári egészséget* (119): Nun bringt auch eure Gesundheit aus, eine bürgerliche Gesundheit.¹⁴ Tán felesleges is az ily torz mondatok mellett nehányat azok közül is idézni, amelyek szintén vastag germanismusok ugyan, de valamennyire érthetőek a magyar észnek is, p. o. Ked annyira *élte' napjában* se lőtt (105): Drei Ringe schwarz, die habt ihr *eure Tage* nicht geschossen; Jön amott *egy folt* katonaság (118): als wie da *ein Haufen* gezogen kommt; A' juhász könnyen hajthat maga előtt *egy folt* juhot (240): Leicht kann der Hirt *eine ganze Haerde* Schafe vor sich hintreiben; *Fájok neki* (136): Und mich *nagt's am Herzen*; Ezt volna jó *fejvenni* (161): *Der is gut köpfen*; Mit azt? (178): Nun? - Nem mondtam volna magamnak (187): Ich *hätte nicht geglaubt*; Menjen tehát a' mint akar (217): Mir kann 's *recht sein*; Ez nekem idegenként jó ki (219): Mir *kommt es fremd vor*; Öreid a' félelmet *olly fennre-vonva tartották*, hogy piszegni se mer senki (225): Eure ... Wachen halten die Furcht so ausgespannt, dass sie sich nicht zu lispeln untersteht; Kimerengetém szokatlan szemeimet, 's az éjből egy fekete polczozat emelkedék előttem (267): Ich schärfte mein ungewohntes Auge, und aus der Nacht stieg mir ein schwarzes Gerüst entgegen. Ezeket Uroknak *üreg szíve tolja*, nem érzésök (292): diese treibt ein hohles Wort des Herrschers, nicht ihr Gemüth. Mellőzők a többi fordításával közös újításokat, amelyek itt is egymásra halmozvák, s az idézetekkel együttvéve elrettentő példái a zabolátlan újító vágnak.

Pedig Kazinczy alig óhajtott valamit szebben fordítani, mint ezt, s a Wieland elbeszélésén kívül semmit sem fordított hibásabban. Mégpedig mert nagyon is hű akart maradni az eredetihez. Goethe nagysága s nyelvének ereje annyira hatalmába keríti őt, hogy egészen közönséges szólásait is mindenestül át akarja ültetni a magyarba. A harc leghevesebb hullámverései közt dobja el magától az óvatosság minden fékét, s bátorítja fel követőit a vakmerőségekre. Mesterkedései még mind szenvedhetők azon érthetlenségekhez képest, amelyekre az *Ossianból*, a *Szalamandrínéből*, *Clavigóból* és különösen az *Egmontból* idéztünk példákat. Ezeket tanítványai sem mondhatták akart szokatlanságnak, mert minden józan magyar nyelvérzék megcsúfolásai. Annál sajnálatosabbak e hibák, mert különben az Egmont sok helyütt magyarul is szépen hangzik. De éppen a sikerültebb népjelenetek nyelvében találni legtöbb idegenszerűséget. Egmont és Klárika szerelme s a politikai háttér kidomborodó rajza hasonlóan megfelelő nyelven szól hozzánk. Ahol elfeledkezik Kazinczy a minden áron való újításról: művészi sorok, egész művészi lapok kerülnek ki tolla alól. De a 9 kötet közt mégis legkevésbé sikerült a drámaké. Való igaz, hogy a különféle rangú személyek nagyon változatos jellemének rajzához alkalmasint eltalálja az oda illő színt és hangot, s kortársait messze maga megett hagyja; de azt mégis túlzásnak tartjuk, amit Halász mond, hogy sikerült neki a dráma stíljét is megalkotnia.¹⁵ Nem, ez nem sike-

¹⁴ Érdekes Simonyi Zs.-nak egy 1744. *Királyi Beszélgetések* c. könyvből való idézete: *Mondjon Kegyelmed is egészséget!* Id. tan. 33. l. Csakhogy a *mondjon* közel jár a *kívánjon*, *óhajtson* jelentéshez, egészen más, mint *kihozni*.

¹⁵ Id. tanulm. uo. 540-542. l.

rült. Ha Molière említett két vígjátékának fordítása is megjelenhetett volna, közelebb járna Halász az igazsághoz, de a dráma stíljének megalapításáról akkor sem beszélhetnénk. Mindenesetre tanulságos példákat adott. De az a kitűnő írónk, aki a magyar tragédia stíljét megalkotja, Katona József, nyilván nem is ismeri Kazinczy drámai fordításait, a *Bánk bán* első kidolgozása előtt bizonyosan nem, mert a 9 kötet addig meg sem jelent.

VI.

A 9 kötetes fordítás példányai elfogynak. – Bírálatok a fordításról. – Kölcsey és Szemere hasonlításai. – A magyar szín a megszokott? – A szokatlanságok és idegenszerűségek. – Kazinczy a gyökér nélkül koholt új szók használatában is a legnagyobb szabadságot követeli. – Szó szerinti fordítás. – Szólások újításai. Új színezett. – Az eredeti alakzatainak és képeinek átültetése nyelvünkbe. – Mint író Kazinczy a 9 kötetel ér el legmaradandóbb hatást. – Csak ettől fogva szólhatunk a stílzék erősödéséről. – A kiadás rendkívüli hatása. – Ő az első magyar író, akinek a nyelv teljesen a hatalmában van.

Kazinczy 9 kötetes kiadásának utolsó darabja, a VIII. kötet, 1815 végén vagy 1816 elején hagyja el a sajtót, s a tavaszi József napi pesti vásárkor már mind a 9 kötetet árulják. De a szépen felszaporodott megrendelőkön kívül más vevője alig akad, mert a nagyközönség azt tartja, hogy nem az ő számára való. Kazinczy most is azzal vigasztalódik, amit a Marmontel első kiadása után tapasztalt. Az eleinte alig 4 embertől értett könyv 1812-re mind elfogy. Erre annál több a reménye, mert a sárospataki ifjúság gyönyörrel olvasta munkáit, s ezek nagy revolúciót csináltak az ifjúság ízlésében. Ő nem a nagyközönség, csak írótsái javallását óhajtja, s egy ideig azzal áltatta magát, hogy most is annyi dicséretet arat, mint Marmontelének első kiadásával. De most még tanítványai is nagyon tartózkodók. Régi barátainak is több kifogása van újításai ellen. S így mielőtt bizonyos közvélemény kialakulna: szeretné azt Kazinczy megelőzni részint okát adva szokatlanabb újításainak, részint a nyelv utolsó 30 év alatti természetes fejlődésére hivatkozva. Azt tervezi, hogy mielőtt a nyilvánosság előtt bírálat alá veszik 9 kötetét, ő maga mond róluk bírálatot, kifejtve: mely kötetekben tévedt meg tolla, s mely műveket kell megigazítva újra kibocsátani. De már késő. Több felől készülődnek a kiadás ellen. Trattner közzé tevén a *Messias*-fordítás iránti szándékát, a hirdetés írója, Kulcsár, azzal akarja megnyerni az előre fizetőket, hogy Kazinczynak, e „Tudós Férfiúnak a’ Classicusokkal való belső esméretsége kezességet nyújt, hogy ő Klopstocknak magos gondolkozását nem tsak elérí: hanem Nemzetünknek könnyen érthetővé is teszi”. Ebből Kazinczy szerint az következik, hogy 9 kötetes fordítása érthetetlen.¹⁶ S mivel Trattner különben is megmondja, hogy ha újabb fordításaiban is annyi újítással él, semmiféle munkáját ki nem adja többé. De hát a könyvkötők véleménye alapján akarja őt megleckézteni Trattner a nyelv ügyében? Az ő elszánt küzdelme elé kalmári számításból vetnek akadályt? Ugyan találkozik-e legalább az írók közt, aki megmondja a közönségnek, hogy a 9 kötetes kiadásnak milyen kiszámíthatatlan hatása lesz mielőbb az irodalomra s az egész nemzeti életre?

Ilyenre hiába vár Kazinczy. Ellenben a támadások egymást érik a nyilvánosság előtt és magán úton, nyíltan megnevezve őt, vagy csak célozva rá. De mivel e támadások nagy

¹⁶ Kazinczy F. *Levelezése* XIV. k. 50, 459, 521. l.

része őt nem mint fordítót, hanem mint nyelvújítót éri: ezeket az újítás harcainak történetével a következő fejezetben tárgyaljuk.

Csak a hűséges tanítványok veszik vizsgálat alá a kiadást a magyar stíl fejlődése szempontjából. Különösen Szemere és Kölcsey hasonlítgatják össze Marmontel, Gessner, Sterne és Ossian művei fordítását, Kölcsey úgy találja, hogy Kazinczy az eredeti író tulajdonságait nem eléggé észrevehetőleg tudja nyelvünkben megszólaltatni, pedig ő azt óhajtotta, hogy nyelvünk egyszerre több oldalról induljon fejlődésnek. Kölcsey a stíl egyéni sajátosságait nem ismeri fel a 9 kötetben; pedig — úgy mond — a fordítás csak akkor jó, ha az író a maga eredeti színeiben tehetjük által a mi földünkre. Könnyű valamely író követni vagy megszipíteni; de az eredetinek minden sajátosságát felfogni a lehetőségig s tolmácsolni az illető nyelven: ez a legfőbb feladat; ezért küzdött Voss, s ezért mondhatjuk, hogy az ő fordítása gazdagította a német nyelvet. Mert a fordításnál arra kell vigyázni: vajon a nyelv kap-e általa újabb oldalt, hajlékonyságot, színt. E szempontból dicséri legjobban a magyar Marmontelt, bár az első kiadásról az volt a véleménye, hogy a fordítás franciás szellemét még a jövő század elején is kevesen érzik s értik. Még kevésbé a *Yorick Utazását*. De Ossiannal sokat nyer a magyar nyelv és költészet. Gessnert *czifrának* ítéli Szemerével együtt, amiben — hacsak nem a német végzetű idegen szókra céloz — nemigen van igaza. Gessner semmi részben sem fogható a drámák és *Szalamandrine* idegen szelleméhez.¹⁷

Szemere abban látja a Marmontel-fordítás fő becsét, hogy Kazinczy ezáltal kísérli meg először az irodalom és közbeszéd nyelvét elválasztani egymástól; eleganciát, szabatoságot és bájt öntvén a regék stíljébe. 9 kötete mutatta, hogy kora szellemét jobban felfogta, mint bárki más, mert a külföldi és hazai íróktól egyaránt tanult és gyűjtött, amit senki sem tett előtte. Nemcsak jókor észrevette a nyelv forradalmát, hanem élesztette is. Szemere szerint nem az a jó író, aki e forrongást el akarja nyomni, hanem „a’ ki abból tisztán merít ’s a’ ki azt hígítja, ritkítja, ’s az erőt ’s szeszt nem kivonja, hanem az Egész hasznaért egy pontra vezérli”. Még szegény és erőtlén a magyar nyelv, de ha úgy fejtjük ki ereit, s úgy szedjük össze szépségeit, amint a széphalmi mester 9 kötetében megmutatta: bizonyos a győzelem. Szemere véleményéhez csatlakozik Szentmiklóssy Alajos is. Ellenben Döbrentei azt ítéli, hogy Kazinczy csak az Ossian-fordításban tűnik ki, Marmontele franciább szellemű, mint lennie kellene. Régi barátai általában nem a fordítás, csak nyelvének idegenszerűségei ellen szólnak. A dunántúliak, akikhez lassankint mind csatlakoznak Kazinczy ellenfelei, azt veszik főleg zokon, hogy a fordításoknak nincs magyar színe, s nemcsak tartalmokból, hanem nyelvekből is idegen szellem árad; hogy a fordító kénye-kedve szerint rontja a nyelvet, s erőszakkal tépi szét a szokás és grammatika törvényeit. Horváth Ádám is csak félénk baráti szívvel emlegeti legnagyobb kifogásait is, pedig kénytelen bevallani, hogy e fordítások nyelve annyira eltér a régi fordításokétól, s oly nagy változást mutat, hogy aki csak a 9 kötetet ismeri, el sem tudja hinni, hogy a barátaihoz írt levelek és e fordítások egyazon tollból erednek. „Originalis Magyar beszéded — írja — már jóformán csak leveleiddel él”. Sajnálja, hogy nem látja okát: miért kellett a *Bácsmegyeinek* első kiadását, „amaz igen szépet, nem is mindennapit, de még is szép értelműt, ’s fordítás léttére is originált mutató kedvest” fölcserélni az újabbal.

¹⁷ Uo. XII. köt. 488. I. XIV. k. 232-233, 235-237. 245-246. I.

Kazinczy azt hiszi: gáncsolói a *magyar színt* egynek veszik a megszokottal. Szerintük minden, ami idegenből van átültetve, kárhoztatandó, mert a szokással ellenkezik. Holott „valami szép, annak szabad magyarrá is tétetni”; s ő áldja „annak a’ hamvait, a’ ki a’ szőlő tövét Tokajnak hegyére ’s a’ rózsát kertjeinkbe áthalhozta”. Nem tagadja, hogy olykor ízibe eldobja a szokás és grammatika törvényeit, mert szépízlése ezt parancsolja. De midőn a barátai és tanítványai ellenkezésében nyilatkozó igazság előtt neki is meg kell hajolnia: részletesen kifejti milyen szokást kell a jó írónak is uralnia. Egyszersmind a legnagyobb készséggel fog hibáinak javításához. Alighogy megjelenik a *Szalamdrine* és az *Egmont*, Kazinczy azonnal hozzáfog átdolgozásukhoz, hogy elejét vegye ellenfelei felháborodásának, ami egyre nagyobb hullámokat ver. Ezt már csak abból is következtetnie kell, mivel Kölchey sem titkolja: mily megbotránkozással olvasta némely újításait.¹⁸

Valóban, a 9 kötet fordítást minden támadás a szokatlanságok és idegenszerűségek miatt éri. Májig is általános a felfogás, hogy szokatlanságok és idegenszerűségek nem az egyes szókban, hanem a mondatokban érezhetők.¹⁹ Pedig a szokatlanságok a szókban, az idegenszerűségek meg a mondatokban kirívóbbak. Amazok éppenúgy mutatják, mily korlátlan szabadságot követel a fordító önmagának, mint ezek: mily önkényesen akarja magyar nyelvézékét megtompítva az idegen ízlést uralkodóvá tenni. Amazokat a merő kényeskedés, finnyasság diktálja neki, és a legtöbbnek alig tudja valami okát adni; emezekben legalább célját helyesnek kell tekintenünk: új stílrányokat akar tenyészteni. Amazok közül akárhány émelygőssé s ízetlenné válik; emezek sokszor bosszúságot okoznak. Tagadhatatlan, hogy a nyelv romlását az idegenszerűségek okozzák, s az idegen szellem hódító beáradásának szerfelett kedveznek. Ez az oka, hogy Kazinczy szóújításait tűrhetőbbeknek mondják, mint a szólásokon megkísérlett újításait. Pedig ott is annyi különféle módon nyilvánul merészsége, hogy követői kényelmesen válogathattak köztük, s a mester bármily nagy tekintélyével is hiába tiltakozott az övének is nagyobb túlzások ellen. Halász is általában mérsékeltnek mondja Kazinczy szóújításait, de mégis botránkykőnek tartja. Hanem abban téved, midőn azt tanítja, hogy tanítványai közül csak Helmezy és Toldy szárnyalták túl a mestert, mert kortársai közül akárhányan voltak, akik még szenvedhetlenebb módon, mert kevesebb ízléssel és tompább nyelvézéssel újítottak, mint ő.²⁰

A következő fejezetben összeállítjuk a főbb módokat, amelyekben teljesen új vagy csak új alakú szót használ, bár hisz újításai a nyelv és stíl szempontjából egyaránt nevezeteseek. Itt csak annak a megjegyzésére szorítkozunk, hogy Kazinczy a gyökér nélkül koholt új szók használatában, a sokképp változott szóalakok forgalomba hozatalában, az összevonásban, a képzők szerepének fölcserélésében s a megszokott értelem átvitelében oly szabadságot követel az írónak, amilyeneket a legrendkívülibb lángelme sem kívánt. S ha a nyelv alapszerkezetét nem veszélyezteti is ezzel, példája és elméleti tanítása felbátorítja társait, hogy a nyelv kincseiben minden felelősség nélkül sokszor csak garázdálkodjanak. Mindemellett senki sem tagadhatja, hogy eljárása akárhányszor nagy nyereségére lett nyelvünknek. A gyökereire vagdalt és a hozzátapadt képzőkkel a stíl más fájában igen al-

¹⁸ Uo. XII. 488. I. XIII. k. 20, 165-171, 323-324, 328-358, 460-461, 478-479, 481. I. XV. k. 181. I. XVI. k. 109. I.

¹⁹ Uo. Ezt hirdetik a *M. Nyelvőr* lapjain is megalapítása óta folyvást, e véleményt tolmácsolja Halász is id. tan. 447. I.

²⁰ *M. Nyelvőr* 1883. évf. 447. I.

kalmas használatra jutottak. Mint ahogy Kazinczy mondta: hadd maradjon a boldogságos, a reménység, a kegyelmesség stb. a templomi nyelvben a gubás hallgatóknak; de használhassák a *boldogot*, a *rénnyt*, a *kegyet*, ha röviden kell írni. Alig hinné az ember, hogy még a méltán hevesen támadt régi, meghonosodott latin szók német végzetre szorításával is gazdagodott nyelvünk, és ma szívesebben élünk akárhány újabb, mint régi alakú szóval (philosoph, stíl, thrón), vagy az *-ivus* végű idegen szók *-iv* végű alakjával: relativ, positiv. A szó értelmének átvitele is mennyire hozzájárul a fogalmak tisztázásához. Nem is szólunk az összetételekről, amelyekben Kazinczy járt úton haladt; de hány festő jelzőt képzett az Ossianban, amelyeket Vörösmarty közvetlenül onnan vett át. S azáltal, hogy a régi szók felelevenítését s a tájszók általánosítását elméletileg és példáival Horváth Endrén kívül jobban elősegítette, mint bárki más, a nyelv gazdagításának oly forrásokat nyitott, amelyekkel utána a legnagyobb magyar írók annyi sikerrel éltek. Még az erejük vesztett régi képzők feltámasztása sem maradt hatás nélkül; az ő képzéseit ugyan nem fogadta el nyelvünk, de példája szerencsésebb kísérletekre vezetett.

Azonban a magyar stílt azokkal az eszközökkel fejleszti rendkívüli módon, amelyekkel azt megneemesíti, az idegen szólásokat a magyarokkal összeegyezteti, vagy azokat ezekbe oltja, miáltal a megszokott magyar szólások számát még egyszer annyira emeli. Ha csak a már idézett példákat szedjük is sorrendbe: azonnal szembeötlővé világosodik előttünk igazsága.

1) Számos igével képez új szólást, vagy úgy, hogy szó szerint fordít, vagy átvitelrel. Például: Hány ízben óhajtottam neked intést *adhatni*; Valamit jól *adni*; *Lelket adsz* a lant idegeinek (VII. 5); Az ő személyének *igazat adok*. A' dolog *másként áll*; *Így áll*? (helyesen: így van írva?); Nekem egy szín *sem áll jobban*; De ki *áll jól* azért? (előbb: ki felel érte?). A *csinál* igét sokszor szó szerint fordítja: *Szerencséjét csinálja* (*Megtette szerencséjét*); Kedvetlen *ábráz* *csinál*.²¹ Ide sorolhatnók az értelem átvitelét is, amiben Kazinczy merészsége még gyakori sikeretelensége mellett is meglepő. *Begyeskedő*: szerető, kedves; *ered*: esik; *megegett*: nyomorult; *mén*: lépés, menés; *hím*: férj; *subint*: suhin; *inség*: gyötrellem, kín, búbánat; *sarj*: sarló; *tábla*: vendégasztal. A *von* igéből hány különböző értelmű más igét képez: vonakodik és vonul: *fel**nő*, máshol annyi, mint *heveskedik*, ismét máshol: *emelkedik*, de van ilyen is: *vonat*, pedig tudni való, hogy ennek egészen más az értelme, mint *összevonatolja*: Ital bor, melyet a' kantán *voníték* (IV. 334), azt akarja mondani: melyet a kantából húztam. Az ilyen átvitelt az érthetetlenségig húzza: A' lélek nyúl a' veszély közt (VII. 19): Die Seele wächst in Gefahr (III. 127), karja először mereszti a dárdát (VII. 133): Ihr weisses Arm streckt vor den Speer (III. 226); Száz tölgy lobog felfelé a' felhőkre a' tetőken (VII. 203): Hundert Eichen auf Anhöhn *strahlen flammend empfor* zum Gewölk (II. 26); Röptébe ragadom-meg a' rege' virágát 's dalomba özőnlöm-el a' későbbi nyomoknak (VII. 153): Hascher lasst mich der Sagen Blüth, ohne Täuschung *sie singen der Nachwelt* (II. 264); Bárdok özőnlék-ki énekeiket a' forduló seregre (VII. 258); Barden *strömten aus ihr Lied*, wie Than, auf das kehrende Heer (II. 99); Ti, kik a' szél' prémjei közt laktok (VII. 228): Ihr, die *hauset am Wolkentaum* (II. 68); Hangodat *haragodnak prémjei fogják-le* (VII. 245): O Held... hüllt deines Zornes

²¹ Simonyi Zs. és Radó A. az igék szerint abc rendbe foglalják a Kazinczy új szólásait, s kivált Simonyi igen tanulságosan rámutat némelyikre az eredetivel is összehasonlítva; id. tan. 33-44. l. Radó A. id. h. 417-420. l.

Saum den feind ein (II. 95); Ne bolyongjon a' vitéz lelke többé a' szél bús prémtetében (VII. 253): Und nicht irre des Helden Geist am düsteren Saume des Winds (III. 106) és számtalan hasonló.

2) A cselekvés gyakoriságát az igével jelzi egészen helyesen, nem, mint a német, külön határozószóval (*mehrmal, oft*); máskor az igekötő ismétlésével vagy egyébként: adogat, fel-felvált, nekem-nekem-szökök.

3) De az *ige módjának* használatában még nem tud szabadulni a latin nyelv hatásától. Simonyi óhajtja: bár inkább a német nyelvet követtük volna e tekintetben, mert ez közelebb jár a magyar beszédhez. Az *időket* is sokszor a szokással ellentétben használja, ami különösen a fog igében feltűnő: *fogék* lehetni, *fogna* kínozni, elfogott *hányszor* stb.

4) A műveltető képző helyett a *hagy* igét használja, és sajnos nemcsak fordításaiban, hanem magyar dolgozataiban, még leveliben is akárhányszor.

5) A visszaható igéket sok helyt németes szerkezettel váltja fel: lopom-be magam, szórom-el magam. A tudatos szokatlanság azonban akárhányszor kitetszik. Vitatható ti., hogy *megszabadítom magam* és *megszabadulok* két különböző értelem, de „összegyűjthessem magam, körültekingeték magokat” határozottan hibás kifejezések, bár az elsőre a népnyelv és ad példát: *összeszedjük magunkat*.

6) A nyelvszokással ellentétesen használja a testrészeket jelentő szokat többes számban, vagy az olyan névszót, amely rendesen csak egyes számú személyt vagy tárgyat jelöl: *fejeink, együttlétünk, hajai, orrai, homlokjaik, lelkeink, atyáink* (nem *ősök* értelmében, mert így helyes volna), *feleségeink*. A számnév mellett is rendesen többes számot használ, ami különben másoknál is közönséges, legnagyobb íróinknál is, ha különösebb nyomatékkal fejeznek ki valamit: *Ezer átkaim szálljanak rád!*

7) A melléknevet főnév gyanánt használja, s néha nagyon talpraesetten: *had erősei, sivány, szépe, szeretője, jegyese*; a maga *szelídjében* jön elő (VII. 67), máskor a melléknevet majd határozó gyanánt használja: *álmatlan*; ismét máskor a helyhatározót melléknév, illetőleg a mondatban jelző helyett használja: *alant* hajlék, *alant* felleg, *fenn* Olímpusz, *fenn* ideje, *felruha*, néha szokatlan képzővel látja el: *távolag, távolabblag*.

8) A személynévmást akkor is alkalmazza, mikor a magyarban felesleges: Az *én Onkelem* nekem nevezetes ajándékot küld (Bácsm.); a láncsájára rohant *neki* (VI. 137); Akkor nekem mindent az újság kecsé fogott körül. – Idves légy *nekem!* (III. 6). Helytelenül kapcsolja össze az igevonzatot s a személynévmást: *Bízzál engem* bosszús végezeteimnek (V. 91): Überlass mich meinem Schicksal, (az I. kiad. *Hagyj* annak a' bosszúlának).

9) Feltűnő hibásan használja Kazinczy a mutató névmást úgyszólván egész írói pályáján, kivált pedig a 9 kötetben: *Hogy azt! Minek azt! Miért azt! Mint vala az?* (Hogyan éreztük akkor magunkat, IX. 3); Kénytelen vagyok elhagyni. – *Az* most lesz először. Adtak e jelt? *Azt* nem (IX. 19). Az ilyenekben – mint Simonyi jól jegyzi meg – Kazinczy Báróczy után indult. Néha Kazinczy elhagyja a mutató névmást, ahol pedig nagyon is elkelve: *Hiszed talán? E helyett: Azt hiszed talán? A régensné tartja, hogy..., ehelyett: A régensné attól tart* (VIII. 143, 180).

10) Nagyon közönséges hibája az *egynek* németes használata.

11) Egész német szólásokat szóról-szóra fordít, mint az Ossianból, *Szalamndrine*ből és az *Egmont*ból felhozott példákön láthatni, amelyekből mutatóanyagokat az 1) is idéztünk.

12) A tagadó s tiltó mondat állítmányát akárhányszor egyenesen a német mondatot utánözva hagyja el: Ne ma bajainkról egy szót is! Nun nicht von Geschäften (V, 205); Ne róla, a hatalmasról, semmit! (VII. 195); Ne többet illy szót! Solch' ein' Wort nie wieder! (VIII. 126). De állító vagy kérdő mondatban is van rá elég példa: Csenddel, csenddel, jó emberek! Veszteg! veszteg! (VIII. 252). Ezekben analógia után is indulhatott. Engedjétek-fel pajzsaitokat, a mellyek [olyanok] mint a' sötétült hold (VI. 62); Ojthóna volt az ifjú, 's sebjeiben (VII. 80). De *mit* hát most?

13) Sokszor felváltva használja az *előtt* és *elől* névutókat: Szaladni akart, de hogyan szaladjon kínja *előtt* (II. 139). Erre Simonyi számos példát hoz fel, utalva arra a sajtóságság jelenségre, hogy e névutók hibás fölcserélése már a kódexekben is előfordul.

14) Kazinczy nyelvünk alaptermészetét a különféle vonzatok szétszedésével nagyon gyakran megsérti, mégpedig nemcsak az igék, hanem a melléknevek vonzatainak figyelmen kívül hagyásával is: Egy szirt[ként] álla Osszian a' kardküzdésben: Ein fels stand Ossian im Schwertkampf (VI. 64); Ragyogva kélsz elő, *hasonló* a' kelet sugáraihoz: Herrlich steigst du empor dem Strahl in Osten *vergleichbar* (VI. 181); Emeld te magasra síromat, tanúját a' te hűségnek (VII. 7): Hoch erhebe mir das Grab, ein Zeichen deiner Lieb'.

15) A *hogyo*t és némely határozószót kérdésben, felkiáltásban s elvétve közönséges állító mondatban is hibásan használja: *Hogy úgy?* (Wie so?) *Ej, hogy igen!* (Ja doch!) *Ej hogy nem!* (Nicht doch!) A *hogyo*t felkiáltásban használja a nép is, de csak helyel-közzel, míg Kazinczy nagyon gyakran él vele a német szerkezetet utánözva: Oh, hogy a hűséges esti szellők ártásodra ne légyenek (III. 15): O dass die kühlen Abendwinde dir nicht schaden; az első kiadásban még: Ó ne ártson néked a' hűséges estvéli szellő. Oh, hogy minden gondolat elhagyna (V, 82): O dass ich ohne Gedanken wäre; az első kiadásban: Ó bár el ne hagyna minden gondolat.²² *Mint* szomorú minden körülöttem! Wie traurig alles ist! *Mint* nem rémít-el boldogtalan békétlenséged (III. 377). Különösen idegenszerű az effélékben: minden ok nélkül közbeszúrja a tagadószócskát, mint itt is: *Egy nem szinte* nagy halom' ormán (IX. 3).

16) Az igekötőket néha szükségtelenül, a német mintára használja: *fel*fülel; örvendve *néztem-ki* a' jövődre (III. 42); *Kitekintem* a' hőst a' tetőről (VII. 5): Ich will ... schauen von Hügel den Held (III. 78); Szemem *kitekint* minden szelek felé (VII. 158): Mein Auge späht nach allen Winden (III. 267).

17) A 9 kötetben gyakran előfordul az infinitivusi szerkezet, mint erre számos példát idéztünk. Nem ritka a kettős infinitivus is.

18) A főnévjelző magában véve nem magyartalan, de oly halmazva, mint az Ossianban, idegenszerűen hat, mint Simonyi helyesen megjegyzi: Suiván, ősz fűrtözetnek férjfia: O Suivan des grauen Gelocks (VI. 50); Kellemes ifja a' szög üstöknek: lieblicher Jüngling des blonden Gelocks (VI. 116), Szép leánya a' sötét hajaknak (VII. 21). De máskor meg nyelvünknek megfelelőbb -s, -ú, -ű végű melléknévvel fordítja: *Paizsos* Szvárán: Suaran der

²² Radó A. id. tan. megrója a *ha* kérdő alakú időhatározószó használatát is, holott ez egészen magyaros. 559.l.

Schilde (VI. 36); *Lágy beszédű* Agandóka: Ag, der sanften Red' (VI. 53). Máskor ismét a jelzőt határozóvá alakítja: Darthula a' barna hajjal; Fin-ghal a' szép fürtökkel.

19) A német szórend is nagyon érezteti hatását a 9 kötetben. Szereti a mondat, kivált a mellékmondat állítmányát a végére tenni, illetőleg az igekötőt az igével összeragasztani helytelenül: *Megfrissülve* vagyok egészen (III. 143); Méginkább *megszüntette* volt (III. 232); Azt inkább azok is *nyerték-el* (VIII. 201). Az igekötős igét határozó után helytelenül használja, mire most is ezer a példa: Tekintetei *most még egyszer fordultak* azon hajlékok felé (II. 135); Egyszerre *szökött-fel* (II. 147); Szemeik ugyan sok ízben akadtak-öszve; Egy része csak jegyzi-meg reptében a' tető hatalmas tetteivel (VII. 302); Ein Theil nur bezeichnet die Höhn mit tapferen Thaten in Flugó (II. 189). Csodálatos, hogy ezt az idegszerű szórendet sem Simonyi, sem Radó nem róják meg különösebben, pedig alig van kirívóbb germanizmus a 9 kötetben. A tagadószócskának rossz helyen alkalmazása is közönséges hibája Kazinczynak már fogsága előtti fordításaiban is: Nekiek sokat nem tettem (IX. 37); Itt már nem mulatunk sokáig (Nem sokáig mulatunk) (IX. 47); Elég szomorú, hogy nem lesz úgy (ahelyett hogy: nem úgy lesz) (VIII. 287).

20) A jelzőt néha hátraveti: Két fiatala a' ligeteknek (VII. 20); Szép leánya a' sötét hajknak (VII. 21). Erre különben legmagyarosabb íróinknál is elég példát találhatni. Simonyi azt kívánhatja csak, hogy ritkán éljen vele az író. Arany János rendesen csak akkor használja, mikor nyomatékosan akarja kiemelni a jelző értelmét.

21) A névutós szerkezeteknél, ahol most is nagy bizonytalanság uralkodik, Kazinczy idegszerűségei nem igen feltűnőbbek, mint a mostani íróké. Az ilyenekben: *Haragia a' jámbor Ábel ellen*: Sein Groll gegen den frommen Bruder (II. 164); A' Római nép szenvedelme a' theaterhez igen nagy (IV. 403). Akkor is helytelen szórenddel használja, mikor az egész kifejezésen nyomaték van: Az istenek bosszúsán *s elszomorodva az emberek hálátlanságok felett* költöztenek vissza az Olympba (I. 357): Voll Traurigkeit und Zorn über dem Undank der Menschen zogen die Götter in der Olymp [sich].

22) A tagadó és tiltó igei állítmányok után állító mellékmondatot használ: Nem térek én vissza, míg a' diadal enyém [nem] leend (VI. 27).

Íme, a 9 kötet legfontosabb idegszerűségei és szokatlanságai. Azonban nem kell gondolni, hogy Kazinczy minden alkalommal a most idézett szokatlan szólásokat használja, illetőleg a magyar beszéddel ellentétes szerkezeteket és szórendet. Akárhányszor, mint Simonyi több ízben rámutat s példával bizonyít,²³ Kazinczy is inkább nyelvérzékét követi, és ott is magyarosan fordít, ahol az eredeti nagyon könnyen a téves kifejezésre csábíthatná. Valamint a szóalakok közül egyszer egyiket, másszor másikat találja helyénvalónak, a szólások közül is a stíl neme s a tárgy természete szerint válogat. Kényeskedő ízlésével megérzi, hogy ami hiba az egyikben, érdem lehet a másikban; mert a nyelv ideáljához akkor közelítünk legjobban, ha gondolatainkat s érzéseinket „legvékonyabb, legtestetlenebb hanyatlékaiban (nuances)” is festeni tudjuk. Az egyszínűség szegénysége a nyelvnek. A nyelv ideálja a gazdagszínűséget kívánja, és az esztetikai érzékű írónak erre kell törekednie. „Míg – írja – elég színünk nem lesz, addig nem festünk nagy munkákat, és én nem nézem új e a' festék, csak jó legyen, 's olykor meglelégszem ha *nem jó* is, csak *tegyen szük-*

²³ Id. tan. 19-20, 31-32. l.

ségemről.²⁴ Hányszor megesik, hogy az eredeti színtelenségét vagy határozatlanságát színessé és határozottá teszi; hogy a szó szerinti fordítás helyett, ami sokszor sértené a nyelvet, magyaros szólással él, hogy olyan szokatlanságot követ el, amely mihamar szokottá válik. Például: Valami a' házi öltözetben kísértő vagyon, *munkába vették: fus mis en usage* (M. I. 3). A német in der That kifejezést így fordítja *Diogenesében: Tréfa a' mi tréfa*. Tegyük le itt arról (136): Wir wollen diesen Vorschlag *aufgeben*. Kevesed magammal tértem hon (VI. 65): begleitet *von wenigen Volk*; vagy a *Bácsmegyeiből* idézett példa: Neki ereszttem szívemet: ich genieße alle Freuden des schönen Wintertages *mit vollen Zügen*. Ehhez hasonló: Ne eresszük magunkat e gondoknak (V. 243).

Különösen az olyan szokatlan kifejezések viselnek nyelvünkben új színt, amelyekben a mondat állítmányát új fogalomárnyalatokra foglalja le. Ezekben mutatkozik Kazinczynak rendkívül fejlett stílérzéke, amelynek a magyar stíl oly igen sokat köszönhet, mert gazdagságát s további fejlesztésre való képességét e révén nyeri. Vastag könyvre menne a 9 kötetben olvasható ilyen szokatlan, de azóta közönségessé lett szólások szedeléke. Jó része teljesen kész, a nyelv törvényeivel egyező, csak a szokás szerint idegen akkor. A Gessner-fordításban lépten-nyomon olvasunk ilyeneket: Egy széles czédrus ... *messzére terjedő hűsége* *hinte alá a' magásból* (II. 48); Szent *homályt hint* az oltár' felibe (II. 64); Mi *öröm önti-el* az én szívemet (97); Szívemet a' legboldogabb *előérzemények öntötték-el* (233); *homályt öntő lugas* (III. 204); ragyogásából szelíd *fény folyt átal* reájok (II. 156); Így még soha nem *panaszkodott a' fájdalom* (166); *Lelkeik csókaikban látszottak egymásba általömleni* (252). És ezek a tősgyökeres magyar szólások közé vegyítve, úgy szólva, egyszerre stílbeli kincsünké válnak. Ha csak ilyeneket használ Kazinczy, s nem engedi szertelenségekre tévedni tollát, még példátlanabb hatást tesz a 9 kötet magyar stíljével. De hogy nem üres szó, amit a Báróczy életrajzából főntebb idéztünk, hogy a saját szólásunkat is meg kell hagynunk, sőt szaporítanunk is kell, mutassa e néhány példa. Ki a veséket vizsgálja (II. 110); ne nehezítsd-meg rajtam bosszúló kezedet (II. 113); tördelt kezekkel könnyörög érette (II. 114); fonnyadok keservemben (165); vad tüzet szikráztak vérbe kevert szemei (165); szidalmakra fakadva ment-ki (165); hasonló a' rózsához, mely csak most fesel bimbajából (219); búsan ögyleg a csorda (III. 75); ékes kertet is fogunk-fel (III. 95); igen csak oda le maradna (III. 184). Mily ritka magyar szólás e két utóbbi! Vagy ez: A' ki a vám mellett ül s mégis szárazon marad: fajankó a neve (V. 161); karba lépett be (120); Úgy lököd oda, mint a bohó gyermek a pénzt férges mogyoróért (163); Búcsúvát nélkül *odább álljak* (VIII. 81), Kegyetlenség volt illy cselet hányini szívemnek (79); olly borzasztó éjbe borítá (3); pókja válogatja (217) – és száz meg száz hasonló. Az Ossian-fordításban az értelem átvitelével képez számos szép és általánosan elfogadott szólást: Könnyüket harmatoztatott szemed (VII. 71); Karjainkon remeg a' nagy kor (VII. 145); búsan hágdos körüle a' halál (VII. 148); mélyen rejté-el Kairbár a' halált, melyet vad lelkében forrala (193); koroknak rettegései valának (201); orcájaira könnyár szakadt (238); hintsetek ragyogó fényt ösvényemre, hogy haragom megeméssze az ellent (298); Kékes ködök emelkednek, midőn a' nap' sasszárnyai előtt be zárul az éj' kapuja (308).

²⁴ Kazinczy levelezése XIV. 145, 202. l.

Ahhoz is ritka finom stílérzéke van, hogy az eredeti alakzatait, képeit általúltesse a magyarba. Sőt, ha az eredetiben nincs is kép, rendesen arra törekszik, hogy rendesen ilyenekkel fordítsa a halvány értelmet. P. o. az ilyenekben: *Kivettelek*, annyi, mint: *Fölsimer-telek* (III. 31), ez a kifejezés a magyarban is él: kiveszi a velejét, kiveszi a vadját. E szempontból nem ok nélkül vitatja, hogy a *jól néz-ki*, e vastag germanizmus nem egyértelmű ezzel: *jó színben van*. Elvesztém magam csevegésembe (III. 252): annyi, mint egészen beleveszek, belefeledkezem. Az Ossian-fordítás II. kötete teljes az ilyenekkel, s ezeknek a tudatos használatával akarja a szokatlanságokat megkedveltetni. Horatius tanításához ragaszkodik, s egyszerűsége és egységes színre törekszik. Ez okból védi a *Yorick Utazásában* használt francia kifejezéseket, mert e mű közönsége azokat jól megérti. Példájában nincs igazsága, de van elméletében. Ossianhoz, Egmonthoz bajosan használhatja a „magyarságot”; viszont *A' repülő székértben* közel járhat ahhoz. Rájnis, szerinte, a *Georgicák* fordításában éppen azért vétett, hogy „a' szép költői képeket nem tudta átalhozni nyelvünkbe”. A próbául fordított néhány sorban éppen a költői képek hozatalát tekinti fő feladatának. A szép hangzat, kellemes csengés, sima folyás, szemlélfelhető kép kedvéért nem haboz a nyelvszokással és grammatikával szembeszállni, hirdetvén, hogy a szépíróra nagyobb szégyen nem szépen, mint nem jól írni. És habár a magyar úton kell is haladnunk megkezdett munkánkkal, a külföld virágait reá szórhatjuk a magyar útra, hogy „úgy menjünkbe az új Jeruzsálembe, mint az Idvezítő, de nem – számárháton”. Ezért nem tartja hibának, hogy ő néha németül gondolkodik, és magyarul fejezi ki gondolatait. Nagy örömmel jegyzi meg Dessewffynek egyik levelére, hogy írója előtt francia remekművek lebegtek; levele magyar szóval francia gondolatokat tartalmaz. Valóban csodálatos, hogy ily állapotában hibás felfogása még több túlzásra nem téveszti. De ezt csak 1816-ig hirdeti, míg 9 kötete egészen meg nem jelenik. Különösnek találja, hogy nálunk paradoxonnak tartják azt a mondását, hogy „a' Szép-Író szabad hatalmú ura 's törvénybírája a' Nyelvnek, míg a' grammatikus csak őre, rabja”; innentől fogva a józan középút felé törekszik.

De az írónak, az ó- és újvilág legnagyobb íróinak példájára támaszkodva mindég követel bizonyos szabadságot. Erről akkor sem mond le, midőn ellenfeleivel keresve keresi az egyetértést. Rég tudja, hogy a stílművész egészen más szempontból nézi a nyelvet, mint a grammatikus; hogy a stíl különféle szépségeit nem lehet a grammatikai szabályok szűk körébe szorítani. (VII. 298); kékes ködök emelkednek, midőn a' nap sasszárnyai előtt bezárul az éj' kapuja (VII. 308). Tudja, hogy a szép hangzás, az erő, gördülékenység, a beszédarány s annyi más tulajdonsága a művészi stílnak soha sem lesz sajátunkká, ha az író alkotó munkájában a maga sugalmát nem követheti. Kedvvel hasonlítja össze a stilisztát a képzőművész-szel. Ez nem ugyanazt a munkát végzi, mint a körzővel és vonalzóval dolgozó mérnök. De azt mindig elfeledi Kazinczy, hogy a képzőművész sem sértheti meg annak a mesterségnek alaptörvényeit, amelyből kiemelkedett, mint a stílművész sem lehet el a grammatika tanítása nélkül. Mélyen meg van győződve, hogy ha mindég csak a grammatikusokra hallgatna az író, soha nem tenne egyetlen bátor lépést sem, hogy a szépet éreztesse nyelvében s előadásában. A stílművész, szerinte, a táncoló Gráciához hasonlít. Ez is hibásan lép néha, vagy mert nincs kellő tere, vagy kényes csíntalanságból, de mindég szépen, gráciásan lép. Még világosabban fejezi ki magát később, midőn a szokással és grammatikával ő sem akar többé ellen-

kezni, csak annyit kíván, hogy ezekhez hasonló vezérnek ismerje el az ízlést is. Úgy szólunk, írja 1820. március 15-én kelt levelében, „a’ hogy szokás és grammatika kívánják, de a’ hol szöllásunk vagy Erőben vagy Szépségben valamit nyerhet az idegenek példaképi után, azt magyarrá tenni ne rettegjünk”. Kisfaludy Károlyt szerencsés fejlődésű írónak mondja, mert a francia és a német nyelvben erőt szerezvén, könnyebben megneemesítheti a magyar nyelvet „által hozván azoknak kényességeket, de a’ mi szép nyelvünk virágairól el nem feledkezvén”. Ő maga a legnagyobb szabadsággal végzi a nemesítést, csak – mint mondja – keble istenére hallgatva, megsiketülve minden tiltakozó ellenvetés iránt. S tanítványai közül csak Bölöni Farkas S. ítéli meg őt e szempontból, midőn arra kéri, hogy visszafelé ne igyekezzék: *Ossianja* és *Yorickja* teszi a legtöbb hasznót nyelvünknek. „Sugallatod – írja – kárhozatos ugyan sokaknak, de szent sugallat az mégis”.²⁵

Kazinczy mint író 9 kötetével ér el legnagyobb, legmaradandóbb hatást. Noha még jeles fordításai várnak sajtóra, élete vége felé egy pár meg is jelenhetik: 9 kötete hatását immár alig emeli. E kiadásnak minden nagy hibái mellett is korszakos fontossága van. Bár fényoldalaira igen-igen sűrű árnyak borulnak, nem tudják egészen eltakarni az áttörő fényt. Amily stílbeli szépséget maga kifejt, amire utat mutat és példát ad, mindaz a tízes évektől maga is alkotó tényezővé lesz. Közvetetlen utódai átöröklék hagyományait, s a magyar írók többé nem menekedhetnek rendkívüli hatása alól. Ha az Aurora-körnek kivált fordításait olvassuk: minden lépten ráismerünk a széphalmi mester újításaira. A szépnak annyi elemét oltja a magyar stílbé, hogy valósággal művészivé alkotja. Ez a 9 kötet elsőrendű fontossága. Nyelvünk és irodalmunk e kiadással szokatlanul gyors haladást tesz. Mintha csak a Gondviselés kedvezett volna a páratlan buzgalmű írónak, hogy élete fő munkája oly dús gyümölcsöt hozzon, és oly gyorsan megérjen. A magyar stílnak sok paragon hagyott földjét szinte egyszerre műveli meg s veti be oly gazdagon termő magvakkal, amelyekből a magyar nyelvnek egész területére jut vetőmag, s ezek közül mindenik ismét újabb gazdag termést ígér. Igaza van Szemere Pálnak: ez a 9 kötet választja el a sötétséget a világosságtól nyelvünk dolgában. Csak ezután beszélhetünk művészi törekvésekről. Eddig, ha egy-egy komolyabb lépés szemünkbe ötlük is, hatása nagyon korlátozott. Ettől fogva az igazi stílérzék folyvást erősödik íróinkban, akik tőle nyernek ösztönt és bátorságot a nyelvvel bánásra, a merni tanulásra, ami nélkül stílünk mostani virágzó fokára soha nem emelkedett volna. E stílérzékkel együtt műgondot sajátítanak el íróink, s minden valamirevaló ifjú tehetségnek erős a becsvágya szépen írni, a mester és jeles tanítványai koszorújért versenyezni.

E soha el nem homályosítható érdemekkel szemben roppant tévedéseikre is rámutatunk. A szó- és szólás-újításokban a nyereség mellett szinte annyi a veszteség. A külföldi nyelvekből áttüzetett új szólások erőszakkal tolakodnak a mi eredeti szólásaink közé, s ottan-ottan egyenesen helyökbe lépnek. A *csín*, *kellem* és *szabatosság* minden lépten szemünkbe tűnik, de akárhányszor a homály, határozatlanság, sőt érthetlenség is. A szokatlan kifejezések seregestül követik egymást; de igen csak fele tud meghonosodni s a nyelv ősi sajátságai közé gyalulódni. A jó hangzás, gördülékenység, beszédarány, elegancia és erő a szóvonzatok ősi szerkezetét is akárhányszor áldozatul kívánja, s így nyelvünket életgyö-

²⁵ Uo. XII. k. 318-319, 372-373. I. XIV. k. 358-359. I. XV. k. 172, 201-203. 431. I. XVI. k. 458. I.

kereiben támadja meg. Erre céloz Arany János is, midőn így ír: „Hiba volt minden esetre alsóbb fokú nyereségyért, minő a nyelv rövidsége, csínje, hangzatossága, magasb fokú sa-játságát, a szókötést, a nyelv életműszerét támadni meg; annál inkább, mert meg sem vala kisértve, ha vajon rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt”.²⁶ Ámde Kazinczy nem a stíl új ékességeit állítja szembe a nyelv életműszereivel, hanem a maradiságból való kimozdulást, az újszerűnek elfogadását, a ré-giséghöz, fejlődésre alkalmatlanhoz való ragaszkodással. Céloztunk rá főntebb: mily rend-kívüli érdeke bátorítja őt túlzásaira. Bizonyításra nem szoruló sarkételnek mondja, hogy „minél kevesebb új szó, új phrazis jut be beszédünkbe, annál hátrább maradunk a’ Tu-dományban és Szép Mesterségben és valamint minél több, annál elébb megyünk”. Fordí-tásaiban is ez az alapgondolat ösztökéli, hogy minél bátrabban merjen az idegen szépségek közt válogatni. A nyelv ideálja és a tökéletesedés törvénye szabja meg irányát, célját pedig a nemzeti művelődés. Új forrásokat nyit a nyelv fejlesztésére, gazdagítására, szépítésére, de egyszersmind elkorcsosulására is. A magyar stíl művészibb képződik, de idegenszerűségei nemzeti bélyegét is veszélyeztetik. Gondolkodásunk szabadabbá, műveltebbé válik, de ősi sa-játságaiban megrendül. Újabb, tisztultabb, határozottabb, világosabb eszmék terjednek, de egyszersmind a nemzeti gondolat elerőtlenedik és meglazul. A stíl új szépségei mellett a régiek veszendőbe jutnak. A vezér nagy tekintélyének varázsa jó és rossz értelemben egy-aránt nyilatkozik. A gyors haladás nagy pusztítást hagy maga után. De ha hiteles mérlegre tesszük a javulást és romlást: azt súlyosabbnak látjuk. Más szóval: a 9 kötet fordítás tán a magyar stíl szempontjából is több hasznót tett, mint kárt. Kazinczy úttörő volt a műfor-dításban. A nyelv gazdagabbá, hajlékonyabbá, gördülékenyebbé, finomabbá, szebbé lett, s minden írásfaj megnyerte a saját stíljét vagy már általa, vagy tanítványai által. Erőszakos-ságait, mesterkedéseit majdan művészi törekvéseivel feledteti. Kazinczy az első magyar író, akinek a nyelv teljes hatalmában van. De azt a célját, hogy az eredeti író általa szóljon hozzánk, nem éri el, mert a szeretett sa-játságokhoz rendesen csak a magyar nyelven ejtett erőszakosságok útján jut az olvasó. Mindamellettt célja nagysága menti botlásait. Nemes heve, jó szándéka rendkívüli érdekek szolgálatában működött. S aztán túlzásai legszembe-tűnőbb hibái ellen a visszahatást már előre megindítják, illetőleg a saját és ellenfelei felfo-gását össze akarja egyeztetni. Osztozunk Halász véleményében, aki tanulmánya végén ezeket írja: „Volt sok tévedése, de e tévedések annyi tekintetben áldásos működésének csak fattyúhajtásai voltak. Egy-egy ballépésével százannyi érdem áll szemben. Mint mű-fordítót a mai kor sok tekintetben túlszárnyalta, de ki tudja, mikor emelkedett volna még annyira, ha nem Kazinczy az úttörő... Sokszor botlott, de botlásának mindég a nemzet vette hasznát.”

Azonban a nyelv bővülése s kiművelése, a stíl művészivé alkotása mellett még egy igen nagy érdeme van a 9 kötetnek: a nyelvben és irodalomban régtől fogva tapasztalt forron-gást teljes kitörésre érleli, s az irodalmi közvéleményt határozottabban a nemzeti művelő-dés alaptényezőjévé avatja. A nyelvújító harc erősíti meg a nemzetnek saját nyelve s tán önsorsa iránti fogékonyságát.

²⁶ *Prózai dolgozatai* (Budapest, 1884) 316. l.

POZSGAI GYÖRGYI

Versek

Télbe hanyatló

Mélységbe rendült
fekete ágak,
tócsákban bókászó
gúnyos alázat.
Belenyugvás a
végtelen télbe,
könnycseppek hullnak
egy fűzfa ölébe.

Sárosan nyújtózó
végtelen utak,
Kezed álmomban
szívemre mutat.
Elnémult madarak
füstölgő tájon,
ködbe hanyatlott
tengernyi álom.

Október 14.

Negyvennyolc éve
nem fogod a kezem.
Gyermekkorom kapuján át
a messzeségbe röppentél.
Mesebeli sárkányok
szárnyaid kitepték;
visszautad elveszett.
Elkeveredtél az égi azúrban.
A kelő Nap mosolyában
simogatásod párállik.
A színek bársonyán át
hozzám lebbensz.
Emléked pillérein
katedrális épül –
befejezetlen ragyogás.

Múltunk előtt

Szavaink
visszarengnek a múltba.
Csak most közeledsz...
Fák ereiben
bizsereg a vér,
felsejlő lángokban
kultikus tér.

Tél Palotán

füstöl a fény
a fák tetején
villamos csíkján
csendül az éj
alszik az udvar
dermed a táj
nyárfa tövébe
hull a magány
félhold billeg
a kerti fenyőn
tétova téiben
elhagy erőm
izzó láng gyúl
gyertya hegyén
ádvent hamvai
hullnak eléem.

Azon a napon...

nyárral áldott volt az ős,
most évszaktalanul
köszön a park.
Titkok bugyraiból
szemelgetnek a
kiéhezett rigók.

HALÁSZI ALADÁR

Kazinczy Ferenc viszonya a természethez

I.

Nem kell messziről indulnom választott témám fontosságának igazolására, hiszen axióma, hovatovább banalitás, hogy az ember természeti és társadalmi lény. Így könnyen belátható, hogy e két dimenzió kölcsönhatásában éli életét, miközben ő maga is igazodik körülményeihez, alakít rajtuk. Kifejlődik tudata, szokásrendszere, érzelme, egyáltalán teremtő, esetleg romboló akarata, tevékenysége, vagyis viszonya életterével. Ennek megtestesülése a természet, mozgatója a társadalom, az épített környezet, a művészi fokra emelt alkotás pedig az eredménye. Ebben megnyilvánul mind az eddig vezető folyamat lépéssora, mind a természethez, társadalomhoz való viszonya. Az ember igyekszik a dimenzióiban a legelőnyösebb koordinátáit kialakítani, ezért kimondva, kimondatlanul igazodik hozzá. Mindenekelőtt megismerni törekszik, hogy ne kelljen ütköznie se a természettel, se a társadalommal, mert ő lenne a vesztes. A szerzett ismeret testbe-lélekbe ivódva szabályozza gondolkodását, mozdulatait, egyáltalán rajta múló helyzetét e tekintetben. Aztán tevékenysége során mindent összevet az objektív törvényekkel, amelyek mentén párhuzamot von, ellentpontokat keres, következtetéseket fogalmaz meg, vagy érzelmi viszonyát mutatja a természeti, társadalmi jelenségekhez, folyamatokhoz. Ha író, költő, másféle művész, akkor alkotásából kiolvasható mindennek a lenyomata, azaz viszonya a természethez, társadalomhoz. Benne tükröződve megismerszik embertársai előtt, követhetővé vagy elutasítóttá válik szemükben.

Ha általánosságnak tűnne a fenti megállapítás, egyszerűen konkretizálható egy-egy műalkotás üzenetének értelmezése során. Janus Pannonius például egy mandulafácska korai kivirágzásával párhuzamosította saját sorsát:¹ költészete Itália földjén – ahol a reneszánsz szellemiséget szívhatta magába – hamar kivirágzott, mint a szép fácska, ám Pannóniába még nem jött el az új eszme, nem hatott még olyan erősen, hogy a költő is otthon érezhesse magát. Az idegenkedés zordsága megegyezik a mandulafácskára leselkedő veszéllyel: „Ám, csodaszép rügyeit zúzmara fogja be majd!” „Virágzik a télben” ellentéte olyan, mint ami az élet és halál között feszül. Első nagy költőnk tehát egy természetből vett képpel tárgyasította Pannónia megkésetttségét a reneszánszban, a maga költői korai kivirágzását. A fa motívuma egyébként is a költői sors allegóriájaként fogalmazódik meg sok helyütt a költészetben már Homérosz óta. Ez egyetlen példából a költő természethez való viszonyáról érezhetjük a gyengédséget, a veszélynek kitett virágzó fával a sorsközösség megfogalmazását, a maga helyzetének megnyilvánítását.

¹ Egy dunántúli mandulafáról. = Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, III. 1963. I. 168.

A természeti tájhoz, élőlényekhez, tárgyakhoz való viszony koronként más-más hangsúlyokat kaphat. Nem nehéz elképzelnünk, miként élte életét az ősemler, majd a történelmi időkben hogyan tudta a maga javára fordítani a természeti folyamatokat, legalábbis amelyeket megismert. A 18-19. századra – amikor Kazinczy élt – igen éles cezúra következett be a természethez viszonyulás kérdésében. A felvilágosodás sürgetően igényelte a természettudományok fejlődését a babonás tudatlanság ellen. Az új embertípust – szemben a vallásos vakbuzgósággal – a ráció, a tudományosság jellemezte. Fölértékelődött az ókori és a reneszánsz természetszemlélet, amelyben az ember állt a középpontban, minden vizsgálódás kiinduló és végpontjaként. Maga az emberi természet is kutatás tárgyává, filozófiai tanok elemévé magasodott. A panteizmus² az Isten és a természet fogalmát össze is olvasztotta, egységként kezelte. Kazinczy idejében is hatott ez a filozófiai felfogás. Az emberek közti rossz viszony – a szabadság, egyenlőség testvériség hiánya – az igazságos természetbe vágyódást, a remeteéletet választó menekülést eredményezte. Az érzelmek lázadása a szentimentalizmus³ irányzatát hozta létre az irodalomban, majd a romantika⁴ is egzotikus tájakra menekítette az érzést, gondolatot, velük Kazinczy tekintetét is olykor-olykor.

A felvilágosodás mind a társadalomtudományokra, mind a természettudományokra és a rájuk épülő filozófiai gondolkodásra vetette fényét. A világmindenséget, benne az embert, természetet megismerni vágyó gondolkodás, a ráció uralkodott el, amely azonban nem száműzte az istenhitet, bár teret nyitott materialista alapról indított világmagyarázatoknak is. Ez eszmerendszer eleve az egyházi dogmák, világfelfogások keltette sötétséget volt hivatva oszlatni. Így természetes, hogy számos elmélet született, amelyek közül ugyan nem mindegyik vált filozófiai rendszerre, de mind hatott, elsősorban az európai értelmiségre, így Kazinczyra is. A feudális társadalom ideológiai alapjait megfogalmazó egyház hajója a reneszánsz, a reformáció után újabb léket kapott, az új vagy a megújuló gondolatrendszerek igyekeztek dogmáitól eltávolodni. A hitbe kételyek keveredtek: „Nem hiszen semmit igazán, a'ki nem kételkedett” – vallotta Kazinczy is 1803-ban, Puky Ferencnek⁵ írott levelében.⁶ A vallásos neveléssel kapcsolatos kételyeit a pataki iskola keltette föl. Nem kételkedett ugyan Istenben, de érteni is akarta. Patakon ismerkedett meg Hollmann⁷ nézeteivel e tekintetben. *A természet ökonómia* című művét⁸ magyarra fordít-

² Isten és a természet azonos, egymástól elválaszthatatlan voltát valló filozófiai felfogás, G. Bruno, Spinóza, Schelling voltak legfőbb képviselői. G. Bruno fölmagasztosítja isteni minőséggé a természetet, benne az embert; Spinóza: „Minden, ami van, Istenben van”. Pan = mindenség, Theosz = Isten. A mindenség – tehát maga a természet – nem különbözik Istentől. Schelling szerint a természet önálló és önértékű létszféra. A panteizmus végigvonul a reneszánszon, a felvilágosodáson, újabb és újabb vonással gazdagodva: Goethe és Schelling vitalisztikus vonást ad neki, hatalmas élőlényként tekinti, tiszteli a természetet; Hegel szerint eszme; Schopenhauer szerint vak akarat a természet. A panteizmus fogalmát John Tholand alkotta meg.

³ Az érzelmek lázadása. Schiller a naiv és szentimentális költészetről 1795-ben írt filozófiai művében összefoglalóan szól róla: Az antikvitásban a művész viszonya a természethez harmonikus volt, a modern költőé nem. Az ember és a természet diszharmonikussá vált viszonya következtében a személyiség szétdarabolódott, a művészet szentimentálissá lesz: sóvárgás az elveszett egység, harmónia után. Adekvát formája, műfaja ez életérzésnek az elégia, idill, szatíra.

⁴ A szentimentalizmus talaján nőtt fel, ez az irányzat is kifejez elvágyódást térben, időben az igazságtalan társadalomból. Születését Wordsworth és Coleridge közös verseskötetének megjelenési évére tesszük: 1798. Lírai balladák

⁵ Puky Ferenc Kazinczy édesapja halála után a család támaszává emelkedett.

⁶ KazLev. III. 507.

⁷ Hollmann, Samuel Christian 1696–1787.

⁸ Az eredeti kézirat alapján *Szilágyi Ferenc* gondozásában kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely, 1989.

totta, Kazinczy Gábor szerint már 1792-ben. Ehhez már korábban ismernie kellett a szerző nézeteit. A szabadulás és a roppant feladat várt rá a 90-es évek végén. A börtön éveit jól kihasználva a tanulásra, saját koordinátáinak kialakítására törekedett a hajdani szerepében. Sokat olvasott, írt korának aktuális világszemléletéről, a különböző felfogásokról utána is, amely ismereteket ütköztette egymással, a maga nézeteivel is. A világmagyarázatok ismeretében fejlődött az ő nézetrendszere, nagy utat téve meg hitben, tudatban egyaránt. Érdekes talán megjegyeznünk, hogy elsősorban élményei, tapasztalatai befolyásolták világnézetét, mintsem olvasmányai. Az írásokban ezekhez keresett megerősítést, igazolást mind az elméletből, mind az irodalomból. De azért hatottak rá korának leginkább ismert nézetei, mint a Hollmanné, Rousseau-é, Sanderé, Klopstocké, Wielandé, Goetheé, Lessingé. Eljut Holbach és Kant nézetrendszeréig is. Pragmatizmussal szemlélte mind egyiket, így nem állapodott meg egyiküknél sem, hanem kialakított magának egy sajátos világmagyarázatot, amely némileg módosult fordításai, olvasmányai, tapasztalatai hatására. Például a kálvini értelmezésű predestinációt vallja, amikor hisz nagyra hivatottságában, kiválasztottságában, abban, hogy Isten megadja az erőt a választottjainak, akik egyedül képesek meglátni és képviselni az igazságot: „Éreztem, hogy eszköz vagyok az isteni kézben; éreztem, hogy az isteni végzés engem a maga mi előttünk ismeretlen céljainak elérésére választott”.⁹ A deizmustól elhatárolódik ezzel. Eljut a gondviselés-hitig a predestinációtól, és vallja, hogy mindenkinek jár a „bér” a jó cselekedetért (a „bér” az isteni kegyelem). A világ morális és „fizikai” (itt a tárgyi, természeti világot jelenti) részében egyként rend uralkodik. „a’ ti mennyei atyátoknak akarata nélkül egy hajszál sem eshetik le fejeteokről.”¹⁰

A természetről vallott nézeteinek is mozgása van, mint magának a természetnek, kozmosznak. Ez utóbbi okát keresve jut el annak a materialisztikus magyarázatnak forrásához, Holbach tanításához, amely szerint nem isteni oka van az univerzum és a természet eredetének. Az anyag megmaradásának elvét követi, már nem a Sander szerinti isteni akaratból magyarázza a világmindenséget.¹¹ A különböző ismeretelméleteket tanulmányozva keresi Isten létének bizonyítékait, a teremtés, teremthetés titkait, a változás, fejlődés törvényeit, okait; az Isten és az emberi világ kapcsolatát; rákérdez a lélek halhatatlanságára is: „A természet mondám magamban, soha nem áll-el a maga oeconomijától. Lenni – virítani – elhalni! Ímhol az a törvény a’ melyet magának minden teremtményeire nézve kiszabott.”¹² Az ember és természet viszonyát a holbach-i, nem emberközpontú válasszal is magyarázhatónak tartja, amely szerint a természet közömbös az ember iránt, mindennek van „szerző oka”, s ez az anyagtól különálló erő. Míg a kor alapkönyvében Sander minden okot az isteni akaratban jelöl meg, Kazinczy nem találja e vélekedésben a változás magyarázatát. Rousseau-t „religióval” olvasta, hozzá közelebb állt kialakult felfogásával, mint az általa fordított Hollmannhoz, vagy a tisztelt Sanderhez. „Ez a látható világ: anyag, amely mozgásban van, de a mozgás okai nem az anyagban vannak. Az anyag felveszi a mozgást

⁹ Az 1803-as összefoglaló levele.

¹⁰ Uo.

¹¹ Sander szerint változatlan a teremtet világ, Kazinczy keresi mégis a változás okait, a fejlődés törvényeit.

¹² Az 1803-as összefoglaló levele, KazLev. III. 507.

és továbbadja, de nem ő hozza létre.”¹³ Az Orpheus Bé-vezetésében a materialista elvű világmagyarázat erős hatását érezhetjük: „Nékem egyik tárgyam a józan gondolkodás lesz. Okaim vannak azt Világosodásnak, aufklaerungnak ... nem nevezni.”¹⁴ Inkább a látható világ, a működésében megérthető természet szépsége és harmóniája hatott rá, nem a rendszer megmagyarázhatatlan nagysága. A test-lélek viszonyáról mondja: „a lélek test nélkül nem dolgozhatik”.¹⁵ Se Leibniz,¹⁶ se Mendelsson¹⁷ nem tisztázhatta előtte a lélek halhatatlanságát. Kételyeivel a filozófia és a költészet határán próbálja értelmezni, megfogalmazni, hogyan viszonyuljon a látható világhoz és annak törvényeihez.

Számos európai gondolkodó hatott tehát Kazinczy természetszemléletére, mégis megnevezhető az összesükre mély benyomást tevő, egyáltalán e téren gondolataikat meghatározó, a felvilágosodás kori szellemi, eszmei irányokat leginkább befolyásoló három tudós, akik rendszerré is emelték világmagyarázatukat: Descartes, Newton és Kant. Descartes tetszetős elmélete szerint Isten fricskája indította el a világot mozogni, majd magára is hagyta, hogy a saját törvényei szerint létezzen. Ez a mechanikus materialista felfogás Madách Tragédiáját is ihlette: „A gép forog, az alkotó pihen”.¹⁸ Erre a „fricskára” építi Kant az elméletét, összefoglalva szinte az addig megfogalmazódott világmagyarázatokat. Ő is az ész, a ráció, a tapasztalás fontosságát hangsúlyozza, mint Descartes, amely kategória kulcsfogalma lett a felvilágosodásnak. Newton a klasszikus mechanika alaptörvényeit fedezte föl, a gravitációs elméletét az égitestekre alkalmazva a mai természettudományos gondolkodást készítette elő. Mindhármuk nagy szerepet tulajdonított a kételkedésnek, amely eredményre viszi a megfigyelést. Kant szerint például önmagában sem a tapasztalat, sem az ész nem ad hű képet a világról. A tapasztalati tényeket a gondolatnak kell elrendeznie. Descartes elméletének eleve kiindulópontja a kételkedés szükségessége. Newton is feltételezte az isteni lökést, de a fizika, mechanika, matematika törvényei megfogalmazásakor ő is kételkedésből indított. Nem véletlenül váltak ők hárman követett, vitatott, híres, meghatározó tudósaivá a felvilágosodás kori gondolkodásnak.

A gondolkodásban, látásmódban bekövetkezett ekkora változás után fontosnak tűnik megvizsgálnunk, végül hogyan hatott mindez Kazinczy költői, emberi, tudósi voltára.

II.

A természethez fűződő viszonyát, ha nem is jelzi meghatározó módon az alábbi adat, mégis érdekes lehet, milyen arányban természethez tartozók az általa teremtett új szavak. A nyelvújítás végeredményének egyik markáns hozadéka a tízezer új szó, amelyet mintegy 160 fő – nyelvész, költő, egyszerű ember, újságíró stb. – hozott létre, köztük Kazinczy. A „harc” vezérének elsősorban a szervező, vitát bonyolító szerep jutott, továbbá a stílus megújítása. Az új szavak közül egy késői visszaemlékezése szerint mintegy száz köthető a nevéhez, de valójában nem emlékezett minden „teremtményére”, jó ötvenet még kihagyott. Az igazsághoz tartozik, hogy egyes szavak atyja nehezen deríthető ki, másokéra akár

¹³ KazLev. I. 396.

¹⁴ Orpheus I. 5-6.

¹⁵ 1790. Orpheus Jegyzések.

¹⁶ Leibniz, Gottfried Wilhelm von br. 1646–1716. A berlini Tudományos Akadémia megalakítója, polihisztor.

¹⁷ Leibniz barátja, Moses Mendelssohn, filozófus 1729–1786.

¹⁸ Madách Imre: Az ember tragédiája. Bp., 1960. 159.

Lezbósz, Ion (görög neve a tavaszi violának), Cyane (búzavirág), a vizekből kikelő Vénusz; Horatius, Socratesz, Arisztophanesz ókori szerzők stb. Ezek mellett jellegzetes hazai tájat, növényzetet is említ, amelyek jelentéstartalmát megtoldja a magyar tudat: tölgy, jegenye, akácia, izsóp, fenyő, kőris, bikk, hárs, nyír, juhar stb. Ezek a *Péczeli*²⁶ című verséből valók, de a többi – a 13-ból – felmutat egy-két természeti tárgyat, tájat, pl. diófát, vagy éppen: „Íz, szín, tűz vagyon a borban, ha Hegyaljai termés”.²⁷ A tölgy a királyi tartású fa, a jegenye az egyenes derék, az izsóp a tisztaság, a fenyő az örökzöldjével, titokzatosságával mutat többet, míg a hegyaljai bor a természet és az ember közös teremtménye. Mi más lehetne egy jó vers is? Ember, természet, költő, vers, mint a legnagyobb emberi képesség egy lapon, egymással egységet alkotva. Nem lehet tehát öncélú emlegetése a természetnek Kazinczy verseiben. Mindennek társadalmi jelentőséget tulajdonít, amit a természetből az olvasó szeme elé von. Így válik nála elszakíthatatlan egységgé a két dimenzió, a természeti és társadalmi. A költészetnek pedig irányt is mutat ezzel, nem csak a stílus tekintetében.

A magyar líra – amint már Janus Pannoniussal példálózva említettem is – kezdetektől fogva szerves kapcsolatot tart a természettel, belőle merít képet, tanulságot, társadalmi jelentéstartalmat, örömet, bánatot, tehát gondolatot, érzést egyaránt. De már első versünkben is kiderül ez: „Virág virága”; „Édes, mint méz”, adja a fiát sirató Mária szájába a szép természeti képet, hasonlatot a költő.²⁸ Mi az, ami Kazinczy gyakorlatában e tekintetben eltérő? Elsősorban az ókori szemléletmódból adódó és a panteizmusig eljutó felfogása, annak megfelelő képalkotási mód, ahogyan a *Tövisék és virágok* verseivel kapcsolatban említettem. Más tekintetben a rajzolgatni szerető és tudó, könyvek illusztrálását is szívesen végző Kazinczy részletező hajlama különbözik némileg a korabeli természet ábrázolásától. Érdekes összevetni kortársai, barátai közül talán a két legnagyobbat és legközelebbit vele, ők mit tartottak fontosnak láttatni a természetből, hogyan vittek a képekbe emberi tartalmakat.

Kölcsey a *Himnuszban* romantikus látásmóddal idézi a „Kárpát szent bércére” hágó, a medencében hazát szerző, a Tisza, Duna mentén, a Kunság mezein, a Hegyalján szép hazát teremő népünket. Bécsre is kiterjeszti tekintetünket, az ősi dicsőség, Mátyás hadi sikere helyszínére. Nem véletlen, hogy a Tiszát említi előbb, hiszen a nemzetté válás, válni akarás szép legendáinak a helyszínét adja e teljességgel magyar folyó. Akkor, 1823-ban csak magyar volt... Úgy, mint a Rajna a németeké, a Volga az oroszoké. E képben tehát nemzeti tartalomként rajzolódik a négy folyam közül a két legjelentősebb, továbbá bele-
szövődik a hun-magyar rokonság legendája is Bendegúz²⁹ említésével: „Általad nyert szép hazát / Bendegúznak vére”. E táj iránti vonzódás a legtermészetesebb érzések közül való. Érdekes Petőfi Tiszájára gondolnunk, ha Kölcsey pontos leírását olvassuk lakóhelyéről: „A körny, amelyben lakom, el van dugva szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, mely itt amabba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítenek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a máramarosi hóbércek határozzák.”³⁰

²⁶ Uo. 27.

²⁷ Írói érdem, uo. 6.

²⁸ Ómagyar Mária-siralom, Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból I. 58.

²⁹ Bendegúz (i. sz. 4., 5. sz.) hun fejedelem, (Mundzuk), Attila apja.

³⁰ Levél Kállay Ferenchez, Cseke, október 7-én 1815.

Berzsenyi Dániel a romantikus, mozgalmas, ódai szárnyalásra keltett magyarság képet ókori példákkal vetette össze: Spárta, Ilion, Herkules, Róma, Carthago, Babylon stb. Mint Kazinczy, a tölgy hasonlattal ő is jellemez, de negatív folyamatot fest: „Mint a kevély tölgy, melyet az éjszaki / Szélvész le nem dönt, benne termő / Férgék erős gyökerit megőrlik, / S egy gyenge szélről földre teríttetik”.³¹ A lelkében zajló folyamatok párhuzamosíthatók a természet mozgásával. Annak így nem csupán pontos megfigyelője, hanem átélője is. Magát is elválaszthatatlanul benne érzi e folyamatban: „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül; / S minden míve tűnő szárnya körül lebeg! / Minden csak jelenés; minden az ég alatt, / Mint a kis nefelejcs, enyész”.³² E sorokkal csak Petőfi – szintén elégikus hangvételű – költői képe vetekedhet: „Elhull a virág, eliramlik az élet...”³³

Kazinczy jó érzelme, költői meglátása is dicséretes Berzsenyi versével kapcsolatban: Az ősz lett volna az eredeti címe, de a „nagyfényű barát”, Kazinczy mozgalmas címet javasolt, amely feloldotta a statikusságot, riadalmat sugalló, közeledő elmúlást idézővé vált az évszak. A kiegészítés, elsivárosodó, magányos lélek párhuzama ez a kép, pontos, Kazinczy által még pontosabb rajza a halni készülő léleknek és természetnek.

III.

A természettel való kapcsolat elvi, filozófiai, hitbéli, költői szempontjai ötvöződnek Kazinczy erről szóló megnyilvánulásaiban. Újra Petőfit idézhetjük, amikor a konkrét, honi táj költői képeit festi, ugyanis szülőföldje, az alföldi vidék az ő lelkében megszépített arcát mutatja, míg a Kárpátokról szólva kimondja: „Tán csodállak, ámde nem szeretlek”.³⁴ Kazinczy is az Alföldön, a szélén született, mégis a hegyvidéket, a magaslatokat kedveli. Talán azért, mert virtuálisan is mindig magasra tört, egyébként pedig a Felvidék hegyei közt indult pályája. Lírai áradással szól a Tátráról: „az óriási, nappal és holddal egykorú Tátra mindég tisztelő álmétkodásra ragadozta szemeimet”.³⁵ Ami Petőfinek a tájban a végtelen szabadság képzetét alakította ki, az Kazinczyból a mindent felülről látni akarás igényét váltotta ki. Így nem véletlen a dombra, a szép halomra építkezése, az ott élése és az oda temetkezése sem. A halom finom hangzása, többletjelentése az egyszerű magaslathoz képest földrajzi „keresztapaság” vállalására is készítette: Pannonhalma. Csak a nyelvben ennyire otthon lévőnek adatik meg az efféle névadás. Még senki nem gondolta, hogy valami más névvel kellene illetni e két halmot, mert annyira találó, ráillő mindkét név, mint ahogyan költőtársa, Berzsenyi is belátta, hogy a közelítő tél telitalálat Kazinczy részéről. Rab mivoltát is feledhette egy percre, ha a magaslaton épült börtöneiből kitekintett a tájra: élvezettel rajzolgatta a természet minden bánatot föloldani képes tájait, középpontban a hegyekkel. Kellett horizontja tágitásához minden magaslat, az is, amelyet végül nem tudott elérni. Rabságában is a hazai táj hegyvidékét, a Hegyalját, Tokajt emlegette: „Hej, de hol a haza még, hol még Tokaj? Hol vagyon a domb, / Mely a régen várt számkivetettnek örül!”³⁶

³¹ Berzsenyi Dániel: Magyarokhoz III. = Összes versei. Bp., 1982. 199.

³² Uo. 89. A közelítő tél

³³ Petőfi Sándor: Szeptember végén. Hét évszázad magyar versei II. Bp., 1972. 91.

³⁴ Petőfi Sándor: Az Alföld. Uo. 15.

³⁵ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Szerk. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 53-54.

³⁶ Az Inn hátán. 1800.

Széphalomban összehozta a vad és az ember alkotta természeti tájat. Szerette a kertet, amely abban az időben két típusban jelent meg: a francia, rendezett, geometrikus formákat idéző kert, és az angol, amely az érintetlenség látszatát, a buja életerőt hordozza. Inkább az angol, „természetesebb” természetet mutató kert nyűgözi le, ahhoz hasonlatosat igyekezett Széphalmon is megteremteni. Csokonai, Berzsenyi ihletőjévé is válik a kert: „Kertem nárcisokkal / Végig ültetéd;”³⁷ „Agg diófám alatt tüzet gerjesztem. / Leplembe burkolva könyökemre dülök”.³⁸ A sztoikus megnyugvás kerteji ezek, mint ama táj, amelyet idealizált Theokritosz³⁹ a pun háborúk idején a pásztorok elmélkedéseinek színhelyéül, ahol a békéről, nyugalomról folyt a párbeszéd.

Kazinczy közzéteszi Gessner⁴⁰ Idylliumai fordítását, amelynek kulcsszavai lehetnek az „alacsony hajlék”, „egy kis falusi kertecske”, „a híresedés és irigy szem elől” elrejtett élet szépségét írja le. A Kazinczy által tisztelt és sokat idézett Horatius⁴¹ is a köznapok zajától távol igyekezett megszervezni életét: „Boldog, ki köznapok zajától távol él”. A zárt, határolt természet, a kert azonban nem fogja vissza a mindenségre, a kozmoszra irányuló képzeletet már csak azért sem, mert az isteni végtelenséghez tartozás érzése, a természettel eggyé válni akarás, annak igazságos törvényei szerint élés a harmóniát, a nyugalmat, az emberi társadalom ártásaival szembeni védelmet jelenti. Nem véletlen Kazinczy Gessner idilljei iránti érdeklődése sem. A kor egyféle divatja is e témán tartotta tekintetét. A stílus, a nyelv megújításának első, nem nélkülözhető lépéseként egyébként is a fordítást ajánlotta Kazinczy, így a költészeti témák közül az akkor nagy érdeklődést kiváltó természetet méltán választhatta. Maga is megkísérelte összeötvözni az ókori természetszemléletet a korabelivel, így leírásaiban a magyar tájra jellemző jegyek ókoriakkal vegyülnek, majd a szentimentalista lírába torkollnak az érzelmi-gondolati elemekkel átítatott versek. Gessner és Rousseau nézeteihez közeli lett az övé. A romantika felé mutat ez a mód, ahogyan az érzelmek színezik a görögös műveltségét: „Borág köríti mostan homlokom; / Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének”.⁴²

Belevetíti a tájba érzéseit, gondolatait, sőt előjelet is érzékeltet a képpel, amelyet megjelenít. A felvilágosodás kori szóhasználatról illeti a bírált sötétséget: „Sűrű köd és borongós fellegek / Fogják el tájainkat”.⁴³ Itt is nézetei szemléltetésére használja a természeti képet. Alapvetően a gondolati költészet az ő területe, amely egy statisztikai adattal is megerősíthető állítás, hiszen mindössze húsz versében olvashatjuk a „pictura” elemeit, a többi kb.: hatvan a „sententia”⁴⁴ jeleget erősíti. A felvilágosodás kori költői „terminológia” a Cserey Miklóshoz írt versében is eleve a címben szerepel: *Fény és homály*. Itt zárja le a művét e sorral: „Fény s

³⁷ Csokonai Vitéz Mihály: A Reményhez. Hét évszázad magyar versei. Bp., 1972. 801.

³⁸ Berzsenyi Dániel: Levéltöredék barátjánához. Uo. 825.

³⁹ Életképei (Eidyllia) az idillek. Vergilius igyekezett hasonlulni hozzá eclogáival.

⁴⁰ Salamon Gessner idylliumi kötetét Kazinczy 1788-ban fordította le. Kassán jelent meg.

⁴¹ Horatius, Quintus Flaccus: Verseik. Bp., 1959. 8. Bede Anna fordítása.

⁴² A szonett műzsája. Hét évszázad magyar versei. I. 646. A babért helyettesítő borág, az istenek nektár ivása, ambrózia evése a görög mitológiából való, de itt Tokaj híret hivatott emelni.

⁴³ Uo. 652.o. Gróf Széchenyi Istvánhoz.

⁴⁴ Pictura = festés, festészet; sententia = bölcsesség, bölcs mondás, igazság megállapítása latinul. Itt, a költészetben az érzelmi, tájleíró lírát és a gondolati lírát jelölhetjük velük. A 18. század jellegzetes verstípusai voltak, amelyekből a Petőfi-féle tájleíró költemények is eredeztethetők.

nagyvilág énnékem Széphalom”. A Csokonaitól megszokott anakreoni dalok és a rokokó hangulata lengi be a *Bor mellett* (1788-90) című versét: „Lányka, jer, jer, mártsd rózsádat / Kelyhem édes nedvibe”. A pictura jellegzetes eszközeivel festi a tavaszt, amelynek feladatul szabja, hogy Cenci szívét is lágyítsa meg iránta: „Oh szép kikelet! / Verd el a telet, / S ha Cenci ide jó: / Olvadni késztető / lehelleddel / Szívét lágyítsd el”. Fentebb már szóltam róla, hogy inkább a hegyvidéket kedvelte, szinte kultikus helyként tisztelte. A „szirt” jelzi ezt a magaslatot, honnan indult és ahova feljutni akar: „Kékelő violák illatozása közt / Szűle egy gyenge leány engemet ott, hol a / Szirt forrása magasról / Tajtékozva szökell alá”. A szirt a régi, dicső király nagyságát is idézi: „Szirt! Rendíthetetlen...” *A kötés napja* című szonettjének három sora a lágyabb pictura szüleménye: „S hol a pataknál lengenyék teremnek”; „Elnyúltam a part bársony hantjain”; „A hold szelíd fényében...”⁴⁵

Összes versét tekintve sem találunk sokkal több utalást, adalékot természetszemléletének bemutatására, mint amennyiről fentebb szóltam. Halhatatlanságát nem a versei nyújtják végtelenre, hanem inkább nagy műve, a nyelv, a stílus megújításának szent küzdelme, melyhez prózai munkáiból az útirajzok, emlékiratok és levelezései toldanak évszázadokat. Mégis verseiben érhetők tetten – fordításaiban is – a természethez fűződő érzelmei, gondolatai. Ezért is vizsgáltam meg e tekintetben elsősorban verseit. Lehetne folytatni is a kapcsolatot kereső munkát Kazinczy és a természet között minden más műfajban, írásban, egyéb megnyilvánulásban, de a versei alapján is eldönthető, miként viszonyult e két életteréhez.

IV.

A természetbe születünk, vele élünk, benne halunk, mindig is az ő gyermekei maradunk. Létünk minden mozdulatával hozzá igazodunk, mint életteréhez, a gondolatainkat, érzelmeinket forrásként, viszonyítási pontként meghatározó valósághoz. Kutatjuk törvényeit, hogy jobban eligazodjunk benne. A hozzá viszonyulás ideológiai identitásunkat is meghatározza. Koronként más-más vélekedéssel van az emberiség róla, mely változatok mind a művészetekben, mind a tudományokban befolyásolják látásmódunkat.

Kazinczy korában a felvilágosodás a természettudományok fejlődését indította el, mely újjáélesztette az ókori, reneszánsz kori emberközpontú gondolkodást. Mindennek mértéke újra a gondolkodó, érző, önálló, szabad életre törő ember lett. A természettel való kapcsolatát is igyekezett ennek megfelelően alakítani. A bűnös társadalom elől a természetbe menekült, mert az igazságos törvényeivel megvédi, megnyugtatta. A kor ezzel kapcsolatos nézetrendszereit Descartes, Newton és Kant fogalmazták meg, de mellettük, belőlük is épülve az irodalom sajátos eszközrendszerével erősítette az ember, költő, tudós pozitív viszonyát a természethez.

Kazinczy mind a természettudományokból, mind a filozófiai tanokból és az irodalmi alkotásokból tanulva saját értékrendet alakított ki e téren, amelyre több irányzat is hatott, pl.: a predestinatio, deizmus, a mechanikus materializmus, a panteizmus stb.

Stílus- és nyelvújítási törekvésének lépései közt szerepelt a megállapodott, kikristályosodott nyelveken írt művek fordítása okulásul a honi olvasók számára, mintául is, hogy lássék: ilyen gazdag lehet a mi nyelvünk is egykor, ha alkalmassá tesszük az irodalom mű-

⁴⁵ Kazinczy Ferenc művei. I. m. I. 11., 9., 10., 60., 51.

velésére, a tudományokra. Így tárta föl a Holmann és Gessner műveinek szépségét, természetvallását fordításában.

Mint ők, Kazinczy is bevonta értékrendjébe és szóhasználatába az ókor természet-szemléletét, tájait, tárgyait, szépségideáit, amelynek alapján neoklasszicistának is tarthatjuk. Saját művei között leginkább a versei mutatják viszonyát a természethez, de szárnyaló leveleiben, útleírásaiban, napló bejegyzéseiben szintén találhatunk adalékokat megítélünk ebbéli véleményét. Vonzódott a kerthez, amely érzés tipikusnak mondható korában. Számos versében, több kortársa művében is szerepelnek a kertek, amelyek közül inkább a sztoikus nyugalmat árasztó angol típusúak voltak kedvencei. Széphalom is így született meg, saját igény, ötlet, lehetőség mentén. A magaslatokat, a hegyeket kedvelte, ahonnan messzire látni a világ dolgait, a természet titkait is könnyebb fentről megfejténie. Kereste mindenre a magyarázatot; a ráció jegyében többre értékelte a látható, megtapasztalható részét a világnak, természetnek, mint a nagy, végtelenbe nyúló kozmosz titkait. A természetben a harmóniát kereste, Széphalmon részben meg is találta. Inkább a társadalmi dimenzióval akadt sok baja: perek, irigységek, félreértések, féltékenységek, börtön, gazdasági nehézségek jelezték életútját. Újhelbe gyalog bejárva el-elandalodhatott a hegy sátor alakján, a természet művén, amelyet az ember utánzott, vagy az út szélén nyíló virágokon is megakadhatott költői, sőt grafikus szeme, mint Arany Jánosnak, hiszen csak nekik, gyaloglóknak nyílt („nyitott”) az a kis virág, a természet utánozhatatlan szépsége.

Neki jutott az a – nem mindig hálás – feladat is, hogy megmondja valamely alkotásról, miért nem felel meg a követelményeknek. A jövőért, a magyar nyelv, irodalom jövőjéért vitatkozott, és a közben szerzett feszültséget is csak a természetben oldhatta fel. Ő, a „nagyfényű barát” pazarul szórta a fényt évszázadokra is előremutatón. Ha nem is volt olyan erejű költő, mint Berzsenyi, Kölcsey barátai, ha nem is foglalta rendszerbe esztétikai, erkölcsi nézeteit, mint Kant, ha nem is lehet minden vélekedését kőbe vésni, korának mégis ő volt legnagyobb hatású alkotója. Mint karmesternek, a pálca illet a kezébe, minden szólam és hangszer biztos ismerete, ha nem is tud minden játszani; legfőképpen azonban a partitúra biztos tudása, hogy összhangzattanában disszonáns hangok ne éktelelnek. A „zenemű” az ő esetében a magyar nyelvről, irodalomról, kultúráról szólt, melyet a korabeli és a későbbi magyarok gyönyörűséggel hallgattak. Ő pedig abszolút hallással ítelt, szóljon bár társadalomról, érzésről, természetről a mű. Az ő szavaival szólva: a *csermely* zúgása, a *csalogány* éneke, a *billegény* kecses sürgése-forgása, a „*nefelejts*” *virágzata* között *földereng* a szépség foglalatja, a hamisítatlan természet szépsége. Ehhez úgy viszonyult, mint az életének értelmet adó elveihez, programjához: nem mellőzhette még börtönében sem.⁴⁶

⁴⁶ **További felhasznált irodalom:** *Szathmári István:* Kazinczy és nyelvtudományunk. = MNy 2010 (106): 1-13.; *Mezei Márta:* Kazinczy világnézeti problémái. = ItK. 91. évf. 3. sz. 237-270.; *Csanádi-Bognár Szilvia:* Kazinczy Ferenc és a magyar művészettörténeti nyelv. (ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola hallgatóinak tanulmányai 2009.); *Fehér József:* Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben. = Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 15. 2005. 49-55.; *Vörös Imre:* Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban. Bp., 1991.; *Csetri Lajos:* Egység vagy különbség? Nyelv és irodalom-szemlélet a magyar nyelvújítás korszakában. Bp., 1990.; *Fried István:* Az „érzékeny” neoklasszicista. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.

SZÍVÓSNÉ VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA

Kazinczy, az európai ember

Tisztelt Vendégeink, kedves Barátaink!¹

1971-ben, Győr városi rangra emelésének 700. évfordulóján avatták fel az iskolánkban látható Kazinczy-szobrot, ettől kezdve vált szokássá, hogy a Szép Magyar Beszéd Verseny országos döntőjét az írás mesteréből a szó védnökévé avatott Kazinczy Ferencre való emlékezéssel kezdjük. Így – ha jól számolom – ez éppen a 41. megemlékezés a széphalmi mesterről, akit életében kortársai invokációikban, megszólításaiban így is neveztek: *mord tél bús fuvatagja* (Dayka), *ősz bajnok* (Szenvey József), *szent énekesse Széphalomnak* (Kölcsey), és akire halála után úgy emlékeztek, mint *a nyelvnek Megváltója* (Vachott Sándor), *szent halott* (Petőfi), *megdicsőült szellem* (Jókai), vagy akit a kései utódok emígy aposztrofáltak: *régi mester* (Radnóti), *szent előd*, *a fenkölt magyarság apostola* (Juhász Gyula), *az ízlés mestere* (Halász Gábor), *az apa-lelkületű ember* (Kosztolányi) *a magyar szellem örök organizátora* (Németh László), *Jó Kassai Bölts, széphalmi Szent* (Weöres), *szikár álmodó* (Ozsvald Árpád), *hithű forradalmár* (Szemplér Ferenc).

Igen, ennyiféle Kazinczy, ennyiféle Kazinczy-kép, ennyiféle értékelés.

Mit lehet még a költőről, az íróról, a fordítóról, a nyelvújítás vezéralakjáról, a nyelvészről, a stilisztáról, a kreatív szóalkotóról, a kritikusról, a művelődéspolitikusról, a szerkesztőről, a levélíróról, az irodalomszervezőről, a Magyar Tudományos Akadémia tagjáról mondani? Nyilvánvaló, hogy sok újat nem, de talán a mai napon sokirányú munkásságából, összetett személyiségéből egyetlen szeletet emeljünk ki: Kazinczyt, az európai embert.

Sokféle írás, tanulmány méltatja Kazinczy európaiságát, gondolkodásmódjában, nézeteiben, művelődéspolitikai programjában.

De vajon miben állhatott az európaiság a 18. század végén? S vajon volt-e a felvilágosodás emberének Európa-tudata? Ha volt is, bizonyára nem egyezett azzal a képpel, amit ma az európai emberről őrzünk. Tisztában vagyunk-e azzal, hogy a mai európai emberképünk pontosan a felvilágosodás idején születik meg? Akkor körvonalazódik, alakul ki az – az európai kultúrtörténetet sokáig, még a 20. században is meghatározó – embereszmény, melyet fausti embernek nevezünk: a humanista tudós, a tudás teljességére törekvő, modern világszemléletet képviselő értelmiségi, aki hisz az emberi szellem felsőbbrendűségében, abban, hogy az ember képes uralni a létet, képes megváltani, önmagát.

Vajon fausti értelemben vett modern kori tudós értelmiségi volt-e Kazinczy is?

¹ Elhangzott a Szép Magyar Beszéd Verseny 46. országos döntője alkalmából a győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban a Kazinczy-szobor előtt 2011. április 15-én.

Kazinczy Ferenc portréja
a győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban
Lesényei Márta alkotása

Nos, ha arra gondolunk, hogy szövetséget köt az ördöggel, hogy része lehessen az élet teljességének, akkor valószínűleg nem, de ha a nyugtalan szellemű, a változtatni akaró, a teljességre, a tökéletességre törekvő európai értelmiségire, aki képes uralni saját létét, akkor igen.

Kazinczy hitt a kultúra társadalomformáló szerepében, abban, hogy a nemzeti művelődés fellendítésével, európai szintre emelésével meg lehet változtatni a magyar életet. Hitte, hogy egy felvilágosult, kiművelt nemzet otthon érezheti magát Európában, és békében élhet környezetével. És a magyar nemzeti lét felemelkedésének, kibontakozásának útját a 19. század elején egyedül lehetséges, eu-

rópai korszerűségű programokban találta meg. Mert ő a magyar nyelv és nép sorsát is az európai kultúrába, a humánumba vetett hitbe ágyazta. Klasszicista ízlésvilágát a görög és latin klasszikusokon kívül a német irodalom tisztelete jellemezte. A szépségeszmény jegyében mindent próbált átvenni, amit követendő példának, normának, szépnek gondolt. Forrásul e törekvéseiben elsősorban Winckelmann műközpontú művészetszemlélete és a nagy német klasszikus irodalom művei szolgáltak.

Eötvös emlékbeszédében egyenesen Kazinczynak tulajdonítja az európai mintájú magyarországi műveltség alapjainak lerakását.² És azért volt európai, mert elvetette „az extra Hungariam non est vita”-féle természetlen köldöknézést,³ a hagyományos nemzeti múltszemléletet korszerűtlennek és országellenesnek tartotta. A népiesek irányát egyoldalúnak és ízléstelennek találta, e magyarkodó irányt akarta ellensúlyozni általános európai irányával.⁴ Európai volt, ezért nem kedvelte a túlzott hazafias jelszavakat. Amikor 1816-ban Kisfaludy Sándor közreadta *Hunyadiját*, mérgesen jegyezte meg Pázmándi Horváth Endrének, hogy ő bizony kihagyatta volna az előbeszédet, vagy legalább ezt a sorát: „Drámát nem úgy írtam, mint Poeta, hanem mint Hazafi.” Drámát csak poétaként szabad írni – teszi hozzá Kazinczy –, „nem-poeta Hazafinak nem szabad”.⁵ És európai volt, mert elutasította a gyűlöletet. Amikor egy hivatalos ebéden Bajzáth József veszprémi püspök, a

² Eötvös József: Kazinczy Ferenc. In: Arcképek és programok. Bp., 1976. 141.

³ Fábry Zoltán: Kazinczy elkötelezettségében... Irodalmi Szemle, 2009. december. (Online változat.)

⁴ Balázs Géza: Kazinczy üzenete. Gondolatok a magyar nyelv évéhez. In: Tetten ért szavak, 2009. 3.

⁵ 1816. jún. 8. KazLev. XIV. 227.

magyar kancellária előadója kegyetlenül szidta a franciákat – kardélre hányná mind, még a csecsemőket is, mondja –, Kazinczy úgy véli: „*egygy egésznek, egy nagy egésznek a gyűlölése mindég igazságtalanság*”.⁶ Különleges volt az is, ahogy egész életén át megőrizte fiatalkorának eszményeit, amelyek képessé tették őt arra, hogy felülemelkedjen hazája gondjain, s elhatárolja magát a provinciális magyarkodás minden formájától. Igazi európai szellemmé vált, akinek ízlése határozott, következetes, megbízható és finom volt.⁷

De európaisága sokak értékítélete ellenére nem magyarságával állott ellentétben, ő egyszerre volt európai és magyar. A Pályám emlékezetében így foglalja össze híres elvi vitáját Berzevicsy Gergellyel: „*Neki a kozmopolitizmus vala minden: nekem minden a nacionalizmus; én a kozmopolitizmust csak annak néztem, amitől a nacionalizmusnak nemességet kell átvenni; ő minden nemzetet egy nemzetté szeretett volna összeolvasztani, mint utolsó esztendeiben minden vallást egy vallássá*”.⁸ Kazinczyt a megneemesített, fölemelt, kultúrával átítatott nemzeti gondolat vezette egész pályáján. Egy kiváló szerb pap-költőhöz intézett levele tanúsítja, hogy nem nézett le más népeket: „*Az én patriotizmusom nem ellenkezik a cosmopolitismussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, a mennyire tőlem kitelik, elősegéleni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy – más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem*...”.⁹ Hithű jozefinizmusa is voltaképpen a legmélyebb és legigazabb hazafiságból eredt.¹⁰ Kazinczy nacionalizmusa az illyési értelemben vet patriotizmus első megnyilvánulása.

Nyelvi programjának kidolgozásában is európai mintákra talált, a német neológia és Daniel Jenisch munkásságára, aki nyelvhasznító tanulmányában ismertette nyelvészeti-kai szemléletét.¹¹ Erre alapultak Kazinczy programjának fontos pontja is: az írók nyelvalkotó joga, a magyar nyelvnek a nyugati művelt nyelvek mintájára történő megújítása és az idegenszerűségek meghonosítása a magyar nyelvben.¹² Kazinczy meg volt győződve róla, hogy az idegen nyelvű irodalom magyarra ültetésével szebb lesz a magyar nyelv. Mintája és példaképe Lessing, Goethe, Schiller. A német írókra azért hivatkozik, mert ők is újítottak, idegen szavakat és idegenszerűségeket vittek a nyelvbe. Goethével kapcsolatban így ír: „*de a ki nyelveket ért, vegye elő írásait, s csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de legalább a francia nyelvek virágait mint egyesítette a német nyelv virágaival, és hogy ezek a sokféle virágok az ő írásaiban mely gyönyörű játékot tesznek*”.¹³

És az is európai magatartásra vall, hogy a kompromisszumos módon zárja az ortológusok és neológusok vitáját, hangsúlyozva, hogy az ember legyen tüzes ortológus és neológus egyszerre! Sok méltatója értékeli is az európai horizontot Kazinczy életművében, s noha sokszor nemzetietlenséggel vádolták, alig volt valaki – írja Szenteleki Kornél –, „aki tisztább öntudattal és lángolóbb hévvel szerette volna nemzetének kultúráját, és senki sem

⁶ Levél Cserey Miklósnak 1815. aug. 7-én. KazLev. XIII. 59.

⁷ Bartus-Dobosi László: Légy, akit várunk! Kazinczy Ferenc és Eötvös József kapcsolata. Székelyföld 2010. dec.

⁸ Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szerk. Szauder Mária. Bp., 1979. 261-262.

⁹ Levél Musiczky Lucziánnak. 1812. febr. 5. KazLev. IX. 276.

¹⁰ Kenyeres Zoltán: Kazinczy Ferenc. [1980.] sites.google.com/site/kenyereszoltan/kazinczyferenc

¹¹ Lánicz Irén: Kazinczy európai mintái. In: Hungarológiai Közlemények, 2010. 2. sz. 12.

¹² Uo. 12.

¹³ Idézi Lánicz Irén i. m. 14.

volt, aki többet tett volna érte”.¹⁴ „Fentartani nyelvünket eredeti tisztaságában, s egyszerűsmind a tökélynek azon fokára emelni azt, melyen Európa legmíveltebb nyelvei álltak; meggazdagítani nemcsak szókincsét, de a szókötésnek formáit, nevelni hajlékonyságát, hogy ne legyen oly eszme, melyet vele tisztán kimondani ne lehessen, hogy ne legyen szépség, melyet nélkülözne: ez vala a cél, melyet magának kitűzött...”, mondta Eötvös emlékbeszédében.¹⁵

Kazinczy munkásságának következtében az európai kultúra teljesítményei beépültek a magyar kultúrába. A magyar nyelv Európában és Európával lett a kultúra, a haladás tényezőjévé és ügyévé. A nyelvet mindennapja elteti, biztosítja és fejleszti, írja Fábry Zoltán.¹⁶ A hétköznapi valóságán múlik minden, a hétköznapi szürke hősein, e legfőbb realitáson és biztosítékon. „Nyelvében él a nemzet”: ez nemcsak létparancsunk, de történelmi elkötelezettségünk is. Kazinczynak tartozunk vele, aki – Kölcseyhez írott levelében – először mondta és tudatosította: „*Rajtunk áll, barátim, hogy hősai legyünk a' Nyelvnek.*”¹⁷

¹⁴ Idézi Milbacher Róbert: Kármán, Fanni és a hagyományok. A Fanni hagyományainak története. Árkádia.hu.

¹⁵ Eötvös i. m.

¹⁶ Fábry. i. m.

¹⁷ 1817. jún. 14. KazLev. XV. 242.

MEZEI MÁRTA

Kölcsey Ányosról a *Nemzeti hagyományokban*

A közelmúltban az MTA Irodalomtudományi Intézet XIX. Századi Osztálya gondolat- és problémafelvetésben gazdag konferenciát rendezett a *Nemzeti hagyományokról*.¹ Az előadások egyik kiemelt vitakérdése volt, hogy vajon a tanulmány és a sokat idézett mondat a köznépi dalok meghatározó szerepéről a nemzeti költészet alakításában oly határozott programnak tekinthető-e, ahogyan azt a 19-20. század irodalomszemléletében és az oktatásban hangsúlyozták. Az előadók joggal hivatkoztak a Kölcsey személyiségére, írásaira jellemző alapvonására, szkepticizmusára, amelyet filozófiai tájékozódása, olvasmányai sokoldalúan megerősítettek. Megalapozottan emelték ki azt is, hogy az írást közlő Élet és Literatura a nézetek és ítéletek szabad választását preferáló szerkesztői elvekkel kívánták alakítani az olvasói magatartást. Mindezek alapján a konferencia tanulságaként azt szűrték le, hogy mind Kölcseytől, mind a folyóirattól távol állott a határozott direktívák kijelölése. Nem szándékom itt a tanácskozás további problémaköreit (az írásban rejlő paradoxonok, a mögöttes filozófiai nézetek, a politikai nyelv átalakulása, a tanulmány-műfaj) fő gondolatait boncolgatni, mérlegelni. Magam csupán a *Nemzeti hagyományok* egy, a címben jelzett részletére, az Ányos Pálról írottakra térnék ki, főként filológiai, szövegközeli vizsgálatokkal.

Szükségnek érzem azonban, hogy ismertessem elemzéseimet meghatározó álláspontom lényegét. Ismerve és elismerve a régebbi és az újabb kutatások bizonyítékait Kölcsey szkepticizmusáról, kételyei válságos állapotokat teremtő etapjairól, úgy vélem, hogy ha a *Nemzeti hagyományok* irányt kijelölő határozott programnak nem is tartható, ám irányt kereső, irányt jelző igénnyel készült, s ez nincs okvetlen ellentmondásban szkepticizmusával. A programnak kiemelt, olykor valóban túlhangsúlyozott híres mondatában is észlelhető mind a nyitottság, az esetleges vitahatóság, mind az irányt keresésre intő felszólítás (kiemelem a kulcsszavakat): „*Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.*”² Az általam kiemelt szavak jelentésében benne foglaltatik, hogy a felszólításában foglaltak korántsem általános érvényűek, (*én vélem úgy*), korántsem minden oldalról zártak, lezártak (még további kutatásra, *nyomozásra* várnak). A *kell* irányt kereső ösztönzéséhez viszont hozzátartozik Kölcsey ekkori válságkorszakának

¹ HAGYOMÁNYFRISSÍTÉS XIX, Kölcsey Ferenc: *Nemzeti Hagományok*.

² *Kölcsey Ferenc* Összes művei I-III. S. a. r. Szauder Józsefné, Szauder József. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1960. 512. A továbbiakban: KFÖM.

egy lényeges vonulata, amelyet a konferencia nem taglalt. Ezt a válságot, keresést filozófiai indítékai mellett felfokozott erősséggel költői pályája alakulásában élte át. Horváth János megírta, hogy költészete első korszakának bonyolult, ezoterikus karaktere, az egyoldalúan általánosító klasszikus normák helyett az egyéni, a nemzeti jegyek, az anyagi-szellemi világ együttes megragadhatóságának lehetőségeit kereste.³ E válsághoz tartozik az önéletrajzi levélében megírt népdalstúdium, amelyben komplex példákat keresett: „A sentymental-lírisch ünnepélyes hangjáról sokszor elkeseredett lelket szeszélyesen dévaj és mégis meleg és mégis nemes hangra vinni által, nehéz téma volt.”⁴ Útkeresésének hangsúlyozott iránya, hogy a saját eszmékben, a személyesség jegyeit mutató kifejezésben a nemzeti jegyek is beépüljenek. Ismeretes, hogy a *Nemzeti hagyományokban* a rómaiaktól kezdve saját koráig, hazai literatúránkban is az idegen minták utánzására épülő fejlődést látta. Amikor tanulmánya utolsó részében nemzeti irodalmunk múltját és közelmúltját jellemezte, olyan költők műveit sorolta, akik vagy a poézishoz méltó emelkedettség, műgond nélkül voltak a literatúra művelői (Gyöngyösi, Tinódi), vagy, mint a közvetlen elődök, akik vagy az ókori klasszikusok, vagy a francia példák nyomán írták műveiket. Kivételként három nevet emel ki az elődök sorából: az egyik Balassa, akinek csak vallásos énekeit ismerte, s ennek alapján úgy látta, hogy nála „a való érzés szikráit” a „kegyeskedő” gondolatok elhidegítik, ezért kiemelkedő költőnk nem lehetett.⁵ A másik Zrínyi, aki az idegen szikrát magyar lánggra tudta gerjeszteni, akinek énekeiben magyar világot szemlélhetünk, akinél „nyelv, erkölcs, szokások, hazafiúság és szín” a megidézett kor világát idézi, akinél az olasz múzsa magyar lepelben jelenik meg, s csupán a sietve készült mű csiszolatlansága miatt nem lett példaadó nagyság az utókor számára.⁶ A közelebbi elődök közül egyetlen példát talál, „Ányos az, ki leginkább saját tüzeiben látszik olvadni, s kinek érzése a nemzetiséggel, s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon”.⁷ Ha az érzelmes lírában, a dalformákban a könnyen folyó, hazai szellemet, hazai színeket tükröző elődjét kereste, miért nem Faludit választotta? Róla az előző lapokon ennyit írt: „Faludi volt az első, ki szebb hangon, s több lélekkel zengé verseit.”⁸ Kevésbé ismerte? Nem felelt meg kritériumainak?

Miért éppen Ányos a példa? Annak figyelembe vételével is feltenném a kérdést, hogy ismerünk egy magas színvonalon indokolt választ S. Varga Pál könyvében. Itt a szerző a történeti, társadalomlélektani fejlődést vizsgálva, Kölcssey elméleti olvasmányai, valamint a *Mohács* című írása fejtegetéseire alapozva leszögezi, hogy a hagyományok elhanyagolása, elfojtása csak torz fejlődést eredményezhet, a hazai gyökerek, a nemzeti életérzés, életismeret alapján lehet csak közösségre ható költészetet teremteni. Ennek három kánonképző normáját is kijelöli: a poézis való szellemét; összefüggés keresését a közönséges, az ismert életkörrel; olyan világkép igényét, amelyben közösségivé válhat az eredeti és az utánzott,

³ Horváth János: Kölcssey Ferenc. = Horváth János Irodalomtörténeti Munkái III. Szerkesztette Korompay H. János, Korompay Klára. Osiris Kiadó, Bp., 2007. 868-870, 871-872. A továbbiakban: Horváth János Irodalomtörténeti Munkái.

⁴ KFÖM. III. 512.

⁵ KFÖM. I. 520.

⁶ KFÖM. I. 520-521.

⁷ KFÖM. I. 522. Az Ányosról szóló rész szövege e lapon található, a továbbiakban ezért nem jelzem a lapszámot, ha innen idézek.

⁸ KFÖM. I. 521.

minden problémájával együtt. A szerző szerint Zrínyi és Ányos megfelelt e normáknak.⁹ Ányos választásának háttéréhez még tegyük hozzá Szemere figyelmeztetését is. Amikor Kölcsey a fatális hatású Berzsenyi recenzióját beadta a Tudományos Gyűjteménynek, erősen vitatták, különösen a magyar irodalom fejlődését áttekintő bevezető részét. Szemere, mint hivatalosan kijelölt referens *Tudóstításában* olyan éles hangon bírálta, amit csak közeli barátként engedhetett meg Kölcseyvel szemben. Az egyéb vitapontok mellett szeméret veti, hogy a magasztalt Zrínyi után felsorolt neveknel (Gyöngyösi, Bessenyei, Barcsay, Orczy, Ráday) hiányok vannak. „És miért nincsen itt említve Faludi?” „S miért nincs itt említve Ányos?”¹⁰ Talán Szemere intésére emlékezve írt a *Nemzeti hagyományokban*, legalább röviden Faludiról, de irányt mutató jelentősége nélkül. S ha mindezek mellett felteszem a kérdést, hogy miért választotta Ányost, s megkísérlek választ keresni rá, abban a reményben teszem, hogy talán a filológiai, szövegközeli vizsgálódás kiegészítheti, magyarázhatja választását, s adalékai megvilágíthatják, megerősíthetik a magyar irodalmi fejlődés és a saját út keresésének irányát néhány szemponttal.

Első kérdésünk, hogy vajon Kölcsey mire alapozta véleményét, mit ismerhetett Ányos művei közül? Korántsem egyszerű választ keresni rá. A tájékozódást jelentősen megkönnyíti, sok adalékkal világítja meg Szabó G. Zoltán *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai* című könyve. Itt olvashatunk arról, hogy az író halála után a kijelölt örökösök ellentétei révén perek és egyéb bonyodalmak, huzavonák következtek, míg végül a könyvtárolomány a Nemzeti Múzeum, a kéziratok az Akadémia tulajdonába kerültek, de már hiányosan; a hagyaték gondozója, Obernyik Károly ugyanis alaposan megdézsmálta azt.¹¹ Ha Szabó G. Zoltán könyvében átnézzük a példás rendbe szedett anyag listáját, nem találjuk benne sem Ányos néhány művének külön kiadványként megjelent példányait,¹² sem a Batsányi kiadásában olvasható versgyűjteményt,¹³ s igen kevés a magyar könyv (voltaképpen értehetően) s általában a szépirodalom is. A valóban szisztematikusan gyűjtött könyvtárban főként filozófiai, a különböző tudományágakhoz kapcsolódó elméleti művek dominálnak. A magyar szépirodalomból a Kölcsey korában elérhetőbb, 19. századi kiadványok (Dayka Gábor 1813-ban megjelent versei, Döbrentei, Bajza, Vörösmarty, Toldy stb.) találhatók itt. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Kölcsey csupán e könyveket olvasta. Szabó G. Zoltán felsorol több olyan művet, amelyekre írásaiban hivatkozik, de könyvtárában nem volt meg (Engel, Sulzer, Batteux, Kis János, Kisfaludy Károly stb. munkái).¹⁴ Tudjuk azt is, főként az írók levelezéseiből s egyéb írások utalásaiból, hogy a nehezen elérhető, drága könyveket kölcsönadták egymásnak; sok panaszt is olvashatunk arról, hogy a mű-

⁹ S. Varga Pál: A nemzeti költészet csarnokai. Balassi Kiadó, Bp., 2005. 428, 595-600.

¹⁰ Kölcsey Ferenc Minden Munkái, Irodalmi kritikák és esztétikai írások I. 1808–1813. S. a. r. Gyapay László. Universitas Kiadó, Bp., 203. 597. A továbbiakban: KFMM. – S. Varga Pál is utal Szemere írására, i. m. 600.

¹¹ Szabó G. Zoltán: Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Bp., 2009. 31-35. A továbbiakban: Kölcsey könyvtára.

¹² Külön kiadványként jelent meg hat műve: Az Orvosi Oktatások szerzőjéhez, 1778., Igaz hazafi, 1778., A szép tudományoknak áldozott versek, 1778., Titkos Polyxena, 1780., Esterházy Pálnak, 1781., Felsorolását lásd: Ányos Pál versei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve kiadta: Császár Elemér, RMK. 23. Franklin Társulat, Bp., 1907. 227. A továbbiakban: Ányos versei.

¹³ Ányos Pál Munkái. Bécs, 1798. A kiadó neve nincs feltüntetve, ennek magyarázatára a szövegben visszatérünk.

¹⁴ Kölcsey könyvtára, 46-47.

vek a küldözgetés, a szállítások során eltűntek; feledékenységből, netalán szándékosan nem kerültek vissza eredeti tulajdonosukhoz. A nehezen megszerezhető kiadványok közé tartozott a Batsányi kiadásában megjelent Ányos versgyűjtemény, kiadója személye miatt is. Batsányi a megjelenés előtt két évvel, 1796-ban szabadult börtönéből, a könyv nem is jelöli kiadója nevét. Kazinczy 1809-ben kéri Vitkovicstól, Takáts Józseftől, hogy szerezzék meg számára a kötetet, de egyikük sem talált példányt; végül Takáts, akinek Minerva című sorozatában jelent meg a könyv, a saját gyűjteménye „egyetlen egy” példányát ígéri Kazinczynak.¹⁵ Hogy Kazinczyhoz ekkor eljutott-e a kiadvány, nem tudjuk; az meg különösen bizonytalan, hogy Kölcsy egyáltalán látta-e ezt a kiadást.

Azt azonban tudjuk, hogy maga is hiányosnak tartotta a magyar literatúráról szerzett ismereteit. Még 1813-ban írta Szemerének, hogy a magyar költők közül csak az akkor kiadott Daykát ismeri, s kéri segítségét „ismerkednem ismét Litteraturánkkal, mely előttem szinte idegen lett”.¹⁶ Számunkra fontos kitétel az „ismét”, s hogy „idegen lett”, amely azt sejteti, hogy korábban voltak ismeretei; írókat, címeket sajnos nem említ. Talán nem alaptalan feltételezés, ha a debreceni évekre gondolunk, továbbá arra a vallomására, amelyet Csokonai-kritikájához fűz, hogy tudniillik hajdan „imádója” volt Csokonainak, de már nem az.¹⁷ A kollégiumi évek alatt s Csokonai híveként, s a későbbiekben tudható róla, hogy sűrűn használta a könyvtár anyagát, amelyben megvoltak a Magyar Museum példányai,¹⁸ s ebben olvashatott tíz Ányos verset/töredéket.¹⁹ Hogy Szemere milyen tanácsokkal, esetleg könyvekkel segítette tájékozódását a magyar művek terén, nem tudjuk, az viszont feltételezhető, hogy a nagyon is sokféle művön dolgozó, sokféle, alapvetően elméleti érdeklődésű Kölcsy nem szánt sok energiát, időt e hiányosságai pótlására. Meglehet azért sem, mert a régebbi művek színvonalát nem sokra becsülte, írásos bizonyítéka (a *Nemzeti hagyományok*, 1826) előtt 1817-ből a már említett Berzsenyi kritika bevezetője, ennek vitája és Szemere bírálata. Akinek a hiányok felsorolása mellett súlyos kifogásai vannak a recenzens nézeteinek alapjairól: „Valóban a recenzens költészetünk történetét rendetlenül és könnyelműleg terjesztette elő”, s még erősebb vád, hogy homályosak a szigorú kritika alapelvei. „Bezzeg, ha tudnók, mit ért a’ recenzens a’ költés való szelleme alatt; ha tudnók, mit tart a költőszellem otthoniságán vagy idegenszerűségén”.²⁰ Mindez arra int, hogy szükséges lesz legalább vázlatosan felsorolnunk Kölcsy irodalomszemléletének fő vonásait. A mélyebb elemzés külön tanulmány/könyv keretébe férne el, ezúttal csupán a Kölcsy-szövegekre alapozott felsorolást kísérelném meg, s főként azokat, amelyek az Ányosról írottakat jobban megvilágíthatják. Főként irodalmi kritikáira támaszko-

¹⁵ KazLev. VI. 351-352.

¹⁶ KFÖM. III. 75-76.

¹⁷ KFÖM. III. 174.

¹⁸ Első folyóirataink: Magyar Museum. I-II. S. a. r. *Debreczeni Attila*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. II. 64. A továbbiakban: M. Museum.

¹⁹ A címek után a Magyar Museum lapszámait közlöm, s ha van, [ ]-ben a később ismertté vált címetek: *Az isteni gondviselés*, 49., *Mészáros Ignácnak* (töredék), 53., *Egy Boldogtalannak panasza a’ halavány Holdnál*, 54., *Az Ifjúság*, 120., *Ányós’ levele egy jó baráttyához* (Buda-Vára 25-dik junius 1781. [Egy jó barátomnak], 191-192. Gr. Zrínyi Miklósról, 192., *Egy hív szívnek keserve kedvesse’ sírja felett*, 260-261., *Ányos Pál Bartsay Ábrahám Kapitánynak. Esztergárról, Mind-Szent Hav. 3. napj. 1778 [Barcsay Kapitánynak]* 275-276., *Felelet* (Budáról. 1788) [Kreskay Imrének] 379-380.

²⁰ KFMM. 594., 597.

dom, mivel itt ítéletekbe, értékelő magyarázatokba sűrítve látjuk költészeti nézetei kritériumait határozott megfogalmazásban.

Már *A poesisről* (1808) szóló írásában is hangsúlyozta, hogy „a poesis kútfeje az érzés,”²¹ mint az emberi létezését primér módon meghatározó életmegnyilvánulás. Az *érzés*, *érzékenység* a korban összetett fogalom, nem csupán érzelmességet jelent, hanem a külső világ jelenségei iránti fogékonyságot; komplex jelentésű *szenzimentális*ként használt változatában is.²² Debreczeni Attila részletesen elemezte jelentésköreit „külső” és „belső” változataiban. Az előbbi az érzékelés, érzékiség, testi érzékeléssel kapcsolatos; a „belső” változatban domináns az érzelem, az értékítéletet is hordozó kifinomultság, a fogékonyság.²³ Kölcsey Ányos értékelésében szintén komplex értelemben alkalmazza az érzés, a szenzimentális fogalmát. A poézisről szóló fenti írásban az érzés, mint az emberi létezését meghatározó kritérium magába foglalja a létezés, a létérzékelés „külső” köreit. A kritikáiban az alább felsorolt érzésvogalmak összetettségének kifejtésétől most eltekintve, azoknak főként „belső” világot jelentő fogalmára építünk, míg az Ányos-művek értékelésében pregnánsan komplex jelentésköreit látjuk majd. Kritikáit áttekintve, az egyes költőket vizsgálva főként érzésviláguk költői megformálását mérlegeli, azok hevét, egyéni vagy tanult alakítását, lángolását, avagy fegyelmezettségét. Módszere jellemző vonása, hogy vizsgálódását összehasonlításokra alapozza, amely egyben mércét, értékelést is foglal magába. Csokonai érzésvilágát Bürgerhez, Himfyhez, Daykához méri, s hozzájuk hasonlítva hidegnek tartja. Mint írja, hiányzik nála a hév, a csiszoltság, a fegyelem, csak tanult érzésvilág az övé. Dicséri viszont „a nép tónusában” írott verseiben a „geniális szökellést”, s azt, hogy „a való vokációnak bélyegét hordozza.”²⁴ Berzsenyit főként Matthissonhoz, Horatiushoz hasonlítja, nála az összetettséget, a lángolás és a szelídség együttesét értékeli, a kellemet, a fenséget, ám sok művét dagályosnak, jelentéskézülinek ítéli.²⁵ Töredékben maradt Dayka recenziójában ismét a lángolással, fantáziával, de kevesebb formai gonddal teremtő Himfy az összehasonlító példa. Daykánál, mint írja, kisebb a fantázia, a hév, de saját érzésvilágát énekel meg műgonddal formált verseiben, érzésvilágát azonban szerintem bizonyos elvontság jellemzi, ezek inkább a lélek érzései, absztrakciók.²⁶ Kist sem a lángolás, hanem a bölcsesség jellemzi; érzelmekről szóló verseiben az enyelgés, a szomorúság mindig fegyelmeztet, ő filozofikus költő. Leginkább Schillerhez, Wielandhoz, Matthissonhoz és főként a fordítására ajánlott Tibullushoz hasonlítja.²⁷ Mindegyik kritikájában a dicsért sajátságok mellett állandó mérce a műgond betartása, hiánya vagy megsértése miatt írja elmarasztalásait. Csokonait a formai hanyagság, a „debreceni gustusnak” engedő popularitás, a köznyelvi, tájnyelvi fordulatok, a rend nélkülség miatt ítéli el, s ebben, mint Gyapay László

²¹ FÖM. I. 392.

²² *Bíró Ferenc: Az érzékenység poétája* Ányos Pál (1756–1784). = A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi Kiadó, Bp., 1994. 96.

²³ *Debreczeni Attila: Tudós hazafiak és érzékeny emberek.* Universitas Kiadó, Bp., 2009. 104–105.

²⁴ Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések. (1815). KFÖM. I. 408–409.

²⁵ Berzsenyi Dániel versei. (1817). KFÖM. I. 423–427.

²⁶ Recenzió Dayka Gáborról, (1817, töredék). KFÖM. I. 431–432. A Dayka recenzió és az irodalmi élet, a Kazinczy és Kisfaludy Sándor közötti kapcsolat összefüggéseiről I. *Gyapay László* „A tisztább ízlésnek regulájával” Kölcsey kritikai pályakezdése. Universitas Kiadó, Bp., 2001. 221–223.

²⁷ Kis János versei, (1817). KFÖM. I. 414–419.

kifejtette, Kazinczy nézeteit, ízlését, véleményét követi.²⁸ A nyelvi választékosság hiánya, a gondatlan nyelvhasználat, a tájnyelvi, a köznépi fordulatok használatáért bírálja Berzsenyit is; Kisnél több példával illusztrálja e vétséget, különben az ő „szép, tiszta és világos és egyszerű” nyelvét kötelező stúdiumként ajánlja minden fiatal költő számára. E leegyszerűsített írói szövegek sorozatából is kitűnik, hogy kritikáiban, a költészet vizsgálatában még erős a kazinczyánus eszmék, ízlés hatása (emelkedettség, műgond, fegyelem, nyelvi normák számonkérése), de mellette már érezhetőek egyéni nézetei az érzés-központúságban, fokozottságban, azaz lángolásában, a személyes változatok értékelésében.

Nem tudjuk, hogy a *Nemzeti hagyományokat* mikor kezdte írni, de megjelenése évében, 1826-ban már lényegében lezajlott az Iliász-per, amelyben Szemerével együtt szembekerültek Kazinczyval a plágium, az írói tulajdonjog értelmezésében. Az antikazinczyánus fordulat szempontjából még jelentősebbek a lasztóczi levelek (1817), amelyben Kölcsy élesen szembefordult Mestere úgyszólván minden sarkalatos elvével, programjaival: a fordítások preferálása, az idegen minták követelése helyett az eredeti művek szükségessége mellett érvelt; megkérdőjelezte a nyelv öntörvényű fejlődésébe beavatkozó újítások és a körülötte kialakult, ellentéteket szító vitákat; Kazinczy ízlése és irodalmi elvei egyoldalúságát, normává emelését, helyette sokféleséget, nyitottságot tartott üdvösnek. A tagadás, a távolodás az addig vállalt iránytól egyszersmind az új utak keresésének időszaka is volt. Ennek egyik állomása a már említett népdal-tanulmányozás (1818–1823), a románcok, versei közül a hazafias ihletésűek: néhány példája: *Az áldozat* (1825), *Drégely* (1825) s mindenek előtt a *Hymnus* (1823). Útkeresése elméleti alapjait a herderi fejlődélméletre támaszkodva, de Engel, Bacon és eddigi filozófiai stúdiumai hatására is, semmiképpen nem oktató, s különösen nem kioktató szándékkal,²⁹ hanem inkább a kételkedés folytonosan kereső attitűdjével kutatva a nemzeti literatúra és a saját munkássága irányát. S számba veendő az is, hogy Kölcsy tanulmánya háttérben az 1820–1825-ös években olyan irodalomszociológiai irány erősödik fel, amelyben a nemzeti identitás, a nemzeti kultúra, a nemzeti hagyományok értékének bizonyítását, a hazai történeti múlt nagyelbeszélésének megőrkítését szorgalmazták különböző műfajokban, ekkor még az eposz megteremtését preferálva.³⁰ 1825-ben készült el két Vörösmarty-eposz: a *Zalán futása* és a *Cserhalom*, amelyekben a nemzeti sajtáságokat a múlt történeti nagyságával, hősei hazafisággal áthatott erkölcsi világa emelkedettségével akarta vonzóvá tenni. Ebben az erőterben értelmezzük a *Nemzeti hagyományokban* a múltat áttekintő és jelenre számára irányt jelölő tanulságait, s benne az eszméihez közelálló költőelőd, Ányos portréját, nem hagyva figyelmen kívül itt sem azt a nyitottságot, melyre a lényét, gondolkodását mélyen átható szkepszis indította.

Észlelhető ez a kezdő mondatban: Ányos saját tüzeiben *látszik* olvadni, írta, itt sem határozott kijelentő mondatban. S bár kortársai közül kiemelt *példa* ugyan, de inkább *példány*, mint a példakép jelentésében; s ha azt mondjuk, hogy *minta*, az is inkább az *illusztráció* jelentésében pontosabb. Fenntartásaira utal majd a befejező rész, de legfőképpen a maga, ta-

²⁸ Gyapay i. m. 176–186.

²⁹ *Fórizs Gergely*: Kontextusok az Élet és Literatura szerkesztői önértelmezéséhez – Margonauták [Írások Margócsy István 60. születésnapjára] rec. iti, Bp., 2009. 92–95.

³⁰ *Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Universitas Kiadó, Bp., 2004. 357–375.

nulmányokban, a versírásban követett iránya, melyben a nemzetit, a személyest megnevesítve a művelt literatura normáival egyeztetve akarta megvalósítani. Mindezek után hasznos és szükséges lesz, ha a tanulmányból az Ányosról szóló fejezet teljes szövegét idézzük, ezzel zárja le a régebbi korok és a 18. század irodalmáról szóló összképet.

„Azon korszak gyermekei közül bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzében látszik olvadni, s kinek érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon. Soraiból egy szeliden bús, s a hazához hevülettel vonzódo léleknek harmóniája hangzik felénk; énekbe ömlő szentimentalizmusát s honszerelem érzelmei által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lánykája szemei előtt; szívétől veszen táplálót emlékezete, mely a múlt korának történeteinek oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísértőjévé teszi a bajnoknak a poétát, s az új kort a régivel összekötve, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszelídült, megnevesített fényében magát minden hazafi fellelhesse, s meglekésztve lelhesse fel. De nem bírhatott Ányos mindazzal, ami a bámulatra méltó költő kiformaltatására kívántatik; kedvezőbb fogadó nemzet s szerencsés környülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szemet, szívet, és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.”³¹

Nem feledve a látszik távolságtartást jelző attitűdjét, először az tűnik fel, hogy e szöveg hazafias, érzelmesen hazafias költőt mutat be; s hogy ez nem az eszméinek megfelelő egyoldalú ástilizáláció, azt az Ányos-szövegekkel való egybevetés világítja meg. A saját tüzében oladás, az énekekbe ömlő szentimentalizmus fordulatok összetett jelentést hordoznak: nem csupán egyéni érzelmeket, egyéni érzelmességet jelentenek, hanem hazafiúi érzésektől áthatott, a „külső” világból beolvasztott egyedi-hazai szint is. De ezzel együtt is egyoldalúbb Ányos-kép ez, egysíkúbb annál, mint amelyet a Batsányi által kiadott verskorpuszból ismerhetünk meg. A későbbi, Ányos munkásságát taglaló szakirodalom is színességét, sokhúrúságát mutatta be: egy modern, sőt merész világnézeti problémákhoz közelítő gondolkozót, politikai érdeklődést, érzelmes verseiben lázadó, indulatos vonásokat, vallásos és nagyon is világi alkotót, költők leveleiben sokrétű világot, amelyekben megfért a történelem, közélet, életforma, az egyéni, a baráti érzelmek széles skálája.³² Kölcsey összképében a hazafiúi érzelmesség karakterizáló jelentésű – ez viszont leginkább azt a verscsoportot jellemzi, amelyet a Magyar Museumban olvashatott, megerősítve azt a feltevést, hogy legvalószínűbben e verseket ismerhette. Mindezek alapján az Ányos-művek vizsgálatában, az idézetekben a Magyar Museumban közölt szövegekre támaszkodom.

A szövegismeretről írottak természetesen más bizonyító adalékok (levelek, egyéb utalások) hiányában nem igazolják egyértelműen, hogy nem látta valahol Batsányi kiadását, s az ottani versek közül választotta ki a saját eszméihez közelálló, jellemzőnek tartott műveket. Gyanút kelthet például Kölcsey idézett szövegében a *lenyugvó napban* fordulat, amely egy, a folyóiratban nem közölt Ányos-vers címére emlékeztet (*A lenyugvó naphoz*), csak-

³¹ KFÖM. I. 522.

³² Bíró Ferenc i. m. 95-100. Lőkös István is Ányos műveinek sokoldalúságát erősíti meg; felsorolja a szakirodalom számos helyét: Ányos Pál válogatott művei. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Lőkös István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984. 14.

hogy annak költői látványában nem „lebeg a haza képe”. Kölcsy egyes versekben nyilván saját olvasmányai nyomán felismerhette egyes latin, német szerző hatását, amelyet Ányos sajátjává, sajátunkká tudott hasonítani. A Magyar Museumban olvashatta például *Az isteni gondviselés* című hosszú verset, amely a természet rendjében, gazdag flóra-, faunavilágában, szépségeiben dicséri a gondviselés nagyságát, eljutván az embereket biztató gondoskodás vigaszáig. A korban meghatározó fiziko-teológiai szemléletet közvetítő mű nagy valószínűséggel idegen minta alapján készült; Batsányi német példát sejt.³³ Magam inkább a kor kézikönyvének számító Heinrich Sander munkájára gondolok: *Von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur* (Carlsruhe, 1780, 1784), amelyet Nagy Sámuel 1792-ben kezdett fordítani, *Az Istennek jósága és bölcsessége a Természetben* címen jelent meg (Pozsony-Komárom, 1794).³⁴ E könyv hatása, világszemlélete, a látható természet jelenségeinek, költőivé nemesített részleteinek hatása szinte minden korabeli költőnkélfelfedezhető. Ányos 1784-ben meghalt, Nagy Sámuel fordítását nem ismerhette, de az 1780-ban megjelent német művet talán igen. Hasonló gondolatunk lehet a *Titkos Polyxena* című verssel kapcsolatban is. Ha esetleg mégis kezébe került az 1780-as különkiadás; netalán látta Kazinczynál a birtokában lévő kéziratot, amelyet az Orpheusban 1790-ben közölt *Callioe* címen, valószínűleg ráismert az Ovidius *Metamorphoses*-éből vett témára.³⁵

Jelenleg azonban főként arra figyelünk, hogy Kölcsy miben látta azt, hogy „érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon”. Ilyen lehetett számára, hogy *Az isteni gondviseléstől* írott versben Ányos a jól és szépen elrendezett természet idézésében nem csupán a gondviselés általános törvényként tisztelt nagyságát láttatja, hanem egyfelől személyes érzéseit, a pillanatnyi gyönyörködést is beszövi: „Ott egy pataknál ülve, mely szép tsörgésével / Fut a' virágok közt kristályos vizével. / Ketseget, 's szívesen nézed kis habjait, / Szívesen tekénted illatos partyait.” Jellemző különben Ányosnál a többes szám második személyű alany használata, mint amilyen közbülső megoldás a közvetlen megszólításban a költő jelenlétét implikálható személyesség és az általános érvényesség között; gyakori használatában közrejátszhatott az ugyancsak személyes, nála gyakori episztolaírási formulája. A személyesség mellett illusztrálva másfelől láthatta itt, hogy fantáziája valóban a hon képeivel színeződik át: a felhőket honi költő nézi és láttatja: „Kárpát' bérteiket vélnéd formájából”. A vers befejező részében láthatta azt is, hogy a személytelen világképből, amelyen a rendet, az isteni gondoskodást dicsérte, hogyan tér vissza az egyéni világhoz: személyes sorsának „vak erejét”, a boldogság és boldogtalanság végletei között hánódó sorsát panaszoja.³⁶

A század költészetében még gyakori a népek sorsát sorakoztató világtörténelmi körkép, a hajdanvolt nagy birodalmak dicsősége, majd hanyatlása, pusztulása, melynek szomorú törvényszerűségét hirdették. Ha Ányos Hobbesra hivatkozva felidézi az egymás ellen törő nemzetek történeteit az ókori kelet birodalmaitól „Albion” és „Hispania” históri-

³³ Ányos versei, 260.

³⁴ A könyvről és hatásáról: Szauder József: Az Estve és Az Álom keletkezése (Csokonai és a felvilágosodás). = *Uő.*: Az Estve és Az Álom. Felvilágosodás és klasszicizmus. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1970. 252-258.

³⁵ KazLev. XIX. 45. Közlése: Első folyóirataink: Orpheus. S. a. r. *Debreczeni Attila*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 249.

³⁶ M. Museum I. 50-52.

ájáig (*Ányos' levele egy jó baráttyához; Ányos Pál Bartsay Kapitánynak*) a borús érzelmekkel áthatott szemlében érzéseit erősítő, fokozó, a sorsot kérlelő óhajként szövődik be a haza képe s benne hazai történetek, színek, nevek tűnnek fel. Az első költői levélben a rokon-érmelmű barátal azonosulva idéz a vers kezdetén hazai történelmi emléket, s ezzel indítja világszemléjét: „Hát Te is hullattál Vezekény' halmain / Könyveket, Bajnokim' ditsőültt hamvain?”³⁷ A másik episztolában elmélkedése derűt sugárzó helyszínének mintegy ellentpontjával – Kölcsey fogalmai szerint – „szeszélyesen” változtatva az érzelmeket, vezeti be, majd folytatja a nagy birodalmak széthullásának képeit. „Éppen Balatonnak szomszéd hegyeibe / Múltattam szívemet Bakkus' kertyeibe”, mikor Bartsay levele elérte, amely leverő történelemidézésre indította. E vers összegező vágyképe a haza sorsához kapcsolódik: bár csak nemzetünk kimaradna a viszálykodók sorából, s „Folyna bódogságunk békesség' székéből!” E versben értékelhette Kölcsey azt is, hogy a nemzetek pusztulásának képei miként társulnak, sőt, színeződnek át a hazai élet, a magyar vidék képeivel, az itt ismeretes jelenségekkel érzékletesebbé, átélhetővé téve a pusztulás törvényét: „Töviset teremnek szántó-földeitek / Mészár-székben bögnék jármás ökreitek; / Ürülnek gazdagon terheltt tsüireitek, / Bükkössé változnak szelíd erdeitek.”³⁸ Kölcsey olyan költőről írt tanulmányában, aki a nemzeti múlt korának történeteinek oly örömmel andalog, hogy térségét a hősök árnyaival népesíti be, „kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát” úgy, hogy a hősi áldozat feletti bánat helyett hazafiúi büszkeséget, „kevélységet” ébresztget – ezt olvasta a *Gr. Zrínyi Miklósról* című Ányos-versben: „Magyar! e' sír felett ne húlass könyveket, / Mert a' könyv nem illet bajnoki szíveket. / Tapsolly, 's kevélydedgyél ilyen Vitézedben”.³⁹

A világtörténeti körképhez – mondhatni – spontán kapcsolódással jelennek meg a nemzeti történet képei, eseményei, színhelyei, hősei. Kölcsey azonban ennél többet látott Ányosnál. Azt olvastuk, hogy „énekbe ömlő szentimentalizmusát a honszerelem érzelmei által vezeti”, s ez azt is jelenti, hogy nem a történelmi szemlékről, elmélkedésekről szóló verseit is áthatják a hazai színek. Beszédes példa lehetett számára a Magyar Museumban *Felelet* címen közölt vers, amely költőtéma, az alkotás, a költői tehetség mércéiről, érvényesítéséről szól. Kreskay Imrénének válaszol, aki szerint túlságosan nagyra tartotta az ő verseit. Maga a nagy költőkkel, például Vergiliusszal összemérve műveit, elhárítja a magasztalásokat; saját munkáiban a teremtői szándék, lelkesedés és a megvalósulás örök költői elégedetlenségét éli át minduntalan, s jól tudja, hogy az erőtlenül nagyot akarókra csak kudarc várhat. Kölcsey azt írta Ányosról, hogy „fantáziája a hon képeivel leginkább rokon, ezt láthatta itt a vers fecske-metáforájában: „Mint Progne' szülötte, midőn tollasodik, / Meg-únván a' fészket, égre mosolyodik; / Annya' repülését kívánnya majmozni. / De még nem tudja jól szárnyát kormányozni. / Le-esik pihegve udvar' közepére, / Kit egy gyermek vígan köt fonál' végére.” Az erőtlenül nagyra törőkről még felsorol néhány mitológiai példát; ezek az emelkedettség koloritjával színezik versét, amelyet aztán metaforájában az ismerős falusi életkép vált fel, olyan, amelyben mindenki egy életközeli világra ismerhet. Intéssel, tanulsággal zárja versét: maradjunk tehát tehetségünk, s főként is-

³⁷ M. Museum I. 191.³⁸ M. Museum I. 275, 276.³⁹ M. Museum I. 39.

merhető világunk körében, amely nála a hazai témát, a hazai tájat, a hazai ihletkört jeleníti: „Szükség tehát, Imre, húzzuk-meg magunkat; / A' mint tudgyuk, tsak úgy pengessük lantunkat. / Üllyük-fel Gellértnek bértzes tetejére, / Küldgyünk egy bús hangot Rákos' mezejére.”⁴⁰

Másik, személyesen érzelmes versében ifjúsága örömeit, a megcsalt reményeket siratja, hangsúlyozottan egyéni, egyes szám első személyű költői alanyként sorolja a szerelem, a vidám társas élet boldog óráinak eltűnését, de a hazug remény nem csupán az ő örömeit tarolta le: „El-pusztított sok szép Várat, és sok Nemes Házat”, a veszteségek fölötti bánat körébe itt is bevonva a hazai tájon is látható jelenségeket. Amikor Kölcsey kiemelte ezeket a jellemző vonásokat, voltaképpen Szemere kritikus kérdésére is felelt, e példák megvilágítják, hogy „mit tart a költőszellem otthoniságán”. Emellett a személyes élmény életközeli közvetlenségét is láthatta a már említett Mészáros Ignácnak címzett episztola kezdetén: „Itt van farsang' vége, 's még fáinkot sem ettem, / Mellyet néha-napján annyira szerettem. / Nem látok Ifjakat repülő szánokkal, / Futni paripákat tsergő szerszámokkal.” A felidézett emlékek nosztalgiájában valóban egy mindenki által ismert „középvilágot” látat, életközeli közvetlenségben, olyan konkrét attribútumokkal, színekkel, amelyeknek követendő példái valóban csak a tanulmánya végén megjelölt játékszíni költésben jelenhettek meg. A folytatásban aztán ókori irodalmi és történelmi szemle következik, majd elmélkedése helyszíneinek zord képeivel, az élethelyzetét jellemző érzelmekkel láttatja a tájat s annak a személyes hatásba foglalt érzelmeit: „Illyen gondolatok lepik-el lelkemet, / Midőn a' hó fedi bértzes vidékemet; / Mellyet a szünetlen erdők sűrűsége, / Hegyek magassága, völgyeknek Mélysége, / Iszonyúvá téssen Nézők' látásának: / Mennyit kell érezni itt egy Poétának?”⁴¹ A vers sokféle rétegének együttesében Kölcsey azt értékelhette, hogy Ányos a múltakat (saját emlékeit, történelmit) a jelennel összekötve olyan költői „középvilágot” keres, melynek megszélidült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, együttérzését felkelthesse.

A „saját tűzében olvadni” látszó minősítéshez emeljük ki azt is, hogy ez Kölcseynél nemcsak az idegen mintákat áthasonító vagy az azoktól független érzésvilágot jelentette, hanem a „tűz”, az „olvadás” által jelzett érzelmek fokozottságát, hevét is. Felidéztük címszavakban kritikájának hangsúlyozott tételét, a költőktől elvárt, dicsért vagy hiányolt érzésvilág megragadóan erős, heves, sőt „lángoló” nagyságáról, amelynek elismerhető sajátossága volt a csapongás, a végletek, mint például a sokszorosan összehasonlító példaként emlegetett Himfyben. Ányosnál megtalálhatta ennek sajátos költői megformálását is. A Magyar Museum közölte az *Egy Bóldogtalannak panaszi a' halavány Hóldnál* című Ányos-verset.⁴² A boldogtalanság, a „vérző szív” a halálvágyig fokozódó érzelmességben, kísértet idéző fantáziaképben jelenik meg itt, szokatlan végletességgel: még a kísértet is elfut e mélységes szenvedéstől, végletes magányában hagyva őt, valóban egyedi érzésvilágban. Kölcsey elismerését nyerhette el az *Egy htv szívnek keserve kedvesse' sírja felett* című vers,⁴³

⁴⁰ M. Museum I. 379-380.

⁴¹ M. Museum I. 53.

⁴² M. Museum I. 54.

⁴³ M. Museum I. 260-261.

amelyben a veszteség, a gyász bánata az elveszett boldogság képeivel mélyül el. Megragadhatta Kölcseyt a vers sirató érzelmességével sajátos ellentétben álló versforma: a hosszú és rövid, gazdagon rímelt sorokból álló strófák karakterisztikusan dal-énekszerű kerete.⁴⁴ A halottsirató érzelmesség és a dalszerű könnyedség e változatára azért is figyelhetett itt, mert maga is kereste a dal-énekforma megújításának lehetőségeit, de ő más ízlés, más formaelvek alapján. S ha – mint erős feltételezettséggel említettem – olvasta a *Titkos Polyxena* (az Orpheusban *Calliroe*) című verset, benne nem csupán a halotthoz is szerelemmel vonzó érzelm végletességét, hanem a fantázia bőségét is elismerhette a pusztuló szépség jelenségeinek részletező képeiben.

Az Ányosról szóló fejezet záró mondataiban fenntartásait jelzi: „De nem bírhatott Ányos mindazzal, ami a bámulatra méltó költő kiformáltatására kívántatik; kedvezőbben fogadó nemzet s szerencsésb körülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szemet, szívet, a lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.” Nem részletezi a „kiformáltatás” hiányait (például a kritikáiban oly fontos műgond, a formai, nyelvi hibák, az egyhangúságok) vétségeit, inkább a gátló hatásokra utal: a *Mohács* szellemében a poézist nem becsülő, nem támogató nemzetre, az egyéni, tragikus sorsra, amelyek nem engedték, hogy Ányos költészete példászerű nagyságban bontakozzék ki. Megerősíti viszont, hogy a közvetlen elődök közül „csak az övéhez hasonló lélek volna alkalmas magát a nemzetiséggel jóltevő összeérésbe hozhatni”. Ányos költészete tehát kezdet és a lehetőségek felmutatása a példáit kereső utókornak. Kölcsey Ányos-képét átgondolt eszmék és határozott elvek, de a szkepszisével megerősített nyitottság, feltételeesség, útkeresés jegyében alakította ki. S ha a Csokonai-kritikában kazinczyánus irányt követett, Ányosról határozottan antikazinczyánus portrét adott. Kölcseynél az idegen minták csak egyénivé és nemzetivé hasonítva értékek, az érzésvilágot átható hazafiasság, a magyar történelem, helyszínek, hősök idézése, beépítése az egyéni, költői világba, a múlt és jelen összekapcsolásában a mindenki számára ismerős „közönséges életkör” poézisba emelése, a hangsúlyozott személyesség, az érzelmek „hevülete”, a fantázia dicsérete nem a Kazinczy-féle érzésvilághoz, hanem sokkal inkább a következő korszak literatúra-eszméihez kapcsolható.

Kölcsey elvei határozottak, de az *úgy vélem*, a *látszik*, a *nyomozni* jegyében sokoldalúságra, mérlegelésre, továbbgondolásra int. Tanúskodva arról is, hogy a kimunkált gondolat iránya jegyében formált útkeresés nem áll éles ellentétben az ítéletformálásban, a mérlegelésben, a nyitottságban is munkáló szkepszissel.

⁴⁴ E versforma népszerűségéről: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Horváth János Irodalomtörténeti munkái, III. 44–45.; Császár Elemér az Ányos-vers hatásához kapcsolva sorol fel több hasonló művet, későbbi elemzést. Ányos versei, 283–287.

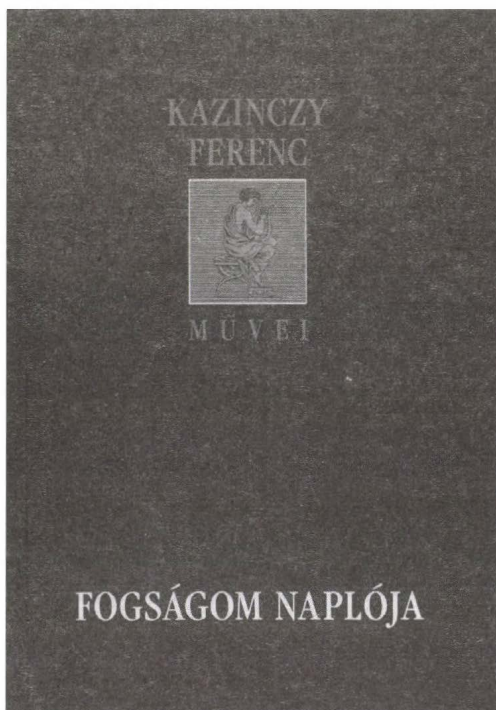
Megjelent a *Fogságom naplója* kritikai kiadása

A Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében működő akadémiai kutatóhely (Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport) Kazinczy Ferenc műveinek kritikai kiadásával az életmű tervszerű és teljességre törekvő feltárását tekinti céljának. Most hagyta el a sajtót a sorozat új kötete, amely – mint a „fülszöveg” írja – „Kazinczy hatástörténetileg bizonyosan legjelentősebb művét, a *Fogságom naplóját* tartalmazza. A kritikai kiadás arra tett kísérletet, hogy érzékeltesse az önéletrajzi írások közé tartozó, Kazinczy életének végén lezárt szöveg keletkezésének kontextusát is: ezért a kötetbe felvettük Kazinczy számos egyéb írását, amelyben a szerző igyekezett valamilyen formában a hétéves fogság traumatikus élményét megfogalmazni. A kritikai kiadás újdonsága még, hogy rekonstruálta azt a családi levelezést, amelyet Kazinczy minden bizonnyal a *Fogságom naplója* részeként, függelékeként gondolt el, s amelyben számos olyan, a rokonoktól származó levél található, amely soha nem jelent meg ugyan nyomtatásban, ám fontos adalékokat tartalmaz az író fogságának periódusáról. Ilyenformán ebben a kötetben egy ismertnek tűnő, klasszikus irodalmi szöveg új arcát villantja fel, a jegyzetek pedig megkísérlik lehetővé tenni azt, hogy ez a fontos és szép mű történeti for-

rásként és esztétikai élményt nyújtó memoárként is olvasható legyen.”

Az 527 oldalas kötetet *Szilágyi Márton* nagy gonddal és körültekintéssel rendezte sajtó alá; feltárta a szövegváltozatokat, s több mint 300 oldalas jegyzetapparátussal könnyíti meg a Kazinczy memoárjának megértését. A hetedfél éves rabság leírásával, a kor és a kortársak megidézésével valóban kiemelkedő értékű alkotást hozott létre Kazinczy; a *Fogságom naplóját* a *Pályám emlékezete* mellett ma az irodalomtörténészek többsége az író főművének tekinti. Épp ezért fontos, hogy most kezünkbe vehetjük a kritikai kiadást, amely nemcsak a mű genezisést tárja föl, hanem művelődéstörténeti jelentőségű olvasmányt is ad kezünkbe. A rab Kazinczyt végighurcolják a Habsburg-birodalom különböző tartományain, s ő

nyitott szemmel tekint körül, veti papírra vagy vései emlékezetébe a látottakat. Amikor őrei megengedik, sétát tesz a főúri parkokban, jeles építészeti alkotásokat figyel meg, s nyitott a találkozásokra. Amikor meg a börtöncella falai közé szorul, olvasni, írni, fordítani próbál, nem egyszer lelki támaszt nyújt rabtársainak. Gazdag élményanyag sűrűsödik tehát e műbe, amely a XXI. századi olvasónak is ígér érdekességeket. Elismeréssel köszöntjük tehát a textológiai műhely új, remek alkotását.

MARTINÁK JÁNOS

Kölcsey Ferenc: Görög filozófia

Kölcsey Ferenc a reformkorszak egyik legnagyobb műveltségű, alapos filozófiai ismeretekkel rendelkező költője, aki a magyarországi romantika legnagyobb teoretikusa volt. Ezzel a nagy műveltséggel hivatott lett volna arra is, hogy valami nagy ívű filozófiai rendszert alkosson, de erre a korabeli viszonyok között nem került sor, helyette történelemfilozófiát (*Nemzeti hagyományok*) és erkölcsfilozófiát (*Parainesis*) dolgozott ki. Az adott történelmi szituáció a cselekvést, a társadalom átalakítását és az ahhoz szükséges erkölcsi normák tisztázását kívánta meg.

Mint ismeretes, Kölcsey Debrecenben tanult, s itt kezdett filozófiával foglalkozni. Először franciául tanult, megismerkedett a francia felvilágosodás képviselőivel, Holbach, Rousseau és Voltaire írásaival. Ekkori szemléletére a *világpolgáriság* jellemző, melyet a korabeli magyarországi belső viszonyokkal való elégedetlensége magyaráz. Később Kazinczy hatására görög ismereteit is tovább fejlesztette, és más filozófiai irányok felé is tájékozódni kezdett. 1806-tól barátaival: Kállay Ferencsel, Takáts Jánossal, Freytaggal folyamatosan jegyzetelik olvasmányaikat, ami nála többezer oldalra rúgott. A jegyzetekben megtalálhatók Holbach *A természet rendszere* című művéhez fűzött jegyzetei és Descartes munkáiról tett megjegyzései. Külön csomagot képviselnek a görög filozófusokról készített jegyzetek, amelyek gondolkodásának majd későbbi szakaszában fognak újra nagy szerepet játszani. Ha ezeket az írásokat megnézzük, azt figyelhetjük meg, hogy Kölcsey fiatalon terjedelmében hatalmas, világnézeti irányultságát tekintve rendkívül sokirányú műveltséget sajátított el, amely pontosan követi az európai értelmiség útkereső próbálkozásait.¹

Ebben a filozófiai eklekticizmussal jellemezhető időszakban (1810-20-as évek) két fő szellemi irányzat hatott rá erősebben: az angol empirizmus (Locke, Hume) nyomán kialakult francia materializmus (Holbach, Helvetius) és a felvilágosodás nagy lendületét megőrző, de annak optimizmusában már kételkedő racionalista idealizmus, individualizmus felé mutató modernebb filozófia (Descartes és Kant). Ez a két hatás az elmaradottabb Kelet-Közép-Európában szorosan együtt él. A fiatal értelmiség egy időben tanulmányozza a filozófiailag modernebb Kantot és a régi, mégis újra aktuálissá lett Holbachot és társait. Ez az itteni társadalmi struktúrával magyarázható, itt az értelmiségnek ugyanis más feladattal kellett szembenéznie.

Míg ugyanis a nyugatiak a társadalomtól való elfordulás révén az individualizálódás tendenciájával birkóztak, Magyarországon Kölcsey számára nem volt meg ennek a szemlé-

¹ Szauder József: Kölcsey, Kant s a görög filozófia. = A romantika útján, Bp., 1961. 170-175.

leti és életformának a lehetősége, mert osztályhelyzeténél fogva másféle társadalmi kötelezettségei voltak. Míg egyik oldalon ott volt a kiábrándulás a társadalomból és az ebből fakadó izolálódási törekvése, a másik oldalon viszont ott volt a társadalmi helyzetéből adódó kötődés, ami a társadalom vizsgálására kényszerítette. Kölcsy állandósuló vagy inkább periodikusan visszatérő válságának magyarázata is ebben keresendő: látva a nyugati fejlődés negatívumait, addigi optimizmusát a szkepszis váltja fel. De ez a szkepszis ismeretelméleti síkon is jelentkezik: Descartes-tal való megismerkedése a materializmusát kétségessé teszi és a deizmus felé viszi el. Ugyanilyen hatással van rá Kant is. Ugyanakkor a magyarországi helyzet vizsgálata, személyes tapasztalatai cselekvésre ösztönöznék. Keresi ennek a lehetőségét, amiben a Szemere Pállal való megismerkedése fontos állomást jelent, a továbblépéshez való lökést pedig a népköltéssel való találkozása adja. Ugyanakkor tevékenységének szellemi irányítóját is kereste, ami azt hozta számára, hogy egész életében fontos stúdiummá vált számára a filozófia.

Ha megnézzük filozófiai fejlődésének útját, úgy látjuk, hogy először a francia felvilágosodás gondolatrendszeréből indult ki, Pierre Bayle történeti kritikái szótára volt a kézikönyve, a görög filozófia materialista vonalát fogadta el, majd Descartes-tal, Kanttal és Fichtével való megismerkedése után az idealizmus, a szkepszis irányába fordul a gondolkodása. Ennek a korszakának egyik jelentős alkotása a *Töredékek a vallásról* című műve, amely pontosan ezt az átmenetiséget mutatja. A költészetében is fordulat áll be, a személyes problémától a nemzeti közösség kérdései felé fordul. Herder hatására a nemzeti irodalom forrását a népköltészetben találja meg. Ebben az időszakban (1817–23 között) került másodjára válságba, ami a következő életszakasz megalapozójává vált. Ennek egyrészt történelmi háttere van, mert a 20-as évek fordulópontján bizonyos változások álltak be a nemzetközi életben és a magyar társadalomban is beindul egyféle mozgás. Kölcsy ekkor összegzi mindazokat az ismereteket és tapasztalatokat, amelyeket az előző évtizedben megélt. Másrészt ezek a történelmi-politikai viszonyok egyféle reményt is adtak a cselekvésre.

Ekkor próbálja meg összefoglalni filozófiai tapasztalatait, melyet sajátos módon oldott meg. Az 1823-as dátum nála nemcsak a *Himnusz* megszületése miatt fontos, ekkor nyúl vissza fiatalkori filozófiai jegyzeteinek görög részéhez, és ismételten megpróbálkozik a görög filozófia felvázolásával. Ezzel egyrészt összegez, másrészt letisztult világnézetet akar teremteni gyakorlati cselekvéséhez. 1823. április 26-án közli Szemerével, hogy hozzáfog a görög filozófia történetének kidolgozásához: „Ez nem kicsiny, de terjedő munka lesz... minden este nekem ez a munka inkább szívemen fekszik, mint talán te gondold. És így csaknem egész évig kevés poétai mozgást várhatsz tőlem...”²

Ugyanebben az időben előveszi a *Töredékek a vallásról* című írását is, hogy újra átdolgozza. Szemere Pállal folyóiratot indítanak, *Élet és Literatura* címmel, s ebben szeretné megjelentetni, de kemény küzdelmet kell vívnia a cenzúrával és kiadókkal, mert félreértik gondolatait. Ez a műve végül *Hit, remény és szeretet* címmel, megcsonkítva és itt-ott átdolgozva jelent meg. Erről is vallott Szemeréhez küldött levelében: „A görög filozófiáról szóló jegyzeteimet, ha szorosan történelmi keretben maradnak, talán nem tiltanak el. De dogmákat szárazon előadni unalmas dolog. Merjem-e vizsgálódásaimat a történelmi folya-

² Idézi Szauder József i. m. 105.

matjába szővni, vagy azt véled-e, hogy minden filozófiai vizsgálat a lélek, a lélek tehetségének és ismeretének határa felől éppen úgy félre fog értetni, mint a Töredékek?³

Amint látjuk, a *Görög filozófia* megírásával Kölcsey célja, elhatározása szerint a filozófiai folyamat valós feltárása lett, melyet a történelmi szempont és a filozófiai elvek egymáshoz való kapcsolásával akart elérni, mint ahogyan a *Töredékek*... megírásával is hasonló célt kívánt követni. Szemerének küldött szept. 19-i levelében így ír erről: „A valónak lámpást gyújtani, s a vallási tárgyakat már egyszer a történelem és filozófia sinórján nálunk is mérni ez vala célom...”⁴

Hogy a nagy összegzésre és a filozófiai ismeretelméleti kérdés tisztázására a *Görög filozófiát* választotta, arra a műben is utalás történik, amikor a görög filozófia jelentőségéről beszél. Szerinte ez a filozófia megelőzte a későbbi korok nagy gondolkodóit, mert a görög filozófusok végigjárták a filozófiai megismerés lehetséges útjait, amiből a későbbi filozófiák kibontakozhattak. Kölcsey munkája ennek a történetnek a feltárása, mely alkotó elemként zárja magába az általa mélyen tanulmányozott, extractumokban elemzett Descartes, Spinoza, Holbach és Kant filozófiáját is.⁵ Kölcsey az ember és a világ viszonyát a gondolkodás történetében vizsgálja, és remek okfejtéssel mutatja ki a lassan fejlődő tudat történeti adottságaiból a tudás szükségszerű szintjeit.

Maga ez a töredékesnek tartott mű három szerkezeti részre bontható. Az első rész Kölcsey világnézeti útját szintetizáló kezdet, általános filozófiai, ismeretelméleti kérdésekről szól. A második rész már a görög filozófiát tárgyalja, de itt annak csak az általános jellemzőit bontja ki, és a harmadik lesz a tulajdonképpeni görög filozófia története, amelyben a görög filozófiai gondolkodás útjának három típusát mutatja be. Módszere összetett: összevet, cáfol és alátámaszt modern gondolatokkal; mindez pedig kétségen kívül az önelvű, kinyilatkoztatástól független, magától továbblépni képes emberi gondolkodás felmagasztalása irányába történik.

Kritikai módszerének alapja a materialistáktól tanult atomelméletre rárétegződő kantianus eljárás, mely felerősíti racionalizmusát, modern érvekkel vértetzi fel, de kételkedést is ébren tartja. Mindezt kiegészíti az újonnan szerzett (esetleg diákkori emlékekre is támaszkodó) természettudományos műveltség adta szempontokkal. Ezzel érezhetően a materializmus felé hajlítja az értekezést.⁶ Mindezek a műben az alábbiak szerint érvényesülnek.

A mű első részében a filozófia tárgyaként az emberi lelket jelöli meg. Lelkünk gondolkodik és akar: gondolkodás által ismerethez jut, akaratánál fogva pedig cselekedetet hoz elő. Eszerint a filozófia két ágra terjed el, mert vagy az emberi ismeret vagy az emberi cselekedet felett vizsgálódik. Azaz azt igyekszik meghatározni: mi az, amit az ember ismerhet, s mi az, amit az embernek cselekednie kell: két fő osztály alá rendeljük a tárgyakat, amelyek az emberi lélek vizsgálódásának örökre kimeríthetetlen formáivá lettenek. Egyik osztályt teszi ő maga; a másikat mindaz, amit magán kívül lenni vagy érzés által tud, vagy okoskodással felteszen.”⁷

³ Rohonyi Zoltán: Kölcsey Ferenc életműve. Kolozsvár–Napoca, 1975. 101.

⁴ Rohonyi i. m. 101.

⁵ Szauder i. m. 164.

⁶ Rohonyi i. m. 104–105.

⁷ Kölcsey Minden munkái (szerk. Eötvös József és Szemere Pál), Pest, 1842. 1.

Kölcsy szerint mióta a filozófiai gondolkodás megindult, így differenciálódnak a vizsgálódás tárgyai. A valóság vizsgálata szükségszerűen felhozta a vallás és filozófia összevetésének kényszerét. Kölcsy itt a *Töredékek a vallásról* című műve gondolatait követi, ami a Kazinczy köréből származó fichtei gondolatra épült: a vallás története megelőzi a filozófiáét. Filozófia és vallás több ponton érintkezik, de eltérnek egymástól céljaikban, mert míg a vallás a világba belevetett ember megnyugtatására törekszik, filozófia ismereteket akar nyújtani, amivel az embert megelégtse. Ebből következik, hogy a vallás tudja teljesíteni a célját, elhatárolja vizsgálódási körét, a filozófiai gondolkodás viszont nem, magának kell a vizsgálódási körét és azok határait kijelölni és azokon túllépni. Bizonyoságot keres, s e közben ki is alakul a filozófia két ága, az empirizmus és az idealizmus: az előbbi az érzéki tapasztalást, az utóbbi a gondolkodást helyezi előtérbe.

De a filozófiai vizsgálódás nem tud bizonyosságot nyújtani: az ember vagy arra jut, hogy semmit sem tudunk megismerni, vagy pedig arra, hogy egyik ismeret is lehet valóságos, meg a másik is, nincs bizonyosság. Ezzel – Kölcsy szerint – a filozófia elvesztette tekintélyét, és a filozófiai vizsgálódás tárgya is megváltozott. Felteszi a kérdést: vajon lehet-e az emberi léleknek valamit is tudnia, vagy még inkább: van-e az emberi lelken kívül valami, ami a filozófusban gondolkodik és vizsgál? Azaz a szolipszizmus problémája vetődik fel. Kölcsy ebbe nem akar belenyugodni. Fontos etikai problémát vet fel: ha elbizonytalanodik a filozófiai gondolkodás, a gondolkodás eredménye az emberi cselekvést is megzavarja, ami erkölcsi zavart is okoz.

Művének második részében kifejti nézeteit általában a görög filozófiáról. Megállapítja, hogy a görögöknél jelent meg az első filozófus, aki az értelmével és az értelem határain belül vizsgálódott.⁸ Megállapítja, hogy a görögök a filozófiai vizsgálódás minden lehetséges útját kipróbálták, ezzel a modern kor filozófiájának előképeivé váltak. A görög filozófia előzményeit a szentté lett hagyományban leli fel. Ezután tér rá a világ eredetére vonatkozó görög felfogás bemutatására. A görögök az őskáoszból eredeztették a világot. Kölcsy úgy látja, hogy az első görög filozófusok egy elemből indultak ki, mert az őskáosz az összetett jelenség, melyhez bizonyítékot Ovidius *Átváltozások* című művében talált. A görögök tehát Kölcsy szerint a világot öröktől fogva valónak tekintették, elvük volt: a semmiből nem keletkezhet semmi. Kölcsy fejtegetéséből érezhető, hogy hozzá ez az elv közelebb áll, mint a kinyilatkoztatás elve. Itt mozgósítja tudományos ismereteit: utal Descartes-ra, aki szerint a világ hosszú fejlődés alapján alakult ki. Kölcsy számára nem világos, hogy ez a teremtes miért nem lehetett rögtön befejezett, miért kellett hosszú procedúrán átmennie?!

A görögök választ kerestek a világ kifejlődésének okaira is. Úgy vélték, az őskáoszban lévő, egymástól különböző, de ki nem fejlődött elemek egymásra hatásából fejlődött ki a világ. Kölcsy hivatkozik Bayle-ra, aki szerint „*a világunk az elejétől fogva mozgásban volt és különböző terhu részekből összeállított materiából saját mozgása által kellett kifejlődésre jutnia.*” Az Isten, a Demiurgosz a világból jöttek, mely neveken az e materián belül dolgozó erőt, az abban foglalt elementumok küzdését, és magának a materiának kifejlődésére való törekedő mozgását értjük. A Demiurgosz az egyetemes erő, az isteneknek egyes részei, individualizált osztályai. Az ember később választotta el ezt az erőt az anyagtól.

⁸ Kölcsy i. m. 1-6.

A filozófia első nagy formája a panteizmus volt, mely a politeizmus felé mutatott. Az embernek szüksége volt bizonyos tapasztalatra arról, hogy minden változás ellenére bizonyos dolgok megmaradnak, azaz a változásban is van állandóság. Szükség van a megnyugvásban való vágyakozásra, hogy kialakuljon az istenképzet és a halál utáni világról alkotott kép. Érdekes gondolatként veti fel Kölcsey, hogy a görögök nem tisztázták az ellenkező pszichikai és morális jó és rossz eredetét. Utal rá, hogy még az olimposzi istenek is alá vannak vetve bizonyos erőnek, ez a végzet, amely nem más, mint az az egyetemes erő, amire fentebb utaltunk a világ kifejlődése kapcsán. Abban egy egyetemes világtörvény érvényesül, és ez egészen materialisztikus gondolat Kölcseynél. Emlékeztet arra, hogy a perzsa vallásban két egymással ellentétes szubsztanciáról van szó, a „Mózes vallásban” a rossz teremtetett és ellenőrzés alatt áll.

Művének harmadik része a görög filozófia történetének felvázolása. Itt elsősorban a ióniskola, azon belül is Thalész, majd Anaxagorasz munkásságának és nézeteinek taglalására kerül sor, és végül Püthagorasz gondolatait összegzi, s azzal meg is szakad írása. Ezzel kapcsolatosan többféle álláspont fogalmazódott meg. Szauder József úgy véli, hogy Kölcseynek alkalma nyílt a gyakorlati cselekvés területére lépni, és ezért hagyta abba az írását. Rohonyi azonban úgy gondolja, hogy a *Töredékek*... kudarca játszott közre az írás félbeszakításában. De ha az ember elemzi ezt a Kölcsey művet, akkor sajátos gondolat vetődhet fel harmadik megoldásként. Nem véletlen, hogy Kölcsey először Thalész munkásságának ismertetésével kezdi, majd ezután Anaxagorasz nézeteinek részletes elemzésével folytatja, és végül Püthagorasz tanításait összegzi. Ez a három filozófus ugyanis a görög filozófia három fejlődési fokozatát, három szemléleti formáját is képviseli. Mind a háromnál középpontban az a kérdés áll, hogy milyen viszonyban van a matéria és az azt mozgató, kifejlesztő erő. Thalész a világ eredetét tekintve egyetlen elemből, a vízből indul ki, s úgy gondolja, hogy ebben benne munkálkodik az erő, attól nem választható el, azaz materialista. Anaxagorasz egy másik fokozatot képvisel, mert ő már két szubsztanciát állapított meg: a matériát és az azt formáló értelmet. Az anyag számára végtelenül osztható, egymástól különböző, de egymás közt hasonló elemekből felépülő (homoiomériák). Ez a matéria passzív, az értelem az, ami rendet teremt bene. Modern felfogással ez dualista szemléletet jelent. Püthagorasz munkássága azért jelentős, és ezért is került Kölcseynél középpontba, mert misztikus számelméletében az 1-nek és a 2-nek kiemelt szerepe van. Püthagorasz és a későbbi filozófusok úgy értékelték, az egyes lehet szellemi erő, amiből kiáramlik az anyag, és a 2-es az, ami létrejön az 1-es hatására, azaz a szellemből anyag teremtmődött. Ez az idealizmus, amikor a testetlen szellem kiáramoltatja magából a világot, igazgatja, de ő nem merül el benne. Ha így nézzük Kölcsey művének harmadik részét, akkor a maga elé tűzött feladatot megoldotta: felvázolta a filozófiai gondolkodás alapproblémáit, és vizsgálódásának lehetséges útjait.

Kölcsey *Görög filozófia* című művének jelentőségét Szauder József fogalmazta meg legvilágosabban *Kölcsey, Kant és a görög filozófia* című művében. Szerinte Kölcsey tisztázta magában filozófiai vizsgálódásának eredményeit, magáévá tette Kant és Herder erkölcsbölcséleti és történetfilozófiai vívmányait, és így fordulhatott egyre inkább a tevékeny politikus útjára.⁹

⁹ Szauder József i. m. 163-164.

KATONA JUDIT

Versek

Mementó, 1953

Elmeszesedett, nagy mezők
fchérlenek gyerektüdőmön.
Apám vasrács. Országnyi börtön.

Anyámnak néhány deszka jut.
Temetés előtt szegzik össze.
Kócos, az állá föl sincs kötve,

sírja egy méterszer három.
Ráférnek összehúzódkodva,
felnőtt szívemnek szörnyű fogda.

Egy hétig jártam óvodába,
magyar vagyok, mint voltam egykor,
mikor megsebzett a gyerekkor.

Mióta nem vagy

Már csak kő mellé állhatok,
hideg márványt karolhatok.
Szoronghatok és tarthatom
torkomon könnyem, bánatom.
Fű-néphez kiabálhatok:
emeljenek föld, fény fölébe,
láthassalak kilépni még
zöldlombos tüdővel a fénybe!
Mióta nem vagy – öled árok,
lágý hangod hull a fákról
hajamra, számra, mint a permet.
Bennem el sem temettek.
Lecsüng örök hiányod
szívem ravataláról.

Magyarokhoz

Legyen a zászló ezüst és fehér
vagy bíborszín, csak vörös ne legyen!
hisz átítatott itt mindent a vér,
s lelkünkre alvadt gyorsan, melegen.

Az árkok mélyek. Élők, ide mind!
Ásók, lapátok, hosszú kötelek
kellenek. Ha fölsért is a bilincs,
ássunk ki végre most egy nemzetet!

A gödrök mélyén ifjúság rohad,
apáink arca tündöklék fölül.
Nem préda a magyar! Kezét soha
rá ne emelje senki vétlenül!

Virrasztók

Ösvényre fut a gyom. Az estikék
kék szoknyája még meglebben, ahogy
becsukódnak a kerti kiskapuk.
Már csönd tapintja szűk szobák szemét.

Mint olvasón, az időn: kéz szemez,
tárgyak közül felrebbenti az árnyat.
Nem sűg vissza sötétben száj a szájnak.
Sehogy se jó. A kar s láb nehezebb.

Szakadt nyakláncként titkon könny gurul.
Forgolódnak. Az óra percet üt,
s mert senki sem jön, kis asszonyfejük
csak tartogatják. Ébren, szótlantul.

A 2011 februárjában elhunyt szegedi költőnő emlékét mi is megőriztük. (A Szerk.)

KISS LÁSZLÓ

Pethe Ferenc „természeti historicus” emlékezete

Nem csak „földmívelő” volt a Kazinczy Úrral vitázni nem kívánó „szegény-legény”

A magát jó emberismerőnek tartó széphalmi mester számos olyan levelet is kapott, amelynek tartalma és stílusa alaposan eltért a Kazinczy által feltételezett haragos tartalomtól és göromba stílustól. Ezen levelek egyikét 1816. május 7-én, Pesten keltezte írója és az országszerte ismert Mesternek kijáró tisztelettel – „nagyhasznú magyar lélek”-nek nevezve Kazinczyt – teszi fel a költői kérdést: „Mozgunk, Jó Ember! – de, mire? – egynehány anyaméhnek tsinált és nevelt, de tulajdonul, tunya Herének a ditsőségére. Minek szaggatjuk hát tulajdon testünket, – én Téged, Te engem?” Biztosítja Kazinczyt, hogy sokkal jobban tiszteli őt, semmint „kárpálni” merné „a nekem hibának tetsző lépeseidért”, s a bírálásra már csak azért sem vetemedne, mert „Te... Úr vagy, én szegény-legény”. Ilyen szegénylegényi alázattal fejezi be levelét is: „Én részemről, jobb szeretek görombának tetsző hasznos lenni, mint tífra-haszontalan: a tsinos hazugság nem termékeny a mezőn igaz tisztelőd P.”¹

Kazinczy jól tudta, kit rejt a P. betű, mint ahogy jól emlékeztetett azokra a „lépésekre” is, melyek miatt a levélíró Pethe Ferenc „kárpálhatná” őt. A széphalmi őrhelyéről a magyar irodalom egének minden rezdülésére figyelő Kazinczy bő fél évtizeddel korábban találkozott először Pethe névvel, tevékenységével. Ekkor, 1810 októberében tudja meg Rumy Károly Györgytől,² a soproni evangélikus líceum professzorától, hogy a bécsi Magyar Kurir hasábjain Mathesis című munkájához „szponzorokat” kereső névtelent Pethe Ferencnek hívják. Azt várnánk, Kazinczy örül majd a könyvnek, amely előreláthatóan a matematika magyar nyelvű terminológiáját is tartalmazza majd. Tartalmazta is és a kétrészes (I. Darab: Mindennemű számvetés, II. Darab: Terjedségmérés) könyvről írt recenzió is kiemeli, hogy „nem tsak Mathesisről, hanem a Magyar nyelvről is van szó”. A recenzens hivatkozik a könyv előszavára, amelyben a szerző megmutatja, hogy „a Mathesist okvetlen magyar nyelven szükség tanítani Magyarok: és hogy ez a nyelv sokszor még a Deák nyelvnél is alkalmasabb a technicus terminusoknak kifejezésekre... a Magyar nyelvet nem nyaggatni, hanem pallérozni szükséges, és tsak akkor mikor lehet”.³ A „Mathesis” „nyelv-pallérozása” azonban nem dicséretet vált ki Kazinczyból. Előbb a már említett Rumynak írja 1813. május 13-án: „Pethe ist der ärgste Idiot”⁴ (Pethe a legbösebb idióta). Nyolc nappal később

¹ KazLev. XIV. 182-184.

² Rumy Károly György (1780-1847) a többnyire németül publikáló – s Kazinczyval is e nyelven levelező – bölcész végzettségű szakíró, kultúrközvetítő (Fried István meghatározása) 1813 és 1816 közt a keszthelyi Georgikonban tanít majd. Ott, ahol 1797 és 1801 közt Pethe is tanított.

³ Tudományos Dolgok. = Honnyi Levelek, Tudósítások, és Egyebek Nr. 10 a Magyar Kurir 18. darabjához, 1813. II. félév.

⁴ KazLev. X. 366.

Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1832)

Dessewffy Józsefnek írt levelében még keményebben ismétli meg az ekkortájt a bécsi magyar újság szerkesztésébe is besegítő – s ott szóújításait (neologizmusait) megjelentető – Pethe nyelvújító munkásságáról szóló véleményét: „Minden újságlevelle átkoztatja velem a Neologismusokat, ha olyanok, mint ennek a bolondnak neologismusai. Mert ez ugyan a szó legszorosabb értelmében bolond”.⁵

Így indult tehát az a szenvedélyes vita, amely méltatlan volt mindkét félhez. A részletekkel nem kívánunk foglalkozni; mind a Kazinczy-, mind a Pethe-irodalom ismételten feldolgozta e polémiát.⁶ Azt azonban el kell mondanunk, hogy a közelmúltig Pethe nyelvészeti munkásságának minősítéséhez éppen Kazinczy indulatos kifakadásai szolgáltak alapul.⁷ Süle Sándor 1964-ben megjelent monográfiája volt talán az első, amely a „hallgattassék meg a másik fél is” követelménynek eleget téve korrekciót ítélt meg Pethe Ferenc „nyelvészkedését”. Rámutatott, hogy a szépiró Kazinczy – érdeklődési területe szűkebb voltából eredően – csak a szépirodalmi és a köznyelv művelését tartotta szem előtt. Pethe viszont „a nyelvújítás sajátos útját járva”⁸ a tudományos munkákban, szakszövegekben is a nyelvújítás legjobb forrásának a nép nyelvét tartotta. A „Mathesise” előszavában megpendített, már idézett, elvhez tartja magát a híres angol vegyész könyvének fordításakor is: „Egy nyelv sincs az egész tudós világon, mely a tudománybeli tárgyak kifejezésére olyan alkalmas volt, mint a magyar nyelv”.⁹

Süle hívta fel a figyelmet arra is, hogy Pethe megítélése nem csak a nyelvtudomány, a nyelvújítás korát kutatók részéről elégtelen, egyoldalú. Szinte mindmáig tart Pethe „beskatalyzása”: gazdag életművéből többnyire csak a mezőgazdasággal foglalkozó munkáit taglalják,¹⁰ és a tudománytörténet is sokáig csak az agrártudományok fejlesztőjeként tartotta őt számon.¹¹ Tart ez a méltatlan mellőzés annak ellenére, hogy Süle – 1964-es monográfiáját követően is – ismételten felhívta a figyelmet Pethe sokoldalúságára. 1984-ben, amikor Óbudán emléktáblát lepleztek le az egykor ott szőlészkedő Pethe tiszteletére, az ország egyik legolvasottabb folyóiratában nehezményezte, hogy az emléktábla csak agrárszakíróként említi Pethét. Pedig „polihisztor, művelődéstörténetünk tragikus, nagy egyénisége, szegénylegény mivoltában is példamutató alakja nemzeti múltunknak”, indokolja véleményét Süle.¹²

⁵ KazLev. X. 378.

⁶ Lásd pl.: Takács Péter: Gondolatok Kazinczy és Pethe vitájáról. = Kisszántói Pethe Ferenc élete és munkássága 1763–1832. Nyíregyháza, 1983, 65–76.

⁷ Mező András: A nyelvújító Pethe Ferenc. = Kisszántói Pethe Ferenc élete és munkássága 1763–1832. Nyíregyháza, 1983, 56–64, idézve az 57. oldalról.

⁸ Süle Sándor: Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1832). Akadémiai Kiadó, Bp., 1964. 254.

⁹ A Földmívelési Kémia gyökere Egymásból fojód Letzkékben melyeket ... tartott Sir Humphry Davy. Ánglusból fordította, s jegyzésekkel bővítette Kisszántói Pethe Ferenc A Pallérozott Mezeigazdaság Írója. Kiadta A Nemzeti-Gazda-Hivatal Bétsben MDCCCXV-ödi Esztendőben.

¹⁰ Für Lajos: Pethe Ferenc (1763–1832). = Für Lajos – Pintér János (szerk.): Agrártörténeti életrajzok. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 1985. 455–461.

¹¹ Fehér György: Pethe Ferenc. = Nagy Ferenc (szerk.): Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi Lexikon A-tól Z-ig. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Bp., 1992. 408.

¹² Süle Sándor: Kedves Élet és Tudomány. = Élet és Tudomány, 1984. 39. évf. 2. sz. 34.

„Az utókor, a tudománytörténet máig is mostohán bánik értékeinek megítélésével”, kénytelen sommázni húsz év múltán is.¹³ Nos a tudománytörténet – s ezen belül az orvostörténet-írás adósságát kívánta csökkenteni e sorok írója is, amikor Pethe nyugvóhelyén, Szilágy-somlyón (ma: Simleu-Silvaniei, Románia) Pethe életművének kevésbé méltatott részeire hívta fel a figyelmet.¹⁴ Többek közt arra a tényre, hogy Pethe mind a humán mind az állatorvoslás magyarországi történetébe beírta a nevét.

Az ominózus 1813-ban – Kazinczy dühkitörésének évében – Pethe Bécsben tartózkodott, és a betegeskedő szerkesztő-kiadónak, Decsy Sámuel orvosdoktornak segített a Magyar Kurir „írásában”. Jól tudta ezt Kazinczy is, hiszen a már idézett, Dessewffy Józsefhez írt levelében Pethe „bolondságát” azzal is igazoltnak látja, hogy „Az a bolond ember, a ki Decsy mellett most a M. Kurir leveleit irogatja s a Reserve-Armée-t sugorgatott seregnek nevezi, s több illy eszetlen szokat farag, az a híres Pethe Ferencz... Kálvin tanítványa, Hollandiában tanulta a Magyarországra vezető bölcsességet, kiadta ott a Bibliát s elvett egy leányt, annak pénzét a maga munkájának kiadására elvesztegette...”¹⁵ Pethe azonban nemcsak Decsynek segítkezett, hanem egy saját kiadóhivatal létrehozásán is fáradozott. E kiadó a „Nemzeti-Gazda-Hivatal” nevet viselte, és Bécsben a ma is létező am Salzgies utca 193. száma alatt működött. Erről tanúskodik a Magyar Kurirban, 1813. november 27-én megjelent s nyomdászt kereső hirdetés, amely „egy betűrakó Magyar vagy Magyarul tudó Legény” jelentkezését várja az említett címen.¹⁶

A Nemzeti-Gazda-Hivatal egyik első kiadványa a „Baromorvos Könyv” volt, melyet németből a „Nemzeti-Gazda kiadója kérésére” egy Bécsben tanuló magyar diák „változtatott” magyarra. E jeles diák, Kerekes Ferenc (1784–1850) volt, aki később a debreceni református kollégium professzoraként vált ismertté. A könyv szerzője a „burkus”, azaz porosz királyi „baromorvos” (állatorvos), J. M. Rohlwes volt, könyvének 5. német kiadását fordította és adta ki Pethe 1814-ben, Bécsben. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a Pethéről szóló írások többsége csupán az 1827-ben, Kolozsvárott – immár Pethe fordításában megjelent – kiadást említi. Ez már a 10. német kiadás alapján készült. A magyar és nem magyar, de magyarul tudó mezei gazdákhhoz szóló előszavában Pethe azt írja, hogy „még ma is keresik nálla az első Kiadás maradványait, híjjában”, ezért szánta rá magát, hogy a baromorvos könyvet újra kiadja az „e könyvet ma is legtöbben kereső Kováts-orvosoknak”.¹⁷ A kereslet kielégítésén túl volt még egy figyelemre méltó terve. Ekkor már folyamatban van engedélyezése egy újabb – a korábbi lapkiadási kudarcokba bele nem fáradt, 64 éves Pethe által szerkesztett – lapnak, amely majd 1827. december 31-én jelenik először Kolozsvárott „Haza-i Híradó” címmel, ez volt az első erdélyi politikai hírlap.¹⁸ Ennek ismeretében Pethe arra

¹³ Süle Sándor: A polihisztor kisszántói Pethe Ferenc. = Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. II. kötet. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2004, 12–32. A dolgozat utolsó sorát idéztük a 30. oldalról.

¹⁴ Kiss László: A szilágy-somlyói református temető nagy halottja: Pethe Ferenc (1763–1832). Életművének pedagógia- és orvostörténeti vonatkozásai. (Előadás a XVIII. Báthory Napok orvostovábbképző konferenciáján 2010. szept. 25-én).

¹⁵ KazLev. X. 378.

¹⁶ V. Ecsedy Judit: „Betűrakó legény kerestetik”. = Magyar Grafika, 2010. 54. 6. sz. 34–35.

¹⁷ Baromorvos Könyv... az Eredeti Munka 10-edik Kiadásához igazgatta és másodszor kiadta Kisszántói Pethe Ferentz, Kolosváron 1827.

¹⁸ Süle i. m. 2004. 22.

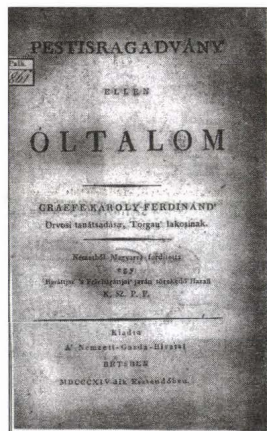
kéri a Baromorvoslás leendő olvasóit, hogy ha a könyvben nem említett „barom-nyavalyáról” vagy a régi bajok új orvoslási módjáról tudnak, ezen ismereteket küldjék el

hozzá, hogy azok a „heti leveleink Toldalékjában közre botsáttatván, azoknak segedelmével, valaki, munkás és külömben is a baromorvosláshoz értő Hazafi ide-tova egy, sokkal tökéletesebb, és igazán eredeti Baromorvoskönyvet adhat a földművelő és baromtenyésztető Magyar kezébe”.

A „baromorvoslás-könyv” nagy szolgálatot tett az állatgyógyításnak, hiszen azokra a tudományos módszerekre is felhívta a figyelmet, melyekkel meg lehetett előzni a jószág járványos elhullását.¹⁹ Ezért nem meglepő, hogy a könyv mindkét kiadását az állatorvosi szakirodalom számon tartja.²⁰ Egy másik, ugyancsak 1814-ben, a Nemzeti-Gazda-Hivatal kiadásában megjelent kis kötetet viszont a humán orvostudomány bibliográfiája csak a szerző neve alatt szerepelteti, és nem oldja fel a fordító kiállítását jelentő négy betűt (Kis Szántói Pethe Ferenc).²¹ A szóban forgó „oltalom-könyv” a magyar nyelven is meglehetősen gazdag pestis-traktátumok²² „utolsó mohikánja”. Az eredeti szerzője egy 26 éves német orvos volt: C. F. Graefe (1787–1840); e nevet igazán ismertté a fia, Friedrich von Graefe, a legkiválóbb német szemész teszi majd.

Lipscse „Szakszónia”, azaz Szászország nevezetes városa mellett zajlott 1813 októberében a később „népek csatája” néven elhíresült összecsapás a világuralomra törekvő francia császár, Napóleon és az ellene felvonuló porosz-osztrák-svéd csapatok közt. Óriási emberáldozat árán a koalíció győzött, rengeteg volt a sebesült. Ellátásukra – többek közt – a Lipschéhez közeli Torgau városkában állítottak fel „hadiispotályt”. E kórház orvosaként „ágyúörgés közt futtában” vetette papírra tanácsait 1813 novemberében az ekkor már professzori rangot és udvari tanácsosi címet viselő dr. Graefe. A könyv gyorsan eljutott Bécsbe is, hiszen az ottani Magyar Kurir már 1814 tavaszán, a 18. számban hirdeti a magyarra fordított változatát. Az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy e kis kötetben is felbukkan a Kazinczy felháborodását kiváltó, a „Reserve-Armee”-t „sugorgatott sereg”-nek fordító Pethe-féle neologizmus; lásd a Dessewffyhez írt, már többször idézett levelét.

A fordító-kiadó, Pethe e szavakkal indította útjára a Nemzeti Gazda IX. számához készült „toldalékot”: „A Pestis az egész Európát környékezi. Ez a kis Könyv a pestis ragadvánnya (miasma) ellen minden embert meg tud óltalmazni, de csak azt, aki ennek a szavát megfogadja... Megbetsülhetetlen kis Jószág ez, és azért nyomtattattunk belőle magyar nyelven, a Nemzeti Gazda Olvasói számán felül sok ezeret, hadd jusson mindennek a két Magyar hazában... és azért szabtuk ki az árrát csak 15 krajtzárra, hogy senki vele ne kereskedhessen”. A fordítással kapcsolatban megjegyezte: „A milyen Catói töredezett ártatlan némettséggel, minden tzikornyázott mélységes tsátság nélkül van az a kis könyv össze írva,

¹⁹ Gál Ferenc: Pethe Ferenc. Élet és Tudomány, 1964. 19. évf. 579-584.

²⁰ Karasszon Dénes: A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I-II. M. Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2005, 391-392.

²¹ Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1742-1899. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Bp., 1900. 148.

²² Füsti Molnár Sándor: Egészségünk múltja. A hazai egészségkultúra alakulása a XVI-XVIII. században. Medicina Kiadó, Bp., 1981. 151-153.

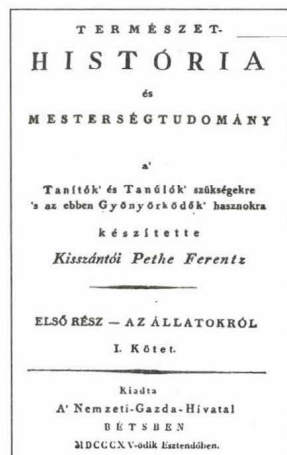
ugyanazon módon hagytuk azt magyarul is, hogy az ágyúdörgés közt képzelhető szepegés halovány petséttje rajta maradhasson”.

A kötet részletes elemzése természetesen csak az orvostörténetírást érdekelheti, érdemes viszont idézni a korabeli véleményt a „ragadványról”: „A kész betegség t.i. a beteg testében ragadványt (elragasztó matériát) formál, mely mindenfelé utat talál, és van tehetsége, mikor az egészséges testbe veszi magát, ebben, mindenben ugyanazon betegséget eszközölni, amely által maga is támadott. A ragadvány, vagy mint az Orvosok nevezik, Miasma, láthatatlanul közöskül mindennel, ami a testtől megválk: a lehellet, testgőzölgés, gané magokkal hordozhatják azt. Szintúgy, különböző úton mehet által a testbe is: a bőr beszívja, a tüdő, lehelletvételnél béveszi azt. De ennek a megkapott ragadványnak, magában nints tehetsége betegséget szerezni, kell még ahhoz a testben valami hajlandósága, szerkeztetése, hogy az önként általvett ragadványnak akadály nélkül való hathatóságot engedjen”.

Részletesen idéztük a pestis „miazma” általi terjedésének, azaz a pestis „ragadványos” (ragályos) voltának elismerését bizonyító szakaszt. A magyar orvosok számára ez idő tájt példaképnek számító német medicina tehát azt tanította, hogy a pestisjárványt – mai fogalmakkal – fertőző, elkapható betegség okozza, szemben a nem ragályos, tehát nem fertőző betegségekkel. E megkülönböztetésnek majd 1831-ben lesz óriási jelentősége, amikor az Európában először betörő kolerajárványról sokan, köztük neves orvosok állítják majd, hogy az „nem ragályos”, nem kontagiózus (nem fertőző).

Nem tudjuk, a Pethe által említett sok ezer példányból mennyi jutott el a címzettekhez, s mennyien őrizték meg e kis kötetet 1831-ig. Az abban szereplő „a ragadvány elkerülésének módja” című fejezetben javasolt tanácsok döntő többséges hasznos lehetett (volna) a kolera ellen is: kerüljük a beteg tüdejéből kilehelt, „ragadvánnyal teljes levegő” beszívását, gyakran szellőztessünk. Különösen veszélyes lehet a beteg „motsokszilkejének” (ágytálának) tartalma, ezért azt használat után „hirtelen ki kell vinni a szobából, a vívő oltalmára jól befedve, egy jól távol fekvő s arra rendelt gödörbe kell önteni”. A beteggel való testi kapcsolat (kötözés, öltöztetés, „lütetű [pulsus] tapintás”) után „mindjárt jól meg kell az embernek a kezét meleg vízzel mosni” stb. Nem tudjuk, hogy Pethe egykori szenvedélyes ellenfele, az 1831-re megnyugvó Kazinczy vétett-e valamelyik szabály ellen, tény azonban, hogy 1831. augusztus 22-én a kolera vetett véget életének.

Visszatérve „szegénylegényünközh”: a valószínűleg 1813-tól 1818-ig működő „Nemzeti-Gazda-Hivatal”-nak volt még egy kiadványa, amely szintén igényt tart az orvostörténetírók figyelmére. Ez a munka az 1815-ben Bécsben kiadott „Természethistória és Mesterségtudomány” című grandiózus kiadvány. Pontosabban annak az állatokról írt első kötete, hiszen – az utókor nagy veszteségére is – Pethének ez a vállalkozása sem tudott kiteljesedni. Pedig az 1815-ös esztendő Pethe „jó évei” közé sorolható: A Magyar Kurir május 25-én megjelent 41. száma pl. arról számolt be, hogy Pethe a „prussus és dánus királyoktól egy nagy és szép arany medalliommal ajándékozott meg”. S az ez évben kiadott „Természethistóriája” alapozta meg

a két év múlva beérő hazai sikert is: 1817. november 23-án Pethe e munkájáért lett az első alkalommal kiosztásra kerülő Marczibányi-díj egyik jutalmazottja (a másik díjazott Virág Benedek volt „Magyar századok” c. művéért). Pethének ez volt az egyetlen hazai, anyagi haszonnal is járó elismerése.²³

A ma embere, első hallásra – s különösen Pethét a kiváló történetíró Virág Benedek mellett látva – a história szót „történet”-nek fordítaná. Pethe azonban „Bevezető Beszédében” arra figyelmeztet, hogy a „Természetismeret”, a természetnek a históriája több mint leírás (*descriptio naturae*). Szerinte a „Természethistória” (*historia naturae*) „a dolgoknak munkásságok, hatások és változások leábrázolása” (idézve a Természethistória, továbbiakban: TH, 18. oldaláról). Ezzel szemben – folytatja Pethe – a „Természettudomány”, a természetfilozófia a természeti törvények magyarázata. Pethe tehát – leegyszerűsítve – egy sajátosan értelmezett természetrajzot adott ki. Ennek első, a 105. oldalig terjedő része az „Életértekezés gyökere” címet viseli és tulajdonképpen a korabeli élettani (fiziológiai) ismeretek összefoglalása K. F. Burdach (1776–1847) német orvos műve nyomán.²⁴ E részben, a 21. oldalon szerepel, magyar könyvben először²⁵ a „biológia” szó: „A Plántamívelés és Állattudomány tudományos része alkottja az életművi dolgok tanúságát, Életműszertudomány (*organologia*), az életművi életét, Életerőtudomány (*biologia*, *bionomia*), és az állati életét, Állatélettudomány (*zoonomia*)”.

Ejtsünk pár szót a könyv címében szereplő – ám gyakran nem idézett – másik szakkifejezésről, a „mesterségtudományról” is! Mai megfelelője a görög „*techne*” (mesterség, művészet) szóból alkotott „technológia”. S hogy miért kívánta összekapcsolni Pethe a természet-történetet a mesterségtudománnyal? Nos, az „azért”-ot egy kortárs, Mokry Benjámin (1774?–1826) adja meg. Mokry lefordított egy német munkát,²⁶ és annak Előbeszédében írja: „a kézi mesterségek tudománya felette szükséges. A természet Vissgálók, Matematikusok, Chemikusok tudományokat soha nemesebb, és hasznosabb tzelra nem használhatják, mint ha azokat a mesterségek könnyebbítésekre, tökéletesítésekre fordítják”. A fiziokrata elveket valló Pethénél tehát nem meglepő e két – korunkban látszólag egymástól távoli tudomány – összefonódása, melyre könyvében számtalan konkrét példát találunk az egyes állatok leírásánál is. Mint Süle írja: Pethe „a tudományosságot, a természettudományokat közvetlen termelőerővé akarta változtatni. Ébresztése e vonatkozásban is korai volt”.²⁷

E rövid terminológiai bevezető után lapozzunk bele az 524 oldalas és a 19. század elején szokatlanul gazdagon illusztrált könyvbe. A három „részre” és több kötetre tervezett Természethistóriának ez az „Első része”, amely az „állatok országával” foglalkozik. Sajnos, ennek is csak az I. kötete, az embert, mint „okos állatot” és az emlősöket tárgyaló része jelent meg. A második rész a „Plánták” (növények), a harmadik pedig az „Ásványok” országát mutatta volna be. Ehhez a három részhez csatolta volna Pethe toldalékkul a „tulajdon tárgyaiból eredő mesterségek tudományát vagy esmeretét”. Hatalmas vállalkozás, amely talán még ma-

²³ A díjjal kapott 400 aranyforint kb. egy rektor évi fizetésének felelt meg. Süle i. m. 2004. 17.

²⁴ Burdach, C. F.: *Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft*...

²⁵ Rapaics Rajmund: *A magyar biológia története*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1953. 130.

²⁶ Möller János: *Az Európai Manufaktúrák és Fabrikák Mesterség Míveik*. Fordította Mokry Benjámin. Pest, 1818.

²⁷ Süle i. m. 1984. 34.

napság, az internet korában is meghaladná egy ember teljesítőképességét. Pethe mentségére szolgáljon, hogy nem ő volt az első, akinek kicsorbult a fejszéje egy ilyen óriás fában. Az első magyar állattan szerzőjének tekintett hadházi orvosdoktor, Földi János (1755–1801) „Természeti Históriaja” is csak az „első tsomó”-ig, az állatok országáig jutott el.²⁸ Őt – szűkös anyagi lehetőségei mellett – korai halála akadályozta meg a másik két ország ismertetésében.

Egy szerencsésebb és gazdagabb kollégájának, Debrecen város főorvosának, a Kazinczy barátságát is élvező Szentgyörgyi Józsefnek (1765–1832) viszont ideje lett volna a folytatásra, mégis csak az állatokkal foglalkozó „első darabját” adta ki 1803-ban, a többkötetesre tervezett természethistóriájának. Ha ehhez hozzávesszük a máramarosszigeti lelkész-tanár, Gáti István 1792-ben – majd 1795-ben Pozsonyban újra – kiadott, s a gyermekek számára írt „Természet Históriaját”, egyetérthetünk Majer Tamással, aki Pethe könyvének reprint kiadását bemutatva azt írta, hogy Pethe „már valamelyest kitaposott ösvényén haladhatott”.²⁹ Nos, ez az ösvény egyrészt valóban csak „valamelyest” volt kijelölve, másrészt Pethe sem magyar elődei, sem a forrásként használt külföldi szerzők műveit nem tekintette szentírásnak. Ez utóbbiak közül a már Földi által is „használt” német orvosdoktor, J. F. Blumenbach (1752–1840) 1814-ben már a 9. német kiadást és „francia, ánglus, hollandus, dánus és muszka” nyelve fordítást megért kézikönyvére támaszkodott.³⁰ A „Magister Germaniae” (Németország Tanítómestere) címet kiérdemlő göttingeni Blumenbach professzorral írásbeli kapcsolatban is lehetett, hiszen amikor az ürgét tárgyalja, megjegyzi „Németországban, úgy láttzik, igen esmeretlen, és most tavasszal igyekeznék neki egyet felküldeni”.³¹

Pethe azonban nemcsak Blumenbach könyvét forgatta, hanem „minden jó alkotmányos Természethistória-Íróhoz folyamodom, de magával, egyikkel sem tartok” – írja magabiztosan a könyvét bevezető „Eszméltetés és Megesmerkedés a Természethistóriával” című előszavában. Az „alkotmányos” (rendsztani, szisztematikus) tárgyalást, azaz a Linné-ill. Blumenbach-féle rendszertant ugyan megtartva, Pethe előadja „a sovány alkotmány mellé azt is, amit valósággal Histórianak mondhatunk”.³² Itt jegyezzük meg, hogy e rendszertan – a ma megszokottól eltérően – nem az alacsonyabbrendűektől halad felfelé, hanem fordítva: a magasabbrendűektől lefelé. Ezért Pethe Állatországnak első osztályát, a legmagasabb rendű „állat”, az ember (*Homo, Mensch*) alkotja, akit így jellemez: „Tsüngös egyenességgel járó, két tökéletes kezű, értelmes beszédű, böltsekedő-okos-állat”.³³ Bár az első magyar „embertan” már 1807-ben megjelent Fejér György (1766–1851), a székesfehérvári püspöki szeminárium dogmatika (hittételek tana) professzorának tollából³⁴ – leszögezve, hogy az ember a földkerekség bölcs fejedelme, ám „az angyaloknál csak kevesebb, mivel hogy a fele

²⁸ Boros István: Földi János és az első magyar állattan. Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Osztályának Közleményei, I. évf., 1952. 419–431.

²⁹ Pethe Ferenc: Természet-História. Első rész – Az állatokról. I. kötet. Kiadta a Nemzeti-Gazda-Hivatal Bécsben, 1815. Értéktörző Könyvtár, Kossuth Kiadó. Bp., 2008.

³⁰ Blumenbach, J. F.: Handbuch der Naturgeschichte, 1780. A könyv latin nyelvű változata – Specimen historiae naturalis – 1812 és 1832 közt „köteles tankönyv” a pesti orvosi karon (Högyes E.: Millenniumi emlékkönyv a budapesti egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. Bp., 1896. 121.)

³¹ TH, 335.

³² TH, 9.

³³ TH, 120.

³⁴ Fejér György: Anthropologia vagy is az ember esmértetése. Buda, 1807.

állat!” – úgy véljük, hogy az első tudományos értelemben is helyét megálló antropológiát Pethe könyvében találjuk. Ez hatványozottan érvényes, ha az említett fejezethez³⁵ hozzáadjuk a fiziológiai első részben, az emberről írt adatokat is.³⁶ Ismét az utókor nevében (is) csak sajnálhatjuk, hogy könyvében tett ígéretét³⁷ egy önálló magyar „Ember Természethistóriája” kiadására nem tudta betartani. Az embert tárgyaló I. osztályt, a „Pirosvérű, hátgerintzes állatokat (vertebrata)” leíró II. osztály követi. Ennek két serege, a „piros melegvérű” ill. a „piros hűvösvérű” állatok közül csupán az első sereg fért be a könyvbe. Sőt, az első seregből is csupán az I. tábor, az „elevent köjködzők vagy emlősök” leírásait olvashatjuk, a 2. tábor, azaz a „tojást tojók vagy madarak” már kimaradt.

Sem terünk, sem tudásunk nem elég ahhoz, hogy Pethe „állattanát” részletesen elemezzük. Annyit azonban megjegyzünk, hogy nem értünk egyet a magyar biológiai történet szerzőjével, aki szerint Pethe munkája „Földi természetstóriájához képest ... semmi újat nem hoz”.³⁸ Egyrészt Pethe Földi több téves állítását igazítja helyre. Földi például az írja a kengururól, hogy farka „lúdtoll vastagságú”. Ezzel szemben a világot s valószínűleg kengurut is látott Pethe leírja, hogy a fark „jóvastag” és ha a kenguru odább akar menni, „a harmadik hátulsó lábát is, a farkát, segedelemre veszi, rátámaszkodva odább baktat, mint a nyúl”.³⁹ Még kritikusabb Pethe azon területen, ahol saját tapasztalatára is támaszkodhat. A ma a páros ujjú patások közé sorolt házi sertést, azaz a „szelíd disznót” tárgyalva,⁴⁰ megjegyzi, hogy kételkedik Földi azon állításában, hogy ti. Magyarországon „bősséggel volna” egykőrmű disznó, sőt háromkőrmű is: „Én ... még ekkoráig ... egykőrmű hazabeli disznót ... nem láttam, de ha láttam volna is, nem számlálhatnám egyébként, mint történeti nyavajának (!) ... úgy, Földi 3-kőrmű hazabeli disznaja is bizony csak nyomorék volt, ha volt”.⁴¹ Másrészt Pethe leírásai – Májer Tamás minősítését használva – „érzelemdúsak”, nemcsak a korabeli, de a mai olvasó számára is érdekfeszítőek. Az érdekességet szolgálják az „Utazók” által, az egyes állatokról lejegyzett történetek közreadása is, ám Pethe ezekkel szemben is kritikus. Például amikor leírja, hogy egy utazó új majom-fajtát látott, melynek fő ismertető jele, hogy „úgy pislogott, mint egy mezítelen Tzigánygyermek (hadd legyen a neve Poronty)”, a névadáson túl rögtön hozzá is teszi „...én elevenen, nem itt a papirosra szeretném látni”.⁴²

Az egyetemi peregrinációja során „Hollandián át Angliáig, Spanyolországig, Nápolytól Koppenhágáig, a jakobinus Párizsig”⁴³ eljutott s valószínűleg az akkor már több helyen létező „vadas kerteket” is bejárta Pethe tudta, hogy honfitársai többségének ez nem adatott meg. Számukra az állatokról készített képsorozat „ennek a tudománynak meglevenítő lelke”.⁴⁴

³⁵ TH, 124-138.

³⁶ TH, 100-104.

³⁷ TH, 138.

³⁸ *Rapaics* i. m., 114.

³⁹ TH, 316.

⁴⁰ Pethe szükségtelen szónak tartja a „sertést”, amint azt a Nemzeti Gazda hasábjain „A magyar nyelv veszedelméről” c. cikkében kifejti (1814. 5. sz. 78), kihíva ezzel Kazinczy s az őt támogatók haragját. Lásd Pápay Sámuel 1814 pünkösdjén Kazinczyhoz írt levelét (KazLev. XI. 399.)

⁴¹ TH, 388-389.

⁴² TH, 168.

⁴³ *Süle* i. m. 1884. 34.

⁴⁴ TH, 11.

Ezért könyvének – pl. Földivel összehasonlítva – további fontos hozadéka a 49 saját metszésű tábla, amely 270 állat színes képét mutatja be az olvasónak. Indokolt a feltételezés, hogy több későbbi természetbúvárunkra hathattak ösztönzőleg e kiváló, élethű színes nyomatok. Meggyőződésünk, hogy Pethe e kitűnő, többek közt a „tanítók és tanulók szükségekre” is kiadott könyvét a magyar pedagógia történetírásnak is számon kell tartania. Ezzel szemben az 1988-as „A magyar nevelés története” ismét csak mezőgazdasági szakíróként említi az egykori „georgikonos” tanár Pethe Ferencet.⁴⁵

S mint már ismételten utaltunk rá, az orvostörténésznek is van miért számon tartania Pethe Természethistóriáját. Egyrészt a reformkor derekától sok orvos is forgathatta e könyvet, másrészt a kötetben számtalan medicínalis vonatkozás is található. Állításunkat néhány példával támasztjuk alá. A nagyfülű denevérről pl. azt írja, hogy „hamvát köszvény ellen, a vérét hajtermeszteti a kopasz főn” használták „az előbbi orvosok”.⁴⁶ Megőrzi kritikusságát az orvosi adatok közreadásakor is. A „hölgy menyét”-tel (hermelin) kapcsolatban írja: „Hogy a fejérnek a bőre a daganat lelohasztására, a tagok sibbadása ellen is igen betses vólna, amint némelyek állítják, ezt az Orvosok tapasztalásától várjuk”.⁴⁷ Értékes orvostörténeti adalékot közöl a kutya veszettségének „gyógyításával” kapcsolatban: „hogy a kutya nyelve alatt található nyelvkötőlék, az ún. dühféreg (Tollwurm) kimettzése, melynek a Mihály piattzán ülő bétsi madarász és kutyászokfák olly nagy mesterei, a kutyát a megdühödéstől meg nem szabadítja. Ez a kukatzforma sinór, a kutya nyelvének saját kötőlékje...”⁴⁸

A korabeli patikák keresett szere volt a „castoreum”, a közönséges hód (Castoreum fiber L.) mirigyváladékából készített „hódpézsmá”. Pethe „bíbor kasztor” néven tárgyalja a hódot, ezért a „termékét” is „bíborír”-nak nevezi. Közli róla, hogy „a patikában igen fontos tárgy, az ín-nyavalyák,⁴⁹ oldalnyillalás (szegezés), kórság vagy nyavalyatörés⁵⁰ stb. ellen”.⁵¹ Azt viszont mendemondának tartja, hogy a „Bíbor-kasztor a maga szagtömlőjét leszakasztván, az őtet kergető Vadásznak vetné, hogy megszabaduljon”.⁵² Józan véleményt formál a „malakkai tüskésdisznó” (*Histrix malaccensis*) epehólyagjából származó és panáceaának, azaz minden betegséget gyógyító csodaszernek tekintett „disznókő”-ről is. „Ez a kő a tüskésdisznóban, valamint [úgy mint] az emberben a hólyagkő, nem egyéb betegségnél” – írja, s így az egy betegnek sem használhatott, viszont „nagy hasznot tett ... az Orvosoknak, annyira, hogy a sinlődő erszénnye szinte izzadt bele”.⁵³ Hitetlen Tamás a híres „keleti bezoár vagy gyomorgolyót” illetően is. Erről, a Kaukázusban honos bezoár kecske gyomrából származó, de más kérődzők gyomrában is előforduló emészthetetlen növényi maradványokból, esetleg lenyelt szőrből összeállt és a középkorban univerzális „ellenmérégnek” tartott patikaszerrel azt írja, hogy „orvosi haszna ... nem egyéb vakhitűségnél vagy tsalárdságnál”.⁵⁴

⁴⁵ Horváth Márton (főszerk.): A magyar nevelés története I., Tankönyvkiadó, Bp., 1988. 442.

⁴⁶ TH, 206.

⁴⁷ TH, 247.

⁴⁸ TH, 300.

⁴⁹ idegbajok

⁵⁰ epilepszia

⁵¹ TH, 360.

⁵² TH, 361.

⁵³ TH, 362.

⁵⁴ TH, 431.

Talán felesleges tovább bizonygatni, hogy Pethe életműve nem csak az agrártörténetírás számára értékes. Mint jeleztük, a Rapaics-féle biológiatörténet kurtán-furcsán viszonyul Pethe természethistóriai, azaz biológiai munkásságához. Mintegy ezt helyrehozandó, az Akadémiai Kiadó 1992-es, az élővilág megismerésének hazai kezdeteit tárgyaló kötete már korrektül méltatja Pethe Természethistóriáját, rámutatva, hogy a szerző a régi alaktani szemlélettel szakítva az élettani, sőt – csírájában – a biokémiai tényezők fontosságát emelte ki.⁵⁵

Pethe Természethistóriája nyelvészeti szempontból is jeles mű. Ezért érdemes feltenni a kérdést: hogyan reagált Kazinczy Pethe e grandiózus munkájára? Levelezésében nem találunk utalást arra, hogy olvasta-e a művet? Olvasta viszont a róla készült, Czínke Ferencnek, a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom professzorának recenzióját a Tudományos Gyűjteményben.⁵⁶ Czínke nagy elismeréssel szolt Pethe munkájáról: „Szép papiros, szép betűk, tiszta nyomtatás ... szép rend, rövid bőség, vagy is bő rövidség ... világos kifejezések az előadásban, a nevek jó eltalálása ... vidám, tisztességes tréfák, virgontz elmetsapások ... végezetül, az, általjában, tiszta magyarság, mellyet Mi nem Szép-Halmon tanultunk...”. Gondolhatjuk, hogyan reagált erre a széphalmi mester: „Prof. Czínke azt mondja a Pethe tiszta magyarsága felől, hogy ők azt nem Széphalmon tanulták, s én is azt mondom” – írja pl. 1817 márciusában Szentmiklóssy Alajosnak.⁵⁷

Kazinczy és Pethe valószínűleg sosem találkoztak személyesen. Pedig erre lett volna alkalom pl. 1815 tavaszán, amikor Kazinczy Bécsben járt – lányának keresett francia nevelőnőt –, Pethe pedig ott szerkesztette a Nemzeti Gazdát. Később – légvonalban mindenképpen – közelebb kerültek egymáshoz, hiszen Pethe 1825-ben Erdélybe, Kolozsvárra költözött. Kazinczy egy évvel korábban vett részt egy erdélyi utazáson, melynek során Kolozsvárra is járt. Eljátszhatunk a gondolattal, ha egy évvel később jár arrafelé, vajon találkoztak volna-e?

Pethe pár hónappal élte túl a széphalmi mestert. A tiszteletes tudós⁵⁸ Kovásznai Kovács Ferenc, szilágysomlyói „reformata ekkla” híres papja így örökítette meg halálhírét 1832-ben az eklézsia anyakönyvében: „Február Hónap 26. Eltemettetett Néhai Kis-Szántói Tek. Pethe Ferencz úr a Duna Mellyéki Fő Tiszt. Supertintendentzia Assesora, több Magyarországi és Erdélyi Tek. Vármegyék Tábla-Bírája ... Megholt ezen széles tudományu férfiu e f. é. Febr. 22-kére virradólag éjjeli 2 és 3 óra között. Predikáltam felette Pred: 9. 12. utolsó tzikkejéből. Orált a Bagosi Ekkla Predikatora Tiszt: Fazekas József úr”.⁵⁹

⁵⁵ Kádár Zoltán – Priszter Szaniszló: Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban. A magyar biológia rövid kultúrtörténete a kezdetektől a reformkorig (1829). Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 135.

⁵⁶ Czínke F. .... Tudományos Gyűjtemény, 1817. II. füzet, 121-124.

⁵⁷ KazLev. XXIII. 252.

⁵⁸ Lásd pl. a Magyar Kurirban 1823. aug. 8-án publikált „Calculus vagy Vesekő ellen való orvosság” c. dolgozatát!

⁵⁹ Incze Lajos: Nemes kis-szántói Pethe Ferencz (Volt, nincs, lesz). Szilágy-Somlyó, 1902. 20. sz. 1-2. A kiválasztott öszövevetségi textus: „semmi cselekedet, okoskodás, tudomány és bölcsesség nincs a Seolban [sírban], ahová menendő vagy”.

STEINER JÓZSEFNÉ

Kazinczy Ferenc emlékjelei itthon és külföldön

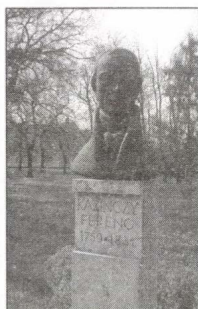
Steiner Józsefné nagyapádi képes levelezőlap gyűjtő az évek során látogatás és levelezés útján kapcsolatba lépett azokkal a helyekkel, ahol Kazinczy Ferencnek valamilyen emlékjelet állítottak. Az összegyűlt anyagból tablókat állított össze, melyeket 2010-ben kiállításon a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumban bemutatott. Képanyagát most a települések betűrendjében évkönyvünk olvasóinak is elérhetővé tesszük, hogy ezzel is ösztönzést adjunk Kazinczy helyi kultuszának. A képek mellett tájékoztató adatokat közlünk nagyrészt a gyűjtő, részben egyéb források információi alapján. (A Szerk.)

ABONY (Pest megye)

A Beöthy-Kazinczy-kúria ma speciális otthon; parkjában áll az író mellszobra, *Martsa István* alkotása (1973).

Kopjafa emlékeztet a Kazinczyak egykori sírkertjére.

ALSÓREGMEC (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A szülői ház helyén emlékjelet magasodik. A bronz-tábla alkotója *Pócsik István* (1987); Kazinczy mell-szobrát *Pál Mihály* készítette (2000).

BALATONFÜRED (Veszprém megye)

Emléktábla a volt Horváth-házon, ma zeneiskola.

BEREGSZÁSZ (Kárpátalja, Ukrajna)

Az egykori vendégfogadó falán kétnyelvű emléktáblát helyeztek el, ahol a rab Kazinczy útban Munkács felé megpihent. A városban utcát is elneveztek róla, annak elején magyar nyelvű tábla emléket szentelt reá.

BRÜNN (Brno, Csehország)

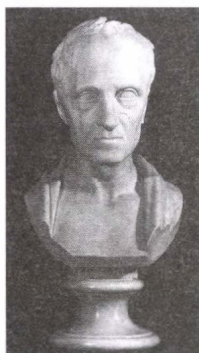
Emléktábla a spielbergi várbörtön folyosóján, Kazinczy egykori cellája előtt (1927). Kétnyelvű márványtábla a várfalon (1964).

BUDAPEST

Kazinczy-kút a budai Bécsi kapu téren, Pásztor János alkotása (1936). A közeli ferences rendházban (Úri utca 53.) raboskodott Kazinczy, ott hirdettek ítéletet fölötte.

Budán, a Nemzeti Galériában látható *Ferenczy István* Kazinczy-portréja (1827), Pesten a Nemzeti Múzeum kertjében áll *Vay Miklós* alkotása (1861).

A Deák Téri Evangélikus Gimnáziumban a Kufsteinban fogságot szenvedett magyarok emléktábláján Kazinczy neve is szerepel. Márványból készült mását 1937. július 10-én helyezték el a kufsteini Császár-toronyban.

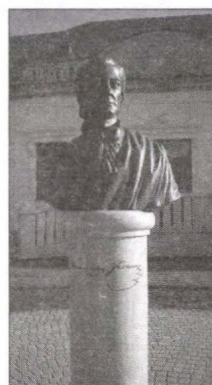

Kazinczy mellszobra a csepeli Kazinczy Ferenc Általános Iskolában, *Köszeghy Gabriella* alkotása (2007).

BUGYI (Pest megye)

Az egykori Beleznay-kúria falán ma emléktábla idézi Bessenyei és Kazinczy látogatását; az előtte álló mellszobra *Janzer Frigyes* alkotása (2008). Az általános iskola Kazinczy nevét vette föl.

DEBRECEN (Hajdú-Bihar megye)

A színházat díszíti Kazinczy álló szobra, *Ungvári Lajos* alkotása (1960); a ref. kollégium udvarán lévő relief *Pásztor János* műve (1938).

DÉDÁCS (Erdély, Románia)

A Gyulayak egykori kastélyának parkjában emlékkő hirdeti Kazinczy látogatásának (1816) emlékét; ezt maga az író tervezte meg.

ENCS (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Az általános iskolában látható Kazinczy fehér márvány mellszobra, *Gyurcsik Ferenc* műve (1997), valamint az író bronzozott domborműves képe.

ÉRSEMJÉN (Partium, Románia)

Nem áll már Kazinczy szülőháza, de két tábla emlékeztet rá szülőfalujában. Az író bronz mellszobrát *Horvay János* alkotta (1907). Ránk maradt viszont a család által használt oszlopos kúria, a mai emlékház, amelyben Kazinczy is többször időzött.

FELSŐZSOLCA (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A névadó bronzportróját *Varga Éva* szobrászművész készítette el a Kazinczy Ferenc Általános Iskola számára (1990).

GÖNCRUSZKA (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Az egykori Krainyk-kúria, valamint az iskolaépület előtt egy-egy kőből faragott Kazinczy-mellszobor áll, mindkettő *Borsos István* alkotása, (2001, 2007). Kazinczy gyakran ellátogatott a faluba itt élő Klára húgához.

GYŐR (Győr-Sopron-Moson megye)

A Kazinczy Ferenc nevét viselő gimnáziumban két mellszobor látható: *Földesy Mária*, illetve *Lesenyei Márta* (1971) alkotása.

HAJDÚBAGOS (Hajdú-Bihar megye)

A református templom falán 1971-ben helyezték el Kazinczy Ferenc, Molnár Borbála és Dombó Márton közös emléktábláját.

KAPOSVÁR (Somogy megye)

Színezett terrakotta Kazinczy-portrét készített 2000-ben *Gera Katalin* szobrászművész (a szobor magántulajdonban van).

KARANCSLAPUJTÓ (Nógrád megye)

Mocsáry Antal egykori kúriájának (a mai óvodának) falán 2009-ben helyezték el emléktáblát.

KASSA (Felvidék, Szlovákia)

Az egykori Fekete Sas Fogadó, Kazinczy egyik kassai szállása falán helyezték el az író kétnyelvű, domborműves emléktábláját (1994), melynek alkotója *Bartusz György*. *Löffler Béla* is megformázta Kazinczy portréját.

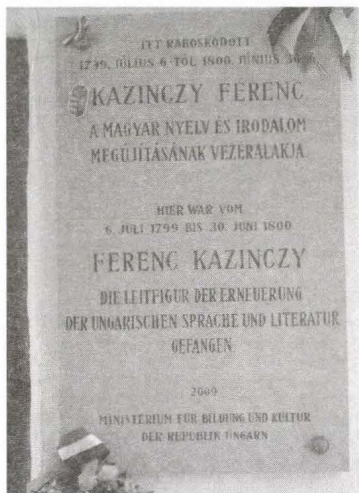
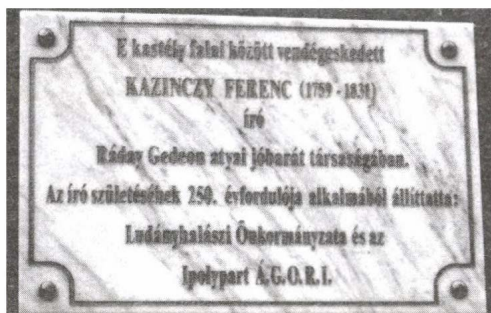
KÉSMÁRK (Felvidék, Szlovákia)

Az 1768/69-ben itt tanuló Kazinczy egykori szálláshelyén emléktáblát helyeztek el ünnepélyesen, amelyet azonban 1920 után megsemmisítettek.

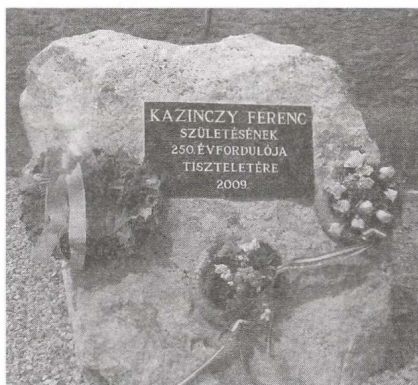

KUFSTEIN (Tirol, Ausztria)

A pesti evangélikus leánygimnázium 1937-ben Lux Elek terve szerint vörösmárvány emléktáblát készítettett a Kufsteinben raboskodó magyar hazafiak emlékére. Kazinczy egykori cellája előtt 2009-ben helyezték el külön, új márványtáblát.

LUDÁNYHALÁSZI (Nógrád megye)

Emléktábla a ludányi volt Ráday-kastélyon (2009).

MÁD (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A Kazinczy-parkban emlékkő táblával (2009). Az írónak szülője volt a községben.

MAROSVÁSÁRHELY (Erdély, Románia)

A Kultúrpalota homlokzatára más jeles alkotókhoz hasonlóan Kazinczy nevét is bevették (1913).

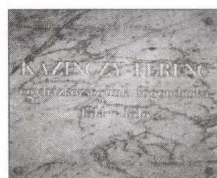
MISKOLC (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Az avasi III. Sz. Általános Iskola Kazinczy Ferenc nevét vette fel; állandó kiállítás ismerteti itt az író életútját, alkotói pályáját.

MUNKÁCS (Kárpátalja, Ukrajna)

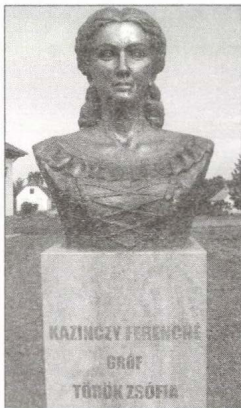
Emléktábla a munkácsi várban.

NYÍRBOGDÁNY (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)Domborműves Kazinczy-portré, *Sebastyén Sándor* műve (1989) az író nevét viselő általános iskolában.**PANNONHALMA** (Győr-Sopron-Moson megye)Kazinczy Ferenc festett gipszszobra a róla elnevezett művelődési házban. *Szombathelyi László* alkotása (2000).**SÁROSPATAK** (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)Az Iskolakertben áll 1931 óta Kazinczy Ferenc és fia, Kazinczy Lajos bronzszobra, *Maugsch Gyula* alkotása.**SÁTORALJAÚJHELY** (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)Pátzay Pál Kazinczy-szoborportréja (1968) a Városháza udvarán áll. Emléktábla utal a Városházán az írónak a levéltárban végzett tevékenységére, a református templomban pedig az író egyházi főgondnoki működésére. Kazinczy bronz domborművű portréját a Kazinczy Ferenc Általános Iskola számára *Lavottha Géza* készítette (1978). *Borsi Antal* az író egészalakos szobrát alkotta meg (2011).

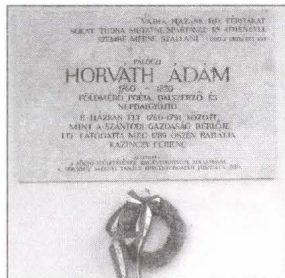

SOLTVADKERT (Bács-Kiskun megye)

Bronz portré a Szent Korona Cukrászdában, Windecker Zoltán műve.

SZABOLCSVERESMART (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

Kazinczy Ferenc (1999) szobra a róla elnevezett általános iskola, Török Sophie (2008) portréja a községháza előtt; mindkettő Borsi Antal műve.

SZÁNTÓDPUSZTA (Zamárdi, Somogy megye)

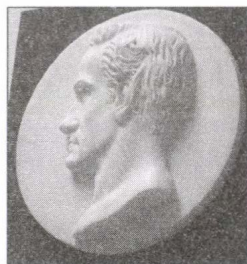
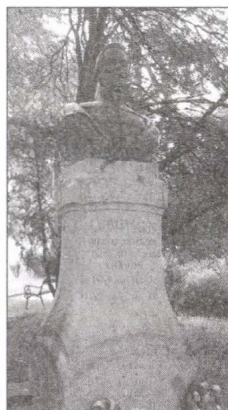
Az egykori intézői lakon az emléktábla Kazinczy 1789. évi látogatását említi (1980)

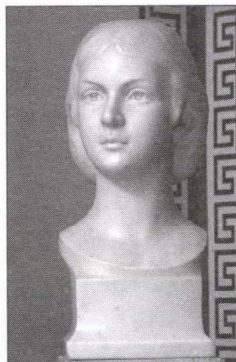
SZEGED (Csongrád megye)

Kazinczy-relief a Dóm téri Panteonban, Horváth Géza alkotása (1930).

SZÉPHALOM (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A Kazinczy Ferenc emléksarnokban álló márvány szoborportrét Ferenczy István nyomán Marsalkó János formázta, a márvány reliefet Vay Miklós készítette (1869), Török Sophie márvány mellszobra Maugsch Gyula alkotása (1934) Itt látható Pesky József, Stunder János Jakab és Donát János festménye az íróról. A parkban álló Sophie-szobor Borsi Antal munkája (2008). Kazinczy Lajos szobrát Tóth András (1910) készítette.

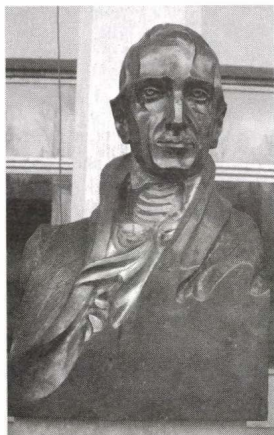

SZERENCS (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)
2009-ben díszes utcanévtáblát helyeztek ki.

TÁPIÓGYÖRGYE (Pest megye)

Kazinczy bronz mellszobrát a róla elnevezett általános iskola előtt állították fel.

Szórádi Zsigmond alkotása (2005).

TAPOLCA (Veszprém megye)

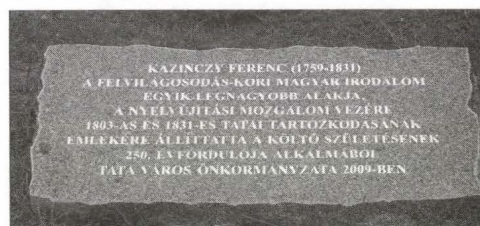
A Kazinczy nevét viselő általános iskolában emlékfalat készítettek, az iskola udvarán pedig bronz reliefel ékesített emlékkövet állítottak.

TATA (Komárom-Esztergom megye)

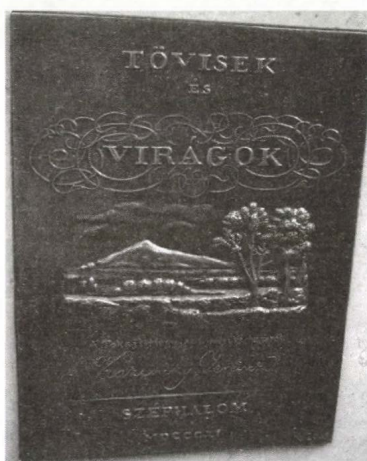
Emlékpadat állítottak a Cseke-tó partjára (1964). 2009-ben helyezték el az elpusztult emléktábla helyett az újat. Az egykori Szarka Fogadón 1961 óta emlékeztet tábla Kazinczy tatai tartózkodására.

TISZAÚJVÁROS (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A Kazinczy Ferenc Általános Iskola előcsarnokában a névadó mellszobra áll, Szalai Géza alkotása (1995).

TOKAJ (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A Tokaji Írótábor 2009. évi programja keretében avatták fel Oláh Katalin Kazinczy tiszteletére alkotott domborművét a Tokaji Ferenc Gimnáziumban.

TORNALJA (Felvidék, Szlovákia)

A Tornallyay család egykori kúriájának falán 2000-ben helyezték el Kazinczy Ferenc és Kazinczy Lajos közös emléktábláját.

Az alapiskola Kazinczy nevét vette fel. Az előcsarnokban helyezték el Kazinczy portréját, Cselényi Árpád művét és egy idézetet tőle:

VÁC (Pest megye)

A püspöki palota falán elhelyezett emléktábla idézi fel 2009 óta Kazinczy egyik váci látogatásának emlékét.

CSORBA SÁNDOR

Adatok az *Érsemjéni Kazinczy Ferenc, Fráter Lóránd és Csiha Kálmán Emlékmúzeum* történetéhez

Érsemjén története nem emelkedik ki a sorsfordító történelmi eseményekhez köthető magyar települések története közül. Mégis elmondhatjuk, hogy az itt született, nevelkedett három rendkívüli személyiségen keresztül Érsemjén neve is örökre beíródott az egyetemes magyarság kultúrtörténetébe. Nem véletlen hát, hogy részben hálából, részben nemes büszkeségből a semjéniek igyekeznek méltó emléket állítani nagy szülötteiknek. A neves semjéniek kultuszának ápolása már a XIX. század második felében megkezdődött a Kazinczy emléktáblák és az emlékobeliszk felállításával. A folyamat folytatódott a XX. században Kazinczy szobrának 1907-es felavatásával, majd hosszú szünet után az 1990-es években új lendületet vett. Bár az igény már korábban megformálódott rá, egy semjéni Kazinczy-emlékhely kialakítására csak az 1989 decemberében bekövetkezett rendszerváltást követően nyílt lehetőség. A kommunista rezsim évtizedeiben ugyanis egy ilyen kezdeményezés könnyen politikai ellenállást válthatott volna ki a helyi, de akár a felsőbb autoritások részéről is.

Az 1990-es évek elején megteremtődtek tehát egy K a z i n c z y - e m l é k s z o b a kialakításnak adminisztratív lehetőségei, sokkal kevésbé az anyagi feltételek. Elsősorban helyet, otthont kellett találni a kiállításnak. Több szempontból is az egykori református fiúiskola épülete tűnt logikus választásnak. A rendszerváltást megelőző években szolgálati lakásként működött, egykori lakói pedagógusok voltak, akik a '89-es események után elköltöztek a faluból. Mivel az épület az emlékszoba alapításának idején állami, azaz önkormányzati tulajdonban volt, illetve figyelembe véve, hogy a gyűjtemény kialakításában az önkormányzat is részt vállalt (ekkor a községnek már magyar polgármestere volt), teljesen ésszerű döntés volt az üresen maradt épület ez irányú hasznosítása. Ezen kívül más érv is a fiúiskola mellett szólt: az épület mindössze néhány méterre található Kazinczy mell-szobrától, így a szobrot meglátogatók könnyen átfáradhattak a szomszédos épületbe. Ebben a korszakban a múzeumnak nem volt állandó nyitva tartása, kulcsait a református lelkész őrizte, aki az igen közel fekvő parókiáról akár láthatta is, ha látogatók érkeztek. Az átvétel idején az épület meglehetősen rossz állapotban volt, a kiállítás kialakítása előtt (önkéntes munkával) fel kellett újítani, amiben Balácsi Józsefnek, Érsemjén jelenlegi polgármesterének figyelemreméltó érdemei vannak. Nem álltak rendelkezésre múzeumi tárlók sem, ezért az iskolából hoztak át néhány asztalt, hogy ezekre az összegyűjtött kiállítási anyag egy részét elhelyezhessék. Csányi Ferenc, helyi asztalos adományként néhány polcot

A régi kiállítás részlete

készített. Szintén adományként került az emlékház gyűjteményébe egy szecessziós stílusú almárium is, amely a kiállítóteremben került elhelyezésre.

A kiállítás létrehozói a helyi általános iskola pedagógusai voltak, akik közül ki kell emelnünk Nagy Katalin és Tarr Erzsébet magyarszakos tanárnők nevét, illetve Adorján Ilona, Kecskés Éva, Varga Piroska, Ari László és Horváth Irén pedagógusok neveit, akik a gyűjtő és szervező munkából oroszlánrészt vállaltak. A pedagógusokon kívül említésre méltóak Szabó László református lelkész, Kereszturi Lajos és Nagy Gyula nevei is, akik önzetlenül és fáradhatatlanul szolgálták az emlékház alapításának ügyét. Az 1991-ben kialakított gyűjtemény tematikai szempontból három csoportra osztható: Kazinczy élete, munkássága és emlékének ápolása. A kiállítás szöveges magyarázatok nélkül, képeken és dokumentumokon keresztül mutatta be Kazinczy Ferenc életének fontos momentumait. A dokumentumokat néhány, Kazinczyt, illetve szülőházát ábrázoló festmény és grafika egészítette ki. A festmények alkotói Niederkorn János székelyhídi (Kazinczy öregkori portréjának és szülőházának megfestője) és Csűri Katalin érmihályfalvi (egy Kazinczyt fiatalon ábrázoló portré alkotója) amatőr festők. Lényegesnek tartjuk felhívni a figyelmet, hogy a korabeli lehetőségek, a technikai fejlettség szintje és főképp az anyagi források hiánya nem tették lehetővé egy gazdagabb, korszerűbb kiállítás létrehozását. Szintén említésre méltó tény, hogy Kazinczy személyes tárgyai az anyaországban maradtak, érsemjéni tartózkodásának pedig sajnálatos módon nem maradtak tárgyi emlékei. Az emlékszobában került elhelyezésre Kazinczy szülőházára – Bossányi Ferenc 1931-ben lebontott kúriájára – 1859-ben elhelyezett gránit emléktábla is, amely előzőleg a református templomban várta, hogy újra nyíltan hirdethesse a nyelvújító semjéni kötődését. Az emlékszoba hivatalos átadására 1991. augusztus 25-én, a negyedik érsemjéni Kazinczy emlékűnnep alkalmával került sor. Az első emlékűnnep megrendezésére születésének centenáriumán (1859), a másodikra mellszobrának avatása kapcsán (1907), míg a harmadik megszervezésére halálának centenáriumán (1931) került sor. Az emlékszoba és majd a későbbi kiállítások kezelésének szerepét is Érsemjén önkormányzata vállalta fel.

Nem kellett sokat várni a szintén semjéni származású Fráter Lóránd emlékszobájának felavatására. Fráter, az egyik legkiválóbb és legismertebb magyar nótaszerző tulajdonképpen huszártiszt volt, de nevét mára már teljesen a nóták világához kötik. Az ő emlékkiállítása is a református fiúiskolába került, a Kazinczy emlékszoba szomszédságába. Kezdetben, a Fráter-emlékszoba gyűjteménye igen szerény volt, azonban az évek folyamán, a kutatások elmélyülésével, folyamatosan bővült. A Fráter-kiállítás gerincét is az élethez köthető dokumentumok, fényképek alkotják, ehhez járulnak hozzá a valószínűleg az 1928-as amerikai koncertkörút alkalmával készült, Fráter nótáit és énekhangját őrző gramafonlemezek. Az emlékszoba északi falára került az eredetileg (1942-ben) Szamosúj-

Az első emlékház (1994)

váron, a huszárlaktanya falán, Fráter Lóránd emlékére elhelyezett emléktábla, mely később eltűnt. 1992-ben talált rá Tolnay Tibor nagyváradi festőművész, aki a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaságnak adta át. Így 1994. december 4-én sor kerülhetett az emléktábla és az emlékszoba együttes felavatására.

2004-ben az érsemjéni református gyülekezet hivatalosan is visszakapta a korábban már használatba vett, a kommunizmus idején önkormányzati tulajdonban lévő fiúiskola épületét, amely több mint egy évtizeden át otthont adott az emlékszobáknak. Emiatt a kiállításoknak új épületet kellett keresni. Szempont volt, hogy az új épület szintén a falu központjában legyen. Érthető, hogy a választás az akkor nemrégén elhunyt Moţ Augustin házára esett, amely – amellet, hogy

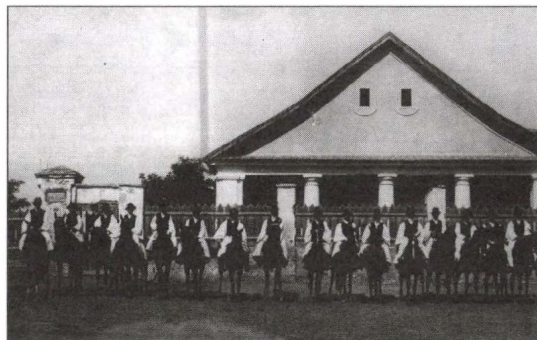
központi fekvésű – egyike a falu legpatinásabb épületeinek. 2004-ben Érsemjén önkormányzata megvásárolta a műemlék értékű kúriát, és megkezdte a felújítási munkálatokat. Annak ellenére, hogy telekkönyvi adatokkal jelen pillanatban még nem alátámasztható, Kazinczy Ferenc leírásai alapján úgy tűnik, hogy az épületet eredetileg Bossányi János, Kazinczy nagyapjának bátyja birtokolta. Később a Kazinczyakkal rokon Krajnik Ödön birtokába került, majd 1917-től Schell Bauschlatt Ferenc vásárolta meg, akitől 1920-ban Roxin Tivadar birtokába került. Ezért emlegetik a helyiek még ma is Roxin-kúriaként. Roxintól vette meg az épületet a már említett Moţ család, végül az önkormányzat. Az új székhely átadására 2005 áprilisában került sor. Erre az alkalomra Csorba Terézia tanárnő – több éves kutatási eredményeit felhasználva – értékes dokumentumokkal bővítette ki a Fráter Lóránd-kiállítást, létrehozva egy új emlékszobát is, amely a tágabb Fráter család történetével és kiemelkedő személyiségeivel foglalkozik.

1929-ben szintén Érsemjénben született a kárpát-medencei magyarság XX-XXI. századi történetének egyik legemblematikusabb személyisége, Csíha Kálmán. Az elveiért börtönt is vállaló református lelkipásztor 1990 és 2000 között Erdély püspöke volt, majd kortárs prófétaként járta a világon szétszóródott magyar közösségeket hirdelve Isten igéjét, ápolva a magyar érzelmeket. 2007 novemberében Teremtője magához szólította, földi maradványait Marosvásárhelyen helyezték végső nyugalomra. Néhány hónap múlva szülőfaluja (a Csíha család, különösen Nagyné Csíha Emese hathatós segítségével) emlékszobát rendezett be számára a Bossányi-kúria egykori ebédlőtermében. Az átadó ünnepségre 2008. augusztus 24-én került sor, a tizedik falunapi rendezvénysorozat részeként. A kiállítás a falakon elhelyezett tablókön keresztül, képekkel szemlél-

Az egykori Bossányi-kúria (1931)

tetve, szöveges magyarázatokkal ellátva vezeti végig a látogatót Csiha Kálmán életének fontos momentumain. A falakon elhelyezett tárlók számos személyes kötődésű tárgyat tárnak az érdeklődők elé. A kiállítás eszmei szempontból legbecsesebb darabjai Csiha első lelkési palástja, díszmagyarja, illetve a Szentírás, melyre a püspöki esküt tette. A Csiha Kálmán-emlékszoba felavatásával Érsején mindhárom rendkívüli szülöttének sikerült emléket állítani. Érdeemes megemlíteni, hogy 2009. augusztus 23-án Fráter Lórándnak, míg december 21-én Csiha Kálmánnak is szobrot emeltek szülőfalujuk központjában, a Kazinczy-szobor közelében.

Természetesen ezzel az emlékszobák története nem zárult le. 1991-től Érsején önkormányzata erejéhez mérten igyekszik az emlékhelyet nem csak fenntartani, de folyamatosan fejleszteni is. 2005-ben a helyi képviselőtestület határozatot hozott, miszerint a község mindenkor könyvtárosa köteles biztosítani az emlékszobák nyitva tartását és a látogatók számára az idegenvezetést. Így a látogathatóság régi problémáját sikerült orvosolni. 2009 újabb mérföldkő az intézmény történetében, hiszen ekkor kapta meg a működési engedélyt a romániai Kulturális Minisztériumtól, így hivatalosan is emlékmúzeum lett. Hivatalos neve *Érsejéni Kazinczy Ferenc, Fráter Lóránd és Csiha Kálmán Emlékmúzeum*. A következő év őszén több, partiumi múzeummal együtt az interneten is publicitást kapott. Weboldal készült, amely a semjéni múzeumot is ismerteti, így a távolról érkezőknek jóval egyszerűbb lett a múzeum felkeresése (www.partiumimuzeumok.ro).

Szintén 2010-ben a Tiszta Formák és az Eurotrans alapítványok támogatásával lehetőség nyílt két terem világítástechnikai fejlesztésére. A Tiszta Formák Alapítvány a már húsz éves Kazinczy-emlékkiállítás cseréjére is nyújtott anyagi támogatást, azonban ennek kivitelezésére csak 2011-ben kerülhetett sor. Az új kiállítás megvalósításában rendkívüli segítséget nyújtott a Kazinczy Ferenc Társaság, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum, illetve a Magyar Nyelv Múzeuma.¹ Az avatóünnepségre 2011. augusztus 22-én került sor; dr. Kovács Dániel, a Kazinczy Ferenc Társaság alapító elnöke mondott megnyitó beszédet.

A kutatási tervek között szerepel annak bizonyítása, hogy a múzeum épülete azonos Bossányi János egykori kúriájával. A további tervek közül megemlítjük az épület állagmegőrző munkálatainak elvégzését (elsősorban a tetőzet és az eresz javítása), a kiállítások további korszerűsítését, illetve a múzeum népszerűsítését.

¹ Anyagi támogatók: Tiszta Formák Alapítvány, Szombathely; Eurotrans Alapítvány, Kolozsvár. Segítő személyek: Csépanyi Katalin, Deák Piroska, Fehér József, Kardhordó Kálmán, Kemecsei Balázs, dr. Kovács Dániel, dr. Messik Miklós, Nyiri Péter, Szigeti Sándor, Vasné Nagy Edit.

SZILÁGYI PÉTER

Ki is az a Kazinczy?

Gyakorló pedagógusok sokszor szembesülhetnek a címben feltett kérdéssel, bármely íróról is legyen szó. A gyerekek rendszerint keverik az írók, költők személyéhez, életrajzához köthető adatokat. Van olyan felülről sugallt pedagógiai irány is, amelyik újabban értelmetlen dolognak tartja, és el is veti az életrajz tanítását. Felesleges, hiszen a tanulók többsége úgylis nehezen olvas, akkor inkább olvassunk velük szépirodalmi szövegeket. Ne terheljük a gyerekeket fölös információkkal! Nincs is ebben semmi kárhoztatni való. Persze, hogy elsődleges a szépirodalmi szöveg. Csak ne dobjuk ki a fürdővízzel a gyereket is!

Fontos a megfelelőképpen és megfelelő mennyiségben adagolt életrajzi háttér. Fontos az írónak, mint embernek a bemutatása és megismertetése a leendő olvasókkal. Bármelyik művész közelebb kerülhet így a gyerekekhez. Régi bölcsesség, hogy ha jobban megismerünk valakit vagy valamit, közelebb is kerül hozzánk, jobban megértjük és talán könnyebben el is fogadjuk. Így vagyok én pedagógusként a sokat kárhoztatott életrajzzal is.

Életrajz tanítására, egy író személyiségének a jobb, alaposabb, árnyaltabb megismerésére nemcsak a tanítási óra, sőt elsősorban nem az, hanem a szakköri, múzeumpedagógiai foglalkozások vagy az irodalmi olvasótáborok alkalmasak leginkább. Ezzel szembesültem 2008-ban a PIM által szervezett *A Pál utcai fiúk* irodalmi olvasótáborban, s 2009 nyarán is az ugyancsak a Petőfi Irodalmi Múzeum által szervezett *Kazinczy*-táborban. A tábor apropóját a nagy nyelvújító születésének 250. évfordulója szolgáltatta. Megmondom őszintén, még bennem is kétségek merültek fel azzal kapcsolatosan, hogy felkeltheti-e akár egy olvasótábor is a Kazinczy iránt való érdeklődést a gyerekekben. A tanulók számára igen-csak távoli, a jelentől jócskán különböző korszak az, amelyben a széphalmi mester élt.

Vagy mégsem?

Hogyan lehet közel hozni korunkhoz a korszakot s az egykor benne élő embert? Erre a kérdésre kerestem a választ a tábor megvalósítása során.

Hogyan tanulunk ma Kazinczyról? Többször a gyerekektől – nyelvi nehézségek miatt is – távol álló nyelvújítót ismerjük meg. Jobb esetben megtanulunk tőle néhány epigrammát is, vagy a tankönyvszerző által nem éppen szerencsésen kijelölt részletet olvasunk el a *Fogságom naplójából*.

Többször tapasztaltam már, s nem csak az említett költővel kapcsolatosan, hogy nagyon sok gyereknek az órán hallott információk kiperegnek a fejéből. Nem kötődnek olyan élményekhez, melyek elősegítenék a bevésést. Sokszor olyan, mintha el sem hangzott volna. (Persze, ennek több oka van.) A gyerek számára fontos az élmény, fontos a vi-

lön szókincsbővítő játékokat is játszottunk, hogy játékos formában juttassuk tanítványainkat új ismeretekhez. Az olvasott, látott, hallott információkat megvitattuk. Kérdeztünk egymástól, beszélgettünk. Öröm volt látni, s egyben nagy meglepetést okozott, hogy milyen fegyelmezetten, odafigyeléssel hallgatták múzeumpedagógus kolléganőnk felolvasását a gyerekek. Pedig nem ifjúsági irodalmat, hanem Kazinczy *Fogságom naplójának* egy részletét olvasta fel nekik, a kiállítás ide vonatkozó részletének megtekintése után.

Kazinczy naplói kapcsán mi is elkészítettük a saját naplónkat. Erre az Iparművészeti Múzeum múzeumpedagógusai segítségével nyílt lehetőségünk. S ha már elkészítettük, írtunk is bele. Esténként, a nap zárásaként vagy másnap délelőtt minden gyerek beírta a saját naplójába, hogy mi történt vele az adott nap. Nemcsak a fogalmazást, az írást lehetett gyakorolni, megbeszéltük a dátumozás régi és napjainkban használt módjait is. Nagy meglepetésként ért minket kolléganőmmel, hogy senkit sem kellett arra biztatni, hogy írjon. Mindenki csendben, fegyelmezetten dolgozott, hiszen a saját maga által készített naplóba írt, amit a tábor végén hazavihetett, s otthon felolvashatta belőle nyári élményeit.

Az Iparművészeti Múzeumban megtekintettük a korszakhoz kapcsolódó Haydn-kiállítást. A gyerekek ámulva csodálták a régi használati tárgyakat. A foglalkozás során behallgathattunk Haydn zenéjébe, megismerkedhettünk a klasszicista, a rokokó és az empire stílus elemeivel. Megfigyelhették a tanulók, hogy régen a praktikum és az esztétikum kéz a kézben járt. A Magyar Országos Levéltárban rendhagyó történelemóra kereteiben ismerkedhettünk meg a magyar történelem jeles eseményeivel, személyiségeivel. A levéltár épületében található freskók voltak nyitott történelemkönyveink. Nagy meglepetést okozott, hogy bemehettünk a levéltár raktárába, s ott számunkra soha nem látott régi könyvekbe nézhettünk, olvashattunk bele. Egy foglalkozás keretében mindenki elkészítette saját emlékkönyvét. Az emlékkönyvkészítés kiindulópontja Kazinczy Iphigenia, Fizsi emlékkönyvének a megtekintése volt, melyből egy kis fénymásolt részlet elolvasásával és mai helyesírás szerinti átírásával mindenkinek meg kellett birkóznia.

Kazinczy és a színház témája kapcsán eljutottunk a Színházttörténeti Múzeum Bajor Gizi Színész-múzeumába. Igaz, itt elsősorban későbbi korok színművészeivel – Bajor Gizi, Márkus Emília, Jászai Mari és Gobbi Hilda – és színházi világával ismerkedhettünk meg, de Kazinczy korának színi életéről is gazdag információkat szerezhettek a tanulók.

Kazinczy és a kertépítés kapcsán eljutottunk a Fűvészkertbe. Itt a kert megtekintése után a park gyepén körbeülve Kazinczy önéletírásából olvastunk fel a kertépítéssel, az angol- és franciakerttel kapcsolatos részleteket. Volt olyan tanuló, aki önként és szívesen olvasta a nem éppen könnyű szöveget. A korábbi *A Pál utcai fiúk* tábor ismereteit is bővítettük, amikor lépten-nyomon Molnár Ferenc és a Pál utcaiak irodalmi emlékeibe botlottunk. Megható volt látni azt az aranyhalas medencét, amelybe a regényben Nemicsek Ernő ül bele.

Kazinczy és a divat témaköre kapcsán Ék Erzsébet iparművész a korabeli viselet- és divattörténetbe avatta be a hallgatókat. Papírfigurákhoz saját divatos ruhát tervezhetett mindenki, s ha a nagyobbak először kicsit dedósnak is találták a feladatot, később nagyon bejöttek és élveztek a munkát. Kazinczy önéletírásából ide kapcsolódó részleteket olvastunk fel a gyerekekkel, s meglepve fedeztük fel a 18. század végi párizsi frizuradivat 21. századi fel-

Grasmeyer: Kazinczy Ferenc árnyképe (1782)

bukkanását a prűgi gyerekek között. Utolsó nap még arra is maradt időnk, hogy árnyképet készítsünk a korabeli technikának megfelelően.

Minden helyszíni és minden kiállítás egy-egy újabb csoda volt a gyerekeknek. Külön gazdagította a programot a millenniumi metróvonalon tett utazás, a Vérmezőn tett séta, a városligeti játék és Vajdahunyad vára megtekintése, vagy a Budai Vár területén megoldott csoportos várjáték. Ennek alkalmával a három gyerekcsoportnak a vár területén önállóan kellett megkeresnie a feladatsorok kérdéseire a válaszokat.

Gyerekeknek, felnőtteknek egyaránt szép élményt és gazdag, hasznos programokat nyújtott a tábor. Mindezt a szállással és az ellátással együtt ingyen, pályázati pénzből valósította meg a Petőfi Irodalmi Múzeum.

Persze, tudom, hogy nem juthat el minden iskola minden diákja ilyen táborba, de az már korábban is megfogalmazódott bennünk, a Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesülete (MIRE) tagjaiban, hogy a nyári irodalmi olvasótáborok szervezését ki lehetne terjeszteni országos szinten több irodalmi emlékhelyre. Két helyszíni egyből beugrott nekem is: Debrecen és Eger. Biztosan sokkal szívesebben olvasnák a gyerekek a *Légy jó mindhaláligot* és az *Egri csillagokat*, ha a helyszínhez kapcsolódó élmények kötődnének a regények világához. Legalább azokat a tanulókat lehetne így megerősíteni és életre szóló élményhez juttatni, akik egyébként is szeretnek olvasni.

Még az az eretnek gondolat is eszembe jutott, hogy speciálisan olyan gyerekeknek is lehetne így tábort szervezni, akiktől eddig távol állt a regények világa. Egy próbát mindenesetre megérne. Ha csak néhány fővel növelni tudjuk az olvasó tanulók számát egy adott közösségen belül, akkor már volt értelme a munkánknak.

KAZINCZY FERENC A. G.

A sétáló Kazinczy

Gondolatok az új szobor avatása alkalmából¹

Amikor két évvel ezelőtt a Kazinczy-évforduló alkalmával itt voltam, arra kértek, hogy járjak fel-alá az újhelyi főtéren, és közben szorgalmasan fényképeztek. Mondták, hogy terveznek egy szobrot a sétáló Kazinczyról, és mivel én az ükonokája vagyok talán hansonlít az én járásom az övéhez. Ez kedves gondolat volt, de bizony eléggé meghígult bennem Kazinczy vére, véremnek

csak az 1/16 részét teszi az ki. Van azonban még egy hasonlóság: elég öreg vagyok már, és Kazinczyt is öregnek nézték – az akkori viszonyokhoz képest – amikor rendszeresen járta az utat Széphalom és a sátoraljaújhelyi levéltár közt. A levéltárból Kis Jánosnak írt leveléből idézem: „Széphalom ide csak egy óra, gyalog a’ réten szép sétáló. szekérútja hosszabb és rosszabb; ’s így ki és be inkábbára gyalog megyek, ’s olly erőben, hogy sehol meg nem kell pihennem, pedig Octób. 27d belépek a’ 67dikbe”. Gondolom, hogy ezt a bejárást jelképezi a szobor.

Én régebben azt hittem – és bizonyára sokan gondolják így –, hogy a Zemplén megyei levéltár rendbehozása valamiféle ínségmunka volt, amire azért kapott megbízást Kazinczy, mert segíteni akartak nyomorult anyagi helyzetén. Hiszen ez a feladat nem tűnik méltónak magas műveltségéhez és alkotóképességéhez. Tíz éven át, 1821 tavaszától szinte a haláláig foglalkozott az iratok rendezésével. De helytelen lenne ezt a feladatot lebecsülni, mert valóban szükség volt rá. A levéltár teljes rendetlenségbe került. Már 1812-ben nyilatkozott Kazinczy annak okáról, hogy miért nem lehetett rátalálni az országgyűlési naplókra. A közgyűlés megbízott egy személyt azzal, hogy vizsgálja meg az ügyet közelebbről, de – úgy látszik – kevés sikerrel. 1815-ben a közgyűlés felkérte Kazinczyt a levéltár rendezésére. Sokáig késlekedett a válasszal, amit többek közt azzal indokolt, hogy gondban volt, hogy elfogadja-e az ajánlatot, de végül is a körülményekre hivatkozva lemondott róla. 1820-ban újra felkérték, hogy két tisztviselő segítségével rendezze az archí-

¹ Elhangzott Sátoraljaújhelyen 2011. szeptember 24-én Borsi Antal Kazinczy-szobrának avatási ünnepségén.

vumot. Egy évre rá részletes javaslatot nyújtottak be arra, hogy hogyan kellene ezt a feladatot megoldani. Kazinczy akkor azt magára vállalta.

Miért fogadta el Kazinczy 1821-ben a rendezés feladatát, amit 1815-ben visszautasított? Ezt teljes biztonsággal nem tudhatjuk. Bizonyára több tényező játszott szerepet ebben.

1819-ben véget ért a neológusok és az ortológusok közti, egy évtizedig tartó heves vita, amelyben Kazinczy vezette a neológusokat. A vita lezárásával elérte a pályafutásának csúcspontját. Elismerést nyert mindazért, amit tett, de mások lettek a magyar irodalom zászlóvivői. Nem hozzá fordultak már véleményt kérni, segítséget keresni. A levelezése is tükrözi ezt; az 1806 és 1818 közötti időszakban évente 200-300 levelet írt és kapott, 1819-től haláláig ez a szám 120-160 körülre csökkent egy-egy esztendőben. Több ideje maradt tehát más tevékenységre.

Az anyagi helyzete is mind rosszabb lett. Hét gyermekéről kellett gondoskodnia; a legidősebb 12 éves, a legfiatalabb néhány hónapos csecsmő volt 1821 elején. Az 1810-es évek folyamán csökkenőben volt a mezőgazdasági termékek ára, és főleg az 1817 és 1819 körüli évek sujtották balszerencsével: a jégeső elverte szőlőtermését, gazdasági épületeinek egy része leégett, szarvasmarhái megdöglöttek. Az anyagi helyzete némileg megjavult az anyja halálával 1812-ben, de az apósa utáni örökség átvételét, amihez sok reményt fűzött, a sógora jogtalanul megakadályozta. A sok évig húzódó perek költsége felemésztette az egész hagyatékot. Kazinczynak szüksége volt a megélhetéshez valami jövedelemre azon kívül, amit a gazdasága hozott számára.

A feladat többnyire elég egyhangú volt, és nagy terjedelme gyakran elcsüggesztette Kazinczyt. 1825-ben írta Guzmics Izidornak: *„Én Február olta mindég itt vagyok. Nem zaklatnak, de a' becsület érzése nógat, hogy végezzem-el a' munkát valaha. ... Tízezer pernél több ment keresztül kezemen. Az én dolgom csak az volt, hogy tekintsem-meg, megvan e, s minden hozzá tartozó Actájával, 's ott van e a' hol lennie kell.”* Szintén Guzmicsnak írta 1825-ben, a születésnapján: *„Ime ma lépek 67dik évembe, eléggé ifju erőben, 's győzve az Archivumi munkát, melly mellett éjjelig és virradatkor gyertyázok. De meddig tarthat az? Az öreg erőnek egy döcczenés, 's felfordul. ... Esztendők kellenek, hogy a' mibe fogtam, rendben hagyhassam.”* 1826-ban pedig Dulházy Mihálynak írta: *„Énnékém mindég új meg új dolgot adnak az Archivumban. Szeretném, ha végre kész lehetnék. Ha ifjabb lennék, gyönyörködve tölténém ott napjaimat. Belé esvén, azon leszek, hogy maradékunk hasznosnak ítélhesse munkálkodásomat.”*

De távolról sem minden volt egyhangú. Kazinczy külön figyelemmel kezelte a történelmi jelentőségű okmányokat. Már Szirmay Antal gyűjteni kezdte a nevezetes emberek kézíratait, Kazinczy folytatta ezt, s maga készített róluk mutatót két vaskos kötetben. Feljegyezte kultúrtörténeti, családtörténeti, megyei vagy hazai történetünkre vonatkozó jellegzetességeket, és néha nyelvtörténeti vagy néprajzi magyarázatokkal látta el őket. Hőgye István sok példát állított össze azokról a feljegyzésekről, amelyek bizonyítják Kazinczy széleskörű tájékozottságát a hazai viszonyokban.

A levéltár rendezése jól illik Kazinczy alapvető jellemvonásaihoz. Ő rendszerető, struktúrát építő ember volt, úgy ahogy azt a versei is mutatják. A metrikus versek írása pontos szabályok betartását követeli, amelyeket a magánhangzók hosszúsága, a hangsúly el-

helyezése határoz meg. A neoklasszicista verselés intellektuális feladatnak mondható, ahol a forma gyakran elnyomja az érzelmet. Sokáig dolgozott egy-egy versén, javítgatta, tökéletesítette azokat. A klasszikus szobrokban, képekben is a részletek tökéletességére és összhangjára helyeződik a súly, ami ugyan szép, harmonikus műveket teremt, de ritkán mutat érzelmet. Kazinczy öreg korában látta, hogy miként váltja le a klasszicizmus szépségideálját a romantika érzelmi világa. Érzelmeket nem lehet pontosan kifejezni, azokat nehezen lehet rendben tartani. Részletek kihagyásával, széles ecsettel festették már a képeket. Ez neki nemigen tetszett. A levéltár rendjének helyreállítása tudat alatti kielégülést hozhatott neki.

De talán mindez, amit gondolok, félreértésen alapszik. Talán nem is a levéltárba siető Kazinczyt akarta a művész a szobrával megeleveníteni. Lehet, hogy azt akarta jelképezni, hogy Kazinczy előttünk járt, s mutatta az utat, amelyet a magyar nyelv fejlesztése, szépítése érdekében követnünk kell. Mindenki, aki egy múzeumban meghallgatta már ugyanannak a műalkotásnak ismertetését különböző műértők szavaiból, tudja, hogy a leírások alig hasonlítanak egymásra. Mindenki a saját elgondolásait, érzelmeit magyarázza beléjük. Én remélem, hogy ez így lesz a sétáló Kazinczy szobrával is, és senki sem fog közömbösen elmenni mellette. Az bizonyítaná legjobban a mű sikeres voltát. Biztos vagyok benne, hogy ez az új alkotás elnyeri a sátoraljaújhelyiek és az ide látogatók tetszését, s kedves ismerősként tekintenek majd a köztünk sétáló széphalmi mesterre.

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

NYIRKOS ISTVÁN

A megőrzés és a változás a magyar nyelvben

1. A megőrzésnek (konzervativizmusnak) és a változásnak minden nyelvben jelentős szerepe van, tudniillik a nyelv szüntelen mozgásban van, azaz nem homogén, hanem heterogén jelenség, amelyet az állandó mozgás, a változás jellemez. S ez igaz a nyelv minden tartományára, a nyelvtan (a grammatika) valamennyi területére. A megőrzés tehát nem a teljes változatlanyságot jelenti, az ugyanis nem az egyes nyelvtani formák vagy a nyelvi jelenségek örök és változatlan megismétlődése, hanem elsősorban azoknak a nyelvi/nyelvhasználati „törvényeknek, szabályoknak” a viszonylagos megőrzése, amelyek sokszor nemzedékeken át érvényben vannak, működnek, s amelyek csupán látszólag nem változnak. Ilyennek minősülhet például a hangsúly (nyomaték), a hangrend (a magánhangzó-harmónia), a binarizmus: a nyelvi kettősség fogalma (alany – állítmány, jelző – jelzett szó, képzett szó – képző, alapszó + rag, szóalak – (szó)jelentés szembenállása) stb. Akkor tehát, amikor megőrzésről és változásról beszélünk, akkor a fogalmat ebben az értelemben használjuk. A témánk hatalmas, ezért csupán néhány jelenség bemutatására vállalkozunk mindkét jelenség esetében.

2. A megőrzés körébe sorolhatók például a fentiek alapján a következő jelenségek.

2.1. A *s z ó h a n g s ú l y*. Minden bizonnyal az uráli/finnugor alapnyelvben, s a magyar nyelvben is a szóhangsúly az első szótagon volt. Ez tehát mindenképpen megőrzésnek tartható, eredetinek a szóhangsúly tekintendő, a mondathangsúly pedig másodlagos lehetett. A szóhangsúlynak a magyar nyelvben jelentős szerepe volt. Szerepet játszott az egykori, ősi véghangzók eltűnésében (pl. a finnugor **kala* > magyar *hal*, **küte* > magyar *kéz*, a Tihanyi Alapítólevélben (1055-ben) még tövéghangzós *hodu* > *had*, hasonlóképpen *utu* > *út*), a kétynyíltszótagos tendencia létrejöttében, érvényre jutásában (pl. szláv *palica* > *pálca*, *malina* > *málna*, illetve *érez(i)* > *érzi*, *uruszág* > *ország* stb.), az ajakkelekítés (labializációs) formák létrejöttében (*szem* > *szöm*, *lélek* > *lélök*, *lett* > *lött* stb.), illetve bizonyos ma is hallható nyelvjárási alakok első szótagjának megnyújtásában (*pósta*, *ólimpia*, *dícsér*, *cúkor*, *igény*, *pípa*, *Tíbor* stb.) és így tovább. Természetesen lehetne említeni sok más nyelvi jelenséget is, de a szóhangsúly nyelvi/nyelvtörténeti szerepének illusztrálására talán ennyi is elegendő.

2.2. Egy másik jelenség, amelyet feltétlenül érdemes megemlíteni: a *h a n g r e n d* (az úgynevezett magánhangzó-harmónia). Azt látjuk ugyanis, hogy ez a törvényszerűség

megőrző szerepű évszázadok óta. A jelenség ugyanis egyáltalán nem új, hiszen már az uráli/finnugor alapnyelv korában is (mintegy 4000–3000 évvel ezelőtt) élnie kellett. Erről az a szabályszerűség tanúskodik, amely szerint a finnugor nyelvekben, s a magyarban is a szó hangtestében eredetileg vagy csupa magas (*szeme-*, *keze-*, *fele-* 'fél' melléknév, *fële* -'féle(-k)' ige stb.), vagy csupa mély magánhangzót (*a*, *o*, *u*-t) tartalmazó szó fordult elő (pl. finnugor **kala* 'hal' főnév, **kunta* 'had', **kumpa* 'hab' stb.), ennek megfelelően tehát a szókészletünk magas és mély hangrendű szavakból állt. Igen ám, de azt nem nagyon szoktuk ebben az összefüggésben emlegetni, hogy az iméntiekén kívül voltak úgynevezett vegyes hangrendű szavaink is (pl. *nyila-* (-*k*, -*t* többes, illetve tárgyragos alak); *ina-* (-*s*, -*k* melléknévi és tárgyragos forma); továbbá *csillo-g*, *csilla-g*, *csilla-n*; *villo-g*, *villa-n*, *vilá-g* képzett alakok, de olyan igék is, mint *nyíro-* (-*k*), *szívo-* (-*k*), *szívo-* (-*tt*). Ezen szavak második szótagjában mindenképpen valamilyen mély, rövid magánhangzónak (*a*, *o*, *u*) kellett lennie, azaz az alapszó vagy eredetileg is (a finnugor vagy az azt követő ugor korban) vagy később vegyes hangrendű volt, vagy azzá lett. Nem meglepő tehát, de jellemző, hogy sok olyan szavunk van, amelynek első szótagjában az *i* gyakran előfordul. De az már aligha képzelhető el, hogy mindezekben kivétel nélkül veláris (mély) lett volna.

2.2.1. Az *i* vagy esetleg zárt *ē* ilyen előfordulásának oka minden bizonnyal az lehetett, hogy ez a két hang már régen, a finnugor korban is az illeszkedés szempontjából úgynevezett semleges (neutrális) magánhangzó volt.¹

Hogy a magyar *i* (~ *ī*) és az *ē* (*ē*) neutrális hang volt, azt a toldalékrendszerünk is bizonyítja. Köztudomású ugyanis, hogy toldalékrendszerünk alakilag hármas eloszlású lehetett: egyalakúak voltak a -*ni*, -*é*, -*i*, -*si*, -*csi*, -*di*, -*ig*, -*ért*, -*itl*-*dit*, -*int*, -*ik*, -*képp*, -*ként* stb., melyek kivétel nélkül neutrális magánhangzót tartalmaznak, akárcsak a bontóhanggal (pl. *k-i-rály*, *g-i-liszta*, *g-e-lencsér*, *g-e-reblye*) történő feloldás bizonyos eseteiben.²

2.2.2. A semleges magánhangzók feltevése azért is látszik kézenfekvőnek, mert a *tipor*, *izzad* (vö.: *izzik*), *szívo-k*, (vö.: *szívós*, *szívás*), *tippán*, *tippad* (e két utóbbira l. TESz.), *virág*, *világ*, *szilaj*, *szilánk* (< a *szil* igéből, l. TESz.), *vinnyog*, *viszkolódik* (TESz.), *szipog*, *szíppant* stb. alakokban talán nem mindig szükséges szinte automatikusan elhasonulást (disszimilációt) feltenni, mint pl. a *topor* > *tipor*, *tippán*, *tippad* (vö.: - *tapad*, *tapaszt*, *tapogat*, *tapint*), *szilaj* (a *szalad* igéből), s az azonos eredetű *sajog*, *csillog* stb. alakok esetében sem. Aligha hihető, hogy minden esetben a mély hangrendű tövekből jöttek létre az első szótagjukban magas/elülső magánhangzót tartalmazó alakok, nézetem szerint párhuzamosan is élhettek egymás mellett, s minden bizonnyal éltek is mély és vegyes hangrendű alakok, pl. *topor* - *tipor*, *tippad* - *tapad*, *sajog* - *csillog* stb.

2.2.3. Az általam ismertetett nézetekkel szemben van olyan vélemény, hogy az ősmagyar kor (Kr. e. 5. – Kr. u. 9. század) idején a (mély hangú) *i* még megvolt a magyarban az elől képzett (palatális) *i* mély hangú párjaként, s ez igazolható a magyar nyelvtörténet más forrásaival. A mai magyar nyelv tanúskodik róla – véli ez a nézet –, hogy az uráli ere-

¹ Erre vö. Erkki Itkonen: Suomalais-ugrilaisen kielen ja historian tutkimuksen alalta. Helsinki, 1961. Tietolipas 20. 64–65; az ő nyomán Papp István: A nyelvtörténeti oktatás módszertanához. MNy. 18 (1972) 49.; Kis Tamás: A veláris *i* a magyarban. MNy. XLIII (2005) 8, 13–14, 16.

² Vö.: Kis Tamás i. m. 16.

detű *nyíl* toldalékolt alakjai: *nyila-k*, *nyila-t*, *nyila-s*, *nyila-m* formában éltek. A második szótagban mély, veláris magánhangzó a magyar nyelvre jellemző magánhangzó-harmónia szabálya alapján csakis úgy magyarázható, hogy valamikor az első szótag magánhangzója is mély, azaz veláris *í* volt. Másrészt a veláris *i* ismeretéről vallanak – e teória szerint – a vándorlások korában átkerült török jövevényszavak is, pl. tör. *qıyın* > *kijin* > *kín*: *kíno-k*, *kíno-s* stb.³

2.2.4. A fenti vélekedéssel szemben azonban megemlíthető, hogy az első szótagi *i* minősége, azaz veláris *i* volta nem igazolható, csupán az állítható, hogy a kérdéses szavakban a legújabb finnugor etimológiai szótárak vallomása szerint mély magánhangzó szerepelhetett (pl. *nyíl* < uráli eredetű **nyole* vagy **nye* alakra; az *ina-s* (az *-s* melléknévképző), *ina-k* (a *-k* többes jel) uráli **sone* vagy **sene* formára mehet vissza), de kimondottan veláris *i*-re utaló adatok nincsenek. Az uráli alapnyelv fejlődésében azt tapasztaljuk, hogy átlépve a finnugor alapnyelv korába, a korábbi veláris *í* első szótagon túli helyzetben palatális *i*-vé vált,⁴ azaz a két hang összeolvadt.

2.2.5. A magam részéről úgy gondolom, hogy a magyar vegyes hangrendűségnek a két semleges (neutrális) magánhangzó volt az előzménye, tehát igazában nem a veláris *í*-nak a palatálissá válása hozta létre. A két magánhangzó semleges volta, léte és funkcionálása megelőzte tehát az esetleges veláris *í* palatális *i* változást, ha volt ilyen egyáltalán a magyar nyelv történetében. A szerepe mindenképpen elsődleges volt, így hát joggal tartjuk ezt a jelenséget a magyar vegyes hangrendűség kialakulását megteremtő nyelvi jelenségnek. S hogy ez nagy hatású körülmény volt, azt az is igazolja, hogy a két magánhangzó évezredek, évszázadokon át képes volt fenntartani, megőrizni a magyar nyelv vegyes hangrendűségét. S hogy szerepe igen jelentős lehetett a nyelv életében, azt toldalékrendszerünk későbbi alaki viselkedése is bizonyítja, elsősorban az egyalakú végződések hangtani felépítése, ahol ugyanis csak a semlegesnek tartott magánhangzók (*i* – *í*, zárt *ë* – *é*) fordulnak elő (vö.: 2.2.1.).

3. Megőrzésnek minősíthető az a jelenség is, hogy magyar nyelvű prózai és költői szövegekben a finnugor eredetű és belső keletkezéssel létrejött szavaink részesedése igen jelentős, például Petőfinél 90,7, Arany Jánosnál 90,6, Adynál 90, Kemény Zsigmond prózájában 92,1, Tompa költeményeiben pedig 93,1 százalék. Az arányok ugyan változók lehetnek az egyes szerzőknél vagy egyes műfajokban, de ez akkor is jellemző a mai köznyelvre, a napilapok, a mai szépirodalmi próza és líra stb. nyelvére is.

4. Még izgalmasabb nyelvi ténynek tarthatjuk, hogy a jövevényszavak átvétele (latinból, szlávból, németből vagy akár a mai (amerikai) angolból stb.) jelentős a magyar nyelvben. Jövevényszavakat, jövevényelemeket könnyen és akár viszonylag nagy mennyiségben is befogad, de a magyar nyelv egykori és mai grammatikai rendszerében, nyelvtanában egyetlen idegen eredetű elemet: ragot, jelet vagy képzőt nem találunk, valamennyi vagy uráli/finnugor eredetű, vagy belső fejlődés útján jött létre. A

³ Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): Magyar nyelvtörténet. Bp., 2003. 107.

⁴ Vö. Tapani Lehtinen: Kieleen vuosituuhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuomeen. Tietolipas 215. SKS. Helsinki, 2007. 63.

nyelvtani rendszer csodálatos megőrzése mellett természetesen azt is látjuk, hogy bizonyos nyelvtani elemek igen dinamikusan jutottak szerephez az egyes nyelvi funkciók kifejezése céljából (ilyen például a bőséges ragrendszer: *-ban/-ben; -ból/-ből; -bal/be; -on/-en/-ön; -ról/-ről; -ral/-re* stb.), ezért legalább 20-23 „esetrag” jött létre; a névutók száma is igen jelentős (*alatt, alól, alá; mögött, mögül, mögé; fölött, fölül, fölé* stb.); az igekötők is nagy mértékben növekedtek (pl. *meg-, fel-, be-, le-, el-, ki-, össze-, szét-, át-, újra-, oda-* stb.).

5. A hatalmas változások sorába tartozik viszont az ősi, egykori *t ő v é g i m a g á n h a n g z ó k e l t ű n é s e*.

5.5.1. Valamikor az uráli, finnugor, ugor eredetű ún. határozott fogalmi tartalmú szavaink végén (pl. *szem, kéz, száj, had, hal* főnév, *hal* ige, *szív* főnév, *ház, nyíl* főnév, *tél, tő, fő, in, ősz, men(ni), fon, víz, lúd, mony* 'tojás', *méz, jég, rak, vas, húsz, száz, négy, nap* 'anyós', *ipa* 'após', *léle(k), név, vér, méh, nyal, tud, hab* stb.) rövid magánhangzó állt még a honfoglalás körüli, illetve egyes esetekben az azt követő évtizedekben is, az Árpád-kor végéig, azaz a 14. század elejéig.

5.5.2. A magánhangzók redukciója, illetve teljes eltűnése azonban igen jelentős változást eredményezett, az addig magánhangzós (kétszótagú) névszói és igei formák mássalhangzós végűekké váltak. Ennek a változásnak a hatásával a nyelvtudomány nem foglalkozott kimerítően, holott ez a jelenség a prozódiaiban, a magyar nyelv hangzásában, költői-írói felhasználásában, bizonyos értelemben ritmikailag is változást idézett elő. Egyik rokon nyelvünkben, a finnben érdekes módon ilyen változás nem következett be, a finn továbbra is megőrizte és őrzi ma is a tövégi magánhangzóit, illetve a kétszótagúságát (pl. finn *kala* – m. *hal* főnév, *käsi* – *kéz, kunta* – *had, koti* – *ház, veri* – *vér, silmä* – *szem* stb.). A magyarban az eredetinek vélhető kéttagúság csak az ún. primer (egyelemű) végződésekként maradt meg (*hala-t, hala-s, hala-k; keze-t, keze-s, keze-k; hada-t, hada-s, hada-k; háza-t, háza-s, háza-k* stb.).

5.5.3. Ha alaposabban szemügyre vesszük a magyar és a finn nyelvet, a következőket tapasztaljuk. A vizsgálathoz a magyar és a finn etimológiai szótárakat, illetve azok szócikkeit célszerű figyelembe vennünk. Ez kissé önkényes választás ugyan, mert a kutatást az etimológiai (szószármaztatási) alapformák figyelembe vételével kellene talán elvégezni, de mi most inkább az etimológiai szótárak egyes *szócikkeit, címszavait* választjuk, ugyanis a szövegekben inkább a szócikkekként szereplő szavak képviselik a jellemzőbb nyelvi formákat, elsősorban ezek épülnek bele a szövegbe.

6. A helyzet jellemzésére hadd mutassuk be, hogy a finn és a magyar szóvégmutteró, illetve etimológiai szótár alapján milyen helyzet áll előttünk! A szóvégmutteró szótárak és az etimológiai szótárak adatai közül csak az úgynevezett szótári címszavakat (szóalakokat) említjük, mivel igen-igen terjedelmes lenne az egyes etimonok alapján közölni a legeredetibb alakokat. A jelzett szótárak szótári alakjai is igen jellemző képet mutatnak a szókészlet jellegéről. Hogy a szótári adatok ilyen szempontból való felhasználása is gyümölcsözőnek látszik, azt az is bizonyítja, hogy például a finn és a magyar szókészlet szóalak szerkezeti jellege jelentősen eltér egymástól, ugyanis a finnben a tövégi és a szóvégi magánhangzók tulajdonképpen a mai napig megőrződtek, a magyarban viszont eltűntek. Ez

a jellegzetesség ma is tükröződik annyiban, hogy a finn nyelv sokkal jobban megőrizte továbbbi fejlődésében a szóvégen a magánhangzós jelleget. A szótári szóalakok közül a finnben mássalhangzóra végződik Tuomo Tuomi szóvégmутató szótára szerint⁵ 12 700 szó a 73 220 szóból, tehát a magánhangzós szóvégek száma 58 030.

Azt is célszerű megemlíteni, hogy az imént említett szótárban tő-, illetve szóvégen csak 8 mássalhangzó fordul elő a magyar huszonöttel (25) szemben: *s* (sz-szerű hang, kissé „selypített” *sz*): 6 492, *n* 5 229, *t* 506, *m* 103, *r* 201, *h* 78, *l* 31, *p* 20, *g* 16, *k* 15, *d* 3, *b* 2, *c* 2, míg a magánhangzós alakok száma hatalmas, ezt ugyanis a már előbb említett 58 030 adat bizonyítja.

A Papp Ferenc által szerkesztett szóvégmутató szótár⁶ mintegy 58 323 címszót közöl. A szóvégen a lehetséges 25 mássalhangzóból valamennyi előfordul. A magyar nyelv nagyon érdekes szóvégi (szócikkvégi) helyzetet mutat: a leggyakoribb az *s* 10 776, a többiek pedig: *t* 7 390, *k* 5 182, *l* 5 089, *g* 3 384, *r* 3 051, *n* 2 424, *z* 2 245, *m* 1 249, *d* 1 223, *ny* 1 203, *j* (*ly*) 852, *sz* (*x*) 771, *p* 672, *gy* 437, *v* 431, *c* 323, *cs* 294, *b* 279, *f* 62, *zs* 54, *ty* 49, *h* 48, *dz* 4, *dzs* 2.

Ezek után nézzük meg, mit tükröznek az etimológiai szótárak adatai! Azonos tendencia jut-e érvényre itt is? A finn etimológiai szótárban⁷ mintegy 6 000 címszót közöl, és csupán 485 végződik mássalhangzóra: *s*- 210, a többiek: *n* 190, *t* 47, *j* 18 (a *voi* ’vaj’, *tai* ’vagy’ (kötőszó) alakokkal együtt), *r* 9, *l* 7, *m* 2, *p* 1, *zs* 1.

Az adatok tehát lényeges jelenséget tükröznek. Úgy látszik ugyanis, hogy a finn nyelv a szóvégek (tővégek) tekintetében ma is őrzi – sok változás ellenére is – a magánhangzós szóvégek dominanciáját.

A magyar szóvégek (tővégek) természetes módon alakultak. Az történt ugyanis, hogy az egykori tővégek redukálódtak, a tővégi magánhangzók eltűntek, s így az előttük levő mássalhangzó a szóvégre került. Másrészt nyilvánvaló, hogy a magyar tővégek/szóvégek analógiául is szolgálhattak a szóalkotás folyamában, harmadrészt pedig feltétlenül számolnunk kell areális hatásokkal is, hiszen az ótörök, latin, szláv, német stb. jövevényszavak ugyancsak bővelkedtek a mássalhangzós szóvégekben. Zaicz Gábor nagyszerű munkájában⁸ a finnél valamivel nagyobb szócikkanyagból (8 670 szócikkből) 5 990 végződik mássalhangzóra, tehát lényegesen több mint a finnben. A szóvégi mássalhangzók megoszlása Zaicz Gábor anyaga alapján a következő: *l* 772, *t* 718, *r* 631, *d* 223, *sz* (*x*) 206, *z* 192, *j* 181, *ny* 161, *c* 112, *cs* 91, *p* 88, *v* 53, *b* 52, *gy* 51, *f* 23, *zs* 20, *h* (*ch*) 20, *ty* 8, *dz* 2, *dzs* 1.

A magánhangzók minőségében is igen jelentős különbségek mutatkoznak. A finnben az úgynevezett „selypített” *s* (210) az első helyen áll a gyakoriságot tekintve, a hozzá nagyjából hasonló magyar *sz* a 10. helyen található (bár az egybevetés kissé „sántít”, hiszen az egyetlen finn „susogó-sziszegő” hanggal szemben a magyarban négy (4) van: *sz*, *s*, *z*, *zs*. Nyelvünkben az *l*, *t*, *r*, *s*, *k*, *g*, *n*, *m*, *d* és az *sz* állnak előkelő helyen.

⁵ Tuomo Tuomi (szerk.): Suomen kielen kääntäissanakirja [= A finn nyelv szóvégmутató szótára]. Hämeenlinna, 1972.

⁶ A magyar nyelv szóvégmутató szótára. Bp., 1969.

⁷ Kaisa Häkkinen: Nykysuomen etymologinen sanakirja [= A mai finn nyelv etimológiai szótára]. Juva, 2004.

⁸ Zaicz Gábor: Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Bp., 2006. 970-978.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a finn nyelv szinte teljes mértékben megőrizte *tendenciájában* az ősi magánhangzós szóvégek rendszerét, s a jövevényszavak sem térítették el ettől a finn beszélő közösségeket. Hogy a szóvégek ilyen alakulásának milyen nyelvtörténeti vagy hangzást érintő okai lehettek, erre ez alkalommal talán nem célszerű kitérnünk, mint ahogy talán arra sem, milyen hangzásbeli folyamatok játszhattak szerepet a nyelv, a szókészlet illetén alakításában, gazdagításában vagy szegényítésében. A magyar viszont egy igen dinamikus változáson ment keresztül, s egy teljesen új jellemző sajátság alakult ki nyelvünkben.

7. Jelentős *változások* sorába utalhatjuk azt a páratlanul érdekes sajátságot, hogy a magyar ragrendszer kifejlődésével (a *-t* tárgyrag, a belső és külső helyhatározó ragok: *-ban/-ben*, *-ból/-ből*, *-ba/-be*, *-on/-en/-ön*, *ról/-ről*, *-ra/-re*, *-nál/-nél*, *-tól/-től*, *-hoz/-hez/-höz*, *-ért*, *-kor* stb.) a magyar nyelv egyben egy olyan új mondattani (szintaktikai) nyelvtani szerkezeti vonást alakított ki, melyben az általában dinamikusabbnak, a közlés szempontjából új információt hordozó állítmányi résznek az egyes elemeit raggal fejezi ki a nyelv (nem számítva a történetileg megkövesedett, öröklődő esetleges ragtalan mondatrészeket). Így tehát a *mondategység* (azaz az állítmány, a tárgy és a határozó) szintjén minden egyes mondatalkotó elem, a közlés szempontjából fontos(abb) szerepének megfelelően *ragot* kap maga mellé (tárgyragot, határozóragot, igeragot). Ez a jelenség az állítmányi részen belül egyértelműen a kommunikáció pontos, nyomatékos kifejezését szolgálja. Az *alanyi rész* statikusságát a ragtalanság is kifejezi az állítmányi résszel szemben. Például egy ilyen mondatban: *A fekete kutya — hangosan ugatja Holdat*, az alanyi rész mindig *ragtalan* (a jelző is és az alany is), az állítmányi részen belül pedig a mondategység minden eleme *ragos* (*hangosan*, *ugatja*, *Holdat*). A kommunikáció szempontjából fontos(abb) elemek tehát a dinamikusabbnak nevezhető formákkal realizálódnak.

8. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a megőrzés és a változás állandóan jelen van a nyelvben, a nyelv tehát állandó mozgásban van. Ezért a *megőrzés* és a *változás* fogalmát is csak viszonylagosságukban foghatjuk fel, s korántsem abszolút értelemben. Másrészt a két fogalom alá megőrzést és változást mutató sok-sok nyelvi jelenség (elem) tartozik, ez alkalommal csupán néhányat említettünk közülük.

MIZSER LAJOS

Litkei Tóth Péter stílusa, nyelve

Tóth Péter (★ Fényeslitke, 1813. június 28. † Buj, 1878. június 21.), a litkei gubásmester fia Sárospatakon tanult teológiát, előbb nevelő volt, majd református lelkészként tevékenykedett a Szabolcs megyei Bujban. Legelőször is a nevét vizsgáljuk meg! Három néven emlegetik ugyanis: Tóth Péter, Litkei Tóth Péter, Litkei Péter. *Naplójának* utószavában Szegedy-Maszák Mihály a következőket írta: „A jobbágyfölszabadítás után a két testvér (ti. József és Péter) miniszteri engedéllyel Litkei Tóthra változtatta nevét”.¹ Ez nem állja meg a helyét, mivel a *Századunk névváltoztatásai*² című könyv listáján sem 1848-ban, sem később nem szerepel ez a tény (különben is a két forradalmi évben történt névváltoztatásokat a Helytartótanács érvénytelenítette). Hivatalosan tehát Tóth volt, de a *Buji levelek Tompa Mihályhoz és a Mivel érdemelte meg gr. Széchenyi István a legnagyobb magyar címet?* című munkáit Tót (h nélkül!) Péter néven jelentette meg. Az 1870-es években már Litkei Péterként szerepel. Így a Litkei nevet írói álnévnek kell tekintenünk.

Mivel Szegedy-Maszák Mihály részletesen elemezte Tóth Péter életútját, nézeteit, most csak egy munkájával foglalkozom. A *Buji levelek* a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1847-1848. évi számaiban látott napvilágot. Ennek a munkájának – már ami a formát illeti – nem levél a műfaja. Ne csak a klasszikusokra, pl. Mikes Kelemenre vagy Kazinczy Ferencre gondoljunk, hanem a reformkorban nem is olyan ritka levélváltásokra, amelyeknek elsődleges célja a polemizálás, a tudományos, a művészeti stb. közlés, akkor azonnal látjuk a különbséget! Bár az első „levélben” van megszólítás, és a többiben is szerepel a „kedves barátom” kitétel, ettől a műfaja még nem lesz levél. Lukács Ödön a *Litkei Péter buji református lelkész s egyházkerületei képviselő emlékezete* című írásában a következőket olvashatjuk: „Szónoklatának erejét a meggyőződés adta; szinpompáját a gazdag ismeretekből, tapasztalatokból, elvont képeit a természetből meríté...”³ Továbbá: „Műveit rendesen nem papírra, hanem a hallgató lelkébe írta igazán péteri tüzelekvél”.⁴ Tökéletesen ismerhette Tóth Pétert, aki elsősorban a szó embere volt és nem az írásé. Megjelent négy művére is ez jellemző.

A *Buji levelek* első darabja teljes egészében szónoki beszéd, vagy ha jobban tetszik, prédikáció. Még akkor is, ha hallgatósága egyetlen emberből, Tompa Mihályból állt. Így

¹ Bp., Magvető Kiadó, 1984. 558.

² Bp., Hornyásky Viktor kiadása, 1895.

³ Debreczen, 1879. 35.

⁴ Uo. 36.

kezd: „Fontos és érdekes dologról *írok* hozzád...”, majd: „Most *halljad* a' világ vallását!” A második levél első része beszéd jellegű, a végére stílust vált. A 3-4. levélben is fellelhető a retorika számos eleme, mégsem beszéd ez – elsősorban az idegen nyelvű idézetek miatt. Inkább előadásnak (de nem *Vorlesung*nak!) lehetne nevezni, mégpedig olyanak, amelyet hasonló képzettségű emberek hallgatnak végig.

Mondatszerkesztésében, akár a cáfolás, akár a bizonyítás a célja, szereti a halmozott mondatrészeket (főként a jelzőket), felsorolásokat. Gazdag nyelvi eszköztára van a nyomósításra, élénkítésre és figyelemfelkeltésre. Ha a mondatfajtákat figyeljük, azonnal észrevesszük, hogy hatásosan alkalmazza a párhuzamos, illetve ellentétes mondat szerkesztést. Tudományos fejtegetésekben ritka a felkiáltó mondat – itt viszont a retorika szabályainak megfelelő mennyiségű. És természetesen nem hiányozhat az úgynevezett szónoki kérdés sem (kérdő mondatai mind azok). Kerüli viszont a bonyolult szerkezeteket, körmondatokat.

Nyelve az átlagos reformkori nyelvezet. Egyéni stílusa következtében természetesen vannak olyan vonásai, amelyek csak rá jellemzőek. Az átlagos szó nem lekicsinylést jelent, hanem azt jelenti, hogy a nyelvújítás mint nyelvi mozgalom még nem fejeződött be. Ez csak az ortológus ellenhatás, a Magyar Nyelvőr megjelenése (1872) után mondható el. Így nyelvünk, ha már nem is képlékeny, de nem is szilárd, legalábbis a szókincset, a szavak felhasználását tekintve. A tudományok sajátos nyelve, terminus technicus a *Buji levelek* megírása idején még egyénenként változtak. A megfelelő szó, kifejezés keresése, illetve megtalálása nemcsak Tóth Péterre jellemző. Bár hogy kialakult, abban neki is volt némi része. Nyelvében inkább a neologizmusokhoz áll közelebb, de számos régiséget is fel tud mutatni nyelvünk múltjából.

Nézzük előbb a neologizmusait! Alaktaniak: *bizonyosb*, továbbá a ragos névszók továbbképzése: *Külröli* 'kívülről való', *ösztönéveli* 'ösztönével való'. Az állam nála *álladalom*, a *magánésszmélnkedés* pedig elmélnkedés, polemizálás, az *emberzet* az emberiséget, a *lényvilág* pedig az élő világot jelenti. Tóth Péter még *nézpontot* ír ugyan, de már magától értetődően használja az *életelv*, *cselekvésmód*, *világnézet* stb. szavakat olyan értelemben, ahogyan mi is ismerjük. Érdekes, hogy az *-ország* utótag hiányzik nála, a *-hon* szó szerepel helyette: *Angolhon*, *Némethon*. Talán azt is neologizmusnak vehetjük, hogy alig-alig használ elbeszélő múltat, pedig az akkor még a költészetben sűrűn fellelhető. Ennek okát abban látom, hogy Tóth Péter inkább beszélt, mintsem írt, és ekkor már a beszélt nyelvben erősen visszaszorulóban volt az elbeszélő múlt. Ez lehet az oka, hogy kerüli a *-tatik/-tetik*-féle szenvedő igeragozást, illetve a vele létrehozott passzív szerkezeteket.

Archaizmusaiiban is találunk alaktaniakat: *lön*, *korlátival* stb. Használ olyan szavakat, amelyeknek épp a nyelvújítás változtatta meg a jelentését, s ezeket mi a XX-XXI. században már így szoktuk meg, így ismerjük. Ha tehát a számunkra ismert, evidens jelentést vesszük figyelembe, könnyen félreérthetjük Tóth Pétert, pl. *kígyói ildomosság*. Ez a XIX. század előtt még 'álnokság'-ot jelentett. Az *illik* szó analógiás hatására alkotta meg Tóth Péter nagy példaképe, Széchenyi István a mai jelentést. A *tömkeleg* nála még (ember)tömeget jelentett, akárcsak Petőfi Sándor *Távolból* című versében is így van: „S csak midőn a *tömkelegbe* lépünk: / Venni észre gyászos tévedésünk”.

A fokozás, a nyomósítás érdekében szívesen él rokon értelmű szavakkal, a nyelvi szemléltetésnek nyelvi eszközeivel és frazeológiai egységekkel. Mindezeket a nép nyelvén a felhasználásával éri el. Többször még akkor is használja ezeket, amikor ezek az egységek, kifejezések tudományos fejtegetésekbe vannak ágyazva. Itt megint a beszédjellegre kell hivatkoznunk, hiszen egy hallott szövegben ezek nagyon is elmennek. Lássunk néhány példát! „A' fürdő vizzel a' gyermeket is kiöntve”, „Üresre csévelt eszmék”, „Nem olly borzasztó ördögfelete, mint közönségesen mázolni szoktak”, „A' dolog bibéje mélyebben van” stb. A szófűzés azt is eredményezte, hogy maga is szerzett aforizmákat, mint pl. „Sohase az eszmét rendeljék alá a' körülménynek, hanem mindig a' körülményt az eszmének”.

Az idegenszó-használata is átlagosnak mondható. Sem többet, sem kevesebbet nem ír le, mint a reformkori honorációrok általában. A latin, német nyelvű idézetek tudományos fejtegetéseit támasztják alá.

A *Buji levelek* újabb kiadása nagyon is ajánlatos lenne. A megjelent *Napló* mintájára át kellene írni mai helyesírással, s a nem közkeletű vagy a maitól eltérő idegen szavak magyarázatával és a latin, német idézetek lefordításával együtt. Csakis így lehetne érthető a mai filozófiai érdeklődésű olvasó számára.

Csomós Zoltán grafikája

CSÖSZ SZABÓ ISTVÁN

A „paraszt” a közgondolkodásban

Adalékok a műveletlenség, butaság szinonimájaként a közbeszédben használt „parasztozáshoz”

A címbeli témához kapcsolódó adattár-fogalomtár közreadása előtt célszerűnek látszik néhány idevonatkozó fogalom tisztázása. Az értelmező kéziszótár szerint a *közgondolkodás* főnév a sajtóban alkalmazva 'a társadalmi, közéleti jelenségek megítélésének a társadalomban kialakult formája, módja'.¹ A *paraszt* főnév 3. értelemben 'faragatlan modorú személy'.² A *proszto* főnév, melléknév régies, szláv eredetű, 'paraszt', pejoratív értelemben használt.³ A *tahó* főnév, melléknév népinek minősül, 'faragatlan, bumfordi ember'.⁴

Számos szólás, közmondás is foglalkozik a „paraszt” fogalomba belegyömöszölt különböző emberi viselkedésformákkal. Pl. „*Nekidiülleszkedik, mint az egész telkes (egész helyes) paraszt*”, vagyis 'gőgösen, fennhéjázóan viselkedik'. (Táji jellegű.) „*Akkor higgy a parasztnak, ha szórt látsz a fogán!*” A dolgozó népet lenéző, kizsákmányoló osztályok tagjainak használatában, vagyis: 'a parasztember sohasem őszinte az urakhoz' (régies). „*Huncut a paraszt, mihelyt egy araszt*”; „*Ravasz a paraszt, mihelyst egy araszt*”: 'az urak nem bízhatnak meg a parasztban', (elavulóban). „*Sülve jó a paraszt, akkor is a fene egye meg!*” A kizsákmányolóknak a parasztság iránt érzett gyűlöletét leplezetlen durvasággal feltáró közmondás.⁵

Az írott sajtó jó százötven esztendeje, napjainkban az „elektronikus sajtó” is bőségesen szolgáltat adatokkal, meglehetősen rosszindulatú, pejoratív kitételekkel a paraszt, mint olyan legalantasabb bemutatásához. Nevezetesen: a paraszt buta, fafejű s képtelen a megújulásra, a helyes úton való járásra, amit a maguktól is elszállt „megmondó emberek” kínálnak neki.

A szólásokhoz, közmondásokhoz tartozik még a régi „úri világból”: „*A paraszt ne tanuljon, minek tanuljon, elég ha annyit tud, hogy mikor esik az eső, az eres alá kell állni*”.

A parasztembert a tájszólása okán is megvetették, mélységesen lenézték. Talán a tájnyelven megszólalók közül is a leglenézettebb volt az „íz” nyelvjárásban beszélő paraszt ember. Erről írt Csák Gyula „A szikföld sóhaja” című munkájában. Jómagam is tanúsíthatom ennek valóságát, tudniillik amikor 1953-ban, tizennégy esztendősen Gyomárról elkerültem Vácra középiskolába, í-ző nyelvjárásomról rövid egy esztendő alatt „leszoktam”, mert olyan

¹ Magyar Értelmező Kéziszótár. Bp., 1972. 789.

² Uo. 1085.

³ Uo. 1127.

⁴ Uo. 1324.

⁵ O. Nagy Gábor: Magyar szólások, közmondások. Bp., 1976. 545.

gúnyolódásban, „parasztozásban” volt részem. Jóllehet édesapám állatorvos volt, édesanyám parasztpolgár lány, édesapám szülei is parasztpolgárok voltak. Én erre ma is büszke vagyok, ti. paraszti származásomra, és soha nem tagadtam. Sőt! Úgymond büszkélkedtem ezzel, meg is kaptam érte a magamét... A marxista indíttatású munkás-paraszt szövetség legalább akkora aljas hazugság volt, mint a „szocializmusban a legfőbb érték az ember” kitétel. Számos káder – jóllehet agrárproletár származású volt (legjobb esetben „törpebirtokos”), de zömmel lumpenproletár városiak voltak – kéjjel, osztályharcos átéléssel „büdösparasztoltak”, sorba szedve: buta paraszt, bunkó paraszt, бүдös paraszt, таһó paraszt, sunyi paraszt, lábszagú paraszt. Külön érdekessége az 1990 utáni „parlamentari életnek”, hogy a meglehetősen belterjes, belvárosi indíttatású baloldali párt képviselői a kisgazda képviselőket több alkalommal is „lábszagú” politizálással vádolták. S ez nem véletlen, mert éppen az ők köreiből származnak a legelképesztőbb aljas indíttatású gyűlölködő javaslatok, hogy ti. a falu feudális csökevény, és fel kell számolni. Stb. Az 1948 és 1990 között regnáló ideológiai diktatúra kurzusnak fő bűne, a bűnök bűne a parasztság teljes felszámolása, mint társadalom megtartó, fenntartó réteg eltüntetése, utódaiknak engedelmes fogyasztói alattvalóvá való átgyúrása, folyamatos elektronikus sajtóterror által.

Mára a „maradék” utódok megjelölése meglehetősen változatos: *őstermelő, mezőgazdasági kisvállalkozó, családi gazdálkodó*, s nota bene, horribile dictu: *farmer!* A paraszt kitétel nem vállalják sem hivatalosan, sem a magánéletben, mert az „zsenánt”, hiszen lépten-nyomon hallhatja az alulművelt s iskolázott fiataloktól is, az állandó parasztozást: „*bűlye paraszt*”, „*kóró paraszt*” változatokban. Andrásfalvy Bertalan írja: „Ezt a földet kirabolták, a föld népét megalázták. Gyalázatosan megsemmisítették az önálló, független parasztgazdaságokat, megosztották a falut és belekényszerítették a kolhozokba. Most nincs elég ereje, pénze, hite, segítsége, hogy feltámadjon, de lesz, ha akarjuk! A mezőgazdasági földmunka, a paraszti életforma mindmáig lenézett, megvetett maradt. Elsősorban azért, mert a mai napig nem írta meg senki a századfordulón még az ország lakosságának csaknem kétharmadát kitevő parasztság embertelen és megalázó felszámolásának, megsemmisítésének (jómagam hozzáteszem, hogy lóállományának embertelen megsemmisítését is) történetét, a kolhozokba, azaz TSz-be erőszakos felállításának módszereit. A magyar történelem egyik leggyalázatosabb fejezete...”⁶

„A d a t t á r ”

1. 1948 nyarán Okányba érkezett egy budapesti káder, akinek feladata volt a „terménybeadás szabotálását foganatosító fafejű parasztok” megregulázása. Többedmagával Veres Béla kisgazda is megkapta a magáét, mert az ocsút „ősi szokás szerint” feletette az aprójószággal. „A fene essen magába, sunyi parasztja, az istenit annak a fafejű parasztjának, dögöljön éhen a proli! Mi? Ezzel alaposan felpofozta a köztiszteletben álló fiatal gazdát, ...eriggy haza egyen meg a fene lábszagú parasztjának, mosgyál meg, mer’ бүдös vagy...” szavak kíséretében. Ez volt az a káder (akiről kiderült, hogy egy Okányhoz közeli bihari falu, Mezőgyán zsellérállapotú szülőltje), aki később egy megyei intézmény igazgatójaként imígyen nyilatkozott nyilvánosan, miután szemére vetették elvtársai, hogy feleségét hat elemivel alkalmazta (a káderlapra nyolc általánost hamisítva). „Ha Klóko elvtársnak (ez volt akkor a megyei

⁶ Andrásfalvy Bertalan: Hagyomány és jövő. Lakitelek, 2004. 17. 36-37.

párttitkár) ezt, meg azt szabad, mert Lenin elvtárs mellett lovagolt az idesapja veres nadrágba, akkor nekem is szabad...”

2. Az újkígyósi „büdös parasztról” értekezett írásában az újkígyósi születésű iparos-kereskedő baloldali újságíró: „A szag. Aki idillinek képzei a mára csaknem teljesen eltűnt falut, gondoljon erre. Még a sültrealista Veres Péter is szemérmesen hallgatott arról, hogy az átvitt értelmű бүдösparasztozás a fölkapaszkodottak sértő pimaszkodása ugyan, de a szó szoros értelmében az egykori paraszt valóban бүдös volt. ... de hát Veres Péter is öregem lett Zelk Zoltán munkaszolgálatos századában keretlegény”.⁷

3. Veres Péterrel sok baloldali embernek baja volt, magam hallottam 1958-ban a békéscsabai megyei tanács mezőgazdasági osztálya vezető káderétől: „Az öreg Veres Péter is befoghatná a pofáját, a sok kis piroscserepes tanyából mán úgyse lesz semmi, b...a meg a tudományát...” Tudniillik Péter bácsinak is egészen más volt az elgondolása a magyar paraszt jövőjéről, mint a moszkovita végrehajtóknak. Ugyanez a hajdan szociáldemokrata káder találta mondani: „*A paraszt csak sültve jó, de akkor is ki kell dobni, mert rágós.*” Ti. nem volt megelégedve a hivatalosan hirdetett munkás-paraszt szövetség „eredményeivel”. A „sült paraszt” fogalomkörhöz érdekes adalék. „1719. *Az hegyaljai városokon minthogy még a Természet szerint való sült jobbágy Parasztember is...*”⁸

4. Zárásként arról, hogy egymás közt a parasztok némely társukat miként minősítették. „Leszekür ’paraszt’ volt, aki ugyan maradt paraszt, de mindenféle külső viselkedésében igyekezett hasonlulni a ’nadrágos emberekhez’, a helybeli ’urakhoz odadörgölőzött’. ’urason ötozködött, a beszidje is ojjan választikos lett vón’ ha lett vón’...”

5. Saját megfigyelésem (is), hogy a parasztszármazású „urak” – tisztelet a nem kevés kivételnek – a paraszti mivolt, emberi sors lenézésében még túltettek a műveletlen urakon is. Tudni kell, hogy az ún. „igazi urak” – még arisztokrata származásúak is – tiszteletben tartották a parasztembert, s ehhez nem követeltek meg feltétlen hódolatot sem. S úgy hiszem, ez kölcsönös volt mindkét fél részéről. Elképesztő és érthetetlen „parasztundort” tapasztaltam olyan első, második nemzedékbeli „értelmiségi”, hivatalnok parasztszármazású családoknál, akiknek szüleik, nagyszüleik parasztok voltak. Pl. Gyomán 1945 előtt az 1930-as években jól működő, parasztgazdák által alapított terményforgalmi s feldolgozó szervezetet egy parasztpolgár családból kinőtt kereskedő-hivatalnok család – mélységesen lenézve „a buta parasztja” stílusban az alapító gazdákat –, a szervezetet tönkretette, s amikor saját tulajdonába ment a vagyont, azt építőanyag-kereskedésbe átirányítva virágzóvá tette, de most már, mint családi céget. Ehhez persze kellett egy minisztériumi államtitkár-helyettes posztra felkapaszkodott rokon is.

6. Felfoghatatlan számomra a cigányság szinte minden rétegétől tapasztalt, nagy átéléssel, göggel kihangsúlyozott, kimondott „parasztozása”, hogy ti. „paraszt” = magyar. „*A paraszt csak hagy dőgozzon, mi meg majd gyarapodunk...*” S nemcsak vidéken, hanem a városokban is hallom e minősítést, természetesen a „Gádzsó-kádzsó” mellett.

⁷ Faragó Vilmos: Hosszú utca, darabvég. Bp., 2000. 28, 58.

⁸ Rémiás Tibor: Bevezetés Erdőbénye 18. századi történetének kutatásához. = Borsodi Művelődés, 1990. XV. évf. 1. sz. 45.

KELEMEN ERZSÉBET

A vizuális költészet műfaji tipológiája

Jonathan Culler szerint „csak akkor lehet valami jelölő szekvencia, ha iterábilis”, azaz ha megismételhető, idézhető, ha imitálható. Ez teszi lehetővé az autentikust, az eredetit. Az imitáció ugyanis „nem egyfajta véletlen baleset, ami az eredetivel megesik, hanem az eredeti lehetőségének feltétele”.¹ A dekonstrukció is az iterabilitásnak köszönheti létét, akárcsak minden megnyilatkozás, diskurzus, mint ahogy a művészeti ágak létrejöttének feltétele is a megismételhető elemek izolálásában, az egyes vonások felismerhetőségében rejlik.

Egy szöveg további kapcsolódásokat, kontextusokat, korrelációkat kínál, s ennek megértéséhez, a szöveg logikájáról való gondolkodáshoz, az egyik diskurzus másikba való illeszkedésének feltárásához Derrida az oltás műveletét ajánlja modellként. A textuális oltásról szóló szisztematikus értekezés alapelemeit, az oltványok tipológiájának, elterjedésének, szétszóródásának mozzanatait a jelentésképződés vizsgálatán kívül akár alkalmazhatjuk a vizuális költemények ókori és legújabb kori fejleményeinek vizsgálatában is.

A „csatlakozó- és feszültségpontok”,² az azonosságok és különbözőségek rögzítése, egyik oltóágnak a másikhoz illeszkedése, a régi és az új műfaj közötti kapcsolat, az átfedések és érintkezések pontosan kimutathatók. Az iterábilisból kinyúló eredetinek az adekvát mozzanataiból leképezhető a kezdet is, a vizualitásra és szövegiségre épülő lírai kifejezés belső igénye és ősi formája.

Így az időszámítás előtti 17. századból való phaisztoszi agyagkorong és a néhány évszázaddal későbbi kínai jócsontok kalligráfiái, a rodoszi Szimiasz bárdja, vagy akár Dósziasz és Bészantinosz oltára, Szenci Molnár Albert versnégyzete, Apollinaire kalligrammja, Kassák Lajos plakát- és betűverse, Aram Saroyan négy lábú „m”-je, jwcurry ujjenyomatos ékezetű i betűje, LeRoy Gorman algebrára épülő minimalizmusa, John M. Benett hangversei, Timm Ulrichs „ordnung”-ja, Bujdosó Alpár agyagtáblája és Papp Tibor tér/vers/képe, logomandalája, bűvös négyzete stb. között a kapcsolódási pont leírható.

A „megfogamzott oltványok” csoportosítása, a vizualitás színeinek műfaji behatárolása viszont nem mindig egyszerű feladat. L. Simon László például Mallarmének az *Un coup de dés jamais n'abolira le hasard* (Egy kockadobás soha nem szünteti meg a véletlent) című tipografizált költeményével kapcsolatban teszi fel a kérdést: a vizuális költemények kategóriáján belül vajon képvers-e az alkotás?³ Az is előfordul viszont, hogy az eredeti tipográfiát tö-

¹ Jonathan Culler: Dekonstrukció, Osiris, Bp., 1997. 168-169.

² Uo., 191.

³ A szerző a vizuális szöveg műfaján belül helyezi el a Mallarmé-művet, s a képvers és a vizuális szöveg szétválasztásánál Nagy Pál meghatározására utal, miszerint „a képvers egyetlen önálló scripto-vizuális egység, esetleg több, egymást kö-

rölvé az új kiadások műfajilag „átírják” a művet. Nagy Pál hívja fel a figyelmet Kassák Lajos közismert emblematiszmus alkotására, *A ló meghal és a madarak kiröpiülnek* címűre, hogy a mű valójában képvers: így jelent meg 1922-ben, a Bécsben szerkesztett *2x2* folyóiratban.⁴ Ennek a műfajtörlési mozzanatnak a hátterében az experimentális költészeti kategóriáknak az irodalom marginális vagy azon túli területre való száműzése is megnyilvánul.

S hogyan határozza meg az összefüggésekre is odafigyelő befogadó a „csatlakozó- és feszültségpontokat”, ha a szakirodalomban egymásnak ellentmondó meghatározásokkal, műfaji behatárolással találkozunk? Már az elnevezésekben is teljes a zűrzavar: szinonim fogalomként használják ugyanis a képvers, vizuális költemény, kalligramm, vizuális szöveg, képszöveg stb. kifejezéseket. Sz. Molnár Szilvia is a képi jelentésartikulációt taglaló tanulmányában a szöveget, a nyelviséget nélkülöző művekre a vizuális költemény fogalma helyett következetesen a képvers megjelölést használja.⁵ Az egyes megközelítéseket összevetve a konkrét költészet és a vizuális költészet hierarchikus rendje is viszonylagosnak tűnik. Klaus Peter Dencker, az egyik legjelentősebb német képvers-antológia szerkesztője a konkrét és a vizuális költészet (s nem a konkrét és a képvers, valamint a konkrét és a vizuális szöveg) közötti különbségről beszél.⁶ Ugyanez a kettéválasztás regisztrálható Bónus Tibor *Kijátszott kontextusok* című tanulmányának „a konkrét, lettrizmus vagy a vizuális költészet” felsorolásában.⁷ Bányai János a képvers műfaji behatárolásánál már diplomatikusan megoldja ezt a problémát, s szabad választást enged az olvasónak: „A képvers a vizuális vagy konkrét költészet legelterjedtebb műfaja.”⁸ (Az én kiemelésem – K. E.) De ezt is értelmezhetjük akár a fogalmak szinonim összekapcsolásaként.

A fogalmi, műfaji zűrzavarban L. Simon László Konkrét költészet – konkrét vers című tanulmánya nyújt biztos fogódzót.⁹ A szerző a szétszórt experimentális költészeti kategóriákat csoportosítja, a fogalmakat tisztázza. A vizuális költészet (Nagy Pál szerint vizuális szöveg)¹⁰ tehát átfogó, s nem alárendelt kategória: *alfaja a konkrét vers*, a képvers, a

vető, de önálló egység”, a vizuális szöveg pedig „egybefüggő, időnként teljes kötetet kitöltő, nyelvi és képi kódolású, két dimenziós képszöveg.” (L. Simon László: *Hidak a Dunán. Esszék, tanulmányok*. Ráció, Bp., 2005. 79.) A vizuális költemények rendezőelve alapján pedig a toposzintaktikus szerkezetek csoportjába tartozik a mű. Lásd Papp Tibor: *Avangárd szemmel költészetről, irodalomról*. Magyar Műhely, Bp., 2004. 81-82.

⁴ Nagy Pál: *A virágnak agyara van! Tanulmányok az avangárdról*. Orpheusz, Bp., 2005. 300. 1926-ban, a *Világanyám* című verseskötetben már más tipográfiával, szabadvers-formában látott napvilágot a mű. A későbbi kiadások pedig teljesen elfeledkeznek az eredeti képvers-változatról. A két kiadás kétféle tipográfiáját elemezve Sz. Molnár Szilvia megállapítja, hogy a képarcitektúrákat nem kollázsokként, hanem csupán illusztrációként, képzőművészeti alkotásként értelmezik, s ezért „minden további probléma nélkül kihagyják a kötetekből”. (Sz. Molnár Szilvia: *Képvers versus szabad vers*. Kassák Lajos: *A ló meghal és a madarak kiröpiülnek* = Kép – írás – művészet. Tanulmányok a 19-20. századi magyar képzőművészet és irodalom kapcsolatáról, szerk. Kékesi Zoltán – Petemák Miklós, Ráció, 2006. 171.)

⁵ Sz. Molnár Szilvia: *Kép(zet)jeink*, Vár ucca tizenhét könyvek 30., Veszprém, 1998. Lásd például: „Az egymást követő képversok között olyanokkal is találkozunk, amelyek az öt megelőző és az öt követő fotók montázsából keletkeztek, és nem tartalmaznak szöveget.” (47.) „Ha viszont egyáltalán nincs szöveg a képversben...” (51.), akkor – véleményem szerint – az már vizuális költemény, vagy képszöveg telítettségű alkotás, de nem képvers! Körömdi Lajosnak a grafémák nélküli, csupán az emberi arcot és kezét megjelenítő alkotását is képversnek nevezi a szerző. (53-54.)

⁶ Klaus Peter Dencker: *Vizuális költészet – mi az?* = Martos Gábor: *Kép(es) költészet*. Kísérleti irodalmi olvasó- és nézőkönyv, Patriot, Sopron, 1995. 32.

⁷ Bónus Tibor: *Kijátszott kontextusok* = *Uő.*, Garaczi László, Kalligram, Pozsony, 2002. 17.

⁸ Bányai János: *Diszkontinuitás és versbeszéd* = *Néma?* Tanulmányok a magyar neoavangárd köréből, szerk. Deréky Pál és Müllner András, Ráció, Bp., 2004. 65.

⁹ L. Simon: *Hidak a Dunán*. 65-140.

¹⁰ Nagy: *A virágnak agyara van!* 295.

vizuális szöveg, a lettrista mű, a hangvers. Egyéb vizuális költészeti, illetve kísérleti műfajok is ide tartoznak, mint például a plakátvers vagy a számítógépes költemény.

A vizuális költészet XX. századi reneszánszát Európában Stéphane Mallarmé kezdeményezése, az *Egy kockadobás soha nem szünteti meg a véletlent* című költeménye indítja el. Az avantgárd korszak-meghatározó áramlatai, Pierre Albert-Birot-nak, Ezra Poundnak, e. e. cummingsnak, Guillaume Apollinaire-nek, valamint Iliazdnak a látható nyelvre építő művészete a magyar irodalom arculatát is meghatározták. A magyar avantgárd atyjának, Kassák Lajosnak, valamint a *Ma* költőinek, így Barta Sándornak, Ember Ervinnek, Moholy-Nagy Lászlónak, Sugár Andornak és a *Magyar Írásban* publikáló Tamkó Sirató Károlynak, valamint a *Magyar Műhely* alkotótársának, az identitásképző művészi erő megjelenítőinek, Bujdosó Alpárnak, Nagy Pálnak és Papp Tibornak a művei a vizuális költemények új korszakának nyitányai lettek. Ettől kezdve egészen napjainkig a vizuális konnotációjú alkotások partitúrájába évről évre szerkesztik a költők autentikus szövegeiket.¹¹

Csomós Zoltán grafikája

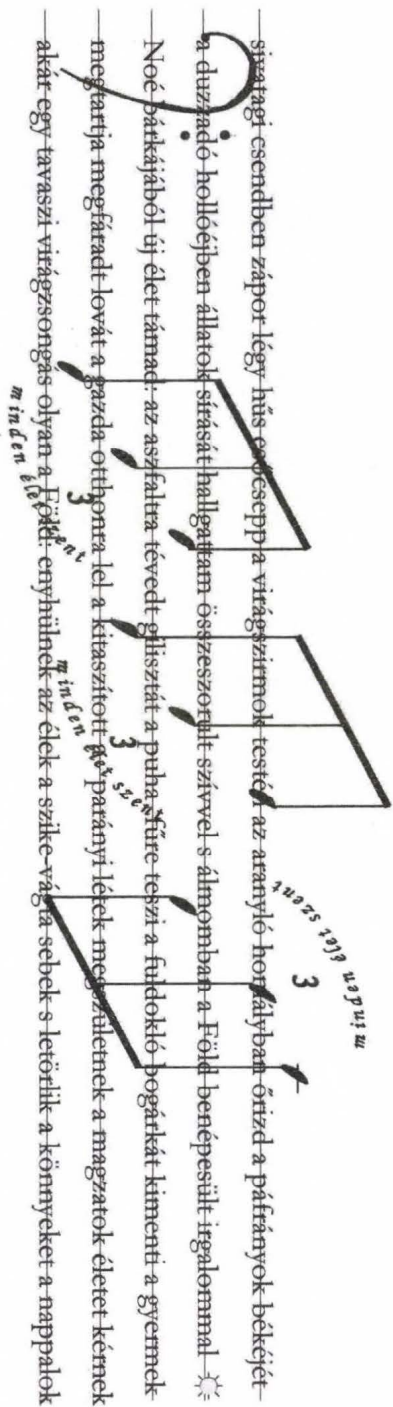
¹¹ Nagy Pál: Az irodalom új műfaja. ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete – Magyar Műhely, Bp., 1995. 133.

KELEMEN ERZSÉBET

„Minden élet szent”

Minden élet szent, még az is,
ami emberi szempontból alacsonyabb rendűnek tűnik.
Albert Schweitzer

BALÁZS GÉZA

Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról (Események, beszámolók, dokumentumok – 2010/2011)

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2000-ben alakult meg különböző főiskolákon és egyetemeken dolgozó nyelvészek együttműködéseként. A csoport célul tűzte ki a magyar nyelv állapotának tanulmányozását, egyúttal jelentések készítését. Az első ilyen jelentés 2005-ben látott napvilágot az Akadémiai Kiadó gondozásában: *Jelentés a magyar nyelvről (2000–2005)*. A második „ötéves” kötet is megjelent: *Jelentés a magyar nyelvről (2006–2010)*, kibővítve az Új magyar szavak szótárával (1998–2010). A *Széphalom* évkönyvben a kutatócsoport és a kezdeményezésére 2006-ban létrejött Magyar Nyelvi Szolgálató Iroda (Manyszi) éves történetéről adunk számot 2007-től folyamatosan. Most a két szervezet 2010. évi és 2011. első félévi eseményeiről számolunk be a magyar nyelvstratégia alakulásának jegyében.

2010

2010-ben volt tízéves a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport. Az informális, társadalmi szervezet a magyar nyelv művelés példamutató hagyományait kívánja a modern nyelvtudomány, nyelvpolitika lehetőségeivel bővíteni. Egyúttal törekszik arra, hogy minden anyanyelvi szervezettel kapcsolatba kerüljön, s az együttes tevékenységi formákban növelje az anyanyelvi mozgalom hatékonyságát. Így 2010-ben is voltak hagyományos anyanyelvi rendezvények, de mellettük a tudományos úttörés szándékával elindult a Czu-czor–Fogarasi-hagyomány kritikus újrafelfedezése, és sok helyen bemutatták a magyar nyelvstratégia rövid és részletes változatát.

Az 1967-ben, a TIT védnökségével vállalt magyar nyelv hete sorozat 2010-ben a 44. alkalomhoz érkezett. 2010. április 15-én a Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület adott otthont a rendezvénynek – az Anyanyelvápolók Szövetségének támogatásával. „A nyelvi öröm: ír, olvas, beszél...” címmel számolt be a Vas Népe 2010. április 15-i száma a 44. magyar nyelv hete szombathelyi, országos megnyitójáról. A rendezvényt Vizi E. Szilveszter, a TIT elnöke nyitotta meg, majd Balázs Géza (a nyelvi öröm), Pusztay János (haza, nyelv és identitás) és Bösze Péter (10 éves Magyar Orvosi Nyelv) előadása következett. A helyi TIT önálló kiadványban jelentette meg az előadásokat: „Szótól szóig – lélektől lélekig.” A 44. magyar nyelv hete országos megnyitója és Vas megyei előadásai.

A 2010. június 17-i Szarvas Gábor Napon, az MTA székházában volt a 11. országos anyanyelvi pályázat eredményhirdetése (amelynek anyaga hamarosan megjelent: *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében*. Szerk.: Balázs Géza és Grétsy László). Itt

mutatták be a nagyközönségnek a kutatócsoport újabb tanulmányköteteit: Kazinczy nyomában, valamint Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010.

Az E-nyelv Magazin (www.e-nyelvmagazin.hu) 2010. évi számainak tematikája: hálózattudomány és nyelvészet (március), régi jelenségek új köntösben (június), blogok és bloggerek (szeptember), a magyar orvosi nyelv (december).

2010. június 2-án Mártonfi Artilla (az Osiris-helyesírás egyik szerzője) volt a kutatócsoport vendége.

2010 júliusában Schmitt Pál lett a Magyar Köztársaság új elnöke. Az államfő első nyilatkozataiban három vállalást tett: tenni kíván az egészséges életmóddért, az élethosszig való tanulásért, valamint a magyar nyelv ápolásáért. Az államfő anyanyelvi programot hirdetett, amelynek munkacíme: „a nyelvi és kulturális sokszínűségért”. Ennek jegyében számos anyanyelvi rendezvény védnökségét elvállalta, és többen személyesen is megjelent. Anyanyelvi programjáról nyilatkozott a Magyar Nemzet 2011. március 1-jei számában (Szó és hatalom. Schmitt Pál a magyar nyelv védelméről, az aggasztó jelenségekről és egy nyelvi díj alapításáról, a kérdező: Kő András).

2010. szeptember 29-én, szerdán Széphalomban megnyílt A Magyar Nyelv Múzeumának új állandó kiállítás: Titkok titka... A magyar nyelv múltja, jelene és jövője. A forgatókönyvet a kuratórium anyagaiból Balázs Géza és Fehér József írta, a képi megjelenítés jórészt Kárpáti László érdeme. A Kazinczy Ferenc Társaság kiadásában megjelent Balázs Géza Útitárs a szavak világához című kiállítás-vezetője.

2010. október 27-én a hagyományos kassai Kazinczy Napokon Máté László, Dede Éva, Minya Károly, Balázs Géza tartott előadást a Thalia Színházban. A színház igazgatója, Kolár Péter egy személyben magára vállalta a jeles szlovákiai rendezvény lebonyolítását.

2010. november 23–24-án az ELTE Bölcsészettudományi Karán Kultúra és nyelv, kulturális nyelvészet. (Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában 3.) címmel a Mai Magyar Nyelvi Tanszék és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport konferenciájára került sor. Csaknem 80 előadás hangzott el, olykor párhuzamosan három szekcióban. Az érdeklődés cáfolni látszik azt a megállapítást, hogy a magyar nyelvtudomány elsősorban „belső”, strukturális kérdésekkel foglalkozó tudománnyá vált, úgy látszik, hogy hallatlanul nagy az igény a „teljes”, „külső” nyelvtudományra, amely egyaránt foglalkozik folklórral, irodalommal, művelődéstörténettel, történelemmel, filozófiával, vallással, szemiotikával stb. A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport ennek a széles és színes nyelvtudománynak vált népszerűsítőjévé, amelynek egyébként van hagyománya a magyar nyelvtudományban. A konferencia anyaga 2011-ben Balázs Géza és Veszelszki Ágnes szerkesztésében megjelenik.

Czakó Gábor író 2009-ben egy baráti társaságot szervezett Diófa-kör néven (békás-megyeri házának diófája alatt gyűltek össze a tagok), melynek célja a magyar nyelvtörténeti és nyelvészeti kutatások egyes területeinek átgondolása volt. Elsőként a Czuczor–Fogarasi-szótárt vizsgálták meg. A magyar nyelvtudomány történetének megkerülhetetlen alapműve a Czuczor–Fogarasi-szótár. Az Akadémia megalakulásakor tervezett értelmező szótár harminc év alatt érett hatkötetes művé, amely A magyar nyelv szótára címmel jelent meg (Pest, 1862–1874). A magyar nyelv szótárának elvi alapjait és munkamódszerét (az ún. hang- vagy nyelvmetafizikai irányzatot, az ebből fakadó gyökelméletet, az ún.

„belhasonlítás”, valamint a nem csak rokon nyelveket figyelembe vevő szótörténeti vizsgálódást) Hunfalvy Pál már 1851-ben megtámadta, „naivnak” ítélte. Méltánytalan ítéletekben később is részesültek. Módszerüket Hunfalvy „szódrincselésnek” (szavak darálása, szeletelése) tartotta, és kifogásolta, hogy nem a finnugor elmélet alapján rokonítanak. Szarvas Gábor eleinte csak varázslóknak, csodatevőknek nevezte a szerzőket, később őriteknek, akik „beszámíthatatlan állapotban” írták le művüket. A 20. század második felében Kiss Lajos ezt írja: Czuczorék elavult koncepciót alkalmaztak, etimológiai célokra rengeteg anyagot összehordtak, de alig volt benne köszönet. Bárczi Géza kiemeli, hogy a szótárban számos használható ötlet, meglátás rejlik. Gáldi László elismerő hangon szól: a szótárírók helyesen ismerték fel a „nyelvünk belső fejlődését irányító sajátosan magyar, sőt finnugor szellemű homo ludens-t, vagyis azt az énünket, mely szinte a költői nyelv szuggesztív eszközeivel folyamodva a gondolat minél plasztikusabb megelevenítésére törekszik: belső keletkezésű, hangalakjuk révén képszerűen indokolt szavak segítségével mintegy szembeszáll azzal a túlságosan intellektualizált nyelvészeti felfogással, mely szerint fogalom és szókép viszonya feltétlenül esetleges és tetszőleges”. E módszerrel Pais Dezső számos új belső keletkezésű szót tárt fel – értékelt Balázs János, s mindez azt bizonyítja, hogy „Czuczorék zseniális szófejtő kísérletei megihlették korunk magyar etimológusait is”. A Czuczor–Fogarasi-féle nyelvtudományi hagyomány azonban megszakadt. Ennek következménye a száraz, mert a magyar nyelv sajátos és fontos jelenségeire nem ügyelő nyelvtan(oktatás), a magyar szavak történeti vizsgálatának szűkre szabottsága, végső soron kultúránk, identitásunk legfontosabb jellemzőjének, a magyar nyelvnek nem kellő kutatása, ismerete. Nem nyelvészek sokszor, nyelvészek néhanapján fölvetették a Czuczor–Fogarasi-út tárgyilagos, kritikai felülvizsgálatát, s az abban lévő értékek kibányászását. Ezért is kezdtek hozzá többen a szótár teljes, illetve válogatott újrakiadásához. A Miskolci Bölcsész Egyesület próbálkozása 1999-ben a második kötet után megrekedt. Napjainkra a szótárt digitalizálták, s egy válogatást is megjelentet belőle a Tinta könyvkiadó.

Czuczor Gergely és Fogarasi János születésének csaknem egybeeső 210. évfordulóján, 2010. december 6-án a Magyar Művészeti Akadémia emlékkonferenciát rendezett. A szervezők célja a főhajtás mellett a magyar nyelvtudomány egyik csúcsteljesítményének a mérlegre tétele: az azóta eltelt időszak tudományosságának, művelődéstörténeti-etimológiai, illetve mai kor szemiotikai, szemantikai, antropológiai, kognitív és filozófiai kutatásainak fényében – nemzetközi példákat is figyelembe véve. A szervezők (a Diófa-kör tagjai) nem titkolják, hogy ebben a szótárban olyan gondolatok vannak, amelyek hasznosak lehetnek a magyar nyelv múltjának, jelenének jobb megértésére, illetve anyanyelvünk alkotó továbbfejlődésének (végső soron fennmaradásának) elősegítésére is.

A konferencia anyaga megjelent a szombathelyi Életünk című folyóirat 2011/3-4. összevont számában: Czakó Gábor (Ragozó nyelv-e a magyar?), Békés Vera (A Nagyszótár körüli kortárs vitákról...), Balázs Géza: A megszakadt hagyomány, Bencze Lóránt: A tudás dinamikájáról..., Bárczi Szaniszló: Magyar Nyelv-kémia, Németh Renáta: A gyök fogalma..., Pomozi Péter: A szabályos hangmegfelelés dicsősége és viszonylagossága, Horváth Katalin: Czuczor és Fogarasi a szócsaládokról..., Kiss Gábor: A Czuczor–Fogarasi-szótár helye..., Pusztay János: Néhány szó a finnugor etimológizálási gyakorlatról, Juhász

Zoltán: Gépi adatbányászat a Czuczor–Fogarasi-szótárban, Molnár Zsolt – Molnárné Czeglédi Cecília: A gyökrend oktatásáról, Lőcsei Péter: Kresznerics Ferenc és „gyökeresző” szótára, Oláh Anna: Bolyai János feljegyzései a magyar gyökökről..., Győri-Nagy Sándor: Kultúrjelenségek nyelviestülése...

2010-ben tovább formálódott a magyar nyelvstratégia. Egy 2009-ben Badacsonytördemecen megrendezett konferencia anyaga Pusztay János szerkesztésében megjelent: *Esélyek és veszélyek – a magyar nyelv helyzete és jövője az egységesülő Európában* (NH – Collegium Fenno-Ugricum, 2010.). Balázs Géza a Magyar Nemzet 2010. október 9-i számában tömören összefoglalta a magyar nyelvstratégia szükségességének kérdését (az eredeti kéziratot közöljük, a szerző több helyen, több változatban is közreadta nyelvstratégiai gondolatait, pl. *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010, Nyelvünk és Kultúránk* (A magyar nyelvstratégia vázlata. *Nyelvünk és Kultúránk, Öt esztendő, Válogatás*, 2010. 217-221), valamint folytatásokban a Magyar Szó című újjvidéki napilap február-márciusi számaiban):

Miért van szükség magyar nyelvstratégiára?

Bajos érintés

Hetvenöt éve jelent meg Zolnai Gyula röpirata: *Van-e szükség nyelvművelésünk irányítására?* címmel. A röpirat a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) 1932-ben indult nyelvművelő programját támogatta, főleg a folyamatos magyar nyelverteremtés-nyelvújítás, különösen a műszóalkotás elhanyagolására, a félig-fordításokra (elektromérvők), az idegen szavak divatjára és vég nélküli kiterjedésére (pl. minden probléma) hívta föl a figyelmet. Egyik (túlzó, de megbocsátható) következtetése: „nincs a világnak még egy művelt nemzete, amely annyi száz meg száz fogalom nevét változtatná eredeti szavai mellett szükségtelen idegenekkel, amely oly kevésbé ragaszkodnék saját eredeti szókincséhez, s amely oly közömbösen nézne ennek pusztulását, idegen szókkal való folytonos kicserélődését, mint a magyar teszi”. Zolnai általában nem volt túlzásokba eső. Ő jegyzi a szüntelen „nyelvtisztogatásra” vágyók, a puristák elleni röpiratot is: A műkedvelő Purista lelki alkata (1940).

Régi nyelvészeti vita, hogy békén kell-e hagyni a nyelvet, avagy be lehet avatkozni a nyelv fejlődésébe. Az elmúlt két évtizedben a „lassaiz-faire” (a be nem avatkozás) hívei kijelentették: a nyelvtudománynak nem feladata a nyelvművelés, sőt a nyelvművelés áltudomány, mi több, nemcsak haszontalan, hanem káros is, mert diszkriminatív (sérti az emberek szabad nyelvhasználatát). Van olyan nyelvész, aki a nyelvművelőktől „meg akarja tisztítani” az Akadémiát, holott már egyetlen nyelvművelő sincs ott, más egyszerűen a „szellemi alvilág álnyelvész szélhámosainak” nevezi őket. Egyik mondatot sem kérte ki magának a magyar nyelv művelésére létrehozott intézmény (miért is, ha már szervezetileg nem folytat ilyen tevékenységet). Tudomásul kell venni, hogy a nyelvész-tudósvilág nem tartja folytathatónak a nyelvművelő-örökséget, ezt tehát máshol kell megszervezni. Ha nyelvápolásra, nyelvművelésre-nyelvművelődésre, nyelvikultúra-ápolásra, tudatos nyelvstratégiára egyáltalán igény van. Szerintem társadalmi igény van rá, például a demokrácia, az esélyegyenlőség nevében is, sőt ennek a feladatnak a végzése jövőnkkel, a jövő nemzedékeivel szembeni kötelességünk.

A magyar modern, fejlett nyelv, magyarul mindenről lehet beszélni, írni. A világ legtöbb nyelve esetében nincs így. A politikai határokon belül tudatosan sehol nem korlátozzák a magyar nyelv használatát. (A határokon túl sok helyen igen, s ezek már valóban elő-

revetítik a magyar nyelv visszaszorulásának képét.) Kazinczy Ferenc korában a magyar nyelv még nem volt mindenre alkalmas, Kazinczyék tevékenységének, a nyelvújításnak következtében vált modern nyelvvé. Éppen ezért azt is mondhatnánk, hogy „a magyar nyelv nem csak magától ennyire jó”. A nyelvújítás megmutatta (más népek számára is), hogy lehet egy nyelvet fejleszteni, modernizálni. Ez a ritkább eset. Sokkal több példa van nyelvek visszaszorulására, halálára.

Bár ma még minden rendben levőnek látszik, vannak bizonyos tünetek, amelyekre oda kell figyelni. Ilyen a globalizáció, a kultúrák sűrűsödése, keveredése, az új nyelvi technológiák, a határon túli magyarság nyelvi helyzete, a szövegértési, kifejezési, helyesírási készségek szembe ötlő csökkenése.

Ne feledjük: külső-belső nyelv- és névpolitikai küzdelem folyik a magyar nyelvért és a magyar nyelv ellen. Az összmagyar szó- és írásbeliség szakadozik, szétfejlődik, ha nem vigyázunk: széthullik. A magyar szaknyelvek többsége elangolosodik, a határon túli magyar szaknyelvek szétrétegződnek. A marosvásárhelyi magyar orvos nem érti meg a budapestit, de a beregszászi magyar autószerelő sem a sopronit. Nem csak magyar probléma a túlbonyolított (bürokratizálódó), a hétköznapi emberektől elidegenülő nyelvhasználat. A jogszabályok nyelvének érthetlensége ma már a demokráciát fenyegeti. Ezt egy alkotmánybírótól hallottam. Aki találkozott már adóbevallással, biztosítási vagy hitelszerződéssel, esetleg gázszámlával, tudja, mire gondolok.

Az elmúlt évek kedvelt internetes humora lett az „együgyű ügyfél”, aki naivságokat, evidenciákat és tömény butaságot kérdez. Biztos, hogy az emberek a hülyék?

Nem készültünk föl rá, és most sincs stratégiánk az informatikai világ új, a kultúrára, nyelvre, viselkedésünkre gyakorolt hatásával szemben. Pedig az informatika új nyelvi világot, létmódot hoz létre. Az emberiség eleinte csak szóbeliségben élt, majd feltalálta az írásbeliséget, most pedig a technológiák által „manipulált” szóbeliséget és az élőbeszédre emlékeztető írásbeliséget. Nézzük csak meg a fiatalok chatelését, msn-ezését és ímélejt. Ezzel önmagában nincs semmi baj, csak hogy ma már a nagymama is ilyen levelet kap: „haliiii meg vaok cska sok volt a melom :) asetom hogy még a régi számom van e meg neked mert már elofizus vaok, hehe okéééi”. Sőt a magyardolgozatokban is felbukkan ez az írásmód. Már legalább a hatvanas évektől tapasztalni, hogy a nyilvános és a magánéleti viselkedésformák, beszédmodok összeérnek. Mostantól az írásmódok is. Magánhelyesírás a könyvekben, a közszolgálati médiumokban, a magyardolgozatokban...

Az elmúlt 400 évben a magyar nyelv alapvetően összetartó fejlődést mutatott: létrejött a köznyelv, az irodalmi nyelv. Az elmúlt időszakban azonban ellentétes, szétartó mozgás indult el. Már az ötvenes években szóba került a „mozgalmi” nyelv, a hatvanas években az irodalomban megjelenő „trágárság”, majd pedig az „ifjúsági” nyelv, a szleng. Ez utóbbit sokan az egyennyelv (központosított nyelv) elleni lázadásként fogták fel. De mi volt ez a rendszerváltás utáni társadalmi szétrétegződéshez, valamint a bulvár- és világhálós hatásokhoz képest? Ezek a társadalmi jelenségek a nyelvben hangtani, nyelvtani, szókészlet-tani és persze nyelvhasználati változásokat indítottak el. A nyelvészek pedig adósak maradtak a válasszal, a cselekvési programmal (stratégiával).

Glatz Ferenc tíz évvel ezelőtt hangoztatta: „A nyelvnek minden kulturális és gazdasági tényezővel szoros kapcsolata van”. Itt nem csak széplelkek érzelmeiről, félelmeiről, filológiai-nyelvészeti játszadozásról, hanem a magyarság, Magyarország modernizációjáról, jövőjéről van szó.

Stratégiára azért van szükség, mert sok jó szándékú törekvéstről tudunk, de ezek egymástól függetlenül, szétszórva, olykor egymást közömbösítve jelennek meg. Sok területre

igaz, hogy egyszerre van jelen a fölösleges párhuzamosság, a pazarlás, viszont nagyon sok terület gazdátlan. Hadd említsek egy példát! Műszaki értelmiségiek, orvosok gyakran megkérdezik tőlem, hogy van-e az Akadémiának egy olyan bizottsága, amely az új szavakat szorgalmazza és elterjeszti. Nincs. Kazinczy óta nincs.

Pedig 1905-ben már fölvetették egy nyelvvédő hivatal létrehozását. 1949-től az MTA Nyelvtudományi Intézete adott otthont a nyelvművelésnek. Mára onnan ez a tevékenység kiszorult. 2000-ben néhány nyelvész magánkezdemenyezésből létrehozta a magyar nyelvstratégiai kutatócsoportot, 2005-ben (pályázati támogatással) az ingyenes közszolgáltatást ellátó Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát. Ez utóbbi ma már négy honlapot működtet, köztük az egyedi fejlesztésű szómagyarítót. Máshol államilag támogatott akadémiák, intézetek látnak el ilyen feladatot. Tegyük hozzá, hogy főleg megyei támogatásból Széphalmon időközben felépült a magyar nyelv múzeuma. Ez akár a magyar nyelvstratégia központja is lehetne.

„Terv nélkül cselekedni botorság. Nem cselekedni viszont mulasztás” mondta egy konferencián Glatz Ferenc. A nyelvstratégia tudatos cselekvési program (a problémák kijelölése és az orvoslást jelentő feladatok meghatározása).

Milyen témaköröket foglal magába a nyelvstratégia? „Külső” feladata a magyar nyelv presztízsének emelése a világban. Állami feladat, szerencsés esetben tudományos emberek és közösségek segítségével. Egy nyelvstratégiában kiemelt szempont az egész nemzetet összetartó nyelvi etalon kérdése – ezt őrizni, védeni kell. Valahogy úgy, mint egyéb értékeinket: a természetet, a szellemi és anyagi örökséget. Vigyáznunk kell arra, hogy fennmaradjon egy működőképes magyar nyelvi norma, egy kiemelt mintanorma (esetleg medianorma). Ezen kívül természetesen sokféle „használati norma” létezhet. A nyelvstratégia nincs igényes nyelvi normájának eszméje nincs ellentétben a helyi, kisközösségi normákkal, a szlenggel, a chatnyelvvvel, a nyelvjárásokkal. Ezeket a nyelvváltozatokat békén kell hagyni. Legföljebb a nyelvjárások kapcsán van szükség némi „nyelvjárásművelésre”. Erre is csak azért, mert a nyelvjárásokról kétszáz éve hajtogatják, hogy ki fognak pusztulni, ezért az „elavultság” bélyege tapadt rá, ráadásul száz éve a kabarékban a nyelvjárási beszédet csúfolják is: tehát szégyenérzetet kelt egyes emberekben. Vegyük tudomásul: a nyelvjárások élnek. És élni fognak mindaddig, ameddig az emberek közösségekben akarnak élni. A kis közösségek kis kultúrákat alkotnak, a kis kultúrák nyelvi jellemzője a nyelvjárás. Azért élnek a magyar nyelvjárások, mert vannak kisközösségek. És pontosan addig fognak élni, ameddig a kisközösségek.

Egy tagolt, modern társadalomban szükség van a zavarmentes kommunikációra. Ez a fajta kommunikáció a családokban, kisközösségekben és az iskolában formálódik. Nem minden megy önmagától. Történelmi okok miatt a magyar nyelvben a verbális érintés (megszólítás) konfliktusos. Erre ajánlások szükségesek. Mindezek felszíni problémák, a grammatikaiak bonyolultabbak.

Nemzetközi felméréseknek kellett bennünket arra figyelmeztetni, hogy baj van a szövegértéssel. Mintha nem tudtuk volna magunktól is. Csak el kell beszélgetni a gyerekekkel (és most már a felnőttekkel is) olvasmányaikról, vagy megkérni őket, hogy írják le a karácsonyi emlékeiket, vagy egyszerűen határozzanak meg egy fogalmat (bevásárlóközpont, forradalom, erkölcs). Ha azt gondoljuk, hogy csak az átlagember fog bukácsolni, akkor kérjünk tudós professzoroktól magyar nyelvű, ismeretterjesztő cikket saját kutatásuk legfontosabb eredményeiről. Meg fogunk döbbsenni.

Nincs megegyezés a magyar nyelvtan oktatásában sem. Most egy sokmilliárdos „kísérleti” program képviselői azt hangoztatják, hogy a gyerekeknek nem kell fogalmakat ok-

tatni, a gyerekeknek maguknak kell fölfedezniük a nyelvi kategóriákat, sőt a helyesírást sem (!) kell oktatni.

Az anyanyelvi ismeretek, a nyílt kommunikáció a záloga az idegennyelv-tanulásnak, és -tudásnak is. Részben anyanyelvi okok miatt is katasztrófális a magyarok idegennyelv-tudása. De miért csodálkozunk ezen? Ha valaki nem tud az anyanyelvén verbális kapcsolatot teremteni, nem tud fogalmakat meghatározni, akkor hogyan várjuk el tőle, hogy ezt idegen nyelven tegye... És erre a bizonytalan alapra ráépült a világ egy legbonyolultabb nyelvvizsga-rendszere. Csoda, ha az egyetemisták harminc százaléka nyelvvizsga híján nem kapja kézhez a diplomáját?

Az értetlenkedők azt szokták mondani, hogy olyan „butasággal”, mint a nyelvművelés, máshol nem foglalkoznak. Éppen ezért megjelentettük az Európai nyelvművelés és az Európai helyesírások című könyvet. Sok tucat nyelvi kultúrát bemutatunk. Természetesen mindenhol van nyelvművelés, csak másként nevezik, de pontosan olyan dolgokkal foglalkozik, mint a helyesírás, beszédoktatás, retorika, a média nyelvének helyzete, idegen szavak problémája. Amiről mi is beszélünk. Ez tehát nem valamiféle magyar sajátosság. Nem érdemes gúnyolódni a nyelvművelésen, inkább csak az esetleges hibáit kell kijavítani, és sokkal hatékonyabban kell csinálni.

Franciaországban nemcsak anyanyelvi törvény, folyamatos terminológiaújító bizottság létezik, hanem közvetlenül az államfő által kinevezett anyanyelvi biztos. Észtország, Lettország anyanyelvvédő (és -terjesztő) nyelvstratégiáját a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központja magyarul is megjelentette.

Magyar nyelvstratégiára szükség van. Írtam egy könyvet Magyar nyelvstratégia címmel. Az MTA ki is adta 2001-ben... Poroljuk le!

2011

2011-ben lett öt éves a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda. Az iroda vezetését 2010 júniusában Nagy Leventétől, az első Junior Prima-díjas nyelvésztől Pölcz Ádám, az Anyanyelvpolók Szövetsége ifjúsági tagozatának vezetőségi tagja vette át. Az iroda 2006-tól honlapot működtet (www.e-nyelv.hu/manyszi.hu), amelyhez 2009-ben társult az E-nyelv Magazin (www.e-nyelvmagazin.hu) előbb Horváth Péter Iván, 2010-től Balázs Géza szerkesztésében, majd pedig 2010 januárjától a www.szomagyarito.hu, az első magyar közösségi szógyarapító, szómagyarító portál.

2011-ben a kutatócsoport a Magyar Szemiotikai Társasággal, valamint az ELTE és a Kodolányi János Főiskola közreműködésével újabb, interdiszciplináris előadássorozatot indított az informatikai technológiák társadalmi és nyelvi hatásairól A Gutenberg-galaxistól a Google-galaxisig címmel.

A sorozat bevezető előadását 2011. február 16-án Bódi Zoltán tartotta (A világháló új nyelve). Majd 23-án Balázs Géza beszélt az internet filozófiájáról, ezt követte Veszelszki Ágnes előadása az – általa definiált – új nyelvváltozatról, a digilektusról: Az internet nyelvészete. Új nyelvi forma: a digilektus. További előadások: Szűts Zoltán: A hypertext, Nagy Levente: Profilalkotás a netes információk alapján. Dede Éva: On-line cselekedetek pszichológiája. Az internetpedagógia kérdései, Andok Mónika: Lev Manovich új médiaelmélete, Fűzfa Balázs: Milyen lesz a 21. század irodalma? Modern narratívák a neten, Benczik Vilmos: Mi jöhet az írásbeliség után? A posztliterális korszakának vázlata, Aczél Petra: Netorika. A digitális retorika műfajai és jellemzői, Kovács László: Behálózva – az

internettől az agyig, ifj. Csákvári József (OFI): Avatarkultúra: Számítógépes játékok és kulturális identitás, Zimányi Árpád: Nyelvtani viszonyok neten, Juhász Valéria (SZTE): Netnyelvészet, a magyar CMC (computer mediated communications), Prószék Gábor A kiterjesztett számítógépes nyelvészet.

Az előadássorozat 2011. szeptember 14-től új előadókkal folytatódik, anyaga könyv alakban megjelenik, mint az első, úttörő ilyen jellegű munka (Balázs Géza és Bódi Zoltán szerk.: Az internetkorszak kommunikációja. Gondolat–Infónia, Budapest, 2005).

2011. június 16-án volt az MTA-n a szokásos Szarvas Gábor-nap. Ekkor került sor Az év szava és az év antiszava (2010) sajtóbemutatójára, majd a szokásos nyelvészeti könyvszemlére.

Az Életünk című folyóirat 2011. év 3-4. (Czuczor–Fogarasi) számát Czákó Gábor mutatta be. 59 szerző együttműködésében látott napvilágot Balázs Géza szerkesztésében a Nyelvészetről mindenkinek. 77 magyar nyelvészeti összefoglaló című kötet az Inter Non-profit Kft. gondozásában. A kutatócsoport két további tagjának jelent meg önálló kötete: Horváth Péter Iván: A szakfordítások lektorálása. Elmélet és módszer. Bódi Zoltán: Infoszótár – Informatikai fogalmak eredete, magyarázata és használata.

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, valamint az Anyanyelvápolók Szövetsége által felkért szakértő bizottság németországi kezdeményezésre, felmérések alapján meghatározta a 2010. év legjellemzőbb magyar szavait, antiszavait, költői és ifjúsági szavait. A 2010. év szavait a szakemberek a médiában, az interneten és a mindennapi társalgásban újonnan, illetve leggyakrabban felbukkanó szavakból, kifejezésekből válogatták. A jellemző szók bemutatása 2011. június 16-án 16 órakor a Magyar Tudományos Akadémia klubjában volt a Szarvas Gábor-nap keretében.

Ezentúl minden évben közzétesszük az előző év legjellemzőbb szavait. Az év szava kategóriában: *vuvuzela* (közösségi háló, bankol). Minya Károly ismertetése: „Nagy becsben tarthatjuk a vuvuzela szót, hiszen az egyetlen zulu kifejezés a magyar nyelvben, tavaly kaptuk ajándékba a labdarúgó-világ bajnokságtól. S bár több mint 20 magyarítása olvasható a Szómagyarító honlapon, mégis egyértelműen meg fog honosodni mint jövevényszó. Természetesen azért is, mert a gyermekneveléshez, focihoz és az anyanyelvhez mindenki ért. A bankol szó ma született bárány. De nem ártatlan. A szó jellemző napjainkra, és nagy horderejű, mivel pénzügye mindenkinek van. A legrosszabb esetben bedőlt hitele, „békeidőben” felvett svájci frank alapú. Kamatozó jövedelme keveseknek. Bankol az egész ország, s megpróbál túlélni. A közösségi háló meghatározó kifejezése napjainknak és a fiataloknak.”

Az év antiszava kategóriában: *vörösiszap-katasztrófa* (rolikártya, nyugger). „Balázs Géza ismertetése: A németországi szavazásban az Unwort des Jahres néven szereplő kategóriát antiszónak neveztük el. Az antiszó olyan tematikus szempontból kellemetlen szó, amely az adott évben keletkezett vagy terjedt el. A 2010. év antiszava a legnagyobb ilyen jellegű ipari-környezetvédelmi katasztrófa megnevezése: vörösiszap-katasztrófa. A szó semleges, leíró jellegű, közérthető, antiszó-jellegét a példátlan eseménynek köszönheti. A második és harmadik helyen álló antiszavak egyrészt hangalakjuk, másrészt pedig az emberi méltóságot sértő jellegük alapján lehetnek volna az év antiszavai: rolikártya (mozgássérültgazolvány), nyugger (nyugdíjas).”

Az év költői szava: *aranymálinkó* (szófelhő, totyogós palacsinta). Balogh F. András ismertetése: „A magyar nyelv hullámszik, mint a tenger: páratlan kincseiből számtalan eltűnik a feledés mélységeiben, sok érdekesség viszont újra felbukkan nyelvünkben, akár csak az a vándormadár, az aranymálinkó, amely a költöző madarak közül a legrövidebb ideig tartózkodik tájainkon. Az utódok kiköltése-felnevelése után nagyon hamar újra Afrika felé veszi az irányt, viszont itt hagyja az elkövetkezendő tavasz örömét és a nyár kiteljesedését.”

Az év ifjúsági szava: *lájkol* (meggugliz, fészbukol). Veszelszki Ágnes ismertetése: Kifejeztem az ifjúság nyelvhasználatához kötődő szavakat kerestünk e kategóriában, ám (vagy éppen ezért) a digitális kommunikáció szókészletéből válogattunk. A lájkol ige az egyik közösségi oldal révén igen gyorsan elterjedt, az oldalt ismerő, internetező nyelvhasználók körében közhasználatúvá vált. A Facebook közösségi oldalon a felhasználók minden poszt, hozzászólás vagy tartalom megjelenése után a „kedvel”/„tetszik” (eredeti angolban: Like) gomb megnyomásával tetszésüket is kifejezhetik. Ennek a tevékenységnek az angol eredetű megnevezése a lájkol: az angol like igének magyar -l igeképzővel ellátott, magyaros kiejtést rögzítő alakja. Igeközös változatai is kialakultak: meglájkol, belájkol. Nemtetszést fejez ki a dislike angol ige, ennek magyarosított formája a diszlájkol. Ugyancsak e közösségi oldal használatára utal a fészbukol ige és ennek változata, a fészkel. A meggugliz ige a legnagyobb keresőprogram, a Google nevének magyar igeképzővel és igekötővel ellátott továbbképzése, jelentése: valamit megkeres a Google (könnyített kiejtéssel a gugli) segítségével.” A 2011. évre vonatkozó jelöléseket várja a bizottság az iroda@e-nyelv.hu ímélcímen. A szavak kihirdetésére 2012 első felében kerül sor.

Az anyanyelvi szervezetek összefogásával 2011. június 17-19 között Széphalomban létrejött az első anyanyelvi juniális. A juniális ötlete abból a gondolatból fakadt: hogy külön-külön értékes, de kevésbé hatékony munkát végeznek az egyes szervezetek, érdemes lenne megmutatni, hogy együtt mire képesek. Így szerveződött meg „a modern magyar nyelv szülőföldjén”, Széphalomban az anyanyelvi szervezetek első szövetsége. A juniálist az elsősorban a világ magyarságát összefogni kívánó Anyanyelvi Konferencia (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága), a legnagyobb létszámú anyanyelvi művelődési szervezet, az Anyanyelvápolók Szövetsége, a nyelvészekből alakult Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, a Magyar Szemiotikai Társaság, a széphalmi-zempléni hagyományokat éltető Kazinczy Társaság, és a 2008-ban megnyílt, lassan záródóhelyé váló A Magyar Nyelv Múzeuma rendezte. A háromnapos juniálison gazdag volt a programkínálat: az előadásoktól a szórakoztató programokig, ennek következtében a látogatók összetétele is igen változatos volt: az akadémikusoktól egyetemistákon, nyugdíjasokon át a zempléni kamaszokig.

A juniális védnökségét Schmitt Pál köztársasági elnök vállalta Pomogáts Béla és Balázs Géza fölkérésére. Schmitt Pál már a második elnök, aki ellátogat Széphalomba (2008-ban Sólyom László nyitotta meg igen szép beszéddel a múzeumot). Schmitt Pál beszéddel is készült, de folyamatosan „kiszólt” a szövegből: megosztotta régen vallott gondolatait az anyanyelvek fontosságáról, beszélt veszélyekről és gazdagságról, hangoztatta, hogy idegen nyelveket is tanulni kell, államfőként sokszor meglepi partnereit, hogy

idegen nyelven szólal meg. „Soha ilyen szép és gazdag nem volt a magyar nyelv, mint most, ugyanakkor a magyar nyelv bajban van, mint általában minden nyelv”, mondta a köztársasági elnök első anyanyelvi juniálison. A Magyar Nyelv Múzeumában tartott rendezvényen a köztársasági elnök úgy fogalmazott: az egyszerűsítések, a gyerekek olvasástól való elfordulása, az sms-ek, az internet világa miatt kerül bajba a nyelv. Schmitt Pál elmondta: elnökké választásakor három feladatot vállalt önként, ezek sorába tartozik az anyanyelv védelme. A köztársasági elnök elismerően szólt a magyar nyelv ápolóinak munkájáról, név szerint említve e találkozó szervezőit, valamint a nemrég elhunyt Deme Lászlót. „A nyelv az erőnk, a nyelv a megtartónk”, szögezte le végezetül a köztársasági elnök.

Az egyőrársra tervezett elnöki program három és fél órársá bővült. Az államfő nemcsak „megnézte” a kiállításokat, hanem sokat kérdezett, interjúkat adott, volt, aki egy könyvvél, volt, aki Kazinczy borávv ajándékozta meg. Nem szerepelt a programban, de a helyi közéleti vezetők, szervezők meghívták a közeli, a Kazinczy-kert tőrszomszédságában megrendezett vadételfőző-versenyre. Az államfő a kis „lacikonyhák” között barangolt, megfigyelők szerint legalább hét helyen megkóstolta az ételeket, beszélgetett az emberekkel, mosolyogva elfogadta, hogy alkalmi fényképezőképkekkel, mobilokkal megörökítsék.

„Erős várunk a nyelv...” ezt pedig már az Anyanyelvápolók Szővetségének egyik tagja mondta, amikor megpillantotta a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumát. Igen, egy bástyaszerrű épület kapcsolódik egy nagy hasábszerű épülethez. Kazinczy rajza, az Akadémia alaprajza ihlette az építész, Radványi Györgyöt. Az anyanyelvi juniálisra az Anyanyelvápolók Szővetsége különbuszt indított. Pénteken először kihelyezett elnökségi ülést tartottak, majd bemutatták az anyanyelvápolók vezetőségiének a múzeumot. Szombaton a Pomogáts Béla vezette A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága Nyelv és lélek címmel rendezett kisebb konferenciát. A Kosztolányit idéző címet azért választották, mert meg kívánták idézni azokat a korábbi és nemrég elhunyt nyelvészeket, irodalmárokat, akik a magyar nyelvápolás kultikus alakjaivá váltak. Pomogáts Béla társaságbéli elődjét, Lőrincze Lajost, Kiss Jenő a nemrég elhunyt Benkő Lorándot, Koncsol László Illyés Gyulát, Máté László Fábry Zoltánt, Fráter Zoltán Karinthy Ferencet, Balázs Géza Kosztolányi Dezsőt idézte meg – volt, aki személyesen, legendáriumszerűen, volt, aki nyelvpolitikusan.

A juniális programjában ezek után következett a múzeumok délutánja és a vidéki múzeumok éjszakája. A Magyar Nyelv Múzeumában ekkor nyílt egy kis Czigány Lóránt- emlékkiállítás (néhány relikviával), a bodroghalmi és a csepeli népdalkör 10 magyar himnuszot mutatott be. Az Anyanyelvápolók bemutatták a Deme Lászlóval készült utolsó filmet. (Áprilisban kapta meg Deme tanár úr a Kazinczy-díjat, akkor készült a felvétel. Az ünnepelt június elején halt meg.) A juniálison az anyanyelvi szervezetek tagjai mellett megjelentek a helyi érdeklődők is. Vonzó programnak ígérkezett a rabomobil, amely a sátoraljaújhelyi börtönmúzeum és Széphalom között szállította az érdeklődőket – s rajta egyetemisták tartottak kis előadást Kazinczyról.

A juniális nem lett volna teljes sörözés, lepcsánka, sztrapacska, kürtöskalács, jó hegyaljai borok nélkül. Az idő szép volt, csak szőrványosan esett. Este fáklyák gyúltak a Kazinczy-kertben, énekelt a széphalmi népdalkör, az ökömené jegyében most egy katolikus pap mondott beszédet, a Csík zenekar zenéjére modern koreográfiát alkotott a Hegyalja nép-

tánc együttes, a Zemplén Televízió bemutatta Kazinczy fordításában Molière Botcsinálta doktor című tévéjátékát. Sokakat vonzott az Élő Tetten ért szavak rádióműsor is: amelyet Bogár László szerkesztett s adott elő Rátonyi Krisztinával, valamint Balázs Gézával, a műsor gazdájával. Bemutatkozott az Anyanyelvápolók Szövetségének ifjúsági szervezete – érdekes nyelvi reklámokkal. „Igazán otthonunknak éreztük Széphalmot” mondták a fiatalok, „máskor is szívesen eljövök”, mondta az államelnök. Aki látta egyszer Széphalmot éjjel, látta a kivilágított múzeumot, megkóstolta Kazinczy borát... egészen biztosan visszajön máskor is. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága is úgy gondolja, hogy a széphalmi anyanyelvi júniális jó kezdeményezés, s mostantól minden évben törekedni kell arra, hogy minél többen zárandokoljanak el, külhoni és hazai magyarok Széphalomba, találkozzanak, beszélgetni, tisztelegni, fejet hajtani a magyar nyelv ápolói, fejlesztői (persze mindenekelőtt Kazinczy Ferenc) előtt. Jó alkalom lehet erre a június harmadik hétvégéjén – várhatóan mostantól rendszeresen megrendezendő – anyanyelvi júniális.

Az E-nyelv Magazin 2011. évi első két számának tematikája: Lingvisztikák (a Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló című kötet néhány különleges fejezete) (március), A Gutenberg-galaxistól a Google-galaxisig (június).

2011 júniusában a Magyar Országgyűlés elfogadta, hogy november 13-át a magyar nyelv napjává nyilvánítsák. A javaslatot Graf Rezső terjesztette elő az Anyanyelvápolók Szövetségében, s két év alatt lett belőle országgyűlési határozat. Eredetileg április 23-a volt a javaslat (akkor nyílt meg A Magyar Nyelv Múzeuma), később november 13-ára, az 1844-es magyar nyelvi törvény megszavazásának napjára módosult. Az országgyűlés ugyanekkor felkérte a kormányt, hogy készíttessen átfogó jelentést a magyar nyelv helyzetéről.¹

Javaslat

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport tömör véleménye:

Úgy alakult, hogy a rendszerváltozás óta a nyelvművelés a nyelvtudomány perifériájára szorult. A közpénzből fenntartott intézményekben főleg elméleti munka folyik. A magyar nyelv ápolására létrehozott Akadémia, illetve Nyelvtudományi Intézete nem lát el nyelvművelő tevékenységet, az Intézet nyelvművelő osztályát is felszámolta. A legutolsó nagyobb, tudományos nyelvművelő munka: Grétsy László – Kovalovszky Miklós szerk.: *Nyelvművelő kézikönyv* (1982, 1985.). Az egyetemeken, főiskolákon egyes szakokon még létezik a nyelvművelés oktatása (így kutatása, képviselése is).

A rendszerváltozást követően főleg egyesületek és magánvállalkozások foglalkoztak az anyanyelvi művelődéssel. Az Anyanyelvápolók Szövetsége (1989-) összefogja a kiterjedt kiejtési, nyelvművelő, retorikai versenyeket, de ezek szervezésében profi nyelvész már alig

¹ TOVÁBBI IRODALOM: Minya Károly – Balázs Géza 2005. A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport története (2000–2005). 176–188. In: Balázs Géza szerk.: *Jelentés a magyar nyelvről (2000–2005.)* Akadémiai Kiadó, Bp. - *Nagy Levente*: Új intézmény a nyelvművelés szolgálatában. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság Évkönyve 2007: 449–450. - *Nagy Levente*: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2008. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság Évkönyve 2008: 69–74. - *Nagy Levente*: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2009. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság Évkönyve, 2009: 291–296. - *Nagy Levente – Balázs Géza*: A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2005–2009) és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006–2009) története. 278–307. In: Balázs Géza szerk.: *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010. + Új szavak szótára 1998–2010.* Inter, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2010. - Balázs Géza – *Nagy Levente*: Tíz év az úton... Tíz éves a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000–2010), öt éves a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006–2011). In: Széphalom 20. A Kazinczy Társaság Évkönyve, 2010: 183–196.

található, valamint a támogatás is évről-évre bizonytalan. A nyelvi kultúra iránti társadalmi igényt mutatja, hogy a Szövetség minisztériumi támogatással 1999 óta hirdet anyanyelvi versenyeket (2011-ben már a 13.-at), amelyre évente több száz értékes pályázat születik, s ezek anyaga könyvsorozatban megjelenik.

Több magánvállalkozás foglalkozik retorikai, beszédtechnikai képzéssel, nyelvtechnológiai fejlesztéssel.

A Tinta Könyvkiadó mint magánvállalkozás tizenöt éve a legnagyobb magyar nyelvészeti kiadó, de értelemszerűen átfogó, nagy szótárak készítésére nem tud vállalkozni.

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda ingyenes nyelvművelő tanácsadást működtet, évente készít összefoglalókat a magyar nyelv helyzetéről, szómagyarító honlapot működtet, de nincs rendszeres állami támogatása.

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2000-ben alakult, több szótárt, kiadványt jelentetett meg, tagjai társadalmi munkában végzik feladatukat.

A magyar nyelvstratégia kidolgozására és folyamatos művelésére tett javaslat:

Amikor az Országgyűlés megszavazta a magyar nyelv napját (november 13.), egyúttal kérte a kormányt, hogy készíttessen fölmérést a magyar nyelv állapotáról, és stratégiát a magyar nyelv fejlesztésére.

A magyar nyelv mindenkori vizsgálatát, szótárazását, fejlesztését, az ezzel kapcsolatos ismeretterjesztő társadalmi munkát egy kisebb, önálló, független intézménynek, a Magyar Nyelvi Tanácsnak kellene végeznie. Ez a közhasznú intézmény szimbolikusan a Köztársasági Elnöki Hivatal része lehetne, de kapcsolódhatna a mindenkori kormányhoz, valamint az MTA-hoz (akár megosztva is, ezzel biztosítva a hosszú távú működést).

A Magyar Nyelvi Tanács folyamatosan figyelné a magyar nyelvi változásokat, és különösen a következő fő területeken segítené a nyelvhasználatot:

– folyamatos nyelvi figyelő szolgálat, évente jelentés a kormánynak a magyar nyelv állapotáról (leltár),

- szótár- és egyéb nyelvi hasznos segédanyagok készítése,
- terminológiák korszerűsítése, szómagyarítás,
- ingyenes nyelvi tanácsadás,
- a hivatali nyelv egyszerűsítésében való folyamatos segítség,
- a médianyelv figyelése,
- állásfoglalás, stratégia, jelentések,
- ismeretterjesztő munka,
- anyanyelvi szervezetek munkájának, összefogásának segítése.

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Liszt, a magasság és a mélység zenéje

Pisla fényű kunyhóink világáig nem jutott el, élete nagy részét idegenben töltötte, de a szíve magyar volt, mert az akart lenni, és ezzel a szívvel érezte meg, hogy világtörténelmi küldetésünk van. Ezt képviselte és hitte Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Madách Imre és mások is. Mindnyájan tudták, hogy ennek a szerepnek nem a dübörgő, mindent eltipró fegyverek adják meg a nagyságát, nem a hazug rögeszmék önkényuralma, hanem a szív, a szeretet, a krisztusi tövisszörű.

Közvetlen és igen jelentős elődje Berlioz volt, nagy utódja Bartók Béla. Az utód bizonyította zenénkről, hogy abban kozmikus erejű nagyság van, csillagfény-ragyogású örök szépség; az előd pedig idegen létére egy nemzet igazi lobogását, legnagyobb létre repesését nálunk érezte meg, amikor a Rákóczi-induló előadásakor tapasztalta, hogy a zene hallgatóit oly szokatlan, korábban nem tapasztalt áramlás hatotta át, hogy a szemek szinte süttették a tarkóját. Minderről maga a francia zeneszerző számolt be 1846-ban.

Így válik nyilvánvalóvá az, hogy a vérzivataros századaink során és főképpen a herderi és többféle történelmi hazugság árnyékában, mindaz, ami velünk történt és történik, különös, rendkívüli minőség, mert egy halálra ítélt nemzet mutatja meg életét, önmagát: emberi arcát a világnak. Ez az arc Liszt Ferenc arca is. Folyton-folyton elvitatják tőlünk. Szülőházán német nyelvű tábla azt hirdeti, hogy ő német volt, és ezzel őt emberi méltóságában sértik meg örökre, mert elveszik tőle a legemberibb jogok egyikét: azonosságtudatunkat ugyanis senki sem vitathatja, senki sem sértheti meg. „Ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én” – hirdette a mi Sommo Pétánk, Petőfi Sándorunk. Ezzel mi senkitől semmit sem akarunk elvenni, de ami a miénk azt nem engedjük elrabolni, különösképpen szellemi értékeinket nem.

Liszt magyarságtudata a pesti árvíz hallatán ébredt fel, és ehhez a megvilágosodáshoz ő hű maradt örökre. Népünkben, létünkben a tisztaságot, az életreményt, a szabadságszeretetet csodálta, és ő ezzel teljesen azonosult. Emberi méltóságának az alapja volt ez a tudat. Bartók Béla is arra hivatkozott, hogy Liszt a francia zeneesztétika nyelvét emelte magasabb szintre, ha jogunk volna nyelvtudás alapján valakit nemzetekhez sorolni, akkor Liszt francia lenne, így gondolta ezt ő maga is 1838-ig, de a pesti tragédia után újságban, hivatalosan jelentette be végső hovatartozását, és Bartók szerint ezt a döntést mindenkinek kötelessége tiszteletben tartani.

Ahova a kor tudományos felismerései alapján Liszt nem juthatott el, oda lángeszével, tiszta, szeretettel telített szívével érkezett el. Életművében, rendkívüli küldetésében ott repes az a hő szándék, hogy az elgépiesedett, az anyagi lét tetszhalálába hanyatlott ember érezze meg az élet legnagyobb pillanatait úgy, hogy a „szűk korlátú lét” keretein belül találkozzon az örökkel, a végtelennel! Érezze meg a szerelmi álmokat úgy, ahogy a lélek és a test, a természet legnagyobb varázsával találkozhat. Az erkölcs ledöntött fala már nem véd a ledér párdüctől, a gőg üvöltő oroszánjától, az irigység csontsovánnyá aszott farkasától. Szegény emberiség! Négyzetre akarta emelni a szabadságot, és gyököt vont belőle. Ez a „képlet”, irgalmatlan jelenség a művészetbe is befurakodott, mert sok esetben érzés nélküli formai játékok, hamis „ajzószerkek” jutnak az igazi értékekre szomjazó embernek. A szív szenved, mert jéghegy veszi körül.

Liszt a leépülés helyett is az igazat mondja. Nem fogadja el a zuhanást. Gyászzenét ír szabadságharcunk emlékére. Azonosult múltunkkal, jelenünkkel és jövőnkkel. Lazarij Bergman 1956 októberében Liszt legtisztább, legigazabb szellemiségével találkozott Budapesten, és a mi gyászunk, sorsunk nagykövete lett. Ezt fejezte ki ő a *Funérailles* előadásával.

Liszt egész életére érvényes Anigoné küldetéses mondata: „Gyűlölni nem, szeretni jöttem én.” Szeretni jött, és voltak, akik ezt nem tudták megbocsátani neki. Egy idő után abbé volt. Nem csupán komolyságához nagyon is illő szerzetesi viselete miatt, hanem lélekben is az volt. Egyre inkább megtisztuló ember. Az élet kavargó forgataga meggyötörte, érzelmi viharokban volt része, mint Dante balsorsos szerelmeseinek, Francesca da Rimininek és Paolo Malatestának, de elérte a legfönségesebbet, a legmagasztosabbat. Sok-sok nagy alkotása között a Dante-szimfónia is vallomás a saját lelkéről, mint ahogy a *Les Préludes* is az, a *Szent Erzsébet legendája*, a *Krisztus-oratórium* is, és mily hosszú felsorolás kellene ahhoz, hogy elmondjuk azt, hogyan jutott el a csillagokig.

Abban az időben, amikor a mi Arany Jánosunk Juliskát, a leányát siratta, és látnia kellett, hogy voltak, akik már az ő jobb felének is sírt ásnak, végső sírt, és bizonyos tudásra hivatkozva azt állították, hogy a halálkapu után csak a semmi van, Liszt Ferenc töretlen hittel vallotta, hirdette Krisztus feltámadását. Zenéjében ott van a hajnali sírlátogatók félelem-teli lélek-repesése. A „látom, de mégsem tudom elhinni” izgalma, csendszüremlése. A *Krisztus-oratórium* „Húsvéti himnusza”-ban oly halkán szólal meg az „Alleluja”, oly epedőek és szinte hangerő nélküliek az énekelt szavak, hogy nem ismerek ennél csendesebb és egyben boldogabb zenét, mert valóban azt fejezi ki, hogy ami az apostolok, a tanítványok szemében is lehetetlen volt, íme, az most szent valóság.

Így találkozik ebben a roppant ívű zenekatedrálisban a karácsony csendje a feltámadás örömteli, halk lélek-lobbanásával: Jézus halott szíve újra dobogni kezdett. A születés és a halál így jut el egy magasabb minőségbe. Liszt Ferenc hazájának, népének, nekünk és az egész emberiségnek örökre hirdeti ezt a fonséges élethimnuszt: a szeretetnek mindennél nagyobb hatalmát.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Liszt Ferenc – a remény zenéje

Szent pirkadás kél, nagy, csodás ütemben;
köszöntelek, ó, áldott, drága élet,
szép, boldog hangod felrepes szivemben.

Éjszín ajtókat zárjatok, remények!
Futó napok mutatják lét határát.
Halálhangot hint gyászosan az ének.

Szomorú végszó zengi híradását:
árvíz zúdult rá Pest szép városára.
Liszt üdvözölte megtalált hazáját.

Korábban nem figyelt a honi tájra.
Velencében volt, vitte a szerelme.
Hogy kint elúzzön, gondolt a hazára.

A lagúnák közt volt. Lobbant az elme
a súlyos hírre. Jött vést üzni széjjel.
Azóta áld meg, árad ránk kegyelme.

Hazaszeretet: ékes, tiszta fényjel,
amelytől bennünk a remény feléled,
nem pótolhatjuk bármi bölcs beszélyel.

Uram, hallgass ránk! Végszónk száll elébed.
Ránk mintha már a vég-vihar zudulna.
Sötét szobánk dühöngő árba mélyed.

Szegény népem, emeld fejed vidulva!
Időkristály zenében – tiszta lényeg:
a gyász honát izzó reményre gyújtva!

Nem fáj már, hogy vigasztalan az élet.
Olyan a fűszál, mintha dárda lenne.
Honnan került, hazám, reád a bélyeg?

Hömpölyös, lomha ár: lét szinte benne.
A tiszta búzánk itt dohosra ázva;
első látásra más színben lehetne.

A földünket a gonosz összerázta.
Mint mély szemgödrök, néznek itt a házak.
Vak ablaküreg. Bíbor fény parázsra

izzítva szívbe tör. Harangzúgásnak
örökös hangja hull a víztükörre.
Az élet foglya lett többféle rácsnak.

A futamokat hallom, hömpölyögve,
erővel töltik a jót akarókat.
Vihar volt, de már hangja hullt a csöndbe.

Fekete vészbe egek fénye kókad.
Zúgó ár ellen a hód úszva támad;
egymásra dobja a csúszós karókat.

Földünk, hona vagy vad vészes viszálynak,
sok dermedéssel telt meg itt a lélek.
A csillagok ránk könnyeket szitálnak.

Ó, szent szabadság, a parlag nem éled.
A szenvedő szív ég, nem tud haladni.
A templomokban hunynak már a fények.

A hősie harcokból fog fakadni
örök forrásunk. Végül győz az eszme!
Csöndes szavakkal lent lehet maradni.

A kunyhó alszik pislá fénybe veszve.
Olvaszt a zsarnok. Minden bamba tiszté.
Fontos, hogy a szó tisztán megnevezze.

Nézzük a konyhát, vérünk válva vízzé,
ott a gonosz bitorló étke készül.
A gyöngyszemeket ne örölje liszté!

Jogtiprást tűrnek, kiken megvetés ül,
de a szívekben felrepes a szikra,
a köd-világ kínos körre egészül.

A lét vizének cseppje partjainkra
ért, a csodaszarvasnak képe abban;
a fény rálobbant a holt napjainkra.

Minden, mi kín volt hajdan, árny alatt van.
„Rabok többé nem leszünk” – szólt az eskü,
bátran ismétlem egyre hangosabban,

bár hullt a szarvas – tiszta lelkü, testű.
Hány alkalommal a zord sors tiport ránk;
feszül az ideg, mint éri hegyes tű.

Kevés a rím a kínra: gyászt sodort ránk
a sors. Vértünknek kellett felfakadni.
Dermedten áll a bércünk, lét-vitorlánk.

Velünk volt Liszt. Gyászbán fog itt maradni,
a vértanúknak szólt örök zenéje.
A lét-erőt akarta általadni.

Szeretettel jött: hő vigasz az éjre.
Jog jár nekünk, tudják meg számosabban!
Muhar nő rá évezredes reményre.

A hódító nem tárgyalt, durva katlan.
A vadság győzött, zászlónkon gyalázat.
Száznyolc év után minden változatlan.

Hazug hatalom szíveket alázhat,
de a zenét a jajra, temetésre
Liszt zendíti. Vak kín sokakat áthat.

Gólemek várnak vég-repedezésre.
Harcunk során sarjadt a szent minőség.
Virág világnak – álmunk mind enyésze.

Napok, órák száguldanak elő még.
A szárnyas idő röppen holt vidékre.
Nagy éjben lobban a vágy – égi bőség.

A küldetés repes fel, s csönd a vége.
A szerelem marad az örök álom.
Kristályosodik a lét: tiszta béke.

Hazugsággal magamat nem alázom.
Az áruló majom-elméje tompa.
Sibéria szele a dúlt határon.

A rossz itt mindent már tiporna romba.
Kedves Liszt, nagy-nagy a vigasztalásod,
édes ír nekünk itt, őszinte pompa.

A természet vagy! Részre hasadások
nem visznek minket semmilyen örömré,
lángnyelv-esőként irtó áradások

tagadnak létet, utunk összetörve.
E zene hangja halálhadra támad;
hallom s mondom: „Így győzők ösztönözve.”

Szent Erzsébet, hű pajzsa kis hazánknak,
vezess új partra, ki e rettenetből!
Nagy, szent reményed Liszt-zenéből árad.

Minket követ éj-hullám kezdetektől.
„Dies irae”-s a dallama a dalnak.
Szegények láttán könny hull szent szemekből.

Élénken jönnek meg virgonc fuvalmak.
Karácsony fénye hull minden tetőre;
félelmek szűnnek, ordas borzadalmak.

Ne hidd sorsod beteltét jó előre!
Világról nem metsz le sors durva kése,
ha az élet lel benned új erőre.

Mindenki elméjébe bízva vésse:
higgyünk, s tajték-hullám válik simára;
a jövő az ember fő küldetése.

Az ég megnyílik esküre – imára.
Vak éjszakáról gyászlepel lemállott.
Fekete arc a félszt reánk se tárja.

A lélekből hullhatnak fagy-világok.
Édes zene, nyög és üvölt a tenger.
A szárukon kinyílnak a virágok.

Minden mag létre vár nagy szerelemmel.
A jók számára szárnyal a szabadság.
Ember erőt nyer közös küzdelemmel.

Szűnjön meg bennünk minden éji vadság!
Dicsérem ezt a létes áradásunk,
ki elveti, nem tudja, mi a nagyság.

Hit nélkül egyre nő az apadásunk.
Műveltségünk épül alapjainkra:
a szeretet – igazi haladásunk.

A gyávaság itt nem lehet a minta.

PÁTKAI RÓBERT

Reménység a reménytelenségben Vörösmarty Mihály

Emlékezésünk szűk keretében¹ csak életének, költészetének alaphúrjait pendíthetjük meg: a tragikumot, amelyből erő és szépség, sőt remény árad. Bár lelki alkata hajlamos volt a bánatra, de sorsa sem kedvezett neki. Anyagi gondok között töltött ifjúkor, megöregyült, szegénységgel küszködő édesanyjának fájó látványa csak kezdete élete nagy belső terheinek. Két olthatatlan szenvedélyes érzelm, a hazaszeretet és a szerelem tartotta hatálmában, amely több kint, mint örömet adott fiatal éveitől az utolsóig.

Egyik végzete a h a z a szeretetének mély, személyes átélése volt. A hazafias gondolkodást apjától és a magyar íróktól szívta magába. Megismerte Kisfaludy Károly, Berzsenyi Dániel költészetét. Huszonnégy éves korában kapcsolatba került Szemere Pállal, Toldy Ferencel és Deák Ferencel. Faluhoz kötődő életformájuk közel vitte a néphez. János öccse így emlékezik vissza: „a népmondákat, meséket, nótákat különös figyelemmel hallgatta. ... A kukoricafosztáskor és szőlőszüretekben nagy élvezettel volt”. Az 1830-as évek elején megindult nemzeti függetlenségi mozgalmak feszült társadalmi légkörében cselekvő kedve megnövekszik, szenvedéllyel veti bele magát az Akadémia munkájába. Részt vesz például a magyar helyesírás szabályainak kidolgozásában, értelmező szótárt, nyelvtant állított össze.

Élethossziglan összekapcsolódott lelkében és verseiben a haza és az emberiség ügye. Belevetette magát a nemzeti megújulás vágyának és munkálásának sodró áramlatába. Negyvenéves korára – a halott nagyokat is megelőzve – az ország első költőjének számított, akinek szavát leste a nemzet. Az irodalmi közvélemény Kisfaludy Károly halála (1830) után őt tekintette a magyar irodalom vezéregyéniségének. A magyar irodalmi élet központi alakja lett, Petőfi is hozzá fordult segítségért.

Költői pályájának első szakaszában, 1823 és 1827 között, a nemzeti öntudat ébresztőjeként értékelhetjük. Vörösmartynál a történelmi múlt tisztelete összefonódik a nemzeti függetlenség igényével. A húszas években erősödő nemzeti ellenállás felfűti alkotókedvét. Megszületik egy fantasztikus hősköltemény, a „Zalán futása”. Hősi eposzának célja a nemesség felrázása, illetve tette sarkalása volt. A múlt példájával bíztat a jelenre. De mivel az 1825-ös országgyűlés sem váltja valóra a költő honfi-reményeit, ráébred az igazságra: nem elegendő a múlt dicsőségének idézése, költészetét bámulatos tisztánlátással a múltból a jelen felé fordítja. Ez a teljes azonosulás a haza ügyével, amelyet mindig az emberiség

¹ Elhangzott 2011-ben Londonban a magyarok március 15-i megemlékezésén.

összefüggésében szemlélt, nem járhatott kétségek, fájdalmak, hullámozó érzések, nagy letörések nélkül. Rázuhan az ország sanyarú helyzete, a történelmi körülmények terhe. Állandóan kísértette a nemzethalál látomása. Gyötörte mindaz, amit nemzetében bajnak, hibának látott. Ő valóban nem volt elfogult népe iránt.

Felfokozottan vált a nemzeti tragédia költőjévé. Szerepet vállalt a politikai küzdelmekben. Kapcsolatba került Széchenyivel, Kossuthal, Wesselényivel. 1848. március 15-ét a „Szabad sajtó” című versével üdvözölte. Még abban az évben Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter felajánlotta neki a pesti egyetem irodalmi tanszékét, de azt nem fogadta el. Majd július 10-én Kossuth ajánlására Vörösmartyt a bácsalmási választókerület országgyűlési képviselőjévé választotta. 1849 júniusában, a Habsburg-ház trónfosztása után, Kossuth a kegyelmi törvényszék közbírájává nevezte ki. Követte a kormányt Debrecenbe, Szegedre és Aradra. A szabadságharc leverését követően osztozik a honi bujdosók sorsában, összetört testi-lelki állapotban éli át a nemzet gyászát. „*Setét eszmék borítják eszemet. [...] Mi a világ nekem, ha nincs hazám?*”, olvassuk az „Emlékkönyvbe” című versében.

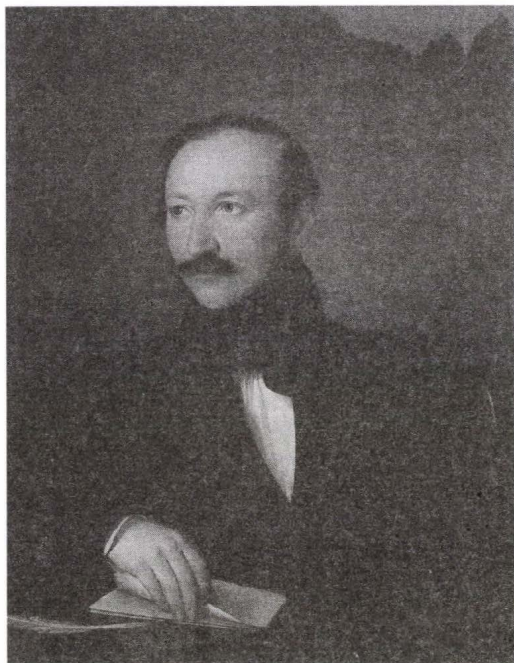
A Széchenyi István fellépése nyomán megélénkülő politikai élet, majd az 1832-36-i reformországgyűlés hatására figyelme egyre inkább a kor társadalmi és nemzeti küzdelmeire, a közélet problémáira terelődött. Az 1836-ban írt *Szózat* fordulópontot jelentett pályáján: a múlt ösztönző példáit idézve buzdított, és igyekezett erőt adni a reformküzdelmekhez. A magyarság múltját az egész emberiség története részének tekintette. De – és ez a nagy dolog – hazafias költészetének minden borongásán, kétségbeesésén keresztültör régebben is, később is a nemzet talpra állására lelkesítő erő, a *remény a reménytelenségben*. A „*Szózat*”-ban egy jobb kor reménysége és a nemzet sírjának képe váltja egymást, de a végső kicsendülés a tántoríthatatlan helytállásra biztat: „*Áldjon, vagy verjen sors keze: / Itt élned, halnod kell*”.

Abban az időben született ez a mű, amikor nyílt szakadásra került sor a császári udvar és a magyarok között. Ekkor mindenkit hűségre és hazaszeretetre szólít fel. Bizonyos értelemben parallel figyelhető meg a „*Szózat*” és a „*Himnusz*” között, hisz mindkét mű fő kérdése az, hogy kiérdemelte-e a magyarság a jobb sorsot? A „*Szózat*” szintén végigvezeti az olvasót a múlt eseményein, de csak a dicsőséget, a győzelmeket mutatja be konkrét képekben, a negatív dolgok, vereségek általános képekben jelennek meg. Míg Kölcsey a *Himnusz* középpontjába az Istenhez való fohászkodást helyezi, Vörösmarty a mozgósítás jelszavát tűzi a „*Szózat*” zászlájára. A jobb sors elérése érdekében cselekvésre, munkálkodásra szólít fel. Ez a reformkor hangja, a nemzeti romantika jellemzője, hisz nagy eszméket képvisel.

Egy évvel halála előtt, 1854-ben, a krími háború idején keletkezett rapszódiaja, „*A vén cigány*” a Bach-korszak borzalmai miatti kétségbeesését és vívódását tükrözi. Soraiiban vad, tomboló fájdalom zokog, „*Isten sírja reszket a szent honban*”, de a végén mégis megszólaltatja a jobb jövő reményét. Hirtelen abbahagyja az eszeveszett, keserű, gondúzó mulatozást: „*Húzd, de még se, – hagyj békét a hűrnak, / Lesz még egyszer ünnep a világon*.” Babis Mihály „*A férfi Vörösmarty*” című tanulmányában az örült elme versének nevezte „*A vén cigányt*”-t. A költő valóban a költészet határáig jut el, a romantikus líra lehetőségeinek végpontjáig. Ez a végpont jelentkezik abban, hogy a vers 40 %-a refrén, ellentmondva mindenféle poétikai szabálynak. Mindezt talán azért, hogy az ismételt refrén belevésődjék agyunkba, meg azért is, hogy reményt adhasson a reménytelenségben.

Vörösmarty Mihály
(Barabás Miklós festménye)

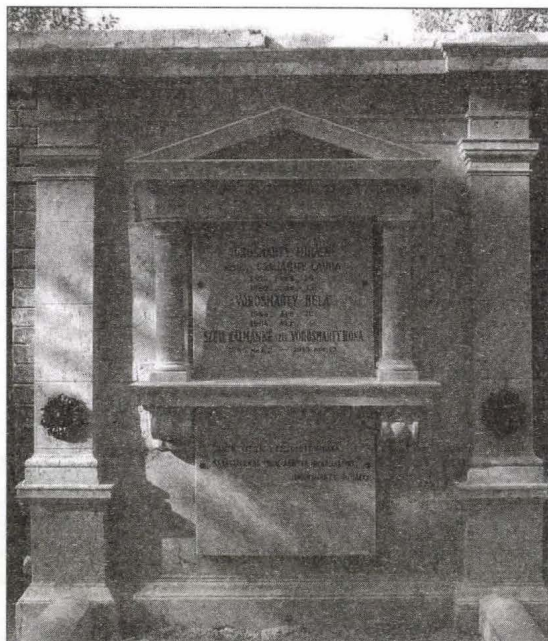
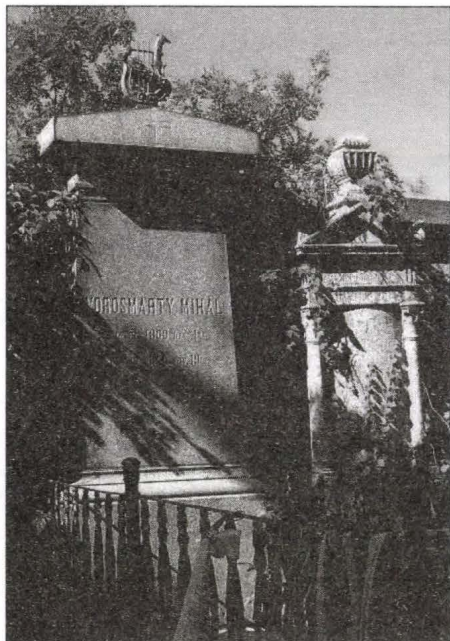
Valóban igaz, hogy Vörösmarty lelki alkata hajlamos volt a bánatra, és a sors sem kedvezett neki. Mégis, érdemes figyelembe venni Gyulai Pál „Vörösmarty életrajza” című monográfiáját, ahol kitűnik az, hogy Vörösmarty Mihály mégsem volt az a merev, zord, kriptaszagú szobor, amilyenek sokszor egyoldalúan a tankönyvek mutatják, mint aki egyebet sem tett, mint nemzete sorsán búsongott, vívódott. Volt egy vidám társasága, benne Deák Ferenc, de főképp írók, költők. Belőlük állt a hírneves pesti Csiga-vendéglő törzsközönsége. Mulatoztak, vitatkoztak, de jártak vadászni is. Híresek voltak a szüreti mulatságaik. Ezt a másik Vörösmartyt tükrözi a „Fóti dal”, a „Csongor és Tünde”, „A fátyol titkai” és több tréfás verse. Az igaz viszont, hogy a forradalom bukása után eluralkodott rajta a búskomorság, amit csak fokozott tüdőbetegsége, legjobb barátainak hiánya és egyre súlyosbodó anyagi helyzete.

Az életét átszövő másik, tragikus érzés a s z e r e l e m . Húszéves alig múlt, amikor reménytelen vonzalom támadt benne a Perczel földbirtokos családnak – amelynél nevelősködött – leánya, Etelka iránt. A seb évek múltán is sajog. A lassan kialakuló szenvedély emléke azonban folyvást termékenyíti költészetét. A tragikum fokozódik: átéli a legnagyobb kietlenséget, a teljes érzelemnélküliséget, ami már maga a halál az életben. „*És neked, ki szívkihalva, / Élsz magadtól iszonyodva, / Kell-e még halál?*” (Az elhaló szerelem.) Negyvenes éveiben új szerelem ejti rabul. A nála huszonnégy évvel fiatalabb Laura iránti ostromló vágyból szépséges költemények születnek. Kétesztendei várakozás után elnyeri az imádott lány kezét, de híres verse, „A merengőhöz”, elárulja, hogy a menyasszonya szívét nem kapta meg. „*Hová merült el szép szemed világa? / Mi az, mit kétes távolban keres?*” „*Sorsom te vagy*”, vallja Laurához. Az ilyen mély, mindent odaadó érzés magában hordja a beteljesületlenséget. Életének ebből a másik végigkísérő tragikumából születtek a magyar szerelmi líra gyönyörű termékei, melyek a lélektárlás és a költői szépség erejével ragadnak magasba.

Befejezésül néhány életrajzi adat. 1800. december 1-jén született Pustanyéken, elszegényedett katolikus nemesi családban. Apja, Vörösmarty Mihály gazdatiszt, majd bérelő, anyja Csáty Anna. Nyolc testvére volt. Középiskoláit 1811-től a székesfehérvári ciszterci-eknél, 1816-tól a pesti piaristáknál végezte. 1817-ben apja meghal. A család nehéz anyagi helyzete miatt, már a következő évben, 18 évesen, Perczel Sándor földbirtokos három fiá-

Vörösmarty Mihály és felesége sírja

nak nevelője Pesten. Közben elvégzi az egyetem filozófia szakát. 1826-ban leteszi az ügyvédi vizsgát. 1830. november 17-től az Akadémia rendes tagja. Rendszeres fizetést kap. 1841-ben megismeri Csajághy Laurát, későbbi feleségét. Négy gyermekük született: Béla, Ilona, Erzsébet és Mihály. Ez utóbbi kisgyermekként meghalt. Betegsége 1853 őszén fordult komolyabbra. 1855. november 19-én halt meg Pesten. November 21-én temették el.

Halála után Deák Ferenc országos gyűjtést indított özvegyen maradt felesége, Laura és hátra maradt árvái számára. A reformkorszak legnagyobb nemesi költőjének, Vörösmarty Mihály és felesége sírja Budapesten a Fiumei úti temetőben van.

Vörösmarty Mihály: Magyarország címere

Szép vagy o hon, bérc, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja szegi;
Ám természettől mind ez lelketlen ajándék:
Naggyá csak fiaid szent akaratja tehet.

(1832)

HALÁSZI ALADÁR

Szonettfüzér a hazáról

I.

Mindig büszke vagyok rád, Magyarország!
Nem csak azért, mert a tiéd lehettem,
sokszor felém fordítottad az orcád,
tőled nyert értelmet rontott életem.

Adtál szép szavakat szeretnem s gyászhoz,
apám s anyámként őrizel örökkön,
tétova lépteimet is vigyázod,
meg ne botoljak báván rút röggökön.

Szívemen érzem sebeid fájását,
sok vereséged hegedő vágását,
s hogy soha nem múlik Trianon átka...

A Kárpátok csak lelkedben birtokod,
határon túl dalod hiába hallod...
De békélj meg e Medencébe zárva!

II.

Hagyd Trianont! Jövőd ma máshol írkák,
múltadra áment akkor csak hazudtak.
Nagy vereségünk győzelmüknek hívják...
Zárták előttünk s elfogytak az utak.

Mára miénk lett az idő, tér, az út,
A szégyen bélyege többé nem éget.
Nyerni tudunk bajunk fölött háborút,
így elkerüljük örökre a véget.

Nem teszi rád kezét mohó hatalom,
miatta nem gyötör aggodalom.
Csak gyengeségünk ronthat az erődön,

civódásunk apasztja jó kedvedet,
mit híred a világban megszenvedett,
bár sokszor megcsodáltak már e földön.

III.

A tájba képzelem királyainkat,
bölcс fejedelmeinket és a népet,
karjukból az erő ahogy kisarjadt
hazának megtartani e vidéket.

Szent hőskökké emelte őket kardjuk,
csüggedt magyart is nagygyá tevő álom,
Európát védő hatalmas pajzsuk,
amelynek őri emlékét sok várrom.

A régi szép idők... Haj! ma mesék már,
új nemzedékre az új feladat vár:
hogy élünk, hírét vinni szét a földön,

s tegyék hozzá a szerzett érdemüket,
kik látják, fény kápráztassa szemüket,
hadd irigyljék a magyart örökkön.

IV.

Időnk árján több faj egybemosódott,
vérük vegyült az ősi magyar vérrrel,
kelet, nyugat mind összetalálkozott
e helyt, egynyelvűvé, egylelkűvé lett.

Részünk már ez a táj, belénk ivódott
illata, színe, íze, hívó hangja
vár vissza, léted bárhová sodródott,
mint kis faludnak zengő nagyharangja.

Ódába nem csap át az elégia,
de itt gazdaggá lett a fantázia.
Bánattól öntsön bár ki a négy folyam,

örömtől teljen tőlünk holdig az ég,
magyarként megmaradnunk nem lesz elég.
Nézd a világot! Mint mi, más is olyan.

V.

Több kell annál, mint sírva vígan élnünk,
különlegesnek és magyarnak hinni
a bánatból szőtt holnapot s képzelni,
hogy jobb jövőnkre máris lehet inni.

Elandalodhatsz fajtád nemes múltján,
ha mára magad jobbágya maradtál.
Így nem nyersz korty vizet jelened kútján,
bűntől kiszáradt, testvérnek se adtál.

De szunnyad bennünk jó is egymás iránt,
együtt találhatunk utunknak irányt.
Ha menni tudnánk és akarnánk rajta,

a bénító szégyent rólunk levinnék,
újra erősek és dicsők lehetnénk,
mert vérünket a büszkeségünk hajtja.

VI.

Miénk e nyelv két és fél ezer éve,
benne megőriztük az álmainkat,
küzdöttünk ajkunkon Isten nevével,
és a hazáért mondtuk el imánkat.

Történelem, nyelv, nemzet és kultúra,
nép, izzadás, vér, magyar és nem magyar,
erekként egy mederre, közös útra
lelt, bár folyamunk lassítja sok kanyar.

Bántják, hiába gyötrik törvényekkel,
kínálják nemzetünket más nyelvekkel,
tudjuk, Urunk ebben megtartja létünk,

azt is, hol a helyünk a nagy világban,
ahol vagy élet vagy végpusztulás van,
és míg szavunk magyar, csak addig élünk.

VII.

E kis haza ha már miénk egészen,
erőnk legyen, szívünk is hozzá, óvni.
Nem kard kell már vagy véres jel az égen,
csak munka, munka és nem meghatódni.

Vértől, könnytől e föld eleget ázott,
a négy folyó is megtelhetne tőle,
sorsunk bűnünkért sokszor megalázott,
élni tanulhatnánk végre belőle.

Légy tetteddel naggyá szülő hazádban,
hisz' itt a föld fölött-alatt anyánk van,
sírja is itt a sok millió hősnek,

érdemes-é ontani vért, nem mérték,
mert a hazájuk volt egyetlen érték,
mit őriztek az utánuk jövőknek.

BARSÍ ERNŐ

„Hazám, hazám, te mindenem...” Emlékezés Egressy Benjáminra halálának 160. évfordulóján

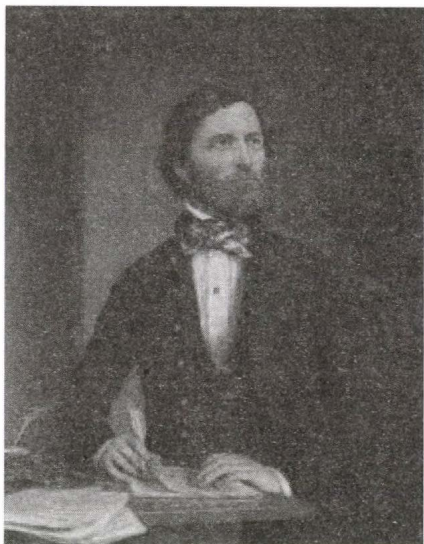
Ha manapság valaki előadáson vagy rádióban, tévében hallja a „*Hazám, hazám, te mindenem, / Tudom, hogy mindenem neked köszönhetem...*” kezdetű dalt, szerzőként legfeljebb Erkel Ferenc neve jut eszébe. Valóban Erkel Ferenc *Bánk bán* című operájából való ez a gyönyörű dal. Azt már a legtöbb ember nem is tudja, hogy Erkel Ferenc csak a zenéjét szerezte e dalnak. De a hazaszeretetnek ezt a csodálatos vallomását E g r e s s y B é n i foglalta savakba, költötte versbe.

Egressy Béniről mint emberről szinte semmit sem tudnak ma az emberek, kivált ifjúságunk. Még hibás lexikális adatot is találhatunk róla olyan fontos ismeretterjesztő műben, mint a Zenei Lexikon 1965-os kiadása. Ebben azt olvashatjuk: „Mint muzsikus naturalista volt, később tanulta meg a hangjegyzírást.” Ez nem felel meg a valóságnak. A Borsod megyei Sajókazincon 1814. április 21-én született *Egressy Galambos Benjámin*nak református lelkész édesapja nemcsak kiváló szónok, hanem jó muzsikus is volt. Hegedűn, fuvolán, zongorán „ügyesen játszott”, írja róla Béni testvére, Gábor, az országos hírnű, nagy színész. Nehéz elképzelni, hogy ilyen apa ne taníttatta volna gyermekeit legalább alapfokon a zene elemeire és egy kis hangszerjátékra.

Benjámin előbb Miskolcra, majd Sárospatakra ment tanulmányait folytatni. Kivált a sárospataki kollégiumban fejlesztette tovább a szülői házból hozott zenei tudását. Hiszen abban az időben Patakon olyan komoly énektanítás, zenei képzés folyt (az 1–8. gimnázium minden osztályában heti három ének-zene órában), hogy aki onnan kikerült, értett a kottaíráshoz, -olvasáshoz. Ezt bizonyítja például nagy diáktársának, Tompa Mihálynak reánk maradt kottás dalgyűjteménye is. Sőt, tudjuk, hogy Egressy Béni 1830-ban tagja lett a kollégium kórusának. Aláírta annak kötelező „törvényeit”. Ez azzal a kötelezettséggel is járt, hogy külön órákra kellett járnia, zongorajátékot tanulni. Ez aztán nem történt kottaismeret nélkül. Később – mint színész – Kolozsváron fejlesztette tovább zeneelméleti ismereteit.

Mint dalszínész szertejárt az országban. Szuggesztív erejű, szép beszédével, csengő énekhangjával mindenütt magával ragadta hallgatóit, s egybe erősítette tudatalatti magyarságukat is. A magyar művelődés ügyét mint író, műfordító és dalszerző is szolgálta. Ő írta több Erkel operának, így a *Báthori Mária*, a *Hunyadi László* és a *Bánk bán* című operáknak a szövegkönyvét. Értékes színművek sokaságát fordította magyarra, ellátta velük kollégái előadásait. Dalait pedig költőinknek főként olyan verseire komponálta, melyek-

Egressy Béni arcképe

ből sugárzott a hazának a szeretete. Első dalszerzeményét például Kisfaludy Károly „Mi füstölög ott a síkon távolba...” kezdetű versére írta. Ilyen sorok is vannak benne: „Messze jártam, másutt is volt jó dolgom, / Hej, de szívem csak azt mondja: jobb otthon.” Második versszakában pedig még a „hegyen, völgyön és síkon” sokat járt fecske is azt csevegi: „jobb otthon”.

Hogy a szülőföldjét, hazáját szerető Egressy Bényt a népdalhoz is szoros szála fűzik, arról még zenei szakembereink is alig tudnak. Pedig egyike volt a magyar népdal első gyűjtőinek, közreadóinak. Szerdahelyi József dalszínész társával közösen népdalok gyűjtését és sorozatos kiadását tervezte. A tervezett sorozatból egyetlen füzet meg is jelent

Pesten 1845-ben *Magyar Dal-Virágok* címmel. „Új és régibb magyar nép dalok” találhatók benne, akkori szokás szerint „eredeti magyar nóták és táncz zenék” társaságában, „zongorára, énekkel vagy a’ nélkül, Szerdahelyi és Egressy Béni Nemzeti Színészek” szerkesztésében, „kiadja Müller Károly műáros, a Nagyhid utcában. N° 44. Ára Ft. 1.”

Ebben az időben még nem látják pontosan, hogy mi a népdal, s mi tartozik a népies műdal fogalma alá. Azon tehát nem kell fennakadnunk, hogy népdal címen ismert szerzők dalait is közli. De a dalok között vannak népdalok is, sőt még régi stílusú dallamot is közöl. S azt, hogy ezek szülőfalujából hozott emlékek, sejteti a 2. szám megjegyzése: „Népdal, versei kazinczyról”. A helynév ugyan hibásan van szedve, mert a pesti nyomdász egész biztosan nem hallott sohasem Kazincz nevű faluról, de a Kazinczy név ismerős volt előtte. Innen származhat a szedési hiba. Korrektúrára meg aligha volt ideje a szerkesztő színésznek. De hogy Sajókazincon és környékén Egressy Béni gyermekkorában énekelhették ezeket a népdalokat, valószínűvé teszi az a tény is, hogy jó száz esztendő múltán a falutól nem is olyan messze, a Bükk déli oldalán fekvő Sály községben a 7. számú dal második versszakának változatát magam is lejegyeztem Tarjáni András pásztortól. Ezt a versszakot ugyan nem az Egressy közölte dallammal énekelte, hiszen szövegek és dallamok gyakran cserélődnek a népi használat közben, de mindkét dallam a régi stílushoz tartozik. Álljon itt egymás mellett a két népdal, teljesebbé téve nemcsak az Egressy Béniről, hanem a borsodi népdalról való ismereteinket is.

Magyar Dal-Virágok 7. sz.

Fehérvári hármás határ,
Magam vagyok benn’ a betyár.
Viselem a betyár nevet,
Mert a rózsám engem szeret.

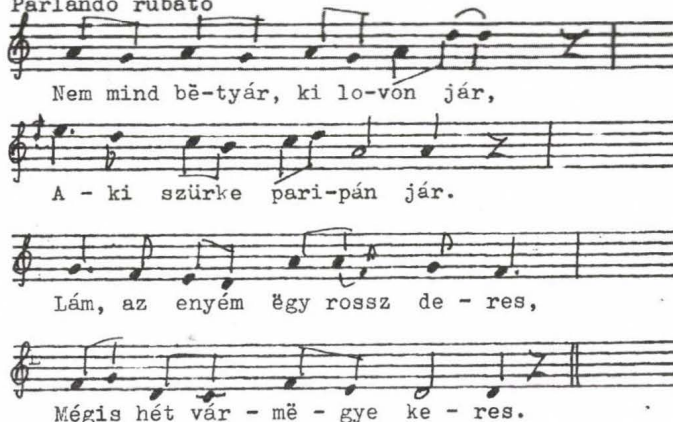
Egy sem betyár, ki gyalog jár,
Ki bodor paripán nem jár.
Lám, az enyim bodor, barna,
Senki sem mondja, hogy nem a’.

Dallama a következő:

Tarjáni András /1894/ Sály, 1955.
/Barsi Ernő gyűjtése/

Parlando rubato

Hét vármegye megszalajtott,
Sebős Tiszának szorított.
Sebős Tiszának szorított,
Nagy partjáról beugrajtott.

Mikor aztat átusztattam,
Szigetibe tüzet raktam.
Szigetibe tüzet raktam,
Szérszámom kiszáritgattam.

A lovamat kipányváztam,
Magam is egy jót aludtam.
Korán reggel felsérkentem,
Az Istennek hálát tettem.

A lovamat félnyergeltem,
Magam tetejébe ültem.
Elindultam Kassa felé,
Fehértornyos faluk felé.

Onnat hajtottam hat tinót,
Mind a hat daruszóró vót.
Elhajtottam Kecskemétre,
Négyet eladtam belőle.

Elhajtottam Kecskemétre,
Négyet eladtam belőle.
Kettőt adtam a bírónak,
Amér' kiszabadítottak.

Mélységes hazaszeretetet vezetett dalszínészi pályáján is. Mikor a túlhajtott tempójú szereplései megerőltették szép énekhangját, és veszélyeztetve érezte dalszínészi pályáját, elhárította, hogy elmegy Olaszországba. Azt remélte, hogy az olasz klíma, s ott egy kitűnő énekmeister rendbe fogja tenni megromlott énekhangját. Ám ehhez pénz kellett még akkor is, ha az utat gyalogosan teszi meg. Ezért Havi Mihály barátjával Balatonfüreden hangversenyt rendezett.

„Egészségi tekintetből – írja –, de a nagyobb rugó más vala, a nagy útra pénz kellett. Mi megrohantuk a játékszínt, hangversenyt hirdetünk. Felcífráztuk a cédulát minél rit-

kább virágokkal, falusi troupe-ok szokásaként, hogy mindenki szemébe tűnjék, s a művészetet, bocsásson meg annak istene! most az egyszer pénzkeresési móddá törpítők. Cé-lunk elérésére ezenfelül némely lakosok még 80 pengőt gyűjtének, s mi azt gr. Ráday Ge-deontól, mint az indítványtevőtől, tisztelet neki s a többinek, átvevők”.¹ „Füredről So-mogyság, Pécs, Szigetvár felé, ki Horvátországnak, Fiumén, Trieszten át Velence, Pád-ua, Verona érintésével Milánóig szinte futni látjuk Benjámint. Kivevén azon meglassú-dást, mely a hazain határszél átlépésekor ránehezedett.”² Erről ezt írta naplójában: „Oly sok nyomort, oly sok ínséges napokat éltem földeden, óh haza! – bár még csak ifjú vagyok. Mégis milyen nehéz dolog téled elválni. Magyar vagyok, ez az, mi oly varázserővel csatol hozzád, ó szép haza. Még egyszer körülnézek virányain, s menni akarék, de nem lehetett. Teljes könnyek görgötek le sovány arcomon és gyermekként sírtam.”³

Egyik levelében írja Olaszországról: „Itt minden mutatja, hogy ez a harmónia dicső hazája, még a harangok is összhangzólag konganak, az utcai gyerkőcök a legszebb melódi-ákat éneklük.” Arra azonban nem, futja a Füreden kapott 80 pengőből, hogy valamelyik énekmestertől órákat vegyen. Bizony, ez arra sem elég, hogy idegen országban táplálkoz-ni, ellátását biztosítani tudja. „Nyomorúságos utazásáról egy levél érkezik, melyet az 1838-lapok egyikében, a 'Természet'-ben olvasott a magyar közönség augusztus 21-éről Milánóból. Kisfaludy Károly versét 'Sötét olajfák illatos hűsében', maga nyomorának szenvedő képévé öltöztetve át, az 'éhhál' iszonyú kilátásai közepette. Olaszországi útjából megtérve, a dalszínészeti pályát mások által elfoglalva lelé, s pótlécul irodalmi, dal-szerzői munkásság virrada lelkében... Új tehetségek jöttek, s a közönség kegyencei lettek, neki legfőllebb a hideg kritika maradván felettük. Jellemző, hogy Benjámin igen közép-szerű énekesekben is örömet fedezte volna föl a szép csengő hangot. Nem akart szigorún ítélni, nehogy keserűltenek, irigynek láttassék.”⁴

Mikor 1848. március 15-i dicsőséges, vér nélküli forradalmunkra válaszként reánk küldik Jellasic hadait, majd az osztrák haderőt, hogy vérbe fojtja szabadságharcunkat, önként állt be katonának, s fegyverrel is harcol hazájáért, annak szabadságáért. Sőt, igyek-szik minden eszközzel a szeretett haza védelmére buzdítani a fégyvert fogni tudó embere-ket. 1848. december 26-án honvédként a Győr melletti csanaki sáncban találjuk. Itt a ke-gyetlen téli hideg is gyötri a szegény honvédeket. De Egressy Béni hidegről meggémbere-dett ujjai mégis tollat fognak, és haditudósítást ír a Március Tizenötödike című radikális lapba a fel-dunai sereg jelen helyzetéről. Csak úgy lángolnak sorai: „Nem veszhetünk el – írja –, nem szabad elvesznünk, még ha húsz felől támadnak is bennünket. Fegyverre min-den ember! Elölről, hátulról az ellenségre. Hegyekből, erdőkből bosszantva, hidakat, töl-téseket elrontva, élelmiszerektől megfosztva és győzni fogunk!”

1849-ben részt vesz a kápolnai csatában, s itt a lábán súlyosan megsebesül. Ónodra viteti magát egy barátjához. Lábadozása közben 50 zsoltárt ír át orgonára. Ezt a művét a Nemzeti Múzeumnak ajándékozza. Mikor már-már sántán is, de járni tud, hazaszeretete

¹ Legány Dezső: A magyar zene krónikája. Bp., 1962. 198.

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

Egressy Béni 1851. július 17-én hunyt el,
a pesti Fiumei úti temetőben nyugszik,
síremlékét Jánosi András készítette

nem hagyja nyugodni. Arról is értesül, hogy az orosz túlerővel szemben már nem elég a jól képzett osztrák haderővel szemben győzni tudó honvédségünk, egyedül csak Klapka György tartja magát a bevehetetlen komáromi várban, elhatározza, hogy ha sántán is, de elmegy Komáromba, s beáll Klapka György csapataiba. A Miskolc közelében lévő Ónodról, sánta lábbal, nem törődve a háromszáz kilométernyi távolsággal, elindul gyalog Komáromba. Talán itt-ott fel tud kapaszkodni egy-egy szekérre. Nem törődik sebesült lába fájdalmával sem, mert fontosabb neki, hogy még ilyen állapotban is harcoljon szeretett hazájáért.

Jelentkezik szolgálatételre Klapka Györgynél. Klapka kinevezi a komáromi II. hadtest zenekara igazgatójának. Akkor, sajnos, már nagyon nehéz idők járnak. Sőt, belátják, hogy az orosz túlerővel szemben már nincs értelme az ellenállásnak, felesleges vérontásnak. Augusztus 13-án Világosnál leteszik a fegyvert. Ám Egressy Béni még ekkor is dolgozik. Írja szép magyar hangvételi, lelkesítő darabjait. S hetekkel a világosi fegyverletétel után, augusztus 30-án Komárom várában „zenészeti est”-et rendeznek, melyen a zenekar Doppler Károly vezényletével két Egressy-szerzeményt is bemutat: a Csárdást és a Klapka-indulót.⁵ Igaz, akkor ennek még szövege nincs, csak később írja hozzá Thaly Kálmán a „Fel jó vitézek a csatára, / A szent szabadság oltalmára” kezdetű szöveget. De a zene még ebben a sötét helyzetben, mikor már minden elveszett, a reménység utolsó sugara is szertefoszlott, csodálatos hatást gyakorol a hallgatókra.

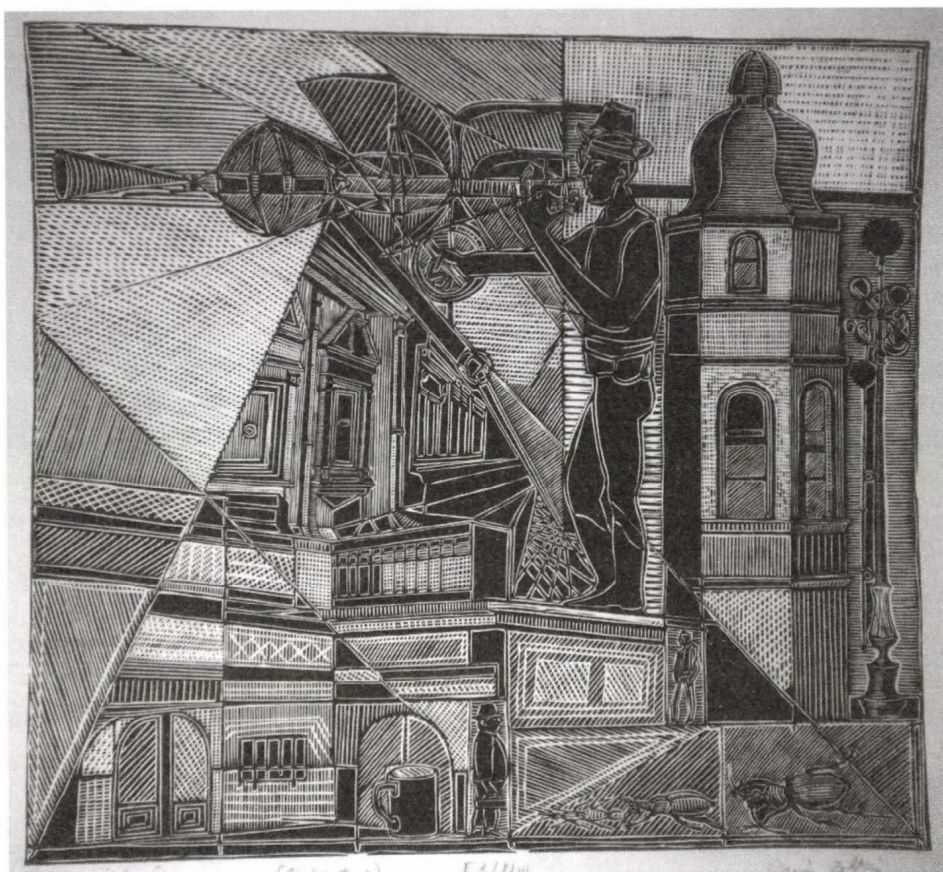
Mi, késői emlékezők pedig nemcsak tanulhatunk, de mindenkor erőt is meríthetünk Egressy Béni ragyogó példájából. Sohasem szabad elkeserednünk. Még a reménytelen helyzetekben sem. Hiszen ő még akkor is, mikor már „elvégeztetett”, befejezett tény volt a szabadságharc bukása, melyen változtatni már nem lehetett, még abban a reménytelen-ségben is tudott muzsikájával lelket önteni a csüggedt honfitársaiba.

Csodálatos üzenete ez Egressy Béni fiatalon ellobbant életének.

⁵ Egressy Benjamin: Életrajzi vázlat. = Értesítő 1852. ápr. 3. 200-212.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Madách és Arany 1861-ben

Van a Petőfi Irodalmi Múzeumban egy Madách-kéziratlap, elég nehéz a műfaját meghatározni. Semmiképpen nem tekinthetjük a Tragédia tervének, vázlatának. Kerényi Ferenc megjegyzése szerint munkalap. Ezen olvasható a Tragédia keletkezésének időrendje: „kezdtém 1859. feb 17én végeztem 1860 Máj 26^{án}.” Madách a kéziratot viszont csak egy esztendő múlva mutatja meg barátjának Szontagh Pálnak, s újabb negyedév telik el, amíg a drámai költemény eljut Arany Jánoshoz.

Az első kérdés, hol volt a kézirat bő egy éven át? Miért lappangott, miért várt vele Madách? A válasz túlon túl egyszerűnek tűnik: mert ez volt a szokása, alkotói gyakorlata. Maga írja, hogy általában minden művével várt egy évig, hogy vajon elfogadható-e akkor is számára, s azzal közönség elé léphet-e? Ez valóban dicséretes szokás, csak éppen Madáchnak a Tragédiáig nem jelent meg egy műve sem nyomtatásban. Legalábbis ilyen jelentőségű nem. Egy-két vers vagy politikai cikk 1848 előtt, 1861-ben az országgyűlési beszéde, ez az egész. A Lantvirágok kis verses füzetével, amelyet a családjának szánt, nem várt egy évig 1840-ben, igaz, csak pár példányban jelent meg. Minden más megírt drámája és verse ott feküdt az íróasztal fiókjában, nem egy éve, de egy évtizede is már, hogy elkészültek.

Mindenképpen arra kell gondolnunk, hogy most Madách valóban komolyan fontolgatta a közönség elé lépést, most már ő is érezte, hogy ez a műve jól sikerült. Ezért jogos a második kérdés. Miért éppen Arany Jánosnak mutatta meg? A válasz erre még egyértelműbb. Mert ő volt akkor az ország első számú költője. Ha ő valamire azt mondta, hogy az jó, az már majdnem egyet jelentett a Parnasszusra való bejutással. De ennek az ellenkezője is igaz, amit nem fogadott el, annak nem volt helye a kortárs magyar irodalmi életben. Ahogyan Kerényi Ferenc írja monográfiájában. „Arany a tekintély volt a magyar irodalomban.”

Madách azért ekkor már tesz egy bizonytalan lépést, még ha névtelenül is. Költői kísérletként, fogadtatás-próbaként elküldi Arany lapjának a Szépirodalmi Figyelőbe *Az Alföldön* című versét, amit persze Arany finoman visszautasít a szerkesztői üzenetekben, Madách nevének megemlítése nélkül. Mert nem is tudta ki a szerző. Mindez történik 1861. május 16-án. Mi lehetett ez? Egyszerűen nem meri felfedni írói kilétét. A titkolózása nem egyéb félelemnél. Nincs kellemtlenebb, mint kudarcot vallani, főleg egy kisstílű környezetben. (Nógrádra gondolunk.) 1855-ben beküldte az Akadémia pályázatára a *Mária királynő* című drámáját, de nem nyert. A pályázat mindig jelígs, s így nem tudta senki sikerre való törekvését. Talán tanult is belőle. Soha semmit kiadni, csak ha valaki elismeri: amit írt, jó, s ő maga pedig tehetséges!

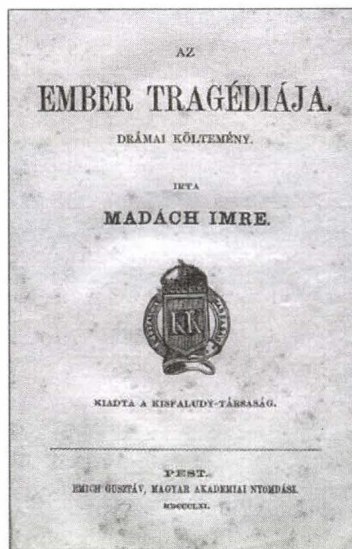
A Tragédia első kiadása (1861)

Nézzük meg Madách 1861-es esztendejét! Többféle siker éri: a megyei közélet elismert személyisége lesz, országgyűlési követ, majd nagy feltűnést kiváltó beszédet mond az országgyűlésen május 28-án, amelynek szövegét ki is nyomtatják, össze pedig – egyelőre még csak a fővárosiak – megtudják, hogy a remekmű titokzatos írója egy ismeretlen nógrádi köznemes, egy bizonyos Madách Imre. A kronológia azért is fontos, mert így szinte lépésről lépésre követhetjük, miképp jutott el Arany Jánoshoz, s hogyan jelent meg éppen 150 esztendeje a Tragédia.

1861 januárjában, Nógrád megyében is izgalmasan alakult a politikai élet. S ennek a sodrában ott van Madách is. Január 7-től tér magához a megye tisztkara és politizáló nemessége, az impozáns megyeházán szerveződik ujja a közigazgatás, legalábbis azokból, akik itthon vannak, amnesztiát kaptak, kiszabadultak a börtönből stb. Az októberi diploma után az egykori 48-as megyei politikusok állnak az ujjászervezés élére, de látták s tudták, hogy egyelőre még nincs sok esélyük. Madách januárban és februárban rendkívül aktív. Ez is hozzájárul majd ahhoz, hogy képviselővé jelölik. Bevásztják Nógrád megye választmányába, törvényszéki bíró lesz, sorra kapja a bizottsági megbízásokat: az új közigazgatási rendszer kidolgozása, a gácsi járásban a megszűnt császári hivatalok anyagának átvétele, a megyei költségvetést kidolgozó bizottság tagja, a 48-as törvények kihirdetését megszervező bizottság tagja. Valamint tagja a képviselőválasztás megyei rendező bizottságának is, valamint több fontos megyei választás megfogalmazása is az ő munkája lesz. Majd bevásztják a megyei törvényszéki bírák közé, sőt neki kellene a losonci területben a képviselőválasztást levezetnie. S március 12-én, Balassagyarmaton a megyei közgyűlésen ő lesz a vezérszónoka az eddigi törvénytelenések ellen szóló határozat megfogalmazásának. S már el is érkezünk a választásokig. Március 20-án egyhangúlag választják meg a balassagyarmati választókerület országgyűlési képviselőjének! Április 2-án már utazik is Pestre, ahol majd igazolják megválasztását, részt vesz az előkészületekben, ott van az országgyűlés április 6-i megnyitásán és május már az országos politikában találja.

De hol van a Tragédia kézírata? Egyelőre egyetlen ember ismeri: Szontagh Pál. Ifjú korától a legjobb barátja, bizalmasa. Ugyan most nem került be az országgyűlésbe, de ott van Pesten ő is. Madách írja le 1861. november 2-án ezt a fontos ténnyt: Szontagh volt a Tragédia első olvasója! Később aztán majd más nevekre is emlékeznek, hogy ismerték volna a kéziratot, de hitelesnek egyelőre csak Szontaghot fogadhatjuk el, más személyt maga Madách sem említ.

Nagy Iván, a történész, aki maga is nógrádi származású, sőt Madách barátja, belső köréhez tartozik, október 21-én kelt levelében írja le, milyen meglepetést szerzett neki a hír, hiszen ő sem tudott a Tragédiáról. Nem akarta elhinni, amikor Toldy Ferenc elárulta neki, hogy a fővárosi irodalmi körökben nagyszerű műként emlegetett dráma szer-

átadást jelent ebben az esetben. Madách tehát Szontagh megerősítő véleménye alapján jut arra a döntésre, hogy a művet elküldi Arany Jánosnak. Elküldi vagy elviszi? Ő maga viszi, vagy más segítségét kéri? Nos, erre sincs egyértelmű bizonyítékunk, hogyan történt. Pusztán bizonyos fogalmazásbeli kifejezések alapján lehet véleményt formálni, miként jutott a kéziratához Arany János. Mi magunk – kimondottan csak a játék kedvéért – látni véljük, amint Madách belép Arany Jánoshoz (lakására), s átnyújtja a kéziratot. Bizonyára sápadt, izgul, mint minden elsőműves szerző. Arany pedig úgy viselkedik, mint egy szerkesztő szokott: némi rövid beszélgetés után a kéziratot fogja, beteszi az íróasztala fiókjába, s valószínűleg azt mondta, ami mindig elhangzik: majd elolvasom és értesítem!

Térjünk vissza Madách Nagy Ivánnak irt válaszleveléhez! Ne felejtsük, november 2-t írunk, Madách már Arany leveleiből mindent tud. Most leírja Arany reakcióját, amelyet már Madách is Aranytól tud, az a bizonyos négy sor az elején, amely miatt Arany kedvetlenül leteszi az egészet. Azaz: „hónapokig feléje sem nézett”. Ha ez nem költői túlzás, akkor mikor volt az átadás? Hiszen Arany ezt augusztusban olvasta el, s ez a „hónapokig” lehet június vagy éppen július eleje (az is két hónap már augusztus végéig). Hozzá tesz még egy időjelölést: „Míg mi Pesten együtt voltunk, azalatt volt az iromány Arany nál”. A mi őt, Nagy Ivánt, Szontaghot jelenheti, az együttlét pedig a parlament ülészakát áprilistól kezdődően. Ezért nem tudott róla Nagy Iván sem. Senki sem. És egy kicsit félt is az elmarasztaló ítélettől, barátai sajnálkozásától. Az egyetlen példány Arany nál volt, azt nem tudta megmutatni senkinek, nem is akarta. „...hollétét annál kevésbé volt kedvem elárulni, mert a soká tartó letartóztatás a siker nem nagy reményével biztatott. Innen van az, hogy te arról mit sem tudtál, azzal pedig dicsekedni, hogy ezt írom, meg ezt írom, s aztán sohasem születik meg semmi, hiúságomat sértené.”

Hogyan történt tehát mindez? Meg lehet próbálni lépésről lépésre felfejteni, de nem valószínű, hogy elégséges és meggyőző eredményre jutunk. Nos, Madách májusban és júniusban Pesten van az országgyűlésen. Igaz, hogy elég sok a programja, a beszédre is készülni kell, Teleki László majd Pálóczi László halála is sok izgalmat okoz, megbeszélést követel, más ügyben is felszólal a parlamentben, bevásárlják egy parlamenti bizottságba, mintha a nógrádi lendülete folytatódna, de már most az országos politika, ha nem is kiemelkedő, de fontos szereplőjeként. Közben egy időre hazaszalad Nógrádba egy keresztezőre, valami magánügyet elintézni, július elején két napra Balatonfüredre megy az ott üdülő rokonokat meglátogatni. Június 5-én szavaz az országgyűlés a felirat vagy határozat tárgyában. Madách kisebbségben maradt a határozatiak pártjában, de ez nem csökkentette népszerűségét. Továbbra is kapja az országgyűlési feladatokat, kisebb-nagyobb bizottsági munkákat. Igen aktív júniusban is, majd rövid pihenő július elején, amikor a parlament várja a királyi választ a felíratra, de azért ez nem jelent tétlenséget.

Mindeközben volt tehát ideje venni a bátorságot, elvinni-elküldeni a kéziratot Arany nak. Igazából ez nem is a kézirat, hanem másolat, az eredeti, a fogalmazvány nincs meg. Madách rossz szokásához híven minden feleslegessé vált cédulát, feljegyzést és kéziratot elégetett. A tisztázott másolat lesz az eredeti példány, amelyre majd felkerülnek Arany János javításai és Madách korrekciói. De még nem vagyunk ott, a Tragédia sorsa egyelőre egy hajszálon múlik.

vetni az elbeszélői logikát – a szólamot mégis előszóként, a regénycselekmény előtt álló bevezető részként értelmezem, melyben maga az elbeszélő értelmezi – már előre – a történetet. Ebből adódik, hogy e szólam nem a (az olvasó által még nem ismert) cselekménynek az értelmezése-magyarázata, hanem a narratíváé, illetve a cselekményből (mely a valós történelmi és a fiktív szál ötvözte) levont tanulságoknak: annak a világlátásnak, következtetési módnak, a társadalmi és természeti események értelmezésének magyarázata, mely az elbeszélés-mód jellegadó sajátossága. S éppen ebben, a narratíva jellegében rejlik a mű „iránya”, az elbeszélő által átadni kívánt tanulsága. S éppen ez a tanulság az, amely a Szomorú napokat az elbeszélés-mód tekintetében a Jókai-életmű szerves részévé teszi, annak ellenére, hogy a szöveg jelentőségében nem mérhető a legjelesebb Jókai-regényekhez.⁴¹

A Jókai-regények narratívája még akkor is viszonylag egységesnek – legalábbis jellegében áttekinthetőnek, megérthetőnek – tűnik számomra, ha az életmű tartalmilag-műfajilag kétségtelenül igen sokszínű és minőségileg helyenként egyenetlen. A narratíva egységességét éppen a narratíva irányzatossága adja, ez az irányzatosság azonban nem politikai irányzatosság; hanem tanulság-, illetve üzenetorientáltság: annak elbeszélése, hogy a történelem, a világ élete a jó és rossz eszmék-cselekedetek küzdelme, a káosz kozmoszá rendezésének szeretetmunkája; és annak elbeszélése, hogy a cselekvő szeretetnek (a szent újra mindennapos élménnyé és céllá tételének) milyen egyéni és közösségi feltételei vannak és lehetnek. Ez a tanulság – ha még kiforratlanul is – már a korai Jókai-regények, így a Szomorú napok narratívájában is benne van. Ezért tartom lényegesnek és tanulságosnak e mű vizsgálatát, elemzését.

A természet Isten uja – olvassuk az előszóban. Isten keze munkájának nyoma-eredménye, akaratának megnyilvánulása. Beszéd, melyet érthet, akinek van füle a hallásra. A „polgárhadak vériszonyaiban”,⁴² ragályokban (járványokban), éhhalálban „isten keze nyilvánít nagyszerű titkokat, miket ha képes volna megérteni [ti. az ember – Ny. P.], a halál nem lenne halál, a fájdalom nem lenne fájdalom többé.”⁴³ „Néha a természet, az isten irtó keze egész népeknek ad fenyítő tanítást.”⁴⁴ Ám ez a tanítás válasz, okozat: az emberélet egy tanúságokkal teljes könyv, a temetők sírkövei pedig a címlapok. „Minden halott egy-egy elveszett kézirat, melyet – ha végigtanulna – bölcs lenne az ember.”⁴⁵ Minden élet sorsot rejt, cselekedetek sorát. Az ember élete tetteinek sorozata. E tettek az ember állításai, és az isteni ujjnyom az erre adott válasz. A természeti katasztrófa, pl. a járvány csak okozat, az ok maga az emberi élet (cselekedetsor). Ha a járvány büntetés – sugallja az elbeszélő –, akkor valaminek: valamilyen tettnek a büntetése.⁴⁶ (És itt nem kollektív büntetésről van szó, hanem arról, hogy az emberi sorsok összefonódnak, a sorsfonalak keresztezik egymást. Ráadásul egyének bűnei tömegek halálához is vezethetnek. A koleralázadás

⁴¹ Nagy Miklós a Szomorú napokat egyenesen az első alkotói korszak leggyengébb művei közé sorolja. *Nagy Miklós: Jókai Mór*, Korona Kiadó, Bp., 1999, 14. Az 1856-ban megjelent regény természetesen valóban nem ér fel pl. a korábban (1853, 1854) megjelent *Dilógiához* (Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán); tanulságának, narratívájának megértése által azonban felismerhetjük értékeit, s joggal ismerhetjük el a Jókai-életműbe mégiscsak szervesen beleillő alkotásnak.

⁴² *Jókai: Szomorú napok*, 237.

⁴³ *Jókai: Szomorú napok*, 238.

⁴⁴ *Jókai: Szomorú napok*, 237.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ „– Tehát mi az, amitől az emberek országszerte halnak? – Halnak az ő bűneik miatt.” *Jókai: Szomorú napok*, 221.

A magyar szabadságharcban küzdő szlovákok viselkedése az igazságos és hazaszerető Jókait valóban készíthette arra, hogy a '31-es koleralázadást tárgyaló művének írását-közlését inkább megszakítsa akkor, amikor sok magyarhoni szláv bizonyította szíve jóságát és a magyarok iránti szeretetét.³⁵ Más kérdés azonban, hogy valóban ez volt-e, vagy csak ez volt-e a regényközlés megszakításának oka. Szajbély Mihály szerint Jókai számos feladata, időhiánya, a mozgalmas időszak is ok lehetett.³⁶ Emellett azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Jókai 1899-es visszaemlékezésében ezt írja: „A forradalom egész korszaka alatt nem voltam képes költő művet írni. Elkezdtem egy regényt közölni az 'Életképek'-ben Szomorú napok cím alatt. A harmadik közlésnél elhagyott a képzelő tehetségem. Nem tudtam szépirodalmi dolgot írni.”³⁷

Nem egyértelmű tehát, hogy a szlovákok szabadságharcos tetteinek méltányolása, időhiány vagy a költői véna „jegeccé fagyása”³⁸ miatt szakadt-e meg a regényírás, a megszakadás ténye azonban azt is jelenti, hogy a már elkészült, 1856-ban megjelent műben egyszerre szóval meg a szabadságharc előtti, a vadromantikus motívumokat előszeretettel alkalmazó Jókai és a forradalmi (és olykor fájdalmas erkölcsi) tapasztalatokkal gazdagodó, háborút és bujdosást is átélő Jókai. A regény e tanulmányban is jelzett összetettsége ebből is fakadhat.

A Szomorú napok ugyanis nehezen meghatározható műfajú alkotás. A konkrét történelmi események nem öncélúan vagy historiográfiai céllal részei a szövegnek, hanem közeget, fizikai-lelki környezetet adják a Hétfalusy család kálváriájának és a szerelméért minden veszélyt vállaló, egyszerre amazon és tündér jellemű nő szerelmének, jó és gonosz cselekedetek szövevényének, jó és gonosz szereplők kalandos történetének. „Aki a magyar históriával Jókai közvetítésével ismerkedik meg, annak nem pusztán név egy-egy történelmi személyiség, hanem döntésekre kényszerülő sajátos egyéniség, akinek cselekvési lehetőségeit körülményei, adottságai, ember voltából fakadó gyöngéi egyaránt megszabják” – írja Kováts Dániel.³⁹ Mindez nemcsak a Jókai-féle történelmi személyekre, hanem a történelmi eseményekre is érvényes. A Jókai-regények történelmi utalásai önmagukon túlmutatnak: példázatok, lelkek és eszmék küzdelmeinek tárházai. A történelem a Jókai-szövegekben maga a színes és mozgalmas élet, melyben az ember (az ember mint egyén és az emberiség mint közösség) sorsa nyilatkozik meg. A történelemből ezért mindig tanulhatunk: hősöket találhatunk, útmutatást kaphatunk. De nem csupán az ember, az Isten is megnyilatkozik a történelemben és a természetben.

A Szomorú napok című regény '48-as közlése egy elbeszélői szólammal, előszóval kezdődött. Ez a szövegrész az 1856-os közlésből kimaradt.⁴⁰ Én azonban – megpróbálván kö-

³⁵ „Óvakodtam oly eseményeket elmondani, miknek emléke fájdalmas sebeket szaggathatna föl” – olvassuk a regényben az elbeszélő megjegyzését. *Jókai: Szomorú napok*, 133. A szabadságharc alatti magyar-szláv viszony alaposabb bemutatásához kiterjedt történelmi kutatások szükségeltetnének, én itt csupán néhány, a regénykeletkezés és részben a regénycselekmény jobb megértése szempontjából lényeges adatot emeltem ki, olyanokat, amelyekről egyébként a Jókai-szakirodalom is szól.

³⁶ Vö.: *Szajbély*: i. m. 85-86.

³⁷ *Jókai Mór Összes Művei*, Regények 2. 254.

³⁸ Uo.

³⁹ Kováts i. m. 204.

⁴⁰ A későbbi szövegkiadások is kihagyták, egészen 1912-ig. Vö.: *Szajbély*: i. m. 87. A kritikai kiadás is a regény végén adja közre a szöveget.

a' choleras gödörbe.”²⁹ A lázadás leverésére a kormány báró Eötvös Ignác Abaúj megyei alispánt bízta meg, és gróf Majláth Antal zempléni főispán lett a helyettese. A lázadók megfékezéséhez azonban segítség is kellett: a Terebesen állomásozó reguláris lovasezred és a Sárospatakon várakozó Benczur lovasezred sietett a hatóságok segítségére. 1831. szeptember 19-én dördült el az első sortűz, s a lázadást 1831. november 8-ára fojtották el. Ezután kegyetlen megtorlás következett, 119 embert kötél általi halálra ítélték: Zemplénben 64-et, Abaújban 3-at.³⁰

Ez a történelmi háttér Jókai Mór *Szomorú napok* című regényének: a kolerajárvány és a koleralázadás felidézését ugyanakkor a nagy elbeszélő egy fordulatos, az egyéni és közösségi bűn és bűnhődés kérdését tárgyaló és lélektanát felvillantó cselekménybe szövi bele.

Jókai a regényt már 1846-ban, első regénye, a Hétköznapiak után írni kezdte. A Budapesti Híradó már 1846 májusában tudósított arról, hogy Jókai megkezdte a munkát, az első fejezeteket azonban csak '48 nyarán közölték. A 6. fejezet után pedig véget ért a közlés. Az író az Életképek utolsó számában, 1848. december 31-én ad magyarázatot: „[...] e félév elején beszélyt kezdtem el közleni, melynek végét nem adtam ki. Oka az volt: hogy benne a história eseményeihez híven azon kegyetlenkedések voltak előadva: miket 1831-ben a felső megyei szláv ajkúak követtek. A dolgok úgy találtak fordulni; hogy jelen időinkben épen e szláv testvéreink buzganak legerősebben szabadságunk igaz ügye mellett minden idegen ajkú hontársaink között. Ezek ellen izgatni most a legnagyobb eszélytelenség volna. Kénytelen voltam tulajdon művemnek censored lenni. Beszélyemnek egész második részét kitörültem.”³¹

A helyzet azonban ennél bonyolultabb is lehetett. Először is: Jókai a szlovákok '48-as magyarellenességéről, a Szlovák Nemzeti Tanács, Štúr, Hurban és Hodža tevékenységéről újságcikkeiben is írt; az Életképek október 29-i számában, *Ujabbkory Mythologia* című szatirikus írásában például Cerberust, a háromfejű pokolbeli kutyát Hurbannal, Sturral és Hodzsával azonosítja.³² Ugyanakkor Jókai azzal is tisztában lehetett, hogy „általában a szlovák viszonyulás korántsem volt egyértelmű, Kelet-Szlovákia lakosai sohasem voltak elenségesek, Jókai december végén már teljes joggal hivatkozott e szláv testvéreink lojalitására, melyet egyébként 1849 tavaszán külön kis cikkben is méltatott”.³³ Jókai a Szomorú napokban nem általában a szlovákokról szól, hanem a koleralázadás alatt eszüket vesztő, tudatlanságuknál fogva vezetett, a rémhírek és a pánszláv agitáció által feltüzelt és vérengzésre biztatott parasztokról és szlovákokról. Magáról a szlovák népről és lehetőségeiről éppen rokonszenvesen ír.³⁴

²⁹ KazLev. XXI. 652.

³⁰ Fenyvesi: i. m. 25

³¹ Jókai Mór Összes Művei, Regények 2. 253.

³² Jókai Mór Összes Művei, Cikkék 2. 391.

³³ Szajbely Mihály, Jókai Mór. Pozsony, 2010, 86–87. A cikk lelőhelye: Jókai Mór Összes Művei, Cikkék 3, 93.

³⁴ „... a magyarhoni szláv nép annyi természetes ésszel, műveltségi fogékonysággal bír, szorgalma, takarékosága bámulandó; népelete, dalai, dallamai tele költészettel, kedélye romlatlan, szíve jó; hogy ha tudásaik, jóakaróik ahelyett, hogy értetlen, ábrándos geneológiákkal, olcsó nagyravágással kápráztatják szemeit, akamák őt vezetni a műveltség, igaz tudomány, költészet, műipar mezején; és tennék azt nem a ragyogni vágyás ambíciójával, hanem azzal a hangyaszorgalommal, mely nem restelli a bölcsességet az ábécé betűin és a kincskeresést a filléreken kezdeni, és ezt a szent kötelességet vennék át fiak az apáktól ivadékról ivadékra, akkor építenének igazi várakat népük számára; a többi kártyavár, légvár, délibáb országa.” Jókai: Szomorú napok, 129.

okáról. A lázadás oka volt az is, hogy a hatóság valóban nem adott semmiféle felvilágosítást a lakosságnak. Az Alföldön aratómunkát vállaló munkások a járvány hírére siettek haza, de a hatóságok feltartóztatták őket, ugyanakkor nem mondtak nekik híreket az ott-honiakról. A bizonytalanság és a rémhírek nyomán aztán elszabadultak az indulatok.

A lázadás 1831. július 25-én tört ki Szécskeresztúrbán: meg akarták ölni a királyi biztost (aki megszökött), később pedig fegyvert (ásót, lapátot, kapát, vassvillát) fogott a néposztályos más községben is. A parasztsztráka elsősorban az urakat, papokat, zsidókat fogták el, és megkínózták őket. Némelyeket lassú tűzön megégettek, másokat földbe ástak, egy-két urat megcsónkítottak. Sok helyen felgyújtották a főúri kastélyokat; Mernyiken pl. az úri nőket először megerőszakolták, majd halálra kínozták.

Kazinczy is beszámol a lázadók tetteiről. „Zemplény vármegyének új viceispánja Dókus László Úr kiutván Újhelyben a' Cholera, Júl. első napjaiban elhagyá Újhelyt, és oda 2 mfdnyire, Velejtén a' Gróf Szapáryné üresen álló kastélyában szálla meg a' Vármegye pénztárával. – Elterjedvén a' gonosz hír, Aug. 3d. a' parasztság beszivárgott a' kastélyba korán reggel, talán hajnal előtt, kivonta a' Vice Isp. kocsiját a' szekérszínből, s' akkor felkölték 's kényszeríték, hogy mingyán menjen tőlök, mert megölik, ha nem megyen. – Mihályiban 'a szegény sorsú nemesség és parasztság útját állák dorongokkal, vas villákkal, kaszával, sarlóval, verték lovaikat, cselédjeit, a' sarlókkal a' kocsiba vagdaltak, de talán ruhája őrzötte, 's kényszeríték, hogy menjen. – Ez történt vele Legenyén – ez Kis-Toronyán.”²⁵

Augusztus 11-én erről tudósít: „Az lévén a' hír, hogy Varannó és Terebes tájáról XIII falu jó Újhely felé, ölni, gyújtani, a' Megye segédre szólítá a' katonaságot.”²⁶ Augusztus 14-én írja levelében: „Tegnap este vivének itt tizenhárom szekeren rabokat, Csörgő felé negyven szekeren. Katonaság kísérte. – Mennyi szerencsétlen, és mennyi szerencsétlen őáltalok! Vad kegyetlenségeket vittek véghez, 's még az olly angyali lelkű asszonyságokon [is] mint Forgácsné Varannón, ki abban lelte 's kereste boldogságát, ha betegeket gyógyíthata, szegényeket táplálhata. Ezek az ostobák elhitették magokkal, hogy a' Császár és Nemesség őket ki akarja irtani, holott látták, hogy a' Nemesség is azon kutakból iszik és főzet.”²⁷ Augusztus 15-i Guzmics Izidornak küldött levelében aztán le is írja Forgácsné esetét: „Forgácsnének 20 eszt. oltá volt egy szakácsa, ezenfelül valamely leányt nevelt. Ezek ketten társakat szedtek a' Grófné megtámadására. A' gonoszok fejszéssel, rudakkal törtek az ártatlan asszonyokra, 's egyik el akará vágni ujját a' gyűrűért, de egy obsitos társok tartóztatá, 's nyugalomban vonatá le azt.”²⁸ Kazinczy utolsó levelében ezt olvashatjuk: „Szulyovszky Menyhértnek, az én szerencsétlenségem' társának, egyetlen egy fia volt, egykor Szolgabíró. Erre vacsorája alatt ütöttek rá a' néki dühödtek. Egyike karját csapta el, másika a' küszöbre vonta, ott csapta el fejét fejszével. Megölték Szépjét is és természeti gyermekét, a' Luth. Papot és Papnét, egyetemben tizenegy személyt. [...] Reviczky János Fő Szolgabíránknak elébb lábát, azután kezét csapták el, 's elevenen vetették

²⁵ KazLev. XXI. 620.

²⁶ KazLev. XXI. 622.

²⁷ KazLev. XXI. 635-636.

²⁸ KazLev. XXI. 636-637. Szintén augusztus 15-én Kazinczy Ráday Gedeonnak is beszámol a szörnyűségről: „a' Grófnének az ujját el akarták vágni a' gyűrű miatt; egy katona tartóztatá hogy azt nem tegyék, hanem várják be míg levonja. – Egy parasztnál száz ötven font ezüst találtatott, a' mit Forgácsnéól vittek el.” KazLev. XXI. 639.

velében az újhelyi halálozási arányról is beszámol: „Újhelyben minden 25dik, Tolcsván a 9dik, Olasziban, Sárán, Zsadányban a 4dik ember kiholt.”¹⁷

Kazinczy Legkisebb gyermeke, a későbbi aradi vértanú, Lajos (ekkor 11 éves) is elkapta a cholérát: „Lajos elkapta a cholérát, hányt és ment a hasa, s görcsöt kapott a lábában. De Sophie a dörzsölésekkel és egyéb szerekkel segített.”¹⁸ Lajos tehát meggyógyult, édesapja azonban nem tudta legyőzni a kolerát. Augusztus 23-án meghalt, utolsó, befejezetlenül maradt levele augusztus 20-án kelt. A Mocsáry Antalnak szánt levelet Kazinczy Eugenia zárta le soraival; a levél 3-dik lapja szélén ez olvasható: „Mélly bánattal kell jelent[en]em a szegény atyám halálát, mely Augusztus 23dikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a retenetes Cholera betegségbe eset 21dikén; s harmadnap mulva elhagyott bennünket örökre az áldot, pecsételetlenül találtuk ezt a levelet, ez volt az utolsó mellyet írt életébe.”¹⁹ Az 1831-es kolerajárvány áldozatainak száma 250 000.²⁰

A kolera terjedését és pusztítását segítette az, hogy hiányoztak a szakszerű intézkedések, és kevés volt az orvos. A gyógyításra szánt, kutakba szórt bizmutot, bizmutport a hozzá nem értők olykor túladagolták, így fordulhatott elő, hogy a kútból ivók helyenként megbetegedtek, meghaltak, a vízivástól tartózkodók pedig meggyógyultak.²¹ Ennek következményeként (is) Sáros és Zemplén megye nemzetiiségi köreiből elterjedt a hír, hogy a magyar urak a kútba szórt méreggel szeretnék őket kiirtani; sőt azt is beszélték, hogy az urak 5-10 forintot fizetnek egy-egy megmérgezett emberért.²² Kazinczy írja: „Kassán egy elméjében nem megháborodott, hanem csak elgyengült öreg orvos – neve Lehoczky – gondolatlanul bánván a Magisterium Bismuthival megöle egy kis fiút és két vagy három embert. S a nép elrévült annak látására, hogy a beteget Kassa városa egy feketeszékbe vetteti, és erővel küldi ispotályba. Láta ezenfelül, hogy nem Urak, hanem a szegénység vesz. Innen az a gonosz gondolat, hogy őket a Császár és a Nemesség méreggel akarja kivégeztetni. – Ezek tehát Bárczáról (mely félóránnyira fekszik Kassához) és a Kassa külvárosáról berohantak a városra, s Lehoczkit csaknem agyon verték, úgy más Oroszokat; s a mint hallom egy szolgabíró.”²³

Az urak népiértő szándékáról való híresztelések a magyarországi pánszláv törekvések „malmára hajtották a vizet”. A pánszlávizmus hívei kihasználták a tót lakosság tudatlanságát, magyarellenességét. A pánszláv agitációt Jókai részletesen és ironikusan²⁴ jeleníti meg a Szomorú napokban. Bodza Tamás, a fanatikus nacionalista jelképes alakja a pánszlávizmusnak. „A természeti csapás, mely ránk közelg, alkalmat adott egy rég készített terv végrehajtására a legfélelmezből rajongóknak”, olvassuk a regényben a szláv zavargások egyik

¹⁷ KazLev. XXI. 653.

¹⁸ KazLev. XXI. 641.

¹⁹ KazLev. XXI. 653.

²⁰ Vö. J. Frater Zsuzsa i. m.

²¹ Fenyvesi: i. m. 23. Jókai kiváló érzékkel ábrázolja regényében a bizmutporhoz kapcsolódó félelmeket, művében a bizmutpor a tömegpszichózis, a babonás tudatlanság jelképévé is válik. Vö. Jókai: Szomorú napok (1994), 218.

²² Fenyvesi: i. m. 24.

²³ KazLev XXI. 620.

²⁴ Pl. azt, hogy a pánszláv rajongók a klasszikus korból választanak maguknak neveket. A féltudós („az emberi nem legveszedelmesebb osztályából”) Jókai: Szomorú napok, 49.) néptanító, Bodza Tamás neve Numa Pompilius. Jókai: Szomorú napok, 146.

regnek s a mi Szatmárunknak Tiszamelletti helységekben hirtelen jelengette magát. Megyénknék eddig négy helyeiben történt halálos jelenés: Csécsén, Kóródon, Kisarban, és legnagyobb mértékben Csekén. Itt a múlt vasárnap négy halott feküdt, s a kir. komisszióhoz tartozó orvosok mind a halottakban, mint a betegekben a kolera legnyilvánosabb jeleit találták. Azolta a betegek egymást érik s elhullott legalább hét. Falunk zár alatt van, s holnapután a szomszéd helységeken keresztül katonai kordon vonatik. [...] Mielta az orvosok jelen vagynak, s a betegeket jókor gond alá vehetik, a nyavalya nagyot szelídült. A gyógyulás 24 vagy kétszerannyi idő alatt elkövetkezik; s általán fogva mondhatni, hogy halottaink közül még alig volt valaki, kit vagy régi nyavalygás, vagy rendeletlen életmód előre nem készítettek volna.”¹¹ Bártfay László csak szeptember 7-én kapta meg e levelet, s szeptember 8-án válaszolt rá (beszámolójában már Kazinczy halálát is megemlíti): „Mintegy fejtelten s esztelen kapkodunk a szalmaszálhoz, holott a népet vigyázatra inteni, eszméltetni, bátorítani, nem pedig tehetetlenségre szorítani kellett volna. Orvosaink nemcsak nem tudtak segíteni rajtunk a baj kiütésekor, melyet csak hallásból s nagyítva ismertek, hanem amidőn betegedénk – történt az osztán rettegésből vagy ragályból – még eltitkolák magokat ha segédért kiáltánk. Végre hol erőszak s lázzadás, hol derület következtében tágulának az elzárások, egyik vidék tapasztalásait közölheté a másikkal, leírá a betegség jelenségeit, folyamatját, ártalmas vagy foganatosb orvoslásait: s ime az emberiség szabadabban emelkedék nyomorúságából, melybe a vaktában előragadott klór és bizmut és egyéb oktalanságok tasztíták, s melyet a közintelligenciának, vizsonti értesítéseknek, közlésnek elfolytása bizonyosan nagyobbíta. [...] feleségem, Matild jún. 28-án Zemplénybe utazának el, oda, honnan a legnyugtalanítóbb hírek szárnyaltanak hozzánk; – mert Ugocsában, Szatmárban legelőbb ütött ki a baj, de oly iszonyú dúlásokat nem tett, mint Újhely körül s a Hegyalján, s később a Tiszamentében s arra mifelénk.”¹²

A kolera Sátoraljaújhelyt is sújtotta: két hónap alatt a 7065 lakos közül 1600 betegedett meg. A mentésben részt vett Kossuth Lajos is, aki az újhelyi Epekörságot Elhárító Bizottság felügyelője lett, szervezte a védelmet, lecsendesítette a tömeget, s az ő javaslatára a Zempléni Casino 500 forintot adott a károsultak támogatására.¹³ Emellett Kossuth megoldotta a betegek elkülönítését, a halottak elszállítását, elhantolását a Bibérc homokdombján kialakított szükségtemetőben.¹⁴ Naponta megfordult a járványban megbetegedettek körében, jelen volt a temetéseken. És szólt a nép érdekében: „előterjesztései, a megyei törvényhatóságokhoz és az első alispánhoz írott jelentései a meggyötört nép mellett szóltak. Nagy humánummal és beleérző képességgel igyekezett könnyíteni terheiken.”¹⁵ Kazinczy július 25-én írta fiának, Emilnek: „Újhelyben fogy a Cholera. Egy Úr sem holt meg. Hosszúlázon, Csörgőn katonaság vonja a kordont, oda vannak bekvártélyozva; Hosszúlázra 25öt küldöttek. Mikóházán, Regmeczen, Mihályiban nincs baj.”¹⁶ Utolsó le-

¹¹ *Kölcsey Ferenc* levelezése. Válogatás, sajtó alá rendezte, Szabó G. Zoltán, Gondolat Kiadó, Bp., 1990. 119.

¹² Uo. 121

¹³ *Fenyvesi*: i. m. 25.

¹⁴ Sátoraljaújhely Lexikona, Sátoraljaújhely, 2001, 216.

¹⁵ *Fehér József*: Két újhelyi Kossuth-legenda. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 12. kötet, 2002. 25.

¹⁶ *KazLev.* XXI. 605.

gény, sok kalanddal, helyenként horrormotívumokkal. Fő szervezőeleme a kalandosság, a cselekmény, az emberi sorsok alakulásának elbeszélése. Éppen ezért e tanulmánynak is csak annyiban tárgya a kolerajárvány, amennyire az a cselekmény, a regénybeli történések követhetéséhez szükséges; célunk mindenekelőtt a műnek, a mű sajátos, már a későbbi Jókai-művek erkölcsi-vallásos tanulságait előlegező „jókais” narratívájának értelmezése.⁷

Magyarországot több alkalommal is sújtotta kolerajárvány (1831, '55, '66, '72), az 1831-es volt az első és a legnagyobb.⁸ Zemplénben különösen pusztított a kolera, valószínűleg azért is, mert a szegénység itt nagyobb volt az országos átlagnál. A zsellérek száma igen nagy volt: 30 ezer; és az éhínség ezen a vidéken állandó jellegűnek számított.⁹ Máramaros felől Magyarország belseje felé tört a kór, a betegséget a lengyel szabadságharcot leverő orosz csapatok tatár és más közép-ázsiai egységek, illetve sószállítók hozták be. A járvány áldozata lett Kazinczy Ferenc is, aki halála előtti leveleiben még tájékoztatta barátait az eseményekről. A továbbiakban e levelekből – az eseményeket hitelesen és érzékletesen megjelenítő dokumentumokból – is idézünk. Kazinczy július 16-án ezt írta Guzmics Izidornak: „... tisztelnem ismerem elmondani, amit tudok, de előre bocsátván, hogy nem sokat tudok; mert Zemplény el van zárva, én pedig a 'Zemplény' széléhez csak 600 lépésnyire, 's anyahelyétől, Ujhelytől csak egy órányira, de Abaujban lakom; 's így Zemplény közt és köztem el van rekesztve minden közösülés. Munkácsról érkezett hírek szerint, a 'sót Máramarosból Tokajba szállító Oroszok és Oláhok a' cholérát Ugocsában elterjesztették. Utána küldöttek a' mirigyseknek, közzülök elfogattak; némelyíke, félvén a' bajtól, megszökött, 's a' bajt Szathmárban (nevezetsen Cseke helységben, hol a' mi Kölcseynek), Szabolcsban, Beregben elterjesztette.”¹⁰ A Kazinczy által is emlegetett Kölcsey írja 1831. július 2-án Szatmárcsekéről (Bártfay Lászlónak): „Mert tudnotok kell, édes barátom, hogy mi, azaz, egész Cseke és én, az örökkévalóság partján állunk hét nap olta már. Június utolsó felében a sós szállakon lévő oroszok közt kiűtött a veszedelmes vendég; ezek félvén, hogy letartóztatni fognak, halottjaikat a Tiszába hányták, de Ujlakon, Ugocsa vármegyében, a megmaradtak csakugyan őrizet alá estek s elhullottanak. E hullás következtében, minden hasonló sorsú oroszok ugyanott kontumácia alá vétettek; de a veszély már észre nem véve, előre is sajdíthatva Be-

1831-dik esztendő Felső magyarországi zendülésének leírása című művét; emellett számos híradást hallhatott, olvashatott az 1831-es, majd a regény megjelenésének évében pusztító, az 1856-os kolerajárványról. Személyes élményei az első kolerajárványról csekélyek, inkább csak benyomások, bár az író már akkor megsejtette a mindent és mindenkit beborító gyászt és félelmet. Vö. *Jókai: Szomorú napok*, 116-117.

⁷ A kolerajárványt és kolerázadást megismerni akaróknak számos forrás áll rendelkezésére. A bőséges szakirodalom mellett a korabeli dokumentumok is, melyek fennmaradtak Sátoraljaújhelyben, Zemplén Levéltárában, és ma is tanulmányozhatók.

⁸ Az ázsiai kolera (cholera asiatica) „kórokozója szájon át terjed és a bél lúgos közegében szaporodva toxinokat termel, amelyek súlyosan károsítják a központi és vegetatív idegrendszert. A jellemző tünetek súlyos esetben gyorsan követik egymást, a csillapíthatatlan hasmenés, rizslé-szerű széklet, nagyfokú hányás, ájulás, a test lehűlése és a szervezet vízháztartásának felborulásával órák alatt bekövetkezik a cyanosis, görcsös állapot, delírium és halál. Ugyanakkor a betegség klinikai megjelenése igen változatos, ezért gyakran fordul elő, hogy csak egyes tünetek állnak előtérben. A betegség kórokozóját elsősorban a megbetegedett személy vagy a tünetmentes vibriogazda széklete terjeszti, de elősegíti az ivóvíz szennyezettsége, általában a higiénia hiánya. A betegség elszívása hosszú időre védeltséget biztosít. A leromlott vagy rosszul táplált szervezet hamarabb esik áldozatul a betegségnek.” *J. Frater Szusza, Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon, Történeti statisztikai Füzetek 5., Bp., 1980. 3-4.*

⁹ *Fenyvesi András, Zemplén a reformkorban, Zempléni Füzetek 3., Sátoraljaújhely, 1982. 21-22.*

¹⁰ *KazLev. XXI. 595.*

NYIRI PÉTER

„Az ég mindenki előtt nyitva van, aki azt keresi.”
Jókai Mór: *Szomorú napok*

E tanulmányommal folytatom azoknak a Jókai-regényeknek az elemzését, amelyek tárgya szűkebb páttriánk: Zemplén, a Felvidék, illetve e helyek történelme.¹ Mindezzel rámutatok a magyar irodalom régióinkat is megjelenítő-megidéző műveire, valamint Jókai Felföld-szeretetére, és felhívom a figyelmet a Jókai-életmű egyik kevésbé ismert alkotására, valamint annak értékeire. Jókai kedvelte a Felföldet, regényeiben többször is írt e vidékről. A szabadságharc után az író hónapokig bujkált a Bükk kis falujában, Tardonán, gyönyörűen ír erről pl. *A tengerszemű hölgy* című regényében, de másutt is; emellett a bájos falu képe számos regényében visszaköszön. *A löcsei fehér asszony* és a *Régi jó táblabírák* fontos eseményei játszódnak a Felföldön, és több novellája helyszíne ez a vidék. Több ilyen tárgyú alkotása is olvasható a *Regényes rajzok a Felföldről* című kötetben.² A könyv szerkesztője, Kováts Dániel írja utószavában: „A táj szépségei mellett különösen vonzotta [Jókai] érdeklődését a Felföldhöz kapcsolódó történelmi hagyomány, valamint az egymás mellett élő és egymásra utalt magyar, német, szlovák, ruszin nyelvű népesség.”³ Ez a tematika, illetve szempont a *Szomorú napok*nak is fontos eleme.

A *Szomorú napok*⁴ cselekményének helyszíne a Felvidék, központi eseménye pedig az 1831-es magyarországi kolerajárvány;⁵ az a szomorú esztendő ez, melynek augusztusában Kazinczy Ferenc is életét veszítette. Persze, Jókai, a kiváló meseszövő számára ez az esemény háttér, s bár leírásai többségükben történelmileg is hitelesek, a szöveg elsődleges szándéka nem a járvány históriájának megismertetése, szakszerű bemutatása, hanem a magából az eseményből levonható erkölcsi tanulságok összefoglalása.⁶ A *Szomorú napok* romantikus re-

¹ Eddig a következő Jókai-írásaim jelentek meg a Kazinczy Ferenc Társaság Széphalom című évkönyvben: Krasznahorka vára és a hűség mítosza (Jókai Mór: *A löcsei fehér asszony*). 17. kötet, 2007. 355-361.; „Haj, boldog idők!” Jókai Mór: *A régi jó táblabírák*. 20. kötet, 2010. 237-241.

² *Jókai Mór. Regényes rajzok a Felföldről*. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Kováts Dániel. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2000.

³ Uo. 203.

⁴ *Jókai Mór: Szomorú napok* (1848-1856). Sajtó alá rendezte Szekeres László. Jókai Mór Összes Művei, szerkeszti Nagy Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp., 1963.

⁵ A témát szépirodalmunkban Jókai mellett feldolgozta Podmaniczky Frigyes (*Tessék ibolyát venni*, 1856) és Eötvös József (*A nővérek*, 1857) is. Eugène Sue *Le juif errant* (*A bolygó zsidó*) című regénye is érinti az 1831-es eseményeket, a mű vélhetőleg Jókaira forrásként is hatott. Vö.: *Jókai Mór: Szomorú napok* (1848-1856), Gyűjteményes Díszkiadás 47. kötet, Unikornis Kiadó, Bp., 1994. 219. A továbbiakban így hivatkozom erre a könyvre: *Jókai: Szomorú napok* (1994).

⁶ „magából a szomorú eseménykörből sem vettem több valódi tényt regényemhez, mint mennyi az abban célzott tanúsághoz szükséges” – mondja az elbeszélő. (*Jókai: Szomorú napok*, 133.) Jókai forrásként használta Balásházy János Az

sa felől. De egyrészt nem láttam szükségesnek a nyomtatás folyamatát kevésbé lényeges igazítások miatt akadályozni, másrészt nagyon el voltam foglalva aprólékos dolgaimmel, arra nézve, hogy parancsoló szükség nélkül levelezzek.” Így aztán került is bele néhány nyomtatási hiba, amelyet külön kis javítási cédulán mellékeltek a kötetekhez. (Arany egyébként háromszor korrigálta a nyomdai levonatokat!)

Az 1836-ban alapított Kisfaludy Társaság meghatározott, alapszabályban rögzített rend szerint működött. Felolvasó ülést minden hónap utolsó csütörtökén tartottak, közülést (közgyűlést) pedig február 6-án, Kisfaludy Károly születésnapján. Szabályozták a tagsági viszonyt is. Rendes tag volt a közgyűlés által megválasztott tag. Pártoló tag az lehetett, aki tagdíjat fizetett, ez szinte jelentéktelen összeg volt. Az alapító tag legalább 50 forintot fizet, s kap egy díszes oklevelet is erről. A szabadságharc bukása után először 1860-ban ülnek össze újra, igen megfogyatkozva. A társaságban ekkor újra kell szervezni mindent, kellene sok alapító tag, de jó lenne, ha már legalább 100 forinttal támogatnák a társaságot. Gyakorlatilag az egyese előnyökön kívül mindenkinek jár az ún. pártolói könyvtár, ami évente 60 ívben jelenik meg. Ez több kötetet jelent, s Aranynek a feladata ezek kiadását megszervezni. 1861 februárjára már 750 fő körül volt a 4 forintos pártoló tagok száma, április 25-án a pártoló tagság létszáma 913 volt, és szaporodott az alapító tagok száma is, ezért határozták meg 1500-ban a könyv példányszámát. Vagyis a Tragédia példányszáma is ez volt! Ami elég tetemes ugyan, de ne felejtjük: ezek a könyvek, így Madáché sem, nem kerülnek bolti forgalomba!

Arany János tehát 1861. december 18-án örömmel jelenti be a Kisfaludy Társaságban: Madách Imre Az ember tragédiája című művét az Emich Gusztáv-féle nyomda ki nyomtatta! Készen van a nagy mű, igen! A köteteket hamarosan szétküldik. A magyar sajtó 1861 decemberében már telve van a Tragédia várható megjelenésének híreivel. Most már mindenütt ismerik Madách Imre nevét, mint a mű szerzőjét. Hogy a kiadás, azaz a megjelenés átcúsúzott a következő esztendő első napjaira, már csak nyomdatörténeti adalék. A könyvön a dátum: 1861. A magyar hírlapokban az első híradás a megjelenésről 1862. január 14. Az új esztendőbe való átcúsúzás lehet valóságos is, de lehet, hogy karácsonyra egyesek már kézbe vehették a kötetet. De lehet az év végi nyomdai munkák áthúzóda, a kereskedelembe kerülés késlekedése, bármi lehet. A Tragédia 150 évvel ezelőtt jelent meg, jelentősége azóta is kétségtelen, s ez így is marad.¹

¹ IRODALOM: Andor Csaba: 1861. a siker éve. Madách élete, Bp., 2000. - Arany János összes művei, XVII. k. levelezése 1857-1861. S. a. r. Korompay H. János Bp., 2004. - Az éjféle Madách, Magyar írók Madáchról, Bp., 1994. - Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. A Kisfaludy Társaság évlapjai, Új folyam III., Pest 1866. 198-223. - Jókai Mór: Kakas Márton arcképcsarnoka. (U.) Urházy, Életemből, 2. k. Bp., 1997. - Kerényi Ferenc: Madách Imre. Pozsony, 2006. - Madách Imre: Az ember tragédiája. Szinoptikus kritikai kiadás. S. a. r. Kerényi Ferenc, Bp., 2005. - Madách Imre összes levelei 2. k. S. a. r. Staud Géza. Bp., 1942. - Madách Imre: „...írtam egy költeményt...” Bemutatja Kerényi Ferenc, Bp., 1983. - Radó György-Andor Csaba: Madách Imre. Életrajzi krónika, Bp., 2006.

ismeretekre, amelyeket említettünk a Tragédiával való találkozásáról, illetve amit Madách elégetési tervéről, azaz alkotói felfogásáról. Aminek forrása természetesen Madách korábbi levele. Hangja itt is elragadtatott, szokatlanul örömteli: „Oh, emlékszem én, s mindenkor édesen fogok emlékezni arra a napra”, amikor felolvasta a Tragédia részleteit 1861 októberében. Jogos az érzelme, hiszen nem minden nap adatik meg sem akkor, sem máskor, hogy valaki azonnal és kétségtelenül kétségbevonhatatlanul egy zsenit mutathat be a magyar irodalmi életben. Megjegyi ugyan, hogy e bemutatásban azért volt némi kétség, hiszen ő maga személyes felelősséget, „erkölcsi szolidaritást” vállalt a megjelentetés és a siker miatt. Szerinte Madách mindenképpen kiemelkedik a kortársak közül, akik állandóan a sikert akarják, azzal, hogy nem vágyott a mindenáron való megjelenésre. Egyedül Arany véleményétől tette függővé műve további sorsát: „semmitől nem irtóztat annyira, mint félszeg vagy közepszerű munkával szaporítani azon verselők számát, kiknek a költővé lehetést 'non di, non homines, non concessere, columnae'”. (Eredetileg: *Mediocribus esse poetis non homines, non di, non concessere columnae!* Közepes költőn soha ember, isten s könyvesbolt, kirakat nem fog könyörölni! Horatius.) Majd megjegyi, emlékszik Madách levelére, amelyben azt írta neki, ha rosszálló ítélete lett volna, akkor a művet már rég a tűzbe dobta volna. „S Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai között álmodta volna végig.”

Semmiképpen nem lehet hinnünk azoknak a feljegyzéseknek, emlékezőeknek, amelyek a Tragédia keletkezésére, annak időrendjére, a cím kialakulására vagy a fogadtatás nógrádi viszonyaira utalnak. Ezek kivétel nélkül már mind a megjelenés, azaz a siker után jelentek meg, olykor évtizedekkel később. Ismerhetjük őket, de részünkről nemhogy kétséggel, de teljes elutasítással fogadjuk ezeket. Emlékszünk, mit írt Madách Nagy Ivánnak: „Olvasni nem akarta senki”; s most egyszerre mennyien emlékeznek: olvasták és dicsérték a kéziratot! Jó lenne egy kis falat a sikertortából! Vannak viszont hitelesnek tűnő kortársi feljegyzések, levélrészletek, beszédek stb. amelyekben már bízhatunk, noha a filológusi aggályosság ekkor is elsőrendű kötelesség. S ha ismereteinkben mutatkozna hiány, azt mégsem pótoljuk ki feltevésekkel, várunk, amíg újabb bizonyíték nem kerül elő a véglegesítéshez. Ám ebből az elvből kiindulva s azt alkalmazva is kerek a történetünk, noha krimiszerűen izgalmas.

Térjünk vissza azonban még levélváltásukra! Arany november elején ugyancsak gyorsan válaszol. Most már nincs idő a nyomdával késlekedni, amit lehet, átvzeti a kéziratot a változtatásokat, de jól meg kell gondolnia, mert lehet, hogy a „darabosság” van olyan hatásos, mint Bánk bán némely „zordságai”. A levél november 5-én kelt, a Kisfaludy társaságbeli bemutató után, amely egyértelmű sikert hozott, tehát semmi akadálya a kiadásnak, aminek eldöntése amúgy is az ő jogköre. Ettől kezdve nincs több, illetve nagyon kevés ismeretünk van a nyomdai munkálatok haladásáról. Bérczy Károly levelének egy mondata 1861. november 18-ról keltezve: „Olvastam Emich nyomdájában az első levonati ívet...”. Majd Arany János rövid jelentése december 18-án, amelyben jelenti a társaságnak a nyomtatás befejezését.

A legközelebbi Arany levél Madáchnak címezve január 24-én kelt, ebben már a könyv megjelenését közli Madáchcsal Arany, és küld húsz példányt a szerzőnek. De a bevezetésben maga is megírja, hogy – s emiatt nem kell keresnünk újabb elveszett leveket –, hogy mi volt az oka hallgatásnak. „Visszaéltem türelmeddel, oly soká hallgatván Tragédiád sor-

Aranynak lett igaza, ha olvassuk végső változatot: „*Be van fejezve a nagy mű, igen. / A gép forog, az alkotó pihen. / Évmilliókig eljár tengelyén, / Míg egy kerékfogát újítani kell.*”

Madách postafordultával válaszolt, elfogadta a javaslatokat, s csak azon sopánkodik, hogy ő ezeket miért nem vette észre: „Valódi Colombus-tojások azok, mint minden helyes észrevétel lenni szokott, az ember csodálkozik, hogy nem jött rá magától.” S ebben a levélben ott az a drámai mondat, amelynek igazában szemernyi kétségünk sincs nem hinni, azaz a kézirat elégetése! Gondoljunk bele! Az eredeti, bizonyára javításokkal teli alapkéziratot Madách már elégette, nem őriz felesleges irományokat. A második, szépen letisztázott kézirat pedig Arany rosszalló véleménye után szintén a kandallóba kerül. Hiszen ezt kéri most Aranytól a *Csák végnappjai* ügyében is: látja, hogy Arany rossznak tartja, megkéri tehát őt, dobja Pesten a tűzbe, ne küldje vissza hozzá. És: „Kérlek tehát csak minél hamarabb tűzbe vele, azonban az *auto da fée* után is szívesen veendem rá néhány észrevételedet, mert abból csak tanulhatok jövőre.” Nos, Madáchnak a most következő levlérrészlete két nagyon fontos alkotói személyiségjegyét írja le, részben azokat, amelyekre utaltunk már. Az első a tűzbe dobás. Ebben Madách nem ismer könyörületet egyetlen írásával szemben sem: „...hidd el nekem kedves barátom, ha az öreg isten Szabó-mesteres kitörése művem további olvasásától végkép elriaszt, s te azt rosszalló ítélettel vissza küldöd, – már azóta melegek volna mellette s Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai közt álmodta volna végig.” A másik ugyanilyen fontos megjegyzése alkotói igényességére vagy félelmére utal, vagyis az elkészült művek pihentetésére. „Általán csak azt ne hidd, hogy műveimbe szerelmes vagyok. Túl vagyok a koron, melyben magát az ember nyomtatva szereti látni! – Igen, nekem is van hiúságom, nagyobb mint amaz, – semmi közepszerűt nem adni világ elé. Ha írtam valamit, rendesen esztendeig rá sem néztem. Akkor elővehetém s megbírálhatám mint idegen művet, láttam hibáit s vettem tűzre”. Ez a horatiusi alkotómódszer nem ismeretlen, hiszen a mű egy idő után valóban elválik szerzőjétől, s a pihent szem, már másra koncentrált gondolat olyan részleteket vehet észre, amelyeket korábban nem látott az alkotás lázában és tempójában.

A Tragédiáról szólva Madách még egy fontos elemet fűz hozzá. „Az ember tragédiája volt első, mely a próba évet kiállván azon meggyőződésre hozott, hogy a nekem jutott fejlődést elértem, most másnak kell ítélni, – így hoztam azt hozzád.” Valóban, ha belenézünk Madách íróasztali fiókjaiba, ott látjuk porosodni húsz év drámai termését. Gyakorlatilag minden színpadi alkotása ott fekszik, egyet sem vitt a nyilvánosság elé, egy kivételével nem küldte be az Akadémia pályázataira, nem kilincsel velük színházaknál és nem égette el! Igaz, lehet, a Tragédiát érezte az első teljes művének, s ekkor győzte le bátortanlóságát a bírálatot kérvén. Mellesleg Aranynak lett igaza. Már a Kisfaludy Társaság választmányi ülésén, október 10-én, amikor először ismerteti a Tragédiát, egyöntetű a lelkesedés és a döntés a kiadásról, amelynek szervezésével Aranyt bízzák meg. Október 31-én pedig a társaság rendes ülésén, ahol maga Arany olvasott fel a Tragédiából részleteket, mondhatjuk, az égig csapott a lelkesedés lángja. Érezhették a jelenlevők: Eötvös József, Czuczor Gergely, Greguss Ágost, Salamon Ferenc, Szász Károly, hogy remekmű született, főleg amikor meghallgatták még mellette Tóth Kálmán és Szász Károly gyengécske műveit.

Arany János, amikor 1862. március 27-én Madách Imrét bemutatja a Kisfaludy Társaságban (így nevezik a székfoglaló előtti köszöntőt), beszédében határozottan utal azokra az

Madách öntudatát erősíti meg (jövőkép): van tehetsége, sőt a magyar irodalom fényes csillaga lesz. Az a bizonyos levélindítás: „Miután kegyed, elutazása előtt, engem föl nem keresett” – utalhat arra, hogy vagy megbeszéltek egy dátumot az elolvasás utáni találkozásra, vagy üzent Arany Madáchnak, hogy elolvasta, keresse fel, beszélni akar vele a drámáról, de az üzenet már nem jutott el Madáchhoz.

Ez volt az a levél, amelyet Madách annak kézhezvétele napján, (szeptember 19.) azonnal lemásolt és elküldött Szontaghnak. Az ahhoz fűzött megjegyzései is fontosak a megjelenés történetét illetően. Így kezdi: „Neked köszönhetek ismét egy nagy örömet.” Semmi másról nem tudunk az örömet illetően, minthogy Szontagh bátorította őt a kézirat elküldéséhez. Tehát a siker részben az övé is. Majd folytatja Madách, hogy még nem válaszolt Aranyinak, de mielőtt megírná levelét, feltétlenül akar vele beszélni, azonnal jöj-jön Sztregovára. Szontagh bizonyára oda is utazott, hiszen tudta, ez nem mindennapi esemény és levél, barátja irodalmi sikere és jövője most már egyértelmű. Lehet, elolvasta Madách válaszlevelét, ki tudja, talán még bele is szólt egyik-másik gondolatába, de a válaszlevél sajnos nincs meg. Az Arany János kritikai kiadás is tud róla, hogy volt ilyen, de nincs! Arany hagyatékának tragikus sorsát ismerve, annak is örülnünk kell, hogy ez az első levél – s még néhány a levélváltásukból – megvan. Így például Madách második levele, amelyet október 3-án keltezett Sztregováról. Ez egyértelműen igazolja egyébként, hogy volt válaszlevél. Ebben Madách egy újabb drámát küld elbírálásra, ez lenne a *Csák végnapjai*, s kéri Arany szigorú bírálatát. Kiváltképpen abból a szempontból, hogy színházi előadásra alkalmas-e? Ez is egy apró adalék ahhoz, hogy vajon Madách színpadi műnek szánta-e a Tragédiát, amelyre a mi feleletünk mindig a kétségkívüli *igen*. Drámaíró ritkán ír azért darabot, hogy a fiókban maradjon.

Arany jóval később, október 27-én válaszolt. Levele átvált tegezésre, javasolja ezt Madáchnak is, és továbbra már semmi udvariassági formula; így lesz a *Tisztelt hazafiból Édes barátom!* Ebben a levelében tovább elemzi a Tragédiát, majd leginkább a kiadásról szól, annak technikai menetéről. Elküldi az első hét színhez tett javításait, kérve Madáchot, ha egyetért velük, rögvest küldje vissza, mert akkor átvezeti a kézira-ra ezeket, hogy haladjanak. Ő október 31-én ismerteti a Kisfaludy Társaságban a művet, egyelőre a szerző nevének említése nélkül. Igyekszik azonnal a nyomdába adni a kéziratot, s majd időről időre tájékoztatja Madáchot a nyomtatás állapotáról. Végül utal a *Csák végnapjaira*, amit dramaturgiailag gyengébbnek tart a Tragédiánál, de egyelőre most ne erre figyeljenek, hanem a kiadásra.

A levélhez csatolt javításokban újfent van egy adalék a Tragédia elolvasásához. Ez az az említett első pillanat, amikor Arany félreteszi a darabot. Az a négy sor így szólt a kéziratban: „*Be van fejezve a nagy mű, igen / S úgy összevág minden, hogy azt hiszem / Év milliókig szépen elforog / Míg egy kerékfogát újítani kell.*” Ehhez fűzi Arany a megjegyzést. „E sorokban az *azt hiszem*, kissé furcsa: de az egész négy sor mester emberes önelégültsége is komikai színben tűnik fel. Annyival inkább, mert a darab elején van, s első szava istennek. Nem lehetne majestaticusabb hangúval cserélni föl? Rám oly hatást tett először, hogy félretettem a művet s csak Jámbor Pali sürgetésére vettem megint elő.” Vagyis mindenki más Aranytól tudhatta meg ezt a kifogást, a sorsdöntő pillanatot: miért nem olvasta el elsőre végig a drámát. Madách megfogadja a tanácsot és átjavítja a kifogásolt részeket.

25-én, csak úgy odavetve e pár sort. „Örülök, hogy igazi talentumot fedeztél fel, óhajtom, hogy lépjen világ elé mentől előbb, bár más részről tartok tőle: hogy szava e rémítő lúdgógóságban el fog veszni.”

S hol volt Madách ekkor? Arany miért nem neki mondta el, írta meg, üzenté meg, hogy elolvasta, gratulál, nagyszerű? Madách hazament. Várt sokáig, a parlamentnek és a reményeknek vége, s úgy tűnik, vége a költői ábrándjainak is. S akkor levelet hoz a posta, amelyet Arany szeptember 12-én írt, amelyet csak öt nap múlva kapott meg. Igaz a levél már egy nap múlva ott volt Sztregován, de Madách nem volt otthon. S amikor felbontotta, valószínűleg nem hitt a szemének. Ott volt leírva minden, amit várt, és sokkal több, mint amit remélt. Az is kiderült, hogy miért nem tudott Arany véleményéről: elutazása előtt nem kereste fel, bizonyára már lemondott róla, hogy valaha bárki is megfelelően értékelje a művét. Így aztán a levél többszörösen sokkolhatta őt. Olyannyira hogy az egészet szóról szóra lemásolta, és elküldte Szontagh Pálnak, vele osztva meg örömét. Ő olvasta elsőnek a kéziratot, örüljön hát ő is, hiszen ő javasolta, hogy Aranyhoz forduljon!

A levél:

„Tisztelt hazafi! Miután kegyed, elutazása előtt engem föl nem keresett, engedje, hogy én látogassam meg e néhány sorral. Az ember tragédiája úgy koncepcióban, mint kompozícióban igen jeles mű. Csak itt-ott a verselésben, meg a nyelvben találok némi nehézséget, különösen a lírai részek nem elég zengők. De így is, amint van, egy kevés külsimítással irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat az helyet. Nem tudom, mi szándéka van Kegyednek a kiadásra nézve: én óhajtanám ezt a Kisfaludy-társaság útján eszközölni, ami remélem, sikerülne is.

Ha óhajtasom a kegyed akaratával találkozni, akkor sorról sorra kijelölném a helyeket, hol – semmiesetre sem lényeges – változtatást gondolnék célszerűnek; vagy belenyugvása esetében magam tennék rajta egy-két tollvonást, azután bemutatnám a társaságnak. Ezt bizton merném tenni, visszautasítás félelme nélkül.

Becsés választát elvárom. Fogadja leghőbb üdvözetemet a gyönyörért, melyet nekem műve által okozott, a fényért, melyre költészetünket deríteni hivatva van.

Rokonérzelmű pályatársa: Arany János. Pest. Szept. 12. 1861.”

Ez egy olyan levél, amelynek az elemzése megér egy egész tanulmányt. 150 évvel a Tragédia megjelenése után már tisztán látjuk ennek a gesztusnak a jelentőségét. Arany úgy emeli be Madáchot a magyar irodalomba, miként köszöntötte őt annak idején Petőfi. (S majd amilyen módon Jókai avatja íróvá Mikszáthot a Petőfi Társaságban.) Pályatársnak nevezi Madáchot, tehát azonnal befogadja őt a céhbe, magával azonos értékűnek tekint. Illetve ezt az elfogadást fokozza is, amelyre Madách valóban nem is számíthatott. Egyfelől maga az elismerés. Utána az azonnali kiadás terve, hiszen olyan remekműről van szó, amelynek feltétlenül el kell jutnia az olvasókhoz. (Még ha csak illetményköterként is, ami korlátozott példányszámot jelent.) Ugyanakkor a kiadás gondjait maga Arany vállalja fel elintézésre. A Kisfaludy Társaság illetménykötete lesz, tehát az Akadémia után legrangosabb szakmai egyesület adja minőségi garanciáját hozzá. S hogy kiadják, arról Arany kezkesedik, egészen biztosan nem fogják visszautasítani a Társasági bemutatás és a kiadás szándékát. Arany egyfelől személyes ügygyé teszi az elolvasást (gyönyör) másfelől pedig

Nem kevésbé fontosak a nekrológ következő sorai sem, mert alátámasztják azt, amit majd Arany Madáchnak címzett egyik levelében le is ír, hogy majdnem elutasította az egészet az első sorok után. Urházy ezt írja: Arany „néhány nap múlva belé is nézett a műbe, de mindjárt az első jelenetnél félbehagyta. Azt hitte nem egyéb, mint Faust gyöngye utánzása, s miért ahhoz nyúlni, mit más már oly jól megírt”. Ez a kezdés volt, az első pár sor, pontosabban az Úristen első tirádája, amelyet Arany annyira „mesteremberesnek tartott”. Ezen a ponton dőlt el minden. Egy ismeretlen, félszeg szerző, egy vastag kézirat és egy gyenge bevezetés. Egy hajszálra a purgatóriumtól, ahogyan Madách nevezi az esetleges elutasító döntés következményét. Egyetlen egy lépés, s ha Arany ilyen állapotban küldi vissza, ilyen véleménnyel, akkor nincs Tragédia. Urházy szerint azonban Jámbor elég erőszakos volt: „Hetek teltek el. Jámbor Madách nevében sürgetni kezdte a vélemény és kézirat elküldését. Arany, hogy ígéretét beváltsa, olvasásához fogott, s addig nem tette le kezéből, míg végig nem olvasta.” Vissza a kéziratot és kérem a véleményt, bármi legyen az, mondhatta Madách. Arany, azonban – mint mindenben – a szerkesztői munkában is tisztességes volt. Ha már elfogadta, akkor el is olvassa, még ha jó dolog nem is sült ki belőle. S ki tudja, talán már Madách neve is ismerős lett előtte, elég sokat olvashatott róla a hazai újságokban, mint közéleti szereplőről. Nagyon nagy volt a meglepetése. Urházy szerint: „Meglepte a merész és egyszerű conceptio, a bölcselmi mélység s a magyar irodalomban még meg nem kísérlt genre, melyben a mű íratott.”

Mikor történhetett az újraolvasás? Júliusban vagy augusztusban? Tény, hogy az országgyűlést augusztus 22-én berekesztették s Madách hazautazott. Úgy, hogy még mindig nem tudta, mi lesz művének a sorsa. Valaki azonban már tudta, s ez Tompa Mihály volt. Arany levele Tompának augusztus 25-ről keltezett, tehát ezt megelőzően fejezte be az olvasást. Tompa régi barátja, bár meg van róla a véleménye. Az érzékeny, sőt betegesen féltékeny, a nagy költői sikert egész életében hiányoló Tompa bizonyára meghökkent, amikor Arany a neki írt levelében egy zseni megjelenéséről értesíti. Fellelhető ebben a levélben amúgy minden: egy kis politika, családi beszámolók, tájékoztatás a betegségéről, anyagi helyzetének rosszabbodása, a jövő kilátásai, versírási gondjai: s csak úgy mellékesen, a levél vége felé Tompa – bizonyára szívéhez kapva – ezt olvashatta: „Poesisról szólván: valahára fődöztem fel egy *igazi* talentumot. Egy kézirat van nálam: Az ember tragoediája. Faust féle drámai compositio, de teljesen maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal teljes. Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat. Kár, hogy verselni nem tud jól, nyelve sem ment hibáktól. De talán még ezen segíthetni: a mű igen figyelemre méltó. Írója egy fiatal képviselő, nevét majd megtudod, ha elhatározza magát költeménye kiadására s neve nyilvánossá tételére. Mily jól esik ez örökös majmolás után egy kevés eredeti hang!”

Minden olvasható itt, amit pár nappal később Arany megemlít, ami miatt majd korigál, s amiért Madáchot azonnal beemeli a panteonba. Valamint a megjegyzés a szerzőről; nem írja, hogy nógrádi nemes, nem írja, hogy pályakezdő költő, hanem ennyit: „fiatal képviselő”, tehát valószínűleg valóban a parlamenti szereplése, vagy ismerőseinek illetően említése vette rá a kézirat olvasására. Megjegyzendő, hogy Tompa a maga módján oda-szúr Madáchnak, illetve a nagy tehetségnek, félve vagy remélve hogy úgyszólván eltűnik a sülyesztőben, mint annyi nagynak vélt felfedezés. Ezt írja válaszlevelében 1861. szeptember

sokat tudott Madáchról, éppen a személyes beszélgetéseik révén. Bérczy emlékezésében például ezt írja: „dicsőült pályatársunknak kora ifjúságától utolsó percéig barátja voltam, s kire levelei, jegyzetei és hátrahagyott kéziratai kiadás végett bízva vannak”. Másutt pedig ezt: „Előttem, ki elhunyt pályatársunk jegyzeteit, leveleit, műveit, minden hátrahagyott betűjét figyelemmel olvastam, ki életviszonyait s egyéni jellemét ismerém...”. Ő tehát az egyik hiteles forrásközlő, bár mintha többet állítana magáról, mint az volt a valóságban

Két megállapítás fontos ebben a nekrológban. Egyfelől az alkotói attitűd felismerése, ami egyértelműen jellemezte Madácho, s amit senki más nem ismert, csak ő maga, s csak ő mesélhetett el bizalmas körben. Madách türelmét, alkotói rendjének nyugalma, emeli ki, amely párosul a tökéletesség felé hajlással. Csak azt ad ki a kezéből, amit egyértelműen jónak lát. Urháy erre vissza-visszatér írásában. Pl. „nehéz küzdelmeken ment át, mielőtt az irodalmi pályára föllépett, ki tudott tűrni és várni, s ahelyett, hogy könnyű munkákra pazarolja tehetségét, lelke minden erejét összeszedte egy nagy műre s oly nemben, melyben magyar költő még nem tett kísérletet”. Majd másutt a cikkében: „Nem a közönség előtt, hanem a magányban fejlett tehetsége, nem a kritika, hanem önmaga ítélte el műveit...” Másrészt ebben a nekrológban olvasható az a kitétel, amelyre alapozva állítják, hogy Madách maga vitte el a Tragédiát Aranyhoz. „Ekkor már kész volt az 'Ember tragédiája'; magával hozta kéziratát. Érezte, hogy ez több mint kísérlet, szelleme most találta meg valódi útját, mindamellett nem bízott magában. Aki magának szigorú bírója, sokszor igazságtalan önmaga iránt. Óhajtotta, hogy valaki idegen mondjon róla ítéletet, kit hozzá semminemű érdek nem köt. Megkérte Jám bor Pál képviselő társát, hogy vigye el Aranyhoz, kinek egy munkát akar átadni elolvasás végett. Jám bor teljesítette kívánságát. Arany átvette a drámát az ismeretlen költőtől, ki őszinte véleményét kérte s az egész látogatás alatt keveset beszélt.” (Lehet, hogy mégis Jám bor Pál a közvetítő?)

Ez a szöveg elég meggyőzőnek tűnik, majdnem olyan valaki beszámolójának, mint aki maga is ott volt a helyszínen, s tanúja az egész találkozásnak. Kiváltképp az idézet látszólag lényegtelen része érdekes: „az egész látogatás alatt keveset beszélt”. Jellemző ez Madáchra, és jellemző a szituációra: a kezdő költő elfogódottsága a nemzet első költője előtt. Ezt csak az tudhatta, aki ott volt, egyelőre ők hárman: Jám bor, Madách és Arany. Itt vannak tehát a kulcsszavak Urháy szövegében: „ki tudott tűrni és várni, ... lelke minden erejét összeszedte egy nagy műre ... oly nemben, melyben magyar költő még nem tett kísérletet...”

Bérczy Károlynak is van egy nem kevésbé fontos megjegyzése a kézirat átadásáról. Utal Madách országgyűlési beszédére: „E beszédével rögtön az első rangú publicisták közé sorozták őt, de ki sejté, hogy parlamenti készségén kívül, egy kéziratot is hozott magával, mely őt az irodalom első rendű bajnokai közé emelendi? Saját szerénysége és önbizalmatlansága legkevésbé sejté ezt. Nem tudta mihez kezdjen a kézirattal. Kiadni egyszerűen, ő, ki eddig egyetlen sorral sem lépett az irodalmi nyilvánosság elé? Ez nála kérdésen kívül esett. Szontagh Pál tanácsára és sürgetésére végre Arany Jánoshoz vitte a kéréssel, lapozná át s mondana róla véleményt. 'Ha ez nem lesz kedvező – mondá barátjának – utolsó kísérletem volt a mű', vagyis nem ír többet!” Ebben nem szerepel Jám bor Pál, mint közvetítő, de szerepel egy még súlyosabb madáchi álláspont: ha ennek a művének sem lesz sikere, végleg felhagy az írással!

Nagyjából június lehet tehát az az időszak, amikor a kézirat Aranyhoz kerül. Kerényi Ferenc szerint június 5 után volt ideje végre a kézirattal foglalkozni, amikor a nemzeti fontosságú szavazás megtörtént. Amikor már volt önbizalma a politikai siker után, talán az egészsége is jelentősen javult. Egyes források egy Jámbor Pál nevű költőt tesznek meg kalauznak, aki ismerte Aranyt, költő (de nagyon rossz) lévén maga is, bemutathatta az ismeretlen pályatársat Aranyinak. Ez a variáció úgy veszi, hogy Arany Jánost az Ülői út és a Hárompipa (ma IX. Erkel u. 20.) utca sarkán lévő lakásában keresték fel. Hogy Madách éppen miért őt kérte meg erre, nem tudni, nincs nyoma annak, hogy ismerték volna egymást. Igaz, most a parlamentben mindketten ott vannak, de a zárkózott Madách ugyan miért nyílt volna meg egy ismeretlen előtt? (Megjegyzendő, hogy Jámbor Pál soha

nem említi ebbeli szerepét!) Ezt is tegyük a többi kérdőjel közé. Madách nem ismert szinte senkit a parlamentben, aki nem volt nógrádi, így hát miért választotta ki Jámbor Pált (talán Szontagh javaslatára), aki azért többet mozgott már akkor. Vagy netán összebarátkozott másik képviselőtársával, Urházy Györggyel, aki ráadásul ismert újságíró?

Mindezeknek a vélekedéseknek többféle forrás az alapja. Amit leginkább emlegetnek, az Arany János lapjában, a Koszorúban megjelent Madách-nekrológ 1864. október 16-án. A szerzője egy bizonyos -U jelet használó szerző. A nekrológ annyira részletes, annyira informatív, hogy azóta sem tudták eldönteni, ki lehet e rejtjeles szerző. A legtöbben Arany Jánost vélik felfedezni mögötte, mások szerint Gyulai Pál lenne. Nem kívánjuk eldönteni a vitát, de Jókai Mórnál megtaláltuk ennek a jelnek a feloldását. Legalábbis mi Urházy Györgyre szavazunk. Vannak kimondottan elméleti megfontolásaink, hogy miért nem írhatta Arany, s miért nem Gyulai Pál, de a szignó kétségtől Urházy Györgyé. Az persze más kérdés, hogyan jutott ennyi biztos adathoz, amelyeket azóta sem cáfolt meg senki, lévén hogy hitelesek. (Egy-kettő kivételével!) Ám ez továbbra is a mi feltevésünk, ami egyedül a szignó és a név azonosságán alapul. Amíg konkrét bizonyítékunk nincs, ez is annak tekinthető. De Urházy György Madách kortársa (1823–1873), parlamenti társa ezen az országgyűlésen. Valamint a korszak egyik legjelesebb újságírója, többek között annak a Magyar Sajtónak a főszerkesztője, amely lap hasábjain majd több írás is jelenik meg a Tragédiáról és Madáchról. Urházy újságíró, Erdélyben, fiatalon tűnt fel, később 1850-től ott találjuk őt a Pesti Napló külföldi rovatában, 1857-től a Magyar Posta, majd 1858-tól a Magyar Sajtó szerkesztőségében. Később A Hon munkatársa 1862-től 1867-ig Jókai keze alatt. S hogy honnan vehette az adatait? Közvetve említi is őket: Bérczy Károlytól és Szontagh Páltól reméli, hogy összegyűjtik s kiadják majd Madách összes műveit, hátrahagyott iratait. Madách irodalmi munkásságára vonatkozóan bizonyára kaphatott anyagot Aranytól is, aki eddigre már

ban meggyilkoltak bizonyára nem voltak mindannyian bűnösök, a lázadás mint következmény okozói azok, akik feltűzelték a gyilkolókat, illetve akik olyan lehetőségeket teremtetek, hogy fel lehessen őket tüzelni, hogy hatni lehessen rájuk. Az ő bűneik szörnyű gyümölcse volt a lázadás, melyben a lázadók is áldozatok voltak.) Ahhoz tehát, hogy megértsük a választ, hogy helyesen ítéljük meg a választ (a tragédiát), meg kell néznünk az állítást, az okot (az emberi cselekedeteket). És akkor felismerjük, hogy nem az ószövetségi Isten bünteti engedetlen gyermekeit különböző vészekkel, hanem maga az ember bünteti önmagát cselekedetei által. A tragédia ezért: az emberi (egyéni és közösségi) cselekedetek következménye. Ha az ember jót akar, ha büntetés helyett jutalomra vágyik, cselekedetei legyenek szeretetcselekedetek.

1831-ben kolerajárvány sújtotta hazánkat, s koleralázadás is kitört. Ez a válasz. De mi az állítás? Nézzük meg a könyveket, az emberéleteket, az emberek cselekedeteit, és tudjuk meg, miért kaptuk éppen ezt a választ! Ez a Szomorú napok narratívájának kulcsa. A történet példák (ez maga a cselekmény) által megvilágítja a járvány idejének emberi cselekedeteit. S mindebből az olvasónak kell levonnia a tanulságokat, s megélnie a választ.

Szemléletes előszavában az elbeszélő a sírokat (vagyis az emberéleteket) „mint virtuális könyvet valóságos médiummá formálja át, melynek nem csupán a címlapja, hanem belső oldalai is elolvashatók, s így a tanulság levonható”⁴⁷ – írja Szajbély Mihály, majd így folytatja: „Ez a gondolatmenet a fiatal Jókai optimizmusát tükrözi: a jövő északisztokekráciája előtt nem zárul le a múlt könyve, annak lapjait mindig újra felütve, tanulságait levonva alakítja önmaga és mások életét.”⁴⁸ Ehhez két megjegyzést fűzhetünk. Jókainak ez az optimizmusa – regényei igazolják – élete végéig kitartott. S az északisztokekráciája szó helyett az olvasó (a mai olvasó) is szerepelhetne.

1831 van a tárgyév sírkövére írva – olvassuk. Nyissuk fel hát a könyvet! Nézzük meg, a Szomorú napok milyen emberi cselekedetéről beszél a történelemből, a múltból tanulni akaró olvasónak!

A rémromantikus, helyenként misztikus – és egyébként a cselekményhez illő – hangulat az egész történetet áthatja. Apokaliptikus képek vezetnek be az eseményeket: víz nélküli felhők tornyosulnak, „az álló tavak fenéig kiszikkadtak.”⁴⁹ A babonás nép a természet jeleiből katasztrófára következtet, hiszen azt tapasztalja, hogy a természet rendje megbomlott, a káosz, a pusztulás felé tart. Januárban nyílt az ibolya, februárban rügyezni kezdtek a fák, pacsirták daloltak, minden más, mint a megszokott. De a vándormadarak nem jöttek, mintha éreznék a vészt. Sejtették, hogy „véres napok, fekete éjszakák jönnek. A pusztulás angyala szárnyra kelt...”⁵⁰ S rémséges előjelenként, az úgyis mindent elsöprő vég jeleként az állatok kibékültek egymással. A járványt megelőző időszak bibliai allúziókkal, túlzásokkal és népi jóslatokkal való ábrázolása a vész nagyságát hirdeti, s visszaatal a bevezető szöveg tanulságára: a természeti katasztrófákban Isten ad tanítást a saját döntéseiért, cselekedeteiért felelős embernek. A természet hirtelen megváltozása jel: a más (a természet

⁴⁷ Szajbély: i. m. 90. Ez az egész Jókai-életműre jellemző: a Jókai-regények narratívájában az emberi cselekedetek és történelmi események mind ilyen médiumok.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Jókai: Szomorú napok, 241.

⁵⁰ Jókai: Szomorú napok, 5.

mássága) következmény, s az okok a tettekben keresendők. Már e felütésben előrevetíti az elbeszélő a járványhoz való viszonyulásban elkövetett hibákat. A nemtörődömséget, az urak tétlenségét-tehetetlenségét, valamint a hiszékeny nép befolyásolását: akik tudták, hogy jön a vész, nem tettek semmit; vagyis: „külön temetőt árkoltattak ki azok számára, kik az év folytán rakásra fognak halni.”⁵¹ És: „Ilyenkor a nép mindenkitől fél, s ezért mindent elhisz. Izgatható s kétségbeejtett föllobbanásokra kész, menekülni vágyik félelmei börtönéből, s ha akad korifeusa, ki vakhitből vagy rosszakaratból téveszmék magvait hinti el közötté, azokat tettei evangéliomaul fogadja el, s irtóztat leendő, ha a kétségbeesés vérszemével utat tör magának, merre az ámtók pokolfáklyája vezet.”⁵² S ezzel az elbeszélő máris megnevez két okot, melyek egyenes, kiszámítható következménye a járvány erős pusztítása, illetve a lázadás.

A történet három helyszín leírásával indul, három házat látunk, mely a múltra: a járvány idejére emlékeztet. Egyikben a hóhér lakott, a hivatásból gyilkoló, a büntetés jelképeként fellépő igazságosztó alak; a másikban, a kastélyban a fiát elűző, tékozló apa; a harmadikban, a viskóban a kisemmizett, bosszúra szomjazó öregasszony, a halálmadár; a megbocsátás és bűnbánat lehetőségét el nem ismerő, a szemet szemért, fogat fogért öszvetségei indulat, „valami félelmes, ihletszerű lelkesülés”⁵³ hajtotta Magdolna.

Három család, három társadalmi osztály és különböző, egymással „iszonyú varázscsomókkal”⁵⁴ összefűzött szerepek, magatartásmodellek, cselekvési minták állnak előttünk. S a cselekedetek mércéje mindig a közösséghez, a másik emberhez való baráti, segítő, építő, avagy ellenséges, romboló viszony. Mert amint a történetből kiderül, ezen múlik a járvány kimenetele. A hóhért, Zudár Pétert az elbeszélő a „bűnök büntetésének”⁵⁵ nevezi. Egy önmagával meghasonlott, a gyilkolásba belefáradt, lelkiismeretében meggyötört ember ő, aki az igazságszolgáltatás eszköze, nem rosszindulatú, egyéni érdekből öl, mégsem képes feldolgozni azt a tényt, hogy embereket pusztít el. Mert bár ő „csak” következmény, a bűnök eredménye és végállomása, mégis ő az, aki öl. Tépeldésében megcsüketül, ám amikor egy elhagyott csecsemőt ment meg a halál elől, meglátja az utat. A gondoskodásban, a gyermek óvó nevelésében találja meg életcélját, miközben Isten felé fordul: mert a Teremtő segít elviselni a legnagyobb terhet is. A szeretet megnyugvást, békét ad. Amint ezt felismeri a hóhér, visszanyeri hallását: hiszen megérti az élet lényegét. A hóhér történetét az elbeszélő a zsoltárok narratívájában mondja el. A bakó és gyermeke folyton zsoltárokat énekel és imádkozik. A bűnbánat, a megbocsátás utáni esedezés a hóhér alapcselekedetévé válik. Zudár számára a lelkiismeret-furdalás tisztítóút: a gyötördés után-közben találja meg élete értelmét a kislány felnevelésében. A hóhérnak ezt a lelki útját jeleníti meg jelképesen és valóságosan is az elbeszélő: Zudár a tűzből (a pincéből, a föld alatt) kiszabadulva indul a gyermek segítségére, és megmenti az életét. A pokolból eljut a szenthez, az élet győz a halál felett. Foglalkozása ellenére a hóhér nem ellenszenves

⁵¹ Jókai: Szomorú napok, 10.

⁵² Jókai: Szomorú napok, 239.

⁵³ Jókai: Szomorú napok, 8.

⁵⁴ Jókai: Szomorú napok, 7.

⁵⁵ Jókai: Szomorú napok, 11., 216.

alak, mert az elbeszélő a roppant termetű, óriás férfit⁵⁶ szinte Isten eszközeként, a bűnökért járó büntetés földi végrehajtójaként, egy evilági kerubként tünteti föl. Védelmező szerepét erősíti, hogy apává válik. Az elhagyott gyermek szerető, gondoskodó apjává, aki emberszeretetét tudja igazolni az apaság által, foglalkozása ellentevékenységeként. A gyermek, az angyali szépségű kislány szentként lép elénk: mennytisztá hangján erőt adón csendülnek fel a zsoltárok, szépségén megáll a szem, fogva marad a lélek; szőke angyal ő, tizenkét-tizenhárom éves, a haja ezüstszőke, mint az árvalányhaj vagy holdvilágsugár, arca mennyeien fehér, mosolygása angyaléhoz hasonló, túlvilági, olyan „magasabb érzemény, melyet ismerni még nem eléggé tiszta az emberi szív.”⁵⁷ Buzgó hívő előtt jelenhet meg ilyen kép, olyan a gyermek, akár egy szent. A földi világban megtapasztalható szent ő, jelképes alak, szinte súlytalan. A hozzá való viszonyulás a szereplők jellemét tárja fel. A hóhér akkor találja meg lelki békéjét, amikor a szent felé fordul, és a szent őrzését, védelmezését, mindennapos élményként való megélését tekinti feladatának. Az élet szentség, és amikor ő, a bakó gyilkosokat fejez le bárdjával, a szentség bántalmazását bünteti. Ez az ő feladata, de nem csupán foglalkozásában, hanem a hétköznapiakban is. Ennek a megértését a szenthez hasonló gyermekről való mindennapos gondoskodásban ismeri fel. A gyermek a szent jelképeként, képviselőjeként arra figyelmeztet, hogy a szeretet az élet minden pillanatának lehetősége, mert Isten mindig, mindenütt jelen van és velünk van. S ez a tény erőt adhat a léleknek a csüggedés legyőzésére és az emberi gonoszság ellen. Mert az Isten maga a szeretet, a bosszúállás nem isteni tulajdonság.⁵⁸ Nem véletlen, hogy éppen a kislány mondja a következőket a hóhérnak: „Az isten jó, az isten nem haragszik senkire. [...] Az isten mindenütt közel van, s nem fordul el senkitől, ki szemeit hozzá felemeli. Lásd, én mindenütt látom őt. Fejem fölött van, ha alszom, kezemet fogja, ha a sötétben járok; látom, ha az égbe nézek, látom, ha az égbe nézek, látom, ha szemeimet behunyam. Ő nem kerül el senkit.”⁵⁹

Hétfalusy Benjámin számára is ő hozza el a megnyugvást. A lányát és két unokáját elvesztő öreg akkor kap új erőt, amikor megtudja, hogy korábban halálra ítélt – Zudár feleségének és anyjának, a halálmadárnak adták át a csecsemőt, hogy öljék meg, de a hóhér kimentette karmaik közül – unokája él. Akkor találja meg önmagát Hétfalusy, amikor újra megtalálja a szentet. S ez tudatosítja benne a szeretet parancsát, a gyermekről való gondoskodás erkölcsi kötelességét. Ennek hatására fogadja szívébe újra kitagadott fiát, Imrét.

A gyermek központi alakja a cselekménynek, kiszolgáltatottsága, földöntúli jellege a szeretet megtestesülésévé avatja őt; nem véletlen hát, hogy Zudárné, a hóhér felesége, aki másodszor is meg akarja ölni a kislányt, törvényszerűen elbukik. S éppen férje, a hóhér bünteti meg halált osztó pallosával, az az ember, akinek a szent védelmezése a hivatása.

⁵⁶ *Jókai*: Szomorú napok, 20.

⁵⁷ *Jókai*: Szomorú napok, 20.

⁵⁸ Ezt *Jókai* más regényében is hangsúlyozza. Teréza mama például Az arany emberben Noéminek a jóságos, minden teremtetést szerető, véghetetlen irgalmú, bűnbocsátó, mindenütt közellevő Istenről beszél; ahogy az ő szívében és mindennapjaiban él, s nem a kegyetlen, bosszúálló, személyválogató Istenről, akiről a könyvek, szöszékek, harangok és énekek beszélnek. *Jókai Mór*, Az arany ember, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1954. 55.

⁵⁹ *Jókai*: Szomorú napok, 22–23. Ez a vallásos felfogás rendre visszatér a *Jókai*-életműben, és nem csupán a regényekben. Vö.: „Nincs olyan nagy és nincs olyan kicsiny, ahol őt ne látnám.” *Jókai Mór*: A látható Isten. *Jókai Mór* Életemből I. kötet Gyűjteményes Díszkiadás 95, a sorozatot szerkeszti Lukácsy Sándor, Unikornis Kiadó, Bp., 1997. 15.

A szent, vagyis a gyermek ellen fordulók ördögi figurák, akik a szent átéléséből, a szeretetből fakadó harmónia helyett káoszt hoznak létre: bomlasztanak, pusztítanak, az élet ellen cselekszenek. Ördögi jellegüket az elbeszélő a megnevezéseikkel is hangsúlyozza: Zudárné „pokoli némbér”,⁶⁰ „a háború, a pusztítás nemtője”,⁶¹ „boszorkánytekintete van”,⁶² „a tűz pokoli fényt vet dühtől torzított arcára, felbomlott hajával, villogó szemével úgy állt, mint maga a lázadás fúriája”;⁶³ Iván pedig „ördögi fiú”,⁶⁴ olyan, mint a kígyó.⁶⁵

A gyermek-apa viszonyt többszörösen is tematizálja a regény,⁶⁶ de nem csak konkrétumokkal, pl. Hétfalusy Benjámint és fia kapcsolatában. A gyermek-apa viszony a regény narratívájában túlmutat a földi rokoni kapcsolaton, jelképes, lelki beállítottsággá válik. A gyermek az élet, az isteni törvények, a szeretet, a földön minden pillanatban meg tapasztalható szent jelképe, az apaság pedig az ehhez való viszonyulás. Ezt láttuk a hóhér Zudár Péter sorsában és az öreg Hétfalusy életében is. A szeretetet vállalók, a fentiek értelmében igaz apaként viselkedők a regényben bűnbocsánatot nyernek, s bűneik ellenére elkerülik a büntetést. Az evangéliumi, krisztusi megbocsátó és gyógyító szeretet hirdetése ez az öszö-vetségi, bosszúálló, büntető viselkedéssel szemben. Akik ez utóbbit követik a történetben, rendre elbuknak, míg a jók – a szívben megújulók – megmaradnak.

A narratíva tovább is árnyalja az apaság fogalmát. Apaszerepben lép eléünk Vértessy őrnagy is, aki katonáiról gondoskodik, s aki a népet védelmezi. Amikor a katonaszökevény Hétfalusy Imre elé kerül, neki atyaként kell gondoskodnia róla. Szívére hallgat, vagy az eszére? A földi, katonai törvénynek engedelmeskedik, avagy a szeretet parancsát követi, az élet szentségét tiszteletben tartva? A vas embernek nevezett katona jól dönt. Nem végezteti ki Imrét, hanem alkalmat ad neki, hogy a lázadók által megtámadott apját védelmezve bizonyítsa szeretetét, jóságát. Vértessy az evangéliumi Isten elvét követi: a megbocsátó Istenét, aki az embert újabb és újabb próbatételek elé állítva vezeti a szeretet, a bűnjóvátétel útjára. Vértessy döntése az Úr szeretetének jellegét mutatja meg. S hogy Vértessy valóban jó atyaként – az Atyát követve – cselekszik, azt bizonyítja sorsának alakulása, ugyanis földi értelemben is atya lesz: felesége, Kornélia „fiúangyalnak” ad életet.⁶⁷

A jó apa szerepében tűnik fel Sarkantyús doktor, aki annak ellenére marad a járvány sújtotta faluban, és ápolja a betegeket, hogy azok néhány órával azelőtt meg akarták ölni. Számára is az élet az első. Hétfalusy Benjámint jellemének, sorsának nemcsak az unokájához, hanem a fiához való viszonya is próbaköve. Az öreg azért tagadta ki fiát, mert az nővérét támogatta: míg apja a gazdag kérőhöz (saját anyagi érdekeiből) akarta adni lányát, a fiú (a szív törvénye szerint) azt kívánta, hogy testvére azzal házasodjék, akit szeret. Az ész

⁶⁰ Jókai: Szomorú napok, 205.

⁶¹ Jókai: Szomorú napok, 160.

⁶² Jókai: Szomorú napok, 15.

⁶³ Jókai: Szomorú napok, 158.

⁶⁴ Jókai: Szomorú napok, 26.

⁶⁵ Jókai: Szomorú napok, 14.

⁶⁶ Jókai több regényében is olvashatunk apa-fiú viszonyról, pl. Hétköznapiak, A régi jó táblabírák, Szegény gazdagok, A köszívű ember fiai, Mire megvénülünk, Szerelmek bolondjai, Az élet komédiásai, A kiskirályok stb. A gyakori apa-fiú konfliktus az értékrendek konfliktusát, a társadalmi változásokat is megjeleníti. Ld. erről: Fábri Anna: Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi társadalom képe Jókai Mór regényeiben. Bp., 1991. 70-79.

⁶⁷ Jókai: Szomorú napok, 192.

megfontolásai álltak a szív törvényei elé, éppen fordítva, mint Vértessy esetében.⁶⁸ Imre tehát az apja által eltékozolt fiú. S amikor ezt a fiút, a védelmére siető és életét megmentő gyermeket újra szívébe fogadja, élete révbe ér, boldogságot kap.⁶⁹ Utalás ez az ember és Krisztus viszonyára: üdvösségünk azon múlik, hogy kizárjuk-e életünkéből, avagy befogadjuk-e szívünkbe Jézust, a Fiút, a Gyermeket.

Az apa-gyermek viszony árnyalt ábrázolása – az, hogy a narratíva egyszerre ad példákat az ember gyermek és apa szerepben való viselkedésére – vezet el a koleralázadás megértéséhez. A gyermek helyzetben-státuszban lévő nép, a (szlovák) parasztok fellázadnak az atya szerepben álló magyar urak ellen. Olykor teljesen igazságtalanul. Emlékszünk, Kazinczy a varannói Forgácsnéról írt, akire saját szeretett szolgálói támadtak rá. Hétfalusy is sorolja az őt kínzó parasztnak, mennyi mindenben segített neki: „Emlékezel-e rá Hanák, mikor tavaly betegen feküdtél, én tápláltam egész családot. Mikor legnagyobb fiadat katonának vitték, én váltottam ki. Mikor vetésedet elverte a jég, én adtam gabonát, amin kitelettél egész családdal.”⁷⁰ A hálátlan gyermek lázadt fel a gondoskodó, szerető atya ellen. Miképpen oly gyakran támad fel az ember szerető Atyja, a Mindenható törvényei ellen. Zudárné megvallja hitetlenségét,⁷¹ s ezzel is bizonyítja, hogy a lázadók, a mások életére törők nemcsak az uraság, hanem az Atya ellen is fellázadtak.

A bujtogatás, a parasztokat megölni akaró urakról szóló rémhírek elterjesztése is a lélek bűne, a lázadás egyik oka tehát a regény narratívájában az Istentől való elfordulás. De nem az egyetlen ok. Hiszen minden uraságnak igaz módon kellett volna teljesítenie az apaszerepet. A parasztok az éhezés, a nyomorúság, a tájékoztatás és az orvosi szakértelem hiánya miatt a járvány idején joggal érezhették, hogy uraik nem jó atyaként gondoskodnak róluk. Hétfalusy pl. pereskedés útján nincstelenné tette a halálmadár férjét, aki ebbe belehalt, lányuk pedig, a későbbi hóhérfelenség (Zudárné) a nyomorúság miatt prostituált-nak állt. Hétfalusy tehát nemcsak saját fiával, hanem olykor a parasztokkal, a nála szegényebbekkel szemben sem volt jó apa. Benjáminnak „több már a bűne, mint a hajszála”,⁷² mondja róla a halálmadár. Csak a szerepek helyes betöltése lett volna – mindkét fél részéről – a meggátolója a lázadásnak. Vagyis: a szeretet. Hiszen: „Az ég mindenki előtt nyitva van, aki azt keresi.”⁷³

⁶⁸ Bodza szerint „csak az ész az igazi hatalom, mely uralkodásra van hivatva.” *Jókai: Szomorú napok*, 218. Az ész és szív, az emberi dogmák és az isteni, erkölcsi törvények szembenállása az apaszerep ábrázolásának, változásának is egyik kulcsmotívuma: Vértessy és Hétfalusy is akkor válnak jó apává, amikor a szív parancsát teljesítik a katonai törvények vagy az anyagi érdekek, észelve követése helyett (ld. Vértessy nem végezteti ki Imrét, Hétfalusy újra szívébe fogadja fiát). A szív, a szeretet parancsának elsőbbsége visszatérő motívuma a Jókai-életműnek.

⁶⁹ Hétfalusy jellemváltozása is jelzi, hogy a korábbi viselkedésen változtatni kell, mert az eredeti formájában nem feltétlenül felel meg az erkölcsileg helyes apaszerepnek. Erre, illetve az uraság jellemváltozására, jó apává válására szép példa Kárpáthy János (*Egy magyar nábob*) sorsa. A változás mindkét esetben társadalmi változás előjele, elindítója. A *Szomorú napokban*, „a félelmetes apafigura összeomlása és a tenni sokáig képtelen fiú – nem kevés nő segítségével elért – önállósulása a társadalmi változások, az új eszmények és értékek sürgető szükségességét sugallja.” *Fábri: i. m.* 72. Kárpáthy János, a dorbézoló, durva és felelőtlen (bár később megváltozó) úr fia, Zoltán pedig már a reformkor értékes, nemzetépítő embere.

⁷⁰ *Jókai: Szomorú napok*, 214.

⁷¹ „– Asszony! Ha istent hiszsz – hörgé az ősz ember kínlódba békói között. – Nem hiszek! – kiálta az vissza dacos sikoltással.” *Jókai: Szomorú napok*, 216. Másutt azt mondja magáról Zudárné: „sohasem szívélhettem semmit, ami szent.” *Jókai: Szomorú napok*, 17.

⁷² *Jókai: Szomorú napok*, 31.

⁷³ *Jókai: Szomorú napok*, 88.

A regényben – talán kissé következetlenül – az anyaszerepre nem találunk biztató példákat. A kislány életére törő mostohaanya Zudárné, a lányával különösebben nem törődő halálmadár és a két gyermekét elvesztő Széphalminé nem adnak mintát az anyaságra, egyedül a fiúgyermeknek életet adó Vértessyné áll előttünk jó szülőként, bár elsősorban ő is inkább nő, csak később válik anyává.

A nő – a szerelmes nő – szerepét ugyanakkor a narratíva kiválóan árnyalja. A már említett ördögi nők – a halálmadár mint boszorkány és a démoni Zudárné – és a passzív Széphalminé mellett Kornélia és különösen Hétfalusy Imre szerelme, Kamienszka Mária az igazi hitvesi, a rendkívüli erejű, minden akadályt legyőző nőiség megtestesítői. Kornélia nemcsak Imrét védelmezi akkor, amikor megpróbálja lebeszélni férjét a fiú kivégzéséről, hanem hitvesét és leendő gyermekét is. Nem akarja, hogy szerelme gyilkossághoz adja jóváhagyását, letérve ezzel a szív útjáról. Ráadásul – miként már írtuk is – az Imréhez való viszony próbatétele leendő apaságának is. Egy leendő apának minden gyermeket védelmeznie kell, nem csak a sajátját. Kamienszka Mária, a lengyel nemeslány összetettebb jellem: több szerepben lép elénk. Amazon és harcos, szelíd és érzelmes nő is egyszerre, akit Imre iránti feltétlen szerelme vezet útján. Szerepekbe bújik: hol papnak, hol rendőrnek, hol katonának, hol meg a pánszlávizmust éltető barátjának adja ki magát, mindannyiszor férfinak. Nem alakoskodás ez, sokkal inkább eszeség, kárt szerepvállalásaival senki nem okoz. Alkalmazkodóképességét bizonyítja ezzel, azt, hogy akiben szeretet van, és nemes célért küzd, szíverejével minden nehézséget le tud győzni, minden helyzetben meg tud felelni. S egyúttal példát is ad a férfiaknak a helyes viselkedésről. Igazi nő ő, nem jelmeze férfias, hanem cselekedetei azok. Mária „szerelemben egész nő, bajban egész férfi.”⁷⁴ Szerelme, a szív parancsa, a szeretet készíti arra, hogy olykor férfiként cselekedjék. Erőt kíván ez tőle, de nem elsősorban fizikai, hanem inkább lelki erőt. S ezt az erőt szeretetéből meríti. Mint ahogy Zudár, a hóhér és szerelme, Imre is. Mária annak példája, hogy az erő a szívből jön. Az útján rendíthetetlenül haladó Mária előképe Baradlay Richárd Edit-jének és Baradlayának is, a bátor, szerető Jókai-hősnőknek. Hétfalusy Benjámint ezt a valódi angyali nőiséget ismeri fel Móriában, amikor ezt mondja róla: „Tünemény, aki másodszor száll le az égből mentségemre.”⁷⁵ Mária egy alkalommal maga is megvallja, hogy honnan meríti erejét, nem véletlen, hogy a kislányt, a gyermeket, a szentet is meg akarja menteni: „gondolj az istenre, és ne csüggedj”.⁷⁶

Értelmezésemben nem tértem ki a Szomorú napok minden részletére, minden lehetséges elemzési szempontra. Elsősorban a narratíva jellegét vizsgáltam, mely a későbbi Jókai-regényeket még erőteljesebben és érettebben meghatározza, és melyben maga a keresztény, egy egyetemes, felekezeteken túli vallást, a szeretet vallását követő Jókai nyilatkozik meg.

Gángó Gábor szerint a Szomorú napok ugyan nem mérhető a nagy Jókai-regényekhez, mégis értékes, mert „más műfaj, és e más műfaj követelményeinek minden tekintetben magas színvonalon eleget tesz.”⁷⁷ Kétségtelen, hogy a gyermekgyilkosságot is elbeszélő, rémro-

⁷⁴ Jókai: Szomorú napok, 225.

⁷⁵ Jókai: Szomorú napok, 229.

⁷⁶ Jókai: Szomorú napok, 229.

⁷⁷ Jókai: Szomorú napok (1994), 222.

mantikus motívumokban gazdag történet a horror-regények egyik figyelemre méltó alkotása is, narratívája azonban sokkal gazdagabb annál, mintsem hogy csak emiatt tartsuk számon. A horror-motívumok is éppen a narratíva tanulságait erősítik: a bűn és bűnhődés kérdését árnyalják. A mű hangulatában és mondanivalójában is az első Jókai-regényhez, a Hétköznapiokhoz hasonlítható, végkifejlete azonban derűlátóbb. Szokás hasonlítani a regényt Petőfi A hóhér kötele című alkotásához. Gángó Gábor is ezt teszi, még nyelvhasználati-szóhasználati azonosságokat is kimutatva.⁷⁸ A hasonlóság kétségtelen, Jókai műve azonban érettebb, élettelibb és színesebb, tanulsága derűsebb. Bűn és bűnhődés a témája mindkét regénynek, de míg Petőfi ószövegségi, borúsabb választ ad a kérdésre, Jókai az evangéliumi szeretetet hirdeti. Petőfi művének már a mottója is jelzi e különbséget: „Megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban harmad és negyed íziglen...” Petőfi hőse, Andorlaci Máté nem ismer megbocsátást, „ki lelke kincseitől, szeretőjétől megfosztja, annak nem bocsát meg soha.”⁷⁹ Ezért üldözi Ternyeit, sorsa megrontóját, szerelme és fia (közvetett) gyilkosát mindaddig, míg adósságát vissza nem adja, s a férfi unokáját öngyilkosságba nem kergeti. Nem a megnyugvást, a szeretetet keresi, hanem a bosszút, a büntetést. Ezért imádkozik a szeretet, a megbocsátás istenéhez: „Isten! ne vedd el addig életemet, míg fiam halála megtorolva nem lesz.”⁸⁰ Hasonlót gondol Széphalminé, amikor egyik gyermekét elveszíti, a másikat pedig halálos szenvedésben látja: „Megbünteti az isten az apák bűneit a fiakban és az unokákban negyedíziglen. Beoltják vérük rosszását fiaikba; egyik nemzedék a másiknak adja azt át; nyomorék, mikor születik, bűnös, mikor eszmélni kezd, kárhozott, mikor meghal.”⁸¹ De a Jókai-regény narratívája, a cselekmény lezárása éppen ezt írja felül; a bűnök lezárásának, a balsors megszakításának lehetőségét példázza.⁸²

Petőfi művében a bűnöst megbüntető nem a bűn következményeként lép elénk, mert tette tudatos, bosszúálló cselekedet. És ezzel Andorlaci Máté ugyanúgy gyilkossá válik, mint az, akit üldöz. Ő a szemet szemért elvet követi, számára nem az élet, a szeretet a cél, hanem a halál: mások halála. A Jókai-szereplők ellenben azzal, hogy megbüntetik a gonoszokat, megszüntetik a gonoszságukat, s így – mikrokozmoszukban – a gonosztságot is. Petőfi Andorlakit azonban egy ártatlan embert pusztít el, a nagypapa vétkeit bünteti meg a véten, nagypapa tettéért nem felelős unokában. Jókai alakjait pedig éppen a szent tisztelete, a szeretet, az Istenhez fordulás vezérli.⁸³

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Petőfi Sándor: A hóhér kötele, Pátria könyvek, 1988, 13.

⁸⁰ Petőfi: A hóhér kötele, 5.

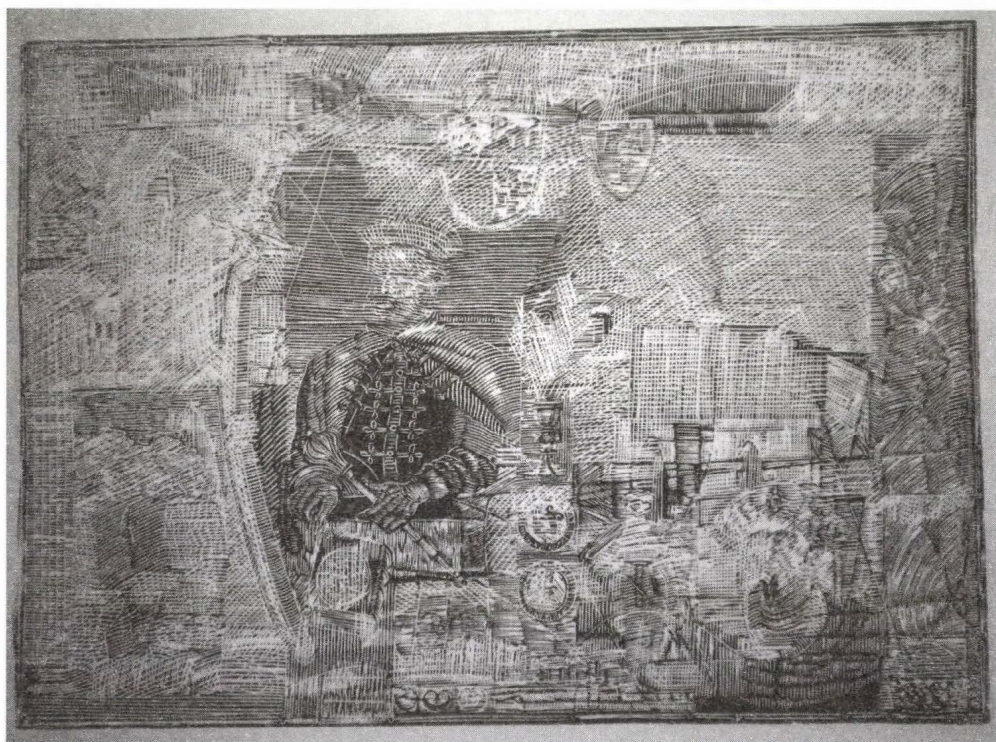
⁸¹ Jókai: Szomorú napok, 37.

⁸² Jókai regényeiben az utódok nem viselik szüleik, őseik tetteinek súlyát; és jó cselekedetekkel az ember önnön sorsát is meg tudja változtatni. Érdekes példáját adják ennek Jókai Mire megvénülünk című regényének szereplői: Áronffy Lóránd és Dezső, akik felülírják szuicid sorskönyvüket, s nem lesznek férfi őseikhez hasonlóan öngyilkosok. Ld. ehhez: Bényei Péter: „Mert rettenetes hagyomány az önkéz ontotta vér!” A meghívott halál tematizálása Jókai Mire megvénülünk című regényében, Alföld, 62. évf. 2011. 2. 74-90. Az apák rossz sorsának, bűneinek a fiúk véget vehetnek; Jókai értelmezésében tehát nincs felülírhatatlan sorskönyv, jóvátehetetlen bűn az ember számára. A szeretet a bűnbocsánat útja, s ez az út mindenki előtt nyitva áll: „Az Úr nem a külszínre, hanem a szívekbe néz, elítéli ő a templomajtóban alamizsnát osztó kegyest, azon bűnéért, mit az lelkében gondosan eltakart, és fölemeli a tört szívű bűnöst, ki elbukott a kísértés alatt.” Jókai: Szomorú napok, 88.

⁸³ A regények eltérő narratívájában, tanulságában talán a harcos, lázadó Petőfi és a szelíd, békeszerető Jókai lelkialkati különbözősége is megmutatkozik.

Éppen ez a *Szomorú napok* tanulsága: a bűnök jóvátehetőek, a balsors megfordítható, ha az ember a bosszúállás, siránkozás helyett a szeretetet, a szentet, az életet választja. Ez a kolerajárvány és koleralázadás megítélésében is segít. Ismerjük meg az eseményeket alaposan, de nézzük meg az emberi sorsokat, az emberi cselekedeteket is. Isten nem büntet. Ha a sors bűnhődés, a tett, az életmód a bűn. Azért büntetés a sorsom, mert a tettem bűn és nem erény. Jókai érzékletes, átélhető képet fest a kolerajárványról és a lázadás eseményeiről, példát ad a jó és rossz cselekedetekre egyaránt, és útmutatást is kínál a keresőknek. 1856-ban, a regény megjelenésének évében ismét kolerajárvány sújtotta hazánkat; és nyolc évvel vagyunk a szabadságharc után. Emberek ezrei, tízezrei haltak meg, de e halottak könyvek, olvasható, tanítást adó kötetek. Jókai arra biztat – és maga is ezt teszi –, hogy olvassuk e könyveket, mert csak így érthetjük meg önmagunkat és az életet. Hiszen Isten a természetben, a történelemben és a szívünkben szól hozzánk.

Csomós Zoltán grafikája

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

Pósa Lajos, a nagy mesemondó

1.

Napjainkban, amikor fogy a gyermek a magyar iskolákban, és generációk nőnek fel úgy hogy magyarnak lenni szinte szégyen, nem egy, de tucatnyi Pósa Lajos munkájára lenne szükség, mert ha így megy tovább, hamarosan alig lesz gyerek, aki magyar verset olvasson, tudja mit jelent a hon, a hazaszeretet. Sok esetben feltehetjük magunkban a kérdést: a jövő generációja tud-e majd büszke lenni arra, hogy magyar? Az agyonhallgatás ellenére elmondhatjuk, hogy immár lassan egy évszázada nem alkothat úgy gyermekirodalmat művelő magyar költő, hogy ne legyen köze Pósa Lajoshoz.

Pósa Lajos szerencsés korban élt. 1850. április 9-én született Ős-Gömör egyik falujában, Nemesradnóton (ma Szlovákia, Radnót község). Isten kegyelméből nagy magyarként nem élte meg Trianont, 1914. július 9-én hunyt el Budapesten, két hónappal azután, hogy 40 éves írói jubileumát ünnepelte az ország és a Városligetben rengeteg gyermek vonult fel a tiszteletére. Szerencsés korban élt, mert ez az időszak kedvezett a mesének, a népköltészetnek.

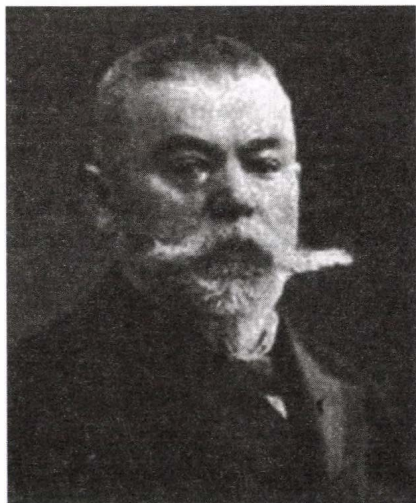
2.

Az 1848-49-es szabadságharc előtt az érdeklődés középpontjában a dal (a nóta) állt, utána a mese következett, később a ballada. Ebben az időszakban a Nagyenyedi Református Kollégium tanára, Lázár István elsőként fogalmazta meg: a népi kultúra ismerete és megbecsülése a hazaszeretetre való nevelés része. Tudjuk, hogy a 18-19. századi kéziratos verses gyűjtemények és énekeskönyvek sajátos helyet foglalnak el a magyar irodalom fejlődésében. Különösen a következő művek: Sárospataki dalgyűjtemény 1787-1792; Váci Énekes Gyűjtemény 1799-1801; Pálóczi Horváth Ádámtól az Ó és Új mint-egy Ötödfél-száz Énekek 1813.

A sárospataki kollégiumban az 1780-as évektől kezdve egyre gyakrabban tűnnek fel kéziratos daloskönyvek. Ezeknek a kéziratos énekeskönyveknek a szerzői művelt, iskolázott személyek, gyakran az iskola diákjai. A Nagykönyvtárban több ezer oldalt tesznek ki a gyűjtemények szöveganyagai: összesen 76 kötet, 9032 levélnyi terjedelemben. 1789-ben már egy kéziratos népmesegyűjteményt is őriztek a kéziratárban.

1812-ben jelent meg az első önálló magyar folklórkötet, sajnos német nyelven és Bécsben: *Gaal György* (1783–1855): *Märchen der Magyaren*. A szerző a Bécs alatt állomásozó katonáival írtta le a meséket, ezért minden mese így kezdődik: „Óbester Úrnak tisztelettel jelentem...” Sajnos Gaal meséinek magyar kiadása jócskán késett. Hetet közülük Erdélyi Já-

Pósa Lajos fényképe

nos jelentetett meg 1855-ös kötetében. Majd Gaal hagyatékából 53 szöveget adatott ki Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc Gaal György magyar mesegyűjteménye címmel. Németül írt még *gróf Mailáth János* (1786–1855), mesegyűjteményének címe: Magyarische Sagen und Märchen. Ezt szintén Kazinczy Gábor fordította magyarra, 1864-ben jelent meg. A külföld számára készült gyűjtemények legnevezetesebbje *John Bowring* (1792–1872) kötete: *Poetry of Magyars*. London 1830. Ezt jóval megelőzve jelent meg a *Grimm*-testvérek kiadásában a *Kinder és Hausmärchen* című mesekönyv 1812-ben.

Fontos gondolnunk ebben a sorban Arany János, Petőfi Sándor, Erdélyi János munkásságára. *Merényi László* (1837–1907) jogi végzettségű tisztviselő 1861 és 1863 között négykötetes népmesegyűjteményt adat ki. *Arany László* (1844–1898) Eredeti népmesék című munkájában hűen követte apja, Arany János útmutatásait. Pósa Lajos munkásságáig megfogalmazódott az igény, hogy a mese legyen élethű, természetes, színes, s ne térjen el a néphagyományoktól (Arany).

3.

Saját korában Pósa Lajos talán a legboldogabbnak mondhatta magát, ha egyáltalán lehet ilyet kijelenteni. Népszerűsége Petőfiéhez vagy Jókaiéhoz mérhető. „Az Én Újságom” szerkesztőjeként bejárta az egész országot, rajongtak érte Kolozsvártól kezdve messze tájakon át. Amikor Szegedre érkezett, a vonatnál bandérium várta, a színházban ezernyi gyermekszáj kiáltotta: „Éljen Pósa bácsi!”

Nagy viszontagságok és nélkülözések árán jutott el ide. A gyökerei vezették, az az örökség, amelyet Gömör földjéről magával hozott. Az a miliő, amelyben élt, mindvégig meghatározta életét. Radnóton nemes családok éltek, hadba tömörültek, kalákában dolgoztak, őrizték hagyományaikat, igazi magyarként éltek napjaikat. Bibliát olvastak, zsoltárokat, népdalokat énekeltek, népi ételeket fogyasztottak.

Meg kell jegyeznünk, hogy a költő, mesemondó mindig szeretett enni. Kedvenc ételei voltak a „radnóti” magyar ételek: tyúklevés csigatésztaival, nemzeti címer (töltött káposzta), ruca vöröskáposztával, kálvinista mennyország (túrós, mazsolás, tejfeles tészta, híres radnóti étel), bor csutorában.

Nemcsak az étel, hanem a szülőföld iránti határtalan szeretet, az utolsó rög iránti ragaszkodás, a bőséges, gazdag termést adó táj megbecsülése árad egész lényéből. Szeretete szülőfaluja, annak mesébe illő alakjai iránt – és nem utolsó sorban a szülői házban kapott indíttatás – felejtethetetlen. Édesanyjának féltése, megbocsátása, végül áldása mind-mind kísérté pályáján. Édesanyja papnak szánta, minden vágya az volt, hogy fiát a szószéken lássa. Amikor a radnóti iskolából Kolosi István tanító úr felkereste, hogy tehetséges a fia, gimnáziumba kellene adni, már akkor kigondolta, hogy a papi pályán lesz a helye. A ri-

maszombati évek, Mikszáth Kálmánnal kötött barátsága után Sárospatakra került. 1866 őszétől itt a gimnáziumban tanult, a magyart Tarnóczy Tivadar tanár úr tanította neki. A nagyon jó megjelenésű, de nem annyira a tudománynak élő tanár nem nyerte meg Pósa Lajos tetszését. Később, mikor már irodalmi pályán volt, megkérdezték tőle: „Hatott-e rá a sárospataki nevelés?” „Egy cseppet sem”, válaszolta. Kitűnő tanuló volt, annak ellenére, hogy Patakon nevelőséget vállalt. A két Inczedy-fiúnak volt a nevelője, így az utolsó évet érettségi előtt magántanulónaként végezte el, Bercelen töltötte a nyolcadik osztályt.

Kitűnőre érettségizett, és Pestre akart menni. Ott pezsgő irodalmi élet volt, ide vágyott. Édesanyja azonban nem engedte, a nyár elteltével 1868-ban Sárospatakra került vissza, és megkezdte teológiai tanulmányait. Egy esztendő itt töltött, így édesanyja az ünnepi legáció alkalmával láthatta Radnóton a szószéken. De 1869 őszén már Budapesten van. Biztos volt abban, hogy az irodalom érdekli. Az írás azonban nem jövedelmezett, csak egy-egy riportot tudott készíteni, egy-egy cikket megírni. Nagy szegénységben élt, sokat nélkülözött. Barátjával, Nagy Jánossal, földijével, egy lénártfalvi fiúval lakott együtt, aki később orvos lett, a szegények orvosa. Barátságuk később is megmaradt, sőt Nagy János halála után Pósa Lajos támogatta rendszeresen családját, taníttatta gyermekeit.

Meg kell említenünk, hogy 1872-ben a Molinár-bakákhoz bevonult Pestre. Emlékezetes, humorral teli időszak életében a katonáskodás, mindig színes, érdekesítő előadásokban számolt be életének erről az időszakáról. 1873 őszén beiratkozott az egyetemre, négy félévet tanult, és tanári alvizsgát tett. Tanárai voltak: Toldy Ferenc, Horváth Ciriell, Gregus Ágoston. Mikor végzett, póttanári állást vállalt egy reáliskolában. Édesanyja is megkönnyebbült, hiszen a rendszeres támogatás, amit a fiának éveken keresztül kellett biztosítani, minden erejét felülmúlta. De Pósa Lajos nem tudott itt maradni. Nem bírta a kötöttséget. Ismét az irodalmi élettel próbálkozott.

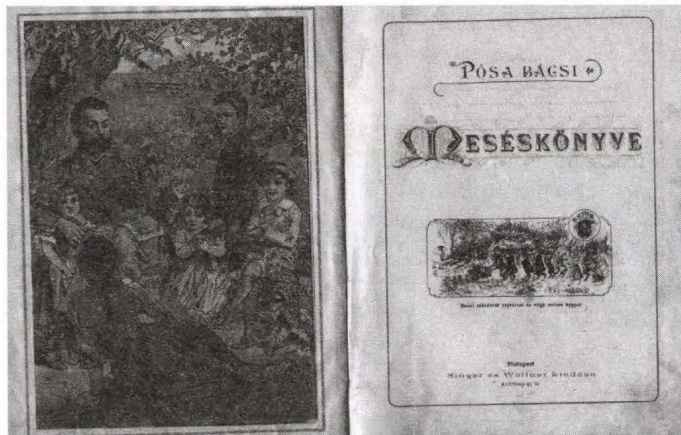
Egyik alkalommal, amikor odahaza volt Radnóton, az édesanyja megkérdezte tőle: „Mi is az a költő, aminek te állítod magadat?” Ezt válaszolta: „A költő az emberek, asszonyok, kicsinyek, nagyok tanítója, a világ erkölcsi megjavítója.” Verseskötetei jelentek meg: Költemények (1878), Újabb költemények (1881).

1878. szeptember 15-én megjelent a Néplap mutatóvényszáma Mulattató Újság címmel, Pósa szerkesztette. Sajnos nem boldogultak. A megoldást számára az jelentette, hogy 1881 januárjától a Szegedi Napló munkatársa lett. Közben 1883. január 14-től Szegeden a Népszínház titkára. Szeged egész életében fontos hely, itt otthonra talált, és eljövetele után is visszavárták. Itt alakított ki maga körül egy művész társaságot, létrejött az ú. n. Pósa-asztal. Helyük először a Ströbl-féle városi víztornyból kialakított kávéházban volt, később a Hungária Szállóban jöttek össze. Ide járt Kacziány Ödön, Herman Ottó, Dankó Pista, a Móra-fiúk és sokan mások. 1889. december elsején Szegedről eljött, Budapestre hívta egy gyermekújság szerkesztésére a Singer és Wolfner kiadó. Kiadták „Az Én Újságom” című gyermeklapot. „Az Én Újságom” 3500 előfizetővel indult, Pósa a haláláig szerkesztette, országSZerte népszerű volt.

Itt van, itt az Én Újságom!
Csakhogy itt van, régen várom.
Napkeletről tündér hozta,
Ez aztán a kedves posta.

Tele dallal, tele képpel,
Telisteli, szép mesékkal.
Mese, mese tarka szárnyon,
Fogjátok meg, el ne szálljon!

Gárdonyi Géza, Egri György, Sebők Zsigmond, Bródy Sándor, Sas Ede, Lőrinczy György, Lampért Géza, Gaál Mózes, Havas István, Herman Ottóné, Pósa Lajosné, Móra Ferenc.

Pósa Lajos Pesten a Pósa-asztal körül is pezsgő irodalmi, művészi életet teremtett. Most már tehetette, ünnepelt költő, szerkesztő, újságíró az egész országban. Az Orient Szállóban jöttek össze. A Pósa-asztal egy darab irodalom és művészettörténet, amely magyar minden megnyilvánulásban. Tagjai: Gárdonyi Géza, Bársony István, Feszty Árpád, Kacziány Ödön, Lőrinczy György, Nógrády Papp Gyula, Herman Ottó és még nagyon sokan mások.

Közben, 1900. december 23-án megnősült. Feleségül vette Andrássy Lidiát, aki előbb Ihász György lapszerkesztő felesége volt, és egy kislányt, Sáríkákat hozta az új házasságba. A kislányt Pósa örökbe fogadta, sajátjaként nevelte. Ekkorra érte el a családi boldogságot, a népszerűséget és a tisztas anyagi megélhetést.

1901. szeptember 3-án meghalt az édesanyja, Pósaék Radnóton maradtak a temetés után. Az irodalmi élet alakjai gyakran megfordultak a faluban. 1903-ban visszaköltöztek a fővárosba, de a nyarakat mindig Radnóton töltötték. 1908. július 13-án egész Radnót leégett. A szülői ház is a lángok martaléka lett.

4.

Végezetül szeretném elmondani: sokat jelent nekem is Pósa Lajos. Gyermekeként megtanultam imádságait:

Reggeli imádság

Én Istenem, felébredtem,
Te örködtél én felettem.
Köszönöm, hogy megtartottál,
Hogy felettem virrasztottál.
Óvj meg ma is szent kezeddél!
Szent kezedből ne erressz el!
Vedd oda mind, aki szeret,
Oh, hallgasd meg kérésemet! Ámen.

Esteli imádság:

Én Istenem, jó Istenem!
Becsukódik már a szemem,
De a tied nyitva, Atyám,
Amíg alszom, vigyázz reám!
Vigyázz kedves szüleimre,
Meg az én jó testvéremre!
Mikor a Nap újra felkel:
Csókolhassuk egymást reggel. Ámen.

Énekeltem istentiszteleten, temetésen:

Mennyben lakó én Istenem!
Vedd füledbe dicséretem!
Téged dicsér egész világ,
Neked köszön a kis virág.
Erős vihar, kis gyenge szél,
Tenger, patak hozzád beszél:
Az ég s a föld telve veled:
Legyen áldott a Te neved!

Mennyben lakó én Istenem!
Könyörgök, légy mindig velem!
Ha kél a fény napkeleten,
A Te szemed rajtam legyen!
És ha leszáll napnyugaton,
Te légy Atyám, az oltalom!
Terjeszd ki rám áldó kezéd,
Legyen áldott a Te neved!

Megértettem lelkésként és néprajzusként, hogy magyar meséskönyveket kell a magyar gyermekek kezébe adni. Van miből merítenünk! Ezek a magyar mesék elvezetik észrevétlenül gyermekeinket a Jóhoz, a Széphez, az Igazsághoz, a Hűséghez, az Örömhöz.

Foglalkozva a költő irodalmi és tárgyi hagyatékával, egy nagyon fontos dologra jöttem rá. Pósa Lajos igaz magyarként nemcsak az alkotásban volt halhatatlan, hanem a másokat teremtésre, alkotásra sarkalásban is. Nem volt irigy ember, soha nem taposta el a másikat. A gyerekek nagyon szerették. Kit szeretnek a gyerekek igaz szívükből? Azt, aki tud szeretetből többet adni.

Hálásak vagyunk mindazoknak, akik újra élesztik Pósa Lajos mesevilágát, segítenek abban, hogy imádságos könyvei, versei, hazafias költészete, meséi, Arany ABC-je újra a magyar gyerekek kezébe kerüljön. A jövő magyar nemzedéke számára fontos a hazaszeretetre való nevelés, Pósa Lajos imádságos költészetéből ez tisztán, megtartó erővel árad felénk:

Mikor imádkoztok
Kezetekeket összetéve,
A hazát ne feledjétek,
Küldjétek egy fohászt érte!
Szívetekben honszerilem
Égjen, mint a tűz lobogva,
Foglaljátok a hazát
Mindennapi imátokba!

Drága föld ez nékiünk,
Ad kenyeret, tejjel-mézzel,
Ezer éve öntözzük már
Hulló könnyel, honfivérrel.
Ezer éve, hogy a zászlót
Feltűztük a Kárpátokra,
Foglaljátok a hazát
Mindennapi imátokba!

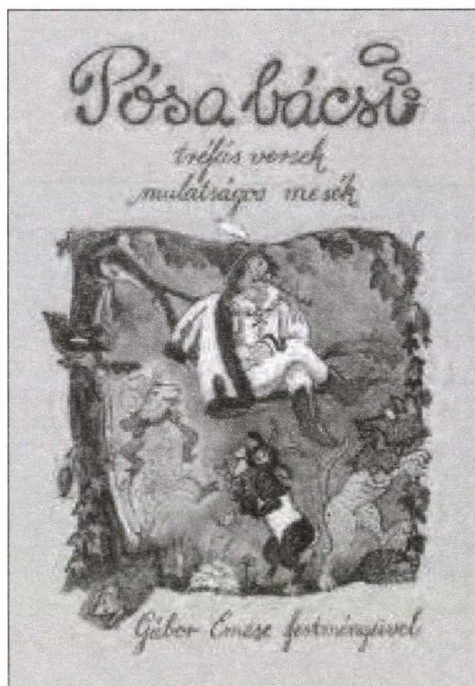
Lengjen ott a zászló
Verőfényben, zivatarban!
Minden magyar vigyázzon rá:
Le ne kapja a szél onnan.
Hirdesse ott Árpád népét
Századokról századokra,
Foglaljátok a hazát
Mindennapi imátokba!

Pósa emléktáblája szülőfalujában, Radnóton

Műveinek újabb népszerű kiadása

IRODALOM:

Gyöngyössy László: Pósa Lajos. Bp., 1920.

Lőrinczy György: A Pósa-asztal. Bp., 1922.

PÓSA LAJOS MUNKÁI:

Költemények. Franklin Társulat kiadása. Bp., 1878.

Gyermekversek. Nagel Ottó kiadása, Bp., 1895.

Imádságok gyermekek számára. Singer és Wolfner kiadása. Bp., 1895.

Édesanyám. Több kiadás. Első Singer és Wolfner kiadása. 1897.

ABCD (Kétsoros versikék). Lampel Róbert kiadása. Bp., 1900.

Állatok könyve. Versek, mesék. Rigler József Ede kiadása. Bp., 1900.

Mesék. 1-2. Singer és Wolfner kiadása. Bp., 1905.

Pósa Lajos munkái 1-3. Mesék, apró történetek, életképek. Bp., 1905.

Arany kert. Gyermekversek. Singer és Wolfner kiadása. Bp., 1906.

Arany ládika. 1-2. Hazafias versek, köszöntők, imádságok. Singer és Wolfner kiadása. Bp. 1907.

Arany liget. Imádságok, versek, mesék. Wellisch Béla kiadása. 1911.

Pósa bácsi. Imádságok és köszöntők gyermekeknek. Gábor Emese festményeivel. Táltoskönyvek Kiadó, 2010.

MARTINÁK JÁNOSNÉ

„Lantom nem szerzett hírvirágot...”**Németh Pál ébresztése**

Németh Pál (1882–1911) sátoraljaújhelyi költőt és újságírókat csak Szinnyei József és *Sátoraljaújhely Lexikona* tartja számon, pedig kortársai nagyon szerették. Versei itt-ott szétszórva, publicisztikája a *Zemplén* című helybeli újságban jelent meg, melynek 1902 és 1910 között volt munkatársa. Egyetlen fényképére a *Zemplén Naptár*-ban, kézírására a sárospataki református könyvtár egyik Molnár Borbála kötetében találtam rá.

I. Élete

1882. január 8-án született Sátoraljaújhelyben elszegényedett dzsentri családból; édesapja, vecsei Németh Pál az Északkeleti Vasút szolgálatában állt, édesanyja, Toronyay Zsófia volt.¹ Öregedő szülei egyetlen gyermeke lehetett, akiknek emlékét csak haláluk után idézte meg: „Alig leszek már újra boldog, / Alig akad már úgy lehet, / Ki úgy szeressen, mint e két lény / Valaha engem szeretett.” (Karácsonyestek)² Iskolai tanulmányait a piaristák újhelyi iskolájában folytatta, ahol korán felfigyeltek tehetségére: diákként nemcsak az iskolai önképzőkörben tevékenykedett, munkatársa volt a *Zempléni Hírlap*-nak és a *Felsőmagyarországi Hírlap*-nak is. Nyolcadikos gimnazistaként március 15-re írott ódájával akadémiai pályadíjat nyert, és ugyanebben az évben *Lombok* címmel verseskötete jelent meg, mely barátja, Toma István (1881–1938) elbeszéléseit is tartalmazta. Barátságuk a távolság ellenére később is megmaradt: Németh Pál újságíróként tudósította az újhelyieket földijük pályájának egyes állomásairól, Toma István pedig *A hegyaljai diákok* címmel 1812-ben regényes emléket állított diákéveiknek.

Érettségi után a fiatalember Budapestre került, ahol megkezdte jogi tanulmányait, és a *Kritikai Lapok* munkatársa lett. Hogy voltaképpen mi történt vele ez idő alatt, nem tudjuk pontosan. Versei egy reménytelen szerelemről adtak hírt, s arról, hogy ott találkozott össze a kiszolgáltatottsággal. De ő már nem vállalta a nyomort, mint a fél évszázaddal korábban élő újhelyi költőtársa, Darmay Viktor (1850–1878), mert számára a költészet nem volt küldetés, csak önkifejezés. Visszatért az akkoriban már egyedül élő édesanyjához, újságíró lett a *Zemplénnél*, miközben íásaival országos lapokban is jelen maradt.

Hihetetlen termékenységgel dolgozott, beletanult a mesterségbe, hiszen minden feladatból alaposan ki kellett venni a részét. Írt vezércikket, tárcát, beszámolót, esszét, elem-

¹ Szinnyei József: Magyar írók életrajza.

² Zemplén, 1902. dec. 24. Az eredeti helyesírást tartottam meg Németh Pál íásaiban.

Németh Pál
a Zemplén szerkesztőségében

zést, rövid híreket, s eleinte a hirdetések után is ő talpalhatott, hiszen az volt újságja éltetője. Egy-egy lapszám után időnként úgy éreztem, az egész az ő műve, pedig csak néhány írás alatt volt ott a neve vagy a szignója: -th. np. n. -l. x. Melchior, Bujdosó, Regan, Zajonghy Elemér vagy Németh Pál. Talán ezért is

használt annyi álnevet, de stílusa alapján jelzés nélkül is jó néhány írására rá lehetett ismerni, jellegzetes szóhasználatára révén kilógott a többiek közül. Álnevei többnyire polgári nevéhez kapcsolódtak, a kivételek pedig róla vallottak.³

Édesanyja halála után magára maradt, emiatt anyagi gondjai megnöttek, így hát nem volt teljesen felhőtlen az élete. De a megszokott, barátságos környezet és a feszes újságírói munka sokáig feledtette vele a nehézségeket. Sajátos humorával erényt tudott kovácsolni a nehézségekből is: nyaralás helyett beírta az újhelyi majálisokkal, a lexikon segítségével történő virtuális utazásokkal: „S míg másnak pénze a fürdőkben / Elszáll, mint ősszel a levél, / A hír majd rólam mint nábobról / És „gazdag bácsi”-ról beszél: / És lesz belőlem millioner / – Halál reá! ki szót emel...! – / Mert hát nyaralva pénzt csinálni, / Ezt kérem szépen – tudni kell.” (Nyaralás)⁴

Közben cikkei egyre tartalmasabbakká váltak, s műveltsége révén egyedivé. Érdeklődve figyelte városát. Kedvenc témája az irodalom, a színház, a művészet lett, de vele született hajlama révén népművelővé vált: nemcsak tudósított, hanem formálni is próbálta az újhelyiek ízlését... Publicisztikájában is megtartotta fiatalos lendületét, az őt érdeklő témákat minden lehetséges oldalról megvilágította. Állandó kapcsolatban volt olvasóival, munkája révén közismert és népszerű figurája lett a kisvárosnak. Lapja érdekeit követve belekeveredett a helyi politikai és konkurencia harcokba is, melyekből azonban mindig ő jött ki győztesként. Az újság egyik tudósítása szerint: „Németh Pál joghallgató, lapunk belső munkatársa csendben haladt a Kazinczy utcán, amint Rein István cukrász boltjából egy alak a sötétben előbbre jön és munkatársunkat a következő szavakkal inzultálja: 'Ha maga engemet még egyszer ki fogja figurázni az újságban, fel fogom magát pofozni... Akassza fel magát!' a támadó alakban Németh Pál felismerte Landesmann Miksát. a Felsőmagyarországi Hírlap című újság kiadó tulajdonosát és egyik vezérét...” (Megtámadott újságíró)⁵ Az affér aztán a helyi bíróságon folytatódott, s hogy ott már nem Németh

³ Melchior: héber eredetű férfinév, a fény királya jelentésű, a bibliai háromkirályok egyikével azonosítják. A Bibliában így nem szerepel, csak a VI. századtól emlegetik a legendák. A Regan író személynév, 'kis király' a jelentése, a Zajonghy Elemér név az újságírás lényegét foglalja össze, de érdekes módon ezt irodalmi művei jelzésére használta. Bujdosó néven az Ilonka-verseket jegyezte.

⁴ Zemplén, 1902. júl. 19.

⁵ Zemplén, 1902. júl. 10.

Pál, hanem az akkori főszerkesztő lett a vádlott,⁶ jelzi: a sok újságot megjelentető Újhelyben éles harc folyt a piacért, amiért mindent vállalni kellett. Ezt is, miként a Buza Barnával való politikai afférját újságja iránti lojalitása táplálta, de Németh Pál a saját eszközeivel harcolt, mint ahogyan azt versei, krónikái és cikkei mutatják.

Újságíróként ontotta magából a különféle írásokat, de egy idő után mintha a költő elcsendesült volna benne: eltűntek lapjából versei, a krónikák, személyéről sem jelent meg hír. Pedig közben családi állapota is megváltozott: feleségül vette a Hlavaty-lányok egyikét, a vörös hajú Jolánt, akinek az egyik újhelyi krónikás, Dankó Márta néni szerint számtalan férje volt, ezek sorát ő nyithatta meg.⁷ Újságíróként azonban nehezen tudta feleségének a megszokott nívót biztosítani. Apósa, Hlavaty Pál és a família több tagja a város és a megye közigazgatásának szolgálatában állott, így hát ő is váltott: „Lágy ritmusok volt dudolója / Most végrehajtó ur vagyok...” (Egy körlevélre)⁸ Pedig ekkorra újságíróként is eljutott egyféle magaslatra, hiszen 1909. november 20-tól felelős szerkesztőként már nevével is jegyezte a lapot, és írásaiban is egyre érettebben, érzékenységgel szólt a város ügyeiről. Aztán először csak az írásai fogytak el, majd váltott: amikor Éhlert Gyula, a laptulajdonos-főszerkesztő lemondott, ő is kivált a szerkesztőség kötelékéből.⁹ De nem sokáig élvezhette új státusát, a lap egy újabb híre szerint: „Németh Pál anyakönyvezetőség helyettes megrongált egészségi állapotára való tekintettel 6 hét szabadságot kért Dókus Gyula alispántól.”¹⁰

Nem volt hát hozzá kegyes a sors, Újhely csodagyerekének tragikus vég jutott! Tehetőségét éveken keresztül kénytelen volt aprópénzre váltani, amiből csak szűkösen élhetett. Amikor találkozott a neki rendelt társsal, megpróbálta az életét megkeserítő szegénységet elrúgni magától, de ezért mindent fel kellett adnia, ami az életét jelentette. Ha igaz az a teória, hogy a betegség valami lelki baj külső megjelenése, akkor ez nála sem ment egyszerűen: a szerelem ugyan erősebbnek bizonyult költői mivoltánál, de szenvedéssel és halállal fizetett árulásáért. 1911. május 7-én halt meg. A gyászjelentést közreadó feleség azonban változatlanul újságírónak nevezte őt, hiszen a neki jutott 29 esztendő (és két éves boldog házasság) alatt így tartották számon őt az újhelyiek.

II. Költészete

Mivel kötetei nem éltek túl a rohanó időt, írásomban csak az újságokban megtalált verseire és krónikáira hivatkozhatom, melyek értékével maga is tisztában volt.¹¹ Bohém természetéhez költő mivolta járult önmetaforaként, ezzel örömforrássá vált számára a versírás. Sátoraljaiújhelyt ekkor a nagy öregek: id. Bajusz József és Fejes István uralták költőként, lapjában nem ő volt a házi szerző, ezek sem sarkallták nagyobb teljesítményre. De verseinek köszönhetette közismertségét, és azt is, hogy élete nehézségeit elviselhette. Ígéretes volt indulása: az Akadémia megjutalmazta egyik versét, melyet gimnazistaként írt:

⁶ Zemplén, 1902. okt. 25. Bíró Pált felmentették.

⁷ Dankó Istvánné – Dankó Dénes: Újhelyi történetek. Ujj Péter kiadása, oldalszám nélkül. Sátoraljaiújhely, 2000.

⁸ Felsőmagyarországi Hírlap, 1909. máj. 15.

⁹ Zemplén, 1910. márc. 10.

¹⁰ Zemplén, 1910. márc. 12.

¹¹ Lásd az Ilonka-verseket beharangozó előfizetési felhívást és az *Inczedy László halálára* írott versét.

*Március Idusza, fénycsík nemzetemnek!
Magyar dicsőségnek ragyogó csillaga!
Megvalósult rege, tündöklő fényálom,
Mely hősi nemzetemnek ragyogást ada.
Eljöttél hát újra? visszatérsz e honba?
Régi nagy csatáknak zugó dallam-árja?
Ó jer! napodnak csillogó világát
Egész Magyarország szívdobogva várja! (Március 15-e)¹²*

A hírek szerint a főgimnázium hazafias ünnepségén egyik osztálytársa, Ertl Viktor szavalta el Németh Pál versét az ünnepelő közönség zajos tetszésnyilvánítása mellett. Ez a veretes költemény egy 17 éves ifjú alkotása, nem véletlenül nyert vele akadémiai díjat! Az ismétlődő Március Idusza ugyan zavaró benne, de ez feltehetően csak nyomdahiba, mert a vers egyébként latinos műveltségről vall: költői képeiben – a piarista hagyományoknak megfelelően – az antikvitas elemeit használta fel. Fél évszázad telt el a forradalom óta, történetét és hatását mély érzelmekkel, hittel és a tehetség erejével idézte meg. 12 tömör strófával fejezte ki az ünnep nagyságát, miközben rátalált egyik kedvenc versformájára. Kezdő költőként ugyan telezsúfolta alkotását, de az ünnep fölé emelkedve az események időtlenségét sugallta.

Ez a vers lett költészetének nyitánya, első koronája is, hiszen diákkori verseit még ugyanebben az évben *Lombok* címmel megjelentette. Következő verse 1900-ból való, melyben Budapestről való gyors visszatéréséről is adott egyféle magyarázatot. A szegény virágáruslány elcsépett témája nemcsak szociális érzékenységének jele, sorsában saját helyzetére ismert rá: „Majd gondolom: mi lesz belőle / Fehéren majd ha száll a hó, / Kicsiny szobája jéghideg lesz, / S virága sem lesz eladó!” (Virágot tessék: Eladó)¹³

Új korszaka kezdődött az akkor negyedik évtizedébe lépő *Zemplénnek*: Éhlert Gyula lett a lap tulajdonos (és később a főszerkesztő), aki szabadelvű politikai lapot formált a hente kétszer, majd háromszor, 4-6 oldalon megjelenő újságból.¹⁴ Az egyszerű formával, de gazdag tartalommal megjelenő *Zemplén* aztán az elkövetkezendő évtizedben az újhelyiek legnépszerűbb lapjává vált, amiben nagy része volt Németh Pál tevékenységének is. Először – költői öntudatának beszédes jeleként – Melchior néven jegyezte verseit és egyéb írásait. Prológjában nemcsak az újság új szellemiségét fogalmazta meg, a könnyedén pergő sorok számára is kézzelfoghatóvá tették azt a feladatot, amire vállalkozott:¹⁵

<i>A törvényszék, a megye</i>	<i>Sok meglepő nyitás</i>
<i>A vidék, a város,</i>	<i>Terve van már készen</i>
<i>Minden dolgát tudatjuk</i>	<i>Érdekes lesz a lapunk</i>
<i>Jó-e, avagy káros...</i>	<i>És – modern egészen.</i>

Már első verseiben felvillantotta kedvenc témáit: az *Ünnepi strófák* címmel húsvétot köszöntő verse szívéből jött, vallásossága indokolta ezt, de a gyermekkori emlékek és a je-

¹² Zemplén, 1899. márc. 18.

¹³ Zemplén, 1900. nov. 11.

¹⁴ Vö.: Dongó Gyárfás Géza: A Zemplén története (Zemplén, 1902. febr. 25.) és Kristályné Szabó Emőke: A sátorlajújhelyi Zemplén hírlap története (Széphalom 15, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 261-272.)

¹⁵ Prológ az újsághoz. Zemplén, 1902. febr. 25.

len összevetésével a felnőtté válást is megmutatta.¹⁶ A *Dalok a színházról* nagy szerelméről szólt: eleinte csak élvezte, később aztán elmélyülten és napi szinten foglalkozott vele.¹⁷ A *Tavaszi strófák* című vers nemcsak a tavasz köszöntése, egy felismerés kifejtése: sok alkotás születik a tavaszról, de azok mindegyike éppen olyan zöld, mint a természet.¹⁸ E verse révén aztán azt is megtapasztalhatta, hogy az újságban megjelenő írásokat nemcsak elolvasásuk, hanem reagálnak is azokra: néhány nap múlva versben fedtte meg egy névtelen fűzfapoéta, amire aztán *Krónikájában*¹⁹ vágott vissza: „Valamennyi disszonans rim, / Mind-megannyi sánta láb! / Üdvözölje zengő hanggal / Fület sértő rimetek, / Csak tavaszi dalotoktól / Hozzánk, óh! ne küldjete!”

Mert a *Zemplén*hez való szegődésének első pillanatától fontos feladata lett verses krónika írása a város életéről. Ennek nehézségét már az elején megérezte: nem szakmai tudása lesz kevés hozzá, hanem a kisvárosi lét beszűkülése: „...Nem is csoda, ha a dorombom / Ma ósdi, elcsépelet hangot ad... / Hisz’ Újhelyben – hitemre mondom! – / Semmi új sincs egy hét alatt.” De szorgalmasan megírta kötelező házi feladatait, melyek közül 1902. július 7 és 1903. március 21 között született darabokra találtam rá. Igazi krónikák ezek a városról, mert a mindennapokról szóltak: a színházról, az ellenzék működéséről, a farsangi mulatságokról, a megyebálokról, s arról, hogy a visszatérő diákok mennyire megélik a várost. Olvashatunk az újhelyi nevezetességekről: az omnibuszról, ami a Torzsásra és a Várhegyre járt ki, a sztrájkoló utcai villanylámpákról, és itt küldte el a fricskáit is a lap és önmaga ellenfeleinek. S ha látszik is ezeken a verseken, hogy a pillanat szülöttei, nem igénytelenek: törekedett a formai változatosságra, hogy azzal kerülhesse ki a téma miatt ráleselkedő monotónia csapdáit. Ezekben megcsillanó költői vénájával nemcsak a korabeli olvasóknak okozott örömet, ma is jó olvasni, hiszen a XX. század eleji Újhely mindennapjairól szólnak szociografikus pontossággal, ahol „nagyon szeretik egymást / Újságírók, emberek, / Herkulesre! ily békés hely / Csakis Újhelyben lehet.”²⁰ Hogy Németh Pál meddig írta krónikáit, nem tudom, de felelős szerkesztőként 1908-ban felújította a laphoz kerülő kezdő költő, Kroo József segítségével, aki *Kró-nikás* névvel jegyezte azokat. Néhány kísérlet után azonban leálltak, mert az új változatok túlságosan elesre sikerültek, s hiányzott belőlük a Németh Pál-féle könnyedség és derű, amit a *Zemplén* olvasói annyira szerettek

A krónikákkal párhuzamosan születtek meg versei, melyeket eleinte egy boldogtalan szerelem uralt. A titokzatos Ilonkától szegénysége és a költőket kísérő előítélet választotta el,²¹ de ezekben az alkotásokban is megcsillan lebegő költőisége, ahogy az alkony hangulatát megjelenítette:

*Az alkonyat már a földre tette szárnyát,
Átfut az erdőn néma sejtalem,
S véle multak régi képe száll át
A lelkemen...*

*Leszáll az alkony, és a nap sugára
Már más vidékre tűz le valahol,
Utamat elfödi éjszaka árnya
S a cél nincs – sehol...*

¹⁶ Zemplén, 1902. febr. 25.

¹⁷ Zemplén, 1902. márc. 7.

¹⁸ Zemplén, 1902. márc. 8.

¹⁹ Zemplén, 1903. márc. 7.

²⁰ Krónika. Zemplén, 1902. aug. 23.

²¹ Mese három világos ablakról. Zemplén, 1902. dec. 20.

Aztán a vers második felében kamaszos humorral rájátszott erre a szomorúságra:

<i>A virradatba nyúló orgiába'</i>	<i>Rám néz tekintetével szemrehányva,</i>
<i>Keresztül parfüm és sartrőz ködén,</i>	<i>A két szemében drága csepp ragyog,</i>
<i>Elém lebeg fényes szellemruhába</i>	<i>S én besírom a tivornyák zajába:</i>
<i>Egy tiszta, bájos, égi lény.</i>	<i>Hogy hozzá méltó nem vagyok.²²</i>

Ezzel rátalált másik kedves versformájára: az ellenkező hangulatú dalok összekapcsolása jellemző formája lesz költészetének. Ebbe a clown (bohóc) szerepbe menekült: élte a kisvárosi ifjak felelőtlen életét, élvezte az őt körülvevő népszerűséget, melynek egyik látványos jele az volt, hogy egy nap virággal borítva találta a szerkesztőségben az íróasztalát...²³ Ezzel azonban el is vált az útja az addig követett Petőfi-mintától, csak műfajait és szerepjátékait őrizte és fejlesztette tovább: legsikerültebbek városi helyzetdalai lettek.²⁴

Néhány év múlva *Ilonka dalok* címmel kötetben is meg akarta jelentetni szerelmes verseit, de a hiányos lapszámok miatt nem tudjuk, hogy ez valójában megtörtént-e. Érdekes hangú felhívása azonban fontos vallomás, mely egyszerre mutatja sajátos költői öntudatát és önkritikáját:²⁵

Előfizetési felhívás

Új könyvet irtam, kiadom. A jó Isten a megmondhatója, hogy mikép lett az itt-ott megjelent, lapokban szétszórt versekből teljes egész: önálló kötet?! Ahogy multak a napok, úgy gyűltek a versek, és íme: én nem tartok meg magamnak egyet sem belőlük: szétküldöm, hátha az emberi szívekbe sodorja be őket valami jó, isten-kormányozta fuvallat. – Ennyit akartam írni a készülő kötet verseinek prologjaként, s talán ennyit sem érdemelnek, hiszen úgy is tudom, hogy azokkal én epigonhatást előidézni nem fogok. De máskülönben is döreség lenne a vágy, magaménak mondani a világot: azt azonban tudom, érzem, hogy fogok akadni szívekre ebben a szűkebb pátriában, a melyek dalomnak egy-egy ütemében az én szívem dobogásaival együtt lüktetnek össze. – De miként is legyen az én igyekezetem azokat a verseket öntetni ólom betűk soraiba, a melyek legerősebben viharzottak át a lelkemen. Nem fűzők a kötethez nagy reményeket, de azt önbizalommal mondhatom, hogy az olvasó fog találni dalaim között olyanokat, melyeknek meg fogja csapni szívét a melege, ha már nem is perzselheti meg a szívét a lángja... Bizom a közönségben, felette szíves bizalmát tőlem eddig sem tagadta meg, hogy lehetővé fogja tenni ígéretem bevaltságát. Fogadja oly rokon-szenvel a második kötetet, a mily bizalommal várta az első. – Németh Pál

A mutatóban megjelent Ilonka-versek nemcsak a lányolvasók szívét dobogtatták meg, a példányszámot is növelték, mert szerelmes verseiben a századforduló közhelyeit egyedivé tudta formálni:

*Csupán világom omlott össze végkép
Csupán te lettél ujonnan szabad.
S míg ezer könnyel lettem én szegényebb,
Te egy kacajjal lettél gazdagabb.²⁶*

Később pedig különleges akusztikájú versekkel idézte fel az elvesztett – vagy el sem nyert?! – Édent, jól érzékeltetve azokban a századforduló spleen-hangulatát is... Költésze-

²² Régi strophák. Zemplén, 1902. jún. 28.

²³ Rózsák az asztalon. Zemplén, 1902. júl. 1.

²⁴ Rózsák az asztalon, *A hó és a troubadour* stb., melyekben hatott rá az újhelyi költőelőd, Darmay Viktor példája is.

²⁵ Zemplén, 1903. febr. 14-15.

²⁶ Bucsú. Zemplén, 1909. ápr. 10.

tében így jutott el Petőfitől Reviczky és Komjáthy hangjáig, de bizonyos vonulatokban Vajda Jánost és az ekkoriban készülődő igazi Adyt is megelőlegezi számunkra. Újhelyben aztán újra találkozott a szerelemmel, ami rövid élete végéig elkísérte. Erről visszafogottabban vallott a versekben: szép Petőfi allúziójában már csak az egymásra találás örömét fejezte ki: „Míg jó szived hűséges társa / Az én hozzád igaz szívemnek, / Nyarunknak nem lesz hervadása, / És zord szele meg nem diderget.”²⁷ De amikor mérlegre tette életét, egyetlen értékként ezt a szerelmet mutatta fel: „Lantom nem szerzett hirtvirágot, / Rangot, s mint másnak: uri módot, / Csak egy szívet, mely drága, érző, / S még ha nálam van: úgy boldog.”²⁸

Legfontosabb újságírói témái verseiben is megjelentek. Ezek egyike volt a helybeli Dianna-fürdő ügye, ami az évek során lepusztult, s a városnak nem volt rá pénze. Egy szarkasztikus stílusú jelenetben mutatta be a fürdőben uralkodó állapotokat,²⁹ de figyelmeztetése nem járt sikerrel. Így hát verse a fürdő haldoklásának rajza lett, amiben klasszikus műveltségét is megcsillantotta: Diannát csak egy n betűvel írják, de ha már az újhelyi Dianna kettőt kapott, legalább azt hagyjuk meg neki... Amikor ugyanis kiderült, hogy az újhelyi zsidó hitközségek külön-külön építenek maguknak fürdőt, az értéket féltő Németh Pál abban nem a gyarapodást, hanem a veszteséget érzékelte: „Mert e két hitközség tusája / Az ő külön fürdőjüknek nem árt; / Az ő harcukban agg 'Dianná'-m, / Te rád mondták ki – a halált.”³⁰

Verseinek külön vonulatát jelentik az évfordulókra, az ünnepekre írottak, melyre az első alkalmat Kossuth születésének 100. évfordulója teremtette meg. A város és a vármegye nagyszabású ünnepséget szervezett: ekkor került a márványtábla a gimnázium falára, és ekkor határozták el a köztéri szobor felállítását. Kossuthot Németh Pál két verssel is köszöntötte, de nem véletlen, hogy ezek a Krónikái között jelentek meg: bár átérezte a pillanat nagyszerűségét, a figyelmeztetés hangja erősödött fel ódájában:

*Mi szertehordja Kossuth nevét:
Nem hatja meg, alig heviti lángra,
Hisz ünnepelni oly szokott dolog,
Hisz annyi fény közt épen a lidércfény
Mely kél, kápráztat s aztán ellobog...*³¹

Második verse aztán ellensúlyozta ezt: az ünnep hangulatát fejezte ki a kor hangulata szerint, ahogyan az egy újhelyi költőhöz illett:

*Mi történt ma? új korszakba léptünk,
Ma született Kossuth százada!
Leszállott a Messiás az égből,
Mecsajnálta Isten e hazát...*³²

Ez a kettősség jellemzi egész költészetét: ha saját gondolatait követte, lírai magaslatokba került, de a mindennapi élet rákényszerítette arra, hogy időnként lekerüljön onnan,

²⁷ Október. Zemplén, 1909. szept. 25.

²⁸ Vallomás. Zemplén, 1909. szept. 1.

²⁹ A Dianna-ban. Zemplén, 1903. aug. 4.

³⁰ A haldokló Dianna. Zemplén, 1909. febr. 20.

³¹ Kossuth-ünnep. Zemplén, 1902. szept. 14.

³² Krónika. Zemplén, 1902. szept. 20.

rigmusai aztán árnyékot vonnak életművének veretes darabjaira is. A márciusi forradalom évfordulójára írott verse a díjnyertes óda folytatása. Ekkorra március idusa már elfogadott ünnepé vált, de mert Németh Pál úgy érezte, hogy 1848 céljai nem valósultak meg, ünnepi verse fohásszá vált:

*Im! ünnepelnek szerte e hazában,
Hozsán' zeng néked völgyön és hegyen,
Oh! add: e nép mely téged ünnepel ma,
Hogy általad tényleg szabad legyen.
Óh! add: e nép, melyet vert sors csapása
S melyre annyi vész, meg baj szakadt,
Legyen most újra általad erőssé,
Legyen most újra általad szabad...*³³

Amikor II. Rákóczi Ferenc hamvai Rodostóból Kassára kerültek, nagyszabású megmozdulásra került sor: az újhelyi hegyek tetején őrtüzek kísérték a fejedelmet hozó vonatot, akitől az akkoriban kialakított kisállomáson – éjfélkor – személyesen is elbúcsúzhattak az itteniek. A másnapi kassai temetésen bizonyára Németh Pál is ott volt, nemcsak mint újságja tudósítója, hanem elvei miatt is. Ezt bizonyítja az erre az alkalomra született balladája, amelyben Rákóczi szívének legendáját dolgozta fel, és költőként az elsők között talált kapcsolatot a fejedelem és 1848 hősei között.³⁴ Ez a verse azonban nem fért bele saját újságjába, mely pedig heteken keresztül erről az ünnepségről tudósított. Az akkori új tulajdonossal rendelkező *Felsőmagyarországi Hírlap*ban jelent meg, de aktuális zárlatával bizonyára megdobogtatta az ünnepséget átélő újhelyi szíveket:

*...A vezér szíve eltűnt Groboából,
A kihűlt szív tovább szállt égi szárnynyal,
Megdobbant újra és lüktetni kezdett
Hogy ölekezett magyar föld porával.
Rákóczi szíve eljött újra hozzánk,
A kihűlt szívben benn rezgett az élet,
És azóta minden hű magyarban
Ujult erővel új életre ébred.*³⁵

Bár ontotta magából a különféle írásokat, a költő egyre csendesebb lett: dalait az úri kalapról,³⁶ a sikerről,³⁷ a bűvész tapsáról³⁸ már csak a rutin írta, s csak arra voltak jók, hogy elfedjék a benne zajló érzelmeket. Mert karácsonyi verse arról árulkodott, hogy valami megváltozott benne, körülötte. A Messiás megszületésének ünnepén nem annak örömet, hanem tragikus következményét, a kereszten vérző Messiást idézte meg, mert Krisztus történetével önmagát akarta figyelmeztetni: „*Oh, mint gunyolják, arcul mint verik, / S az ő szívében nincsen más, csak bocsánat: / Nézz a keresztre s bocsáss meg nekik!*”³⁹

³³ Március 15. Zemplén, 1903. márc. 14.

³⁴ Ezt az újhelyi gondolkodás is sugallhatta számára, lásd id. Bajusz József (1829–1913) verseit.

³⁵ Legenda Rákóczi szívéről Felsőmagyarországi Hírlap, 1906. okt. 28.

³⁶ Dal az úri kalapról. Zemplén, 1908. okt. 24.

³⁷ Dal a sikerről. Zemplén, 1908. dec. 19.

³⁸ Dal a bűvész tapsáról. Zemplén, 1908. okt.

³⁹ Nézz a keresztre! Zemplén, 1908. dec. 24.

Maga a város is nehéz helyzetben volt ekkoriban: a polgármesterek gyakori váltakozása gyengülő anyagi helyzetét is jelezték, és az itteni pártcsatározások is mind zajosabbá váltak. Németh Pál azt is érzékelte, hogy mindezek mögött nem a javítás szándéka, hanem a hatalmi vetélkedés áll,⁴⁰ ami nagyon elkedvetlenítette. Azt pedig különösen nehezen emésztette meg, hogy a Kazinczy-kör, melynek rendezvényeiről olyan sokszor tudósított, nem vette őt költőszámba! Csak lovait kérték kölcsön, hogy amúgy ujheliesen ünneplhessék meg Kazinczy Ferencet: „*Lesz dikciózás és dalárda, / És lobogók és egyebek, / És hosszú kocsisor vonul majd / Föl Széphalomra... S úgy tovább...*”⁴¹

Fontosnak tartotta elmondani véleményét arról a kiüresedett ünneplési rendről, ami szülővárosában volt divatban, és amire már első Kossuth-versében is figyelmeztetett. Nagy bátorság kellett ehhez, saját világát kellett bíráltnia... Ez lett az utolsó vers, mely Németh Pál tollából megjelent, s hogy ez is a Felsőmagyarországi Hírlapban történt, jelzi: helyzete nem úgy alakult, ahogyan eltervezte.

A jó tollú újságíró is kereste önmaga irodalmi megújulásának útját, Zajonghy Elemér néven jelentette meg *Jellemeik* címmel írott tárcanovelláját,⁴² de ennek folytatása az életmódváltás és a betegség miatt elmaradt. Pedig érdekes és talányos a történet, s egyféle (irodalmi) magyarázatot adhat az életpálya rejtélyeinek megfejtésére is.

III. Publicisztikája

Németh Pál tehetségét és különleges értékét publicisztikája is őrzi. Nem volt ő harcos újságíró, lírai lelkével érzelmileg kapcsolódott a világhoz, ez élte prózai írásait is. A pesti tartózkodásból hazatérve meglátta ugyan, hogy szűkebb páttriája Bohémia, ahol az illúziók tarka szálaiból fonják az életet, amibe neki kell a valóság rideg fonalait elvegyíteni. De nem tartotta ezt a feladatot lehetetlennek: a diákként megismert klasszikus eszmények szerint akart élni, s jó lokálpatriótaként szolgálni. Újságírói mentalitását Regan szignóval összegezte: „... Szerettem volna belehelyezni ezeket a tömör sorokba annak a férfias erőnek annak a büszke öntudatnak halvány árnyékát, mely az újságírói rögzös pályát vezérli. ... Az újságíró, aki a napi krónikák porondján küzd, kit nem vakít el az önbálványozás, van leginkább kiszolgáltatva a konkra éhes tömegnek. Az erő, a férfias komolyság, az igaz buzgóság őrzi meg a küzdelmek hevében, az élet hullámainak torlaszai között a tragikomikus végcéltól.”⁴³

Színes és sokrétű újságírói termése, melyben mindenről szólt, de azokról írt legszívesebben, amelyek őt is megérintették. Ezek között első helyen állt a város maga: élvezte szépségét, szóvá tette hiányosságait: sem a Ronyva-parton, sem a Széchenyi-kertben nincsenek enyhét adó fák, a szép Torzsásra vagy a zsólyomkai fürdőbe nehéz eljutni. A Kazinczy utcai vendéglátóhelyek drágaságáról is sokat cikkezett, mint aki otthon volt azokban...⁴⁴ Újságíróként az volt a legnagyobb értéke, hogy a legegyszerűbb dolgokról is izgalmas tudósításokat tudott írni, mert mély empátiával szemlélte a körülötte zajló esemé-

⁴⁰ Lásd: Láthatatlan virágok (1909. jan. 12.), A város esemény előtt (1909. nov. 5.) és a Dal a becses özvegyekről (1909. nov. 24.) című verseket, a Svihákok (1908. dec. 12.) című publicisztikáját.

⁴¹ Egy körlevélre. Felsőmagyarországi Hírlap, 1909. máj. 15.

⁴² Zemplén, 1900. nov. 27.

⁴³ Itt minálunk... Zemplén, 1902. nov. 8.

⁴⁴ Nyári séta a városban. Zemplén, 1903. aug. 14.; A mi nyarunk. Zemplén, 1908. aug. 29.

nyeket. Emiatt lett különleges írás a hadgyakorlatról hazatartó ungvári katona vonatbal-esete,⁴⁵ vagy egy falusi késelés története,⁴⁶ mert olyan életbölcsségekkel tudta azokat összekapcsolni, amelyek ma is kiváltják elismerésünket. Minden témát érdekes cikké tudott átalakítani, emiatt nemcsak tanulságosak, lebilincselőek is híradásai, melyekből a XX. század elejének Újhelye bontakozik ki: a *Nyári séta a városban*,⁴⁷ *A saison beköszöntője*,⁴⁸ *Az újhelyi corsó*,⁴⁹ *A mi nyarunk*⁵⁰ vagy a *Morte saison*,⁵¹ *A potya újságolvasó*,⁵² a *Kirakataink*,⁵³ *A Dianna-ban*⁵⁴ című cikkeit áthatja szülővárosa iránti szeretete és a javítás szándéka. Azt bizonyítják ezek, hogy Németh Pál hitt a szó erejében, és hitt abban, hogy tehet is valamit azért a helyért, amiben él. Ezek az írások megőrizték számunkra a korabeli (kevert) nyelvet is, hiszen az újhelyi középosztálynak szánt írásokban azt használta.

Cikkei műveltségéről is árulkodnak, melyet folyamatosan bővített: irodalmi ismereteit Juvenálistól Villonon keresztül Dumas-ig szélesítette, de élénken érdeklődött a kortárs alkotók - és a társzművészetek - iránt is, lelkesen támogatta a képzőművészeti vándorkiállítások megszervezését is. Ihletett, bohém újságíró volt, aki naiv hitet táplált a vidék romlatlanságáról és a gazdag emberek önkéntes segítőkészségéről. Prózaí írásait olvasva aztán rátalálhatunk kiábrándulásának forrására: világlátásából eredő idealizmusára, mely egy másféle világot álmódott Újhely falai közé: „s amikor azt kérditek, megjelen lelki szemeitek előtt, mint álom: egy közkert, melyben szegény és gazdag külön helyen talán, de egymás mellett üdülést találna, ahol kielégítésre lelhetne a raffinált és a köznapi igény...” (Nyári séta a városban).

De mert mestere volt szakmájának, azt is tudta, az út nem mindig a komoly írásokon keresztül vezet egyenesen a cél felé. Sajátos humorával olvasmányélményt kínált olvasóinak, amikor látomást írt az újhelyi korzóról,⁵⁵ a Magas-hegy kitöréséről,⁵⁶ vagy amikor a megjósolt földrengést a tudomány és a józan ész nevében cáfolta meg: „Hát ez még csak hagyján, hogy ilyeneket olvasunk ki a csillagokból, de hogy a Sziriusz december hónapra 'erős földrengést' jósol a nyakunkba a mi három koronánkért, az már igazán csúnya tőle! A jós ugyanis azt írja: 'December hónapban erős földrengés várható, amelyet elsőrangúnak mondhatunk.' Elsőrangú földrengés decemberben? No, hiszen jól fogunk kinézni!...”⁵⁷

Mindenféle újdonságról, rendkívüli eseményről szívesen adott hírt, mert benne is erős volt az ismeretterjesztői hajlam. Emiatt egyszer-egyszer még magyarázkodásra is kényszerült, mint például akkor, amikor a Mexikóról való előadásról készített beszámolóját a saját, könyvekből szerzett ismereteivel is kiegészítette.⁵⁸

⁴⁵ Máté Anna hazavár valakit. Zemplén, 1909. jún. 5.

⁴⁶ Cherchez la femme. Zemplén, 1903. júl. 28.

⁴⁷ Zemplén, 1903. aug. 14.

⁴⁸ Zemplén, 1909. okt. 20.

⁴⁹ Zemplén, 1902. aug. 16.

⁵⁰ Zemplén, 1908. aug. 29.

⁵¹ Zemplén, 1903. júl. 24.

⁵² Zemplén, 1908. nov. 14.

⁵³ Zemplén, 1908. dec. 9.

⁵⁴ Zemplén, 1903. aug. 4.

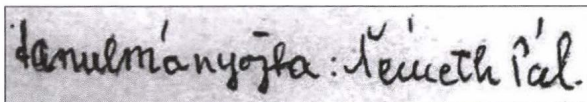
⁵⁵ Az újhelyi corsó. Zemplén, 1902. aug. 16.

⁵⁶ Vulkán a Hegyalján. Zemplén, 1902. jún. 7.

⁵⁷ Földrengés lesz decemberben. Zemplén, 1909. okt. 23.

⁵⁸ Bánó Jenő felolvasása Mexikóról (Zemplén, 1909. nov. 24.); Egy pár helyreigazítás (Zemplén, 1909. dec. 4.)

Németh Pál kézírása, aláírása

Legkedvesebb témája a színház volt, belső elkötelezettsége okán hitte: a vidéki színészetnek küldetése van: „*Kinek kell a vidéket újra transformálni az eredeti állapotba, hogy a főváros kozmopolita iránya mellett harcosa, védelmezője legyen a magyarság és a magyar szellem szent érdekeinek?... Legyen a magyar szellem védelmezője ...*”⁵⁹ Fáradhatatlanul kereste azokat a szálakat, amellyel a változó újhelyi színtársulatok műsorát népszerűsítheti, s azok színvonalát emelheti. Részletes ismertetőket írt a repertoáron lévő darabokról, s színikritikáiban is a javító szándék érvényesült. Ő volt az, aki a nagy múltú kassai színjátszással való kapcsolatot szorgalmazta, budapesti és kassai színházi leveleivel pedig mások példáját is felmutatta okulásként.

Thália újhelyi templomában akkoriban legtovább Komjáthy János társulata működött, történetük végigkísérhető a Németh Pál-írásokban. Minden erényüket felnagyítva ráhangolta az ittenieket előadásaira: a drámák mögé hátteret rajzolt, az operettek előtt pedig külön kis tanulmánnyal világította meg a zene emocionális hatását, ami zenetörténeti cikként is érdekes.⁶⁰ S újságírói pályája végén mégis azzal kellett szembesülnie, hogy szülővárosa szellemi színvonalát nem sikerült emelnie, csak a könnyed operettet szerették, a komoly színháznak nem lett fizetőképés kereslete. Keserves lehetett számára az, hogy meg kellett élnie: az általa favorizált társulat feje lemondott, a tagok konzorciummá alakultak át és tájszínházként próbáltak fennmaradni. Újhelyt pedig elérte a kabaréinvázió: „*A Bonbonier vidéki körútjában a kabaré entrépiz dö pömpfűnebere: fényes halotti torral, fényes szertartással ugyan, de mégis önmagát temeti. Sátoraljaújhely város közönsége ma este előreláthatólag szintén nagyszámu közönsége lesz a pompás halotti tornak. De jó van ez így. Népszerű halottnak a fényes temetés kijár.*”⁶¹ Arról nem szól a fáma, hogy miként reagált egy ilyen felvezetésre Nagy Endre, az ország legelső és művészileg vezetett kabarészínházának vezetője?!

A Kritikai Lapoknál eltöltött idő megtanította a recenziók értékére, az évfordulók pedig rákényszerítették az emlékezésre. Mindezek ellenére meglehetősen visszafogott az ilyen feladatoknál, bár azért ebben a tárgykörben is ráakadtam néhány szép írására. Az Erzsébet királynőre való emlékezését azért tartotta fontosnak, mert „*akkor pártfogolt bennünket legjobban, mikor még a magyarnak nem igen akadt párfogója*”.⁶² Az aradi vértanúkról vallott gondolatai belsejéből fakadtak, de itt a szövegkörnyezet is fontos, mert ezzel ellessúlyozta a mellette lévő hírt: Ferenc József császár neve napját ünnepli alattvalóival.⁶³

Politikai hovatartozását is alátámasztotta Lenauról és Petőfiről való megemlékezései. „*A magyar dal félistenére*” halálának 53. évfordulóján emlékezett: „*Hiszen Petőfi Sándor neve mindent jelent a magyarnak, magyar daliák fényes korszakát, magyar szabadság dalos ébredését, felébredt nemzet örömujjongását s lerázott láncok jajongó dalát.*”⁶⁴ Újhelyi pol-

⁵⁹ A vidéki színészet. Zemplén, 1902. nov. 4.

⁶⁰ Lásd a Zemplén 1902. okt. 7., 16., 18-i számaiban megjelent írásait!

⁶¹ Agyonkabarettezett város. Zemplén, 1908. máj. 23.

⁶² Emlékezés. Zemplén, 1902. nov. 20.

⁶³ Az aradi vértanúkról. Zemplén, 1908. okt. 3.

⁶⁴ Petőfi. Zemplén, 1902. júl. 31.

gárként ez természetes volt számára, hiszen a 48-as hagyományok elevenek voltak ebben a városban. A piarista diák büszkesége vettette fel vele Lenau emlékét, mert a „hütelen dalosmadár” is az újhelyi iskolának volt a tanítványa. Németh Pál úgy vélte, hogy magyar maradt akkor is, amikor költő lett belőle „... csak a hangja változott meg, de a szíve nem változott soha: magyar érzések, magyar hangulatok német nyelvű dalnoka volt ő, s talán ép dalainak ez az idegenszerű, de varázsos hangja emelte őt egy nemzet költészetének örökké élő lantosává. De a hütelen madár új hazájában is visszasírt szülőföldjére, s a német nyelv leple alól is a magyar szívű dalos érzései lobogtak fel féktelen szenvedéllyel... Ezért követeljük viszsza, ezért formálunk jogot a mi hütelen dalos madarunkhoz, mert a szíve velünk érzett, velünk dobogott... s végső deliriumában is azt mondta a német költő: Háboruba kell mennem... támad a magyar.”⁶⁵ De éppen az általa idézett utolsó mondattal mondott ellent önmagának, pedig azzal nem cáfolni, hanem igazolni akart.

Moly Tamás regényéről írott recenziója⁶⁶ még Budapesthez kapcsolta, a *Zemplén* házi szerzőjének, Mok Ferencnének novellás kötetéről⁶⁷ írni már kötelező feladat lehetett számára. Csizmadia Sándor verseinek bemutatása érdeklődésének szélesedő voltát mutatja, de nem hanyagolta el a helyi szerzőket sem, bár elég kemény kritikát mondott Koy Sándor verseiről.⁶⁸ Huszár Vilmos könyvéről szóló írása azért érdekes, mert a spanyol nyelven írott művet az Akadémia elutasította mint érdektelent, pedig ez lett a legjobb írás a spanyol drámákról. De hiába oldotta meg rutinosan ezeket a feladatokat, mégis eltűntek életművéből: hogy érdektelenség vagy egyéb okok miatt, az az általam olvasottakból nem derült ki. E tárgykörben a legnagyobb írása Borúth Elemérről született, amikor halálának 22. évfordulóján egy egész lapszámot szenteltek a *Zemplén* alapító főszerkesztője emlékének. A *hírlapíró Borúth Elemérről* szólva elődje önzetlenségét emelte ki, mint követendő példát. Írásában mintegy önmaga értékét is összefoglalta: „Borúthot mint költőt nem lehet elfeledni, ha nem is divatos, hiszen az, ami örökség, szétteri előbb-utóbb a felemelkedést gátló bilincseket, de hálátlanság lenne, ha mi meg említetlenül, elfeledten hagynók élete munkásságának ama részét, mely nekünk annál inkább kell, hogy becses legyen, mert zempléni érdekű. Olyan kevesen vannak, velünk szeretetben egyek, hogy nincs idő, mely drága a rájuk való visszaemlékezésre...”⁶⁹

Halálának 100. évfordulóján ezért próbáltam őt felébreszteni Csipkerózsika-álmából.

⁶⁵ Lenau Miklós. Zemplén, 1902. aug. 14.

⁶⁶ Susanne ..., Zemplén, 1902. júl. 10.

⁶⁷ Magda szerelme és egyéb elbeszélések... Zemplén, 1903. jan. 31.

⁶⁸ Bejegyzése szerint Molnár Borbálát is tanulmányozta, de mert barátja már írt róla a *Zemplén*be, csak önmagát gazdagította vele.

⁶⁹ Zemplén, 1908. aug. 29.

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Gondolatok Németh László protestantizmusáról

Elnök úr, előadó urak, társaságunk tagjai, vendégeink, hölgyeim, kedves barátaim!¹

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm irodalmi emlékünnepeünk minden megjelent tagját. Úgy gondolom, hogy a Czine Mihály emlékét őrző kelet-magyarországi műhelyünk tagjai megtisztelve érezhetjük magunkat, hogy Németh László Kossuth-díjas író születésének 110. évfordulója ünnepére – az országos elnökség javaslatának megfelelően – itt, Debrecenben kerülhet sor. Németh László író munkásságát – az eddigi kutatások alapján – úgy értékelhetjük, hogy a 20. század legnagyobb alkotói között van a helye. Ezt az elhangzottak is megerősítik.

Németh László küldetésének vizsgálatánál figyelembe kell venni családi neveltetését, a gimnáziumi és egyetemi tanulmányait egyaránt, ami bibliai keresztyén ihletettségű volt. Ennek meghatározó jelenlétét, az alkotása közben való hatását együtt nevezhetjük az ő protestantizmusának, amihez a magyarság – irodalma, művészete, tudománya – felelős szeretete kapcsolódott.

A gyökerek keresésében segítségünkre lehet egyik diáktársának a vallástanárakra történt emlékezése: „Két nappal ezelőtt – 1978. szeptember 18-án – egy írórt temettek a budapesti Farkas-réti temetőben. Mintha most is látnám, ahogy belép a budapesti Skót Misszió Vörösmarty utcai székháza istentiszteleti termének tágas előszobájába, hogy a Munkácsy és Markó utcai gimnázium, a Bulyovszky és a Markó-reál oda összegyűjtött, összevont osztályként sem több mint 15-20 református vallású diákjának hittanórát tartson. Elegáns volt papos kajzer kabátjában és fiatal. Éreztük szerette, hogy taníthatott, mi pedig őt szerettük. Szerettük pesti diákfüleknek kicsit ismeretlen akcentusú beszédét, szerettük mélyről jött, de kicsit fanyar mosolyát és szerettük tanítási módszerét. Óra elején mindnyájan felmondtuk a leckét; hiba nélkül kívánta meg a hétről-hétre feladott zsolnárokat, dicséreteket. Az óra másik felében pedig átalakultunk önképzőkörre, s meghallgatuk valamelyikőnk beszámolóját Adyról és a kortárs írókról. 1919-et írtak akkor, s bennünk, kamasz diákokban a Gombos Ferenc költészetének ezen a kettős sín párján formálódott az új ember.” Az emlékező az író szellemi élete titkára is kitér, amikor így folytatja: „Akkor még nem tudtuk, talán maga sem tudta, hogy ez a módszer mennyire tökéletesen ő maga, mennyire bele illik emigrációban megjelent könyvének ’Az elsikkadt hegyibeszédnek’ gondolatmenetébe. Jézus evangéliuma kettős evangélium, írja benne, a tanítványoké és a sokaságé. Az előbbieket summája a Hegyi Beszéd, az utóbbiaké mindaz, ami a

¹ Elhangzott a népi írók találkozásán Debrecenben, 2011. május 14-én.

sokaság testi, lelki jólétét, bővelkedését szolgálja. Hogy a kettős evangélium mennyire keresztény biblikus, mennyire igaz, az lehet kérdés. Az viszont, hogy a kettős evangéliumnak megfelelő két életforma nem úgy két különböző világ, hogy akié az egyik, abból a másik teljesen hiányzik, hogy a 'sokaságban' mindig ott rejtőzik a 'tanítvány', az embernek a világ felé forduló magatartása mögött az ettől elszakadás kívánsága, és megfordítva: a tanítványban, a szentben, a kevesekben, a 'sokak' életformájának ebből adódó kötelességei munkálásának a vágya, ennek bizonyossága, illusztrálása Gombos Ferenc élete belső világának élete külső vitelében küzdelmes, és ezért is gyöttrően szép és gazdag élete! Még a két neve az, amivel született, s az amit felvett nem azért, hogy megbújják Simándy Pál megett a Gombos Ferenc, hanem, hogy így jelentkezék a kettős evangélium két életformája együtt, egyik mellett a másik is.²

Németh László emlékező diáktársa: a későbbi professzor, Újszászy Kálmán, a Tiszán-inneni Református Egyházkerület főgondnoka és a sárospataki falumúzeum megalapítója, a vallásanár pedig a későbbi író, Simándy Pál, aki Sárospatakon lelkészi oklevelet szerzett. Madách és Ady szellemiségének követéséért, az 1918-as forradalomban való részvételért börtönt kapott, és emigrációba kényszerült. Hazatérése után a népi írók egyik vezetője lett, aki többek között Tolsztojról és Gandhiról jelentős munkákat írt. Fontos mozzanatnak tekinthetjük, hogy Németh László írói munkásságáról készített albumban egy lapon együtt található Tolsztoj, Gandhi és Albert Schweitzer fényképe. Az élet tiszteletét valló, az evangéliumi erőszak nélküli gondolkozást követő személyek Németh László munkásságát életesen határozták meg mindvégig.

Arra nincs lehetőségünk, hogy részletesen foglalkozzunk Németh László életútjával, de az elengedhetetlen, hogy dióhéjban meg ne emlékezzünk életútjáról. Ezt a meghívón olvashatók idézésével – kisebb bővítésekkel – tesszük meg.

Németh László (1901–1975) a népi íróknak, a 20. századnak és az egész magyar irodalomnak kimagasló alakja, aki értelmiségi családban született, és 1925-ben – előbb bölcsészetet hallgatva – orvos-doktori diplomát szerzett. Az említett évben lépett be az irodalomba: *Az Ady vers genezise* és a *Horváthné meghal* című műveivel. Ettől kezdve folyamatosan az irodalommal foglalkozott, közben végzettségének megfelelően dolgozott, majd a debreceni egyetemi tanári pályázata után, amely formális ok miatt nem járt sikerrel, meghívást kapott a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor református gimnáziumba, ahol tanárként a második világháború után négy évig tanított, majd 1948-tól Pesten élt. Folyamatosan dolgozik, a támadások ellenére, családja szeretetétől körülvéve, megjelenteti önálló saját tanulmányait. prózai, drámai munkáit, valamint műfordításait. A Baumgarten-díjról 1930-ban lemondott, mivel bírálták miatta. A hódmezővásárhelyi Cseresznyés Kollégium az ő támogatásával valósult meg. A hazai és külföldi díjak jelzik hatalmas életműve kibontakozását.

² Újszászy Kálmán visszaemlékezését lásd: A Tiszáninnyi Református Egyházkerület jegyzőkönyve. Miskolc, 1978. szept. 20. (V. ö.: Ötvös László: Simándy Pálról, Ady istenhitéről és korszakáról. Nap Alapítvány, 2000. 40–41.) Olvasható erről visszaemlékezése: Újszászy Kálmán emlékkönyv. Szerk. Balassa Iván, Kovács Dániel, Szentimrei Mihály. Bp.–Sárospatak, 1996. 15., 21.

A vele foglalkozó művek közül témánk szempontjából emeljük ki Dékány Endre,³ Czine Mihály⁴ és Hegedűs Lóránt tanulmányait.⁵ Németh László a magyar szellemi élet „organizátora” volt, a vallásos nevelést központi ügyének tartotta, a híres, Szárszón elhangzott beszédéről pedig azt vallotta, hogy „tulajdon erkölcsi szintem fölé emelt”. Az író református ember volt, a család, a hagyomány és a kultúra kapcsolta a református egyházhoz. Erről ő maga írta, hogy „hozzátartozom minden kételyemmel is ehhez a Biblia és Zsoltár mögé barikádozott, négyszáz éves magyar közösséghez”. Németh László Debrecen szerette, 80 évvel ezelőtt itt mutatkozott be a népi írók körének egy kis közösségében. Ezek után és ilyen körülmények között méltó, hogy születése 110. évfordulóján itt emlékezzünk rá.

Németh László hatalmas életművéből emeljük ki *Az én katedrám* című kötetét, ezt a rejtőzködő címet viselő munkát, ami tulajdonképpen különböző alkalmakra, különböző terjedelmű esszékből összeállított magyar irodalomtörténet. Ezt olvassuk a tanulmánykötet fűlszövegében: „Ez a kötet Németh László magyar irodalomtörténeti tanulmányait gyűjti egybe, a kezdetektől a régi magyar költészet első, ránk maradt darabjaival is foglalkozó, kis könyvecske terjedelmű tanulmányától, *A magyar ritmustól* kezdve, *A Nyugat elődeig*. Csupa olyan tanulmány a magyar irodalmi múlt leglényegesebb vállalkozásairól és sorskérdéseiről, amelyek húsz-harminc, sőt negyven esztendő óta most jelennek meg első ízben, mint pl. a Berzsenyi-, a Széchenyi könyv, vagy a Móricz Zsigmond gondozásában kiadott regény, *A rajongók* elé írt nagy Kemény Zsigmond-tanulmány.”⁶

„A múlt tavaszon egy délutánt töltöttem magyart tanító tanárok közt Debrecenben... – írja Németh László e könyv ötletének születésére visszaemlékezve. – Az előadóteremben ...mintegy háromszázan fogadtak, egy-kétszáz állítólag még kívül is rekedt... Az előadás után ... kérdések következtek. ... Nem lehetne-e, tudakolta a névtelen kérdező, a magyar múlt nagyjairól szóló tanulmányaimból egy irodalomtörténetfélét összeállítani, s a közönség kezébe adni?”⁷ Ez a javaslat elgondolkoztatta az író, és egy szempillantás alatt megszületett a kötetterv, ami tartalmazza a reformáció koráról szóló kis esszéit és a nagyobb lélegzetvételi irodalmi tanulmányait. Még a kötet címe is gyorsan megszületett: *Az én katedrám*. E címről az író a könyv előszavában a következőket írja: „Amiért ez a cím később mégis meggondolandónak tűnt fel, ... ezek az írások, hallhatóan, nem a katedráról, hanem a tanulópadról szólnak; az irodalomtörténetet nem tanítom, hanem tanulom bennük, s a kötet épp arra lehet példa, hogy az élő irodalommal elfoglalt kritikus, a maga munkáin dolgozó író mint érzi szükségét, hogy irodalmunkat majd itt, majd ott, látszólag rendszertelenül, százados távolságokban megszíja, amíg mintegy tizenöt év alatt izgató kalandokból, érzéki részletekből összeáll egy irodalomtörténetfélé...”⁸

Egy rövid megjegyzést emeljük ki. Azt, amikor „a reformáció koráról szóló kis esszéiről” tesz említést, hiszen a kötetben az említett írások a *Protestáns kor* címet kapták. Na-

³ Dékány Endre: A magyar református egyház Németh László életművének a tükrében. Doktori disszertáció. Bp., 1987.

⁴ Czine Mihály: Németh László eklézsiájában. = Sors és irodalom. Püski Bp., 1997.

⁵ Hegedűs Lóránt: Nyitás a végtelenre. Magyar Fórum Könyvek. Bp., 2003.

⁶ Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969.

⁷ Németh László i. m. 5-6.

⁸ Uo. 6-7..

gyon fontosnak tartjuk az itt feldolgozott témákat; Sylvester nyelvtana, Heltai Gáspár prózai munkái, a Debreceni Disputa, Szenci Molnár Albert zsoldárköltészete, Károli Gáspár bibliafordítása, a Vizsolyi Biblia, a református énekeskönyv, Balassi Bálint költészete. Nem túlzás az a megállapítás, hogy ezekről külön-külön lehetne, kellene szólnunk. De így is felvázolták előttünk az előadás címének tartalmát, Németh László protestantizmusának lényegét. Ezt a megállapítást az teszi teljessé, ha az ő szavait idézzük, amikor az említett témákkal, írásokkal szellemi-lelki gyökérzetének legmélyebb szálait tárja az olvasói, mindnyájunk elé. „Azt, hogy én az irodalomtörténetbe is belekontárkodtam, ugyanannak a derék tanárembernek köszönhettem, aki mint kritikust is betűhöz s nyomtatott papírhoz segített...” És aki Móricz Zsigmondról, Tamási Áronról és Áprily Lajosról íratott Németh Lászlóval tanulmányokat, ezeket követte az *Irodalomtörténet margójára* című tanulmány-sorozat. „A tanulmányok a 16. század protestáns íróiról szóltak, nem azért, mert a lap, amit szerkesztett, a *Protestáns Szemle* volt, hanem mert gyökereim közül a legmélyebbre futókat akkor a Károli-biblia, s a Szenci Molnár Albert zsoldárai tájékán kerestem.”⁹ (Itt meg kell említenünk a tanárembernek, a szerkesztőnek a nevét: Zsinka Ferenc, aki Németh Lászlót a *Protestáns Szemle* munkatársai közé bevezette.)

Igaz, ami igaz, Németh László a Nyugatból a Protestáns Szemlébe szorult, amit akkor szégyellt, de Karácsony Sándor, Lajtha László, Móricz Zsigmond barátsága lelki kérdéseit megoldotta, küldetésében, a magyar keresztyén örökségünk őrzésében megerősítette. Minket pedig figyelmeztet az ott ható szellemre, majd az azzal rokonítható „kötelező ateista kényszerre”, amit mindnyájan ismerünk.

Aktuálisnak tarthatjuk Németh László következő, intellemtnek tekinthető szavait: „De ma, amikor régibb irodalmunk egyre inkább kicsúszik a közönség tudatából, s az ifjúság irodalomszeretete is néhány modernnek tartott költő ismeretére, emlegetésére zsugorodik, tán nem lesz fölösleges az emlékeztetés, hogy ez az irodalom mit jelentett egy korábbi nemzedék írójának, s hite szerint milyen kohézív erőt, hovatartozást szíhatnának belőle ezután is egy lazuló nemzet szétgurulóban lévő atomjai.”¹⁰

A 110 éve született és 36 éve halott íróra való emlékezésünknek szerves része lehet – kell legyen – az, hogy Németh László író életművének bibliás protestantizmusát számon tartjuk, az általa áradó megtartó erőt befogadjuk. Németh László könyve, *Az én katedrám* és annak a *Protestáns kor* című fejezete az írónak a magyar protestáns örökséghez és a református egyházhoz való ragaszkodását tükrözi. Ő maga írta – amint idéztük – a református egyházról, hogy „hozzátartozom minden kételyemmel is ehhez a Biblia és Zsoltár mögé barikádózott 400 éves magyar közösséghez”.

Ez a ragaszkodás felismerhető a prózai (Égető Eszter), drámai (Ekklezsia-megkövetés, Misztótfalusi Kis Miklósról) és költői (Négy próféta) munkáiból is.

⁹ Uo. 7.

¹⁰ Uo. 12.

SZENCZI IBOLYA

A felvidéki irodalom a magyar irodalom főnixmadara

Ha a felvidéki irodalom közel száz évét (1918-tól napjainkig) vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a térség irodalma mindig szerves része volt az egységes magyar irodalomnak – váltakozva felemelkedésekkel és hullámvölgyekkel –, de mindig főnixmadárként újraéledve.¹ Mi a titka a felvidéki irodalom főnixjelenségének? Erre a kérdésre a közel száz év irodalmának sajátosságai adnak választ.

Az első világháború után a csehszlovák államhoz csatolt korábbi magyar Felvidék irodalma nehéz körülmények között bontakozott ki. A terület kevés irodalmi hagyománnyal és intézménnyel rendelkezett, aminek oka Budapest közelsége volt. A történelmi kényszerűség hozta létre 1918-tól a Felvidéken a saját irodalmat, mellyel a magyar irodalmat gazdagítja. A felvidéki magyar irodalom a két világháború között először a magyar történelmi múlt nagyobb városaiban jött létre: Pozsonyban, Kassán, Komáromban, Losoncon. Az első periodikák megjelenésében – *Tűz* (Pozsony-Bécs, 1921-1923, Gömöri Jenő jelentette meg), *Munkás* (Kassa, 1923-1937, szerkesztette: Kassai Géza) – nagy szerepe volt az ide emigráló íróknak, Ignotusnak, Antal Sándornak, Balázs Gézának. Fábry Zoltán szerkesztésében jelent meg *Az Út* (1931-19369); Moskovics Kálmán és Ferenc László nevéhez kötődik a Magyar Nap (1936-1938). Az első irodalmi folyóirat Losoncon jelent meg *A Mi Lapunk* címmel (1921-1932). Barta Lajos 1929-től 1933-ig *Új Szó* címen hozott létre folyóiratot, Darkó István és Szombathy Viktor szerkesztésében a *Magyar Írás* látott napvilágot (1932-1937).

A felvidéki irodalomban a két világháború között először a líra bontakozott ki. Élményalapja a nemzetiségi önvizsgálat és a kisebbségi humánus volt (Győry Dezső, Mécs László, Ölvedi László). A nyugatos irányzat folytatói: Vozári Dezső, Szenes Erzs, Urr Ida; az avantgard követői: Forbáth Imre, Földes Sándor, Mihályi Ödön; a népies ha-

¹ Képünkön: a főnix az Aberdeeni Bestiáriumban.

gyományok elkötelezettje volt Sáfáry László, Berkó Sándor. A korszak felvidéki magyar irodalmába tartozik a *Sarló mozgalom*, melynek képviselői Balogh Edgár, Dobossy László, Jócsik Lajos voltak.

A két világháború közötti felvidéki e p i k a a kisebbségi magyar regény megteremtésére törekedett. Témája a térség népének múltja és jelene, s megelevenedik benne a hazai táj. Az első felvidéki regény, Sziklay Ferenc *Hangzatka* című műve, 1924-ben jelent meg, Csermák Antal hegedűvirtuóz életéről szól. A maga korában nagy sikert aratott *A jöttment* (1932) című tanárregénye is. Sziklay Ferenc további művei: *A fekete ember* (regény, 1926), *A világ ura* (tudományos-fantasztikus regény, 1929); *Hová?* (tudományos-fantasztikus regény, 1934), *Mikor az óra út* (regény, 1943). Az 1918-1938 közötti korszak epikai és drámai irodalmából Egri Viktor életműve emelkedik ki, 1938-ig a regény műfajában a *Fölkél a nap, Égő föld* című művei jelentősek. Bányai Pál és az avantgard Neubauer Pál regényei is jól jellemzik ezt a korszakot. Az elbeszélők közül ki kell emelnünk még Barta Lajost, Szenes Piroskát, Palotai Borist, Kaczér Illést, Tamás Mihályt, Szombathy Viktort, Sellyei Józsefet, Morvay Gyulát. Kovács Endre tizenhét éves volt, amikor első könyve, a *Világének* verseskötet 1929-ben napvilágot látott. Ezt követte a *János feltámadása* c. önéletrajzi jellegű regény folytatásos közlése a *Reggel* című napilapban 1931-ben, majd egy novelláskötet, *Panoptikum* megjelenése 1934-ben. A két világháború közötti irodalmi élet megismeréséhez fontos munka Kovács Miklós *Magyar színjátszás és drámairodalom 1918-1938* című, 1974-ben megjelent könyve.

Az 1918 és 1938 közötti felvidéki irodalom élményanyagára és küldetésstudatára világitanak rá Fábry Zoltánnak 1939-ben, a Korunkban megjelent sorai. „Volt egy hitünk, volt egy álmunk: a szlovákiai magyar szellemiség lesz az az arkhimédieszi pont, mely kiforgatja sarkaiból az eddig volt, tespedt, konok, elszenesedett magyar életet. Számkivetett magyarok voltunk, de új, érintkező pontok, veszélyben, de haszonnal élők. Mászt láttunk és többet tudtunk, új hangokra fülelhettünk és lemérhettük eddig volt igéinket. Léghuzatban álltunk, átestünk gyermekbetegségeken, de megálltunk férfitalpakon. Szlovenszkóiak lettünk, elkülönült elkülönítettek, később teljes tudatossággal csak egyet éreztünk: misszióink igényét, jogát és kötelességét ... Európa volt a hazánk, szegénynemzet a szerelmünk, népképviselő a mértékünk, és emberség a magyarságunk. Csak az volt és lett magyar, ami emberséges volt és nem megfordítva.”

A II. világháború után ismét fönixmadárként kellett felemelkednie a felvidéki irodalomnak. Az 1946 februárjában megkötött szlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény alapján 1947 áprilisától 1948 őszéig 110 000 magyart telepítettek ki a Felvidékről. Az értelmisége nagy részétől megfosztott területen csak küldetésstudattal rendelkező emberek tudták feléleszteni az irodalmat.

1948 decemberében jelent meg az első magyar hetilap, az *Új Szó*, a következő évben napilappá alakult át, 1949-ben életre hívták a CSEMADOK-ot, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesületét, 1951-ben létesült a Pedagógiai Fakultás magyar tagozata (1960-ban Pozsonyból Nyitrára helyezték át) és a Komenský Egyetem Bölcsészkarának magyar tanszéke. 1953-ban megalakult a komáromi Magyar Területi Színház, mely a falujáró színház feladatát is ellátta. 1949-től kezdve sorra jelentek meg újabb magyar lapok:

Fábry Zoltán szoborportréja
Löffler Béla alkotása

az *Új Ifjúság*, a *Pionírok Lapja* (1968-tól *Táborútiz*), a *Kis Építő*, a *Szabad Földműves*, a *Nő*, majd a részben folyóirat, részben műsorfüzet jellegű *Alkotó Ifjúság*. A lassan kibontakozó irodalmat leginkább a CSEMADOK kultúrpolitikai folyóirata, a *Fáklya* segítette. Az *Alkotó Ifjúság*ot a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség magyar osztálya adta ki Pozsonyban, folyóirat formában, 4-6 ív terjedelemben 1950 végétől 1953 közepéig. Kezdetben negyedévenként, később pedig havonta jelent meg, irodalmi közlemények mellett az énekkarok, táncscsoportok, színjátszók számára is közölt anyagot, és szervezeti, politikai kérdéseket tárgyaló cikkek is jelentek meg benne. Az 1951 végén induló *Fáklya* képes havi folyóirat volt, kezdetben Szabó Béla, majd Bátty László szerkesztette. Munkatársa volt Egri Viktor, Sas Andor, Fábry Zoltán, s a kezdő fiatalok írásainak is fórumot adott. 1951-ben a Szlovák Írószövetség mellett magyar munkaközösség (később szekció) alakult.

1954-ben jelentek meg a Fáklyában Fábry Zoltán elemző bírálatai: a *Harmadvirágzás* és a *Kevesebb verset – több költészetet*. E tanulmányokban Fábry az 1950–1954 között megjelent szlovákiai magyar könyveket, Egri Viktor, Szabó Béla, Petrőci Bálint, Dénes György, Gály Olga, Ozsvald Árpád, Veres János, Török Elemér, Bábi Tibor, Gyurcsó István kötetait elemezte. Fábry kritikája jelent meg a *Fiatal költők antológiája* (*Új hajtságok*, 1953) kiadványban is. A felvidéki irodalmi főnixjelenség titkai közé tartozik, hogy az újra feltámadó irodalom a hamvakból táplálkozik. S a hamvakat és az új főnixet egyaránt Fábry Zoltán sajátos írói és emberi tisztessége, erkölcsi mércéje jelentette, mely a felvidéki olvasóknak is példa, összetartó erő volt. A felvidéki irodalom fennmaradásához nem elég a művek esztétikai értéke, fontos a művek mögött rejlő írói magatartás erkölcsi súlya.

1958-ban indult az *Irodalmi Szemle* című folyóirat, melynek Dobos László volt az első főszerkesztője, majd tőle Duba Gyula vette át a főszerkesztői feladatokat. Az Irodalmi Szemlében megjelent írások forrásai a múlt feldolgozása és a térség életének valós problémái voltak. A 60-as években indult az a nagy írói nemzedék, amely a ma élő nyolcvan évesek generációját jelenti. A felvidéki magyar irodalom újraindításában szerepük elvitathatatlan. Az 1930-ban született Dobos László 60-as, 70-es években megjelent három nagy regénye – *Messze voltak a csillagok* (1963), *Földönfutók* (1967), *Egy szál ingben* (1976) – táguló térben és időben mutatja a csehszlovákiai magyarság történelmét. A *Messze voltak a csillagok* című regény a menekülés, a háború regénye. A *Földönfutók* című mű megrázó erejű asszociációkból, filmszerű képsorokból bontja ki a megaláztatott, meg-

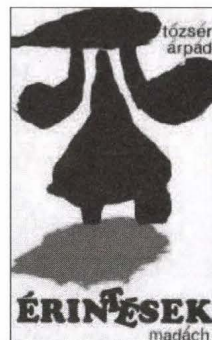
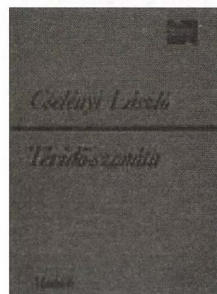
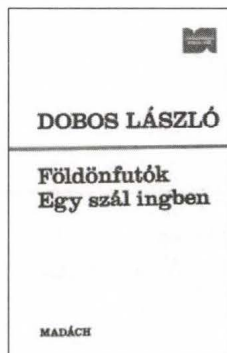

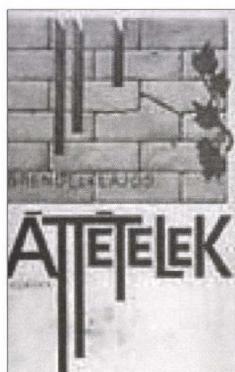
tűrték élettörténeteit. A regény a második világháború után elrendelt kisebbségellenes retorziók: a felvidéki magyarság kitelepítése és deportálása kegyetlen történetét idézte fel. *Egy szál ingben* című nagyregényében ugyancsak a magyar kisebbségi közösség történelmi megpróbáltatásaival vetett számot, ez a mű valódi szintézis-regény. Térben és időben megjelenik a teljes szlovákiai magyar múlt. Két síkja van az alkotásnak: az egyik a falusiból városivá, parasztból értelmiségivé lett nemzetiségi életmodellt mutatja be, a másik pedig a szereplők tudatán keresztül megjelenő történelmet ábrázolja.

Az ugyancsak 1930-as születésű Duba Gyula humoros írásokkal kezdte pályáját, majd szociografikus falurajzokban adott hiteles képet a dél-szlovákiai magyar paraszti társadalom korszakos átalakulásáról. *Ugrás a semmibe* című novellájának és a *Vajúdo paraszti-világ* című regényének már a címei is erőteljes információhordozók. Figyelemre méltó *Európai magány* című novelláskötete. Rácz Olivér, Ozsvád Árpád, Tőzsér Árpád, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos, Gál Sándor munkássága biztosította továbbá a felvidéki magyar irodalom folytonosságát.

Cselényi László verseit a kísérletezés, képhalmazás, szabad asszociáció jellemzi. Korai lírája Juhász Ferenc lendületes képsorozataira emlékeztet, később analitikus riportverseket írt, majd szabadasszociációs verseket alkotott. Versesköteteinek címei felhívó jellegűek, sokat elárulnak a kötetekben található versekről. *Keselylábú csikókorom* (1961), *Erők* (1965), *Kréta kor avagy Lehetőségek egy elképzelt szöveghez* (1978), *Téridő-szonáta* (válogatott versek, 1984).

Tőzsér Árpád 1958-ban a *Fiatall szlovákiai magyar költők antológiájában* tűnt fel. Első kötete, a *Mogorva csillag* (1963) nagy vitát váltott ki, ugyanakkor nagy elismerést is aratott. A kötet bemutatta a felvidéki környezetet, különösen a falusi életet, de egy bizonyos „szűrőn” keresztül, a nagyvárosi, pozsonyi ember „szemüvegén keresztül”. *Kettős úrben* című kötetének verseiben saját, személyes világát jelenítette meg. Az ember elmagányosodását írta le (*Meditationes del Quijote*), a szülőföld elvesztésének lassú folyamatát tárta fel (*Szülőföldről szülőföldre*), az ember és a természet viszonyát fogalmazta meg (*Kölegelőn*) című verseiben. 1968-at Tőzsér Árpád örökíti meg a felvidéki irodalomban. Harmadik verseskötete, az *Érintések* (1972) már elvont síkokon jeleníti meg a szülőföld emlékvilágát (*Kisrét-pusztá, Csallóköz*). Válogatott verseinek gyűjteményét *Genezis* (1979), irodalmi esszéit és kritikáit *Az irodalom valósága* (1970) címmel jelentette meg. Tőzsér Árpád a Madách Könyvkiadó idegen nyelvű szerkesztőségének vezetőjeként fontos szerepet töltött be. Szervezte a fiatalokat, állandó vita-

téma volt körükben a cseh és lengyel avantgárd. Közvetítette a fiataloknak a jugoszláviai Új Symposion és a párizsi Magyar Műhely iskolájának eredményeit, s ennek az avantgárd szellemiségnek a jegyében készítette sajtó alá a fiatalok antológiáját, az *Egyszemű éjszakát*

A történelem perifériájára szorított embernek és kisebbségi sorsban őrlődő népének történelmi tudata fogalmazódik meg Gál Sándor lírájában. A néptöredék sorsáért érzett felelősség hatja át köteteit, remény és reménytelenség, felbonthatatlan kötődés a szülőföldhöz és övéihez. Példamutató elkötelezettség és hivatástudat avatja őt a határon túli irodalom egyik legnagyobb költőjévé. Költszete szorosan kapcsolódik a szülőföldhöz, prózai írásaiban a felvidéki magyarok tisztessége, hagyományörzése tükröződik.

Grendel Lajos munkássága új korszakot nyitott a felvidéki prózában. Első elbeszélése 1970-ben jelent meg; csaknem valamennyi műve napvilágot látott szlovákul, de könyvei megjelentek franciául, németül, lengyelül és olaszul is. A kortárs magyar próza kiemelkedő képviselője. Életműsorozatát a Kalligram Könyvkiadó jelenteti meg. Korai novellái, kisregényei humorral és ironiával teltek. Regényei a szlovákiai magyarság mai életét, problémáit a messzi történelmi időkbe visszanyúló előzményekkel szembesítik.

Valóságból, meséből, mítoszról és intellektuális elemzésből teremt eleven sodrású új prózát. Grendel Lajos *Éleslövészet*, *Galeri* és *Áttételek* című regényében a történelemmel, a nemzeti és a családi múlttal való szembenézés jelenik meg. Műveiben a jelentésrétegek egymásra vetítését figyelhetjük meg. További művei *Bőröndök tartalma* (elbeszélés, 1987), *Szaktítások* (regény, 1989), *Thészeusz és a fekete özvegy* (regény, 1991), *Elszigeteltség vagy egyetemesség* (tanulmány, 1991), *Einstein harangjai* (regény, 1992), *Rosszkedvem naplója* (publicisztika, 1992), *Az onirizmus tréfái* (elbeszélés, 1993), *És eljön az ő országa* (regény, 1996), *Hazám, Abszurdisztán* (esszék, tanulmányok, publicisztika, 1998), *Tömegsír* (regény, 1999), *Nálunk New Hontban* (regény, 2001), *A tények mágiája* (tanulmány, 2002), *A szabadság szomorúsága* (válogatott és új elbeszélések, 2003), *Mátyás király New Hontban* (regény, 2005). Grendel Lajos többedmagával megalapította a *Kalligram* című folyóiratot. Az első szám 1992 júniusában jelent meg. A *Művészet* és *Gondolat* alcím, illetve a folyóiratcím (mely Farnbauer Gábor *Az ibolya illata* című gondolatregényének egyik kulcsfogalma) az esztétikai követelményekre utal.

Az Irodalmi Szemle irányítását 1996-ban Tözsér Árpád vette át, aki megújította a lapot, s így a 90-es években a két jelentős irodalmi folyóirat egymás mellett élt. Bodnár Gyula *Szavak, színek, színeképek* című kötete a szlovákiai magyar szerző húszévnnyi publicisztikájának legjavát tartalmazza. Elsősorban a kultúrát, közéletet taglaló riportokat, kritikákat, jegyzeteket közli keletkezésük időrendi sorrendjében 1989-ig.

A felvidéki irodalomban újabb fordulatot az 1990-es évek hoztak, melyeknek gyökerei 1983-ra nyúlnak vissza. Érsekújvárott 1983. június 18-án megalakult az *Iródia*, amely

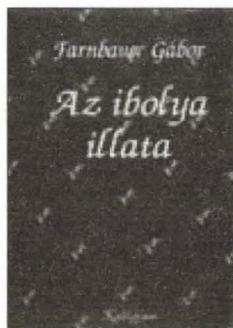
első kiáltványában a következőképpen jelentette be önmagát: „Az Iródia nem tévedhetetlen, ezért tartózkodik a rugalmatlan elvek, szentenciák, dogmák, örökérvényűnek vélt elméletek kijelentésétől és vállalásától. Az Iródia nem követel senkitől sem előre megfogalmazott gondolkodásmódot, alkotói módszert, esztétikai, értékrendi sablont. Az Iródia a rugalmasság, nyitottság, fejlődőképesség, az együttgondolkodás iskolája szeretne lenni.” Az Iródia nem fordult radikálisan szembe a magyar irodalom progresszív áramlataival, hanem bennük képzelte el magát. Alkotói vállaltan nem egységes esztétikai elvek alapján alkottak.

1986-ban megjelent a *Próbaút* című antológia, amely mindazon írók, költők és irodomszervezők tevékenységével foglalkozik, akik valamilyen módon támogatták a csoport önszerveződését és kibontakozását. Az Iródia-nemzedék legjelentősebb tagjai Hizsniai Zoltán, Farnbauer Gábor, Juhász R. József és Talamon Alfonz. Hizsniai Zoltán munkássága kezdetben a Weöres Sándor- és József Attila-hagyományokra épült, szürrealista képekben gazdag volt. Majd később szerepet kapott a történetmesélő verstípus. Nyelvi gazdagságának köszönhető, hogy kialakult egyéni stílusa, sajátos üzenete.

Farnbauer Gábor fő művének *Az ibolya illata* című gondolatregényt tartjuk, mely egyszerre mélyen áradó költészet is. Szépség és mélység, tágasság és rejtelem: a nyelvi lehetőségek kalandja ez a könyv, s ugyanakkor út az önismeret felé. Ez a gondolatregény történet helyett gondolatokat, érzéseket, reflexiókat, elméleteket tár fel. Farnbauer könyve az első magyar illatosított papírra nyomtatott könyv. A védőborítón Méry Gábor fotográfiája látható.

Juhász R. József első két kötetében megfigyelhető a szövegversztől a képi gondolkodásmód felé fordulás. Erről leginkább a szerző második könyve, a *Van még szalámi!* című tanúskodik, melynek ereje vizualitásában rejlik. Harmadik, *Képben vagy?* című kötete a szerző multimediális művészetéről nyújt átfogó képet, mintegy 20 év vizuális törekvéseit fogja egybe (1986-tól 2006-ig). A könyvben helyet kaptak a művész Kassák-értelmezései, akciókölteményei is. A kötet egyenletesen magas színvonalú. Juhász R. József *Szedd szét!* című könyve szövegverseket tartalmaz, az *Egy lehetséges múlt* című kiállításának sorozatai szerepelnek a kötetben, valamint helyet kap a szerző Kambodzsában készült fotósorozata is. A kiadványban a fotóanyag és a szövegfelület együttese önálló könyvműként értelmezhető.

Talamon Alfonz (1966–1996) a kortárs felvidéki magyar irodalom egyik legtehetségesebb prózaírója. A Szlovákiai Magyar Írók Társasága róla nevezte el irodalmi díját. A szerző a nyolcvanas években az Iródia csoportosulásból érkezett az irodalomba, a *Próbaút* (1986) antológiában való megjelenéssel vált ismertté. Művészetének alapvető esztétikai értékei a monologikus beszédmód, mágikus, mitikus elemek, üldözöttség, szimbólumok, abszurd és groteszk, szatirikus elemek, a konkrét idő elhomályosítása, nyelvi és képi gazdagság. Kihaszználja a hangulati hatásokat, megtalálja a módját, hogy az olvasó beleélje magát a műbe. *Gályák Imbrium* tengerén című kötete 1992-ben jelent meg. A mű szimbolikus utazást jelenít meg relatív időben, ahol a főszereplő saját képzeleti között utazik. Az író a valóság és a fikció határait elmosza.

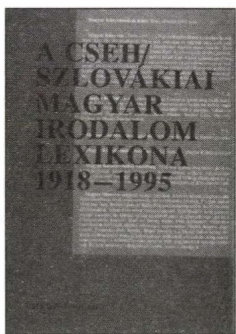
A harmadik évezred felvidéki irodalmát három jelentős irodalmi folyóirat szolgálja. A *Kalligram* folyóirat mögött a Kalligram Kiadó áll, a *Szörös Köt* az AB-ART jelenteti meg, az *Irodalmi Szemle* mögött a Madách-Posonium található. A három kiadó mellett még megtalálható a Lilium Aurum, a Nap Kiadó és a Méry Ratio. A folyóiratok és a kiadók száma lehetővé teszi a felvidéki magyar szerzők folyamatos megjelenését.

A harmadik évezred felvidéki irodalmában jelentős fordulatot hozott Balázs F. Attila munkássága, aki korábban Romániában élt és alkotott. 1990-ben Szlovákiában, Felvidéken telepedett le. 1990 és 2008 között a pozsonyi *Szabad Újság* szerkesztője, a Szlovák Rádió magyar adásának és a pozsonyi *Új Szó* című napilapnak a munkatársa, valamint a pozsonyi *Madách Könyvkiadó* menedzsere. 1994-ben megalapította a pozsonyi *AB-ART* könyvkiadót. 1999 és 2001 között a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának az elnöki tisztjét töltötte be. *Maszkok* c. kötetéért 1993-ban Madách-nívódíjat kapott. A kötet verseit átjárja a maszkokkal való játék. Az 1910-ben megjelent *Minimál* című könyve újat hoz költészetében, a minimalista kísérletezés felé fordul. „Balázs F. Attila lírája megújul, azáltal, hogy elfogy. Azaz nem fogy el, marad belőle valami, valami minimális, amibe minden belefér. Ezen már nincs mit lhtémezni-/hámozni, teljesen csupasz: csak magunkévá kell tennünk. ez pedig tényleg a legkevesebb” – írja Szalay Zoltán a könyv utószavában.

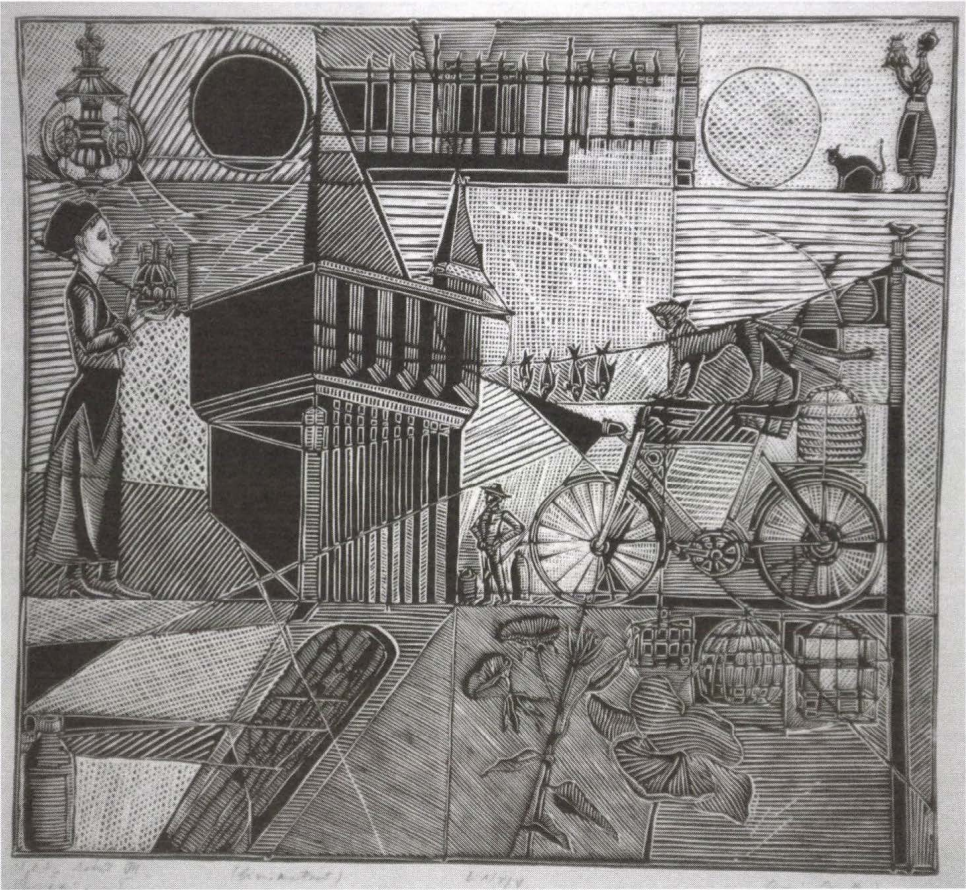
A felvidéki irodalom jelenlegi korszakából még fontos megjegyezni Győry Attila, Z. Németh István, Juhász Katalin, Szűcs Enikő, Csehy Zoltán, Polgár Anikó, Péntes Tímea nevét.

A felvidéki irodalom közel száz évéből kiemelt jelenségek és alkotások azt jelzik, hogy a „harmad-” és „negyedvirágzás” figyelemre méltó virágokat hozott, azonban esetenként az új virágok a régiek helyébe akartak lépni. A felvidéki irodalom akkor válhat a magyar irodalom fönixmadarává, ha az új kezdeményezők az elődök munkásságát „bebalzsamozzák”, mint a fönixmadár tette előde hamvaival.²

² Felhasznált irodalom az említett műveken túl: *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-2004*. Főszerkesztő: Fónod Zoltán. Bratislava, Madách-Posonium Kiadó, 2004, második javított, bővített kiadás.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

TRINGLI ISTVÁN

Sátoraljaújhely a középkorban*

Sátoraljaújhely középkori történetének írója látszólag szerencsés helyzetben van. Nincs még egy magyar mezőváros, melynek ennyi saját kiadású középkori oklevele lenne, a középkori birtokos családok levéltárainak néhány irata is átvészelte a történelem viharait.¹ A forrásadottságok azonban csak látszólag kedvezőek: a városi oklevelek nagy részét a pálos kolostor levéltára őrizte meg, azok pedig túlnyomórészt a rendház szóleivel foglalkoznak, a város belterületére csak néhány szószavú adat vonatkozik. Jellemző módon, az első újhelyi utcaneveket 1554-ből ismerjük.² A tárgyi emlékek sem segítenek: a város sűrűn beépített belső részein csak kisebb leletmentő ásatások folytak.

A középkor történetéből csak az utolsó 250-300 esztendő eseményeit tudjuk rekonstruálni. Anonymus, amikor a 13. század elején megírta a honfoglalás történetét, kétszer is szólt Sátorhalmáról, ez alatt azonban a Sátor-hegyet, vagy az egész Sátor-hegycsoportot értette, a lakott helyről azonban nem beszélt.³ A települést említő első oklevél 1261-ből származik – ez maga az alapítólevél – forrásaink száma azonban csak a 14. századtól kezdve növekszik, a későbbi írott források is csak IV. Béla koráig tekintenek vissza. Értékelhető honfoglalás kori vagy korai középkori régészeti lelet a város területén eddig nem került elő.

A város urai

Sátoraljaújhely területe – akár állt itt a városalapítás előtt más település, akár nem – az egész középkor folyamán egyetlen birtoktesthez tartozott; feltehetőleg a 11. században létrehozott pataki ispánság, majd a 14. sz. második negyedétől kezdve ennek örökébe lépő pataki uradalom tartozékának számított. Újhely történelme 1848-ig megszakítás nélkül össze-

* A tanulmány az OTKA által támogatott „Magyarország városainak történeti atlasza” című (186544. sz.) program keretében készült.

¹ *Gulyás László Szabolcs*: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. PhD értekezés kézirat, Debreceni Egyetem 2008. (a továbbiakban: *Gulyás* 2008) 15, 188; A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa MOL - Arcanum Adatbázis Kft. Szerk. *Rácz György* 2010. mol.arcanum.hu (utolsó letöltés 2011. 8. 4.). Az oklevelek túlnyomó része magyar nyelvű regeszták kiadásában is olvasható. *Bándi Zsuzsanna*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). = Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985.) 557-725. (a továbbiakban: *Bándi* 1985) és *Tóth Krisztina*: Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek. *Széphalom* 15 (2005) 167-172.

² Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), Urbaria et Conscriptiones (továbbiakban: U et C) 45-36.

³ *P. magistri qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum* 15. c. ed. *Aemilius Jakubovich, Desiderius Pais*. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, edendo praefuit Emericus Szentpétery*. Bp., 1937. I. 55.

forrott a pataki ispánság majd az uradalom történetével. A pataki ispánságban valószínűleg minden talpalatnyi föld a király birtokában volt, élén a király által kinevezett pataki ispán állott. Központja Patak – a mai Sárospatak – volt, ahol azonban csak egy vagy több kisebb kúria állt, várat – azaz a királyság első századaiban szokott földvárat – nem emeltek itt. Vár-ispánságnak ezért sem nevezhetjük, meg azért sem, mivel nem voltak sem pataki várföldek, sem várnépek, sem pedig várjobbágyok, a pataki ispánságot ezért szokták erdőispánságként vagy erdőuradalomként is emlegetni. Nyugati része mélyen benyúlt az Eperjes-Tokaji-hegységbe, ahol még a 13. században is a pataki ispán alá tartozó királyi erdőővők éltek, keleti fele pedig szántókkal, rétekkel, mocsarakkal, szőlőkkel borított vidék volt.⁴

1261 körül az ispánság életében nagy változás következett be: nekiláttak egy kővár építésének, alatta pedig egy új – vagy legalábbis új jogokkal felruházott – települést, Újhelyet, hozták létre. A vár Újhely területén, a Patak felé vezető út fölött emelkedett, azon a hegyen, melyet később Vár-hegynak neveztek. Elkészülte után leggyakrabban pataki várnak hívták, de előfordult az újhelyi vár megnevezés is.⁵ Az erősség jól védhető hegyre épült. Építésének célja az volt, hogy egy esetleges támadás esetén – egészen bizonyosan újabb mongol támadásra gondoltak az építők – menedékkül szolgáljon az ispánság lakóinak, ahogy a város alapítólevelében írták, „hogymint szükség esetén, amitől Isten óvjon, sátor-elői vendégeink sátorhegyi várunkban összegyűljenek”. Az újhelyi vár menedékvár volt, az ispánság majd uradalom központja azonban továbbra is Patakon maradt, ahol a földesuraknak több kúriájuk állott.⁶

A várat ugyan a tatárok ellen építették, első ostromát azonban egy belháborúban kellett kiállnia, valószínűleg 1264-ben. Ebben az évben IV. Béla király és fia, István herceg – aki ekkor már az ifjabb király címet viselte – közt háború tört ki. István felesége, Erzsébet és gyermekei a pataki várból voltak, amikor a király seregei az erősséget megostromolták és elfoglalták, az ifjabb király családját pedig foglyul ejtették.⁷ Az ostrommal együtt járó harc valószínűleg a frissen alapított várost is érintette. A város lakói gyakran láthatták vendégül az alapítót, aki többször is tartózkodott a várból, akárcsak fia, Kun László is.⁸

A vár felépítése és a város alapítása után a pataki ispánság belső igazgatása átalakult. A városhoz négy, az uradalomhoz tartozó közeli birtokot rendeltek: Tájt, Borsit, Kovácsit és Obizligetét.⁹ Az erről tudósító, 1282-ben kelt oklevél Újhelyt *villa*-nak – ami ekkortájt falut és várost egyaránt jelenthetett –, a négy birtokot pedig *possession*-nak nevezte, ami jelenthetett faluszerű települést, de más önálló határu földet is.

⁴ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp., 1987.47; Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. = Történelmi Szemle, 15. (1993.) 1-57. (A továbbiakban: Szűcs 1993.)

⁵ Déthsy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6. (1966) 177-197. uő. Újhely várának története. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek 1. szerk.: Fehér József. Sátoraljaújhely 1994; MOL Diplomatai Levéltára (a továbbiakban: DL) 2842.

⁶ A Pálócziak pataki házainak felsorolása 1499-ből: MOL, Diplomatai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF) 211210.

⁷ Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években Bp. 2007. (A továbbiakban: Zsoldos 2007.) 49.

⁸ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I-II. Ed.: Szentpétery Imre-Borsa Iván. Bp., 1923-1987. (A továbbiakban: RA) 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3157, 3159.

⁹ Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi I-XII. Wenzel Gusztáv. Pest, Bp. 1860-1874. (A továbbiakban: ÁUO) IX. 391. (RA 3184)

Táj a város határától északra, a Káté szőlőhegy közelében feküdt. 1321-ben még valószínűleg lakott volt. A 15. sz. első felében már lakatlan, de önálló határral rendelkező pusztaként emlegették. A 14. sz. folyamán Kistoronya határába olvadt, és szőlőhegy lett belőle. Lakott részét – ha volt ilyen egyáltalán – abban a patak völgyben fekvő, Tájhegy alja nevű dűlőben kereshetjük, ami fölött a Simonyos vagy Simony-hegy egyik szőlőhegye, a Táj-hegy magasodik.¹⁰ Borsi megmaradt lakott településnek, ma is önálló község, Kovácsi pedig Borsi határába olvadt. Ez utóbbi föld vagy település Borsitól délre feküdt, a Bodrog egyik nagy kanyarulata félkaréjban vette körbe. E kanyart a 19. századi folyórendezéskor levágták, így a terület a folyó bal partjára került, nevét a fő- és a holtág által körülvett sziget, a Kovácsi-rétek (Kovácske lúky) őrzi.¹¹ Borsihoz hasonlóan Obizligete sem pusztult el, csak új nevet kapott, valószínűleg azonos a későbbi Kistoronyával.¹²

A középkorban több magyar város szerzett magának közelében fekvő földeket vagy lakott falvakat. A szerzés történhetett vásárlással vagy királyi adománnyal. A lakott falvak idővel vagy a városba olvadtak, vagy a város földesurasága alá kerültek. A szabad királyi városok közül Sopron több jobbágyfalu birtokosa volt, és egy kisebb, városi birtokban levő uradalom épült ki szomszédságában. Nagyszombat és Pozsony több települést olvasztott határába. A középkor végén Kassa is egy valószínű uradalom birtokosa lett. Újhely a 13. sz. második felében királyi – azaz királyi tulajdonban levő – város volt, az uralkodó és a városlakók célja eredetileg valószínűleg hasonló volt, mint a soproniaknak, pozsonyiaknak és a nagyszombatiaknak. Mivel a későbbiekben Sátoraljaújhely megmaradt földesúri – királyi majd magánföldesúri – alárendeltségben levő városnak, így a szokásjog számára értelmezhetetlenné vált ez az adomány. Emléke azonban nem tűnt el, az ekkor kialakított birtokcsoport évszázadokon keresztül a pataki uradalmon belül egy kisebb egységet képezett.

A pataki ispánságból már az Árpádok is adományoztak el részeket, az egész ispánságot azonban először I. Károly ajándékozta el az 1310-es években a Baksa-rokonságnak. 1318-ban a Baksáké volt az uradalom, 1319-ben azonban a király visszavette az egész területet.¹³ Az ispánságot pár esztendőre újjászervezték, élére a Balassa család őseit, Doncs mestert állították.¹⁴ Doncs töltötte be utoljára e tisztséget, 1323 után ugyanis megszűnt a pataki ispáni méltóság, vele együtt az ispánság is. A Patakhoz tartozó földek királyi uradalommá váltak. A várhoz tartozó birtokok azonban sokkal kisebbek lettek, mint egykor voltak: az erdős nyugati részeket leválasztották Paktától, és eladományozták, e területek Újvár, később Abaújvár, megyébe olvadtak, a maradék pataki uradalom pedig Zemplén megye része lett, és maradt is a megye fennállásáig.

¹⁰ *Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis studio et opera Georgii Fejér I-XI. Budae, 1829-1844. (A továbbiakban: Fejér) VIII/2. 292; DL 71943; MOL, Kamarai térképek 165:1. 1704: Tay hegy – MOL Archivum Patakiense Rákóczi-Trautsonianum, 9–15; 1786: Füz kút ab oriente via infra Tajhegy Toronyam ducens – Dongó Gyárfás Géza: Sátoraljaújhely története. Sátoraljaújhely, 1907. 86.*

¹¹ *Dongó Gyárfás Géza: Zemplén vármegye történeti földrajza. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (a továbbiakban: AZT) 10. (1904) 166; Szűcs 1993. 22, 36; DL 71943. Az első katonai felmérés 1763-1785. DVD Bp. 2006. 25–10. A második katonai felmérés 1806-1869. DVD Bp. 2006. 43–41; Zemplínske vrchy. Latoricka rovina. Turistická mapa VKÚ Hermanec, 1998. 1: 50 000.*

¹² *Szűcs 1993. 36.*

¹³ *DL 57252; Fejér VIII/ 2. 292.*

¹⁴ *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. Bp., 1996. I. 45. II. 264.*

I. Károly 1327 körül újfent eladományozta a pataki jószágokat. Az uradalmat Babonics János egykori szlávón és dalmát horvát bán, majd a királyné tárnokmestere kapta meg, aki 1334-ben az újhelyi várban végrendelkezett. Halála után az uradalom visszaszállt a királyra, és 1392-ig királyi kézen is maradt.¹⁵

A két, pár esztendeig tartó magánföldesúri uralom után újra a királyi birtoklás évtizedei következtek, ami azonban a valóságban gyakran királynéi uralmat jelentett. A pataki ispánság már valószínűleg István ifjabb királysága alatt királynéi kézen volt: felesége Erzsébet feltehetőleg királynéi jószágként lakott benne, amikor elfogták IV. Béla emberei. Babonics János királynéi tárnokmesterként is bizonyára Károly király feleségétől, Erzsébettől, vagy legalábbis Erzsébet közbenjárására kapta az uradalmat. Az István ifjabb király és I. Károly korabeli királynéi birtoklást csak feltételezhetjük, a későbbi adatok azonban már biztosan a királynéi fennhatóságra utalnak. I. Károly özvegye, Erzsébet királyné, fia, Nagy Lajos uralkodása alatt, 1358-ban ugyanúgy birtokolta az uradalmat, mint ahogy valószínűleg korábban is tette. Amikor ugyanis I. Károly királynak a pálosok számára kiállított megerősítő oklevelét Nagy Lajos megerősítette, ahhoz a királyné is hozzájárulását adta, erre pedig csak akkor volt szükség, ha az ő jogait is érintette a rendelkezés.¹⁶ 1361-ben a pataki plébános Újhely városát a királynéi tárnokmester bírósága elé idéztette meg, ami megint a királynéi birtoklást bizonyítja, mert általában e báró ítélkezett a királynéi birtokok ügyeiben.¹⁷ Zsigmond király felesége és társuralkodója, Mária királynő, hasonlóképpen királynéi joggal rendelkezett a pataki uradalom fölött.

1390-ben Perényi Miklós szőrényi bán magának kérte az uradalmat, Zsigmond király ki is állította az adományozásról szóló oklevelet, a Perényiek mégsem lettek ekkor birtokosok. Patak és környéke a királynő kezén volt, aki nem járult hozzá az adományhoz.¹⁸ Két év múlva aztán mégis megkapták a Perényiek a pataki jószágokat, akik két generáción keresztül birtokolták, mígnem 1428-ban fiágon kihalt a Perényiek pataki ága.¹⁹ A király 1429-ben az uradalmat egy másik bárói családnak, a három Pálóci-fivérek: György esztergomi érseknek, Mátyus országbírónak és Imrének adta. Az adománylevelé egyben az uradalom legpontosabb középkori leírását is tartalmazza. Ebből kiderül, hogy a váltakozó birtokosok Kun László óta nem sokat változtattak az uradalom szerkezetén, az továbbra is kétközpontú maradt, egy északi és egy déli részre tagolódott. Az uradalom két városa: Patak és Újhely állt a részek élén, pontosabban az északi rész élén a vár, ahonnan azonban az egész uradalmat is igazgatták. Mivel a 14. sz. közepe óta az uradalom nagysága nem változott, a vonzáskörzetekben sem történt változás. Újhelyhez tartozott Borsi és Toronya és az ekkor már csak pusztaként emlegetett Táj és Kovács.²⁰ A földesurat mindkét részen a várnagy képviselte, az alvárnagyok hatáskörét pedig talán valamelyest területileg elválasz-

¹⁵ Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Bp., 1977. 177; Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437). Bp., 1977. 165; Engel Pál Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája. Középkori magyar genealógia. CD-ROM 2001.

¹⁶ DL 4710.

¹⁷ A nagykirályi gróf Károlyi-család oklevéltára. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I-V. Bp., 1882-1897. I. 251.

¹⁸ Fejér XI/1. 610. (Bándi 1985. 28)

¹⁹ A Perényi család levéltára 1222-1526. Közzéteszi: Tringli István. Bp., 2008. 163; Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. III. Oklevéltár Bp. 1882. (a továbbiakban: Krassó) 222; DL 71906, 39287, 39288.

²⁰ DL 71943, 71944, 71945, 71950, 71951.

tották egymástól. 1526-ig a Pálóciak maradtak az uradalom birtokosai, ezen semmit sem változtatott, hogy a családtagok időnként felosztották egymás közt, vagy zálogba adták. 1490-1492-ben, amikor János Albert lengyel herceg el akarta foglalni a magyar trónt, a Pálóciak a pataki várból gátolták meg, hogy a lengyel trónkövetelő magyar hívei eljussanak a herceg táborába. A lengyel csapatok ezt nem nézték tétlenül, a várat és Patak városát – minden bizonnyal Újhellyel együtt – rövid időre elfoglalták.²¹

Az országos és a helyi események időrendje ritkán esik egybe. A pataki uradalom számára azonban ugyanúgy a mohácsi csatával ért véget a középkor, mint ahogy az egész országnak. A mohácsi síkon esett el Pálóczi Antal, a család utolsó férfinakja, utána a Perényiek nádori ága foglalta el az uradalmat. Néhány év múlva elpusztult a régi pataki, vagy új-helyi vár, helyette építették fel a máig álló pataki várat.

Az 1261-es kiváltságlevél

A pataki ispánság területére legkésőbb a 12. század végétől kezdve új lakókat telepítettek az uralkodók. 1201-ben a Patak melletti Olaszi (a mai Bodrogolaszi) lakói kaptak kiváltságokat. A jövevényeket latinul *hospesek*nek, magyarul vendégeknek nevezték. A vendég általában jövevény volt, de nem feltétlenül idegen.²² A vendégnek lenni nem nemzeti-ségi létet jelentett, hanem jogállapotot. A *hospesek* ugyanis a környezetüktől eltérő jogokat, szabadságokat kaptak az őket letelepítő földesuraiktól. A pataki ispánság telepesei azonban valóban messziről érkeztek a Bodrog partjára, többnyire vallon származásúak voltak. Az 1201-es adománylevelél az első ránk maradt *hospesprivilegium*.²³ A központi település, Patak lakói közt is részben vallon eredetű jövevények éltek, kiket a korabeli magyar nyelv olaszoknak hívott.

A pataki ispánságban tehát már a jól bevált gyakorlatot követték, amikor Sátor-hegy alá – ahogy akkor mondták a Sátorelőre – vendégeket telepítettek, akiknek kiváltságokat is adtak. Privilegiumukat István herceg, IV. Béla király elsőszülött fia 1261-ben állította ki. Az ispánság királyi birtok volt, az ide letelepített *hospesek*nek ezért csak a király adhatott kiváltságot. IV. Béla azonban István hercegnek az Árpádok szokásai szerint hercegi területet, ún. dukátust adományozott. István 1260-ban már másodszor került Erdély élére, a kiváltságlevelben ezért nevezte magát Erdély hercegének. István hercegsége azonban nemcsak Erdélyre terjedt ki, hanem több északkelet-magyarországi megyére is.²⁴ A királyi hercegek a királyok minden jogát gyakorolták saját hercegségi területükön, többek között a *hospes*- vagy város-kiváltságok adományozását is, ezért adhatta ki István herceg a sátorlajújhelyi privilegiumot.²⁵ Az 1261-es privilegium az egyik legkorábbi magyarországi városi kiváltságlevel.

Az alapítólevelél a következő rendelkezéseket tartalmazza: 1) minden telek után földbér címén Szent István király napján annyi dénárt fizetnek, amennyi két *pondus* ezüst értékének

²¹ Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387-1526). Összeállította: C. Tóth Norbert. Bp.-Nyíregyháza, 2002. 691; DF 234562. Ez utóbbi forrás ismeretét Neumann Tibornak köszönöm.

²² Solymosi László: Hospeskiváltság 1275-ből. = Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László, Veszprém, 1984. 17-100; uő. A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon Bp., 1988. 7.

²³ Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete. = Századok 68. (1934.) 8; Szűcs 1993. 5.

²⁴ Zsoldos 2007. 23.

²⁵ Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 78.

A kiváltságlevél

felel meg; 2) a pataki ispán nem ítélkezhet fölöttük, hanem kisebb ügyekben az általuk választott bíró, a nagyobbakban pedig a király ítél; 3) a Bodrogbán szabadon halászhatnak; 4) ha a király ellátogat közéjük, vendégül kell látniuk; 5) az örökös nélkül meghalt *hospesek* jószágait a pataki ispán nem foglalhatja le, ők azokkal szabadon rendelkezhetnek; 6) hétfőnként vámmentes vásárt tarthatnak; 7) a szabad állapotú emberek szabadon letelepedhetnek ott, anélkül, hogy jószágaiknak bármi sérelme esne; 8) bírójukat évenként leválthatják, és mást állíthatnak a helyébe; 9) maguk számára papot közös akarattal szabadon választhatnak; 10) a tizedet ugyanúgy fizetik, mint a pataki *hospesek*; 11) minden másban ugyanazt a kiváltságot élvezik, mint a pataki *hospesek*; 12) a következő hét (!) megyében: Zemplénben, Újvárbán, Sárosban, Ungban, Borsavában és Szabolcsban nem kell vámot fizetniük; 13) ha veszély esetén a Sátorhegyen levő királyi várba menekülnének, a várnagy joghatósága alá tartoznak, aki királyi felhatalmazásból plébánosukkal együtt ítélkezik felettük, és ha a várnagy nem megfelelően járna el, akkor a király személyében a plébános eltilthatja ettől a várnagyot, minderről pedig a domonkosok és a ferencesek tesznek tanúbizonyságot; 14) ha a bíró valamely kisebb ügyben – azaz lopáson, latorságon, vérontáson és gyilkosságon kívül eső ügyekben – nem szolgáltatna igazságot, akkor a bírót idézzék a várnagy színe elé, aki majd a király által ráruházott hatalmánál fogva elítéli; 15) a király által a *hospeseknek* adott telkeket

a rajtuk emelt épületekkel együtt tetszésük szerint használhatják, szabadon eladhatják, adományozhatják, vagy kegyes célokra fordíthatják; 16) ha valaki egy éven belül a neki adott telken nem építkezne, akkor a király felhatalmazza a várnagyot, hogy elvegye tőle, és annak adja, aki építkezni tud rajta; 17) szükség esetén a várbeli ciszternába közösen kell vizet hordaniuk, ha ezt nem tennék meg, a várnagy megbírságozhatja őket; 18) ha valakit a királyhoz küldenének követségbe, akkor őt a várbeliek ne akadályozzák, hanem szabadon mehessen az uralkodóhoz, és szabadon térhessen onnan vissza.²⁶

Az újhelyi privilégium két részre oszlik: a vámmmentességről szóló pontig a korai városprivilégiumok szokásos rendelkezéseit tartalmazza, utána azonban sajátos újhelyi problémák következnek.²⁷ Az oklevél szóhasználata ettől kezdve megváltozik. Eddig túlnyomórészt az ispán joghatósága alól mentesítette a várost, ezután azonban a vár és a várnagy, valamint a város viszonyáról szól. A pataki ispán és a pataki várnagy két külön személy volt.²⁸ Más volt a feladatuk és más a jogkörük is. A privilégiumlevél célja az volt, hogy az újhelyi vendégeket bizonyos ügyekben kiemelje a két méltóságviselő jogköre alól, és az ispánság lakóinak általános jogaival szemben szabadságokat adjon nekik.²⁹ Az oklevél közvetlenül a földesúr – azaz a király, jelen esetben pedig a herceg – alá rendelte az újhelyi vendégeket. A kiváltságlevel második pontja miatt tekintjük városprivilégiumnak. Ha ugyanis a pataki ispán joghatósága megmaradt volna az újhelyiek fölött, akkor csupán *hospes*kiváltságról beszélhetnénk.

A privilégium egy pontjához feltétlenül külön megjegyzést kell fűznünk. Egy hercegi kiváltságlevelet többször alaposan végigolvastak, mielőtt kiállították volna, ezért aztán aligha hihető, hogy számolási hibát vétettek volna, amikor hat olyan megyét soroltak fel, ahol az újhelyieknek nem kellett vámot fizetniük, pár szóval előbb mégis hét ilyen kormányzati egységről beszéltek. Az oklevél kérvényezői és írója tudatosan, de középkori módon gondolkodtak. A hetedik megye vagy ispánság (*comitatus*), az oklevél korábbi tartalmából következően mindenki számára magától éretetődő volt, az csak a pataki ispánságot jelenthette, ezért aztán nem is tartották szükségesnek név szerint megemlíteni, elég volt számmal utalni arra, hogy ezt sem felejtették ki a vámmmentes területek közül.

A városprivilégiumot először Kun László erősítette meg 1284-ben, majd III. András 1291-ben.³⁰ Az újhelyiek nem ezt az egy privilégiumot tették a király kancellárja elé, hanem azt az 1282-ben oklevelet is, amelyik a már említett Újhely környéki négy birtoknak az újhelyiek számára történő visszaadásáról rendelkezett. A vendégek a szabadságaikat és a város birtokait biztosító királyi rendelkezést egyformán fontosnak tartották, más királyi oklevelük valószínűleg nem is volt.

Az Árpádok után azonban már egyetlen király sem erősítette meg egyik oklevelüket sem. I. Károlytól ezt hiába is várhatták volna, hiszen ő rövid időre kétszer is eladományozta az ispánsággal együtt a várost. Az ispánság megszűnésével a városprivilégium számos rendelkezése értelmezhetetlenné vált, hiszen nem volt többé pataki ispán, akivel szemben a *hospes*eknek külön jogaik lettek volna. Az Árpádok kihalása után az újhelyiek

²⁶ ÁUO VIII. 5. (RA 1780)

²⁷ Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilégiumok. = Tanulmányok Budapest múltjából 14. (1961.)

²⁸ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 100-1301. Bp., 2011. 179, 263.

²⁹ Tringli István: A szent királyok szabadsága. = Századok 2003. (137.) 809-848.

³⁰ 1284: ÁUO IX. 391. (RA 3337); 1291: ÁUO X. 25. (RA 3696)

nem hivatkoztak e kiváltságokra, a kiváltságlevél pedig valamelyik földesuruk levéltárába vándorolt és a Rákóczi-iratokkal együtt 1711 után a kamarai levéltárba került.³¹ Ha a város az egész középkorban királyi kézen maradt volna is, önmagában az 1261-es városprivilegium akkor sem lett volna elég ahhoz, hogy Újhelyből szabad királyi város váljon, legfeljebb azoknak a sajátos helyzetű királyi városoknak a sorát gyarapította volna, melyeket az újabb történeti irodalomban királyi szabad városoknak neveznek. A szabad királyi városi jogállás amúgy is csak a 15. században vált véglegessé.³²

A város és lakói

A középkori város kiterjedése nagyobb volt a trianoni békeszerződés előtti területnél. 1785-ig ugyanis Újhelyhez tartozott az 514 katasztrális holdnyi (2,96 km²) Hosszúláz nevű, a korábbi forrásokban túlnyomórészt rétként emlegetett rész, amelyen akkor egy önálló falut hoztak létre. A város nagysága 74,51 km² volt, határai sem a középkorban, sem a kora újkorban nem változtak.³³ Ott ahol a település határai a Bodroggal érintkeztek, a folyószabályozási munkák néhány helyen megváltoztatták a folyó fő medrét, és a kanyarok átvágása miatt néhány föld a Bodrog bal partjára került, a középkorban azonban ezek a területek mind a jobb parton feküdtek.

Amikor 1261-ben kiállították a város alapítólevelét, sem a vár, sem a város nem épült fel teljesen, ez az alapítólevélnek ama pontjából derül ki, amelyben azokról a vendégekről van szó, akik egy éven belül nem emelnek házat a nekik adott telket. A város település-szerkezetét a rajta keresztülhaladó utak határozták meg.³⁴ Magja a délről észak felé tartó út volt, ami mellett három utca alakult ki. A település központja a piac volt, a hétfői hetivásárok helye. A piactól délre fekvő részeket alsó, az attól északra elterülőket felső résznek nevezték, és minden bizonnyal már a középkorban Al- és Felvég névvel illették őket. A főutca déli szakasza Pataki vagy Alvégi utca volt, az északit pedig Felvégi utcának nevezték. A piac északi végénél a Ronyva felé tartott a Híd utca. Ezen az utcán ment az Alföldről és Patakról érkező út Zemplénbe, majd tovább Ungvárra, erre haladtak azok is, akik, miután átkeltek a Ronyva hídján, észak felé vették útjukat. Sátoraljaújhely tehát egy útelágazásnál alakult ki. A Híd utca végén állt a vámszedő híd. Ezen kívül kisebb hidak, falpallók bizonyára vezettek még a Ronyva fölött, de azok csak helyi használatra szolgáltak. A piac déli végében is volt egy keletre tartó utca, ami Borsiba vezetett, ezt hívták Borsi utcának. A vámhídon keresztül keletre vivő út ugyanis nem vitt be a faluba. A Felvégi utca is fontos út volt, ez vitt Telkibánya és Gönc felé. Nem kapcsolódott a város utcarendszeréhez a pálosok temploma körül kialakult kis városrész.

Az újhelyi vendégek nem tartoztak sem a városkiváltság adományozásakor Magyarországon leggyakoribb délnémet, sem a korábbi korszak vallon telepesei közé. 1307-től kezdve több sátoraljaújhelyi polgár nevét ismerjük. A 14. sz. első feléből származó nevek többsége olyan keresztnév latin alakja, amely semmit nem árul el viselője nemzetiségéről, azonban teljesen megfelel a kor magyarországi névhasználati szokásainak. E nevek nem

³¹ DL 519. (MOL Neoregstrata Acta 752–23)

³² Kubinyi András „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? = Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 1. (2006) 51–61.

³³ Az adatok a hivatalos magyar helységnévtárakból származnak.

³⁴ Tringli István: Hagyományos térszemlélet és az utcafejlődés történeti típusai a régi Sátoraljaújhelyen. (Megjelenés alatt).

utalnak egyértelműen vallon vagy német eredetre, viselőik lehettek magyarok, szlávok (szlovákok vagy lengyelek), németek, vallonok is. A későbbi családnevek jórészt magyar hangzásúak, így valószínű, hogy az újhelyi vendégek többsége a város alapításától kezdve magyar volt. A magyarnak feltételezett nevek mellett két, a 14. sz. első feléből fennmaradt név viselője szláv nyelvű lehetett: egyiküket Szidliknek, másikukat Tót Ivánnak hívták, ők talán szlovákok voltak. A szórványosan előforduló nevek alapján megállapítható, hogy a város lakóinak túlnyomó része a későbbi középkorban is magyar volt. Magyar nevek szerepelnek egy több újhelyi férfit felsoroló 1475-ben kelt oklevélben.³⁵ A középkori eredetű dúllónevek közül csupán az Esztáva szláv eredetű, ezen kívül talán ide sorolhatjuk a 17. század elején említett Vinyiket.³⁶

A város területén a középkor óta öt gabona őrlésére szolgáló malom állt, mindegyikük a Ronyva mellett fekvő vízimalom volt. A középkori malmok ugyanott álltak, ahol az újkoriak, azonosításuk is elvégezhető. A folyásirány szerint az első a plébánia malma volt, ami az újkori pap malomnak felelt meg. A középkori Egyed Mihály majd Rojcsai István malma az újkori Baksi, a középkori Csikós vagy Németi Mihály-féle malom az újkori Hartai-malommal volt azonos. A pálosok malma a kolostor alatt feküdt, az ágostonos malom pedig megegyezett az újkori városi malommal.³⁷ A malmok jövedelmeinek egy részét több birtokos közt osztották meg. Szinte bizonyosan középkori eredetű volt a város négy éves vására, melyeket azonban csak 1570-ban említettek először. Virágvasárnap, Sarlós Boldogasszony, Szent Egyed és Szent Imre napján tartották őket.³⁸ A két utóbbi vásári nap megegyezett a plébánia és pálos templom ünnepével. Az éves vásárokat a város fölötti dombon, a Hecskén tartották.

1401-ben a Perényiek a város lakói számára bírói kiváltságot szereztek a királytól. E szerint az „élelemszerzés céljából” útra induló – azaz speciális céllal kereskedő – újhelyieket nem volt szabad letartóztatni, áruikat lefoglalni, hanem csak uraik és saját bíráik előtt lehetett őket perelni. Hasonló kiváltságleveleket más földesurak is szereztek, igazi jelentősége az volt, hogy a korlátozta a szokásjog által elismert lefoglalás jogát, és annak speciális válfaját a represszáliát. Ennek értelmében, ha bármelyik újhelyi lakos tartozott egy másik város polgárának vagy egy másik földesúr alattvalójának, akkor a hitelező városa vagy földesura bármelyik újhelyi polgárt lefoghatta, áruját pedig zálogjogon mindaddig magánál tarthatta, amíg az adósságot nem egyenlítették ki. Az ilyen kiváltság azonban sohasem biztosított teljes védelmet a hitelezőkkel szemben.³⁹ Az oklevél felsorolta az újhelyiek bíráit is: a bíraskodás legfelső fokán maga a földesúr állt, aki azonban személyesen ritkán hozott ítéletet, azonban az ő nevében ítéleztek beosztottjai, elsősorban a várnagyok, akik az úriszék tárgyalásait vezették. Első fokon azonban a város bírása ítélt a tanáccsal együtt.

A városban levő vámhelyet 1390-ban, az Perényieknek szóló adománylevelében említik először. Minden bizonnyal a Ronyva hídjánál felállított vámról van szó, ahol ekkor már

³⁵ DL 1709, 1759, 1915, 2059, 4164, 4026, DF 223505, 251390.

³⁶ DL 6980; *Dongó Gyárfás Géza*: Sátoralja-Újhely város törvényei a XVII. évszázadban. = AZT 13. (1907.) 91.

³⁷ DL 21935, 14317, 22710, AO II. 101.

³⁸ U et C 95–22.

³⁹ *Tringli István*: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. = Századok 144 (2010). (A továbbiakban: *Tringli* 2010.) 1328; ZsO IV. 2183.

régóta fizettek az utasok az átkelésért. A közeli városok kereskedői gyakran érintették a települést. Bártfa és Sátoraljaújhely kapcsolatai különösen jelentősek voltak. Bártfán és környékén nem termett szőlő, a bártfaiak a bort a középkor végén jelentős részben itt szereztek be. 1495-től kezdve Bártfa városa szőlőket vett és műveltetett az újhelyi hegyeken.⁴⁰

A középkori forrásokban Újhelyet többnyire három szóval jelölték, a *villa*, *civitas* és *oppidum* kifejezésekkel, valószínűleg mindegyik szó mögött magyarul egyszerűen a város szót kell értenünk. A *villa*-t a város alapításától kezdve a 14. sz. első harmadáig használták, utána ez a kifejezés teljesen eltűnt az oklevelekből.⁴¹ A 14. sz. közepétől a század végéig a város neve mellé a *civitas* főnevet tették, így nevezték a várost a városi tanács oklevelei és a külső oklevélírók is.⁴² A város eladományozása után megjelölése azonnal megváltozott. Ettől kezdve a külső oklevelek kiadói szinte kivétel nélkül, következetesen *oppidum*-nak nevezték.⁴³ Az önelnevezés jóval lassabban követte e változást: az újhelyi oklevelek fogalmazói a 15. sz. első harmadáig továbbra is *civitas*-nak titulálták a várost, azután azonban ők is áttértek az *oppidum*ra.⁴⁴ A középkor végén az *oppidum* szó pontos magyar fordítása a mezőváros volt, ami jogi kategóriának is számított. E magyar szót azokra a városokra használták, amelyeket nem vett körbe fal, hanem a város lakott területe után közvetlenül a mezők következtek.

A város saját írásbelisége egy 1349-es oklevéllel kezdődik, a város pecsétjét is ekkor említik először.⁴⁵ Korábban a pataki, majd az újhelyi plébános állított ki hasonló ügyekben okleveleket. A várost a bíró mellett ekkor két esküdt és 12 ún. vén képviselte. A vezető a középkor folyamán többször is átszervezték. 1504-ben említették először a város élén álló személyt főbíróként, ez a tisztségnév a kora újkorban állandósult is.⁴⁶

Forrásaink nem alkalmasak a város középkori társadalmának elemzésére. A város lakóinak összességére használt latin nyelvű terminológia nem volt állandó: kezdetben vendégeknek, majd polgároknak nevezték őket. Csak egy lengyel származású közjegyző használta a lengyel latinságban elterjedt *oppidanus* szót az újhelyiekre, ami szó szerint mezővárosi polgárt jelentett.⁴⁷ Sem ezek, sem pedig a nevek előtt álló, társadalmi hovatartozást jelölő kifejezések azonban nem reprezentálták az egész közösséget, szinte kizárólag a város jobb módú lakóit jelölték: a városi tanács tagjait, illetve pálos kolostorra ingatlant hagyó polgárokat. 1514-ben a város lakói közül talán többen is csatlakoztak a keresztes hadakhoz, akik a két kolostort feldúlták, okleveleiket elpusztították, birtokaikat elfoglalták.⁴⁸

⁴⁰ Gecsényi Lajos: Bártfa város szőlőgazdálkodása 1485-1563. = Agrártörténeti Szemle 8. (1966.) 471; uő. Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV-XVI. század fordulóján. = Uo. 14. (1972.) 345. Fügedi Erik: A bártfai XVI. század eleji bor- és lókvitel néhány kérdése. = Uo. 14. (1972.) 55.

⁴¹ ÁUO IX. 391; Fejér VIII/2. 294.

⁴² Anjoukori okmánytár, szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I-VII. Bp. 1878-1920. (A továbbiakban: AO) V. 258; DL 7084; AO III. 92; Fejér X/1. 610.

⁴³ Krassó III. 219.; DL 22710.

⁴⁴ DL 10880; DL 12793, 67367; DF 217937. További adatok: Gulyás 2008. 59.

⁴⁵ AO V. 258.

⁴⁶ Gulyás 2008. 77 s. kk.

⁴⁷ DL 8797, 16933.

⁴⁸ Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. coll. ed. red. Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi. Bp., 1979. 542; MOL Acta Paulinorum 76 ½-30.

A pálos templom kőből készült orálapja (1501)

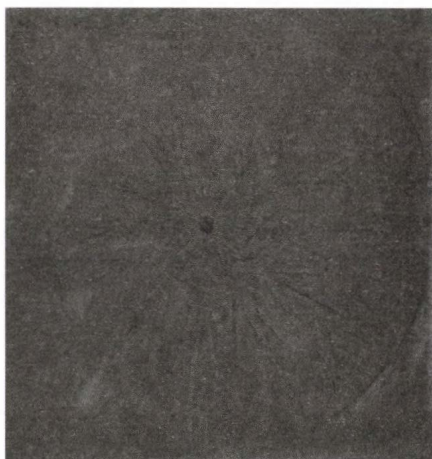
Szigeti Sándor felvétele

Az újhelyi egyházak

A középkori Újhelyen három egyház gondoskodott a hívekről.⁴⁹ A Szent Imre plébániatemplom a piacon állt, kb. a mai templom helyén. Ennek az egyháznak különleges jogai voltak: az egri egyházmegye alól kivett, közvetlenül az esztergomi érsekség alá tartozó plébánia volt. Az újhelyi egyház e jogát a pataki egyháztól örökölte. Patak ugyanis már Újhely alapítása előtt ilyen, ún. *exempt* egyháznak számított, valószínűleg az egész ispánság a pataki plébániának volt alárendelve. A kivételezett helyzet azzal is együtt járt, hogy a plébános maga szedte be a tizedet, és azt teljes egészében megtarthatta. Az újhelyi plébánia kialakítása után a pataki plébános jogai némileg csorbultak, de egészen a reformációig az újhelyi tizedek háromnegyed része továbbra is őt illette meg, az újhelyi papnak be kellett érnie a dézsma negyedével. A plébános munkáját a középkor végén két káplán segítette. Az újhelyi klerikusok ellátását szolgálták a templomban levő oltárokhoz – ezek egy része valószínűleg kápolna volt – tartozó javadalmak, melyek szőlők, szántók kaszálók voltak. A plébánia ismert középkori oltárai említéseik éve szerint így következnek: Zsófia (1468), Szentháromság (1468), angyalok (1506), mindenszentek (1526), Krisztus teste (1527).

A plébános háza a templom közelében volt, ugyanott, ahol ma is áll a parókia. Ennek céljára kétszer akkora telket hasítottak ki, mint amekkorák a normál piaci telkek voltak. 1477-ben említik először az itteni iskolamestert, 1500-ban két újhelyi pap iratkozott be a római Szentlélek-társulatba. A városnak az alapítólevélben biztosított plébánosválasztó joga elenyészett, a városi tanács azonban kisebb ügyekben még a középkor végén is beleszólt a plébánia ügyeibe. E feladattal gondnokokat, korabeli magyar szóval egyházfikat bíztak meg. Először 1509-ben említették őket, akkor hárman voltak, és a templom építésével kapcsolatos pénzügyi teendőket látták el.

A város alapításával közel egy időben két szerzetesközösség jött létre Újhely területén: a pálos és a vilhelmita (később ágostonos) remetéké. A vilhelmita rendnek Magyarországon a 13. században több rendháza volt. A későbbi magyar ágostonos közösségek jelentős része közülük kerülhetett ki. A vilhelmitákat és négy másik remeteközösséget 1256-ban IV. Sándor pápa egyesítette a Szent Ágoston remetéinek rendje, egyszerűen ágostonos remeték neve alatt. A magyar vilhelmita rendházakban egy ideig még megőrizték régi nevüket és valószínűleg saját szokásaikat is. A vilhelmiták, akárcsak a későbbi ágostonosok, csak nevükben voltak remeterend, valójában a koldulórendek között tartjuk számon őket. Az újhelyi rendház lakóit még 1324-ben is vilhelmitáknak nevezték. Ez az említés azonban már csak az eltűnőben levő vilhelmita hagyományt tükrözte vissza: ekkor már valója-

⁴⁹ *Tringli István: Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt. = Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk.: Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. 377-396.*

ban ágostonosok voltak. A vilhelmita kolostor csaknem teljesen bizonyosan királyi alapítású volt. 1325-ben említették először a rendház védőszentjét, Szent István királyt. Templomuk vagy eredetileg is kettős titulusú volt, vagy idővel vette fel a királyszent mellé a Boldogasszony titulust: 1358-ban csak Boldogasszony-kolostornak nevezték, 1418-ban a Perényiek a Boldogasszony patrocínium nevére kérték az ágostonosok számára búcsúengedélyt. Kettős titulusát először 1468-ban említették. A rendház és a hozzá tartozó templom a városnak a dombra kapaszkodó szélén állott, ott ahol a 17. században a Lorántffy Zsuzsanna kastélyt emeltetett. Az ágostonosoknak egy egész utcájuk volt Újhelyen, az ott élők külön bíró fennhatósága alatt éltek. Az 1540-es években még lehetett némi rendi élet a klostrom falai között, mivel az 1540 és 1551 között összeállított ágostonos kolostorjegyzékben a működő rendházak között sorolták fel. Néhány év múlva azonban a kolostor feloszlott, jószágait a reformáció hívévé szegődött földesúr, Perényi Gábor foglalta el.

Az ágostonosokról sokkal kevesebbet tudunk, mint az újhelyi pálosokról, akiknek fennmaradt középkori levéltáruk. Jószágaik közül érdemes kiemelni az Újhely és Patak határán fekvő Oremus-szőlőt, amely a reformáció után az uradalomé lett. A szőlő egykori szerzetes birtokosairól kapta nevét, akiknek azonban elenyészett az emléke, és az Oremus nevet később különbözőképpen magyarázták.

A város legrégebbi egyháza valószínűleg a Szent Egyed kolostor volt. A plébánia és az ágostonos kolostor múltját csak a városalapításig tudjuk visszavezetni, a Szent Egyed klostrom alapítása azonban némileg megelőzhette ezeket. 1312-ben a kolostor remetéi IV. Bélát vezették vissza a közösség birtokainak múltját. A későbbi rendi hagyomány ennek az oklevélnek az alapján már egyértelműen IV. Bélát tette meg a rendház alapítójának. A Szent Egyed kolostor remetéinek első említése 1281-ből származik. Az 1320-as években kezdték őket pálosoknak nevezni. A klostrom remetéi tehát már generációk óta éltek lakhelyükön, amikor a pálos rendbe sorolták őket. A 14. század végétől kezdve az újhelyi kolostor három közeli pálos kolostorral együtt egy körzetet alkotott, amelynek élén az újhelyi vikárius állt. 1434 előtt a templomot átépítették, újrászentelésekor két védőszent oltalma alá helyezték. Megtartották a régi Szent Egyed patrocíniumot, melléje azonban felvették a szeplőtelen Szűz Máriát is. E kettős titulus alatt 1434-ben említették először a templomot, ekkor jegyezték fel róla azt is, hogy újonnan építették. Az új templom oltárára is Szűz Mária került.

Ezután a város mindkét szerzetes rendháza két védőszent oltalma alatt állt. Bár az ágostonosok templomának egyik patrocíniuma is Boldogasszony volt – ráadásul az régebb óta, talán már alapításától fogva viselte e titulust – a középkor végi Újhelyen mégis a pálos templom lett a Boldogasszony-egyház. A mindennapi szóhasználat az ágostonosok templomának Boldogasszony elnevezését elhagyta, a pálos templom esetében pedig csak a Boldogasszony titulust használta. 1469 körül és 1515-ben a templomot és a rendházat újból átépítették. 1515-ben a pataki plébános élete tartamára elengedte a kolostor által neki fizetendő bor-és gabonatedeket. Az 1515-ös újjáépítés talán kapcsolatban állott a keresztesek dúlásával, ami a pálos kolostort sem kerülte el. 1471-ben egyike volt az ország tíz legjelentősebb pálos kolostorának, amelyek búcsúengedélyt kaptak. Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténetében többször említi az újhelyi kolostort. Itt őrizték Szent Pál egyik ereklyéjét. A mohácsi csatába induló utolsó Pálóczi ékköves aranygyűrűjét hagyta

Az egykori pálos kolostor és templom

Szigeti Sándor felvétele, 2011

arra a célra, hogy a szent ujját azzal díszítsék. A templom két középkori kápolnáját ismerjük. A Szent Egyed kápolnáról Gyöngyösi Gergely művében olvashatunk, egy 1515-ben kelt oklevélben pedig a tizenegyezer szűz tiszteletére emelt kápolnát említik.

A kolostor birtokügyeit épségben maradt levéltárának köszönhetően nagyon jól ismerjük.⁵⁰

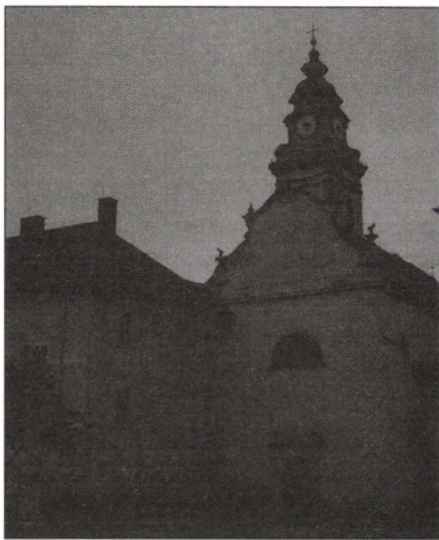
Az újhelyi pálos templom és rendház – azaz a mai piarista templom és rendház – egyike a legépebben fennmaradt pálos kolostoroknak. Évszázadok óta beépített területen fekszik, így régészeti kutatására nem volt lehetőség. A Szent Egyed kolostor a középkori, sőt az újkori város területén kívül állt. Helyzetét pontosan kifejezték azok a reformáció előtti források, melyek többnyire „Újhely melletti” kolostornak nevezték. A kolostor körül feküdt az újkori Barátság, azaz a kolostor legrégebbi belső birtoka, ami talán a középkorban is lakott terület volt.

Az újhelyi egyházak kegyurai a pataki uradalom urai voltak. 1418-ban a Zsigmond király kíséretében a konstanzi zsinaton tartózkodó Perényi Péter búcsúengedélyt kért pataki, újhelyi, szinai és perényi egyházai számára. Mindhárom újhelyi egyház, a plébánia, a pálos és az ágostonos templom látogatói búcsúban részesültek.

Az újhelyi egyházak kegyurai a pataki uradalom urai voltak. 1418-ban a Zsigmond király kíséretében a konstanzi zsinaton tartózkodó Perényi Péter búcsúengedélyt kért pataki, újhelyi, szinai és perényi egyházai számára. Mindhárom újhelyi egyház, a plébánia, a pálos és az ágostonos templom látogatói búcsúban részesültek.

Újhely és Patak

Tanulmányunk vége felé újra vissza kell térni a város alapításához. Itt az ideje, hogy sorra vegyük, milyen szerepe volt az ispánság központjának Újhely létrejöttében. Mint már említettük, semmiféle nyoma nincs annak, hogy 1261 előtt lakott település, vagy települések feküdtek volna Újhely területén. Látszólag csak a Szent Egyed oltalmába ajánlott remetekolostor állott itt akkor, amikor a „sátorelői hospesek” István hercegtől elnyerték kiváltságait. Volt történész, aki ennek alapján úgy gondolta, hogy a pataki ispánság Ronyvaig terjedő része lakatlan volt, és azt csak a 13-14.sz.-ban népesítették be.⁵¹ Nehéz azonban elképzelni, hogy a kora-középkorban szokásos aprófalvas települési viszonyok között egy ilyen kedvező közlekedési adottságokkal rendelkező helyen, ráadásul a korai Árpád-korban sűrűn lakott Bodroghöz közelében ne lett, vagy ne lettek volna e területen lakott helyek.⁵² Patak kiváltságai – ezen egyszerre kell értenünk a település és az egyházak szabadságait – azonban időben megelőzték a újhelyi privilégiumokat. A középkori jogfelfogás szerint új szabadság nem lehetett a meglevő szabadság kárára. Patak tehát szabadságának megszerzésével járt Újhely előtt, ezért találunk öt olyan területet, ahol a városjog

⁵⁰ F. Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15-16. században. = Századok 141. (2007.) 299-351.

⁵¹ Szűcs 1993. 35.

⁵² Valter Ilona: Régészeti adatok a Bodroghöz honfoglalás-kori településtörténetéhez. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 3. (1963.) 131-139.

adományozásakor figyelembe vették Patak már meglevő kiváltságait. A pataki hospesek kiváltságait kétszer is említették az újhelyi városprivilegiumban, a pataki szabadságok mindkét alkalommal mintául szolgáltak az újhelyiek számára. István herceg kiváltságlevele tehát részben a pataki vendégek meglevő jogát adományozta tovább. A korai pataki privilegiumlevél nem maradt ránk, Zsigmond király pataki kiváltságlevele jóval későbbi alkotás.⁵³ Ha az olaszoknak már a 13. század elején volt kiváltságlevelük, minden bizonnyal a patakiak is rendelkeztek hasonlóval. Feltételeztük azt is, hogy a pataki kiváltságokat említő pontig a pataki városprivilegium rendelkezései megegyeztek az újhelyi kiváltságlevélben írottakkal. A városjogokban szokásos jogátadás, jogátvétel történt tehát Újhely kiváltságainak megfogalmazásakor.

A kiváltságlevél második részében a pataki szerzetesek feladatává tették, hogy a várnagy és az újhelyiek közti esetleges vitában tanúskodjanak. Pártatlanságuk miatt esett rájuk a választás. Egyrészt egyházi személyként kívül álltak a világi társadalmon, másrészt patakiak lévén nem húztak volna sem a várnagyhoz, sem pedig az újhelyiekhez. A pataki ferencesek és domonkosok érdekeit vették figyelembe akkor is, amikor Újhelyre vilhelmitákat telepítettek. A két pataki rendház túl közel volt Újhelyhez. Ha itt is Szent Ferenc vagy Szent Domonkos rendjén élő barátok telepedtek volna le, zavarták volna a patakiak koldulási körzetét. A négy koldulórend közül a karmeliták alig terjedtek el Magyarországon, így már csak az időközben ágostonossá lett vilhelmitákat lehetett Újhelyre hozni. A pataki plébánosnak az újhelyi plébánia fölötti jogai korántsem merültek ki a tizedszedésben. Az újhelyi birtokügyeket – legalábbis az egyházakat érintőket – 1336-ig a pataki plébános előtt foglalták írásba. A pataki plébános a két újhelyi kolostor közti perben delegált szentszéki bíró volt, egy újhelyi egyházi ügyben pedig felperesként járt el. Kisebb újhelyi egyházi ügyekben a földesúr őt bízta meg a per elintézésével, és máskor is ítelt ilyen perekben. Az újhelyi plébánost a 14. sz. folyamán több alkalommal a pataki plébános vikáriusának nevezték.

Az újhelyi hétfői vásári nap is a patakihoz alkalmazkodott. A 13. században már meglevő jogi norma volt, hogy egy napi járóföldön belül ugyanazon a napon nem lehetett hetivásárt tartani. Patak vásárának első említését ugyan csak évtizedekkel későbből, 1335-ből ismerjük. Ennek ellenére szinte elképzelhetetlen, hogy Újhelyen előbb volt hetivásár, mint Patakon. A vásári napok egymásutánja is ezt támasztja alá. Patakon szombaton volt hetivásár, ezért tették a melléte fekvő Újhely vásárát a következő munkanapra, hétfőre. A vásárnapi vásár nem ugyan rendkívüli jelenség, de úgy látszik, itt még el akarták ezt kerülni.⁵⁴

A város jelképe

A középkori magyar városok jelképeit elsősorban pecsétjeikről ismerjük. A mezővárosok esetében különösen nehéz címerről beszélni, hiszen aligha festették valaha is szimbólumaikat pajzsra. A pecséteken sokszor mégis pajzsba rendezték el a városi szimbólumokat, ezért aztán nem egészen jogosulatlan mezővárosi címereket sem emlegetni.⁵⁵

⁵³ Gulyás 2008. 30.

⁵⁴ Weisz Boglárka: Vásártartás az Árpád-korban. = Századok 141. (2007.) 888; uő. Vásárok a középkorban. = Századok 144. (2010.) 1452; Tringli 2010. 1329.

⁵⁵ Darvasy Mihály: Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Bp., 1942.

Sátoraljaújhely pecsétje, 1513.⁵⁶

Újhely pecsétjének jelképei ritkák a magyar városi pecsétek között. Fő motívuma egy V betű, mely a város nevének középkori helyesírás szerinti szókezdő betűje. Újhely nevének leggyakoribb írott alakja a középkorban ugyanis *Vyhel* volt. A betű felett egy háromvirágú szőlővessző fekszik, heraldikai szak kifejezéssel élve: lebeg. Az első pecsét körirata: SIGILLVM D·VIHEL +, feloldva *sigillum de Vihel*, azaz „új helyi pecsét”. A későbbi pecsétek évszázadokon keresztül ugyanezt a két motívumot használták. Változás az újkorban történt, amikor már

több pecsétet használtak párhuzamosan. Ekkor a V betű fölé fektetett virágzó szőlővesszőt egy kerek szirmú virágra cserélték, ami nem a betű fölé fektetett, hanem a betű szárai közül nőtt ki. A város nevének szókezdő betűi a felvidéki bányavárosok pecsétjein is előfordulnak, ott azonban csak kiegészítő motívumként. Az újhelyi pecsét azért különleges, mert itt a fő motívum a betű. Különösen szokatlan ez egy túlnyomórészt írástudatlan társadalomban, ahol a pecsét szerepe épp az volt, hogy mindenki számára érthető legyen.

A város legrégebb szimbóluma talán nem is ez volt. Lehetséges, hogy eredetileg egy háromszögletű pajzsban az Árpádok vágásai – ezúttal pólyái – feküdtek, amely fölé virágzó szőlővesszőt fektettek. Ez a motívum megfelelt az Árpádok által alapított királyi városok pecsétjeinek. A pecsétet azonban átalakították: a háromszögletű pajzs közepét kivésték, így alakították ki a V betűt. Az első pecsét lenyomatán a V betű szárain még látszanak a pajzs pólyái. Az Anjouk az Árpádok címereit is használták, a pecsét átalakítása tehát nem a dinasztia váltáskor, hanem akkor történhetett, amikor I. Károly eladományozta a várost. Mivel a város nem volt királyi kézen, a királyi címert sem viselhette pecsétjén, ezért hozták létre kényszermegoldásként a V betűs pecsétet.⁵⁷

⁵⁶ Štátny archiv v Prešove, pobočka Bardejov, Magistrát mesta Bardejov, Missiles 4398. Foto: Štefan Péchy.

⁵⁷ DL 4430, 8612; *Thaly Kálmán*: Öt magyar községi pecsét a XV. és XVII. századból. = Századok 3. (1869.) 65.

GAAL GYÖRGY

Kolozsvár szülöttje, Kassa halottja, a protestánsok védője: Bocskai István

Kolozsvár két uralkodót adott a magyar történelemnek: a legnagyobb királyt és az egyik legnagyobb fejedelmet. Majdnem egy század választja el őket, de szülőházaik közt alig pár lépés van az Óvárban, a város történelmi magjában: egymással srégen szemben fekszenek. Mindketten csak a véletlen szeszélye folytán jöttek épp itt a világra, de azért hálásak voltak a város iránt. A Mátyás-szülőház megőrizte patinás külsejét, s rajta díszes emléktábla tudatja mindenkiel fontosságát. A Bocskai-szülőház eklektikus külseje nem sejteti titkát, de aki belép a kapun, a falba illesztett latin nyelvű emléktáblák, s az újabban melléjük helyezett magyar fordítás nyomán megtudja, hogy a magyar történelem kegyhelyén jár. A ház a 16. század közepén Heltai Gáspáré volt, a kolozsvári szászok prédikátoráé, aki 1550-től nyomdát működtetett a városban, s ebben sokszorosította saját magyar nyelvű szépprózai munkáit is. A ház emeletén lévő helyiségeket ideiglenesen a városi tanács bérelte tőle, hogy a János Zsigmond fejedelem parancsolatára 1556-ban letartóztatott Habsburg-párti főurat, Bocskai Györgyöt itt tartsák őrizetben. Mellette volt felesége is, s itt szülte meg 1557. január 1-jén hatodik gyermeküket, Istvánt, a későbbi fejedelmet.

A bocskói és kismarjai Bocskai család a honfoglaló Boksa nemzetségből eredeztette magát, első ismert őse Simon ispán, akinek a 13. század végén élt Dénes fiától követhetők a nemzedékek. A kismarjai ág megalapítója az a II. György († 1571), akinek az igen előkelő délvidéki főúri családból származó lekcsei Sulyok Krisztinával kötött házassága nyolc gyermeket eredményezett. Közülük Erzsébet Báthori Kristóf fejedelem, Ilona Haller Gábor, Judit losonczy Bánffy Kristóf felesége lett. A három fiú közül István, a fejedelem hercegi rangra emelte a famíliát, de egyikük sem biztosította a folytatást. II. György nagybátya, II. Gergely után is a bárói ág 1672 decemberében V. Istvánnal kihalt.

Bocskai György, az apa a Felső-Tisza vidéken volt középirtokos, Miksa császár-király tanácsosa, majd 1569-ben átpártolt az erdélyiekhez, s János Zsigmond udvarában is fejedelmi tanácsos, kancelláriavezető lesz. Felesége révén sógorság fűzi az egri Dobó Istvánhoz éppúgy, mint Balassa Jánoshoz, a költő apjához. Az ország ekkoriban már három részre szakadozott: Észak- és Nyugat-Magyarország a Habsburgok kezében van, császár-királyok igazgatják. Az ország középső részén a török az úr. Erdély a hozzá tartozó részekkel (Partium) viszont a törökök és németek közt egyensúlyozó fejedelemségként jelenik meg Európa térképén. Az Erdély és a Királyi Magyarország valamint a török fennhatósági területek határán élő főúri családok, mint a Báthoriak, Dobók, Balassák, Rákócziak és a Bocskaiak is mi-

kor pártállásukat meghatározzák, többnyire saját, veszélyeztetett birtokaik helyzetére is tekintettel vannak. A hadseregek azokon gyakran átgázolnak mindent elpusztítva.

Mikor Bocskai István megszületik, Erdélyben János Zsigmond a fejedelem és választott magyar király; a német-római császár és megkoronázott király viszont I. Miksa, aki Prágában tartja udvarát. Miksa és János Zsigmond 1570. augusztus 16-án köti meg a speyeri szerződést, melyben az erdélyi fejedelem lemond a királyi címről, elismeri Miksát királynak, viszont Miksa ezután János Zsigmondot Erdély és a hozzá csatolt részek fejedelmének tekinteti. Ezzel válik véglegessé az Erdélyi Fejedelemség megalakulása.

Az ekkor még Habsburgokhoz hű Bocskai György fiát – az akkori főúri szokások szerint – a királyi udvarba küldi, hogy mindazt megtanulja, amire később egy rangjabeli gyermeknek szüksége lehet, s esetleg maga a császár-király is felfigyeljen rá. Így István gyermekkorra Bécshez és Prágához kötődött. Először udvari apród lehetett, e körben megtanulta az udvari etikettet, a vitézi élet szabályait, s az általános ismeretek legszükségesebb fejezeteit. Aztán bekerülhetett a nemesifjú testőrök közé, ahol már a lovagi életre kellett felkészülnie, s társaival együtt ünnepi alkalmakkor felvonult az uralkodó kíséretében. Nincs nyoma annak, hogy – miként sok kortársa – külföldi egyetemekre ment volna alaposabb műveltség szerzésére, a világ megismerésére. Úgy tűnik, hogy már ekkor a katonai, politikusi pálya lebegett szemei előtt.

Ifjú éveinek első ismert adta: 1576-ban, 19 évesen jelentkezik Erdélyben a fejedelmi udvarban. Mint rokont tárt karokkal fogadják, s éppen nagy esemény szemtanúja lehet. Az 1571 óta uralkodó Báthori István távozik Erdélyből, hogy elfoglalja a lengyel királyi trónt, bátyját, Báthori Kristófot hagyja maga helyett vajdaként a fejedelemség élén. Kristóf felesége Bocskai nővére, úgyhogy a fiatalember előtt megnyílik a politikai pálya. Rögtön be is választják a tizenkét tagú fejedelmi tanácsba. Kristóf vajda még 1581-ben bekövetkezett halála előtt megválasztatja utódául kiskorú fiát, Zsigmondot. Ennek nevelését és az ország ügyeit egy négytagú tanácsra bízzák, amelynek tagja lesz Bocskai. Ekkoriban a fejedelmi címet még Báthori István viseli, s politikai tervei között szerepel egy lengyel-magyar-erdélyi államszövetség létrehozása, mely talán elég erős volna, hogy a törökkel és a némettel szemben is függetlenséget biztosítson. Az Erdélyt európai tényezővé emelő fejedelem 1586-ban hal meg, krakkói temetésén Bocskai képviseli a fejedelmi udvart. Ő különben még 1583 végén megnősült: a szomszédos birtokos, Varkocs Tamás özvegyét, Hagymássy Katát vette el, hatalmas bihari területeket kapva hozományként. A házasságból nem születik gyermek.

Az erdélyi országgyűlés 1588 decemberében a 16 éves Báthori Zsigmondot nagykorúsítja, s miután ígéretet tesz a jezsuiták elűzésére, kezébe adja a fejedelemséget. A fiatal uralkodót eddig főleg a jezsuiták nevelték katolikus szellemben. Beteges természete, állhatatlan jelleme eleve kétséssé teszi rátermettségét a trónra. Uralkodásának kilenc éves időszaka alatt négy alkalommal is lemond. Éppen tapasztalatlansága miatt nagybátyját, Bocskait tekinti – kálvinista hite ellenére – legmegbízhatóbb tanácsosának. Szüksége is van politikai útmutatásra, mert negyedszázadnyi béke után a Habsburg Birodalom és a török Porta újra összekülönbözik Magyarország birtoklása ügyében, s kitör a tizenöt éves háború (1591–1606).

A fejedelemség kulcsa ekkoriban nyugati irányban Várad. Az itteni várat szinte bevehetetlennek tartották. A vár kapitánya a fejedelemség második emberének számított. 1592-ben Báthori Zsigmond mint legmegbízhatóbb hívét, Bocskait nevezi ki váradi kapitánynak, Bihar megye főispánjának. Később az erdélyi katonai főparancsnoki címet is megkapja. Itt Bocskai közlelről ismeri meg a végvári vitézi életet, a törökökkel folytatott kisebb-nagyobb csetepatékat. Az itt töltött hat év alatt válik kiforrott államférfivá. Mint korának gyermeke, ő sem feledkezik meg birtokai állandó gyarapításáról. Rendre a legvagdagabb főurak közé emelkedik. Kialakul meggyőződése, hogy Erdélynek át kell állnia a törökök oldaláról a császárára. Ekkor már 1576-tól I. Rudolf a magyar király s egyben német-római császár. Prágai udvara késő-humanista művelődési és tudományos központ. Ő azonban idegbetegsége és vérbaja miatt nem sokat törődik az államügyekkel, ezeket tanácsosai, s főleg öccse, Mátyás főherceg intézik.

Bocskai meggyőző munkája 1594-ben érik be. Augusztus 17-én sikerül az erdélyi országgyűléssel elfogadtatni a Porta iránti adófizetés felmondását. A törökpárti főurakat rögtön le is tartóztatják, többüket augusztus 30-án Kolozsvár piacán kivégzik. Ezután a fejedelem a politikai irányítást teljesen Bocskaira bízza. Őt küldi 1595 januárjában Prágába, hogy Rudolf császárral szövetséget kössön a török ellen. Ezzel Erdély is belép a tizenöt éves háborúba. Rudolf elismeri Báthorit Erdély fejedelméül utódlási joggal, s egy Habsburg főhercegnőt jelöl ki feleségül. Ez a politikai szempontú házasság aztán igen sok gyötrődést okoz a homoszexuális Zsigmondnak.

Az erdélyi katonai vezetés ettől fogva állandóan tarthat egy átfogó török támadástól. De eleinte még sikereket is elkönnyelhet. 1595 augusztusában visszafoglalják a töröktől Lippa és Jenő kulcsfontosságú várait. Közben Szinán nagyvezér 40 ezer fős sereggel kiindul a függetlenedéssel próbálkozó román fejedelemségek ellen. Várhatóan azok megleckéztetése után Erdély is sorra kerülne. A két fejedelemség Báthori Zsigmondhoz fordul segítségért elismerve az ő fennhatóságát. Zsigmond csak a székelyek harckésztségében reménykedhetik, így szeptember 15-én visszaállítja azok szabadságjogait. A székelyek tényleg hadba vonulnak, s a Bocskai főparancsnoksága alá rendelt csapatok Giurgiunál (Gyurgyevónál) utolérlik a visszavonuló törököket, s fényes győzelmet aratnak. A siker nemzetközi elismerést szerez, de arra is ráébreszti az erdélyieket, hogy nem sok segítséget várhatnak a császáriaktól. A székelyeket pedig becsapják: sietve visszavonják szabadságjogaikat, amiért ezek januárban fellázadnak. Az éppen Prágában tartózkodó Báthori Zsigmond nevében kormányzó Bocskai vezeti a lázadás vérbefojtását, a legkegyetlenebb módszereket alkalmazza: akasztás, karóba húzás, csonkítás. Aki csak teheti, átmenekül Moldvába. „Véres farsang”-ként emlegetik az ekkor történeteket a székely krónikások.

A megdühödött szultán, III. Mohamed 1596 őszén személyesen vezeti hadseregét Magyarország megleckéztetésére. Elfoglalják Egert, s október végén négynapos csatázással az egyesült erdélyi és császári hadakra vereséget mérnek. Zsigmond visszahúzódik Erdélybe, majd 1597 januárjában Bocskai kíséretében Prágába utazik, hogy a császárnak felajánlja lemondását. Egyelőre lebeszélük szándékáról. Az év folyamán azonban minden törökellenes hadi vállalkozás kudarccal végződik. Az év végére megérik lemondási szándéka: december 23-án a rendek értesítése nélkül Báthori lemond a fejedelemségről Rudolf javára, aki bele-

egyezik kínos házassága felbontásába, évjáradékot ígér neki, továbbá Oppeln és Ratibor hercegeit bocsátja rendelkezésére. Sőt még a bíborosi kalap kijárását is felcsillantja.

Bocskaira hárul Erdély és a Magyar Királyság újbóli egyesítése Rudolf uralma alatt. 1598. április 8-án az ő vezetésével esküsznek fel a rendek s utána az erdélyi hadak a császárra. Rudolf Miksa főherceget nevezi ki Erdély kormányzójául, de ő nem tartózkodik itt, helyette császári biztosok (Szuhay István, Istvánffy Miklós, Bartholomeus Petzen) vezetik az ügyeket. A várt katonai segítség pedig egyre késik. Bocskai mind jobban háttérbe szorul, úgyhogy tanácsosnak látja Görgény várába húzódni, s onnan figyelni a fejleményeket. Mikor még abban az évben a váradi kapitányságról is leváltják, rá kell jönnie, hogy mégis csak jobb, ha Erdély önállóan intézi ügyeit. Ő kezdeményezi a terveiben amúgy is csalódott Báthori Zsigmond visszatérését, ami 1598. augusztus 20-án meg is történik. Megint Bocskai lesz az erdélyi politika kulcsembere. Még az év őszén a török ostrom alá fogja Váradot, de kitartó ostrommal sem tudja bevenni. Mindenképpen várható, hogy a következő tavasszal a török megleckézteti a hűtlenné vált Erdélyt. Mikor ez tudatosul Zsigmond fejedelemben, 1599. március 21-én harmadszor is lemond: ezúttal unokatestvére, Báthori András bíboros javára, akit a rendek március 29-én meg is választanak. András fejedelem katolikus létére is törökpárti, s így ellensége Bocskainak is. Míg ez július-augusztusban Prágában tartózkodik, s a következő lépéseket fontolgatja, a fejedelem hűtlenségi pert indít ellene, birtokait elkoboztatja.

Bocskai szerencséjére a bíboros-fejedelem uralma rövid életű. Az Erdélybe betörő Mihály vajda a székelyek támogatásával október 28-án Szeben mellett legyőzi a fejedelmi hadakat, s a menekülő Báthorit a székelyek november 3-án meggyilkolják. Közben már november 1-jén Mihály bevonul Gyulafehérvárra, a fejedelmi palotában üti fel rezidenciáját. Bocskai eleinte figyeli Mihály vajda ténykedéseit, november 2-án seregével Kolozsvárt érinti, majd Gyulafehérvárra érkezve tapasztalnia kell, hogy nem tudja befolyásolni a Havasalföldről érkezett vajda tetteit. Általánossá válik a gátlástalan rablás. Miután Bocskai birtokait is feldúlják, Mihály ellen fordul, s több erdélyi főúrral Giorgio Basta császári tábornagy segítségét kéri. 1600. szeptemberében megbuktatják Mihály vajdát, majd ennek örömeire november 25-én Lécfalván országgyűlést tartanak. Ezen Basta kívánságára kimondják a túlzottan nagy hatalomra szert tett Bocskai száműzetését Erdélyből és birtokai elkobzását. Bocskai visszavonul Biharba, s ott várakozik. Erdély közben az állandó seregmozgások, csatározások színhelye. 1601 elején Bocskai elhatározza, hogy Prágában a császárnál keres igazságot. Ott fogadják is, s közel két évig nem engedik haza. Mellesleg még az erdélyi ügyek tanácsosává is kinevezik. Látnia kell a császári kormányzás csődjét. Minden igyekezete ellenére sem tudja erdélyi birtokait visszaszerezni. Ekkoriban hal meg felesége.

Erdélyben ezalatt Báthori Zsigmond negyedszer is visszatér a trónra: leszámol Mihály vajda híveivel. De rövidesen Mihály Basta császári generálissal szövetkezve legyőzi a fejedelem Székely Mózes vezette csapatait Goroszlónál. Augusztus 19-én Basta meggyilkoltatja Mihály vajdát. 1602 januárjában Rudolf király Bastát az erdélyi császári csapatok főparancsnokául nevezi ki. Az ő nyomására a rendek a június 29-i kolozsvári országgyűlésen hódolatukról biztosítják Rudolfot. Így két hatalmas pólus alakul ki Erdélyben: egyrészt Basta a császári csapatokkal, másrészt Báthori Zsigmond a még megmaradt hadseregével.

Elkerülhetetlen a szembesülés. Július 2-án Báthori vereséget szenved Bastától, s végleg elhagyja Erdélyt. Ezután Basta közel kétéves rémuralma következik. Félreállítására 1603 tavaszán Székely Mózes tesz kísérletet, de maga is a csatatéren pusztul el. Csak 1604 áprilisában vonja ki a császári udvar Bastát Erdélyből, mert ekkor már nincs itt semmilyen ellenálló sereg. Közben a lakosság néhány év alatt felére csökkent a háborús pusztítások, menekülések és hatalmas pestisjárványok miatt.

Az internáltságból 1602 végén bihari birtokaira hazatérő Bocskai mindenütt a pusztulással szembesül, az ország kilátástalan helyzetével. A Prágában tapasztaltak alapján világossá válik előtte, hogy a császár-királynak egyelőre nem a török legyőzése a fő gondja, nincs is hozzá elég ereje, viszont mind türelmetlenebb a protestánsokkal szemben. 1604-ben érlelődik meg benne a gondolat, hogy mégis csak célszerűbb lehet török fennhatósággal visszaállítani a fejedelemséget. Titkos tárgyalásokat kezd a török földön bujdosó erdélyi főurakkal, mindenekelőtt Bethlen Gáborral, akit egy Habsburg-ellenes erdélyi felkelés vezéréül szeretne megnyerni. Bethlenen keresztül a Portával is felveszi a kapcsolatot. Bethlennel folytatott levelezése azonban Belgiojoso gróf kassai császári főkapitány kezébe kerül, aki azonnal Bocskai ellen indul csapataival.

Bocskai választhatná a menekülés útját is, mely egyben vagyona elvesztését jelentené. Ő azonban elég erősnek érezi magát a fegyveres ellenállásra. Sikertül a Belgiojoso seregében szolgáló elég nagyszámú hajdút a maga seregébe átvállítani, főleg annak köszönhetően, hogy ezek is protestánsok. Úgyhogy október 15-én az álmosd-diószegi ütközetben Bocskai megveri a császáriakat, s ezzel kezdetét veszi a Bocskai-féle szabadságharc. Ez volt a magyarság első fegyveres fellépése a Habsburg-uralommal szemben. Kiterjedését a háborús pusztításokon kívül a hűtlenségi perek, a vagyonek kobzások, az ellenreformációs mozgalmak siettettk. A magyarság úgy érezte, hogy Prágától nincs mit remélnie, inkább jöjjön a török fennhatóság. A katonai sikerek azonban főleg a hajdúk felsorakozásának köszönhetőek. Ezek a szabadparashti-kisnemesi sorból származó, földönfutókká vált protestáns emberek Bocskai vezérére találtak, aki hitükben is megvédte őket. Pár hónap alatt 20-25 ezer fős hadsereg verődött össze, melynek egységei mind nyugatabbra portyáztak. November elején már Felső-Magyarország városai is behódoltak. November 11-én Bocatius János főbíró megnyitotta Bocskai előtt Kassa kapuit, s ő itt alakította ki udvarát. Itt fogadta Bethlen Gábort, aki a szultán athnaméját hozta a fejedelmi címmel.

A váratlan fordulattól megdöbben császári udvar Basta tábornagyot vonultatja fel Bocskai ellen. November második felében ugyan Basta két vereséget mér a hajdúkra, de nem tudja megtörni őket, Kassát sem képes bevenni. Úgyhogy Rudolf kénytelen öccsét, Mátyás főherceget Bocskaihoz küldeni egyezkedésre. Mivel az önálló Erdélyt Prága nem akarja elismerni, nem születik egyezség. 1605 áprilisáig tovább folyik a felszabadító hadjárat nyugat felé, a hajdúk eljutnak az Érsekújvár-Léva vonalig. Közben február 16-án Bocskai kiáltványt intéz a közszékelyekhez szabadságjogaik visszaadását ígérve. Erre a Nyárádszeredán összeült erdélyi országgyűlés február 21-én fejedelemmé választja. Április 20-án a magyarországi fölkelt rendek is országgyűlést tartanak Szerencsen, s ezen ugyan csak fejedelmükké választják Bocskait.

A kolozsvári születésű bihari főúr, Erdély és Magyarország fejedelme egyszerre európai tényező lesz. Európa uralkodóihoz intéz kiáltványt, amelyben megindokolja fellépését. Hatalmát igyekszik diplomáciai úton is elismertetni. Szövetségre lép Moldva és Havasalföld vajdáival. A török hol aktívan, hol passzívan támogatja törekvéseit. Néhol hadsereggel is segíti. Bocskai csak kemény kézzel tudja összetartani minduntalan portyázni vágyó, indokolatlanul is pusztító hajdúit. Nem egy főemberüket kénytelen példásan megbüntetni. Homonnai Drugeth Bálint, a seregek főparancsnoka októberben beveszi Érsekújvárt, Rhédey Ferenc generális Pozsonyt, Némethi Gergely Sopront ostromolja sikertelenül. Visszont sikerül elfoglalni Szatmárt. Augusztusban maga Bocskai vezeti az erdélyi hadjáratot: kikerülve a bevehetetlen Váradot, augusztus 12-én bevonul Kolozsvárra, majd augusztus 27-én érkezik Medgyesre. Szeptember 9-én megfutamítja a császári helyőrséget Segesvárról, s ezzel lehetetlenné teszi a szászok ellenállását. Úgyhogy 14-én mindhárom nemzet akarásával iktatják be Medgyesre a fejedelmi székbe. Maga helyett Rákóczi Zsigmondot hagyva kormányzóul visszatér Kassára.

1605. november 11-én a török nagyvezér, Lalla Mehmed Pestre hívja Bocskait, s ott a szultán nevében királlyá nyilvánítja: átadja neki a drágakövekkel díszített zárt aranykoronát, díszkardot, királyi jogart és zászlót. Bocskai sem a királyi címet, sem a felségjelvényeket nem használja, az utóbbiak pár év múlva a bécsi udvar kincstárába kerülnek. A Bocskai-korona fogalommal válik. A szultán azt tervezte, hogy Bocskai alatt egyesítse Erdélyt és Magyarországot. A király-fejedelem visszatérve Kassára még nagyobb tekintéllyel készíthette elő a császári udvarral folytatandó béketárgyalásokat. A november 24-i korponai országgyűlés határozza meg a béketárgyalások megkezdéséről, ezek egy fél évig elhúzódnak. 1606. június 23-án születik meg a bécsi béke néven ismert kompromisszum.

A Bécsben aláírt békekötés leglényegesebb eleme, az Erdélyi Fejedelemség visszaállítása, elismertetése, sőt határvonalának nyugatabbra tolása. A Partiumon kívül még Ugocsa, Szatmár és Bereg megyéket, sőt Tokaj várát is megkapja Bocskai, igaz, ezek halála után a császárra szállnak. Garantálják a rendi jogokat, a felkelők büntetlenségét, biztosítják a vallásszabadságot, elismerik Bocskai birtokadományait. A békekötést a cseh-morva és osztrák rendeknek is el kell fogadniuk, csak ezután kerül rá szeptember 23-án Bocskai aláírása. Közben a fejedelem meghálálja a hajdúknak kitartásukat: mintegy tízezer családot telepít le Hajdú és Bihar vármegyékben jórészt saját elnéptelenedett birtokaira 1605 decemberében és 1606 szeptemberében. A székelyekéhez hasonló kollektív nemességet is adományoz nekik, de cserében fegyveres hűséggel tartoznak a fejedelemnek. A hajdúk főkapitányának még a rendi gyűlésben is helyet biztosít. Az udvar Bocskait a békekötés aláírása előtt, szeptember 14-én birodalmi hercegi rangra emeli. Még 1606 novemberében sor kerül a zsitvatoroki béke aláírására is. Ebben a Habsburgok és a törökök lezárják a tizenöt éves háborút, s 20 évre békét fogadnak: a pillanatnyi hadi helyzetnek megfelelő állapotot rögzítik.

Ekkor már Bocskai egészségi állapota igen gyorsan romlik. December 17-én lediktálja végrendeletét: az erdélyi fejedelemség megtartásának fontosságát hangsúlyozza, s Homonnai Drugeth Bálintot jelöli meg utódául a fejedelmi székben. 1606. december 29-én végez vele a veseelégtelenség okozta vízkórság 49 éves korában. Akkoriban inkább mérgezésre gondoltak, úgyhogy a gyanúsított Kátai Mihály kancellárt Bocskai katonái minden

kivizsgálás nélkül felkoncolják. A fejedelmet először a kassai nagytemplomban ravatalozzák fel, majd Gyulafehérvárra viszik, de közben Kolozsvárt is megadják a végtisztességet.

A naplóíró kolozsvári polgár, Segesvári Bálint így rögzíti az eseményeket: „1607. 1-ma Februarii: Indultak meg az megholt fejedelemmel, Bocskai Istvánnal Kassáról. 17-ma Februarii. Hozták Kolozsvárra az holttestet szép ceremóniával, szép fekete hadakkal: gyalogokkal, lovagokkal vivén az nagy templomba szép három bársonyászlókkal. 18. Februarii: Tőnek az maga papjai szép prédikációkat, és mindennek szabad volt az holttest mellé menni: látni és siratni. 19. Februarii: Olvasák meg az Bocskai István testamentumát az koporsó mellett, az nagy templomban, minden ember hallatára; kérvén mind kicsinytől fogva nagyig bocsánatot, ha mit vétett ellenek, és oktatván az egész országot, mint szeressék egymást Magyarországgal egyetemben. Szép áldásokkal azután elvivén és késérvén az városbeliekkel majd Békás patakig; ott szép áldásokkal és sírván búcsút vevén az előttük járók, zokogván és sírván mind férfi s asszonyi állat, elválnak egymástól. Holt pedig meg 51 esztendő s korában, regnált csak kevésel többet egy esztendőnél. 22 Februarii. Temették el Gyulafehérvárra”. Az életkort illetően tévedett Segesvári. Még a temetési menet Kolozsvárra érkezése előtt az itt összeült országgyűlés megválasztja az új fejedelmet: nem a Bocskai által ajánlott Homonnait, hanem az addigi kormányzót, Rákóczi Zsigmondot. Ő aztán egy év múlva lemond Báthori Gábor javára.

Bocskai megítélése mindmáig ellentmondásos, akárcsak egyénisége. Habsburg-bárátból Habsburg-ellenessé lett, majd felismerte a török és német közötti egyensúlyozó politika szükségességét, egyedül járható útját. Gyakorlati politikus volt, aki nem érzelmei, hanem a lehetőségek függvényében hozta meg döntéseit. Személyi érdekeiről, vagyona gyarapításáról soha sem feledkezett meg, a szolgálatokat viszont meg tudta hálálni. Céljai érdekében nem riadt vissza a tömeges öldökléstől, ellenfelei kivégeztetésétől sem. A protestánsok a vallásszabadság hőseinek tekintik. A történészek egy része az Erdélyi Fejedelemség újra-feltámasztójaként dicsőíti, de vannak, akik úgy vélik, hogy hadakozásai egy századdal meghosszabbították a török uralmát Magyarországon. Újabban felfedezték levélíróként is. Több mint 300 magyar és latinra fordított levele maradt fenn, jórészt politikai tartalommal. Célratörő, néha nyers, tisztán magyaros nyelve a kor prózairodalmában is helyet biztosít neki.¹

Emlékét még élete idején megörökítették szülőházán. Segesvári Bálint 1606. október 25-én írta naplójába: „Csinálták fel az Bocskai uram címerét az Eppel János háza falára”. Eppel János szász unitárius pap volt, s felesége, Heltai Gáspár lánya révén lett a ház tulajdonosa. A házat később a gróf Teleki, majd a gróf Bethlen családok birtokolják, s ismételten átépítik, szolgál postahivatalként, egy időben a rajta lévő szarvast ábrázoló festmény miatt Szarvas-házként is emlegetik. A kommunizmus idején tanártovábbképző intézet,

¹ IRODALOM: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. II. köt. Pest, 1858. 128–135. - Kolozsvár leírása 1734-ből. Szerkesztették: Páter Pál, idősb Pataki István, Gyergyai Pál tanácsosok és Füzéri György, a város főlesküdt jegyzője. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Márkos Albert. Kolozsvár, 1944. - Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981. - Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1606-ig. Bp., 1987. - Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606–1654). In: Kolozsvári emlékirók. Bukarest, 1990. 136–172. - Bocskai István: Levelek. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította: Benda Kálmán. Bp.–Bukarest, 1992. - Benda Kálmán: Bocskai István. Bp. 1993. - Benda Kálmán: Bocskai István (1557–1606). In: Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből. Szerkesztő: Rácz Árpád. Bp., 2002. 86–88.

könyvkiadó, statisztikai hivatal székel itt. Végül banknak utalják ki, s miután a bank csődbe jut, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem részére sikerül a házat megvásárolni. Hosszas átalakítás után 2003. június 6-án adják használatba. Szerencsére az 1817-es átépítéskor a kapu alá elhelyezett emléktáblák megőrződtek, csak a Bocskai-címert helyezték át legutóbb az egyik tanterembe. A kapualj bal oldalán három tábla közül az első, féloszlopoktól közrefogott, s az oszlopfőkbe az 1606-os évszámot befoglaló tábla szövege a fejedelem itteni születéséről tudósít, s arról, hogy ez pénteki napon történt, s élete jelentős eseményei pénteken történtek, amit Bocaius János, Bocskai kassai titkárának alábbi dicsverse is megörökít. A verset tartalmazó kettős tábla most oldalt következik, s rajta a körülményesen fogalmazott latin vers, mely Márkos Albert költői fordításában így hangzik:

*Vénusznak ragyogó csillagzata, isteni sugár,
A napnak szerető hírnöke és követe!
Védszentem te, neked mily köszönettel adózom?
Hogy rám szent napodon halmozol annyi kegyet.
Hajnali fényednél születém e világra Kolozsvárt,
Ott, hol atyám akkor bús rabigába' nyögött.
Védte előbb bátran s igazán Bécs álnoki házáat,
S osztrák hálával néki ez így fizetett!
Akkor is ott voltál, amikor rajtuk bosszút álltam,
S váramból sugarad verte ki ellenimet.
Lám, a gonosz talián fondorlata cselet vete nekem,
Mert az olasz haza őt erre nevelte csupán.
Mindig híve valánk Bécsnek magam is s az atyám is,
Hűségünkre tanunk fönt a magasban az Ég.
Hívjam-e föl tanuként császárunk és a világot?
Mennyire méltatlan volt a jutalmam ezért!
Ügünk s fegyvereink Petzen diadalmat ülének,
Pénteki nap tőlünk földre lesújtva hevert.
Most sem szűne bosszum, Belgjósó megfutamítva
Engede és Kassa hódola pénteki nap.
Ámde tovább ragyogott énrám a szerencse s Eperjes
Megnyitá néküink pénteki nap kapuit.
Pénteki nap küldé törökök császára a zászlót,
Nagy tisztességgel, és az arany buzogányt.
Pénteki nap csaptunk Edelénynél Básta hadára,
Amikoron vesztett ottan ezer katonát.
Kétszer négyszázat veszítél, Bucheim, te csatádban;
Pénteki nap nyertem akkor is én a babért.
Majd Kővár meredek, nagy erős bástyája omolt le
Győztes seregem előtt, újra a pénteki nap.
Hódola Szathmár is, kit nem tuda senki lebírni,
Megnyíltak kapui, s túszt ada pénteki nap.*

Most azután ismét a szerencse reám mosolyogván,
 Dicsően belevém pénteki nap Füleket.
 S ím, leverém Kolonics seregét, gyalogost s lovast is
 Pénteki nap Sebesen, a Kelemen mezején.
 Majd negyed ízben ütök Bástára vitéz seregemmel,
 Úgyhogy sírva futott pénteki nap kifelé.
 Elmenekült innen, de hamar megszálla Pozsonynál,
 Pénteken ám ezt is lángba börttja hadam.

*

Még ezután se tudott szóhoz sem jutni a német,
 Trencsén vára magát pénteki nap megadá.
 Dengelegim vezetése alatt a morvai síkon
 Öldöklés nagy esett, újra a pénteki nap.
 Szülővárosom is, hogy a díszes polcra emeljen,
 Pénteki nap nyújtá a fejedelmi jogart
 És hogy az ellenség később kiűrtti Segesvárt,
 Pénteki nap végleg megszabadult a haza.
 Az új püspöki ház péntek nap az érseki bíbort
 Béveszi, s dicsőség szálla ezért le reám.
 Jobbját nyújtja az Ég, s Husztnak várába bemegyek,
 Ó, de minő ragyogó pénteki nap vala ez!
 Majd a Vezér török úr, dicső császára nevében
 Pénteki nap küldé nekem a szép koronát.
 Erdély visszakapott mindent, hogy a dévai várat
 Végre a németiség pénteki nap megadá.
 Majd a murányi, egekbe szökő, zord sziklai várat
 Áldott pénteki nap adja kezembe legott.
 És ha a pénteki nap végtére megadja Tokajt is,
 Minden ohajtásom teljesedésbe megyen.

Dicséret a pénteki napra

Áldott pénteki nap, légy áldott százszor, ezerszer!
 Vajj' tud-e méltóképp zengeni hálaszavam?
 Légy üdvöz te dicső, páratlan drága napom, te,
 Mert te az éltem örök s isteni ünnepe léssz.
 Fényednek vezetése alatt sikerült hadakoznom,
 Add, hogy ezentúl is győzzön e hősi acél!

A harmadik tábla versikéje három istennő párbeszédét örökíti meg a fejedelemről: Junó, Minerva (Pallasz Athéné) és Vénusz vitatkozik, hogy melyikük tekintheti fiának Bocskait. Most az Óvári Zoltánról elnevezett tanteremben látható Bocskai körbe foglalt barokkos fejedelmi címere: a szív pajzsában ülő, jobb lábában nyílve szőrt tartó oroszlánt farkába harapó kígyó övezi. A négyelt pajzsban Magyarország és Erdély címerének motí-

vumai kombinálódnak, arra utalva, hogy viselőjét mindkét ország fejedelmévé választották. A legutóbbi renováláskor helyezték el a lépcsőház első emeleti fordulójánál a Bocskai István Hagyományőrző Egyesület 2001-ben készített, eredetileg a ház homlokzatára szánt portrész-címeres emléktábláját. 2006. október 10-én, a Bocskai-ünnepségek alkalmával a lépcsőközben a fejedelem Berek Lajos megmintázta mellszobrát avatták fel.

Kolozsvár tanácsa 1899 áprilisában, mikor a város utcáinak egy részét történelmi személyiségekről nevezik el, a szülőház melletti óvári kis utcát – mely addig Torony utcaként volt ismeretes – Bocskairól nevezte el. 1906-ban is megemlékezett a tanács a Bocskai-évfordulóról: a korábbi Trencsin, majd EMKE tér nevét Bocskai térre változtatta. Mindkettő 1920-ig viselte e nevet, a teret a város magyarsága máig így emlegeti (jelenleg Avram Iancu tér). Az utcának 1941 januárjában visszaadták Bocskai nevét, de az csak 1948 januárjáig maradt a névtáblán (jelenleg Sextil Pușcariu utca). A Bocskai tér sarkán áll az egykori Református Teológiai Fakultás, a mai Protestáns Teológiai Intézet 1895-ben emelt saroképülete. Ennek dísztermébe, a szószerk két oldalára a két nagy református fejedelem, Bocskai István és Bethlen Gábor egész alakos portréját helyezték.

Erdélyben még Nyárádszeredán ápolják Bocskai emlékét. A református templom előtt a Főtéren állították fel a Horváth Géza marosvásárhelyi szobrászművész készítette mellszobrot a következő felirattal: „Itt választották / Erdély fejedelmévé / Bocskay Istvánt / 1605. febr. 21.” A talapzat hátulján: „E szobrot emelte / a hálás székely nép / a bécsi béke / 300. évfordulóján / 1906. jún. 23.” A szobor története igen hányatottan alakult. 1924-ben a román hatóságok leszedették a szobrot, s azt a templomba menekítették, majd onnan 1933-ban beszállították a kolozsvári teológia épületébe. A bécsi döntést követően 1940 végén négy évre visszakerült a szobor eredeti helyére, aztán újra a szeredai templomban őrizték 1997. július 22-ig, amikor ismét eredeti talapzatán leplezhették le.

2006. június 3-án Nagyszalontán, a hajdúk ottani letelepítésének 300. évfordulóján Bocskait felidézõ, Deák Árpád alkotta emlékművet lepleztek le. (A magyarországi Bocskai-szobrok közül megemlítjük a budapesti Millenniumi emlékművön láthatót, a hajdúvárosok majd mindegyikében található valamilyen Bocskai-emlékmű.)

Bocskai nemzetközi hírnevét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a reformáció genfi emlékművén megörökített tíz személy között ott találjuk az ő szobrát is. Az emlékművet megpillantva írja Illyés Gyula:

*Száznegyvenhármát léptem; ez a hossza
az emlékműnek. Hírnök, ki megölt
milliók végső tisztelgését hozza,
úgy mentem el a szoborsor előtt.
Kálvin, Knox, Farel, Béza! S bika-fővel
a hadrakelt hit zord hadnagyai,
a Vilmosok! és Coligny és Cromwell
– ők néztek rám – s a baltás Bocskay!...
Hátrálnom kellett közelükből: mindet
nem fogta össze csak messzibb tekintet.*

(A reformáció genfi emlékműve előtt)

DIÓSZEGI GYÖRGY – DIÓSZEGI KRISZTINA

A Rákócziak hegyaljai szőlőbirtokai és a görög kereskedők (1631–1711)

„Tokaj szőlővesszein nektárt csepegtetél”
(Kölcsey Ferenc: Himnusz)

300 éve ért véget a dicsőséges Rákóczi-szabadságharc. A kuruc bátorság és a Rákóczi-család önfeláldozó magatartása volt a helytállás alapja. Ám minden szabadságharc egyben gazdasági harc is: a Rákócziak hegyaljai szőlőbirtokainak évtizedes tudatos fejlesztése, és az ott termett aszú (mint folyékony arany) távolsági kereskedelmének gyors megteremtése jelentette a küzdelem egyik jelentős pénzügyi hátterét a XVIII. század elején.

A tárgyalandó korszak datálásának magyarázataként talán azt érdemes rögzíteni, hogy Balassa Iván és Zelenák István kutatása szerint az aszúkészítésnek vannak a XVII. század előtti adatai is, vagyis valószínűleg nem Szepesi Laczkó Máté volt az aszú „felfedezője”. Zelenák István tokaji tanár és történész a sátoraljaújhelyi levéltárban a 2000. évben lelte föl Garay Máté tokaji nagybirtokos 1571-ben kelt végrendeletét, amelyben „*az Tokai Pinczében lévő, Hetven Hordó és ötvenkettő áttalag Asszú szőlő borok*”-ról rendelkezett. Ugyanakkor az vitathatatlan, hogy 1631 húsvétján bortörténelmi jelentőségű eseményre került sor: Szepesi Laczkó Máté (1576–1632) református lelkész, a fejedelmi udvar papja a sátoraljaújhelyi Oremus-dűlő szőlőjéből készült aszúborral kedveskedett I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony számára. Ettől kezdve az aszú máig ható kereskedelmi értéké is vált! 1711 pedig azért korszakhatár, mert az akkor megkötött szatmári béke a Rákóczi-szabadságharc végét jelentette. De a Rákóczi-család, és különösen II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmünk emléke sosem halványuló üzenet bármely kor magyarságának.

A Rákócziak Tokaj-Hegyalját érintő gazdasági tevékenységének, és az ebben komoly szerepet kapó görög kereskedői minőségnek az igazi eredményei a XVIII. században értek be: erre tekintettel érdemes áttekinteni a Rákócziaknak a XVII. század folyamán megvalósított hegyaljai birtokpolitikáját, melyben alapvetően fontos szerepet szántak a kor görög kereskedőinek, melynek különösen a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) idején volt igen jelentős szerepe.

Az első magyarországi görög diaszpóra a török hódítás következményeként jött létre. 1453-ban a törökök elfoglalták Bizáncot; ezután nagyon sok görög ortodox hagyta el szülőföldjét, s így természetes, hogy a XV. század végétől kezdve a görögök egyre növekvő számban jelentek meg a magyar területeken is. Erdély kereskedelmében már a XVI. századtól kezdve egyre nagyobb szerepet játszottak a görögök. Jelentőségüket jól mutatja, hogy a

XVII. században még a fejedelmi udvarnak is szállítottak. E jelenség még vallástörténeti folyamatokat is beindított: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (történelmi jövőben gondolkodó államférfiként) megkísérelte a protestantizmus és a görögkeleti egyház közötti közeledést létrehozni. Jó kapcsolata alakult ki ennek keretében Lukaris Cyrill konstantinápolyi pátriárkával, aki rokonszenvezett a református hitvallással.¹ 1636-ban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem privilégiumban részesítette a görög kereskedőket: Gyulafehérvár és Brassó görög kompániáinak bizonyos irányítói-igazságszolgáltatási jogköre volt, de a társaság által nyújtott jogszolgáltatás nem lehetett ellentétes az ország bevett törvényeivel. 1643-ban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 2000 forint lefizetése esetén pedig még szabad bejövotelt is engedélyezett a görög kereskedőknek.² A XVII. század elején majd 300 görög élt Erdélyben. Nagyszebenben ekkoriban már több mint száz görög űzte a kereskedést, melynek keretében a higanykereskedelmet szinte teljességében uralták. 1673-ban a szebeni görög compánia bírása Páter János volt. Páter: igen gazdag görög kereskedőként, a csíki vashámorok bérlőjeként, harmincadbérlőként és a sóaknák bérlőjeként igen sikeresen tevékenykedett. 1674-ben a szebeni görög compánia bírása Kis Tódor; 1685-ben pedig Görög Pál; míg a fogarasi görögök bírása 1686-ban Görög Demeter volt.³ A görög kereskedők Brassóban vászonkészítéssel és gyapjuszövéssel foglalkoztak. A XVII-XVIII. századi görög kereskedők a magyarországi kereskedelmi térhódításuk, és az ebből adódó egyéni és közösségi gazdagodásuk során összességében igen komoly értékteremtő gazdasági-kereskedelmi tényezőként voltak jelen Magyarország történelmében. A görögök a borkereskedelemben különösen fontos szerepet vívtak ki: ennek igazi komoly térsége Tokaj és környéke volt. Ennek a folyamatnak az igazi megteremtői a Rákócziak voltak.

A magyar bortörténelem súlyos korszaka volt a XVI. század: elpusztultak az ősi szőlőterületek (különösen fájdalmas volt a kiváló szerémségi bor hiánya), ráadásul 1565-től a Habsburgok olyan súlyos vámkorlátlót állítottak a magyar bor kereskedelme elé, ami alól csak Sopron, Ruszt és Pozsony szőlőterületein előállított bor jelentett kivételt. Lengyelország felé volt csak nyitva a szállítás. A Rákóczi család komoly szőlőterületet birtokolt Hegyalján majd 100 éven át: 1616-tól egészen 1711-ig folyamatos és jelentős volt a földbirtoklásuk. I. Rákóczi György fejedelem (1631–1648) birtokainak gazdasági iratai között már az 1635. évi március 1-jén felvett sárospataki uradalom inventáriumában szerepelnek aszúbor készletek hordószámra, a pataki vár pincéjében: ez azt bizonyítja, hogy már 1635 előtt készítették aszúborokat nagyobb mennyiségben is.⁴

Az 1630-ban fejedelemmé választott I. Rákóczi György folyamatosan növelte a szőlőbirtokait, hogy ezáltal már nagybirtokosként a hegyaljai borkereskedelem irányítója legyen. 1644-ben megszerezte a legkiválóbb tokaj-hegyaljai szőlőbirtokot, a tokaji „Hétszőlő”-t. Ügyességével és gazdasági érzékével, előrelátásával mintegy 70 évre biztosította a Rákóczi-

¹ Makay Miklós: Ökumenikus kiskaté Bp., 1941. 10.

² Sonnevend Péter: A tokaji görög kereskedelmi társaság belső rendje és 1801-ben elrendelt feloszlata. = Kisebbségkutatás. 1. 1991/1992. 4. 400.; Kerekes György: A kassai kereskedők életéből harmadfél század 1687-1913. Bp., 1913. 87.

³ Szádeczky Béla (szerk.): I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I. kötet Bornemisza Anna gazdasági napló (1667-1690). Bp., 1911. 219., 220., 657.

⁴ Makkai László (szerk.): I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648). Bp., 1954.

család kizárólagos egyeduralmi helyzetét a hegyaljai szőlő- és bortermelésben, és ezáltal borkereskedelem hasznában is. Előrelátó gazdaságpolitikusként az ő kezdeményezésére 1641 tavaszán rögzítették írásban a ma már történelminek nevezett Tokaj-Hegyalja gazdasági és földrajzi egységét, mint szabályozott borvidéket: megszabták azt, hogy melyik helységek tartoznak e térségbe, előírták a szőlőtelepítések, a szőlőben végzett munkák, a szüretelés, a borkészítés alapvető minőségi szabályait, sőt a kereskedelem módjait is meghatározták. Az aszú szemek elkülönítése, a belőlük való borkészítés a hegyaljai városok alapvető és fontos szempontja volt: az 1655. évi az országgyűlésen a 79. articulus rögzítette az aszú forgalmazásra vonatkozó szabályozást.

A görögök betelepülése a Felvidékre, majd ezt követően a Hegyaljára, főként Tokajba, három egymást erősítő folyamat mentén zajlott. Első komolyabb felvidéki jelenlétüket mutatja az, hogy 1640-ben a kassai céhek (szabók, gombkötők, csizmadia) számos alkalommal tiltakoztak a görögök ellen. Voltak olyan görög kereskedők is, akik polgárjogért folyamodtak Kassán. 1663-ban Kassa külvárosában már papjuk is volt a görögöknek.⁵ Kassa még ebben az évben kitiltotta a görög kereskedőket a városból.⁶ Ennek oka az volt, hogy a XVII. század közepétől erős kereskedelmi vetélytársat jelentettek Kassán a görögök: a városi jegyzőkönyvek és a tilalmazások könyve számos bejegyzése tanúskodik erről. Kassán 1660-tól Görög Demeter, Görög István, Görög Péter, Karácsonyi János és Karácsonyi Tamás görög kereskedő működése ismert.⁷ A fenti (eredetileg Kassán megtelepedni kívánó) görög kereskedők a XVII. század utolsó harmadában már leginkább Tokajban élnek. A Görög-család tagjai közül Görög István fia, Görög Demeter is adófizető volt már az 1673-92. években Tokajban.⁸ A XVII. század közepétől a törökökkel szembeni küzdelem, az utolsó harmadtól kezdődően a Habsburgokkal folytatott háborúk, a pestisjárványok a hegyaljai népesség csökkenéséhez, a hegyaljai szőlőművelés hanyatlásához vezettek. Bártfa, Kisszeben, Eperjes, Lőcse és Kassa borkereskedelmi bevételi forrásai sorra elapadtak, és ez súlyos gazdasági hanyatlást eredményezett. Az első ismert görög Tokajban (akinek neve előfordul a város tanácsülési jegyzőkönyvében) 1651-ben Görög Albert volt.⁹

A magyar gazdasági környezet igen nehéz volt: a felvidéki városok és Hegyalja kereskedelmi rendszerét kedvezőtlenül érintette a hegyaljai szőlők túlzott megadóztatása is. Ilyen körülmények között a szabad királyi városok polgárai nem jelenthettek valódi versenytársat az ekkoriban már nagyobb számban feltűnő görög kereskedők számára. Tokaj tekintetében megállapítható, hogy a legtöbb itteni görög család eredetileg a görög Szervia és Kozani városokból származott. A tokaji görög Papademos Charis-család tagjai a XIX. században a charisi Szerviczky nevet viselték: első magyarországi görög ősük már 1658-ban nemesi címmel bírt. Egy 1658 januárjában Tokajban keltezett görögkeleti egyházi anyakönyvi bejegyzés szerint Pater György volt itt a tokaji görög pap: ezen okirat egy Emanuel nevű görög

⁵ Kerekes György i. m. 87.

⁶ Petri Edit: A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. = Cumania III. Historia Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei. Szerkesztő Horváth Attila. Kecskemét, 1975. 48.

⁷ Kerekes György: Görögök Kassán a XVII. században. = Századok, 1911. 368.

⁸ Sasvári László: A Tokaj térségében élt görögök (és rácok) nyelvi emlékei. ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 20. Bp., 1976. 27.

⁹ Sasvári László: Görög kereskedők Tokajban. = Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek néprajzából 4. Sorozatszerkesztő Eperjessy Ernő. Bp., 2002. 150.

gyermek keresztelőllevele, akinek görög szülei nemes Papademos Charis és Helena voltak. Megítélésünk szerint a fenti hegyaljai betelepülési folyamatot erősítette, hogy 1660 augusztusában a törökök elfoglalták Nagyváradot. Az itteni görög kereskedőknek ekkor új kereskedelmi területeket, központokat kellett kialakítaniuk. A görögök egy része pedig ekkoriban kerülhetett Hegyalja térségébe. Két fontos kereskedelmi útvonal volt ugyanis Lengyelország felé: a Nagyvárad-Tokaj útvonal után az egyik a Tarcál, Mád, Tállya, Szántó, Vizsoly (Hernád-völgy), Hidasnémeti, Kassa; míg a másik a Tokaj, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Sárospatak, Sátoraljaújhely településeken át vezetett.

A harmadik komolyabb betelepülés a Debrecen-Szatmárnémeti-Tokaj útvonal volt. A kereskedelmi verseny egyik fontos területe volt Debrecen, ahol a helybeli kereskedők védelme érdekében görögök le sem telepedhettek. 1618-ból való az első olyan adat, amely a görögök kereskedelmi tevékenységét, árusítási idejét szabályozta a debreceni vásáron. Ezért választották azután a görögök már a XVIII. század folyamán Bihardiószeget az egyik székhelyüknek. Egy 1685-ben kelt szerződés tanúsága szerint a görögök felső-magyarországi bírái közé tartoztak: Tódor István, Görög András és Kondorossy János.¹⁰ A görög Kondorossy család Tokajban igen jelentős volt a XVIII. században. Az 1699-ben megkötött karlócai béke szabályozta a török alattvalók kereskedelmi tevékenységét a Habsburg monarchiában: mindkét fél részére biztosította a szabad kereskedés lehetőségét. A tranzitvám továbbra is 3 % volt, de az útlevéllal ellátott kereskedőknek Magyarországon nem kellett harmincadot fizetniük.¹¹ A karlócai béke után az oszmán és a Habsburg birodalom igyekezett az alattvalóinak a kereskedését is szabályozni. A Habsburgok a török piacon akarták eladni az áruikat, ezt a munkát pedig a görögök végezték. Tevékenységük az Alföld egy részére összpontosult, amelynek Kecskemét lett az egyik központja. A török kiűzése után a görög kereskedőknek nem voltak riválisaik. Magyarországon leginkább a Hegyalján, az Erdéllyel határos területeken, a Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon telepedtek meg: földrajzi elhelyezkedésük okán a görög kereskedői tevékenység a Rákóczi-kor fontos vizsgálandó tényezője.

A harmadik görög betelepülési mozzanat Hegyaljára valójában a debreceni görög kereskedelmi kompánia sorsával függött össze. A debreceni görög kereskedők 1690. május 19-én (LR. XX. 372.) királyi kiváltságlevelet nyertek: Horváth Márton debreceni görög főbíró és Hunyadi Sándor görög kereskedő kérelmére került e privilégium kiadásra. Ez utóbbi személy megítélésem szerint a vajdahunyadi lakos nagykereskedő Karácsony/Karátsonyi Sándorral azonos, aki II. Rákóczi Ferenc legfontosabb görög kereskedelmi szállítója volt a szabadságharc idején (e család egy része már ekkoriban jelen volt Tokajban). Debrecen 1693-ban szabad királyi város rangra emelkedett: a görög kereskedőtársulatnak távoznia kellett e városból; Bihardiószeg, Szatmár és Németi lettek az új központjaik. 1705-ben (Szatmár várának elfoglalása után) II. Rákóczi Ferenc fejedelmünk döntése értelmében a Németiben lakó görögöket Tokajba telepítették, hiszen itt voltak a Rákóczi-családnak is birtokai.¹² Rákóczi fejedelem gazdasági elképzelése szerint Felső-Magyarország legfőbb borkereskedelmi központjává Tokajt képzelte: ezt meg is valósította. Az elődei által Erdélyben már megta-

¹⁰ Dr. Szendrei János: Egy megbukott görög boltos a XVII-ik században. = Századok. 1888. 536.

¹¹ Petri Edit: A görögök közvetítő kereskedelme a 17-19. századi Magyarországon. = Századok 1996. 1. 69-104.

¹² Sasvári László: Görög kereskedők Tokajban. I. m. 151.

pasztalt gazdasági-kereskedelmi fellendítését várta II. Rákóczi Ferenc a görög kereskedők tokaji működésétől. 1708-ban pedig Debrecen városának még addig ott élő görög kereskedői is Tokajban találtak új otthonra. Az egész utóbbi betelepítési döntés egy megfontolt gazdasági stratégia része volt: amikor 1694-ben (a későbbi II.) Rákóczi Ferenc átvette hegyaljai birtokait, szőlőgazdaságait, akkor a romlásnak indult hegyaljai szőlők rendbetétele érdekében már 1700-ban „Szabályzat”-ot adott ki a hegyaljai szőlők műveléséről, melyben pontosan meghatározta a gazdálkodás módjait, meghatározta a munkabéreket, rögzítették a vincellérek és a szőlőmunkások kötelességeit, a borkezelés módját, a borkereskedés kereteit. Az 1703-ban megindult szabadságharc ideje alatt sem hanyagolta el Rákóczi a család hegyaljai szőlőit, hiszen különösen a szabadságharc első szakaszában birtokainak, szőlőinek jövedelméből fedezte a szabadságharc költségeit. Nem túlzás kimondani, hogy a szabadságharc pénzügyi alapját a tokaji aszúbor jelentette (pénzhelyettesítő funkciójú csereeszközként), hiszen Rákóczi a visszafoglalt Hegyaljáról nyugodtan szállíttathatott a bort a lengyel és orosz felvevőpiacra. Tokaj elfoglalása után Rákóczi fejedelmi megbízottat rendelt ki e városba, aki a szőlőművelést, borkereskedelmet felügyelte. Rákóczi fejedelem gazdasági elképzelése szerint Felső-Magyarország legfőbb borkereskedelmi központjává Tokajt képzelte. Az Erdélyben már tapasztalt gazdasági-kereskedelmi fellendítését várta Rákóczi a görög kereskedők tokaji működésétől. Felhasználta a nagy fejedelem a tokaji bort a diplomáciai kapcsolatok kiépítésére és ápolására is. Királyi, császári, cári udvarokba delegált követei mindig vittek magukkal néhány hordó tokaji aszút. A nyugati irányú kereskedelem tekintetében például 1710 augusztusában (megint csak diplomáciai célok okán is) 150 hordó tokaji bort szállítottak Hegyaljáról a porosz királynak. A diplomácia egyik fokmérője a hangulatteremtés, és ennek a kiváló minőségű bor mindig is eszköze volt a történelem folyamán. Rákóczi ugyanekkor felismerte a tokaji aszú diplomáciai értékét is. Nagy Péter és a Napkirály asztalára került aszúbor, mint „diplomácia bor” fontos érzelmi szerepet vitt a bizalomépítésben. Minden oroszok cárja igencsak megkedvelte a magyar aszút. A cári udvarba irányuló hegyaljai görög borkereskedelem lendületét és méretét jól jellemzi, hogy 1709 szeptemberében még vincellért is kértek a cári udvarba: a szaktudás akkoriban aranyat ért, hiszen a borgondozás fontos szőlőművelési mozzanat.¹³ A Rákóczi-szabadságharc időszakában, 1705-ben Nagy Péter cár megvett Tokajban egy épületet, ami ezután a hegyaljai pincéket őrző cári kozákok szálláshelye lett. Ez az épület egyébként Szapolyai János palotája volt a XVI. században. (A Bethlen Gábor utca és a József Attila utca sarkán (az 1970-es évek elején működő tokaji óvoda helyén) állt régen ez a palota.) A hegyaljai görög kereskedők számára egyre fontosabb lett az orosz kereskedelmi partner: a Rákóczi által kívánt gazdasági élénkülés kezdeti és igen fontos lépései voltak ezek.

Rákóczinak Nagy Péter cárral való kapcsolatát sokféle politikai cél is mozgatta: az egyik szándék nyilvánvalóan az volt, hogy a magyar szabadságküzdelmekkel szemben álló rációkkal való közvetítést igényelhesse (e célból egyébként a havasalföldi elittel is kapcsolatot alakított ki II. Rákóczi Ferenc). A cári közvetítő egyébként a cár követe, Korbea Dávid volt, akinek az 1707 májusában kapott követutasításában ez kifejezetten szerepelt is: ám a követ halála után az ügy lekerült a napirendről, amit az is mutat, hogy nem került be az 1707

¹³ *Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon. Bp., 1981. 180., 181.*

szepetemberében Rákóczival Varsóban megkötött megegyezés szövegébe. Rákóczi a szerb pátriárkával, Csernojevics Arzénnal is kapcsolatépítésre törekedett, és cserébe különféle privilégiumokat ígért: ez azért nem valósulhatott meg, mert Bécsbe internálták a Habsburgok a rácok főpapját, ahol újabb hűségesküre bírták. Egyébként a keleti keresztény közösséggel való kiváló diplomáciai érzéke és valláspolitikai türelmessége eredményezte a hívő római katolikus Rákóczi számára azt a helyzetet, hogy a kárpátaljai ruszinok, rutének a „gens fidelissima” megnevezést méltán nyerték el.

A XVIII. századi Tokaji Orosz Borvásárló Bizottság létrejötte, működése ennek legékezebb bizonyítéka. A magyarországi görögök viszonya a Rákóczi-szabadságharc (a gyakorlati élet és a földrajzi elhelyezkedés okán) nagyjából ugyanolyan volt, mint a magyar nemzethez (gondoljunk a dunántúli magyar nemességre, különösen a főnemességre, a polgárság szerepére). A görögök a törökök által meghódított országuk fiaiként (megítélésem szerint) többségükben nyilvánvalóan a függetlenségi harc oldalán álltak érzelmi szempontból; ám a kuruc szabadságharc mellé állásuk az adott földrajzi térségben elfoglalt életterükhöz igazodott. A pesti görögök (az ott élő német közegben) nem is igen válhattak tényleges támogatójává a magyar szabadságküzdelemnek (véltetően még a szavak szintjén sem), viszont a Tiszántúl térségének görög kereskedői (többszörmű) természetesen kereskedelmi tevékenységük, áruszállítói minőségük révén is segítettek a kuruc küzdelem gazdasági hátterének megteremtésében. A görög kereskedők tevékenysége a Rákóczi-szabadságharc idején egyrészt Felső-Magyarországon, és leginkább természetesen az Alföld déli térségben volt jelentős: ekkoriban ugyanis Kecskemét volt a keleti karavánkereskedelem egyik legfontosabb csomópontja. De ezt csak azért fontos említeni, mert a görög távkereskedelem miatt az útvonalösszefüggésekkel együtt értelmezhető csak a görög kereskedők térnyerési folyamata, és az ezzel párhuzamosan megvalósuló városi letelepedésük.

A fejedelem 1706. július 22-én elrendelte a vármegyéknek, hogy a Törökországból jövő kereskedők „Kecskeméten és Debreczenen inet ne kereskedgyék, hanem ott adgya el a portékáját a mit limitáltatott”, egyúttal megtiltotta, hogy e két helyen kívül „valamelly Vármegeben immitt ammott akár török, rác, görög, sidó akar minemő árujával járkálna, vagy lézengene”. A kereskedelem akkoriban fontos közbiztonsági kérdésként jelentkezett. Jó példa erre, hogy amikor 1707. április 3-án Kecskemétet lerohanták a rácok, és az ötvenöt kereskedőt (három személy kivételével) megöltek, akkor a vezérő fejedelem rögtön vizsgálatot indított. A magyarországi görögök szabadságharc iránti lojalitásának fontos bizonyítéka, hogy 1708. június 8-án ennek elismeréseként II. Rákóczi Ferenc vezérő fejedelem menlevelet adott ki a görög kereskedők védelméről.¹⁴ A magyarországi görög kereskedők hálózatszerű és társas jellegű karavánkereskedelmet folytattak (ezzel mintegy az üzleti kockázatot is megosztották): több településen voltak gazdasági érdekeltségeik, illetve az egyes helyeken megszerzett tapasztalataikat felhasználták a máshol folyó kereskedelmi gyakorlatukban.

A cári udvari szállítások a magyar-görög-orosz kereskedelmi kapcsolatban sokrétű eredményt hoztak, melyek főleg a XVIII. század közepétől értek be igazán, de a Rákóczi-

¹⁴ *Bánkúti Imre*: Egy görög kereskedő tevékenysége Kecskeméten és a Délalföldön (Adalékok a Rákóczi-szabadságharc gazdaságtörténetéhez). = *Cumania III. Historia Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei szerkesztő Horváth Attila. Kecskemét, 1975.*

korban alapozódtak meg. Rákóczi tervei között szerepelt, hogy a lengyelországi birtokát képező Duklya (1611-től vámszedő hely volt) vagy Szoklya településeken létesítsen aszúlerakatot, vagyis kereskedelmi elosztó központot: ezzel biztosította volna a Habsburgok támadásától a borszállítás biztonságát. Tervei ésszerűségét mutatja, hogy 1714-től Nagy Péter pontosan ezt tette: ekkortól a lengyelországi közút és a Visztula víziútja révén oldotta meg az udvari szállításokat.

Jó példa erre a Tokaj-Szentpétervár borkereskedelmi kapcsolatra a nevezetes tokaji görög Karácsonyi család, melynek egyik tagja zászlósként lépett a cári sereg szolgálatába. Ez nyilvánvalóan a görögök általi borkereskedelemmel összefüggő családi döntés következménye lehetett. E tokaji görög Karácsonyi család azért érdekes, mert az e családhoz tartozó Karácsony Sándor az egyik legnagyobb hírnevet szerzett kereskedő volt a kuruc szabadságharc idején. Még a kecskeméti harmincad árenda bérlőjeként Karácsony (Karácson, Krátcson) Sándor görög kereskedő a testvéreivel, Karácsony Miklóssal és Karácsony Mártonnal 1705-1713 között aktív keleti kereskedelmet folytatott, melynek során az Eperjes-Kassa-Tokaj-Sárospatak-Sátoraljaújhely-Kecskemét kifejezetten gyakori útvonalként jelentkezett. Nem kizárt, hogy családi kapcsolat fűzte őket a fenti tokaji családhoz, amire az alábbi körülmények következtetni engednek. Karácsony Sándor első üzletkötését egy Debrecenben 1705. október 13-án kelt irat tanúsítja, melyet Lónyai Ferencsel kötött: réz ellenében abaposztó szállítást vállalta. Kezesei a görög Selymes Demeter debreceni, Rácz Márton miskolci és Vasil Demeter nagykőrösi kereskedők voltak, ami kapcsolatai kiterjedtségére utal. Hasonló szállításairól több irat is beszámol. 1705-ben Karácsony Sándor makedóniai görög kereskedő abaposztót szállított a kuruc seregnek rézért cserébe. Egyébként az egyik 1705. évi irat Karácsony Sándort vajdahunyadi illetőségűként tüntette fel: e településsel átellenben, már a török oldalon Karánsebes volt a posztókereskedelem központja. Karácsony Sándor, vagyis „Johannes Alexander Carolus Kraczon” makedóniai görög kereskedő 1705-ben Vajdahunyad lakosa volt. Karácsony Sándor. A jobb minőségű posztó ekkoriban Lengyelországból, főként Sziléziából érkezett Magyarországra: leginkább cserekereskedelem zajlott (jellemzően rézzel, borral és marhával fizettek érte). A kereskedelmi tevékenységet főként a konstantinápolyi és balkáni kereskedők végezték. Lónyai Ferenc a Rákóczi-szabadságharc időszakában kiváló képességei okán ruházati és fegyveresítési főbiztos volt a kuruc hadseregben. Lónyai az egyenruhák készítése miatti abaposztó szükségletet Törökországból a balkáni kereskedők révén elégítette ki. Ebben fontos szerepet játszott a vele üzleti kapcsolatban is levő Karácsony Sándor. Karácsony Sándor és Lónyai Ferenc később üzlettársakká váltak: harmincadbérlőként Tokaj, Kecskemét, Hatvan, Szolnok, Ónod, Poroszló, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Fülek, Szurdokpuszpöki, Nagyszőlős, Szatmár, Nagykálló és Nagybánya városokban voltak jelen, amiről a Közgazdasági Tanács által Homonnán 1710. július 17-én kiállított okirat tesz említést. Később a viszonyuk elmérgesedett.¹⁵ Edzettek, leleményesek és összetartóak voltak. De az igazi nagy térnyerést a görög kereskedők újításai váltottak ki, melyek a XVII-XVIII. században az üzleti élet terén igazi „kasszasikert” jelentettek magyaror-

¹⁵ Bánkúti Imre i. m. 82., 86., 91., 92., 97., 99.; Bánkúti Imre: Lónyai Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. Vaja, 1980. 8., 9., 43.; Bánkúti Imre: Rákóczi hadserege 1703-1711 Bp., 1976. 237., 238., 249.; Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár Bp., 2005. 218.

szági közösségeik számára. A görögökre a társas kereskedelem volt a fő jellemző, mely a kompánia létrehozásában is kifejeződött: a helybeli kereskedők ellen a királyi kamara támogatását igyekeztek megszerezni, mely érdekében meghatározott összeg befizetését kellett évente teljesíteniük. A görög kereskedők közül csak kevesen tartózkodtak tartósan Magyarországon; a többség árubeszerző körúton volt, mégpedig karavánnal. E karavánok fontosabb görögországi kiindulópontjai Szervia, Kozáni, Janina, Moszhopolisz és Sziatiszta városok voltak. 1650-1850. között mintegy 1 millió embert mozgatott meg ez a fajta kereskedelem.¹⁶ Az összetartás igen komoly jelentőségű volt gazdasági sikereik elérése terén: ez fejeződött ki a kompániák életében.¹⁷ Ma talán ezt a kereskedelmi társulati jelleget a kamara szóval is illethetnénk, hiszen a társulati tagok részéről érdekvédelmi, információátadási, és kölcsönösségi együttműködést feltételezett.

A görögök által folytatott kereskedelmi tevékenység egyik jellemzője volt a hitel alkalmazása az adásvétel során: ebben a korban „göröghöz menni” annyit jelentett, hogy a boltban hitelben lehetett vásárolni. A hitel mindennapos alkalmazása a kereskedelem egyik legfőbb mozgatórugóját jelentette a görög kereskedelmi gondolkodásban. Az Itáliában alkalmazott váltót is a görögök terjesztették el Magyarországon.¹⁸ Azt fontos megjegyezni, hogy 4 %-os tisztességes haszonkulcsot alkalmaztak: a hiteleiket is 4 % éves kamat ellenében adták. A hivatalos okmányain minden görög kereskedő a saját pecsétjét használta, melyen egy pajzsformában a saját kezdőbetűit, mint kereskedelmi védjegyét használta: ezeken is feltüntették a 4-es számot. Ez volt tulajdonképpen a XIX. században olyan elterjedt monogram használat kezdete.¹⁹

A görög kereskedők által létrehozott vagyon jelentette az első igazán kereskedelmi tőkét Magyarországon: ez a tőke aztán később az ipari befektetésekben is testet öltött.²⁰ Hegyalja szempontjából viszont az az igazán jelentős, hogy a tokaji aszú a görög kereskedők révén távoli országokba is eljutott a XVII-XVIII. században: az aszú világhírré tett szert. A fenti adalékok nyomán egyértelmű, hogy a magyarországi görög kereskedők által képviselt üzleti szerep kereskedelmünk történetében igen sokrétű. Az egri görögök szintén kereskedtek borral, a jászkunságiak marhával üzleteltek, az újvidékiek pedig viaszt juttattak el az itáliai városokba és közvetítették a török árukat az európai piacokon.

A Bécsen átmenő kereskedelem döntő többségét Magyarországon keresztül áthaladva bonyolították le a görögök: határátkelőhelyeik délen Zimony és Mehádián volt, innen az áruikat szárazföldön vagy a Dunán jutatták el Bécsbe. Az árubeszerző központok és a vásáros helyek között áruaktárokat állítottak fel, hogy egyenletesebbé tegyék az áruellátást és megkönnyítsék a szállítást. Az áruikat általában bérelt szekéren vitették, de a gazdagabbaknak saját szekereik voltak. A kecskeméti, miskolci, egri és tokaji görögök Lipcsével és Béccsel, Krakóval és Szentpétervárral is intenzív kereskedelmet folytattak. Európai méretű kereskedelem bontakozott ki. Rákóczi is erre a jövőépítésre érzett rá. A hegyaljai görögök XVIII. századi tevékenysége igazolta a vezérlő fejedelem távlati elképzeléseit. A hegyaljai

¹⁶ Petri Edit i. m. 72.

¹⁷ Kerekes György i. m. 1913. 86.

¹⁸ Dr. Szendrei János: Egy megbukott görög boltos a XVII-ik században. = Századok 1888. 533.

¹⁹ Uo. 536.

²⁰ Petri Edit i. m. 101.

csodálatos aszúvilág a XVII. század Európájának szellemtörténetébe, mint a tokaji szőlőben található arany legendája került be. Az aszú ízélménye örök ajándékunk, nektárunk.

A görög kereskedők nem pusztán a haszonelvőséget tartották a szemük előtt. A közösségi élményt alapértéknek tekintették, ezért a vallás és a templom, valamint az iskoláztatás és az anyanyelv megőrzése is igen nagy jelentőségű volt az első diaszpóra görögsége számára. A hegyaljai görögök közösségtörténetének vizsgálata kapcsán igen fontos körülmény az, hogy a XVII. század második felétől már működtek görög papok Tokajban az Athos-hegy kolostorából, akik leveleztek is görög földön élő szerzetestársaikkal.²¹ A tokaji görög közösség a görög ortodoxia kötelékét mindig is fenntartotta.²² A tokaji görög compánia egyik fő tevékenysége a XVIII. század elejétől a bor külföldre történő szállítása volt. Addig a borkivitel egyéni kereskedés keretében zajlott. Fontos szerepe volt ebben a váltásban annak, hogy szabadkereskedelmi jogokkal rendelkeztek, az évi egyszeri adó (taksa) és vám lefizetése után más kötelezettség nem terhelte őket.²³

A szatmári békekötést követően a Rákóczi birtokokat a császár nevében lefoglalták: 1711 után (a szatmári béke létrehozója) gróf Károlyi Sándor értékes hegyaljai szőlőterületeket kapott, ám a nagyobb rész a bécsi Kincstár kezébe került. A Trautsohn-család is komoly szőlőterületeket kapott.²⁴ A tokaji, de a többi görög közösség tagjainak gazdasági potenciálja akkor nőtt meg igazán, amikor az 1718. július 21-i pozsareváci (passarovici) béke, majd az azt egy héttel követő osztrák-török kereskedelmi egyezmény kedvező helyzetet teremtett a törökországi kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező kereskedők számára, mivel ekkortól kezdve a Törökországból behozott áruk után csak 3%-os vámot kellett fizetni.²⁵

A Rákóczi-szabadságharc bukása után igencsak lecsökkent a cári udvarba szállított aszúbor mennyisége. Nos, az aszú ízéről nehéz lemondani. 1714-ben Nagy Péter cár a görög Paraszkevics Demeter komisszáriust küldte 300 hordó aszúborért. Egy 1727-ben kelt kamarai jelentésben szerepel egy érdekes társulat, a „Compania Vini Hungarici” (megalakulásakor az Északi Társaság nevet viselte); ennek okán a Habsburgok 1728-ban egy rövid időre eltiltották a tokaji görög kereskedőket az aszúborral való kereskedéstől. 1742 decemberében Erzsébet cárnő Magyarországra küldte a görög származású Paraszkevics Demeter cári komisszáriust, hogy tegye folyamatossá az udvarába menő aszúszállítmányozást. A görög Paraszkevics munkája következtében új helyzet állt elő a hegyaljai borvidéknek a cári udvarral kapcsolatos kereskedelmében. Magyarországon az akkori törvények nem engedték meg a szőlőskertek haszonbérbe vételét.²⁶ Most érett be a Tokajba telepített görögök révén Rákóczi Ferenc által kigondolt és megvalósított aszúkereskedelmi gyakorlata. Az oroszok biztos és fizetőképes piacot jelentettek a hegyaljai szőlőművelés aranykorszakának megteremtésében: a görögök kereskedelmi tevékenysége révén 90 éven át folyt az aszú a cári udvarba, és az érte kapott arany pedig a tokaji görög kereskedőkhöz. 1733-tól működött az orosz Toka-

²¹ Füves Ödön: Újabb adalékok a tokaji görögség történetéhez. = Antik Tanulmányok II. 1955. 260.

²² Hodinka Antal: A tokaji görög kereskedő társulat kiváltságának az ügye 1725-1772. Bp., 1912. 9.

²³ Ulrich Attila: A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétől a napóleoni háborúk koráig. Tokaj, 2003. 125.

²⁴ Feyér Piroska i. m. 1981. 182.

²⁵ Petri Edit i. m. 1975. 23.

²⁶ Feyér Piroska i. m. 1981. 181., 211., 215., 266.

ji Borvársárló Bizottság: feladata volt a cári udvar tokaji aszúval való ellátása. A létszám a XVIII. század közepén 40 főt tett ki. Voltak közöttük katonák a szállítmányok kíséretére és szőlőművesek a bor kezelésére: egyesek a családjukkal éltek itt, lelki ellátásukat orosz tábori lelkész végezte (külön kántoruk is tevékenykedett). Az utolsó lelkészük 1779-ben hunyt el. Itt fontos egy kis egyháztörténeti kitekintést is tenni. Az említett orosz tábori lelkészi szolgálat egyáltalán nem jelenti azt, hogy lett volna Tokajban orosz egyházközség. A görög ortodox hitűkhöz mindvégig ragaszkodó tokaji görögök ekkoriban (az ortodoxia jegyében) viszont megengedték, hogy a kápolnájukban az orthodox vallású oroszok is végezhessek istentiszteleteiket. A fenti görög Paraszkevecs Demeter cári komisszárius személye azért is fontos, mert több adat is van e görög család tagjainak a hegyaljai görögökkel való kapcsolatáról.

Paraszkovics György 1705-ben Szatmárnémetiből érkezett Tokajba. 1721-ben a tokaji görög kereskedők nevében Paraszkevecs Demeter lépett fel a harmincadosok ellen.²⁷ Van arról is adat, hogy a XVIII. század első felében Paraszkevecs Demeter és Paraszkevecs Atanáz borszállítmányokat vittek Tokajból Oroszországba. Paraszkevecs Demeter és Paraszkevecs Atanáz rokonok voltak, mivel Paraszkovics Mihály, mint örökös jelent meg Tokajban. E görög Paraszkovics Mihály is orosz kadétként szolgált. A paraszkevi görögül péntek jelentésű.²⁸ Van egy későbbi adat is: Tokaj legjelentősebb görög családja, a Karácsonyiak és a Paraszkevecsek rokon kapcsolatban álltak. Még 1783-84-ben Karácsonyi Márton örökösei, Karátsonyi Konstantin Pál és Paraszkovics Mihály (szerintem az örökhagyó a nagybátyjuk lehetett) igénybejelentéssel éltek: igényt formáltak az örökhagyó által e tokaji telken épített két boltra. Egyébként ekkoriban mindketten a Preisach-ezredben szolgáltak kadétként. A tokaji görög Bimbó-Lázár György görög kereskedő és magyar nemes ugyanezen nevet viselő fia cári alhadnagyként 1785 januárjában (engedéllyel megvásárolt) 19.000 darab szőlővessző Krímbe való szállításáért volt felelős.

Tokajban a görög kereskedők emlékét őrzi ma is a (Bethlen Gábor utcától a Bodrog felé eső) Görög utca. A tokaji görög templom is ékes bizonyítéka aktív hitéletüknek. A tokaji görög idősebb charisi Szerviczky György 1833. június 21-én hunyt el (görög ősei a Thesszalónikitól nem messze lévő Szervia városából származtak el Tokajba, ahol már 1658-tól jelen voltak: magyarosított nevükben őrizték meg származási helyüket). Felesége, Karátsonyi Anna férje emlékének örök emléket állítva a tokaji görög templom hátsó, keleti falába egy gyönyörű vörös márvány sírkövet helyeztetett el 1842. október 15-én. A sírkövön az alábbi szöveg olvasható: „*Néhai Tettes (Tekintetes) és vitézlő Szerviczky György úrnak, / Több T. Vármegye táblabírájának, / a tokai cs. k. Posta tulajdonosának, / a legpéldásabb hívebb férjnek / 1833. június 21-én korán történt halála után / örök emlékül emeltette / 1842. év október 15-én / kesergő özvegye / Nemes Karátsonyi Anna*”.

A hitélet mellett a görögök törekedtek arra is, hogy utódaik megőrizték az anyanyelvüket, kultúrájukat, ez kifejeződött az iskola létrehozási és fenntartási tevékenységükben. A tokaji görög iskola már 1770-71-ben működött. A nemesi származású görögök közül Kará-

²⁷ Sasvári László i. m. 1976. 39.; Hodinka Antal hagyatéka: A magyarországi görög kereskedőkre vonatkozó másolatok, jegyzetek; MTA Kézirattára Ma 4812/7.; Högye István: A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében 1711-1848. = Árucseré és migráció. Miskolc, 1986. 57.

²⁸ Sasvári László i. m. 1976. 39.

csony György és Lázár János a gyermekeik kedvéért tartottak görög tanítót: ebből a házi tanítói gyakorlatból fejlődött ki a tokaji görög iskola.²⁹ A Helytartótanács 1795. január 30-i rendeletében – más városokkal együtt – említi a Tokajban működő görög iskolát, ami a kétségtelenül érvényesülő és ható asszimiláció ellenére a tokaji görög közösség identitástudatát, nyelvük megőrzésére tett erőfeszítését jól tükrözi. Az iskola is a templom közelében lehetett, csakúgy, mint a kocsmá, mely utóbbi már akkor is az egyik legjövedelmezőbb vállalkozás lehetett. 1797-ben Tokajban a nagyműveltségű tudós és költő Polyzois Kontos (Janina, 1759-?) paptanár lett a tokaji parochus, fiát pedig 250 forintért szerződtették tanítónak. Sokszor előfordult, hogy a lelkész és a tanító ugyanabból a családból került ki.³⁰

A tokaji görög kereskedelmi társulat jelentette a hegyaljai görögök legfőbb intézményi keretét a XVII-XVIII. században. Hegyalja görögsege tekintetében igen fontos, hogy 1667-ben I. Lipót kiváltságlevelben biztosította a felső-tiszavidéki görögök számára a kereskedés szabadságát: e kiváltságlevel elengedélyezte, hogy boltokat nyithassanak, a Magyarországra hozott áruikat bárhol és bármikor árusíthassák, ha a helyi céheket nem károsítják; valamint a Keletről visszatérőknek pedig be kellett számolniuk bírójuk előtt törökországi tapasztalataikról. Szabad királyi városokban nem telepedhettek meg, de ezen kiváltság biztosította a feltételeket ahhoz, hogy a királyi kincstári birtokokon (Sztármár, Sztármárnémeti, Nagykálló) házat vehessenek, törökországi árukkal kereskedhessenek, és (ami szintén nagyon fontos volt a közösség számára) saját bírót választhassanak. Tokaj és Kecskemét görög kereskedőinek szerepét a Rákóczi-szabadságharcban már részleteztük, de más városok görögjeiről is van erre adat. Egy érdekes adat még a XVIII. század elejének Székesfehérvár görög kereskedői tekintetében: „A Rác-külvárosban lakó görögök nagyrészt a Rákóczi-forradalomhoz húztak” (erről a városi tanács 1756-ban egy levélben nyilatkozott).³¹

Gyöngyös görög kereskedői tekintetében is hasonló volt a helyzet! Egerben és Gyöngyösön is jelentős görög közösség élt: mindkét városba Buda 1686-os visszafoglalását követően kerültek a görög kereskedők.³² A Rákóczi-szabadságharc ideje alatt Gyöngyös két alkalommal is helyszíne lett a béketárgyalásoknak, itt alkották meg a „gyöngyösi 25 pontot”: az ennek okán fellendülő gazdasági élet a gyöngyösi borkereskedelem és az iparcikkek terén is végső soron leginkább a város görög kereskedői hasznára vált.³³ 1710-ben alakult meg a gyöngyösi kereskedőtársulat: a hatvani görögök is ide csatlakoztak, egyházi ünnepekre is Gyöngyösre mentek.³⁴ II. Rákóczi Ferenc háztartásának 1710. évi jegyzéke szerint az ónodi vár erősítésére 2 ezer rajnai forintot kaptak a kurucok a gyöngyösi görögöktől. A fejedelem a vármegye előtt is elismerte őket Gyöngyös város polgáraiként: célja az volt, hogy minél több adózó polgárt tudjon magáénak a kuruc állam fenntartása érdekében.³⁵

²⁹ Sasvári László–Diószegi György Antal: Az egyház és a vallás jelentősége az első diaszpóra görögségének az életében. = *Ethnica*, szerkeszti Ujváry Zoltán, Debreceni Egyetem Néprajzi Intézet 2005. VII. évf. 4. sz. 126.

³⁰ Sasvári László: Tokaj ortodox lakóiról. = Tokaj. Várostörténeti tanulmányok III. Szerk. Bencsik János, Tokaj, 2002. 293.

³¹ Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688-1849. Székesfehérvár, 1988. 369.

³² Misóczki Lajos: A Szent Miklós Magyar Ortodox Egyházközség Gyűjteménye. = Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 1984. 624.

³³ Eperjessy Kálmán: Dezséri Bachó László: Gyöngyös város Rákóczi idejében. = Századok 1940. 242

³⁴ Érdekességek az egykori hatvani görög lakosság történetéből. „Genius loci! E hely szelleme legyen velünk!” (Déményi-Dittel Lajos levéltáros, történész írása a Hatvani Kalendáriumban.) = Kafénó. 2007. 2. sz. 72.

³⁵ Sebők László: Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös, 1880. 242.

De térjünk vissza Tokaj borvidékére! Hegyalja görög kereskedői hozták létre érdekvédelmi szervezetükként Tokajban a görög kereskedőtársulatot. 1667-ben (I. Lipótnak a görög kereskedők részére történő adománylevele kiadásakor) a görög kompánia már létezett.³⁶ Ezt újította meg a korábban említett 1690-es privilégium a debreceni görög kereskedőknek. A tokaji görög kompánia egyik fő tevékenysége a XVIII. század első felétől a bor, az aszú külföldre történő szállítása volt. Fellépésükig a borkivitel egyéni kereskedés keretében zajlott. Fontos szerepe volt ebben annak, hogy szabadkereskedelmi jogokkal rendelkeztek, az évi egyszeri adó (taksa) és vám lefizetése után más kötelezettség nem terhelte őket.³⁷ A tokaji görög kompánia tagjai voltak (többek között) 1711-ben: Pap István, György János, Kacsas Márton, Kondorosi János, Pap Kozma, Hacsik György, Grincsi István, Lúé György, Pacsó Gáspár, Erdélyi János (társa Bagana Márton), Patim alias Deák Pál, Csobán György, Gólya Tamás, Paráncs Mihály, Paskál Pál.³⁸ A legjelentősebb tokaji görög családok voltak még a következők: Charis/Szerviczky, Karátsonyi, Constantin, Keffala, Kondoruszi/Kondorossy, Agora, Pusztay, Dogály, Moraly, Duvary, Pacsó, Parda, Kristóf, Kiró, Lázár, Paraszkovics, Demeczky, Koszta, Lefter, Görög.³⁹ A fenti nevek kapcsán egy érdekességre utalnánk: Tokajban tűnt föl a XVIII. században a görög Gavalla-család, és egyik leszármazottjuk (három évszázad elteltével) napjainkban is a görög templom szomszédságában él!

De mi is volt a kompánia? A görögök gazdasági érdekvédelmi társulási formája volt a kompánia. Magyarországon 1750 táján tíz kompania működött: a diószegi, a tokaji, az egri, az eszéki, a gyöngyösi, a miskolci, a kecskeméti, a pesti, a pétervárad és a világosvári. Az összes görög kompánia nagyjából 480 kereskedőcsaládot tömörített. Az országnak bármely területén élő kereskedő tagja lehetett ezeknek a kereskedőtársulásoknak, a lakóhelytől függetlenül. A kereskedőtársulat tagjai egymásért felelősséget vállaltak, maguk közül választhatták a bírót. A bíró feladatai közé tartozott: a kompániának a hatóság előtti védelme és a tagok egymás közötti ügyeinek intézése. A görög kompánia a város lakosságától elkülönült közösséget alkotott, saját főbírójuk volt. A főbíró eljár a fontosabb ügyekben, például a hatósági eljárások során. A közösség által kijelölt főbírónak Tokajban a Kamara előtt kellett letennie hűségesküjét. A kompánia tagjának eskütételi kötelezettsége volt a főbíró előtt, ha például Törökországba indult. Ezen eskü kiterjedt a fegyverkereskedelem és Magyarország ellen való cselekedet tilalmára, valamint arra, hogyha Magyarországgal szemben ellenséges cselekedetet észlel útja során, akkor erről be kellett számolnia. A kereskedőtársulat jelvénye a horgony volt, a szárán kettős kereszttel és a szár végén a 4-es számmal volt; ezt a görög kereskedők a pecsétjeiken is feltüntették. A tokaji görög kompánia tagjai pénzáradékot fizettek, biztonságban kereskedhettek, a tagok egyezséget, alkut, írásbeli vagy szóbeli megállapodást a kompánia bírójával kötöttek.⁴⁰ A tokaji kompánia fontos dokumentuma volt a viselkedési kódex, ezt ma talán etikai kódexnek neveznénk.

E kódex 60 pontban rögzítette az elvárt és követendő magatartást. A felvételhez az önálló kereskedőnek rendelkeznie kellett legalább 200 tallér vagyonnal, a felvételi díj 12 tallér

³⁶ Füves Ödön i. m. 1955. 260.

³⁷ Ulrich Attila i. m. 2003. 125.

³⁸ Bánkúti Imre i. m. 1975. 91-92.

³⁹ Sasvári László: Az orthodoxia Tokajban. = Egyházi Krónika, XV. évf. 1966. 3-4.

⁴⁰ Hőgye István: A görögök szerepe Tokaj város életében a XVIII. században. = Borsodi Művelődés XII. évf. 3. sz. 1987. 56.

volt. A szabályok tiltották, hogy bárki a társaság ítélete ellen külső bírósághoz forduljon. A tagoknak jelenteniük kellett, ha olyasmiről értesültek, ami a társaságnak vagy egyes tagoknak kárt okozhatott. Tilos volt Törökországban vagy bárhol másutt bármely tagot bíróság elé idéztetni. Szabályozták a tisztességes piaci magatartást, vagyis az üzleti-kereskedelmi tevékenység és együttélés kereteit is a társaság tagjai körében: e körben mintegy 35 féle magatartást rögzítettek. A pénzfizetési büntetési tételek 1-200 tallér között mozogtak. A kiróható büntetések legmagasabb száma 60 volt, és végső soron a társaságból való kizárásra is lehetőség volt. Az egyébként igen szigorú belső szabályozás célja az volt, hogy bármely vitás kérdés a közösség keretein belül elrendeződjék. Az érvényes szerződéstől való visszalépés súlyos jogkövetkezmennyel járt (12 botütést és 12 tallér büntetés); a lopott holmi elrejtése és az orgazdaság 80 tallér pénzbüntetést; a lopás pedig azonnali kizárást vont maga után.⁴¹ A szigorú szabályok 130 éven át igen jól elrendezték a tokaji görög kereskedőközösség belső viszonyait. Ám a XVIII. század utolsó éveiben megbomlott a belső béke a hegyaljai görög kereskedők között, és ez súlyos következményekkel járt. Két ügy zajlott: az egyik eset, bár jelentős volt, mégsem hatott igazán a társaság további működésére; a másik, kezdetben tyúkpernek tűnő ügy viszont új irányt vett, és komoly szankcióval járt.

Karátsonyi Konstantin Pál 1798-ban már a tokaji görög kereskedőtársulat, a „görög compania vénei” közé tartozott: ebben az évben a tokaji görög közösség főbb vezetői összeültek a tokaji görög templom számadásának megvizsgálására a görögkeleti parókián. A gyűlésen többek között jelen voltak: Dogali János a kompánia görög főbírója, Dogali Konstantin, Karátsonyi Konstantin Pál, Karátsonyi Áron, Duvari János, Diamandy György és még néhányan. Az elszámolások ellenőrzésének tapasztalatai, a vélt visszasságok miatt a „vének” között heves vita robbant ki, sőt az ülés verekedésbe torkollott. A főbíró és társai által tettleg inzultált sértettek panaszt tettek a vármegyénél Dogali János kompániai főbíró ellen a templomszámadással kapcsolatban őket ért nyilvános sérelem okán. Mint „igazságot tudó és szerző istáp”-hoz fordultak a törvényes elégtétel céljából. Vitézlő Jósza Antal alszolgabíró és esküdttársa, Kelemen Ábrahám jártak el a vármegye megbízásából az eset kivizsgálására. A vármegyei megbízottak jól végezheték feladatukat, mivel helyreállították (ahogy az iratok írják) az „áldás-békesség” állapotát a szangvinikus görög öregek között.⁴² Tudomásom szerint korábban efféle vármegyéhez való fordulásnak belső vita rendezésére való eseményére nem került sor. Az előzménye az eljárásnak az volt, hogy 1772-ben megvonták a társaságtól a jogszolgáltatás lehetőségét. Ennek ellenére a több mint egy évszázados joggyakorlatot a görög kereskedők maguk között fenntartották, és továbbra is választottak maguk közül bírót. Önkormányzati szilárdságuk helyességét igazolja, hogy 1780-93 között ismét élhettek az igazságszolgáltatás jogával.⁴³

Egy másik vitás (igazándiból pedig igencsak jelentéktelen) ügy viszont végzetes következményekkel járt a görög kompánia szempontjából. 1799-ben Polyzois Kontos tokaji görög paptanár vitába keveredett a társulat vezetőivel elmaradt járandóságai miatt. Kontos a feljelentésében titkos összejövetelekkel vádolta meg a társaságot. 1799-1801 között hivatalos

⁴¹ Sonnevend Péter i. m. 1991/1992. 402.

⁴² Dongó Gyárfás Géza: A tokaji görög templom számadói (1798-ban). = Adalékok... Sátoraljaújhely, 1909. 86.

⁴³ Sonnevend Péter i. m. 1991/1992. 400-402.

vizsgálat indult a tokaji kompánia visszaéléseinek kivizsgálására (az anyagok a Magyar Országos Levéltárban megtalálhatóak). A városparancsnok felülvizsgálat nélkül továbbküldte a beadványt, ami a császárhoz is elkerült, aki bizalmas nyomozást kért az ügyben. A nyomozás feltárta, hogy semmiféle összeesküvésről, alkotmányos vagy uralkodói sérelemről nincs szó. De több jogsértésre derült fény. A vizsgálat azt tárta fel, hogy örökösödési ügyekben a görög társulat jogi döntő fórumként járt el, pedig ehhez nem volt joga. Mailáth államügyész további nyomozást javasolt, melynek eredményeként Esterházy József gróf, zempléni főispán áttekintette a kompánia előző évtizedekben született hivatalos dokumentumait, és tanúmeghallgatásokra is sor került. Kiderült, hogy gyámsági ügyekben az árvák több esetben károsodtak. Az eljárás során kiderült, hogy a tanárnak volt igaza. A hegyaljai görög közösség azonban ezt az egész eljárást természetesen rossz szemmel nézte: Polyzois Kontos 1800-ban visszalépett tokaji lelkési munkájától. A vizsgálat után a gróf a társulat felszámolását javasolta, és az uralkodó ezt a döntést szentesítette is.⁴⁴ A nagy múltú tokaji görög kompánia megszűnt. De a volt kompániai görög kereskedők azért 50 éven át még igen sikeresen működtek Hegyalján: későbbi kereskedelmi szerepük csökkenésében inkább a természetes beolvadás és a földbirtokosi létformával összefüggő életmódváltás játszhatott fő szerepet. A XIX. századi hegyaljai görögök létszámcsökkenését, és korábbi meghatározó kereskedelmi szerepük sorvadását az is mutatja hogy 1869-re Tokaj ortodox közösségét 25 fő alkotta.⁴⁵

A Hegyalján termő aszú örök hírnevét az alábbi XIX. századi történet is jól érzékelteti mutatva még egynémely görög családok tagjai tevékenységének, közéleti jelenlétének, a közbeszédben és a köztudatban való maradandóságát, akár fél évszázad múltán is. Kossuth Lajos egy 1883. október 8-án (idősebb Charis/Szerviczky György halála után 50 évvel) kelt levelében Szakmáry Donátnak (Lucsivnára) azt írta: „Ön nekem szíves jóindulata jeléül 81-ik születésnapomhoz királyi ajándékot küldött, négy üveg 1811-ki tokaji bort; képletileg nevezem királyinak; mert biz’ azt, a mit Ön a hontalan öreg páriának küldött, királyok csak hirtől ismerik – annyira mythikus dologgá lett. – Köszönöm. És ime, Ön hetvenkét év múlva, az Alpesek tövében, Turinban izlelteti meg velem azt a bort, a melynek kitünőségére a Kárpátok tövében, Lucsivnán a ribiszke hat héttel a szüret előtt reá vallott. Újra köszönöm. A rakládáskán a négy üvegcese nektár pénzértékét 100 frankra láttam írva. Alant becsülte az Ön pinczemestere a szállítmányt. V. Ferdinánd koronázásához 1830-ban kerestek 1811-ki aszu szőlőbort a hegyalján. Találtak Szirmay Antalnál Tolcsván, Dráveczkynál Mádón, Szerviczkynél Tokajban. Ezer darab körmöczi aranynyal fizették átalagját.”⁴⁶

Azon túl, hogy 1000 körmöci aranyat kóstált 1830-ban egy akó (70 liter) 19 éves aszút tartalmazó hordó, leginkább az az érdekes, hogy a levél megírásakor már 81 éves Kossuth Lajos emlékezetében megőrződött a görög eredetű tokaji idősebb Charis/Szerviczky György Zemplén vármegyében ezek szerint igencsak ismert és nemes személye. Ez a közismertség vélhetően sokrétű lehetett, és erre utal az alábbi adat is.

A vármegye nemes, haladó szellemű, hazafias közössége társasági és politikai életének összefogása érdekében alakult meg 1831. január 24-én a sátoraljaújhelyi kaszinó (ezzel első-

⁴⁴ Uo. 400-402.

⁴⁵ Bencsik János: Kapitalizálódó gazdaság, polgárosodó társadalom. Tokaj népessége 1869-ben. Miskolc, 2003. 98., 99.

⁴⁶ Kossuth Lajos iratai. X. k. 1883. okt. 8. Via dei Mille. Turinból Szakmáry Donátnak írott levele. Bp., 1904. 120.

ként követte a vármegyei haladó nemesség gróf Széchenyi István 1827-es pesti alapítását): Kossuth Lajos készítette el a szervezeti szabályzatot. 1832-ben a kassai Werfer Károly könyvnyomtató által megjelentetett kiadvány „A Zempléni Casino Rendszabásai s tagjainak névsora” címet viselte: ekkor a kaszinó kétszázkilenc törzstagja között szerepelt (többek között) gróf Dessewffy József, három Boronkay, Dókus László, Draveczky Alajos és Draveczky Ferenc, három Fekete, szendrői Göcze Károly és Göcze Tamás, Hedry István, Kazinczy András, Kossuth Lajos öt másik Kossuthtal, négy Lehoczky, idősebb charis Szerviczky György és fia, ifjabb Szerviczky György, budaméri Újházy László (1848-ban kormánybiztos lett) és hadusfalvi Spillenberg József Gábor „Z. V. Tiszti Áll-Ügyész”. 1831-ben a koleralázadáskor meghalt nevezetesebb tagjai voltak: Kazinczy Ferenc, Palugyay Pál, Szulyovszky József.⁴⁷

Egy különös rejtély is fűződik a régi tokaji görögség múltjához: a tokaji görög egyház XVII-XVIII. századi anyakönyveinek sorsa a mai napig feltáratlan. A tokaji nem egyesült ortodox görög egyház anyakönyvei az első világháború idejéig a miskolci görög alapítású egyházközség őrizekben voltak, ám az 1918-19-es viharos időkben nyomtalanul elkallódtak. 1943 táján a miskolci görögkeleti magyar egyház úgy tudta, hogy a tokaji görögkeleti egyház anyakönyveit Karlócára vitte magával egy görögkeleti lelkész. Egyszer majd előkerülnek ezek a XVII-XVIII. századi tokaji görög nyelvű anyakönyvek, és akkor majd alapvető fontosságú forrást jelentenek e régi görög családok további kutatásában!

Csomós Zoltán grafikája

⁴⁷ Dongó Gyárfás Géza: A zempléni kaszinó törzstagjai 1831-ben. = Adalékok... Sátoraljaújhely 1905. 178-185.

FICSOR MIKLÓS

Versek

A búzaszem

Humuszdunya alatt szendereg
 Isten rajzával egyik hegyén
 – hamvas koromban fejtettem meg én –
 tudja, honnan jött, mit akar,
 föld-álmában szétpattannak burkai.

Izzó Élet lesz a sorsa,
 rögpáncélt átütve kitekint
 holnapot hozón a már látott világra,
 szembekötődsit játszik a fénnel.
 Testőre, fegyvere lesz a sok lándzsa,
 kalásza hetykén törtet előre,
 mosolyogva hal, hogy kelhessen jövőre,
 és kezét nevetve tárja ég felé,
 örül, hogy teste mindenkié,
 alámerülő alázattal hajtja le fejét,
 zizegve köszöni a Nap melegét.

Talán meghallja

Mondd, mit akarsz konok bámulásoddal?
 Táncoló, csillámló partokat látni?
 Figyelmeztetni a sáros lábbal járókat,
 vagy a mellette futó kanyargós gyalogutat,
 melyek forró talpakkal tapsikolnak?
 Ki a szakadékot szereti, növeessen szárnyakat!
 Közöttetek mindig volt, aki sandán nézett,
 de fel sohasem ismertétek,
 mert a kemény részvét azt mondta: így akarom!
 Vigyázz a szűkös lelkek magányával,
 terhedet dobjad fencketlen mélybe,
 gondbaryud ne a mások vállát törje.
 A csúcsokra saját erődből haladj,
 hogy a lassú tekintetű szem is tudjon követni
 déltől északon túl is.

Még fogoly vagy,
 még füledben cseng a foglár parancs-hangja,
 még szétnézel, mielőtt lépni akarsz...
 Csak a kiáltó csend szabadít meg,
 teremts békét magad körül,
 önmagad légy; akihez, akitől mérsz.
 Gyógyítsd az elgennyedt sebeket,
 mert a tömegben láthatatlan leszel,
 hangtalan szájjal, arctalanul esel el.

Kései meditáció

Rugdalom éveimet magam előtt,
 s ha egybe belebotlok, kiáltok...
 Zsugorodik az idő, összeroppan a tér,
 két semmi között születnek új világok.

Rászedett röptöm fán akadt,
 már a fény egyenese sem a régi!
 Korcs unokák? Ki mondja meg,
 hogy a napokat nem ölni kell, élni!

Féregjárathoz ki tartana lámpást?
 Ki tenni akar, nem a tájat nézi.
 Mogulok angyalai szítják a tüzet,
 s mindig másnak, nem nekik kell megégni.

Rugdalom meddő éveimet,
 kéjjel, gyűlölettel.
 De ki segít látni akkor,
 ha nem a szemem világa veszett el!

OLÁH TAMÁS

A Bodrogköz hadi krónikája 1670–1711

Idén emlékezünk a szatmári békekötés 300. évfordulójára, amellyel lezárult a magyarság történetének egyik legjelentősebb és leghosszabb ideig tartó szabadságküzdeme, a Rákóczi-szabadságharc. Tanulmányom célja, hogy e nagy történelmi esemény előtt tisztelegve az újabb kutatási eredmények segítségével bemutassam a történeti Zemplén vármegye egy táj- és egyben közigazgatási egységén, a Bodrogközön belül az 1670-től 1711-ig tartó Habsburg-ellenes küzdelmek, azaz a Wesselényi-féle összeszövésből kinövő 1670. évi felső-magyarországi felkelés, az ennek folytatásaként 1671–1685 között zajló kuruc háborúk, az 1697. évi hegyaljai felkelés, valamint a Rákóczi-szabadságharc katonai eseményeit. A tanulmány természetesen nem korlátozódik kizárólag a Bodrogközben történtek ismertetésére, hiszen a történeti folyamatok megértése miatt szükségesnek láttam a tájegység tágabb környezete történéseit is felvázolni jelen tanulmány keretei között.

Ezt az évforduló mellett az is indokolja, hogy az utóbbi években, az idén januárban váratlanul elhunyt felső-bodrogközi honismereti kutatóval, Bogoly Jánossal, valamint dr. Tamás Edittel közösen két olyan, a tájegység északi, Szlovákiához tartozó feléről készült művet jelentettünk meg, amelynek során törekedtünk arra, hogy ne csak összefoglaljuk, de bővítsük is a területről való eddigi ismereteinket.¹ Érdemes ezt annál is inkább megtenni, mivel nem csak olyan levéltári források kerültek elő az említett két munka elkészítése során, amelyeket korábban nem publikáltak, de a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulójára való emlékezés is sok adattárral, forráskiadvánnyal, monográfiával és tanulmánykötettel örvendeztette meg a nagyközönséget, így az ezekben fellelhető adatokat meg kell ismertetni a tájegység múltja iránt érdeklődőkkel.

A Rákóczi-szabadságharc egyik legfontosabb bázisa volt Zemplén vármegye, amely már a 17. század első felében is kitüntetett helyet foglalt el a Habsburg-ellenes rendi-nemzeti függetlenségi mozgalmak történetében. Itt zajlott le a Bocskai-felkelés előestéjén a 1604. szeptember 8-ai gálszécsi gyűlés, vagy Bocskait 1605-ben Szerencsen választották meg Magyarország fejedelmévé. (I.) Rákóczi György borsodi főispán, a későbbi erdélyi fejedelem, 1619-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem híveként Patakról indult meg 1619-ben Kassa bevételére, majd 1644-ben Patak, illetve Kassa alatt fulladt ki az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Habsburg-ellenes hadjáratára válaszul indított császári ellentámadás.

¹ Bogoly János–Oláh Tamás–Boros László–Tamás Edit: Folyók közén. Királyhelmecek/Kráľovský Chlmec, 2009.; Bogoly János–Oláh Tamás: Otthonok. Szerk.: Kovács Eleonóra–Oláh Tamás. Királyhelmecek/Kráľovský Chlmec, 2010.; Utóbbi kötet bevezető tanulmányának első, lábjegyzetekkel ellátott, bővebb része: Bogoly János–Oláh Tamás: Királyhelmecek története a mohácsi vészig. In: Széphalom Évkönyv. 20. k. Sátoraljaújhely, 2010. 325–339.

E mozgalmaknak Zemplén vármegyével szoros személyi kapcsolatai is voltak. Elegendő arra gondolnunk, hogy Bocskai István erdélyi fejedelem Baksa nemzetségből eredeztethető családja Gálszécs térségében, valamint a Bodroghözben rendelkezett birtokokkal és innen kerültek a fejedelem ősei Biharba, amely a Szapolyaiak és Habsburgok között vívott harcok során, az 1570. évi speyeri szerződéssel, a Magyar Királyság keleti feléből létrehozott Erdélyi Fejedelemséghez kapcsolt Partium része lett. Közismertebb azonban a Rákócziak kapcsolata e mozgalmakkal. A Bogát-Radvány nembeli Rákóczi család a zempléni Rákóc faluról vette nevét és a 17. századra a megye egyik legjelentősebb birtokosává nőtte ki magát, megszerezve a szerencsi, pataki, borsi, regéci, tokaji és helmeci uradalmakat, jelentős gazdasági és politikai erőt is biztosítva egyúttal e mozgalmak számára.²

Térjünk most át a tanulmányunkban bemutatni kívánt terület, a Bodroghöz rövid földrajzi ismertetésére!³ A 945 km² területű Bodroghöz a tiszai Alföld északkeleti, síksági jellegű kistája. D-DK-ról a Rétköz és a Nyírség, K-ról a Beregi-Tiszahát, É-on a Latorca folyó mentén az Ungi- és a Zempléni-sík, a tiszai Alföld legészakibb kistájai, Ny-on Eperjes-Tokaji hegylánc és az annak részét képező, alacsony középhegységi és dombsági tájítpushoz tartozó Zempléni-szigethegység, vagy, ahogy az újabb magyarországi geológiai szakirodalomban szerepel, a Zempléni-rögök, vagy Zempléni-dombság határolja.⁴ Déli, Tisza menti része az alacsonyabb. A folyószabályozások előtti vízjárta térszíneiből mintegy szigetként emelkedik ki néhány falu, pl. az egykor szabolcsi Viss, Zalkod, Kenézlő, vagy a zempléni Pácin, Luka (ma Bodroghalom), Karád, Kis- és Nagycigánd (ma Cigánd), Ricsé, Révleányvár. Ezzel szemben a középső és északi, magasabb része jobban kedvezett az ember letelepedésének, hiszen az egykori vulkáni eredetű dombságok és magaslatok (Tarbucka, Helmeci-magaslatok, Szomotori-hegy) lábánál több település is kialakult (pl. Szerdahely, Kis- és Nagykövesd, Szentés, Királyhelmec, Kisgéres), csakúgy, mint a roncsolt futóhomok-térszíneken, vagy az egykori és mai folyóhátakon (pl. Lelesz, Perbenyik, Kis- és Nagyrozvagy, Semjén, Láca, Cséke, illetve Szentmária, Kis- és Nagytárkány).

Az Árpád-kor óta a tájegység nagy részt Zemplén vármegyéhez tartozott, csak három, a Tisza és a Bodrog torkolatánál fekvő, bodrogzugi falu, Viss, Zalkod és Kenézlő tartozott Szabolcshoz. A Tisza felől Szabolcs, míg a Latorca felől Ung vármegyével volt határos.

Egységes táji jellege abban is megmutatkozott, hogy a járások kialakulása után a Bodroghöz Zemplén vármegye egyik járása lett, amelyet a 17. században régiesebb nevén tiszabodroghözi, vagy a 15. századtól fokozatosan általánossá váló nevén, bodroghözi já-

² Benda Kálmán: Bocskai István. Bp., 1993. 7–9.; Csorba Csaba: Várak a Hegyalján. Tokaj – Ónod – Szerencs. Bp., 1980. 67–68.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. [Utánnymás. Bp., 1994.] 174–190., 270–282.; A pataki és tokaji uradalom nemcsak Zemplén, hanem a szomszédos Abaúj és Szabolcs vármegye területére is kiterjedt, míg a regéci uradalom birtokközpontja Abaújban feküdt, de zempléni települések is tartoztak hozzá. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Sajtó alá rendezte, és a bevezető tanulmányt írta: Makkai László. Bp., 1954. 10–13.; Folyók közén (2009) 47.; Otthonok (2010): 28.

³ A terület természeti viszonyairól bővebben: Bodroghöz. Szerk.: Tuba Zoltán. Gödöllő-Sárospatak, 2008.; Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére. Főszerk.: Dr. Karátson Dávid. Bp., 2002.; Folyók közén (2009): 6–28.; Otthonok (2010): 7–9.

⁴ Hajdú-Moharos József-Hevesi Attila: A kárpát-pannon térség tájtagolódása. In: Magyarország földje. Bp., 2002. 294–306.; Uo.: Gyarmati Pál: A Tokaji-hegység. 387–391.; A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Dr. Frisnyák Sándor–Dr. Gál András–Dr. Horváth Gergely. Nyíregyháza–Szerencs, 2009. 45–46., 105–106., 384.

rásként említenek a források.⁵ Ezek mellett később, a 18. században találkozhatunk a szigeti járás („Processus Insulanus”) elnevezéssel is, amely szemléletesen mutatja meg, hogy a tájegység a Tisza, Bodrog és Latorca folyók széles árterei között szigetként különült el a szomszédos zempléni, szabolcsi és ungi területektől.⁶

Magyarország, s benne a Bodrogtörzs számára a 17. század második felétől az 1711-es szatmári békéig tartó periódus egy háborúkkal és súlyos társadalmi feszültségekkel terhes időszak, amely egybeesik a Habsburg-birodalom és benne Magyarország átalakulásával. A Habsburg-ház osztrák ága ez idő alatt kénytelen elkezdni hatalmi centruma áthelyezését az örökös tartományok és Magyarország irányába, miután a Német-Római Szent Birodalom a vesztfáliai békével laza államszövetséggé vált. Modernizálja az államigazgatást, a hadsereget, európai segítséggel kiűzi a törököt, ugyanakkor Bécs nagyhatalmi törekvései jelentős anyagi áldozatot követelnek uralmi területük társadalmának egészétől. E közben a magyar rendek féltékenyen őrzik kiváltságait, és amikor úgy látják, hogy Bécs nem veszi figyelembe politikai érdekeiket, sőt a Habsburg jelenlétet megtestesítő hadsereg szinte ellenségként viselkedik az országban, fegyvert is fognak koronás királyuk ellen, nem is beszélve a legkiszolgáltatottabb társadalmi réteg, a jobbágyság mozgalmairól.⁷

E szinte állandóan háborúktól hangos időszak szimbolikus nyitánya 1657, amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem portai engedély nélkül bekapcsolódik a lengyel trónért folyó háborúba és ennek során hadserege 18-20 ezer katonája kerül tatár fogságba. Lépése ürügyül szolgál a töröknek Erdély megtámadására, amely igen nagy pusztulást szenved. Rákóczi e háború során, 1660-ban halt meg a török ellen vívott fenesi csatában szerzett seibe. 1661-ben Patakon temetik el, a néhány héttel korábban elhunyt édesanyja mellé.⁸

A küzdelemben a királyi Magyarország is bekapcsolódott, bár félszívvvel. Tokaj megnyitotta kapuját a császári haderő előtt, e közben a török ostrom alá fogta Erdély kulcsát, Váradot. Bécs késlekedett, míg a magyar rendi politikai elitet, mint azután is annyiszor, belső viták bénították, ezért nem állították ki a tervezett 22-23 ezer fős hadsereget, a felső-magyarországi vármegyék télenek maradtak az uralkodó hadba hívó parancsára, míg a dunántúli és dunáninneni területek hadereje azért nem állt össze, mert tisztázatlan volt a

⁵ Természetesen figyelembe kell venni, hogy a Bodrogtörzsnek, mint tájegységnek Zemplén vármegyéhez tartozó területe nem azonos a Bodrogtörzsi járás területével. Nem számolhatunk ugyanis a korábbi nevén Alzempléni, azaz Hegyaljai járáshoz tartozó települések Bodrogtörzsbe átnyúló területréseivel, nem beszélve arról, hogy a Hegyaljai járáshoz tartozó, Sáros-Nagypatakkal a 19. században egyesülő Kispaták már eleve a Bodrogtörzsben jött létre. Bor-sod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára (SFL) IV. 2001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214-1850 (1898). Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta politica 1214-1786 (1848). Loc. 101. No. 475. Rectificatio Portarum Comitatus Zempliniensis. Kb. 1630., IV. 2005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et commissariatica 1553-1777. P. Loc. 123. No. 66. Portarum totius Comitatus connumeratio 1593.

⁶ SFL IV. 2005/a. C. Loc. 113. No. 78. Conscriptio processus Insulanus 1711., C. Loc. 114. No. 89. Conscriptio totius Comitatus pro Cassa Contributionali deserviensi 1715., P. Loc. 123. No. 66. Portarum totius Comitatus connumeratio 1593.; Otthonok (2010): 7-8.; Királyhelmec története a mohácsi vészig (2010): 326.

⁷ R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg-abszolutizmus és Magyarország. In: R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Bp., 1978. 15-25.; R. Várkonyi Ágnes: Thoköly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. In: HK 118. évf. Bp., 2005. 363-399.; Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600-1700. Bp., 2004. 99-179.; Erich Zöllner: Ausztria története. Bp., 1998. 170-171, 189-203.

⁸ Détsy Mihály: Sárospatak vára. Sárospatak, 2008. 246-249.

parancsnokság kérdése. A Tokaj és Rakamaz között táborba vonult, de Souches tábornok vezette, nem túl nagy létszámú császári haderő az Udvari Haditanács tiltása miatt nem vonult Várad megsegítésére, amely magára hagyva elesett.⁹

A császári had elvonulása után a török betört a Bodroghözbe, de a felvidéki vármegyék egyesült hadereje, gróf Drugeth György ungi főispán vezetésével visszaverte őket. 1661-ben Ali egri pasa és Kucsuk Mehemed fenyegető leveleikben Zemplén vármegye elpusztítását helyezték kilátásba, azonban Báncsy Zsigmond alispán önfeláldozóan szervezte a védelmet. A vármegye felküldte a pasák leveleit I. Lipóthoz és egyúttal magyar segédcsapatokat kért. Wesselényi Ferenc nádor is támogatta a vármegyék védelmi készületeit. A zempléni felkelt nemesség 1300 lovasából báró Bocskai István zempléni főispán, felső-bodroghközi nagybirtokos 200 főt állított ki. A török be is tört Szerencs vidékére szünet idején, de a nemesi felkelés helyt állt velük szemben. Mikor a török támadástól már nem kellett tartani, 1661 augusztusában megjelent Zemplénben Raimundo Montecuccoli hadserege, hogy Erdélybe vonuljon Kemény János fejedelmet megsegíteni. Bár a vármegye a beszállásolástól megmenekült, de Montecuccoli kárpótlásul tízezer kenyeret, ötszáz köből lisztet, száz köből zabot és nyolcvan hordó bort követelt, majd ellátási nehézségei miatt még ez év őszén visszavonult Erdélyből és visszatérőben a Bodroghközben állomásozott.¹⁰

A császári és magyar hadak 1660–1662-ben sok pusztítást okoz Zemplén vármegyében. A Bodroghközben, a török ellen felvonult magyar csapatok által okozott károkról egy 1660. június 14-én, Királyhalmecen felvett tanúvallatási jegyzőkönyv tanúskodik. Királyhalmec lakosai a császári hadak átvonulását is megszenvedték, amely miatt 1662 táján panasszal is éltek. Egy Zemplén vármegyének írt, keltezetlen alázatos folyamodványban elpanaszolták, hogy a német katonák táborozásai és „szünet, valamint mód nélkül való sarcoltatásaik” miatt milyen sanyarú helyzetbe jutottak. Előbb Montecuccoli serege táborozott mellettük Leleszen néhány hétig, amikor erejük feletti szolgáltatásokkal kellett ellátniuk őket, azután pedig az Erdélyből kivonuló császári haderő „horvát” és német katonái okoztak nekik „ki-mondhatatlan pusztítást”. Egyes helmeciektől elvették mind a rajtuk levő ruhákat, mind a napi betevő falatjukat. Sokan csaknem éhen haltak a katonák túlkapásai következtében.¹¹

A császári katonaság sikertelen erdélyi hadjáratához kapcsolódó, 1661–1662-es kárte-leiről felvett 1662-es jegyzőkönyv szerint a Bodroghközi járás majd mindegyik településén okoztak kárt a német hadak. Királyhalmec mezővárosát előbb Montecuccoli hada sarcolta, majd miután elvonultak, „Sak nevű generál”¹² Erdélyből az Kemény János harca

⁹ R. Várkonyi Ágnes: Török támadás Magyarország ellen – Várad veszedelme. In: R. Várkonyi (1978.): 167–174.; *Reiszig Ede*: Zemplén vármegye története. II. rész. A mohácsi vésztől a nemzeti fellendülés korszakáig 1526–1815. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., é. n. [1905] [Reprint. 2010.] 396–397. /a továbbiakban: *Reiszig Ede*: In: Borovszky (2010).

¹⁰ Magyarország hadtörténete két kötetben. Főszerk.: Liptai Ervin. I. köt. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerkesztő: Borus József. Bp., 1984. 282–283.; *Reiszig Ede*: In: Borovszky (2010): 397.; SFL IV. 2001/b. Loc. 96. No. 92. Hotyka falu vallomása „ő Felsége Német Armádiája” falujukban tett pusztításairól. Hotyka, 1662. máj. 26.

¹¹ SFL IV. 2001/b. Loc. 96. No. 92. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv a német katonák dúlásairól a Bodroghközben. Királyhalmec, 1660. júl. 14. 107–112.; IV. 2001/p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). Vegyes közgyűlési iratok 1560–1849 (1898). Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. csomó. No. 77. A királyhalmeciek panasza a német katonák erőszakoskodása ellen 1662 körül.

¹² Talán azonos lehet Schack dragonos ezredessel, aki az alsó-szászországi birodalmi seregben szolgált az 1660–1664 közötti török elleni háború idején. 1662-ben, Erdélyből történő kivonulása után, az ő parancsnoksága alá tar-

után kijöven, minden hadaival Helmece szállott”.¹³ A protestánsok helyzete is rosszra fordult. II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia, aki csak színleg vette fel a református vallást, és fia, I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem rekatolizáltak, és a felső-magyarországi ellenreformáció élére állva, birtokaikon kíméletlenül üldözték a reformátusokat. Ezt bizonyítja a 13 felső-magyarországi vármegye követei által 1664-ben Wesselényi nádorhoz intézett felirat. Ebben többek között leírták, hogy Báthori Zsófia és I. Rákóczi Ferenc Újhelyben, Sárospatakon, Kis- és Nagytoronyán, Csarnahón, Tokajban, Tarcalon, Keresztúron, Szerencsen, Királyhelmeceken, Abarán, Mádon és más jószágaikban elvette „az Evangelicus Ministerek” azaz a református prédikátorok által bírt egyházi jövedelmeket, amelyeket a korábbi birtokosoktól kaptak és kérték, hogy ezeket adják vissza a prédikátoroknak.¹⁴

Erdély hatalma Várad elestével megrendült, a királyi Magyarországon pedig a bécsi udvar egyre inkább arra törekszik, hogy letörje a rendi kiváltságokat. Bár a magyar rendek már több mint egy évszázada szeretnék felszabadítani Magyarországot a török uralom alól európai segítséggel, egy részük az 1664-es vasvári béke után szembekerül a Habsburgokkal. Az 1666-tól kibontakozó Wesselényi-féle összeesküvés, amelynek résztvevői a hagyomány szerint a sárospataki vár „Sub Rosa” szobájában folytatták tárgyalásaikat, az 1670. április 9-én, Sárospatakon Starhemberg ezredes, tokaji várparancsnok letartóztatásával kirobbant felső-magyarországi felkelésben csúcsosodott ki. Ennek vezetése a kezdeti sikerek után május elejére már elvetette a további küzdelmet, így az szinte magától összeomlott. A felkelést végül a június első felében Felső-Magyarországra bevonuló, gróf Jo-

---

tozó német előhad ostrommal vette be Bónis Ferenc velejtei udvarházát, amelyet azután felpredáltak elzsákmányolva Bónis, valamint a környékbeli nemesek és parasztok oda menekített javait. SFL IV. 2001/b. Loc. 96. No. 92. Német katonák kihágásairól szóló jegyzőkönyv. Kistoronya, 1662. máj. 19.; *Esterházy Pál: Mars Hungaricus*. Sajtó alá rendezte és a Mars Hungaricus latin szövegét magyarra fordította, a Visszaemlékezés, valamint a levelek jegyzeteit és az Esterházy Pál című kísérőtanulmányt írta: *Iványi Emma*. Bevezette és szerkesztette, a Mars Hungaricus jegyzeteit Iványi Emma gyűjtésének felhasználásával írta: *Hausner Gábor*. Bp., 1989. 169., 175., 259., 264., 490.

¹³ SFL IV. 2001/b. Loc. 96. No. 92. Német katonák kihágásairól szóló jegyzőkönyv. Szerdahely, 1662. máj. 8. 164-213. A jegyzőkönyvben az alábbi települések szerepelnek: Ágcsernyő, Alsóberecki, Bacská, Battyán, Bély, Bodrogfalom (Luka), Csernő, Dámóc, Dobra, Felsőberecki, Kaponya, Karcsa, Karos, Királyhelmece, Kiszéres, Kiskövesd, Kisújlak, Láca, Lelesz, Nagygéres, Nagykövesd, Örös, Perbenyik, Pácín, Pólyán, Szentes, Szentmária, Szerdahely, Szinyér, Szolnocska, Szomotor, Vajdacska, Vécs, Véke, Zemlénaágárd, Zétény. A forrás azért is értékes, mert a Bodrogköz birtokviszonyairól is képet kapunk. Ágcsernyőn, Felsőbereckiben, Lukán, Szerdahelyen, Szomotoron Bocskai István zempléni főispánnak, Zétényben Bocskai Istvánnak, Alsó- és Felsőbereckiben Zákány Andrásnének, Bacskán Újlaki Györgynek, Battyánban Tárkányi Istvánnak és Bocskai Istvánnak, Karoson és Pácínban Sennyei Albertnek és Ferencnek, Bélyben, Dobrán és Dámócon Sennyei Ferencnek, Ágárdon Sennyei Ferencnek és Czinta Jánosnak, Perbenyiken Sennyei Ferencnek és Tárkányi Istvánnak, Lácan Sennyei Ferencnek, Tárkányi Istvánnak és Cserney Pálnak, Szentesen Sennyei Ferencnek, Forgách Istvánnak, Vécsey Sándornak és Vay Ábrahámnak, Bacskán Újlaki Györgynek, Kaponyán Csomaközi Zsigmondnének és Kaszás Istvánnak és Ferencnek, Királyhelmeceken és Kiszéresen Báthori Zsófiának, Kisújlakon a Jakabfalvi és Tárkányi családnak, Lelesz mezővárosában, Pólyánban (Pólyán)Csernőn, Vajdacska és Leleszi prépostnak, Nagygéresen Barkóczy Zsigmondnak, Fodor Jánosnak és Jakabfalvi Miklósnak, Kis- és Nagykövesden Soós Györgynek és Ferencnének, Örösön Benő Sámuelnek és Perényi Zsigmondnének, Szentmárián gróf Forgách Istvánnak, Szinyéren Orosz Jánosnak, Soós Györgynek, Serédy Benedeknek, és Barkóczy Jánosnak. Szolnocska Serédy Benedeknek és Farkas Lászlónak, Vécsen Bocskai Istvánnak és Kaszás Ferencnek, Vékén Vékey Lászlónak voltak birtokai.

¹⁴ SFL IV. 2001/b. *Historicum* Tomus XVII. Fasc. 188. No. 300.–Fasc. 190. No. 179. Fasc. 189. No. 69. *Helveticae Confessionis ad dictis ministrorum proventus per principissa Sophiam Batori occupati comiti Francisco Wesselényi Regni Palatino nomine Ablagatorium e XIII. Comitatus Partium Regni Superiorum exhibitum 1664.*; *Détshy Mihály* (2008): 249–250.

hann von Sporck császári lovassági tábornok¹⁵ vezette 10.000 fős haderő számolta fel szinte ellenállás nélkül. Bár Zemplén vármegye nemességét Bocskai István főispán június 6-ára, Terebesre táborba szólította, azonban a felkelők, köztük a Bodroghözből érkezettek, június 8-án, Sporck serege közeledtének hírére hazaoszlottak. Bocskai, aki közben hazatért bodroghözi birtokára, Szerdahelyre, hogy további intézkedéseket tegyen, Szomotornál összegyűjtött egy kis csapatot, de a császáriak érkezésének hallatán Bodroghözi Szerdahelyről erdélyi területre, Husztra menekült, ahol nemsokára meghalt és ezzel családja is kihalt fiúágon. Sporck főhadiszállását előbb Bocskai parnói kastélyában rendezi be, majd június 25-én, Patak várába történt bevonulása után egy nappal Bocskai bodroghözi várkastélyába helyezi át. Itt július 19-éig, Ecsed vára meghódolásáig tartózkodott. A bécsi udvar bosszúja nem marad el, Zrínyi Pétert, Frangepán Ferencet, Nádasdy Ferencet és Bónis Ferencet 1671-ben kivégzik. Az összeesküvésben részt vevő I. Rákóczi Ferencnek, Királyhalmec földesurának nem esett bántódása. Anyja, Báthory Zsófia könyörgése és a hatalmas, 400000 rénes forintnyi váltságdíj „hatotta meg” I. Lipót császárt, aki megkegyelmezett Rákóczinak. Az erről szóló végleges megegyezést, 1671. máj. 23-án Borsiban írták alá.¹⁶ Az összeesküvés résztvevőinek jószágait konfiskálta az udvar. A Bodroghöz nagybirtokosai közül Bocskai István főispán többek között bodroghözi Szerdahelyi, Soós György nagykövesdi uradalmát veszti el, amelyeket később más családoknak adományoztak.¹⁷

Megindul a protestáns lelkészek üldöztetése is, amelyet a Rákóczi-birtokokon Báthory Zsófia és fia irányított. Ennek keretében 1671. július 12-én, vasárnap I. Rákóczi Ferenc megjelent Királyhalmecen, ahol „zöld puskáival”, azaz udvari gyalogosaival körülvetette és elfoglaltatta a református templomot a gyülekezet jajveszékeltése közepette, ugyanis a

¹⁵ Sporck, Johann von, gróf (1595–1679. okt. 6.). A harmincéves háború híres katonája, 1646. szept. 11-étől bajor generális-főstrázsamester, 1647. szept. 16-ától császári altábornagy, 1664. okt. 26-ától lovassági tábornok. Egy császári lovasezred tulajdonos ezredese. Az 1670. évi felső-magyarországi felkelés leverője. A bujdosók 1672. évi támadásakor a leverősükre küldött egyik hadoszlop vezetője, ő foglalta vissza Árva várát és irányította a felkelés ottani vezetői elleni megtorlást. SFL IV. 2001/a. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1558–1786. Prot. 7. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1653–1664. A császári hadsereg magyarországi hadrendje 1663 körül. 345–347. pp.; V. 258. Olaszliszka nagyközség iratai 1239–1950. Feudális kori iratok 1239–1849. Olaszliszka Mezőváros Tanácsának iratai. 5. doboz. Védelmet és salva guardia-t biztosító levél Olaszliszka mezőváros részére gróf Johann von Sporck császári lovassági tábornoktól. Parnói főhadiszállás, 1670. június 14.; *Pauler Gyula*: A bujdosók támadása 1672-ben. In: Századok. III. évf.. 1869. 1. füzet, 5–16. 2. füzet, 85–97. 3. füzet, 166–178.; *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671. II. kötet. Bp., 1876. 68–69.; *Antonio Schmidt-Brentano* (München): Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815) Österreichisches Staatsarchiv/A. *Schmidt-Brentano*. 2006. 95.

¹⁶ SFL V. 258. Feudális kori iratok 1239–1849. Olaszliszka Mezőváros Tanácsának iratai. 5. doboz. Védelmet és salva guardia-t biztosító levél Olaszliszka mezőváros részére gróf Johann von Sporck császári lovassági tábornoktól. Parnói főhadiszállás, 1670. jún. 14.; Magyarország története 1526–1686. (Magyarország története tíz kötetben) 2. kötet. Bp., 1985. 1139–1195.; *Reiszig Ede* In: Borovszky (2010): 397.; *Détsy Mihály* (2008): 251–254.; *Csorba Csaba* (1980). 149–150.; *Ulrich Attila*: Bűnök és bűnösök. In: „II. Rákóczi Ferenc az államférfi – tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján”. Szerkesztette: *Tamás Edit*. Sárospatak, 2008. 346–374.; A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. Közli és előszóval ellátta: *Szopori Nagy Imre*. In: Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI–XVIII. századokból. Bp., 1881. 224–227.; *Pauler Gyula* (1869): 1. füzet, 2–6.; *Pauler Gyula* (1876): 78–104.; A bujdosók levelezéséből 1670-ben. Közli: *Koncz József*. In: Történelmi Tár. Bp., 1891. 237–256.

¹⁷ Urbáriumok és összeírások – Urbaria et Conscriptiones. Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft. <http://mol.arcanum.hu/urbarium> U et C Fasc. 15. No. 12. 1672. ápr. 22. Füzér várának tartozékai, Bocskai István jószágai, Enyickei birtok. U et C Fasc. 37. No. 43. 1671. nov. 16. Felső-magyarországi konfiskált javak, volt Bocskai-, Soós György-, stb. birtokok. (a továbbiakban: U et C. MOL – Arcanum. <http://mol.arcanum.hu/urbarium>)

református prédikátor épp istentiszteletet tartott. Másnap maga is bement a templomba, ahol prédikációt hallgatott. Ekkor megkérdezték, hogy miért foglalja el a templomot, mire azt válaszolta, megesküszik arra, hogy kényszerből tette, és tudja, ennek nem kellene így lenni.¹⁸

A Felvidéken az 1670. évi felkelés letörése és az azt követő megtorlás, valamint a protestánsok üldözése sem szilárdítja meg a Habsburg-uralmat. 1672. augusztus utolsó napjaiban az Erdélybe menekült, zömmel protestáns bujdosók betörnek Felső-Magyarországra. Támadásuk két irányban bontakozik ki. A főerő vezetői, báró Petróczy István, Szuhay Mátyás, kölcsei Kende Gábor és Szepesi Pál, akik magukat „az elől járó magyar hadak Deputatus Gondviselői”-nek nevezték, Kálló városának hódoltatása után kiáltványt bocsátottak ki, amelyben fegyverbe hívtak minden 12. életévet betöltött férfit. Kiáltványuk hatására Zemplénből és Abaújból tömegesen csatlakoztak hozzájuk, azonban sokan elmenekültek előlük. Kazinczy Péter Zemplén vármegyei jegyző leírása szerint a rebellisek támadása idején a vármegye nagyobb részéből a nemesek a környező erődítményekbe húzódtak be, így például ő Regéc várában tartózkodott a rebellisek leveréséig és szétkergetéséig, azaz október végéig–november elejéig („potiorique ex parte Comitatus membris ad fortalitia sese recipientibus prout et me in Arce Regecz existente”).¹⁹ A támadók előbb sikertelenül megkísérelték Regéc, majd Ónod bevételét, majd ezután Kassa alatt egyesültek, ahol szeptember 14-én Enyickénél megverték báró Paris von Spankau császári generális-főstrázsamester²⁰ haderejét. Közben a bujdosók hadainak egy része bevette Zemplénben a homonnai Drugethek várát, Terebest (a Bodroghközzel határos) megszállták Újhely városát és azon belül Barátszeren található pálos kolostort, behatoltak továbbá a sárospataki külső várba, amelyet szintén megszálltak.²¹

A bujdosók seregének másik része erdélyi segélycsapatokkal megerősítve, Teleki Mihály kővári főkapitány vezetése alatt, Szatmár megtámadására indult, de Batizvasvárinál szeptember 20-án csúfos vereséget szenvedett. Teleki visszatért Kővárra, de a Wesselényi Pál, Gyulaffy László, Ispán Ferenc és más tekintélyes nemesek vezette bujdosók, mintegy

¹⁸ Teleki Mihály levelezése. Szerkeszti: *Gergely Sámuel*. (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára). V. kötet 1670–1671. Bp., 1910. 386. Huszt, 1671. júl. 25. Forgách Miklós Teleki Mihálynak. 387. Mármaros-Sziget, 1671. júl. 26. Chernel Pál Teleki Mihálynak. 577–579. Magyarország története 1526–1686. 2. kötet. (1985): 1195.

¹⁹ *Pauler Gyula* (1869): 1. füzet, 2–14.; SFL IV. 2001/a. Prot. 10. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1669–1695. Kazinczy Péter feljegyzése a „rebellisek” támadása alatti magaviseletéről. Zemplén vármegye közgyűlése. Zemplén, 1672. nov. 2. 22.; IV. 2001/b. Fasc. 219. No. 313. „Az elől járó magyar hadaknak Deputatus Gondviselői” (báró Petróczy István, Szuhay Mátyás, kölcsei Kende Gábor és Szepesi Pál) levele Zemplén vármegye közönségéhez. Buzinkai tábor, 1672. szept. 23.

²⁰ Báró Paris von Spantkow (Spankau), Pernadicz és Altensattel örökös ura (1600–1675. júl. 13.). Császári lovassági tiszt, 1649-ben alezredes, később ezredes. Az 1660–1664 közötti török háború alatt ezredesként szolgált Magyarországon. 1670. márc. 23-ától generális-főstrázsamester (vezérőrnagy), őt küldi az udvar Zrínyi Péter elfogására, 1672-ben a Kassán és Felső-Magyarországon állomásozó császári csapatok főparancsnoka („Cassoviensis ac reliquorum Praesidiorum, Equitus, ac Peditus ordinis Militiae Germanicae Generalis Colonellus”, „Supremus Generalis Commendans Cassoviensis”), 1673-tól ismét Felső-Magyarország császári főparancsnoka, mind a magyarokkal, mind a protestánsokkal szemben erős ellenszennvel viseltetett. SFL IV. 2001/b. Fasc. 223. No. 198. Az 1672. áprilisi kassai „tractatus” iratai.; *Czigány István* (2004): 111., 129., 143.; *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. (1989): 194., 282., 497.; *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: *Történelmi Szemle* 39. évf. 1997. 2. sz. 257–288.; *Schmidt-Brentano* (2006): 94.; *Pauler Gyula* (1869): 1. füzet, 10–16.

²¹ *Pauler Gyula* (1869): 1. füzet, 15–16.; A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 232.; *Détshy Mihály* (2008): 257–258.

Paris Spankau báró arcképe
császári lovassági alezredes korából, 1649-ből²²

2000-en újra támadásba lendültek, bevették a szabolcsi Kisvárdát, és Kálló várát. Ezután Munkács környékén portyáztak, azonban Báthori Zsófia udvari hada és a munkácsi várőrség szétszórta a Munkács körül táborozó bujdosókat, majd október 6-án megtámadta és felgyújtotta a Bodroghöz közelében lévő Ung vármegyei Nagykapos mezővárosát. Erre a bujdosók, akiket ekkor kezdenek kurucoknak is nevezni, megjelennek Ung vármegyében. Ballai (Paulernél Balkó) Pál az ungi megyegyűlésen a felkelés melletti csatlakozásra bízta a vármegyét, és követeket küldött az alispánhoz, hogy adja ki a vármegye zászlaját és dobját, aki ezt megtagadta. Ezt követően a felkelők, élükön Ballai (Balkó) Pállal,

Wesselényi Pállal, Ispán Ferencsel, Gyulaffy Lászlóval Ungvár és Munkács környékére támadnak és felpredálják egészen a lengyel határig, majd elindulnak Kassa felé, hogy csatlakozzanak a fősereghez, de Szécskeresztúrnál érte őket a győrkői vereség híre, s ennek hatására visszatértek Erdélybe.²³ A hadjárat alatt Zemplén vármegyében és a vele határos ungi részen „orosz hadak” (ruszin felkelőkből álló seregek?) támadták meg Vinna várát, a czékei kastélyt és Bodroghözben fekvő bottyáni kastélyt. E hadak egyik vezére Kereskényi/Köröskényi Gáspár,²⁴ akinek a czékei kastély elleni támadása miatt Zemplén vármegye közgyűlése november 2-án követeket küld Cob tábornokhoz Tokaj váránál lévő táborába. Báthori Zsófia viszont a bujdosók támadására válaszul a munkácsi oroszokkal felpredáltatta Ung megye nagy részét, jelentős károkat okozva.²⁵

E közben a fősereg, amely az enyickei győzelem után körülzártá Kassát, Nagyidánál, majd Buzinkánál táborozott. Itt kereste fel őket Zemplén vármegye két követe, Rady István és bodroghözi Zétény egyik földesura, Klobusiczky Pál, akiket a szeptember 20-án Zemplénben tartott közgyűlés után küldött el hozzájuk a vármegye megbízólevelével és üzenetével. Kisebb-nagyobb csapattestek e közben a környező várak ellen vonultak. Jászsót, Putnokot, Szaláncot sikerült is bevenniük, de más várak, mint Ónod, vagy Szendrő ellenálltak.²⁶ A buzinkai táborból a fősereg egy része rövidesen elindult Eperjes ellen,

²² SFL IV. 2001/b. Autographa Hungarorum. I. Fasc. 150. No. 91. Báró Paris Spankau, császári lovassági alezredes arcképe, 1649.

²³ *Pauler Gyula* (1869): 2. füzet, 84–89.; A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 232–233.

²⁴ 1671-ben a vármegye helyettes jegyzője, később, az 1672-es kuruc támadás visszaszorítását követően Cobb karóba húzatja, Szirmay szerint 20 társával együtt az újhelyi mezőn, míg 40 társukat a czékei erdőben kötteti fel, így Pauler Szirmayra hivatkozva hibásan említi, hogy ez az eset 1670-ben történt, Szirmay ugyanis művében kissé megkeverte az időrendet. SFL IV. 2001/a. Prot. 10. Protocolum Comitatus Zempleniensis 1669–1695. Instructio Pro Generosis Domini Francisco Putnoky et Andrea Chehi(?) Ablegatis ad D. Sponko. Zemplén, 1671. dec. 15.; *Pauler Gyula* (1869): 3. füzet, 170.; *Szirmay Antal*: Notitia Historica Comitatus Zempleniensis. Budae, 1804. 572. §. 222.

²⁵ SFL IV. 2001/a. Prot. 10. Protocolum Comitatus Zempleniensis 1669–1695. Köröskényi Gáspárnak a czékei kastély elleni fegyveres támadásáról szóló panasz. Zemplén, 1672. nov. 2-ai megyegyűlés. 22. A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 234.

²⁶ SFL IV. 2001/b. Fasc. 219. No. 313.; *Pauler Gyula* (1869): 2. füzet, 90–92. 3. füzet, 166., 173.

de még előtte a táborból szeptember 23-án csatlakozásra szólították fel Sáros vármegye nemességét, amely tömegesen csatlakozott is a bujdosókhoz. Szeptember 28-án a magyar seregek megjelentek Eperjes alatt, amelynek császári helyőrsége a városi polgárság nyomására másnap kapitulált. Eperjessel egy időben Kisszeben is meghódolt a bujdosók előtt.²⁷

Eperjes bevétele után a bujdosók a Szepesség hódoltatására indultak. Október elején bevették Késmárkot, Petróczy seregei pedig körülzárták Lőcsét, amelynek jelentős császári helyőrsége volt ekkor. Az ostromzárát a korábbi zempléni alispán, Bogdányi Fekete László vezette, míg Petróczy Liptó felé tört 600 válogatott lovasával. Pika Gáspár elfoglalta november 3-án a Thökölyek birtokát, Árva várát. A császári haderő azonban útját állta a további támadásoknak. Bécs már a felkelés első hírére, szeptember folyamán két seregetestet állított ki Cob császári generális-főstrázsamester,²⁸ és Sporck lovassági tábornok vezetésével.²⁹

Mivel Cob seregteste volt közelebb, így ő kezdte meg a bujdosók főserege elleni támadást Liptóból október közepén. Petróczyék előbb visszavonultak a Szepességből Eperjesre, majd a Kassát körülzáró Szuhay üzenetére némi ellenállás után a város alá hátráltak, feladva Eperjest. Cob Somosnán egyesült a felmentett Spankauval, míg a magyarok Győr-kénél foglaltak állást, ahol október 26-án a császáriak nagy győzelmet arattak felettük. A csatában egyébként a bujdosók gyalogságának egy része és a zempléni felkelők egysége tűnt ki vitézségével. A vereség hatására a bujdosók valamennyi elfoglalt várat ellenállás nélkül feladták és visszavonultak Lengyelország, a török hódoltság, illetve Erdély területére, nyomukban a Cob vezette császári haderővel, amely november elején Tokajnál táborozott, majd a Tiszántúlon a szabolcsi erősségeket és Szatmárban Aranyosmeggyes várát vette birtokába, Erdély, valamint a hódoltság határáig üldözve a „rebelleket”.³⁰ E sikertelen hadjárat volt az 1672–1685 között tartó kuruc háború nyitánya, amely után, 1672–1673 fordulóján a bujdosók több kisebb támadást intéztek Felső-Magyarországnak a török hódoltsághoz és Erdélyhez közeli területei, így a Bodrogház ellen. Ezek megakadályo-

²⁷ *Pauler Gyula* (1869): 2. füzet, 92–97.

²⁸ Gróf Wolfgang Friedrich Cob von Neuding, Neuding bárója, Schöllendorf és Plistnicz örökös ura (1614 – 1679) Császári gyalogsági tiszt, egy császári gyalogezred tulajdonos ezredese. Az 1660–1664 közötti török háború alatt előbb ezredesként, majd generális-főstrázsamesterként szatmári várparancsnok, de 1664-ben a felső-magyarországi megyék panaszára állásából elmozdították, gyalogezrede alkotja ebben az időben Szatmár német helyőrségének egy részét. 1663-ban elfoglalja Szatmár várában a reformátusoktól a templomot, amely miatt a 13 felső-magyarországi vármegye követői útján panaszt tett ellene a nádornál. 1664. ápr. 27-étől generális-főstrázsamester, 1672 őszétől altábornagy, majd 1676. szept. 11-étől tábornagy. A bujdosók 1672. évi támadása után Felső-Magyarország katonai főparancsnoka 1673-ig, ekkor már császári-királyi kamarás, az Udvari Haditanács tanácsosa, Bécs főparancsnoka, 1677-ben az uralkodó ismét kinevezi e posztra. SFL IV. 2001/a. Prot. 7. Protocolum Comitatus Zempleniensis 1653–1664. A császári hadsereg magyarországi hadrendje 1663 körül. 345–347. pp.; IV. 2001/b. *Historicorum Tomus VII.* Fasc. 162. No. 182.–Fasc. 163. No. 352. Fasc. 162. No. 199. Wesselényi nádor levele Zemplén vármegyéhez. Besztercebánya, 1663. dec. 3., No. 208. I. Lipót levele Zemplén vármegyéhez. Laxenburgi kastély, 1677. jún. 19.; *Historicorum Tomus XVII.* Fasc. 188. No. 300.–Fasc. 190. No. 179. Fasc. 189. No. 69.; Fasc. 219. No. 326. Gróf Wolfgang Friedrich Cob v. Neuding császári altábornagy pátense. Kassa, 1673. jún. 16.; *Pálffy Géza* (1997): 257–288.; *Schmidt-Brentano* (2006): 20.; *Pauler Gyula* (1869): 3. füzet, 169–170.; *Arcanum DVD könyvtár III. - Történelem. Arcanum. Bp., 2003.* (a továbbiakban: *Arcanum DVD könyvtár III.*); *Bánlaky József*: A Magyar nemzet hadtörténelme. Bp., 1928. VIII. A bujdosók küzdelmei 1672-től 1678-ig. b) A bujdosók harcai Tököly Imre föllépéséig, 1673-tól 1678-ig.

²⁹ *Pauler Gyula* (1869): 3. füzet, 166–169.

³⁰ SFL IV. 2001/b. *Historicorum Tomus X.* Fasc. 162. No. 205. Cob tábornok levele Zemplén vármegyéhez. Medgyesi tábor, 1672. nov. 24.; *Historicorum Tomus VII.* Fasc. 173. No. 1666. – Fasc. 174. No. 1880. *Credentiales.* Fasc. 173. No. 1683. Cob tábornok levele Zemplén vármegyéhez. Tokaji tábor, 1672. nov. r. 6.; *Csorba Csaba* (1980): 150–152.; *Pauler Gyula* (1869): 3. füzet, 169–178.; A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 233–234.

zása azonban nem csak a császári hadsereg, hanem a vármegyék feladata is volt. Ezzel foglalkozott 1673. január 4-én Terebesen, Zemplén vármegye közgyűlése is, amely úgy határozott, hogy a „Tisza-Bodroghközi” járásba betörő „rebellisek” leverésére kiküldik a zempléni révhez báró Barkóczy Ferencet Barankó Sándor szolgabíró járásának nemességével. Főhadnagynak Balpataki Jánost, alhadnagyoknak Keresztes Istvánt és újhelyi Veres Istvánt³¹ választották, akiket Barkóczy alá rendelték. Gróf gersei Pethő Zsigmondnak, Zemplén vármegye főispánjának pedig a vármegye felsőbb járásainak nemeseivel fel kellett kelni és január 10-ére Zemplénbe jönni, ahol megyegyűlést tartanak. Azok pedig, akik nem akarnak személyesen felkelni, 100 magyar forint büntetést kapnak, hacsak megfelelő indokot nem hoznak fel mentségükre.³²

Feltehetően a január 10-ei megyegyűlés³³ határozott többek között arról, hogy a Bodrogon lévő réveket a zempléni kivételével szállíttassák be Patakra, a Tiszán lévőket pedig a tárkányi kivételével Tokajba, továbbá elfogatóparancsot adtak ki bizonyos, e levélben nem részletezett, feltehetően rebellisek ellen, akiket Terebesre kellett bevinni. Ezek végrehajtása miatt írt levelet gróf gersei Pethő Zsigmond főispán a Királyhelmeceen élő alispánnak, Cherney/Cserney Pálnak.³⁴ Pethő Cserneynek adott utasításában közölte, hogy az alispán személyesen, vagy levélben vegye fel a kapcsolatot a vármegye két járásának nemességével a Bodroghközben állomásozó Palaticz Gáborral az elfogatások, valamint az átkelő eszközök összegyűjtése miatt, kiegészítve azzal is, hogy Cserney utasítsa Palaticzot a bujdosók által 1672-ben zsákmányul nyert, de épségben maradt elhagyott hajók és révek összegyűjtésére és Tokajba szállítására. A főispán e feladatok végrehajtásának felelőseivé Cserneyt, valamint Palaticz Gábort tette meg, azzal, hogy „ha mi fogatkozás esik az dologban, én oka nem leszek, Kegyelmetekkel fogok adni számot”.³⁵

A bodroghközi átkelő ellenőrzése, felügyelete később is fontos feladata volt a vármegyének. Ezt igazolja a fenti forráson túl Kaszás Ferenc bodroghközi szolgabíró 1673. szeptember 26-ai nyugtája, aki a „Bodroghközi Révekre vigyázó, s fel tartandó Katonák s Gyalogok fizetésére” 20 magyar forintot vett fel Tolcsvai Nagy János szolgabírótól a megyegyűlésen. A vármegye katonáinak a parancsnoka egyébként ekkor Körtvélyessy István főhadnagy.³⁶

³¹ Újhelyi Veres István 1673 októberében is a vármegye vicehadnagya. IV. 2001/p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). Vegyes közgyűlési iratok 1560–1849 (1898). Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. csomó. No. 486.–No. 487. No. 487. Megyei számadási nyugták 1661–1683. Újhelyi Veres István vicehadnagy nyugtája. Liszka (?), 1673. okt. 3.

³² SFL IV. 2001/a. Prot. 10. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1669–1695. Az 1673. jan. 4-ei megyegyűlés jegyzőkönyve. 26. A határozatot Szirmay Antal is közli a vármegye történetét bemutató művében, azonban hibásan, mert, az 1670. évi felső-magyarországi felkelés történetét bemutató részben ír róla. *Szirmay Antal* (1804): 570. §. 220–221.; Fordítása: *Dongó Gyárfás Géza*: Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről (86. Folytatás) In: AZT, VIII. k. IX. évf. 6. sz. 1903. 171–175.; *Pauler Gyula* (1869): 3. füzet, 177–178.

³³ E megyegyűlés jegyzőkönyvére sem a vármegyei protocollumban, sem fogalmazványként nem sikerült rábukkanni az eddigi kutatások során.

³⁴ Cserneyről lásd: *Oláh Tamás*: Kazinczy Ferenc kapcsolata Zemplén vármegye levéltárával. Miskolc, 2011. 63–92. (Internetes elérhetősége: http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2011_tom_XVI_1/63.pdf)

³⁵ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. cs. No. 83. Gróf gersei Pethő Zsigmond Zemplén vármegyei főispán levele Cserney Pál alispánnak. Sztropkó, 1673. január 18. Érdekesség, hogy Pethő levelében a bujdosókat „Ellenkező Felek”-nek, illetve „Ellenkezők”-nek nevezi.

³⁶ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. csomó. No. 487. Kaszás Ferenc bodroghközi szolgabíró nyugtája. Zemplén, 1673. szept. 26., Körtvélyessy István Zemplén vármegye katonái főhadnagyának nyugtája. Tolcsva, 1673. okt. 5.

A nagykövesdi vár romjai (A szerző felvétele)

Az 1685-ig tartó kuruc háború nagy teherterelt jelentett a megyének, ugyanis folyamatosan ellátást kellett biztosítani a különböző katonai alakulatoknak. Ezt igazolja, hogy 1673-ban telén és kora tavaszán gr. Pálffy János Károly „horvát lovasezrede” és más dragonyos egységek Szerencs várában és városában állomásoztak. Az ezred főkapitánya (vezénylő ezredese), egyben a vár parancsnoka, Zemplén mezővárosának küldött levelében a császári katonák ellátására utasítja a mezőváros előljáróit.³⁷ A zavaros közállapotokat tükrözi Darnay Péter Cherney alispánhoz írott levele, amely szerint megérkezett Zemplén mezővárosába, a meghirdetett megyegyűlésre, de senkit nem talált ott. A megye jegyzőkönyveit még korábban átadta neki Kazinczy Péter vármegyei jegyző, aki urához, I. Rákóczi Ferenchez ment Regéc várába, amely a hírek szerint már ostrom alatt állt. Kérte az alispánt, hogy a gyűlés időpontjáról időben értesítsék, hogy e miatt a megye kárt ne szenvedjen, azonban hozzátette, hogy mivel a megyében nagy „felfordulás” van, nem hiszi, hogy különösen „Al-Zemplén”-ből (azaz Hegyalja) egy nemes is eljönne.³⁸ Ebben az évben a császáriak felrobbantják a Bodroghöz egyetlen kővárát, a Baksa nemzetség által 1323 előtt építtetett, de már 1672-ben is nagyobb részben romos nagykövesdi várat („Arx Ruinosa et majore ex parte desolata”), amely e nemzetségből származott sóvári Soós György és báró Bocskai István birtoka volt 1670-ben.³⁹

Komolyabb kuruc portya 1675-ben érte a Bodroghozt, július 28-án, vagy 30-án Fekete János vezette kurucok, miután átkelt a Tiszán, a nagytárkányi kastélyban rátörtek Sennyei Ferenc kálói kapitányra és szolgálival együtt megölték.⁴⁰ E korszak fontos eseménye, hogy 1676. március 27-én, a Bodroghoz közel átellenben fekvő borsi várkastélyban megszületett II. Rákóczi Ferenc, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona fia, az apa azonban nem sokáig örülhetett fiának, mivel 1676. július 8-án Zborón elhunyt.⁴¹

³⁷ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. cs. No. 82. Gróf Pálffy János Károly „horvát lovasezrede” főkapitányának, egyben Szerencs várának parancsnokának levele Zemplén mezővárosához katonái ellátása tárgyában. Szerencs, 1673. márc. 5.

³⁸ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. cs. No. 73. Darnay Péternek Cserney Pálhoz, Zemplén vármegye alispánjához küldött levele. Zemplén, 1673. szept. 15.

³⁹ U et C. MOL Arcanum. <http://mol.arcanum.hu/urbarium> U et C Fasc. 37. No. 43. 1671. nov. 16. Felső-magyarországi konfiskált javak, volt Bocskai-, Soós György-, stb. birtokok., U et C Fasc. 44. No. 75. 1672. március 27. Volt Bocskai-, Soós György-, Thököly-birtokok; *Reiszig Ede*: In: *Borovszky* (2010): 401.; Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: *Kristó Gyula*. Bp., 1994. 376.; *Karácsonyi János* (1900): 174–190.

⁴⁰ *Reiszig Ede*: A mohácsi vésztől a nemzeti fellendülés korszakáig 1526–1815. In: Arcanum DVD könyvtár IV.; *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán*. Bp., 2005. 380–381.; *Gyulai Éva*: Nagytárkány birtokosai és adózói a 16–17. században. (Vlastníci a daňvníci Vel'kich Trakán v 16.–17. storiči). In: Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Szerkesztette: *Viga Gyula*. Somorja-Komárom, 2006. 55–128.; A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. (1881): 236.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): VIII. A bujdosók küzdelmei 1672-től 1678-ig. b) A bujdosók harcai Tökölly Imre föllépéséig, 1673-tól 1678-ig.

⁴¹ *Köpeczi Béla* – *R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 2004. 38., 620.

1677-ben jelentősebb császári csapatmozgásokról vannak adataink a Bodroghöz. Ez részben összefüggött azzal, hogy a Habsburgokkal a Rajna mentén háborúzó francia udvar több éves diplomáciai előkészület után 1677. május 24-én, Varsóban szövetséget kötött I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemmel és a kuruc mozgalommal. Ebben vállalták, hogy francia pénzen toborzott segélycsapatokat, tiszteket és anyagi támogatást biztosítanak az Erdélyi Fejedelemség vezérlete alatt álló, a bujdosók által kiállított hadsereg támogatása céljára.⁴² 1677 telén-tavaszan freiherr Johann Schmidt von Ehrenfels/Ehrenfeld császári generális-főstrázsamester⁴³ parancsára, a repartitio, azaz az adóbehajtás miatt Kállóból Leleszre szállásolt be előbb Johann „Kraczmar” kapitány vezetésével „egy kapitánysgh allya Lovas Német”, majd feltehetően kora tavasszal Schmidt generális „vicéje, Gecz Uram ő Nagysága” is Leleszen járt, aki a Schmidt-ezred vicecolonellusa (alezredese) lehetett. A kállói mellett a kisvárdai vár német katonái is gyakran megfordultak adóbehajtás miatt a Bodroghözben. Ez azt is jelzi, hogy ekkor az adóztatáshoz katonai erőre is szükség volt. Leleszen 13 kállói magyar (labanc) katona jelenlétéről is van adatunk áprilisból, akik az erődített premontrei prépostságban őrzött öt vármegyei rabot a leleszi prépost kérésére Ungvárra kísérték. 1677 nyarán Ludovicus de le Borde sárospataki császári várparancsnok⁴⁴ és mint egy másfél ezer katona szállt meg a mezővárosban Szatmárról Patak felé tartván. A források megörökítették ez évből a helmeci Rákóczi-uradalom udvarbírájának, Pathay Istvánnak nevét is, míg a „Leleszi kastély”, azaz az erődített prépostság tizedese és porkolábjá Sztanovich György.⁴⁵

A kurucokkal és erdélyiekkel szövetséges lengyel-francia hadak érkezése 1677 őszén ellenintézkedésekre sarkallták a felső-magyarországi császári hadvezetést, amely a Bodroghöz-

⁴² Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): VIII. A bujdosók küzdelmei 1672-től 1678-ig. b) A bujdosók harcai Tököl Imre föllépéséig, 1673-tól 1678-ig.; Erdély története II. kötet. 1606-tól 1830-ig. Szerk.: *Makkai László, Szász Zoltán*. Bp., 1986. VI. Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). 3. Harc a magyar államiságért. A francia–erdélyi–lengyel szövetség. In: Erdély története. PC CD-ROM. Arcanum. Bp., 2005., A szövetségkötés lengyel belpolitikai hátterét megvilágítja: *Gebei Sándor*: A Thököly-felkelés kibontakozása és a Reczpospolita. In: HK 118. évf. Bp., 2005. 412–423.

⁴³ Freiherr Johann Schmidt von Ehrenfels/Ehrenfeld (? – 1680) császári katonatiszt, ezredes, majd 1675. jún. 10-étől generális-főstrázsamester, egyben ezredtulajdonos. Az 1670-es években részt vett a kurucok elleni felső-magyarországi harcokban. Kitüntette magát az 1672-es győri győzelem során, 1674. jún. 21-én vereséggel felérő győzelmet aratott Tokajnál a kurucok felett, majd 1675-ben Dioszegnél, 1676-ban Kálló térségében győzött felettük. 1677 telén-tavaszan Kálló térségében állomásozott, júliusban előbb a kurucoktól, majd okt. 10-én, Nyalábvárnál Boham francia ezredes lengyel-francia-kuruc hadoszloptól szenvedett vereséget. *Schmidt-Brentano* (2006): 90.; Erdély története II. (1986): VI. Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). 3. Harc a magyar államiságért. A francia–erdélyi–lengyel szövetség. PC CD-ROM. Bp., 2005.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): VIII. A bujdosók küzdelmei 1672-től 1678-ig.; SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. csomó. No. 487. Bornemissza Mihály nyugtája. Lelesz, 1677. márc. 9., Bucsfányi György és Bornemissza Mihály nyugtája. Lelesz, 1677. május 1., Zachaeus Augustinus Klinger kassai császári élelmezési tiszt assignatioja arról, hogy Zemplén vármegyének a Schmidt-ezred számára május-júniusban 912 kassai köből gabonát kell adni. Kassa, 1677. ápr. 14.

⁴⁴ *Déshy Mihály* (2008): 259.

⁴⁵ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. csomó. No. 487. Veres István nyugtája. Ricse, 1677. febr. 1., Bornemissza Mihály nyugtája. Lelesz, 1677. febr. 2., Palágyi Mihály leleszi főbíró nyugtája. Lelesz, 1677. febr. 2., Arday István nyugtája. Lelesz, 1677. febr. 14., Palágyi Mihály leleszi főbíró nyugtája. Lelesz, 1677. ápr. 4., „Palaj” István nyugtája. Lelesz, 1677. ápr. 8., Gere András szolnocsikai lakos nyugtája. Lelesz, 1677. ápr. 12., Palágyi István nyugtája. Lelesz, 1677. ápr. 16., „Leleszen lakozó” István deák és társai, kállói katonák nyugtája. Lelesz, 1677. ápr. 22., Sztanovich György leleszi tizedes és porkoláb nyugtája. Lelesz, 1677. ápr. 30., Pathay István nyugtája. Lelesz, 1677. máj. 5., Szentiványi Mihály zempléni alispán nyugtája. Homonna, 1677. júl. 3., „Palaj” István nyugtája. Lelesz, 1677. júl. 18., Leleszi Bodnár György nyugtája. Lelesz, 1677. aug. s 8., „Palaj” István nyugtája. Lelesz, 1677. aug. 19.,

ön át a lengyelek ellen vezényelte a tokaji császári várparancsnokot, „Tokaj Commendans Suis Uram ő Nagysága”-t 500 katonával, akik Leleszen állomásoztak egy ideig, majd Munkács felé folytatták útjukat. Az egyesült lengyel-francia-kuruc erők október 10-ei nyalábvári győzelme idején gr. Cob császári tábornagy, Felső-Magyarország katonai főparancsnoka is Leleszen állomásozott táborával, feltehetően akkor, amikor Kassáról kiindult a további kuruc és erdélyi hadakkal gyarapodott lengyel-francia-kuruc-erdélyi erők ellen.⁴⁶ A császáriak részéről okozott katonai kártételek, erőszakoskodások, az egyházüldözés, a felvidéki nemesség és jobbágyság jelentős részében elégedetlenséget váltott ki, ezért a franciák által is támogatott kuruc mozgalom széles körű támogatást kapott. 1678-ban a Teleki Mihály és Thököly Imre, Forval és Boham francia ezredek vezette haderő megtámadja a Felvidék keleti részeit, több kisebb várat bevesznek, de augusztusban Teleki Eperjes alól a császári felmentő had hírére vissza Erdélybe. Thököly és Boham azonban hadat gyűjtött és szeptemberben megindult, majd a bányavárosokat is elfoglalva egészen a Vág völgyéig nyomult előre, de a császári ellentámadás visszavonulásra kényszerítette a kurucokat. E hadjárat alkalmával Patakról Munkácsra menet (a hagyomány szerint egy bodrogi portya során) fogták el kuruc katonák Zrínyi Ilona fiútestvérét, Jánost, aki császári tiszt volt.⁴⁷

Thököly, aki 1678 után a kuruc mozgalom vezetőjévé válik, hatalmi törekvései érdekében egyre erőteljesebben az Oszmán Birodalommal szövetkezve lép fel a Habsburgokkal szemben. Politikája sikereinek első lépesei a Habsburgokkal kötött fegyverszüneti egyezmények az 1678. évi hadjáratról kezdődően, amikor a Habsburg-ellenes nyári-őszi hadjáratok után immár felső-magyarországi vármegyéket jelöltek ki hadai téli szállásul, így például 1678-ban Bereg és a Bodrogi köz határos Ung vármegyét, 1680-ban Bereg, Ugocsa és Szatmár, 1681-ben pedig Bereg, Szabolcs, Ugocsa és Ung vármegyéket. Ez azt is jelentette, hogy ezekben a vármegyékben a kurucok kiterjeszthették befolyásukat a téli-tavaszi pihenés hónapjaiban. Az 1681-es hadjáratot követő fegyverszünet idején Thököly a Bodrogi közrel átellenben fekvő Ung vármegyei Kaposon rendezte be főhadiszállását, és itt tartották gyűléseit a Thökölyt támogató kuruc rendek. 1682-ben feleségül vette Zrínyi Ilonát, s így Királyhelmececs részbirtokosává vált, majd az esküvő után nem sokkal megindított hadjárata alkalmával elfoglalja Zemplén vármegyét Sárospatak vára kivételével, ahol császári helyőrség állomásozik és a török segítséggel létrehozott Felső-Magyarországi Fejedelemség részévé teszi. E hadjáratban Zemplén vármegye nemességének is részt kellett venni, mivel Thököly meghirdette az insurrekciót, ezért a vármegye nemessége számára szeptember 5-én a terebesi mezőn tartottak lustrát, amelyen a Bodrogi köz nemessége is megjelent, élükön a kényszerből meghódolt Klobusiczky Ferenc alispánnal.⁴⁸

⁴⁶ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. csomó. No. 487. Leleszi Szabó György nyugtája. Lelesz, 1677. okt. 10., Varga Simon pólyáni lakos nyugtája. Lelesz, 1677. nov. 7., Medve György nyugtája. Lelesz, 1677. okt. 22., Géresi István nyugtája. Lelesz, 1677. okt. 25., Pathay István nyugtája. Királyhelmececs kúria, 1677. okt. 30.; Gebei (2005): 416.

⁴⁷ Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya”. Bp., 2008. 116.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): VIII. A bujdosók küzdelmei 1672-től 1678-ig. b) A bujdosók harcai Thököly Imre föllépéséig, 1673-tól 1678-ig. IX. Thököly Imre hadjáratai a török háború kezdetéig. 1678-tól 1682-ig.; Gebei (2005): 417.

⁴⁸ MOL A Thököly-szabadságharc levéltára. G 5. Kuruc iratok gyűjteménye. Thököly seregének katonai összeírásai és fizetési listái. Zemplén vármegye nemességének szemléjén tett limitatio. Terebesi mező, 1682. szept. 5.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): IX. Thököly Imre hadjáratai a török háború kezdetéig. 1678-tól 1682-

Az Oszmán Birodalom 1683-ban még egyszer megkísérli bevenni Bécsét, de a tavaszszal katonai szövetséget kötött I. Lipót és Sobieski János lengyel király hadai Lotharingiai Károly és Sobieski vezetésével szeptember 12-én megverték az ostromló oszmán haderőt. Thököly nem vett részt Bécs ostromában, a török főszereg mellett katonáival hódoltatja a Dunántúlt és a Felvidék nyugati részét, s sikertelenül megtámadja Pozsonyt. Bécs felmentése után döntés született a török Magyarországról való kiűzésére, majd I. Lipót és Sobieski katonai szövetsége 1684-ben kibővül és mint „Szent Liga” folytatja a török elleni háborút Magyarországon, Kelet-Európában és a Balkánon. Az egyesített nyugati seregek bár 1684-ben Budát még sikertelenül ostromolják, de más hadszíntéren sikeresek.⁴⁹

Thököly fejedelemsége Kahlenberg után képes ellenállni, sőt az ellene 1683 őszén fegyvert fogott Homonnai Drugeth és Barkóczy család várait és kastélyait (Ungvár, Homonna, Csicsva) 1684-ben sorra beveszi. A fejedelem, aki hadaival és kíséretével Bécs alól Debrecenig húzódik vissza 1683 őszén, szervezte az ellenállást, levelet küldött a megyéknek, amelyben fej- és jószágvesztés terhe mellett personalis insurrectiot hirdetett, ezt 1683. december 9-én hirdette ki Zemplén vármegye közgyűlése, amelyet a személyes felkelés megszervezése céljából hívtak össze. Itt több, a Bodroghözre vonatkozó határozatot hoztak, így betegségeire való tekintettel mentesítették a felkelési kötelezettségtől Benkovich Ágoston leleszi prépostot, míg a paraszti telken élő leleszi nemeseket azzal a feltétellel mentesítették a személyes felkelés kötelezettsége alól, hogy a leleszi kastély őrzésére rendelték őket („ad Custodiendum Castellum Lelesziense”). 1684 elején a Thököly elleni lázadásban részt vevő Sennyey István és Pongrácz bodroghözi birtokait, köztük pácini, tárkányi bástyás falakkal megerősített kastélyait Thököly Szepesi Kamarája lefoglalta. A lázadás leverése Ungvár bevételével zárult június 27-én. Ennek ideje alatt Thököly Lelesznél táborozott június elején Petneházy lovas ezredével és mintegy 4.500 gyalogossal.⁵⁰

1684 tavaszán-nyarán a fejedelem parancsára Zemplén vármegye nemessége is fegyvert fogott és júniusban Vámosújfalunál, július 26-án a nagytárkányi mezőn lustrát tartottak felettük. Utóbbi elrendeléséről Kende Gábor július 16-ai levelében is olvashatunk, amelyben megemlíti, hogy a szatmári császári helyőrség szándékáról tudósította idejében a megyét és ehhez képest kéri, hogy Thököly rendelkezése szerint, ha Tárkánynál összegyűl-

ig.; *Bársony István*: A hadvezér Thököly Imre a magyar történetírásban. In: Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie. Thököly Imre gróf és felkelése. Prešov, 2009. 299–310.; *Csorba Csaba* (1980): 154–155.; *Détshy Mihály* (2008): 261.; Magyarország története 1526–1686. 2. kötet. (1985): 1221–1272., 1733–1735.; *R. Várkonyi Ágnes* (2005): 372–384.; *R. Várkonyi Ágnes* (2008): 116–156.; *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Bp. 2007. 20–25.

⁴⁹ *Sugár István*: Lehanyatlak a török félhold. Bp., 1983. 8–58.; *Varga J. János* (2007): 66–237.; Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. köt. 1680–1704. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: *Kincses Katalin Mária*. Vaja, 2004. 25–29.

⁵⁰ SFL IV. 2001/b. Congregationales. Fasc. 163. No. 362. Az 1683. dec. 9-én, Zemplén mezővárosában tartott megyegyűlés határozata; U et C. MOL – Arcanum. <http://mol.arcanum.hu/urbarium> U et C. Fasc. 60. No. 4. „Tárkányi Segnyei István és Pongrácz” birtokainak összírása. Tárkány, 1684. jan. 21., U et C. Fasc. 57. No. 88. „Tárkányi Segnyei István és Pongrácz” birtokainak összírása. 1684. ápr. 26.; Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. köt. 1680–1704. (2004): 29–35.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): 17. Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699). A.) A Buda visszavételéig terjedő hadjáratok. 2) Az 1684. évi hadjárat. c) Schultzs és Barkóczy hadműveletei Thököly ellen.; *Oláh Tamás*: Csicséri Orosz Pál útja a kuruc generális-főstrázsamesterségig. Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára. Szerk.: *Papp Imre, Angi János, Pallai László*. Debrecen, 2010. 229–250.

tek („unitis viribus”), nyomban keljenek át a Csarondán. Az is kiderül, hogy a megye nemességének azért kellett eredetileg Tárkánynál táborba szállni, mivel Thököly Szatmár vigyázására rendelkezte őket, amelyet Kende irányított Bereg vármegyében. Később azonban a nemesi felkelést Kassa, illetve Eperjes felé mozdították ki, így augusztus 16-án a budaméri táborban írták őket össze, míg Szemere Pál a vármegye helyettes kapitánya augusztus 24-én a kellemesi táborban adott ki nyugtát. Az összeírásokban szerepel egyébként a Bodroghöz nemessége között labancként megjelölve az 1683-ban az I. Lipóthoz való hűséget választó és a megyéből elmenekülő, zétényi Klobusiczky Ferenc korábbi alispán, vagy az a Benkovich Ágoston leleszi prépost, aki betegségére való hivatkozással menti magát korábban a Thököly melletti insurrectioban való részvételtől. Ugyanakkor a labanc Sennyey István és Pongrácz testvére, Ferenc 3 lovast küldött a lustrára. Klobusiczky Ferenc helyett 1684-ben egyébként testvére, Pál a vármegye alispánja, sőt a nemesi felkelés idején, 1684 nyarán ő a vármegye kapitánya, azaz a nemesi felkelők parancsnoka.⁵¹

1685 elején a császári haderő rögtön támadásba lendült és Schultz tábornok több felső-magyarországi várat és kastélyt elfoglalt a kurucoktól (Homonna, Sztropkó,⁵² Vinna), majd Babocsay szerint február első napjaiban a bodroghözi Leleszhez és Tárkányhoz, innen Ungvár ostromához vonult, ahonnan azonban május 22-én el kellett vonulni. (Más források szerint Schulz akciójára tavasszal került sor.) Lelesz kastélya egyébként május folyamán Thököly kezén volt, erre utal Jenei Sámuelnek a fejedelemez Leleszről küldött levele, továbbá kuruc alakulatok állomásoztak Bottyán és Kaponya táján, azonban a német és labanc portyák komoly gondot okoztak a környező kuruc helyőrségeknek, így Kisvárdának is. A portyák a bodroghözi átkelőhelyek biztonságát is veszélyeztették, májusban a veresmart-leányvári átkelőt őrző hajdúknak kellett elhárítani egy rajtaütést, amelyet labanc lovasok hajtottak végre (Szabolcs-)Veresmart irányából.⁵³

A fejedelem a császáriak akciói miatt elrendelte a nemesi felkelést, így Zemplén nemességét is hadba hívták és július 2-án a sátoraljaújhelyi mezőn, vagy ahogy Babocsay ír

⁵¹ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. cs. No. 99. Kende Gábor levele Zemplén vármegye alispánjához és szolgabíráihoz. Beregszász, 1684. júl. 16., 8. csomó. No. 487. Klobusiczky Pál nyugtája. Vámosújfalui tábor, 1684. jún. 13.; IV. 2005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et comissariatica 1553–1777. Loc. 121. No. 31. Nobilium pro subsidiis belli Limitatorium Regestrum 1684. Budaméri tábor, 1684. aug. 16., Loc. 121. No. 36. Nobilium Conscriptio 1684. Vámosújfalui tábor, 1684. jún. 12., Loc. 121. No. 32. Nobilium Lustra in campis Csörgő. 1684. Csörgői mező, 1684. május 13., N. Loc. 121. No. 37. Nobilium Insurgentium Consignatio et Lustra 1684. Nagytárkány, 1684. júl. 26., N. Loc. 121. No. 38. Nobilium Universorum Comitatus hujus Regestrum. Sátoraljaújhely, 1685. júl. 2.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): 17. Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699). A.) A Buda visszavételéig terjedő hadjáratok. 2) Az 1684. évi hadjárat. c) Schultz és Barkóczy hadműveletei Thököly ellen.; *Reiszig Ede*; In: *Borovszky* (2010): 403.; *Varga J. János* (2007): 226.

⁵² Sztropkó elfoglalására más források szerint 1684 őszén került sor, Bártfa és Makovica bevétele után került sor. Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): 17. Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699). A.) A Buda visszavételéig terjedő hadjáratok. 2) Az 1684. évi hadjárat. c) Schultz és Barkóczy hadműveletei Thököly ellen.; *Sugár István* (1983): 58.

⁵³ SFL V. 272. Tarczal nagyközség iratai (1598) 1606–1950. Feudális kori iratok. Városkönyvek. 3. köt. 1670–1834. *Babocsay Izsák*: Fata tarczaliensia, azaz Tarczal' mezőváros főbb változásai (1670–1700) 1684., 1685. esztendő.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky József* (1928): 17. Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699). A.) A Buda visszavételéig terjedő hadjáratok. 3) Az 1685. évi hadjárat. d) A felsőmagyarországi hadtest hadműveletei.; *Sugár István* (1983): 65–79.; Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. köt. 1680–1704. (2004): 36., 251.; Török-magyarországi állam-okmánytár. Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták: *Szilágyi Áron* és *Szilágyi Sándor*. VII. kötet. MTA, Pest. 1872. 25–27, 38–40.

ta, az „Újhelyi Borsi réteken” megmustrálták. A császáriak közben a főhadszíntéren nagy sikert érnek el, beveszik Érsekújvárt és megverik a török felmentő sereget Tátnál, majd Schultz felső-magyarországi hadjárata során elfoglalta előbb Eperjest (szeptember 12.), majd rövid ostrom után Tokajt (szeptember 29.), ezután elesett Kálló, Ónod, Kisvárda és más erősségek. Thökölyt, aki kíséretével előbb Kállóba, majd Váradra vonult vissza, Sejtán Ibrahim budai pasa, szeraszkier parancsára a váradi pasa elfogatta és vasra verve Belgrádba küldte. Ennek hatására állama összeomlott, még ellenálló várai, mint fejedelemségének székhelye Kassa, megadták magukat, Munkács kivételével, mintegy 17000 főnyi serege hűségüket tett a Habsburgoknak. A törökök bár ezután szabadon engedik Thökölyt, de később, az erőviszonyok végérvényesen a fejedelem kárára változtak meg.⁵⁴

Thököly bukása után a hadi események 1697-ig megszűntek a Bodroghözben, de 1685–1686 fordulóján még szükségesnek ítélték, hogy a bodroghözi erősségekben császári őrséget helyezzenek el, így Tárkányban a Wallis-gyalogezred 30, Bottyánban 20 katonája állomásozott. A török elleni felszabadító háború folytatása miatt később is súlyos terhek neheztedek a térségre, erről tanúskodnak a vármegyéhez intézett korabeli panaszlevelek.⁵⁵

A század végére a birtokviszonyok is megváltoztak. Így pl. a kurucok és törökök elleni harcokban szerzett érdemeiért Vécsey Sándor, Ajnácskő kapitánya, 1690. november 5-én, Bocskai István egykori birtokai közül Szerdahely kastélyát, Nagykövesd elpusztult várának részét, Bodrogszerdahely, Nagykövesd, Vécs, Luka (Bodroghalom), Örös, Felsőberecki, Nagyrozvagy, Gerebse falvakat, Ágóc és Bodolyó pusztákat, és a ladmóci promontóriumon egy elpusztult szőlőt kapott adományul feleségével, Szelényi Máriával együtt I. Lipóttól. 1692. november 21-én pedig őt és fiait, Sándort és Lászlót, valamint Mária leányát bárói rangra emelték. A később nagy politikai karriert befutó és bárói címet nyerő Klobusiczky Ferenc pedig 1680-ban megkapta Ágcsernyőt, majd 1686-ban a zétényi kastélyt és kúriát.⁵⁶

II. Rákóczi Ferenc, aki 1694-ben tért vissza Felső-Magyarországra és foglalta el birtokait, közte a helmeci uradalmát és sárosi örökös főispánságát. Bár őt tekintik a hazai nemzeti ellenállás reménységének, kezdetben igyekszik megnyerni a bécsi udvar kegyeit. Amikor 1697-ben az ausztriai perneggi apátság feje, Schöllingen Ferenc megszerezte a leleszi prépostságot és birtokait, ennek részeként Rákóczitól megvette a helmeci uradalmat. A prépostságot egyébként azzal a feltétellel kapta meg, hogy amíg a vételi összeget a magyarok kamatostól meg nem térítik az apátságnak, nincs prépostválasztási joguk és Ausztriából kapják a prépostokat. Királyhelmec így ismét (a részirtokok kivételével) a leleszi

⁵⁴ SFL IV. 2005/a. N. Loc. 121. No. 38. Nobilium Universorum Comitatus hujus Regestrum. Sátoraljaújhely, 1685. július 2.; V. 272. Tarczal nagyközség iratai (1598) 1606–1950. Feudális kori iratok. Városkönyvek. 3. köt. 1670–1834. Babocsay Izsidó: Fata tarczaliensia, azaz Tarczal' mezőváros főbb változásai (1670–1700) 1685. esztendő.; Arcanum DVD könyvtár III.: Bánlaky József (1928): 17. Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699). A.) A Buda visszavételéig terjedő hadjáratok. 3) Az 1685. évi hadjárat. d) A felsőmagyarországi hadtest hadműveletei.; *Sugár István* (1983): 58., 65–79.; Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. köt. 1680–1704. (2004): 36–42., 251.

⁵⁵ SFL IV. 2001/p. 1. csomó. 1560–1701. No. 1.–No. 170. 13. csomó. Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közgyűlési iratok 16–18. sz. iratok. 17. század.; Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. 1686. Sajtó alá rendezte, fordította, a szójegyzéket és a mutatókat készítette: *Mollay Károly*. A bevezető tanulmányt írta: *Nagy László*. Bp., 1986. 100.

⁵⁶ *Bogoly János–Oláh Tamás–Boros László–Tamás Edit* (2009): 51.; *Bogoly János–Oláh Tamás* (2010): 31.

rendház tulajdonába kerül. I. Lipót parancsára 1698-ban a Szepesi Kamara visszahelyezte a rendházat birtokaiba, amely tekintélyes uradalmat épített ki a Bodroghözben (Lelesz, Pólyán, Pólyáncsernő, Vajdácska, Helmec, Kiszgérés, Ricse, Semjén).⁵⁷

Rákóczi részéről ekkor a helmei birtok eladása nem véletlen. A török elleni visszafoglaló háború időszaka politikai korszakváltás Magyarországon, amit a Habsburg-abszolutizmus, s az erőteljesen ellenreformáció jellemzett. Ezzel szemben bontakozott ki volt thökölyánus tisztek, jobbágyok és kisnemesek körében az a szervezkedés, amely 1697-ben a hegyaljai felkelésben csúcsosodott ki. Központja Tokaj-Hegyalja volt, területe kiterjedt Zemplén vármegye középső és déli, Abaúj keleti, Szabolcs északnyugati és Ung nyugati területeire, vagyis az Eperjes-Tokaji-hegyvidékre a Szerencsi-dombságtól a Dargói-hágóig, a Cserehát, a Harangod, a Taktaköz, a Bodroghöz, a Zempléni-sziget-hegység térségére, a Tapoly-Ondava és Laborc folyók alföldjére. A Tokaji Ferenc és Szalontai György vezette felkelők első célja Tokaj és Patak várainak megszerzése, hogy biztosíthassák Tokaj-Hegyalját.⁵⁸

A felkelés kezdetén, június 30-án Sárospatak 35-40 fős, Wrangel-szabadszázadbeli császári őrségének zömét, akik az újhelyi vásárban tartózkodtak, Caspar Reinhard Wachsmuth pataki kommandánssal⁵⁹ együtt megsemmisítették. A várban maradt néhány katonára, jezsuita szerzetes, valamint egy-két nemes nem jelentett már komoly akadályt a kurucok számára, akik az újhelyi rajtaütés után Szalontai vezetésével július 1-jén éjszaka bevették a várat. Tokajban jelentősebb német és magyar katonaság állomásozott, de Patak bevételével egy időben Tokaji Ferenc 500 főnyi kuruc sereg élén, a vár magyar katonáival közösen bevette a várat, megsemmisítve a német helyőrséget vicekommandánsukkal együtt. Ezek után a felkelők Patakon Szalontait, Tokajban Tokaji Ferencet választották kapitánynak, aki a felkelés fővezéréként, mint Thököly ezerekapitánya adta ki rendelkezéseit.⁶⁰ A kurucok ezek után kiterjesztették a fennhatóságukat délen Ónod előteréig, északon nagyjából Gálszécs, Nagymihály, Pálóc térségéig, feldúlták a labanc fő- és köznemesek, így pl. a gersei Pethők, a gróf Barkóczyak, báró Klobusiczkyak, Jantó János, a Szirmayak, a báró Sennyeyek zempléni és ungi kastélyait, udvarházait. Vezérükül a szerencsi várban tartózkodó II. Rákóczi Ferencet kívánták megnyerni, ő azonban Kassára menekült előlük.⁶¹

⁵⁷ Bogoly János–Oláh Tamás–Boros László–Tamás Edit (2009): 51.; Bogoly János–Oláh Tamás (2010): 31–32.

⁵⁸ Oláh Tamás: „Tokaj Vég Várának” utolsó évei. In: „II. Rákóczi Ferenc az államférfi – tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján”. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. 210–227.

⁵⁹ 1692-től (esetleg már 1691 végétől) pataki várparancsnok, zászlósi rangban, korábban gyalogsági őrmesterként Tokaj várában teljesített szolgálatot. A vár parancsnoka egyébként 1691 januárjában még a livóniai báró Gustavus de Lode, a Wrangel-gyalogezred kapitánya. Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény. Sárospataki római katolikus anyakönyvek I. kötet. Kereszteltek 1663–1696. Házasultak 1663–1696. Béráltak 1665., 1690. 1694. Megholtak: 1668. 163., 169., 174., 187., 283., 285.; Oláh Tamás (2008): 212.

⁶⁰ Oláh (2008): 213–214.

⁶¹ Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Bp., 1953. 58–60.; Kovács Eleonóra–Oláh Tamás: „... körös Sasok módjára repülő sokféle hadak között...” Felső-magyarországi várak és kastélyok a hegyaljai felkelés idején. 1. In: Várak, kastélyok, templomok. IV. évf. 3. sz. 2008. jún. 29–31. 2. In: Várak, kastélyok, templomok. IV. évf. 4. sz. 2008. aug. 32–35. (A továbbiakban: Kovács Eleonóra–Oláh Tamás (2008/1. és 2008/2.)/; Jantó János garanyi kastélyának feldúlásáról: SFL IV. 2008/d. Zemplén Vármegye Törvényszékének iratai 1550–1850 (1851). Polgári perek 1550–1786. Loc. 18. No. 149. K. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Velejte, 1752. február 21.

A zempléni és ungi nemesek a kurucok elől a várakba menekültek, így sokan húzódtak Ungvárra, amely ekkor gróf Bercsényi Miklós ungi főispán birtoka. Olaszbástyás várban jelentősebb császári helyőrség tartózkodott. Szerdahelyi kastélyából báró Vécsey Sándor is ide menekült, aki elvállalta az ungvári várparancsnok és a várba szorult nemesek megbízatását, hogy leveleket vigyen Kassára, Ottavio Nigrelli felső-magyarországi főkapitánynak, hogy informálja a felkelés helyzetéről. Útközben a Dargói-hágónál a kurucok elfogták, Sárospatakra hurcolták, ahol július 6-án Szalontai kivégeztette.⁶²

A kurucok ellen felvonult császári haderő ugyanezen a napon Böcsnél vereséget mért a tokaji várőrség egy részéből és a környékbeli felkelőkből álló 7-800 fős kuruc sereggel. Az első böcsi ütközetből elmenekült kuruc lovasokat Tokaji Ferenc Patakra vezetett, ahonnan erősítést kapva visszatértek Tokajba, s Kövér Ferenc vezetésével a Deák Pál császári huszárezred ellen indultak. Július 11-én ismét a Böcs melletti Harangod-mezőn ütköztek meg a császári huszárezreddel, akikhez időközben a szendrői várőrségből csatlakozott erősítés. A kurucok ismét súlyos vereséget szenvedtek, s ezzel támadó hadmozdulataik be is fejeződtek.⁶³

A Bodroghözben komolyabb katonai esemény nem zajlottak le, de a kurucok több települést felverték, így egy forrás szerint báró Sennyey István 1697 után hozatta rendbe a felkeléskor erősen megrongálódott pácini kastélyt, de felverték Kisrosvágyot is, ahol Berthóti Gábor szolnoki vicekapitánynak volt részbirtoka. Báró Klobusiczky Ferenc zétényi kastélyát és kövesdi udvarházát Mákos András a hegyaljai felkelők egyik vezetője négy zászlóalja élén zempléni-ungi hadjárata során felpredálta (velejteit kastélya ugyannerre a sorsra jutott).⁶⁴ Az erősítések révén minőségi és számbeli fölénybe került, Vaudemont lotharingiai herceg vezette császári haderő július 20-án bevette Tokajt, majd július 21-én Sárospatak alá ért. Itt az ostrom megkezdése előtt összecsapott a védők, mintegy 400 főnyi lovasságával. A pataki kuruc lovasság azonban a túlerővel szemben, rövid összecsapás után rendezetlenül elmenekült a Bodroghözbe, Leányvárnál átkelt a Tiszán, majd Kálló alatt találkozott a tokaji várból elmenekült kuruc lovassággal, ahonnan továbbmentek Temesvár irányába. Július 22-én a császári tüzérség megkezdte a vár ágyúzását, majd másnap a várban lévő jezsuiták rávették a védőket a megadásra, ez után még e napon bevonult Vaudemont a várba.⁶⁵ A felkelés második szakaszában a szalánci és regéci hegyekbe húzódott kurucok elleni harcokra került sor, akik október elejéig tartották magukat, majd a szalánci hegyekből kitörve Bereg és Máramaros vármegyén keresztül a Török Birodalomba menekültek. E közben 1697. szeptember 11-én Savoyai Jenő Zentánál döntő győ-

⁶² Oláh Tamás: Szalontai György és a végardói Szalontaiak. In: Turul 2005. LXXVIII. évf. 3–4. füzet. 104–108.; IV. 2005/b. Zemplén vm. adószedőjének iratai 1553–1850 (1852) Számadások 1635–1850 (1852) és é. n. „Quietantiae Perceptorales.” Loc. 212. 1697. év. Keresztes Lukács és Szentmiklóssy István nyugtája. Homonna, 1697. júl. 13.

⁶³ SFL V. 272. Városkönyvek. 3. köt. 1670–1834. Babocsay Izák: Fata tarzialiensia, azaz Tarczal' mezőváros főbb változásai (1670–1700) 1697. esztendő.; Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Bp., 1953. 76–78.

⁶⁴ IV. 2001/b. Historicum Tomus V. Fasc. 158. No. 201.–Fasc. 160. No. 19. Fasc. 158. No. 230. Berthóti Gábor szolnoki vicekapitány levele Zemplén vármegyéhez. Szolnok, 1697. október 20.; Benczédi (1953): 60.; Seres István: Thököly Imre emigráns katonaságának tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698–1699). In: HK 118. évf. 2005. 3. sz. 424–500. Mákos kistoronyai nemes, a hegyaljai felkelők egyik ezereskapitánya, ekkor Patak várának őrségéhez tartozott. A török emigrációban kuruc lovas kapitány. Kovács Eleonóra–Oláh Tamás (2008/1. és 2008/2).

⁶⁵ Benczédi (1953): 83–99.; Seres (2005): 424–500.; Kovács Eleonóra–Oláh Tamás (2008/1. és 2008/2)

zelmet arat az oszmán hadak fölött, amely megszüntette a törökök esetleges visszatérésének esélyeit. A két fél ezt követően az 1699. évi karlócai békeszerződéssel lezárta a visszafoglaló háborút.⁶⁶

A béke azonban nem tart sokáig, II. Rákóczi Ferenc már a századfordulón az ország felszabadítása céljából szervezkedésbe kezd. 1700-ban XIV. Lajos francia királynál tapogatózik, politikai szövetségest keresve, mivel küszöbön állt a spanyol örökösödési háború kirobbanása I. Lipót és a Napkirály között. A hozzá írt levelek továbbításával megbízott Longueval kapitány azonban elárulta, ezért Rákóczit 1701. április 18-ára virradóra Sáros várában letartóztatják, és vád alá helyezik, de november 8-án megszökött bécsújhelyi börtönéből, és Lengyelországba menekült. Közben a háború kirobbanása miatt I. Lipót toborzást rendelt el Felső-Magyarországon is, ahol a magas adó- és katonai terhek miatt is általános volt a Bécs elleni elégedetlenség. Rákóczi ez alatt Lengyelországból jó kapcsolatokat épít ki XIV. Lajossal, és egy széles körű, az egész társadalmat átfogó, nem csak rendi-nemesi felkelést szervez, amelyet 1703. május 21–22-én robbantanak ki a Tiszaháton.⁶⁷

A Rákóczi-szabadságharc idején Zemplén vármegyét és a Bodroghozt 1703. (júliusában?) augusztusában érték el a kurucok. Ebben jelentős szerepet játszott a szabolcsi birtokos nemes erdőteleki Szentmarjay Ferenc ezereskapitány és alakulata. Őt Rákóczi küldte át a Tiszán Szabolcshól Zemplénbe, azért, hogy ott hadat gyűjtsön a fejedelem számára.⁶⁸ Ezredének a Bodroghközben való tartózkodásáról – illetve a Bodroghköznek a kuruc hadsereg más alakulatai ellátásában játszott szerepéről – egy, a vármegye településeinek 1703–1705 közötti katonatartásra fordított kiadásait összeíró jegyzék, valamint korabeli hadellátási nyugták és levelek segítségével tájékozódhatunk.⁶⁹

Az említett hadellátási jegyzék szerint a Soós Gábor szolgabírói járásához (varannói járás) tartozó, a Bodroghközzel szomszédos és egyben révátkelővel bíró Zemplén mezővárosába 1703. július 16-án érkezett meg Szentmarjay 300 fővel és ellátására két hordó bort vettek 16 forintért. (Természetesen felmerül az a kérdés, hogy ekkor járhattak-e már itt kuruc egységek, ehhez viszont szükségesek lennének az eredeti nyugták, amelyeket a tisztek és altisztek adtak a falvaknak, már amennyiben adtak ilyeneket.) A következő dátummal ellátott adat az ugyanebben a járásban fekvő, szintén révátkelő Szőlőske faluból származik. E szerint augusztus 8-án „Mikor Szent Marjai Uram ő kegyelme Ujhely alá jött az maga Ezerivel” a falu két vágómarhát vett ellátásukra, továbbá 40 kenyeret, egy szekér szénát és három köből abrakot adtak. E két települést vélhetően a Bodroghközön keresztül érte el ezredével.⁷⁰ Komolyabb ellenállásról, ütközetről sem ekkor, sem a későbbiek folyamán nincs adatunk a Bodroghközből. Erődített reneszánsz kastélyai, mint Botytyán, Pácin, Szerdahely, Tárkány, Zétény, vagy az erődített leleszi premontrei prépostság elavultnak számítottak haditechnikai szempontból, a főbb kereskedelmi és közlekedési

⁶⁶ Benczédi (1953): 98–114.

⁶⁷ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (2004): 130–163., 632–633.

⁶⁸ Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. In: Századok. 85. évf., 1-2. sz. 1951. 30–119. Heckenast (2005): 410.

⁶⁹ SFL IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 160. Rakocianae militiae consumptio in stativis 1703. (Valójában 1705.)

⁷⁰ SFL IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 160.

útvonalak is elkerültek, így felvonulási, hadkiegészítési és hadellátási területként vannak forrásaink róla.

Ezt támasztja alá a Bodroghöz egyik legjelentősebb birtokosának, a török háborúban ezredesi rangot elért báró Sennyei István meghódolásának esete. Rákóczi emlékiratában így írt erről: „A tárkányi várba zárkózott Sennyei István báró megunta a védekezést, megadta magát és táboromba jött.” Sennyei egyébként feltehetően Kálló és Kisvárda meghódolását, illetve Szentmarjay ezredének Zemplénbe történő betörését követően, augusztus 20. előtt csatlakozott Rákóczihoz, akinek egyik legbefolyásosabb híve lett. Augusztus 29-től ezredes, szeptember 26-tól generális-főstrázsamester, Rákóczi tiszántúli főparancsnoka, és a források alapján a somlyói főkapitány előjárója, azaz elvileg az észak-erdélyi kuruc erők irányítását is ellátja november 30-ig, továbbá a szatmári ostromzár irányítója 1704 februárjáig. Amikor azonban hanyagsága miatt február 12-én a császáriak szétszórják ostromzárat és ellátmányt visznek a várba, Rákóczi Sennyeit saját bottyáni várkastélyában fogságra veti, ahol több hónapig fogságban tartották. Később szenátor, a szenátus és a konföderáció kancellárja, 1708-ban Szabolcs vármegye főispáni adminisztrátora, a szabadságharc végén, 1711. február 18. és június 24. között, a legtovább ellenálló kuruc vár, Munkács főkommendánsa, altábornagyi rangban. 1724-ben végrendelkezett, halála pontos dátuma nem ismert.⁷¹

Fogságának körülményei ma sem pontosan ismertek. Barkóczy Krisztina Nagykárolyból, 1704. március 31-én férjének, Károlyi Sándornak írott levelében említi, hogy Sennyei fogságban van és olyanokat vallottak ellene, hogy még jóakarói is meggyanúsítanák, nem hogy a közrendűek, akik árulónak tartják. A levélből kitűnik tehát, hogy súlyos vádakkal illették az ostromzár szétverése miatt, és a jobbágykatonák szerint egyenesen áruló volt.⁷² 1704. április 24-én pedig Rákóczi instrukciót adott palotásai kapitányának, Ilosvay Györgynek, ebben többek között arról ír Ilosvaynak, hogy, azokkal a gyalog németekkel és palotásokkal megy Bottyánba, amelyek mellé a fejedelem rendeli. Bottyánban a kastélyban elhelyezi a gyalogosokat és elmondja Sennyeinek, hogy a fejedelem a hadak részéről Sennyei ellen irányuló fenyegetések miatt rendelte ide, nehogy valami váratlan dolog történjen vele. Ellenőriznie kell levelezését, nehogy titokban másokkal tarthasson kapcsolatot. A gyalogság ellátását a bottyáni birtoknak kell biztosítani.⁷³ Április végétől tehát a palotás és német gyalogos egységek adták az előkelő fogoly őrségét, amelynek ellá-

⁷¹ MOL A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc levéltárai. A Rákóczi-szabadságharc levéltára. G 16. II. Rákóczi Ferenc levéltára (1526–) 1703–1712. I. 2. Munkácson maradt rész 1703–1710. 1. doboz. I. 2. a. Fejedelmi pátensek 1703–1704. II. Rákóczi Ferenc kinevezi Sennyei Istvánt generálissá és tiszántúli hadai főparancsnokává. Szatmári tábor, 1703. szeptember 27.; SFL IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 160. Rakoczianae militiae consumptio in stativis 1703. (Valójában 1705.) *Heckenast Gusztáv* (2005): 380–381.; *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes* (2004): 636.; *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Bp., 2006. 17–18., 21., 25.; II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. A magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította: *Vas István*. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Köpeczi Béla*. A szöveget gondozta: *Kovács Ilona*. Bp., 1978. 315.

⁷² „erősebb az, aki magát meggyőzi, mint aki erős városokat győz meg.” Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Szerkesztette, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: *Kovács Ágnes*. I. k. (1698–1711). Debrecen, 2011. 40.

⁷³ *Dongó Gyárfás Géza*: Sennyei István bárónak bottyáni fogsága 1704-ben. In: AZT, XIII. évf. 1., 2. és 3. sz. Sátor-aljaújhely, 1907. jan.–márc. 62–64. A forrás annak ellenére igen értékes, hogy Dongó hibásan értelmezi, ugyanis Sennyei 1703. nyári, Tárkányba történt bezárkózásával és a kurucoknak való ellenállásával hozza összefüggésbe, továbbá amennyiben jól olvasta a keltezés idejét, akkor a keltezés helyét adja meg hibásan, ugyanis Rákóczi Gyömrőn van 1704. ápr. 24-én!

tását a bodroghközi és a szomszédos „varannói” járás falvai adták, a már idézett 1705-ös hadellátási jegyzék szerint. E jegyzék az őrség előjáróiként Ilosvay György és Inczédi István kapitányokat említi és tudjuk, hogy a palotás gyalogosok 40-en voltak, de Szőlőske falu Sennyei őrségét adó 16 német katona ellátásáról emlékezik meg.⁷⁴ Fennmaradtak ugyanakkor a karcsai és pácini lakosok egy kéz által írt, keltezetlen nyugtái, ezek szerint, amikor Rákóczi parancsára a bottyáni kastélyba jött 40 dragonyos némettel Izdenczy Márton, 1704. január utolsó napjától szeptember 26-ig Szűcs Ferenc bodroghközi esküdt számára semmilyen adót nem fizettek. Lehetséges, hogy február–áprilisban volt a fent említett 40 dragonyos német a bottyáni kastély őrsége? Ez most még csak feltételezés, így e két nyugta viszonyát a fenti forrásokhoz további kutatásoknak kell tisztázni.⁷⁵

A Bodroghközhöz egyébként más nevezetes kuruc főtisztek is kötődnek. Sennyei István testvérei Ferenc és Pongrácz is szolgáltak Rákóczi hadseregében, előbbi ezredes, majd brigadéros, utóbbi 1705-ben a Zemplén vármegyei insurrectio főkapitánya, majd 1705-től ezredes, 1706-tól egy dunántúli portális hajdúezred parancsnoka. A szabadságharc idején a szerdahelyi kastélyt a Bocskaiak rokona, sóvári Soós János kuruc ezredes birtokolta, aki egy mezei lovasezred élén állt és 1704-ben az eperjesi ostromzár parancsnoka egy ideig.⁷⁶ Bár a Bodroghköz hamar kuruc kézre került, de Felső-Magyarország nagyobb, császári helyőrséggel rendelkező várai és városai még több hónapig ellenálltak. Többek között a fent idézett hadellátási jegyzékből tudjuk azt is, hogy az itteni települések élelmeztek 1703–1704 folyamán a tokaji, kassai és szatmári kuruc ostromzárát, az ibrányi kastélyban lévő hajdúkat, de rajtuk kívül ellátták a vidéken átvonuló, vagy téli szállásra ide rendelt egységeket is. A szatmári ostromzár élelmezésére vonatkozóan egyébként fennmaradt Rákóczi 1704. március 11-ei parancsa, amelyben közli Zemplén vármegyével, „Szathmár alatt lévő hadaink” ellátására Zemplén vármegye két járását, a homonnait és a bodroghkőzit jelölte ki.⁷⁷

A hadak élelmezése komoly terheket rótt a lakosságra, ráadásul a kuruc katonák is gyakran követtek el komoly kihágásokat, pusztításokat, amint a már többször idézett forrás is mutatja: „Possessio Rad. ... Anno 1705. ... Azon seregből (Majos János ezrede, Csomaházi György hadnagy serege - O. T.) való Tálás nevű katona harmad magával az Falu Bírját Király Jánost úgy elverték, hogy egy hét múlva megkellett belé hálnia”. Ezek fényében nem meglepő, hogy a szomszédos, „homonnai-nagymihályi” járásbeli Abarán 1705-ben úgy elverték a beszállásolt hajdúkat, hogy szekéren vitték el őket.⁷⁸ Később is folyamatosan szállásoltak be e vidékre katonai alakulatokat, így 1706 decembere és 1707

⁷⁴ SFL IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 160.

⁷⁵ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. 1701–1706. No. 171. – No. 217. No. 198. Hadellátási nyugták.

⁷⁶ SFL IV. 2001/b. Autographa Hungarorum. Fasc. 174. No. 1861. Sóvári Soós János levele Zemplén vármegyéhez. Szerdahely, 1705. január 5.; *Heckenast Gusztáv* (2005): 380–381., 389.; Szaniszló Zsigmond naplója. Közli *Torma Károly*. VI. In: Történelmi Tár. Bp., 1890. 493–510.

⁷⁷ SFL IV. 2001/b. Közgylöési iratok. Fasc. 217. No. 142. Rákóczi levele Zemplén vármegyéhez. Egri tábor, 1704. március 11.; IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 160.

⁷⁸ SFL IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 160. Majos János kuruc ezredes lovas ezredéről van szó.; *Heckenast Gusztáv* (2005): 277.; *Dongó Gyárfás Géza*: Abara faluban elverték a kuruc hajdúkat. In: AZT. XIV. évf. 10. 11. és 12. sz. 1908. 365.

májusa között a Bercsényi-féle hadseregreform időszakában Orosz Pál kuruc generális-főstrázsamester, mezei lovasezrede törzse és az ezred egyik részét a nagymihályi járásban, az ezred másik részét a bodroghözi járásban szállásolták el.⁷⁹

Rákóczi a szabadságharc alatt többször átutazott a Bodroghözön, így 1707. november 18-19-én Királyhalmecen tartózkodott, amikor hosszabb sárospataki tartózkodása után Munkácsra igyekezett. A mezővárosba fejedelmi udvarával és udvari karabélyosaival délután 3 óra körül érkezett meg, majd a francia Bonafous ezredessel és más főembereivel étkezett, azután kihallgatáson fogadta a menekült erdélyi urak követét, gróf Teleki Mihály ezredest. A fejedelem és udvara másnap reggel indult el Munkácsra. Rövidesen ismét átutazott a vidéken, amikor Kisvárdáról Kassára ment. November 30-án a tárkányi hídon kelt át a Tiszán és Bacsán, Vay Ádám udvari marsall falujában állt meg, ahol Bonafous ezredessel és más udvari „főember szolgálival” étkezett, utána Vayval és Bonafoussal a szállásán megbeszéléseket tartott. Innen december 1-jén udvari vicekapitányát és kísérete egy részét Zemplén felé küldte, de a „Bodrog vízének nagy zaja” miatt aznap nem tudtak átkelni, így a közeli falvakban megszálltak. Másnap az áradás miatt udvari kíséretével és karabélyosaival megpróbált átkelni Zemplén felé, de nem sikerült. A fejedelem ezért visszament Bacsára, míg az udvariak Zemplénnél, Szőlőskénél és Bodrogszögnél keltek át a folyón. Rákóczi csak december 3-án kelt át Szőlőskénél, majd ebédre Borsiba ment, ahonnan aznap továbbment Kassa irányába. 1708. december 21-én, a sárospataki országgyűlés után Sárospatakról Munkács várába ment a fejedelem udvarával és udvari gránátos lovasaival és későn este Bacsára érkezve itt megszállt és feltehetően ismét Vay kúriájában töltött egy éjszakát, míg az őt kísérő hadakat a környező falvakba szállásolta be. 1709. augusztus 16-án szintén Patokról Munkács felé menet állt meg Bacsán, ahol újra Vay birtokán töltött egy éjszakát.⁸⁰

1707 őszén, amikor Erdély jelentős része végleg a császári ellenőrzés alá került, sok fejedelemségbeli menekült Magyarországra, így 1708–1709-ben Zemplénben, és ezen belül a Bodroghözben találkoznak velük. A Torda vármegyei Szaniszló Zsigmond naplója először 1708 decemberében említi Helmeceket, ahol a sárospataki országgyűlést követően december 21-én éjszaka társaival megszállt.⁸¹ 1709 nyarán is a Bodroghözben tartózkodott, többször járt Helmeceken, ahol naplója szerint 1709 június-augusztusában br. Kemény Simon, Torda vármegye főispánja, erdélyi táblai ülnök, a Nemes Compania vicecolonellusa, Rákóczi egyik erdélyi főrangú híve is tartózkodott.⁸²

⁷⁹ SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus X. Fasc. 173. No. 1666. –Fasc. 174. No. 1880. Credentiales. Fasc. 174. No. 1868. Orosz Pál tábornok levele Zemplén vármegyéhez, melyben sógorát, Désán Mihály „Hadi Bíró”-t küldte a megyéhez. Nagyráská, 1707. febr. 6., Kögyűlési iratok. Fasc. 218. No. 205. Rakocianorum c.... dislocatio 1706. Benne: Bercsényi Miklós levele Keczer Sándorhoz. Szécsény, 1706. nov. 22. Orosz Pál levele Zemplén vármegyéhez. Penyige, 1706. de. 12.; IV. 2005/a. O. Loc. 123. No. 5. Oroszianae Legionis dislocatio 1705 (lehet 1706–1707-ből származik). O. Loc. 123. No. 6. Oroszianae Legionis cum Comitatu computus 1705. Valójában Orosz Pál ezrede 1706. december 1.–1707. május 15. közötti Zemplén vármegyei beszállásolásáról készült.; *Mészáros Kálmán*: Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. In: HK. 112. évf. 3. sz. 1999. szept. 602–626.

⁸⁰ II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707–1710. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: *Bánkuti Imre*. Bp., 2005. 74–79., 192–193., 228.

⁸¹ Szaniszló Zsigmond naplója. VI. (1890): 510.

⁸² SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 3. csomó. 1706–1711. No. 218.–No. 286. No. 258.; Szaniszló Zsigmond naplója. Közli *Torma Károly*. VII. közlemény. In: Történelmi Tár. 1890. Bp., 1890. 757–770.

A Torda megyei menekültek olyan jelentős számban tartózkodtak a Bodroghözben, valamint a szomszédos Szabolcs vármegyében, hogy 1709. július 31-én, Zemplénagárdon tartották a „bujdosó” vármegye gyűlését.⁸³ Ezután Kemény Simon és Szaniszló Zsigmond Torda, nagyvárad Inczédi Péter főszolgabíró Fehér vármegye, torockószentgyörgyi báró Thoroczkay János főkapitány, kuruc ezereskapitány Aranyosszék részéről részt vettek Zemplénben Zemplén vármegye közgyűlésén, ahol jelentős számban jelentek meg a megye fő- és köznemesi és jelen volt a fejedelem küldötte, Krucsay István senatoralis secretarius is. A megyegyűlés után augusztus 8-9-én ismét Helmecen járt a naplóíró, ahol augusztus 9-én közölte vele, hogy Rákóczi nem neheztelt rájuk azért, amiért a vármegyéből el akarnak menni, ugyanis a fejedelem sokallta az ide beszállásolt erdélyiek számát.⁸⁴

Az 1708-as trencsényi csatát követően a szabadságharc katonai és diplomáciai helyzete folyamatosan romlott, amit tetézett egy súlyos természeti csapás, az 1709-től Zemplén vármegyében is komoly pusztítást végző pestisjárvány, amely miatt több település csaknem teljesen elnéptelenedett.⁸⁵ 1709-1710-ben, a szabadságharc hanyatló időszakában részben e vidék látta el a József Potocki kijevei palatinus (vajda) vezette kb. 2-3000 főnyi lengyel-svéd-francia haderőt, amely XII. Károly svéd király 1709-es poltavai veresége után lépett magyar földre az üldöző orosz csapatok elől, és Rákóczi szolgálatába állt.⁸⁶ Az 1710. január 22-ei romhányi csata után, amelyben részt vettek a kijevei palatinus vezette segélyhadak, Potocki udvara és a segélyhad (Militia Auxiliaria) egy része Zemplénben tartózkodott. Egy február 7 körül készült beszállásolási jegyzék szerint a segélyhadakat e naptól a jegyzékben szereplő települések élelmezték. Közülük Züllich ezredes „francia ezredét” részben a bodroghözi Bodrogszardahely, Bodrogszög és Felsőberecki, míg Potocki lovas-ezredét részben Kisújlak, Szentmária, Pálfolde, Vécs, Szinyér és Rad látta el.⁸⁷

1710 egyértelműen a Rákóczi államának agóniáját mutatja. Nyáron már az adó beszedéséhez is katonai segítséget igényeltek a Bodroghözben, majd Érsekújvár szeptember 24-ei feladásával a szabadságharc utolsó felvonása is elkezdődött. A császári csapatok őszi összehangolt támadása elérte Zemplént. Októberben Viard és Lancken tábornokok vezetésével két jelentős császári hadoszlop sorakozott fel Ónod, valamint Szendrő körzetében. Az utolsó jelentős mezei ütközetre Olaszliszka és Sárospatak között került sor november 10-én, amelyben a gróf Esterházy Antal tábornagy vezette kuruc csapatok vereséget szenvedtek Philipp Ernst von der Lancken császári generális-főstrázsamester⁸⁸ hadaitól és Sárospatakot is feladva a Bodroghöz területére menekültek, ő maga például Kisújlakon volt. Esterházy

⁸³ Szaniszló Zsigmond naplója. VII. (1890): 766.

⁸⁴ Szaniszló Zsigmond naplója. VII. (1890): 766–770.

⁸⁵ *Bánkúti Imre*: Végjáték a Bodrog mentén. Az olaszliszka-sárospataki harc (1710. nov. 10.) és a kuruc hatalom utolsó napjai Zemplénben (okt.-nov.). In: Zemplén népessége, települései. Sárospatak, 1999. 23–40.; Zemplén vármegye pusztulásáról lásd: Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 2. köt. 1705–1713. Vaja, 2007. 95–132.

⁸⁶ *Köpeczi Béla*: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Bp., 2002. 58.; *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és lengyelországi támogatói (1701-1703). In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa II. Sárospatak, 2003. 97–116.; II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. (1978) 301–303, 411–415, 503–504.; *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. Bp., 2003. 257–295.

⁸⁷ SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 3. csomó. No. 218.–No. 286. 1706–1711. No. 231. A lengyel segélyhadak új beszállásolási jegyzéke. é. n. (1710. febr. 7. körül.) IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 174. Rakoczianae militiae cum Comitatu Computus 1710. Specificatio Portionum Militiae Auxiliaris in Incluto Comitatu Zempleniensi praesentium. é. n.

⁸⁸ 1711 tavaszán ő Zemplén vármegyei császári haderő főparancsnoka. *Heckenast* (2005): 261.

innen Kaposra ment, majd november 15-én a bodroghözi Battyánba érkezett, ahol megpróbálta rendezni erőit. Ekkor dragonyosezrede Hangossy Imre ezereskapitány vezetésével a Bodroghözben táborozott, amelyet Rákóczi néhány nappal később a bodroghözi kastélyok megerősítésére rendelt. Bár felmerült Lelesz, Nagytárkány, Battyán kastélyainak kuruc helyőrséggel való ellátása is, azonban december végére a Bodroghöz is elveszett.⁸⁹

Zemplén vármegye újévén teljesen császári fennhatóság alá került és elindult Lengyelországba a kuruc menekülthullám, amely később innen emigrált Franciaországba, Oroszországba, de sokan Lengyelországban maradtak. Az emigránsok zöme azonban a szatmári béke után hazatért. A korai emigrációról szól gr. gersei Pethő Mihály zempléni főispán 1711. január 9-ei levele is, amelynek bodroghözi vonatkozása is van: „Úgy hallok, hogy Klobusiczki más kuruczokkal edgyűt Lengyel Országba Dukljára szalatvolna, azokul is tudosécon kglmd (kegyelmed), egy szóval mindenekről, magamis nem sokara Isten kglméből felmegyek.” Feltehetően itt Klobusiczky Ferenc bodroghözi nagybirtokosról, volt zempléni alispánról, későbbi zarándi, majd aradi főispánról, személynevekről van szó, aki a szabadságharc idején a Gazdasági Tanács elnöke.⁹⁰

Ezt követően a Bodroghöz a kuruc állam maradványainak felszámolására indított császári akciók felvonulási területe. Rákóczi pedig külföldi segítség után sietve 1711. február 21-én elhagyja hazáját. A Károlyi Sándor kuruc és Pálffy János császári tábornagyok között lezajlott tárgyalások eredményeként április 29-én aláírták a kompromisszumos szatmári békét, majd másnap a megmaradt kuruc hadsereg, a nagymajtényi síkon a császáriak előtt földbe szúrta zászlóit, lezárva a szabadságharc küzdelmeit.⁹¹

A békére és az építkezésre nagy szüksége volt a több évtizednyi folyamatos háborúban kimerült országnak, ugyanis egy ez évben készült megyei összeírás szerint a Bodroghözi járásban, Királyhelmecen csak 17 taksás nemes, 20 jobbágy és 9 kurialista élt, Lukán egy taksás nemest, Felsőbereckiben 1 jobbágyot írtak össze, teljesen pusztá volt pl. Ágcsernyő és Perbenyik, Vajdáccka, Semjén, Ricse, míg Szomotoron egyedül a kúria maradt meg.⁹²

⁸⁹ A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai. Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén vármegyékből 1710–1711. Összeállította: *Bánkúti Imre*. Miskolc, 2005. 87–88., 178., 184–191.; *Bánkúti* (1999): 23–40.; *Heckenast* (2005): 180–181.; A kuruc haderő moráljának ellenálló képességének hanyatlásáról lásd: Szirmai András feljegyzései 1680–1713. 2. köt. 1705–1713. (2007): 95–132.

⁹⁰ SFL XIII. 1. A báró szalai Barkóczy család levéltára (1280) 1527–1872. 3. csomó. 1711–1716. Gróf gersei Pethő Mihály zempléni főispán levele szalai Barkóczy Zsigmondnak. Bécs, 1711. jan. 9.; *Heckenast* (2005): 48., 235., 439.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. k. Pest, 1860. 278–279.

⁹¹ *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Bp., 1981. 33–116.

⁹² SFL IV. 2005/a. C. Loc. 113. No. 78. Conscripção processus Insulanus 1711.

HORVÁTH HAJNALKA

A felső-magyarországi köznemesség kapcsolódása a politikai elithez a 17. század közepén

A kortársak által „politicus rend”-nek nevezettek közé a főpapság, a főurak, a körülöttük szolgálatot teljesítő familiárisok, valamint az országgyűléseken részt vevő vármegyei követek és szabad királyi városok küldöttei sorolhatók, ők voltak azok, akik a három részre szakított Magyarország szűkre szabott lehetőségei közepette a politikát befolyásolni tudták. Mellettük találjuk a – Bene Sándor által – „virtuális publikum”-ként jelölt réteget, a köznemesség jelentős részével, az alsópapsággal, a mezővárosok és szabad királyi városok lakosságával, akik a véleményformálók számára gyakran jelentettek hivatkozási alapot, de valójában a döntéseknél érdemben nem vették figyelembe szempontjaikat.¹

A köznemesség számára társadalmi emelkedést két lehetőség kínálta: a familiaritás keretében uruk melletti és/vagy a vármegye tisztviselőjeként végbemenő rangemelkedés. A szakirodalom korábban hangsúlyozta a köznemesség „kettős arculatát”, elkülönítve egymástól familiárisként, a főnemesi udvarokhoz szegődőket és a vármegyei közéletbe lépőket,² ugyanakkor az újabb kutatások tükrében mindinkább egyértelművé válik, hogy a kétféle érvényesülési mód között személyi szinten erős kapcsolat mutatható ki.³

Jelen vizsgálat forrásbázisát Abaúj, Borsod, Heves, Zemplén 1648–1664 közötti közgyűlési jegyzőkönyvek, valamint a vonatkozó országgyűlési naplók képezik. A vármegye 19. századi viszonyokat tükröző, tipikus képe szerint a központi kormányzattal szembeni, rendi érdekeket védő intézmény volt, az újabb kutatások azonban rávilágítanak arra, hogy a végvárrendszer fenntartásában, a hadseregellátás biztosításában, a helyi társadalom szervezésében fontos szerepet játszott, „adóztatási tevékenysége pedig egyértelműen a központi kormányzat törekvéseit támogatta.”⁴ Az országgyűlés nemcsak a rendi állam politikai fórumaként volt jelentős, hanem a társadalmi és politikai elit találkozási pontjaként, a személyes

¹ Bene Sándor: *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*. Debrecen, 1999. 335–336. – Péter Katalin becslése szerint a politikával aktívan foglalkozók köre 200–250 főre tehető a korszakban. Péter Katalin: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A „Siralmas panaszt” keletkezéstörténete*. Bp., 1973. 54.

² Nagy József Zsigmond: *A köznemesség politikai állásfoglalásának indítékai*. In: Benda Kálmán (szerk.): *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Bp., 1980. 173–180. 173–4. – Varga J. János: *A főúri szervitorok és a vármegyei nemesség viszonya*. In: *Benczédi László* (szerk.): *Thököly-felkelés és kora*. Bp., 1983. 69–71. 69.

³ Dominkovits Péter: *Főúri familiaritás. Sopron vármegye alispánjai a 17. században*. In: *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó* (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Bp., 2005. 511–530.

⁴ Dominkovits Péter: *Vármegyei vezetők, közigazgatási feladatok a 17. századi Sopron és Vas vármegyék példáján*. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 421–444.

kapcsolatok építésének is a terepe lehetett. A vizsgálat során először a korszak két, eltérő pályát befutott köznemésének – Szirmay Péternek és Szepessy Pálnak – a példáján mutatom be a megyei és országos elit viszonyát, majd az elemzések alapján néhány jellemző kapcsolódási pontra mutatok rá.

Vármegye és főispán

Dominkovits Péter Sopron vármegye példáján mutatta be a főispánok változásával párhuzamosan az alispáni hivatal betöltésében jelentkező változásokat, a vármegyei tisztikarok betöltésénél erőteljesen érvényesült a főispán, adott megye nagybirtokosának a szava.⁵ Az abaúji jegyzőkönyvben feltüntetették az alispánságra jelöltek neveit is, megjelölve, kik a főispán és kik a megye jelöltjei. A megye főispánja Perényi György (1643–1662), Perényi Gábor (1662–1676) volt, a vizsgált időszak 7 alispánválasztásából 5 alkalommal a főispán jelöltjét választotta meg a vármegye, Monaki Ferenc (1648. dec. 12.–1651), Pongrácz Kristóf (1653. jan. 3.–1656), Barczai Ferenc (1657. márc. 17.–1660), Udvarhelyi György (1661. jan. 5.–1663), Nyikházi István (1668. jan. 9.–1672),⁶ Chernel György (1663. jún. 6. 4.–1667). 1663-as megválasztásakor nem tüntették fel a jelölteket, de Chernelt 1657-ben a megye, míg 1661-ben Perényi György jelölte a főispánságra.⁷ Ugyanakkor a főispán két jelöltjét, Barna Ferencet és Kormos Ferencet a többszöri kandidálás ellenére sem választották meg.⁸ Barna Ferenc 1648-ban betöltötte a substitutus viceispán szerepét,⁹ 1651 novemberében a megye Somogyi Ferencel, Székely Boldizsárral és Pongrácz Kristóf notariussal együtt őt is a felső-magyarországi tanácskozásra küldte, ahol a török elleni harcról és a jezsuiták elleni fellépésről tárgyaltak.¹⁰ Kormos Ferenc 1652-ben tűnt fel a felső-magyarországi tanácskozás követeként,¹¹ ugyanakkor a vármegyei közeletben, követjárási, assessorai feladatok ellátásában egyikük sem vállalt aktív szerepet.

Vármegye és főispán viszonyában tanulságos Rákóczi László sárosi főispán és a két sárosi követ, Péchi György és Dobai András kapcsolata 1655-ös országgyűlésen. Az országgyűlésen március-május folyamán vallási ellentétek miatt nem haladt a sérelmek kidolgozása, Rákóczi ez alatt az idő alatt járt Bécsben, mikor azonban az érsek és a nádor közvetítése után április 10-én a protestánsok Bocskai István és Osztrósi Miklós vezetésével az uralkodótól magánkihallgatásra kaptak lehetőséget, másnap a sárosi követek vacsorára mentek

⁵ Összegzés: Dominkovits 2005. i. m. Résztanulmányok: Domikovits Péter: Közigazgatás-történet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Horváth József (szerk.): Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Győr, 2000. 39–67. - *Uő*: Egy XVII. századi alispán. Felsőkálldi Káldy Péter. In: Mayer László–Tilcsik György: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003. 183–206. - *Uő*: Földesúri familiáris vagy megyei hivatalviselő? Bezerédy György soproni alispánsága, 1655–1662. Fons. Forráskutatás és történeti segéd tudományok. 2005 (12). 127–161.

⁶ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) X 1006 (Abaúj megye levéltára – Közgyűlési jegyzőkönyvek) 33. c. (Mikrofilmtár – továbbiakban: Mif. 1927. d.) 207. f., 34. c. (Mif. 1928. d.) 397. f., 35. c. (Mif. 1928. d.) 289. f., 36. c. (Mif. 1929. d.) 35. f., 354. f.

⁷ MOL X 1006 35. c. (Mif. 1928. d.) 289. f., 36. c. (Mif. 1929. d.) 35. f.

⁸ MOL X 1006 34. c. (Mif. 1928. d.) 397. f., 35. c. (Mif. 1929. d.) 289. f., 36. c. (Mif. 1929. d.) 35. f.

⁹ MOL X 1006 33. c. (Mif. 1927. d.) 205. f.

¹⁰ MOL X 1006 34. c. (Mif. 1927. d.) 267–270. f.

¹¹ MOL X 1006 34. c. (Mif. 1927. d.) 392. f.

Rákóczihoz.¹² A vallási sérelmek miatti vita csak május végére jutott nyugvópontra, ezután megkezdődött a sérelmek összeállítása, ekkor Rákóczi sokszor tűnt fel a Zöld-házban, június 4-én is felkeresték a sárosi követek, majd június 10-én, a sérelmek benyújtásának napján is.¹³ A rendek a király 2. végzésére június 23-án nyújtották be replicájukat, előtte nap reggel felkeresték a sárosi követek Rákóczit, akivel Wesselényi Ferenc nádorhoz mentek, majd 23-án is meglátogatták.¹⁴ Korántsem állítható, hogy ezek a találkozások egyeztetett politikai magatartást jelentenének, az azonban feltételezhető, hogy az országgyűlés menetének kulcsmomentumaiban a főúr felkeresése a jobb politikai tájékozottságot szolgálhatta.

Két köznemesi pálya

Szirmay Péter

Szirmay Péter kiterjedt birtokokkal rendelkező Ung megyében Nagyszeretva, Pali-nyi, Széna falvakban, Abaújban Alsónémetiben, Krempachon, Borsodban Szirmán, Koromházán, Csabán, Mályiban, Felsőszalontán, Zemplénben Topolókan, Hegedűfalusi-
ban bírt portiókkal.¹⁵ Pályáját megyei tisztviselőként kezdte, 1640-1641-ben a Borsod megyei notariusi tiszttel töltötte be, majd 1646. április 5-én megválasztották Zemplén megyei alispánnak, mely tisztséget 1650 augusztusáig töltötte be. Zákány András még ez évben a zempléni jegyzői hivatal elvállalására biztatta: „mostani időben haznos, es az előmenetelre s oltalomra igen alkalmatos tiszt ez, kerlek edes Eöchjm Uram, ha Istendet, hazadat, nemzetedet szereted, s engemis böchiül valamira, ne vonogazd magadat az szolgálatul.”¹⁶ A jegyzői hivatal betöltéséhez Föglein szerint a korszakban az egyszerűbb igazgatási feladatokhoz elegendő megfelelő képzettségű ember állt rendelkezésre, a korszak kialakuló gyakorlatát, hogy párhuzamosan több vármegye jegyzői hivatalát is viselje egy személy, inkább a magasabb fokú jogi ismeretek szükségességével, valamint az egyes megyék közötti kapcsolatrendszerrel szokás magyarázni.¹⁷ Zákány levele alapján azonban bizonyosra vehető, hogy már ekkorra a régióban jogi tudásával, felkészültségével presztízsre tett szert, ugyanakkor Zákány Andrással mint a Rákócziak familiárisával való kapcsolata előjelzi számunkra a Rákócziakhoz való kapcsolódását is. 1646-ban az evangélikusok a varranói és a terebesi templomokat visszaadni kényszerültek a katolikusoknak, „Kmedet itelvén leghalkalmatosbnak, és elégségesnek arra... hogy eljárjon a templomok visszaadásában, lesz azon Templomokat adgia kezekhez, az Catholicusoknak, illien declaratiokat tévén az kössegh eleőt.” Fenntartották, hogy a következő országgyűlésen megvitatják az átadást, valamint biztosítani akarták azt is, hogy a templomban, noha katolikus pap lesz, a protestáns pré-

¹² Országgyűlési Könyvtár (továbbiakban: OGYK) Gyurikovits Gyűjtemény (továbbiakban: Gyur. Gy.) Mo: I. ab: 1655. 7., *Rákóczi László Naplója*. Közzéteszi Horn Ildikó. Bp., 1990. 115.

¹³ OGYK Gyur. Gy. Mo: I. ab: 1655. 12., 14. p. Rákóczi 1990. i. m. 132., 135.

¹⁴ OGYK Gyur. Gy. Mo: I. ab: 1655. 18–19. p. Rákóczi 1990. i. m. 140.

¹⁵ MOL P 1842 (Szirmay család levéltára) 6. cs. 45. tétel Szirmay IV. Péter 1–14. f. (2od példány: MOL P1842 6. cs. 45. tétel 120–127. f.)

¹⁶ Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár (továbbiakban: BAZM. Lt.) IV. 501/m. (Borsod Vármegye Nemesi közgyűlésének iratai - A megyei tisztviselők betűrendes jegyzéke), MOL X 554 (Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének iratai - Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek) 63. c. (Míf. 3535. d.), Zákány András Szirmay Péternek. Ónod, 1646.07.29. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles 34–35. f.

¹⁷ Föglein Antal: A vármegyei notarius. Levéltári Közlemények 1936 (14). 149–171.; Dominkovits 2010. i. m. 437.

dikátor is használhatja.¹⁸ Amikor 1646-ban Wesselényi Ferenc Zemplén vármegyétől kérte, hogy fizessék be az „1638. esztendőben az mi nemes Zemleny Varmegyeneknek kevetj Szendrő épületire” felajánlott 2000 Ft-ot, Szirmay Péter mint a vármegye alispánja elutasította ezt a kérést, arra való hivatkozással, hogy „*semmi articulust en constitutioimban nem olvastam felöle, s obligatoriankat sem producalhattak,*” azonban „*melly leveleket minekelötte az Varmegyenek publicaltatvan, az Nagod kegyelmes tecziset akaram ezekrül elsőben kegyelmes Vram vennem.*”¹⁹ Zemplén megye alispánjaként tehát nemcsak a Magyar Királyság tisztviselőjével igyekezett jó kapcsolatot kialakítani, hanem erdélyi kapcsolatokat is ápolott.

Az 1646-1647-es országgyűlésen Zemplén megye követeként vett részt, III. Ferdinánd február 24-re hívta össze az országgyűlést, az országgyűlés feladata volt királyt, nádort választani, valamint a linzi békeszerződés rendelkezéseit törvénybe iktatni. Szirmay országgyűlési részvételéről naplót vezetett, mely töredékesen fennmaradt. Az országgyűlés szervezése késett, Szirmayt Zemplén megyei követtársával, Tussay Jakabbal együtt csak áprilisban választották meg, Pazdicsról augusztus 20-án indultak el, Pozsonyba szeptember 3-ra érkeztek. Megérkezésük után a borsodi követekkel közösen köszöntötték a személynököt, Mikulicz Tamást. Következő napot szintén a borsodi követekkel töltötték, majd a szatmári követek szállásán találkoztak Melczer Lajos sárosi követtel, Lónyay Zsigmonddal. Sürgették a személynököt, hogy az országgyűlés ideje hiábavalóan ne teljen. A király szeptember 11-én vonult be. Hamarosan azonban konfliktus adódott, szeptember 12-én ugyanis az erdélyi követekkel együtt kijelentették, hogy „*ante omnes alios Tractatus Diaetales... pro effermatione Diplomatis et conclusa Pacis*” elkötelezték magukat. A nap folyamán egyeztettek az abaújházi, a borsodi és a beregi követekkel is. Szeptember 22-én bemutatták a proposíciókat, ekkor Szemere Pál és Klobusiczky András az erdélyi fejedelem levelét is fel akarta olvasni, azonban Lippay György kancellár megakadályozta ezt, „*cum ipsi duos Reges non haberent, ita duas quoque Propositiones ... audire et acceptare satis disceptatum fuisset.*” Másnap a 7 partiumi vármegye közösen kinyilvánította, hogy a békeokmányok nyilvánosságra hozatala nélkül semmilyen országgyűlési tárgyaláshoz nem fognak hozzá. A klérus mindenféleképpen az országos sérelmekkel akart foglalkozni, végül a király október 1-jén nyilvánosságra hozta a linzi okmányokat.

Október 22-én jutott nyugvópontra a linzi béke ügye, a klérus ellentmondásait nem fogadták el, döntöttek a becikkelyezés mellett. Ezután a vallási sérelmek tárgyalásához fogtak, Szirmay Péter naplója azonban erről már nem tudósít. Az evangélikusok az 1608 óta elvett templomaikért harcoltak, Vitnyédi István naplója szerint miután küldötteik november 9-én a királynál jártak audiencián, a személynök hívatta Barna Györgyöt, Dőry István, Hamvay Pétert és Szirmay Pétert. A személynök továbbra is közvetíteni próbált a katolikusok és az evangélikusok között, hogy elkerülje az idő hiábavaló múlását, 1647 januárjában ismét Szirmay mellett Klobusiczky András, Zákány Andrást és Mednyánszky Jónást hívatta. 1647 márciusában az királynak küldendő beadvány megfogalmazására Barna Györgyöt jelölték

¹⁸ Lónyai Gyula, Haller István, Nyári Bernát, Kereszti István, Klobusiczky András Szirmay Péternek. Tokaj, 1646. jún. 26. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles 13–14. f.

¹⁹ Szirmay Péter Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1646. júl. 11. MOL E 190 (Archivum familiae Rakoczi) 20. d. Nr. 4414. 352. f.

ki, segítőjéül Zákány András és Szirmayt.²⁰ Az országgyűlési tevékenységéről megállapítható, hogy szorosan együttműködött a felső-magyarországi követekkel, a linzi békeponthoz idején kezdeményező szerepet játszott, a vallási tárgyalások során a protestánsok oldalán az erdélyi követekkel együtt az egyik kulcsfigurának számított, akin keresztül a személynök közvetíteni próbált.

A linzi béke értelmében Zemplén megye is I. Rákóczi György birtokai közé került, így Szirmay Péter Zemplén megyei követként részt vett 1648. március-április folyamán a gyulafehérvári országgyűlésen, ahol engedélyezték neki, hogy jobbágyságait Szirmáról Ónodra költöztesse.²¹ I. Rákóczi György azonban 1648 októberében meghalt, a Kisdy Benedek egri püspök, Wesselényi Ferenc, Törös János, Bornemisza János és Mosdós Imre alkotta bizottságot rendelték ki a területek visszavételére. Borsod vármegye azonban a Magyar Királysághoz való csatlakozás előtt kikérte a többi vármegye véleményét is, majd a vármegyék az egyeztetés után, 1648 novemberében elfogadták az új helyzetet.²² Lórántffy Zsuzsanna és Rákóczi fiatalabbik fia, Rákóczi Zsigmond a magyarországi birtokokra települt, Szirmay Péter megtartotta a továbbiakban is a hozzájuk fűződő kapcsolatát. Rákóczi Zsigmond feleségének, Pfalzi Henriettának sárospataki temetésére Lórántffy Zsuzsanna meghívta Szirmay Pétert, „ahon az napon és helyen jelen lenni, s kedvünk szerint való Menyünnek utolsó tisztességeit meg adni, ne neheztelje: melly fáradtságot kedgének vehessük kedvessen keseredett fiunkkal edgyütt.”²³

Az 1649-es országgyűlésre Zemplén megye Halmy Gáborral együtt küldte Szirmayt, a Zemplén megyei jegyzőkönyvben fennmaradt a követutasításuk. A követek az országgyűlésen gyakran hivatkoztak arra, hogy szigorú követutasításaik miatt nem engedhetnek álláspontjukból, a szakirodalom azonban mind ez idáig adós a követutasítások összegyűjtésével, kiadásával, ill. annak követi tevékenységre gyakorolt szisztematikus feltárásával.²⁴ Mindenekelőtt fontosnak tartották, hogy „minden helyekben minden statusoknak az Religio dolgában ... bantodas nélkül vala bekesseghes exercitiuma legyen,” külön kiemelték, hogy Kassán is biztosítsák mindenki számára a szabad vallásgyakorlatot. Az 1608. évi törvények értelmében a jezsuiták megtelepedését ellenezték, szintén az 1608-as törvények értelmében sürgették nádor választását. Felhívták a figyelmet arra, hogy „Minemű szorongatasban es in seghben legyen szegeny hazánk az Törököknek ki czapasok es naprul napra valo holdoltatasok miat, ugy annyira hogy szegeny hazánk majd szintén utolsó veszedelmében forogh, es ha éppen megh nem hodol semminesse

²⁰ Az országgyűlési napló forrása: MOL N 114 (Acta diaetalia - Kovachich Márton György gyűjteménye) 2. köt. (1646–1647) 1646. szept. 20–okt. 8. Fragmentum – Petri Szirmay Ablgati Comitatus Zemplinensis, MOL N 114 2. köt. 1646–1647. Stephani Vitnyedy de Musaly Diarium Diatae Posoniensis Anni a die 4. Septembris A 1646, usque diem 8. Julii A. 1647. eductum. Az országgyűlésről áttekintő jelleggel: Péter Katalin: A protestáns vallás-szabadságért folyó harc az 1646–1647. évi országgyűlésen. Egyháztörténeti Szemle 2006 (7). <http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-protvallszab.htm> (Letöltés 2011-05-26)

²¹ Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története. Debrecen, 2004. 154. Erdélyi országgyűlési emlékek. XI. köt. 1648–1658. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1886. 475–494.

²² „acceptis intellectis hac in parte viciniorum quoque Comitatum opinionibus et deliberationibus” Aszaló, 1648. nov. 9. MOL X 545 (Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai – Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 9 6. cím MIF 3505. d. 637.

²³ Lórántffy Zsuzsanna Szirmay Péternek. Ecsed, 1651. nov. 10. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles IV. Szirmay Péter 1. f.

²⁴ Dominkovits Péter: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. Századok 2005 (139). 855–888.

tétetik, es mindenestül rabsagbra vitetik. Azert az nemes orszagh Eö fölseghre kegylemesseghet ez irant, imploralvan, nagy jo bekesseghel vagy másképpen, hogy errül kegyelmessen provideallyon eö fölseghre,” kérték, hogy a végvárok katonáinak fosztogatása ellen hozzanak törvényeket, „mivel Isten az Imperiumban az szent bekesseghet megh attu, az szomszed Orszaghokat es provinciákat közönseghen követek által requirallyak az veghre, hogy az reghi mod szerent az mi romlott veghazaink segetsegekre succurallyanak,” azonban a nagy hadiadó kivetését ellenezték.²⁵

Az országgyűlés kezdetén a lutheránusok és a reformátusok között vita támadt, Keviczky János kassai lutheránus követ megjelenésekor, háttérben az állt, hogy a reformátusoknak nem biztosította a szabad vallásgyakorlatot. Április 7-én bizottságot jelöltek ki mindkét részről az ellentétek elsimítására, a helvétek Ráday András és Lövey György mellé Szirmay Pétert delegálták. A lutheránusok közeledtek a katolikusok felé, ezért április 14-én az egységes fellépés mellett döntöttek, Szirmay Pétert kérték fel, hogy közvetítsen a helvét és az ágostai hitvallás között, még az aznapi közös tanácskozáson megállapodtak abban, hogy ezután a lehető legszigorúbban fenntartják az együttműködést. A protestánsok és katolikusok között azért támadt ellentét, mert az evangélikusok kijelentették, hogy „*quod Gravamina Dominorum Catholicorum, quae ante praeteritam Dietam praetensa fuissent, ea nullatenus pro gravaminibus velle agnoscere,*” előbb küldöttek útján tárgyaltak, a protestáns oldalon megtaláljuk Szirmayt is, majd Wesselényi Ferenc nádor hívatta a protestánsok prominens tagjait Szirmayval együtt, hogy az ellentéteket elsimítsák.²⁶ Szirmay Péter tehát követutasításának megfelelően aktívan részt vállalt abban, hogy a szabad vallásgyakorlatot biztosíthassák. Az országgyűlési napló azonban nem túl beszédes a törvényalkotás további folyamatát tekintve az kérdéses, hogy Szirmay mennyiben sürgette a török ellenes harcokat, annyi bizonyos, hogy a kompilátorok között ott találjuk, viszont ezeken a megbeszéléseken a neve nem szerepel a követek, az egyeztetők között.

Az 1649-es országgyűlés reformokat indított el, központi irányítás alá vonták a végvárok ellátását, előírták, hogy a nemességnek összesen 3900 állandó katona fenntartását kell vállalnia. Az adórendszert megreformálták, szabályozták a végváriak fizetését. Az országgyűlés után megkezdődött a reformok végrehajtása, 1649 decemberében Wesselényi Ferenc mint felső-magyarországi főkapitány rendelte a követeket Kassára „*pro consultatione ac determinatione nonnulorum negotiorum Militis,*” mely megbeszélésre Zemplén Szirmay Pétert és Szentiványi Mártont jelölte. Ugyanezen megyegyűlésen rendelkeztek a hadiadó beszédéről is.²⁷ 1650 áprilisában közzétették Wesselényi Ferenc azon levelét, melyben felszólította a vármegyét, élén Szirmay Péterrel, hogy hadaival Gersei Pethő Zsigmond alá köteles vonulni az ország törvényei szerint büntetés terhe mellett, aztán júliusban megismételte felszólítását, hogy 250 lóval vonuljon a megye Gersei Pethő seregeihez.²⁸ Úgy tűnik tehát, hogy Zemplénben megkezdődhetett az országgyűlési reformok végrehajtása. A megyében 1649-ben még elégedettségünknek adtak hangot Szirmay munkáját illetően, 1651-ben azonban már Tussay Jakabot választották meg alispánnak.²⁹

²⁵ MOL X 554 65. c. (Mif. 3537. d.) Nr. 1. Instructio ad Comitata 1649. 27–37. p.

²⁶ MOL N 114 2. köt. 1649. Diarium Diatae Posoniensis a die 15 martii, usque diem 21 Maji Anni 1648 deductum.

²⁷ Zemplén, 1649. dec. 30. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 9 p.

²⁸ Zemplén, 1650. ápr. 26., Zemplén, 1650. júl. 12. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 35., 39.

²⁹ Zemplén, 1649. dec. 30. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 9.

Wesselényi Ferenc 1651 decemberében írott levelében kérte Szirmayt, „*hogy Kgd az Uy esztendő előtt jőne atal hozzánk, beszédünk levén kgdval,*” majd 1652. január 13-án kelt, a murányi, szendrei, balogi, füleki tiszttartókhoz írott utasítása szerint „*minden Joszagunknak es Causainknak Directorava*” nevezte ki: feladatul jelölte ki számára az enyicki birtokának ellátását, „*alföldi szőlőnkel, arra esztendőlt által meni pénz kell az eő igazan valo megh munkaltatasara... arra bizonios czalhatatlan jövedelmet nézzen kgd joszagunkbul,*” a tisztviselők elszámoltatását, „*Muranban, Baloghban az meny vitezleő rendek tartunk azoknak bizonios fizetesek holnaprul holnapra, honet leszen azt czalhatatlanul el kel igazítani,*” gondoskodnia kellett a murányiak élelemmel való ellátásáról.³⁰ Fizetése 500 Ft lett, emellett egyéb juttatásokat kapott, ha az udvarban tartózkodott, akkor Wesselényi Ferenc asztalánál járt neki hely.³¹ Breznóbánya és Polonka közti határvillongást vizsgálta ki Wesselényi Ferenc nevében, a Wesselényi István által Ferencnek adományozott diósgyőri jószág birtokügyeit rendezte el, mikor ura a török miatt nem tudott elutazni, az abaújházi templom építésének ügyében járt el, vásárlást intézett Széchy Máriának, a német katonaság fizetéséről kellett gondoskodnia, „*talán az matiasföldi karmaras tartoztata meg le után az Nemet vitezek fizeteset, ki ha ugj tanalna leni, ot ne kessek, hanem az melj 20 nemet muskateros ot van, vegye maga melle...es igj cum bono Deo jűjön ide hozam.*”³² Ugyanakkor Wesselényi Ferenc így írt Szirmaynak: „*Tudván azt kgd gyeőnyeörködik az uy dolgoknak ovlasaban. Im azért mostan mitsoda Pasquillust tsinaltanak az frantiai/Svetiai (átírva) kiralyne ellen, oda keűldeöttem km, mellyet olvassa megh kgd,*”³³ rámutatva ezzel Szirmay nemzetközi összefüggésekre is reflektáló politikai érdeklődésére. Mivel magyarázható Szirmay pályájában ez a fordulat? A vesztfáliai béke megkötése után, 1650-es évek elejétől a magyar elit elérkezettnek látta az időt a török elleni harcokhoz. Pálffy Pál nádor, Zrínyi Miklós, Battyhány Ádám, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Lippay György mind-mind a reform valamilyen formájának elkötelezett hívei voltak. Tisztában voltak a nemzetközi szövetségkeresés szükségességével, ugyanakkor azzal is, hogy a reformok végrehajtásához szükség van másodvonalbeli politikusokra: polgárookra, kereskedőkre, végvári kapitányokra, értelmiségiekre és vármegyei elitre. Ebbe a koncepcióba illeszthető Weber János, Vitnyédi István és Mednyánszky Jónás tevékenysége is.³⁴ Törekedtek arra, hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség között rendszeres összeköttetést építsenek ki. Dominkovits Péter a II. Rákóczi Györgytől Nádasdy Ferenchez szegődött Kövér Gábor példáját mutatta be,³⁵ s valószínűleg Szirmay Péter Wesselényi Ferenc familiárisi körébe való bevonása is összefüggésbe hozható a magyar politikai elit ezen elképzelésével.

³⁰ Wesselényi Ferenc Szirmay Péternek. Kassa, 1651. dec. 25. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles 15. f., Instrucio per Franciscum Wesselényi Petro Szirmay universorum Dorum et Causarum Suarum Directo: MOL P 1842 6. cs. 45. tétel No. 50. 87–88. f.

³¹ MOL P 1842 6. cs. 45. tétel 94. f.

³² Wesselényi Ferenc Szirmay Péternek. Szendrő, 1653. nov. 19. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles 96. f., Szendrő, 1654. nov. 8. Uo. 97. f., Szendrő, 1654. szept. 2. Uo. 23–24. f., Szendrő, 1654. nov. 26. Uo. 29. f.

³³ Wesselényi Ferenc Szirmay Péternek. Szendrő, 1654. nov. 9. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles 27–28. f.

³⁴ R. Várkonyi Ágnes: Egyetemes játéktér – magyar politika. In: *Uő: Európa Zrínyije*. Bp., 269–308. 271–273.

³⁵ Domikovits Péter: Egy egy-generációs középbirtok és birtokosa: Kövér Gábor. Adalék Sopron vármegye XVII. századi birtokos társadalmához. In: Fons. Forráskutatás és történeti segédtudományok 9. 273–303.

1655-től a királyi tábla ülnöke lett, de a neki címzett levelek tanúsága szerint továbbra is a Wesselényi-birtokok igazgatója is, Széchy Mária ügyeit intézte.³⁶ Gersei Pethő Zsigmond kérésére Zemplén, Bereg, Ung megyében a folyómedrek tisztításának ügyében járt el.³⁷ 1658 októberében Zemplén, Ung, Bereg, Borsod, Csongrád, Torna közös értekezlet tartottak, ahol a nádorhoz küldött követnek Szirmayt jelölték. Szót emeltek a török betörések miatt betelepített német katonaság ellen, véleményük szerint a német seregek idevezénylése nemesi szabadságuk megsértése, szükség esetén hadba vonulnak az ország védelmére, de hadiadót nem hajlandók fizetni, hiszen ezzel adófizető jobbágyok lennének. Javasolták, hogy Wesselényi Ferenc személyesen látogasson oda, hogy megtapasztalja, milyen nagy pusztítást okoztak a sereget, sürgették az országgyűlés összehívását, valamint jelezték, ha nádorként nem tud eredményeket elérni, akkor a királyhoz fordulnak.³⁸ 1655-ös és az 1659-es országgyűlésen mint iudex tabulae regiae jelent meg. Mindkét országgyűlésen a kompilátorok között találjuk, ugyanakkor a vallási vitákban nem vett részt.³⁹

1656-ban készült végrendelete szerint kötelezte gyerekeit, hogy „*halálom után is az Helvetica Orthodoxa Relligiot vallást, kiben neveletenek utolsó órájokig meg tartcsák,*” tehát a vallás kérdése továbbra is központi jelentőségű volt számára, de míg a korábbi országgyűléseken státusa, követutasításai lehetővé és/vagy kötelezővé tették számára a felekezeti kérdés képviselését, az ítélőtábla tagjaként erre nem volt lehetősége. Ugyanezen végrendelet gyermekei számára ugyanakkor előírta azt is, hogy sárospataki tanulóéveik után „*egy kevés idig az Német nyelv kedvéért olly Német városban, oskolában [tanuljanak], az hova reajok való gondviselésre reá érkezhetik,*” az érvényesüléshez fontosnak tarthatta tehát a német nyelv kifogástalan ismeretét.⁴⁰ Presztízsét, kiterjedt kapcsolatrendszerét jelzi, hogy végrendelete tutorai között találjuk Gersei Pethő Zsigmondot, felső-magyarországi vicegenerálist, de zempléni, abaúji vármegyei tisztviselők mellett Farkas Fábián, putnoki kapitányt is tutornak jelölte.

S z e p e s s y P á l

Szepessy Pál neve a felső-magyarországi rendi mozgalmakkal kapcsolódott össze. 1671-ben a Wesselényi-mozgalom egyik fő szervezőjeként vádolták meg, a vádpontok között szerepelt, hogy több ellenzéki megbeszélésen (Murány, Gönc, Encs) részt vett, jelen volt Eperjesen Zrínyi Péter megbeszélésén az, hogy Széchy Mária bizalmi embere volt. 1670-ben Szuhay Mátyással együtt bekerítették Kálló várát, bár nem sikerült elfoglalniuk, majd Szerencs és Tokaj ellen vonultak. Szepessy részt vett Spankau csapatain való rajtaütésben, sürgette a katonaaállítását a császár ellen, s Rákóczi Ferenc hűségére toborzott katonákat. Majd Erdélybe menekült, s 1671-ben Petrőczy Istvánnal együtt Konstantinápolyban járt, hogy a szultán támogatását kérje.⁴¹ Az 1670-es években a bujdosómozgalom egyik diplomataja, így

³⁶ Széchy Anna Mária Szirmay Péternek. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles 6. f., Enyicke, 1655. nov. 15. MOL P 1842 6. cs. 45. tétel Missiles 110. f.

³⁷ Ónod, 1658. júl. 24. MOL X 545 7. cím (Mif. 3506. d.) 412.; Ónod, 1658. júl. 31. Uo. 413.

³⁸ Ónod, 1658. okt. 15. MOL X 545 7. cím (Mif. 3506. d.) 428–434.

³⁹ MOL N 114 2. köt. 1655., 1659.

⁴⁰ MOL P1842 6. cs. 45. tétel Szirmay IV. Péter 1–14. f. 1. f. (2od példány: MOL P1842 6. cs. 45. tétel 120–127. f.)

⁴¹ Tarcai Béla: A négyesi Szepessy család története. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve. Miskolc 2003 (42). 309–337. 325.; Ulrich Attila: Bűnök és bűnösök (A Wesselényi-mozgalom résztvevői és perbefogásuk okai 1669–71 között). In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2008. 346–375. 367.

többször is járt követségben a Portán. 1678-ban Teleki Mihály tanácsának tagjává választották, 1682-ben Thököly Imre pártjára állt, aki később diplomáciai feladatokkal bízta meg.⁴² Az alábbiakban azokat az előzményeket tekintjük át, miként sajátította el a politikai praxist, amelyek alkalmassá tették arra, hogy a rendi mozgalmak egyik kulcsfigurájává válhasson. Borsod megye notariusi tisztségét töltötte be 1656 és 1660 között, majd viceispánnak választották 1666-ban.⁴³ A megyei közéletben azonban már korábban feltűnt, 1654-ben Gőcze Istvánnal, Zákány Andrással együtt Zemplén és Ung megyékhez, a hadiadó beszedésének ügyében küldték, míg Székely András és Kátay Ferenc Abaújvár és Sáros megyékkel egyeztettek ugyanezen ügyben.⁴⁴ 1658-ban Borsod Gersei Pethő Zsigmond vicegenerálishoz küldte Kassára Dőry István alispánnal és Miskolczy Jánossal együtt, hogy a hadiadó mértékéről és annak revíziójáról tárgyaljanak.⁴⁵

I. Lipót 1659 júliusára országgyűlést hívott össze, a politikai közéletet két kérdés foglalkoztatta: egyfelől az 1658 óta Magyarországon tartózkodó német katonaság ügye, akiknek magyar földön való elszállásolását törvényellenesnek tartották, másfelől pedig Erdély helyzete, II. Rákóczi György az ellene indított török hadjárat miatt a Magyar Királyságtól kért segítséget.⁴⁶ Borsod megye Szepessy Pált küldte követeként Pozsonyba, az országgyűlés eseményeiről Szepessy októberben beszámolt a megyének, majd hazatérte után tett jelentést.⁴⁷

Szepessy augusztus 14-én a király fogadására kijelölték, majd beválasztották a kompiátorok közé. I. Lipót augusztus 15-én érkezett meg az országgyűlésre, proposíciókat azonban nem hirdetett, augusztus 18-án Zákány András szállásán tanácskoztak a követek, és kérték a személynőket, hogy sürgesse a proposíciók hirdetését. Közben Pongrác Kristóf abaújvári követ szállásán tanácskoztak a felső-magyarországi vármegyék küldöttei a főkapitány személyéről, Szepessy Pált küldték a nádorhoz, hogy kérjen meghallgatást ez ügyben a nádortól, melyre másnap sor is került. Az országgyűlésen a sérelmek tárgyalásánál azonban ismét előtérbe került a katolikus és protestáns vallásgyakorlat ügye, a protestánsok sérelmeztek a papság és a katolikus földesurak velük szembeni rossz bánásmódját, valamint emlékeztettek, hogy az 1655-ös országgyűlésen tett ígéreteket nem tartották be, heves vitákat váltott ki a pozsonyi templom birtoklásának a kérdése és a jezsuiták földszerzési joga. Szepessy Pál részt vett a protestáns sérelmek összeállításában, majd október 27-én a személynőkkel tárgyalta a vallási kérdések megoldása ügyében. A király 2. végzése után az evangélikus követek a nádorhoz, az érsekhez, a személynőkhöz is küldtek követeket egyeztetni, Szepessy Pált a személynőkhöz küldték. A jezsuiták földszerzési joga ellen még november 28-án a protes-

⁴² Tarcai 2003 i. m. 325.; Kovács Kornél: A négyesi Szepessy család két generációja: a bujdosó mozgalom kirobbanásától - II. Rákóczi Ferenc fejedelemtől való elfordulásáig. In: Generációk a történelemben: a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Szerk. Gyáni Gábor, Lácza Magdolna. Nyíregyháza, 2008. 153–165. 156–158.

⁴³ BAZM. Lt. IV. 501/m. Notariussá választása: Ónod, 1656. márc. 8. MOL X 545 7. cím (Mif. 3505. d.) 270.

⁴⁴ Szendrő, 1654. ápr. 15. MOL X 545 7. c. (Mif. 3505. d.) 223. p. Tarcai Béla szerint Szepessy Pál mindössze 16 éves volt ekkor, 1636-os születési dátumot alapul véve 18 éves volt, annyi bizonyos, hogy korán bekapcsolódott a vármegyei közéletbe. Tarcai 2003. i. m. 325.

⁴⁵ Ónod, 1658. jún. 19. MOL X 545 7. c. (Mif. 3506. d.) 411.

⁴⁶ Béranger, Jean–Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon. 1608–1918. Bp., 2005. 77–79.

⁴⁷ Ónod, 1659. júl. 9., Ónod, 1659. okt. 21., Szendrő, 1659. dec. 20. MOL X 545 7. c. (Mif. 3506. d.) 493., 497., 498.

tánsok tiltakoztak, 29-én a nádorral, az országbíróval és a kancellár tárgyaltak a követek, köztük Szepessy Pál, aminek hatására sikerült elérni a törvény mellőzését.⁴⁸

Szejdí Ahmad budai pasa 1660 júliusában támadást indított Várad ellen. Lipót, Porcia herceg Grazban egyeztetett a Várad körül kialakult helyzetről a magyar tanácsosokkal, akik Várad nemzetközi jelentőségével érveltek, azzal, hogy Várad a Magyar Királyság és Ausztria védelmét is jelenti. Várad azonban augusztus 27-én elesett. A hír a nemzetközi közvélemény előtt is visszhangra talált, a politikai elit továbbra is a nemzetközi törökellenes szövetség létrehozatalán dolgozott, Kemény János erdélyi fejedelem tárgyalásokat kezdett I. Lipóttal, Porcia herceg pedig 1661 januárjára Bécsbe tanácskozást hívott össze, melyre a főméltóságviselők összefoglalták álláspontjukat. Molin, velencei követ jelentése szerint a protestánsok és a katolikusok, a köznemesség vezetői és a főurak között „közjó” érdekében összefogtak.⁴⁹ Szepessy Pál 1660/1661-es működése ennek a folyamatnak a köznemési oldalát világítja meg.

Zemplén megyében már 1660. június 13-én bemutatták a váradiak levelét, „in quibus implorant Auxilium.”⁵⁰ Felső-Magyarországon megkezdődött a felkészülés a harcokra, júniusban Borsod vármegye kénytelen volt a német katonaság szállításához hozzájárulni portánként 1 kocsival, valamint élelmet is szállítani, Wesselényi Ferenc júliusban a tokaji táborba lisztet és sört rendelt, majd ismét a katonák szállítását kérte. Borsod vármegye ekkor Szepessy Pált és Göcze Istvánt küldte Wesselényi Ferenchez a követelések megtárgyalására.⁵¹ Wesselényi Ferenc 1660. szeptember 19-re, Tokajba tanácskozásra hívta hívta a vármegyét, ahol Borsod vármegyét Szepessy mellett Zákány András képviselte.⁵² A Lipóthoz küldött követnek Szepessy Pált választották, Várad „barbár török” általi elfoglalása után kérték, hogy a német csapatait, akik csak a haza védelmére tartózkodtak itt vonja ki, magyar segédcsoportokat kértek.⁵³ Igyekeztek megszervezni a védelmet, Nádasdy Ferenc országbíróhoz a királynál való közbenjárásért, Báthory Zsófia fejedelemasszonyhoz pedig a nádorral való együttműködésért küldtek követeket.⁵⁴ A csapatokat azonban nem vonták ki, viszont az itt állomásozók a török betörésektől nem védték meg a vármegyét. Kováts szerint „Szepessynél vélhetően ekkor következett be egy fordulat, vált ellenzékivé,”⁵⁵ annyi bizonyos, hogy 1660–1661 folyamán a további, a nádorral, főkapitánnyal való megbeszélésekre nem őt küldte a megye követként. 1662 januárjában küldték ismét követként Kassára Bogácsi Mihállyal együtt, a felső-magyarországi gyűlésen ekkor a nádor mellett Rottal is megjelent, a katona-

⁴⁸ MOL N 114 2. köt. 1659. *Diarium Diaetae Posoniensis Anni 1659 a die 9. Augusti ad diem 1. December deductum.*

⁴⁹ R. Várkonyi Ágnes: Országgyűlési kísérletek (1648–1664). In: Magyarország története 1526–1686. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Bp., 1987. II. k. 1086–1087.; R. Várkonyi Ágnes: Egyetemes játéktér – magyar politika. In: *Uő*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Bp., 2010. 269–308. 285–291.; R. Várkonyi Ágnes: Szimuláció, etika és törvényesség. 1660–1711. In: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2010. 235–270. 247–250.

⁵⁰ Zemplén, 1660. jún. 13. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 418.

⁵¹ 1660. jún. 18., 1660. júl. 5., Ónod, 1660. júl. 15. MOL X 545 7. c. (Mif. 3506. d.) 521–524.

⁵² Szendrő, 1660. szept. 14. MOL X 545 7. c. (Mif. 3506. d.) 527.

⁵³ Zemplén, 1660. szept. 28. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 440–445. Visszatér: Gálszécs, 1660. nov. 8. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 450. Megjegyzem, hogy Tarcai szerint 1660-ban I. Lipótnál az országot ért alkotmányos sérelmek és a protestánsokat sújtó erőszakos intézkedések ügyében járt követségben. Tarcai 2003. 325.

⁵⁴ Zemplén, 1660. okt. 20. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 449. p., 450.

⁵⁵ Kováts i. m. 166.

ság téli elszállásolása miatti feszült hangulatot igyekeztek azzal oldani, hogy a törökkel szembeni harcok sikerességére hívták fel a figyelmet („Egész keresztényseghnek nyugodalmával, a Termeszert szerint való Ellensegh, eddigh felette rajtunk regnalo ottomán, ekkoraigh fénlő és fenyeskedő holdgyának megh homalyosítására, keresztýén szívek fel indulása, a kik de facto szentséges Pápa mediatija által egymás között bekesseges Confoedernot s-Uniot csinálnak,”) a rendek azonban a csak a vármegyék „a német armadátúl való pusztítást, az szegeny bujdoso lakosoknak mind eleséghtül való megh fosztatását, marhajoknak el hajtatását és több rettenetes praedalasokat” látták.⁵⁶

Borsod az 1662-es országgyűlésre Szepessyt és Zákány Andrást küldte, követutasításuk szerint az „*Evangelica Religionknak, az naponkint fogyni igyekező hajo törésnek veszedelme*” ellen fel kell lépniük, Báthory Zsófia protestánsok ellen elkövetett méltánytalanságaira orvoslatozt kell találniuk. Szót emeltek „*zomszedos keresztýen felebarattyá*” által elkövetett pusztítások ellen, a „*homályos békességnek köde alatt*” török és magyar oldalról egyaránt elkövetett harcok ellen.⁵⁷ Az országgyűlés elején a követek között vita támadt amiatt, hogy a megyék vagy a távollevő főrendek követei a magasabb rangúak-e, Szepessy Pál a vita során Oroszy György személynekhez fordult: „*Nagságodra Szemeink ugy vannak függesztve, mint az mi Kegyelmes urunk s Királyunk Locumtenensire, azért ha az nagsága authoritásából az elválasztott a sessionul nem leszen effectuatiója, azután az több Articulusoknak sem leszen s így Nagsagodnak több búja, és galibája következik.*”⁵⁸ A követutasításokban mindig kiemelték, hogy köszöntsék a követek a személynököt, az 1649-es országgyűlésen is tőle várták, hogy sürgesse az uralkodót, s Szepessy ezen megszólalása is jelzi, hogy az országgyűlési munka során a személynöknek a rend fenntartásában komoly szerepet tulajdonítottak. Szepessyt május 14-én kijelölték a protestáns sérelmek összeállítói közé, júniusban Bezzegh Györggyel együtt Szelepcsényi György kancellárhoz küldték, ugyanis Szelepcsényi egy evangélikus papot 6 hónapig fogva tartott, és e sérelem orvoslásáért akartak közbenjárni, június 16-án Retkes Balázssal együtt Rottal herceget felkeresték, hogy járjon közbe a királyi audienciáért, augusztusban ő is azoknak a pártján állt, akik szerint hiábavaló az országgyűlés folytatása, küldöik utasításaitól nem térhetnek el, a megegyezésre nincsen remény.⁵⁹ Püspöki nagy szerint „az 1662. évi országgyűlésen kifejtett szerepe alapos gyanúra ad okot abban a tekintetben, hogy már ekkor is a török politikai érdekek rendkívül ügyes terjesztője, egyben a behódolási hangulat egyik előkészítője lehetett.”⁶⁰ Az országgyűlés során elkötelezetten képviselte a protestáns sérelmeket, de a napló alapján nem tűnik indokoltnak a török politikai érdekek képviselése. Az országgyűlést a protestáns követek szeptember 2-án elhagyták, ennek ellenére tovább folytatódott az országgyűlés, s szeptember 19-én I. Lipót szentesítette a törvényeket. Zemplén, Ung és Szabolcs megye ezen eljárás miatt Bónis Ferencet küldte a királyhoz, azonban a király helyett csak Orbán István kancellári titkár válaszolt nekik, amit

⁵⁶ Jelentés: Ónod, 1662. jan. 5. MOL X 545 7. c. (Mif. 3506. d.) 656–668.

⁵⁷ Szendrő, 1662. ápr. 22. MOL X 545 7. c. (Mif. 3506. d.) 7. c. 679–690.

⁵⁸ OGYK Gyur. Gy. Mo. Lab. 1662:1. Diarium dietae Posoniensis anno 1662 celebratae. Opera Martiny Mikey. 1662. máj. 19. 14.

⁵⁹ 1662. máj. 14, jún. 6., jún. 16., aug. 28. OGYK Gyur. Gy. Mo. I. ab: 1662. jún. 36., 47., 105.

⁶⁰ Püspöki Nagy Péter: Inter Schyllam et Charybdim. Három adalék a török szövetség eszméjéhez a vasvári béke korában. Studia Nova 1994. 1. sz. 59.

újabb sérelemként tekintettek.⁶¹ Ezután a felső-magyarországi 13 vármegye közös követként Szepessy Pált és Bay Mihályt küldte a nádorhoz. Jelezték, hogy a vallási sérelmek és a katonaság miatti sérelmek továbbra is fennállnak, s a meghozott intézkedéseket nem ismerték el törvényesnek, „mivel csak az orszagnak egy résztől csináltattanak”.⁶²

Wesselényi Ferenc visszaküldte a követeket, „had ne mennyenek fel az kglmetek követej azon instructioval, és küldöt leveleivel, mivel ez immar in extremitatibus forogh, kiknek fel meneteleiben nem utolsó akadekot latok, az ... egy kedvethlen választott advan nekik, replicalni nekik sem illik, sem szabad,” szerint az eljárás sérti a király tekintélyét, „illy rettentés rettentő, s-hiti szemre vetesevel, articulásoknak arcza vissza hozasaval,” ezért inkább magát ajánlja közvetítőnek: „(kerkedes nélkül irvan) ha en altalam meltatlan mediatora által kívanya aszt orvosoltatni, három het, s-legh fellyeb egy holnap alatt választat fogja kglmetek.”⁶³ Szepessy Pál az 1663-1664-es események szervezésében a vármegyei jegyzőkönyv szerint nem vállalt jelentős feladatot.

Összegzés

A vármegyei közéletben kiemelt jelentőséggel bírtak a vármegyék közötti egyeztetések. Többször előzetesen egyeztették magatartásukat, például 1648-ban, mikor a partiumi vármegyék visszakérültek a Magyar Királysághoz, vagy az 1662-es országgyűlés törvényei ellen is közös erővel emelték fel szavukat. A felső-magyarországi kerületi főkapitánnyal gyakran léptek érintkezésbe. Az országgyűlés ideje alatt a személynököt, a kancellárt is sürűn felkeresték, az országgyűlés idején kívül velük azonban a vármegyék jellemzően nem léptek kapcsolatba.

„Ez a dőlőfelben allo haza nem a Nagod vallan tartiké mint Oszlopon? Edes nemzetejért nem Nagod állé kivalkeppen valo Strását? Annakokaért indullon megh maga saját vereinek enynyi keserves eseteken Tamasza s-tarcsa ugy megh hanyatlot hazája fallyát”, írták a Torna megyei követek Wesselényi Ferenc nádornak.⁶⁴ Az abaúji követek „az szeginy megh rmlot nemzetnek első Őr alopját Palatinussi Tisztire, kötelsségére” kérik, hogy támogassa ügyüket.⁶⁵ „Nádor Ispanunk, mediatorunk, Vice Kiralyunk”, fordul elő másutt a megszólítás.⁶⁶ A nádor sokrétű szerepkörrel bírt, bírói, katonai hatalma, kormányzati funkciója volt, a méltóság őrizte az önálló magyar államiságot, ugyanakkor nemzetközi ismertséget is jelentett.⁶⁷ Mint a király helyettesének feladata volt, hogy közvetítsen a király és az alattvalók között, „mediatorunk inter Regem et Regnicolas” érvelés többször olvasható a vármegyék részéről hozzá inté-

⁶¹ Zemplén, 1662. szept. 23. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 621.

⁶² Rottal-hagyatékban Sáros, Szepes, Gömör, Szabolcs, Torna, Ugocsa levele maradt fenn, melyek megfogalmazásukban is hasonló fordulattal éltek. MOL P 507 Series A V. R.J. (Nádasdy család nádasladányi levéltára – Levelezés Rottal János hagyatéka) 13. cs. Nr. 472., 475., 479., 480., 481., 482.

⁶³ Jelentés: Zemplén, 1663. márc. 19. Wesselényi Ferenc Zemplén vármegyének. Besztercebánya, 1663. febr. 20. MOL X 554 63. c. 3535. d. 564–570.

⁶⁴ Torna megye Wesselényi Ferencnek. Torna, 1664. dec. 27. MOL E 199 (Archivum familiae Wesselényi) 5. cs. II. t. 108/1. 1. f.

⁶⁵ Abaúj vmegye Wesselényi Ferenchez. Kassa, 1662. aug. 15. MOL E 199 4. cs. II/1/7. 13. f.

⁶⁶ Torna megye Wesselényi Ferencnek. Torna, 1664. dec. 27. MOL E 199 5. cs. II. t. 108/1. 1. f.

⁶⁷ Lauter Éva: „Modus observandus...” A 17. századi magyar nádorválasztás rendje. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2010. 187–206.

zett levelekben,⁶⁸ ugyanakkor ezt az érvelést a megyei követek ellen is fordíthatta az uralkodó, így III. Ferdinánd az 1649-es országgyűlésen, mikor az evangélikusok vallási sérelmeik miatt közvetlenül hozzá akartak fordulni, s az rendek közötti sérelmek elsimítását a nádorra bízta,⁶⁹ vagy maga a nádor, mikor 1663-ban megtiltotta a vármegyéknek, hogy az uralkodóhoz forduljanak.⁷⁰ A nádor személye mind a két kiemelt köznemes pályájában kulcsszerpet játszott: Szirmay Péter megyei nemesből a nádor familiárisaként a királyi tábla tagja lett, Szepessy Pál pedig a „nádori mediátorság” révén az ellenzéki oldalra sodródott.

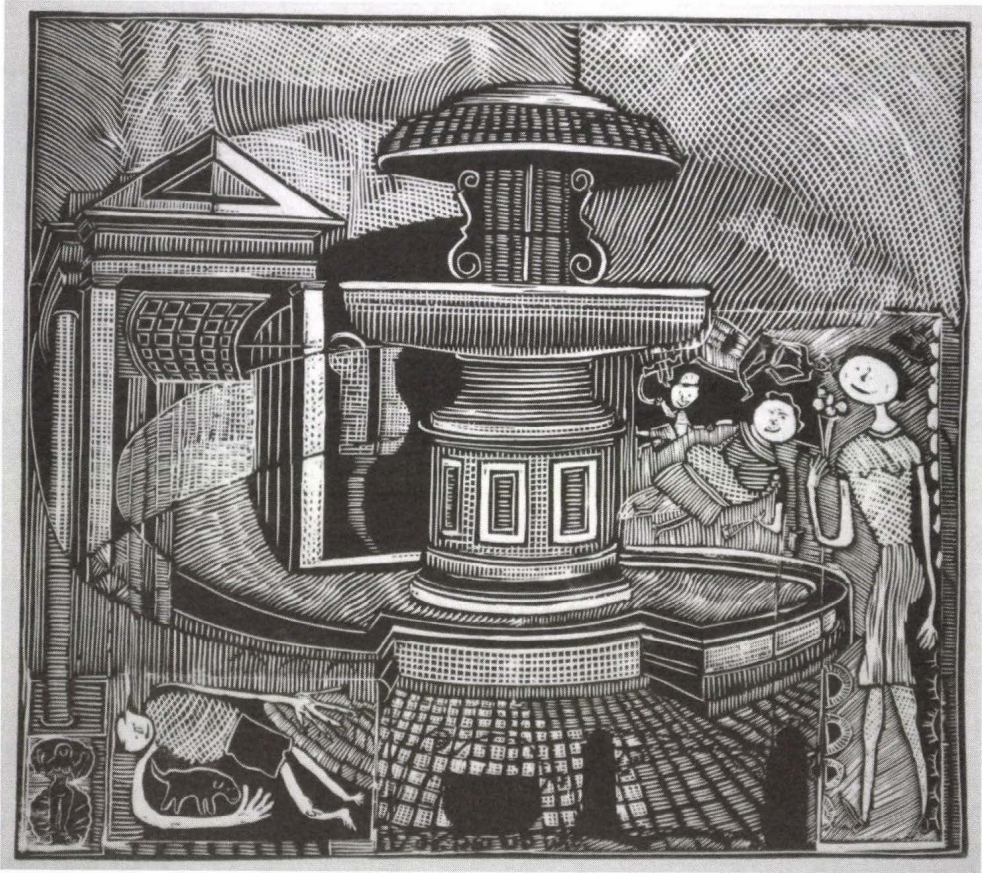
Csomós Zoltán grafikája

⁶⁸ Tizenhárom felső-magyarországi vármegye levelei Wesselényi Ferencnek. MOL E 199 5. cs. II. t. 107./2. 3–6. f.

⁶⁹ MOL N 114 2. köt. 1649. Diarium Diatae Posoniensis a die 15 martii, usque diem 21 Maji Anni 1648 deductum 04. 23.

⁷⁰ Zemplén, 1663. febr. 20. MOL X 554 63. c. (Mif. 3535. d.) 564–570.

IFJ. BARTA JÁNOS

„Urak és parasztok” Sátoraljaújhelyen a 18. század végén (A földbirtoklás és a földhasználat szerepe) a város társadalmának megoszlásában)

Sátoraljaújhely számára a 18. század jelentős emelkedést hozott. Ettől fogva rendezték folyamatosan a városban a megyegyűléseket, ekkor (1757–1768 között) épült fel az új megyeháza,¹ ami egy sor hivatalnokot kötött oda, növelve a lakosság számát, bővebb piacot biztosítva mind a mezőgazdasági, mind az ipari termelésnek. A változások azonban egyelőre inkább csak mennyiségi téren mutatkoztak. A növekvő közigazgatási szerep sem korlátozhatta a társadalmat megosztó évszázados kiváltságokat, a gazdasági növekedés is csak esetenként tudott rést ütni a kiváltságokkal rendelkezők hatalmán. A város társadalma mégis alakulóban volt. A lakosság pólusain álló két réteg (negyedszázaddal ezelőtt osztálynak mondtuk volna őket) erősen differenciálódott. A nemesek között jelentős volt az elszegényedett hétszilvafások és taxalisták száma, míg a parasztok között egyes jobbágyok számottevő vagyona tehetek szert. Mivel Újhely nem volt szabad királyi város, lakosai nem élvezhették a városi polgársággal járó kiváltságokat. Vagyonilag azonban a két réteg között bekövetkezhetett bizonyos átfedés. Számos gazdálkodó (jobbágy, zsellér) vagyona meghaladhatta az elszegényedett kismemesekét. A közterhek viselése alól pedig a század végén a nemesség sem tudott kibújni. Ha II. József terve a nemesség megadóztatására nem is valósult meg, a századvég török majd francia háborúinak terheivel a magyar nemességnek is hozzá kellett járulnia.

A korabeli társadalom két alapvető rétegének differenciálódása, a szálak összekuszálódása nem egyedül Sátoraljaújhely lakosságát jellemezte, hanem országos jelenség volt, s nem is a 18. század végén indult meg. Számbelileg azonban ennek részleteit – a források elégtelensége miatt – nehéz bemutatni. Azokat a forrásokat ugyanis, amelyek a birtokosok javaira, állami kötelezettségeire szolgáltathattak volna adatokat, a nemesek vagy megsemmisítették (mint a II. József korabeli kataszteri felmérést), vagy el sem készítették (mint a nemesi jövedelmeknek a 18. század végén keletkezett összeírásait). Zemplén megye levéltára azonban ezekből a – másutt nem található, vagy még lappangó – forrásokból is gazdag gyűjteményt tartalmaz. Ezekre alapozva vizsgáljuk most a megyeszékhely társadalmát, s próbálunk belőlük levonni néhány következtetést.

¹ A megyegyűlések addigi helyszíneire utal *Szirmay Antal*: Notitia Historica Comitatus Zempléniensis. Budae, 1804. 42. lap. A megyegyűlésekről és a megyeháza építéséről legújabbban ld. *Oláh Tamás*: Kazinczy Ferenc kapcsolata Zemplén vármegye levéltárával. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XVI. Miskolc, 2011. 63-92.

A városban élő nemesek számára, birtokaikra és bizonyos fokig vagyoni állapotukra négy (vagy akár hat) – a két szélső forrás keletkezési idejét tekintve negyedszázados eltéréssel készült – dokumentumot találhatunk. A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés során készült tabellákban az egyes birtokosokhoz kapcsolva sorolták fel az egyes települések úrbéres (jobbágy, zsellér, házatlan zsellér) népességét, a telki állományukhoz tartozó szántóföld és rét nagyságát, ami – a tabellákban szintén felsorolt – munka (robot) és terményjáradék alapját képezte. A II. József rendelete alapján végrehajtott népszámlálás adataiból a lakosság számára, családi állapotára, társadalmi-foglalkozási viszonyaira derül fény. Ez a két forrás szinte minden megyében megtalálható, adataiból országosan is fontos következtetéseket lehet levonni. A szintén II. József által elrendelt kataszteri összeírás eredményeit azonban a nemesség az uralkodó halála után igyekezett megsemmisíteni, amint ezzel közgyűlésük jegyzőkönyvében Zemplén megye nemesei is eldicsekedtek.² Az igyekezet ellenére azonban a felmérésnek többfelé maradtak fenn töredékei. Ilyen – töredékes tartalma ellenére is kiemelkedő értékű – forrásnak tekinthetjük a felmérésnek a Zemplén megyei birtokosok sajátkezelésű (tehát nem úrbéri jellegű) szántóföldjeit tartalmazó – többféle változatban is megmaradt – felsorolását. (Fennmaradását annak köszönhetjük, hogy a nem sokkal később a nemességtől elvárt háborús hozzájárulások kivetéséhez többször is lemásolták őket.) Ugyancsak egyedi a század legvégén, 1800-ban – szintén a háborús hozzájárulások nagyságának megállapítása céljából – a Zemplén megyei nemesek jövedelmeiről készített összeírás. Más megyéből ennek egyelőre nem ismerjük megfelelőjét. E két utóbbi forrás készítésének célját igazolhatja, hogy adataik alapján kétszer is hozzájárulásra kötelezték a megye nemességét, ami a kataszteri felmérés alapján termény-, a jövedelmi összeírás alapján pedig pénzbeli kötelezettséget jelentett. (Az utóbb említett két kivetés adatait tartalmazó forrásokat tekinthetjük az ötödik és hatodik dokumentumnak, melyeket azonban a jelen munkában csak érintőlegesen használtam.)

A parasztságra vonatkozó források már korántsem ennyire egyediek. Az úrbéri tabellák voltaképpen az úrbéres népesség viszonyainak feltárása – és földesúri kötelezettségeik megállapítása – céljából készültek, s így a birtokosok érdekeltek lettek megőrzésükben. Hasonló – az állami és megyei kötelezettségek (adó, háziadó) megállapítása céljával születettek az 1770-es évek közepétől évente megismételt dicális felmérések, bár ezeket nem minden megyében sikerült napjainkig megőrizni. Ahol viszont igen – mint Sátoraljaújhelyen – ott komoly segítséget nyújtanak a kutatóknak. A II. József korabeli két forrás – a népszámlálás és a kataszteri felmérés – ezzel szemben kevés a parasztságra vonatkozó adatot tartalmaz.

A II. József uralkodása alatt elvégzett népszámlálás adatai szerint Sátoraljaújhelynek 1787-ben 4023 lakosa volt,³ amellyel a második helyet foglalta el a megyében. A megye legnépesebb települései a hegyaljai mezővárosok voltak, az első helyen Tállya állt 4393 lakossal, a Sátoraljaújhelyt lakosságában követő Mádnak 3475, a vidék borának nevet adó Tokajnak 2957, az iskolájával országosan is egyre nagyobb hírnevet szerző Sárospataknak 3309 lakosa volt. Újhely népességében több volt a nő, mint a férfi (utóbbiak szá-

² Az 1790. márc. 4-i megyei közgyűlés határozatából idézi *Marczali Henrik*: Az 1790-91. országgyűlés. I. k. Bp., 1907. 20.

³ *Danyi Dezső – Dávid Zoltán* szerk.: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Bp., 1960. 280-281.

ma 1952, 48,4 %). A lakosság 5,4 %-a (216 fő) volt nemes, 0,3 %-a (14 fő) tartozott az egyháziak közé, s mindössze 0,1 %-át (4 főt) írtak össze tisztviselőként. Az összeírásban külön rovatot kaptak a polgárok és parasztok „örökösei” (152 fő), valamint a gyermekek („sarjadék”: 1-12 éves kor között 518, 13-17 között 124 fő). A fiatalok együttes száma (794 fő) a lakosság 19,7 %-át tette ki, a felnőttekre így nagyjából 3220 főt számolhatnánk. De mivel a nemesség összeírásakor a gyermekeket nem különítették el a felnőttektől, az előző arányt figyelembe véve (kb. 20 %, nagyjából 43 fő) a felnőtt nemesek számát 173-175 főre becsülhetjük), ezt a felnőtt lakosságból levonva nagyjából 3045 fő marad. A továbbiakban ehhez a számhoz viszonyítjuk a lakosság társadalmi megoszlására mutató adatokat. Az utóbbiak szerint a felnőtt lakosságban mindössze 60 fő (2,0 %) volt a jobbágyok (*coloni*) aránya, a mezőgazdasággal foglalkozók többségét a 442 zsellér (*inquilinus*, 14,5 %) tette ki. Az 1952 férfi közül 709 fő (36,3 %) volt házas, míg 1243 (63,7 %) nőtlen. A családok száma 895 volt, arra utalva, hogy egy részükben nem volt felnőtt férfi. A népszámlálásban nem találunk adatot a lakosság vagyoni megoszlására, de az, hogy a városban mindössze 680 házat írtak össze, így nem minden házasság férfi, és még kevésbé minden család lakhatott külön házban, indokolhatja a férfiak alacsony házassági kedvét.

A nemesség társadalmi rétegződését a történetírók leggyakrabban az 1774-ben készült úrbéri tabellák alapján vizsgálják.⁴ Sátoraljaújhelyen azonban – ellentétben azokkal a településekkel, amelyekben számos nemes osztozott a helység úrbéres javain – ezzel a módszerrel nem sokra mennénk. A városban ugyanis e javakból mindössze három birtokos részesült, akik közül egyik sem tartozott a helybeli nemességhez.⁵ Jobbágyokkal és az általuk művelt szántóval egyedül Johann Wilhelm Trautson herceg rendelkezett. Ő élvezte a településen élő valamennyi (a tabella szerint 45) jobbágy szolgáltatásait, de neki tartozott járadékaival 121 zsellér is. A dinasztia a Rákóczi-szabadságharc után pénzért, de tényleges értékénél jóval olcsóbban, mintegy kegyadományként jutott a sárospataki-regéci uradalomhoz.⁶ A családnak egyébként soha egyik tagja sem lakott a megyében, talán még meg sem látogatták itteni birtokaikat, bár az uradalom borára – amit szekereken szállítottak Bécsbe – természetesen igényt tartottak. Johann Wilhelm herceg mégis rajta hagyta kézigyét Sátoraljaújhelyen. Miután a város plébániatemploma a századközep egymást sűrűn követő tűzvészeiben (1758, 1764, 1768) végzetesen megsérült, s tornya is ledőlt, a herceg maga bontatta el a romos épületet, s kezdte el 1770-ben a ma is fennálló, új templom építését, amint ezt Szirmay Antal művében olvashatjuk. Igyekezete azonban hamar bekövetkezett halálával csaknem kudarcot szenvedett, mert az építkezés egy időre abbamaradt. Vályi András még 1799-ben megjelent művében is azt írja, hogy „Nagy Szentegyháza el-

⁴ Felhő Ibolya szerk.: Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. köt. Dunántúl. Bp., 1970.; Fónagy Zoltán: Adattár. Melléklet a Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban c. kandidátusi értekezéshez. Kézirat.

⁵ Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár. C 35. Urbarialia. C 3250 – C 3265. A levéltári anyag alapján készített fotótekeres azonban nem tartalmazza a felmérés eredményeit tükröző tabellát, ami viszont megvan a sátoraljaújhelyi levéltárban. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveltára. (A továbbiakban ZmL) IV-A 2001/b. Zemplén vármegye Nemesi Közgylésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. 1214-1850 (-1898). Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok – Acta politica 1214-1786 (-1870). Loc. 66. N°. 307.

⁶ Orosz István: Sárospatak úrbéri pere a Trautsonokkal. In: Orosz István – Papp Klára szerk.: Szőlőtermelés és borkereskedelem. Debrecen, 2009. 129.

kezdett, de félbe hagyatott.”⁷ A templomépítést a város új gazdája, a királyi kamara fejeztette be. – A város másik két birtokosa a római katolikus egyházból került ki. A helyi parókiának 19, a szintén helybeli pálos konventnek 125 zsellére és 4 házatlan zsellére volt.

Többet tudhatunk meg a II. József által elrendelt kataszteri felmérésből.⁸ Ide vonatkozó adatait az 1. sz. táblázaton mutatom be.

Birtokos	Szántó nagysága kataszteri hold / négyszögöl	Szántó az összes százalékában
Kamara	867/1525	30,6
Parókia	101/1181	3,6
Újhelyi pálosok	74/663	2,6
Leleszi konvent	5/1337	0,2
Nemesi birtokos	1052/576	37,2
Paraszi	729/1125	25,8
Összes szántó	2832/00	100

1. A szántóföldek megoszlása a II. József korabeli kataszteri felmérés alapján

A felmérés szerint a városnak 2832 kataszteri hold szántóföldje volt, amelyből 2102 kh / 475 négyszögöl (74,2 %) tartozott az allodiális (azaz a különféle birtokosok által használt saját kezelésű) földekhez, míg 729/1125 (25,8 %) állt paraszti művelés alatt. A szántóföldek közel egyharmada a város jobbágyainak ekkori tulajdonképpeni földesuráé, a kamaraé, egy harmincada a helyi parókiáé, egy ötvenede a városbeli pálos konventé, további töredéke a leleszi premontrei konventé volt, így végül 1052/576 kh/négyszögöl maradt a tulajdonképpeni nemeseknek. A kamarai birtokok javarésze a Johann Wilhelm herceg halálával magvaszakadt Trautson családról szállt az államra. Sajátkezelésű földdel rendelkezett az úrbérrendezéskor zselléreket birtokló helybeli parókia. A két szerzeteskonventnek a kimutatásba való bekerülése ugyanakkor némi zavart mutat. Mind a pálos, mind a premontrei rend ugyanis a II. József által feloszlatott szerzetesrendek közé tartozott, birtokaikat azonban a régi tulajdonosok nevére tüntették fel. Pedig az elkobzott birtokok kezelésére létrehozott vallásalaphoz került földeket (315 kat. hold) egyébként az eredetileg is a kamarai birtokokhoz (552 hold) kapcsolva tüntették fel.

A II. József korabeli kataszteri felmérésbe természetesen a megye nemesi allódiumbirtokosai is bekerültek. A nemesi földek tételes felsorolása két változatban is megtalálható. A bővebb névsorban 106 tételt találunk, a 102 név szerint említett földbirtokos mellett négy intézmény (kamara, egyházi szerv) nevét, amihez hozzá kell adnunk az egyetlen – csak a rövidebb névsorban található – személyt. Mivel a városban sok nem helyben lakó nemesnek is volt birtoka, méltán hihetnénk, hogy a két névsor különbségét ennek figyelembevétele indokolná. Az 1800-i nemesi jövedelem összeírásban azonban ebből a 104 főből 15-öt egyértelműen más települések lakóiként említenek. Mivel az 1800-i összeírás csak a más megyebeliéknél tünteti fel, hogy *extraneusok*, így azoknak a birtokosoknak az esetében sem lehetünk biztosak, hogy tekinthetjük-e őket újhelyi lakosnak, akikről ez az

⁷ Vályi András: Magyarország leírása, meliben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták, Uradalmak... Földes Urak, fekvések, történettyek... a betűknek rendgyek szerint feltaláltatnak. Budán. III. 1799. 556-557.

⁸ ZmL IV-A 2003/b. Zemplén vármegye II. József-féle közigazgatásának iratai 1786-1790. 97. kötet. Nemesi ingatlanok felmérése terményadózás céljaira. 1789-1790.

1800-i összeírásban nem derül ki. A bizonytalanságok egyik oka az lehet, hogy a kor tehetősebb nemesei, akiknek rendszerint több településen is volt birtokuk (az 1800-ban Szabolcs megyei lakosként emlegetett Bónis Lászlónak csak Zemplénben öt, a tolcsvaiak között szereplő Dókus Józsefnek kettő, a vékei kúriáját igazi otthonának tekintő Szirmay Antalnak 19 településen volt birtoka), több kúriát is tartottak fenn, amelyeket többé-kevésbé lakóhelyüknek tekintettek. Az Újhelyen lakó nemesek földbirtoklására, s ezen keresztül társadalmi összetételükre azonban végül annak a 89 nemesnek az adataiból is lényeges következtetésekre juthatunk, akik feltételezésem szerint folyamatosan a városban laktak. Az ő adataik alapján állítottam össze a 2. sz. táblázatot.

Birtoknagyság kataszteri hold	Birtokosok száma	Birtokosok %-os aránya	Birtokuk együttes nagysága	Birtok %-os aránya
0-1	5	5,62	3 / 832	0,62
1-3	24	26,96	51 / 256	9,03
3-5	25	28,09	101 / 512	17,88
5-10	20	22,47	141 / 1392	25,04
10-20	10	11,24	136 / 48	24,01
20 felett	5	5,62	132 / 1152	23,42
Összesen	89	100	566 / 1008	100,00

2. Az újhelyi nemesek saját kezelésű földjei a II. József korabeli kataszteri felmérés alapján

Ha a fenti adatokat nem is feltétlenül tartjuk kétségbevonhatatlannak, akkor is nyilvánvalóvá válik, hogy a folyamatosan Sátoraljaújhelyen lakó nemesek – néhány kivételtől eltekintve –, nem tartoztak a tehetősebbek közé, hiszen átlagosan mindössze 6/589 hold/négyszögöl sajátkezelésű szántóval rendelkeztek. Ennél az átlagnál nagyobb birtoka mindössze 28 főnek (31,46 %), tehát kevesebb, mint egyharmaduknak volt. A minden bizonnyal helyben lakók közül a város legtehetősebb allódiúm birtokosának Fodor László (38/957) mutatkozik. A feltételezhetően nem (vagy nem folyamatosan) Újhelyen lakó nemesek között persze többen is akadtak olyanok, akiknek birtoka jócskán meghaladta az újhelyiek átlagát. Közülük ötnek összesen 347/576 (15-nek 523/256) hold sajátkezelésű földje volt. Kapy Józsefnek, az eperjesi kerületi tábla ülnökének (akinek családja egyébként is Sáros megyei volt) 175/1275 hold, az említett, Szabolcs megyében lakos Bónis Lászlónak 76/313, míg Szirmay Antalnak 58/649 hold újhelyi maaajorsága volt. Az újhelyi nemesek átlagos birtok alatti kategóriáiból az derül ki, hogy a nemesi birtokosok több mint fele kevesebb, mint öt (az összet tekintve egynegyedük három) kataszteri hold saját kezelésű maaajorságot művelt. Pedig a kataszteri felmérésbe a feltételezés szerint 175 főnyi újhelyi nemességnek alig több mint fele, mindössze 51,4 %-a került be. Másik felüknek tehát nemcsak úrbéres népességük nem volt, hanem sajátkezelésű allodiális földjük sem.

A sátoraljaújhelyi nemesség legteljesebb névsorát az 1800-i nemesi jövedelem összeírás tartalmazza.⁹ Az Újhelyen mezőgazdaságból származó jövedelmet élvezők 205 tételt tartalmazó sorában 201 név szerint említett nemest találunk, a maradék négy: a kamara, a

⁹ ZmL IV-A 2005/e. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1848 (1852). Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírások 1664-1841. 1. és 4. doboz. Nemesi birtokok és jövedelmek összeírása járásonként. – Lista insurrectionalis pro Anno 1797. Tabella Demonstrans DD Nobiles in Persona propria Insurgentes vel Equites statuentes, aut Lege Publica Exemptos et Limitatos in Comitatu Zempleniensi Anno 1797. Loculo 34. N° 205.; Liber obtingentialis Insurrectionis 1800 anni. (Utóbbi a 4. dobozban található.)

pálosok és a piaristák¹⁰ konventje valamint a hartai közbirtokosság (amely a malomjövedelmek egyharmadát birtokolta). A kétszázat éppen meghaladó nemesi szám látszólag szemben áll azzal a korábbi következtetésünkkel, amely szerint a városban kb. 175 nemeset feltételeztünk, az ellentmondás mégis feloldható, mivel ebben az összeírásban is feltüntettek azokat is, akik nem a városban laktak, de innen is származott jövedelmük. A megyén kívüli *extraneusok* esetében lakóhelyüket (a települést) meg is nevezték, a megyén belül megint csak következtetésekre vagyunk utalva. Újhelyi lakosnak tekintettem például azokat a birtokosokat, akiknek kizárólag a városban tüntették fel jövedelmüket. Persze az így kiszámolt adatok is lehetnek bizonytalanok, mivel akadtak más megyében lakos birtokosok, akiknek egyetlen zempléni jövedelme valamilyen szőlőbirtokból származott, de az 1800-i névsorban már nem szerepeltek. A nagyobb arányú tévedést mégis kiküszöbölheti, hogy az idegenek inkább a Hegyalja délebbi településein (Tarcál, Mád, Tállya stb.) igyekeztek szőlőhöz jutni, s nem az északabbra fekvő Sátoraljaújhelyen. Zemplén megye jövedelemmel is rendelkező nemeseinek (itt szándékosan nem a birtokos szót használom) számát így 126-ra tehetjük.

Sorszám	A jövedelem forrása	A jövedelem nagysága sesszióban	A kategória a jövedelem százalékában
1.	Jobbágysok	42 6/8	7,04
2.	Zsellérek	41 7/8	6,92
3.	Házatlan zsellérek	2/8	0,04
4.	Zsellérek birtokáról	0	0
1-4.	Összes paraszti	84 7/8	14,4
5.	Majorságból	25 2/8	4,17
6.	Telken felüli föld	4 5/8	0,76
7.	Italmérés	233 7/8	38,65
8.	Mészárszék	2 4/8	0,41
9.	Vám	0	0
10.	Rév	0	0
11.	Halászat	1 4/8	0,25
12.	Erdő	25 7/8	4,27
13.	Malom	45 2/8	7,48
14.	Vásár	0	0
8-14.	Haszonvételek (az italmérés nélkül)	75 1/8	12,41
15.	Szabad szőlő	46 3/8	7,66
16.	Dézmás szőlő	40 6/8	6,73
17.	Hegyjog	94 2/8	15,58
15-17.	Összes szőlő	181 3/8	29,97
	Mindösszesen	605 1/8	100,00

3. A Sátoraljaújhelyen összeírt nemesi jövedelmek

Az 1800-i nemesi jövedelem-összeírás a mezőgazdasági szférából származó jövedelmek alapján 17 kategóriát állapított meg, közülük négy az úrbéres kategóriákhoz (jobbágys, zsellér, házatlan zsellér, zsellér jövedelméből), egy a sajátkezelésű földhöz, nyolc a földesúri haszonvételekhez, három a szőlőbirtokok jövedelméhez kapcsolódott. A kikövetkeztetett jövedelmeket 24 rénes forintjával egy teleknek (*sessio*) tekintették, s így vették fel a

¹⁰ A korábbi összeírásokban nem szereplő piaristákat a pálos rendnek II. József rendelete nyomán történt feloszlata után – többek között a gimnázium további működtetése végett – költöztették Újhelyre.

kimutatásba. A legkisebb egység 1/8 telek, azaz 3 forint jövedelem volt. Sátoraljaújhelyen az összeírás szerint 605 1/8 teleknyi jövedelmet (14523 Rfl) írtak össze, a fenti, 3. sz. táblázatban látható megoszlásban.

Az 1800-i jövedelem összeírás adatait becslés alapján vették fel. A *sessioban* (telekben) kifejezett értékeket bizonyos fokig magukat is feltételezettnek kell tekintenünk. Az összeírásból mégis egyértelműen kiderül, hogy a kimutatásba felvett kategóriák közül a legjelentősebb jövedelem a borkimérésből származott. Ez nemcsak a többi haszonvétel együttes nagyságát haladta meg (gyakorlatilag háromszorosan), hanem a szőlőből származó jövedelmet is. Figyelembe véve, hogy a város szántóinak háromnegyede volt majorsági jellegű, meglehetősen szerénynek tűnik a majorságokból származó jövedelem. A gazdáktól (jobbágy, zsellér stb.) származó jövedelmek persze csak a földesúri járadékokra vonatkoztak, s nem tartalmazták az állami vagy megyei (házi-) adó összegét.

Az összeírás egyébként megerősíti a korábbi felmérések adatait, miszerint a városban a kamarai és a szerzetesrendi birtokok domináltak. A jövedelmek közel felével (296 5/8 *sessioval*) a kamara rendelkezett, közel egytizedével (25 4/8) a pálosok. (A piaristák 1 5/8 teleknyi jövedelme ebből a szempontból elhanyagolható, a helyi római katolikus plébánia adatai viszont egyáltalán nem szerepelnek a felmérésben.) Jobbágyoktól származtatott jövedelemmel egyedül a kamara rendelkezett, hiszen az úrbéri tabellák szerint is csak nekik volt jobbágyuk. De a kamarához került a zsellér jövedelmek nagyjából fele is (20 3/8), míg a másik felének túlnyomó többsége (17 2/8) a pálosokhoz. Csaknem kizárólag a kamarának származott jövedelme az újhelyi erdőkből (25), valamint a hegyjog alapján birtokolt szőlőből (93 2/8).¹¹ Hozzá került a borkimérés jövedelmének közel fele (108 2/8), és volt – nem is olyan csekély – jövedelme a malom (10 5/8) és a szabad szőlő¹² (10) telek) kategóriából. Nem volt viszont dézsmás szőlője.¹³ A pálosok jövedelme (51 2/8) egyharmadban a zsellérektől (17 2/8), közel egyharmadban a borkimérésből (14 7/8), egyegyedben a malomból (11 2/8) származott.

Az összeírásban feltüntetett jövedelem valamivel több, mint felét (308 4/8) a név szerint felsorolt 201 nemes birtokolta. Az egy főre jutó 1,15 teleknyi átlag nem túl magas, pedig tulajdonképpen ezt is csak a nem újhelyi lakos birtokosok átlaga emeli meg ennyire. Az előbbieket átlaga 0,95 telek, az utóbbiaké 1,5. A 201 nemes közül korábban 126-ot fogadtam el újhelyi lakosnak. Számuk 37-tel – tehát 41%-kal – magasabb, mint azoké, akiket a kataszteri felmérés szerint újhelyinek tartottam. (Más összefüggésben kifejezve a jövedelem-összeírás helyi nemesinek 29,4 %-a nem szerepelt a kataszteri felmérésben.) A 126 nemes megoszlása a nekik tulajdonított jövedelem szerint semmivel sem mutat derűsebb képet, mint a kataszteri felmérés tagolása. Illusztrálására szolgál a 4. sz. táblázat.

Ha a kataszteri összeírásban kivételesnek is számított az egy kat. hold alatti (tehát az általunk legalsó kategóriába sorolt) majorság, a jövedelem szerint felsoroltaknak több mint fe-

¹¹ A hegyjog (*jus montani*) az allodiális jellegű szőlők után élvezett – a kilenced és a tized helyére lépő – jövedelmet jelentette. A kategória elsősorban a nagybirtokosok bevételi forrásai között szerepelt.

¹² A szabad szőlő feudális tulajdon alapján bírt földesúri birtokot jelentett, amivel ura szabadon rendelkezett. Jövedelmét – a járadékokra alapozott birtokfajtákkal ellentétben – termése (mustja értékesítése) után számíthatták.

¹³ A dézsmás szőlő eredetileg jobbágyi szőlőt jelentett, amely után használója az eredeti birtokosnak ellenszolgáltatással (járadékkal) tartozott. Ez vonatkozott a nemeseknek az elszegényedett jobbágyoktól vásárolt szőlőire is.

le (51,6 %) a legalacsonyabb, mindössze 1/8 teleknyi (3 Rfl) jövedelemmel rendelkezők csoportjába került. Szám szerint jóval többen voltak, mint a korábbi névsor legalacsonyabb kategóriájának és az annak a névsorból (majorságuk hiánya miatt) kimaradtaknak az együttes száma.

Jövedelem nagysága / sessio	Birtokosok száma	Birtokosok százaléka
1/8	65	51,6
2/8 – 4/8	27	21,5
5/8 – 1	10	7,9
1 1/8 – 2	13	10,3
2 1/8 – 5	8	6,3
5 1/8 – 10	1	0,8
10 1/8 – 20	1	0,8
20-nál nagyobb	1	0,8
Összesen	126	100,0

4. A sátoraljaújhelyi nemesek jövedelem szerinti megoszlása

Elvileg a két felmérés között pontosabb összefüggéseket is megállapíthatunk az azok-ban szereplő személyek azonosítása révén, bár ezt megnehezítheti, hogy a két összeírás között eltelt bő évtized alatt a birtokok egy része tulajdonost váltott, esetleg – örökség vagy eladás következtében – több részre tagolódott. A mindkét összeírásban szereplő, vagy a közvetlen összefüggést feltételező kapcsolatok (özvegyasszonyok, örökösök említése) következtében minden kétséget kizáróan alig 27 személyt tudunk azonosnak tekinteni, ami a kataszteri felmérésben szereplőknek 30 %-a, a jövedelmi listák névsorának 21,4 %-a. Az összevetés persze még így sem hoz matematikailag pontosítható eredményeket. Balásházy Mihály 20/392 kh/négyszögöl szántójához egy teleknyi majorsági jövedelem, Dókus József (illetve özvegye) 36/1460 kh/nsz szántójához 4 7/8 teleknyi majorsági jövedelem, Veress János 12/300 kh/nsz. szántójához 1 telek majorsági jövedelem tartozott. A 10 hold alatti szántókhoz általában 1/8 teleknyi jövedelmeket írtak. Számosan szereztek jövedelmüket – akár volt majorsági szántójuk, akár nem volt – telken felüli földről.¹⁴ A leggyakoribb jövedelemforrást mégis a szőlő jelentette, abból is a szabad, illetve a dézsmás szőlő. Meglehetősen ritka volt, ha e két szőlőhöz kötött kategória valamelyikéből egyetlen személynek egy *session* felüli jövedelme lett volna. Szőlő kötött számos *extraneust* is Újhelyhez, bár általában nem a nagy, ismert famíliákból, hanem a szomszédos Abaúj vagy Ung megye nemesei közül. Az abaúji Biste nemesei közül hét Hutka, két Egri, a szintén ottani Vilyből három Tamáska élvezett 1/8-4/8 teleknyi jövedelmet újhelyi szőlője után.

De még ha a két forrás közül a nemességeknek a jövedelem összeírásban található magasabb számát is vetjük össze a népszámlálás adatával, akkor is találunk egy félszáz fős hiányt, amit más, általunk most nem használt forrásokból lehetne pótolni. Sajnos a közülük legkézenfekvőbbnek ígérkezők, a népszámlálás adatfelvételi lapjai Zemplén megyében sincsenek meg.¹⁵ Egy lehetőségre mégis szeretnék utalni. A nemességre a háború következtében kivetett hozzájárulás megállapításakor egy további névsor is született, amelyen

¹⁴ A telken felüli földet (*supernatantia*) Varga János az úrbérrendezéskor *remanentialis* (maradvány) földként jelentkező területek nem eltitkolt fajtájának tartotta. Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767-1849. Bp., 1967. 21.

¹⁵ Oláh Tamásnak a sátoraljaújhelyi levéltár vezetőjének szíves közlése.

csak a taxalistákat sorolták fel, összesen 43 személyt.¹⁶ Hiányunkat ugyan ez a névsor sem képes teljesen pótolni, hiszen 31-en közülük az 1800-i jövedelem összeírásban is szerepelnek, 12 név azonban nem fordul elő egyik nemesi névsorban sem. Bár az újhelyi nemesek teljes névsorának összeállítására más forrásokat kellene igénybe vennünk, társadalmi helyzetük bemutatására azonban a fenti forrásokat is elegendőnek véljük.

Az újhelyi lakosság másik – számbelileg jóval nagyobb, jogait tekintve mégis háttérbe szorított – csoportjának, a föld művelőinek társadalmi helyzetére és összetételére részben az úrbéri tabellákból, részben a *dicalis* összeírásokból kaphatunk tájékoztatást. A gazdák lélekszámát tekintve itt is találhatunk eltérést a népszámlálás adataihoz képest. A népszámlálás 60 jobbággyával szemben az úrbérrendezéskor csak 45-en kerültek a jobbággyok kategóriájába, a 442 zsellérral szemben 268-an. Földjüket pedig a kataszteri felmérés 729/1125 kataszteri hold/négyszögöl paraszti szántójával szemben mindössze 450 magyar holdnyira tették (átszámítva 340 kataszteri hold). A jobbággyág esetében az eltérést magyarázhatja a két összeírás között eltelt másfél évtized lakosságnövekedése. Az alig három évvel a tabellák után (1777-ben) készített *dicalis* összeírásban ugyanis 40 jobbággy szerepel, ami a századfordulóra gyakorlatilag a duplájára nőtt. Az 1799/1800-i összeírásban 78 jobbággyot találunk, ami a népszámlálás adatát is meghaladja. A zsellérek esetében (1777: 167, 1799/1800: 279) a népszámláláskor irreálisan magasnak mutatókozó lélekszámot pedig az utóbbi összeírás sajátos, a mezőgazdasági szempontoktól alaposan eltérő előírásai okozták, amelyek szerint ebben (mármint a zsellér) kategóriában kellett feltüntetni az ¼ teleknél kisebb földdel rendelkező gazdákat, a főleg az erdőkben, a favágásban, fuvarozásban foglalkoztatottakat, a református, görög katolikus és görög keleti papok gyermekeit. A szántóföld nagyságában mutatókozó nagyságrendi eltérést azonban más tényezőkkel – például a zsellérföldeknek a tabellákban való mellőzésével – kell magyaráznunk. A korszak összeírásai mindenesetre differenciált, és többségükben ugyancsak meglehetősen szerény körülmények között élő gazdákról tudósítanak.

Az úrbéri tabellákon szereplő 313 úrbéres gazda közül tehát 45-öt minősítettek jobbággyaknak (14,4 %). Kettő kivételével valamennyien szabadmenetelűek voltak. A 268 főnyi zsellér (85,6 %) ugyancsak meglehetősen egysíkú képet mutat, a házas zsellérekkel szemben mindössze hárman kerültek fel házatlan zsellérként a listára. A tabellák a jobbággyok telki állományára is utalnak, amikor mind a 45 főt féltelkesnek minősítik. Külön-külön mindegyiküknek 10-10, együttesen 450 magyar hold szántójuk és 5-5, együttesen 225 kaszás rétjük volt. A valóság azonban aligha lehetett ennyire uniformizált. Az úrbérrendezést megelőző felmérés során a sátoraljaújhelyi úrbéresok közül még 120-at minősítettek jobbággyaknak, és 190-et zsellérnek. Az előzőeknek pedig egyénekre lebontva szántójuk és rétjük nagyságát is megadták. Eszerint összesen 878 pozsonyi mérőnyi szántót (439 magyar hold) és 145 kaszás rétet műveltek, ami azonban nem egyenlően oszlott meg közöttük. (Az előírások szerint egy kaszásnak egy magyar holdnyi rétet tekintettek, a 145 kaszás így nagyjából 95 2/3 kataszteri holdnak felelt meg.) Az előzetes összeírásban a 120 job-

¹⁶ ZmL IV-A 2001/b. Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. 1214-1850 (-1898). Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok – Acta politica 1214-1786 (-1870). Zemplén megye taksás nemeseinek összeírása. Loc. 23. No 51.

bágnak minősített gazda besorolása az egésztelkestől a negyedtelkesig tartott, Sátoraljaújhely egészét tekintve összesen 111 $\frac{1}{4}$ telket adva ki. Közismert, hogy az előzetes felmérés földnagyságait talán még a tabellákat megelőző – ugyancsak nem mérnöki – felmérésnél is elnagyoltabban állapították meg. De még így is meglepő lehet, hogy az egyik örökös jobbágyot, Borsi Jánost másfél pozsonyi mérő (háromnegyed magyar hold) szántóval és egy kaszás réttel háromnegyed telkes jobbágnak lehetett minősíteni. Szélsőséges esetet az ő példáján túl is találhatunk. Négy gazdát nyilvánítottak három pozsonyi mérő (másfél magyar hold) szántóval negyedtelkesnek, egyet pedig féltelkesnek. A végleges tabellákra viszont csak 45-en kerültek fel közülük, egyöntetűen féltelkes minősítéssel. (Köztük Borsi János is – változatlanul örökös jobbágyként – 10 hold szántóval és 5 kaszás réttel.) Esetükben valószínű, hogy a rendezés során szántójukat és rétjüket kiegészítették, ha nem is mindenkiét. A korábban jobbágnak tekintettek közül 75-en ugyanis átkerültek a zsellér kategóriába. Az általuk használt szántó és rét nagyságát már nem tudjuk megismerni, mivel a két zsellér kategóriában – ahová az 1/8 teleknyinél kevesebb szántóval rendelkező gazdák kerültek –, a művelt terület nagyságát már nem tüntették fel. Az a szántó és rét, amit ők műveltek, bármilyen szerény is volt, kimaradt az összeírásból, némiképp magyarázatot adva a kataszteri felmérés paraszti szántójától való jelentős eltérésre.

Közlik viszont mind a szántó, mind a rét nagyságát, és még sok más adatot az állami és megyei adók kivetésének alapjául szolgáló *dicalis* összeírások.¹⁷ Az 1777-i összeírás szerint a jobbágyi szántóföld nagysága, akárcsak a rété, jócskán elmaradt az úrbéri tabellákban található mérettől. A *dicalis* összeírások nem foglalkoztak a teleknagyság szerinti besorolással, csak az egyes gazdák javait tüntették fel, a jobbágyok esetében rendszerint éppen úgy uniformizálva őket, mint ahogyan az úrbéri tabellákban találjuk. Az 1777-es kimutatásba jobbágyként bekerült 40 gazda használatában egyenként 5 hold szántót és 2 $\frac{1}{2}$ kaszás rétet tüntettek fel. (Ennyi szerepel Borsi János neve mellett is, akinek ezek mellett volt egy igáslova és 2 kapás szőlője. Gyermeket, testvért, szolgát vagy szolgálólányt azonban háztartásában nem írtak össze.) Az úrbérrendezéskor még 450 holdnak mondott paraszti szántót 1777-ben mindössze 215 holdnak tüntették fel, a rét nagyságát 142 $\frac{1}{2}$ kaszásnak adták meg, ami az úrbérrendezés 241 kaszás rétéhez hasonlítva ugyancsak igen kevésnek tűnik. Szántót – három özvegyasszony kivételével – csak a jobbágyok neve mellett tüntettek fel, ezért lehetett a szántó összege nem 40-szer, hanem 43-szor 5 hold. Ennek a három asszonynak rétből is a jobbágyoknak járó nagyság jutott. De réttel a zsellérek is rendelkezhetek, ha nem is egységesített, hanem egymástól eltérő nagyságúval, akárcsak szőlővel, aminek a jobbágyok számára sem volt uniformizált nagysága. Az összeírásban 625 kapás paraszti használatú szőlőterületet (amit az úrbéri tabellákban nem tüntettek fel) kapunk. Az 5. sz. táblázatban az úrbéres lakosság részesedését próbálom bemutatni a *dicalis* összeírásban felsorolt javak egy részéből, majd az úrbéreseket szétválasztva külön a jobbágyok és külön a zsellérek részesedését. (Az eredeti táblázattal ellentétben a jobbágyok rovatában szerepeltetett három özvegyasszonyt viszont levontam a zsellérek számából.)

¹⁷ IV-A 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai. 1553-1850 (1852). *Dicalis* összeírások 1773-1844/45.

Kategória	1777-i dicalis összeírás adata	Egy főre jut	Ebből a job- bágyoké	Egy job- bágyra jut	Zsellérek- nek marad	Egy zsellér- re jut
Jobbágyok	43	–	–	–	–	–
Zsellérek	164	–	–	–	–	–
Szántó/hold	215	1,03	215	5,00	0	0
Rét/kaszás	142 ½	0,68	107,5	2,50	35	0,17
Szőlő/kapás	625	3,02	124	2,88	501	3,05
Ökrök	56	0,27	28	0,65	28	0,13
Tehenek	96	0,46	36	0,83	60	0,36
Lovak	39	0,19	13	0,30	26	0,12
Sertések	35	0,17	9	0,21	26	0,12

5. Az úrbéres népesség részesedése az 1777-i dicalis összeírásban feltüntetett javakból

A két kategória számadatai – egy rovat kivételével – igazolják, hogy a jobbágyok általában tehetősebbek voltak a zselléreknél. A gazdálkodás általános jellegét tekintve azonban a nem rendhagyó rovatokban is találhatunk némi meglepetést. Ilyen lehet az, hogy legfeljebb minden második háztartásban tartottak tehenet (de a jobbágyok esetében is csak nagyjából negyötödükben), s ha az ökrökkel együtt számoljuk, két jobbágyportán együtt is csak három szarvasmarha lehetett, míg két zsellérportán csak egy. Lovat csak minden harmadik jobbágyháznál találhatunk, s ez alacsony még akkor is, ha ennek a jószágának a száma a parasztgazdánál általában elmaradt a szarvasmarháétól. Ha tehát a parasztgazdák helyzetére a földművelés és állattartás rendelkezésünkre álló számaiból szeretnénk következtetni, meglehetősen előnytelen képet kapnánk. A képet azonban kedvezőbbé teszi, ha figyelembe vesszük, hogy a város lakosai a mezőgazdaság ágai közül a szőlőművelést részesítették előnyben, amint ezt 1774-ben az úrbérrendezés során a biztosoknak vallották.

A kilenc kérdőpontra adott válaszok egyúttal a szántónagyságnak az összeírásokban mutatkozó érthetetlen ingadozására is részleges magyarázatot szolgáltathatnak. Újhelyen mintha még a kötött telekrendszer sem alakult volna ki. „A városban regulariter nincsenek kiosztva az egész házhelyek vagy sessiók után az szántóföldek, hanem ugyancsak közönségesen egy gazda öt köblöt, és az aki serényebb, ennél többet is vethet, mivel az uraság megengedte, valaki akar vetni, vethet. De mivel a lakosok inkább szőlőmunkához látnak, ezért szántással nem igen gondolnak.”¹⁸ A szántóműveléstől való húzódozás eredményezhette, hogy a *dicalis* összeírás a zsellérek művelésében átlagosan nagyobb szőlőterületet írt össze, mint a jobbágyokéban. Az összeírás névsora azt igazolja, hogy a zsellérek többségének többnyire valóban két-négy kapásra rúgó szőlője volt. A város ténylegesen művelt szántóterületeire, sőt annál többre is, a II. József korabeli, szigorú pontosságra törekvő kataszteri felmérés során derülhetett fény, amikor nemcsak az éppen bevetett földet írták össze, hanem az addig bármikor művelt szántót is.

A későbbi évek *dicalis* összeírásai persze Újhely nem nemesi lakosságának gyarapodásáról is tanúskodhatnak. Ha az 1777-i összeírást a 18. század utolsó – 1799/1800-i – felmérésének adataival összevetjük a kategóriák többségében növekedést tapasztalhatunk. A magasabb számok persze részben fakadhattak abból is, hogy az összeírók a gazdákat – akik nem egyszer vagyoni helyzetük és jövedelmeik eltitkolására törekedtek – a valós helyzetnek megfelelő adatok bevallására kényszerítették, de a lakosságszám növekedésével a gaz-

¹⁸ Takács Péter – Udvari István: Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából. I-III. Nyíregyháza, 1995-1998. II. k. 76.

daság gyarapodásának is együtt kellett járnia. Az 1799/1800-i összeírás számait az 1777-ivel összevetve nőtt a szántó valamint a rét nagysága, pedig az egy jobbágyra jutó, továbbra is uniformizált nagyságukat – a szántó esetében $2\frac{1}{2}$ holdra, a rétét 2 kaszásra – csökkentették. Igaz, ezúttal a zsellérnek minősülő lakosok közül nemcsak az özvegyasszonyoknak járt a jobbágy állapothoz tartozó nagyságú föld, hanem másoknak is, például a város más prominens személyeinek (pl. a „szénátoroknak”). A századvég összeírásába ugyanakkor kisebb szőlőterület került be, mint korábban. Az állatok száma – amit nehezebb volt ellenőrizni, mint a földterületek nagyságát –, meglehetősen ellentmondásos képet mutat. Nőtt a szarvasmarha szám, csökkent a lovaké és a sertéseké. A két összeírás adatait a 6. táblázat alapján vettem össze.

Kategória	1777	1799/1800
Jobbágyok	40	78
Zsellérek	167	279
Házak	232	370
Szántó/hold	215	274 $\frac{1}{2}$
Rét/kaszás	142 $\frac{1}{2}$	222
Szőlő/kapás	625	574
Ökrök	56	98
Tehenek	96	169
Borjak	16	69
Lovak	39	14
Sertések	35	18
Mesterség ¹⁹	59 $\frac{1}{2}$	135
Kereskedés	15	16

6. Az 1777-i és az 1799/1800-i dicális összeírások néhány adatának összehasonlítása

Sátoraljaújhely lakosságának az általuk birtokolt vagy használt földalapján történő kategorizálása természetesen meglehetősen egyoldalú, mivel a társadalmi rétegződésnek kizárólag egy szempontját veszi figyelembe. Természetesen voltak más szempontok is, mint az értelmiségi állások vagy hivatalnoki pozíciók által biztosított tekintély, befolyás, vagy a nem a mezőgazdasághoz kötődő foglalkozásokból, iparúzésből, kereskedésből származó jövedelmek, amelyek a fenti képet színebbé és pontosabbá tehetnék. Ennek ellenére úgy véljük, a vizsgált összeírások adatai is megerősíthetik, hogy Sátoraljaújhely lakossága Sátoraljaújhely lakossága, mind a nemesi, mind a paraszti oldalon – akárcsak az ország más vidékein élőké – erősen differenciálódott, s az sem meglepő, hogy mindkét csoportban az elszegényedettek kerültek túlsúlyba. Nem tudott segíteni ezen a 18. század második felében rögzült politikai szerep – a megyeszékhely ide helyeződése – sem, ami – úgy tűnik – már elkészült ahhoz, hogy Sátoraljaújhely az igazi nagyvárosok sorába emelkedhessen. Bár a város azt kiérdekelte, hogy a Hegyalja települései közé sorolják, a 18. század közepétől pedig egyértelműen Zemplén megye politikai központjává is vált, mégsem vonzotta sem az arisztokráciát, sem a nagyságot megteremtteni tudó egyházi vagy kulturális intézményeket. A nemesség felső – főúri – rétegének tagjai – akik közül sokan rendelkeztek hegyaljai szőlővel, vagy az Alföld peremén fekvő településeken majorsággal – nemhogy nem költöztek a városba, de még arra sem törekedtek, hogy ott birtokot vagy jövedelmet biztosító

¹⁹ A nem mezőgazdasági tevékenységre utaló három kategóriában az azzal foglalkozók számát adták meg, az adott személyhez – akit zsellérként tüntettek fel – esetenként egy dicát írva. Ez azt jelenti, hogy a városban az iparral foglalkozók száma több mint duplájára emelkedett. A kereskedéssel foglalkozók száma viszont érdemben nem változott.

jogokat (pl. haszonvételeket) szerezzenek. Így a 18. század közepén épült, a kor viszonyait tekintve tekintélyes megyeháza szomszédságában, sem a kiöblösödő főtéren, sem a főutcán nem épültek paloták. Nem tud ilyenről a város természeti adottságait dicsérő Vályi András sem. „Jeles hegyaljai város – olvashatjuk munkájában. – Fekszik Sátor hegye alatt elég kies [itt: vonzó, a kietlen ellentétéként] helyen, s a vármegye szép háza és gyűlései által neve ékesíttetik... Épületei a városnak a magyarok szokások szerint épültek. Jeles ellenben a vármegye háza.” Bár megemlíti, hogy „más némely épületek is díszesítik a várost”, konkrétan a megyeházán kívül csak két templomát (mint láttuk, az egyik befejezetlen) és az ún. Rákóczi kápolnát tartotta érdemesnek megnevezni.²⁰ Talán azt is mondhatnánk, hogy ebben az időszakban, amikor oly fontosak voltak a főúri támogatók, a mecénások nemcsak a kultúra, hanem a politika, vagy a gazdaságfejlesztés területén is, Sátoraljaújhely gazdátlan maradt. A megyétől amúgy is távol élő Trautson hercegek örökségének újhelyi töredéke nem került magánkézbe, így még a főtéri egytornyú – a 18. századi megyei- és püspöki székhelyekéhez, szerzetesi központokéhoz képest szerény – temploma is sokáig állt befejezetlenül. A megyei nemesség zöme vidéki kúriájába húzódott vissza. Újhely tekintélye és híre így továbbra is elmaradt akár a hegyaljai bornak nevet adó Tokajé, akár a nevezetes iskolát fenntartó Sárospataké mögött.

De ugyanakkor abban is biztosak lehetünk, hogy az arisztokrácia távolmaradásának, az országos politikai eseményektől való elszigeteltségnek lehettek kedvező következményei is. Az uradalom jobbágynak számító lakosok – hiába sújtotta őket a politikai életből való kirekesztettség – nem lázadtak, s az úrbérrendezéskor felvett vallomásaik szerint beletörődtek sorsukba, sőt bizonyos mértékig elégedettek is voltak azzal. „Négy kirakó vásárok esnek ezen mezővárosban, melyeknek alkalmatosságával vagyon hasznok, úgymint helypénz, vékapénz, pascuatioért [legettetésért] a vásárosoktól fizetni szokott cenzus. És akkor magok eladni való javait, egyébiránt piac- és hetivásárok lévén a városban, mindennemű naturálékat, úgymint sót, vaját, szalonnát, zöldséget, szappant, gyertyát, kötőfüvet, anynyival inkább, mivel az tekintetes vármegye minden közönséges gyűlései itt tartatnak, árulhatják és árulják.”²¹

Az elszegényedett nemesség gondjaival küszködő helyi és környékbeli politikai vezetők gondolkodásába ugyanakkor könnyebben találtak utat a meglévő politikai és társadalmi renddel szembenálló nézetek, mint azokon a településeken, amelyeknek életét és hangulatát valamely helyben lakó, vagy ott gyakran megforduló arisztokrata vagy püspök határozta meg. A 18. század utolsó évtizedében fellobbant magyar jakobinus összeesküvésnek például több szála is Zemplénbe vezetett, vádlottjai között pedig ott találjuk a megyebeli Kazinczy Ferencet és Szulyovszky Menyhértet. (Még ha Újhelyen a vizsgált összeírások szerint egyiküknek sem volt birtoka vagy jövedelme.) A 19. század elején pedig Sátoraljaújhely – a megye szülötte, a közéleti pályáját helyben megindító – Kossuth Lajos fellépésével már országosan is kezdeményező szerephez jutott.

²⁰ Vályi A. i. m. III. 556.

²¹ Takács–Udvari i. m. 75.

CSEH KÁROLY Műfordítások

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENĖ:
Magyar motívumok

Károlynak

- I. itt van az ősz. passziánszot
rak ki a szél levelekből.
később támad csak a bánat.
- II. küldök innen egy felhőt
szenderegni
szülőfölded hegytetejére
- III. Duna fölött a Tejút! –
s a folyó elfeledkezve magáról
átfolyik Litvánián

JELENA ISZAJEVA: **Milyen csöndes...**

Milyen csöndes, jó a nap ma,
Mindenen lustán napozva
Nap heverész.
Homokot ás meg lapátol
Egy csöppség, eb ugat távol,
S a lélek – válva súlyától –
Csodára kész.
Ami fontos: a méh hangja,
S hogy törzsön csordul a gyanta,
És most is kerül asztalra
Csilló eper.
Fény és melegség a lényeg,
Porig ég a múlt egészen,
S lehull mindaz, mit átéltem:
Fölös teher.

CHRISTINE BUSTA: **Barátainnak**

Hamar itt a hatvanadik.
Elhagy a veszteség gyorsan.

Utána kezdődik csak a mi időnk,
majdani arc újul a hajdaniban:
az ifjúság, múlhatatlan.

LEONYID VOLODARSZKIJ: **Február favorizál**

Februári hó s Táborhegyi fény,
Most hogy egymásra találtál!
Szélfiden jár, nem banditáson flancol
Moszkva a Kreml falánál.
Mintha mögötte nem is élt volna
Szolgákkal, se Rettegett, se Sztálin.
Csak Nagy Iván tornya nyújtogatja
arany nyakát.

Oly csöndes minden

S olyan hihetetlen, olyan csöndes mostan
az első februári óra.
Szólj rá a már nem aluvóra:
Kelj fel s ne heveskedj – változz át nyugodtan.

LEONYID VOLODARSZKIJ: **1939. szeptember 1.**

A 70. évfordulóra

Szeptember kesernyés keserv-ízébe
Égett gumi- s koromszag vegyült.
Gorgó-Medúza állt dermesztő merevül
A Varsói Szirénnel szembenézve.
És kardcsapásával a lengyel panenka
Nem tudta leütni e szörny fejét a porba.
S nem fehéré – föle pezsgett a bajor sörnek:
A véres habok minden száját megpörkölték.
Meztelen lány csüngött a főhadnagy nyakán,
Elengedni nem volt ereje sem talán.
A láthatatlan szálra egy ördögfi kúszott,
Melyet atyja Moszkva-Berlin között húzott,
S táncolt soká rajta önkívületben, fenn!
Erdőn át meg csóvás fényt húzott a nap,
Ott, hol hömpölygő tankok sora haladt
S hamvadt el sorra a lávás tűzőzönben.

SZERGEJ BELORUSZEC: **Olvad a jég**

Végigdübögve a vízfolyón,
(Mit neked – bobs leigh repülés csak)
Hirtelen – törten s egybetapadón –
Útra zúdul jégkupac, jégcsap.

Menedékút a hősies végzet:
Széttörni álomi talajon...
S naptól olvad el. Ilyen az élet.
S a halál is hasonló nagyon.

KOVÁCS ELEONÓRA

**„*valamely Beyczy famíliát illető levelek*”
Levéltár-történeti érdekesség a Meczner család levéltárából**

Borsod–Abaúj–Zemplén Megye Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára őrzi Zemplén vármegye hajdani főlevéltárnoka, Meczner Tibor családjának iratait, amely számos érdekes és értékes dokumentumot rejt. A valamikor rendezett irategyüttes eredeti rendje megváltozott, ennek nyomai jól láthatók az iratanyag egyes darabjain, többféle sorszám, helyenként fasciculus-szám is szerepel, s az iratok keletkezésének idejét utólag több esetben rávezették a dokumentumokra. Úgy tűnik, hogy az iratokat őrzők által korábban kialakított szerkezeten később módosítottak. Elképzelhető, hogy a Meczner Tibor által végrehajtott rendezést megelőzte egy XIX. századi beavatkozás is.

A Sáros megyei deteki és tengerfalvi Meczner család iratait a főlevéltárnok helyezte letétbe Zemplén vármegye levéltárában ottani működése idején (1929–45);¹ az iratokon látható bélyegző is e ténnyről tanúskodik. A család egyik ága örökösödés útján a zempléni Makkoshotykát szerezte meg, így a kihalt Hotykai és Bejczy² családok levéltára került birtokukba, a másik ág az abaúji Korlát birtokot örökölte, s ezzel a kihalt korlátfalvi Korláth család levéltára került hozzájuk. A família egyik kiemelkedő tagja volt Meczner Gyula, Zemplén vármegye főispánja, országgyűlési képviselő, akinek fia, az említett Meczner Tibor főlevéltárnok. Meczner 1950-ben elviszi ugyan a letétet az intézményből, de az iratok miniszteri rendeletre 1954. június elsején Benedekfalvi (Klein) Gáspár igazgatósága idején – miután Meczner rendezte azokat – visszakérültek (immár nem letétként) a Miskolci Állami Levéltárba, amelynek ekkor már része Zemplén vármegye levéltára is.³

A Meczner-iratokban a rokon családok dokumentumai eredetiek és átirtak; valamint iratmentési, később (1929) kutatási céllal lemásolt iratok is találhatók közöttük. Keletkezési idejük 1598-tól 1997-ig terjed, tartalmukat tekintve azonban vannak benne ezt megelőző időkből származó dokumentumok későbbi átirásai, illetve (egyszerű) másolatai is. Ilyen például a Bejczy Ambrus részére 1551. január 20-án Pozsonyban kiállított Hotyka (Makkoshotyka) és Zalkod jószágokra vonatkozó adománylevél másolata.⁴

¹ Oláh Tamás: Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. Sátoraljaújhely, 2008. 24.

² Az iratanyagban számos változatban fordul elő a családnév. A szövegben a Bejczy változatot alkalmazom.

³ Az anyag alapleltárát, amelyekből az iratok levéltárba kerülésére vonatkozó információk is származnak, az 1950-es években vették fel. Később még újabb iratokkal egészült ki a Meczner-anyag. Az erre vonatkozó tájékoztatást ezúton is köszönöm Oláh Tamásnak, a Sátoraljaújhelyi Levéltár osztályvezető-főlevéltárosának.

⁴ Az adományozás szövegét ld. még a Magyar Országos Levéltárban (MOL) A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii 2. köt. 495.; 496. p., (továbbiakban: Libri r.)

A Meczner család rokonságába a fent említetteken kívül számos jelentős zempléni és abaúji származású, illetve itt birtokos család tartozott, köztük a tolcsvai Bónis, a Bajusz, a Görgey és a Boronkay famíliák, vagy a Zemplén vármegyének alispánt adó Dókusok és Bernáthok.⁵ A Meczner család fondja e családok irategyüttesét, illetve egyes iratait is magában foglalja.

A családi levéltárakban őrzött, gyűjtött iratok gyakorlati célt szolgáltak. Jogbiztosító jellegűből adódóan feladatuk a birtokjogok megvédése, a régi birtokhatárok épségben tartása, a jogtalanul elvett jószágok visszaszerzése, örökösödési ügyekben a vérségi, rokoni kapcsolat kimutatása, bizonyítása volt, s általában a birtokokkal kapcsolatos valamennyi jogügyletben bizonyító erejükkel szerepeltek. Hogy a Meczner-levéltár is ilyen eredetű, s az összegyűjtött iratok is e célt szolgálták, kitérünk azok jellegéből: oklevélmásolatok, osztályos egyezségek iratai, végrendeletek, bizonyáslevelek, hivatalos levelek, elismervények, birtokügyekkel és pénzügyekkel kapcsolatos feljegyzések. A családi levéltár jogbiztosító tartalmánál fogva az egymást követő nemzedékek számára is mindig nagy fontossággal bírt. Az iratokat általában – a régi szokásjogra visszamenően – a család rangidős férfi tagja őrizte,⁶ de szokásban volt hiteleshelyek, vagy (főként ideiglenesen) magánszemélyek őrizetére is bízni. A Meczner család iratai között egy figyelemre méltó dokumentum jól illusztrálja a családi levéltárak jellegzetességeit, az iratokhoz való viszonyt, e szempontból tehát érdemes a bemutatásra.

Bejczy Zsigmond 1739. november 7-én mondta tollba mindazt, amit családja – birtokaikra vonatkozó – iratairól tudott.⁷ A feljegyzés azért is érdekes, mert igen gazdag nevekben, adatokban. A rokoni viszonyok feltárása mellett érdekes múltbeli történésekre figyelhetünk fel, de ami ugyancsak fontos, hogy az iratokkal való bánásmódra vonatkozóan is bőségesen találunk benne információkat. Az itt szereplő utalások egészen a Rákóczi-szabadságharc idejére vezetnek vissza, s megismerhetjük belőle egy nemesi család életének egyes fejezeteit is.

A Vas vármegyei eredetű Bejczy család már a XVI. század közepén birtokokkal rendelkezett Szabolcs, Bereg és Zemplén vármegyékben is. Bejczy Ambrus több lépésben szerzi meg itteni területeit: 1544-ben Namény,⁸ 1548-ban Pálfölde,⁹ Laskod, Iklód, Kercs, Büs¹⁰ után hotykai és zalkodi¹¹ jószágát nyerte el 1550-ben I. Ferdinánd adomá-

⁵ *Komporday Levente*: A csabacsüdi Dókus család. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 12. Sátoraljaújhely, 2002. 153–161.

⁶ Ez nem jelentette azt, hogy a legidősebb férfi családtag halála után testvére őrizte volna tovább, hanem ilyenkor többnyire a legidősebb fiúgyermekhez került, vagyis a törzslévélátart a legidősebb ág, s azon belül is a legidősebb fiútód őrizte. Erre vonatkozóan több példát hoz: *Czobor Alfréd*: Családi levéltárak a középkorban. In: *Levéltári Közlemények* 1940–41. 380–440. (A továbbiakban: *Czobor*.)

⁷ Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár (SFL) XIII. 12. F2/23. No. 2.

⁸ MOL A 57. Libri r. 2. k. 74.; MOL E 227. Magyar Kamara Archívuma. Libri donationum 1. k. 322., (továbbiakban: Lib. d.), (Namyn) Namény: falu Bereg vármegyében, Vitka közelében. *Vályi András*: Magyarország leírása 1–3. Buda, 1796–1799.; 2. k. 665–666. (a továbbiakban: *Vályi*), ma Vásárosnamény.

⁹ MOL A 57. Libri r. 2. k. 309., E 227. Lib. d. 1. k. 452.; (Palfewlde) Pálfölde: falu Zemplén vm.-ben, *Vályi* 3. k. 9. (ma Szlovákia).

¹⁰ MOL A 57. Libri r. 2. k. 298., E 227. Lib. d. 1. k. 445.; Laskod: falu, Szabolcs vm.-ben, Kercshez közel, *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára II. k. Pest, 1851. 12. (a továbbiakban: *Fényes*), *Vályi* 2. k. 488–489.; (Iklod) Iklód: pusztá Szabolcs vm.-ben, *Fényes* I. k. 132.; (Kercs) Kercs, Szabolcs v. falu, Baktához közel, *Vályi* 2. k. 340–341.; (Bews) Büs, pusztá, Szabolcs vm.-ben, *Fényes* I. k. 190.

nyaként. Birtokaik voltak Vitka, Kápolna, Zopay,¹² Szürnyeg,¹³ Boly, Bánóc¹⁴ és más helységekben is. A Meczner-iratokban a Bejczy-javak közül elsősorban a hotykai és zalkodi jószágokra vonatkozóan találunk adatokat.

A szóban forgó dokumentum hátlapján szereplő felirat (Recognitio Sigismundi Bejczy respectu documentorum Litteralium; Bejczy Zsigmond elismervénye oklevelekről) útbaigazít minket, de enélkül, pusztán a szöveget olvasva is nyilvánvaló, hogy Bejczy a család birtokaira, jogaira vonatkozó iratok hollétéről igyekszik számot adni a családi jószágok majdani örököseinek. *„Még szóló nyelvemen lévén, vér szerint való igaz atyám fiaimmat tiszta Lelkem ismeretem szerint, kívántam mindenekről, alábbi mód szerint, szentül informálni”* – írja. Valószínűleg időse kora vagy betegsége volt az oka, hogy erre gondolnia kellett. A különböző kiváltságlevelek, a birtokadományozások dokumentumai, a nemesi és címereslevelek vagy bármifajta jogügyletet tanúsító írások fontos, bizonyító erejüknel fogva, a családi birtokjog és egyéb kiváltságok őrzőiként nem voltak közömbösebbek a család egyetlen nemzedékének sem, így azokról, illetve hozzáférhetőségükről Bejczy Zsigmond is gondoskodni akart. Ez kötelessége is volt, hiszen az iratok őrzése – mint idősebb férfi családtagnak – feladatai közé tartozhatott. Azt az ismeretet akarja tehát megosztani rokonai-val, amelynek birtokában a későbbiek során cselekedhetnek, tulajdonukat megvédelmezhetik, esetleg visszaszerezhetik.

Egyes családok akár több példányban is „gyűjtötték”, megóvásuk érdekében már előre átíraták okleveleiket, hogy szükség esetén igazolásul szolgáljanak számukra, hogy főként háborús időkben, s a közlekedés nehézségei közepette ne az eredetit kelljen magukkal vinniük veszélyeztetve azt. Az iratoknak ez a kitüntetett szerepe mutatkozik meg itt is. Az eredeti és átírt dokumentumok mellett, több – írásképe és a papír minősége alapján megállapíthatóan – XVIII–XIX. századi (nem hitelesített) másolat is fellelhető az anyagban. Valószínű, hogy az idők során a családi birtokok megoszlásával (átruházásával, cseréjével, öröklésével, eladásával) az iratok közül itt is átadták azokat, amelyek az illető birtokhoz tartoztak új tulajdonosaiknak, de bizonyos dokumentumok egyes részeit, vagy egészét átíraták, illetve lemásoltatták maguknak az érdekeltek. Ez különböző okból történhetett, hiszen van rá példa, hogy az eredeti mellett az egyszerű másolat is fellelhető.

A szöveg hat pontjából közvetlenül négy foglalkozik iratok fellelhetőségével, a másik kettő pedig birtokokkal kapcsolatos információkat közöl, s valamennyi tartalmaz a saját és a családi javakkal kapcsolatos tennivalókról, lehetőségekről, kötelezettségekről szóló tudnivalókat az örökösök számára.

¹¹ MOL A 57. Libri r. 2. k. 371–372, 495–498., 3. k. 90.; E 227. Lib. d. 1. k. 488., 579., 2. k. 64.; Hotyka: falu Sáros-patak közelében, Vályi 2. k. 197. (neve ma Makkoshotyka); Zalkod: falu Zemplén vm.-ben, Vályi 3. k. 659.

¹² MOL A 57. Libri r. 2. k. 447., E 227. Lib. d. 1. k. 545.; (Whytka) Vitka: falu Szatmár vm.-ben, Vályi 3. k. 645., ma Vásárosnamény része; Kápolna (Kápolna), Szatmár megyei település, Csánki Dező: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890. I. k. 477.; Zopay: Szatmár vm.-i pusztá, Borovszky Samu (szerk.): Szatmár vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. 20. k. 33.

¹³ MOL A 57. Libri r. 2. k. 456–457. 4. k. 187–188., E 227. Lib. d. 1. k. 551.; (Zywrnyeg) Szürnyeg, falu Zemplén vm.-ben. Vályi 3. k. 447.

¹⁴ MOL A 57. Libri r. 3. k. 587–588., E 227. Lib. d. 2. k. 405.; (Banocz) Bánóc Zemplén vm.-i falu, közel az Ondavához: Vályi 1. k. 115., (szlovákul Bánovce nad Ondavou) ma község Szlovákiában, a Kassai kerület Nagymihályi járásában.); Boly Zemplén vm.-i falu: Vályi 1. k. 243. (Boľ ma Szlovákiában).

Leveleket, akkori biróságiban elvitt, és amak utánna. De
 Atyám Birtokos meg Salván, mind az adáson elvitt
 Vele ott maradtanak. Lobbokun kívül, Horthyai és Zalko-
 Határoktól levelet, bizonyosan ott maradt tudom. Mellye-
 ket, magam személyiben, egyenlőre kintem. Olosvári-
 Sigmond uramatól, de átközelhet az én kérésemet minden-
 hoz szépséggel eljuttatva.

2. Száros W. Patadon. Görög Sigmond névű Görög jutott
 Valamely Birtokos familtól. Utó levelekben Valabot, de
 nem tudom hol, immádon. De et affirmálem. Daj. Jö-
 tőre Jöve, Atyámfiává akarja magát tenni, és Birtok-
 osban magát belepni. Melly Valabot, engem et esméről
 Salván. Sokan mint egy meg kaptak, mivel sem Atyám-
 fia, sem Semmi rokonom. Ime is Atyámfiának me-
 magát mondani.

3. Horthyai. Zalkodi, és egyéb Atyái Birtokokat, meg Jöve
 Zalko és Atyám Atyámnyal eljött. Zalko János
 Jöve Urannak, örökösén ova megadta, és adta, Semmi-
 rést magunknál meg nem tartatván.

4. Magyarországi János János Urannak Valamely Lissák
 névű Salván. Amely is. Keresett és Valtott. Maga
 Zalko János Urannak, meg emlitett Zalko János
 János Urannak Pörzén Vett és építette.

Mind ezeket, meg keresetynyi, Horthyai bizonyítom, amellye-
 is akarok meg Salván.

Ató et Jöve et Salván.

Bejczy Sigmond

Coram me Valentinus Horthy
 Pörzén Horthy Salván

Coram me Spirituális Horthy
 bányi J. Horthy Legunkienk
 Ledi Ledi Ordinal Indulim

Coram me János János Horthy
 János J. Ledi János Horthy

li telkeinek donációját (adománylevelét) említi, amelyet személyesen adott át Patay Sámuelnek a birtok zálogból kiváltásával és megvételével kapcsolatosan.

Szóba kerül a családi iratok őrzésére szolgáló levelesláda is, amikor Bejczy arról számol be, hogy tudomása van néhány iratnak Horthyán, Bényey Györgynél való lappangásáról. Kiderül, hogy ezek egy részét ő maga adta át, más részét Bényey vette magához, amikor

Kassán – feltehetőleg valamely közös ügyben – a Bejczy-iratokat áttekintették. Itt valószínűleg a család saját levelesládájáról lehet szó, hiszen Bejczy máshonnan nem lett volna jogosult iratokat kivenni és átadni. Hogy Kassán valóban voltak Bejczy-iratok, azt alátámasztja az irategyüttes egy másik darabja, egy 1677 körül keletkezett, Kassán kelt testvéri egyezség (Bejczy István és testvérei között).¹⁶ E korábbi iratból arra következtethetünk, hogy nyilván élhettek Bejczy családtagok Kassán, s talán éppen ez a dokumentum is a Bejczy Zsigmond által elhozottak között volt.

Bejczy feljegyzéséből nem csupán a birtokokra, s rokonaira vonatkozóan találunk adatokat, de kiderül az is, hogy miként halt meg apja, Bejczy János. Figyelemreméltó amint ezt viszonylag részletesen elbeszéli. Ebben talán szerepe van annak is, hogy az esemény kapcsán a Bejczy-féle iratok sorsát is igyekszik nyomon követni, s egyúttal egy olyan esetre is példát szolgáltat, amikor családi iratok kerülnek magánszemély őrizetébe egy bizonyos céllal, ám annak utódai nem akarják visszaszolgáltatni a jogos tulajdonosoknak, jelen esetben a Bejczy-örökösöknek. A feljegyzésből megtudhatjuk, hogy a később végzetesnek bizonyult lovasbalesetben súlyosan megsérült apa, Bejczy János Liszván (Olaszliszván) feküdt egy ottani lakos házában, s ez alkalommal került sor több dokumentum elvitelére Olchváry Ferenc által. Elképzelhető, hogy a halálát érző Bejczy bízta meg ezzel, ám az iratok Bejczy János halála után nem kerültek vissza a családba, s immár Olchváry fia, Zsigmond őrizte azokat. (Olchváryéknak is volt birtokuk a közelben. Az idősebb Olchváry neve szerepel 1694-ben Zemplén vármegye nemességének adózási céllal készült összeírásán Keresztes Ferenc szolgabíró járásában, ugyanitt, Komjáthy Gergely szolgabíró járásában szerepel Bejczy János is.¹⁷) Bizonyos iratok tartalmáról azonban Bejczy Zsigmondnak is volt tudomása, így biztosan tudta, hogy a hotykai és a zalkodi birtokok határaitra vonatkozó írások is az elvittek között voltak. Ezek már csak amiatt is lényegesek a Bejczy (és egyben Róth) örökösöknek, mivel e birtokokat (más atyai jószágokkal együtt) – amint azt írja – Bejczy korábban már anyja életében közösen teljesen átengedték sógorának, Róth János Györgynek, így a leszármazottaknak nem lehetett közömbös, hogy a birtokhatárok iratai kiknél lelhetők fel. Az ifjabb Olchváry – akinek érdeke fűződhetett ezen iratok birtoklásához – ügyesen kitért Bejczynek a dokumentumok visszaszerzésére irányuló kísérletei elől.

Ha a családi levéltárak egyes darabjainak nyoma veszett, a birtokjog is veszélybe került, hiszen az oklevelek, iratok birtoklásával magát a jogot, a tulajdont is birtokolta a tulajdonos, s így még bíróság előtt is nehéz helyzetbe kerülhetett az, aki – bár lehet, hogy jussa volt a birtok – de nem tudta jogos igényét bizonyítani. Ha egy jogbiztosító iratot valamilyen módon illetéktelen személy megszerzett, jó eséllyel használhatta fel birtokszerzésre, birtokjogainak alátámasztására, vagy egyéb kiváltságokban való részesülésre. A dokumentumokkal való visszaélés kísérletére ugyancsak van példa a feljegyzésben. Részletes leírásból ismerhetjük meg a sárospataki Görög Zsigmond Bejczy-atyafivá válásának furfangos kísérletét. A Sárospatakon élő, feltehetőleg görög kereskedő magyar nemes családhoz való tartozását a rokonság bebizonyításának révén igyekezett igazolni, s egyes birtokré-

¹⁶ SFL XIII. 12. Kassa, 1677. III. 12. Bejczy István, Csudo Anna kézjegyével. A lapon később ceruzával 23-as sor-szám szerepel.

¹⁷ SFL IV. 2005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai Loc. 121. No. 50. 1694.

szekhez, valamint nem utolsó sorban a nemességet megillető előnyökhöz jutni. (Lám, nem volt képtelenség Jókai Egy magyar nábobjában Kis Miska nemes Kis Mihállyá válna, feltéve, ha az illetőt elismerik rokonnak.) A Bejczy-iratok egyes darabjai Görög Zsigmondhoz kerültek tehát, hogy milyen tárgyú levelek voltak ezek, s mi módon jutott hozzá, nem derül ki, de segítségükkel Görög azt próbálta bizonyítani, hogy rokonságban áll a családdal. Igen érdekes a szöveg e szakasza. Rávilágít arra, hogy bár az írott források fontosságához nem fér kétség, mégis igen nagy jelentősége van a köztudatban szereplő ismereteknek, információknak, vagyis, hogy tudják, ki kinek a rokonságába tartozik, ki mire jogosult, ki milyen vallású, származású, ki kinek az örököse stb. Ezen információk meg is erősíthették és meg is rendíthették az írott források erejét.

A *Recognitio* címzettjei, Bejczy legközelebbi rokonai név szerint szerepelnek a szövegben. Megnevezi elhunyt unokahúgának, Róth Anna Máriának a férjét, Görgey¹⁸ Lászlót s két gyermeküket, Görgey Erzsébetet és Gergelyt, valamint másik unokahúgát, a hajadon Róth Ágnes Erzsébetet. A Róth-lányok Bejczy Zsigmond húgának, Erzsébetnek Róth János Györggyel való házasságából származtak. E rokonság nevezetes, mivel Róth János György császári alezredes, később Rákóczi brigadéros volt. (1704 augusztusától 1707 márciusában bekövetkezett haláláig Rákóczi hadseregében szolgál; ezredes, majd 1706 áprilisától brigadéros.¹⁹) A feljegyzés őt is név szerint említi.

A *Recognitio* egyben tanúbizonyság is a családi javak sorsáról, hiszen Bejczy Zsigmond fontosnak tartotta leszögezni, hogy húga első férje, Róth János György javára birtokokról mondott le a család, s ezeket meg is nevezte. Érdekes, hogy korábban – a *Recognitio* megírásakor már 32 éve halott sógor – Róth János György is megemlékezett Bejczy Zsigmondról végrendeletében. (Új ruháját, lovát s egyes fegyvereit hagyta szeretett sógorára.) Szerzett azonban saját vagyont a Bejczyek által támogatott Róth is; a szöveg említést tesz a megözvegyült Bejczy Erzsébet második férjének, Mattyasovszky Lajosnak Róth pénzén való birtokvásárlásáról. Bejczy harmadik unokahúgát, Mattyasovszky Zsófiát, Bejczy Erzsébet második házasságából való leányát nem említi, aki pedig ugyanúgy vér szerinti rokona volt, mint a Róth-lányok és leszármazottaik. Zsófia születési és halálozási adatai ugyan egyelőre ismeretlenek, de tudjuk, hogy Toporcon megy nőül 1725-ben liptószentiváni Szent-Iványi Jánoshoz.²⁰

Hogy a Bejczy iratok hol voltak még kereshetők, s hogy sikerrel foglalkoztak összegyűjtésükkel és a „lelőhelyek” megtalálásával, arra vonatkozóan egy másik dokumentum igazít útba. Bejczy Dorottya 1603-ból származó záloglevelének másolatán²¹ található befejezetlen feljegyzés tanúskodik erről. Az iratok után kutató rokon célja az volt, hogy az említett dokumentumot hiteles másolatban szerezze meg annak őrzési helyéről, a pozso-

¹⁸ Farkasfalussy Görgey Lászlóként, (SFL XIII. 12. 1727. Farkasfalva. Róth Ágnes Erzsébet nyilatkozata. No. 11.) más iratokban azonban más predikátummal szerepel a családnév. Két helyen is Görgey Gergely de Görög (SFL XIII. 12. 1761. IV. 29. Róth Ágnes Erzsébet megbízása. Szn.), valamint Görög Gergely alakban fordul elő az unokaöcs neve (SFL XIII. 12. Hotyka, 1792. II. 4. Osztályegyezség a Görgey testvérek között. Szn.). Nagy Iván pedig a görög és toporci Görgeyek rokonságánál jelzi Róth Máriát. *Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* III. k. Pest, 1858. 443. (Itt Görgey Gergely nevét tévesen Györgynek írja.)

¹⁹ MOL G 19. Rákóczi-szabadságharc levéltára. Fejedelmi kancellária. II. 2. e/A. 1706. IV. 17.

²⁰ *Szluha Márton: Liptó vármegye nemes családjai*. CD-ROM. Bp., 2000. Alsó és Felsőmátyásfalvi Mattyasovszky család.

²¹ Bejczy Miklós leánya volt, több rokonát említi e dokumentum, így a családja eddig közzétett adatai pontosíthatók.

nyi káptalan hiteleshelyi levéltárából. Megjegyzi azt is, hogy szándékában áll kideríttetni, hogy a Bejczy és a Róth családra vonatkozóan milyen egyéb levelek találhatók még ott. Feltételezhető tehát, hogy az említett irathoz hasonlóan más írárok pozsonyi fellelhetőségéről is tudomást szerezhetett. Az irategyüttes egy másik darabja pedig a jászói konvent 1713. december 7-i keltezésű átírásában maradt fenn. (A szöveg arról tanúskodik, hogy Bejczy Erzsébet és Róth János György, házastársként 1703. március 25-én személyesen tett, szóbeli bevallásban tulajdonukról egymás javára nyilatkoztak, s végrendelkeztek.²² (Nyilvánvaló, hogy az ekkor már elhunyt Róth örökösei, Bejczy Zsigmond unokahúgai számára volt fontos ez az irat.)

Bejczy emlékeztetőjének keletkezési helye nincs jelölve. Az eljárásnál tanúskodó személyek kiléte miatt valószínűsíteni lehet, hogy Szepes vármegyében vetették papírra, de arra nincs bizonyíték, hogy Farkasfálván Görgeyék birtokán íródott volna. (Bár a tanúk között ott láthatjuk Ábrahámfalva plébánosának nevét, e település pedig Farkasfalva anyaegyháza volt, így e tény talán mégis e feltételezést látszik alátámasztani. Az igen értékes irategyüttes egyetlen dokumentumából kiindulva is számos megfigyelés tehető a családi levéltárak „működésére” vonatkozóan. A levéltártörténeti szempontból is tanulságos tapasztalatok mellett persze az anyag családtörténeti vonatkozásai miatt kiemelt forrásértékű. Az iratanyagban fellelhető végrendeletekből, az osztályos egyezségek adataiból, s egyéb dokumentumokból jól felvázolhatók a családi kapcsolatok, ám azokat csak vázlatosan, a rokoni kapcsolatok áttekintéséhez szükséges módon ábrázoltam.

A forrásközlés szempontjai

Forrásközlés esetén, főként ha többszáz éve íródott szöveget szeretnénk közölni, mérlegelnünk kell a közreadás szempontjait. A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források esetében a szakemberek többsége inkább a modern átírást javasolja.²³ Ennek ellenére – jelen esetben – mégis a betűhív megoldás mellett döntöttem. Ennek oka, hogy a megjelenés helye, a Széphalom évkönyv a magyar nyelvvel s a nyelvészettel kapcsolatos témáknak rendszeresen teret ad, így talán a nyelvtörténet, a nyelvjárások s a helyesírás-történet iránt érdeklődő nyelvészek számára is hasznos lehet a közlés ilyen módja. A betűhív közlés mindig felveti a kérdést, hogy a nyomtatott szöveg mennyire kövesse a kéziratok paleográfiai és hangjelölési jellemzőit. A magyar szövegek egykori hangjelölésének sajátos jellege, a dokumentumokban megmutató sokszínűség s az egy-egy iraton belül is következetlen, sokszor egymásnak ellentmondó jelölési mód megnehezíti ezt a feladatot. Az alábbi forrást olvasva az egyes hangok jelölésekor alkalmazott betűkombinációk, illetve a mellékjelek használata is tanulmányozható. A szövegben található rövidítések szögletes zárójelben feloldva olvashatók. A nagybetűk alkalmazásának következetlensége, valamint a külön és egybeírás hasonló esetlegessége ugyancsak megegyezik az eredetivel. Paleográfiai lag azonban nem ad hű képet, hiszen a betűvariánsokat nem különböztetjük meg a nyomtatott szövegben (a kis s betűt pl. háromféleképpen írták itt), s ugyancsak nem jelöltem a nyilvánvaló tévesztést sem (pl. Ersébetbeth).

²² SFL XIII. 12. Jászó, 1713. XII. 7. No. 6.

²³ Erre vonatkozóan hasznos tanulságokkal szolgál a Fons 2000. évi 1. száma, amely a forrásközlés problémáival foglalkozik.

Én Bétzy Sigmond, 1739ben. Mint Szent havának 7 Napján, még szóló Nyelvemen Lévén, Vér szerént valo igaz Atyám fiaimat, ugymint Görgöy László Sógor Uramat, és két Árváit, Ugjm[int]: Leányzót Ersébeth; Férfiút Gergellyt, és kedves Árva hugomat, Róth Ágnes Ersébeth hajadon Leány Aszszont, tiszta Lelkem esméretem szerént, kívántam mindenekről, alábi mód szerént, szentül informálni Mellyekreis, az én Teremtő Istenemnek, Lelkemet, Sz[ent] kezeiben ajánlván, alább Nevezendő betsülletes Nemes Személylek előtt bizonyítok és Lelkem szerént Vallok.

1. Tiszán-túl Rátzvég nevű Hellységben vagjon Tizenkét Pusztán Telekem, Mellynek Donátioját, Tekéntetes Nemzetes Pataý Samuél Uramnak, maga tulajdon kezeiben, Saját magam kezeimmel adtam. olyan bizodalommal; hogj maga költségivel ki fogja keresni, és az után én vélem meg alkuszik. Mellyre adott is énnékem, három Magjar forintokat: ajándékon pediglen, egj Nadrágnak való Barát²⁴ színű posztót. Mind ezekre, emlékeztetni hagjom az Urat ezel: hogj még Üdvezült Miskóltzi Döri Urammal, ezen Teleknek ki-váltása iránt Viszszálkodot.

2. Hotykán, N[em]z[e]tes Bényey Gjörgj Uramnál Vannak némelly Bétzieket illető Levelek. Mellyeknek számát bizonyossan nem tudom; mert némelly részit, maga Bényey Gjörgj Uram; Mikor Kassán a Leveles Ládát neztük elvitte; Némellyeket pedig magam Saját kezeimmel adtam oda.

3io. Aztis: hogj, Édes Atyám Bétzy János, a' Lóval el esvén, meg betegedett, és fekütt Liszkán, Villám Nevű betsülletes ember házánál. Ott kínlódásában T[e]k[inte]tes Öltsvári Sigmond Uram Édes Attya, ugj mint: Öltsvári Ferentz Uram, oda fordúlván; bizonytalan számú Leveleit, akkori betegségiben elvitt, és annak utánna. Édes Atyám Bétzy János meg halván, mind az akkora el vitt Levelek ott maradtanak. Többeken kívül, Hotykai és Zalkodi Határok[na]k Leveleit, bizonyossan ott maradni tudom. Mellyeket, magam személyiben, egjnéhányszor kértem, Öltsvári Sigmond uramtól; de ökegjelme az én kérésemet mindenkor szép szóval el hárította.

4. Saaros N. Patakon, Görög Sigmond nevű Görög jutott Valamelly Bétzy familiát illető Levelekhez, valahol; de nem tudom hol s mimódon. Ezzel affirmálok: hogj: Görög Lévén, Atyámfiává akarta magát tenni, és a' Béczi Jóságban magát bé Lopni. Melly dolgot, engemet esmérők halván, sokan mint egj meg katzagtak, mivel sem Atyámfia, Sem Semmi rokonom, S mégis Atyámfiának merte magát mondani.

5. Hotykai, Zalkodi, és egjéb Atyai Jóságokat, még Üdvezült édes Anyám Aszszonnyal egjgjütt, Róth János Sógor Uramnak, örökösen oda engedték és adták, Semmi részt magúknál meg nem tartóztatván.

6. Matyásovtzky Lajos Sógor Uram Valamit Lipnik²⁵ nevű faluban S. másutt is, keresett és Váltott, Maga Tótfalusi Udvarát is, még említett Róth János Sógor Uram Pénzén vette és építette.

Mind ezeket, igaz keresztyenyi Hitemmel bizonyítom, a' mellyreis akarok meg halni.

A[nn]o et die ut Supra.

Beyczý Sigmond

Coram me Valentino Almasj

Parocho Abran falvensi²⁶ et

Lewkochensi mp.

Coram me Sigismundo Hadubavnj I[n]clyti. Co[m]i[t]a[tus] Scepusiensis Sedis Super[i]oris ordinari[o] Judlium mp.

Coram me Joanne Zaborszky ejusd[em] I[n]clyti. Sedis Subst[ituto] Jud[lium] mp.

A külzeten:

²⁴ barát színű: indiai vörös

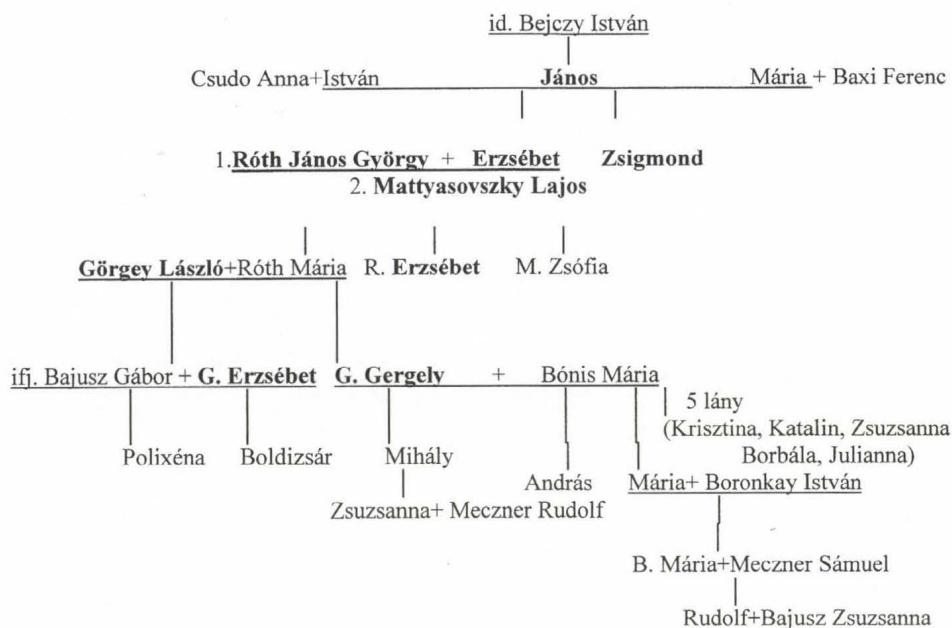
²⁵ Lipnik (Hársas), község a jelenlegi Szlovákiában, a Privigyei járásban. Szepes vármegyei falu: *Vályi* 2. k. 523.

²⁶ Ábránfalva (Ábrahámfalva) Szepes vármegyei falu, közel Farkasfalvához. Utóbbi Ábrahámfalva filiája. *Vályi* 1. k. 8–9., 337. p.; Csánki 1. k. 255.; A másik település talán Leukócz lehet, ez is Ábrahámfalva filiája volt. *Vályi* 2. k. 512.

Recognitio Sigismundi Beyczy respectu documentor[um] Litteraliu[m]²⁷

A bemutatott forrásban szereplő személyek rokoni kapcsolatai vázlatosan:

²⁷ A latin szöveg fordítása: A fenti évben és napon. Elöttem Almásy Bálint abránfalvi, és lenkóci plébános s. k. Elöttem Hadubany [?] Zsigmond tekintetes Szepes Vármegye felső székének főszolgabírója s.k. Elöttem Zaborszky János ugyanezen tekintetes vármegye helyettes szolgabírója s. k. A külzetben: Bejczy Zsigmond elismervénye oklevelekről. Itt megjegyzendő: Ábrahámfalva a szepesi tizlándzsások székéhez tartozott. A szövegben szereplő Sedes Superior nem más, mint a szepesi tiz lándzsások székének, az úgynevezett „Kis vármegyének”, másként a felső széknek a neve. (A szepesi tizlándzsások széke formálisan az 1802. évi X. tc.-kel szűnt meg.) *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész. 3. Megyei levéltárak és forrásközlések. Bp., 2008. 472–485.

KÁLMÁN ÉVA

Idegenek a városban (Mikrotörténelem Sátoraljaújhely életéből)

Nagy múltú település Tokaj-Hegyalján, a Bodrogek peremén, a Ronyva folyó mellett a 750 éve város Sátoraljaújhely. Történetének kutatása még sok érdekességet tartogat. Egy ilyen téma – mondhatjuk: „fehér folt” – a városban megfordult idegenek vizsgálata. Idegennek tekinthetünk mindenkit, aki nem rendelkezett állandó lakhellyel a városban. Ezek az általunk „idegennek” nevezett emberek szervesen hozzátartoztak a város életének színes mindennapjaihoz, a róluk szerzett információk elevenebbé teszik a város akkori képet, nélkülük nem tekinthetünk egy várost városnak. A kutatás fő forrásai a felekezeti és polgári anyakönyvi másodpéldányok voltak, illetve a városban szerkesztett és nyomtatott újságok. Tekintettel a téma nagyságára és a terjedelmi korlátokra, a jelen tanulmány csak a XIX. század vizsgálatára terjed ki, illetve kizárólag felekezeti anyakönyvi bejegyzésekre támaszkodó adatokat közöl.¹

A XVIII. század közepén Zemplén vármegye végleg székvárosul jelölte ki Sátoraljaújhelyt, és hamarosan felépült a főterén a megyeháza.² 1748-tól állandóan a városban tartották a megyegyűléseket. A XIX. század elejétől városi funkcióinak szerkezete egyre differenciáltabb, igazgatási szerepköre egyre jelentősebb lett: megyei, járási, kerületi székhely, a legnépesebb zempléni település.³ Lélekszáma 1828-ban 6548 fő,⁴ 1851-ben 6310 fő,⁵ (csak az 1831. évi kolerajárvány közel félezer ember halálát okozta a városban), 1869-ben 9946 fő, 1881-ben 11080 fő, 1900-ban 16886 fő, 1910-ben 19940 fő, 1920-ban 21162 fő.⁶ Nemcsak közigazgatási, gazdasági, kereskedelmi, kulturális, és egészségügyi központ is volt. A szakirodalom Sátoraljaújhelyt a másodrendű piacközpontok közé sorolta, melynek tiszta vonzáskörzete 24 000 főt, egész vonzáskörzete 80 000 főt tett ki. Tehát országos és hetivásárai révén nemcsak piacfunkciót látott el, rendszeres és szervezett kereteket biztosítva bizonyos áruk adásvételének lebonyolítására, hanem olyan központi funkciót is betöltött, ame-

¹ A FELHASZNÁLT FORRÁS JELZETE: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveltára IV. 2420. Zemplén vármegye felekezeti anyakönyvi másolatainak levéltári gyűjteménye 1812-1895. TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM: Sátoraljaújhely Lexikona (szerk. Kováts Dániel). Sátoraljaújhely, 2001. Kováts Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája, Sátoraljaújhely, 2008.

² Daragó Ferenc – Dr. Kováts Dániel: Sátoraljaújhely. Sátoraljaújhely, 1987. 14.

³ Uo. 13.

⁴ Ludovico Nagy: Notitie Politico-Geographico Statisticae Inclyti Regni Hungarie. Budae, 1828. 440.

⁵ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. 236.

⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Történeti Helységnévtára 1870-1983. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 16-18.) Miskolc, 1983. Szerk.: Seresné Szegőfi Anna) 397.

lyek egy tágabb körzet lakosságának termelését, életmódját, komolyabban befolyásolták, egy jelentősebb terület nagyobb számú népességére tartós és erős vonzást gyakoroltak.⁷ A hegyaljai városok korai vásárszabadalmakkal rendelkeztek, Sátoraljaújhelynek V. István adományozott országos vásártartási jogot, melyet IV. László, III. András, Zsigmond, 1570-ben II. Miksa újított meg. Középkori vásárszabadalmait a XVIII. században többször megújították, végleges formájában, 1805-ben adták ki. 1920 előtt nem volt határváros, fontos kereskedelmi útvonalak vezettek keresztül rajta, amelyek közül kiemelkedik a hegyaljai borkivitel útja Lengyelország felé. De fontos kereskedelmi utak vittek Kassa, Ungvár irányába is.

Az 1870-es évektől, a vasútvonalak kiépülése utáni időktől, amelyek követik a kereskedelmi útvonalak irányát, vasúti csomóponttá vált. A Magyar Északkeleti Vasút keretében, a már korábban megépült Nyíregyháza – Szerencs – Miskolc fővonalról ágaztatták le a Mezőzombor – Sátoraljaújhely szárnyvonalat. Majd ezt építették tovább Legenye-Mihályitól Homonnán át Lupkowig, ami által a város bekapcsolódhatott a modern országos és nemzetközi kereskedelmi hálózatba (Első Magyar-Gácsországi Vasút). Később, a Magyar Államvasutak egységes szervezetében kiépítették a Kassa – Újhely – Miskolc – Budapest, valamint a Munkács – Ungvár – Csap – Újhely – Miskolc – Budapest kétvágányú fővonalakat, melyeken nemzetközi gyorsvonatok is közlekedtek.⁸ A kereskedelem a XVIII. században megtelepedett görög és izraelita kereskedők, boltosok irányítása alatt fejlődött, hatóköre túlterjedt a város határain. Említhetnénk a szakboltoknak a XIX. században egyre szaporodó hálózatát, amelyek nem csak a város lakosságát szolgálták ki, Zemplén vármegye legfontosabb kereskedelmi központja az 1890-es évek elejére egyértelműen Újhely lett. 1833-ban Zemplén vármegye Újhelyben nyitotta meg első kórházát. Elhelyezkedése, központi szerepköre magyarázatul szolgál arra, miért is volt olyan élénk a város átmenő forgalma, olyan jelentős az idegenek jelenléte.

Az idegenek csoportjai

Jelen korunkban nincs jelentősége az ember születési helyének (legtöbbször valamelyik város kórházában születünk), így információ értéke sincs, de ez nem volt mindig így. A településeknek, városoknak, falvaknak, voltak „neves szülöttei”, akikre még évtizedek, évszázadok múlva is emlékeznek és büszkéek az ott élők. Most azonban nem velük foglalkoznánk Sátoraljaújhely kapcsán, hanem azokkal a köznapi emberekkel, akiket nem tudni jó vagy rossz sorsuk vezérelt-e városunkba az ország más, sokszor messzi vidékeiről, sőt külfonból is, hogy itt lássák meg a napvilágot, illetve itt hagyják hátra földi létüket. Az utóbbiaknak végső nyughelyük lett a város, a korabeli közlekedési és közegészségügyi viszonyokra tekintettel, nagyon ritka kivétellel, itt temették el őket. A Sátoraljaújhelyben, állandó lakhellyel nem rendelkező, házasságot kötött idegen személyeket most nem említeném. Ebben a munkában nem foglalkoznék a szintén nagyszámú átutazott, Sátoraljaújhelyben megfordult „hírességekkel”, országos jelentőségű politikusokkal, tisztviselőkkel, művészekkel sem, akiket nagy vendégszeretettel várt és fogadott minden esetben a város közönsége, akiket szintén az idegenek közé sorolhatunk.

⁷ Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984. 368.

⁸ Sátoraljaújhely Lexikona, 459.

Az anyakönyvi másodpéldányok átnézése közben kirajzolódtak az idegenek különböző csoportjai, az átutazóktól kezdve – akiről adatot találni csak akkor lehet, ha történt velük valami rendkívüli esemény itt tartózkodásuk alatt –, a városra sok terhet jelentő, időnként a csendőrség által kitoloncolt csavargók népes táboráig. A bőség zavarában való válogatáskor egyrészt az „egzotikus” személyekre, másrészt a *tipikus esetekre* igyekeztem figyelni. Számszerű adatokat, rendőri statisztikákon kívül, alig találni a városban megfordult idegenekről, számokkal leírni őket lehetetlen feladatnak tűnik. (Egy Vályi Pál nevű református lelkész egyházi szolgálata alatt rövid, éves anyakönyvi statisztikákat készített, amelyekben a „köztők idegenek” számát is összegzi. De ez csak erre az időszakra korlátozódik.) Különböző csoportosításukra azonban több lehetőség kínálkozik. Foglalkozásuk alapján képezhetünk ilyeneket, származásuk helye szerint, vagy annak alapján, mi is történt velük városunkban itt tartózkodásuk alatt, ami miatt róluk írásos nyom maradt, és bizonyára egyéb jellemzők alapján is. (Nehezíti a feladatot, hogy az anyakönyvek sokszor nem közölnek minden szükséges információt.) Legcélszerűbbnek találtam végül a *jövetelük célja szerint* elkülöníteni őket. Tiszta csoportok kialakítása nem volt lehetséges, részben a már említett adathiány miatt sem, emellett átfedések vannak, egy-egy személy több helyre is besorolható lenne.

I. Átutazók

1. Akiknek úticélját nem ismerjük

Az átmenő forgalomnál többnyire nem említik az úti célt az anyakönyvek, különösen a hirtelen halálesteknél ez nem is lett volna kideríthető. 1842. február 16-án a 13. sorszám alatt jegyezték be a református születési anyakönyvbe, hogy Szepsi János és Vitkovszki Anna szepesváraljai lakosoknak (*utazván erre*) *Ersébeth* nevű leánya született. Az 1845. év 20. sorszáma alatt, nyárutó (augusztus) 11-én Spitko Luiz idegennek (apa nevének helye kihúzva) *Károly* nevű fia született. Az 1890. évi római katolikus születési anyakönyv 142. folyószámú bejegyzése szerint június 1-jén, *Károly* utónevű gyermeke született Dubsky Berta lovarnőnek. Őt a németországi Landskron helység szülöttének írják, s *átutazóban* járt városunkban. Ugyanezen évben, a 166. folyószámon bejegyezték egy *Gizella* utónevű gyermeket is, aki június 18-án született; apja Fényes Márton budapesti születésű múzeumtulajdonos, anyja a szabadkai születésű Fischer Rozina, akik szintén *átutazóban* voltak Sátoraljaújhelyen.

1824. november 15-én, a református halotti anyakönyv írja, hogy tekintetes Vétsey Péter úr cs. kir. nyugalomban élt kapitány, Böszörményből, „*ezen utazván keresztül megholt*” (érti alatta településünket), 45 éves volt, halálát „*belele gyulladása, brandt*” okozta. Egy 1826. évi bejegyzés szerint március 22-én „*Tót Sigmond Sujtáról való itt által menván akarván megholt*”, 47 esztendő volt. Az 1847. évi 58. sorszám szerint nyárhó (július) 9. napján „*Szarka István Regmeczről útfelen találtatott.*” 1877. július 4-én az ortodox izraelita halotti anyakönyv 61. folyószáma alatt jegyezték be Zinner Henrikné, született Steiner Berta halálozását, aki házasságban, 32 éves, született és lakott Mezőkeresztesen, a halálozás helye a „*flutca*”, betegség vagy halál oka „*szervi szívba*”. 1879. február 24-én a 16. folyószám alatt szerepel az izraelita halotti anyakönyvben Klein Gáspár Gerzson halála, akit 63 évesnek, házasságban írnak, hátra maradt házastársa Klein Rézi, született és lakott Czikén, a halálozás helye a „*Medve kocsmá*”, oka „*tiüdlégdaganat*”. Az 1879. évi sátoraljaújhelyi görög katolikus halotti

anyakönyv szerint, január 13-án meghalt városunkban Szemán János nevű özvegy, nagyidai származású férfi, a lakhely rovat „járókelő”-ként nevezi meg, 50 éves volt, a halál oka „tályog”. A sátorlajújhelyi status quo izraelita halotti anyakönyv 1891. évi 23. folyószámú bejegyzése szerint halva született egy leánycsecsemő, kinek anyja Rozsanna Rebeka *átutazott nő*, származása „Czanzme” (Oroszlengyelország), Oroszországból érkezett. A gyermek „Mindenféle okmányok hiányában törvénytelennek volt minősítendő.”

(A zsidó népesség, amely származását tekintve idegennek mondható, a XVII. század elejétől telepedett meg Tokaj-Hegyalján, alaprétgük Sziléziából, Cseh- és Morvaországból vándorolt be. Szőlővásárlás és kóser bor készítése céljából érkeztek az első kereskedők, tartós jelenlétiük és megtelepedésük csak a XVIII. századi összeírások alapján bizonyítható. A sátorlajújhelyi járásba többségében Galíciából érkezettek. A kitűnő alkalmazkodó képességgel rendelkező népcsoport lélekszáma a városban XX. század közepéig folyamatos emelkedést mutat, 1886-ig egységes hitközséget alkottak, ezután autonóm orthodox, status quo ante és sephard felekezetre bomlottak.)

Néhányan útonállók áldozatai lettek, erőszakos halált haltak városunkban. A sátorlajújhelyi református halotti anyakönyv az 1814. évben írja, „*Augusztus 28-án temetett, még 23-án virradóra Bányácskára hazafelé mentébe erőszakosan kivégeztett és csak 27-én megtaláltatott Komáromy Ferencz (Rudabányácskai Nztcs)*”, 46 esztendő volt. Az 1817. július 13-i bejegyzés szerint pedig, bányácskai Komáromy Gábor „*több Cassák Directora*”, 48 éves, erőszakos halállal halt, „*a Bányácska felé vezető úton agyon veretett.*” 1841. április 6-án a 18. sorszámu bejegyzés szerint „*Jakab András Lasztomérben Tek. Szemere György úr tisztartója az újhelyi szőlőhegyen agyonlőve találtatott*”, 42 éves volt. 1872. augusztus 7-én, a 46. folyószámú bejegyzés szerint Ádám András csarnahói lakos, 40 éves, 17 éve házas, Imregről származott, városunkban lelte halálát, agyonverték. Az 1875. évi 23. sorszámu bejegyzés szerint, augusztus 5-én meghalt Vitt Antal festő, kora, házas ideje, származása, lakhelye kihúzva, „*öngyilkosság méreg által*”. 1876. évi 150. folyószámú bejegyzés szerint Penczák József 32 éves fuvaros Lengyelhonból szeptember 1-jén elhalálozott a sátorlajújhelyi kórházban (ahová beszállíthatták), „*megszúrták a némahegynél.*” (A Néma-hegy a város fölött emelkedő hét csúcs egyike, szőlőterület a nyugati határban.) 1882. május 12-én temették, s a 42. folyószám alatt olvashatjuk a görög katolikus halotti anyakönyvben, hogy Markó Mihály földműves, nőtlen, Markó Mihály és Takács Anna fia, 22 éves, születése és lakhelye Isztáncs, „*erőszakos halállal*” halt. A sátorlajújhelyi status quo izraelita egyház születési anyakönyvében, 84. folyószámú alatt, 1887. december 22-én nevet nem kapott gyermek lett bejegyezve, törvénytelen, az atya neve kihúzva, az anya Rozenzveig Lina, lakása ismeretlen, a gyermek születésének helye „*Sátorlajújhely vasúti nívóház*”. Megjegyzés: „*Anyja vasútról leszállván, szülte és megfojtotta.*”

Olyanokról is tudunk, akik *ba le se t e t s z e n v e d t e k* itt. 1817. augusztus 20-án a református halotti anyakönyv szerint Ns. Boreck Gottlieb Kassáról való evangélikus ifjú *Ingenieur Practicáns* „*a vízbe fürödni akarván befűlt*”, 18 éves volt. 1872. évben, 85. folyószámon, a görög katolikus halotti anyakönyvben található a bejegyzés, miszerint június 24-én Korbulyák Mihály szürnyegi lakos halálának oka „*fejtörés a vasúton*”, atyja neve K. Mihály, 20 éves volt. 1876. október 17-én a 93. folyószám alatt található, hogy a 34 éves

Hríz Mihály juhász, aki állítólag nő, született Kis-Báriban, lakott Kelecsényben „koponyazúzódás” miatt halt meg, baleset érthette. 1892. június 30-án írják, a 49. sorszám alatt, hogy Kocsis Györgyné Kiss Mária halálát – aki született és lakott Bodrogszerdahelyben – „baleset, elgázolás” okozta, 40 éves volt. 1893. július 18-án az 55. folyószám alatt jegyzik be, hogy Sándor Mihály földművelőt, Szalontai Maris hitvesét, aki Filkeházán született, Sárospatakon lakik, s 55 éves volt, a „vasút elgázolta”.

2. Akiknek úti célja ismert

1846. tavaszutó (május) 23-án, a református születési anyakönyv 22. sorszámú bejegyzése szerint Ns. Földesi Józsefnek és Záborszki Anna szülőknek István nevű gyermeke született, „Szabólcshól a szobrácsi fürdőbe utazók”-nak írják őket. A református halotti anyakönyvbe jegyezték be, hogy 1814. augusztus 11-én „Sára, Hajas József Ttes Bereg Vgyéből Balkánból Davidowits Regementjébe elfogatott Katonának, utána utazóba indult itt lebetegedett feleségétől Tóth Sárától, idétlen született 3 napos leánya” meghalt.

II. Átmenetileg városunkban tartózkodók, akik céllal érkeztek

1. Hivatalos ügyben

1841. szeptember 2-án a 31. sorszám alatt olvashatjuk a református születési anyakönyvben, hogy Buday Jánosnak és Dósár Máriának István nevű fia született „Bodrog Keresztúrból valók, a Megyei Gyűlésre pörös dolgaik végett jöven-itt lebetegedett az asszony.”

2. Vásárba jöttek

Sátoraljújhely összesen hat vásárt rendezhetett: Apollónia vására (február 9.), Virágvasárnap (változó időpontokban, általában márciusban), Sarlós Boldogasszony, vagy aratási vásár (július 2.), Szent Egyed-napi vagy Dióverő vásár (szeptember 1.), Szent Imre-napi (november 5.), és karácsonyi (december 21.) másként Szent Tamás-napi vásárokat.⁹ A XX. század elejéig a Hecske oldalában volt az újhelyi vásártér, az állat- és kirakodó vásárok helye. Emellett hetivására és napi piaca is volt a Híd utcában, a mai Rákóczi utcán, és a római katolikus plébániatemplom melletti téren. A város fontos gabonaeladó és vásárló helynek számított, marhavásárai is népesek voltak.

Az 1820. évi református születési anyakönyv szerint július 4-én, Bodnár Jánosnak és Tamaska Erzsébetnek Borbála nevű leánya született. „Abaráról valók vásár alkalmatosságával betegedvén le” (mármint az anya). (Július 3-4-én az úgynevezett „Sarlósi vásárt” tartották a városban.) 1829. április 9-én született, a 26. sorszám alatt írták be Kendi Györgynek és Haydók Máriának Susánna nevű gyermekét, a szülők „Szentesen lakók vásárra jöttek.” (A változó időpontban tartott virágvasárnapi vásárra érkezhettek.)

A református halotti anyakönyvben írják: 1813. esztendő április hó 7-én temettetett, 6-án meghalt „Somogyi János, Ns. Somogyi János Debreczeni Lakosnak Vesztő Sárától született s itt vásári alkalmatossággal meghalt” 2 hónapos gyermeke, a halál oka, másképpen „nyavajája” (az anyakönyv így nevezi a halál okot bejegyző rovatot ekkor): „rágás”. 1836. június 30-án a halotti anyakönyv 39. sorszámán írják: „Ardó János kartsai születés és lakos az újhelyi vásárra jöven véletlen guta ütést kapott”, 50 éves volt. 1872. évben, a 64. sorszám alatt olvashat-

⁹ Hőgye István: Hegyaljai vásárok, piacok, 1711-1849. = Borsodi Levéltári Évkönyv IV. Miskolc, 1981. 83.

Az újhelyi piac egy 1903-ban küldött képeslapon (Dull György gyűjteményéből)

juk, hogy november 5-én: „Egy ismeretlen idegen ki a vásárban gutaütést kapott részegség folytán.” (Az Imre-napi vásárban történt az eset.) 1879. november 5-én, a 106. folyószámon jegyzik be a görög katolikus anyakönyvbe: Mesko János utas, származása Gajdos (Bereg megye), lakhelye Tornyospálca, 32 éves, a halál oka részegség. „A megboldogultat marha hajtás alkalmával érte halála Borsiban.” (Az Imre-napi vásárba igyekezhetett.) Az 1883. évi sátorlajújhelyi ortodox izraelita anyakönyv március 6-án, a 16. folyószámon jegyzi be Grosz Henrikné született Klein Rézi 66 éves asszonyt, aki Pápán született és lakott, Sátorlajújhelyben a vásártéren halt meg „szervi szűbaj” következtében. (Nem tudjuk vásárban járt, vagy csak a vásártéren érte utol a végzete.)

3. Rokonslátogatóba, vendégségbe érkezhettek

A református születési anyakönyvben 1833. július 8-án 42. sorszám alatt áll, hogy egy Rozália nevű lány született, akinek szülei „Nemes Csonató István és nemes nemzetes Gulácsi Anna Ns Ungvár vmegyéből”, keresztszülei fiskális Dobos István Lasztócról és Ns. Gulácsy Mihály úr hitvese Lucskáról. (Itt tartózkodásuk célját nem ismerjük, csak feltételezzük a rokonslátogatást.) Az izraelita születési anyakönyv 1873. június 22-én bejegyzi egy Móritz nevű fiúgyermek születését Neumann Lázár és Polacsek Netty szülőknek, akik Kisvárdán laktak, a frigy atya vagy tanú neve Polacsek Márk, november 25-én pedig, József nevű fiú születését Hell Ignázt és Schvartz Betti szülőknek, akik lakása Aradon volt, a frigy atya Schvartz Dávid. (Feltételezhetően ők is rokonsággal rendelkeztek a városban.) Az 1880. évi sátorlajújhelyi római katolikus születési anyakönyv 30. folyószámú bejegyzése szerint február 4-én Schönfluk Károly könyvelőnek és nejének, Stuller Lillának Margit Karolina Veronika nevű gyermeke született, lakhelyük Murányban, Gömör megyében volt. A bejegyzés szerint: „A gyermek anyja Újhelybe jött látogatást tenni, s itt szülő házában szülte meg gyermekét.” (Lilla,

Stuller Antal üvegesmester lánya volt, szülőháza a Teleky utca 708. házsám alatt állt.) Az 1890. évi sátorlajújhelyi görög katolikus születési anyakönyv 116. sorszámu bejegyzése szerint, december 15-én Etel nevű leánya született Hudai Mária görög katolikus vallású anyának. A bejegyzés ezt írja „Az anya állítólag férjezett, ungvári származású, vad házasságban él Gál János szegedi lakossal, ki kotrógéppel jár a Bodrogon. A gyermek az anya látogatási alkalomával a Kátén született.” (A Káté.domb, szőlőterület, a város egykori keleti határrészében, Nagybári felé, az ott található borházak miatt külterületi lakott helynek számított.)

1824. év november 6-án református halotti anyakönyv szerint meghalt Nemes Kerekes Mihály „Hejtzéről ide jöven attyafiai látogatására”, 30 évesen, kiszáradásban. 1835. február 26-án a 13. sorszám alatt Haberer Johanna lutheránus vallású 13 éves kislány halálát jegyzik be, aki „Georgenbergi születés”, esküdt Kozma Pál úrnál lakott (egyebet róla nem írnak). (Feltételezhetően rokon volt.) 1854. szeptember 26-án meghalt, s az 55. folyószámon találjuk néhai Csókási János érsemjéni lelkész leányának, Klárának, halotti bejegyzését, aki 48 éves volt, a halál oka „gyomorgörcs”. (A 460. házsám alapján arra lehet következtetni, hogy a helyi lelkész vendége lehetett.) 1873. november 19-én, a 118. sorszám alatt pedig, Dobai Lajos kolozsmonostori lelkész Béla nevű kisfiának halálózása szerepel, aki született és lakott Kolozsmonostoron, Erdélyben, 2 éves és 8 hónapos volt, „vörhenyben” halt meg. (Vendégségben járhattak a városban.)

4. Gyógykezelés végett jöttek

1836. július 13-án a református halotti anyakönyv 45. sorszáman írják, hogy „Erdő Bényéről Tekintetes Nagyváradi Fekete Károly úr, gyógyítás végett jöven Újhelybe elhalálozott”, életkora nincs beírva, halálos betegsége „tályog és brandt”. Az 1837. április 9-én a 27. sorszám alatti bejegyzés szerint Ns. Körösi András pataki tanuló ide hozattatván (valószínűleg a kórházba) meghalálozott, kétheti betegsége után, édesanyja is itt lévén mellette Tiszt. Körösi András Úr Tisza-Adonyi Prédikátor fia 7 és fél évesen „vízibetegségben”. (Az 1531 óta fennálló Sárospataki Református Kollégium diákja lehetett.) Ugyanezen évben augusztus 13-án a 46. sorszám alatt olvashatjuk, hogy „Néhai Timári János özvegye Karászi Katalin Kis Czigándi lakos, hosszas betegségben sinlődvén a vármegye orvosához hozatta magát, de az úton meg holt”, 60 évesen, a halál oka „sinlődés és öregségi elerőtlenedés” volt. 1838. október 5-én, a 40. sorszám alatt ezt írják: „Fazekas János harkályi születésűnek ki itt lábfejás gyógyítása végett a megye kórházában feküdt, felesége hozzá kis gyermekével feljövén az útban ezen Susánna nevű leánya megbetegedvén megholt”, 2 évesen, a halál oka „belső frász”. 1839. február 6-án a 2. sorszámu bejegyzés szerint „Géresi születés Balog Erzsébet Asszony Nemes Fodor Mihály hitvese gyógyíttatás végett jöven Újhelybe meghalt” (életkora kihúzza), halálát „elbetegedés, nehéz nyavalyával járósdova” okozta.

1841. január 1-jén 1. sorszám alatt jegyezték be a néhai sárospataki professzor, Kézy Mózes „Kórházban sinylő fia Lajos” halálát, aki 22 éves volt, a halál oka „tébolyodás”. (A megyei közkórházban működött az elmebeteg gondozó 1839-től.) 1843. télhó (január) 26-án 11. sorszám alatt áll Stephanik Samu Sárospatakon tanuló ifjú halála a kórházból, lakhelyét nem közlik. 1847. őszelő (szeptember) 10-én a 75. sorszámon áll Hajdú Erzsébeth halála Gesztelyből az őrintézetben; 37 éves, „tébolyodottnak” írják. Meghalt, ahogy 1855. április 2-án, a 16. folyószám alatt olvashatjuk, Molnár József, 53 éves, megyszói iskolatanító „el-

meháborodott” a megyei kórházban, ugyanott 1858. június 2-án a 18. folyószám alatt Böszörményi Sándor gálszécsi tanító, 30 éves, Szabolcsból, Kopócsapátiból származott, szintén „örjült” volt. Az 1878. évi római katolikus halotti anyakönyv 239. folyószámú bejegyzése alapján december 14-én meghalt városunkban Oroszy Cornelia, Killer Antal vasúti szakaszmérnök neje, akinek származása Sámson, Csongrád megye, lakhelye Bátor, Bereg megye; 26 éves volt, halálának oka „agylob”. *„Testvérénél Oroszy Géza s.járásbíró úrnál gyógykezelés végett tartózkodott.”*

5. Az ispotályok fogadták be őket

1847. tavaszelő (március) 19-én Lakatos András és Újlaki Borbála új magyaroknak Eszter nevű leánya született a szegények házában. A „szegények háza” az *ispotályt*, „új magyar” megnevezés alatt a cigányokat értették. (A népcsoport, származását véve alapul, az idegenek kategóriájába sorolható.) Valószínűleg a XVII. század végén jelentek meg Újhelyben az első cigányok. Ettől kezdve számuk lassan növekedett. A XIX. század második felétől kezdve, majd a XX. század második felében történt nagyobb arányú betelepülésük a városba.

1817. augusztus 19-én jegyezték be a református halotti anyakönyvbe, hogy meghalt, *„Legenyéről ide jött szegény embernek Szabó Istvánnak fíja Mihály az éhezésben következett nyavajában”*, szeptember 2-án *„Legenyéről az Ispotályba kéredzett szegény Szabó István fiacskája Andris”*, 2 évesen. Szeptember 10-én *„Szabó István maga ez a legenyei szegény ember”*, szeptember 14-én *„Szabó Istvánné ennek a fellyebb írt szegény embernek a felesége”*, szeptember 22-én *„A fellyebb bé jegyzett Legenyéről ide jött Szabó István Leánykája, Susi”*, 9 éves volt. Megjegyzik: *„ez az egész háznép az éhségnek következtében holt ki”*.

1828. október 29-én, az 58. sorszámon szerepel *„Báriból az Ispotályba tétetett néma fiú”* halála. 1829. február 11-én 7. sorszámon *„Juhász Mihály Géresből való az Ispotályban”* meghalt, március 27-én, 15. sorszámon *„Farkas Kata Patakról került az ispotályba”* szintén meghalt. 1830. január 11-én a 3. sorszám alatt írják, hogy Ns. Losonczy József az Ispotályban, 54 évesen meghalt; december 14-én 58. sorszám alatt szerepeltetik egy *„Hanus nevű Leány az Ispotályból”* halálesetét. 1833. június (halál napja nincs beírva) 9-én temették, az anyakönyv 28. sorszám alatt írják: *„Egy férfi halva találtatván az Ispotályban a Város szekeren bé hozatott, a doctor meg nézvén természetes halál nemével kimúltnak bizonyította, némelyek kövesdi születésnek mondták.”*, következő sorban ugyanazon sorszámon áll: *„Ismét egy halva találtatott Asszony vitetett a város szekeren az ispotályba.”* 11-én temették.

1841. december 16-án írták a római katolikus halotti anyakönyvbe, hogy *„Egy Lengyel az ispotályba meghalálozott, betegségébe nem szólhatott.”* 1842. április 6-án temették Povalka Antal 55 éves, nőtlen, szabadságos katonát, Lasztóczról származott, halva hozták az ispotályba. 1846. március 14-én írják: *„Isméretlen lengyel férfit az ispotályba hozattatván hirtelen halt.”* 1847. tavaszelő (március) 1-jén jegyzik be 23. sorszámon, hogy február 28-án temették Séra Istvánt *„Az éhezők házából”* és *„Egy idegent szintén az éhezők házából”*.

III. A városban rövidebb-hosszabb ideig munkát vállalók

1. Mesterek, vándorló mesterlegények

A városban több céh működött, akik befogadhatták őket. Önállóan vagy több mester-ségbeliek együtt alapították őket. A református halotti anyakönyv írja, hogy meghalt 1820.

december 5-én Greisger Jakób evangélikus kalapos vándorló legény Kassáról, 50 éves volt. Egy 1824. évi bejegyzés szerint október 23-án meghalt városunkban Röszei Bakos János Nagyszombatból való szíjjártó vándorló mesterlegény, evangélikus lutheranus vallású, 18 évesen, „*hideglelésben*”. 1834. május 18-án olvashatjuk, az anyakönyv 22. sorszáma alatt Schneller Gottlieb Burkus születésű, augusztai vallástételt követő posztónyíró legény a megye kórházában meghalt 46 évesen, a halál oka „*tüdőrothadás*”. 1835. január 31-én pedig, a 8. sorszám alatt Kaló Károly lutheránus Bischoffsburgból, Prussiából rézműves a megyei kórházban halt meg, 40 évesen, „*ideglázban*.” 1838. június 3-án 29. folyószámon olvassuk, hogy Horváth János ötvös vándorló ember nagygyőri születésű lutheranus vallású a megye kórházában halt 46 évesen. 1841. január 2-án a 2. sorszámú bejegyzés szerint meghalt Farkas Sámuel miskolczi vándor mesterlegény, vallása evangélikus, 21 évesen forróbetegségben. (Nem minden esetben jegyezték be a foglalkozásukat, halálozásuk helyét és körülményeit.)

Az 1841. évi római katolikus halotti anyakönyv szerint, január 27-én temették a „*hideglázban*” meghalt Simon János 23 éves árva szabólegényt, aki Rimaszombatból származott; február 29-én Palyincsik Antal 41 esztendő lakatoslegényt, aki „*kútba fült*”, származási helye Munkács; november 22-én Kolyvek Ádám 40 éves nőtlen ácslegényt, aki Sáros megyéből való volt, „*hidegláz*” miatt halt meg. Az 1842. évi bejegyzések arról szólnak, hogy február 12-én temették Weisz Jánost, kassai születésű asztalost, aki 42 éves s Török Katalin férje, „*hirtelen holt*”; február 15-én Szenko Jánost, nőtlen kőművest, aki 24 éves volt „*kútba fült tisztítás alkalmával*”, származási helye Sóvár.

1852. tavaszelő (március) 28-án 10. sorszámon írják a református halotti anyakönyvbe Obérlander Károly Gölnicről való, 24 éves, suszterlegény halálát. 1866. október 30-án a 37. folyószámon Pekár Dániel evangélikus, 20 éves asztalos legény halálát, akinek származása, lakhelye Tiszolc, Gömör megye, gümőkórban halt meg. 1868-ban, a római katolikus halotti anyakönyv 43. folyószámú bejegyzése, azt írja, hogy március 19-én Sinkusz György, Borbar Dorottya férje, kassai lakos, ács, 54 éves, „*az utcán halva találtatott*.”

2. Kereskedők, házalók

1889. augusztus 9-én 29. folyószámon jegyezték be a szefárd izraelita születési anyakönyvbe, hogy Emánuel nevű fia született Amsel Lipót kereskedőnek és Guttman Pepinek; az atya születési helye Tiszaújlak, az anyáé Sztropkó, a szülők lakása Tiszaújlak. (A körülmételek augusztus 16-án a szefárd imaházban történt, a koma Guttmann Márkus helybeli szeszereskedő volt. A család itt-tartózkodásának célját nem közli, feltételezhetően rokonságuk volt a városban.) 1820. november 5-én református halotti anyakönyvbe jegyzik be Zsidó Mihály Gömör vármegyéből, Gesztes helységről való sonkollyal kereskedő 58 éves férfi halálát. 1866. január 24-én a 13. folyószám alatt ezt írják a római katolikus halotti anyakönyvbe: „*Egy állítólag kassai származású képekkel kereskedő nő az utcán halva találtatott, Fodor Sándor káplány által beszenteltetett*.” 1872. július 2-án meghalt, a 135. folyószámon található bejegyzés szerint Stiller András, Czirbula Anna férje, kereskedő, lakik Lehotán, Alsószőlő vármegyében, 45 évesen „*a szekér kerék agyon ütötte*”. (Orvosi kémlés következtében 48 óra előtt eltemettetett.) 1877. augusztus 21-én „*meghalt a főutcán*” – ahogy az izraelita halotti anyakönyvben olvashatjuk a 69. folyószám alatt – Schön Leo kereskedő, 53 éves, házas, született és lakik Varannón, „*Brightkór*” okozta a halálát.

3. Egyéb foglalkozásokat űzők

1843. április 22-én a római katolikus születési anyakönyv szerint Melczli Sámuel nemes kovácsnak és Gittai Máriának, Sámuel nevű fia született, a szülők lakhelye Ungvár volt. 1870. április 21-én, a 26. folyószámon szerepel a református születési anyakönyvben, hogy Paulin és Matild nevű ikrei születtek Fuhrmann Károly asztalosnak és feleségének Adler Matildnak Poroszhonból. 1874. szeptember 16-án, a 46. folyószámon írják, hogy Gyifka Lajos konduktor és Czégi Juliánna szülőknek Írma Lukréczia nevű leánya született, a szülők lakása Máramarossziget. (Ha nős volt az illető személy, sokszor feleségével utazott, illetve követte őt házastársa, így gyakran családtagjaikat is megtaláljuk az anyakönyvekben.)

A sátorlajújhelyi református halotti anyakönyvben 1853. szeptember 23-án a 39. folyószám alatt szerepel Blész Karolina, Maholik Jakab zongoramester hitvese, 34 éves, akinek halálát „hidegláz” okozta „idétlen szüléssel”, lakcímük Kassa 904. szám alatt volt. 1867. április 21-én jegyzik be, 19. folyószámon, Kükümezey Gusztáv ügyvéd halálát, aki ágostai hitvallású, 41 éves, származása és lakhelye Kükemező, betegség neve „*genyvér*”. 1870. évi 41. folyószámú bejegyzése arról tájékoztat, hogy július 12-én Kis Károly ügyvéd, Szepes megyei származású „*elmezavarból vízbe ölte magát*”. 1871. május 6-án jegyezték be a 26. folyószámon Gottlieb Safranek építőlegény halálát, akinek származása és lakhelye Lobsitz, Szilézia, egyebet nem tudtak róla. Augusztus 22-én a 44. folyószám alatt Wendler Károly Ágost Szászországból való, 40 éves gépészt, szeptember 21-én Markus Károly ácsot, 46 éves, Leibasch, Szilézia lakhellyel rendelkező férfit jegyezték be, utóbbi „*gümőkórban*” hunyt el, előző kettőt nem lehet tudni. A római katolikus halotti anyakönyv szerint 1871. november 2-án temették, a 209. folyószám alatt bejegyzett, Geyer Ferenc asztalossegédet, aki nőtlen volt, 32 éves, „Buchbergothal, Zutmantel terület”, Szilézia a származási helye, „*szívbj*” következtében halt meg. 1872. április 10-én, a 75. folyószám alatt szerepel Bistolcz Lajos kőfaragó, aki Veronából, Olaszhonból származott, 22 éves korában, „*szívburkolatlobb (lép baj)*” következtében halálozott el. Az orvosi halotti bizonyítvány szerint: „*Orlaüdi Lui*” a neve. 1873. március 12-én temették, a 97. folyószámon szereplő Stainlelhner Edvard nős kéményseprőt, akinek származása Szentgyörgy, Turócz vármegye, 31 éves volt, halálok nincs beírva.

A református halotti anyakönyv tudósít róla, a 49. sorszám alatt, hogy augusztus 23-án meghalt Zámbo Kis Zsuzsánna vasúti pályáőr neje, 36 évesen, származása és házszáma Monok, „*tejlázban*”; az 52. sorszám alatt pedig arról, hogy szeptember 9-én meghalt Scheffer Károly 47 éves, szobadíszítő, ágostai hitvallású, házasa ideje 7 év, lakik Lobsitz Ober, Szilézia, a halál oka *hagymáz*. 1876. december 16-án, a 211. folyószám alatt, írják a római katolikus halotti anyakönyvbe Zsitkovszki Sándor nőtlen burkoló halálát, a megyei kórházban, „*tüdőgümőkórban*”, 40 éves volt, Pesten született és lakott. Ez év július 2-án a 88. folyószám alatt szerepel az izraelita halotti anyakönyvben Gottfried Hermann 22 éves szabó, származása „Vabronyic”, a halálozás a Zsolyomkán történt, a halálok nem olvasható. (A Zsolyomka ősi helynév a város nyugat részén, hegy, völgy, forrás, patak, utca neve is egyben.)

1877. február 6-án a 23. folyószámon jegyzik be a római katolikus halotti anyakönyvbe Pesits Pál, 50 éves nőtlen bodnár temetését; származása és lakhelye „Merkoplye” (Határörvidék), a kórházban hunyt el „*tüdőlob*” miatt. Május 17-én, a 88. folyószámon írják, hogy Ramszauer Júlia Anna, Valner József neje, akinek származása Langenwan, Felső-Ausztria,

meghalt „*gyermekágyi lázban*” 22 évesen. Augusztus 7-én, a 131. folyószám alatt írják Klagatsán Márton nőtlén bodnár halálát, aki Lasznicz nevű helységről származik Steierországból, a közkórházban hunyt el 47 évesen, „*hüteges hagymázban*”. 1878. február 13-án halt meg a közkórházban a 35. folyószám alatt bejegyzett Kovács Ilka hajadon kisleány, származása Kapnyikbánya, 16 éves volt, a közkórházban halt meg „*bólyagos himlőben*”. Augusztus 22-én, a 163. folyószám alatt írják, hogy Hajek József 19 éves gépész „*nagyfokú sérülés*” következtében hunyt el a kórházban, Trebusán nevű helységet Máramaros megyében jegyzik be származási helyének. Június 3-án a 108. folyószám alatt Rozner Mátyás nős, bádogossegéd, származása „Vituberg”, Németország, 28 évesen „*májrákban*” halt meg a kórházban; mint ahogy a június 8-án meghalt, 111. folyószám alatt bejegyzett Krályik András, Poszonyi Katalin férje, kőműves, Szepesváraljától, halál oka nincs beírva. Október 11-én, a 197. folyószámon Skender Péter 27 éves, nőtlén, cséplőgép fűtő elhunytát jegyzik be, származása Próse Gottsche, szintén a megyei kórházban halt meg „*tüdőgümőkórban*”. 1880. október 26-án a 233. folyószámon írják Sütő János nőtlén kocsis halálát, aki Bezdéd helységről, Szabolcs megyéből származott, 24 éves volt, a kórházban „*brightkórban*” halt meg, november 22-én temették a 256. bejegyzett Márton György 60 éves bodnárt, akit Abaúj megyéből, Fulókeresről származónak írnak, s „*kimerültség*” következtében a megyei kórházban halt meg. 1881. május 2-án a 37. sorszámon találjuk a református halotti anyakönyvben, hogy „*tüdővészben*” meghalt Ritter Borbála tanítónő, 40 éves, születési helye Genf, Schvecia. 1889. március 26-án a 27. folyószám alatt áll Hauf Károly taktakenézi szűcs halálózása a közkórházban, 50 éves volt, a halál oka „*tüdővész*”.

A görög katolikus halotti anyakönyvben szerepel 1886. február 10-én a 16. folyószámon Vassankó Mihály fuvaros 40 éves hitvese, a galíciai Jaczkó Pajza, akinek „*béllob*” okozta a halálát. 1885. január 19-én a 4. sorszámon a református halotti anyakönyvben található Jachmann János 36 éves kőfaragó elhalálózása, aki Kézmárkon lakott, a kórházban halt meg „*tüdőlob*” következtében. 1887. augusztus 17-én, az 57. folyószámon áll, hogy Freyler Béla járásbírói írnok, ágostai hitvallású, származása Emőd, 29 éves, nőtlén fiatalember „*öngyilkosságot követett el, lövés által*”. 1888. augusztus 21-én az 57. folyószám alatt szerepel Gergely József 25 éves, nőtlén kubikos, származása Szatmár, „*gümőkór*” következtében halt meg a közkórházban. 1889. évben, a 65. folyószámú bejegyzés szerint szeptember 10-én a Miskolcon lakó Kis József, 25 éves, nőtlén csizmadia halálát is „*gümőkór*” okozta.

1870. november 20-án az 57. sorszámon szerepel a református születési anyakönyvben, hogy János Vilhelm Móríczt nevű fia született Börstling János Henrik vasúti mérnöknek Hanoverből és Börstling Matild Máriának (lakhely rovat kihúzva), a gyermek keresztszülei Hermann Móríczt Danczigból és Börstling Dorottya Katharina Hanoverből. A gyermek 2 hetesen meghalt „*hányszékelésben*.” 1872. október 22-én az 56. sorszámon alatt írják, hogy Zangmeister Vilhelmnek és Oldenburg Máriának Vilhelm nevű fia született. 1873. március 12-én, az 55. folyószámon szerepel a római katolikus születési anyakönyvben, hogy Zentalin Jakab vasúti munkásnak és Cecato Bernardinának pedig Albert nevű fia született. (Ezek a családok a vasútépítés miatt érkezhettek, sok más családdal együtt.)

1871. szeptember 26-án a 187. folyószám alatt írják a római katolikus halotti anyakönyvbe „*Egy ismeretlen cseh-vasúti munkás*”, származása Csehország, életkora 27 év, „*szél*”

útésben” meghalt. 1872. április 26-án, 22. sorszám alatt jegyzik be református halotti anyakönyv Bransch Lajos vasúti mérnök halálát, Darmstadt Hessenből származónak és lakosnak írja, 27 éves volt, „*rögeszméből öngyilkos lett*”, lövés által. Ez év július 10-én pedig, 41. sorszám alatt írják Krel Károly 38 éves vasúti munkás halálát, akinek származása „Ekkersdorf”, Poroszhon, a halál oka „*hólyagos himlő*”, augusztus 6-án Ács József Debrecenből való, 26 éves, vasúti munkás halálát „*szakadás*” okozta (valószínűleg baleset érte). 1872. január 1-jén a római katolikus halotti anyakönyv 2. folyószám alatt Diak Blazel vasúti munkás, akinek „Vontki”, Dukla kerület, Lengyelhon a származási helye, meghalt 27 évesen „*hagymáz*” miatt. Január 8-án a 8. folyószám alatt szintén csehországi vasúti munkás foglalkozású Reszler József szerepel, akinek halálát „*tüdőlégdaganat*” okozta. Április 25-én a 93. folyószám alatt jegyezték be, Schulcz Ferenc vasúti munkás halálát, ami „*3 fokú égés*” következtében történt, 44 éves volt Csehország, Vronov a származási helye. Szeptember 6-án Lossó Agottino olasz vasúti munkás, a 180. folyószám szerint „*az utcán halva találtatott*”, 44 éves volt, származása Olaszhon, „Condittago”. 1873. január 20-án a 10. sorszám alatt szerepel a református halotti anyakönyvben Staar Gusztáv vasúti építő vállalkozó halála, aki született és lakik Postdam, Poroszország, 46 éves, a halál oka „*gyomordaganat*”.

A 75. sorszám alatt olvassuk, hogy július 5-én meghalt Verner Gottlieb vasúti kalauz, Kassa 163. szám alatti lakos, 37 évesen, július 10-én pedig két gyermeke Ernő és Árpád 6 illetve 5 évesek, mindnyájan „*hőrgthurutban*”. Október 4-én, a 107. sorszám alatt Pauer Rozália vasúti őr neje, aki Nyárádsról, Komárom megyéből származik, 51 évesen „*vízkórban*”.

4. Tanulni jöttek Újhelybe

1837. évi református születési anyakönyv jegyzi be 12. sorszám alatt, hogy február 21-én nemes Végesi Sándor rabóczi születésű 17 éves fiú, „*Ns. Végesi Józsefnek itt a Gymnasiumba tanuló fia*”, „*elesés következtében*” meghalt. (Az 1789 óta Sátoraljaújhelyben működő piarista gimnáziumban tanulhatott.)

5. Vándorszínészek, mutatóványosok

Az 1845. évi református születési anyakönyv 15. sorszáma szerint, tavaszutó (május) 28. napján Hugó, János, Sándor nevű fiúgyermeke született a „*svétziai születésű s városunkban mulató*” evangélikus vallású színművészeknek, Prasse Gusztáv Adolfnak és nejének a budai születésű, római katolikus vallású Albert Máriának. (Színjátzó társulatok újhelyi megjelenéséről a XIX. század elejétől tudunk. Később a vándortársulatok rövid itt tartózkodásaival szemben igény mutatkozott állandó színház, hosszabb színi idény létrehozására. 1883-ban megnyitott a város első színháza.) 1868. július 7-én, a 118. folyószámon található a bejegyzés, hogy Aserné-Rocté Ferdinándnak és Ritterholcz Katalin műlovarnak Péter Mátyás nevű gyermeke született. (Származásukat nem írják.) A gyermek keresztszülei, Smide Péter és Monet Matild szintén idegenek. 1874. április 26-án a 91. folyószám alatt írja, hogy Sárközy Sándor vándor színésznek és Egy Eszternek Róza nevű leánya született. Keresztszüleje idegen hangzású neve Kuba Petronella volt. 1866. október 27-én a református halotti anyakönyv 36. folyószáma szerint meghalt Verner Sándor átvonuló lovardaigazgató 2 és fél éves leánya Helené „*himlőben*”.

6. Cselédek, szolgálók, napszámosok

Az 1834. évi református születési anyakönyv 32. sorszáma szerint, június 5-én Ns. Pandák Susannának „*Pálházi lakosnak, ki ide munkára jött volt törvénytelen házasságból született*” János nevű fiúgyermek. 1842. télhó (január) 31-én az év 1. sorszáma alatt szerepel „*Bojban lakó Németi György itt szolgáló neje Bata Ersébeth*” törvénytelen ágyból született János fia születési bejegyzése, keresztelve 1843. január 1-jén lett. 1854. április 9-én a 14. sorszám alatt áll, hogy János nevű fiúgyermek született Berta Susanna Pácinból való cselédnek. A római katolikus születési anyakönyvben 1872. évi 190. folyószámú található a bejegyzés, miszerint Demeter Ferenc kósza cigány napszámosnak és nejének, Budai Eszternek Mihály nevű fia született.

1814. augusztus 21-én írja a református halotti anyakönyv „*Egy obsitos katona Csanyból Ttes Abaúj Vgyéből, a Ttes Bonis udvarba napszámra dolgozott szegény*” „*hirtelen halt*”. 1840. télhó (január) 13-án a 19. folyószám alatt olvashatjuk, hogy „*Bártfárul való itt szolgáló Lány az Ispotályban*”, 18 évesen, „*forró betegségben*” halt. A római katolikus halotti anyakönyvben 1840. december 23-án jegyezték, hogy temették Jánost, aki „*árva fiú a felföldről ide került*” szolga, megfagyott 20 éves, születési helye nem tudatik. 1841. december 19-én temették Jantei Antal, 38 éves, nőtlen pincérszolgát, aki Teplicz nevű helységről származott. 1846. január 25-én egy Sembej Vojtek nevű, 35 éves, nőtlen szolgát temettek, aki „*Vejhován*”, Legyelországban született. Február 27-én pedig egy „*József nevű Lengyel születésű szolgát*”, akinek születési helyül Blazsov nevű települést írnak. Július 10: „*Hudák Anna római katolikus 20 éves árva szolgáló vízbe halt*”, Nagykázmérba való volt. 1868. március 2-án, a 30. folyószámon található: „*Egy Eperjes vidékéről való, Stefanovics János nevű, 60 éves napszámos halt meg a „Hecskén” lévő „Dávid-féle ház pincéjében*”. (A Hecske városrész, a környező hegyekhez képest alacsonyabb hegyen, hegyecsken települt, innen a neve.) Ez év december 28-án, a 182. folyószám alatt pedig, Bukovszky Mária halálózása szerepel, aki 30 éves, szolgáló, „*Jaszliszka*”, Galícia van beírva származási helyének. 1872. május 28-án, a 116. folyószámon írják Valinliro (Guiseppe) József nőtlen napszámos halálózását, Vicenzai, Olaszhonból valónak írják, 29 évesen, „*vereshimlőben*” halt meg.

1875. április 27-én, a 37. folyószám alatt szerepel az izraelita halotti anyakönyvben Gruber Ignác 62 éves napszámos halála, akinek születése és lakhelye Pest, a megyei kórházban halt meg, halálának oka „*genyvér*”. 1877. január 15-én a 4. folyószám alatt írják a görög katolikus halotti anyakönyvben Bonkuszka Kázmér Lengyelhonból való 41 éves nőtlen napszámos halálát, aki „*gutaiütést*” kapott. Ez év július 18-án temették, a római katolikus halotti anyakönyvben 123. folyószámon szereplő, Csajdos (Takács) József 72 éves napszámot, (izségi származásúnak írják, de kérdőjellel), „*aggaszályban*” halt meg, megjegyzik, hogy „*talált hulla a Lefkovits féle kocsmában a papsorón*”. (A Papsor Újhely egyik városrésze, majd utcája, amely a Plébániatemplomtól nyugatra, a Főtértől a hegyek felé tart.) Ez évben, november 12-én temették Sonkúp Rudolf nőtlen napszámot, akit csavargónak mondanak, „*Posek, Csehország, prischin kerület*” a származása, 29 évesen idült „*gyomor és bélhuratban*” halt meg. 1878. december 4-én temették a 231. folyószám alatt szereplő Bojanovszki Hancsu özvegy napszámot, akit eperjesi származásúnak írnak, 60 éves volt, betegsége „*genyvér*”, december 20-án pedig, ahogy a 244. folyószámon írják, Sindlyer Ferenc nőtlen

napszámost, származási helye „Locska Najdicsány”, Morvaország, a kórházban, „vérhas” következtében halt meg. 1879. március 29-én a 30. folyószám alatt szereplő 50 éves, házas, napszámos foglalkozású Weisz Adolf, (született és lakik Krakau), a Kazinczy utcán érte a halál, „*tüdőlobja*” volt. (A Kazinczy utca a főutca folytatása északi irányba, a város egyik leghosszabb és leghíresebb utcája.) 1880. november 18-án temették, a 252. folyószámon szereplő Halász István nőtlen csavargót, aki 40 éves volt, származása és lakhelye Lasztoimér, „*Tolonczozás közben az úton meghalt*”, „*tüdőgümőkórban*” szenvedett.

1889. március 12-én a 12. folyószám alatt lett bejegyezve a status quo izraelita anyakönyvbe, hogy Goldnerné Rézi szakácsné, kinek szülőhelye Lemberg, özvegy, „*tüdőlob*” következtében halt meg a városi közkórházban. Megjegyzik, hogy „*Rokonok hiányában az adatok nem pontosak.*” Ugyanebben az évben, szeptember 7-én, a református halotti anyakönyvben 64. folyószámon pedig, Bökönyi Zsuzsanna hajadon, főzőné halála a közkórházban, Derecskéről való volt, 27 éves. 1892. szeptember 12-én, a 65. folyószámon szerepel a görög katolikus halotti anyakönyvben Potypinka József özv. napszámos, született és lakott Barancson, 55 éves, „*baleset, kőbányarobbanás*” volt a halálának oka.

IV. A városban állomásozó, illetve megforduló katonák

A református halotti anyakönyv írja, hogy 1849. tavaszutó (május) 16-án a 22. sorszám alatt, hogy Bodnár András honvéd Jesztrebből az egyház kórházában meghalt. 1872. március 9-én meghalt, a 16. sorszámon található Zuti András, 22 éves szerencsi lakos, a 40. zászlóalj honvédjé „*tüdőlob*” következtében. Ez évben a római katolikus halotti anyakönyv, 46. folyószámán írják, hogy március 9-én Gress Ferencz a 66-ik sz. gyalogezred újonca, aki Szebenből, Sáros vmegyéből származott, 20 éves évesen „*tüdőlobb*” következtében halálozott el. November 14-én a 226. folyószám szerint pedig „*tüdő és szívburok lobb*” miatt Ducsa István a 34. számú seregred közlegénye, 2. zászlóalj, 7-ik századból, ő is 20 éves volt, buzinkai, Abaúj megyei lakos. 1873. február 20-án a 22. sorszám alatt szerepel Révész Dávid honvéd Mádról, 23 évesen „*tüdőlob*” következtében halt meg, ahogy a június 9-én a 43. sorszám alatt bejegyzett Lőrincz András is, a 35. zászlóalj honvédjé, 26 éves, házas, aki Gát nevű helységről Bereg megyéből származott. 1875. február 28-án a 10. sorszám alatt írják, hogy Hatházi András „*40. z. a. honvéd*”, 23 éves, szürnyegi származású és lakosnak szintén „*tüdőlob*” okozta a halálát.

1876. október 14-én a 173. folyószám alatt szerepel a római katolikus halotti anyakönyvben írják, hogy Brebozsánszki Péter, a 15. gyalogezred tartalékos, nőtlen, származása és lakhelye „Skoviatzé”, Gallicia, Zalekoczki kerület (életkora nincs beírva), „*öngyilkos lövés*” miatt meghalt. 1878. április 22-én, 88. folyószámnál az áll, hogy Czuzda József, a 40. zászlóalj közlegénye, származása Szenkirály, Gömör megye, a honvédlaktanyában „*golyó általi öngyilkosságot*” követett el, 29 éves volt. (A honvédlaktanya az 1850-1860-as években épült a sárospataki országút mellett, a vámsosrompón túl; ma a tűzoltóság működik benne.) A görög katolikus anyakönyvben írják 1886. június 15-én, az 57. folyószám alatt Hurkiewitz Pál, 23 éves, nőtlen, 7-ik dicsőség ezredbeli katona halálát, származása és lakhelye Szosznow, Galícia, a halál oka „*tüdővész*”. Az 59. folyószámon szerepel 1888. június 6-án, hogy 27 évesen „*öngyilkos*” lett Romanov Athanáz, 7-ik ulanus ezredbeli katona, nőtlen, a 4. eskadron trombitása, születése és lakhelye Pokropiwna, Gácsország. Június 16-án pedig, a 63. fo-

lyószámon szerepel Pylypyszyn Vazul, 21 éves, 7-ik uhlanus ezredbeli katona, nőtlen, az 5. escadronból, születése és lakhelye Czechy, Gallícia. 1889. szeptember 24-én, a 67. folyószámon írják a református halotti anyakönyvbe, hogy Almási János Spisák Juliánna férje, közhonvéd Petrahóról, 28 éves korában „*tüdőlob*” miatt halt meg a kórházban.

V. Rabok a vármegye tömlöcében

1877. január 31-én a református születési anyakönyv 7. sorszámu bejegyzése szerint Eszter nevű leánya született Galambos Andrásnak és Mikola Mária rabnőnek, aki karcagi lakos volt. (Egyik keresztszülője Kontra Mihály börtönőr lett.) 1885. február 11-én a 33. folyószám szerepel a görög katolikus születési anyakönyvben, hogy Béla nevű törvénytelen fia „*született a sa.újhelyi kir. fogházban*” a tolcsvai illetőségű Laczkó Mária szolgáloának. 1892. szeptember 15-én, 88. folyószámon szerepel, hogy Mária nevű törvénytelen leánya született Homoványi Dofcsák Mária ungvári lakosnak ugyanott.

A református halotti anyakönyv jegyzi be az 1817. augusztus 9-én a következő halálesetet: „*Ns Kósa Szabó Juliánna a Ns Vgye Tömlöztében senyvedett és megholt természetes halállal S. Pataki születésű*” volt. (Sátoraljaújhelyen a vármegyeháza épületének toldalakaként 1778-ban létesítettek börtönt. Nemes emberek viszonylag nagy számban fordulnak elő a vármegye tömlöcében meghaltak között, talán nehezebben viselték a korabeli elzárás körülményeit, gyakrabban történt haláleset a köreikben.) 1822. május 10-én „*Bártfai Péter Abaúj Vgyéből Fájából a Nemes Vgye Tömlöztében Szenvedett*” 38 éves rab haláláról tudósítanak. 1825. január 23-án írták be a következő halálesetet: „*Ns. Szikszai Pál, ama nagyhírű és kegyes emlékezetű Tek. T. Szikszay György Debreczeni volt Prédikátornak szerencsétlen fíja itt a Ns. Vármegye Tömlöczében.*” 1828. február 19-én, 14. folyószám alatt írják, hogy meghalt Lakatos Ádám Lasztomérből való rab a vármegye tömlöczében, 30 éves, halálos betegsége rovat kihúzva. 1829. március 23-án a 13. folyószám alatt található Szaboltsin Mihály Bisztráról való rab halála, egyebet róla nem tudnak. 1833. május 19-én 25. sorszám alatt olvashatjuk, hogy Szabó Judit Gesztelyi születésű elméjében megháborodott a megye tömlöcében, 43 évesen meghalt. 1837. február 12-én a 8. sorszám alatt írják, hogy Rostás Éva „*ev. Luth. Új magyar Szatmár Vármegyéből Máté Szalkáról a Megye tömlöczéből*” 55 évesen elhalálozott. Ugyanebben az évben szeptember 2-án az 50. sorszám alatt van bejegyezve „*Nemes Zákány Lőrincz Lútsi Lakos a Megye tömlöczében raboskodott*”, 56 éves férfi, november 22-én pedig, 61. sorszám alatt néhai nemes Bende István özvegye, Révész Mária, Mád városából való, a megye tömlöcében raboskodó 74 éves nő halála. Az 1839. március 2-i 3. sorszámu bejegyzés szerint nemes Vajda Szabó György Borsod vmegyéből Csát városából a megye tömlöcében halt meg, 45 éves volt. 1840. április 15-én 19. sorszám alatt Győri István Hajdúböszörményből való rab halálát jegyezte be az anyakönyv. 1847. nyárhó (július) 3-án 56. sorszám alatt áll, hogy nemes Szür Szabó Pál Tállyáról a megyei fogházban meghalt 48 évesen. 1853-ban december 16-án temették Miklosov Mihály 45 éves evangélikus férfit Kladzánból, aki „*ítélet következtében fölakasztatott mint testvérgyilkos*”. 1867. március 1-jén a 9. folyószámon Boczér József monoki béresgazda, megyei rab, véletlen halálát jegyzi be, aki 31 éves volt. 1874. június 30-án a görög katolikus halotti anyakönyv tudósít Mitrik Zvejkus, 30 éves „*örmezői születésű megyei rab*” „*bright kórban*” történt haláláról.

1877. február 10-én a 26. folyószám alatt írja a római katolikus anyakönyv, hogy meghalt „*Majdák András (másnép Gedula) fegyencz, csavargó tót*”, származása Békéscsaba, 27 évesen „vízkórban” a fegyházban, ahogy Korom István nőtlen fegyenc 1877. április 9-én szintén, „tüdővérhányásban”, származása Rácz-Szeged Csongrád megye, 26 éves volt. 1877. április 9-én írja a római katolikus halotti anyakönyv, hogy meghalt Korom István nőtlen fegyenc a fegyházban „tüdővérhányásban”, származása „*Rácz-Szeged, Csongrád Megye*”, 26 éves volt. 1881. július 14-én a református halotti anyakönyv 52. sorszáma alatt írják, hogy Károlyi István volt jegyző, fegyenc, születése Szentandrás, 57 éves korában, „tüdővészben” a fogházban meghalt. Az 1882. évi ortodox izraelita anyakönyvi másodpéldány december 29-én 105. folyószám alatt jegyzi be RothmannMosko fegyenc nőtlen, 24 éves férfit, akinek születési helye Sándorfalva, Máramaros vármegye, halálának helye a megyei fogház, a halál oka „*Serophulosens*”, ő „*M. Szigetről börtönre ítélt fegyencz*” volt. 1887. szeptember 12-én, a 71. folyószám alatt szerepel Kis Karolina 19 éves hajadon, aki vizsgálati fogoly a fogházban Nagykövesdről, halálának oka „*vtzkór*”. A görög katolikus halotti anyakönyvben 1891. március 1-jén a 15. sorszám alatt írják, hogy meghalt a sátoraljaújhelyi fogházban „*tüdőgümőkórban*”, Szuchán Mihályné rab, származása „*Rabó, máramaros megye*”, 29 éves volt. Az augusztus 30-án az 58. sorszámon bejegyzett 27 éves Szabados Julianna hajadon rabnő, akinek származása „*Szeklencze Máramaros*”, szintén „*gümőkórban*” halt meg.

VI. Koldulók, kéregetők, csavargók

A református halotti anyakönyv 1817. november 25-i bejegyzése szerint meghalt „*Ditső Jánosné Csákvári Susanna Patakról, kéregetni idejött szegény asszony*”. 1832. november 25-én az 53. sorszám alatt írják: „*Lőrincziné özvegy Asszony elébb Ispotályba lakott, de onnan rendetlen magatartása miatt kirekesztetett*”, 60 éves volt, „*öregség, elerőtlenedett állapot*” miatt halt meg. 1840. január 15-én temettek valakit a római katolikus halotti anyakönyv szerint: „*Ignác eszméretlen nevű, római katolikus, 30 éves forma gyűntment koldus, nem tudni származása helyét.*” A görög katolikus halotti anyakönyv bejegyzése: 1843. április 17-én János N. „*Bitang koldus Bukóczrúl való az ispotályból temettetett, 'nem tudódott' a betegsége vagy a halál oka*”, 50 éves volt. 1846. július 6-án jegyezték be a római katolikus halotti anyakönyvbe, hogy Petró Hriz Barvinekből való 63 éves koldus „*a temetőn halva találtatott*”. Október 10-én „*Egy ismeretlen nevű, éltes férfi, ki a R.kat. Templom előtti téren halva találtatott, nős és gyerekesnek lenni állítatik*”, koldus volt, betegsége „*nem tudódott*”. November 13-án temették el, a római katolikus halotti anyakönyv szerint a torokgyíkban elhalálozott Vittman Ignácot, akit 50 éves, „*jöttment kóborlónak*” jegyezték be, születési helye Bécs, Ausztria.

Az ortodox izraelita halotti anyakönyv 1876. január 9-én a 2. folyószámon szerepelteti Hammer koldus Izsák, házas férfit, aki 37 éves, született és lakik „Stiztof” nevű helységben, s „*gümőkór*” következtében következett be halála az izraelita kórházban. (A zsidók ispotálya már a XIX. század elején működött, kórházat 1847-ben alapították, az Izraelita Szent Egylet tartotta fenn.) 1875. október 28-án, a 99. folyószámon jegyzi be a görög katolikus halotti anyakönyv Fedor Mikulik nőtlen csavargó halálát, akinek származása Polyán, Lengyelország, 50 éves volt, „*genyvér*” okozta. 1878. március 3-án, a 47. folyószámon a római katolikus halotti anyakönyvbe írták be Mruk Mária csavargó, Valser János neje halálát, aki 36

éves volt Görlitz, Gácsország a származási helye, „*vízkórban*” halt meg. December 18-án pedig, 243. folyószámon, Bogasevics József nőtlen csavargó halálozott el a kórházban, amit „*lábfgúgyás*” okozott, származása Jászov, Lengyelország. 1879. január 11-én a 4. folyószámon az ortodox izraelita halotti anyakönyvben pedig Friedmann koldus Ferencz szerepel, aki 40 éves, születési és lakhelye Gácsország, a halálozás helye a Csillag utca, a halál oka „*genyvér*”, és megadják Gutmann koldus Cháim, házas, 73 éves férfi nevét, aki született és lakik Bátka nevű helységben, a halálozás a Bereczki úton (az Újhelyből Alsósбереcki irányába vezető közúton) történt „*agg-kór*” következtében. Ez év református halotti anyakönyvében a 21-én folyószám alatt olvashatjuk, hogy április 6-án a kórházban, „*tüdővészben*” meghalt Klein Edvard nőtlen, csavargó, 40 évesen, Késmárkról való volt.

VII. Járványok áldozatai

Úticéljuktól, foglalkozásuktól függetlenül a nagy országos kiterjedésű és helyi járványok természetesen az idegeneket sem kímélték. Esetenként behurcolói, terjesztői is lehettek ezeknek. 1872. november 30-án a református halotti anyakönyvben a 76. folyószám alatt található Szűcs János cseléd neve Hardicsáról, aki 47 éves, 27 éve házas, a halál oka *epemirigy* (a colera egyik megnevezése). December 3-án, a 83. folyószámon Pányoki Dániel 24 éves, a 86. folyószámon Török János 23 éves, a 40. zászlóaljnál honvédek neve áll, mindketten kistoronyai lakosok, a halál oka szintén *epemirigy*, ahogy december 9-én, az ugyanezen zászlóaljnál Magyar István 23 éves, Legenyén lakó honvédnél is. December 12-én, 104. folyószámon szerepel Király István vasúti vonatvezető, 29 éves, 3 éves házas, debreceni lakos halála, aminek oka „*epemirigy*” volt, ugyanezen a napon Turóci János köszörűs foglalkozású férfi, a 105. folyószám alatt szerepel, ágostai hitvallású, 50 éves, 33 éve házas, lakhelye Remete, Szepesség. Ebben a járványban vesztette életét városunkban december 15-én, a 107. folyószám alatt bejegyzett Kósa József Sárospatakon lakó megyei csendőr, 42 éves, 16 éve házas, december 31-én pedig a 119. folyószám alatt lévő Schimsctrermer Fülep ágostai hitvallású pénzügyőr, 48 éves, 16 éve házas, lakik Lengyelhonban.

Az 1872 és 1873. évben a római katolikus halotti anyakönyv szerint is „*hányszékelésben*” (hasmenés, a colera egyik tünete) sok-sok ismeretlen idegen egyén is meghalt, amelyeket ilyen módokon jegyeztek csak be: 1872. év „*December első napján nyolcz hányszékelésben elhalt ismeretlen napszámot beszentelt Bányász Ödön káplány.*” 1873. február 14-én a református halotti anyakönyvben 20. folyószám alatt szereplő Boros Gyula 33 éves ügyvéd, született és lakott Eperjesen, halálát „*kholera*” okozta. Május 26-án Roter Ernst, 44 éves, ágostai hitvallású vasúti ácsmunkás halt meg „*epemirigy*” miatt, „Pomoszmóz”, Poroszország a származási helye, a 26. sorszám alatt van bejegyezve, június 24-én a 72. sorszám alatt Majernyik János ágostai hitvallású vasúti munkás Gömör megyéből, 39 éves, szintén emiatt halt meg. Május 27-én, az 57. sorszámon írják, hogy Pozevicz Vilmos gyógyszerész neje, Kovács Emília, született és lakik Kázmárkon, 50 évesen „*epemirigy*” miatt halálozott el.

VIII. Egyéb esetek

Pontosabb adatok hiánya miatt nem tudtam besorolni őket, de jellemzik a közállapotokat. Az anyakönyveket átnézve megállapítható, hogy szinte heti gyakorisággal találtak hullákat a város különböző helyein. 1843. december 6-án temették a római katolikus halotti

anyakönyv szerint Gabányi Róza római katolikus, (nem bizonyos), mintegy 35 éves, elme-háborodott leányt, „*mint állttatik nemes, halva találtatott az utcán*”. Születési és lakhelyét nem ismerték. 1846. november 11-én, „*Azarból való körülbelül 50 éves szegény ember Markovics János csűriben halt meg*”. 1876. március 17-én, az 55. folyószámon szerepel egy ismeretlen férfi, származása és lakhelye nem tudják, a „*m. király szálloda istállójába találtatott*”, a halál oka tüdővész volt, beszentelték. (A Magyar Király Szálloda a város központjában, a Széchenyi téren állt.) 1878. október 30-án temették, s a 205. folyószámon szerepel a bejegyzés „*Ismeretlen férfi, mintegy 40 éves haldokolva a város házára vitetett és meghalt*”. 1880. március 15-én a 61. folyószám alatt jegyzi be az anyakönyv: „*Egy férfi hulla a Borsiba vezető országúton találtatott*”, 62. folyószámon pedig azt írják, hogy 14-én pedig „*A város felső részén egy női hulla találtatott*.” Beszentelve. Április 6-án a 78. folyószámon feljegyezték: „*A Köves-hegytől északnyugatra eső csalliban egy férfi hulla találtatott*.” Beszentelve. (A Köves-hegy dombszerű terület a Fekete-hegy déli lábánál, a város egyik jeles szőlőtermő területe.) December 26-án, a 273. folyószámon olvassuk: „*Egy női hulla 40 év körüli Éva úr istállójában találtatott*.”

Az anyakönyvekből sok minden kiderül, csak a legfontosabbakat említjük.

– Az idegenek nevei maguk is árulkodók, származásukra nézve mindenképpen. Származásukból, lakhelyükből (amit időnként egymást helyettesítő fogalmakként is használnak a felekezeti anyakönyvek) rálátásunk nyílik a migráció irányára, megtudhatjuk, mely vidékekkel állt és milyen kapcsolatban Zemplén vármegye és annak székhelye.

– Megtudhatjuk, például mennyi vándorló mesterlegény próbált szerencsét városunkban, mikor milyen foglalkozású idegenek munkájára volt szüksége a lélekszámban és minden tekintetben folyamatosan gyarapodó városnak.

– Láthatjuk, milyen hatalmas jelentőséggel bírt a vasút egy település életében.

– De jöttek idegenek gyógyulást remélve, vagy csak a város oltalmát keresve, ízelítőt kaphatunk abból, milyen volt abban az időben a gyógyítás, és a szociális gondoskodás.

– Aztán itt voltak az idegenek, akik nem önként jöttek!

Amikor a XIX. századi Sátoraljaújhelyre gondolunk, velük együtt képzeljük el! Korunk divatja a családkutatás, bizonyára vannak, akik hiába keresik ősük születési vagy halálozási helyét minden számukra szóba jöhető helyen, nem is sejtve, hogy ebben a hozzájuk közeli vagy éppen nagyon távoli városkában találnák meg, mert az éppen „átutazóban” történt.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

A II. Rákóczi Ferenc szabadkőműves páholy érme

A szabadkőművességben a 18. századi angol eredetéhez méltóan erős a hagyománytiszteltet. „Ősi és elfogadott” szertartásaik gyökerei a középkori építőcéhekre nyúlnak vissza. A szertartások alkalmával jelképes tárgyakat használnak, és kiegészítő ruhadarabokat viselnek: nyakszalagot, kötényt. Ezek tartozéka az érem. Az érmekeket általában nyakba vetett szalagra függesztve viselik a szabadkőművesek. A szalag színe, mintája meghatározott jellegű.

Jellegük szerint a szabadkőműves érmek különfélék lehetnek.

1) *Megkülönböztető érmek.* Ezeknek az a szerepük, hogy viselőjük hovatarozását jelöljék. Lehet, hogy (a) az egész nemzeti szabadkőművességben elfoglalt helyet mutatja az érem. Ezek az érmek a nemzeti nagypáholyra jellemzőek. Vagy pedig (b) azt jelzi, hogy viselője melyik páholy tagja; ezek a páholyérmek.

2) *Alkalmi érmek.* Valamilyen jeles eseményhez fűződik az érem kiadása. Vonatkozhat az érem, (a) az egész nemzeti szabadkőművességre, illetve (b) utalhat valamelyik páholy alkalmi eseményére.

3) *Kitüntető érmek.* Használati körüket tekintve többféle érme van ezek között. Lehet, hogy (a) az egész nemzeti szabadkőművességre vonatkozó jelleggel készült az érem, s (b) előfordul az is, hogy egyetlen páholyra utal csupán.

Az eddig említett érmek legtöbb esetben a korszakra is jellemzőek. Ugyanis még az azonos rendeltetésű érmek is legtöbbször változtak koronként. Nem egy esetben az érem teljesen más rajzot kap egy újabb időszakban. Ebben az esetben a kor meghatározása nem ütközik akadályba. Bonyolultabb az eset akkor, ha nem változott meg az érem rajza a különböző korszak ellenére. Ilyenkor néhány esetben az idő meghatározása csak évszázadokban lehetséges. Mindegyik éremfajta többféleképpen kapható. Nem bizonyos, hogy az éremben szereplő páholy rendes tagságát mutatja annak birtoklása. Természetesen legtöbb esetben az illető páholy rendes tagjai kapják az érmet, de előfordul, hogy tiszteletbeli tagságot jelölnek vele.

A szabadkőműves érmek meghatározott kiegészítői a *szalagok*. Rendszerint nyakba akasztva hordják az érmekeket, meghatározott színű szalagokon. A szalag színe és mintája jelzés értékű: a különféle szabadkőművesi tisztségek viselői ugyanazon jelvényt más-más színű szalagon hordják. Kazinczy Ferenc szabadkőműves szalagjai ma is láthatók a széphalmi emlékcarnokban.

Valamennyi nemzeti szabadkőművesség előbb-utóbb létrehozta a saját szabadkőművesi éremgyűjteményét, és ebben a nemzeti könyvtárak számára kötelezően beadásra kerülő könyvekhez hasonlóan minden nemzeti éremből legalább egy példányt leadnak. Által-

lában az egymással kapcsolatban álló éremgyűjtemények csere útján kiegészítik állományukat. Ezért ha egy mód adódik, nemcsak egyetlen példányt tartanak minden éremből, hanem csere céljából többet is. Ezeknek a nemzeti szabadkőműves éremgyűjteményeknek bevételi forrása lehet a több példányban meglévő érmekből történő eladás. Ugyanis a páholy (nemzeti páholy vagy nagypáholy) közös tulajdonában álló érmeken kívül hamarosan megjelentek a magánkézben lévő szabadkőműves éremgyűjtemények. Ezeknek tulajdonosai igyekeztek gyarapítani a gyűjteményüket, és ennek érdekében a több azonos példányból cseréltek, de legtöbbször vásároltak is a hiányzó érmekből.

Így kerülhetett a Nemzeti Múzeum Éremtárába a sátoraljaújhelyi II. Rákóczi Ferenc páholy érme.¹ A Magyar Országos Levéltár P 1082. Rákóczi páholy XXV. 38. tétel Sátoraljaújhely 1887. V. 1. – VI. 30. VI. 18. 64. lap. „Intézkedett az iránt, hogy Becske Bálint örökös Kazinczy Ferencz tv. [testvér] kőművesi jelképeit adná azt a páholynak.” Az Országos Levéltárban a páholy érméről csak rövid utalásokban található említés. P 1083 II. Rákóczi Ferenc páholy Sátoraljaújhely. XXXV. 164. lap. 1883. március 6-án: „és akkor az érmek és netán szükségesek ... nyugta mellett Kapi Imre kisegítő tv aláírt, 150 frtot a Nagy Oriens pénztárába lefizette” „Méltóztassék velem tudatni, egy darab érem mibe kerül?”

A páholy érme a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában 64/937-253. leltári számon található meg.² A rézből készült, karikával ellátott, 43 milliméter átmérőjű, 3 milliméter vastagságú érem két oldalán felirat és ábra is van. Az első oldal közepén Rákóczi képe látható. Körirat vonallal elválasztva, nagy betűkkel: SZABADSÁG – EGYENLŐSÉG – TESTVÉRSÉG (ez a páholy jelmondata). A hátlapon ugyancsak körvonallal elválasztva nyitott körző és két kard látható, a külső körben fent nagy betűkkel RÁKÓCZI (a páholy nevének rövidített változata). Baloldalt kezdődően: 1881. IX. 18. (a páholy alapításának időpontja.) Jobboldalt közepén: pontokkal közepén megjelölt négyzet (szabadkőműves egyezményes jelölés a páholyra).

¹ Vö.: Berényi Zsuzsanna Ágnes: A sátoraljaújhelyi „Rákóczi” szabadkőműves páholy története. = Széphalom 20., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2010. 381-388.

² A fényképeket a páholy érméről Fodor Dániel képzőművészeti főiskolai hallgató készítette a „Történelem jelvényekben elbeszélve” címmel elkészült könyvem fotóíhoz hasonlóan.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

A haza, a tudomány és a kultúra szolgálatában Adalékok az újhelyi kegyesrendi szerzetesek történetéhez

750 esztendővel ezelőtt Sátoraljaújhely város alapításakor 1261-ben, a pálos szerzetesek már jelen voltak a Barátszeren. A pálos rend kolostorának falai között 1646-tól grammatikai iskola, vagyis polgári növendékeket is fogadó középiskola működött. A pálosok újhelyi rendházát, templomát, iskoláját II. József 1786. február 7-én kelt rendelete alapján – a rend felszámolása után – a piarista rend vette át. A piaristák újhelyi gimnáziuma 1789 szeptemberében kezdte meg működését. A gimnázium 1789 és 1806 között ötosztályos; 1806 és 1850 között hatosztályos; 1850 és 1868 között négyosztályos; 1891 és 1948 között nyolcosztályos gimnáziumként működött. A gimnázium tanárai és tanulóifjúsága mintegy 160 éven át ápolta a piarista rend hazafiságra és humánusra nevelő szellemi örökségét. A piaristák kemény munkát, vidám lelket és atyai mértékkel szabott szigorúságot valló pedagógiai alapelveihez demokratikus szellemű iskolapolitika társult. A térség kulturálódásában, az emberi humánus alakításában, a múlt hagyományainak ápolásában és a jövő nemzedék számára utat mutató törekvések felismerésében mindig nagy szerep hárult a gimnázium nagy tudású tanáira, akik tudatosan vállalták küldetésüket.

A 21. században – több mint 60 évvel az egyházi iskolák államosítása után – a Piarista Gimnázium jogutódjában, a Kossuth Lajos Gimnáziumban egykoron érettségizett diákok a város alapításának jubileumi évében feladatának tekintik, hogy mozaikszerűen feltárja a piarista iskolamúltat, fenntartsa az Alma Mater emlékezetét, megőrizze annak értékeit, azaz rámutasson az egykori iskola kisugárzására: az iskolában oktató-nevelő kegyesrendi tanárok s az iskolából kirajzott, kiművelt emberfők társadalmat gazdagító tevékenységére.

Piarista tanárok – nemzetőrök az újhelyi gimnáziumban

A reformkor hosszú, szívós harca s előkészítő munkája vezette el a magyarságot 1848. március 15-ig. Ebbe a szellemi, lelki előkészítésbe a korszerűsített piarista iskolák is bekapcsolódtak. Tanrendszerük tengelyébe a nemzeti nyelvet, a hazai történelmet és a reál tárgyakat állították. A magyar „piaristaság”-nak a hazai társadalommal való szoros életközössége az 1848-as forradalom és szabadságharc idején hatásosan nyilvánult meg. A forradalom hírére kitörő lelkesedéssel fogadták a fővárosban és vidéken egyaránt: a nemzeti zászló kitűzésével, szónoklatokkal ünnepelték a szabadságot. E túláradozó örömben osztozott a magyar néppel a magyar piaristaság is. Zsinóros reverendában, atillában, Kossuthkalapban és sokan Kossuth-szakállal a piaristák is együtt ünnepelték a néppel, szónokol-

tak, lelkesítettek. 1848 áprilisában megkezdődött a nemzetőrség szerződése. A nemzetőrség felállításához több helyen hathatós segítséget adtak, példát mutattak a piarista iskolák tanárai és tanulói is.

H o r v á t h P i u s (1819–1901)¹ kegyesrendi tanár a rendből elsőként lépett be a nemzetőrségbe; a kitűnő hitszónok tábori lelkészként tevékenykedett. A szabadságharc ideje alatt „keresztel és karddal a kezében, erényes, szelíd magaviseletével, lelkesítő hazafiúi szónoklataival, a betegek és a haldoklók körül tanúsított fáradhatatlan egyházi szolgálataival az egész zászlóalj kiérdemelte szeretetét és tiszteletét”.² Horváth Piushoz hasonlóan még sok piarista tanár cserélte fel az iskola megszokott légkörét a katonaellettel. Az első között találjuk Deáky József újhelyi tanárt is. 1849 tavaszán az ideiglenes polgári közigazgatás elnöke a forradalomban és a szabadságharcban való részvételük miatt eltiltotta a nemzetőrként hazájukat védő piarista szerzeteseket a tanári pályáról. A szabadságharc bukása után a kegyesrendiek újhelyi gimnáziuma tanári testületébe fogadott több – a tanári pályáról eltanácsolt – szerzetest. Így került az újhelyi gimnáziumba Horváth Pius kegyesrendi tanár az 1850/51. tanévre, egykori nemzetőrtársaival (Cseh Ferenc, Gyalóka Ferenc, Koretz Lőrinc, Thüringer Ambrus) együtt.

Tudós tanárok pályaképe

1942-ben a magyar piaristák 300. jubileumi évében jelent meg Balanyi György szerkesztésében a magyar piaristák életrajzi lexikona *Magyar piaristák a XIX. és a XX. században* címmel. A 36 szerzetes tanár pályaképének kiválasztásánál az a szempont vezette a kötet szerkesztői kollektíváját, hogy „olyan rendtagok életét mutassák be, akik tanári, szerzetesi hivatásuk gyakorlása mellett „irodalmi, tudományos, vagy társadalmi alkotásokkal járultak hozzá a magyar szellemi és társadalmi élet gazdagításához”.³ A piarista tanárok „LEG”-jeinek sorában három újhelyi kegyesrendi tanár szerepel: Ivánfi Ede, Czirbusz Géza és Perényi József.

I v á n f i E d e (1821–1900) a magyar, a német, a földrajz és a történelem tanára két ciklusban is szerepel a kegyesrendiek újhelyi gimnáziumának tantestületében: az 1840/41. tanévben mint „gyakorló oktatónevelő”, az 1872/73. tanévben pedig a gimnázium igazgatója volt. Ivánfi Ede a gimnázium természetrajzi és történelmi múzeumának szervezője, alapítója: a sajtó útján kért támogatást Pius Titius minorista szerzetes 1863-ban az iskolának ajándékozott gyűjteménye 3945 kiállítási tárgyból álló gyűjteményének elhelyezésére. Az iskolamúzeumot 1873-ban nyitotta meg Ivánfi Ede igazgató. Ivánfi újhelyi vonatkozású helytörténeti munkája: Sátoraljaújhely-Újhely közművelődési és emberbaráti tekintetben (1879).

Szűts Ferenc, Ivánfi Ede életrajzírója a kegyesrendi tanár tudományos tevékenységét a következőképpen mutatja be: „Fáradtságosan megszerzett tudásának kincseit pazar kézzel szórta fogékony tanítványai elébe és a nagyközönség körében tartott vonzó előadásaival.

¹ Horváth Pius (1819-1901) az első magyarul megjelent földrajzi tankönyvsorozat szerzője: Magyarország és a hozzákapcsolt Szlavónia ismertetése (1847); Erdély fejedelemsége, Dalmát-Gács-európai Török- és Görögország leírása (1847-48).

² Varga Miklós (szerk.): Piaristák részvétele az 1848/49-es szabadságharcban. Veszprém, 1998. 13.

³ Balanyi György (szerk.): Magyar Piaristák a XIX. és XX. században. Bp., 1942. 8.

De még pazarabban forgatta a tollat: korának egyik legtermékenyebb piarista szakírója volt. Több mint húsz folyóiratban, köztük a legelőkelőbb szaklapokban (Századok, Győri Történeti és Régészeti Füzetek, Archeologiai Értesítő stb.) jelentek meg történeti és közművelődési tárgyú cikkei és értekezései. Két önállóan megjelent történeti műve a magyar birodalom címereiről s színeiről, egyetemi, illetve akadémiai díjat nyert. A paptanári kötelességeket, sőt időközben az 1872/73. iskolai évben a sátoraljaújhelyi gimnázium vezetését is, lélekkel ellátni és emellett ilyen termékeny irodalmi tevékenységet folytatni: erre csak az képes, aki hivatása aszkétájának érzi magát. Mint a jó vadász mindenféle cserkel, Ivánfi mindenütt vizsga szemmel régiségeket és emlékeket kutatót fel, de azután mindjárt megőrzésükre és elhelyezésükre gondolt, közízlésnevelő célzattal. Erősen lelkesített-izgatott helyi múzeumok létrehívására. Nem törődött a kicsinylő, megnemértő közönnyel. Már Veszprémben 1871-ben és Sátoraljaújhelyen 1874-ben majd 1882-ben Magyaróvárott buzgólkodása visszhangra talált, s a jóváhagyott alapszabályokkal 1885-ben meg is kezdte működését a Mosonymegyei Történelmi Régészeti Egylet, melynek szellemi atyja Ivánfi Ede volt, mégis megelégedett az alelnöki állással s az ásatási munkákban való részvételével, főként Mosonmegye monográfiájának megírásával járult hozzá a magyar történeti tudat élesztéséhez.”⁴

Czirbusz Géza (1853–1920) kegyesrendi tanár, geográfus, néprajzi író 1903 és 1906 között volt az újhelyi gimnázium tanára, 1910 és 1920 között a budapesti tudományegyetemen az egyetemes földleírás tanára és a földrajz tanszék vezetője. Fő kutatási területe az antropogeográfia. Czirbusz Géza geográfus Balbi olasz földrajztudós nagy világföldrajzi művének átdolgozója. Több műve jelent meg az etnográfia köréből is. (A délmagyarországi bolgárok etnográfiai magánrajzai, 1880.; A délmagyarországi németek, 1913).

Czirbusz szerepét a tudományos ismeretterjesztésben, irodalmi műveit, hírlapírói érdemeit és múzeumszervezői tevékenységét a következőképpen méltatja életrajzírója Karl János: „Szirbusz Gézát a milleniumi idők legképzettebb hírlapírójának tartjuk. Hírlapírói tevékenysége aránylag lassan bontakozott ki, s így nevét az olvasóközönség csak fokozatosan ismerte meg. Idő kellett hozzá. Más volt a sorsa a földrajzzal foglalkozók körében. Itt úgyszólván mindjárt az első szereplésével a „beérkezettek közé tartozott. Igaz, hogy ebben rátermettségén és szellemi felkészültségén kívül jelentős szerepet játszottak az akkori körülmények is. A magyar földrajz mint megszervezett tudomány akkor tette első lépéseit. ... Hírlapi cikkeinek száma több száz. Fővárosi és vidéki lapoknak volt négy évtizeden át munkatársa. Az utóbbiak közül a dunántúli, főleg veszprémi és a délmagyarországi, elsősorban a temesvári magyar és német sajtó közölték írásait. Ez utóbbiakban jelentek meg a szépirodalom körébe sorozható tárcái, amelyek tartalmukkal és hangukkal már nem egyszer a komikum határán mozognak. Pl. Tücsök a gőzfürdőben, víg tárca, Five a clook, családi kép a svihákok életéből, Gőzfürdő Kurtegebén, Cirok Muki jelölése, korteskomicum stb. Határozott tehetség volt a fonáságok meglátásához s azoknak torzító tükörszerű kivetítéséhez. Említettük fentebb, hogy szerette a muzsikát. Szenvedélyes színházlátogató is volt, s így az eddigiek után nem lepődhetünk meg, ha ismerősei egy szép napon

⁴ Balanyi (szerk.) i. m. 188.

nevét a színpadi szerzők között olvasták. Bűvös Erdőben című opera librettóját Genzinger nyomán írta, zenéjét pedig a temesvári 29. ezred katonai karmestere, Heller szerlette. Kétszer került színre a Délvidék szellem és gazdasági metropolisában. Szépirodalmi vonatkozású írásain kívül a vidéki lapokat túlnyomólag neveléstudományi és társadalmi dolgozataival kereste fel. Mindkettővel érdeklődést és mozgalmat akart kelteni a szerinte álmos és közömbös kortársaiban. Nem riadt vissza attól sem, hogy írói álnéven önmagával szálljon vitába. Nem nyugodott, míg ébresztő, ösztökélő sorainak nem látta a hatását. Veszprémben ő szerezte az első hívóket a Veszprémmegyei Múzeumnak, ugyancsak ő hangoztatta először a Dunántúli Kultúregyesület szükségességét. Az előbbi testet is öltött, és ma az ország egyik legértékesebb gyűjteménye. Nagykárolyban egy lápi múzeum felállításán fáradozik. Felveti az eszmét: a környék tollforgatói tömörüljenek a Kölcsey-társaságba.”⁵ Czirbusz Géza tanári pályafutásának 30. évfordulóját a sátoraljaújhelyi szolgálata alatt ünneplik. Ez alkalommal jelenik meg a gimnázium 1905. évi értesítőjében a tudós piarista tanár önéletrajza *Czirbusz Géza 30 éves tanársága* címmel.

Perényi József (1871–1938) magyar-német szakos kegyesrendi tanár két ciklusban tanított a kegyesrendiek újhelyi gimnáziumában. Az 1896/97-es tanévben Újhelyben kezdte tanári pályafutását, 1895-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett, s 1903 és 1907 között ismét Újhelyben szolgált. Újhelyben alapító főszerkesztője volt a „Közművelődés” című hetenként megjelenő szépirodalmi, tanügyi, társadalmi lapnak. „Írói arcképet” készített Boruth Elemér újhelyi kötődésű költő és hírlapíró munkásságáról is. Perényi Józsefet, az irodalomtörténészt a kortárs világi költők, így Ady Endre műveinek elemzése is foglalkoztatta (A szintézis Ady költészetében). Hungarológiai vonatkozású munkája az 1916-ban kiadott tanulmány az Aranka György erdélyi magyar nyelvűművelő társasága, melyben a társaság fennmaradt nyelvtudományi kéziratait ismerteti.

Agárdi László, Perényi József életrajzírója a tudós tanár, író és irodalomtörténész munkásságát így foglalja össze: „Perényi József érdeklődése az irodalom termékei és írói alkotások létesítése iránt korán jelentkezett. Bátor kézzel nyúlt régebbi és újabb, értékes és kevésbé jelentékeny, tudományos és szépirodalmi művek után. Kiadásunkkal egyrészt megmentette őket az elkallódástól, másrészt a maga korának irodalmi alkotások iránt érdeklődő embereit többé-kevésbé ritkaságszámba menő munkákkal vagy emlékekkel örvendeztette meg. Nem annyira tudatos eljárás irányította ebben a tevékenységében, mint inkább a tartózkodási helyén folytatott régi írások után való kutatásai vagy a törekvés, hogy a másoktól felajánlott és megújítást érdemlő műveket megmentse. Sokféle tárgykörbe tartoznak ezek a kiadványok. Többször inkább a fiatalos lelkesedés vezette őt e tevékenységében, mint a mű értéke. Éppen ezért változatos tartalmuk mellett olykor csekély jelentőségűek a tőle kiadott művek. Így előszóval látta el Höllrigl Ferenc Tompa Mihály: Szécsi Máriájának német fordítását; életrajzi bevezetéssel adta ki Hám Sándor rendtársa költeményeit. Mind a két kiadás ifjú buzgóságát mutatja. Sátoraljaújhelyt jutott Szemere Miklós költői irodalmi hagyatékához. Ennek alapján nemcsak életrajzát írta meg, hanem nagy műgonddal végigtanulmányozta a főleg irodalmi vonatkozású levelezést, és két kiadványban tette közzé a költőnek Tompa Mihállyal folytatott levélváltását és azokat a leve-

⁵ Balanyi (szerk.) i. m. 292.

leket, amelyeket hat író, költő vagy politikus kortársa idézett hozzá. Bárhol folytatta tevékenységét, az irodalommal foglalkozó szerzeteseknek mindenütt hallania kellett a XVIII. század végén és a XIX. század első felében élő és irodalmi működést magyar nyelven folytató elődeiről. A sokkal nagyobb számban latinul író tudományos és költőalkotókról sohasem vett tudomást. Rendtársai közül főleg azok keltették fel figyelmét, akik költeményeket írtak s még inkább azok, akik a magyar nyelvű színműirodalmat megindították. Nagy szerzeteselődjé, Dugonics András, különösen érdekelte s mellette az iskoladramák egyik-másik művelője, majd szónokias drámák szerzője foglalkoztatta írói becsvágát. Tudta, hogy ezek a rendtársai mint költők nem jelentékenyek; mint színműírók vagy kiadók sikereket értek el, és éppen ezért tette tanulmány tárgyává műveiket. Nagy irodalmi készséggel vette sorra Katona Dénest, az époszírót; Endrődy Jánost, a költőt, bölcselőt, iskolai dráma szerzőjét; Dugonics Andrást, mint színművek alkotóját; s végül Horváth Cyrillt, több színdarab íróját.⁶

Perényi József mint a német nyelv tanára jelentős nyelvpedagógus is. Újhelyi tanársága idején, 1903-ban adták ki német nyelvkönyvét, a Német nyelvtan és olvasókönyv a gimnáziumok és reáliskolák számára címmel. Perényi József érdeklődött a zeneművészet iránt is: több zenei szerzeménye van.

Neves tanárszemélyiségek a piaristák újhelyi főgimnáziumában

A kegyesrendiek újhelyi gimnáziuma 1891 és 1948 között élte fénykorát. „A 19. század második felében a piarista rend közel negyedszáz középiskolája révén a maga sajátos stílusában és módszerével, tőle telhetőleg kivette hatórészét a nemzet lelki csinosodásából... A kegyesrendiek voltak előfutárjai a magyar szociális érzékű és cselekvő katolicizmusnak: piarista szerzetesek voltak megalapítói és fellendítői a katolikus legényegyletnek és egyéb katolikus köröknek.”⁷ A kegyesrendiek nyolcosztályossá előléptetett újhelyi gimnáziumában a századforduló időszakában a bölcsészettudományok művelése terén Perényi József munkássága mellett kiemelkedik a Cserép testvérpár, Cserép József és Sándor, Hadady Géza, Hám Sándor és Kovács E. János tevékenysége.

Cserép József (1858–1948) bölcsészdoktor 1883-ban Újhelyben jelentette meg a Salustius történetírásáról szóló értekezését (1883), továbbá a Vergil alvilága (1887), Római régiségek (Bp. 1888) és Ciceró egy vitás helyéről (Újhely, 1891) című műveit. Cserép Sándor (1849–1905) 1877 és 1878 között tanított az újhelyi gimnáziumban mint magyar-latin szakos tanár, aki 1878-tól Szegeden a Dugonics Társaság tudományos osztályát vezette.⁸ Hám Sándor (1863–1904) író, magyar-történelem szakos tanár 1900 és 1904 között tanított a rend újhelyi gimnáziumában. Művei: Sajnovics János élete (Esztergom, 1889), Katona József emlékezete (Kecskemét, 1893), Az ókori Athén (Sátoraljaújhely, 1903).⁹ Kovács E. János (1841–1901) tanár, író, 1873 és 1882 között a gimnázium igazgatója volt. Művei: Barátszeri Krónika; A testgya-

⁶ Balanyi (szerk.) i. m. 410–411.

⁷ Balanyi (szerk.) i. m. 187.

⁸ Kovács Dániel (szerk.): Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 73.

⁹ Uo. 146.

korlat, mint nevelési eszköz (Sátoraljaújhely, 1876); Netti a magyar zsidónő (Sátoraljaújhely, 1880); Az ősök emléke (Sátoraljaújhely, 1880).¹⁰

A piarista iskolák népszerűségét növelte „a haladó kor igényeihez való tudatos alkalmazkodása és gyakorlatiasságra való törekvése. A piaristák oktatási rendszerét józan eklekticizmus jellemezte: a humanisztikus tárgyak mellett egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak a közhasznú ismeretek felé, tanították rendes tárgyként a földrajzot és a természettant, továbbá a könyvvitelt és a számvitelt is.”¹¹ Az 1881-től nyolcosztályos piarista gimnázium az évek során reálgimnáziummá fejlődött. A reáltudományok terén Czirbusz Géza földrajztudós mellett figyelemre méltó Cserhalmi József (1846–1899) tudományos pályafutása. Cserhalmi 1878 és 1880 között volt az újhelyi piarista gimnázium tanára. Itt írta és adta ki az Európa és Ázsia összehasonlító vízrajza című munkáját (1880).¹² A természetrajz és a vegytan neves tanára volt Ormándy Miklós (1846–1911), aki 1888 és 1898 között a kegyesrendiek újhelyi gimnáziumának igazgatója. Botanikai és ásványtani tanulmányai ismertek, természetrajzi tankönyveket és kézikönyveket is írt (természetrajz, növénytan, állattan, ásványtan). Sátoraljaújhelyben írott művei: A dohány (1895) és A szőlő (1892).¹³

A gimnázium „második fénykorát” a két világháború közötti időszakban élte. A human tudományok művelői közül kiemelkedik Neuhauser Frigyes (1890–1953) kegyesrendi tanár a Gimnázium államosítás előtti, utolsó igazgatója. Neuhauser kutatási területe a Zirc környéki németiség nyelvjárásának tanulmányozása volt.¹⁴ A korszak, az 1930-as évek jeles tanárszemélyisége volt a bölcsész- és természettudományokat egyaránt magas fokon művelő Kontrašty Dezső (1877–1937) történelem-földrajz szakos piarista tanár. Újhelyben két ciklusban szolgált: 1914–15 között majd 1921-től haláláig. Érettségi segédkönyve a Történelmi és földrajzi összefoglalások 1922 és 1931 között több kiadást megélt.¹⁵ 1935-ben került a kegyesrendiek újhelyi rendházába és gimnáziumába Vörös Czirill (1868–1948) matematikus. Tudományos munkálkodását a matematika és a fizika terén fejtette ki. Művei: Egyszerű szerkezetű repülőrendszer (Kolozsvár, 1893), Kísérleti természettan a középiskolák VII-VIII. osztálya számára (Tankönyv, Bp., 1901), Matematikai és fizikai földrajz elemei a gimnázium III. osztálya számára (Tankönyv, Bp., 1902), Analitikus és Bolyai-féle geometria (Bp., 1909), Maximális térfogatú hexaéderek a Bolyai-féle geometriában (Bp., 1930).¹⁶ 1947-ig Újhelyben, a rend gimnáziumában tanított az újhelyi kegyesrendiek neveltje, Lukács József (1878–1964) piarista szerzetes tanár, író és jogtudós, aki 1949-ben Zemplén Vármegye főlevéltárosa lett. Fő műve: A pápaválasztás jogtörténete és tételes joga (Nagykanizsa, 1914).¹⁷

¹⁰ Uo. 225.

¹¹ Balanyi (szerk.) i. m. 311.

¹² Kovács (szerk.) i. m. 74.

¹³ Uo. 289.

¹⁴ Uo. 284–285.

¹⁵ Uo. 216.

¹⁶ Uo. 472–473.

¹⁷ Uo. 249.

A kísérletező polihisztor szerzetes tanárok közül – akik bölcsészettudományi képzettséggel természettudományi megfigyeléseket és ismeretterjesztő munkát is végeztek – a 19. századból Katona Mihály Dénes, a 20. századból pedig Horváth Ambrus) közhasznú tevékenységét kell megemlíteni.

Katona Mihály Dénes (1872–1874) 1843-tól, nyugalomba vonulása után az újhelyi rendházhoz tartozó növénykertben akklimatizáló növényneveléssel foglalkozott. Több mint száz tudományos cikket, tanulmányt írt különféle folyóiratokba. A növénynevelés mellett Katona a szépirodalommal és a matematikával is foglalkozott. Újhelyben megjelent művei: Az indigó netovábbja (1864), A kávéfának tökéletes megismerése (1868); Magyar király Ázsiában (hősköltemény, 1874). A gimnázium 1893. évi értesítőjében jelent meg Perényi József közlése Katona Dénes élete és munkássága címmel.¹⁸ Horváth Ambrus (1910–1993) doktorátussal is rendelkező latin-történelem szakos szerzetes tanár – 1946 és 1948 között a gimnázium vagyongondnoka és igazgatóhelyettese – nevéhez fűződik a piarista szőlő- és borkultúra felvirágoztatása: Horváth az 1947. évjáratú boraival országos díjat nyert.¹⁹

Piarista tanárok Újhely közéletében

A kegyesrendiek újhelyi gimnáziumának tanárai az ifjúság magas színvonalú oktatása-nevelése mellett szolgálatnak tekintették a közszereplést, a népnevelést, a tudományos ismeretterjesztést és a honismereti tevékenységet. Ivánfi Ede, Czirbusz Géza és Perényi József helytörténeti vonatkozású írásain kívül – a kronológia rendezőelvét követve – Tamásy József, Tuczy János, Hudra János, Hadady Géza, Hám Sándor és Kovács E. János tevékenysége figyelemre méltó a századforduló éveiben.

Tamásy József (1780–1858) 1823 és 1835 között az intézmény igazgatója volt. 1827-ben megírta az újhelyi rendház és iskola történetét (A sátoraljújhelyi piarista iskola állapotáról).²⁰ Mintegy hetven évvel később, 1894-ben Tuczy János (1859–?) latin-történelem szakos tanár írta meg az iskola történetét A Sátoraljújhelyi római katolikus főgimnázium története címmel.²¹ Hudra János (1846–1898) helytörténész 1889 és 1891 között az újhelyi gimnázium tanára megírta a zempléni piaristák történetét (Piaristák Zemplén vármegyében 1707-1890).²² Az 1895 és 1905 közötti időszakban hetenként megjelenő független liberális újság a Zempléni Hírlap szerkesztőbizottságában találjuk Hadady Géza (1869–1911) magyar-német szakos tanárt és Hám Sándor (1863-1904) tanár író.²³

Kovács János tanár-író, igazgató több éven át a Zemplén folyóirat és az Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez helytörténeti folyóirat külső munkatársa. Kovács az újhelyi kötődésű neves emberek (pl. Kossuth Lajos, mint tanuló c. műve), írók, költők irodalmi hagyatékának (Katona Dénes, Szirmay Antal, Molnár Borbála) lelkes ápolója.

¹⁸ Uo. 191.

¹⁹ Uo. 161.

²⁰ Uo. 397.

²¹ Uo. 420.

²² Uo. 164.

²³ Uo. 144.

A két világháború közötti időszakban pezsgő civil élet jellemezte a trianoni békeelv döntései értelmében határvárossá minősített Újhelyt, a csonka Zemplén vármegye székhelyét. Megalakult a Piarista Diákszövetség (1934), a Szepesi Szövetség, valamint a hazafias nevelést segítő létrejöttek a középiskolai cserkészcsapatok. A civil szervezetek és az ifjúsági szervezetek kezdeményezői, vezetői, aktív módszertani irányítói között elsőként találhatjuk a kegyesrendi paptanárokat.

A két világháború közötti időszakban a filozófiai doktorátussal is rendelkező Csaba Jenő (1894–?) kegyesrendi tanár két ciklusban is tanított a gimnáziumban. Állandó munkatársa volt a Zemplén hírlapnak, s egy ideig szerkesztette a Cserkész c. folyóiratot is. Helytörténeti és egyháztörténeti jelentőségű műve a Piaristák Zemplénben (1940).²⁴ A Szepesi Szövetség alapító elnöke Szepesi Bódog (1883–1940) latin-német szakos piarista tanár volt. Szepesi a Szár-hegyen felállított Magyar Kálvária – a trianoni békeelv során elcsatolt megyéknek, városoknak emléket állító emlékműrendszer – építésének megszervezője: tanártársainak segítségével megalkotta a kálvária emlékműrendszer koncepcióját. Az emlékművek tervét Harasztos Gyula világi művésztanár készítette. Szepesi Bódog a Magyar Kálvária építésére sikeres országos gyűjtést szervezett.²⁵ Az 1930-as évektől Zemplén vármegye és Újhely tudományos és művészeti közéletének fontos szereplője volt Lukács József (1878–1964), a Kazinczy Kör elnöke, a Zemplén tárcáirója és Zemplén Vármegye Hivatalos Lapjának főszerkesztője is volt.²⁶

A város tudományos közéletében szerepet vállaló kegyesrendi paptanárok sorában meg kell említeni a rendből kilépett szerzetesek tevékenységét is. Dongó Gyárfás Géza (1853–1928) 1878-ban lépett ki a rendből, majd Zemplén vármegye szolgálatába szegődött. 1891-től szerkesztette a Zemplén c. lapot. 1896-ban útjára indította az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez c. helytörténeti folyóiratot. Több mint 300 cikk, tanulmány szerzője. 1907-ben megírta Újhely történetét is.²⁷ Kapás Aurél (1862–1899) magyar-német szakos középiskolai tanár 1892-ben lépett ki a piarista rendből. 1894-től vármegyei aljegyző, 1895-től Újhely első anyakönyvvezetője. Szerkesztője volt a Zemplénnek és a megyei gazdasági egyesület hivatalos lapjának, a Gazdasági Értesítőnek.²⁸ Visegrádi János (1880–1956) történelem-földrajz szakos, bölcsészdoktori fokozattal rendelkező szerzetes 1911-ben lépett ki a rendből, majd a Felsőkereskedelmi Iskola tanára, igazgatója lett. Külön érdeme, hogy régészeti ásatásokat is végzett diákjaival. Fontos szerepet játszott a Zempléni Múzeum megszervezésében, melynek első vezetője lett. Számos tanulmány fűződik nevéhez.²⁹

1789 és 1948 között mintegy 600 szerzetes tanár szolgált a kegyesrendiek újhelyi gimnáziumában. A Magyar Piaristák lexikonában közel 300 újhelyi vonatkozású szerzetes tanár nevét regisztráltam. Az ország különböző részeiről származó szerzetes tanárok többsége rövid ideig, 1-2 tanéven át oktatott a tanintézményekben, így az újhelyi gimnázium-

²⁴ Uo. 69.

²⁵ Uo. 377., ill. 254-255.

²⁶ Uo. 249.

²⁷ Uo. 87.

²⁸ Uo. 187.

²⁹ Uo. 468.

ban is. A lexikonok – elsősorban a Sátoraljaújhely lexikona – segítségével igyekeztem kiválasztani azokat az invenciózus szerzetes tanár egyéniségeket, akik áldásos oktató-nevelő tevékenységük mellett igyekeztek helyi identitástudattal Újhelyt is megszeretni. Küldetésüknek érezték a város értékeinek feltárását, kulturális életének alakítását, a népnevelést, továbbá értékes honismereti és iskolatörténeti műveikkel gazdagították az Újhelyről szóló irodalmat.³⁰

A kegyesrendi tanárokról az egyházi iskolák államosítása után keveset olvashattunk. Emléküket ma már csak a 70-80 éves korosztály őrzi. E piarista szellemiség reprezentánsa volt (1953 és 1986 között) D e n s z G é z a (1980–1986) kanonok, piarista confrater, 1943-44-ben Kassán a kispapok prefektusa. Densz atya a rendház 1948. évi államosítása után a kolostor kerengőszárnának leválasztott részében, a sekrestyében lakva a tettek erejével küzdött az újhelyi piaristák műemlék-templomának megmentéséért, felújításáért.

A piaristák nemzetnevelő értékét az oktatásügy minden politikai korszakban igyekezett elismerni. A piaristák a szabadság, egyenlőség, testvériség szellemében nevelték tanítványaikat származásra és vallásra való tekintet nélkül. Bizonyára az a nevelési szellem is közrejátszott abban, hogy az iskola oly sok hazafit, politikust, országvezetőt nevelt – köztük Kossuth Lajost, Andrássy Gyulát és Trefort Ágostont. Kossuth 1848 októberében Mosonmagyaróvárott a nemzetörökhöz intézett szónoklatában a Burián Boldizsár házfőnök üdvözlő szavaira mondott válaszában kijelentette: „Én ezen szerzetnek mindenkor tisztelője voltam, s iránta különös hálával lekötelezve érzem magamat. Azért is őszinte hálával veszem tiszteletüket. Talán nem is tudják az urak, hogy én is növendékük voltam, s hogy tudományomat és hazafiúi érzésemet Önök, he nem is egész kiterjedéssel, de legalább első magvait s talpkövet vetették s csepegtették belém. Ezért is e hasznos szerzet iránt hálás érzéssel lenni meg nem szűnök.”³¹

³⁰ TOVÁBBI IRODALOM: *Daragó Ferenc* (szerk.): Jubileumi Évkönyv (1789-1989). Sátoraljaújhely, 1989. - *Hőgye István*: Neves újhelyiek. Sátoraljaújhely, 1986. - *Hőgye István*: Zempléni históriák. Miskolc, 2002. - *Kollega Tarsoly István* (szerk.): Révay Új Lexikona. Bp., 1999. - *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I-II. Bp., 1927. - *Léh István – Koltai András*: A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666-1997. Bp., 1998. - *Varga Béla* (szerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1998.

³¹ Idézi Varga M. i. m. 13.

FORGÁCS BOGLÁRKA TÍMEA

Székely Elek polgármester királysértési pere

Székely Elek életéről vajmi kevés maradt fenn az utókor számára, az is unokájának özvegye, dr. Székely Györgyné született Eördögh Zsuzsanna elbeszéléséből. Őt leginkább a családjáról kérdeztem, míg a királysértési perről a *Zemplén* hírlap számaiból szereztem tudomást. Így ebben a fejezetben erre a két témára fektetem a hangsúlyt.¹

Székely Elek nemesi, református családban született Beregszászon, 1854-ben. Pontos születési dátuma nem ismert. Nemesi előneve a *nagykászonyi és nagymuzsa(ly)i*. Szülei Székely László és Horváth Klára, testvére pedig Benedek volt. Iskolai éveiről nem tudunk semmit, csupán polgári foglalkozásáról: ügyvéd lett belőle. 1884. szeptember 6-án feleségül vette a sátoraljaújhelyi születésű, szintén református, nála hét évvel fiatalabb Szentgyörgyi Máriát, aki 1861. december 28-án látta meg a napvilágot, Szentgyörgyi József és Kollner Sarolta gyermekeként. Egy fiuk és egy lányuk született; László 1885. június 19-én, Mária 1888-ban. Mária – szülei legnagyobb fájdalmára – 31 éves korában, 1919. július 24-én meghalt. László fiuk főszolgabíró volt Gálszácsen. 1917. április 10-én feleségül vette Gödör Erzsébetet, kinek családja királyellenes volt.

„Miért vannak kitéve a zászlók?” – kérdezte Székely Elek, mire Nasztanovics Mihály ezt felelte: „A koronázási jubileum alkalmából tűzette ki a kapitány úr; nagyságos polgármester úr.” „Be kell vonni a lobogókat!” – mondotta erre Székely Elek.² E megnyilatkozások a legismertebbek az úgynevezett királysértési perben. A *Zemplén* hírlap 1908. március 24-i számában olvasható: „*Élénk emlékezetében van még a városunk közönségének Székely Elek sátoraljaújhelyi felfüggesztett polgármesternek amaz eljárása, mely annak idején, 1907. év június hó 8-án mindenütt kínos feltűnést keltett. Székely Elek akkori polgármester (...) a király koronázásának 40 éves jubileuma napján tudvalevőleg a városháza, s rendőrség épületére kitűzött lobogókat bevonatta, s mikor e tette egyik nyilvános helyiségben időző társaság tagjai körében szóbeszéd tárgya lett: a jelenlévő Székely Elek polgármester tiszteletlen szavakkal sértette meg – mint a tanúvallomások során megállapítva lett – a király személyét.*”

A királyi ügyészség március 20-án délelőtt 10 órakor köteleességszerűleg vádat emelt a polgármester ellen, mert királysértés vétségét látta indokoltnak. A főtárgyalást március 23-

¹ Részlet a Sátoraljaújhely várossá nyilvánításának 750. évfordulója alkalmából kiírt ifjúsági pályázat „Neves újhelyiek életútja és munkássága” című témakörében I. díjjal jutalmazott pályamunkából.

² *Zemplén* hírlap; 1908. márc. 24-i szám.

Székely Elek 1899 és 1909 közötti polgármestersége idején több közintézménynek emeltek új épületet Sátoraljaújhelyen, közülük az egyik az egykori pénzügyi palota

án délelőtt 11 órakor tartották meg Kassán a királyi törvényszék épületében. Nagy érdeklődés kísérte a pert, s a tárgyaláson Sátoraljaújhelyből 16 tanú és több érdeklődő jelent meg, a hírlapírók között ott voltak városunk sajtóorgánumainak kiküldöttei is.

„Székely Elek kijelenti, hogy bűnösnek nem érzi magát, s ő nem tudott arról, hogy jubileumi ünnep volt akkor. Mikor 8 órakor reggel kijött a lakásából, szokatlannak találta, hogy a rendőrségi épületen zászló leng. Megkérdezte Nasztanovics rendőrőrmestertől, hogy ki tűzette ki a zászlót. Nasztanovics azt felelte, hogy a rendőrkapitány. Ő ezt a jogkörebe való illetéktelen beavatkozásnak tartotta, s meghagyta, hogy a zászlót vonják be. Közben híre jött, hogy a kormány lemondott, s ezért nem intézkedett később, mikor megtudta, hogy jubileumi ünnep van, zászló kitűzéséről. Ennyit mond a zászló bevonás ügyével kapcsolatban. A színházkerterben történt kifejezésekre vonatkozólag felvilágosításul adta elő, hogy Schmidt rendőrkapitány erősen rátámadt, ami módfelett felizgatta. Hogy minő kifejezésekkel élt, arra már nem emlékszik, de a királyt sérteni nem akarta, s ez nem is lehetett szándékában.” Ezt tudjuk meg a fent említett számban.

A sértő kifejezések a következők voltak a tanúk szerint: „Én császárt nem ünnepelek, ha a képviselőtestület parancsolja, akkor azonban ünnepelem s jubilálni fogom a főispánt is.” „Szégyellje magát az a városi tisztviselő, ki ma templomban volt”. „Én se a császárt, se a Habsburgokat nem ismerem, azok nem adtak nekünk, csak elvettek tőlünk”. „Ha tudtam volna, hogy a városi tisztviselők templomba mennek, azt betiltottam volna”. Továbbá a koronatanú, Nasztanovics Mihály rendőrőrmester vallomásában megismételte az akkor elhangzott szavakat, melyeket a kezdő soraimban már említettem. Ez a két vallomás megcáfolta Székely Elek vallomásait, így ettől kezdve már a legnagyobb közönnyel hallgatta végig a tárgyalást.

Füsth Antal királyi ügyész vádbeszédében kitért arra, hogy ilyen szavak és tettek inkább a műveletlen emberek körében, a kocsmagőztlő itatott helyeken vannak elterjedve, s nem művelt, jogász, polgármester embereknel. Véleménye szerint ez a körülmény nemcsak feltűnést kelt, hanem súlyosbító körülményt is von maga után. Ezután a védőbeszéd hang-

Az újhelyi igazságügyi palota 1905-ben épült fel

zott el dr. Fried Lajos tolmácsolásában. *„Az egybehangzó tanúvallomások phalanxán nagy réseket ütött a beszéd bámulatos logikai rendje s súlyos érvei, de a phalanxot teljesen összetörni a legragyogóbb védelem is gyengének bizonyult.”* Így hangzott az újságíró szabatos véleménye a beszédről.

A beszéd elhangzása után a bíróság visszavonult ítélethozatalra, majd kis idő után kihirdette az ítéletet: a királyi törvényszék vétkesnek találván Székely Eleket a királysértés vétségében egy hónapi fogházra s hivatalvesztésre ítélte, s az összes költségekben elmarasztalta.

Az április 18-i számban megjelent a hír, hogy Székely Elek beadta a városhoz nyugdíjaztatás iránti kérelmét. E kérvényben írja, hogy ő kilenc éven át minden személyes érdek nélkül, hűen szolgálta a várost, most azonban egy politikai pere teljesen beteggé tette, s így kénytelen kérni, hogy az ellenállási év kétszeres beszámításával folyó 1908. évi április hó 1-től nyugdíjaztassék. Nyugdíját a nyugdíjat nem élvező városi tisztviselők részére alapítványként kívánta kezelteni, s hajlandó volt az erről szóló okiratot bármikor átszolgáltatni. Némethy Bertalan előadta, hogy törvény szerint csak állásban levő tisztviselő nyugdíjazható, és javasolta, hogy terjesszessék a kérvényt a jogügyi és pénzügyi bizottsághoz véleményezés céljából. Tiltakozott az ellen, hogy a kérvényt mint lemondólevelet az előadói javaslat szerint a főispánhoz terjesszék, mert a kérvényben csak nyugdíjaztatásról van szó. A képviselőtestület Miklóssy Istvánnak azt az indítványát emelte határozattá, hogy a kérvény érdemleges tárgyalásába mindaddig nem bocsátkozik, míg a Székely Elek ellen folyamatban lévő fegyelmi vizsgálatot és pert jogerős határozattal illetve ítélettel be nem fejezik.

A polgármester júniusban fellebbezett a határozat ellen, ám *„védelme nagyon kuszált s valótlan állításokon épül fel”*, így azt nem fogadták el, ám pótvizsgálat indult. A vármegyei fegyelmi választmány június hó 23-án ült egybe, hogy Székely Elek polgármester fegyelmi ügyében határozzon. Ezen az ülésen a tiszti ügyész véleményét olvasták fel. Tekintettel azonban arra, hogy éjfél utáni fél egy óráig tartott az ülés, ez az indítvány csak részben volt felolvasható, illetve tárgyalható. A bizottság június hó 28-án gyűlt ismét egybe a fegyelmi ügy folytatolagos tárgyalására. A vizsgálat eszközzésével Thuránszky László vármegyei fő-

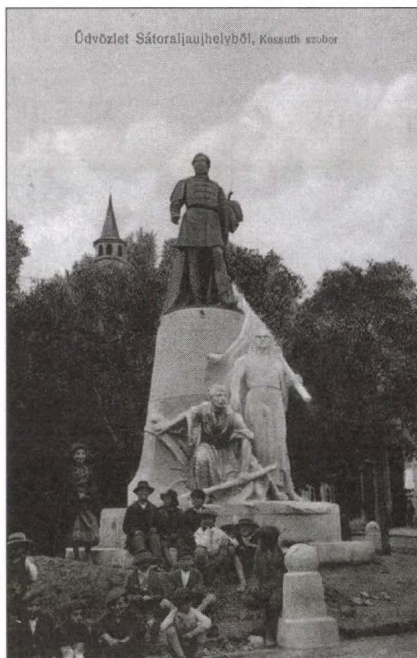
A Kossuth-szobor felállítását Székely Elek polgármestersége idején, 1901-ben határozták el

jegyzőt bízták meg. Ezt a pótvizsgálatot július hó 27-én kezdte meg a városházán Thuránszky László főjegyző, s minden nap folytatta mindaddig, míg a vizsgálati iratokat kellőképpen ki nem egészítette. Székely Eleket, ki akkor nyírbogdányi birtokán időzött, szintén értesítették az elrendelt pótvizsgálat megtartásának határidejéről, azonban nem jelent meg. A vizsgálóbiztos kitartóan foglalkozott a vizsgálati adatok kiegészítésével.

A fegyelmi választmány ülésén, Meczner Gyula főispán elnökletével, szeptember 29-én megszületett az ítélet. Székely Elek felfüggesztett polgármestert hivatalvesztéssel, 10 napi fogházzal és 600 korona pénzbüntetéssel sújtották. Ellene azonban a kártérítési kötelezettséget s a fegyelmi ügy iratainak a fenyítő törvényszékhez való áttételét nem mondták ki. Ám ezen ítéletre válaszképpen kegyelmi kérvényt küldött be dr. Fried Lajos, Widder Gyula és társaik, mely jogerős határozattá vált, mivel a határozat ellen Chudovszky Mór dr. képviselőtestületi tag által beadott fellebbezést a törvényhatóság tárgyalás mellőzésével visszadta a fellebbezőnek. A kegyelmi kérvényt, melyet a képviselőtestület nevében Kiss Ödön helyettes polgármester írta alá, november 19-én felküldték öfelségéhez. Hatására a büntetést ugyan nem engedték el, de csökkentették

Ez a királyellenesség tovább hagyományozódott a családban. Székely Elek fia, László, feleségül vette a királyellenes Gödör család lányát, majd fiuk, Székely György is folytatta király- illetve Habsburg-ellenes „politikáját”. Vele kapcsolatban fennmaradt egy anekdota, melyet feleségétől hallottam. E történet szerint Székely György az egyetemi vizsgájára nem tanulta meg a Habsburgokról szóló tételt, és pont azt sikerült kihúznia. Miután nem tudott belőle semmit, a professzora mérgében odacsapta az asztalhoz a könyvét olyan erővel, hogy a kint várakozó társai azt hitték, hogy őt veri a professzor. Természetesen a vizsgán megbukott, így a pótvizsgára kénytelen volt megtanulni azt a tételt. A professzor akkor csak annyit kérdezett, hogy tudja-e, mire ő azt válaszolta, hogy igen. Erre a professzor minden egyéb kérdés nélkül átengedte. Ezek után a joghallgató azon bosszankodott, hogy minek is tanulta meg azt a tételt.

Ezt a fejezetet azért írtam pályázatom elejére, és nem kronológiailag a végére, hogy mindenkiben mély nyomot hagyjon ez a bátor tett. A királlysértési per után még egyszer volt polgármester két évig 1914 és 1916 között, majd azt követően véglegesen visszavonult a politikai élettől. Idős kori életét nyírbogdányi birtokán élte le.

GERGELY TAMÁS

Szlovákok a Magas-hegy lábánál... Hagyományok, népszokások Rudabányácskán¹

1. Ünnepek

Rudabányácska hagyományainak eredetét a velük mélyen összefonódott vallási életében kell keresnünk. Az egyházi év a latin rítusú katolikusoktól eltérően szeptember 1-jén (Indiktion) kezdődik. Az első jelentős ünnep szeptember 8-a *Kisasszonynap*, az Istenszüllő születésének ünnepe. Amikor Máriapócsra csak két jelentős búcsú volt: ez volt az egyik, amikor is a hívek gyalogosan vágtak neki a zárandoklatnak a Bodrogháza közön át Pócsra. Később – a vasút térhódításával – vonattal. A következő jeles ünnep szeptember 14-e, a *Szent Kereszt felmagasztalása*, ekkor a hívek a közeli Monokra jártak az egész Hernád völgyét megmozgató, a Szent Kereszt tiszteletére rendezett búcsúra. Szerencsére vonattal, majd onnan gyalog mentek Monokra. A következő nagy ünnep a „*pokrova*”, azaz Szűz Mária Ol-talmának ünnepe. Az ünnep neve Szűz Mária palástjáról, a helyi szláv nyelvjárásban pokrovec>pokrova szóról kapta a nevét. Október közepétől minden család rendbe teszi rokonai sírhantját virágokkal. S ha ritkán is, de még fellelhető a házilag készített fenyőkoszorú, annyi különbséggel, hogy az egykor szintén házilag papírból készített virágok helyett már élő vagy művirágot alkalmaznak a koszorúk díszítésére.

November 8-án volt a falu *búcsúünnep*e, melyet a júniusi Szent János ünnepére helyeztek át.² November 15-én kezdődik a karácsonyt megelőző bűnbánati időszak (böjt). A következő legnagyobb ünnep a *karácsony*, Jézus születése. Ezt az ünnepet csak 1916 óta tartják decemberben, előtte a pravoszláv, keleti hagyományok szerint január 6-án tartották. 24-én valamikor éjfélkor kezdődő nagy vecsernyével ünnepelték az égi Király földre szállását. Ma a sok idős hívő miatt a korábbi órákban tartják a szertartást. December 25-én mindenki a szent liturgiával köszönti a karácsonyt, s ezután fogyasztják el a hagyományos ünnepi ebédet.³ December 31-én hálaadó vecsernyével köszöni meg a falu népe az egész éves segítséget az égieknek. Január 6-a *vízkereszt* ünnepe; a lelkész e napon egy dézsában vizet szentel a templom használatára, s megszenteli minden család *pacerká*vál, azaz rózsafüzérrel felékesített üvegben lévő vizét. Délután a parochus ministránsai kíséretében végigjárja a falut, és megszenteli a lakóházakat. Február 2-án, *Gyertyaszentelő Boldogasszony* ünnepén szintén pacerkával feldíszített gyertyákat vittek szentelni a templomba jelezvén Jézus a világ világossága.

¹ Sátoraljaújhely város jubileumi ifjúsági pályázatán a várostörténet kategóriájában I. díjjal jutalmazott pályamű részlete.

² A búcsúról majd június 24-énél szólnunk.

³ A többi karácsonyhoz fűződő szokásról a „Hagyományok” fejezetében szívesen bővebben.

Általában februárban az adott évnek megfelelően megkezdődik a *nagyböjt*. Ez az időszak a bűnbánat ideje. Ekkor a templomban hétfői, szerdai és pénteki napokon előre megszentelt áldozatok liturgiáját végzik. Ezt az időszakot öt bűnbánatra emlékeztető vasárnap előzi meg: Zakeus vasárnapja (Zakejova), a vámos és farizeus vasárnapja (mitarove-farizejove), a tékozló fiú vasárnapja (bludnaho szina), húshagyó vasárnap (meso puszna), vajhagyó vasárnap (siro puszna). A nagyböjt első hétfői napja szigorú böjti nap, nagypéntekkel egyetemben. Hét hétig böjti nap a hétfő, szerda, péntek, de egész évben a péntek. A böjt harmadik vasárnapja a kereszthódoló vasárnap (Kresztopotklona), a nagyböjt negyedik vasárnapja (Pohvlana), nagyböjt ötödik vasárnapja (Csarna nedzela). *Virágvasárnap* barkaszentelést végez az egyház. A nagycsütörtök (Zsejeni stvartok) böjti nap, amikor is este felolvassák az Úr Jézus kinszenvedéseinek 12 evangéliumát. Ezen az estén a VIII. evangélium után a harangok „Rómába mennek”, húsvétig kereplővel jelzik az időt. *Nagypénteken* ősi szokás szerint 15 órakor van a sírbatételi nagyvecsernye, melynek végén a Szent Sírba helyezik az eltemetett Krisztus holttestét ábrázoló *plascenyicát*. Ettől a perctől kezdve „kivonul” húsvét hajnaláig a hangoskodás, vidámság. *Húsvét* hajnalban szintén ősi szokás szerint 5 órakor van a feltámadási körmenet és szertartás. 11 órakor kezdődik a pászkaszenteléssel egybekötött szent liturgia. A húsvét utáni pünkösdig tartó időszakot *szent ötvenednek* nevezik. Április 23-án, *Szent György vértanú ünnepén* a falu népe körmenetben vonul a mezőre, ahol a pap látványos szertartás keretében szenteli meg a búzát és minden vetést a négy égtáj felé áldást osztva. Ma ezt a szertartást a templomkertben végzik.

Pünkösd hétfőjén egyházi liturgiákat és körmenetet tartanak a Szentlélek és a Szentháromság tiszteletére. Június 24-e *Keresztelő Szent János és a gyógyfűszenteles ünnepe*. Az ünnepet követő vasárnap 1974 óta a templom *búcsúünnepé*. Valószínűleg a faluban fellelhető sok Jánosra vezethető vissza, hogy a búcsút e napra tették. Ekkor hazavárja elszármazottait a falu népe. *Urunk színeváltozása* (augusztus 6.) ünnepén az egyház megáldja a termést különösen a szőlőt. Augusztus 15-én van Máriapócsan a nagybúcsú melyre szintén sokat jártak a bányácskaiak. *Keresztelő Szent János fejevétele* (augusztus 29.) szigorú egyházi böjt.

Az idősebb korosztály ma is igyekszik minden egyházi alkalmon részt venni, hálát adni. Minden hétköznapi, ünnep- és vasárnap van szent liturgia. Minden októberben és májusban *parakliszt*⁴ végeznek a hívek a Szűz Anya tiszteletére. Nagy kultusszal bír a faluban a Máriapócsi Istenszüllő tisztelete. Minden házban fellelhetőek az ikonok, szentképek, keresztek. Egy élő vallási egyesület él a faluban, a Rózsafűzér Társulat. Érdeklődésem gyanánt szeretném megemlíteni, hogy hallható még a faluban szlovák imádság és ének, de mára teljesen kihalt a halottért végzett szlovák imádság, a *Pszáltér*, amely zsoltárok éneklése volt. A házak homlokzatán elhelyezett kereszt hirdeti mindörökké Krisztus dicsőségét.

2. Jeles napok

Január elsején kezdődik a polgári *újév* melynek reggelén a szerencsét hozó férfinak örültek. Ezen felbuzdulva a kislányok rigmust mondva jártak újesztendőt köszönteni. *Vízkereszt* napján a vízszenteles után mindenki hazaviszi a saját szentelt vizét. A család minden tagjának kell kortyintani belőle, hogy egészségesek legyenek. A háziállatok ivóvizébe is csepeg-

⁴ Az Istenszüllő tiszteletére végzett ájtatossági forma.

tetnek belőle, a gazdasági épületeket is beszentelik. Ha valaki beteg a családban, ebből adnak neki egy kortyot. Az ünnep alkalmából mindenki igyekszik rendbe tenni a portát, hogy méltóképpen fogadhassa a házszentelőket, akik régebben kosarat hoztak magukkal, mivel a fizetséget természetben adták. Ma már általában pénzt adnak fizetségképp. A február 2-án megszentelt gyertyának is erőt tulajdonít a hívő nép halottvirrasztáskor, temetéskor, égi háború, betegség idején meggyújtják.

A hamvazószerdát megelőző hétfőn kezdődik a hét hétig tartó görög katolikus *böjt*. Régebben ekkor hamuval lúgozták ki az edényeket, hogy egy csepp zsír se maradjon azokban. A múlt században ettől kezdve egész húsvétig a vasárnapok és az ünnepek kivételével nem főztek zsírral, nem ettek húst, de a hétfői, a szerdai és a pénteki napokon is igyekeztek tejtermékektől tartózkodni. Mára ez a szokás erősen megváltozott, mert az idősebbek még tartják a hétfő-szerda-péntek böjti napokat, de a fiatalok már csak a pénteket tartják böjti napként számon. A nagyböjt ideje alatt az asszonyok tiszta feketében járnak a templomba. A virágvasárnapi barkából mindenki igyekszik hazavinni egy-egy szálát. A múlt században szokás volt, de ritkán ma is elfordul a barka egy szemének lenyelése az egészség megőrzése érdekében. A nagyhéten mindenki igyekszik már a hústól tartózkodni. Nagycsütörtökön a kereplésre (ahogyan itt mondják: *keleplésre*) este összegyűlnek a fiúk. Kerepelnek, beosztják mikor kire jusson a sor. Húsvét hajnalban szintén összejönnek a fiúk kereplésre, s akire itt nem jut sor, az lobogókat visz a feltámadási körmenetben.

A rudabányácskai *pászkáskosár* a következőket tartalmazza: pászka, szirka (sárga túró), kolbász, sonka, vaj, tojás, töltelék, bor. A húsvét hétfői *locsolkodásból* a férfiak közül csak az marad ki, aki beteg. Délelőtt a gyerekeken, délután pedig az idősebbeken a sor. Szokásban volt a fiúk lányok általi húsvétkeddi locsolás is. A nagy ünnepeket (húsvét, karácsony, pünkösöd) követő harmadik napok a község fogadott ünnepei az idősek szerint egy dögvész és a pestis emlékére.

Május első vasárnapjára virradó éjjel a legények szívük választottjának állítottak *májusfát*, olykor-olykor a fiúk több kilométerre is elmentek a kiszemelt fáért. Az volt a legügyesebb legény, aki a legmagasabb fát állította. Ez a szokás máig él a községben. Pünkösöd ünnepe előtti szombaton a házakba igyekeznek zöld ágakat tenni a megújulás jelképeként, az ágakat a házakba egykor az asszonyok csoportosan szedték, ugyanígy tettek a férfiak is a templom díszítésére. Annyi különbséggel, hogy ők nagyméretű gallyakat szedtek, míg az asszonyok csak csokrokat. A csoportos kivonulás az asszonyoknál teljesen megszűnt, a férfiaknál megmaradt. A templomi levelek közül az imakönyvbe, *zbornyikba* („Gyűjteményes nagy énekeskönyv”) tesznek belőle egyet, ugyanúgy, mint a szentelt búzából is április 23-án.

Augusztus 29-én, *Keresztelő Szent János fejévétele* napján az emberek a szigorú böjt megtartása mellett csak szakajtóból ettek annak emlékére, hogy az említett szent fejét is tálba tették. E napon és azt ezt követő szeptember 14-i szent kereszt ünnepére is tiszta feketébe öltöznek az asszonyok.

Az őszi *társas munkák* ideje a szüret, majd a szilva *kapcsútása* (a szilva magtól való megtisztítása), majd késő ősszel a tollfosztó és a fonó volt a fiatalok egyetlen nyilvános találkozási helye. A jó hangulatot elősegítette a nótázás szlovák és magyar nyelven, a tréfálkozások vagy az üszkös kukoricával egymás arcának bekormozása.

A *szilvalekvár* főzése nagy hagyományokkal bír Bányácskán. Az eredeti rudabányácskai szilvalekvár a következőképpen készül. A főzést megelőző este az asszonyok összegyűlnek kapcsítani, ilyenkor felhangzik egy-egy nóta, mese. Másnap kora hajnalban a gazda a földbe vajt tűzhelybe helyezi a rézüstöt és a keverő szerkezetet, ez a munka a pontosságon nyugszik, nehogy a kavarókelepek kidörzsöljék az üst alját. A tüzet egyenletesen kell rakni, hogy a tűz egyenletesen érje az üstöt. A tűz megrakása után a kikapcsított szilvát aprájával lágyra passzírozzák, majd az így keletkezett *potyót* kiszedik, s ismét aprájával visszaszedik, és a lekvárt sűrűre főzik. Addig kell főzni, amíg a kanalat lefelé fordítva meg nem marad benne a lekvár. Az e módon készített lekvár akár évekig is hibátlanul eláll.

A *szüret* ma is jelentős ünnep a falu életében. Ez is kalákamunka, amikor is a szomszédok segítenek egymásnak a szüretben, melynek befejeztével egykor szüreti felvonulást, bált tartottak, ez a szokás azonban mára teljesen kihalt.

A tél itt is a karácsonnyal kezdődik, december 15-étől az asszonyok jártak házról házra a *Szent Családdal*. Ez egy katolikus ájtatosságforma, amely szentestéig tart. Megbeszélt sorrendben a családok kilencesével imacsoportokat alkotnak. December 24-éig minden családhoz eljuttatták a képet, ahol imádkoztak, énekeltek, s a kép az adott családnál egy napig nagy tiszteletnek örvendett. Ez a szokás a ma már annyiban módosult, hogy az asszonyok egy helyen – a tájházban – gyűlnek össze minden este, és így imádkoznak kilenc napon keresztül.

Karácsony vigiliájának érdekes szokása volt az úgynevezett *tojáshordás*. Ez abból állt, hogy a kisfiúk a nap délelőttjén elmentek rokonaikhoz e szavakkal:

- Hoztam tojást!
- Hol van?
- Összetörtem.

Ezek után megkínálták őket, s némi pénzt is kaptak. Vigilia reggelén a férfilátogatónak örültek. Az aprójószágának abroncsba adtak enni, hogy egy helyre tojjanak, és mákot szórtak a búza közé, hogy sokat is tojjanak. Karácsonyra igyekeztek minden kölcsönadott dolgot visszakérni, s karácsony napjaiban semmit sem adtak kölcsön.

Este régebben 24 órakor volt az éjféli istentisztelet, ma valamivel korábban tartják. Előtte a *betlehemesek* járnak. A játék szereplői két guba (stari), két angyal és egy pásztor. A szereplők 15-19 évesek. Az újakat egy egységes válogatáson az idősebbek választják ki. Egy-egy szereplő körülbelül négy évig betlehemezik. A tisztségek időközben cserélődnek a következő sorrendben: angyal – guba – pásztor. Belépve a házba egykor a pásztor szlovák nyelven kérdezte meg, hogy szabad e betlehemezni, ha magyarul válaszoltak magyarul, ha szlovákul, akkor szlovákul játszották el a betlehemet. Ma már csak magyarul adják elő a fiúk a betlehemes játékot. Régen a nap leszálltakor a gazda behozott egy ponyva szalmát, láncot és baltát. A láncsal körbekörve az asztal négy lábát, közé tette a baltát, a család összetartását és védelmét szimbolizálva vele, a szalmát egy arra kijelölt helyre tette, ahol aztán a vacsorát követve ültek, mondván, a kis Jézus is szalmán jött a világra. A gazdasszony a kamrából minden terményből egy marokkal a szakajtóba tesz majd a karácsonyi asztal közepére öntötte s egy erre kijelölt terítővel letakarta, ennek tetejére került a karácsonyi körkalács. Az asztal egész újév reggeléig így állt. A vacsora kezdetén a gazda elmondta a köszöntőt:

A rudabányácskai betlehemesek
2010-ben

*Vincsujem, vincsujem
Nato Bozse narodzene
Hornejsi, pokornejsi rocski docsekac
Ne taki szmutni, ale veselé
Zsebi nasa plevenyka
Tak sztalá medzi stokámi
Jag jaszni meszacsok
Medzi hvizdocskomi
To vam zsadam a
Vincsujem gazdovi i gazdinyi
Hrisztosz razdajsze!
Szlavite!*

A gyerekek kántálni jártak a vacsora után és magyar, valamint szlovák énekekre kezdtek rá.

Szilveszter éjjelén a lányok összegyűltek ólmot önteni. A megolvasztott ólmot vízzel teli pohárba tették és ez alakot vett fel, és úgy forgatták a fényben, hogy árnyékot vessen a falra, és azt kezdték magyarázni és a jövővel összekapcsolni. Játszották a cédulát a derelyébe tevő játékot is. Amikor is a derelyébe neveket tartalmazó cédulákat tettek, majd ezt kivéve azt jóslták, hogy kinek melyik név jut, olyan nevű lesz a férje.

A *temetési szokásokkal* kapcsolatban Marikovszki Sándor⁵ leírja, hogy temetéskor a torra hívogatók terelik a temetőtől a házig a résztvevőket, ahol is az ajtóban lavór és törölköző van, s miután megmosták a kezüket az emberek, az előszobába mennek, ahol hideg étel és bor várja őket, itt csak férfiak tartózkodnak és szent énekeket énekeltek; ez a virrasztás befejezése. Ma csak egy szent éneket énekelnek, gyakori a férfiak és nők keveredése a toron.

3. A lakodalom

A lakodalom előtt három héttel elkezdődik a házasulandó pár kihirdetése a templomban vasárnaponként. Közben a menyasszony és a vőlegény megkezdi a vendégek hívogatását az esküvőre. A lagzis héten a rokonság megkezdi a sütetést, elkezdik vinni az ajándékokat. Csütörtökön a piskótát sütik, pénteken töltik a süteményeket, tortákat. A disznóvágás, tyúkvágás is pénteken történik. Az esküvő előtti nap a koszorúslányok a menyasszonnyal rozmaringot kötnek, melyet a koszorúslányok a lagziban a násznépnek árulnak.

Az esküvő napján a násznép az anyakönyvvezető elé járul. A polgári esketésen csak a szülők és a két tanú van jelen. Eközben a násznép a hivatal udvarán táncol. Ezután a templomba vonulnak végig a falun szintén zene mellett dalolva. A vacsora imádsággal veszi kezdetét, majd természetesen éneklés és cigányzene kíséri. A hagyományos lakodalmi étel mosztanság is az alábbiakból áll: tyúkhúsleves cérnametélttel, főtt hús, töltelékkel, zöldségekkel, töltött káposzta, pörkölt tésztával, rántott hús és fasírt is felkerült az asztalra, mely ott ma-

⁵ Marikovszki Sándor egykori rudabányácskai tanító 1977-ben írott „Rudabányácskai hagyományok és népszokások” című gyűjteménye megtalálható a B-A-Z megyei levéltár sátorlajújhelyi fióklevéltárában.

radt reggelig, sütemények és torták. (Érdekes szokás a szakácsnék pénzgyűjtése a vendégek közt a *Kedi ja kapusza varila* kezdetű énekkel.) 30-40 évvel ezelőtt az italok közül a bor és a pálinka volt az elterjedtebb, mára a bort felváltotta a sör. A jelenkori menüsor még híven tükrözi a hagyományokat.

Az esküvő fénypontja a menyasszonytánc, melyet megelőz az úgynevezett kontyolás. Ekkor a menyasszonyt egy külön szobában átöltöztetik az asszonyok menyecskeruhába, miközben pikáns nótákat énekelnek. A kontyolás végén beengedik a leendő új embert, aki megköszöni az asszonyok munkáját, és megkínálja őket jófajta innivalóval. A menyasszonytánc végén az „új asszony” felkapja a pénzesztálat, az „új ember” pedig mindkettőt ölbe kapva kiszalad velük. Közben egy idős asszony az új asszony fejébe nyom egy kalapot, hogy ő legyen az úr a háznál, illetve hogy elsőként fiú gyermeke szülessen.

4. A viselet

Rudabányácskán a felvidéki népviselethez közel álló módon ruházkodtak.

A nők viselete korcsoportonként változott. Az idősebb asszonyoké sötét, a menyecskék ruhája világos. Ruházatuk darabjai: az ing, ingváll, az *oplecska*, a pendely, vagyis *podolok*. Hat alsószoknyát viseltek, hétköznap színes, ünnepnap fehér, keményített fodrokkal. A felső szoknya priszírozott, ez a *pozbirani kobát*, hétköznap karton, ünnepnap bársony, szövet, kiemelkedő ünnepeken – húsvétkor, búcsúkor, pünkösdkor – tibet szoknya. A blúz: ráncoska, *fáldoska*. Az asszonyok sohasem mutatkoztak fedetlen fővel. Nem kerek kontyot hordtak, hanem *hreibeny* (fésű) volt a viselet. Ez egy patkó alakú lemezből állt, amelyhez hajtűk kapcsolódtak, valamint egy félkör alakú keménypapír. Ezt a hreibenyt hátraszorító kendővel, a *csepókával* kötötték le. Erre került a fejkendő, amelyet háromszög alakúra hajtottak, a hajtásba cirokszálat raktak, hogy a fej körül szépen álljon, majd két gúzsra kötötték meg a kendőt az ajak alatt. A kendő lehetett selyem, delin, szövet, télen bársonykendő, vagyis a *plüscsóka*, tibetkendő, és mollkendő (csipkés, keményített). A kendők színe a fehértől a feketéig korcsoportonként változott. A menyecskék piros-fehér tibetkendőt hordtak. A blúz fölött nagykendőt viseltek. Télen a nagykendőt, a *barankova husztkát* borították magukra, vagy hétnyolcados kulikabátot, a *barankovi gero*-*kor* vették föl. Tavasszal és ősszel harasztkendőt hordtak. Viseletüket kötény egészítette ki. A lányok öltözete a menyecskék öltözeténél is világosabb.

A férfiak hétköznap négyüstös nadrágot, pamutos vagy félpamutos inget hordtak. Ünnepnap kordvászonból készült fekete nadrágot, gyolcsinget, kalapot, télen kucsmát viseltek. A csizmához pricsesnadrágot hordtak.

Manapság ezeknek a viseleteknek nagyon ritkán találkozhatunk egy-egy darabjával, akkor is elsősorban az asszonykórus tagjain, fellépéseik alkalmával vagy hagyományőrző napokon. Hétköznapokon az idősebb asszonyok még viselik a fejkendőt, maguk előtt a kötőt, s az öregasszonyokon is feltűnik egyszer-egyszer egy nagykendő.

Sajnos idősebb férfiember nem nagyon van a faluban, aki a hagyományos viseletet hordaná, azonban még 5-10 évvel ezelőtt lehetett látni – főleg a hideg idő beköszöntével – kucsmát, csizmát s a hozzátartozó pricses (csizma) nadrágot viselő idősebb férfiakat.

SZABÓ ZOLTÁN

Noszvaji feljegyzések

Gyülekezettörténeti kiállítás 1959-ben Noszvajon¹

1939 márciusában – még mint sárospataki tanár – regős kiszálláson voltam Noszvajon. Akkor már 10 éve nem volt meg az a gyönyörű, hét évszázadnál régibb műemléktemplom, melynek színes képe Malonyainak „A magyar nép művészete” című munkájában található,² melynek külön is műemléket képező festett famennyezetéről „Az iparművészet könyve” is emlékezik.³ Különböző tényezők tudatlansága, nemtörődömsége olyan kárt okozott, mely után hiába kavarodott fel egy eléggé nagyarányú vihar az akkori időszaki sajtóban.

Alkalmunk volt látni, hogy milyen sajátosan paradox vonások ötvöződnek egybe a noszvaji néplélekben. Egyfelől szinte ezredéves elzárttság, elszigeteltség, másfelől a noszvaji summásmunkás, gyümölcsével kereskedő, aratási és más idénymunkára az ország minden részébe eljáró noszvaji ember mozgékonyasága, népfőiskoláinkon fiataljaiban is megmutatózó kultúraszomjúsága: néprajzi, kulturális és más szempontokból is vonzó helyé tették Noszvajt.

Amikor 17 évvel ezután, 1956 decemberében ideköltöztem, célul tűztem ki az egykor futólag megismert község népeletének feltárását, tanulmányozását. Ehhez vezető egyik fontos eszköznek tekintettük, hogy egy helyi gyűjtemény anyagát igyekezzünk kezdettől összeszedni. Egyik melléképületünk, egy egykori elég masszív építésű, kéthelyiséges kocsislakás kezdettől fogva alkalmasnak látszott, hogy egyik felében falumúzeumot, másikkban gyülekezeti múzeumot rendezzünk be. Az elvi hozzájárulást helyi egyháztanácsunk meg is adta. Ezen kívül meglévő gyülekezeti termünk kopasz falai számára az első hetektől fogva kezdtük a leendő múzeumok számára alkalmas anyag gyűjtését.

1958 márciusában a helyi tanács számára kidolgoztam egy 3+5 éves falufejlesztési tervet. Ennek főleg IV., „Kulturális kérdések” című része foglalkozik az említett múzeumok tervével s számos néprajzi vonatkozású terv felvetésével.⁴ Lépéseket tettünk abban az irányban, hogy a noszvaji műemléktemplom faragott román és gótikus kövei s műemlék

¹ Az eredeti gépirat a Néprajzi Múzeumban van: EA. 12687. 27-29. Megjelent az „Adalékok Noszvaj község néprajzához” című dolgozat részeként a Vallási Néprajz II. Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok című sokszorosított tanulmánygyűjteményben, Bp., 1985. 255-260. Itt most a szerző lányainak hozzájárulásával közöljük újra; címet mi adtuk. (A Szerk.)

² V. k. A 168., 173. oldalakon és a 184. oldalt követő színes táblán.

³ Bp., 1905. II. k. 490-491.

⁴ Egy-egy példánya van a Heves Megyei Tanács elnökségénél és a Művelődésügyi Minisztériumban.

festett mennyezete – melyet Leszih Andor igazgató annakidején bementett a miskolci Herman Ottó Múzeumba (most azonban évek óta alagsorban, szinte hozzáférhetetlenül van elhelyezve mindkét anyag) – átkerülhessen az egri Dobó István Múzeumhoz, hol hely is bővebben van, s ahová az időközben Heves megyéhez kapcsolt község kulturálisan is, néprajzilag is inkább tartozik. Célkitűzésünk volt az is, hogy a megmozduló anyag egy kis része helyi gyűjteményeink számára visszaadassék. A terv elé még mindig sok elvi és bürokratikus akadály tornyosul. Mégis, hogy a gyűjtött anyag legalább a könnyebben járható út vonalán használtassék, s a gyűjtés folytonosságot, esetleg lendületet is nyerjen, 1959 novemberében közel egy hónapon át tartó gyülekezettörténeti kiállítást rendeztünk. (Hogy e törekvések ne maradjanak csak Noszvajra korlátozódva, hanem a tájban más vonatkozásban is otthonosodjanak, összeállítottuk a hevesi egyházmegye összes gyülekezete számára azokat a szempontokat, amelyek segítséget jelenthetnek.)

A noszvaji anyagot a gyülekezeti teremben rendeztük el, ilyen csoportosításban:

1. *„Amit nekünk írtak.”* A noszvaji ember szellemi, lelki tápláléka. E csoportosításban bemutattuk a falu legrégebb bibliáit, köztük az aránylag ritka és értékes Váradi Bibliát (16660), a kasselit (1704), a baselit (1770), továbbá a feltalálható legrégebb énekeskönyveket, a *Debreceni Énekeskönyv* két kiadását (egyik 1750-es pozsonyi), két 1816-ost, a tiszta lapjaikon kéziratos *„írott énekekkel”*, a Szikszay *Keresztyén tanítások* több kiadását, *A Biblia verseiben* 1807.-i kiadását, az iskolai használatra szánt *Erkölcstan* I-II. kötetes 1821.-i debreceni kiadását, egy 1792-ben kiadott temetési beszédgyűjteményt, benne Szentpétery Sámuel egykori noszvaji földesúr halotti prédikációját, sok érdekes hely- és család-történeti adattal.

2. *„Amit rólunk írtak.”* Anyakönyveink 1727-től; falitáblákra kiírva a ma is szereplő családnevek s az idők folyamán ismeretlenné vált családnevek. Presbiteri jegyzőkönyveink 1738-tól; falitáblákra összeállítva azok adatai alapján a lelkészek, oskolamesterek, kurátorok, egyházfiak, harangozók, segédlelkészek névsorai. (Munkába vettük a községi bírók, nótáriusok, hitesek összeállítását is.) Kuratori számadáskönyvek, leltárak, díjlevelek 1738-tól. Ezekből sok gazdaságtörténeti (gyümölcsfák nevei, árai, borfajták, termésmennyiségek, árak, az iskola berendezése, felszerelése; rektorok, preceptorok alkalmazása, fizetése stb.) szempontok alatt gyűjtött, de még végleges formába nem rendezett anyagunk van. Az egyházi fegyelmzés, építkezések, temetők címszavai alá is jelentős anyag gyűlt.

3. *„Szemen át tanít a múlt.”* Magyarázatos Bocskay-, Szenczi Molnár-, II. Rákóczi Ferenc-, Kossuth-képek, a régi templom színes képe, az orgonaállító, adományozó Lakatos család képe. A templomkertben parkírozás közben kiasott román és gótikus faragott kövek a régi templomból. Régi úrvacsorai edényeink és terítőink. 217 éves harangunk képe és feliratai. Tablók négy régi lelkész, négy régi kurátor arcképeiből. Egy régi presbitérium csoportképe. Három kép az 1929-es templomépítésről. Hat „miatyánkös tányér” (ritka, teljes sorozat), az egykori 48-as szabadságharcos, Földváry hajdani belpátfalvi edénytárából. Ugyanonnan Kossuth-tányérok. 1939-i regős látogatásunkkor készített felvételek nagytárai. (Ma már pótolhatatlanok lennének a menyasszonyi viseletet bemutató felvételek.)

4. *„Szemünkön át is ismerjük jobban jelenünket, magunkat, tervezzük jövőnket!”* Több tabló 32 képpel, melyek gyülekezeti életünk mozzanatait, típusait mutatták: keresztelő,

esküvő, konfirmáció, gyermek- és felnőtt csoportok, presbitérium, ünnepélyek templomi és csoportképei. A falu, ahol a gyülekezet lakik. *Imány* – az egykori imahely, pincelakások és új házak, a háti kasos cipekedő s a 60 személyes Ikarus stb. B. L. bányász két rajza: az egyik Bunyan „Zarándokútja” című könyvéhez illusztrációsorozat mai elképzelés szerint (Italbolt, Bár stb.), a másik „Életed vonata hamis vágányokon”. Kézimunkás, bibliai mondásos falvédők, terítők. A kijárat fölél fel is írt, el is mondott kérdés: „*Nem akadna-e otthon valami, ami ide kíváncskoznék?*”

A kiállítást kb. 1800-an nézték meg. [...] Egy gyülekezettörténettel foglalkozó dolgozatot a kiállítás bevezetéseképpen október 31-én az egész gyülekezet előtt felolvastam; otthoni elolvasásra sokan elkérték. A kiállítás tartama alatt tizenhárom könyvet és egy kéziratot hoztak a látogatók. Egyebek között Nagyváti János: „A szorgalmatos mezei gazda” című 1791-es, kétkötetes munkáját, a már megritkult legrégebbi kiadását, Gerhard János elmélkedéseinek egy ismeretlen fordítótól való fordítását, ritka, 1839-i karcagi kiadásban stb.

Szomorú csak az volt a tanulságok közt, hogy volt, aki a bemutatások után így szólt: „*Ha hamarabb tuttam volna, hogy az ilyesmit is meg kell becsülni.*” Elmondta, hogy tetőrenováláskor a padlásról szedtek le egy csomó könyvet vagy négy évvel ezelőtt. A gyerekek elhurcolták, olvasni nem tudták, mert „*nem jól volt magyarul írva*”, aztán csónakot akartak csinálni a patakon a lapokból, de rögtön elült a lap, mert olyan volt, mint az itatós..., aztán feltüzelődött, elkallódott.

Aki Gárdonyi Gézánál volt kiscseléd⁵

1961. október 3-án eltemettem Szabó Józsefné Balázs Rebekát 77 éves korában. 1957. március 2-án beszéltem vele először, akkor még a noszvaji pincesor egyik barlanglakásában lakott, s elég jó erőben tele vödör vizet vitt a kút nélküli pincesorra. Két és fél hónapja laktam akkor még csak Noszvajon, így kértem, hogy a rövid utcai beszélgetés alatt is mondjon valamit magáról, hogy megismerjem.

A beszélgetés alatt elmondta, hogy mint tizenhat éves leány, tehát 1900 körül, „*Gárdonyi tekintetes úrnál voltam én kiscseléd, annál, aki sok szép könyvet írt*”. Elmondta, hogy ő akkor szép fiatal leány volt, és a tekintetes úr is szemet vetett rá. Ki is ment hozzá éjjel a konyhába, simogatni, csókolgatni akarta, de „*engem nem úgy nevelt az anyám (Jakab Rebeka volt az anyja), és ezt meg is mondtam a tekintetes úrnak. Ő akkor is, meg máskor is azt ígérte, hogy aranypénzt ad nekem, ruhát vesz, meg kendőt, meg cipőt, de ilyenben én nem hallgattam rá. A tekintetes úr szomorú ember volt. Szakácsné is volt, mert nem volt szegény ember, és nemcsak a tekintetes úrnak meg az öreg tekintetes asszonynak főztiünk, de én minden nap vittem ételhordóban enni a fiának [...], akik nem laktak vele együtt. Az öreg tekintetes asszony ezért haragudott, de ebben a tekintetes úr nem engedett*”.

Én a beszélgetésről értesítettem az egri Pedagógiai Főiskola irodalom és nyelvi tan-
székének tanszékvezető professzorát (dr. Bakos József), aki az adatközlést szívesen fogadta,

⁵ Az egyoldalas, 1961. október 4-én kelt gépirat „Feljegyzés özv. Szabó Józsefné Balázs Rebekáról, ki Gárdonyi Gézánál volt kiscseléd” címmel a Sárospataki Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben At. 2039. sz. alatt található. Másolatát a szerző leánya, Szabó Anna bocsátotta rendelkezésünkre. (A Szerk.)

Dr. Szabó Zoltán családjában (1950)

s mint személyes beszélgetés alkalmával ezt mondotta, azt tervezte, hogy magnetofonnal együtt keresi fel a nénit, és a vele való beszélgetést magnóra veszi. Történt-e ilyen felvétel, vagy nem, pillanatnyilag nem tudom. Mivel attól tartok, hogy nem, talán nem felesleges valamit legalább így rögzíteni.

Rebeka néni a következő esztendőben a parókiaián is meglátogatott egy rövid félórára. Akkor újra kérdezősködni kezdtem, hogy mire emlékszik a Gárdonyi Gézánál való cselédeskedése idejéből. Újra elmondta a fent közölteket, s azt is, hogy azért nem mert sokáig ottmaradni, mert mikor édesanyjának elmondotta, hogy Gárdonyi miként édesgeti, az anyja hazahozta Noszvajra. Beszélt valamit arról is, hogy a tekintetes úrnak igen rossz házassága volt. Hogy egy kanonoknak a húgát

vette volna el, akinek a nevét nem tudja, és azután derült ki, hogy nem is a húga, hanem a lánya. (Arra is célzást tett, hogy ez a lány is a kanonok nővérével való incestuózus viszonyból származott volna.) Amint Rebeka néni mondta, sok „pajzán” dolgot tudna ő mondani, s mivel közben más látogatóm jött, csakhamar el is köszönt. Említettem neki, hogy egy egri professzor fel akarja keresni és beszélő gépbe elmondani, amíg csak Gárdonyi tekintetes úrról tud. Ez szemmel láthatólag igen jólesett neki, s teljes készségét nyilvánított a közlésre.

Magam további kérdezősködéssel egyrészt nem akartam a magnós felvétel elébe vágni, s az is szempontom volt, hogy ne adjak az esetleges felvételnek, kikérdezésnek a magam kikérdezésével valami beállítottságot vagy irányítottságot. Rebeka néni a következő évben kisebb szélhűdés érte, és barlanglakását – amint Noszvajon mondják: pinceházát – eladva lányához, Komáromi Józsefné családjához költözött (Kossuth u. 76.), s élete utolsó három hónapját egyre csökkenő öntudattal töltötte. Október 1-jén estefelé csendesen meghalt. Leányán kívül a községben lakó Lajos és Béla és a diósgyőri vasgyárban dolgozó Zoltán nevű fiai maradtak. Hogy a családtagok – különösen a vele legtöbbet együtt lévő leánya – mennyit tudtak az elhunyt egri cselédkedéséről, azt pillanatnyilag nem tudom.

OROSZNÉ PREPOG ERIKA

A tarcali reformátusság hagyományaiból Templomépítés, temetkezés, temető

Amikor a településünkéről esik szó, mindjárt Anonymus Gestájára hagyatkozunk. Nála szerepel honfoglaló őseink tájfoglaló története. Részletesen leírja Árpád vezér és hadainak megjelenését a Felső-Tisza, illetve a Bodrog táján, említést tesz a tájon uralkodó Kopasz-hegyről (magassága 514 m.), illetve arról a versenyről, amelyben Tarcal vitéz jeleskedett. Fenntartjuk természetesen azt a lehetőséget, hogy a történészek többségével egyetértve, Anonymus munkáját a mondák világába utaljuk, így hivatkozunk kell a Németh Péter által szerkesztett Tarcal I. kötetre. Ezzel együtt megemlíthetjük Balassa Iván „Hegyalja szőleje és bora” című, a tájat alapossággal összefoglaló és ismertető korszakos munkáját. E műben kitér a Tarcal helynevére is. Megemlíti a Szerémségben lévő Tarcal helynevet. Ha elfogadjuk azt az okfejtést, hogy a Fruska Gora helynév római eredetű szőlőművelő gazdag vidék, akkor a Tarcal helységnevet is itt kereshetjük. Mintegy megerősítve ezen állásfoglalásunkat, hivatkozunk a Tarcali Helytörténeti Gyűjtemény egyik térképére: „A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása”, Hunfalvy János munkája 1863-ból. Ezen a térképen az említett országrészen jelölik Tarcalt (Szerémség). Eszerint elfogadhatjuk azt a kutatói álláspontot, hogy innen, vagyis a Szerémségből, szőlőművelők egy vagy két csoportja a török várható támadása előtt a Hegyaljára menekült. Hasonló utat jártak be az Atlanti-óceán melől menekülő vallonok, akik a Tállya nevű helységeket alapították volna.

Tarcal, az államalapítás óta mindig a királyok birtokai közé tartozott. A zempléni vár tartozéka, lakói között szolgálok és kutyapécérek is éltek, akik a vadászaton alkalmazott agarak tenyésztésével és idomításával foglalkoztak. Itt megemlíthetjük, hogy Sárospatak valamikori térsége erdős vidék volt, királyi vadászterület. Mivel Tarcal fontos útvonal mellett feküdt, így Kálmán király országgyűlést is tartott a településen 1100 körül. 1434-ben Zsigmond király mezővárosi rangot adományozott Tarcalnak. A 16. század elején, az akkor már mezővárosi jogokkal rendelkező városkában szívesen telepedtek meg, és szereztek birtokokat a módos nemesi réteg képviselői. 1541-ben I. Ferdinánd Serédy Gáspár főkapitánynak adományozta a tokaji uradalmat, így annak részeként Tarcalt is, melyet 1550-ben bekövetkezett haláláig birtokolt. Majd egyik testvérének, Benedeknek gyermeke, István örökölte a birtokokat. Azonban ekkor István még kiskorú volt, ezért a birtok gazdasági ügyeit gyámja, Némethy Ferenc, a tokaji vár kapitánya, a jeles reformátor intézte. Némethy 1565-ben a tokaji vár ostromakor hősi halált halt. Ezután a tokaji uradalom a hozzátartozó részekkel együtt a királyi kincstárba szállt.

A Szepesi Kamara hozzávetőlegesen a század végéig birtokolta Tarcalt, majd pedig az erdélyi fejedelemség tartozéka lett. Bocskai István tulajdonába ment át, ezt követően Bethlen Gábor szerezte meg. Halála után az értékes részbirtok a Lorántffy családé lett. Zsuzsánna férjhez menetelével került a város a Rákóczi család birtokába. Ettől kezdve Rákóczi György, majd fia tartotta kézben. Amikor I., illetve II. Rákóczi Ferenc a király ellen szervezkedett, majd pedig 1703-ban kitört a Rákóczi-féle fegyveres felkelés, a tarcali birtok jövedelme a kuruc csapatok fegyverkezésének célját szolgálta. A bukás (1711) után a szatmári béke megpecsételte sorsát, így aztán 1715-ben a külföldi emigrációba kényszerült fejedelmet megfosztották birtokaitól, közöttük Tarcaltól is. Az országrésznyi Rákóczi-birtokon a király hívei osztozkodhattak. Közöttük volt Patay Sámuel, a szomszédos Báj földesura. Nevét azért érdemes megemlítenünk, mert Tarcál református gyülekezete történetében is meghatározó szerepet játszott.

1711 tehát nemcsak az ország, de Tarcál mezővárosának történelmében is fordulópont volt. Az elszegényedett, elnyomorodott városnak csak kevés lakosa élte túl a csatározások és dőghalál okozta pusztításokat. Az ezután következő mintegy 140 év ezekhez az állapotokhoz képest Tarcál legnyugalmasabb időszakának mondható. Megjelentek az első privilegizált céhek, és újra fellendült a szőlő- és bortermelés. Ez a tevékenység egyfajta anyagi jólétet teremtett a városnak, mely lehetővé tette a gazdaság fellendülését, a lakosság számának növekedését. Ebben az időszakban nagy építkezések indultak a városban. Ekkor épült a reformátusok temploma, a zsinagóga, a Teréziakápolna, uradalmi épületek, katonai szálláshelyek, iskolák, az új városháza. Akkoriban alakult ki az a történelmi városmag, mely ma is fellelhető a templomok környékén

A tarcali református templom története

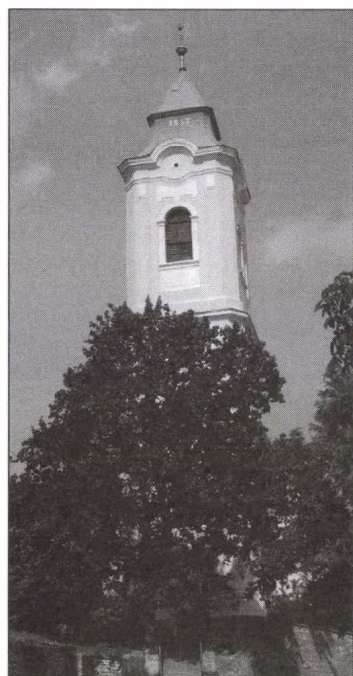
A 16. században a Hegyalján gyorsan elterjedtek a reformáció tanai. A település lakossága a század közepére már a református hitre tért, és 1562-re elfoglalták a katolikusok templomát. A lakosság tömeges áttérése miatt 1562-ben zsinatot tartottak a reformátusok, melynek eredményeként létrejött a tarcal-tordai hitvallás.

A 17. században gyakran érte üldöztetés a város polgárait a gyakori birtokosváltás miatt. A Rákóczi-szabadságharc leverése után olyan rendelkezés jött, hogy mindent vissza kell állítani a felkelés előtti állapotba. Vonatkozott ez a templomokra is, így aztán a reformátusoknak vissza kellett adniuk a katolikusok templomát. Azután egy „borház forma épületecskében” gyűltek össze időről-időre, mely a mai templom közepe táján állt. Istentiszteletekre hívogatva, reggel és este a gyerekek járták be a várost „egy három vagy négy fontos csengettyűcskével” a katolikusoktól háborgatva.¹ Azonban úgy tudjuk, hogy ez a „templom” leégett, 1772-ig arra kényszerültek, hogy magánházaiknál tartsák meg istentiszteleteiket. 1772-ben azonban engedélyt kaptak Mária Teréziától arra, hogy építsenek maguknak templomot. Ennek azonban volt egy kikötése, miszerint csak akkora templom épülhet, melyben a gyülekezet tagjai állva elférnek. A szájhagyományból ismerjük ma is azt a történetet, miszerint a tarcali református egyház akkori gondnoka, a már korábban is említett báji Patay Sámuel Prügéről és Bájrról is iderendelte jobbágyait, akik subába, gu-

¹ Presbiteri Jegyzőkönyv 1829-1900. Különbejegyzés-másolat.

bába öltöztek (azért, hogy minél nagyobb helyet foglaljanak), s azokat a tarcali reformátusokkal együtt beállította egy völgyhasadékba. Amekkora helyet akkor ők elfoglaltak, akkora nagy ma is a templomuk.

Késő barokk stílusban, 1773-74 között épült fel tehát a templom, melynek akkor Tóth János volt a lelkésze. Toronyépítésre ekkor még nem gondolhattak. Majd csak mintegy húsz év elteltével, 1792-ben vagy 1793-ban kezdtek el tornyot is építeni, a templom nyugati homlokzata elé. A 42 méter magas torony 1797-re készült el, nem kis büszkeségére a reformátusoknak. Hiszen még napjainkban is büszkén említik, hogy bár az ő templomuk völgyben van, tornyuk mégis magasabb a katolikusokénál, noha a katolikus templom dombon áll. Első harangját egy eperjesi harangöntő mester, Lekhéter János készítette 1772-ben Patay Sámuel megrendelésére. A templom alapját bizottság előtt november 29-én mérték ki.² Ugyanakkor a jelenlévők megmérték a harangot Tokajban, de az engedélyezettnél 4 fonttal nagyobbak találták, emiatt nem engedélyezték a használatba vételét. Hosszas viták után 1773-ban szólalhatott meg először. A templom alapkövét

1773. április 26-án tették le. Alapkövébe, melyet a templom déli sarkában helyeztek el, egy olajban kifőzött fa ládikát tettek, melyben a templom építési engedélyét és két korabeli pénzérmét helyeztek el. 1774. szeptember 9-én szentelték fel a templomot. A szolgálatot a templom falain belül tiszteletes Szalai Sámuel szuperintendens, miskolci prédikátor a Zsoltárok 122: 1-2. alapján végezte. A templom falain kívül tiszteletes Szentpéteri János szerencsi lelkipásztor az I. Mózes 28: 17 alapján hirdette az Igét. Délben Szentpéteri István prügyl lelkész az Ézsaiás 54: 2 alapján beszélt.³

A nagyobbik harang 1804-ben készült, súlya 10 mázsa 53 font. A következő felirat olvasható rajta: „Isten dicsőségére öntette a tarczali nemes báji Patay Sámuel úr főcuratorsága alatt, tiszteletes Janka János úr, Kapossi Sámuel kurátor idejében. Az élőket hívom az Isten házába, az holtat kísérem gyászhanggal sírjába. Öntötte Cristian Librecht Kassán.” Az elkövetkező években, évtizedekben a templom adományok által szépült. A gyülekezet tagjai szívesen ajándékoztak klenódiумokat, úrasztali terítőket, a szószékre, karzatra takarókat stb. ugyanakkor a templom épületében keletkezett károkat, rongálódásokat, felújítási, karbantartási munkálatokat is példás buzgalommal végezték el.

1681-ben Babocsay Izsák deák (a város akkori jegyzője) egy aranytálpas ezüst poharat ajándékozott a gyülekezetnek. Három évvel később Nemzetes Gelei Borbála asszony pedig egy aranyozott ezüst tányért adományozott. 1828-ban feltörték a templomot, és a Babocsay Izsák által ajándékozott aranytálpú ezüst poharat és a perselyt elrabolták. 1871-

² Uo.

³ Uo.

ben Gecsei Péter felajánlott orgonaalapra 50 Ft-ot, melyhez ugyanannyival járult Papp János egyháztanácsos.⁴

1872-ben meghatározták, hogy halottnak csendítés a reggeli istentisztelet végeztével s déli 11 órától du. 1 óráig lehet. Közben vagy este nem.⁵ Két évvel később megváltoztatta a tanács azt a szokást, hogy a templomból temessenek. Ha mégis érkezett a családtól ilyen kérés, a tanács döntött.⁶

Az orgona készítésével Jónás István nagyváradi orgonakészítőt bízták meg, aki 1280 Ft-ért vállalta a 10 regiszteres hangszer elkészítését. Helyéül a nagy kart választották, a férfi gyülekezet háta mögött. A felállításhoz 1877 pünkösdjé után látott a mester, s 1877. június 17-én már meg is történt a hangszer felavatása, melyre Kun Bertalan püspököt is meghívták.⁷ 1912-ben új úrasztala készült. Sasi Szabó József és neje Mezőcsáthi Kriston Gizella kemecsei lakosok ajándékozták Papp Károly és neje Szabó Terézia hagyatékából.⁸ Még augusztusra Tóth József főbíró nyolcszögletű vasráccsal vetette körül. A presbitérium kérésére nem építették be, hogyha a kopott kövezetet esetleg kicserélnék, vissza lehessen majd tenni a helyére.⁹

1915 augusztusában a püspök levelet írt a gyülekezetnek, a háború miatti harangfelajánlás ügyében. A presbitérium átérzte a helyzetet, s az egyik harangot felajánlotta, míg a másikhoz, az 1804-ben Báji Patay Sámuel által öntetethez ragaszkodott.¹⁰ 1920. január 1-jén tartott egyházközségi közgyűlésen elhatározták a lelkész javaslatára egy harangalap és egy templomalap („templom renoválási alap”) létrehozását. A templom- és harangalapokra a gyülekezet jól adakozott, így egy 32 ezer koronás alapot lehetett létrehozni.¹¹ Amint lehetett hozzá is láttak a harang pótlásához. 1923-ban a soproni Seltenhoffer Frigyeszt bízták meg a munkával.¹² A már meglévő f- és fis hangú harang mellé, egy kb. 360 kg. súlyú bécsi „a” hangú harang mellett döntöttek. A felirata pedig az egyik oldalon: „Hősök emlék harangja”, lejjebb ugyanazon az oldalon: „Örökké áldott legyen a világháborúban elesett hőseink drága emléke.” A másik oldalon: „Készült Éles István lelkész és Andrássy János főgondnok idejében 1923-ban a hívek áldozatkészségéből.”¹³ Mivel minden a tervek szerint haladt, 1923. június 21-én megtörtént a harang felszentelése.¹⁴

A templom további renoválási, karbantartási munkálatait itt most nem találom célszerűnek felsorolni, tény, hogy szinte minden évre jutott valamilyen fontos, megoldandó feladat. Napjainkra a templom harangját villamosították, a modern kor követelményeinek megfelelően a templom fűtését is megvalósították. 2003-ban Koscsó István sárospai-

⁴ Uo. 1871. szept. 17.

⁵ Uo. 1872. szept. 8.

⁶ Uo. 1874. márc. 20.

⁷ Presbiteri Jegyzőkönyv 1829-1900- 1876. ápr. 15.; 1877. febr. 10.; 1877. máj. 6.; C/C/52537/567. 1877. jun. 12. SRKL.

⁸ Presbiteri Jegyzőkönyv 1901-1918. 1912. febr. 25.

⁹ Uo. 1912. aug. 18.

¹⁰ Uo. 1915. aug. 29.

¹¹ Presbiteri Jegyzőkönyv 1819-1942. 1920. jan. 1. ; 1920. ápr. 25.

¹² Uo. 1923. febr. 16.

¹³ Uo. 1923. márc. 1.

¹⁴ Uo. 1923. júl. 22.

taki vállalkozó elektromos árammal működő padfűtést vezetett be. Király László lelkipásztor szívügyének érezte, hogy még nyugdíjba vonulása előtt rendbe hozassa a templom külsejét. A munkálatokat 2004 tavaszán be is fejezték. Feladatok azért napjainkban is mindig akadnak a templomban. Jelenlegi lelkipásztorunk, Kovács Attila készítette el 2007-ben a templom hangosítását, mely éppen a karácsonyi ünnepi alkalomra készült el.

A „Farkas-temető”

Tarcal legrégebbi temetője a „Farkas”. Nevét a lakosság szerint a fölötté elterülő szőlőkről kapta. A temető elhelyezkedése és a templomokhoz való közelsége arra enged következtetni, hogy ide temetkeztek a középkorban. Miután a római katolikus templom olyan helyzetben van, hogy környezetét nem lehetett temetőként használni, ezért a város fölött jelöltek ki temetkezési helyet. Mintegy száz-százötven évvel ezelőtt bizonyos fenntartások mellett felhagytak a Farkas használatával. Ez abban nyilvánul meg, hogy a felhagyás után, a családok, még napjainkban is visszatemetkeznek a régi családi sírokba. Ezt magyarázhatja a temetkezésnek az a fajta szokása, hogy pincés sírokat ásnak, és abba generációkon keresztül temetkeznek.

Tarcalon – a más vidékeken általában szokásos fenekes és padmalyos sírok helyett – pincés sírok ásása volt és van szokásban. Ez azt jelenti, hogy míg a fenekes sírt két méter mélyre, 2,1 méter hosszúra és 80 cm szélesre ássák, a pincés sír esetében 3 méter mélyre ásnak le. Ezután előre haladva egy olyan méretű pincét ásnak, amelybe három koporsót lehet elhelyezni egymás mellett. A pince bejáratához deszkából készítenek sírajtót. Egy-egy sírba több halottat is elhelyeznek. Általában családtagok, rokonok fekszenek egy helyen. Amikor újabb halott van, akkor kibontják a sírt, a régi koporsó maradványokat és csontokat oldalra rakják, és úgy helyezik be az újabb koporsót. Ha egy sírban túl sok már a koporsómaradvány, akkor azokat kiszedik és elégetik. A meglévő csontokat pedig oldalra rakják egy csomóba, vagy pedig egy kisebb gödörbe leássák a sír fenekébe. Minden alkalommal – amikor kibontják a sírt – új sírajtót készítenek. Ez a ritka temetkezési szokás Tarcalon több évszázados múlttal rendelkezik. Ezt azok a sírásók is igazolják, akiknek elmondása szerint olyan sírt is bontottak már ki, amely az 1400-as (?) években lett jelölve. El kell mondanunk, hogy a pincés sírok esetében a sírhant dupla hosszúságú, mint egyébként, ugyanis a sírhanttal nem csak a tényleges fekvőhelyet fedik, hanem ott is hantot emelnek, ahol a pincéhez szükséges lépcsőt ássák meg.¹⁵

Az 1850-es évek végére a temetőkert kezdett megtelni, ezért új területet kellett kijelölni. Ezért a gyülekezet megvette az elhunyt Grossmich Antal Verebes nevű szőlőjét erre a célra.¹⁶ Előfordult, hogy valaki engedély nélkül, saját kedve szerint ásta sírját, ami aztán összevisszasághoz vezetett. Ezért a rend érdekében a consistórium a maga jogának tekintette a sírhely kijelölését.¹⁷ Ha tovább olvassuk a presbiteri jegyzőkönyveket, láthatjuk, hogy az előbbi intézkedések ellenére is az új sírok elhelyezése a továbbiakban is gondot okozott. A sírok ásásakor a kegyeleti szokásokat sem igen vették figyelembe, és a porladó

¹⁵ A temetkezés szokásaival egy külön tanulmány foglalkozik. In: *Bencsik János* (szerk.): Tarcal II. 2006.

¹⁶ Presbiteri Jegyzőkönyv 1859. febr. 13; 1860. aug. 12.

¹⁷ Presbiteri Jegyzőkönyv 1829-1900. 1869. jan. 24.

hullákkal kíméletlenül bántak. Ha más felekezetű akart temetni az új temetőbe, akkor anyagi állapotának megfelelően kellett fizetnie a sírhelyért. Olyan szokás alakult ki, hogy a temető egyik oldalába a katolikusok, a másik oldalába pedig a reformátusok temetkeztek. Mivel az adott területet eszerint vették használatba, ezért ha szükség volt valamilyen temetőfelújítási munkára, akkor alkalmanként összefogott a két felekezet.

Az évszázadok óta használt temetők időbeli elhelyezéséről a fennmaradt sírjelekből könnyűszerrel tájékozódhatunk. Az élet természetes rendje szerint a tarcali temetőkben is nyugszanak jelesebb személyek. Régen itt szolgálatot ellátó prédikátorok, tanítók, csaták hősei stb. Ezeket a sírokat a gyülekezet tagjai rendben tartják, az elhunyt lelkipásztorok sírját a reformáció napján virággal, koszorúval díszítik, így emlékezve meg elődeikről. A temető gondozásába ma besegít az önkormányzat is, mivel a gyülekezet eléggé elöregedett, az anyagi forrás is kevés, ezért nem tudnak már megbirkózni ezzel a feladattal. Mivel az önkormányzatnak sem túl nagyok az anyagi lehetőségei, ezért közmunkával segít a temető rendbentartásában.

A sírjelekről el kell még mondanunk, hogy Tarcalon nem a fából készült sírjelek voltak jellemzőek. Ezekből ma is csak elvétve találunk. A kőbányák közelsége miatt, inkább a kőből faragott sírjeleket kedvelték, kedvelik ma is. A régi időkben különösen az erdőbényei kőbánya termékeit rendelték meg, azt vásárolták. Ma is látható és olvasható az 1831. évi kolerajárvány áldozatainak emlékére állított sírjel. Ugyancsak régi emlék a Khegely Leopold prefektus családjának emléket állító sírjel: „Ttes Khegely Leopold úr praefectus és felesége ns Kutas Sofia asszony. 1753 október 27”.

A tartós anyagból készült sírjelek alkalmasak voltak arra is, hogy esetenként a folklór körébe utalható felírásokkal látták el. Meg kell itt említenünk annak az obeliszknek a feliratát, mellyel a város főjegyzőjének sírját jelölték: „„Itt hervadnak hamvai egy jó és hű férjnek / néhai ns És nts Krempelmájer Károly úrnak, / ki e múlandó világból életének 36dik évében / csöngyében az örökkévalóságra költözött / őszutó 1844dik évében / a hív és tiszta szeretett emléke / azóta soha el nem felejtő szeretett / neje, mint nemes ntes / Gönczy Erzsébet asszony örök emlékül állította.”

Ma már a műkő, a márvány uralja a sírkerteket. Sokszor a vallási felekezetekre sem utal sem az alakja, sem a felirata. A régebbiek között inkább találhatunk egy-egy keresztet, rajta a corpus vagy a szomorúfűz, a kehely, melyek a reformátusok szimbólumai. Ezek csak ritkán fellelhetők a mai síremlékeken. Addig, míg a régiek sokszor tájékoztatnak a halált előidéző eseményről is, az újabbak csak a szűk adatokat közlik. Így a születés és halálozás dátumát, illetve a neveket.

POLNER ZOLTÁN

Bartuk Ágnes sámánlány testamentuma

„Ilyen táltoszerű paraszti személyiségről nincs jel a magyar néprajzi szakirodalomban”, állapította meg Bálint Sándor professzorom, lektorom, miután elolvasta a *Teknyőkaparó* kéziratát 1979 áprilisában. A kis könyv a Somogyi-könyvtár kiadásában 1980-ban jelent meg, és el is fogyott néhány hét alatt. A neves jósról a televízióban, a rádióban is beszéltek az öregek, akik azóta zömében már a temetőben nyugszanak. Gyakran kérdezik még most is tőlem, miképpen jutottam a *Teknyőkaparó* – a magyar Nostradamus – nyomára. A hatvanas évektől szenvedélyesen kutattam a táltosok után a Tisza és a Maros környéki községekben. Most mégsem a *Teknyőkaparó*ról kívánok szólni, hanem arról az algói „szellemes” lányról, akit az ő révén fedeztem föl.

1974 nyarán az algói születésű Kovács Mártont faggattam Klárafalván, aki egy révülő/rejtőző lányról beszélt nekem a táltosok kapcsán. *Bartuk Ágnes* azon kevesek közül való volt, akit a látó és a táltos megjelöléssel egyaránt illettek a község lakói. Erejét tekintve táltos lehetett, ugyanis azok rendelkeznek iszonyú erővel. Női táltosról azonban sohasem hallottam sok évtizedes gyűjtőmunkám során. A róla kialakult legendákat viszont annak is köszönhettem, hogy halottlátó volt, hogy „beszélgetett a holtakkal is”. Örültem, hogy ráakadtam Bartuk Ágnesre. Az összegyűjtött anyagot közreadtam az *Ördögösök* című kötetemben (1984). Örültem, boldog voltam, mert a rejtőzésben, a révülésben a sámán sajátos tevékenységét véltem fölfedezni.

Diószegi Vilmos kutatásaiban is elmélyedtem, hogy megértsem az elmondottakat: „A magyar néphit szerint a táltos, amikor valaki számára, közönséges halandók által meg nem ismerhető dolgokat akar megtudni, tetszése szerinti időpontban elrévülhet, elrejtőzhet, vagyis más egyén közbeiktatása nélkül érintkezésbe léphet a szellemekkel. A révülés, a rejtőzés, vagyis a természetfeletti lényekkel való tetszésszerinti és közvetlen érintkezés képzelet általános elterjedtségű a magyar népek körében. Mindez tudományosan megalapozott kiindulást nyújt ahhoz, hogy népi kultúránk révülés-hitében a honfoglaló magyarság hitvilágának egyik emlékét keressük. A magyar emberfeletti erővel rendelkező személyek: táltosok, tudósok, halottlátók rejtőzése, révülése, elragadtatása bizonyos ideig tartó *eszmeletlenség*ből áll. Ezt tapasztaljuk a sámánokkal kapcsolatban is.”¹

Mielőtt belebonyolódnánk Bartuk Ágnes családtörténetébe, nézzük, mit mesélt róla Kovács Márton Klárafalván:

¹ Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp., 1978. 103.

„Az az embör olyan embör vót, hogyhát olyan rëndös parasztembör. Velem aratott egy gazdaságba az uraságná valamikó. Aztán mikó mögtörtént ez a bírkózás, hogy bírkóztott ez a Bartuk Ágnes... (P. Z.: Hogy történt?) Sëhogy së, csak azt kérdözte, mík az a legény, aki el mer velem gyünni bírkózni? Na, oszt egy vót. Olyan nyolcvanöt-kilencven kilós körü fiatalembör. Olyan idősebb löhetött, olyan huszonnyóc-huszonkilenc éves.

– Hallod-e, Ágnes, aszongya, elmögyök én veled bírkózni.

– Pali, aszongya, vigyázz, vigyázz!

– Amikor Bartuk Ágnes vött ilyen forma nadrágot, de kikbe vót. Ahogyan mostan vannak a munkásruhák. De szük vót néki, de aztán úgy mögbövítt rajta, mikó hozzáfogott bírkózni, hogy nem látszott ki rajta sëmmit së. No, oszt akkó hajra möntek, bírkóztak. De a tallóba történt ám ez, kint a részösök közt. Na aztán az a másisk embör, mikó má javába bírkóztak, akkó mit csinát Ágnis? Ahogy bírkóztak, hun Ágnis vót föllürü, hun pedig a fiatalembör vót föllürü. Eccő csak hopp, Bartuk Ágnes kivágta a két karját annak a fiatalembörnek és lënyomta. Rajta feküdt a hasán.

– No, most Pali, mit csinájjak veled?!

Nem tudott Pali sëmmit së csinálni. Csak még mozogni së tudott alatta. Mikó ez mögtörtént, akkor az az idős embör, nálam idősebb vót jóval, addig csak nézte eztet. Majd osztán ű fővött egy búzakaralászt úgy a tallóbú, osztán akkó ëkezdett hátú motozgatni avvü a búzakaralásszá. Mikó fővötte, akkó osztán egyszërcsak hopp, hopp, Bartuk Ágnes mögadta magát. Úgy mögadta magát, hogy osztán a fiatalembör lött föllü, nem Bartuk Ágnes. Sëmmit hatalma nem vót a szelleme átal ennek a Bartuk Ágnesnek. Akkor osztán mikó már följözanodott mind a kettő, akkor Ágnes eleresztötte a két karját annak a fiatalembörnek. Akkor ránézött arra az embörre:

– Hallja-e, aszongya, maga vót ennek az oka, hogy elvötte az erejimet. De én tudom, hogy maga vót.

Pedig nem látta sënki së, hogy ki vötte fö a búzakaralászt, csak én láttam, hogy ű fővötte. Aszongya neki Ágnes:

– Mög fognám mutatni magának azt, hogyhát az életivel játszott, de nem vagyok az az embör, mert maga családos apa! Hát ezt nem töszöm mög magával sëmennyiért së. De, aszongya, maga vót az, aki ëvötte az erőmet!

No, osztán nem is haragudtak egymásra a fiatalembörre. Tovább verte azután a markot, mert neköm vót marokveröm Bartuk Ágnes.

Az én anyám mög eljárt hozzá. De muszáj vót, mert mög vót hipmonizálva mán akkó anyám is.

Belevötte a súlyba, és azt akarta Ágnis, hogy hát anyám lögyön ünëki majd a helytartója, ha ű majd tudom is én, hogy hova kerül?! Osztán úgy mög hipmonizálta anyámat, hogy teljesen elvötte úgy az eszit, ez az Ágnis.

Anyám mög olyan vót, hogy hát annak mönni köllött ühözszá, Ágnishon, ha akarta, ha nem. Öreganyám, anyámnak az anyja, az mindég tiltotta anyámat.

– Lányom, aszongya, miért mégy te? Nem látod, itt vannak a családok körülötted?!

Így fëközte öreganyám az én anyámat. De anyám nem vót szabad, úgy ë vót már akkó rontva, hogy hát ünëki mönni köllött. Naponta elmönt kétször is Ágnishon. Ágnis

mög olyan vót, hogy mikó elrejtőzött, lőkötözték kötéllel az ágyba. Majd egyszer csak hopp, elkezdött úgy szélhámoskodni, hogy a kötél szétszakadt rajta. Ezt úgy higgye el, mint ahogy én mondom, mert ott vótunk. Sok néző. Fél Algyő! Mindönki nézte, hogy hát mit rejtőzik ottan Bartuk Ágnes. Hogy mi történt ezzel aztán, hogy ez mi vót, nem tudom. De ű állítólag anyámnak azt mondta, hogy ű úgy tanúta ezt a hipmonizálást még mikó olyan kislány vót, olyan szolgáló kislány. Egy öreg családnál vót szógáló Szögedébe, és akkó annak vót egy olyan könyve, akit ű életibe mindég olvasott. Abbu vötte ezt a hipmonizálást ez az Ágnes.”

Algyőn is kutattam Bartuk Ágnes után. Az egyik adatközlőm a következőket mondta:

„Vót itt ebbe az utcába egy szellemes lány. Már nyóc-kilenc óra tájon elkezdött éneköltni és énekölt. Kérom szépen, úgy hajigálta magát az ágyba lē meg fő. Odamöntenek erőteljes fiatal legényök, hogy űk mögfogják, és kiugrott a kezükből akármit csináltak. Csak a lábfejit bírták mögfogni.”

De mást is tudott még Török György Bartuk Ágnesről:

„Vót egy öreg halásztársam, az beszélte, hogy mikor nagy hullám vót, nekivágott a Tiszának csónakkal, és lēmerült a Tisza fenekire. És aszongya nekőm a Pista bácsi, egy nagy csomó virágot hozott föl Ágnis. Aszonta, ű mentötte ki a vízből. De haragudott rá a pap is, a szellemös lányra. Elmönt a templomba, a délelőtti misére. A pap mög kivitötte a templombul. A szellemös lány a templomba nem való. Ki is vitték, oszt ott lēfektették. Osztán ott énekölt. Nem bántott az sēnkit. Sēnkit nem bántott. Olyan ereje vót neki, hogy avval nem bírt sönki!”

Török Mihályné pedig arról is tudott, hogy Ágnes „a hótakkal is beszélgetött”.

„Úgy higgye mög, hogy igaz. A Bartuk Ágnis hótakkal beszélgetött. Csak arra emlékszők, hogy az én anyám is elmönt mögérdőzni, hogy élnek-ē a kis családjai, hogy vannak a mennyországba? Hát osztán mondta, hogy nincs nekik semmi bajuk. Főlfogott értük édősanyám imát, oszt nem végőzte el.”

Sokat kutattam Bartuk Ágnes után Algyőn, de keveset tudtam meg viselt dolgairól. Még az így összegyűlt töredékeket is kegyes ajándéknak tekintem. Aztán elfeledkeztem az egyetlen női táltosról. Folytattam a népi imádságok gyűjtését-mentését.

Több mint másfél évtizeddel később, 1992. október 26-ánegy férfi keresett telefonon, név szerint Szélpál János szegedi lakos. Megkérdezte, hogy nem lenne-e kedvem még többet megtudni az algyői táltosról, akiről nevem alatt olvasott. Nemigen akartam kötélnek állni, de mikor meghallottam, hogy az édesanyja Ágnes húga, és kiváló egészségnek örvendő, megfordult velem a világ. Néhány nappal később Tarjánban, egy tízemeletes ház legfelső szintjén ajtót nyitott a 90 éves Szélpál Jánosné Bartók Piroska! Csak néztem a kis hajlott hátú asszonyt, és azon töprengtem, vajon megtudok-e valami bizonyosat a sámánokról, vajon elutazhatok-e az őshazába?

Először is a legfontosabb életrajzi adatokat tisztáztuk. Bartók Piroska negyedik gyermekként született 1903-ban Algyőn. Édesapja Bartók Mátyás (1864–1934), édesanyja Patáki Ágnes (1871–1945). Gyermekük: Ágnes (1892, Algyő – 1940, New York), Ilona (1894), István (1900), Piroska (1903). Az édesapa molnár volt, az édesanya pedig a gye-

rekekkel vesződött otthon. Volt egy-két hold földjük is. Azt művelték. Nem voltak gazdagok. Az édesapa 1912-ben kiment Amerikába, de egy év múlva hazajött, és kivitte magával a feleségét és Ágnest, Ilonát. 1916-ban az édesanya hazajött. Piroska is útra kelhetett volna az édesapjával, csakhogy ebben a háború megakadályozta. Ágnes a harmincas évek közepén még egyszer hazatért Algyőre, 1940-ben azonban New Yorkban meghalt.

– Piroska néni! Vajon honnan szerezte tudományát Ágnes? Bár Ágnes kilenc évvel volt idősebb magánál, „betegsége” azonban szóbeszéd volt a családban.

„Aszonta az én anyám, hogy mikor Ágnes gyerök vót, olyan surbankó lány vót, úneki mögjelönt a Szűz Mária, és aszonta, hogy hirdesse a népek között, hogy térjőnek mög!

Az én anyámtú hallottam azt is, hogy mikó iskolába járt, akkó mondták, szaladtak az én anyámé, hogy Ágnes néni, gyűjjön, mert Ágnis elszédült az iskolába. Mire az iskolába ért, Ágnis már játszott a szobába a gyerökökkel. Tudja, mikó én kislány vótam, én így ülttem az ágya véginél, és ű nagyon sokat szenvedött. Elaludt, szenvedött, dobálta magát. És akkó lőfógták. Tudja, mit csinált? Kirágtá az egész szája szélit. Folyt a két oldalán a vér. Anyám mög törőgette. Oszt ahogy küszködött, a falhoz verte a kezit. Ilyen dagadt vót neki a keze. Mire fölébredt, nem vót neki sémmit baja. A szája is tiszta vót. Úgy higgye el, hogy amikor 1978-ban kivizsgáláson vótam, ott vót az a Fekete István orvos. Aszongya, hogy hát élnek-é még a testvéreim. Mondom, nem él már sënki sē. Mindönki möghalt, ugyē. Aszongya, tudja, hogy nagyon sokat vótam kint maguknál, de ott vótak annyian...

Arra is emlékszőm, hogy az én apám bejött ide Szegedre, és fiákerrel hozatott ki egy főorvost. Akkor is már két napja sē nem övött, sē nem ivott sēmmit sē. Csak fekiúdt és fekiúdt. Azt mondta neki az a főorvos, ha ezt egy dézsa vízbe beletőgyük, és darabokra tördeljük, összevágjuk, akkó sē tudunk rajta segtteni sēmmit sē. Az én apám vitte mindönfelé. A közkórházba is, de hányszor! Hogy végeredménybe mi vót a baja, nem tudom. Nem is tudták kitapasztalni. Vót mikó három napig fő sē kelt. Aludt. Sē nem ivott, sē nem övött. Csak aludt. Aludt és odamőntek az embörök, asszonyok. Gyűtt be oda a nép, mind lētergyelt az ágya elé. És akkó mind mondta: „Jaj, nekőm, ez az én bűnőm.” Begyűn az én anyám, mintha még most is úgy látnám, no aszongya, én nem fogok elszédülni! Mert tudja mit csináltak, amikó beszéltek, elszédült mind. Vót egy olyan hosszú folyósó, vótak ott fiatalembörök, oszt mögfogták így űket, és kihűzták onnat így sorba. Szent Mihály arkangyal az én védőszentem, mondta az én anyám. Mit ád Isten, ű is elszédült. Ágnis ekkor olyan tizenhét-tizennyóc éves vót. Gyönyörű szépen énekelt. Szent énekőket énekelt.

Egyszer anyámnak a nénjéknél vótunk, és ott fekiúdt Ágnes. Három napig aludt. Sē nem ivott, sē nem övött, az csak aludt, és aludt, és aludt. Főlemelték a fejét, kinyitották a száját, és tőtöttek bele valamit, akkó az is a két oldalán kifolyt.

Mondd már mög, mit csinálsz? – kérdőztem tőle később. Aszonta a sárkányokkal küszködök, a sárkányokkal viaskodok.

Kérdőztek tőle ilyen halottakat is. Kérdőzte az egyik a testvérjiről. Aszonta: Az mög űl a szemétdomb tetején. Elcsinálta a gyerekeit, és a koponyáját nem bírja elrágni. Hát hogy honnan látta ű ezt, nem tudom.”

1913-ban aztán eltűnt Bartuk Ágnes Algyőről. Ilka húgával, édesanyjával kiment New Yorkba. Ilka ott 1914-ben férjhez ment. Ágnes boszorkányos gyógyító tudományára azonban ott is szükség volt.

„Ennek az Ilkának a férje – hogy igaz-e, nem-e – anyámtól hallotta, hogy mög vót rontva. Hogy mi vót a rontás, nem tudom. Aszonta Ágnes neki: Ilka, nē mönjél ehhöz az embörhöz! Miért nē mönjenk hozzá? Luki Jánosnak hitták azt az embört. Hát, aszongya, nem tudott a férje csinálni sēmmi sē. Aszonta, jól van majd mögfordítom. Aszonta az én anyámnak. Mikor hazamönt, asszonta, hogy három nő vót náluk. Aszonta nekik, ha mögrontottátok a húgomnak az urát, fordítsátok vissza! Hát hogyan? Ha majd egy szakajtó lisztöt kiválogatsz, visszafordítjuk. És ha tük válogattok ki annyit? Ágnes visszafordította. Hát azután születött Rozika, Ilka lánya.”

– Algyőn voltak-e boszorkányok? – kérdeztem Klárafalván Kovács Mártont annak idején.

– Boszorkányok? Vót! Bartuk Ágnes az biztos az vót! – hangzott a válasz.

Egyet biztosan tudok, rejtély fedi a jóstehetséggel megáldott táltosokat, és azokat is, akik halottakkal beszélgetnek, vagy természetfölötti erővel rendelkeznek, akik az ihletett pillanatok extázisában az emberiség őskoráról szólnak. Én úgy olvasom minden vallomásukat, mintha az őshaza üzenetét olvasnám.

Tündéri napsütés, bujkálós holdvilág van ma is a Tiszához simuló falu fölött, de sámánlánya a nagy vízen túl temetkezett a föld porába. Szelleme azonban itt virraszt a gyertyaként lobogó jegenyék között.

Csomós Zoltán grafikája

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Áprily Lajos

(Molnár Edit fotóművésznak)

Csendes zárt kis völgyben,
 akárcsak Erdélyben,
 akkor még néhány ház
 az Áprily-völgyben.¹
 Első ház, az első
 székelkapu, székel –
 egy régi villa volt.
 Kertkaput nyitottam –
 fiatalos léptek,
 mosoly, kezét fogtunk,
 s ott ültem az őszi
 napsütésben, kicsi
 völgyben, unokával,
 Zsófiával. Tanár úr,
 nagyenyedi tanár,
 jól beszélt madarak,
 fák nyelvén, s éneke
 lett a dallamvilág.
 Jevtusenkot fordít
 és olvasni kezdte,
 most készült: AZ ANYÁK
 SORBAN ELMENNEK. Cseng-
 bong már minden harang.
 Jött egy fehér galamb,
 asztalra szállt, ivott,
 vizet ivott, jobbra-
 balra nézelődött,
 elrepült, s visszajött,
 újra ivott vizet,
 a pohárból ivott,
 s elkészült a fotó –
 ötven éve lassan,
 ebben a mély csöndben.

Fehér galamb, fehér,
 a párja is fehér.
 Idillikus kis völgy.
 Meghívással mondtunk
 búcsút. Már tavasz volt...
 és tél, harmadiknak,
 út, a legutolsó.
 Visegrád, Visegrád,
 temetődben szállt az
 ének. Galamboknak
 síró repté: vizet
 kértek, vizet kértek...
 Kicsordult könny medre
 lett a tó – itató.

Bonheur

Boglárkának

Mikor tündöklük a mezőn
 a szaladgáló távolban –
 hipp-hopp, hipp-hopp, szívébe lát,
 fűszálat elsodró pici
 rohanás – ölembe ejti
 mosolyát – hipp-hopp, hipp-hopp – kopp.
 Kipp-kopp, és kacag a világ,
 a zombék, a fűszál s a nád.

Világosodik

A reggelre könyökölt a hajnal,
 világosodik.
 Hova tettük a telet – elindult –
 nem is itt van, hogy lehet, hogy lehet?
 Földre vissza, dologra – mint a szél.
 Szöknek a felhők, ring a légörvény,
 világosodik.
 Antifóna, kétszólamú ének
 a délnek, valamiről az éjnek.
 A múltamat tudom csak reménynek,
 be nem telt idő, dal valamiről.
 Ha még látnál így lángolva égni,
 és hullámok hátán félni, élni.
 Vissza a földre térni és nézni
 imádság fonálát. Gyönyörűség.
 A reggelre könyökölt a hajnal,
 világosodik. Még dolgom van itt.

¹ Dunabogdány

DUKRÉT GÉZA

Százhusz éves az Erdélyi Kárpát Egyesület

Százhusz évvel ezelőtt, 1891. május 11-én alakult meg az *Erdélyrészi Kárpát Egyesület*, amelynek taglétszáma már az alakuló közgyűléskor 300 körül volt. Az egyesület az EMKE keretéből nőtt ki, mint a természetjárás közművelődési vonatkozásait ápoló szakosztály. Első elnöke gróf Bethlen Bálint, titkára Radnóti Dezső volt. 1892-ben indul az egyesület folyóirata *Erdély* címen. Az EKE és a folyóirat célkitűzései megegyeztek, melyet a szerkesztőbizottság az első számban rögzített: „Ismertetni akarjuk Erdély vadregényes, kies és bájos vidékeit... emberi kéz alkotta művelődéstörténeti és történelmi emlékeivel, ismertetni egyes helyeit, ami legérdekesebb, és ami a földet hazává teszi: az élő népet testi, lelki állapotában... ami a természet és a kultúra műveiben gyönyörködtető és tanulságos is, úgy kalauzolásnak lehetőleg hasznos legyen annak is, aki lát, annak is, amit lát...”

Működésének, mindjárt az elején, négy iránya volt: turistaság, néprajz, fürdőügy, idegenforgalom. A természetjárást csoportos kirándulások révén valósította meg. Ugyanakkor néprajzi anyag gyűjtésével is foglalkozott, folyóiratában több néprajzi tanulmány jelent meg. E tevékenység a Mátyás király szülőházában berendezett táj- és néprajzi múzeum megalapításában csúcsosodott ki, amelyet 1902. október 2-án avattak fel, egy időben Mátyás király lovas szobrának leleplezésével. Az EKE székháza ugyanebben az épületben kapott helyet, de vagyonához egy sor menedékház is tartozott, többek között a Detonáta, Szkerisora, Egyeskö, Gyilkos tó, Nagykőhavas, Tordai-hasadék, Rekicel, Bükkerdei, Révi menedékházak. Az EKE gyümölcösöző szervező tevékenysége folytán fellendült a székelyföldi ásványvizek palackozása és értékesítése, a fürdők és klimatikus gyógyhelyek rohamos fejlődésnek indultak (Borszék, Tusnád, Korond, Málnás, Szováta, Kovászna, Gyilkostó, Bálványos, Sugás). Új utak és gyalogösvények épültek Kolozsvár környékén a Bükkben, a Tordai-hasadékban, a Királykőben, a Révi-szorosban, a remetei sziklaszorosban, a Detunátán, a Vlegyásán, a Retyezátban és a Fogarasi havasokban.

Öt esztendővel megalakulása után, az EKE kiadta Hankó Vilmos *Székelyföld* című könyvét (1896), amely a korabeli magyar könyvnyomtatás egyik remeke volt. Az *Erdély* folyamatos kiadása mellett az EKE mellékleteket is megjelentetett. Ezek a következők voltak: *Erdély népei* néprajzi melléklet dr. Herrmann Antal (1851–1926) szerkesztésében. Nagy jelentősége van az *Erdélyi határ- és helynevek* állandó rovatának és *A mi fürdőink* fürdőügyi mellékletnek dr. Hankó Vilmos szerkesztésében. Ismerteti Erdély összes fürdőit (Borszék, Előpatak, Tusnád, Kovászna, Báza, Korond, Felső-Rákos, Marosújvár, Vízakna, Kolozs, Algyógy, Torda, Málnás, Szováta, Homoród, Radnaborberek, Sugás, Zajzon stb.), a forrá-

sok és tavak vegyelemzési adatait, a magyar és külföldön tartott fürdőkongresszusok anyagait, az EKE fürdőirodájának dokumentációját és szolgáltatásait. *Kerékpáros turista* volt a Kerékpáros Osztály melléklete Kovács Géza osztályelnök szerkesztésében. Az EKE figyelemreméltó kiadói tevékenysége dinamizálta a földrajzi, geológiai, geomorfológiai és etnográfiai kutatásokat, minőségi munkára serkentvén a szerzőket. 1901-ben az *Erdélyi Úti Kalauz* Radnóti Dezső szerkesztésében már a II. kiadást éri meg. Az EKE, a fehér-fekete fényképészet hőskorában felkarolta és támogatta a fényképészetet, szárnyai alatt bontakozott ki már a múlt század végén az erdélyi táj- és turista-, valamint a riportfényképészet.

Az 1916-1918-as háborús években az EKE ügyvezető elnöke dr. Cholnoky Jenő (1870–1950) professzor volt. 1917-ben az *Erdélynek* már csak egyetlen száma jelent meg (jan.-dec.). Az első világháború alatt tevékenysége megszűnt.

1926-ban megszerkesztik az új alapszabályzatot, amelyet még ebben az évben beterjesztenek a kolozsvári törvényszékre, dr. Szádeczky Kardoss Gyula és Xántus János aláírásaival. A kolozsvári törvényszék 1929. április 17-én (380. sz. alatt) jegyezte be az egyesületet; így az EKE a királyi Romániában is jogi személy lett, és törvényesen megkezdhetette tevékenységét. Az EKE megválasztott új elnöke dr. gr. Logothetti Oreszt lett, az 1930 januárjától újrainduló *Erdély* szerkesztésével a közgyűlés Orosz Endrét bízta meg. 1933-ban az egyesület már közel 1200 taggal, turista-, kerékpár-, sí-, fürdőügy és propaganda szakosztályokkal rendelkezett. 1933 és 1935 között az egyesület tiszteletbeli elnöke dr. Szádeczky Kardoss Gyula, ügyvezető elnöke dr. Péter Béla, főtítkára dr. Balogh Ernő volt. 1935. szeptember 8-án került sor az EKE Tordai-hasadék előtt épített új menedékházának a felavatására. A munkálatokat az EKE központja részéről dr. Tulogdy János, dr. Balogh Ernő és dr. Roska Márton ellenőrizték.

1935 után nehéz idők kezdtek járni az EKÉ-re és az erdélyi magyarságra. 1935-ben épületéből kilakoltatták, vagyonának nagy része elveszett. A néprajzi tárgyak az állam tulajdonába mentek át, és a mai Erdélyi Néprajzi Múzeum alapanyagát képezik. E nyilvánvalóan a magyarság ellen hozott diszkriminatív intézkedés mellett, megtiltották az *Erdély* szó használatát. Ezért 1936-ban és 1937-ben az *Erdély* folyóirat *Transilvania* cím alatt jelenhetett meg a „*Transzilvániai Kárpát-Egyesület*” (!) kiadásában. A települések, hegyek, dombok, folyók neveit csak románul lehetett leírni. 1937 és 1939 között Szabó T. Attila mint EKE-tag volt az *Erdély* főszerkesztője. Nyilvánvaló, hogy ilyen minőségben nagy gondot fordított a magyar nyelv tisztaságának megőrzésére. Szintén ebben a nehéz időszakban volt az EKE elnöke dr. Tavaszi Sándor református püspök, aki az egyik legszebb turisztikai témájú könyvünket írta, *Erdélyi tetők* (Úti élmények és természeti képek) címen 1938-ban.

Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy az *Erdély* hasábjain és ezen kívül is, nagyon sok tudományos munka, útleírás jelent meg olyan nagy tekintélyű kutatók tollából mint Szádeczky-Kardos Lajos, dr. Hankó Vilmos, Czárán Gyula, dr. Hermann Antal, Merza Gyula, dr. Ruzitska Béla, Téglás Gábor, dr. Czirbusz Géza, dr. Szádeczky-Kardos Gyula, dr. Roska Márton, dr. Balogh Ernő, dr. Tavaszi Sándor, dr. Tulogdy János. Mindenki által ismeretes, hogy Czárán Gyula egész vagyonát arra áldozta, hogy kiépítse a ma is meglévő turistautakat és ösvényeket a Bihari-havasokban és járhatóvá tegyen több barlangot. A második világháború után 1945-ig működött. 1945. március 4-én megalakult az *Erdélyi Népi*

Kárpát Egyesület (ENKE), amely 1948. április 1-jéig működött, amikor véglegesen felszámolták, beolvastották az Országos Turisztikai Hivatalba.

1990 első hónapjaiban rendre megalakultak az egyes megyék turisztikai egyesületei. Az 1990. február 14-én megalakult kolozsvári *Kárpát Turista Egyesület*nek elnöke dr. Tövissi József ny. egyetemi tanár lett, aki felkérte a többi hazai turista egyesületeket a csatlakozásra. 1991 januárjában megkaptam az első körlevelet és egyben meghívót a gyergyószárhegyi centenáriumi ünnepségre, amely így szólt: „Értesítünk, hogy f. év május 11-13 között az Erdélyi Kárpát Egyesület alapításának 100 éves évfordulója alkalmából Gyergyószárhegyen és a Gyilkos-tónál turistatalálkozót rendezünk. Kezdeményező a kolozsvári KTE. Szervező: a KTE által kiküldött szervezőbizottság.” Márciusban körlevél érkezett Méder Árpádhoz, hogy gyűjtse össze a pénzt a résztvevőktől és egy névsorral együtt küldje el Kolozsvárra.

1991. május 10-én tizenöten mentünk el Nagyváradról a gyergyószárhegyi centenáriumi ünnepségre: Méder Árpád, Méder Lívia, Dukrét Géza, Dukrét Aranka, Borbély Gábor, Borbély Katalin, Péter I. Zoltán, Péter Emilia, Venczel Márton, Venczel Ilona, Sófalvi István, Dimény Áron, Dimény Ilona, Balogh Éva, ifj. Balogh Éva. Gyülekezés, jelentkezés Szárhegyen történt. május 11-én volt a megnyitó ünnepség, felolvasások, előadások (szemelvények a turistaság történetéből, az Erdélyi Kárpát Egyesület története, az *Erdély* turista folyóirat életrajza, az Erdélyi Kárpát Egyesület jeles vezetőiről, turista tájak szépségeinek és kultúrórökségeinek bemutatása, turista útvonalak ismertetése, bemutatása. A falusi turizmus és jelentősége). Május 12-én kirándultunk társas gépkocsival a Gyilkos-tóhoz.

Tövissi József felkért, hogy alakítsuk meg Váradon is az EKE osztályt. Még Gyergyószárhegyen bejelentettük az EKE újraalakulását. De a delegátusok nem tudtak egyezségre jutni a szervezeti szabályzat tekintetében, s nem nyilvánította ki mindenki csatlakozási szándékát. Így 1991. augusztus 16-17-én, Kolozsváron megtartottuk az EKE nagy találkozóját. Ez az EKE újjászervezésével és jogi személyi bejegyzésével kapcsolatosan felmerülő kérdéseket volt hivatott megoldani. Célkitűzés: legyünk az EKE jogutódja a kolozsvári bíróság 1929. április 17-iki határozata alapján (tehát jogutódja a volt EKE-vagyonnak is). Ennek érdekében megalakítottuk a Régi EKE Visszaállításának Kezdeményező Bizottságát, melynek elnöke dr. Tövissi József, ny. egyetemi tanár, alelnök Kerekes Péter Pál Marosvásárhelyről, titkár Dukrét Géza Nagyváradról. Megtörtént a jegyzőkönyvi kivonat összeállítása és aláírása, az alapszabály-tervezet megbeszélése és véglegesítése az EKE 1929. évi módosított alapszabályzata alapján. Fontos konklúzió volt, hogy minden megye szervezete mellérendelt, teljesen önálló szervezet, „társosztály”, ahogy az az 1929-es szabályzatban szerepel. Nagyvárad részéről a jegyzőkönyvet aláírták: Dukrét Géza, Méder Árpád, Hadnagy Árpád, Szilágyi István. A viták hevesek voltak, de nagy volt a lelkesedés és az elhatározás, hogy mi azért is megcsináljuk. Ekkor törvények még nem voltak, semmi tapasztalatunk nem volt, hogyan kell megszervezni egy civil egyesületet. Egy jogtanácsos segítségével újrafogalmaztuk az alapszabályzatot. Sajnos az idő rövidsége, a kapkodás és tapasztalatlanság miatt hibák csúsztak be a fogalmazásba, főleg jogi szempontból, amelyek a későbbiek folyamán nézeteltérésekhez vezettek. Ezeken próbáltam valamit segíteni, 1994-ben, amikor országos elnöknek választottak, és összeállítottam az EKE működési alapelveit, amelyek nagyjában ma is élnek.

Biharfüred, 1935 és 1936 nyara

A bihari turizmus története

A bihari turistákat elsősorban a Bihari-havasok vonzották. De a hegység legelső megismerői és kutatói a tudomány emberei voltak. Az első értekezést Nedeczky írta 1774-ben német nyelven, amelyet Tárnaki Mihály tanár fordított magyar nyelvre, 1814-ben. Később, a 19. században, egymás után jelentek meg értekezések különböző barlangokról, az akkori idők kutatóinak tollából, ami azt is jelzi, hogy megkezdődött ennek a területnek gyalogszerrel való bejárása. Így már úgy is tekinthetünk rájuk, mint a Bihari-havasok első turistáira, még akkor is, ha tudományos célt követtek. Nedeczky után többnyire osztrákok és szebeni szászok járták a hegyeket, kiknek értekezései német nyelven jelentek meg (Bielz, Hauer 1852-ben, Miller 1856-ban, Szatmári 1861-ben, Themák 1872-ben, Orthmaier 1873-ban). Az akkori idők legjelentősebb kutatója Adolf Schmiedl, a budai királyi József politechnikum földrajz, turisztika, történelem professzora volt. 1858 és 1861 között a „Bihar expedition” keretében járta be a havasokat és írta meg *Das Bihargebierge* című könyvét, amely 1863-ban jelent meg. Schmiedl Bihart a monarchia részének, vagy inkább Ausztriához tartozónak tekintette. Térkép hiányában helyi lakosok, pásztorok vezették, így leírásai néha pontatlanok. Dr. Koch Antal az oncsászi csontbarlangot írta le, ahol 1886-ban Primics György végezte az első ásatásokat és a barlangi medve ép csontvázát találta meg. Az Igric-barlangban Petényi Salamon, Kovács János, Kovács Gyula és gróf Korniss bukkantak őssálat-csontokra 1850-ben. K. Nagy Sándor, aki később az Erdélyi Kárpát Egyesület választmányi tagja lett, 1883 és 1888 között három kötetben írja meg az első magyar nyelvű bihari útikalauzt, *Biharország* címen.

1888-ban megalakult a *Bihari Kárpát Egyesület* (BKE). Az alakuló gyűlés pontos dátumát nem ismerjük, csupán az 1889. július 27-i közgyűlésről van adatunk. Az egyesület *Beleltnyes és vidéke* címen turistakalauz megjelentetését határozta el, melyet Hegyesi Márton és Sípos Orbán szerkesztett. 1890-ben a Magyar Orvosok és Természet Vizsgálók Váradon tartották vándorgyűlésüket, melynek megrendezését a Bihari Kárpát Egyesületre bízta, mely alkalommal egy újabb turistakalauzt jelentettek meg *Élesd és vidéke* címen, ugyancsak Hegyesi Márton szerkesztésében. 1891. május 11-én, Kolozsváron megalakult az *Erdélyi Kárpát Egyesület* (EKE). A *Turisták Lapja* 1892. május-júniusi számából tudjuk, hogy a Bihari Kárpát Egyesület május 1-jén tartotta évi közgyűlését báró Déry József elnökletével. Sípos Orbán alelnök évi jelentésében sokoldalú tevékenységről számolt be.

A *Turisták Lapja* 1892. júliusi száma arról számol be, hogy a Bihari Kárpát Egyesület vezetősége hajlik arra, hogy beolvadjon a *Magyar Turista Egyesület*be, mely nagyobb támogatást biztosítana a bihari turizmus fejlesztésére. 1892. augusztus 13-ra közös kirándulást terveztek, melynek végén közös közgyűlésen kimondták volna az egyesülést. De az országos kolerajárvány miatt ez elmaradt. Ezután megerősödött az az új irányzat, hogy a BKE szövetkezzen az EKÉ-vel, melyet indokoltá tett a közös munkaterület. De az egyesülésben uralkodó nézeteltérések eredményeként ez a csatlakozás is elmaradt. Ezután az egyesület be is szünteti tevékenységét. Erről ír 1896-ban a *Nagyvárad*, mely cikket az *Erdély* 8. száma is átvette, s melyben a következők állnak: *„Évekkel ezelőtt Biharországban alakult egy turista egyesület Bihari Kárpátok Egyesülete néven, mely az alakulása utáni pár évben rendezett nagyszerű kirándulásokat, de azóta – éveken keresztül – létezésének legkisebb jelét sem adja.”*

A BKE nyomtalanul eltűnt. De a tudományos feltáró munka folytatódik tovább. A Magyar Földtani Intézetben Bíró Lajos egyszerre négy barlang felfedezéséről ír a Szegyesel völgyében, és ezeket a turisták már látogatják. Ezután indul meg Czárán Gyula hatalmas feltáró munkája, akit munkásságáért az EKE tiszteletbeli tagjává választott. Tevékenységéről külön könyvet lehetne írni. Nemcsak a bihari tájakkal foglalkozott, hanem kiterjesztette munkásságát a Király-erdőtől a Tordai-hasadéig, a Sebes-Köröstől a Fehér-Körösig. Számos barlang, közöttük a révi Zichy-barlang feltárásánál is közreműködött. A Bihari-havasok eddig ismeretlen területeit is bekapcsolta a turista forgalomba, mindenütt kiépítve, járhatóvá téve a turista utakat. Ma is részben ezeken járunk. Papp Lajos *A Bihar-hegység meghódítása* című munkájában írja: *„Sajnos épp ez volt Czárán tragédiája, hogy útjain bevonult a civilizáció, mely vandál módra pusztította el a nemzeti rezervációra méltó területet”.*

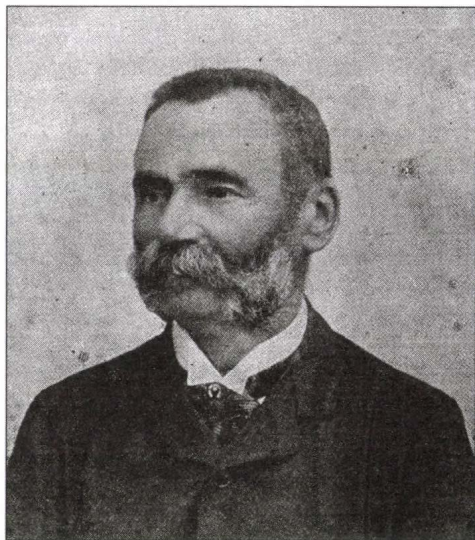
A bihari turizmus tragédiája, hogy nem volt egy egyesület, amely birtokba vegye és megvédje ezeket az eredményeket. E hiányt próbálta pótolni az 1905. március 5-én megalakult Révi EKE Osztály, melynek elnöke ifj. gróf Zichy Ödön, ügyvezető elnöke dr. Veress István református lelkész, barlanggondnok Handl Károly lett. Az EKE kérésére gróf Zichy Ödön turistavendéglőt építtetett az egyesület számára a barlang mellett, melyet 1905. augusztus 27-én avattak fel. A révi barlangot az ő tiszteletére nevezték el Zichy-barlangnak. A révi osztály még 1906-ban megépíttette a hidat a Sebes-Körösön, melynek túloldalán a következő évben vasúti megállót létesítettek, ahol 200 személyt befogadó várócsarnok épült. Az 1909 évi közgyűlés jelentése szerint gróf Zichy Ödön felépíttette a turista vendéglő mellé az emeletes, 14 szobás Lujza-lakot. Sajnos az EKE révi osztályának tevékenysége csak a révi szorosra és barlangra terjedt ki, a bihari turizmus továbbra is halott maradt.

1918. január 27-én, Hoffmann Gyula királyi erdőfelügyelő javaslatára, megalakult a *Magyar Turista Egyesület Bihari Osztálya*. A *Turisták Lapja* 1918. évi május havi számában

Czárán Gyula

közölt erről cikket. A MTE február 8-án tartott választmányi ülésén határozat született a Bihar-hegységben elvégzendő munkálatokról: a vlegyásza menedékház építéséről, melyre a költségeket a budapesti Alba Síclub biztosítja. Biharfüred hozzáférhetővé lett a Jád völgy – Jádremete – Polyán közti iparvasút megépítésével, majd a turistaösvény kiépítésével Biharfüredig. Február 11-én tartották a bihari osztály első választmányi ülését, amely felhatalmazta az elnökséget a Bihar-kapu és a Fekete-Körös eredeténél szükséges munkálatok elvégzésére, valamint költségeinek kiutalására. E nekilendülést derékba törte az 1918-as őszi forradalom, majd a román megszállás.

A háború után, a megrekedt turista sport Aradon kezdett újraéledni az 1920-as években. Mátyás Vilmos fiatal természetjáró társaival előbb Arad környékén mintaszerű jelzéseket és útjelző táblákat helyeztet el. De igazi szerelme Bihar volt. Megalakította Aradon az *Erdélyi Kárpát Egyesület Czárán Osztályát*. Papp Lajos, nagyvárad, sportcikkeket árusító üzletember 1929 októberében lehetőséget talált arra, hogy a *Nagyvárad Sport Egyesület* (NSE) keretében létező, de nem működő turista osztályt életre keltse. Az osztály alapemberei Mokos Kálmán, József és Imre voltak. Papp Lajos fáradhatatlanul szervezte a turista osztályt, amely rövidesen Várad kulturális, szellemi, irodalmi, később zenei eseményeinek népszerűsítését is magára vállalta. Naponként jelentek meg a népszerűsítő cikkek a várad lapokban. Felismerték, hogy a bihari hegyeket egynapos kirándulásokkal is meg lehet közelíteni és megkezdtek a teherautós kirándulásokat. Papp Lajos az NSE turista osztálya égisze alatt kiadta az első turista folyóiratot *Biharország* címen, melynek első száma 1929 novemberében jelent meg. A bevezető cikket Forró Lajos írta, kimutatva, hogy a szabad természet mindenkinek nyitva van, és hogy Biharország szépségei jobban megérdemlik a megbecsülést, minden békére és szeretetre vágyó lélek ott keressen testi és lelki felfrissülést. Dr. Németh Gyula kanonok Czárán életrajzáról, Papp Lajos Béla váráról írt cikket, Mokos Kálmán kalauzt készített a meziádi cseppkőbarlangról. Borovszky Samu szerkesztésében cikksorozat indult *Biharvármegye történelem* címmel. 1930. június 8-án emléktáblát helyeztek el a meziádi barlang bejárat falán: „A BIHARI HEGYEK NAGY SZERELMESÉNEK, CZÁRÁN GYULÁNAK EMLÉKÉT ÖRÖKITETTÉK MEG ITT 1930. JÚNIUS 8-ÁN A NAGYVÁRAD SPORT EGYLET TURISTÁI”. A *Biharország* továbbra is a turista osztály kiadványaként jelent meg, de a kevés előfizető és az igényes kivitel veszteségessé tette a lapot, ezért 1930-ban a 3. és 4. szám összevonása után megszűnik. Dr. Balogh Ernő egyetemi tanár vezetésével Fey János, Kalla Gyula, Mokos Imre, Péchy József tagok tíz napig tartó munkával felmérték és feltérképezték a mézgedi Czárán-cseppkőbarlangot. A május 24-25-én tartott mézgedi bál alkalmával megünnepelték az NSE 25 éves fennállását.

1932 februárjában az NSE, NAC és az Ardos Frigyes kezdeményezte Touring Club turista szakosztályok vezetői elhatározták, hogy önálló turista egyesületté alakulnak, *Bihar Turista Club* (BTC) néven. Elnöke dr. Lőrincz Sándor, titkára Papp Lajos lett. Az egyesület rövid idő alatt 400 taggal rendelkezett. Hozzáfogtak régi álmuk megvalósításához, a biharfüredi turistaház felépítéséhez. A görög katolikus püspökség évi 20 lej örökbérletért rendelkezésükre bocsátotta a szükséges területet, kő- és faanyagot. 1932. július 10-én rakták le az alapkövet. Szeptemberre újra kiadták a *Biharország*ot, mint a BTC lapját, melyet a klub tagjai ingyen kaptak meg. 1933. július 2-án 500 turista jelenlétében dr. Frențiu Valer görög katolikus püspök felszentelte a turistaházat, melynek három helységében 28 férőhely volt. Néhány érdekesség a biharfüredi menedékház házirendjéből:

1. Aki a menedékház területére lép, tartozik a választmány által megállapított belépődíjat előre lefizetni, amiről kapott számozott szelvény láthatóan viselendő. Aki a fizetést megtagadja, az a menedékház területét elhagyni köteles.

10. Nők férfiakkal egy hálóhelyiségben semmiképpen nem helyezhetők el, kivéve igazolt törvénys családtagokat, ha ezt a helybeosztás egyébként lehetővé teszi.

11. A fürdőigazgatóság rendelkezése folytán nemcsak a menedékház közelében, hanem Biharfüred fürdő egész területén hiányos, vagy a jó ízlést sértő öltözködéskben tartózkodni tilos. Fürdőkosztüm is csak a napfürdőre kijelölt helyen viselhető. A menedékháztól ezen helyig és vissza, a fürdőruha fölé köpeny vagy pyjama veendő fel.

14. A hölgy-szoba csak este 10 óra után engedhető át férfiak számára, ha addig egyetlen hölgy-vendég sem jelentkezett.

17. Padlóra köpni, szivarvéget eldobni, szemetet elhányni, az épületet befirkálni, bepiszkítani, vagy megsérteni, a fekvőhelyre nedves ruhával, vagy cipőstől lefeküdni kártérítési kötelezettség terhe mellett tilos. Minden ilyen kárt a kezelő nyugtája ellenében – különbeni ideiglenes zálogolás terhe mellett – azonnal meg kell téríteni.

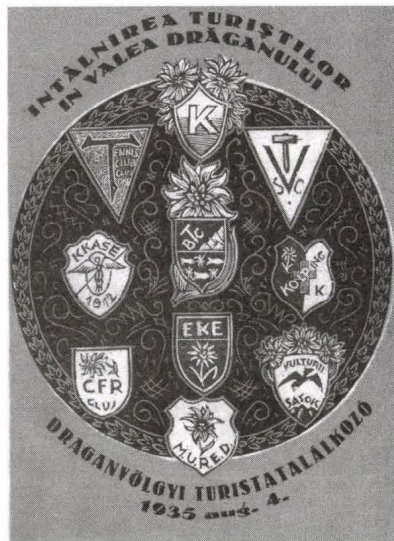
22. A B. T. C. fenntartja magának a jogot, hogy azokat, akik a házirendet be nem tartják s a turistaság érdekeit sértik, a menedékházból kizárja s azok nevét megfelelő módon közvéetgye. Sűrűgös szükség esetén az eltávozásra az ügyeletes, vagy a kezelő jogosult az illető vendéget felszólítani.

A cenzúra a *Biharország*ot veszedelmesnek nyilvánította, az elnevezést pedig irreudenta ízünek. Így a lapot átkeresztelték *Turista Életre*. Megtiltották a magyar helységnevek használatát. Azt állították, hogy a lapot külföldről irányítják és pénzelik. 1933 után minden kirándulást a Térparancsnoksággal kellett engedélyeztetni. Később az engedélyeket a minisztériumtól kellett kérni. A BTC egy turista vándorgyűlést kezdeményezett Biharfüreden, melyre meghívta Erdély összes működő turista egyesületét vagy csoportját. Célja egy „néma” megegyezés kialakítása volt, hogy a sújtó intézkedésekkel szemben egysegesen tudjanak fellépni. Az elképzelés a következő volt: közös irányítás egyetlen jól szerkesztett turista folyóiraton keresztül, amelyet mindannyiuk hivatalos lapjának tekintenek; kedvezmények a tulajdonukban levő turistaházakban a néma szövetség tagjai részére; turista útjelzések és egyéb munkák elvégzése „hivatalosan” az EKE neve alatt, aki a jóváhagyást megkaphatja.

Az EKE túlságosan meg volt már félemlítve ahhoz, hogy egy ilyen kezdeményezésben részt vegyen. Az EKE-t kilakoltatják a Mátyás király szülőházában működő székházából, múzeumát elkobozzák. A néma szövetségre irányuló kísérletből annyi maradt, hogy a *Turista Élet* lett az egyesületek lapja, így ez közölte a tíz egyesület híreit, túraprogramjait.

1935. augusztus 4-én a BTC turista találkozót szervezett a Dregán völgyében, amelyen 700 turista vett részt Erdély minden részéből. Részt vett Kolozsvárról a Mured, a Touring Club, az Aurora, a KKSSE, a Kolping, a Gyopár és a Tenis Club, Váradról a szervező BTC, a Sasok, a Vasas, a Kolping turistái. Ebben az időben a BTC-nek több mint 500 tagja volt. Szalontán önálló osztályuk működött, Aradon és Telegden pedig csoportjuk. A BTC rendkívül aktív tevékenységet fejtett ki. Emléktáblát helyeztek el a mézgedi Czárán-barlang bejáratánál, kiadták a *Biharfüred és környéke* című, több mint száz oldalas turista kalauzt Mátyás Vilmos leírásaival és térképeivel. Könyvük megjelent román és magyar nyelven. A román nyelvű kiadás jogát megvásárolta a görög katolikus püspökség.

Az egyesület kebelében megindult az ellenségeskedés, amely felbomláshoz vezetett. Ardos Frigyes tanár, az életképtelen Touring Club alapítója, nem került be a BTC elnökségébe, ezért bosszút forralt Papp Lajos ellen. Ellenségeskedést szított, mire Papp Lajos lemondott főtitkári tisztségéről. Ardos Frigyes 32 oldalas feljelentő beadványa, melyet a román kémelhárítás vett át, megtette a magáét: hamis vádak alapján eljárást indítottak, s Papp Lajost 1936. november 4-én azonnali hatállyal kiutasították az országból. A lapot megszüntették. A *Turista Élet* utolsó száma 1936 júniusában jelent meg, és 1937. június 16-án betiltották a Bihari Turista Clubot. Mátyás Vilmos a következőket írta a *Turista Élet*-ben: „Mialatt napról-napra gyengülünk és ezer külső teher nehezedik ránk, mi magunk, erdélyi turisták marcangoljuk egymást, kis és nagy klikkek alakulnak, régi munkásokat félre állítanak, még többben maguk is félreállnak, sok áldozat árán felépített turista intézményeket párt irigységből megülni készülnek. Így csúfoljuk meg önmagunkat, a nemesebb értelemben vett turistaságot, amelyről fenn hirdetjük, hogy talpköve a szeretet, hogy nem ismeri a nemzeti, faji, felekezeti, társadalmi különbségeket és az ebből származó gyűlöletet.” Egy másik megrendítő írás Papp Lajos tollából származik *Búcsúzunk* címmel, amely a *Turista Élet* utolsó számában jelent meg: „Mint egy havasi templom ezüstsengésű harangja, hirdettük a legmagasabb emberi eszmét, a társadalmi és nemzeti válaszfalakon felül álló testvéri szeretetet. Mégis úgy elszaporodtak belső és külső ellenségeink, hogy az eddig is rettentő erőfeszítéssel húzott harangkötelet tartani már nem tudtuk, kisiklik vérző kezünkéből, a harcot feladjuk.”

A *Sasok Turista Egyesület*, amely átvészelte ezeket a nehéz időket, 1930 tavaszán a Nagyvárad Sport Egylet turista szakosztályának keretében kezdte működését. Az a tény, hogy mind többen csatlakoztak hozzájuk, egyre többen vettek részt kirándulásaikon, szükségszerűnek látszott az önálló egyesületté való válásuk. Így 1935. november 10-én közgyűlést hívtak össze, amely kimondta a Sasok Turista Egyesületének megalakulását, megtartva a régi nevet. A felbomlásban lévő Bihari Turista Club turistáinak tömeges jelentkezése a Sasoknál új helyzetet teremtett. Több kirándulóautót indítottak, megkezdtek a többnapos kirándulá-

sok szervezését. Előadásokat, tea-esteket, turista bálakat szerveztek. Magukra vállalták a BTC-nél felbomlásban lévő turistakultúra ébrentartását, összetartását. A bécsi döntés utáni területi változások elszakították az egyesület tagjait a Bihari-hegyektől. Lassan véget vetnek a turista tevékenységüknek. Meg kell említeni, hogy Váradon működött még a *Kolping Turista szakosztály*, a *C. S. Ferar (Vasas) Turista Szakosztálya*. Az ezután működő turista egyesületek szorosabban kapcsolódtak a román turistaszervezetekhez, ezért kell mondani néhány szót a román turizmusról is.

1875-ben alakult meg a *Romániai Földrajzi Társaság*, amely feladatul tűzte ki a hegyek megismerését. 1891-ben alakult meg a *Cercul Excursionistilor din București* (A Bukaresti Kirándulók Köre) ugyanazokkal a feladatokkal. A Sinaiai kolostorok stárece, Nifon atya, 1893. február 21-én megalakította a *Societatea Carpatina Sinaiat*, a Szinajai Kárpát Egyesületet. A 20. század egyik nagy tudósa, a Speológiai Intézet megalapítója, Emil Racoviță, felhívást tesz közé a Kárpátok lakosainak felemelésére, hirdetve, hogy „a turizmus megszabadíthatja ezeket az embereket a nyomorúságtól, úgy ahogy az Alpok és a Pireneusok lakosságát, akik ma gazdagok, de éppen olyan szegények voltak, mint a mi hegyeink lakossága.” Racoviță felhívásának óriási visszhangja volt és ekkor elérkezettnek látta megalakítani a régióta megálmodott egyesületet. 1921. november 21-én Iuliu Moldovan professzor elnöklétével Kolozsváron, az Egészségügyi Intézetben tartott alakuló közgyűlésen megszületik a *Frăția Munteana Egyesület*. Elnök dr. Emil Racoviță. 1925. június 10-iki közgyűlésén a már létező Hanul Drumeților egyesület megszüntette működését és javasolta a *Turing Clubul României* (TCR) létrehozását. A TRC 1926. április 2-án hivatalosan is megalakult. Célul tűzte ki osztályok létesítését az egész ország területén. Ilyen előzmények után 1927. július 1-jén megalakult a TCR *Secția Munții Apuseni*, amely első tevékenységeként birtokba vett és működésbe helyezett két menedékházat: a Măguri 1346 m, és a Valea Devii menedékházat 1010 m magasságban. Borza Alexandru kolozsvári egyetemi tanár botanikus kertet létesített Biharfüreden. Feldolgozta a szkerisorai jégbarlang falának növényvilágát. Pop Emil tanár a Csodavár növényvilágát írta le. Mindkét neves tudós munkájáról tanulmány jelent meg az egyetemi közlönyben.

Az 1933 májusában kiadott testnevelési és turistatörvény rendelkezése alapján, 1934. március 22-én az ország több turista egyesületének képviselője gyűlést tartott a Köznevelési Minisztérium kebelében működő Nemzeti Nevelési Tanács helyiségében, a Román Turista Szövetség – *Federația Societății de Turism din România* – megalakítása érdekében. Hangsúlyozták, hogy a szövetség hivatva lesz tömöríteni a turista egyesületeket és egységes irányt szabni azok munkájának. 1936. március 21-én megalakult az *Oficiul Național de Turism* (ONT), az Országos Turista Hivatal mint önálló szervezet. Célkitűzése az ország turista fejlődésének előmozdítása, az idegenforgalom megszervezése. A továbbiakban az ONT meghatározója volt a turizmus alakulásának. A turizmus alakulásáról az 1940 és 1945 közötti időszakban kevés adatot találtunk. Főleg a Magyar Turista Egyesület *Turisták Lapja* című folyóiratából ismerhetjük meg részben az akkori szerveződések. A turisták a *Bihar Egylet* keretében működtek, amely a Magyar Turista Egyesület Nagyváradi Osztálya volt. 1941-ben a Magyar Turista Egyesület emléktáblát helyezett el a Sólomkővár romjainak falán. A Váradon feléledő cserkész mozgalomról tudunk még valamit.

A turizmus a második világháború és 1989 között

Ennek az időszaknak meghatározott személyisége Somogyi Sándor volt. Kitűnő szervezőképességével össze tudta fogni a legaktívabb turistákat. Mivel az akkoriban újrászervezett ONT vezetője lett, ezen keresztül a kirándulások szervezése mellett hangsúlyt tudott fektetni a szervezett környezetvédelmi nevelésre, a turista utak rendbetételére, kiépítésére, túravezetők képzésére. 1949-ben mikor az ONT megszűnt, és feladatait átvette a Szakszervezetek Országos Tanácsának Turista Osztálya, a nagyváradiakat már felkészülve találták a legújabb intézkedések. 1949-ben a Nagyvárad Turista Hivatal rendelkezett menedékházzal Biharfüreden és a révi cseppkőbarlang mellett. Rövidesen átvették a Gruia-Dumi menedékházat, majd hosszú huzavona után átvették a biharfüredi emeletes postai házat, amelyet nem használtak, lakatlan volt. 1952-ig felújítottak 366 km útjelzést, ösvényeket építettek a Galbinába, a Csodavárban és a Szamos-bazárban, hidakat, létrákat és fogódzókat építettek, valamint kilátó erkélyeket, hármat a Galbinába, hármat a Csodavárba és egyet a Szamos-bazárba. Járhatóvá tették teljes hosszában a révi cseppkőbarlangot. Elmondhatjuk, hogy a Czárán Gyula által feltárt természeti szépségek újra feltárultak a turisták előtt.

A kirándulások elképzelhetetlen méreteket öltöttek. 5-600 személyes különvonatokat szerveztek a hétvégeken Révre, Biharfüredre, a Jád völgyébe és környékére, Kolozsvárra stb. és ezekben a különvonatos kirándulásokban elsők voltak az országban. A nagyvárad Turista Hivatalnak mindössze négy alkalmazottja volt ebben az időben, és ez szükségessé tette a jól felkészült önkéntesek állandó közreműködését. Hiszen csak egy-egy különvonatos kirándulás vezetésére legtöbb esetben tíznél is több túravezetőre volt szükség. Az önkéntesek támogatására nemcsak a túravezetésben volt szükség, hanem a nyári szezonban az útjelzések állandó karbantartásában. A turisták büszkesége volt az évenként egy-két alkalommal megrendezett kiállítás. A Turista Hivatal helyiségében bemutatták a turisták által gyűjtött gazdag közzettani, állattani és növénytani anyagot. Minden önkéntes tag kötelességének tartotta, hogy ezt a gyűjtést gazdagítsa. Ma is látható a Megyei Múzeumban a barlangi medve csontváza és több más általuk begyűjtött lelet. Önkéntesek foglalkoztak barlangkutatással, felméréseket végeztek és elkészítették a révi, a tízfalusi, a fericei cseppkőbarlang térképét. A Turista Hivatalnak saját fotólaboratóriuma volt, amely rendelkezésére állt fotósainak.

Óriási hangsúlyt fektettek a természetvédelemre. Csupán néhány példát sorolok fel. 1951-ben az Erdészeti Minisztérium Biharfüred védő zónáját 100 hektárban állapította meg, kérésükre a védőövezetet kiterjesztették 1100 hektárra. 1952-ben kérték a Bihar megyei karsztvidék védelmében, hogy minden szakadékvölgy területében 500 méter távolságra meg kell tiltani mindenféle erdészeti tevékenységet (erdőirtás, kitermelési utak létesítése, építése). Erre a kérésre is pozitív választ kaptak. A jóváhagyás megnevezi a révi szakadékvölgyet, a Meleg-Szamos forrásvidéket, a Csodavárat és a Galbina Izbuc és az egész Galbina völgyet. Ugyancsak 1952-ben Somogyi Sándor letett a Megyei Múzeum vezetőségének egy javaslatot Nemzeti Park létesítésére a Bihar-hegység karsztközpontjában. Ez a javaslat pontos meghatározással leírta a határpontokat. A javasolt terület 13.000 hektár volt. Ezt a javaslatot a Megyei Múzeum kiegészítette a védett történelmi értékek felsorolásával, valamint a hegység védetté nyilvánítandó növény- és állatvilágának felsorolásával. 1958 augusztusában Somogyi Sándort menesztették a Turista Hivaltól.

Ettől kezdve egészen a hetvenes évekig pangás állt be.

1970 után Kotlacsik Irén megalapította a *Nyomdaklub* turista körét, Bajusz I. igazgató segítségével. Elhatározták, hogy egy évre szóló előadássorozatot szerveznek a klubtagok részére kéthetenként. A Népi Egyetem keretében a legjobb előadókat hívták meg, mint: Marcian Bleahu, Xantusz János, Emilian Cristea, Josif Viehmann, Cristian Lascu, de a helybeliek is értékes diavetítéseket mutattak be: Nagy Ferenc, Carțiș Liviu, Somogyi Sándor, Popper Imre, Masznyik Géza, Marossy Anna, Cherecheș Livia. A klubtagokon kívül mind többen jöttek ezekre az előadásokra, melyek fő célja az ország szépségeinek ismertetése, oktatása és természetvédelemre való nevelés volt. Az 1973/74-ben tartott előadásokon kiderült, hogy a jövőben is igényt tartanak egy további turista jellegű oktatásra és így született meg a három évre szóló Túravezetői kurzus, ugyancsak a Népi Egyetem keretében, amely Marossy Anna muzeológus irányításával működött.

Sajnálatos módon a 80-as évek végén kettévált a Poligrafia Turista köre, az egyik Somogyi Sándor vezetése alatt a Salvamont keretében szervezett túrákat, a másik csoport maradt tovább Kotlacsik Irén vezetése alatt, a klub keretében, kb. 1989-ig, *Tempo klub* néven. Ezután a Salvamont-csoport felbomlott, sokan visszajöttek a Nyomdaklubba, de mind nehezebben jött össze egy-egy csoport, mert sokan elmentek végleg (főleg a fiatalság), vagy anyagi célokkal szervezett kirándulásokra álltak át. Összegezve a több mint 30 év turisztikai tevékenységét ez a csoport nagyon sok eredményt ért el.

Mellettük ugyancsak szép eredményeket értek el a COOTEX turistái Steier László és Klein Zoltán vezetésével, az *Olajgyár* Faragó vezetésével, a *Kémia* Pásztai Ottó és Orbán Miklós vezetésével, a *Plasztika* Vass Jenő és Hompót Zoltán vezetésével. De folytathatjuk a sort a *Solidaritete*, *Înfrățirea*, *ICO – Electrica*, valamint a *Tanügy* szakosztályaival is. Ide sorolhatjuk még a 4-es számú (ma Eminescu) és a 3-as számú (ma Ady) líceumok diákjait, tanárait: Stark Szilágyi Erzsébet, László Mária, Tárnoki György, Sípos Gábor, Jurcsák Tibor, Emődi János, Marossy Anna, Váczi Ilona, Petzold Günthert. Hasonlóképpen fejlődés mutatkozott a turistaházak létesítésében is: Biharfüred, Mézged, Lesu, Aranyosfő, Scărișoara, Garda, Drăgan-völgy, Vigyázó s Pádison is. Alaposan beépült a Boga-völgye, Aranyos völgye. Diáktáborokat szerveztek Solyomkőváron, Fekete-erdőn, az Aleu völgyében, a Bélavárnál, Rézbányán (Nucet).

A látszólag paradicsomi fejlődésnek azonban az 1960-as évek vége felé gyökeresen vége szakadt, mert életbe lépett több szigorító intézkedés. Elvették az üzemektől az üdülőiket, megtiltották a teherautók igénybevételét személyszállítás céljából, főleg az ONT hatáskörébe utalták a bel- és külföldi kirándulások szervezését. Ezzel a tömegturizmus erősen visszaesett, hiszen jelentősen növekedtek a részvételi költségek, a szállás, az élelem költségei.

Időközben a turista mozgalom háromfelé ágazott el, illetve kialakultak a feltételek azok működésére: a) Megalakultak az *alpinista szakosztályok*, amelyek komoly előképzés után engedték fokozatos nehézségű falakra a versenyzőket. Főleg a Révi-szorosban gyakoroltak rendszeresen, majd eljutottak a Bucegibe, a Fogarasba, a Királykőhöz, s a Békás szorosba is. b) Elterjedt a *tájjfutás*. Főleg az Ady Líceum diákjai (akkor 3-as számú líceum), valamint a Kémia ifjú mérnökei vettek részt lelkesen az induláskor. Ebből nőtt ki az évtizedek folyamán az a komoly tevékenység, amely biztosította a folyamatosságot. c) *A barlangászok köre*

Az EKE centenáriumi rendezvénye Gyergyószárhegyen (1991)

aktivizálódott, a nagy elődök munkáját folytatva végigjárták és feltérképezték az összes fel-lelhető barlangot Biharban. Ugyanakkor igen nagyszámú új barlangot tártak fel, a kolozsvári speológusokkal közösen pl. Szelek barlangja, Pojarul Politei stb. Barlangász szakosztályt működtet a CSAO, a CRISIS, a CRISTAL, s a SPEO-Z, köztük a tenkei barlangászok.

Ezzel párhuzamosan még az 1970-es években megalakult a *hegyimentők* csapata, akiknek sajnos elég gyakran kellett segítséget nyújtaniuk a bajba jutott, túl vakmerő, vagy fegyelmezetlen turistáknak.

1991. május 11 és 12 között Gyergyószárhegyen tartották meg a nagy múltú Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE) centenáriumát és egyben *újjaalakulási* ünnepségét. Új fejezet kezdődött a turizmus történetében, amelyről külön írásban szólunk.

KÉZI ERZSÉBET

80 évvel ezelőtt kezdte meg működését a sárospataki Angol Internátus

1931. október elsején nyitották meg hivatalosan a sárospataki Angol Internátust. A Patakon levő iskola történetében kiemelkedő szerepet betöltő intézmény hároméves előkészítő munka után kezdhetette meg oktató és nevelő munkáját. A két világháború közötti értékközpontú szemléletre jellemző, hogy az avatáson Horthy Miklós kormányzó is megjelent. Részt vett az ünnepségen az akkor már hivatalától megvált Klebelsberg, valamint a helyébe lépő Ernst Sándor kultuszminiszter is.

Mivel magyarázható a Patak iránti nagy politikai figyelem? Részben azzal, hogy valóban kormányzati szándék volt Magyarország kulturális felemelése, hiszen a Trianon után kialakult politikai helyzet elsősorban az oktatás, valamint a kultúra területén adott lehetőséget a magyar nemzet megmaradásának elősegítésére.

Patak csak egyik láncszeme volt a klebelsbergi reformnak, de Klebelsberg tevékenységének hatása ma is tetten érhető. A 20. században senki nem tehetett annyit a pataki oktatás modernizálásáért, mint amennyit Klebelsbergnek sikerült. A Bethlen-kormány komolyan vette az oktatás nemzetépítő szerepét, ezt a feladatot nem is bízhatta volna Klebelsbergnél jobb oktatáspolitikusra.

Az Angol Internátus nem csupán szállást adott diákjainak, hanem biztosította magas szintű sokoldalú fejlesztésüket is. Az angol nyelv oktatásán kívül sportolásra, valamint a kézügyesség fejlesztésére is volt lehetőség a bentlakásos intézményben. Teniszpálya, korszolypálya, úszási és csónakázási lehetőség színesítette a diákéletet.

Az évfordulóhoz közeledve meg kell emlékeznünk az átadás napjának eseményeiről. Klebelsberg már az ünnep előestéjén megérkezett. Különböző programokon vett részt, majd az Angol Internátus épületében levő igazgatói lakásban foglalta el éjszakai szállását. A hálás pataki ifjúság szerenáddal tisztelte meg az alkotó minisztert, amire ő rövid beszéddel válaszolt.

Maller Sándor, volt pataki diák, majd tanár, az UNESCO magyar munkatársa, aki tízéves gyermekként szemtanúja volt az eseményeknek, így írt a nevezetes napról:¹

„Napfényes október 1-én, reggel 8 órakor kezdődött a Tiszáninnen Református Egyházkerület díszközgyűlése az imateremben. Háromnegyed tízkor érkezett a Turánon Horthy Miklós kormányzó díszes kísérettel. Végighallgatta a jelentkezéseket, farkasfalvi Farkas Géza büszke

¹ Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kuno és a Sárospataki Református Főiskola. 1998. 87.

A Sárospataki Református Főiskola angol internátusa régi képeslapon

örömmel köszöntötte, majd bemutatta a főiskolai küldöttség tagjait, Janka Károlyt és Elekes Imrét. A gimnáziumi cserkészcsapat is ott állt feszes vigyázzban, köztük én is. Virágdíszes négyesfogat, a rásonyi ménestulajdonos négyese röptette a Kormányzót a református templomba farkasfalvi Farkas Gézával az oldalán, az ajtóban az Egyházkerület elnökségével az élen egy másik küldöttség várta és üdvözölte.”

A rásonyi ménesgazda farkasfalvi Farkas Géza, a Sárospataki Református Főiskola világi gondnoka. A Turán pedig a kormányzói különvonat neve volt. Az ünnepélyes istentisztelet után gyalog ment Horthy Miklós kormányzó az Angol Internátus felavatására, majd a Mudrány-teremben, az ifjúsági étkezdében ebédelt. A történelmi felvonulás megtekintése után távozott Patakról.

Patak 1931-ben valóban újjászületett. A 19. századi válság, az első világháborút követő pénzügyi problémák, a jogakadémia szüneteltetésének kimondása után megkapta a továbbfejlődés lehetőségét. Bár jogakadémiáját elveszítette, de olyan gimnáziumi képzés kialakítására került sor, amely még napjainkban is modernnek mondható. Ennek köszönhető, hogy az óriási szakirodalommal rendelkező két tannyelvű oktatásnak Patak jelentős fejezetét alkotja. A pataki oktatásnak azonban nem csupán módszertani, hanem politikai szempontból is figyelemre méltó hatása. Henry Pocter angol képviselő a következő módon utalt az oktatás politikai összefüggéseire: „A magyar, az igazság nemzete mindig számíthat az angolra, az igazság nemzetére. A magyar igazság ügyének Angliában nagyon sok barátja van. [...] Ha csak tőlünk, angoloktól függne a trianoni békeszerződés revíziója, az már régen megtörtént volna. Mert régen beláttuk, hogy ebben a békeszerződésben mily kegyetlen igazságtalanságokat követtek el ezzel a nemzettel.”²

² S. N.: Angol vendég főiskolánkon. Sárospataki Református Lapok. 1936. 86.

A követ azonban nem hivatalos látogatáson volt Magyarországon, így megnyilvánulása szép gesztus, de nem érthette el az általunk kívánt eredményt. Klebelsberg a következő módon indokolta az angol nyelv oktatásának bevezetését: *„Óriási hiba lenne gyengíteni kapcsolatainkat a német tudományossággal, amely még ma is hatalmas szerepet tölt be a világban. De az eddigi egyoldalúságot meg kell javítani s különösen az angolszász kultúrával az eddiginél nagyobb kapcsolatot kell teremteni. [...] A két angolszász birodalom – Anglia és Amerika – vezet ma a világon.”*³

Klebelsberg helyesen értékelte a hatalmi átrendeződést. Az első világháború után Európa lassan elvesztette a világban, elsősorban a tudományban, valamint a gazdaságban betöltött vezető szerepét. A hangsúly áttevődött Amerikára. Anglia a pénzügyi életben még tartotta meghatározó jelentőségét, valamint gyarmatbirodalma révén még mindig világhatalom volt, de Németországot az első világháborúban elszenvedett vereség kitisztította vezető pozíciójából. A gyors gazdasági felfutás után bekövetkező visszaesés az első világháború után átmenetileg megbénította a német gazdaságot. Klebelsberg helyesen látta a végbemenő hatalmi átrendeződést.

Azóta azt is megtapasztaltuk, hogy Klebelsberg érvelése pontos és helytálló volt. Valóban jól látta a fejlődés irányát, az angolszász világ jelentőségének növekedését, pedig még csak az első világháború időszakát érte meg. Ezt a tendenciát a második világháború még jobban megerősítette.

Középiskolai fejlesztési ötletét Patakon először nem fogadták egyértelmű lelkesedéssel. Voltak olyanok, akik a hazafias szellemet féltették az angol kultúra befolyásától. Mások azt kifogásolták, hogy a középosztály gyermekeinek tanítása ronthatja az alsóbb néprétegekből származó tanulók iskoláztatási esélyeit. Mindkét félelem alaptalan volt, hiszen mindnyájan tudjuk, hogy egy idegen kultúrához való kötődés, az idegen nyelvek ismerete nem csökkenti a nemzeti hovatartozás érzését, sőt gyakran így válik az anyanyelv, a nemzeti kultúra még értékesebbé az egyén számára. *„Oda kell tehát fejleszteni főiskolánkat, hogy az bár továbbra is 'a szegények iskolája' maradjon, mégis világi vezető férfijainkat is itt nevelhessük hajthatatlan kalvinista szellemben.”*⁴

Egy református elitiskola kialakítása lebegett tehát a szemük előtt, de nem volt szó annak az elképzelésnek a feladásáról sem, hogy Patak az alsóbb néprétegek tehetséges gyermekeinek támogatója maradjon. Ez azért is nagyra értékelendő, mivel a kor oktatáspolitikusainak alapvető felfogása szerint elsősorban a középosztály alkalmas nemzetépítő erőnek, ezért az ő gyerekeik tanulását kell támogatni.

Az Angol Internátus valóban az elit számára készült, de elitiskola minden politikai be rendezkedés keretei között volt és van. Másrészt eredetileg az volt az elképzelés, hogy az első bentlakásos intézményt további épületek építése követi majd, ami elősegíti Patak bővülését, modernizálódási folyamatát. A nagyszabású tervekben csak a déli gimnáziumi szárny felépítése, valamint az ún. Humán Internátus létrehozása valósult meg, a további tervek realizálását a második világháború akadályozta meg. Farkasfalvi Farkas Géza világi gondnok az internátusi kérdést a következő módon magyarázta:

³ Klebelsberg: Magyarország jövőendő vezérei. Pesti Napló. 1925. ápr. 12. 640.

⁴ Értésítő 1929/30. 29.

A Sárospataki Református Kollégium fiúinternátusa ma

„A gimnáziumi internátusokat illetőleg hangsúlyoznom kell, hogy nem társadalmi osztályokat elválasztó internátusokat, hanem a gimnázium bifurkációjának megfelelően, egy angol és egy klasszikus irányú nevelőotthont kívántunk berendezni. Semmi esetre sem jelenti azonban ezen Angol Internátus életre hívása azt, hogy Sárospatak továbbra is legelsősorban a szegények iskolája ne maradjon. Sőt, ezen évszázadok által megszentelt és évszázadok alatt nagyszerűen bevált elv érvényesülését minden eszközzel biztosítani kell.”⁵

Farkasfalvi Farkas Géza, aki vagyonos családból származott, valamint minden lelki és testi adottsággal rendelkezett ahhoz, hogy a jómódú középosztály sikeres képviselőjének tekinthessük, szép példáját adta ezzel a dolgozó rétegek felemelésére irányuló törekvésnek. Ez az elképzelés az 1930-as években kerül majd az oktatáspolitikai látókörébe, amely számos más intézkedést eredményezett.

A világi gondnok az avatási aktus alkalmával a következő módon vázolta az Angol Internátus történelmi feladatát: *„Pedig főiskolánk történelmi hivatásának jelentősége nem csökkent, sőt sokkal fontosabbá vált. Hiszen ennek a főiskolának itt, a trianoni határ közelében világítótoronyként kell fényleni és irányt mutatni, reményt nyújtani. Ennek a főiskolának kell nevelnie a legintenzívebb tudás és műveltség megadásával azokat a férfiakat, kik hivatva lesznek a protestáns népeknek, főképpen az angolszász és germán nemzeteknek hazánk elesett igazságáért a meggyőzős fegyverével küzdeni.”⁶*

A pataki tervek politikai összefüggései tehát vitathatatlanok. Az oktatás politikai jelentőségére először Mária Terézia utalt, de az összefüggések ilyen explicit módon való megjelené-

⁵ Elekes Imre (szerk.): Emlékkönyv. 1932. 258.

⁶ Elekes Imre (szerk.): Emlékkönyv. 1932. 259.

sével ritkán találkozunk. Így érthető, hogy a kormányzat is nagy figyelmet szentelt a pataki elképzeléseknek, amelyek elnyerték a legfelsőbb politikai körök támogatottságát.

A távolabbi cél a trianoni határok megváltoztatása volt, amely elképzelésük szerint csak művelt emberek közös munkálkodásával lehetséges. Patak a tudás és művelődés fontos központja pedig reményt kelthetett, segítséget nyújthatott. A modern oktatási módszerek alkalmazásával olyan tudás birtokába juttathatja tanítványait, amely nemzetközi méretekben is sikert biztosíthat az országnak.

Amikor visszaemlékezünk a 80 évvel ezelőtt történetekre, nem felejtethjük el, hogy Klebelsberg gondolatai ma is időszerűek.

Társadalmi problémáinkat csak az oktatás segítségével oldhatjuk meg, amelynek megfelelő színvonalon tartása fontos közfeladat. Ez az egész társadalom támogatása nélkül nem oldható meg sikeresen. Erre a két világháború között élt politikai vezető réteg tevékenysége megfelelő példát mutatott. A tudás tiszteltet érdemelt, az oktatás pedig élvezte az állam támogatását. Erről ma sem feledkezhetünk meg.⁷

⁷ TOVÁBBI IRODALOM: 1. *Kézi Erzsébet*: Klebelsberg és Sárospatak. Sárospataki Pedagógiai Füzetek. 17. évf. 1998. 33-45. - 2. *Kézi Erzsébet*: 70 évvel ezelőtt nyitotta meg kapuit az Angol Internátus. Sárospataki Füzetek. 20. évf. 2001. 65-71. - 3. *Kézi Erzsébet*: Az idegen nyelvek oktatása Klebelsberg koncepciójában. Valóság. 2002. XLV. évf. 11. sz. 22-28. - 4. *Kézi Erzsébet*: A politika és az oktatáspolitikai kapcsolata Klebelsberg koncepciójában. Sárospataki Füzetek. 2. 2002. 96-107. - 5. *Kézi Erzsébet*: A sárospataki református kollégium tanárainak publikációs tevékenysége a két világháború között. Sárospataki Pedagógiai Füzetek. 2003. 22. évf. 69-8. - 6. *Kézi Erzsébet*: A nyelvoktatás politikai összefüggései a két világháború között Közép-Európában. Új pedagógiai Szemle. 2004. LIV. évf. 4-5. sz. 166-171. - 7. *Kézi Erzsébet*: Az angol nyelv oktatásának hatása az iskoláztatásra Sárospatakon. Iskolakultúra. 2004. XIV. évf. 6-7. sz. 39-46. - 8. *Kézi Erzsébet*: Elitképzés és elit képzés. Sárospataki Pedagógiai Füzetek. 2004. 23. évf. 132-137. - 9. *Kézi Erzsébet*: Nyelvoktatás és iskolai rekrutáció. A lemorzsolódás okainak vizsgálata. Iskolakultúra. 2005. XV. évf. 10. sz. 97-107. - 10. *Kézi Erzsébet*: „...az igazság vájja a maga útját” Klebelsberg Kunó igazsága. Bibliotheca Comeniana XII. Sárospatak, 2006. 173-181. - 11. *Kézi Erzsébet*: 75 évvel ezelőtt történt. Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, Sátoraljaújhely, 2006. 331-33. - 12. *Kézi Erzsébet*: The Effect of English language teaching on school-education in Sárospatak. Miskolci Egyetem, Neveléstudományi Tanszék. <http://www.eduscience.hu/index2> - 13. *Kézi Erzsébet*: A sárospataki kollégium három Erdélyből jött neves tanára. Széphalom 19., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely, 2009. 511-517. - 14. *Kézi Erzsébet*: Küzdőtársak. Farkasfalvi Farkas Géza és Elekes Imre. Széphalom 20., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely, 2010. 447-457.

VINCZE TAMÁS

A professzori szerep összetevői a huszadik század első felének magyar egyetemi világában

A mai egyetemisták fejében is pusztán torz elképzelések, hamis sztereotípiák élnek a száz évvel ezelőtti egyetemi mikrotársadalomról és e különös atmoszférájú világ meghatározó szereplőiről: az egyetemi tanárokról. A régi magyar egyetemi élettel, az egykori professzori réteggel kapcsolatos sztereotípiákra természetesen ugyanaz igaz, mint minden túlzó általánosításra: nyilván nem minden alap nélküliek, van valami igazság bennük, de a valós képtől olyan távolságra állnak, mint az élethű portrétól a karikatúra. Sarkítva, felnagyítva mutatnak rá olykor lényeges, olykor lényegtelen részletekre, és az értelmezőnek igen sok sallangot le kell fejtenie ezekről a durva általánosításokról, amíg észreveszi a mélyükön lapuló igazságmagot. A 100-120 évvel ezelőtti bölcsészprofesszorokról az a kép él a mai köztudatban, hogy élettertelen, bogaras, önmagukat minden valós, életszagú problémától elbarikádózó tudósok voltak, akik egyedül a saját tudományszakjuk öncélú művelésében találtak örömet, s olykor még a tanári szerepükben is nevelésügyi vagy szánnivaló figurának tűntek. Lesújtóan nyilatkozott Németh László a 20-as évek eleji pesti bölcsészkarról (véleménye az Emberi színjáték című, önéletrajzi elemeket is tartalmazó műve megfelelő részében megtalálható), de ha Szabó Dezső Életeim című visszaemlékezése kerül a kezünkbe, abban sem találunk pozitívabb képet a XX. század első éveinek egyeteméről. Szinte blaszfémiaának tűnnek a memoár alábbi mondatai, ha meggondoljuk, micsoda kisistenek voltak az akkori felsőoktatásban és magyar tudományos életben, akikről szólnak. Így jellemzi a volt professzorait Szabó Dezső: *„Nem akarom zavarni azok nyugalma, akik immár az örök semmi nyoszolyáján ringanak, vagy pedig az élet túlsó küszöbéhez jutottak, de: micsoda gyermekded egyszerűséget, micsoda tudománytalan tudományt jelentett ez a társaság! (...) És a tudományuk? Mi a tudomány? Az élet, a természet, az embervilág termő, alkotó, védő, gazdagító, tovább láttató, építő lehetőségeinek folytonos meghódítása. Ezeknek a tudományához képest az eunuch valósággal nemzedék-gyár, népesedési mozgalom volt. Egy csomó cédula, egy csomóbb szorgalom, egy legcsomóbb ambíció az egyetemi tanszék felé.”*¹ Még azokról az egyetemi tanárainról is hasonló tónusban nyilatkozik, akik annakidején támogatták, vagy nagy ígéretet láttak benne. Az őt finnugor nyelvész pályára biztató Szinnyei Józsefről megjegyzi, hogy *„majdnem minden évben azonos előadásából nem kevés unottság szűrkiült elő”,* s azt sem felejt el megemlíteni áldott emlékezetű pártfogója jellemzéskor, hogy ha *„nagy ritkán az élő élet dolgairól beszélt, egészen*

¹ Szabó Dezső: Életeim. Bukarest, 1982. 678.

gyermekded látásai és ítéletei voltak”.² Alexander Bernátról, Gyulai Párról és Beöthy Zsoltról még kevesebb jóindulattal ír, Gyulait középszerű, elfogult tudósnek bélyegzi, Alexandert és Beöthyt pedig felületesnek, akik retorikájukkal pótolták előadásaikban a tartalom hiányosságait.

S hogy nemcsak a szépirodalom festett ilyen képet az akkori egyetemi világról, hanem e világ szereplői maguk is tisztában voltak a saját torzulásaikkal, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a Felső Oktatási Egyesület 1911-es ankétjának egyik felszólalása, melyben Schwarz Gusztáv professzor a következőket fejtette ki: *„Lesznek ugyan mindig egyes jeles férfiak, kik szívesen fognak vállalkozni az egyetemi pályára, akár mily alacsonyra srófolyják is le a tanszék jövedelmét – vállalkozni fog az egyik idealizmusból, a másik élheteretlenségéből. Mert valljuk meg, ami az embert a tudós pályára viszi, az nem mindig erő, hanem sokszor bizonyos fogyatkozás is. Van egy fajtája a tudósoknak – és sokszor a legderekabbak éppen ebből a fajtából valók – akik kénytelenek a tudománynak szentelni életüket egyszerűen azért, mert minden más, gyakorlati foglalkozásra alkalmatlanok. Nincs meg az a föllépésük, az az érvényesülési képességük, az az ellenállási erejük a mindennap gyakorlati nehézségeivel szemben, amely az élet küzdelmében szükséges – az ilyen egyoldali tehetségekből tudósok válnak akkor is, ha koplalniuk kell.*”³ Ez a vázlatos jellemzés azonban keveset mutat még ebből a típusból is (melynek jellegzetes képviselője volt például Riedl Frigyes), a lényegét pedig végképp nem sikerül megragadnia. Elvégre jóval tarkább, sokszínűbb volt a professzori testületek világa annál, hogy egy (bármennyire is jellemző) típus alapján hű képet lehessen adni róla.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy az idézett alkotásokból kirajzolódó professzorképet félretéve, az egyetemi tanár korabeli funkciói felől közelítve vázolom fel a száz évvel ezelőtti professzori réteg sajátos karakterét, egyéb értelmiségi hivatásoktól eltérő vonásait. Kiindulópontként Schneller István „Universitas magistrorum” című tanulmányát választottam, amely a Magyar Paedagogia 1913-as évfolyamában jelent meg.⁴ Schneller hármas feladatkör teljesítésben látja az egyetemi tanárság küldetését: egyfelől tudósi, másfelől pedagógusi, harmadrészt pedig hivatalnoki szerepet társít ehhez a hivatáshoz. A tudósi feladatkör nem egyszerűen azt jelenti, hogy folyamatos kutatással gazdagítja az általa művelt és oktatott szaktudományt, ennél jóval többet foglal magába: azt, hogy tudományának mintegy felkent papja, aki nemcsak képes rendszerben látni a diszciplínája eredményeit és irányzatait, hanem saját maga is képes originális rendszer konstruálására. Ez utóbbi (az eredeti módon felépített rendszer) jelenti Schneller szemében az egyetemi tanárság legigazibb lényegét. Ebből a rendszeralkotó törekvésből fakad a második szerepkör, a pedagógusi funkció is. E kettő összefüggését az alábbi módon mutatja be a kolozsvári professzor: *„Mégis tény az, hogy a nyilván. rendes egyetemi professzor előadásainak súlypontja az úgynevezett nagy kollegiumban van, vagyis rendszerének kidolgozásában, az eddigi kutatás kritikai méltatásában, leltározásában. Életének Sturm und Drang-korszakán – amelyben romok között felvillant a tudományt továbbfejlesztő eszméje – immár túl van. E mozgató eszme alapján appercipálja ő már most a tudomány eddigi anyagát és építi ki pozitíve új rendszerré. A kiküzdöttnek egészébe vezeti be a bi-*

² Szabó Dezső i. m. 594.

³ Vélemények új egyetemek alapításáról. Bp., 1911, 72. (Schwarz Gusztáv hozzászólása.)

⁴ Schneller István: Universitas magistrorum. = Magyar Paedagogia, 1913. 257-274.

zalommal hozzácsatolt neofitát. Vége az ötletességnek; megbízható alapon megbízható eredményeket kíván hallgatójának adni; nemcsak önálló gondolkodásra, tárgya iránti érdeklődésre akarja indítani, hanem egyszersmind egy végiggondolt rendszer egészében megnyugtatni, érdeklődését lehetőleg kielégíteni.”⁵ A Schneller által körvonalazott szerep egyfajta jó értelemben vett konzervativizmussal, egy szilárdan megálló (és a recepcióiból saját felfogása, nézetei alapján újraépített, tehát nem szolgáian átvett) elméletrendszerhez való hűség, sőt: állhatatos ragaszkodással is kiegészíti az egyetemi tanár eszményét.

Oktatói, ellenőrzői, vizsgáztatói, diploma-odaítélői szerepéből adódott azonban az egyetemi tanári funkciónak egy másik arcúlat: a hivatalnoki jelleg. Ez más aspektusból nézve azt jelentette, hogy a professzor – akármennyire is rossz ez a kifejezés – végrehajtója volt egy állami szándéknak, közreműködött egy bizonyos réteg kitermelésében, képzésében. A professzori hivatás e kevészer emlegetett hivatalnoki „színezetének” a lényegét az alábbi módon foglalja össze Schneller: „Mivel mindezek szerint a nyilvános rendes egyetemi tanár nemcsak tudományos munkát végez, hanem az állam részéről megbízást nyer oly szak-tárgy előadására, amelynek hallgatását, s amelyből való sikeres vizsgálat letevését is megköveteli az állam azoktól, kik a nemzet társadalmában vezető állásra aspirálnak: akkor, midőn e tudományos jellegű funkciót végzi, egyszersmind elsőrendű állami hivatalnoki funkciót is teljesít. (...) Ennek következtében állása elfoglalásakor hivatalos esküt tesz; az államtól rendes fizetést hűz; belekerül a hivatalnoki rangsorba; s végre nyugdíjban részesül.”⁶ Az egyetemi tanári funkció ilyen formájú „elhivatalnokosodása” Schneller (valamint az eredeti egyetemessz-mény hívei) szerint egyfelől nem tesz jót az egyetemi tanár-tanítvány viszonynak (és ebből fakadóan a szukreszcencia kinevelésének), másfelől pedig az egyetemi tanárok helyes ön-értelmezését, szerepfelfogását sem segíti.

Schneller kártékonynak tartja az egyetemre nézve azt az (állami) álláspontot, mely szerint a tanárok fő feladata a hallgatók vizsgára való előkészítése lenne. Így fejt ki ezzel az állásponttal szemben felhozott legfőbb érvét: „Ily szempont alatt [az egyetemi tanár] előadása mindinkább stereotip, személytelen alakú lesz; ő maga mint előadó is szükségtelenné válik, amennyiben felolvashatja, avagy előadhatja ugyanezt az asszisztense is. A nyilvános rendes tanár így természetesen olimpusi távolságba jut hallgatóitól, amely magasságból csakis mint Jupiter tonans száll le a vizsgálatok, a szigorlatok alkalmával.”⁷ Az egyetem hagyományos funkcióinak kiegészülése a szakiskola-jelleggel tehát az egyetemi tanár szerepkörében is hangsúly-eltolódást okozott: erősödött a hivatalnoki szerepösszetevő – ráadásul a többi komponens rovására. Erre céloz egyébként egy ugyancsak 1913-as beszédében Medveczky Frigyes is, a Felső Oktatásügyi Egyesület elnöke. Az egyetemi tanárok helyzetének jellemzésekor ugyanis kitér arra az indokolatlan (és a professzorokra nézve sértő) felháborodásra, megütközésre, amely a társadalom szélesebb köreiben keletkezett az egyetemi szüenidő meghosszabbítására vonatkozó javaslatok kapcsán. Medveczky így kommentálja a szerinte méltatlan reakciót: „Sok »outsider« e kérdésnél már a status quo fenntartását is igazságtalannak itéli. Midőn pedig alkalmilag olyan javaslatok keletkeztek, melyeknek megvalósítása a nagy egyetemi szüen némi

⁵ Schneller István i. m. 264.

⁶ Uo. 265.

⁷ Uo. 266.

meghosszabbítását eredményezte volna: ez a tény (az évközben előforduló szünetek csökkenésére irányuló javaslatok ellenére is!) nem csak a tájékozatlan outsiders soraiban keltett megütközést, hanem adminisztratív körökben is. (...) A nálunk elterjedt felfogásra nézve valóban semmi sem jellemzőbb annál, hogy szölvivői nem reflektálnak arra: hogy az akadémikus tudós életében a hivatalos szünetek nagy része nem a teljes pihenésnek, hanem ellenkezőleg a készülésnek, a zavartalan gondolatmunkának, a gyűjtésnek és a gyűjtött anyagok feldolgozásának ideje. Talán nem tudják, hogy az akadémikus testületeknek sok, évközben vizsgák, kollokviumok, tanácskozássok és hivatalos jelentések által a tulságig igénybe vett tagja csak a «szüenidőkben» találja meg a zavartalan tudományos munkásság lehetőségét.»⁸

Arról, hogy a tanítás és kutatás kettős kötelessége (a különböző tanácskozássok és vizsgák nélkül is) nehéz terhet rótt az egyetemi tanárookra, több alkalommal is szó esett a különböző felsőoktatás-ügyi ankétokon, így a már említett 1911-es ankéton is. Mivel az egyetemi tanári munka igen összetett feladat-együtttest takart, sok esetben előfordult, hogy a kutatás, a tudományos vizsgálódás elsorvadt a lelkiismeretes tanári munka miatt, annak árnyékában. Így viszont éppen attól fosztotta meg magát az oktatói feladatát túlságosan feltűnő igyekezettel és a kelletténél nagyobb időráfordítással teljesítő egyetemi tanár, ami professzorságának „jogalapját” és lényegét jelentette: az általa művelt diszciplína „áramába”, a tudományos diskurzusokba való aktív bekapcsolódástól, s annak a lehetőségétől, hogy saját kutatásaival is befolyásolja az adott tudományszak hazai fejlődését. Az 1911-es ankéton így fogalmazta meg ezt a problémát Petrik Ottó: „Igaz, hogy a tanítás, a *«docendo discimus»*, az ifjúsággal való állandó érintkezés buzdító magára a tanárra, hogy eszméinek kidolgozását részben ifjú munkatársakra háríthatja, mégis az egyetemi elméleti és gyakorlati oktatás oly nagy feladattá nőtt, hogy az erőnek és az időnek legjavát felemészti. Sokan elvéreznek bele. Nem mindenki bírja, amit pl. R. Virchow, Recklinghausen vagy Mommsen birt, aki egyenesen kimondotta, hogy ne legyen egyetemi tanár az, aki egész életén át naponként 15 órát nem képes dolgozni. (...) Buvárkodás és tanítás természetesen egymás rovására foly.»⁹

E ponton ütközünk egy másik problémába, melyet e helyütt kifejteni nem fogok, csupán intonálni szeretnék: az egyetemi tanár számon kérhetőségének kérdése ugyanis olyan összetett probléma, hogy külön értekezés témája lehetne. Annyit mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a XIX. század végének, XX. század elejének egyetemi tanárait igen érzékenyen érintette az állásuk hivatalnoki színezetének erősödésével párhuzamosan erősödő kontroll, s gyakran hangoztatták az ősi egyetemesszmény örökségeként felfogott tanári (professzori) szabadságot. Sokan ennek szellemében gyakorolták hivatásukat: mindenféle előadáscím alatt is csak kedvenc korszakukat vagy kedvenc alkotójukat tárgyalták, bár ez a jelenség jobbra csak a bölcsészakadémiák birtokosaira volt jellemző. Meltzl Hugó kolozsvári németprofesszorról jegyezték fel a tanítványai – és a Nyugatban róla megjelent nekrológ¹⁰ is említi ezt a tényt –, hogy német irodalmi előadásain nemcsak a német nyelvű irodalmakról beszélt, sőt: ezekről szólt a legritkábban, ennél sokkal szélesebb keretben gondolkodott és tanított az

⁸ Medveczky Frigyes: Felső oktatásügy, társadalom és kultúra. A Felső Oktatásügyi Egyesület II. közgyűlésén tartott megnyitó beszéd. Bp., 1913. 7.

⁹ Vélemények új egyetemek alapításáról: i. m. 89-90.

¹⁰ Bányai Elemér írt a Nyugat 1908-as évfolyamának 3. számában nekrológot Meltzlről.

irodalmi jelenségekről. A legkedvesebb kutatási témája haláláig Petőfi költészete maradt, így germanista tanítványai is többet tanultak nála a magyar irodalom nagyságairól, irányzatairól, mint a szakjuk körébe vágó tárgyakról. Meltzl arra jó példa, hogy bizonyos öntörvényűséget is megengedhetett magának egy egyetemi tanár, ha elég bátor, extravagáns volt hozzá, és mert fűtyülni az állásával szemben támasztott külső elvárásokra. Meltzlnak rapszodikus, ötletszerű, kuriózumokkal tűzdelt előadásai voltak, azokat a hallgatókat szerette, akikben látta a zsenikre jellemző „szikrát”, a többséget, a nyárspolgárokat, akik azért ültek be az egyetem padjaiba, hogy diplomát szerezzenek, amely középiskolai tanári álláshoz juttathatja őket, egyszerűen megvetette. Ő még valódi szellemi műhelyt akart látni az egyetemen, egy olyan korban, amikor egyre jobban kidomborodott a nevezett intézmény szakiskola jellege. Többek között ez volt Meltzl legnagyobb tragédiája.

Az mindenesetre kiderül a „Meltzl-jelenségből”, hogy a XX. század elejéig nem volt különösebb szabályozója az egyetemi tanár munkájának, legfeljebb a saját oktatói lelkiismerete. Ezért is írhatta le Imre Sándor éppen az új egyetemek kapcsán 1917-ben, hogy határozottabb körvonalú (sajátos feladatú) tanszékek felállítását tartaná előnyösnek, éppen az egyetemi tanárság „megregulázása” céljából. Így festette le ezt az említett elképzelését: *„Azonban az egyetemi tanár munkájának is van egy szabályozója a tudományos lelkiismeretén kívül: a tanszék. Ezért fontos, hogy határozott feladatú tanszékek is legyenek; aki ilyenén ül, az azt a határozott feladatot tartozik teljesíteni.”*¹¹ Így például Imre elképzelhetőnek tartotta volna Debrecenben olyan tanszék felállítását, amely a török hódoltság korával, vagy amely külön csak a protestantizmus történetével foglalkozik, Kolozsvárott szívesen látott volna olyan tanszéket, amely az erdélyi fejedelemség történetének megismertetésére lett volna hivatott, vagy Pozsonyban a XVII-XVIII. századi latin nyelvű hazai irodalom számára is fenntartott volna egy tanszéket. Nyilván arra céloz ezzel a javaslattal, hogy akadt olyan történelemprofesszor, aki nem „tanította rendesen végig” az egyetemes és magyar történelem minden korszakát, csak a kedvenc epocháiról beszélt, s az irodalomprofesszorok némelyike úgyszintén nem adott szisztematikus irodalomtörténeti áttekintést, csupán a szeretett alkotóinak munkásságát ismertette az előadásaiban. Imre Sándor, az ízig-vérig pedagógus kiválóan látta ennek a szabadságnak a veszélyeit: attól félt (jogosan), hogy hézagos felkészültségű középiskolai tanárok fognak kikerülni az ilyen professzorok kezei alól. Igaz, az akkori egyetemi tanárok is vallhatták, hogy az ő feladatuk csak a művelődési igény felébresztése, egyfajta távlat megmutatása, nem pedig az, hogy minden egyes korszakot vagy alkotót kimerítően jellemezzenek vagy akár megemlítsenek. Úgy gondolták, hogy az egyetemen nem tárgyalt alkotókról, témákról később önművelés útján is tájékozódhatnak a diplomát kapott ifjú tanárok, hiszen az ideális tanár élete amúgy is folyamatos önképzésben telik.

Kiss Árpád 1943-ban megjelent Mai magyar nevelés című művében kategorikusan elítélte az olyan professzorokat, akiknek az előadásai csupán a saját kutatásai területük, tudományuk részletkérdései körül forognak. Az ekkor Debrecenben tanító fiatal tudós ebben a könyvében – többek között – az egyetemi hallgatóság megfelelően széles körű és alapos képzését, felkészítésének fontosságát emelte ki, s ezzel összefüggésben érzékeny tanári lelkiismeretet és magas szintű pedagógiai tudatosságot várt el az egyetemi katedrák birtokosaitól (kü-

¹¹ Imre Sándor: Tudománypolitikai kérdések. = Magyar Paedagogia, 1917. 479.

lönösen a leendő tanárok oktatásában résztvevő professzoroktól). Ez a kíváncsi jól illeszkedett a korabeli felsőoktatás-politika célkitűzéseivel, irányelveivel. A XX. század első évtizedeiig nem igazán volt jelen az egyetemi tanárnak való tudósok értékelésekor, az egyes tantervűkre benyújtott pályázatok véleményezésekor az illető pedagógiai képességeinek, tanári habitusának a szempontja, legfeljebb a retorika szintjén, valójában azonban a tudományos (és egyéb, pl. politikai) érdemek alapján döntöttek. A századforduló után azonban egyre több oktatáspolitikai vitában felbukkant az egyetemi professzor tanári képességeinek, pedagógiai rátermettségének a kérdése, s általában kevésbé volt pozitív az a kép, amelyet az addig elhanyagolt kritérium érvényre juttatása után nyertek. Kiss Árpád éppen e szempont előtérbe helyezésével az alábbi módon körvonalazta az általa megálmodott professzorideált: „Az egyetemi tanár igazi erényének tehát a tudománya egészét áttekintő, átfogó szellemet tartjuk, függetlenül attól, hogy mint kutató tudományának valamelyik részletét munkálja. Amikor a hallgató elé lép, a tudomány szak egészének megtestesítője. (...) Nem lehet egyetemi tanár az, aki nem lát ki a maga köré húzott szűk körből tudománya egészére, aki nem képes az ismeretet megfelelő módon közölni, előadnivalóit rendszeresen, jól átgondolt módszer szerint, vonzóan elmondani, az egyetemi oktatás és tanárnevelés célkitűzéseivel összehangolni. Az ilyen, egyébként igen nagy értéknek a helye, minthogy Collège de France-unk nincs, kísérleti intézetekben, laboratóriumokban, részletbe bevezető gyakorlatok vezetőjeként szemináriumokban vagy a tudományos személyzet egyéb feladatainak megoldásánál van.”¹²

Hasonlóan gondolkodott e kérdésről a Kiss Árpádot habilitáló Karácsony Sándor is, aki egyetemi tanári székfoglaló beszédében – többek között – a professzor és a szaktudós közötti különbségeket is hangsúlyozta. (Valószínűleg az ő hatása is közrejátszott abban, hogy Kiss Árpád a fentebb idézett művében olyan következetesen fel merete vállalni a pedagógiai szempont prioritását.) Az 1942-ben kinevezett debreceni pedagógiaprofesszor így állította szembe egymással egy szakterület tudós művelőjét és ugyanazon diszciplína egyetemi tanárát: „A szaktudós ellenkezője mindannak, ami a professzort a szó legigazibb értelmében jelenti. A szaktudós mindent tud a szakjában, mindent a legjobban tud, a szaktudós a jelent jelenti, amint éppen érvényben van és funkcionál. (...) A professzor elsősorban és mindenekfelett olyan kíváncsi, mint egy gyermek. (...) Nemcsak kíváncsi a professzor, gyermekmódra, hanem problematikus lény is, akárcsak egy pubertáló kamasz. Nem tartja a világot és az életet magától értetődőnek, a törvényeket érvényeseknek, hanem éppenséggel kérdéseknek, titokzatosaknak, megfoghatatlanoknak tartja őket. Nem is tud belenyugodni a meglévősegekbe, nemcsak kutat, próbálkozik is. Az igazi professzor nem statikus lény, dinamikus tör valamire minduntalan.”¹³ A sajátos Karácsony Sándor-i nyelvet is jól reprezentáló idézet szerint sincs helye a fiatalok vezetésére alkalmatlan, a velük való együttes munkálkodásra képtelen tudósoknak az egyetemi katedrákon. Igaz, a Karácsony-féle professzoreszmény szintén egy végtelen jelent: olyan pedagógiai zsenialitást, amelyet ő követelt volna meg tanártársaitól, nem lehetett minden oktatótól elvárni, ennek a mércének nem sokan felelhetek meg.

Ha pedagógiai virtuozitást nem is várhattak el minden professzortól, egy fontos kötelességükre állandóan emlékeztették őket, nevezetesen az utánpótlás-nevelés terén elvégzendő

¹² Kiss Árpád: Mai magyar nevelés. Debrecen, 1943. 156-157.

¹³ Karácsony Sándor: Székfoglaló. In: Uő.: A magyarok kincse. Bp., 1944. 128-129.

munkájukra. Minden egyetemi tanár esetében a munkásság fontos értékmérője volt (és ezt az utókor számon is kérte az egyes professzorokon) az iskolateremtés, a kiválasztottak körének kiépítése. A róluk írt nekrológokban, születésnap felköszöntésekben általában kitüntetett helyen szerepelt utódnevelő munkásságuk értékelése, bemutatása. Természetesen nem minden esetben adtak ezek a megemlékezések reális képet az egyetemi tanári feladatkör és szeletének teljesítéséről. Jó példa erre Petz Gedeon tanítványnevelő tevékenységének kétféle megközelítése. Petz Gedeont, a budapesti egyetem német nyelvészét 1933-ban, a hetvenedik születésnapja alkalmából megható ünnepség keretében köszöntötték fel kollégái és tanítványai. A különböző nyelvészeti és pedagógiai szakfolyóiratok (Egyetemes Philológiai Közlöny, Magyar Paedagogia, Protestáns Tanügyi Szemle) meleg hangú megemlékezéseket közöltek az ünnepeltről. A Protestáns Tanügyi Szemle az alábbiakat közli köszöntő írásában Petz tanári egyéniségéről és utánpótlás-nevelő tevékenységéről: *„Egyetemi tanári működésének mélyeséges hatását szeretettel méltatják a mostani ünnepi megemlékezések, de igaz hálával gondol rá mindenki, akinek csak alkalma volt azt közelebbről megismernie. Egyetemi előadásai az anyagnak legapróbb részletekig való ismeretéről, világos előadási módról, kiváló ítélőképességről tanuskodnak. A szinte száraznak látszó nyelvtudományt a legérdekesebb tudományok egyikévé tudta tenni. A hangok, képzők, ragok előadása folyamán csaknem megelevenedtek. (...) Nem csoda, hogy ily módon a hazai német nyelvtudomány nagy fellendülést mutatott, s tanítványai doktori értekezésül a módszeres nyelvjáráisleírások s egyéb tanulmányok egész sorát készítették el.”*¹⁴ Az idézett részletből egy nagyhatású, sikeres professzor képe bontakozik ki, akinek az utánpótlás biztosítása körül is elévülhetetlen érdemei vannak. Érdemes ezzel a laudációval összevetni Thienemann Tivadar Petzről őrzött emlékeit, benyomásait. Az általa megrajzolt Petz-portré nem is kicsit más színben tünteti fel a Protestáns Tanügyi Szemlében felmagasztalt némettudóst. Thienemann ugyanis az alábbi képet alakította ki magában egykori professzoráról: *„Petz Gedeon nemcsak hogy nem volt házas, de a tudományban is terméketlen volt. Nem hagyott maga után tanítványokat, valami termékeny gondolatot és voltaképpen semmi maradandó munkát, ami az új-grammatikusok hallatlan teljesítmény[eivel] teljes ellentétben van. Életét betöltötték a bölcsészeti kar belső vitái és intrikái. (...) Epigon volt Petz abban az értelemben is, hogy csak hangtant, hangtörvényeket adott elő, soha egy kollégiumot a nyelvtudomány más területeiről, mondattanról, jelentésanról, etymológiáról stb.”*¹⁵

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy nem minden esetben csak a „terméketlennek” lefestett professzorokon múlt az, hogy nem sikerült népes iskolát kiépíteniük. A XX. század első felében – hiába is voltak egy-egy professzornak nagy tervei az ígéretesnek tűnő tanítványokkal – a történelem sem mindig pártolta az utódnevelésre irányuló szándékokat. Lakó György is a történelem kegyetlen közbeszólására, a kedvezőtlen körülményekre hivatkozik Szinnyei Józseftről írt kismonográfiájában, amikor a finnugrisztika jeles művelőjét felmenti a tanítványnevelés elhanyagolásának vádjáról. *„Az utóbbi egy-két évtizedben – írja Lakó 1986-ban – szokássá vált kevesellni azoknak a számát, akik Szinnyei hatására jegyezték el magukat a finnugor nyelvtudománnyal. Ezek a bírálók figyelmen kívül hagyják, hogy Szinnyei egyetemi működésének utolsó tizennégy éve az első világháború idejére meg az azt követő általa-*

¹⁴ Dr. Losonczy Zoltán: Petz Gedeon. Alkalmi megemlékezés. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1943. 3. sz. 92.

¹⁵ Thienemann Tivadar: Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések. Pécs, 2010. 89-90.

nos nyomorúság időszakára esett, s ez a tizennyolc év végképp nem volt alkalmas arra, hogy egy szaktudós fiatalok köréből tanítványokat toborozzon magának, illetőleg hogy az életben való boldogulásukról gondoskodni tudjon. Nem veszik észre a bírálók azt a keresztet sem, amely a Nyelvtudományi Közlemények 45. kötetének 478. lapján az egyik legkiválóbb Szinnyei-tanítványnak, a háború áldozataként 36 éves korában elhunyt Kara Ferencnek a neve előtt áll, s nem számolnak azzal sem, hogy néhány további Szinnyei-tanítvány neve esetleg ugyanazon okból nem szerepel (többé) nyelvtudományi folyóirataink lapjain, mint Kara Ferencé.”¹⁶

A meglehetősen összetett egyetemi tanári feladatkör által diktált iratlan kötelességeket, belső erkölcsi szabályokat szinte lírai emelkedettséggel fogalmazza meg Horváth János pesti irodalomprofesszor egy 1925-ös levelében, amelyet Szekfű Gyulához intézett. E levelet Horváth János abból az alkalomból írta, hogy régi barátja professzori kinevezést kapott a budapesti tudományegyetemen az újkori magyar történelem tanszékére. Horváth levelének legfontosabb sorai azért is szolgálhatnak méltó zárásként dolgozatom számára, mert hű tüköröt adnak azokról a körülményekről (leginkább a korabeli hallgatók hézagos előismereteiről), amelyek között a kor jeles szaktudósaiként is elismert professzoroknak dolgozniuk kellett. Igen nagy hivatáссерetet, pedagógiai elszántság kellett ahhoz, hogy az egyetemi katedrák birtokosai áthidalják valahogy a kutatásaik jóval sikeresebbnek, teljesebbnek érzett világa és az oktatómunkájuk taposómalma között meglévő távolságot. Így tárja fel Horváth a barátjának mindazokat az érzéseit, gondolatait, amelyek az egyetemi tanári hivatással kapcsolatban megszülettek benne: „Múltkori leveled szerint némi melancholiával készülődöl hazafelé. Más oldalról ellenben azt hallottam, hogy «kedvvel készülsz» új pályádra. Minthogy nem tehetem fel, hogy nekem így hazudsz, másnak meg amúgy, ezt a két dolgot úgy hozhatom «közös nevezőre», ha azt mondom, hogy «kétség és remény közt» készülsz az egyetemre. (...) Eleinte el leszsz keseredve s megállapítod, hogy tanítványaid hallatlanul tudatlanok; se latinul, se németül nem képesek olvasni, más nyelveken annál kevésbé; tapasztalod, hogy óráidra eljárnak, nagyon érdeklődni látszanak, kitűnően kollokválnak – de semmit sem értettek meg. (...) Őszintén megvallom, én sokáig idegenkedtem az egyetemtől még azután is, mikor már ott tanítottam. Most már szívesen megyek oda, mert érzem és tudom, hogy várnak engemet. S ha már ennyiben vagyunk, megmondok még egyet. Az ember sok minden elől szívesen és nem ok nélkül húzódik vissza, amit mások az ő kötelességének mondanak. Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan: tovább adni azt, amit szerencsésebb helyzetetésünkben másoktól kaptunk; az nem a mi személyes tulajdonunk. És hiába érzi az ember, hogy ő méltatlan letéteményese ilyen vagy olyan feladatnak: a rendeltetés felismerése adjon hozzá erkölcsi erőt. Egyik kezével minden jóravaló ember valaki másét fogja a múltban, s érzi benne a biztatást; a másik kezét pedig kinyújtja, s várja, hogy általa a lánc tovább folytatódjék. Befogózni a múltba, de zsebre dugni a másik kezünket: azt jelentené, hogy cserben hagytuk elődeinket, megcsaltuk a holtak reménységeit. Nekem ez régi érzésem, s talán nem is csináltam volna soha semmit, ha a néhaiakra nem gondolnék. Te azonban gondoldj most már az eljövendőkre és nyújtsd ki a másik kezed még ismeretlen hallgatóid felé.”¹⁷

¹⁶ Lakó György: Szinnyei József. Bp., 1986. 44–46.

¹⁷ Horváth János: Az egyetemi tanár kötelessége. Levél Szekfű Gyulához. Közreadja: Vértessy Miklós. = Irodalomismeret, 2002. 3–4. sz. A folyóirat internetes lelőhelye: <http://www.c3.hu/~iris/>. A letöltés ideje: 2011. aug. 4.

BENCSIK JÁNOS

Gondolatok a honismeretről, annak történetéről, az első évtizedek tanulmányozása okán

Mintegy bevezetésként szempontunkból érdemes a világháború történetét szemlézni. Miről lehet szó? Az 1914-ben kirobbant világegyezés egészen más jellegű volt, mint azt megelőzően háború bármikor. Azt is állíthatjuk ezzel összefüggésben, hogy szinte várták már a nemzetek, avagy államok ezt az alkalmat, hogy kipróbálhassák erejüket, elérhessék ki nem mondott céljaikat. Mindössze néhány hét kellett ahhoz, hogy Európa népei egymásnak eszenek. Közismert tény, hogy Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökösnek és feleségének meggyilkolása olyan szikrának bizonyult, amely az érintett államoknak ürügyül szolgált egy felvonuláshoz. Az egyes vezérkarok, úgy tűnik, csak várták ezt az alkalmat. Minden együtt volt ahhoz, hogy az ellenségnek tartott népeknek, államoknak nekitámadjanak. Kellő katonai kiképzéssel, az alakulatok fegyverrel való ellátásával, rendelkeztek egy sikeresnek álmódott harchoz. Különösen is így volt ez Szerbia esetében. Gavriló Princip szerb terrorista nem is számolt tettének történelmi hatásával. Nem csak ő, hanem a mögötte álló vérszomjas erők sem. Így tehát eldőrent az a fegyver, amely kioltotta az említett politikai nagyság és felesége életét. Ha tanulmányozzuk e néhány hónap történetét, egy oldalról a találgatások, más oldalról a mindent eluraló fenekedés volt a jellemző. A Szerbia mögött álló erők éppen úgy felelősek voltak a háború kirobbantásában, mint az Osztrák-Magyar Monarchia és a vele szövetséges államok. Nagyfokú politikai vaksággal lehet ez utóbbi tömörülés tagállamait vádolni, ha feltételezzük róluk azt, hogy a Balkán „hangadó” államának, jelesen Szerbiának elnézik e vakmerő tettet. Ugyanis már korán kiderült, hogy G. P. politikai terrorista napjainkra divatos szóhasználat magános gyilkos volt. Más oldalról ugyancsak vaksággal lehetett volna vádolni a terrorista mögött állókat, ha feltételezzük azt, hogy egy jóval nagyobb katonai potenciállal rendelkező államtömörülés elviseli, eltűri, méltó válasz nélkül hagyja e balkáni állam fricskáját. Így tehát beindult a háborús gépezet. Az osztrák-magyar csapatok elindultak, az általános mozgósítás megtörtént. A katonavonatok szerte Közép-Európában szállították a katonákat, a fegyvereket. A nép kellően feltűzelve, szinte áhította a katonai megmérettetést, hogy vajon melyik nép kerül ki az ütközetekből győztesen. Nem tekintem feladatommak, hogy tovább kísérjem a háború sajnálatos történetét, pedig nem lenne haszon nélküli, hogy ha hangsúlyoznánk az oroszországi, továbbá a francia, az angol beavatkozást. Mikorra karácsony szent ünnepe 1914-ben érkezett, lángban állt egész Európa.

Vajon e világegyezés, milyen morális hatással volt a hadviselő felek katonáira? Bőséges adalék áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy minden kockázat nélkül kijelentsük, hogy a harcoló

felek legnagyobb vesztesége az az erkölcsi züllés volt, melyet az egyes államok katonái külön-külön, illetve egyetemlegesen elszenvedtek. A korban korszerűnek nevezhető hadviselés intézményesítette az öldöklést, a rombolást, a pusztítást. Az emberi élet értéke a minimálisra csökkent. Ettől kezdve mit sem ért a személyes bátorság, amikor a golyók záporában a távolsági ágyúzás, illetve a mérges gázok jellemezték az ütközeteket. Próbára tették az egyes embert éppen úgy, mint az érdekelt államokat. Csoda-e, ha a frontról hazatért katonák nekiesetek minden számba vehető hazai „ellenségnek”, elég volt egy mindenre elszánt szónok ahhoz, hogy a cél nélküli katonai csoportosulások következményekkel nem számolva rárontsanak saját szomszédaikra, embertársaikra. Ehhez a mérce adott volt, jelesül, az Oroszországból exportált forradalmi eszme. Nem véletlen tehát, ha Magyarország maguk által ki-nevezett vezetői 1919-ben Oroszországtól várták a mindent megoldó segítséget.

Ha számításba vesszük a háború átfogó morális züllesztő hatását, nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar parasztság elveszítette azt a történelmi szerepét, melyre a háború előtt pre-desztinálta a sorsa. Nem hittek tovább a tudásban, a vallásban. A megtartó erőt a háborúból látszólag kimaradt, rendkívül sokat szenvedett asszony- és leánynépesség jelenthette. Ma úgy látjuk, hogy a család, mely visszakapta az apát vagy gyermeket és testvért, képes volt a csodára, mármint arra, hogy a háborúban elvadult férfinépséget visszaterelje a családi fészekbe. Vannak történetek arra, hogy nem volt könnyű feladat a háború után talpon maradni, hiszen az odaveszett életerős férfiak pótlása a munkában, az alkotásban elsőrendű feladat lehetett. Az állam életeréje is fogyóban. A hihetetlen mértékű háborús veszteség emberben, értékben, megannyi megpróbáltatást jelentett. Itt mindössze hivatkozunk arra a szemléletre, mely a háború előtt is jelen volt Európában. A szemlélet kidolgozói – végig a viláégés alatt – készültek a leszámolásra. Ennek vesztesei a központi hatalmak lettek. A szomszédos államok minden jogalap nélkül rárontottak a Kárpát-medence államára Magyarországra, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiára. Hogy melyik szomszéd milyen elvet követett, illetve milyen eredménnyel zárhatta e nemzetközi csetepatét, elegendő, ha arra utalunk, hogy mi történt nemzetünkkel és népünkkel a trianoni béke eredményeként. Csoda, hogy képes volt e megcsonkított haza a talpraállásra, példát mutatva mind közeli, mind a távoli népeknek, államoknak. Azt is el kell fogadnunk, hogy ebben a súlyos társadalmi, gazdasági helyzetben születtek önigazoló, olykor önmarcangoló ideológiák (pl. irredentizmus és társai).

Felvállaltam a jelen dolgozatban az itt következő évtizedek eszmei történetének tanulmányozását. Ezzel az volt a célom, hogy keressem, illetve felmutassam azt az életerőt, mellyel a magyarság ebben a pusztító korban képes volt talpon maradni, rátalálni önmagára, és bízni jövőjében. Mintegy saját porából feltámadt főnix madár, lett a nemzet sorsának alakítója, formálója. Papvári Elemérné jeligévé vált verse hirdette: „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban. Hiszek, hiszek, hiszek Magyarország feltámadásában!*”

Gondos tanulmányozás révén rátalálhatunk arra az ideológiára, eszmetörténeti kategóriára, melyből a kor embere táplálkozhatott, erőt gyűjthetett. Egy új fogalmat alkotott mindez, éspedig, a *honismeret*. A *hon* szó összetételekben 1848-ban, illetve annak környékén bukkan fel. Mindenek előtt a *honvéd* ('katona') kifejezésben. Rokon jelentése is

kialakult, mégpedig a *nemzetőr*. A frissen toborzott katonaság gyűjtőfogalma lett a honvéd. Ezeket az alakulatokat a szabadságharc bevezetéseként értelmezhető horvát támadás hívta életre. A honvédséget a váratlanul hazánkra támadt, a császársággal rokonszenvező – úgy is fogalmazhatunk – testvérnép, a horvátok ellen kellett bevetni. Kossuth Lajos érdeme a toborzás révén szervezett alakulatok hadrendbe állítása, Móga János altábornagy vezényletével.¹ A döntő ütközet Pákozdi térségében, a Velencei-tó északi partján zajlott. Sikertült megakadályozni zavartalan felvonulásukat az ország fővárosa ellen. A súlyos vereséget szenvedett ellenség szétfelverte kötelékei nyugati irányba menekültek, céljuk pedig Bécs elérése. Hát ennyit a honvédségről, a fogalom kialakulásáról, a jelenség történelmi körülményeiről! Az általunk tanulmányozott eszmétörténet révén bukkan föl a *honismeret* szavunk. 1926-ban jelenik meg az a kézikönyv jellegű kiadvány, melynek címe: *A szülőföld és a honismeret könyve*. Alcíme pedig, I. A mi hazánk, II. A mi községünk. Szerzője dr. Fodor Ferenc egyetemi magántanár. A megbízást pedig részére: a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adta. Ezzel egy sorozat első kötete hagyta el a nyomdát. Ez a sorozat a Magyar népművelés könyvei címet viselte. A több száz oldalas, gazdagon illusztrált kötet kiadója Borsod–Gömör–Kishont vármegye közönsége volt. Az ajánlást a kiadvány elé dr. gróf Klebelsberg Kuno írta.

Rendkívül beszédes Fodor Ferenc szakkönyve, erről tanúskodik a tartalomjegyzéke is. *A magyar föld*. (Hol fekszik Magyarország? A magyar haza földje. A magyar föld éghajlata és időjárása. A magyar föld folyóvizei. A magyar termőtalaj. A magyar föld növényvilága.) *Hogyan lett a magyar földből magyar haza?* (Hogyan népesítették be őseink a magyar földet? Van-e a magyar nemzetnek ősi joga a magyar földhöz? Mit dolgozott a nemzet hazája földjéért?) *Hogyan művelték eleink a földet?* (A magyar földműves munkája. A földművelők eloszlása a magyar földön. Hol és mit termel a magyar nemzet? Eltartja-e a magyar termőföld a magyar nemzetet? Hogyan termelnek más nemzetek? A magyar pásztor munkája. A magyar erdők. Mit ad a nemzetnek a magyar föld belseje?) *A magyar iparos munkája. A magyar föld forgalma*. (A magyar föld útjai. A magyar föld gazdasági forgalma. Mit kap a nemzet a külföldtől és mit ad el neki?) *A magyar nemzet műveltsége. A magyar nemzet élete. A nép eloszlása a magyar földön*. (Miért lehet megélni az ország minden részében? A magyar falvak és városok.) *A magyar állami szervezet. Nagy Magyarországtól Csonka-Magyarorszáig. A csodálatos magyar föld. Mi van körülöttünk? Hiszek Magyarország feltámadásában!* Önálló fejezetben olvashatunk a MI KÖZSÉGÜNK-ről. A fejezet tagoltsága a fentivel megegyező.

Ha tanulmányozzuk az itt leírt kötetet, azt tapasztalhatjuk, hogy az irodalom addig született alkotásaival számolt a szerző. Bevezetésében Vörösmarty *Szózatából* idézett, és pedig az utolsó versszakot: „*A nagy világon e kívül nincsen számodra hely, áldjon vagy verjen sors keze, itt élned-halnod kell.*” A továbbiakban a szerző szavait idézzük: „A Szózat halhatatlan költőjének szavait írom könyvem homlokára, mert ennél igazabban, hívebben még senki sem fejezte ki, hogy milyen szoros kapcsolatban áll a magyar nemzet a magyar földdel... Egyetlen nép sem élhet meg haza nélkül, egyetlen nép sem élhet meg olyan ha-

¹ Jellasics horvát bán vezetésével, a korban tekintélyes katonasággal támadtak dél felől hazánkra. Romsics Ignác: Magyarország története. Bp., 2007. 635.

zában, amelynek földje, éghajlata, stb. nem neki való, ahol nem tudja megtalálni a maga foglalkozását.” Vagyis, megtalálja számítását, boldogulását.

A munka megindult. A falukutatás, a táj- és a népkutatás elsősorban a közép- és főiskolák, egyetemek tanulóinak feladata volt. Sorra jelennek meg különböző kiadványok, melyeket tankönyvként ajánlanak. Így például Bodor Antal: A falukutatás vezérfonala, (Bp., 1935.); Újszászy Kálmán: A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához, (Sárospatak, 1936.) Györffy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés (A magyar táj és népismeret könyvtára sorozatban Debrecen, 1942). Györffy István indította útjára a „Magyar táj- és népismeret” sorozat köteteit Budapesten, 1942-ben.

Bodor Antal munkája a magyar feladatokat az egyetemes európai szemlélettel közelíti meg.² Ennek megfelelően már az első mondata kitűzi a nemzeti célt: „Nagy megpróbáltatások és sorscsapások után az életképes nemzet figyelme rendszerint a falu felé fordul, a megújíthatóhoz elsősorban onnan merít öserőt, a földműves népet pedig fokozottabb gondozásban részesíti. Vele jár ezzel a falu alaposabb megismerése, amiben ösztönös megérzéssel az ifjúság szokott elől járni. Ennek messze kiható jelentőségét több példa igazolja, de legtanulságosabb a velünk rokon finneké, akiknek csodálatos nemzeti kultúrája, művészete és közszelleme elsősorban az ifjúság egykori falumunkájának köszönhető. A huszonegy éves Lönnrot Illés bejárta a falvakat, megismerte a nép lelkét, életmódját, összegyűjtötte régi énekeit, s napfényre hozta a legnagyobb és őseposzt, az ezredévig élőszóval őrzött Kalevalát. Annak leírása alapján aztán több ifjú felkutatta Európa keletén az őshazát, ahol a magyarokkal való rokonság nyomait is megtalálták. Ha nem is ennyire felemelő, de tanulságos további példa a cseh nyelvtengerben az elnyelés ellen küzdő német nyelvszigetek 'Heimatskunde' mozgalma, amit a tanítók indítottak a jelen század elején.” A trianoni tragédia után adott volt a magyarság tanulmányozása. A csonka ország ifjúsága a rendszeres faluvizsgálathoz 1928-ban kezdett hozzá, amikor a Kolozsvárról Szegedre került egyetem néhány hallgatója a környékbeli tanyákra, népdalok gyűjtése és rajzolgatás céljából kijárva, látta a tanyák népének sorsát, ami arra ösztönözte őket, hogy alaposabban vizsgálják a nép életét, és behatóbban foglalkozzanak a nép sorsával.

A sárospataki teológiai ifjúság ezekben az években szintén faluszemináriumot létesített, s tanári vezetés mellett rendszeres kiszállásokat végzett. Újszászy Kálmán fentebb idézett kötetében a következőket írja. „A faluközösség nem tévesztendő össze egy embercsoport gazdasági, védelmi, vagy bármilyen egyéb szempontból keletkezett tömörülésével, társulásával, hanem forrása abból az őstényből táplálkozik, hogy az emberi lét közösségi lét, az ember közösségi lény. A társaságot mindig emberi erők hozzák létre, s annak alakításában az ember mellett részt kér a természet, és meghatározó szerepe van benne a transzcendens világnak, Istennek is. ... Akik közösségben élnek, azok életét nem szerződés, hanem az emberi lét lényegéből folyó erők fűzik össze, s az így keletkezett összefüggésben az egyes ember helyzetét a 'tag' elnevezés fejezi ki a leghívebben. A faluközösséget formáló tényezők a következő három fő csoportba sorolhatók: a természet, az ember, és az emberen kívüli transzcendens világ.”

² A megindított munkához jó támpontul szolgált a Magyar Néprajzi Társaság léte, illetve az általa munkált tudományos eredmények. Ekkor már létezett az Ethnographia c. folyóirat és egyéb szakkönyvek. Az itt idézett munkák, pontosabban a kifejtett tevékenység nyugodtan támaszkodhatott a magyar néprajz addigi eredményeire. Többek között megjelent az 1930-as években A Magyarság Néprajza c. négykötetes monográfia Györffy, Bártky és Viski szerzőségével.

Györfly István „Néphagyomány és a nemzeti művelődés” című kötetében a következők olvashatók: „Hagyományon általában az elődeinktől reánk maradt szellemi javakat értjük, míg a hagyaték, vagy örökség szók a reánk szállott anyagi javakat jelölik. A hagyomány ősi soron szájról szájra terjed. Többé-kevésbé minden ember tanítómestere ennek az ősi iskolán kívüli népművelés'-nek, mégis a hagyomány átadásnak és átvételnek meg vannak az erre született mesterei, aminthogy a népköltészetet, népdalt sem a nép minden tagja költi, hanem erre született kiválóságai.” „Habár a szakadatlan vérszerinti lezármazást nem is tudjuk igazolni, mégis az ősi hagyomány és hagyaték kincs, melyet az úri osztály őriz, tehát a nemzeti hagyomány inkább török jellegű, míg a néphagyomány nagy része – élén a magyar nyelvvel – inkább ugor örökség. A nemzetmegtartó hagyományok letéteményese a parasztság. ... A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak, s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá.”

Györfly István gondosan tanulmányozza a magyar társadalmat, illetve annak intézményeit. Mintegy számba veszi a megtartás intézményeit, emberi csoportjait. Jellemző módon számításba veszi a katona tisztképzés, a jegyzőképzés, a tanítóképzés, továbbá a középiskola, az egyetem és a népismeret egymásra hatását. Györfly István, mint a magyar néprajztudomány egyik jeles szereplője, szól a Néprajzi Múzeum, a szabadtéri múzeum szerepéről, illetve működtetésének szükségességéről. Ő a harmincas évek nagysikerű népmozgalmának az ún. Gyöngyös Bokréta mozgalom kitalálója és működtetője. Ennek eredményeként egyes falusi közösségek nagy sikerű hazai és külföldi szereplésekre vállalkozhattak. Budapesten, 1942-ben megjelentette az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya a Magyar táj- és népismeret könyvtára 6. köteteként a „Táj- és népkutatás a középiskolában” című, Végh József munkája nyomán összeállított, a célnak tökéletesen megfelelő mutatványkötetet. Mind Györfly István, továbbá Kádár László, illetve a felelős kiadóként nevezett Morvay Péter, a mozgalom elkötelezett híveiként jelentek meg.

A kötet előszavában a következőt írja Kádár László: „Még Kiskunhalason történt 1939 nyarán, abban a táj- és népkutató mintatáborban, amit Györfly István professzor vezetett, hogy a tervezgetések között felmerült a középiskolai táj kutatás gondolata. Volt a táborozók között középiskolai tanár elég... A gondolatot tett követte. Hamarosan elkészült az első vezetőképző tanfolyam tanterve középiskolai tanárok részére. Az első tanfolyamon három tankerület, a Pest környéki, a szombathelyi és a debreceni gimnáziumaiból egy-egy tanár, közel félszáz tanár vett részt. Ezt a tanfolyamot 1940 őszén egy második követte, amelyen az ország valamennyi férfi tanítóképzőjének, illetőleg líceumának egy-egy tanára vett részt. A munkára általában fiatal magyar-, földrajz-, természetrajz- és történelemszakos tanárok jelentkeztek, mint akiknek szakjához is közel állnak ezek a kérdések, de akadtak rajztanárok, hittanárok, sőt még testnevelő tanárok is. A megindult középiskolai táj kutató munka fellendítésére az intézet 1941 tavaszán országos középiskolai táj- és népkutató pályázatot hirdetett. Erre a pályázatra 16 középiskolából 131 pályaművet küldtek be, amelyek beszédes bizonyítékai annak a jelentős hagyományörző és látókörtágító nevelőmunkának, amit az egyes iskolák közösségei végeznek. Ezt a nevelői munkát akarja szolgálni ez a könyvecske is, amit most kézbe adunk. Nem vezéerkönyvnek szánjuk, hanem mintának a táj kutató munkához. A Debreceni Református Gimnázium

önképző köre 'Csűry Bálint' tájkatató szakosztályának 31 pályázatából a többséget közülük. Dr. Végh József tanár még Győrffy István professzor kiskunhalasi tanítványai közül való. Egyben néhai Csűry Bálint tanársegéde és belső munkatársa is volt." A táj- és népkutatás módszeréről Végh József értekezik. Fontosnak tartja a néprajzi gyűjtés módszerére utalni, melyről K. Kovács László külön füzetben ír. Szót ejt a tájról, a társadalomföldrajzról, továbbá az egészségügyi és egyéb kérdésekről.³

Az eddig leírtakból kitűnik, hogy a táj- és népismeret kellő móddal gyarapodott, beleértve a csonka országot, majd pedig a visszakerült Felvidék és Kárpátalja részeit és Észak-Erdélyt.

A háború után új korszak köszöntött Közép-Európára. Az új hatalom kiépítette eszközeit, kellő gyorsasággal megtalálta a személyeket is ahhoz, hogy érvényesítse jogait és elképzeléseit. Ennek ellenére néhány esetben a hagyományos törekvések is felszínre kerültek. Ilyen volt Balogh István vármegyei főispán „Cívisek társadalma” című munkája, mely Debrecenben 1946 karácsonyán jelent meg. A füzethez írt előszavában a következőkkel ismerkedhetünk meg. „A két évvel ezelőtt bekövetkezett történelmi fordulat, a magyar társadalom egy század óta aktuális átalakulásának, az európai társadalmi fejlődés kereteibe való állításának minden kérdését felvetette. A magyarság helye az európai népcsaládban, a magyar társadalom osztályainak kialakulása, az egyes társadalmi osztályok egymáshoz való viszonya, a polgárság, munkásság és parasztság helye az előttünk álló és kialakuló, vagy már talán ki is alakult világhelyzetben, a magyar kultúra lényeges jegyeinek megállapítása, és a magyar szellemnek kapcsolata az egyetemes emberi szellemmel kínzó és egyelőre tisztázatlan kérdés. ... Ez a tanulmány nem most született nagyobb részben két évvel ezelőtt már készen volt. Magyarázatul csak annyit: az első és második fejezet nyomásra készen állott, az első rész meg is jelent nyomtatásban. Az akkori viszonyok között óvatos fogalmazásban lehetett e kérdéseket megírni, azonban a lényeg, érzésünk szerint így is benne van. A második fejezet az utóbbi évtizedek formáit adja. Az ott közöltek adják a debreceni cívis társadalom 1944 előtti felfogását, szokásjogát.” „Debrecenben concivis az lehetett, aki a polgári esküt letette, és a concivitas taksáját lefizette. A polgár szerezhette házat, lehetett a céh tagja.” A kötet második részében külön fejezetek foglalkoznak a cívisék parasztá alakulása, majd pedig a társadalom hitvilága kérdéseivel. Formailag e hitélet ugyan a keresztyén vallás, a legerősebb alapszínét a kálvini hittételek adják.

A fenti mű elsősorban és kizárólag a nagy alföldi város, Debrecen társadalmát mutatja be, értékeli. Egészen más viszonylat jellemzi az apró falvak világát Debrecenről Miskolcig, Békéscsabától Egerig. 1945-46-ban megindult a társadalmi leépítés, így például a Gyön-

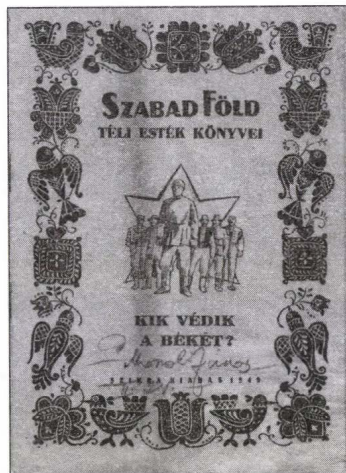
³ A kötetben szerepeltetett pályamunkák címei, illetve témáik: Paszab község emberföldrajzi leírása (Oláh István); Egy büdöszentmihályi parasztház (Gál Gyula); Tetétlen község egészségügyi viszonyai (Nagy Gyula); A föld megmunkálása Hosszúpályiban (Pap László); A lóra vonatkozó népi ismeretek Nagylétán (Mikó Sándor); Megfigyelések a hortobágyi csikós és ménes pusztai életéből (Balogh Elemér); Disznóölés Újfehértón (Molnár Sándor); A debreceni hentes mesterség (Kocsár László); A kender megmunkálása Csengersimánban (Nagy Kálmán); A szamosbecsi fonó (Hadady Barna); Rétközi népmesék (Kovács Zoltán); Szamosbecsi népmesék (Hadady Barna); Hortobágyi juhász anekdoták (Kiss Ferenc); Tiszadobi népmondák (Alföldi Lajos); Népi találós kérdések Szamosszegről (Nagy Tibor); Dajkarímek, kiolvasó- és gúnyversek, gyermekmondókák Szamosszegről (Nagy Tibor); Karácsonyi és újévi népszokások Szakolyban († Keresztesi Sándor); Lakodalmi szokások Hosszúpályiban (Pap László); Halottvirrasztás Nyírgyulajban (Zsurkai Zoltán); Népi babonák és hiedelmek (Kósa Árpád); A gyermek élete és játéka Hosszúpályiban (Pap László).

gyösbokréta mint társadalmi formáció működésének beültatása (Mezőkövesd), javainak felosztása. E folyamattal, mármint a leépítéssel párhuzamosan megindult az ellenpropaganda is. Egy füzet sorozatot adtak ki az ún. *Népművelő*t. E sorozat számai arra hívatottak, hogy elhítsék a Szovjetunió „világméretű” sikereit, Micsurin és mások tudományos eredményeit, továbbá az írók népszerűsítését. Például Gorkij, Majakovszkij.

Mindenekelőtt a vidéki pedagógusokat fogták a szerükkel! Majdnem bizonyos, hogy akadtak közöttük tiltakozók, de társadalmi kiszolgáltatottságuk révén többnyire behódolók, maradéktalanul kiszolgálói lettek az új törekvéseknek. Nekik rótták feladatuk az ún. szemináriumi alkalmak szervezését, az anyagok ismertetését. A százukból hallott ismeretek elsősorban az agrárproletariátus és a szegény parasztság körében hatottak. Ha olykor akadtak is kételkedők vagy tiltakozók, rövid úton elhallgattatta őket a rendőrség. A másik bázisa az átnevelésnek a középiskolások jelentős tömege. Számukra lassan átalakult a tananyag. A tankönyveket átirták, egyes anyagokat kihagytak belőlük, mint pl. Trianont és annak következményeit. Az 1947–48-as tanévben új tankönyvek jelentek meg. Ezekben még bő anyag található a magyar irodalomból (pl. Kosztolányi, Babits). Ekkor azonban megvádolták a Vallás- és Közoktatási Minisztérium irányítását, nyakukba varrták a szabotálás bűnét. Ezt követte a személycserék sorozata, majd pedig az 1947/48. tanév végével az iskolák államosítása. A pedagógus kar erős szelekciója, továbbá az ismert helycserék elrendelése. Magam a debreceni iskolák helyzetét ismertem, hiszen e város iskolái részben református felekezeti, részben pedig római katolikus egyházi iskolák voltak. A diákságot fel tudták használni széleskörű társadalmi agitációra. Pl. az új napilapok előfizetőinek toborzására vagy a tervek közsön jegyeztetésére és sok-sok más feladatra. A tanulóifjúságot nyílt agitációra fogták. Ennek egyik látványos eleme volt a felvonulás, a nagygyűléseken való szereplés, a fékezhetetlen tapsolás. Az ünnepi alkalmakat az ifjúság színesítette, illetve szereplésükkel biztosította azok sikerét.

1951-ben azonban új hangulatú vállalkozás jelent meg, s különösen az ifjúság körében hatott. Ez pedig az Állami Népi Együttes színrelépése volt. Egyetlen mozzanat jöjjön itt bizonyítékként. Eddig menetelés közben⁴ kizárólag mozgalmi dalokat kellett énekelni (Dózsa népe, Amúri partizánok dala, Sej, a mi lobogónkat...), ezt követően pedig az Állami Együttestől eltanult népdalok szerepeltek a közösségi alkalmakon (Elvitte a víz a szappant...).

A Hazafias Népfront égisze alatt 1961-ben országos konferenciát hívtak össze Egerbe, ahol jeles előadók ismertették a központi témákat, így a helytörténet, tájismeret stb. körében végzendő munkát. Az irányító és szervező személyiség Dömötör Sándor elkötelezett néprajzos volt. Ő irányította a foglalkozásokat, szervezte az alkalmakat. Számomra úgy tűnt,

⁴ A menetelés a kor követelménye szerinti rendezett ifjúsági felvonulás. Pl. a reggeli iskolába menetel. Ilyen alkalomnak tekinthető a nyílt utcai társas szórakozás, az ún. zakatolás. Ez egy gyermekjáték volt, melyet politikai tartalommal töltöttek meg (Hegyek-völgyek között zakatol a vonat...).

hogy Berze Nagy János nem eléggé ismert néprajztudós személyét, munkásságát, kellő erélyel állította a középpontba. Felkerestük Besenyőtelket, ahol született. Beszélgettünk falubeliekkel a Berze Nagy családról, illetve helyszíni gyűjtést végeztünk, ki-ki a neki kedves néprajzi témából. Mintegy bizonyítandó, hogy a honismereti munka rendkívül szükséges, hívta fel a figyelmünket Berze Nagy János munkásságára. Talán éppen ennek az alkalomnak a hatására jelent meg a Baranya Megyei Tanács gondozásában Berze Nagy János néprajzi munkásságának több kötete (Nap és tükör, Pécs 1982.; Égig érő fa. Magyar mitológiai tanulmányok, Pécs, 1961.). A honismereti tevékenység fontosságát hangsúlyozandó látogattunk el Dömötör Sándor irányításával a közelben lévő faluba, Szihalomba. Itt vezetők az hangsúlyozta, hogy miként pusztulhat el a falu (!) színes hagyomány anyaga, ha nem figyelünk fel időben erre a jelenségre.⁵ Mintegy ajánlott témaként szóba került a falukrónikaírás, majd pedig a településtörténeti kutatás (ekkor volt aktuális Szántó Imre: Alsópáhok története, Papp József: Tiszacsege története c. kismonográfiák megjelenése). Lassan kibontakozott a honismereti tevékenység országszerte. Az irányító apparátusok támogatása révén télesztörténetek jelentek meg (Halász Péter: Apátfalva). Ekkor indult a falumúzeumok szervezése is. Az első ilyen intézmény a Tiszacsegei Falumúzeum, melyet 1964. április 3-án Ortutay Gyula, a Hazafias Népfront főtitkára nyitott meg. A vállalkozást K. Kovács Péter a Néprajzi Múzeum munkatársa támogatta. Az intézmény szervezési feladatát a jelen sorok írója 1961-ben vetette fel, majd hozzálátott a nagy munka megvalósításához.

Az induló honismereti munkának gyümölcseként kell szólnunk a Hajdú-Bihari Településmonográfiák megszületéséről. 1970-ben felvetődött az ún. nagy hajdúvárosok településmonográfiájának megírása. Bencsik János, akkor a hajdúböszörményi városi tanács osztályvezetője, felkérte dr. Rácz Istvánt, a KLTE docensét Hajdúnánás története szerkesztésére és megírására. A mű 1973-ban Tar Sándor tanácselnök ambíciója folytán meg is jelent. A hajdútudat együttműködése eredményeként Szendrey István történész szerkesztésében megjelent Hajdúböszörmény története 1973-ban. Mintegy párhuzamosan Hajdúdorog története, Hajdúhadház múltja és jelene, Komoróczy György szerkesztői munkája nyomán 1971-72-ben jelent meg. A Polgár története c. kötetet Bencsik János szerkesztette 1974-ben, majd pedig Dankó Imre szerkesztésében jelent meg Hajdúszoboszló monográfiája 1975-ben. E nagy lendülettel indult, széleskörű társadalmi, gazdasági összefogással írt és kiadott – nyugodtan állíthatjuk – korszakos szerepet vállaló, a hajdúvárosi múltat kellően reprezentáló történeti monográfiák egy sokkal erőteljesebb összefogást generáltak. Az 1970-es évek elején elindult önismereti munkásság, szinte az országot átfogó mozgalommá terebélyesedett, s mintegy kiteljesedett Nemeskürty István vállalkozásában, amikor az állam teljes támogatásával elindult a Száz falu című, pályáztatással írott településtörténeti sorozat.

A jelen írásommal az volt a szándékom, hogy Halász Péter e témában írott összefoglaló jellegű tanulmányát⁶ a térségünkre vonatkozó adatokkal kibővítem.

⁵ Szihalom esetében az történt, hogy a 20. század elején egy erőszakos r. k. plébános el kezdett olyan hangnemben beszélni az egyébként színes, palócos népviseletről, hogy az nem Istennek tetsző, már-már ördögi mutatvány, ezért ajánlotta a népviseletből való kivetkőzést. Mire a falu parasztsága polgárisult viseletet öltött. Ezzel együtt megkezdődött a Tiszántúlra való vándorlás; különösen is az egri káptalan szentmargitai nagy kiterjedésű pusztáira. Pl. a Koós, illetve a Zelei család.

⁶ Nemzeti örökségünk része – a honismereti mozgalom. In: Honismeret, 2010. 4. sz. 6.

RAKACZKI VIKTÓRIA

A Hegyalja Népi Együttes négy évtizede

A Hegyalja alapítása

A Hegyalja Népi Együttes hivatalosan 1968. október 1-jén alakult Ureczky Csaba vezetésével. Felkérték, hogy hozzon létre a város számára egy népi hagyományőrző együttest, amit ő boldogan elvállalt. Ekkor az V. István Közgazdasági Szakközépiskolában testnevelést tanított. Összeszedte az iskolában tanuló lányokat, de fiúkat nem talál melléjük. Városunkban azonban határőrség működött, és kapva az ötleten, a határőrség katonáiból állította össze a fiú szekciót. Az első próba 1968. október 4-én volt, melyen 26-an vettek részt. A jól működő csoportba lassan beszivárogtak civilek is, és a katonák egyre inkább kiszorultak.

Az együttes első koreográfiáját Ureczky Csaba saját gyűjtései alapján állította össze, ez volt „A cigándi keménycsárdás” és a „Két cigándi lakodalmas” című kompozíció. Ezeket a koreográfiákat az egész ország megismerte. A nagykállói, a debreceni és a gyöngyösi fesztiválokat végig megnyerte az együttes vele. Még ma is fontos szerepet játszik a város táncéletében ez a gyűjtés, ez a koreográfia. Nemcsak a Hegyalja Népi Együttes, hanem a többi, a városban működő együttes repertoárjában ma is szerepelnek cigándi táncok. Az országos táncház mozgalom indulásával egy időben beindította a sikeres zempléni táncházakat. A táncház tevékenységének az volt a jelentősége, hogy színpadi kötöttségektől mentesen, tág teret biztosított a fiatal táncosok rögtönzőképességének, ami a magyar néptánc egyik fő jellemvonása. Az idős népművészekkel való közvetlen találkozások pedig, olyan élményben részesítették a fiatal táncosokat, amely mindenképpen ízlésformáló hatással volt rájuk. A sátorlajújhelyi táncházakban minden alkalommal a környék egyik néprajzi tájegységeinek közösségeiben élő táncosait látták vendégül, mint például Pusztafalu, Alsóberecki, Karcza vagy Nyíri. Ezáltal lehetősége nyílt az újhelyi fiataloknak a tájegységünk, megyénk más közösségi táncainak elsajátítására.

Az első tíz év

1969. április 12-én mutatkozik be először az együttes: a sátorlajújhelyi kulturális seregszemlén lép a színpadra a csoport. Ezután a környékbeli településeken is sikeresen szerepel, majd sor kerül egy magasabb rangú bemutatkozásra Debrecenben. A Virágkarnevál menet-táncversenyén az együttes IV. helyezést ér el. Ugyanebben az évben egy másik jelentős versenyen is részt vett az együttes, az Észak-Magyarországi Néptánc Fesztiválon, Gyöngyösön. Színvonalas műsorukkal III. helyezést értek el. Az 1970-es években keményen folyt a munka az együttesben. A koreográfiák mindig 8 párra készültek, és a fiatalabb korosztály csak

úgy kerülhetett a színpad közelébe, ha valamelyik idősebb tag kikopott. A fiatalok között volt 4-5 összeverődött fiú, akik megkeresték a vezetőt, hogy szeretnének egy gyermektánc-csoportot létrehozni. Ureczky Csabának tetszett az ötlet, és a Petőfi Sándor Általános Iskola ének tagozatos osztályából szervezett 7.-es, 8.-os lányokat. Ezzel megalakult a Hegyalja Népi Együttes utánpótlás csoportja. A csoport olyan színvonalasnak bizonyult, hogy az állandó 8 pár helyett 10 párra bővítették a felnőtt együttes létszámát ennek a csoportnak a tagjaiból.

1970-ben már külföldre is hívták az együttest. Az első komolyabb külföldi útjuk Bulgáriában, Haszkovóba vezetett. 286 bolgár együttes mellett az egyetlen külföldi csoportként léptek a színpadra. Külön megtiszteltetés volt számukra, hogy a rendezvény gálaestjét 30 perces műsorral ők nyitották meg. Ezen kívül három másik alkalommal önálló egész estét betöltő műsort adtak a környéken. A következő úton Franciaországban, egy Toulonban megrendezett nemzetközi ifjúsági folklórfesztiválon képviselték Magyarországot. Műsorukban „Magyar tájak, magyar táncok” címmel hat szűkebb tájegységünkől gyűjtöttek táncokat. A táncok között szerepelt a nyitó körcsárdás, két cigándi, egy alsóberecki és egy szentistváni tánc is, de az ország másterületeiről is hoztak táncokat, mint például üveges táncokat Mezőföldről. Ez az út fontos szerepet játszott az együttes későbbi életében is.

Ekkor az együttes már másfél órás önálló műsort tudott adni. Természetesen a fellépések az országon belül sem maradtak el. Felléptek Miskolcon és a Zempléni Művészeti Hetek keretében is. 1971-ben már egy összeszokott együttesről beszélhetünk, és ennek hatására kialakultak a különböző népszokások felelevenítései, mint például a fiúk locsolkodása, a májusfa-állítás, a névnapok ünneplése. A néptáncművészet rohamos fejlődésének köszönhetően a Városi Tanács Művelődésügyi Osztálya – hogy támogassa a gyermekeket – tervei közé vette az első Észak-Magyarországi Gyermektáncfesztivált. Az együttes abba a szerencsés helyzetbe került, hogy a Zemplén Hagyományörző Együttessel közösen dolgozhatott. Ennek eredményeképpen eredetiben tanulhatták meg a különféle zempléni táncokat. Szakmai csúcspontként említhető meg az együttes életében a '71-es év, mivel részt vehettek Jugoszláviában az ohrodi folklór-fesztiválon, majd a zakopanei fesztiválról különdíjasként érkezhettek haza. A külföldi fesztiválok mellett Debrecenben III. helyezést, Gyöngyösön nagydíjat, Nagykovácsán I. helyezést értek el. Ekkor kapták meg a „Kiváló együttes” címet is. Meghívtak kaptak Budapestre, a Néptánc Antológiára a Madách Színházba.

1972-ben a Gyöngyösi Szüreti Fesztivál mintájára a Városi Tanács karöltve a Tokaj-hegyaljai Borkombinát szakszervezeti bizottságával meghirdette az Észak-Magyarországi Gyermektáncfesztivált, amivel hozzájárult a környék néptáncművészetének gazdagításához. Az együttesnek természetesen ott volt a helye a borkultúrával kapcsolatos rendezvényeken, például Tokajban, Tolcsván, ahol nemcsak magyar, hanem külföldi nézők előtt is bebizonyíthatták rátermettségüket. A Hegyalja határ menti városban való működésének köszönhetően jó kapcsolatot sikerült kialakítania a "szomszédos" néptáncscsoportokkal, ebből kifolyólag az együttes több turnén is részt vehetett Szlovákiában.

Az 1973-as év újabb sikereket hozott az együttes életében, ugyanis a debreceni virágkarnevállal egybekötött országos minősítő táncversenyen a korábban megszerzett Arany III. fokozatról az Arany II. fokozatba lépett. Különösen nagy elismerést váltottak ki a vendéglátók és a világ minden tájáról meghívott néprajzi szakértők szemében az együttes saját gyűj-

tésú és feldolgozású bodrogi és hegyi néptáncai. Sikerüket koronázva az osztrák televízió közvetítette a külföldön is nagyon népszerű üveges táncukat, valamint az ottani rádió az együttes zenekarának előadásában vett fel népdalfeldolgozásokat. Ebben az évben az együttes Kremsbe utazott, ahol 24 ország küldöttei között ők képviselték a magyar néptáncművészetet a nemzetközi népművészeti találkozón.

1974-ben egyhetes turnén vettek részt Lengyelországban, melynek keretein belül a zalkoványi Városi Színházban adtak műsort. A Hegyalja szövetkezeti támogatással működött, így részt vett az általuk szerveztetett fesztiválokon is. Kiemelkedő sikert értek el a Siófoki Országos Szövetkezeti Fesztiválon, ahol második helyezést értek el. A második Észak-Magyarországi Néptáncfesztiválon első lettek. Ebben az évben szélesedett nemzetközivé ez a fesztivál: érkeztek résztvevők Lengyelországból és Csehszlovákiából is. Ez a rendezvény a hazai együtteseknek egyben országos minősítő verseny is volt. Itt kapta meg az együttes a második „Kiváló együttes” címet, melynek köszönhetően eljuthattak az ország egyik legnagyobb néptáncos rendezvényére, a Duna-menti Folklór Fesztiválra.

1975 tavaszán, egy emlékeztető kassai műsor után Ureczky Csaba lemondott az együttes vezetői tisztségéről. Egyik szólótáncosa és egyben asszisztense, Rónay Ferenc vette át a helyét. Remek ötlettel álltak elő az együttessel: az addigi Ureczky-féle koreográfiákból egy nagyon színvonalas egész estés műsort adtak elő. Úgy gondolom ezzel méltón megköszönték UreczkyCsaba a munkáját. Nem volt egyszerű feladata azonban az új vezetőnek: az együttest újra össze kellett szedni. Egy nagyszerű lehetőség segített nekik ebben, ugyanis meghívást kaptak egy Portugál fesztiválra, és ez annyira ösztönzően hatott rájuk, hogy a felkészülés ideje alatt megint egy tökéletes egységgé kovácsolódott az együttes. A XII. santaremi nemzetközi folklórfesztiválon két hetet tölthettek, és büszkén képviselhették hazájuk népművészetét, hiszen a SZÖVOSZ őket tartotta legérdemesebbnek erre a feladatra. Két teljesen önálló műsort tudhattak maguk mögött, valamint 13 egyéb ottani fellépést. Erre a fesztiválra bodrogi és hegyi táncokat vittek. Több mint 60 ezer ember előtt táncolhattak és mutathatták be milyen is a magyar virtus.

Bár jó lehetőség volt a táncscsoport életre keltése, sajnos egy-két éven belül a lehető legrosszabb helyzetbe került a Hegyalja. Többen kiöregedtek a táncosok közül, voltak, akik inkább már a családalapítással foglalkoztak, és sokan elmentek más városokba tanulni. Egy jól összeszokott csapatot, amely hirtelen széthullik, bizony nehéz pótolni. Az utánpótlás csapat gyerektáncosai még nem voltak képesek pótolni ezeket a táncosokat. 1977-ben Mezőlaborcon, egy Szlovákiában megrendezett nemzetközi folklórtalálkozón képviselhették ismét hazánkat. Ide a Hegyalja egy 50 főből álló csoporttal érkezett. Beindulni látszott a szekér ismét, hiszen ezt követően júliusban a szicíliai nemzetközi néptáncfesztiválra voltak hivatalosak, ahol a fesztiváli fellépéseken kívül más városokban is szerepelhettek. Így nemcsak világot látott az együttes, hanem visszatérhetett a régi kerékvágásba. Ezek az események is hozzájárultak ahhoz, hogy '78-ban végre teljesen összeszedjék magukat a táncosok. Sikertült feltölteni a hiányzókat új táncosokkal, valamint a gyermekcsoport összetétele is átszervezésre került. Kemény munkához látott az együttes, szigorú munkatervvel álltak elő, amihez több koreográfus segítségét is kérték. Foltin Jolán, Tímár Sándor, Novák Ferenc és Nagy Albert is hozzájárult ahhoz, hogy az „új” csapat a régi fényében tündökölhessen. Ez

azonban nem ment egyik pillanatról a másikra. Ennek eredményeképp történt az is, hogy tavasszal arany III. minősítést kapott az együttes.

Az együttes 10. éve sem telhetett el komolyabb külföldi szereplés nélkül. Franciaországba vezetett az útjuk, ahol Nimesben, valamint Oloronban is bemutatkozhattak igen elismert és rangos együttesek között, mint például a spanyol, olasz vagy perui táncegyüttesek. A XVI. Pireneusi Folklórfesztiválon készülniük kellett egy önálló nemzeti esttel, ahol főként bodrogi és környékbeli táncokkal mutatkoztak be, de szerepeltek műsorukban már újabbak is. A fesztiváli pezsgés mellett még 9 fellépés várta a Hegyalját más városokban. A sok külföldi fesztivál és egyéb szereplés meghozta gyümölcsét. Az együttes életében először hagyta el Európát, vette be Afrikát egy tunéziai fesztivál során. Ebben az útban is a SZÖVOSZ valamint a Kulturális Minisztérium támogatta az együttest. Felejtethetetlen élmény lehetett 24 ország legelismertebb táncegyütteseivel versenyezni a karthágói amfiteátrumban. Ez volt az első olyan fesztiválja a Hegyaljának, amely egyben verseny is volt. A kiírásban megszabott 35–40 perces műsort Rónay a következőképpen használta fel: bemutatta a magyar tájakhoz tartozó táncokat, az ugrózt, az eszközös táncokat, a verbunkot, a csárdást, s tette mindezt a Bodrogi köztől egészen Somogyig. Ezzel egy valóban átlátható és feltáró bemutatást kaphattak a nézők a magyar néptáncról. Az együttes a fesztivál által adott kötelezettségek mellett itt is sok városban mutathatta meg magát.

A második évtized

1980-ban Miskolcon került megrendezésre a Rónai Sándor Művelődési Központban a szövetkezeti néptáncosok VIII. országos találkozója. Itt 19 csoport 800 tagja lépett fel. A zsűri a csoportoknak már nemcsak a tánc tudását értékelte. Tetszett nekik, hogy sok csoport kibővült, egyre több taggal büszkélkedhetett. A sok dicséret mellett kapott mindenki hideget is. Most már számított az összkép. Nem volt elég jól táncolni, hanem teljesen uralni kellett a színpadot. Tudni kellett előadni, viselkedni a színpadon. A táncos magatartása volt a legfontosabb. Ehhez hozzájárul a megfelelő öltözet, ami az előadott tánchoz illő népviseletet jelentette, valamint egyre nagyobb figyelem jutott a zenészeknek is, ugyanis nem mindig volt megfelelő színvonalú a kíséret amit nyújtottak. Sikert ért az arany II. fokozatba visszakerülnie a Hegyaljának. Ez az eredmény nemcsak a kemény és kitartó próbákon és a tehetségén múlt, hanem azon a csoporton belüli összetartáson is, ami mindig is jellemző volt az együttesre. A Népművelődési Intézet pályázatán aztán elnyerte a táncscsoport a végleges Kiváló Együttes címet.

1981-ben az együttes ismét a csúcson van. Mindent elér, amit csak lehet: külföldi turnékon vehet részt Franciaországban, Olaszországban és Csehszlovákiában, sőt nyertesként tér haza a gyöngyösi és nagykálói fesztiválról is. Novemberben Budapesten léptek fel, majd az Országos Néptánc Fesztiválon nívódíjat kaptak. Ezzel a díjjal eljutottak szakmai tekintetben a csúcsra. Ezek után egyenes út vezetett minden fesztiválra. Meghívást kaptak a Néptánc Antológiára ahol méhkeréki táncokat adtak elő Nagy Albert koreográfiájában. A sikerhullám '82-ben is folytatódott sok külföldi és hazai fellépéssel. Ismét megkapta az együttes az arany II. fokozatot a minősítőn. Részt vehettek a balatonlellel szövetkezeti néptáncosok országos fesztiválján is. A koronát erre az évre egy 10 napos angliai szereplés tette fel, ahol egy nemzetközi folklórfesztiválon érhetett el ismét sikereket az együttes.

Sajnos nem sokáig ragyoghatott ezek után a táncsoport. Nem mindenki tudta megfelelően kezelni az elért sikereket. Sajnos a táncosok nagy része ismét távozott az együttesből, így eléggé kis létszámmal próbálták valahogy fenntartani a következőkben a Hegyalját. Két év elteltével kapták meg a mostani próbatermet a táncosok. Ez az első olyan termük, amely eredetileg is próbateremnek készült. Bár fellépései mindig is voltak az együttesnek, sajnos '87-ig nem nagyon volt mit felmutatni a megtépzott Hegyaljának. Ekkorra szedték össze úgy magukat, hogy sok munka árán képesek voltak megvédeni arany II. minősítésüket. Még ebben az évben rendezett Jármű Tamás egy filmet a Hegyalja életéről, amit az MTV a következő évben mutatott be. 1988-ban megrendezték a XII. szövetkezeti néptáncosok országos találkozóját, melyen a mieink is részt vettek.

A harmadik évtized

1989-ben a II. Zemplén Nemzetközi Szövetkezeti Néptánc Fesztiválra került sor Sátoraljaújhelyen. Olasz, osztrák, spanyol, holland, szlovák és magyar együttesek léphettek fel. Természetesen a kötelező fellépések után mindenki kedvére szórakozhatott a minden este megrendezett táncházakban. Felejthetetlen élmény volt az együttesek számára ez a színes és vidám rendezvény. Ezután ősszel megünnepelte a Hegyalja 20 éves fennállását. Roppanat színvonalas műsort adtak ezen az ünnepségen is. 1990-ben az együttes ismét Olaszországba látogat. Itt is több városban sikerül fellépni. Főként zempléni táncokat mutatnak be a közönségnek.

Ezután a fellépés után néhány év „csend” következett az együttes életében. Nem tűntek el teljesen, de komolyabb külföldi szereplésük nem volt. Azonban nagyon sok hazai fesztiválnak és néptáncos rendezvénynek voltak a szervezői és fellépői is. Színvonalas műsoraikra országszerte kíváncsiak voltak. 1993-ban 25 éves lett a Hegyalja, amit ismét egy egész estét betöltő, nevükhöz hűen színvonalas műsorral ünnepeltek meg. A 96-os év változásokat hozott ismét az együttesnek, ugyanis Rónay Ferenc lemondott az együttes vezetéséről, és Fehér János lépett a helyére. Nem volt egyszerű dolga az új vezetőnek, mert a Hegyalja megint mélypontra került. Sem erőnlétben, sem pedig közösségi szempontból nem álltak a helyzet magaslatán. Újra egy szoros egységet kellett kovácsolni belőlük, hogy talpra tudjanak állni. Erre remek lehetőséget nyújtott a Sárospatakon megrendezett minősítő. A próbák alatt felküzdötték magukat újra a régi színvonalra. Ezt követően szerveztek maguknak egy erdélyi utat, amely szintén hasznos volt a csoportnak. 1997-ben Békéscsabán az együttes legkiválóbb táncosa, Hlinyánszki Tamás Arany Sarkantyú-díjat kapott. Ez meg is adta a kezdő löketet ahhoz, hogy az együttes elkezdjen készülni a fennállásának 30. évfordulójára. Ősszel Nagyállóban nívódíjat kapott a táncsoport. S még ebben az évben sikerült meghívást kapni egy tunéziai vendég szereplésre. Végre felpörögtek ismét az események és beindulni látszott a székér az együttes alatt.

A negyedik évtized

1998 sem telhetett el örök emlékek nélkül. Sikerült a Kanári-szigeteken egy nemzetközi fesztiválon részt venni, ahonnan a táncosok újabb feledhetetlen emlékekkel térhettek haza. Eljött a 30. év az együttes életében. Olyan műsort rendeztek melyben nemcsak akkori, hanem régi táncosok is részt vettek. Műsoruk házigazdája Vásárhelyi László volt.

1999-ben sikerült megint nívódíjat kapni a Kállai Kettős Néptánc Fesztiválon. A sike-
rek mellett azonban megint egy vezetőváltással zavarják meg a táncosok életét. Ugyanis Fe-
hér János helyét ismét Rónay Ferenc veszi át. Rónay Ferenc ekkor már a helyi tévénél dol-
gozott, és nem sok ideje maradt a táncsoportra. A szakmai munkát helyette asszisztense,
Horváth Csaba végezte. Az országos szőlőfesztivált két évente rendezik meg. Hlinyánszky
Tamás már negyedszerre mérettette meg magát ezen a rendezvényen. Az évek alatt egyre
feljebb jutott a ranglétrán, hiszen először csak a döntőig jutott, másodjára különdíjas lett,
majd a harmadik és negyedik alkalommal sikerült megkapnia az Aranysarkantyút. Munká-
jának eredménye az lett, hogy meghívták a budapesti Erkel Színházba az Országos Néptánc
Antológiára. A IV. Kelet-Magyarországi Néptánc Antológiát november 13-án, Sátoraljaúj-
helyen rendezték meg. Ebben az évben kerül megrendezésre a VII. Nemzetközi Néptánc-
fesztivál is augusztus 16-tól 20-ig. Mizsákné Bodnár Zsuzsa volt az esemény háziasszonya.
Ez volt az első olyan fesztivál, amikor sikerült elérni a fergeteges fesztiváli hangulatot. A szí-
nes műsorok, a minden estés programok teljesen felpozíciózták a város életét.

2000-ben újra Portugáliába látogathatott az együttes. Egy fesztivál alkalmával sikerült
ismét kijutniuk, ahol már a bemutatkozó estén mindenkit levettek a lábukról. A nézők és a
táncosok egyaránt csodájára jártak a gyönyörű kalocsai népviseletüknek, valamint lélegzet-
visszafojtva nézték az üveges táncukat is. A nyári hónapok megint külföldre hívták a hegyal-
jásokat, most Horvátországba voltak hivatalosak egy fesztiválra, ahol 86 együttes szerepelt
rajtuk kívül. Olyan helyen szerepelhettek, ahol éltek magyarok, így még jobban inspirálva
voltak arra, hogy a maximumot nyújtsák, büszkéik lehessenek rájuk. Augusztusban a Gyer-
mek Néptáncfesztiválon hazai pályán taroltak. A „Zempléni lakodalmas”-t mutatták be, a
nézők is bekapcsolódhattak.

32 év alatt rengeteg díj, külföldi szereplés, elismerés áll az együttes mögött. Megint elju-
tottak egy olyan szintre, amely tovább fényesítette az együttes nevét. Zakopanében meg-
nyerték az Aranybaltát. A hegyaljások a művészi feldolgozás kategóriában indultak. Tímár
Sándor és Szilágyi Zsolt felső-tisza-vidéki táncait mutatták be Rónay Ferenc és Horváth
Csaba összeállításában. Nagy pontkülönbséggel hagyták maguk mögött a második helyezet-
tet. Méltó helyre került az ezerdolláros fődíj, ugyanis az együttes tagjai saját zsebből finan-
szírozták az utazással járó összes költséget. Más szempontból is jól jött ez a nyereség,
ugyanis augusztusban a Hegyalját meghívták a III. Sanghai Baoshan Nemzetközi Néptánc-
fesztiválra. Elég komoly költséggel járt ez a fesztivál, így az ezerdolláros jutalom mellé még
kellett szponzorokat keríteni. Végül az újhelyi önkormányzat támogatásával és a táncosok
által beadott önrészből sikerült kijutniuk erre a rendezvényre. A fesztiválon 14 együttes lé-
pett fel. A mieink munkájuk gyümölcseként meghívást kaptak a 2001-ben megrendezendő
belgiumi nemzetközi néptáncfesztiválra, valamint a 2002-ben Brazíliában rendezendő inter-
kontinentális néptáncfesztiválra. Rónay Ferencet Sátoraljaújhely város önkormányzata köz-
szolgálati díjjal jutalmazta. A díjat a Hegyalja együttes alapítói munkájáért, valamint a kul-
turális élet fokozásáért kapta. Fő szervezője volt például az I. Zempléni Nemzetközi
Néptáncfesztiválnak. A Svédországi Magyarok Országos Szövetségének meghívására Svéd-
országba utazhatott az együttes, hogy az ott élő magyarokkal együtt ünnepelhessék meg ál-
lamalapításunk 1000. évfordulóját.

2001-ben az együttes vezetését Fekete Attila vette át. 13. alkalommal rendezték meg ebben az évben is a nemzetközi néptáncfesztivált, melyen Olaszország, Oroszország, Szerb Köztársaság, Görögország, Koreai Köztársaság, Törökország és a sárospataki Bodrog Néptáncgyűttes is fellépett. Augusztus 17-én Hlinyánszky Tamás, az együttes egykori tagja, a Népművészet Ifjú Mestere címet vehette át Budapesten. A díjat Rockenbauer Zoltán miniszter adta át a magyar néptáncmozgalomban nyújtott kiemelkedő teljesítményéért. 2002-ben megint külföldön turnéztak a hegyaljasok. Olaszországba majd Hollandiába jutottak ki. Augusztusban megint eljött a minden évben megrendezett néptáncfesztivál, amelyen most első évben részt vehettek részfűvösök, valamint a mazsorettesek is.

A 2003-as év egy tunéziai fellépéssel kezdődött, majd megint jött a nemzetközi néptáncfesztivál, melyen most lengyel, spanyol, magyar, török, taiwani és szenegáli csoportok vettek részt. 2004-ben a XVI. Zemplén Nemzetközi Néptánc Fesztivál különlegesebb volt az eddigieknél. A rendezvény keretein belül megrendezésre került városunkban a III. Világ Folkloriáda. Az első Hollandiában tartották, míg a második házigazdája Japán lehetett. Ebben az évben a pályázók közül Magyarország került ki győztesen, és ebben az egész országot megmozgató rendezvénysorozatban Sátoraljaújhely lehetett az egyik helyszín. Nyolc nemzet táncosai jöttek el városunkba: Bosznia-Hercegovina, Chile, Franciaország, Magyarország, Nepál, Skócia, Svájc és Szerbia-Montenegró. Nemcsak a városban, hanem a környező településeken is voltak fellépések.

Az együttes ebben az évben ünnepelte fennállásának 35. évfordulóját november 27-én, a Latabár Színházban. Bár az esemény egy évvel elcsúszott, nem vesztett a fényéből, így is nagy érdeklődés volt iránta. Úgy festett, hogy ez lesz az együttes utolsóelőtti produkciója. A jól működőnek tűnő együttes hatalmas problémákkal küzdött. Anyagi támogatásuk szinte teljesen elapadtak, a hegyaljas táncosok létszáma is megcsappant. Ezen az estén próbálták megmutatni a közönségnek és a városnak, hogy a Hegyalja Népi Együttesre igenis szükség van, és támogatni kell, mielőtt a csoport ereje elfogyna és örökre megszűnne. A jubileumi műsoron régi és akkori táncosok és zenészek egyaránt színpadra léptek. Közreműködött az Úti-Poti Gyermekek Táncsoport. A zenei kíséretet a Bürkös Banda és a régi zenészek biztosították. A műsor ideje alatt megnyitottak egy kiállítást is, amelyen a nézők áttekinthették a Hegyalja addigi útját. Az ünnepség hatalmas sikert aratott. A műsort Rónay Ferenc állította össze, a próbákat és a bemutató utáni bankettet Fekete Attila művészeti vezető, valamint Mizsákné Bodnár Zsuzsanna művészeti asszisztens szervezte meg.

2005-ben az együttes két nagyobb turnén vehetett részt. Az egyikre augusztusban Lengyelországban, a másikra decemberben Angliában került sor. Tizenhetedik alkalommal rendezték meg a Zemplén Nemzetközi Néptáncfesztivált. A fesztiválon részt vett szerb-montenegrói, magyar, lengyel, görög, olasz, orosz, ukrán és grúz együttes is. A magyar együttesek mellett nagyon nagy szeretettel és érdeklődéssel fogadták a többi nemzet előadásait is. Ebben az évben az együttes nagyon sokat dolgozott, hogy újra régi fényében tündökölhessen. Több mint 61 fellépésük volt, és ebből 28 Angliában. Rengeteget próbáltak, nagyon sok fellépést vállaltak el, hogy lépést tudjanak tartani a város és a környék hasonló együtteseivel. Sok idő után újra saját koreográfiával állhattak a színpadra, ami nem várt sikereket hozott az együttes számára.

A Hegyalja Népi Együttes felvonul a XXII. Zemplén Nemzetközi Néptáncfesztivál nyitóestjére

2006-ban második alkalommal rendezték meg a „Zemplén országos minősítő néptáncfesztivált és koreográfus versenyt” Sátoraljaújhelyben, a Sportcsarnokban. Az országban ez volt az egyetlen ilyen típusú, ilyen színvonalú tudást követelő verseny. XVIII. alkalommal rendezték meg a Zemplén Nemzetközi Néptáncfesztivált. A záró esten az együttesek a bíróság volt épületétől menettáncot járva vonultak a Városligetbe. Ez a fesztivál a város egyik legnagyobb és legkiemelkedőbb rendezvénye lett. Akkorára nőtte ki magát, hogy nemcsak a sátoraljaújhelyiek látogatják, hanem az ország minden tájáról érkeznek nézők, akik csak azért jönnek városunkba, hogy részt vehessenek ezen a rendezvénysorozaton. Az október 23-i ünnepségre az együttes új stílusú koreográfiával készült. Megpróbálták elegyíteni a modern stílusokat az autentikus táncmodorral. Koreográfiájukat a NOX együttes zenéjére készítették el, mely a közönség körében nagy sikert aratott. A budaörsi önkormányzat szervezésében az év végén egy karácsonyi fesztiválra utazhattak Angliába. 2007-ben az együttes megrendezte első alapítványi bálját, melynek bevételeiből új koreográfiát tanulhattak. Bár az együttes meghívást kapott Görögországba, az utazást el kellett halasztaniuk, mert anyagi forrásaik túlzottan megcsappantak, nem tudták fedezni az utazás költségeit. Ebben az évben felléptek a Sátoraljaújhelyben megrendezett Cigánytánc Fesztiválon is. Több fellépésük is volt az ország egész területén.

Hegyaljából Hegyalja-Sátorhegy

2008-ban ünnepelte az együttes negyvenéves fennállását, ebből az alkalomból önálló műsort adott. Ezen eseményen az együttes régi és új koreográfiákat adott elő, meghívtak régebbi tagokat, hogy ők is szerepeljenek a műsorban. Felkérték a Sátorhegy Néptánc Együttest és az Úti-Poti Gyermektánc Együttest is, hogy közreműködjön a rendezvényen.

A „Jár az óra, körbe jár” című műsor összes fellépője

Az együttes színvonala sajnálatos módon romlani kezdett, ezért döntött úgy a Kossuth Lajos Művelődési Központ vezetősége, hogy nem tart igényt Fekete Attila további munkásságára. Helyette Horváth Csabát bízták meg az együttes vezetésével. Horváth Csabának ekkor már saját együttese volt, a Sátorhegy Néptánc Együttes, amely szintén a Művelődési Központ keretein belül működött, és színvonalas munkájával felkeltette az érdeklődést. Felkérte az együttest, hogy dolgozzon együtt a Hegyalja Népi Együttessel, és közösen próbálják visszahozni a régi hírnevet. A csoport tagjai közül sokaknak nem tetszett ez a hirtelen jött fordulat, és úgy döntöttek, kilépnek az együttesből. Végül a régi tagokból öten maradtak, így egyértelművé vált, hogy a Sátorhegy Együttes veszi át a Hegyalja helyét. Kompromisszumos megoldásként új nevet kapott az együttes, így ezek után Hegyalja-Sátorhegy Néptánc Együttesnek nevezik.

2009-ben az együttes két koreográfiát is vásárolt Szappanos Tamás koreográfustól: kartali és mezőkölpényi táncokat. Mindkét tánc kiemelkedően sikerült, és ma is része a repertoárnak. December 19-én az együttes önálló műsort adott „Jár az óra, körbe jár” címmel. Különböző korosztályok adtak elő táncokat. Az idősebbek kezdték, a fiatalabbak zárták a sort. A műsor végén egy közös össznépi kalocsai marssal vonult végig a színpadon az összes fellépő. Ebben az évben az együttes fellépett Gyimesfelsőlokon a III. Csángó Fesztiválon. Augusztus 23-án az együttes pár tagja Lengyelországba, Sidlicébe utazott egy nemzetközi táncfesztiválra. Eredetileg pár napra tervezték az utat, de olyan sikert arattak műsorukkal, hogy felkérték őket, hogy egy Varsóban megrendezett fesztiválon is vegyenek részt, így az utazást megtoldották néhány nappal.

2010 az új, két részből álló együttes egyik legsikeresebb éve volt. Az együttest meghívták Franciaországba, Salersbe. A város Hollókővel kialakított új, testvérvárosi kapcsolata al-

A táncosok a „Jár az óra, körbe jár...” című műsoron

kalmából rendezett háromnapos fesztivált. Hollókőnek nincsen saját táncegyüttese, ezért kérték fel a Hegyalja-Sátorhegy Néptánc Együttest, hogy képviselje Magyarországot a rendezvényen. Május 12-én az együttes Törökország fővárosába, Ankarába utazott a cigándi Sarkantyús Táncegyüttes kíséretében. A két együttes közös koreográfiával készült a nemzetközi táncversenyre. A versenyen 120 csoport vett részt, legtöbbjük Törökországból vagy más ázsiai országból, így a magyar csapat különösen kitűnt a többi fellépő közül. Októberben az együttes Lengyelországba, Opolé Lubelsikébe utazott. Ez a kisváros hasonló nemzetközi fesztivált szeretne rendezni, mint a Zemplén Nemzetközi Néptáncfesztivál, és a Hegyalja-Sátorhegy Népi Együttes szívesen közreműködik a fesztivál szervezésében, lebonyolításában. November 5-én és 6-án az együttes Ajkán vett részt a Bakonyi Néptáncfesztiválon.

2011-ben az együttesnek még nem volt komolyabb fellépése. Részt vett több rendezvényen a városban és a környéken. Az együttes jelenleg nyolc párból áll. Az együttesnek egy óvodás, kisiskolás csoportja, a Zizegő Gyermektánc Együttes és egy felső tagozatos iskolásokból álló csoportja, az Uti-Poti Gyermektánc Csoportja működik. Az együttesnek 1997 óta nincs saját zenekara. A szereplések alkalmával a nagykállói Bűrös vagy Bekecs zenekar kíséri őket, illetve készíti a zenei koreográfiájukat.

Ez az együttes a város egy kis darabja. Ha valaki azt mondja *Sátoraljaújhely*, körülötte mindenkinek eszébe jut a *Hegyalja* név is, a két név már összefonódott. *Sátoraljaújhely* egyébként is mondhatnánk a táncok városának, hisz rengeteg táncszóport működik, nem csak néptáncszóportok. A Polgármesteri Hivatal és a Kossuth Lajos Művelődési Központ együtt azon fáradozik, hogy a Hegyalja örökre a város része legyen. Kell az a befogadó szeretet, amit megkapnak a város polgáraitól és vezetőségétől. Az együttes szívvel-lélekkel tesz azért, hogy városunkra ne hozzon szégyent, megfelelő mentalitással képviselje akár az országon belül, akár külföldön, de rengeteget kell még tennünk azért, hogy ez az együttes örökké fennmaradjon.¹

¹ Részlet a jubileumi sátoraljaújhelyi ifjúsági pályázaton különdíjjal jutalmazott pályaműből.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

A zenekultúra mecénása Húszéves a Lavotta Alapítvány

Létrejötté óta talán elegendő idő eltelt ahhoz, hogy a kezdetet érdemes újra felidézni, azt a reményteljes időszakot, amikor az oly hosszúra nyúlt kényszerszünet után a frissen jött intézményi szabadság, a polgárok szabad gondolata s akarata maradandó, nemes tettekben is megnyilvánulhatott. Ilyen kegyelmi állapot volt 1989-ben a sátoraljaiúj helyi zeneiskola – a Tállyán nyugvó verbunkos-szerző, hegedűvirtuóz, az első színházi karmester, házitanító Lavotta János – névválasztása. A Lavotta-dombormű előtt (az áldott emlékü Lavotha Géza faragta fából) Lukin László által elmondott avatóbeszéd, valamint a zeneiskola vonóstanárai közreműködésével először felcsendülő Lavotta-mű (F-dúr verbunkos) egyúttal a Lavottakutatás (Zemplénben akár *mozgalomról* is beszélhetünk, ahogy azt Abaúji egyszemélyes zenei intézménye, Bakonyi Béla nevezte volt) új fejezetének kezdetét jelentette.

Lavotta János-díj

Kezdetben vala a díj. A történeti hűséghez hozzátartozik, hogy e dolgozat írója a zeneiskola tantestületének Lavotta János-díj létrehozását javasolta 1990-ben. Ugyanis van valami együttérzést, rokonszenvet keltő abban, ahogy Lavotta jó három évtizeden át házitanítószkodott. A Hegyközben, Bodrogközben, Hegyalján oktató zenetanár, muzsikusz feladata alapvetően ma sem változott: a hangszeres oktatás iránti igényeknek, továbbá a szép muzsikára éhes közönség elvárásainak kell megfelelnie. S hogy a szándékot rögtön tett kövesse, egy e céllal rendezett brácsaest (Kovács Gáborné zongoratanárnő volt Dombóvári János lelkes partnere) bevétele jelentette azt a vonzerőt, amelyhez később számos zempléni, abaúji önkormányzat, művelődési intézmény, neves művész és magánszemély csatlakozott. Az így létrejött Lavotta János-díj évenkénti odaítélésének feltételei méltóak a névadóhoz, mert a „*történelmi Zemplén és Abaúj városaiban, falvaiban működő zeneművészek, zeneiskolai tanárok, kórusvezetők, kántorok, e táj kultúrájának gyarapításáért fáradozók kitartó, magas színvonalú, művészi munkájának, továbbá a Lavotta János életművét bemutató, népszerűsítő, hagyományt teremtő és ápoló tudományos tevékenységet*” szándékozik elismerni. A díj tartozéka egy bronzplakett díszdobozban (Borsi Antal munkája), valamint a Csótó László tervezte díszoklevél. Egy díj értékét elsősorban a jutalmazottak köre, az elvégzett feladat nagysága, a művészi teljesítmény határozza meg.¹

¹ A Lavotta János-díjat eddig tizennyolc alkalommal ítélte oda a kuratórium. 1991: Dr. Máczay Gyuláné hegedűtanár. 1992: Asztalos Béláné zongoraművész-tanár (posztumusz). 1993: Bakonyi Béla karnagy, énektanár, zenei közíró (Aba-

Zenei alapítvány születik

A Lavotta Alapítvány létrejöttkor (1991) az egyik első bejegyzett civil szervezet volt a hajdani megyeszékhelyen, a tartalom szerint pedig máig egyetlen alapítvány a térségben, amely díjat is adományoz. Az alapítvány tiszteletbeli elnöke az iskolás éveit Abaújszántón töltő, s közel három évtizede Cremonában hegedűkészítő műhelyt, iskolát létrehozó Kónya István (Stefano Conia) professzor. A kuratórium (Csótó László, Dombóvári János, Fehérné Sulyok Éva, Kaposvári Györgyné, Kovácsné Czingili Ágnes, †Lavotha Géza, †Lukin László, Rusznák Miklósné) elsődleges feladatának tekinti a névadó életének kutatását, megismertetését, műveinek összegyűjtését, népszerűsítését, a Lavotta Kamarazenekar támogatásán keresztül a térség zenei közművelődésének gazdagítását, valamint a felsőfokú zenei tanulmányokat folytató fiatalok segítését. Utóbbiak részére odaítélhető támogatás a Cremonából, Kónya István hegedűkészítő műhelyéből származó *mesterhegedű* (1994), továbbá *mesterbrácsa* (2000). A felbecsülhetetlen értékű hangszereket – ösztöndíjként – a térség fiatal muzsikusai kapják felsőfokú hangszeres tanulmányaik idejére.

Milliókban is mérhető mindazon eszmei érték, amelyet az alapítvány a húsz év során megalkotott. Lavotta fadomborműve a művészeti iskolában (1989), mellszobra Sátoraljújhely közterületén (1994),² a róla szóló monográfia,³ a műveit hallhatóvá tevő „Magyar verbunkos zene” CD-sorozat hat darabja (1995, 2000, 2004, 2005, 2006, 2010), Lavotta bronzdomborműve Tállyán (2002),⁴ a Lavotta Kamarazenekar reformkori egyenruhája (2003) mind-mind immár része az egyetemes magyar zenekultúrának is.

Zenetudományi konferenciák

Az alapítvány *Lavotta János halálának 170. évfordulója* emlékére szervezte első tudományos ülést 1990-ben. Sátoraljújhelyen, a felújított Kazinczy Ferenc Múzeumban Legány Dezső, Domokos Mária, valamint Dombóvári János olvasták fel dolgozataikat, mindeközben pedig az akkor alakuló Zempléni Kamarazenekar eleven Lavotta-muzsikát játszott. Az 1994-ben, a névadó születésének 230. évfordulója tiszteletére országos megemlékezés volt Sátoraljújhelyen, Tállyán, valamint a szülőhelyen, a Pozsony megyei Pusztafédesen (Pusté Ufany). A jeles szakemberek, közéleti személyek által alkotott emlékbizottság két védnöke, Farkas Ferenc Kossuth-díjas zeneszerző és Katona Tamás, a Miniszterelnöki Hivatal akkori államtitkára, maguk is részt vettek az ünnepségeken. Rajtuk kívül négy évtized után haza látogatott Lavotha Elemér csellóművész, a stockholmi Zeneakadémia tanára, Kónya István (hegedűkészítő édesapjával) Cremonából, valamint a vendégek között volt Glasa

újszántó). 1994: Dombóvári János hegedűtanár, iskolaigazgató, művészeti vezető, a Lavotta Jánosról szóló monográfia szerzője. 1995: Zempléni Kamarazenekar, az első Lavotta-CD közreműködője. 1996: Scholz Jenő Alapítvány (Szerecs). 1997: Csehi Ferenc zenetanár, karnagy, iskolaigazgató (Sárospatak). 1998: Ujj Viktor Géza zenetanár, iskolaigazgató, karnagy, zeneszerző (Miskolc). 1999: Fridl András zenetanár (posztumusz) (Sárospatak). 2000: Lukin László középiskolai énektanár, karnagy, zenetörténész (Budapest). 2001: Rolla János hegedűművész, koncertmester (Budapest). 2002: Dr. Domokos Mária zenetörténész (Budapest). 2003: Fehérné Sulyok Éva gondokatanár, igazgatóhelyettes, tanszakvezető. 2004: Molnár Pál karmester, zeneszerző (Rastatt, Németország). 2005: Dr. Papp Géza zenetörténész (Budapest). 2006: Szatmári György karnagy, főiskolai docens. 2007: Dr. Bónis Ferenc zenetörténész (Budapest). 2009: Scholcz Péter karmester, Mosonyi-kutató (Hollandia).

² Lavotha Géza adománya.

³ *Dombóvári János*: Pusztafédesemtől Tállyáig. Miskolc, 1994.

⁴ Kiss György Munkácsy-díjas művész alkotását az Erkel Ferenc Társaság adományozta.

Milos Pusztafedemes polgármestere. A hazai megemlékezés a Zempléni Kamarazenekar fellépéseivel Sunyovszky Szilvia meghívására a pozsonyi Magyar Házban, majd Pusztafedemesen folytatódott. A Magyar Nagykövetség erre az alkalomra egy feketemárvány-táblát vésetett, amely magyar és szlovák nyelven hirdette: itt született a verbunkoszene úttörője, Lavotta János. A Meciar-évek azonban nem kedveztek a tábla ünnepélyes leleplezésének. Ez máig adóssága a pusztafedemesi önkormányzatnak, talán majd 2014-ben, a hegedűvirtuóz születésének 250. évfordulóján erre is sor kerülhet.

A magyar millennium éve alkalmat adott arra is, hogy a lemezkiadáson túl ismét zene-tudományi konferencia segítségével tekintse át a tudomány a Lavottával és korával kapcsolatos kutatások legújabb eredményeit. A Lavotta János halálának 180. évfordulója alkalmából Sátoraljaújhelyen és Tállyán rendezett tudományos ülésen Barsi Ernő, Domokos Mária, Dombóvári János, Papp Géza, Pethő Csilla, Réti Zoltán idézték a magyar zenei romantika századát. A neves eseményt Legány Dénes zongoraestje, valamint Réti Zoltán festőművész kiállítása tette még élményszerűbbé.

Lavotta János születésének 240. évfordulója minden eddiginél gazdagabb megemlékezés jegyében telt, amely rendezvénysorozat a III. Lavotta Napok keretében zajlott 2004-ben. A Magyar Rádió népszerű *Ki nyer ma?* játéka sokadik alkalommal a Lavotta-házból jelentkezett, majd ugyanitt Réti Zoltán Balassi illusztrációinak kiállítása, Nagy Péter Liszt-estje csupán remek felvezetője volt a zenetudományi konferenciának, amelynek a 60 éves Rolla János hegedűművész volt a díszvendége. A világhírű muzsikusa a sátoraljaújhelyi közönséget megajándékozta, a J. S. Bach kéthegedűs versenyművében közreműködő Lavotta János Kamarazenekart pedig kitüntette nemes hangú, elegáns hegedűlésével. A *Lavotta és kora* címmel Sátoraljaújhelyen és Tállyán megrendezett konferencia hat előadója (Dombóvári János iskolavezető, Fehér József múzeumigazgató, Tímár Sándor tánckoreográfus, Bónis Ferenc, Papp Géza, Sziklavári Károly zenetörténészek) a 19. század magyar zenéjéről eddig alkotott képet további adatokkal, figyelemre méltó gondolatokkal, következtetésekkel gyarapította.

Már történt utalás arra, hogy az alapítvány milyen szívélyes kapcsolatot ápol a magyar zeneszerzők doyenjével, amely egyebek mellett abban is megnyilvánult, hogy *Farkas Ferenc* a Lavottiana fúvósötös szólamait, valamint a Lavotta-szvit partitúrájának szerzői példányát a kamarazenekarnak ajándékozta. Mi sem természetesebb, hogy a negyedik konferenciát 2006-ban a szervezők – születésének centenáriuma alkalmából – Farkas Ferenc emlékének szentelték. A kétnapos zenetudományi ülés előadásait (Bónis Ferenc, Dombóvári János, Fehér József, Gombos László, Sziklavári Károly) a Lavotta János Szimfonikus Zenekar és a sárospataki kórusok (Gaudium Musici, Művelődés Háza Vegyeskara) emlékhangversenye zárta.

Az V. Lavotta Napok programsorozatát 2007-ben a zeneiskola volt növendéke, az olasz, majd belga ösztöndíjas Csoma Gábor gitárestje vezette be a Lavotta-házban. Az ugyancsak kétnapos zenetudományi konferencia előadói (Bónis Ferenc, Dombóvári János, Eöszé László, Fehér József, Horkay Tamás, Papp Géza, Sziklavári Károly) *A dal a magyar lélek székykapuja* címmel Kodály Zoltán munkásságáról értekeztek. A rendezvény díszvendége a 75 éves dr. Bónis Ferenc, a MTA doktora, Széchenyi-díjas zenetudós volt, akit egy oldott, élvezetes beszélgetés keretében Fehérné Sulyok Éva szekcióvezető az ünnepelt termékeny történelmi munkásságáról faggatott. A konferenciát a Lavotta-szimfonikusok – a Háy János

és a Székelyfonó közismert részleteiből összeállított – hangversenye zárta. 2010-ben a Lavotta-intézmények (alapítvány, kamarazenekar, művészeti iskola, Lavotta-ház), lelkesen készültek hogy Lavotta János halálának 190. évfordulójáról méltóképpen megemlékezzenek.

Zempléni Kamarazenekar – Lavotta János Kamarazenekar

Az 1989 karácsonya óta együtt muzsikáló zempléni hangszeres tanárok, zenei pályás volt tanítványok, valamint magas osztályú növendékek tulajdonképpen a Lavotta Alapítvány létének köszönhetik azt, hogy máig önzetlen zeneszeretettel egy minőségileg is más, szervezett formában rendszeresen eljuthat a közönséghez. A kamarazenekar kezdettől fogva céljának tekinti Lavotta és a kor verbunkos darabjainak megismertetését. Így vállalkoztak – akkor még Zempléni Kamarazenekarként – a „Magyar Orfeusz” halálának 175. évfordulójának emlékére a magyar lemezkiadás első Lavotta-CD-jére (1995).

Az együttes névadását egy megtisztelő meghívás alkalmával a Zempléni Művészeti Napok szervezőinek köszönheti. Amikor 1998-ban a kamarazenekar először kapott feladatot a színvonalas programban, az akkor kényszerűnek tűnő névváltoztatással tulajdonképpen a tartalom és forma egysége jött létre. Így a második CD-t (2000) már a Lavotta János Kamarazenekar jegyezte, amelynek kiadásánál szintén az alapítvány bábáskodott. Hanghordozón *zemlenicumként* először hallható a Kazinczy Ferenc versére írt Mosonyi-kantáta, „A Tisztulás ünnepe az Ungnál”. Noha számottevő az a támogatás, amelyet a Lavotta-ház nyújt azzal, hogy a kamarazenekar számára próbatermet biztosít, fontos szerep jut az alapítványnak a fellépések szervezésében is. A sátoraljaújhelyi hangversenyéletben az együttes nevéhez számos hagyománnyá lett rendezvény fűződik, mint pl. a mintegy két évtizedes múltra visszatekintő karácsonyi hangversenyek, az anyák napi koncertek a görög katolikus templomban, a zenei pályás növendékek diplomahangversenyeiben való közreműködés, az augusztusi zenekari esték a római katolikus templomban, vagy pedig a Lavotta Napok eseményei. A felsorolt hangversenyek, rendezvények közül nem egy az országos média (rádió, televízió, szakfolyóiratok, napilapok) érdeklődését is magára vona.

A kamarazenekar sátoraljaújhelyi fellépésén kívül koncertjeivel támogatja a térség zenei közművelődését is. Abaújban és Zemplénben alig akad olyan település, ahol az együttes még nem hangversenyezett. A két évtized hangversenyei közül, noha a szólista tanítványokkal közös koncertekre a legbüszkébbek, művészi élményük mégis akkor ért tetőpontra, amikor világhírű művészek, többek között Lavotha Elemér (Stockholm), Gregor József, Rolla János társaságában muzsikálhattak. A filharmónia által is foglalkoztatott kamarazenekar szakmai fejlődésében fontos szerepet tulajdonít két – az együttest eddig legtöbbször vezénylő – karmesternek, a miskolci Gergely Péter Pálnak és a sátoraljaújhelyi származású Molnár Pálnak, Rastatt város főzeneigazgatójának. Sátoraljaújhelyi Önkormányzata az együttes művészi munkájának elismeréseként a Lavotta János Kamarazenekar részére 2003-ban PRO URBE-díjat adományozott.

Jót s jól. Ebben áll a Lavotta Alapítvány magas színvonalú teljesítményt díjjal elismerő, zenei életet szervező, Lavotta-kutatást segítő, kamarazenekart fenntartó, a magyar zenetörténetet hangzó anyaggal gyarapító, a helyi társadalom szolidaritását a zenekultúra irányába terelő tevékenysége.

BÚZÁS ESZTER BÍBORKA

Radon veszély az Ungvári-pincesoron?

A radon radioaktív gáz, alfa-sugárzó. Mindenhol megtalálható a gáz, mivel a bomlás-termékei a levegő szilárd részecskéihez kapcsolódva bárhova eljuthatnak a szállító közeg által, legyen az akár levegő, akár talajvíz. Színtelen, szagtalan, íztelen. Nagy koncentrációban található urántartalmú talajokban és szikláknban. Zárt, szellőzetlen, földalatti helyeken mennyisége felhalmozódik, ilyen helyek a barlangok, a bányák és a borospincék.

A radonra visszavezethető betegségeket a XV. században először a csehországi ércbányászok körében írták le, a tudományos kutatások eredményeképpen azonban csak a XIX. és a XX. század fordulóján sikerült azonosítani a radont, pontosan leírni az emberi szervezetre gyakorolt káros hatásait, és csak a XX. század közepén születtek meg a radonnal kapcsolatos első munkavédelmi szabályozások, ajánlások. A magas radon veszélyű területeken dolgozók számára korlátozzák a munkaidőt (ilyen helyek a barlangok, pincék, borospincék.) Az épített házakban kb. tízszer, pincékben kb. ötvenszer-százszor, míg barlangokban több ezerszer akkora a radon koncentrációja, mint szabad téren.

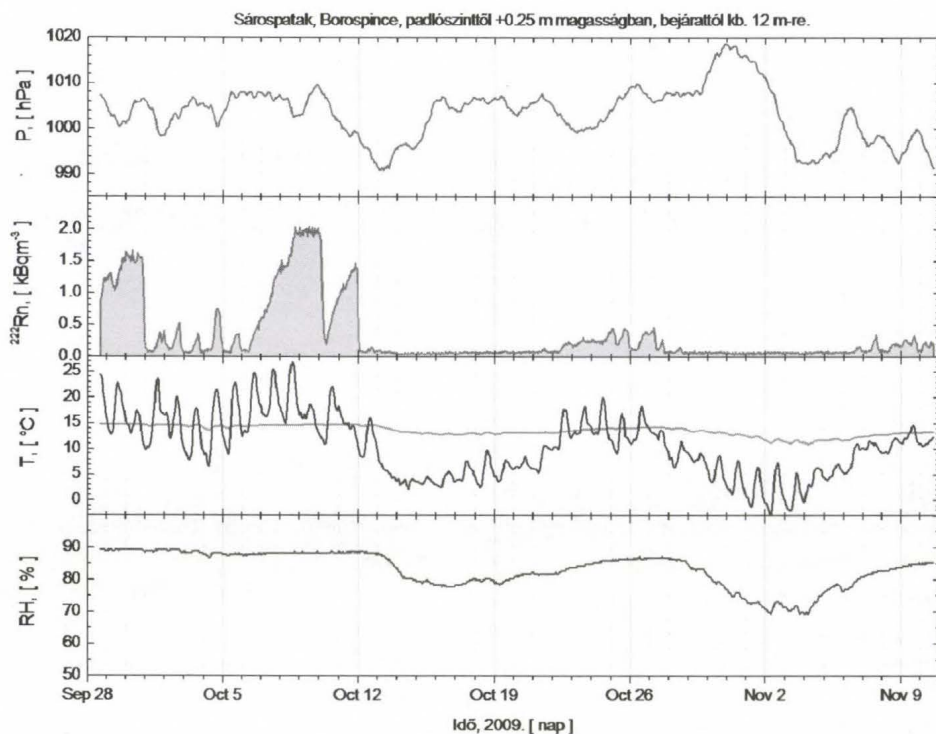
Vizsgálataimat három évvel ezelőtt Tokaj-hegyalja több településén kezdtem (Hercegkút, Sáradsadány, Olaszliszka, Sárospatak, Sátorajújhely). Ezt követően egy kiválasztott pince segítségével elméleti és gyakorlati úton meghatároztam, hogy milyen tényezők és hogyan befolyásolják a pincék radon-aktivitáskoncentrációját. A legutóbbi méréseim célja pedig Sátorajújhely (az Ungvári-pincesor) több pincéjének vizsgálata. Összesen 9 Ungvári-pincesoron lévő pincében vizsgáltam, ezek közül egyben 7 detektorral, egy másikban pedig 4 detektorral, a többi pincében 1-1, illetve egy esetben 2 detektort használtam.

Eredmények és következtetések

A ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációt meghatározó tényezők

A pincék légterében kialakuló ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációt több dolog együttesen határozza meg. a) A pince talajának és falának a minősége, tehát az azokból kiáramló radon gáz mennyisége. (Az Ungvári-pincék riolitufába vájtak.) b) Szellőzés, aminek nagysága leginkább a külső hőmérséklettől függ. Télen amint a külső hőmérséklet a pince hőmérséklete alá csökken (kiváló borospincék esetén a belső hőmérséklet 10-12 °C, és csupán maximum 1-2 °C hőmérsékletingadozás történik egész évben), beindul a légkörzés; a kinti, sűrűbb levegő beáramlik a pincebejárat padlójánál, továbbhalad, felmelegszik, felemelkedik, és a pincebejárat tetejénél távozik. Ez az állandó légkörzés a radon gáz mennyiségének csökkenését eredményezi. Nyáron a külső, jóval melegebb levegőt kiszorítja a pincében lévő sűrűbb, hidegebb. Nem alakul ki légkörzés, megnövekszik a radon mennyisége. Ez a hatás jól

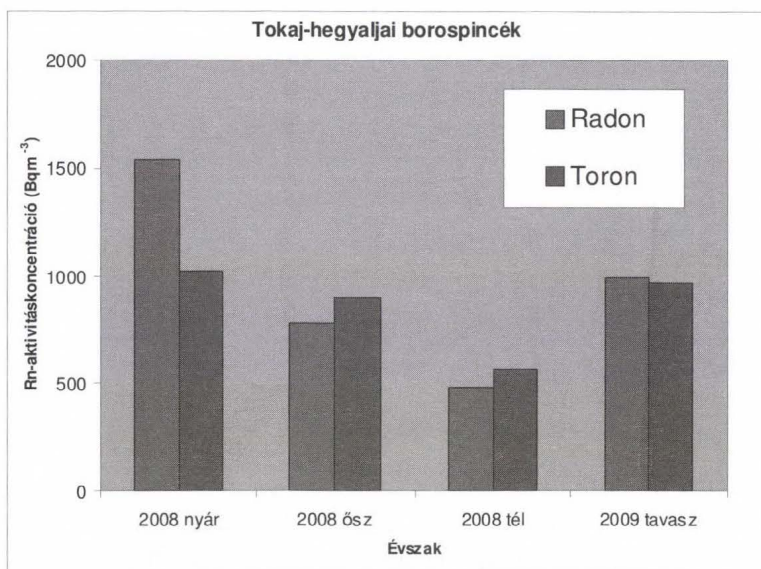

1. Az AlphaGuard műszerrel az S19-es pincében 2009. szeptember 28. és november 11. között végzett mérés eredményei

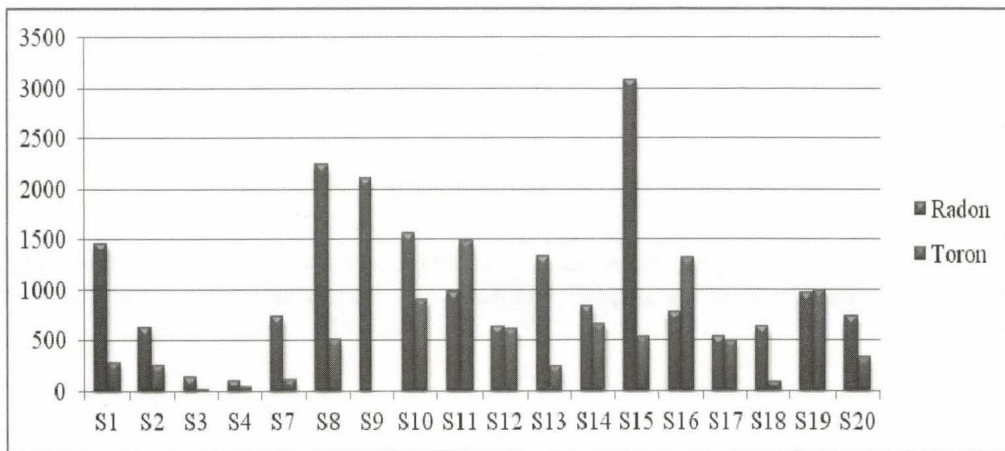
megfigyelhető az AlphaGUARD műszer mérési eredményeiből készített grafikonon. Az 1. ábrán felülről lefelé a harmadik görbén látható a külső (jobban ingadozó) és a belső (egyenletesebb) hőmérsékleti görbe az idő függvényében. A ^{222}Rn -aktivitáskonzentráció mérési eredményeket felülről a 2. görbe mutatja (kitöltéssel). Megfigyelhető, hogy szeptember 28-a és október 12-e között időnként magasabb volt a pince radon tartalma (a 2000 Bq/m^3 -es értéket is meghaladta), ekkor a külső hőmérséklet magasabb volt a pince hőmérsékleténél. Azonban október 13-án, amikor a külső hőmérséklet a pince hőmérséklete alá csökkent a radon szint ugrásszerűen lecsökkent (pár 100 Bq/m^3 -re). Megfigyelhető az is, hogy október 22-én, amint a külső hőmérséklet ismét a pincehőmérséklet fölé kúszott, a radon szint növekedni kezdett (körülbelül 500 Bq/m^3 -es magasságig). A CO_2 pincéből való kiszellőzése is e a mechanizmus szerint zajlik, mert a külső hőmérséklet csökkenésével – az ősszel beinduló szellőzés hatására – a veszélyes mennyiség kiszellőzik.

A 2. ábrán az első méréssorozatban (Tokaj-hegyalja több településén vizsgált) 20 pince évszakonkénti átlagát olvashatjuk le. A mérési eredményeim télen $100\text{--}700$ (egy helyen 3500) Bq/m^3 értékek között mozognak, nyáron $400\text{--}2000$ (5000) Bq/m^3 közötti értékeknek bizonyultak. Ez igazolja az évszakonként változó (hőmérsékletfüggő) szellőzési mértéket. Látható, hogy a téli hőmérséklet-különbség által hajtott nagyobb szellőzés miatt az átlagos téli radon érték mintegy harmada a nyári átlagértéknek.

2. Radamon detektor mérés alapján a 20 pince átlaga évszakokra vonatkoztatva (az oszloppárokban az első a radon, a második a toron értéket jelzi)

A grafikonról (3. ábra) leolvasható, hogy körülbelül a vizsgált pincék 1/3-a haladja meg az 1000Bqm⁻³-es egészségügyi határértéket. Figyelembe kell vennünk azonban hogy, vannak olyan detektorok melyek azonos pincékben lettek elhelyezve. Például az S14-S20 detektorpárok mind egyetlen pince különböző pontjain voltak. Az értékek közül csak egy haladja meg a megállapított határértéket; összevetve a 7 mérést a pince átlagos aktivitáskonzentrációja 1080 Bqm⁻³. Amihez ha a hibahatárt is hozzávetjük (± 632) körülbelül az egészségügyi határérték szintjén állapítható meg a pince átlagos aktivitáskonzentrációja. A látogató/kóstoló térben 970Bqm⁻³-es aktivitáskonzentráció volt.

3. A ²²²Rn- és ²²⁰Tn-aktivitáskonzentráció az Ungvári pincékben (függőleges tengely: Rn-aktivitáskonzentráció [Bqm⁻³], vízszintes tengely: pincék sorszáma)

Nem mindegy tehát a pincén belüli mérés helyszíne. Kutatásom során igyekeztem a legnagyobb várt aktivitáskoncentrációjú helyre helyezni a detektorpárokat. Ez a legkevésbé szellőző hely (azokban a pincékben ahol csak 1 detektor került kihelyezésre, legtöbb esetben a pince végében, a fal mellett).

A pincék légterében kialakuló ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációk jobb megértése céljából modellszámításokat végeztem. A pince szellőzési sebessége ($v_{sz} = q/V$, ahol q a pincébe egységnyi idő alatt beáramló külső levegő térfogata, V pedig a pince térfogata) fontos tényező a pince radon tartalmának szempontjából, hiszen a külső levegő ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációja (C_0) nagyon alacsony, szinte elhanyagolható a pince levegőjének ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációjához (C) képest, így minél jobban szellőzik a pince, annál kisebb lesz légterének a radon tartalma. Legyen a pince talajának és falainak teljes felülete: A , [m^2]. A pince falain (beleértve a pince talaját is) a ^{222}Rn aktivitásáram-sűrűsége j , [$\text{Bqm}^{-2}\text{s}^{-1}$]. Ez a mennyiség az egységnyi felületen egységnyi idő alatt átáramlott radon atomok aktivitását jelenti. A radon áram mértékegysége: [s^{-1}], pontosabban [móls^{-1}], de az anyagmennyiség helyett használhatjuk az atomok számát is [db Rn-atom s^{-1}]. A radonáram-sűrűség ekkor [$\text{db Rn-atom m}^{-2} \text{s}^{-1}$], a radon aktivitásáram-sűrűség pedig [$\text{Bqm}^{-2}\text{s}^{-1}$] mértékegységben van kifejezve. A radon aktivitásáram-sűrűséget a radonáram-sűrűségből a ^{222}Rn bomlási állandójának ($\lambda = 2,09838 \cdot 10^{-6} \text{s}^{-1}$) a szorzásával kapjuk: $j = \lambda \rho_{\text{Rn}}$. A ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció időbeli változását a pince légterében így az alábbi differenciál-egyenlettel írhatjuk le:

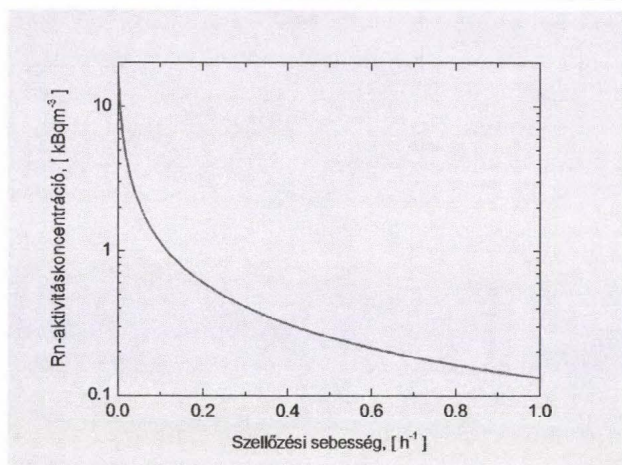
$$\frac{dC}{dt} = + \frac{jA}{V} + \frac{qC_0}{V} - \frac{qC}{V} - \lambda C.$$

Stacionárius esetben, vagyis amikor a pince légterében a ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációja időben nem változik, a fenti egyenletet egyenlővé tehetjük nullával, és így egy közönséges algebrai egyenletet kapunk, amelyet meg tudunk oldani a pince légterének ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációjára. Ez a helyzet akkor áll elő, amikor mind a radon forráserőssége, mind a pince szellőzési sebessége kellően hosszú időn keresztül időben állandó. Ez alapján az egyenlettel kissé átrendezve kiszámíthatjuk a pince légterében kialakuló ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációt:

$$C = \frac{\frac{jA}{V} + v_{sz}C_0}{\lambda + v_{sz}}.$$

Amennyiben a többi paraméter értékét rögzítjük, ezt a formulát tekinthetjük úgy, mint a ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció függését a szellőzési sebességtől. Például $j = 10 \text{ mBqm}^{-2}\text{s}^{-1}$, $A = 200 \text{ m}^2$, $V = 2000 \text{ m}^3$ és $C_0 = 10 \text{ Bqm}^{-3}$ esetén a következő, 4. ábra szerinti eredményt kapjuk. Láthatjuk, hogy hogyan változik a radon-aktivitáskoncentráció a szellőzés függvényében (ezt az ábrát úgy kapjuk meg, hogy különböző szellőzési sebesség értékeket helyettesítünk be).

Az általam vizsgált pincékben a radon aktivitáskoncentrációja pár száz és néhány ezer, tehát bennük a szellőzési sebesség $0,03 - 0,30 \text{ h}^{-1}$. Ez azt jelenti, hogy az egyes pincék lég-

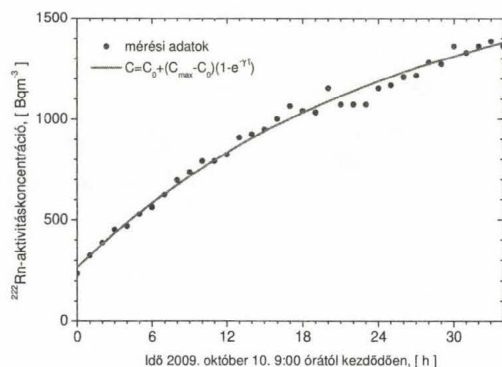

4. A ^{222}Rn -aktivitáskonzentráció függése a pince szellőzési sebességétől rögzített paraméterek ($j = 10 \text{ mBqm}^{-2}\text{s}^{-1}$, $A = 200 \text{ m}^2$, $V = 2000 \text{ m}^3$ és $C_0 = 10 \text{ Bqm}^{-3}$) esetén

terének levegője kb. 3,3-33,3 óra alatt cserélődik ki. Amennyiben a pincére jellemző egyik, például a hideg időszakra jellemző stacionárius állapotot követően hirtelen megváltozik a pince szellőzési sebessége, vagyis a pince átvált a meleg időszakra jellemző sokkal kisebb, de időben szintén állandó szellőzési sebességre, akkor a fenti differenciálegyenlet expliciten megoldható. A megoldás alakja ebben az esetben:

$$C(t) = C_{\min} + (C_{\max} - C_{\min})e^{-(\lambda + v_{sz})t}.$$

Gondosan elemezve a ^{222}Rn -aktivitáskonzentráció idősorát tartalmazó 1. ábrát, találhatunk egy olyan (a 2009. október 10-én 9:00 órától kezdődő és 35 órán át tartó) időszakot, amikor ezek a feltételek teljesültek. Elvégezve az erre az időszakra eső mérési adatokra a fenti analitikus megoldás paramétereinek a legkisebb négyzetek módszerével való illesztését eredményül az alábbi 5. ábrán látható görbét kaptuk. (Az illesztést az OriginPro 8 SR2 nevű programmal végeztük.) A kitevőben szereplő paraméter értéke alapján a pince szellőzési sebességére ebben az időszakban $v_{sz} = 0,04 \text{ h}^{-1}$ értéket kaptunk.

5. A ^{222}Rn -aktivitáskonzentráció felépülése

egy pince légterében. Az (1) differenciálegyenlet megoldásából kapott felépülési görbe illesztett paramétere szerint a pince szellőzési sebessége ebben az időszakban $0,04 \text{ h}^{-1}$ volt

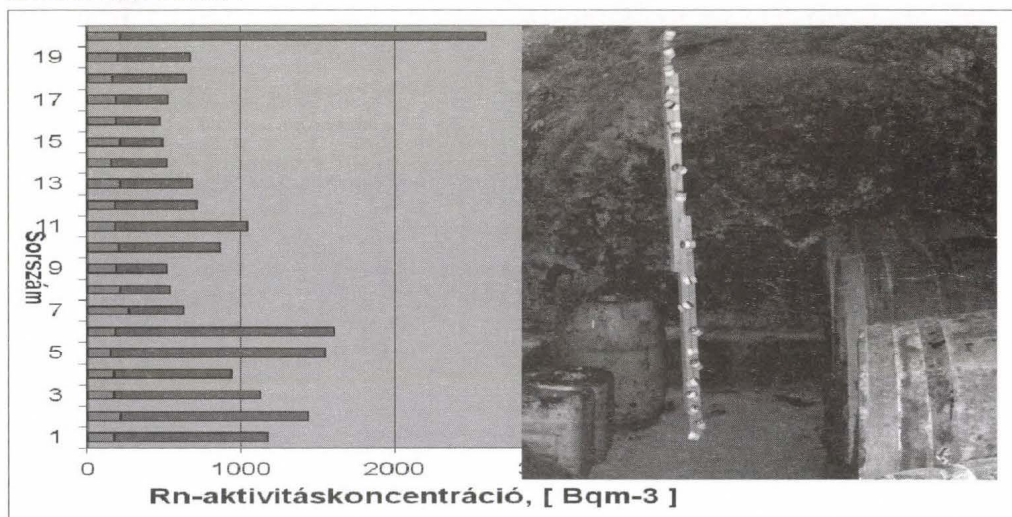

Nyomás. Egyes pincékben megfigyelték, hogy az atmoszférikus légnyomás változása is okozhatja a pince légterében a ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció változását.¹ A csökkenő légnyomás gyakorlatilag „kiszippantja” a radon gázt a pince falaiból, míg növekvő légnyomás esetén gyakorlatilag minimálissá válik a falak radon kibocsátása. Az általam vizsgált pincében ez a hatás nem jelentős, legalábbis az AlphaGUARD műszer mérése alapján készített ábra (1. ábra) szerint nem kimutatható. Ez a barometrikus pumpa néven is ismert hatás elsősorban repedezett porózus befoglaló közet esetén hatékony. Az általam vizsgált pince ezek szerint nem ilyen környezetben van.

Páratartalom. Az AlphaGUARD ábrán (1. ábra) megfigyelhető az is hogy a páratartalom görbe (a legalsó függvénygörbe) együtt mozog a külső hőmérséklet görbéjével. Ez a pince légcseréjével hozható összefüggésbe. Hiszen a csökkenő hőmérséklet a szellőzés beindulásához vezet, ezáltal a benti telítési értékhez közeli páradús levegő kinti, kicsi abszolút páratartalmú levegőre cserélődik, amely a pincében felmelegedve a relatív páratartalom csökkenésében mutatkozik meg.

A ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció függőleges eloszlása

A 6. ábrán láthatjuk az S19 jelű pincében a pince főágából nyíló egyik kis oldalág végén függőlegesen elhelyezett detektorok mérési adatait a 2009. december 19-e és 2010. március 1-je közötti téli időszakban mérve. A ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció értékei közel azonosak a pince minden magasságában, azonban a ^{220}Rn (toron) aktivitáskoncentrációja a padló és plafon (falak) közelében nagyobb. Ez a kis felezési időnek köszönhető, mivel a levegő teljes elkeveredéséhez több időre lenne szükség, mint amennyi idő alatt a toron atom tovább bomlik.

6. A ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció függőlegesen elhelyezett detektorok esetében. S19-es pince. (2009-2010 tél). bal= ^{222}Rn , jobb= ^{220}Tn

¹ Győrfi T. és Csige I.: Az atmoszférikus légnyomás változásainak hatása egy borpince légterében lévő ^{222}Rn -aktivitáskoncentrációra. = Sugárvédelem, 2009. 2. 44-49.

7. A ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció függőlegesen elhelyezett detektorok esetében. S19-es pince.
(2010-2011 téli). bal= ^{222}Rn , jobb= ^{220}Rn

Megfigyelhető, hogy míg a ^{222}Rn -aktivitáskoncentráció értékek viszonylag kicsik, addig a toron relative nagy koncentrációban van jelen. Későbbi méréseim viszont azt mutatták, hogy ugyanennek a mellékágnak a bejáratánál a toron aktivitáskoncentrációja viszont már nagyon kicsi, alig kimutatható. Ez azt mutatja, hogy az oldalág végének a szellőzése sokkal kisebb, mint az oldalág bejáratí részének a szellőzése. Ez látható a 7. ábrán, ahol az évnek ugyanebben (téli) időszakban való mérését ábrázoltam (2010 december-2011 március). A pince végi mérés átlagértéke (197 Bqm^{-3}) közel duplája a főághoz közelebb elhelyezett detektorokkal mért értékek átlagánál (100 Bqm^{-3}).

Összefoglalás

Fontos tehát ismernünk és óvnunk a minket körülvevő értékeket. Ahhoz hogy lakásunkban csökkentsük a radon-aktivitáskoncentrációját, elég ha gyakran kinyitjuk az ablakot. Pincék esetén azonban más a helyzet, hiszen a dolgozatban leírt mechanizmus szerint történik szellőzésük. Vannak olyan pincék, amelyekben az intenzívebb szellőzés érdekében szellőző nyílást vágnak a pince végébe (ezt léleklyuknak is nevezik), ám sok esetben ez sem segít a határérték alá csökkenteni a radon-aktivitáskoncentrációt. Egyéb mesterséges berendezés használata szintén nem megoldás, hiszen, a pinceklímára nem tudni milyen hatással lenne, ez pedig a bor minőségét is befolyásolhatja. Ez fordítva is igaz, mert azt tapasztaltam, hogy amelyik pincében nem tárolnak bort, ott a nemes penész pusztul, viszont ahol intenzív borművelés zajlik, ott a penész jó minőségű, növekszik, és segíti a bor érését. Pincék esetében véleményem szerint a legjobb megoldás a munkaidő, az ott töltött idő csökkentése.

Vannak azonban olyan pincék, melyek fölött lakóház helyezkedik el, ezek a borházak. Ezek többsége a településen belül a lakóépület hátulsó traktusában, de többször a pince felett helyezkedett el, ami a benne végzett munkát nagymértékben megkönnyítette.

8. Növekvő penész

9. Pusztulásnak indult penész

Újabban prэшáznak is nevezik, de ezt a más vidékről ide származott elnevezést a 19. század előtt nem lehet a Hegyalján kimutatni. A borház – mint külön megnevezett építmény vagy helyiség – a 16. század végén tűnik fel. Ezen esetekben valószínűsíthető, hogy magasabb aktivitáskoncentráció mérhető, mint egy normál családi házban, ám meghatározó az építőanyagok minősége és a szellőztetés mennyisége is.

Annak ellenére, hogy az általam vizsgált pincék közül több is meghaladja az 1000Bq/m^3 -es határértéket, mégsem kell aggódnunk, mivel a pincék egyike sem minősül munkaterületnek a magyarországi szabályozás szerint. A WHO meghatározása alapján lakóházakra is szoros határérték van megállapítva, illetve a munkaterületekre is alacsonyabb ez az érték. Érdeemes megtekinteni a következő határérték-adatokat az EU-ban és Magyarországon! Magyarországon a lakásokra nincs határérték. Magyarországon munkaterületekre:² 1.000 Bq/m^3 . EU átlag használt lakásra: 400 Bq/m^3 , új lakásra: 200 Bq/m^3 . Csehország, Oroszország új lakásokra megállapított: 100 Bq/m^3 . WHO lakásokra (2010): 100 Bq/m^3 .

Sajnos a radon-probléma nem elég ismert sem környékünkön, sem országszerte a lakosság köreiből, hiszen Magyarországon semmilyen határérték nincs meghatározva. Pedig fontos lenne kifejezetten a bortermeleők és pincetulajdonosok figyelmét felhívni a pincéjükben rájuk leselkedő veszélyekre.³

² Az a terület számít munkaterületnek, ahol az ott dolgozók napi nyolc órát töltenek.

³ Közleményünk részlet a szerzőnek Sátoraljaújhely város jubileumi ifjúsági pályázatára készült, a tájékoztató, természetismeret témakörben I. díjjal jutalmazott pályamunkájából.

TÜKRÖK ÉS TANÚK

KOVÁTS DÁNIEL

Hegyaljai hétköznapiak a 18. században a Zsujtai-kódex tükrében

1.

A köznemesi családból Zsujtán 1696. szeptember 29-én született, és 79 éves korában, 1775. július 25-én szülőfalujában elhunyt Zsujtai András emlékezetét *actáinak laistromos könyve*, a röviden csak Zsujtai-kódexnek nevezett, 222 szövegoldalt tartalmazó kézirata őrizzte meg az utókornak. „Nagy emlékezetű, tudós ember”, így jellemezték a szerzőt a gyülekezet halotti anyakönyvében, méltó, hogy szűkebb pátriánkban, Abaújban és Zemplénben – ahová egész életútja során kötődött – megbecsüléssel tartsuk számon őt.¹ Kora, a 18. század a katonai, a társadalmi, a gazdasági és a kulturális életet tekintve egyaránt próbára tévő időszak volt. Amikor Zsujtai András született, a töröktől visszafoglalt Magyarországon a Habsburg-hatalom berendezkedése folyt. A szabadságküzdelmek, majd az örökösödési háborúk hatásait szenvedte a lakosság, pénzügyi válság sújtotta az államot, amelynek terhe a társadalomra hárult. Az adókkal sarcolt, kiszolgáltatott, lázongó parasztok mozgalmait könyörtelenül levertek, s üldöztetés jutott osztályrészül a protestáns gyülekezeteknek.

Zsujtai András tudatában volt népe keserű sorsának. Jó példa erre, hogy megemlékezik feljegyzései között egy a születése előtt egy emberöltővel történt gyászos eseményről: „Oh, melly szomorú idő vala ez! Ekkor lett az híres Györkei veszedelem, 1672-ben, Szent Mihály havának 20. napján Wolfgangus Kopp General és Eszterházi Pál caesereanusok alatt. Voltak ott 40 ezer gyűlevész magyarok, de a Lovasok el szaladván, az gyalogság meg erőtlenedett, kik közzül hat ezeret vágtak le. Nb. Voltak olyak, kik a holt testeket meg számlálták és hat százig ha volt, de hogy glóriát nevellyenek, irtak 6 ezret. Mingyárt megszabadott az Tiszán innen való föld népe és az Reformata Ekklesiáknak lett nagy Persecutiójok.” (9-10)² Az idézet utolsó mondata utal a maga korára is kiható következményekre, a földönfutókká lett parasztok és a református egyház nehéz helyzetére. S valóban, az abaúji Györkénél vívott döntő ütközetet 1672. október 26-án a kuruc sereg a Spork és Cobb tábornokok vezette császári csapatokkal. A kurucok a hajdúvárosi csapatok árulása miatt súlyos vereséget szenvedtek, mert mindjárt a csata

¹ Elhangzott előadásként a Kazinczy Ferenc Társaság által Zsujtán 2010. aug. 28-án rendezett Zsujtai-konferencián.

² Zárójelben Zsujtai András munkájának dr. Szabó Lajos által lemásolt szövegére, a gépirat oldalszámára hivatkozem, amelyet forrásul használtam. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben Kt. d. 44.178. számon őrzött dokumentum címléírása: *Zsujtai Zsujtai András actáinak laistromos könyve. 1725–1775. Református prédikatori napló a XVIII. századból. Megtalálta és közli: dr. Szabó Lajos református lelkész, theol. m. tanár. 1955.*

elején több hajdú egység elmenekült a harcmezőről. A parancsnok nélküli felkelőket hamar bekerítették, a zempléni lovasságnak mégis sikerült átvágnia magát az osztrák vonalakon, míg a gyalogosok hősieles küzdelemben mind egy szálíg ottpusztultak. A császáriak 300 főnyi veszteségével szemben a bujdosók ötször annyi embert, továbbá négy ágyút és tizenöt lóbogót veszítettek. Számos kálvinista prédikátor is halálát lelta a csatában.

A társadalmi elégedetlenség tovább növekedett azonban, s ez a Hegyalja vidékén felkelésben tört felszínre. A Zsujtai András születését követő esztendőben, 1697. június 30-án, a sátoraljaújhelyi vásáron Tokaji Ferenc kuruc hadnagy, Szalontai György végardói bíró és Kabai Márton volt református prédikátor irányítása mellett megtámadták a császári katonákat, elfoglalták Patak és Tokaj várát, fegyverbe szólították azokat, akik „hazájokat s nemesi szabadságokat keresik és nyomorúság alól való föl szabadulásokat kívánják”. A felkelést leverték, kegyetlen megtorlás érte a résztvevőket, a népi mozgalom azonban nem szunnyadt el. 1703 májusában Esze Tamás szövetséget kötött II. Rákóczi Ferencsel, s a brezáni kiáltvány fegyverbe szólította a magyarokat, nemzeti szabadságharcot hirdetett a súlyosan adóztató, kegyetlen Habsburg-birodalom ellen. Az önálló magyar királyság megteremtése nem sikerült; nyolcéves küzdelem után a „nagyujtényi síkon letört a zászló”, s 1711 májusában a szatmári béke véget vetett a függetlenség reményének. A Habsburg-ház kiegyezett a hangadó nemességgel, a parasztság azonban kárvallottja lett e kompromisszumnak.

A török hódoltság és a függetlenségi harcok pusztításainak egyik következménye a lakosság megcsappanása volt, belső népvándorlás, majd tudatos telepítés indult az elnéptelenedett területek felé. A 18. század közepén a Hegyalján is végbemegy az újraosztásos földközösségi rendszer, a parcellákön két- vagy háromnyomású földművelési mód alakult ki. A parasztok örökös jobbágyságot voltak a földesúrnak, kötelezettségeiket a szokásjog vagy az urbárium rögzítette. Robotba jártak, hadiadót fizettek az államnak, háziadót a nemesi vármegeynek; emellett *portio*val, természetbeni ellátással járultak hozzá az elszállásolt katonaság ellátásához, *forspont* formájában kötelezték őket a katonaság szállítására. A mezőgazdaságban a marhakereskedelem, a gabonatermelés és a bortermés jelentette a legfőbb jövedelmet.

Zsujtai András mint református prédikátor közvetlenül tapasztalta népének és egyházának kiszolgáltatottságát. 1731-ben adta ki III. Károly az ún. *Carolina Resolutió*t, amely a vallásgyakorlatot szabályozta. A protestáns papokat is katolikus püspökök, esperesek ellenőrizték, vegyes házasságot csak katolikus pap szentesíthetett, a válás ügyében is a katolikus egyházi bíróságoknak volt jogosultságuk. A protestáns teológusok külföldi tanulmányútjához a Helytartótanács engedélye kellett. A protestáns egyházak helyzetét nehezítette belső megosztottságuk, az ortodoxok és a pietisták sokszor éles vitában fordultak egymás ellen. Az állam iskolapolitikáját a katolizáló törekvések jellemezték; a katolikus iskolákat különféle forrásokból támogatta, a protestáns iskolák fejlődését viszont gátolni próbálta. A falusi népiskolákban a hittan és az olvasás oktatásával megelégedtek, az írás tudományát kevesen sajátíthatták el.

2.

A lakosságot a nagyhatalmi küzdelmek is érintették. 1733-ban a lengyel trónutódlás keltett ellentétet, 1734-ben Franciaország és Spanyolország Itáliában fordult Ausztria ellen megszerezve a spanyoloknak Nápolyt és Szicíliát. 1736-ban III. Károly Oroszországgal szö-

vetkezve indult hadba a törökök ellen, de a hároméves sikertelen harcban elvesztette balkáni területeit, ráadásul a katonák pusztító pestisjárványt hurcoltak be az országba. Ezeknek a történelmi mozgásoknak a hullámai érintették Zsujtai András szolgálati helyeit, s ő maga zsujtai, abaújszántói, taktaszadai, erdőbényei, golopi, tolcsvai följegyzéseiben személyes tapasztalataival – mintegy alulnézetben – hitelesíti a történelemkönyvek leírásait.

Beleszővi anyakönyvi feljegyzéseibe a nagyvilág, a háborúskodások híreit. Az 1737 júliusa és 1739 szeptembere között dúló török háború hadi előkészületeit már 1737 februárjában érzékelték Abaújban: „*hallatik Török mozdulások és e miatt az Tsászárs Hada alá s fel jár-kált verbuvált*” (43), s nyomasztja a lakosságot, hogy „*rajtunk hevertének a verbuválni Silesia felé vonuló sok Németek*” csapatostul (43). Augusztusban „*folyt az Török hadakozás az Német Tsászárral és Muszka Tzárnéval*” (161), majd novemberben „*jött a Saxo Hada az Hegyallyára kvártélyozásra az Római Tsászárnak Török ellen való segítségére.*” (45) Azt is megtudjuk a december 30-i följegyzésből, hogy „*mikor az sok Németiség vert Had formában jött Szántón által majd minden nap még a nemesség is forspontozott executio által*”, vagyis a lefoglalás kényszerítő eszközével (115). 1738 januárjában is „*Rettentő sok forspontozás volt ekkor a Németek miatt... meg maradt Puskákat a Lengyel Király megmaradt hadának ide küldött 30.000 aranyakat, verik az szegény kortszmárosokat hogy nem válthatták*” (162). Elpanaszolja: „*Már most az jó ember nincs betsületben. Az Tótokat ezek bé vették ez előtt, oltalmazták, az örökös lakost nyomták, úgy jártak a melly tőkén gomba és csap nő, megemésztí az Tőkét is. Ekkor hozták Szántóra Rákóczival correspondeáló Rabokat, az Ernán házába szálltak, Németek kísérték. Úrnak keze tsintsérben, lába vasban, feleségének egy lába fél keze vala vasban. Jövendöl Szegény Férfi ez esztendőben nagy vérontásru!*” (46). Január 17-én megjegyzi: „*Ekkor volt az Németnek Erdélyben és Magyarországon nagy dőge a Török hadakozás miatt. Itt a Saxo hada quartélyozott. Mindenfelül szomorú hírek hallatnak, éhségre, pestisre, fegyverre mutatók*” (46–47). Június 14-én jött a „*szomorú hír, hogy Flséges királyunk Tábora közibe egyszerre 25 mennykő omlott*” (48), s három nappal később híre járt, hogy „*ostrommal az Török az Flséges Királynak Ármádiájában Passusát el nyerte és lett nagy vér ontás. Oh Isten oltalmaz az Pogány fegyverét!*” (48). Július 9-én Zsujtai Andrásnak is elhajtották négy lovát (48). Megtudja, hogy Orsovánál nagy csata zajlott a „*Tsászár és Török hada közt. Az Victoriát írják a Keresztýénségtől. Ugyan ekkor parantsolat bogárvolt hogy a Tiszán levő Révek egyre contrahaltassanak...*” (49), vagyis korlátozták a folyón való átkeléseket. Augusztusban újabb győzelem híre kél: „*Miként N. Sándor az ellenséget, úgy kegyelmes Flséges Királyunk győzze az Török ellenségét. Kin most is cum gloria vett Triumphust*” (49). Szász haderő ment a török ellen, miközben „*Szekérrel ötezer holtaknak Spádéjait [kardjait] hozták le Kassára és 2 szekér muskétát*” (117). Majd szeptemberben – nyilván a katonaszökevények mozgásának akadályozása céljából – „*Szoros vigyázás volt a Tiszánál a Réveken. Luczon nem szabad által jární, még a Luczi embernek is Magános Hajójoknak is kultsaikat Kassára parancsolták vitetni*” (49). A török elleni hadjárat sikertelenségére utal az október 5-i bejegyzés: „*Ekkor sok Saxok gyalog, fegyver nélkül Szepsi Rosnyó felé bujdosanak haza felé*” (50). December 3-án „*az Bottyan Német Regiment szállott Szántóra*” (51). 1740. július 11-én tudósít a békekötésről: „*Ekkor lett az Török s Németek Tsászára közt az pacificatiónak ki hirdetése*” (165).

III. Károly halálával s a trónutódlással kapcsolatos hírek ugyancsak bekerültek Zsujtai András jegyzeteibe. 1740. november 6-án írja le: „*Imp. meg holt 20 8bris és az nagy hírű Austriai Ház a ki virágzott 468 ezt. az férfi ágon el fogyott és Mária Terésiára szállott Magyarország*” (61); három héttel később „*az Katonák Mária Teresia hűségére esküttek*” (122). Közben megtámadják a Habsburg-birodalmat a poroszok, s Zsujtai 1741. június 9-én feljegyzi: „*Ekkor az Prussus el foglalta Silesiát. A Posonyi Diaeta folyt*” (165).

Nagy veszélyt jelentett a birodalomra nézve, hogy III. Károly halála után az európai uralkodók meg akartak szerezni különböző tartományokat. A bajor fejedelem francia segítséggel Csehországot, a porosz király Sziléziát szállta meg. E szorongatott helyzetben 1741-ben Mária Terézia a magyar rendektől kért segítséget, s az országgyűlés megszavazta a parasztokból állítandó gyalogos katonaságot és a nemesi felkelést. Prágát sikerült visszafoglalni, de Sziléziáról 1748-ban le kellett mondani. A császárnő a központi hatalom szervezeti megerősítésével 180 ezer főnyi hadsereg fenntartásával diplomáciai szövetségekötéssel készült a gazdaságilag igen értékes tartomány visszaszerzésére.

Zsujtai kéziratában így tükröződnek ezek az események:

1741. január 1. „*Ekkor kellett az Gyalog Nemes Militiának mendegélni*” (61). Január 22. „*Hallatott az Brandenburgus Silesiát el foglalta és a Protestánsok Templomait restitultá*” [visszaszolgáltatta] (62). Március 4. „*Ekkor az Lubumerszki hada szállott az Hegyaljára quasi vigyázására. Nagy erős Executiók lettek. Ekkor publicáltatott: Volonter módjára maga lovaival, fegyverekkel szabad nyereségre Prussusra ki akar menni. Kevesen voltak*” (122). Tehát nem sok eredménye volt a toborzásnak. Március 25. „*Ekkor az Szaboltsiak mentek az Prussusra. Uj Pápista Imádság parantsoltatott az B. Szűz Máriához keményen parancsolná meg Sz. Fiának: veszesse el az Sátán Anglusokat vízi ebeket, az Hollandusokat; az örökös ártalmas ellenséget, az Svevusokat, Danusokat, Silesitákat és minden Kolduló Lutheranus fejedelmeket, hogy ők csak magok lakjanak, mint az Varga az vajasban*” (62).

1741. szeptember 10-én Zsujtai azt írja: „*Ekkor az Dietárul szökve quasi oszolgattak az urak. Hit alatt az Királyné mindent igire, de azután revocálta*” [visszavonta] (63). S mint a történelemkönyvekből tudjuk, másnap, szeptember 11-én történt a híres „*Vitam et sanguinem*”-jelenet, amikor a magyar rendek kiálltak a királynő mellett.

1742. január 12. „*Ekkor Bavarus Gallus Bohemiát occupálták,*” vagyis a bajorok és a franciák elfoglalták Csehországot (64). Február 2. „*az Bavarus Saxo Frantz Mária Theresiára támadtak. Az Militia az Vármegyéből indult Sáros és Szepes Vgkből*” (123). Február 26: „*Ekkor lett Tsászárrá az Bavariai Elector Carolus VII. A Prussus Silésiát, Morvát occupálta. Indultak az Vármegyéből az Katonák. Ekkor Tállyán munderoztak. Négy Német ment az Hajdukra, az Vitányi bírót agyon lötte az Német*” (166). Augusztus 2. „*Prágát vitták az Bavarustól Frantziátul*” (124).

1743. február 6. „*S. Patakon az Zsoldos Lovakat, fegyvereket resignálták az Király aszszony számára*” (166). 1744. március 23. „*Már akkor hallatott az Had indulás Erdélyre*” (167). Augusztus 12: Mária Terézia „*Franz ellen*” hadakozik (69). Szeptember 1. „*hallatott az Nemesség fel ülése felől való parantsolat*” (125). Szeptember 20. „*A megyék Insurrectiója a Prussus ellen*” (69-70). November 25. „*Ekkor viszont az Ausztriai Ház ostromolta az Prussustól Prágát. Erőssen készültek az Insurgensek*” (125). December 1. „*Éppen ezen napon*

volt Terebesen az Insurgáló Nemességnek Monstrája. Az Prussus ellen készülnek, kinek meg szorítása felől hír foly” (70).

1745. január 20. „kemény hadakozás folyt az Austriai Ház és Brandenburgus közt. ... mi-helyt az Prussus Prágát meg vette, az ravasz Francz accordalt [egyezkedett] az Király asszony-nyal, hogy hadait fordítsa egészen az Prussusra. ... A Francz az Király asszony hadát az Rhenuson trombita alatt kisírtette vissza örömébe. Ez álnokságot látván az Prussus országára tért. A Király asszony népe Silesiára rohant, eléggé is progrediált [előrehaladt], mint hallatik; de már regrediálnak [hátrálnak]” (167). Február 26. „hallatott az Brandenburgus-Prussus vissza verte az F. királyasszony Maria Theresia hadát Silesiából, már Morvába vadnak” (71). Február 27. „Folyt szomorú hír. 18 ezerig veszett volna az Prussus miatt királyunk népe. Kivált az magyarok romlottak” (71). Május 22. „szomorú hírek hallattak az Vármegyebeli Insurgensek felől, az Szathmár Vgbeli el ment. ref. majd 500 Nemességből 40 maradt tsonkán, bénán” (72). Július 23. „Hallatott hogy 4 és 8. Junii meg verte az Brandenburgus az Maria Theresia Király asszony hadát” (72). Október 9. „Ezen Héten hétfőn lőtték meg az örömet, hogy Lotharingus lett Tsászárrá, mellynek kivált az Anglus practicája volt az oka, hogy az Gallusnak lehes-sen perpetua discordiája [folyamatos viszálykodása] az Austriai Házzal, és ő: tertius gaudeat” [a harmadik nevet] (74). November 6. „Hadakozott az Pruss még is, kinek is 2. octobr. fraude bellica [háborús rablás?] meg lopták volt az Táborát; Cassáját el nyerték az magyarok, de az Pruss az Király asszony Német népét le rontotta; ugy is harmad napra el vitt jószágát az Pruss vissza nyerte.” (75). November 8. „Nyilván beszéllek Lotharing Tsászársággá lett koronizatióját az kinek emlékeztire 14. Novembr. Kassán Te Deum Laudamus Pompa fog celebráltatni. Mellyre Vice Ispán Dobai János úr parantsolatyából indultak az Falusiak” (75). December 6. „Ekkor érkeztek haza az Prussus ellen ment Vármegyebeliek Tsuka és Jantó István Kapitányok alatt, kiket S. Patakon mindenektiül meg fosztván keserűséggel bocsátottak házaikhoz” (76).

1746. február 2. „az Prussiai Király megbékélt az Királynénkkal” (168). Február 24. „nagy szükség, éhség az terhes portiózással uralkodott az Népen. Redjok jött az Lovas Quartélyos Német az Prussus békéllése hivistése alkalmatosságával” (128). Február 25. „Ekkor lett az Prussiai Királynak békéllése az Király asszonyunkkal. Ekkor németek is jöttek quartélyban. Szükség olly nagy hogy tsak nem éhel halnak az Gazdák (77). Március 15. „Munkáts várában Kassáról élest s ágyukat hordatott az Király. Szekereseket parancsoltak egy egy mása lisztért egy mély földre három grajtzárt fizetni fognak. Ekkor hallatszott, hogy a Prussiai Király Thorniumot meg vette, Dantzkát meg szállotta. Item hallatik az Török dolga, a kinek valamely népén az Király katonái erőszakot tettek, le vagdalták az Törököket. Ekkor B. András Ferenzt szomorúan mondá: Erdély országára parantsolat ment, minden Groff Úr fizessen fejétiül fl. Rh. 200, feleségétiül fl. 100, rendre az Kuktáig” (77). Március 29. „Ekkor napon jött bé T. Szirmai Ádám Ujj Földes Ura Toltsvának és E. Bényének. Ekkor iratott, hogy az Prussiai Király Lengyel Prussát mind occupálja. Az Angliai atendans Skotziába meg verte volna az Anglusokat” (77). Augusztus 13. „az Királynak Olaszországban volt nagy hadakozása” (78).

1748. január 23. „Ekkor Novellák [hírek] jöttek: Az Anglusok az Gallusoktól az ... és Mediterranium Tengerken mind ... Navale Commmerciumot [kereskedelmi hajózást] el fogtak; honnét szorul az országok. Olasz országbeli Genuabeli Resp. az Austriacusok ellen jól megerősítette magát. Olasz országban az tüzet okádó Vesuvius hegye alatt Városra akadtak, mellyet az

égő Hegy ki hányt földdel s hamuval valamikor el borított vala, abban egész pintze jó borokra, eziüst, arany edényekre akadtak. Berna tájékán Helvetziában 6 Xbris rettentő jég esső, mennydörgés, mennykő hullás volt, viszont azon éjjel nagy hó esett, harmadnapra melegedőre fordulván, az fák is meg virágoztanak. Így volt Ao 1724-dik esztendőbeli Télben. Január, Február, Martiusban mindenféle fák, füvek meg virágoztak, gyümöls termett bőven, az Tseresznye érni indult." (83-84). Utóbbi megjegyzése a maga zürichi diákkori élményeire utal vissza.

1749. április 20. „A Németek Temesvár felé maséroznak” (88). Július 21. „az Muszka ellen az Prussus és Sveicz hadakozott és tudván az Magyar Királynak az Muszkával való szövetségét, hogy egymás mellett tartoznak ki kelni... Jablonkához az Pruss vígyázóba ki rendelt 30. harmintz ezer népet” (142). Ezután nyolc éven át hiányoznak a háborús utalások, de azután 1757 augusztusában feljegyzi: „még folyt az Prussus ellen való hadakozás... „Ez előtt 3mad nappal 18 Augusti volt nagy Harcz az Prussussal” (103). Szeptember 11. „Kassán lötték az örömet, hogy a frantzia az Anglusokat meg győzte. Írta András Károly az Nádasdi kommandósága alatt lévő népet circiter 10 ezeret a Pruss. meg rontott” (103). Szeptember 11-én hozzáteszi: „Ekkor Kassán lötték az örömet, hogy a frantzia az Anglusokat meg győzt.” (103). „Ekkor olly hírek hallattak: Valamelly nagy Víz és Hegy közti szorosságban az mi ártani kívánó népiünket az ravasz Pruss közben szorítván nagyobb részeit vagy fegyverrel, vagy az Vízzel el törölte. Viszont amaz drága Magyar Commendo Groff Nádasdi el fogattatott” (104). Még 1759. október 18-án is téma ez a háború: „Ekkor az Pruss felől írták: Meggyőzte az Moscovitákat. Ekkor Vármegyénként, Személyenként kéregettek segítséget Felséges Királynénk mellé” (156).

3.

Óriási teherrel nehezedett a parasztság vállára a megemelt hadiadó; 1754-ben pedig az új vámszabályzat bevezetése sújtotta a magyarok gazdasági életét, amelynek révén az ország a behozatalban és a kivitelben egyaránt Ausztria kiszolgáltatottja lett, s ezzel egy évszázadra lefékeződött a hazai gazdasági és társadalmi fejlődés. Az 1740-es évektől azonban javult a mezőgazdasági termékek értékesítésének lehetősége, amit elsősorban a földesúri, majorsági árutermelés tudott kihasználni. A jobbágymunkára épülő, egyre korszerűtlenebbé váló termelést azonban csak a robotterhek növelésével lehetett bővíteni. Zsujtai 1745. október 2-án azt rögzíti: „Ekkor nagy drágaság, szükség uralkodott. Már ekkor 20 máriáson el ment egy Cub. búza. Sem élet, sem bor, sem pénz nem volt. Dögi az marhának viszont uralkodott. Az hadakozás az Prussussal folyt” (74). 1745. nov. 6. „Ekkor példátlan szegénység uralkodott. Búza drága, kevés” (75). 1746 februárjában felpanaszolja: „Szükség olly nagy hogy tsak nem élhel halnak az Gazdák” (77). Az embertelen kizsákmányolást az 1767-ben megindított úrbérrendezéssel próbálták gátak között tartani, a földesurak azonban sorra kijátszották az előírásokat. A nagybirtokosok a gabonát Ausztriában értékesítették, a parasztgazdaságok a helyi piacokra és a katonaság ellátására termeltek. Megkezdődött a munkaigényesebb kapások és konyhakerti növények, gyümölcsök termesztése.

1739 novemberében, szüret idején a járvány miatt kijárási tilalmat rendeltek el: „bézárattak az Hegyaljai Városok az kívül lakó sok uri emberek Szőlőjek miatt; az embereknek ki sem szabad menni, Strásályák, Lövik az Szegénységet, mint Mádi határban hallatik, lötték embereket” (57). Bényén, mint megtudjuk, csak 1740. április 11-én „szünt a Pestis, Parantsolatok jöttek: füstöllyék az Házakat. Válasszanak uj Temetőket, hogy az Pestises Sirok

fel bontatván új dohot ne okozzanak” (60). 1741 májusában *„az Pestis után az vásárok meg engedtettek*” (63). De 1742 szeptemberétől ismét szedte az áldozatait a járvány (124).

1744 márciusában Zsujtai Pest megyei útra indult, leírta útvonalát (126).

Már az eddigi utalásokból is kitűnt, hogy Zsujtai András figyelt az országgyűlésben, a pozsonyi diétán történő tárgyalásokra, hiszen azok eredménye, illetve eredménytelensége kihatott a hegyaljai mindennapokra. 1738. május 11-én leírja: *„Ekkor publicálták Kassán 13 Maji Felséges Urunknak Carolus VI. Parantsolattyát. A ki az Rákóczinak Imre nevű fiát meg fogja elevenen 10.000 Rhenust ad neki, a ki holt testét mutattya 6000 ad”* (47-48). 1741. november 3-án a poroszokkal való fegyverszünet híre jutott el hozzá: *„lett vége az Diaetának Pax a Prussis”* (123). 1746. július 12-én a nemesi adómentesség csorbulásáról számol be a napló: *„A magyar Szabadság bomlott; mert az nemességre Grófokra Capitalis Census vettetik, még az Papokra is hallatik”* (78). 1746 szeptemberében a koldusokra vonatkozó rendeletet hoztak: *„A koldusokat meg tilalmazzák, azon Vármegyebeliék alamisnát ne adjanak, hanem Helységbeli Belső személy Levele legyen nálla, mellyet az Vice Ispánnak kell confirmálni [meg erősíteni], másként kiveretessék”* (78). Az 1748. január 3-i bejegyzésben azt a baljós hírt olvashatjuk: *„az E. Bényei nép meg zavarodott, az Nemeseiket az Tanátsbul s Igazgatásbul mind ki hagyott, tsak Parasztokbul tettenek tiszteteket”* (169). 1751 februárjában *„S. Ujhelybe volt Generális Gyűlése a Vármegyének. Diaetára követet választottak, ord. Vice Ispán Okolitsányi és L. Szirmai Ádám”* (96). Április 9-én leírja: *„Ekkor mentek az Diaetára az Urak”* (148). Ott aztán – mint az október 13-i feljegyzésben olvassuk – *„az Országgyűlés Káros 700 Ezerrel szaporította az Adót olly szűk időben, alig rosszabb...”* (98). Tehát újabb terhet raktak a parasztok vállára, amint az a december 10-i feljegyzéséből kitűnik: *„Ekkor igen kínozták az Népet portióval [a jobbágyságot terhelő hadiadó]; öt executor [végrehajtó] is küldetett egy emberre”* (149). A protestánsok úgy érzik, őket külön szigorral kezelik: *„Már adtunk sokszor mégis persequálnak [hatóságilag üldöznek], Ecclesiákat foglalának, s S. Pataki Oskolát foglalni igyekeznek”* (1759. okt. 18. 156-7). Az adó mellett a toborzás kényszerét is panaszozik: *„Erőszakkal, mint tavaly fogattak az emberek a Prussus ellen Katonaságra. ... Miskoltzon az Házasodott Ifjakat az Templomba Esketésre mentekben, vőféleikkel rántzigálták el”* (1759. febr. 7. 154). Számon tartja a pozitív fejleményeket is: 1751 decemberében *„Tokajban az Tiszán való Híd elkészült... Lesz nagy hasznára a Városnak és az környéknek”* (149).

Az 1755. június 10-i bejegyzésből megtudjuk: *„Ezen az órán publicáltatott T. N. Vge. Currentális parantsolatra. Kanótos égetőkre observálanak. Passus nélkül más Vármegyére senki ne mehessen. Kivált Kassára, Sáros Vármegyébe... éjjel nappal férfiak legyenek. Szekeres Koldusok passussal se eresztessenek. Sem, oláh tzigányok”* (102). A közbiztonságot veszélyeztető tüzeseteket szigorúan ítélték meg. Egy Pusztai nevű ember fel akarta gyújtani a házát, *„az égő tsutakot oda tévén, de az Szomszéd hamar futamodott és esső idő lévén, megtapodták, de az Harangot is földre verték. Meg fogták és más nap 25 Szept. meg tsapatták”* (1757. 103-104).

Zsujtai felfigyelt a tanulságos emberi történetekre. 1749. február 11-én esküvő volt, de a menyasszony édesapja, Visoli János *„régül fogva az ágyban sínylődik. Mikor főzni akartak, az Kémények leszakatt, azután készítgettek, és mikor az Konyhára mászott volna az beteg, onnét le omlott szegény. Mégis virradtig hegedültek, táncoltak. Ládd olyan az magyar, mint a ló, az hátát már eszi az holló, mégis nyerít.”* (170-1)

4.

Magyarország – s benne a Hegyalja – gazdasági helyzetét marhavész, sáskajárás, hernyópusztítás, áradás sújtotta. Zsujtai leírja, hogy Szadán pestisjárvány szedi áldozatait.

1736. „Aug. 23. Zúkeus napján Canicula végén kereszteltem a Szántói Hadnagynak Kéri Mártonnak Judithát. Oh melly szomorú üdöben született ez. Isten mind Mezőkben, mind Szőlőkben, Rétekben, Tsürökben kertekben áldását meg vonta. Takarodáskor 22. 23. mindenben rothasztó nagy zápor uralkodtak. Szintén olyan vala, mint Aó 1728-dikban, midőn 3 napig a Szárazság után sebes eső vala és minden asztagokat meg hatott rothasztott és az Hegyallyai Szőlőket ki hasítván majd semmivé tette” (41-42).

1738. május 11. „most is el vette a kemény dér azon napon az Hegyallyai és felsőbb Szőlőket” (47). Június 12. „Ez turbulentiával támatt nagy szélvész 9ma Jun. tartott 3 napokig, rettentő romlásokat tett az Szőlőkbe” (48). Június 17. „Ekkor egynehány napokban szüntelen való esők valának, kapások, az kövér életek lefekütnének, rothadásra készülnek” (48). Szeptember 29: „Ekkor jött Parantsolat a Pestis ellen, éhség ellen imádkozni...” (50). December 26. „A mikor a Törökkel való hadakozás folyt Pestisnek neve alatt az Commmerciumok, vásárok meg szüntenek. Az Oskolabeli Tanítások megtiltattanak, templomok Erdélyben bazároltattanak. Az isteni szolgálatért ottan Predikátorok kontzoltattak” (116-117).

Az 1739. január 30-i bejegyzésben olvassuk: „Keserves Esztendő vala ez Szántó városának, mert az Úr tiüllük lett el válásom után Nagy Dög halált bocsáta szegényekre; elhullottak az oszlopok; de velek keserves nekem is” (117). Valóban keserves lett a folytatás is, mert Szadán szeptemberben családját is elérte a kór: felesége, Mária, Kata és Erzsébet leányai megbetegedtek, a járvány miatt Szada el volt zárva. Bánatosan kiált fel: „Oh keserves esztendő! Megfosztattam 5 Szerelmesimtől, el zárattam minden javatskámtul. Prédára, pusztulásra jutottak szőleim! Sok gyümölsömből egy szemet se láthattam. Édes Anyám felé sem mehettem. Az emberek, kikkel idejében sok jót tettem, semmiben sem szolgáltak. A magam szolgálja a magam, buzámot kepébe aratta tetzése szerint, nem mertünk még parantsolni is” (120).

1740-ben Erdőbényén földrengés, csapadékos időjárás sújtotta őket: „nagy föld indulás lett, az ajtók is meg tsattogtanak, emberek északa házokból ki szaladoztanak” (jan. 27., 121). „Soha olly esős octobert, Novembert nem értünk, mint ekkor” (122), „árvizes, fertős, undok szüret vala” (61). De a következő években is van ok a panaszra: 1741 novemberében „felette rosz szüret volí” (123); 1742 decemberében „záporok miatt föld árja volí” (65), 1743. június 11-én „Medard napján rettentő zápor volt, az szőlőket el rontotta, az Házat el vitte Bényén” (66). 1744 márciusában rendkívül hideg tört Hegyaljára: „rettentő havas fagyos Tél ujjonnan az jó meleg után lett. Aligha az a ki nyitott, megmetszett gyenge Szőlő Töveknek nem lesz reményekre. Az S. Ujheli Vásárból jött emberek referálták: emberek is fagytak meg. Egy asszony borjas tehenével borjastul. Más két asszony egy fiúval. Ló három az Pataki Somlyód tájékán. Az embereket szélllyel verte az vásárból, volt 3 sátor, azokat is szélel szaggatá” (68). Azután meg „Igen esős tavasz Április volí” (167), augusztus elején pedig „rendkívül való záporok, árvizek voltak. A Rétek sok ízben bé ontattak, a Tisza mellyékiek hajókkal szedegették az kalászokat. Volt Isten igaz íületinek az esztendeje” (69).

1745-ben kevés szőlő termett, de jó áron el lehetett adni. „Őszi üdö olly rendes termékeny volt, hogy fák virági látattak, az Szamotza penig meg ért másodsor. A Szőlők fakadtak,

leveledztenek, sőt meg termette az egrest”; „igen derék ősz volt, szüret kevés; az szamotza megért az szőlő fakadásra indult, az fagyal fa meg virágzott...” (75). De a következő tavaszon fagyos márciusról kellett hírt adnia: „az jó üdő irtóztató Télre váltott, hóval, faggyal irtóztató tempeztással [viharral], úgyhogy már 11. 12. 13. diebus alig mehettünk ki az Szállásról” (1746. márc. 9. 128). 1746 nyarán is van bőven ok panaszra: június 2-án „az Erdő Bényei makk és gyümölcs termő fákat az Hernyó meg emésztette gyümölcseikkel együtt, melly tpsának híre nints Szomszédságban Mád, Tállya, Szántó felé. De ott az Tsere Bogár uralkodik; már az Szőlőre is esett, mint tapasztaltam az Sátor Szőlőben” (77). Augusztus közepén „hosszas szárazság után (mellyben az gyümölcs, szőlők, kerti vetemények el égtenek) hívesítő essők kezdettek lenni” (78). Szeptemberben tüzeset okoz kárt neki: „mikor vatsoráltunk volna, akkor féré verték az Harangokat; hát éppen az én aszalóm gyult meg. Engedtem Német Pálnak aszalni ... meg égette az aszalómat szilvástul” (79). December végén pedig azt kényszerül följegyezni: „igen ködös dögös idő uralkodott, sokan is pestis formán haltak el benne, kivált Tokajban” (80).

A következő évben, 1747 koratavaszán „Szent Pál napjátul lágy üdő volt, mindenféle dolgoztak az Szőlőbe Gergely napig; de azolta rettentő hideg Tél uralkodik. Emberek is fagytak meg Horváthi mellett s másutt is” (168); nyáron pedig „az Hernyó meg emésztett az E. Bényei határban mindenféle gyümölcsöt” (169). Megtudjuk, hogy „ez esztendő nékem Keserűségnek, váratlan gyászának esztendeje” (131), ugyanis elvesztette negyvenéves feleségét, aki házasságuk 23 éve alatt kilenc gyermekkel ajándékozta meg őt, s leírja betegségét, halálát (134). Augusztus elején előbb „felettébb ártalmas Szélvész támadott, melly Erdőkön, Réteken, Mezőkön, Szőlőkben, Kertekben felettébb nagy károkat tett”, majd pedig „uralkodott az rettentő szárazság, hévség, meg égtek az füvek, fák az Erdőkön is meg sárgultak, mint September végén szokott lenni”. A hónap végén pedig sáska „szállotta meg az Tarczali Szőlők allyát, még az Szarvas Szőlőt is.” Úgy védekeztek, hogy „Fel lázasztották az Tokaji, Tartzali, Mádi, Kereszturi lakosokat és fel verték az Sáskákat; ment által az Tiszán” (138). 1748 januárjában „igen nagy havu Tél volt, mi formát régen nem említnek”, „Télben, Január, Február, Martiusban mindenféle fák, füvek meg virágoztak, gyümölcs termett bőven, az tseresznye érni indult (84); augusztusban ismét „volt Sáskajárás, veszedelem, szárazság, marha dögi” (169), szeptemberben „az régi szárazság vált essőre” (85), s október végén „Igen essős szüret volt” (86). Decemberben Hollandiában „olly szél volt, erős Toronyokat le ontott, kivált Ultrajectumban” [Utrechtben] (84).

1749 februárjában „hosszas Téli Sár, eső után felette nagy hideg, hó, szélvész uralkodott” (86), s március 20-án baleset érte Zsujtai prédikátort: „Mentem vala ekkor Zsujtára 17. Gertrudis napján indulván, de az Baskón túl az Hegyen gyalogolván az Ló előtt az ujj hó alatt lappangó Jégen el tsuszamodva jobb oldalam felől le estem, melly miatt alig ki mondható kinnal mentem jöttem E. Bényére” (87). Az az év is „sáskáknak, tserebogaraknak, bőv kigyóknak esztendeje volt” (90). Viszont ősszel „felettébb sok gyümölcs volt E. Bényén. A ... drága almáknak zsákját nyolitz polturáért is adták” (91), s kedvező volt a mezei termés: „Jóllehet az Sáskák némelly határokon uralkodtak, de olly búza s efféle mezzei vetemények bőségei volt. Négy Márjásokon is meg vehették az t. búza köblit. Tölgy Makkon kívül mindenféle erdei vad és szelíd gyümölcs olly bőséggel, nem győzték bé hordani s aszalni. Szüretkor is az fákön maradtak az Szilvák, s ott is veszték. A Bornak olly bősége, hogy ab Aó 1727 ennyi nem volt. So-

kan zúgolódtanak miért adott az Úr Isten annyit? Tsak a Bényei Parochiában több felinél az fáján veszett az Szilva” (91). A bőség miatt „az szilva, sokféle gyümölcs sok helyeken decem-berben is a fűn volt. A szüret eddig is tartott. A bornak hordója 6. 7. 8. forint. De az Hordó ára felment Hét Máriásokig. Az aszu szőlőnek puttona 5. 6. 7. Máriásig” (143).

1750. január 7-én arról számolt be Zsujtai, hogy „Sáros Pataki Kis Pataknak nagy része ó és ujj esztendő közt való északán meg égett 24 Ház” (92). Február 16-áig „hó nélkül való igen hideg Tél volt ... akkor fordult meg és szép eső esett. Már 16 és 17 metszettem az fedetlen szőlőket. Tavaszi üdő folyt akkor is” (92) Márc. 31. „Ekkor már az fák virágoztak. A Szőlő fakadott, petáknyi Leveleket is láttam.” (93) Szeptemberben „hosszas szárazság uralkodott, melly miatt nem munkálkodhattak” (147), utána azonban „essős, de rossz sovány szüret volt” (93), a sár és hó miatt „sokan az nagy urak közzül ez napig sem jöhettek szüretekre”, így november végén „még sok szedni való volt hátra az idő alkalmatossága miatt” (94). „Még Katalinkor igen sok szedni való volt, Ujhelytől fogván az Hegyallyán, de az sok hó miatt nem boldogulhattak” (95).

1750. november 23-án novellába kívánczó szomorú és komikus hírek jutottak el Zsujtai Andrásához, amelyeket érdemesnek tartott följegyezni. Az egyik eset a zempléni Ladmóc községben történt, ahol „lakodalmaztak az Bodrok parton némelly Házban; a mikor tántoztak volna le ment az Ház az Bodrokba, az benne levő népek, s oda fűlt, mint az víz özönben” (94). Több híradás az esőzésekkel, árvízzel kapcsolatos, amely miatt „minden kin maradt Szénák az Bodrok Tisza mellékén oda veszték. Vízbe sok emberek fűltak. Bodrogeresztúrban Bátoronyi nevű drága embernek sok juhái, barmai... Juhásza az vízből ki tetsző Boglya tetejére mászott, hogy meg ne fadjon, az boglyát meg gyújtotta, a mellett holt meg maga is.” „Az Tisza hozott valahonnét egy böltsőben gyermeket, kit ki fogván szárazban élén találtak s Dajkát fogadtak neki.” „A Tisza mellől Tartzalra indult volna hajón egy ember, ki látván egy farkast az félbe le vágott fűz fán, felé indult, hogy evedzőjével agyon verje. Ama nem várta, hogy az fa alá álljon az hajóval, eleve belé ugrott az fárul. Vert hozzá féltében az ember; tsak vitsorgatta reá az fogait, kéntelenségbiul tsak hozta Tartzal felé; mikor már az Városnál ki kellett állani, ő eleve kiugrott s meg sem fizetvén a hajó bért el illantott az szárazon” (94-95).

1751 januárjában „Igen száraz, hideg tél uralkodott, még is az Tiszának árja nevedett” (95). Februárban azonban „a Száraz Tél havas télre változott, két télen sem volt olly nagy s annyi Hó”. Áprilisban „tsak eső volt, de átkul ez Hegyallyának” (97). Augusztusban így összegez a feljegyzések írója: „Nyavalyái ez Esztendőnek: Az elébbi Boroknak el veszett árok. A szőlő forgatás idején sok essők. Feletőbb kevés terméssel fakadott a Szőlő. Az mi azután Homlításán s min lett volna, mikor már az szeme nagy volt Margit heti tájékán az aszály el-égette. Ekkor az N. Toltsvai Kutpadkába sok Homlításim voltak, sok terméssel, annyira elveszett, ezer tövön sem maradt egy fillig. A gyümölcs elveszett az fákkal együtt E. Bényén. Kevés tseresznye, körtvély maradt, az is férgesen. Káposzta ... el veszett. Szép zöld levéllel meg maradván az feje rendes helyén el párlott ... esett, torsástul bűdösödvn. Az tehén barmok dög-löttek. Az Katsák lábaik el köszvényesedtek és a nyakaik el tekeredvn kínlódtak, elveszték” (97-98). Októberben megerősíti ezt a lehangelő képet: „Rossz esztendő folyt. Se bor, se búza. Dadán 60 keresztet Hadas Mihály nyomtatott XI köből lett. Marha dögi, árvizek, sok essők. Semmi jó nem volt.” ... „Oh mely rossz szüret volt és rossz üdő. Illy rossz szüretet nem ér-

tem” (98). Azt is panaszolja: „*Soha sem volt kevesebb szüret, még is mind az Teher nevekedett sokkal, mind annak ki Szedése nehezítetett*” (149).

1752 januárjában enyhe télről tudósít bennünket a napló, februárban már „*Tavaszi üdöre vált. Szőlő munkára ki mentek... Mi is metszettük az Mogyoróst*” (99). Viszont októberben alig volt termés, „*ember illy Szűk szüretet alig érhetett*” (101). 1756-ban azt tartja feljegyzésre érdemesnek, hogy december 13-án „*Olly nagy hó lett ekkor, ez izbeli ember alig ért ollyat*” (103). 1757. augusztus 20-án, Golopon így summázta a helyzetet: „*Sok tsapási uralkodtanak az Istennek. Soha annyi menykő hullásokat, azok által emberi öléseket, annyi jég esső omlásokat, mint ez esztendőben nem hallottun*” (103).

5.

A birtoktalan armálisták vagy az értelmiségi pályák felé indultak, vagy parasztsorba süllyedtek. Az 1750-es évektől a megyei igazgatás fokozatosan újabb feladatokkal bővült (kereskedelem, ipar, közegészségügy, szociális gondoskodás). A városokban a polgárok életrendjét határozatok szabályozták, amelynek lényege az öltözködés, a szórakozás, az illetlen pompázkodás, a részegeskedés, a fajtalan és trágár beszéd, késő mulatozás korlátozása. Az erkölcsi romlást Zsujtai is érzékelte.

Dátum nélkül Zsujtán az 1770-es évek elején jegyezhetette fel: „*Megnevekedett az gonoszság, rút bujaság, mineműnek alig volt híre az előtt. Tsak itt szomszéd városba Göntzön kivált miolta az Katonák ott quaerteroznak, alig találnek Szűz Leányt. Igen össze bogoznak az Katonákkal, de azokon kívül is az paráznaság res adraptora, közdologgá vált. Meg szűnt a fenyíték, nints isteni félelem. Meg veszett a Papi rend is, tsak játék az Ekklesia követés, publica poenitentia.*” (177) A papok mellett a tanítók között is akadt hibáztatható. Szántón „*... Miskoltzi Tamok István lett mester, aki világi ember lévén és a gyermekek tanításán nem kapván, okozta, hogy a gyermekeket túllel szették.*” (10)

1725-től Szántón káromlásért, paráznaságért eklézsiaát követtek (176-7). Egy dátum nélküli bejegyzés szertint: „*Ezen kívül Poenitentiát [bűnbánatot, vezeklést] tartó Személyek voltak kivált E. Bényén tizen három esztendő alatt; de hogy senki azokba magát ne gyönyörködtesse, önként el hagytam*” (177). Személyes bántások is érték a prédikátort: „*Ab Anno 1760 itthon Zsujtán sokféle ellenségimmel bajoskodom. Még eddig táplált s meg oltalmazott az Úr Isten. Notáltam 1773. nov. 11.*” (107)

Érdekesekek a rendkívüli természeti jelenségekről írt feljegyzések. 1737. május 5-én, Kéri Márton temetésén. „*Midőn predikáltam volna felette az udvarán fényes délben fejünk arányában látszott szép tsillag.*” (114) 1738-ban: „*láttam quasi in Somnio Nap nyugatról ember fővé változott Nap jött az Egen nap kelet felé utána vonván napnak materiájából való fél gerenda forma patyolatot. Ez előtt 1737. Lutza Nap tájba ab oriente Nap nyugotig az Ég estvétül fogva hajnalig mint a vér veres vala. Tsudálkozással szemlélték az Curiosus emberek.*” (46) 1740. január 14: „*Volt ... Lunae nocte totalis*” [teljes holdfogyatkozás]. (164). Március 7-én pedig „*Ekkor Cométa [üstökös] kezdett lenni ily forma: ...*” (166) 1744. febr. 26. „*Ekkor már reggel látszott az híres Cometa...*” Március 9. „*Ekkor ut notand ab oriente reggelre 9 s 10, sőt 12 Cométa is látszott.*” (67). „*az Cometa ab 11. Febr. látszott... felfelé és az Nap felé az égő farka; melly az után reggel ab oriente látszott.*” (166-7).

1750. február 3-án „*vér forma jel lázott az Égen, melly Nap nyugotról Kelet felé jött... Melly azután vissza tért Nyugatra, oszlopokra vált az után fehérséggé, úgy múlt el. Igen sokan szemlélték.*” (171)

Az égi jelek leírása nem feledteti a hétköznapiakat, amelyeknek érdekes tükre Zsujtai András „lajstromos könyve”.³

A zsujtai református templom

³ Zsujtai András életéről, családjáról lásd: *Panyuscsik Jánosné*: Zsujtai András prédikátor (1696–1775) emlékezete. Széphalom 20., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2010. 351-354.

CSORBA CSABA (közzétevő)

Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42)**VI. rész¹***Franciaország**Louvre és Luxembourgi palota*

A Louvre érdekességét, ha a múlt történetének omladványait nem bizgatjuk is, ha a szomszéd, sőt egy részben hozzacsatolt Tuillériák kőtetemén s pavilonos vonalain tévedező szemeinket lezárjuk is, eléggé neveli s magasítja belseje. E nagy corintheta oszlopokkal ékes, s a főstészet eleven történetét sok eredeti darabokban fölmutató négyszeg épület, a kép-rajz-szobor-faragvány-régiségek-tengeri eszközök s több efféle gyűjteményeit tartalmazza. E nagy épület Fülöp-Augustus alatt 1200-ban kezdetett meg, s később nagyítottatott. Most is mutogatják azon ablakot, mellyen IX. Károly, a bertalani véres éj utáni napon a népre lödözött.

Főnyeremény, hogyha néző az egyik ajtón belépett, a másikon akkor megy ki, mikor már az egészet átnézte, s így nem kell utcáról utcára vándorolnia, hanem egy füst alatt mindent bevégezhet. Körülbelül 78 vagy 80 teremtet számoltam meg, mellyek e kincseket rejtik, mellyeknek ékesítésén akkor is dolgoztak, mert némellyiknek alja most is csak téglá, minek a lehet az oka, hogy vagy nemrég hordattak ide e gyűjtemények, vagy nemrég nyitvatván meg a közönségnek, nem látták szükségesnek a hely illő fényét. De ha úgy rendezik, amint elkezdtek, keves lesz hozzá hasonló; e termék tetejét legdicsőbb új főstmények ékesítik.

A háromezernyi képdarabok közt mindenféle műveket láthatni az ó és újkorból. Legelőbb is kettő hatott meg: egyik Morales főstménye, mellyen Jézust Mária sírva öleli magához, amint vérző holtteste a keresztről levéttetett. Illy ábrázolatot harmincat is láttam már a nagy képcsarnokokban, de mind mázolat emellett. Nem valami fölhevült, túlzó égi sírás ez, mellynek előadásában a képírók annyira vetélkednek: hanem a mindent vesztett anyának legmélyebb, legtermészetesebb, legérzékenyebb kesergése. Azért méltán aláírva: „Lui de Morales dit le divin”.

Másik a rómaiak és sabinusok harca Davidtól. A lányaiktól megfosztott Sabinok dühösen rohanják meg a rabló rómaiakat; ezek hátrálnak, s nejeik, az elrablottak, de már anyák a sabinok közé futnak. A nők fölmutatják bosszús apáiknak kisdedeiket, és a nagyocskább római gyermekek szüléik harcmezején játszanak a porban.

¹ Az útirajz előző részeit a *Széphalom* évkönyv korábbi köteteiben közöltük: I. 14. k. 291-302.; II. 15. k. 341-354.; III. 16. k. 23-436.; IV. 17. k. 451-474.; V. 18. k. 413-428. A helyesírást a mai szabályokhoz igazítjuk, de megőriztük a szerző sajátos szóhasználatát. Szögletes zárójelben adjuk a közzétevő megjegyzéseit, három ponttal jelezzük a kihagyásokat. (A Szerk.)

Jacques-Louis David: Napóleon

Amint utazásom előtt olvastam, 1831-ban tartatott a Louvre-ban egy nevezetes múkiállítás az újabb képíróktól, ilyenek a többek köz: Scheffer, Vernet Horác, Delacroix, Decams, Lesore, Schnetz, Robert és Delaroche. Ezeket méltányolta akkor a közvélemény. A gondolkodni szerető utazó és olvasó pedig egyformán felhasználhatják. [Az egyes alkotások leírását elhagyjuk.]

Még szebb itt estve járni, mint nappal is. A tömerek gázlámpák csodafényvilágot játszanak, a nagy széles és oldalúakon összevissza száz meg száz meg száz sétatökök cikáznak kék, zöld, piros, sárga és minden színű lámpáikkal. A távolosó győzelmi ív tetejéről nézve e különös tüneményt, lehetlen mást képzelni, mint hullócsillag táncot, mert hisz a nagy utat két oldalról szegő fényzsinórok közt futkorásznak ezek, és a háromezer éves obeliszek komoly árnya kísértőleg lebeg e fénytengerben. A mesterséges tők ezüst színnel tükröznek, és a különféle szobrok annyi csillámló tüzek közt egy különös világot idéznek elő. Itt ül és sétál estennen a párizsi fényűző nősereg 4 és 5 óra körül; innét oszlik szét ebédre, színházba, mindenféle mulatságokba de azért e gyönyörű helyen későn is hemzsegnek a jövőmenők. Aki e gyönyörű helyről a Szajna hídjaira visszatért, és látja, miként a lámpák ezrei és a messze nyúló épületsorok csillámló ablakai sűrű csillagokkal főtik a sötét éjszakát és a méltóságosan hömpölygő vizek habjait: annak emlékezetében az elyseumi varázsképek erősen megújulnak.

Szépítművek gyűjteményei

A francia fényűzés karjai szorgalmasan ölelik föl a divat mindennemű cikkei. Gyárikban drágakő-, arany- és ezüstművek, remek órák, virágok, nagy keleti nyakkendők (shawlok, 8-9 millió évenként), hímvarrások, len s gyapjúszövetek, papírszőnyegek – 70-80 műhelyben – hangszerek, borított és fénymázás művek, s egyebek, mintegy 300 millió frank becsig készíttetnek. Az ily gyárak közt legkitűnőbb s legérdekesebb a Cobelin szőnyegkészítő kézműház, melyből egy darabot sem adnak el, minthogy királyi és maga nemében egyetlenegy. Százak dolgoznak itt több ölnyi hosszú és széles különböző színű szőnyeget, melyek fedelmi szobafalak, mennyezetek s parquettek beborításukra alkalmaztatnak. Sőt nemcsak, hanem a híres képírók nagy darabjait is legtökéletesebben lemásolják, úgy, hogyha az ember 5 vagy 6 lépés távolságról nézi, tökéletes föstettnak hiszi. Akkor Napóleon történeteit, a francia király és királyné életnagyságú képét és több nagy darabokat szóttek, egyet Rafael után is. Egy ily műdarab, amint a felügyelő és munkások mondták, körülbelül 5 év alatt készíttetik el, pedig mindenik darab körül két-három ember babráll. Az egész mesterség olyanforma, mint a rendes szövés. A selyem vagy pamut, vagy akármi fonalakat két nagy hengerre tekergetik, egyik henger fölül, másik alul van; a munkás belül ül, falhoz közel; a mustra darab mellette van falra feszítve, jobb oldalra, egy kicsit fönten, körötte sok apró orsók minden színű fonalakkal. Ő a mustrát nézi, és színváltoztatva dugdossa át orsóját a két

henger közötti fonalszállakon, és a közbeszótt színes fonalat orsója hegyével vagy csontfűsűvel leszorítja. Könnyűnek látszik ugyan első nézésre, de a termékeny ecsetű képirok remekműveinek ily tökéletes utánzására, valamint a vonások, árnyéklatok, arc- és ruharedőzettek pontos kiszövéseire ügyesség s művészi tehetség kívántatik.

A munkások egymás melletti külön szobákban dolgoznak, és ha idegen vetődik közéjük, azonnal félbeszakítják munkájukat; félnek az árvák, hogy ellopják ügyességöket. Némelyek előtt huzamosan álltunk és hasztalan, másik el volt merülve, vagy szabadon takarta föl a titkok titkát s dolgozott. Műhelyeik igen világosok, keskenyek, hogy a napsugár ne fáradjon el, míg az ablakon keresztül rájok hat; gyertyával s homályos időben e finom darabokat nem dolgozhatják.

Az épületben képtár is van, és a rámába foglalt nagy műdarabokat eleinte csak ímmel-ámmal nézi az idegen, ha Páris nagyszerű galériáit már bejárta, és ha valamelyikhez közel megy, s gondosan vizsgálja, csodálva látja, hogy szövet. Az utánzás tökéletes, és a hű másolat már csak azért is könnyen csal, mert a műcsarnok tárt ajtaján már belépett, mielőtt a munkásokat láthatta volna.

Persze szőnyegetek is készítenek itt, 50, 60, 100 ölesek, de amazoktól sokban különböznek; mert itt ollóheggyel feszítgetik föl, s nyírják el a szálakat, és a szövet posztónak látszik gyönyörű színváltozással, különféle virágok és cifraságok tarkázzák. A munkások a felső hengerről aláfüggő papírra festett formák után dolgoznak.

A kézműcsarnok (Conservatoire des Arts et Métiers) mint a mesterségre tartozó különféle eszközök s új találmányok gyűjteménye szintoly nagyszerű, mint érdekes. Valamit csak a csudatevő gőz ereje által létre hozhatnak, az ezerféle s külön alakú kereknek egymásra működését s egyebeket látni és fölfogni lehet itt. Egész ház- s épületmodellek vannak, vas készíttést, különféle malmokat, cserép- s téglágetőket, fazokas, kovács, asztalos s több műhelyeket ábrázolók. Szép épületminták, templomok, tornyok különféle tetőkkel, gőzhajók és kocsik vasutakkal, mennyi remekei a teremtető észnek! De van itt egy különös találmány: egyetlenegy műhelyben több kereket forgat a gőz; az elsőre föltesznek egy kinagyolt fadarabot, és az utolsóról mint már kész s megvasalt szekérekereket veszik le, azzal az egy kivétellel, hogy a vaspánt már előre készen áll, mert itt nincs kovácsműhely. E csarnoknak csak lépcső-it is bámulni lehet, oly pompás, hát még a benne heverő múkincseket!

A szép művek palotája (Palais des beaux Arts) kívül-belül nagyszerű. Udvarán sok szobrok vannak, leginkább a híres királyokat ábrázolók. Belül láthatni a régi római középületeknek, kapuknak, fürdőknek s egyebeknek modelljeit. Ezek oly híven adatnak, hogy a néző eleinte régi eredetinek hiszi, s később látja, hogy nem egyéb ügyes kézművénel. Némelyik össze van zúzva, törve, roncsolva, mint szokta az idő széttrönni az emberi műveket.

Szintúgy itt tétetnek ki azok a főtett és faragott művek is, több építészeti darabokkal együtt, melyek a szépmesterségek királyi oskolájában jutalmat nyertek, mert a tanulóknak minden évben adnak egy tárgyat, például: az első embereknek angyal által volt kiűzetését a paradicsomból. Vagy József véres ruháját, amint álnok testvérei a levert anyának bemutatják; vagy valamely jeles épületet s egyebet. Az ily művek közül a legjobb öt vagy hat darabot kiválasztják, szerzőiket megjutalmazzák, s közszemlére teszik. Olyan darabjai vannak itt a tanuló művészeknek, melyek mellett akárki is örömmel mulat, és a

megszerzendett ügyességet már előre látja a jövőben. Mennyi mindenféle gyűjtemény van ilyen Párisban! Hol a szép mesterségek veteményes kertét így művelik: ott sok szép s illatos növények és virágok teremnek.

Királyi sírbolt St. Denisben

A francia királyok temetőhelyéről többször hallottam s olvastam már valamit, és igen vágytam azt látni, mert hisz a pyramisok ha régi lejártak is már idejüket: de a földi dicsőség fény sugarára a sír göröngyei közt ma is részt keres, hogy a holtak országába átvilágoljon. A Tuileriák dús csarnokaitól a st. denisi sírbarlangig a francia királyoknak is csak egy lépés jutott! És ha a közember elég balga amazzal irigyleni, tekintsen ebbe, kibékül sorsával, mert ha egyébben nem is, legalább a porban osztályosa a hatalmasoknak.

St. Denis Páristól egy pár lieu távolságra esik, 4-5000 lakossal. Székesegyháza Fr.ország legjelesb épületeinek egyike, s az őskori építészet mintája, ez egy fejedelmi nagy gót épület, kettős toronnyal, belseje régi, egyszerűség s gót ízlés. Két oldalában vannak II. Henrik és Medicis Katalin, I. Ferenc és neje, XIII. Lajos és neje pompás síremlékeik. Egy szoba nyílik az egyházból, melyben ritkaságok, régi emlékek, s nevezetes királyok történeteit ábrázoló főstmények tartatnak. [Részletesen leírja, mi látható a királyi temetkezőhelyen.]

A hírlapok szerint a Chatel által megnyitott francia egyházat, mely különféle viszontagság után Faubourg St. Martinban létezett, a kormány 1844-ben bezáratta; s minthogy ezen férfiú neve a magyar hírlapokban is sokszor elfordult, nem lesz érdektelen róla szólni, s mint megrögténtet tudomásul venni. [Chatel Ferdinand Ferenc francia egyházreformáló (1795-1857) életét és tevékenységét ismerteti.]

Némely nevezetesebb épületek

Páris városa Napóleon óta emelkedett, s Fülöp Lajos alatt lett azzá, ami . A vén, sötét épületdarabok, mint agg törzsök, eleven sühedereket sarjadtak; és a karcsú s bájalakú nemzedék földérti a komoly ősapák redős arcát. Az emberi művek a természeti élet magvát hurcolják méhökben; mindkettő az idő forgatyuján tenyész, virul, roskad, és porlad el; mindkettő hódol a divatízlés önkényének, mindkettőn kéjcsapongva jár szemünk, ha az ifjúság rózsaláncán lejt, mindkettőnek homlokán és ősz fürtein tiszteljük a rég elfutott idők nyomait e parancs szerint, „a vén ember előtt fölkelj, és annak arcát megbecsüld”.

Valóban, ha ez igazságot Páris ó és új épületein nem tapasztalnók is, maga a városháza eléggé mutatja a Gréve-piacon, mert a régi épületnek mindkét végéhez még egy-egy annyit toldtak, s akkor is kopácsoltak rajta, noha az egész már állt, csak rendezni kellett. Az óvárosházat IV. Henrik építette, két végén annyi pavilon, közepén torony. Azt épületen három sor ablak; homlokl falán a főkapu fölött a lovon ülő IV. Henrik féldombor ábrázolása; tetejét kartámasz övezi körül. Szűk udvarán XIV. Lajos bronz lovagszobra. Kár, hogy a sok házak szinte hátához ragadnak, s mögöle nincs szabad kilátás: de annál nyíltabb előtére, s mint a forradalmi dráma gyászos színhelye, örökre emlékezetes. Robespierre mézsárszéke itt üttetett föl, s izzadt embervérözönt. A júliusi forradalomnak szinte e volt véres piaca. Itt hajtották végre sok ideig a halálos ítéleteket, mit később St. Jacques vámkorlátához tettek által. A két új végépületnek megannyi udvara van, mint az anyának, és hosszúságra nemigen van Párisban több hozzá hasonló, ha az ember egyik végén megáll, s a másikra néz, belefárad szeme.

A Börze, mint új épület, 8 millió frankba került, s magánosan áll a Vivienne utcában, hossza 90, széle 70 lépés, teteje réz, s 68 nagy gömbölyű oszlop karolja körül, melynek egyike 32 láb magas. E kevély pénzcsarnok minden tekintetben jellemzi a francia virágzó kereskedést, s tereme kétezer embert fogadhat be, egy igen jeles óra is van benne. Innét nyílnak a különböző hivatalos szobák, tágas és 20 oszloppal körített öblét fölülről világosítja meg a napsugár. Felain a kereskedővilág négy része ábrázoltatik, s a remek főstmény megcsalja a szemet, dombort játszik. A nevezetes kereskedővárosok nevei nagy betűkkel fölírva: London, Amsterdam, Basel, Frankfurt, Hamburg, Lipcse, Bécs, Petersburg, Lille, Strasburg, Lyon, Marseille, Nápoly, Triest, Livorno, Milano, Genova, Barceélona, Cadix, Lisabon, Bordeaux, Nantes, Rouen, Nâvre.

A Magdolna egyház dicsőség templomává rendeltetett Napóleon által, s XVIII. Lajos tette kereszténnyé. Ez a forradalmi korszaknak egyik legszebb darabja (1806), a görög építéssel legremekebb műve, melyet csak a vallásos buzgóság, a művészi ihlet, a költői erő és lelkesedés előmutathatnak; oly gazdag és méltóságos, hogy örülni kell az ember ezen teremtményének! [Részletesen leírja az épületet.] A Madelaine délnek eső végén megállónak figyelmét ki nem kerülheti a legszebb látvonal. A Tuillériák kertéből kinyúló Concoerde piacon pihen meg az afrikai obeliszkbe ütköző szem; s majd azon irányban láthatárt von a Szajna túlsópartján ülő Bourbon palotának kevély homloka.

A Bourbon palota 10 meternyi magas 12 corintheta oszlopú csarnokához 30 küllépcső vezet, melyeknek mindenike 33 metre szélességű. Kétoldali oszloptalpain Colbert, Sully, Hopital és D'Aguessau ülő szobraik, s kevéssel föntebb Minerva s Themis. [Leírja a palota belső látnivalóit.]

A nagy pénzverő ház Szajna-parton fekszik, s büszkén tekint le a hömpölygő habokra, belseje kevély oszlopokkal gazdag. Udvara fölülete 900 métre négyeseg, évenként 30 millió arany és 23 millió ezüst pénzdarab kerül ki innét. Nagy pénzgyűjteménye jól rendezett, minden ország életideje s királyai szerint. A magyar postumus László 1453-, az erdélyi Báthori Zsigmondon 1581-ben kezdődik. Ezen kívül nagy és szép emlékpénz gyűjtemény, kisebb-nagyobb arany és ezüst darabokból, melyeket a franciák minden nevezetes alkalomkor verni szoktak. Körirataikat áttekintve mulatságot szereznek, kedves és tanuságos évet nyújtanak. Napóleon emlékére egy különös szoba van.

Az Igazság Palotája egy ójellemmű roppant kötömeg. Kimért távolságra korintheta oszloptól szagatott hosszúvasrácsa, s keletre nyíló kapuja gazdag ércmű. A rács nagyobb része aranyozott; három kapuja közül a középső bámulni méltó, gazdag és pompás, ezek, és az utcáig nyúló két végszárny zárják udvarát. Az épület közép részén négy gömbölyű oszlop nyúlik föl az erő, bőség, igazság és okosság szobrai alatt. Déli részén goth kápolna, s jelenleg a palota levéltárául használtatik. Az épület belseje folyosók, szoros utak, áltmenetek s grádicsok tömkelege. Nevezetes a 74 métre hosszú és 28 métre széles, közép oszlopokkal s minden oszlop egy asztallal ellátott terem. Ebben áll Malesherbesnek ráccsal elzárt fejér márvány emléke. [Francia miniszter és tudós, élt 1721-1794, lefejezték; közli a feliratot.]

Mindenik asztal mellett egy jegyző ül, Párisban körülbelül másfélszáz van. Az ügyvédek futnak-lótnak, s a panaszosok ügyirataikat elszedik; ez sajátságos jelenet! Hosszú ruhában járnak, szegletes kis sapkában, és nyakkendőjükről Mózes-tábla fityeg. Az idegen nem bírja

eleinte fölfogni, hol veszi magát e sok pap, mert külsejéből ítélve gyóntató atyák, pedig zsebet gyóntatnak.

Pénzverőház és Igazság palotája, furcsa eszmepár! Az egyikben pénzt vernek, hát a másikon? – olykor-olykor verhetnek igazságot, ha amannak folyadéka ebbe is átszivárog. Ritkán hallhatni, sőt szinte képtelen gondolat, hogy a törvénytevő zsebében igazság és idegen pénz megtérjenek; vagy az igazság utasítja el a pénzt, vagy a pénz veri agyba-főbe az igazságot; de az egyiknek mindenkép vesznie, pusztulnia kell.

Életmód

Egy olyan elem s eszmedús városban, minő Páris, magunkat az életmód kiismerésére nézve tájékozunk csaknem lehetlen. Ott, hova a világnak minden részeiből csödülnék különböző tervutakra, szokásról s gyarló egyformaságról csak álmodni is képtelenség, annyival inkább, mivel Párisban az éj és nap közt alig lehet különbséget tenni; s tehetősnek állításuk szerint, a város utcáin nappal csak szegény emberek járnak, de az éj madarainak ezen hetvenkedő hitét a mindennapi tapasztalás eléggé megcáfolja.

Igaz ugyan, hogy a fényserег nagy része napalkonyatkor hagyja el búvóhelyét; éjfélig vágy- és kéjtelve mulatozik, aztán egy pár órát még családjának vagy ismerőseinek áldozván, nyugalomra megy, s így megfordított álmából délelőtti 10-11 órakor serken föl, toilettel s egyébbel estebédig töltvén el az időt, de azért ebből a nappali életteleniségre következtetést húzni, csak egy töredékszámom elsietett, hibás állítmány lenne.

Franciaország kellemes éghajlata s termékeny földje az életmódot is kényelmesíti, s mint mindenben, ebben is fényűzők ők, azért is alig lehet valahol ízleteseb eledeleket élvezni, mint Párisban: ez is egy oka annak, hogy Muszkaországban a leggazdagabb asztalokat, legalább eddig többnyire francia szakácsok állították ki, ami mindenesetre bőségre, ízlésre és ügyességre mutat.

A francia szeret jól enni és inni, minthogy bora, búzája bőven terem; s pénze elég van. De különben is minden izgató és csábsszereket föl tudnak használni a vendéglőkben, melyek az étvágyat hatalmasan fölszigázzák, és könnyen uralkodnak a gyomron. Gazdag zöltségeik és süteményeik szépen néznek ki a csinosan rendezett asztalterítéken.

Ha az ember egyik vagy másik kávéházba reggelire egy leveses csésze jóféle kávé kap, s hozzá pompás párizsi kenyeret, és több rendbeli süteményt, s úgy kanalazza ki azt, mint a levest, rendes evőkanállal. Leginkább a Boulevard du Nord-on, mely Páris északi oldalának legjobb boulevardait foglalja magába, mindenféle kávéházak, restauratók és boltok vannak, melyekben szünet nélkül mulatságot és gyönyörévezetést láthatni; különösen a boulevard des Italiens egyik kávéházába nők is sokan járnak; az úgynevezett gourmandok (falánkok) pedig a Montorgueil utcában gyűlnek össze. A Móric vendéglőben angol, Riche-lieu utcában olasz, a Petits-Champs új utcában pedig spanyol asztalok vannak; e városnak háromezernél több kávéháza szüntelen népek.

Sok csinos vendéglőkben table d'hôte van, s a rendes vendégek ott szállásozván három frankot fizetnek egy ebédért: de az idegenek inkább szeretik a restauratókat, hol étlap szerint és akármely órában ehetnek; 18 sousért is jól lehet lakni, ha több nem telik. De vannak nagyszerű vendéglők, némelyeknek étlapjain sokszor háromszáznál több tál étel is van följegyezve; aki akar, itt is válogathat, tetszése szerint ehetik akár a nagy étteremben, akár külön

szobában, magánosan vagy társaival; sőt gyakran több személy együtt kevesebb részletet rendel, mi senkinek sem tűnik föl. Rendesen minden személyre egy palack bort tesznek, s aki kinyitja, annyit fizet, mennyit megivott.

Egy magános ember inasával együtt igen jól és kényelmesen szállásozhat két-három frankért 24 órára, félrehelyeken jutalmasabban is, minthogy a mindenféle olcsó kocsikkal könnyű az ebbéli hiányt kipótolni: de a Szajna jobb partján 20 frankos napi szállások is vannak, ide nem értve a gyertyát, fűtést, és több mellékes kiadásokat. Ezek nyárban nem oly drágák. Kéménytelen szobákat 20 frankért is lehet kapni egy évre; de némely házakért 8 vagy 10,000-et fizetnek évenként. Vannak a Rivoli utcában úgynevezett Pension bourgeoise-ok, szállás, asztal, és szolgálattal együtt ötszáz frankért havonként: ugyan ilyenekért pedig a Szajna másik partján 60 vagy 100 frankot kell fizetni. Bár igen sok helyen vannak olvasó cabinetek és pipázó helyek: de a kávéházakban minden nemeit föl lehet a hírlapoknak találni.

Mennyi halle van e városban, melyek rakhelyei a mindenféle eseségeknek, virágoknak, zsi báruknak! Sok térhelyek vannak egyik vagy másik utcában, melyeken szünet nélkül vásárok tartatnak, gyümölcsöt, húst és egyebet külön helyeken árulnak szabad ég alatt vagy arra készített nagy épületekben. A tartalék-magtárba két hónapra való fér a város számára. A Viarmes utcában van a nagy lisztár is, melynek hossza 1050, széle 65 láb, 2 órától 5-ig mindennap vásár van itt. Azt hittem eleinte, hogy a nagy épület templom, belül galériák övezik, s mindamellett, hogy az egész alrész liszteszsákokkal van teli, csinosan rendezett.

Pincéje is egy van Párisnak, négyszázezer hordóra a Szent Bernard Szajna-part táján, egy roppant barna épület 134,000 métre négyszegföldön. Leginkább october közepe táján szüreteltek, minthogy a közhegyeket törvény által szabadítják föl, de akik külön darabokat bírnak, szeptember végével kezdték meg. E zsi bongó nagyvilágban holmi szüretet észre sem lehet venni. Itt igen sok gyümölcs terem, s bőven lehet zsebre rakni olcsó áron valamint a szőlőt is a hidakon, úton-útfélen áruló kofáktól. A Palais Royalban üvegharang alatt árulják a különös ízléssel összerakott gyönyörű gyümölcsöket és szőlőket, s ez utolsónak fontja 18-20 sous.

Amellett, hogy több vendéglőben megfordultunk, Puskás Pál hazánkfia ajánlatára, a híres Quartier Latin közelében, miután sok utcát és magánházakat sikeretlenül bebarangoltunk, egy udvarba csengettünk be, s a háziasszony előnkbe jöven, kérdésünkre nyájasan válaszolta: hogy adhat szállást, s kettőnknek egy csinos szobát, reggelit és ebédet, kiszolgáltatot, és hogy a garçonnak havonként adnunk kell valamit tetszésünk szerint, mi pedig külön-külön 60 frankot fizetünk minden alku nélkül. Ezzel megtelepedtünk, s kezünkbe adta a hirleményt, mely franciául és angolul volt fogalmazva: „Pension Bourgeoise. Rue des Postes 16. Jenue par Mr Delfaut”. „Ezen királyi kert és Luxembourg palota közt fekvő ház a jog- és orvostanodához közel, azon egyéneknek, kik akarják, kellemes szállást, csinos lakot, kerti élvezet, válogatott társaságot, egészséges és bő tápszert ajánl”.

Itt egész utca ilyen Pension bourgeoise, s lehet válogatni. Amint Delfaut úr, a házigazda megjött, szobánkba vezette csinos neje, s rövid találkozás után utasítást kaptunk tőle, miként ebédre pontban esti 5 órakor adnak jelt az épület oldalában függő csengettyűvel, aki 5 után egy óranegyeddel jelen nincs, elmaradtnak tekintetik, s nem kap ebédet. Reggelizni 7

órától 12-ig akármikor lehet. A szállás és kosztbért előre kell fizetni havonként. A garçonnal rendelkezhetünk, csak hogy segítsük néhány frankkal. Éjjeli 12 óráig ingyen jöhetünk be, azontúl fél frankot kell a kapusnak fizetnünk.

Ha Páris fényvilágát ismerni akarjuk, legelőbb is a Palais-Royalba menjünk esti 7 órakor, csak hogy ne vigyünk magunkkal sok pénzt, vigyázva bámuljunk, s kezünket zsebünkön tartsuk. Sose járkáljunk magánosan, kivált este, mert az idegent mindjárt megismerik; s akárki csalogat vagy hí be magához, ne kövessük.

Az első csengetéssel ebédre gyűltünk. Mindkettőnknek kimutatták a helyet, melyet meg kellett tartanunk. Tányérunk mellett egy tiszta asztalkendővel körültekert palack bor állt. Nevünket egy papírdarabkára írták, s ezt a palack nyakán függő bádoggjegybe szúrták, hogy a garçon el ne tévessze. Ekkor a háziasszony tudtunkra adta, hogy egy palack bor két napra való, ha többet akarunk inni, rendelhetünk pénzért, és hogy az asztalkendőt mindenkor magunknak kell leoldanunk s felkötnünk, nehogy mással kicserélhessék, mert a garçonnak ezt nem szabad érintenie, s asztalterítéskor csak alját fogja meg az üvegnek, hogy a kendő tisztán maradjon. Ez nekünk természetesen tetszett.

A gazda elfoglalta rendes helyét a hosszú asztal középső részén, s jobbára neje ült. Gyönyörű salátákkal duzzadozó nagy edények voltak sűrűn fölrakva, mi étvágyamat leginkább csiklandozta. A levest a gazda osztogatta, neje általvette, s a széthordozó garçonnak adta; így tett a hússal, így a főzeléssel és sülttel is. Amint ez utolsóra került a sor, ketten jócskán kipakoltunk a salátás edényből, és a többi vendégek a gazdával együtt bámultak s nevettek; mi pedig őket neveltük, amint pecsenye után magában ették a salátát. Az ebédet rendesen sütemény és gyümölcs, néha szőlő és sárgadinnye zárta be.

Mi, hogy a nevezetességéknézésére több időnk legyen, rendesen 7 órakor reggeliztünk, egy nagy leveses csésze kávé, még valami omlette fajtát, aztán pecsenyét s végre vaját. Ezt változtatni is lehetett, s délután 5 óráig be kellett vele érni, és be is lehetett, kivált, ha egész napi járkálásunk közt gyümölcsöt vettünk. E villás reggelivel bort is rendesen ittunk, mint szoktak a franciák, még a nők s lányok is. És ez életmód tagadhatatlanul jobb és egészségesebb másokénál. Az 5 órakori ebéd után éjfélig kimozoghatja magát az ember, s ha tesszik, azon túl ehetik vagy ihatik valamit.

A párizsi kenyérhez tudtommal egyiket sem lehet hasonlítani, gyönyörű hófehér, s jóízű ez; csaknem egy rőfnyi hosszú, vastag rudakban sütik, melyik néha az asztalt is keresztül éri; minden nap frisset adtak és bőven, mert a másodnapos kenyér már sokat vesz becséből, s ezt a szegény emberek használják föl. A párizsi kenyeret nem minden tudja darabokra vágálni, mert finom haja szétpattog s elrepül; a garçon ügyesen és hirtelen szokta hozzávaló késsel darabokra kanyarítani.

E lakház csendes és alkalmas volt az egész napon és éjjeli 12 vagy két óráig látott, hallott, tapasztalt tárgyaknak leírására s átgondolására. Ablakai az irlandok kolostorának kertére nyíltak, és pihenő óráinkban gyakran láttuk, mint sétáltak és játszottak a papnövendékek külön csapatokban testgyakorló játékokat.

De legbecsesb volt az itteni társalgás! Nők, kisasszonyok, férfiak, ifjak, öregek és gyermekek ebédeltek együtt, francia, olasz, spanyol, angol, amerikai, helvét, lengyel, horvát, német s más nemzetbeliek; a köztársalgás francia nyelven, a magános diák [azaz latin] és

németen folyt. Mi magyarok, ha magunktól vagy közkívánságra, ketten anyanyelvünkön beszélgettünk, a közcsodálkozás legmagasb tárgyai valánk, s még inkább, ha ebéd után magyar szavalást hallottak. A társalgás mindig fesztelen, mindig élénk volt.

A szomszédunkban lakó lengyelek sok utasítást adtak; ők vezettek a Palais-Royalban kapható jó magyar dohányra is, melynek fontja 5 frank volt, minthogy a párisi kegyetlen erőset nem szíhattam, pedig finom laskára vágott és sárgáspiros volt; és oly pontosam mérték, mint a jóféle sáfrányt. A rendes áru szivar is szintoly kegyetlen, s gyomor-émelyítő volt, s nem lehetett egyet folyvást kiszíni.

Azon épületben három amerikai férfi is lakott, kik egy társaságban szüntelen utaznak s a világ nagy részét ismerik. Több nyelveken beszélnek. Ezekről sok érdekeset lehetett hallani. Azt mondták, hogy Páris a világ városa, hogy ők sehol sem tudnak annyi időt tölteni, mint ott; hogy Petersburg leginkább megközelíti Párist építési ízlésben s elevenségben; hogy London egy élő halottház, egy csendes temetőhöz hasonló város. Ők beszéltek: miként egykor Észak-Amerikából Londonba utazván, vasárnap reggel csupa takarékoságból nem csak a hajón, jól tudván, hogy délelőtti 10 órakor Londonban lesznek, és a hiányt kipótolhatják. 10 óra után már csakugyan a külvárosi vendégházakat kutattak, de be voltak zárva, és az utcákon egy lelket sem láttak. Az éhség kínaitól űzve, a város derekán egy kávéházba csengettek be, s a gazda kijelentette, hogy míg a templomból délutáni 2 órakor ki nem jönnek, addig még csak gondolattal sem szabad enniök adni; mert tiltva van. Hiába könyörögtek! Hasztalan ígértek nagyobb asztalbért, meg nem lágyíthatták a fogadós ércszívét, át kellett koplalniok a kimért időt. Emiatt zúgolódtak ők Párisban, kivált az egyik ebéd alatt erősen kikelt az angol papság ellen, „az ilyen mózesszerű képtelen rendeleteknek – úgymond – hogy vasárnap ne utazzunk, és ne együnk többnyire a papság eszközlője. Nekem magamnak van vallásom, én sem egyikkel, sem másikkal nem gondolok: de az ilyen embertelen és természet elleni eljárásokat útálom.” Panaszkodásukat azzal végezték be, hogy az akkori éhségöknek kínzó gyötrelmeit – mit a tengeri utazás is különösen elősegített – egész élteken keresztül érezni fogják.

Lachaise-temető

Gondolni sem lehet, hogy Páris, a fény- s pompa dicsőséget kereső Páris annyi szépet magában rejtő eszmékeivel, annyi nagyot teremtő erejével, azokról, kik fénylettek, s napszikként pattantak el, kik már a sír sötét éjszakájában nyugsznak – megfélelkeznek! Azon nemzetnek, mely dicsőségét emlékoszlopokra rakja, és a múlt idők történeteit megépíti; azon nemzetnek, mely jobbainak csontait összeszedi, és a haza köztemplomában szent ereklyeként őrzi – nem fagyos szíve! Keblében hő érzelmű családokat rejt, melyek őseikben élnek s unokáikban fölvirágoznak. Itt a kezeskedő maradék hűsége dacol a közhírral, mely ritkának teszi fejére a földi halhatatlanság koszorúját.

Meggyőződöl ez igazságról, ha a város keleti oldalának tartasz, és a Lachaise-temető-kertbe lépsz. [...] Kár, hogy e temető-kertben nem lehet heteket tölteni, s lemásolni az itt nyugvó híres embereknek emlékiratát! Itt, a sűrű virágok s bánatot ébresztő mindenféle fák közt, melyek gyönyörű erdőt alakítanak több van negyvenezer kápolnánál, oszlopnál, ravatálnál, s mindenféle síremléknél. A nagy egyes út magas dombra vezet föl, melynek tetején szüntelen nyitva levő közkápolna áll; innét Párisnak legszebb részét a komoly tekintetű s te-

A Pere Lachaise temető
tőtlen Notre Dame-mal
együtt kilátod, s körötted
néma temetőt szemlélsz;
amott életet hallasz a nép-
zajban: imitt halált sejtessz
a nagyszerű síremlékek sűrű
soraiban, és az őszi virá-
gok s fák hulló leveleinek
bús sóhajtásaiban.

Minden családnak kü-
lön sírháza van, s minde-
nik sír gazdagon vététk
körül vas-acél- s egyéb érc-
ráccsal, éppen úgy, mint az

élők közt, tilos levén más birtokának elfoglalása. A szebbnél szebb épületeken vasajtók van-
nak, belül apró oltárok, asztalkák, vagy emelvények, arany, ezüst feszületek, gyertyatartók,
drága szőnyegek, s külön színű ablakok. [A temető bemutatása.]

E Pazar fényű temetőn kívül többek is vannak, melyek a belvárosból vitettek ki. 1771-
ben kezdték építeni a roppant catacombákat, a csillagvizsgáló, Luxembourg palota, Odeon,
Val-deGrâce, Pantheon, St. Sulpice-egyház, St. Jaques, la Harpe és Joron utcák alá. Ezek-
be hordták a Párisban fölászott temetőknél tömérdek csontvázait. E mély sírbarlangokba
több lejárás van, de fájdalom, nem nyerhettünk engedelmet a bemenetelre, minthogy az
újabb időben el van tiltva. A párisiak és idegenek elbeszélése szerint csudálatos csontvilág
van itt! A földalatti galériák csontokból vannak alkotva s szabályosan rendezettek, a fölöttök
levő utcáknak megfelelnek, s ugyanazon nevet viselik. Nem tudják, hány nemzedék nyug-
szik itt, az írók nyolc-kilenc millió embercsontról beszélnek.

E földalatti tágas üregeket oszlopokkal erősítették meg az összeomlás ellen; oltárok és
pyramisok is vannak benne; és mint egy író mondja: e halál városának belsejéről nehéz he-
lyes képzeletet szerezni. Az emberi maradványnak azon nagy tömege, azon hosszú boltoza-
tok, s csupán csontból alkotott szörnyű falak és üres koponyák; az a szomorú kinézés, az az
iszonyú tömkeleg, mely árnyékok által látszik népesültnék lenni, s melyeket csak szövétnék
világánál lehet látni, az a borzasztó csend, mely maguknak az élőknek lépteiket és szavaikat
is elnémítja, kik e tömkelegben járnak, hol örök éjszaka uralkodik.

A temetési pompa különféle Párisban, ennek is van intézése 6 osztállyal. Az első osztá-
lyú temetési költség 4,282 – az utósó vagy 6-dik 16 frank, s 10 sous. A szegények városi
költségen ingyen temettetnek.

[A befejező rész következik.]

ZELENÁK GYÖRGY

Galícia csataterein. Frontnapló 1915/16-ból

Közreadja: Zelenák István

*Zelenák György tokaji kosárfonó mester (1887–1964) 1914-ben, a mozgósításkor a 6. ár-
kász zászlóaljhoz került. Az orosz fronton Krakkó, Gorlice táján, a Dunajec vidékén harcolt.
Beteg lett, majd aknavető tanfolyamra küldték Siegersdorfba. A Bruszilov-féle orosz támadást
végigküzdötte. Bukovinai kitérő után az olasz frontra került. Kézíratos frontnaplóját több kis
notesz lapjaira írta. Első részét évkönyviünk tavalyi, 20. kötetében közöltük (471–484. o.), ezút-
tal a befejező rész következik. A pontok a kiolvashatatlan részeket, illetve a kihagyásokat jel-
zik. A helyesírást egységesítettük, de megtartottuk a naplóiرو nyelvi sajátságait.*

1915. január 1. – Kiadott munkánk volt tegnap, melynek végeztével szokásunk ellenére
lassan kullogtunk le-s föl a havas, olvadás hegyoldalakon, hogy mellőzve a hegyeket megke-
rülő utat hamarabb érhessünk haza. Majd átcsapva a völgybe, melyben a hó már csatakos
piszkos sárrá változott, befordulunk a szegény, piszkos faházba. Az év utolsó estéje van.
Odahaza könnyet facsaró beszédet mond az öreg pap. A szülöttek számát is kihirdeti, a ha-
lottakról azt hiszem, elhallgatja. Itt a napok óta nem látott égen eloszlanak a fellegek. Ki-
gyullad a száz mécses. A faházacska minden zúgja zsúfolásig telt a betóduló legénységgel, kik
a kiosztandó december havi lénungot várják. Aztán a többi dologra kerül sor. 1 50 literes
hordó sör, egy zsák cibak, cigaretta, s végül a százados úr ajándék szivarja. A kenyeret nélkü-
lőzzük, mióta a Dunajec környékét elhagytuk. Amit karácsonyi ünnepek elején voltunk
kénytelenek megtenni. Későre jár az idő, mire utolsó emberünk is mindenét megkapva a
faház padján kiterített szalmán fekhelyére kerül.

Az altisztek a nemesebb részeit lakják a hajléknak. Ettünk is, ittunk is, majd dohányoz-
va tárgyaljuk az elmúlt harcainkat. Latolgatjuk a jelent, s gyanús aggodalmas szívvel bele-
kontárkodunk a jövőbe. Egy társaság kártyázik, persze pénzre. Mi szalmát terítünk a földre,
háttáska a fej alá, a gondolatok még egyszer haza repülnek, egy hosszú sóhaj és a szalmazize-
gés elhallgat. Reggelire teát kapunk, s az özvegy gyermekeinek is kerül, kik ha a szájok tele
van, már nem sírnak. Agyusztálódva ma ismét a hegyoldalakat másszuk, mely ma simára,
keményre fagyott. Az ágyúink a hangjukból ítélve távolodnak kelet felé. A fehér hegyolda-
lakon végigsöpör a keleti szél. Hónuk alatt imakönyvet szorongatva mennek a gyűrött né-
nik valamelyik völgybe, hol az Isten háza várja őket. Mi pedig keressük a helyet, ahonnan a
legjobban a legtöbbet lehet a fegyverrel ölni, hogy elkészítsük az oroszok fogadtatására váró
mieink lövő árkait...

1915. január 5. – 2-án reggel elhagytuk „Ropát”, kísérőnk, a havas eső mindjobban föláztatja a földet, s megnehezíti a menetelést, ami úgyis kínzóan nehéz a sok agyusztífrung és E. vezetőink gyors lovaglásától, melyben őket követni vagyunk kénytelenek. A fent jelzett okokból tehát verítékezve jutunk egy faluig. Bizánci stílus szép temploma szinte nem illik a nyomorúságos kinézésű falucskába, mely széttagoltan terül el a völgyet kettészelő sebes patakocská partjain. Egyszerre fölismerni az orosz falut benne. A szép paplak a hívek adakozó képességéről, a ki-kikandikáló zsidó család pedig a kiszípolozható együgyűségéről tesz tanúságot. A falu alatt szapérok verte hídon megyünk át a patakon. Kanyargós hegyi úton kocsijainkat a sárból föl húzni segítünk. Szembe egy landsturm 5 orvost kísér. Nem szomorodnak, 2 még fegyvert is viszen. Leérünk a völgybe a fenyvessal borított hegyoldalról. Egy patak kígyózik előttünk a völgyben, s minduntalan át kell gázolnunk, ha egyenesen akarunk menni. Ismét falu, ez is orosz (rutén), szembe jönnek asszonynepeik a templomból. Némelyiknek szép arca s tiszta inge látszik. Masírozunk tovább. Ismét egy falu, hasonló az előbbihez. Velünk szemben orosz foglyokat hoznak több csoportban. A gyors menés, nehéz szerelvénnyel csavaró vízzel izzaszt bennünket. Megállunk, kosztolunk. A kása fő, egy konzerv belé lesz keverve. Átázott lábbelink emelgetve ebédhez jutunk végre.

Bealkonyodott. Pihenést és száraz fekhelyet keresve egy piszkos faházat sikerül megszálani. Már tíz méterről megállapítható a kiáramló szagból, hogy odabent rendkívül körülmények lehetnek. Belépünk az előházba. A szag rosszabb, mint az állatkertben. Még beljebb nyomasztó iszonyú levegőben sápadt, lázas szemű szerencsétlenek tűnnek elő a viskó sötét zugából. Nem tudom, ezeket nézzem-e, vagy a nyomorúságot, melyben ezek fuldoklanak, avagy elájuljak a vastag undorító levegő sokféle változatától? Gyanakodva, szaglászva próbálom megszokni a pihenés eme tanyáját, s jólesik nyomorától szabaduló testemnek a risztungtalan volta. Alig veszem szemügyre a környezetet, amidőn előbb eltávozott 2 zugunk egyike célját el nem érve visszaérkezett. Utána mi következünk. Keserűen agyusztálunk, aztán ki a szakadó esőre, mely a havat mély habart sárrá olvasztja, hogy tántorogva, lihegve másszuk a csúszós hegyoldalakat. Előre, a svaromléniába (?) lövőárok, földkunyhó készítéséhez.

Vízkereszt ünnepe. – Te méltó vagy nevedhez. Szeretnénk pedig a tűzkereszt ünnep minden napját vízteleníteni. Igen, mert a sok Kereszt közt talán ez a legnagyobb Kereszt. Víz van az utakon, vizes hó a hegyoldalokon, víz csepeg rám a fenyők fehér hólepleiből. Víz van a bakancsomban, a lövészárookban stb. Olyan rossz ez a víz korszak. Úgy várom már a száraz nyarat... Hol leszek én akkor? Talán elföldelve. Kevés föld alatt. (Nincs rá idő.) Aztán folyik rám is a víz. Föld alatt vízben. Lehet az jó? Fázik a kezem, a lábam. Elvékonyult nyakam egész orkánját szenvedni a körüljáró hideg szélnek, mit az üresen maradt gallér nem akadályozhat meg. Jön a hadnagy úr. Látom, mit akar mondani. Abbahagyom gyorsan az írást, embereimhez állok a lövészárok vizét lecsapolni.

Január 7. – Jönnek, tünedeznek fel a csillagok. Hazafelé gyors menetben, kielőzve az 56-os gyalogosokat lépkedünk. A mély sáros hó fagy. S ahol hó nincs, talpatlan bakancsban kunszt a hegymászás. Lekanyarogva a csúszós hegyoldalon, a minket befogadó kis rutén falu neve, azt hiszem Preszop. A lakás, amelynek bűdös melegét férgeinek légijával bitoroltuk itt létünk alatt, most bakatulajdon. Szídjuk a házörzőket, s nagyokat esze a csúszós úton

megyünk tovább... Akad egy ház, benne öregasszony, s három kislány. Tiszták, mosdottak, karácsonyestéjük lévén fészülködnek is. Megszállunk minden megszállható helyet. Elcsúszkálunk az ebédért, akinek kevés hús jut, az morog. Megebédelünk, mely egyúttal vacsora is, kiderül, hogy a szépen kifésült család házában sem maradhatunk, mert a tegnap ott lévő bakák visszajöttek. Ellent akarunk állni, de nem lehet. Hadnagy úr vár: ki a tiszt lakás padjára. Morogva szedelőzködünk, megyünk. Ott vagyunk. Tiszti szolga jön, s parancsa van, hogy ott sem maradhatunk. Megyünk, kutatunk, s már egy csúnya szláv néni küszöbén állunk. Bent meg három lány néz kérdően, támadásra készen. Megmondjuk, miről van szó, óriási láрма, sírás, tiltakozás a válasz. Természetesen lányai is segítik ebben, kik közül egyet sikerül elhallgattatnom. Bepakolunk, ott maradunk. Az altisztek a házban, a legénység a ház padján. Sikerül a kiverekedett 2 zsúpon a bennlévőknek elaludni. Legénységünk odafönn ugyanazt csinálja. Korán reggel a legénység betódulására ébredünk, kik fuldokolva a füsttől, panaszzolják, hogy a boszorkány–kéménye nem lévén – a padról lefüstölte őket.

Ami a nappali teendőket illeti, a hegyeket erősítjük, minek alján elnyúló keskeny völgyön túl ugyanezt teszik az oroszok is. A völgy fenekén kanyarog az országút, mely délnek nézve 2 mérföld után már magyar tulajdon. A duklai hágó, Bártfa fölött. Munkánk lövészárók készítés, melyet azonnal gyalogosok szállnak meg. Továbbá földkunyhók készítése, s végül a lövészárkok előtti drótsövény-munka és fakivágás. Habár teljesen az oroszok lőtávólában mozgunk, eddig srapel s gránáton kívül egyebet nem lőttek ránk. Igaz, hogy mi sem lövünk rájuk, dacára minden látott mozdulatuknak. Itt különös eseménye a harctérnek, hogy a mi patruljaink nem térnek vissza mindig, s viszont az oroszokéval is így van. Őt orosz ma egészen lövészárkainkig jött félénken, s megadta magát. Egy emberünk megsebesülése gyanús, két emberünk (szlávok) megszökött. Hadbírótság fog felettük szigorú ítéletet mondani...

1915. január 8. – Ma az öregasszony és lányai ordítózására kelünk. Sapérok tőlük baltát rekvirálnak. Itt nem érhetek el eredményt az asszonyi ellentámadás miatt, mely elől sikerült szerencsésen visszaretírálni. Fölkanyarogva a szép fehér, sima hegyoldalon éles keleti szél fogad. Szemben gyalogosok jönnek tábori örsről. Némelyikük nagyokat esik a csúszós úton. A fenyves, melyen keresztül kanyargunk föl jeges – hátán, csillogó fehér hóbunda. Kiérve az erdőből a domboldalt igazi kárpáti köd borítja, mellyel a hideg, dermesztő keleti szél akar megküzdeni, hordva nyakunkba, szemünkbe a hegyet borító havat. A fő árkaik is megtelnek hóval, egyenlők a felszínnel. A nagy köd előnyös nekünk, nem látnak ide az oroszok, de veszélyt is rejt magában, mert a lövészárkok megközelítésére ez a legalkalmasabb idő.

Január 12, Priszlop. – Négy napja már, hogy pillanatra sincs időm a ceruzát kezembe fogni. 9, 10, 11, 12-én még mindig a Priszloptól keletre eső hegyeket erősítjük. Virradattal indulunk a mély hóban, melynek alján felszökik a víz. Fárasztó a hegymászás. Eltévesztve az ugrást, a hóval lepett vízfolyásokon csak vízzel teli bakancscsal jutunk át. Fölérve a tetőre, itt már a havasi szél kacérkodik velünk. Tisztásra érve gyalogosok tábora tűnik elő, amint a lövészárkokban tűz köré húzódva melegednek. Lövészárkaikat mi készítettük, ellátva tetővel, melyet vastag hólepellet hord be a szél. Árkaik előtt szögesdrót kerítést húznak egy nagyobb számú ellenség meglepetésszerű támadása ellen. Fekete köpenyünkkel hamar eláruljuk magunkat a túlsó oldalon foglalatostkodó oroszoknak. Kis fegyverlövésekkel hívják föl tüzésé-

gük figyelmét otlétünkre. Jelzőlövésük után, melyet már mi is ismerünk, megjelennek srapeljeik. Mondhatom, jól lőnek, mert granátjaik hol a lövészárkot, hol előtte foglalkozó legénységünket ugrasztják széjjel. Eddig itt isteni szerencsénk volt. Másik ellenségünk a hideg kárpáti szél. Erősen vágja arcunkba a kemény hó (jég) szemeket, behordva lövőárkainkat, s drótsövényeinket. Ránk fagyasztja előbb még nedves köpenyünket és sapkánkat. A lejtős hegyháton térdén felül érő hóban sietve vinnénk a szúró drótot. Néhol az oda hordott hó kötésig is ér. Hosszúk a napok, soha sem lesz tán nyár. ... Késő este tántorogtam haza 7 emberemmel, beteg vagyok. Nem éltem én ilyet soha, lihegek egy kis dombnál, nehéz, csuklik a lábam, a fejem minduntalan a vállamra akar lebukni. Leülnék, de nem kelek tán fel többé... Megfagynék, behordana, eltemetne a hófúvás. Fiatal vagyok, élni s egyet-mást jóvá tenni kellene... Most már meg tudnám becsülni a civil életet. De más ember lettem. Szomorú, csendes, becsületes, kis nyomorék... [...]

Január 29. – Elmaradva bandukolok a fényes, fehér hegyoldalon haza, Smerekovicébe. Délutánig cipeltük a nehéz agyusztrungot, míg végre a váltakozó hegyoldalok egyikén kijelölve a megerősítendő helyeket, munkába állhattunk. Gyönyörű holdas este van, megtörik a telihold fénye a vastag fehér hómezőkön. Sarkamon hegyes gombóccá fagy a hó, s nehezíti a járásomat. Beérek az előőrsök vonalába, táncolnak, dideregnek mindnyájan. Meredek lejtőn nagyot esem, rá hosszú csúszás következik. Balkaromra estem, fáj. Hajlik, nem tört el. Gyanús neszt hallok. Két katona egy harmadik társát dörzsöli a megfagyott lövészárkokban. Késervesen jajgat, míg társai fagyos karját próbálják kiegyenesíteni. Lejjebb kanyargom a torony irányába. A patak partján visznek egy katonát, fagyott az is. Készerűen, panaszosan csikorog a hó a lábam alatt, s az orrom lukja, úgy érzem, be akar fagyni. Beérek a faluba, kilátszik a házakban ülő katonák feje az ablakon. Elérek az iskoláig, hol első zugunk lakik. Osztják az ebédet. A levit leiszom. A hús foszlánnyá főtt, mint annyi más. Piszkos kis ház vár kuncogó, síró apróságokkal. Belenézek, alig férünk állva. [...]

Február 5, péntek, Szkvistnyi. – Zimankós idő van. A szél hóval hordja tele fehér lepedőinket. Marsolunk ki a smerekovicei hegyoldalakra, hogy a lövést megerősítsük. Elhaladunk a tüzéség állása mellett, kik jöttünk tüzet szüntetnek. Beérve Smerekovicébe az oroszok 2 ágyúja felel a miénkre. Esik a hó, a szél havat kavart és jeget vág szemünk közé. A hasig érő hó néhol megcsal, mert néhol hónaljig is belesüppedünk. Már amint a szeszélyes szélnek azt elplanírozni tetszett. Patrulillek indulnak ki a lövészárkokból. Kis idő múltán az orosz gépfegyverkattogás jelzi, hogy észrevették őket. Egy földbe ástott gödörben telefonjelentést ad és vesz egy honvéd tiszthelyettes. Jelentik, a kiküldött patronilek közül 2 ember meghalt, kettő megsebesült. Azután Glachisin-ba (?) csak a toronyig mehettünk előre, a falu másik végét kozákok, gyalogosok a saját kényelmükre bitorolják... Tíz emberemmel a lövészárkok előtt szúró drótkerítést húzok. Meglepem őket egy fazék hajas krumplival. Legalább megmelegíti fázós gyomruk, kezüket. Hogy a pópának a krumpliját eszik, dupla ... fog esni, sőt még röhögnek is egyet rajta, hogy a pópa, aki bizonyára az árulókat megillető kötlen végezte be pályafutását, nem tarthat velük a lakománál.

Regetov nismi, február 7. – Egy váratlan paranccsal még az este abbahagytuk munkánkat, hogy Tkvirtné érintve Regetovba menjünk, hol egy híd és az út azonnali elkészítése vár. Bandukolunk haza Smerekovicéből Tkvirtne felé. A mély hó csikorogva omlik mint homok

a lábunk alatt. Megnehezíti menetelésünket a folyton felénk közelgő, vágató konyhaszának sara, melynek folyton ki kell a térdén felül érő hóban tért. Tkvirtné áthaladunk. A megfőzött ebéd ott gőzölög a kokmasinába. Sürgős. Nem osztják ki. Tovább megyünk. Fájdalmasan gondolunk az ebédre, és az alkonyatnál ballagunk a völgyben. Az utat csak sejteni lehet, mert árkot, völgyet betemet a hóvihar. Egy fél lépés is megbosszulja magát. Mert a feneketlen hó felragad a köpönyegre, s mire az ember kimászik, már rá is fagyott. Megérkezünk. Egy parti mindjárt a hídhöz akar fogni. Nincs faanyag. Egy pillantás körül, és a kocsmáros melléképülete alkalmasnak találtatott. Kopog a csákány, fejsze és egy óra múlva a zsidó háza szépen híddá nyújtva túri a rajta átvonuló ágyú és trén kerekek nyomását. [...]

Szmerekovice, február 20. – Több falut bejártunk itt a környéken. Minden elvégezhető munkát elvégeztünk. Kjátönyba is ismét visszakerültünk, honnan, mint Regetov Nisniből, a kvártélyunkból ki lettünk dobva. Nem sokáig volt időnk e fölött keseregni, midőn parancsot kaptunk a tovább masírozáshoz. Visszajöve Szmerekovicébe a sebes vízű patakon készítettünk az ár által elhordott hidak helyett másikat. Betegen heverem el a 19-edikét. Parancsunk van tovább menni Tkvirtnéől, hová a folytatólagos hidalás következtében ismét Szmerekovicébe jutunk, honnan megérkezésünk után az éjjelre a hegyekbe ment ki a II. cug. Nekem sem erőm, sem kedvem nem volt ehhez az éjjeli munkához. Maradtam tehát egy túlsúfolt faházban, hol a család 2 betegjével versenyezve köhögtem át az éjt. Ma dél előtt értesülök, hogy a II. cug lövészárkaink előtti dróthúzó munkájában egy emberünk meghalt, 2 súlyosan sebesült, a többiek a munkát abbahagyták.

II. hó 21, éjjel 4 óra, Szmerekovice. – Várjuk a parancsot az elmasírozásra. Értesülök sajnálattal, hogy a III. cug Totszki nevű szakaszvezetőjét robbanógolyóval agyonlőtték. Ki vagyok küldve az itt marsoló cseh ezredet általunk kiürített II. állásba kalauzolni. Miután az aláaknázott területeket bakakézre bízam, elmagyarázva annak robbantási módját, betegen bandukolok vissza a faluba, hogy ott várakozó századunk rendelkezési helye felé induljunk.

Gribóv, II. hó 26. – De sok írni valóm lenne, ki tudná, ki győzné leírni! Ide jöttünk, át Ocsé Ruszkán, két napig tartott jövetünk. Első vágyunk lepihenni, nincs hely. Kvártélyharc kezdődik. A piszkos zsidó család nem nyitja ki üres lakását. Visítás, láрма, tiltakozás. Csehek vannak itt, sosem voltak tűzben. Kihízott konyhacsőcselék. Félrelökjük őket, föl a padlásra parancsolom. Indulnak föl. Kisül fent, hogy itt egy árva hely nincs. Fordulnánk vissza. A zsidó némbert egyik ... [beosztottam?) kezéből kimentem, s bosszúsán elhagyjuk a házat. Kísér a piszkos szívtelenek átka. Célunk a hajnali bevagonírozásunkig való időt ülve, vagy fekvé eltölteni. Künn fehérlik a lucskos hó. Izzadtan kutatunk ház után. Mesteremberféle. Nem enged a padra sem föl pár óra pihenőre. Elhatároztam, hogy erőszakkal veszem birtokba a padlást, s már indulunk föl a padra. Kirántja alólam a létrát. Embereim vissza akarják helyezni, neki segítsége jön. Dulakodás támad, s fáradt elkeseredett embereim rávetik magukat a civilekre. És abban a pillanatban iszonyú recsegéssel fejünk felett beszakad a padlás. A zugsführer és egy emberem megsérül. A dulakodást halotti csend követi, s a zajra megjelent egy hadnagy, persze nem érti nyelvünket, s a civileknek fogja pártját. Leadom neki a saját és századom névjegyét, s már kherdejk mars [?]. Kommandírozva szállást keresünk tovább. Éjjel fél 12. Talált az emberem egy csúrt. Üres, mellette hadi posta. Ausztriai cserepárok, szintén tiltakoznak. Itt értékes posta van közelbe, itt aludni nem lehet. Kapá-

lőznak, ordítóznak, hogy ilyen értékek közelében nem alhatnak a rabló magyarok stb. Magyarázom szépen és csúnyán már 10 perce, nem enged. Parancsot adok, s erőszakkal megszálljuk a csúrt. Most a gazda jön, lármázik, szalmát nem ad. Nem kell! Mérgesen elmegy postával együtt bennünket fegyveres erővel kidobandó jelentést tenni.

Rongyosak vagyunk, a várva várt ruhát elhozatom, átöltözködünk. Ordítást hallok. Az én snaiderem hangja. Nyomában léptek dübörgése. Fegyvert kapok, s ugrok a hang irányába. A szabó, ki áldott állapotban van, civilek s fegyveres katonák által elfogva tiltakozik az általa elkövetett ablakbeverés ellen. Csöndet kérek, beadom ismét én is a szabó névjegyét, de elhurcolni nem engedem. Összekülönbözőünk a patrul kommandánssal, ő gorombáskodik, én kontra. Kisül, hogy feljebb egy ranggal. Be akar kísérni, nem megyek. Körülvesz szuronyos emberekkel, ennek sem engedek. Végül kérésre fogja a dolgot. Hiába, feljebbvaló. Szolgálatban van. Megadom magam, és fegyveres bakái közt indulok a csehek táborába. Gondolkozva megyek, bevádol ez engem és még csak nem is védekezhetem. [...]

1916. *Visniov, júl. 3.* – Egy katona kalauzolt ide éjjel az állomásról, és az előkerült vilamos zseblámpák fényénél könnyű megállapítani, hogy a kicsi faépület a visniovi zsidó hitközség temploma. Sok festett faragványokkal és groteszk falfestménnyel. A káplár egy pesti, ki egyébként egy közönséges csirkefogó, a fáradtsága dacára az oltárhoz megy és a rabbit utánozza. Miután az én kis tudásommal a zsidó harangszót sem tudnám imitálni. Kiválasztva a legmagasabb, féregmentesnek gondolt helyet, egy emelvényen elalszom.

Július 4, Vizsniov. – Itt előbb egy főhadnagynál, később a technise referentnél, aki egy őrnagy, jelentkeztem. A napot az ágyúk és muníciók kipakolásával töltöttük. Estére kísérve a 2 ágyú és 4 muníciós kocsink, dalolva vonultunk át a városon. Az ajtókból egy-egy csokorra való fess zsidó lány mosolyog ki ránk. A majdnem fél kilométer hosszú Dnyeszterhídon erősen fejlett, napégett arcú rutén lányok jönnek szembe. A mezőről jöhetnek. Közben autók, megrakva német katonákkal vágják szemünk közé a füsttel kevert port. Jobbra térünk, a nehéz hátizsák csavaró vízzé izzasztja a ruhánkat. A kommandó, mely átvett bennünket a Skanzzeug kolone nevet viseli. Enni adnak. A sört, ami ma kijárna, nem adják ki. Csekélység! Hányszor nem ... Viszonylagosan nyugalom van. Tőlünk nyugatra, hol a 65. gyalogezred törzskara fekszik, most érkezett német csapatok. [...] Áthallik a katonazene és a tiszt urak éneke a mi lágerunkba, hol ellenére az éjjel 10-nek, kis csoportokban, tüzek köré ülve s a sátrakban a korán kiszedett új krumplit főzi a kenyeret nélkülözők csoportja. [...]

Július 13. – Vörösen tűnik le a nap a domboldalról, honnan az egész Dnyeszter völgyét belátni, német csapatok menetelését látni. Kik „Wacht am Rein”-t énekelve, jókedvvel vonulnak vissza a rezervéből. Ha rájuk nézek, szívesen cserélném fel, bármelyik közlegénnyel én a Cs. és Kir. Minemverfel zug nr. 33-nak a komandánsa a mandurom [?] a kosztom, a rangom és a szerepem.

Július 17. – A napok majdnem egyforma eseményekkel telnek el. Egyik nap éppen olyan gyalázatos kosztot eszünk, mint a másik nap. Jellemző a mi étkezési viszonyainkra, hogy otthon, amidőn kenyérjeggyel is ellátva, a civil kenyérrel is, nem adták ki a kenyérpénzt. Hanem itt, ahol a nép éhtől, s mindentől elzárva vagyunk, nagyon gyakran nem a napi adag hadikenyeret, hanem az árát (36 fill.) kapjuk ki. A konzervek sem a régi, ízletes konzervek már. A legénység szinte irtózik a szagától. Hát még a reggeli és esteli gyalázatos

kávék, amit csak a melegségéért iszunk meg! Kosztunk leglényegesebb része a krumpli, ami mindennapos nálunk. Csakhogy a fölényben lévő szláv, horvát és cseh nemzetiségű elöljárók jóvoltából rendszeren amúgy muszkásan 3-4 félét összefőzve kerül fogyasztás alá. Egy nézet alakul ki vággyá bennem: „egy asszony, aki főzni tud.” Itt, amikor nincs egy hagyomány vacsorára, vagy kényszeredetten eszem az ebédet imitáló keveréket, vagy a hústalan napok „csólentjét”. Nem lehet tőlem zokon venni, ha minden óhajom e sóhajban egyesül: Istenünk! Valakit, aki főzni tud!

Naponta megjelennek fejünk fölött az orosz repülőök. Ittlétem óta csak egyet lőtt ki nagyszerű tűzér ezredesünk. Egyébként ugyanaz a hajsza. A repülőt a robbanó srapnelek felhői veszik körül, de rendszeren elmenekül. Rendszeren egy-egy század vonul ide. Bandaszó is kíséri egy darabon. Már 3-ad napja, hogy esik az eső, s a vizenyős réten felszökik a víz a lépésünk után. Itt tartjuk a napi gyakorlatainkat az ágyúval, továbbá a reggeli testedző gyakorlatokat. A fiuk nem szeretik. Hogy megkedveltessem velük, a káplárral komandírozottak, és közéjük állva magam is csinálom. ... A fiukat, kiket a híres Tisza-korszakban soroztak be, nekem kell még ezután valódi katonákká gyúrnom. Nehézkeseek, és nincs kedvük a háborúhoz. Napról napra jobban ismerem a jellemüket. Szinte előre látom, ki fog cserbenhagyni és ki fog velem kitartani. Egyébként a folyton szakadó eső a sátorban tart, hol az egyik káplárom szokott 18 óráját alussza le. Kitessekelem, és én dülök végig a hideg, ázott talajon és némettel (könyv) próbálom elűzni a fejemből s a szívemből a zsarnokot, akit így hívnak: „szomorúság.” A szemeim olyan hamar lezáródnak, és ahol járok az már nem ... Álmomban a „magyarfaló” Lupácsék főhadnagy előtt állok, s írásaiba lopva betekintek. [...] Látom, hogy a zug nr. 35-nek a tűzvonalba kell mennie. [...]

VII. 18. Monaszterzska. – Hat óra sem telt bele és álmom valóra vált. Már útban vagyok, sőt meg is érkeztem Monaszterzskára a VI Kórhoz, máris egy emberemet elvesztettem. Kit lába törötten most visznek embereim a kötözőre. Sajnos a muszka 7.-szer is eredményesen tüzelt ránk.

Monaszterzsecska, VII. 21. – Harmadik napja, hogy csavaró vizesen megérkeztünk ide. Sok kellemetlenséggel. Amiket Lupácsék főhadnagynak köszönhetünk. Szakad itt is az eső. Hasztalan vizsgálom az eget, nem tudok egy tenyérnyi kéket felfedezni. De hogyan? Mintha nem is felülről esne, hanem oldalról, délnyugatról vágja az erős szél. Ahova kosztra lettünk, az a 5/1 Soppein Kompagnie. A százados úr, aki németül beszél, s mint az arcáról ítélem, lengyel ember, nem magyar gyűlölő. Parancsa számunkra az, hogy ma vagy holnap a stellungba menünk. Kocsijaink s a két ágyú a sáros domboldalra húzva, a lövöldöző orosz elől a gyümölcsfák alá van húzva. Kvártélyunk egy hadiözvegy néninél van, ki kezdetben a káplárjaimat nem akarta a szobájába befogadni. De most már teljesen megbarátkozott, különösen a „pesti csibésszel”.

Július 21. Monaszterzsecska. – Rettenetes ágyúzás, a fényszórók, a világító patronok, s az eget megvilágító tűz, amit az ágyúktól felgyújtott házak okoznak, valamint a fejünk felett átlövő német tüzéség pokolian gyors tüze igazolja abbéli sejtésünket, hogy orosz részről túlerővel megindított támadás van folyamatban. Már éjfél elmúlt, de a felelősség okozta gondok nem hagynak aludni. Mi lenne, ha az alig 2 kilométerre lévő orosz áttörne? Mit te-

hetnék én az én szedett-vedett embereimmel, akik közül 6-nak a nyelvét sem értem? És akiknek a felkészüléséhez teljes $\frac{3}{4}$ óra kell?

Monasztierzscicska, július 22. – A káplár, ki mindig a betyárságon töri a fejét, a nagy lövöldözés után átment a lovakhoz beosztott 2 svábhhoz, kiket, éjszaka lévén mélyen alva talált. Hangját elváltoztatva, oroszul elkiáltotta magát, hogy „puska dolnu”! A hatás rettenetes volt. Az öreg német, ki akkor is alszik, mikor ébren van, siránkozva és x lábait reszkettetve adta át az oroszoknak a fegyverét, a fiatal sváb nem jutott szóhoz, s így mekegve futott neki a falnak, ahol az ablakot vélte megtalálhatni. Szerencsére nem találta az ablakot, és így nem futhatott világgá. Csak midőn a zseblámpát tartó káplár elröhögte magát, tértek kissé magukhoz. Azóta a két svábom elbúvik és szégyenletében nappal is alszik.

Monasztierzscicska, július 23. – Ma vasárnap van. Lemarsolunk az 5/1 Soppeur Komp. irodájába, ahol a nemzetiségünket, év, vallás, a hozzánk tartozók címét és végül az utolsó kívánságainkat írták le. Az úton honvédposztok állnak a 10-es ezredtől, ezek estére még 3 század megérkezését várják. Eddig itt két földimmel, az önkéntes káplár Balogh és a honvéd Smolenszkivel találkoztam. Általában ezek is mind rosszul vannak táplálva, ruházva. Továbbá nehézkesek, öregek és még a mai napon sem hagyják őket pihenni. Tisztelegni tanulnak. Pedig úgy értesültem, hogy a napokban támadásba mennek ők is, a rongyosok, szegények. Pár nap múlva nem tudom, hánynak lesz alkalma a „legfelsőbb hadúr” előtt tisztelegni. Este. A gránátok le-lecsapnak a rajonunk területén. Ha egy betalál a procsnikba, úgy repülünk. Szerencse, hogy a 8 kocsi muníciót innen a 6. hadtest magához kérette. Jól is tette. Adja csak részletekben. Parancsot kaptam, hogy 9 óra után senki el nem hagyhatja a helyét.

Július 26. – Honvédeink közül 2-t és a kapitányuk lovát agyonütötte a gránát. A mi lakásunk körül is süvöltve csapkodott le. Egyszer szét is robbantotta az éppen sorban álló zugot. De egy pár perc múlva, amidőn a lövések elmúltak, már az élelmesebbek a legnagyobb hidegvérrel kurizáltak a polák asszonyoknak. [...]

Július 29. – Parancsom van indulásra. Összeverődök, s az 5/1 Seppeur Komp.-tól áttalva az 56. gyalogezredhez indulok ki a rajvonalba. A faluban, mely Monasztierzscicskától keletre fekszik, a tiszti ezred egyik derék kapitánya fogad. Honnan egy órai hegymászás után az ezredes úr gránátbiztoságban várom a parancsot. Örömmel konstatalhatom, hogy az ezredes úr kedves ember, aki nem mággyargyűlölő. [...] Még az éjjel be kell ásni két ágyúmat a rajvonal előtti temető megvédésére. Miután a délutánt a fárasztó menetekkel töltöttem, nehézkesen kapaszkodom az iménti kapitány és a káplárom társaságában megnézni, hova lesz az ágyú felállítandó. Még el sem értük a dombtetőt, máris a rezervák második vonalain jutunk át. Két sorban rakott, hideg, romlott hulláknak ásnak közös sírokat. Egy kacskaringós futóárkon menünk előre, néhol mászva, hajolva, ami útban mindig nyakunkra akad, az a telefon drótja. Beérünk a fő állásba, sajnos az is annyira szűk, hogy az ember néhol beleszorul. Aztán jövünk, megyünk, bukdácsolva, egymást taposva és agyonszorítva még órákig. De az idő már 12 óra éjjel, és nekem parancsom van 12-re beásni magamat. Végre átadnak egy „kadet aszpírant”-nak. Kiugrunk az árokból a temető felett. Az orosz dumdumok körülöttünk robbannak, megállapodunk egyhelyben. A kadét egyik emberének szétlőtt testrészei mellett elhaladva, bukdácsolunk a gránátoktól feltört földön, ráakadunk a nekünk szánt helyre. És itt a tönkre lőtt oldalán e véres dombnak, kezdjem el én azt, amit ezek csak 3 na-

pig tudtak csinálni. Beásni magamat, ide szállítani az ágyút és mindent, ide ahol a golyók légioja röpdés. És kitarítani, löni és eltaláltatva gránátoktól darabokra tépetni. [...]

Július 31. – Rögtönzött fedezék alatt várjuk az orosz, ki árkaink előtt alig 1 dobásnyi távolságra szagolja az erős hullaszagot. Naponta többször csinál támadást, s árkaink többször gazdát cserélnek. Gránátjai feltúrják a hegyhátat és összedöntik fedezékeinket. A fedezékek közt eltorzult arcú szegény bajtársaink feküsznek. Olyan irtózatos a nézésük, hogy nem lehet kiállani. A tegnapelőtti éjjel ásott, de jónak nem találtatott dekungba a gránát beüött. Hál' Isten mi már nem voltunk benne. De ha benne maradtunk volna, úgy csak egy fél napra tartottunk volna ki. Most az otthagyt szerszámok után kutatva csúszunk ide egy emberemmel. Sajnos összetörte a vasakat is...

Augusztus. 1. – Míg el nem ástam magamat, illetve a két ágyút, máris lövetnek velem. A véres árokban az oroszoktól 60 lépésnyire én is szagolom a hullaszagot. S kiteve a fejemet annak, hogy meglőhetnek, lesem, rajzoló a muszka portáját, s egyúttal a lövegeim hatását, melyet az egyik káplárom a bemondott számok szerint lövet ki. Aztán vissza a véres árkon. Kísérve a lövegek síró zúgásától szerencsésen az ágyúig, hol a káplár már várja tőlem lövéseiért a dicséretet.

Aug. 6. – Nap-nap után ásunk lejjebb a makacs mészkőrétegbe, hogy először az ágyúkat biztonságba hozzuk a folyton lövöldöző oroszoktól. Másodszor, mert az eddig használt dekung csak a srápneltől véd. Pedig a nap-nap után levágódó gránátok is körülhullottak már fedezékünket. De Istennek hála, ez óráig bele egy sem esett. Mert újabban nehéz gránáttal lő az orosz. S a mellettünk lévő ároknak lakóit is felkeresni. Általában a felforgatott rezerva állások alól napok múlva is ássák ki a hullákat. Ezeket a domb keleti lejtőjén temeti a folyton temető osztag. Kétoldalt sorban rakva, olykor menni alig lehet az átvívó úton tőlük. Szegény jó fiúk, apák, hitvesek, vőlegények és testvérek. De csúnya a sorsotok! Kit hagyatok otthon? És ki fogja tudni, hol nyugosztok? Szelídhajlású domb, haragudtam rád, midőn meglátalak, és csendes undorral, iszonyattal nézem a mások megfeketedett arcát. Ki fogja az enyémet nézni? Talán éppen a réveteg szemű sírásók? Kik itt olyan könnyel kutatnak, frissen vágott nyírfából kis keresztekkel állítanak. [...]

Augusztus 9. – Egy nehéz löveg a sok közül, mellyel bennünket reggel óta traktálnak, kikényszerített fedezékeinkből. Embereim széjjelszórta bújnak az árkok falához. Mi pedig 3-an, én és a két káplárom az összekötő árokban várjuk, ami ránk következik. Még a mi harctérviselt idegeinket is próbára teszi, az iszonyú erejű detonáció. És habár borzalommal gondolok a szelíd hajlású domboldalon temetésre váró iszonyú szagú hullákra, meg vagyok nyugodva Isten akaratában. Ha ugyan ez tőle van. De ha a teljesen ördögi befolyás alatt álló emberi gőg és telhetetlenség az oka? Úgy kívánom az egek urának büntetését, a legiszonyúbbat azokra, akik ezt előidézték. Az éjjel „kampfbereit” voltunk. S nagy küzdelmünkbe került a négy méter mélyen elásott ágyúkat a felszínre vontatni, hogy az ezred, parancs szerint minket, mint a két legutolsónak maradt aknavető ágyút biztonságba hoznánk. Igen! Ideérkezésünk előtt 6 db. ... verferük volt, 3 nappal ezelőtt lőtte szét az orosz az utolsót, s a kiszolgáló legénység testével keverte össze a földet a gránát. Muníciójuk felrobbant a kommandánsokra. Kit bűnbaknak tettek meg, ráruházták az én „halál ütegemet”. De szerencsétlen lövéseivel a mi búvóhelyeinket is elárulta. Így 3 napi ittlét után újra nekem adták át a

zugkomandót. S neki pedig innen távoznia kellett. De mit tudhatok én csinálni? A nagyszerű japán tüzéség ellen? Amidőn csak 600 méterre lehet, és dacára a kemény mészköbe vágott, 4 méteres ütegállásoknak, nagy tüzet, nagy füstöt bocsát ki. Tehát az ellenséges tüzéségnek már a második lövésnél el leszünk árulva. Úgyannyira, hogy mint most is kitűnően belőnek bennünket. A mi gépünk nem más tehát, mint céltalan emberirtó: „Skoda műőrület”. Haragudtam rád, „szelíd hajlású domb”, midőn még csak a ködbe vesző körvonalad láttam. De még nagyobb az ellenszenvem, mint midőn nem voltam itt, csak messziről láttalak! A nyugati oldalad mint éhes krokodil nyeli be testeinket. A bajtárs vérétől sáros a csizmám sarka. ... Jajszó, gránát, srapel, robbanógolyóktól jajgat, sír suhog a levegő.

Mellettünk folyton kattog a géppuska, az ide látszó tarlón több sűrű tagozatban bújik előre az orosz. Az első árkaink már orosz kézben. Ezek már majdnem körülfogtak bennünket. Nincs külön parancsom, az ágyúim a lukba eresztve hallgatnak. Hallgatok én is, hisz a sorsom a „Skoda szamar”-sághoz van kötve. Köröttem hull a gránát, reng az árunk. Nem tudom, melyik az enyém. És nem izgat, hogy mi lesz. Én jó ember akarok lenni. Szeretem az Istent, mert hiszen más egyebem nincs. És úgy tudom, hogy a magánvizsgán jobban izgatott voltam. Én tudom, hogy nem ez a halál az, ahogyan az embernek kimúlania kell. Nem haragszom senkire, nem kíváncsi voltam ide. Igaz, hogy megakadályozhattam volna idejööttömet. Lövegeimmel azt sem tudom, mennyit öltem. Tehát nem vehetem rossznéven, ha engem is megölnek. [...]

Zavadevka, augusztus 11. – Ma már itt ülök, és van időm elmélkedni a fölött, hogy miként jutottam ide. Ki tudná hinni? Nem lehet elmondani a 9-10-én történt eseményeket: csak azt tudom, hogy az orosz szakadatlanul támadott. Éjjel-nappal pergőtűzzel árasztott el bennünket. Mi, kik nem számítottunk másra, mint tüzesvas esőben elpusztulni, körömszakadtáig védekeztünk. Azután jött, ami a mi bizalmunkat is megingatta. Tőlünk jobbra áttört az orosz csorda a frontot, és tehetetlenül kellett néznem, mint kerül egyre oldalt is háttunk mögé a ronda had, s a mienkkel összekeveredve, ide már nem lőhettem... Velünk szembe senki élve nem jöhetett át! S mennyi órát állottunk ki, és ha már a tüzesőben mi nem is védekezhettünk, parancsunk nem volt a visszavonulásra. Golyók most már három oldalról jöttek, a gránátok szele a földhöz vert, a földet ránk takarta, a gázbombáktól a könnyünk hullott, a megfulladás környékezett. Az orosz csorda ordítása egyre közelebb ért, s már a kör, amiben vagyunk, mindjárt bezáródik. Nem akartam fogoly lenni. Miután az ágyúimmal semmit sem használhatok, sem meg nem menthetem, de föl sem robbanthatom. Sikertült az utolsó pillanatban az esetről mit sem sejtő komendánsot figyelmeztetve a zugom részére a menekvés jóváhagyást kikérni, s a komandóval együtt a sejtett egerúton a már sarkunkban lévő orosz kezéből ellépni. ... Még vadul lőtt ágyú- és kézi fegyverével az orosz, de a menekülő tömegébe vegyülve sikerült a tűzvonalból sértetlenül kijutni. ... Egy falun át, egy másiknak ... s a dombra, hová pár emberem követ még, egy pár gránátot küld. Dühösen nézek vissza, amit látok, az a menekülő tömege, civilek. Ők sem akarják az orosz vendéget, inkább a hontalanságot. És lángokban álló Monaszterzsicska...

Vasárnap, augusztus 13. – Hnyílcsé itt van valahol Hirozanka mellett. Egy domboldal hatalmas gyümölcsfái alatt van a lágerünk. Az 56-os Masinengevéhr Kompagni lágerja, hová megfogyott zugommal és a 2 üres sprocnival én is egy éji folytonos nyugatra menés által

akaratlanul ide találtam. A napot főzéssel és evéssel töltjük. Már este 9-re jár, még mindig nem tudtuk magunkat teleenni... Több falun átutazunk, hogy egy Halics előtti faluban jelentkezve a 6. Korshanzzeig kolonijánál egy ott töltött éj után – a kapott parancs értelmében – Halicsra masírozva, onnan Siegersdorfba utazzunk a tehervonatokon.

[Itt a névsor következik:]

Zugsführer Zelenák György, Tit. Zugsf. Koháry János, Karp. Hevesi Benjámín vasmunkás, Karp. Molnár István, Getr. Csontos István famunkás, sappeur [tüzér] Gerzsenyi Pál famunkás, Tóth József földműves, Kormos Joákim földm., Kamenszki János földm., Kalinec János vasmunkás, Somoskőy Ágoston vasmunkás, Gulyás János kommandírozott, Gecci István földm., Bosnyák József földm., Dankó Károly suszter, Józsa László famunkás, Szikszai Pál famunkás, Lajtmándesz János bányász, Mikus György famunkás, Hornyák András famunkás (Megj.: III/29 kórház), Varga János bányász. [...]

Okt. 4. Dornakandréni. – Megint itt vagyok a „felden”, hol a sárguló, aranyszínű őszen helyett a leesett hó és a hideg szelektől máris a telet érezzük. Itt érintkeznek Erdély, Bukovina és a román határ havasai. A múlt hó 17-én hagytuk el a Siegersdorfer Detachementet. 13 napot a vasúti kocsik és a banhof Rananozókon töltöttünk. Rendetlen és hiányos táplálkozással, viszontagságosan. Napokig beteg voltam, nem volt orvosságom és arra pénzem sem. Az embereim is éheztek, túrtek és vártak, ... amíg végre ideérkeztünk, hol már a 3 napos emberibb koszt helyre hozott bennünket. Az aknavetőt 12 másik kocsival kifaszoltam. Idehoztuk. Parancsot kaptam visszavinni a vonatra és az éj leple alatt belőtt pályán Jakobenibe, az önkéntes Pap-brigád keretébe zugommal együtt átköltözni. Ki ez a Pap-brigád? Úgy hallom, a románok ellen önként harcolók brigádja. Az éjjel ott leszek. Megösmérem. Isten veled tehát Dornakantréni. Én elmegyek a havas, hideg éjszakába! Hol fogok megpihenni?

X. 10. – Tegnap még sötétben elkészültünk, hogy a kapott rongy lovakat a zug még rongyabb hámban az ágyú és kocsijaink elé foghassuk. A gyomrunk üres, a hátizsákunk is. A lovak is, amellet, hogy minden fajtája a lónyomorékságnak képviselve, szintén evés nélkül lettek útba indítva. Nincs egy lótarakó. Kefe. De nincs adva egy veder sem, amellyel a 14 lovat valahol megítassuk. Kérek, rimáncodok, [...] a válasz az, hogy majd ott! Istenem! Hányadikszor hallom most ezt már így. [...] Virradatkor indultunk. Alkonyodott, mire a lovak mellett mi húzzuk föl a kocsikat a Mestikomecsnie nevű hegyre, azonnal a 2 ágyút lövésre készen állítva. Az irodán egy jól táplált őrmester hajlandó a saját költségünkre 72 fillérjével kilogrammját, kukoricalisztet adni a legénységnek. Soha sem hittem volna, hogy így lehet a Pap-brigádnál. Kocsit húzni 1500 m-es hegyre, ám fáradtan, éhesen. És ahelyett, hogy ételre várnánk, hát „talán kukoricalisztet vehetnek, pénzért, hogy pálinkát főzhessenek”. Egy eddig soha nem látott hegycsúcson, víz, só, edény minden nélkül...

[Vége]

MARTINÁK JÁNOS

Versek

Gólya

„A vonulás után a jeges víz partján két didergő gólyát találtak. A késői költés miatt a szerencsétlen állatok nem tudtak megtanulni repülni, hogy társaikkal útra kelhessenek.” (Újsághír)

Eljött az ősz. Délre szállunk.
A keleti szél ránk őrjöngve lecsap.
A tenger megvonaglik, s habos zöld hulláma
mögöttünk a hegyekre,
előttünk a száraz homokra kicsap.

Villám fúr belénk, kettétör az ég,
Mellettem a társak szertehullnak,
A magas felkap, majd leránt a mély.

Hol vagytok drága fiókáim?
A rettenetes szélzúgásban
csak jajok hallatszanak.
Elpusztulok. De jogos sors vár rám,
Mert röpködni nem tanítottalak.

Megtréfált a tavasz minket.
Hittük: korán jöttünk,
az esőben még csak a hideg téli szél süvít.
A költéssel meleg napra vártunk.
De most már tudjuk:
Ki habozik, életet veszít.

Az eső nyár kővé szívtá az éltető mezőt,
Majd az eső, mint ürgét, öntötte ki az embert,
s hullát úszató ár érte el
a fészek alatti tetőt.

Gyenge szárnyatok még a földet
súrolta csak,
mikor a tompuló nap meghozta már az őszt.

Az ősi kegyetlen törvény útra lökött,
és én odahagytalak.
A természet emberre bőszült erői
most miránk rontanak.
Károgó varjak, köd, életet temető
jeges dér elhózzák majd az üres telet.
Jaj, látom a rothadt szalma tövéén
Görcsbe ránduló kis lábatok utolsót hogy remeg.

Köröttem tombol a megvadult vész.
Mellettem hullám, előttem hegy,
fölöttem rozsdává mélyül az ég.
Sajgó szárnyam egyre gyengül,
s magával ragad a semmibe a szél.

Comenius szobra előtt

A talpazaton magadba mélyedsz.
Tábla vitatja származásodat,
de te először cseh gyermek kezét fogtad,
s száműzött morva hívők
lesték ajkadról remegőn
a reményt, vigasztalásodat.

Európa vérporos útján bolyongtál,
de holland, magyar, japán diák
könyvedből tanulta meg
a tudásszerzés helyes módszerét.
Tudósok, államfők, királyok barátja voltál,
s makacsul kerested
az elnyomás, szegénység, bűn, háború:
minden emberi kín ellenszerét.

Hitted: a lángoló föld fölött gomolygó ég alá
neked kell elhozni a fényt,
mely ha elárad az emberszívből,
felébreszti újra a reményt,
hogy egy országgá lesz a világ,
hol elárult néped újra békére lel,
hol az ember az élet öröméért munkál,
s végre a létezés igaz életté lesz.

PETRASOVSZKY MÁRIA

Láncszemek a Petrasovszky családban Sátoraljaújhelyen

A Petrasovszkyak *id. Petrásovsky Leó* (1869–1957) apai nagyapám Eperjesről való kitelepítésével kerültek Újhelybe 1920-ban. Nagyapa – görög katolikus pap, kanonok, polgári iskolai tanár és irodalmár – még legalább másfél évtizedig tanított német nyelvet, földrajzot és több más tárgyat az újhelyi Kossuth Lajos Fiúiskolában. (Egyébként öt nyelven beszélt, további kettőn írt, olvasott.) Felesége, *Hodermarszky Olga* tíz gyermeknek adott életet, kik közül három csecsemő-, illetve kisdedkorban elhalt, hetet fölneveltek. A legidősebbet, *Istvánt* (1894–1924) joghallgató korában az I. világháború után, orosz hadifogságban veszítették el.

Második fiuk, *iff. Petrásovsky Leó* (édesapám, 1896–1981) is harcolt az I. világháborúban mint zászlós. Gyerekkoromban sokat emlegette az olasz frontot és a piávei csatát. Manó öccse saját rajzaival készített levelezőlapokat küldött neki itthonról Toldi-illusztrációkkal. A háború után Leó katonai akadémiát végzett Wienerneustadtban (Bécs-újhely). Az 1920-as években híres magasugró, a Magyar Atlétikai Club (MAC) tagja. Később, 1931-ben a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomát, s akkor már hat éve nős volt. Bátyám, István (1926, Sátoraljaújhely) és nővérem, Elma (1930, Budapest) már cseperedtek. Én késői gyereként 1942-ben, Pécsen születtem, ahol apánk hadapródiskolai tanár volt. Mint festőművész – elsősorban portretistaként – számos híres embert, politikusokat festett, arcképeivel rangos személyek elismerését váltotta ki.

Édesanyánk, született *Ullrich Zsuzsanna* igazi művészfeleség volt, aki minden tekintetben alárendelte magát férje és családja érdekeinek, vérbeli műélvező és műértő volt. Kimagasló betegápolói érzékkel rendelkezett. Mindeközben verseket írt, igazi költői tehetséggel.

Szűkebb családuk a II. világháborús megpróbáltatások és hányattatások után – kifosztott pécsi lakásunk elvesztésével – 1946-ban került Újhelybe vissza. Első menedékünk Manó bácsi, *Petrasovszky Emmanuel* (1902–1976) Szemere utcai házában volt. Apám öccse, aki az Iparművészeti Főiskolán tanulta a „mesterséget”, addigra már ismert, sőt elismert freskófestő volt. Ő vitt el legelőször a görög templomba. Kézen fogva vezetett be, s így szólt: „Ez a mi templomunk.” Később Leó nagyapámék szorítottak nekünk helyet az akkori Molnár István utcai házban (utóbb Dózsa György u. 53., ma Diána u. 9.), dr. Orbán Kálmán ny. polgármesterekkel szemben. A „mi házunk”-nak, mint később apámtól hallottam, 36 örököse volt, a vízvezetékcsövek árvízi repedések miatt már rég nem mű-

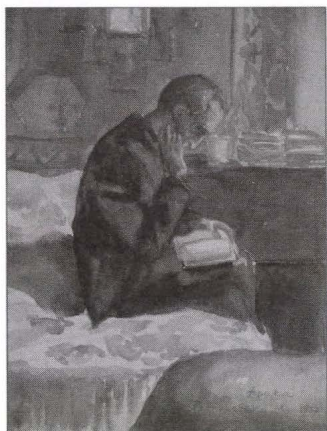
A diák Petrasovszky Mária akvarelljei: Önarckép – Hábél Piroška – Pali bácsi

ködtek, csak a szuterénben. Ott élték nappalaikat nagyszüleim. Az idősök segítője Hábél Piroška házi ápoló volt, akire részben az állam viselt gondot. Őt ábrázolja diákkorom egyik akvarell portréja, amit 15 éves koromban festettem.

Kisgyerekként, 5-6 évesen állandóan rajzoltam, később mint elemista már „megbízásra” is dolgoztam. Tanító nénim, Élesné felkért, hogy készítsem el Sátoraljaújhely város térképét az adott levéltári minta kétszeres nagyításában. Apám tanított meg, hogyan kell nagyítani négyzetrács rajzolásával. Szerintem a tanító néni talán arra számított, hogy majd apukám megcsinálja helyettem. Még abban az évben, 4. osztályban, ugyancsak ő „rendelte meg” tőlem a frissen megalakult Hazafias Népfront fényszalnyi méretű plakátját. Ezért már 10 Ft díjazásban részesített. 12 évesen Schweitzer Róza rajztanárnőm illusztrált tanmenetét készítettem el. Ő már 50 Ft-tal jutalmazta munkámat. Egyszer-kétszer rajzórát is tartatott velem.

Az újhelyi házban két nagybátyánk lakott még; a félemeleten Pali bácsi és Bandi bácsi. A Petrasovszky fivérek legfiatalabbika, *Petrasovszky András* (1908–2007) építésmérnök későn nősült, *Petrasovszky Pál* (1903–1990) jogász, vármegyei tisztviselő és tájképfestő soha. Bandi bácsi idővel albérletbe, majd – házasságkötése után – felesége, Hajdú Ilonák házába költözött. Itt születtek lányai: Olga és Éva. Évek múlva Miskolcra került családjával, ott is halt meg 100. életévében. Két lánya ma is Miskolcon, ill. környékén él.

Kisgyerekkorom emlékképei közt gyakran élém jön Leó nagyapám törekény alakja, amint fekete *redingote*-ban (térdig érő zakóban) és kopasz fején kicsi, karima nélküli fejdőben bicskával vagdossa az udvari füvet, vagy hideg időben farönköket fűrészsel, és nem szereti nézni tavasszal a levágásra szánt fehér kecskegida fickándozó ugrásait, mert fél, hogy akkor nem bír majd enni a húsból. Esténként hosszú csibukkal üldögélt az alagsori ebédlőben, hátra dőlve pihentetve elgémberedett derekát. És minden kisebbecske unokáját térdére ültetve – engem is – énekelgette nekünk a „Fenyőfából csináltattam taligát” kezdetű dalocskát. Amikor pedig hangosan imádkozott – mint midig – nagymamát szólólongatta: „Olgus! Maga is mondja! Őt pját a végén.” Gondolom, a keresztvetéseket szá-

Petrasovszky Mária diákkori akvarelljei: Apuka – Gyogya néni – Zsólyomka

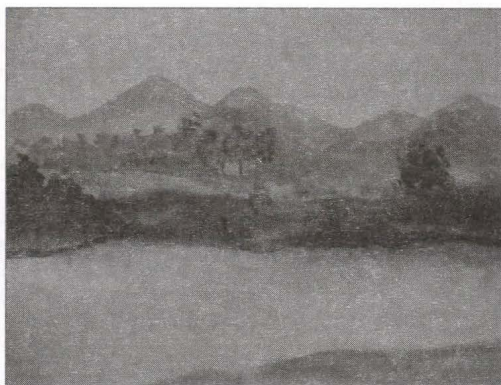
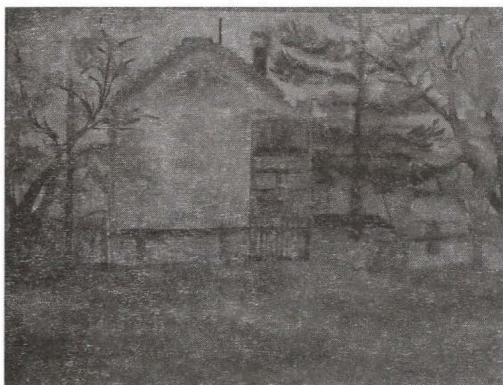
molta. Rettentően szelíd és tisztaszívű ember volt. „Ne mondd senkire, hogy bolond, mert, aki ilyet mond, az méltó a gyehenna tüzére!” Nagyon tisztelte a méltóságokat, pártolta az elesetteket. Mindenkinnek minden szavát elhitte, még a II. világháborús álveteránokat is megvendégelte. Egy ízben az idős Sennyey grófnő vetődött arra – miközben könyöradományok fejében kicsi gyerekeknek német versikéket tanított – nagyapám eléje jött az udvarra, s mivel a grófnő tisztelte benne a papi méltóságot, ő meg az öreg hölgyben a grófnőt, mindketten egymás kezére hajolva, majdnem összeütköztek a fejüket.

Kicsi voltam még, amikor Pali bácsi Grimm-meséket olvasott fel nekem magyarul a német mesekönyvből. Máskor apukám költött történeteit hallgattam Erős Jánosról. Keresztapám sokszor cimbalmazott esténként, amit szívesen hallgattam. (A házban 1960-ig nem volt rádió.)

Az 50-es évek elején, amikor Bandi bácsinak már megszületett az első lánya, Olgi, sokszor mentem hozzájuk pici unokatestvéremet pesztrálni. Egyik délután (1951) anyukámmal moziban voltam, s mire hazaértünk, már le is zajlott a házkutatás, amit az ÁVÓ hajtott végre, s nagyon örültünk, hogy a szörnyű felfordulás közepette mindenki épségben maradt, főleg, hogy maradt apám is, nem vitték el. Még nem. Sok mindent magukkal vittek azonban. Apám régi portréinak fényképeit (Horthy, Gömbös, Frigyes és Albrecht főhercegek stb. – vörös posztók) és egy viselt katonai kabátot. Ennek a „szebbik” párját, amiben apuka éppen fát vágott a pincegádorban, meghagyták.

A házba lépve így kezdték: „Tudomásunkra jutott, hogy ön fegyvereket rejteget!” Kopogtatták is a falakat, melyek – a vak is láthatta – időtlen idők óta nem voltak kifestve. Így aztán elálltak a falbontástól... Elkoboztak még több kiló szöveget, amit Pali bácsi saját tervezésű és építésű méhkaptárjaihoz vett. Aznaptól néhány éjszakát óvatosságból Bandi bácsiéknál töltöttünk. Ezt követően – úgy emlékszem – azon a nyáron Manó bácsival hetekig távol volt apukám. Templomot festettek valahol a Felvidéken. Vacak kis nyugdíját, amit a háború után a B-listázásakor állapítottak meg, hónapokra megvonták. Hajnalonként erdőirtásra járt napszámba, ahol – mondanom sem kell – Sennyey grófnő is „munkatárs” volt. Rádiónk nem lévén az 56-os eseményekről is szájhagyomány útján értesültünk.

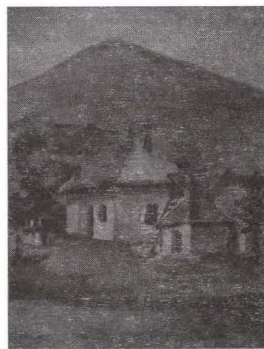

A 14-15 éves Petrasovszky Mária akvarelljei: Házunk – Az újhelyi hegyek

Anyuka az utcán hallotta: „Pesten forradalom van!” Leó apámat csak 1957 őszén vitte el az ÁVÓ egy éjjel. Behatoltak a házba, be a hálósobánkba és elemlámpával ránk világítva az ágyunkban, kiválasztották apámat: „Maga velünk jön!” Szegény anyukám reggelig énekelte a „Győzelemről énekeljen napkelet és napnyugat!”-ot. Apuka öltözködés közben hangosan imádkozott: „Te oltalmad alá sietünk Istenszülő Szűz”. „Maga ilyen szent ember?” , kérdezte az egyik ávós. Apánkat Miskolcra vitték fogházba, egy 2 x 8 m-es cellában nyolcadmagával „tárolták”. Hetekig nem kaptunk róla hírt, aztán mégis élve láttuk viszont. Ezután vették el másodszor is a nyugdíját, hónapok múlva kapta csak vissza.

Az 50-es évek elejének szinte családi „csemegéje” Manó bácsi feleségéhez, Kató nénihez (*Füzesséry Katalin* 1904–1993) fűződik. Az ő bátyja, *Füzesséry Károly* (nem Sándor, mint az újhelyi lexikon írja) Tállyán volt pap. Kató néni hírért vette a Mindszenty-per idején, hogy testvérét az ÁVÓ készül elvinni. Azonnal értesítette Károly bácsit, aki rögvest összehívta a falut a templomba. Felmenvén a szószékre elbúcsúzott híveitől, mondván, őt viszi az ÁVÓ. Hogy a hír hamis legyen, jusztt se vitték el. Elvitték azonban Kató nénit rémhírterjesztésért! Egy évig volt Kistarcsán, számos arisztokrata nővel kötött barátságot. Nagy „élmény” volt számára a láger.

Amíg fiatalabb volt, s mivel nem született gyermeke, többször nyaraltatta nővére unokáit az Esze Tamás utcai házukban [49. sz.]. Természetesen olyankor naponta jártam hozzájuk játszani, kertjükben ricsajozott a sok gyerek. Szeretett minket. Manó bácsi halála (1976) után még 17 évig élt. Vele lakott egyik nővére, Tekla néni az emeleten, a másik, Borka a bátyjukkal, Károly bácsival a ház földszintjén. A városban élt harmadik nővére, Erzsike és húguk, Tusi néni. (A Füzesséry-családban született még a hat lány közt legidősebbként Matyu néni, ő férjével nem Újhelyen élt.) Végül, mindannyiuk halálával Kató néni egyedül maradt. Az újhelyi rokonokon kívül bátyám rendszeresen látogatta, meg én is családommal együtt, amikor Újhelyben jártunk. Mi, Petrasovszkyak, Manó bácsi szellemi örököseinek tartottuk magunkat, úgy éreztük tartozunk ezzel özvegyének. A „szellemi örökös”-t aztán tényleg szó szerint lehet érteni, amit az események is igazoltak, mert nagybátyánk javait, de főleg a festményeit Kató néni egyik távoli rokona örökölte. Talán mert nem volt végrendelet, vagy talán, mert volt. Az örökös aztán mindent eladott, ki tud-

Petrasovszky Mária diákkori akvarelljei: A filagória, Csendélet, A Magas-hegy

ja, mit, kinek. A Petrasovszkyakkal fel sem vette a kapcsolatot, pedig de sokat játszottunk együtt gyerekkorunkban! Nagy szerencse, hogy Manó bácsi több művészeti könyvet ajánlódokozott nekem. Bölcs tanáccsal is ellátott: „Világosságodból adj, olajadból ne adj!”

Iskolás éveimben, 12 évesen találkoztam először Gyogya nagynénémmel, aki szintén újhelyi diák volt, mielőtt a Testnevelési Főiskolát elvégezte. *Petrasovszky Jolán* (1910–2002) híres szépség volt. Előfordult, hogy olyan levelezőlapot is megkapott, ami így volt megcímezve: *Saújhely, Gyogya*. Élete viszontagságosan alakult, különösen az 50-es években. Az említett találkozáskor férje, *Gnädig László* (jogász, katonatiszt, kitűnő akvarellista) már nem élt. Nagynéném gyermekeivel, Lacival és Zsuzsival érkezett nagyszüleinkhez. Friss gyászáról a család együttérzéssel hallgatott. (Sok évvel később mondták csak a rokonok, Laci bácsi tragikusan halt meg.) Unokatestvéreim ezután még többször nyaraltak Újhelyben Emma néniéknél (ő volt apám idősebbik húga). Gyogya néni Budapesten halt meg 92 évesen.

Petrasovszky Emma (1906–2003) tanítónő volt. Az 50-es években képeslapokat rajzolt a Hlavati-trafik számára, állandóan kötött, horgolt késő öregkoráig. Művészi érzékét Katalin lánya is örökölte. Emma néni férje dr. Mészáros Gyula bíró volt. Legkedvesebb rokonaim ők és három gyermekük, Mészáros Péter, Bálint és Katalin. A fiúk ma is Újhelyen élnek. Dr. Mészáros Péter (1936) ügyész, aki diákkorában szenvedélyes természetjáró volt, ma a családi ügyek pontos tudója és számon tartója. Felesége, Meszléri Katalin (1941) tanítónő, lányuk Mészáros Nóra. Mészáros Bálint (1938) műszerész, gimnazistaként szeretett zongorázni, sokat álldogáltam mellette játékát hallgatva. Sportszeretétét mostanáig megőrizve 70 fölött is „senior” pingpongozó. Felesége, Csákány Judit (1946) tanár. Gyermekeik Márió, Melitta, Máté.

Mészáros Katalin (1941) tanár, nagy emberszerető, aki diákkori barátaihoz máig hűséges, azok is őhozzá. Ugyanakkor Kati az, aki a családi összetartozást is kitartóan ápolja. Számára nincs mellőzött rokon. Miskolcon él, s férje, Szepesszentgyörgyi Oszkár (1937) statikus mérnök, szintén újhelyi. Gyermekeik Éva és Ádám. (Oszkár még diákkorában, amikor nyári munkán volt erdőirtáson, apukámmal együtt van egy fényképen. Akkor még senki sem sejtette, hogy rokon lesz.) Kiskoromban, 1946-tól évekig a Molnár István és Bem u. sarkán Emma néniékkal kertjeink határosak voltak, naponta ájtártunk egymás-

hoz. Mészáros Gyuszi bácsi volt a leghangulatosabb ember, akit valaha ismertem. Beszélgetés közben többsoros verseket rögtönzött az adott szituációra, családi összejöveteleken hegedült, sőt zongorázott, ha éppen náluk voltunk. Ha Manó bácsiéknál jöttünk össze, akkor Manó hegedült vagy cimbalmozott. Nagyon szerettünk családi körben együtt lenni, a festményeket bámulni, magunk között kis megjegyzéseket tenni. Apám és testvérei szerettek vitatkozni is, de érdekes módon nemigen panaszkodott senki. Összetartottak. Emma nénit – aki 97 éves korában halt meg – és gyerekeit még Gyuszi bácsi halála (1977) után is évente látogattuk Veszprémből férjemmel (dr. Tóth József, 1940, egyetemi docens) különösen lányaink, Petra (1969) és Adél (1974) felnőttével.

Diákéveimben 1957-től 61-ig a városi képzőművész kör tagjaként hetente jártam apámmal – aki a kört vezette – és Pali bácsival tájképet festeni, vagy a kör modelljeit és csendéleteket megörökíteni. Keresztapám szenvedélyesen szerette Köves-hegyi szőlejét – amit államosítottak, de később visszavásárolt –, s még utat is épített egymaga, föl a kaptatón, hogy biciklivel járható legyen. Ezért a Munka Érdemrend bronz fokozatát is elnyerte. Pincét a Zsolyomkán vett, ahol több hangulatos akvarellt is festett a környékről.

Sárdi Tiborné, Éva néni is a kör tagja volt. Festői és zenei tehetsége emlékezetes számomra. Lánya, Sárdi Bea (1943) tanár, könyvtárvezető, életre szóló barátnőm. Férje, néhai Krasznay Péter sportember, később vállalkozó. Krasznayné Pesten él családjával. Amikor gyerekek voltunk, Éva néni nagybátyja, Krivátsy-Szűcs Miklós szobrászművész egy ízben Újhelybe látogatott, s mivel közel laktak, átjött hozzánk Leó nagyapámat megismerni. (Ők ugyanis meghökkentően hasonlítottak egymásra.) „Jé, itt jövök magammal szemben!”, kiáltott fel nagyapa. Éva néni férje, dr. Sárdi Tibor bíró, fanyar humorú ember volt, kiváló fantáziával költött kalandos történetekkel szórakoztatott minket, gyerekeket.

Manó bácsi – közismert egyházművész lévén – nem volt az 50-es-60-as évek támogató alkotója. Ő ezt bámulatos bölcsességgel kezelte, elmélyülten alkotott, az utókornak dolgozott. A „Hegyaljai tájak, hegyaljai emberek” egyik kiállítására pl. azt a képét sem vették be, amely pedig szőlőmunkásokat ábrázoló ablaküvegterv volt. A művész, aki – többek között – a máriapócsi kegytemplom freskóinak, táblaképeinek és üveglakainak létrehozója, nem szerepelhetett szocialista képzőművészek kiállításán. A III. gimnazista Petrasovszky Mária viszont három akvarelllel a kiállítók közé került. Ez azért is érdekes, mert apámat egy idő után az új generáció nevelésére nem tartva alkalmasnak, a művész-kör vezetése alól fölmentették.

Ez ínséges időktől évtizedekig bátyám, *Petrasovszky István* (1926) támogatta minket, aki addigra már okleveles építészmérnökként először Ózdon, majd Miskolcon töltött be fontos vezető pozíciókat. Ma is dolgozik, építésügyi szakértő, családfakutató, s ebben Manó bácsi több évtizedes kutatómunkáját folytatja már az 50-es évek óta kitartóan. Heraldikával is foglalkozik. Ő a család „doyen”-je. Felesége Pogány Klára (1929) tanár, gyermekeik: Anna (1964) és István (1967), valamennyien Miskolcon élnek.

Nővérem, *Petrasovszky Elma* (1930–1978) műszaki rajzoló volt, férje Olasz Tibor (1925–1976) építészmérnök. Az 50-es években Székesfehérvárott, Veszprémben, később Győrött éltek, tragikus körülmények között túl korán meghaltak. Gyermekeik: Olasz Miklós (1954) belsőépítész, Rita (1957–1961), András (1963) teológus, köztisztviselő.

A diák Petrasovszky Mária akvarellje: Házunk (jobbra)

A két Petrasovszky-fivér, amikor nyaranta templomokat festett, az adott település egyik lakójánál kapott szállást, ebédjük naponta más és másnál volt. „Sorkoszt”, mondták. Fizetségük, a fő tervező Manónak és a kivitelben segítő Leónak együttvéve kb. annyi volt, mint a szobafestőnek, aki a sík részeket mázolta. (Pali bácsi vagy Jencsik Béla soha nem vettek részt templomfestésben; az újhelyi lexikon téved.)

1990-ben keresztapám, Petrasovszky Pál halála után néhány évvel a már 1981 óta özvegy édesanyánkat bátyám magához vitte Miskolcra, ahol családjával együtt haláláig ápolta. A megüresedett újhelyi házba többször is betörték, festményeket is elvittek. A végleges enyészettől a részbeni új tulajdonos talán megóvja. A város önkormányzata vajon gondole a csaknem 100 éves Petrasovszky-hajlék fennmaradására?

Petrasovszky Leóné Ullrich Zsuzsanna: Kezek

Pillangó után kapkodó,
Kis csengettyűért tapsoló,
Hüvelykujjacskát habzsoló
Párnás, puha gyermekkezek.

Kemény, izmos, kerges tenyér,
Nyomán terem búza, kenyér, –
Ha kalapácsa a pörölyhöz ér,
Szikrát hány az acél!
Hasznos munkás kezek.

Esengve nyúl feléd reszketőn,
Kis alamizna egy keszkenőn
Előtte a porban, fillérid hogy kivedd,
Segíts rajta, ha van szíved,
Öreg, beteg koldus kezek.

Lokálokban intenek neked,
Vörös körmű démonkezek.
Dollárt és ékszert gyűjtenek
Görbékarmú siber kezek,
Hájas bankár kezek.

Petrasovszky Mária: Ullrich Zsuzsanna

Templomok mélyén esdenek
Liliomos, fehér kezek,
S a munkától veresek,
Agyondolgozott nőkezek,
Imádkozó kezek,

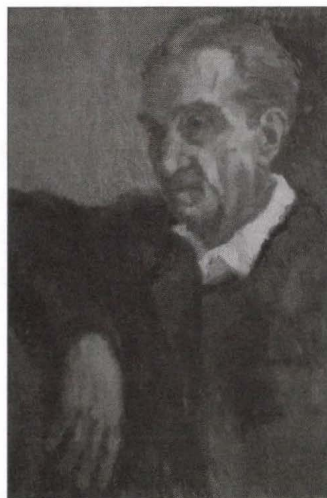
Gyilkos keze, mely ölni kész,
S „bosszút lihegő” zsarnoki kéz,
Zsugori, görcsös kéz, mely sosem ad
Annyit, mint amennyit visszakup,
Csak vesz, csak rabol és gyűjtogat,
Gonosz, pusztító kezek.

Vannak finom, művész kezek,
S mit ihlet ad, a terveket
Csodálatos formába öntik ezek
Az áldott, alkotó kezek.

Kezek, kezek, kezek, kezek, –
Mily sokat mondanak ezek:
Mennyi szépség és győtrelem,
Egész világtörténelem –

De ha csak int Isten keze,
Belehullanak a semmibe!

(1951)

Petrasovszky Mária: Petrasovszky Leó (1972)

Petrasovszky Mária: Szent Miklós

*Az újhelyi görög katolikus templom védőszentjéhez,
(amikor már elegendő lett a Téliapózásból 1994-ben)*

Mikor sötétes, téli hajnalon
Felhővárából titkon leoson,
Léptét nem deríti fény, csak dereng
Még a hólepte ösvény idelent.

Jöttét nem jelzi, csak álmunk,
Lélekben már képe előtt állunk,
Parányi mécses világítja meg,
S ránk tekint a szent, myrai öreg:

„Ne harsonázzatok minduntalan,
A jótett, az igazi, hangtalan!
Ne öltsetek fel bíbor jelmezem,
A jó szív az igazi, meztelen.

Hagyjatok engem titokban járni!
Ajándék, varázslat, legyen bármi,
Csak szeretet indítsa tettetted,
Palástom őrizze emlékezet...!”

KONCZ SÁNDOR

Teológiai felelősségünk a jövőért

Dr. Koncz Sándor (1913–1983) református konventi, hadapródiskolai hitoktató, majd tábori lelkész, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros hagyatékából közölt írásokat a Széphalom 14-20. kötete. Ezek bevezetőjében szó volt a szerző életútjáról, fontosabb írásairól, magatartásának főbb jellemzőiről. Utaltam az elhunyt után megjelent írásait és a róla szóló tanulmányokra is. E mostani újra közlés aktualitását az adja, hogy az egyre bizonytalanabbá váló hazai és nemzetközi életben ismét napirenden vannak a jövőkutatással kapcsolatos eszmecserék és ezzel együtt éppen 2011–2012-ben kell megküzdenuünk a terjedő jóslatokkal, világvége tanokkal... Szükséges tehát az eszkatológia erkölcsi tanításainak felelevenítése is.

Közreadta és a jegyzeteket írta a szellemi hagyaték gondozója, aki szívesen segít a szakdolgozati, disszertációs témát keresőknek:

Dr. Koncz Gábor¹

Az ember reménye és jövője modern világunknak is egyik gondja.² Éppen ezért a teológiai eszmélkedés ismételten fontos róla, amelynek mai útját Teilhard de Chardin a fejlődés-teológiával részben kikövezte. De szintén erre irányuló az afrikaiak és latin-amerikaiak irányt mutató felszabadulási teológiája. A német reménység teológia ugyancsak igyekszik ösvényt vágni e sűrű erdőben. Gondolunk most az Evangelische Theologie 1972. július-augusztusi számára és főleg Moltmann nevére hivatkozunk. Az amerikaiak, Whitehead és Hartshorne filozófusok elvei alapján, az ún. előrehaladás-teológia motorját táplálják.

A teológusok keresik is a reménység „szimbolikáját”. Ki szeretné fejleszteni a jövő kíváncsú és realizálható „modelljeit”. A klasszikus vagy szokásos teológiai iskolákból olyan kilépésre törekcsenek, melyre első sorban nem annyira a konzervatív teológiai formák és kifejezések ösztönöznek, hanem ezeken jóval túl: korunk realitásai. *A realitások között mindennek előtt megnevezzük azt a szándékot, amely a világot jobbá akarja tenni.* Ennek az entuziasmusnak jót, nagyot, újat alkotó erejét az emberséges szocializmusnak a keleti államokat betöltő valósága is mutatja.³ De erre utal a fejlődő országokban tapintható várakozás, sőt tapasztalható forradalom. Továbbá szintén energikus jele ennek az, hogy az ökumenikus mozgalomba, magyar protestáns bizonyágtételünkkel is, betört a szociáletika. Sőt, a katolikus egyházban, a II. Vatikáni Zsinat munkája sem kerülhetette meg a jövőért izzó lelkesedés felelősségét.

¹ E-mail: drgaborkoncz@t-online.hu

² A gépirat dátuma: Sárospatak, 1975. augusztus. Megjelent: [1976. jún. 1.] Református Egyház XXVIII. évf. 1. sz. 1-4.

³ Ne feledjük, hogy a tanulmány 1975-ben keletkezett; ez a magyarországi szocializmus történetében már a megbékélésre való határozott törekvés időszaka.

A felelősség a jövőért a jelenlegi, 1970-es évtizedben megújulóban van. A jövő annyira változónak ígérkezik, hogy az, ami az 1960-as években még optimisztikus volt, ma másképpen látszik annak. A második világháború után táplált jövőbeli reménységek nagyrészt „kifutották”, csaknem lejártatták magukat és minőségileg átmásultak. *Most új polarizációnak vagyunk tanúi.* A „jövő rendszerét” megközelítő gondolatok két sarkpont körül helyezkednek el. Az egyik a teológia örök jövődője: az eszhatológia.⁴ A másik az ember „futurológiai” jövője. A teológia egységét ma az is hathatósan biztosítja, ha hirdeti az eszhatológiai jövőt és éppen e miatt: felszítottan szolgálja az emberi jövődőt.⁵

Van jövője a történetnek. *Az a történet vége, amikor eljön Isten országa. És amíg Krisztus visszajön, van jövődő a történelemben, amihez szükséges az egyház szolgálata. Az eszhatológiát és az emberi jövőért való munkát tehát egymás ellen kijátszani nem lehet.* Egy-mással fedezni sem szabad. A kettőt az előre vivő ellentétek rendszerében úgy kell felfogni és elfogadni, hogy az őskeresztyén lelkület, az imádság felajánlásával várt Isten országa, a realitások között hevítessen felfokozott szolgálata, a jövő alakításáért.

Teológiai felelősségünket a jövődőért úgy tűzzük napirendre, hogy szólunk az eszhatológiáról. Az emberi váradalmak körébe tartozó adventológiától pedig elhatároljuk magunkat. Az utópiát, annak jóslásait meg azzal kerüljük ki, hogy megállapítjuk a reális teológia szükségességét. Így próbáljuk keresztyén szempontok szerint körvonalazni a futurológia munkálását.

Eszhatológia

Az eszhatológia bibliai értelméből semmit sem adunk fel. „A keresztyénség, amelyik nem egészen, kizárólagosan, maradéktalanul eszhatológia, egészen, kizárólagosan és maradéktalanul Krisztussal nem tud mit kezdeni.” Barthnak ez a megállapítása és a teológiai tudomány ezekhez hasonló gondolatai újjászültek századunkban az eszhatológiai eszmélkedést. Isten országának valóságát úgy értelmezzük tehát, hogy azt kizárólagos jövődöbeliségtől, maradéktalan transzcendenciától, egészen a földi történet végét jelentő bizonyosságától nem fosztjuk meg. *Nem követjük az eszhatológia megszegényítésének teológiáját.* A Harnackét, aki Jézus tanítását úgy értelmezi, hogy Isten országa az emberi szívben van csupán. A Rauschenbergét, aki Isten országát a szociális előrehaladás formáiban látja. A Doddét, aki az úrvacsorában, a földön úrvacsorázó gyülekezetben helyezi el azt. A Bultmannét, aki szerint Isten országa – üzenet, mely mint kérügma a megszólítás pillanatában döntésre kényszerít.

⁴ Korábbi írásaiban a szerző az eschatológia írást alkalmazta. Ma ezt eszhatológia formában használjuk.

⁵ Dr. Koncz Sándor e tanulmányához személyes közöm is van. 1968 és 1974 között Budapesten a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatója voltam. Abban a megtiszteltetésben lehettem részem, hogy szorosan kapcsolódtam néhai dr. Kovács Géza professzor úr jövőkutatási, futurológiai szemináriumához, ahol akkor már e témakörben dolgozott Prof. Dr. Nováky Erzsébet D.Sc., az MTA Jövőkutatási Bizottságának mai elnöke. Egyetemi szakdolgozatomat, majd később egyetemi doktori disszertációm is ebben a témakörben készítettem. A professzor úr figyelmébe ajánlottam Édesapám ilyen témájú munkásságát, aki a rá jellemző nyitottsággal, szívesen fogadta ezt, és biztatott a kapcsolódások tanulmányozására. Ma is hálás vagyok Neki ezért; tehát minden bizonnyal ezek az utalások is inspirálták Apámat arra, hogy újra foglalkozzon a témával. Hiszen korábban többször is írt erről. [1942]: Az eszhatológia örök időszerűsége. In: Protestáns Szemle, LI. évf., márc. [1947]: Az idő az örökkévalóság edénye. In: Sárospataki Református Lapok, XXII. évf., 20. sz., dec. [1969]: A jövő léte és fogalma a mai teológiában. (Gerhard Sauter: Zukunft und Verheissung... c. könyvének ismertetése.) In: Teológiai Szemle, IX-X. sz., 270-272. [1972]: Teológiai tanítás a történetről. In: Református Egyház XXIV. évf., 4. sz.

Mindezek szerint, de még másokat is fel lehetne sorolni, Isten országa valamilyen formában mindig a földön van. Annyira „következetesek” sem vagyunk, mint a konzekvensnek nevezett eszhatológia, mely azért tartja tévedésnek az eszhatológiát, mert az őskeresztyénség idejében nem következett be s ezért erre a jövőben sem lehet számítani.

Az eszhatológiát mi Isten országa teljességes eljövételének tartjuk. Jézus tanítása, a Biblia egyértelmű bizonyágtétele alapján: Isten országa olyan eljövendő történés, mely nem ennek a világnak a léteben valósul meg. Ígéret formájában, az Isten iránti bizalmat tápláló intenzitásban mindig jelen van. Hiszen az „itt” is az örökkévalósághoz tartozik. Az örökkévalóság pedig nem gondolati zsákutca, hanem a történelem teljességet adó horizontja. A történetnek az a jövődjéje, hogy az elkövetkező Isten országával vége lesz a történelemben és Isten lesz minden mindenkiben.

Adventológia

Azt a próbálkozást nevezzük adventológiának, amelyik közeli dátumokhoz köti Krisztus visszajövetelét, Isten országának megérkezését. Mivel Isten az Ő birodalma beköszönésének teljességét nem bízta ránk, az időpontok kitűzésétől elhatároljuk magunkat. A világban az ember nemegyszer becsapottnak, félrevezetettnek, kiábrándultnak, elidegenedettnek érzi magát. Ezért a dátum szerinti közelség hitegetésével akarja lerázni magáról azt, hogy célra irányozottan éljen. „Célbetegség” van egyeseknél, mert a jövőt homályosnak, bizonytalannak tartják.

Mi nem tesszük magunkévá az adventológiát, mert a jövő felé tárt öntudatossággal élünk. Nem olyan teológiát akarunk kiépíteni, mely első sorban az érzésekre számít. Azokra az érzésekre, melyek azért lépnek ki a lélekből, hogy az empirikus valóság fölött andalító szimbolikus formákat találjanak a jelen nehézségeiben. Az adventológia – orientálódásban az abszolút felé – a reménységet és aggodalmat, a bizalmat és bizonytalanságot, a szerencse és szenvedés tapasztalatait jelképekben fogalmazza meg. Az „érzés teológia” az adventológiában felépíti és újraéleszti a chiliasztikus víziókat. Így keresi az apokaliptikus szimbólumokat. Részben érthető ez. Hiszen a modern, főleg nyugati civilizációban annyira megnőtt a radikális gonosz, hogy annak ijesztgetése együtt jár az evolúciótól való félelemmel és a tragédiák abszurditásával.

Utópia

A jövő gondjának teológiai felelőssége az utópiából sem táplálkozhat. *Az utópia a földön akarja realizálni az eszhatológikus víziót.* A víziónak megvan a maga helye. A Péld. 29, 18 szerint: „Mikor nincs mennyei látás, a nép elvadul”. Az azonban tévedés, ami az utópisztikus jövő lényege, hogy az eszhatológiai teljesség a történelemben eljön. Az utópia olyan minőségi új időt kíván a történelemben, amit Isten a történelem utánra tart fenn.

Az eszhatológikus teológiai jövődjéje az utópisztikus földi jövődjével nem a bibliai próféciákhoz és reménységhez kötött víziókhöz tartozik, hanem az ember pszichikai álmodozásához. *Az álmodozás elveszi a jelen erőit a jövő-látástól és érte mozduló aktivitástól.* Az utópista megfosztja a jövőt attól, hogy hevesen kívánja a transzcendenst, azaz a beköszöntő új teremtetést. Az utópia csak a jelenre néző egy dimenziójú társadalmat vetíti

ki a holnapba és nem néz arra a két dimenziójú társadalomra, melynek a földi és a mennyi állampolgárság együttesen tartozéka.

Az utópiában értékelendő vonás, hogy kifejezi a keresztyén eszhatológia utáni vágyat, világi formában. Embrionálisan fogalmazza ugyan meg ezt a történeti óhajt, de mégis szóba önti. *A Bibliában is előfordul utópia.* Elég a legközismertebbre hivatkozni: a tejjel-mézzel folyó Kánaánra. A teológiának mindenképpen vigyázó feladata, hogy az utópisztikus és eszhatológikus jövődől összeolvasztását megakadályozza.

A humanizmusnak szintén van utópiája. Az emberiség vonalán ugyanis úgy akarja eszhatológia nélkülivé tenni a jövőt, hogy a teljes emberség, a tökéletes emberiség felépítését elképzei a földi keretek között úgy, hogy Istennek a Krisztusban történt emberré-lételét nem veszi tekintetbe.

Az utópia új metafizikát gyárt. Szívesen támaszkodik arra a zavarra, mely előnti a fizikai világot azzal, hogy a régebben abszolútnak gondolt fizikai törvényekről bebizonyosodik: mennyire relatívek. Az utópia kezdetlegesen gondolkodik a jövőről. Hiszen csupán álmodozik a jelenben. Ezért még a múlt tanulságait is kikapcsolja látóhatárából.

Reális teológia

A teológiai gondolkodásnak realitást ad, ha eszhatológiai nyitottsággal néz az emberi jövőbe. Az emberi jövőre összpontosuló irányítotttság a felelősség etikai felfokozását jelenti. Teológiai feladatunk, hogy a bibliai és jézusi eszhatológia vonatkozásait kidolgozzuk – az Isten irgalmából várható emberi jövődőlre. Tehát e várható jövődől érdekében vegyük komolyan az eszhatológia jelenre centralizálódó etikai követelményeit. Blumhardt és Ragaz modern korunkban már próbálkoztak azzal, hogy Isten országának tudományos-teológiai és építően-tudatos várása mennyire nem hagyja elaludni, sőt felfokozottan ébren tartja a keresztyén ember szociális-etikai felelősségét. Az eszhatológiának az emberi jövődőlre vonatkozó egyik futuroológiai haszna az, hogy az egyház jelenlegi teológiájában kulcskérdéssé avatja a teljes etikát.

A reális teológia öntudatos és nem szégyenli, hogy praktikus és pragmatikus. Mivel Isten az eszhatológiában mindent újjáteremt, ezért az ember a maga futurizmusában is építhet mindannak megváltoztatására, ami a jelenben rossz. A tökéletesség vágya a tökéletlen világban Istentől van. S mert a teológiát nem kapcsoljuk ki, nem nullifikáljuk a jelenben a lehető legjobb emberi jövő felelősségteljes munkálását. Ezt a szolgálatot az életben, a történelemben, a jövődőlben mindaddig végezzük, végzi az egyház, a helyén levő keresztyén gyülekezet, amíg Krisztus vissza nem jön. A teorétikus teológia meggazdagodik az által, hogy pragmatikus akar lenni és az eszhatológiai jövő pragmatikus hasznát abban látja, amiben az őskeresztyénség. Abban, hogy az eszhatológiai várakozás etikai erejére szüksége van a világnak. Isten, aki győzött a halálon, győz a jelen nehézségein és kétségein is.

A reális teológia igyekszik felmérni mindazt, ami Isten eredeti teremtetési tervének megfelel. Ez alatt nem relativizálja az eszhatológiát, de elveti az adventizmust. Az utópiából meg csak az előrevivő elemeket emeli ki és minden vonalon a teljessé létel érdekében aktivizálja az erőket. A szellemi és fizikai energiák szervezett mozgásában találkozhatunk azzal az elemmel, amit „numinózumnak” hívunk. A merészségért, az optimizmusért való versenyben kiderülnek Isten „lábnyomai”. És természetesen az is, hogy „homo religiosus”

lénye szerint „homo politicus”. Mindezekben az ember erőfeszítéseket tesz, hogy megfeleljen annak a kötelezettségnek, amit az istenképűség követel tőle. Isten jelenlétének hite és az élethez szükséges bizalom a jövő elsődleges problémája. Olyan politikai és társadalmi kérdés, mely helyes „teológiai civilizációt” jelent.

E teológiai civilizáció tudja, látja, hogy ma a dolgoknak globális, az egész világra kiterjedő jelentősége van.⁶ A helyes teológiai civilizáció mégse csinál az eszhatológiából cél-tudományt. Vagyis a teológia helyett nem terem teleológiát. Isten helyett semmiképpen nem tervezi el ennek a világnak befejező megtökéletesítését. A jövőt a múltból se kalkulálja ki, ám úgy se tünteti fel, mintha az a jelen eseményeinek folytatása lenne csupán.⁷ Ugyanakkor azonban dolgozik azért, hogy az emberi jövőendő rendteremtéssé, értékalkotássá érjen. Mindez azonban nem az isteni abszolútság holmi új értelmezésére vonatkozik, hanem az érthető emberi életképesség szükséges fokozására. Még pedig azért, mert ezzel a pesszimizmus, defetizmus, a sötétben ható letargia és a semmit-se-csinálás patológiája ellen küzdünk. Amit az ember így akar, az nem válhat ellenpólusává annak, amit Isten az eszhatológiai újjáteremtésben tesz. Gyakorlatilag ugyanis a jövő nem lehet sem a náci Dachau, sem az, amit pl. Amerika „produkált” Vietnamban, sem a világot bármilyen formában előlthető rasszizmus. A reális teológia arra épít etikailag, hogy a jövő jobb lesz, mint a múlt és a jelen.

A reális teológia számol a természet Isten által adott törvényeivel. A tudomány embernek ajándékozott erejével. Az emberi lehetőségekkel. Mindezekben a reménység izzó paraszát helyezi el a jövőtől való félelem, a „jövő-sokk” helyébe.⁸ A „halálképű”, merészség- és reménység nélküli defetizmus, a kétség között hanyódó, nyugtalan embert az élő reménységbe iktatja be.

A reális teológia nem híve a szociális status-quo-nak. A jelent semmiképpen nem akarja a maga igazságtalanságaival jövőiesíteni. Sőt a legtisztább futurologiai aktivitással részt kíván venni a jövő alakításában. Éppen mert hiszi, hogy Jézus a paruziában a Maga teljességében jelen lesz, éltető elemnek fogja fel azt, hogy most is jelen van. Jézus reális prezenciájának új felfogása túlterjed az úrvacsorai „reálprezencián”.

Az Isten országára vetett jövőbeli reménység tehát nem elméleti kérdés, hanem praktikus magatartás. Hiszen a technológiai kikiáltott jelent kiegészítjük azzal a teológiai jövőendővel, amit Martin Luther King úgy állított elénk, hogy népének jó lakást és megfelelő munkakörülményeket együtt ígért Isten országával.

A Krisztusban látott és lehetséges jövő azt az evangéliumi meghökkentőt, botránkozást hangsúlyozza, hogy minden kényelmes elpolgárosodás megtestesíti a jövő-neurózist, az iszonyatot a jövőtől. A reális teológia olyan jövőre irányított erőfeszítés, mely társadalmi, politikai, kulturális megújulást hoz minden széthullást árasztó dekadenciával szemben. A világ sohasem volt Isten nélkül. A hit egyetlen esetben sem törekszik az emberi értékek leértékelésére.

⁶ Figyeljünk fel arra, hogy voltak, akik már 1975-ben felhívták a figyelmet a ma globalizációnak nevezett tendenciára!

⁷ Ez a mai jövő kutatásnak is az egyik sarkalatos módszertani tétele!

⁸ Utalás Alvin Toffler: *The futures shock* című művére, amelynek lefordítását éppen e tanulmány keletkezésekor javasoltam egy kiadónak, persze elutasították.

A reális teológia – ne féljünk a szótól – Új pozitívizmus. Amint annak idején a mitológia és a metafizika között Comte pozitívizmusa, mint új stádium érvényesült, úgy a tudományos, az egzisztenciálisan veszélyes, az elembertelenedés egy dimenziójú világában új stádium az, hogy mivel a reális teológia a teológiát nem eszhatológiátlanítja, úgy és azért az eszhatológiával nem jövőtleníti meg a földön a történeti embert.

A teológia, amikor Istent tekinti jövődőnek, éppen a mai teológiai kutatásoknak megfelelően, a történeti Jézus személyét azért is tartja nagynak, mert az ember történeti szerepéről sem feledkezik meg. Isten az ember holnapi és örökkévaló, történeti és történet utáni, azaz üdvöztörténeti jövődője.

Isten még nem vetett véget a történetnek. Irgalmából a történelemben élünk. Történet utáni korszakról tehát most nem beszélhetünk itt. E helyett határozottan azért dolgozunk, hogy az Istentől ajándékba kapott emberi jövődőt ne nyelessük el a „majd elkövetkezőnek” tartott örökkévalósággal. Ne tegyük időtlenné megoldandó feladatainkat. És problémátlaná az emberi jövőért való munkát. Sőt, mivel a történelemnek nincs vége, az eszhatológiát ne süllyesztjük jövőtlenné áltál, hogy ne dolgozzunk Istennek az eszhatológia előtt világunkban megvalósuló terveiért.

Futurológiai jövő

Mint kifejezés, bármilyen tautológia is a futurológiai vagy futurisztikus jövő, mégis használja a tudomány. Mi is azért használjuk, mert ezzel határozottabban fogalmazzuk meg a napjaink, a korunk erőfeszítéseit igénylő emberi jövődőt. A jövő mindig a jelenben kezd megvalósulni. A jövő ezért a jelen problémája. Azaz mindenkor a jövődő jelenében, a jövő jelenvalóságában kell dolgozni. Ez korántsem jelentheti azt, mintha a jelenben elavultat kívánnánk jövővé tenni.

A teológia nem azonos a konzervativizmussal. A jövő nem úgy a jelen folytatása, hogy semmi sem változik, hanem úgy, hogy a jelen változása a jövő. A jelen éppúgy fontos a jövő számára, mint a változás. Hiszen a jelennek változnia. A jelen nem sarkosíthatjuk ki jövődővé. *A jövőt viszont a jelen lehetőségei művészetének lehetőségeinek tarjuk. A jövő az a realitás, ami a lehetséges. Ezért nem vagyunk pánikban.*

Ma és a jövőben lehetséges a szociálisan szervezett társadalom, ami a jelen valósága is. Az egyház és a gyülekezet egyik teológiai feladata tehát: tevékenykedni a munkára épült társadalom érdekében, mert egyedül így ápolhatjuk a léttel, az étellel való szolidaritást. A szolidaritás a léttel, az étellel mindenek előtt a béke, ami az emberi biztonság teológiai gondozását jelenti. *A létezéshez a béke az elsőosztályú teológiai program.* A jövő emberi egysege egyenlő az emberek, nemzetek, fajok egymás között történő kiengesztelődésével. Ennek biztosítására az egészségesnek a betegről, az ifjúnak az öregtől, a gazdag népeknek a szegényektől, az élőknek a haldoklóktól, a fehéreknek a színesektől és fordítva meg kell tanulniuk a külső és belső békességben megvalósuló együttességet.

A békés szolidaritás további utjainak egyike az, *hogy a teológiai és technológiai és ökonomiai fejlődést ezen túl sem hagyhatja figyelmen kívül: nem hagyhatja magára.*

A gyülekezeti élet s vele együtt a teológia vigyázó tiszte, hogy az embert, a szubjektumot ne öntse el az objektum, a technikai gyártmányok nyomasztó és egészségtelen tömege. A nyersanyagok gátlástalan kiaknázása ne jelenthesse a környezet szétomlását. A teoló-

gia a természetvédelemben munkálja a szennyezetlen levegő és vízszolgáltatásában, az Istentől teremtett és ajándékba kapott, természetes környezet megmaradását. *Mindezt a helyes tudományos előrehaladást párosítani kell a morális döntésekkel.* A hírközlési káosz éppúgy nem vezethet az etikától való elforduláshoz, mintahogyan nem vezethet ide a tudománytól való elfordulás sem. A tudományos előrehaladás nem hozhat olyan egyoldalú fejlődést, mely egyenlő az elszemélytelenedéssel.

A progresszív elszemélyesedésnek, a perszonalizálódásnak célul kell tűndökölnie. Ezen semmiképpen nem értjük a szubjektum individualizálódását. Sőt, inkább: a személyiség felelősségteljes ráközpontosítását azokra a közösséget szolgáló emberi tényezőkre, melyek nem maradhatnak le a technikai tényezők fejlődése mellett.

Az ember önkiteljesedése egyedül úgy történhet, hogy nem sértheti a szociális humanitást. Azaz mindenben elmélyülten észre kell venni az embert, az ember által Isten dicsőségét munkáló teremtési rendet.

Mivel a világgazdaság nem lehet csupán gazdag államok megszervezése, ezért fontos kérdés a tudomány gyakorlati társadalmasítása. A Tudományok értéktelenek, ha nem azonosulnak a korszak emberének politikai, gazdasági, szociális, lelki érdekeivel. Egyre több jelentős koponya látja: nem bizonyos, hogy kívánatos: a maximálisan technikai jövő. Komoly etikai kérdéssé érik: mire jó az, ha az ember a gyakorlati élet feltételeihez egyre jobban fel van szerelve, de morálisan „leszerelődik”, lelkében kárt vall.

A tudományos, technikai hatalomban, ha za egyoldalú, zavarttá és tanácstalanná „züllhet” az ember. Különösen, ha a tudományos, technikai hatalom nem kap megfelelő etikai és szociális körülhatárolást.

A jövő az univerzumra kitágult – életképes ember. Ehhez magának az embernek kell megvalósítania embersége mély élményét. A leggyakorlatibb érdekek fűződnek ahhoz, hogy az ember embersége egyetemes élmény legyen. Azaz: az ember teremtsen meg az önmagával, az emberrel kiépült azonosságát. Erre, pedig csupán a szeretet képes. *A vitális, életelevení ember egyedül szeretetben életképes.* S ebben a szeretet életképességére: Krisztus Istennek olyan félénk, az ember felé nyújtott „prototípusa”, hogy Benne lehet személyes értéknek elfogadni a társadalmi előrehaladást is. A bennünk Úrrá magasztosult Krisztustól várható cselekvéseink minden jóra fogékony intenzitása és fokozódó intenzitálódása.

A gyülekezet például szolgál a közösségi feladatokra. A jövő problémája első rendben politikai és társadalmi kérdés. *A politikai és társadalmi teológia ezért gyülekezeti talajon elkerülhetetlen.* Itt választódhat ki az, ami a fejlődésben ajánlatos. És itt lehet megkülönböztetni a fejlődésben kívánatos attól, ami nem kívánatos. Ezért elkerülendő. Ha a kívánatos és elkerülendő között a megfelelő etikai szétválasztás nem történik meg, éppen a nem-kívánatos tényezők miatt, ami lehet tudományos, technikai is, maga a fejlődés eshet vissza.

A fejlődésre képes humanizmus lényegének megfogalmazását és megtalálását mindig kötelesség tovább keresni. *Magában a keresésben már meg lehet élni a humanitás értelmes tartalmát.* Azt az együttműködési rendszert, amely a lét békéjében újra teremti a minőségi embert. Így megmenti az embert az elsivatagosodástól. És attól, hogy a sok felesleggel rendelkező társadalom együtt létezzen a nyomor társadalmával.

A teológia, az emberi jövő érdekében, segíti kialakítani (az egyre újuló életrendszerben) a harmóniát biztosító egyensúlyt. Az életnek azt a morális összetételét, ahol a szerető megértés megtestesíti a lelket és megelékesíti a testet.

Az a probléma is ide tartozik, hogy kívánatos legyen a gyermekek megszületése. És a kívánatos gyermek élete váljon első rendű társadalmi üggyé. A gyermek élete ne csak a gyermeket vállaló szülők felelőssége legyen, hanem a család ügyével együtt és azon túl is társadalmi üggyé váljon. Szocialista államunkban az e téren való fáradozás a gyülekezeti életünk teológiai ügye is.⁹

A létért való küzdelemben jegecesedjék ki: az egyre nemesebb létért való küzdelem. Teológiailag éber szem szükséges ahhoz, hogy abban a hatalmas biológiai nekifutásban, amelynek tanúi vagyunk, őrizzük meg az élet örömét. A gyógyszerek mértéktelen, egészségtelen elszaporodásával szemben a gondviselés-hit mértéktartó korlátul kínálkozik.

Az orvosilag jól ellátott társadalomból sem küszöbölhető ki a szenvedés. *A szenvedés teológiai értelmezése tehát mindig szükséglet.* A szervátültetések mérhetetlen lehetősége sem bonthatja meg az „Én”-t. Ha az emberben a szerveket nem is lehet automatikusan az autókerek mintájára pótolni, mégis lényeges, hogy a pótlás az egyéniség, a test-lélek része lesz. Segíteni kell, hogy ebben a gyakorlatban szubjektívizálni lehessen azt, ami átmenetileg idegen tárgy: pl. szív vagy vese.

E bonyolultságok garmadájában, az Istentől ajándékba adott fejlődés elfogadásának párosulnia kell azzal a hittel, hogy az örökkévalósághoz tartozunk. Földi sátorházunk ezért elbomol. De épületünk van Istentől.¹⁰

Az ember futurológiai jövődjében teológiai feladat az embert megmenteni az élményszegénységtől, az apátiától, a részvételnélküliségtől. Arra kell mozdítani, hogy a részekben lássa meg az egészet.

Az ipari társadalom érzelmi szegénységében olyan kiteljesedésre van szükség, mely nem feledkezik meg arról, hogy az ember Isten képét hordja. Végtére is: az Isten képére átalakuló ember lehet képes arra, hogy a fenyegető érzelmi hidegség társadalmát a szeretet társadalmává tegye. Ne a fájdalom és küzdelem nélküli élet illúziójára támaszkodjék, hanem az egymást (szenvedések árán is) szeretetben elfogadó társulásra. Bibliai parancs: *szenvedjétek el egymást szeretetben.* Krisztus e szeretetért szenvedett értékünk. E szenvedő szeretetben maradt és marad ember is számunkra.

A tudományos, technikai előrehaladásban, az egyre több fölösleget termelő gazdasági produktivitásban, az iparosodásban, az egyet se, az egykét, vagy a túlszaporodást produkáló demográfiában, a biológiai, kémiai forradalomban, a természetvédelemben – *a Krisztusban látott emberség a futurológiai többlet.* Ekkor Isten az ember kezébe adja a történeti jövőt addig, amíg a Tőle ajándékba adott eszhatológiai teljesség be nem következik.

⁹ Figyelem: ez a bekezdés kapcsolódás az akkori demográfiai vitákhoz.

¹⁰ A saját maga által előkészített gyászjelentésén is az ennek megfelelő bibliai ige szerepelt: „Ha e mi földi sátorházunk elbomol, épületünk van Istentől.”

EVVA MARGIT

Szigethy Ferenc papköltő emlékezete Hernád-parti emlékek

Gyermekkorom legkedvesebb emlékeit ezelőtt 20 évvel kezdtem rögzíteni, és talán el is felejtkeztem volna róla, ha kedves barátom, Tar Mihály a minap nem emlékeztet rá. Mindez pedig történt Szigethy Ferenc papköltő megjelent könyvének kapcsán, melyet Sándor Róbert írt, illetve szerkesztett közzétéve az elhunyt költő igen sok versét, melyekből sokat Abaújdevecserről írt, amikor is református lelkészként Baktakéken, illetve Abaújdevecserben szolgálta az Istent. Így lett a „Bodrog-parti Athén”, Sárospatak költőjéből a Hernád völgye megéneklője.

Igen büszke vagyok rá, hogy Feri bácsi nagyon szeretett engem. Néhány versét nekem dedikálta. Mint minden, abban az időben élő lánykának, a 30-as, 40-es években nekem is volt emlékkönyvem és Feri bácsi egy csodálatos verset írt bele. 1949-ben, mondhatnám „búcsúzóul” írta az alábbi verset abba a „bizonyos” emlékkönyvbe (ma is őrzöm). Mondhatnám, ez a költemény irányította az egész életemet.

Most pedig megpróbálom összeszedni Feri bácsival kapcsolatos összes emlékeimet. Feri bácsi 1892. augusztus 16-án született Heves vármegyében, Heves községben. Mire ez a könyv az Encsi Művelődési Központban bemutatásra kerül pont születésének 120 éves évfordulója lesz. 1943-tól 1950-ig volt lelkész Baktakéken és Abaújdevecserben. Költői lelkét megihlette ez a csodálatos táj.

Szülfalud Abaújdevecser. A község a régi Abaúj-Torna vármegyében helyezkedik el (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye), a Hernád völgye dímbes-dombos tájain, a Cserehát fel-föld lábainál, a mai szlovák határon innen kb. 30 km-re, a „Keserű

A legszebb „Emlékkönyv”

*Van egy Emlékkönyv, papírlap sincs benne,
mégis csak könyv az: a szülfalunk,
mint ha száz lapja teleírva lenne,
emlékei közt úgy lapozgatunk.*

*Margitka is az életfordulókon
est nyitja ki majd lelke asztalán
s egy könyvtár-könyv bár szebbnél szebb fölön
minden könyvénél jobb lesz ez talán:*

*ezet anyasók otthon a családban –
ragyulósívben mennyi sok áldás van –
a bútor is mind jó-ságot lehel –*

*Egyszerre csak az életkapu nyitva –
csalódás... új vágy... munka – kis Margitka
a maga emlékkönyve: Devecser.*

Abaújbakta 1949. sept. 10. Szigethy Ferenc

völgy”-ben, a mai 3-as út mellett. Gyermekkoromban a világ legszebb helye volt, de ma, hazatelepülésem után tíz évvel is ugyanolyan szépnek találom. A régi okiratok szerint Devecsert Forróval és Fancsallal együtt V. István király adományozta Aladár tárnokmesternek 1262-ben. Ezen adományt fia IV. László 1273-ban megerősítette. A település alapításának 730. évfordulóját 2003-ban ünnepeltük. Dédapám (szépapám?), Csoma József „Östörténeti nyomok Abaújban” címmel egy 1910-ben megjelent kiadványban régészeti feltárásaival bebizonyította, hogy itt már 2000 évvel ezelőtt is éltek népcsoportok.

Ha az ember felmegy Abaújdevecserben a kis katolikus templom¹ mellett a falu háta mögött lévő kis dombra, nemcsak a falut látja piros tetős házaival, rengeteg zöld lombjával, hanem a távolban megcsillan a Hernád folyó is fűzfákkal tűzdelt partjai között. A folyó mögül pedig idelátszik az Eperjes-Tokaji hegylánc – ma Zempléni-hegység – végén a szántói Sátor-heggyel, mely valamikor a többi kúppal együtt tűzhányó volt. Azért olyan híres jó boráról. A hegykúp nyugati oldalán a boldogkői vár renoválás alatt lévő romjai magasodnak felénk, de egy szép augusztusi délutánon láthatóvá válnak a regéci vár – mi csak *Regéckének* mondjuk – romjai is. Így becézzük a szívünknek oly kedves várat, ahol a Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc töltötte gyermekkorát. Ha nagyon tiszta az idő, még a Táttra vonulatait is látni.

Nos, ebbe a környezetbe költözött 1943-ban Szigethy Ferenc papköltő feleségével, Turi Nagy Erzsébettel, Turi Nagy Sándor református lelkész és Vajay Vay Erzsébet leányával. Itt éltek 1950-ig. Én azonban nem az életüket akarom most ismertetni, hiszen azt már megtette nagyon színvonalasan és érdekesen Sándor Róbert Szigethy Ferencről és költészetéről írott könyvében. Én Szigethy Ferencről összeszedett gyermekkori élményeim szeretném az olvasók elé tárni, születésének 120. évfordulója kapcsán.

Feri bácsi 1943-ban jött hozzánk, amikor én éppen betöltöttem a 9. évemet. Első bemutatkozó látogatása Darvas Gyula tanító úrral (református levita tanító volt) nem igen tett rám hatást, hiszen Gyula bácsi olyan sokat volt nálunk, olyan sokat segített nagyanyámnak özvegy kézdi és szentkatolnai vitéz Elekes Antalnénak (ragyolczi Csoma József legkisebb leányának), hogy szinte természetes volt a jelenléte, a kísérelője pedig egy volt a kedves bácsik közül, akik hozzánk látogattak. Hanem nemsokára jött a húsvét. Devecserben az volt a szokás, hogy húsvét első napján a kántortanító tartotta az istentiszteletet, és ünnep másodnapján volt az úrvacsorás istentisztelet. Feri bácsinak ez volt az első devecseri istentisztelettel egybekötött úrvacsoraszertartása, így gondolni lehetett, hogy megtelt a templom a szokásos rend szerint.

Itt ki kell térnem a helyi szokásokra, melyek, ha nem is teljes egészében, de nagyjából ma is élnek (persze ez a ruházatra nem vonatkozik). Mikor megkondultak református templomunk harangjai, falunk református lakossága áramlani kezdett a templom felé. Az asszonyok, öregek és fiatalok egyaránt feketébe öltözve, fekete kendővel a fejükön vonultak a templom felé. A különbség csak az volt az öreg és a fiatal asszonyok között, hogy az előzőek szoknyája földig ért, fekete klottból készült, és eléje kötötték az ugyancsak hosszú fekete színű csipkekötényt. A fiatalabb asszonyok szoknyája rövidebb volt, de félkötényt ők is viseltek. Mindkét korosztály pruszlikját és fejkendőjét fekete csipke díszítette. A

¹ Építette 1797-ben Puthnoki Istvánné Domonkos Judit, emléktábla a templom falán.

pruszlikok ujjja hosszú volt. A lányok külön csoportban jöttek, színes szoknyákban, ugyanolyan színű ingvállal, a szoknyák alján farkasfog futott körbe, a pruszlik alatt fehér blúz volt. 2-4 alsószoknyát is hordtak. A legfiatalabb lányok és gyermekek copfjukba színes szalagokat fontak. Minden asszony és lány énekeskönyvet vitt a kezében, benne fehér csipkés zsebkendő, a lányoknál otthon cserépben nevelt rozmaringág is. A férfiak és legények fekete csizmában, csizmanadrágban, fehér ingben, fekete mellényben és kiskabátban voltak. Az én gyermekkoromban a fiúgyermekek sokszor már hosszú „pantallóban” jártak. Amikor azonban elérték a 14-15 éves kort megkapták az ünnepi csizmát. Mulatságos volt megfigyelni, milyen büszkén feszítettek benne, és milyen igyekezettel utánozták az előtük lépkedő apjuk járását.

Az én teljes családom is kivonult. Persze a templomba való bevonulásnak is meg volt szabva a maga szertartása. A jobb oldalon ültek a nők, a bal oldalon a férfiak. Az első sorban ültek az idős asszonyok rang szerint. Mögöttük a középső sorokban a fiatalabb asszonyok, szintén rang szerint, majd a hátsó sorokban a lányok. A férfiak padjaiban ugyanez volt az ülésrend, azzal a különbséggel, hogy a legfiatalabb legények és a már konfirmált fiúk helye a karzat volt, a harangfelfjáró előtt. Ha egy férfi megnősült, vagy egy lány férjhez ment, átvált a fiatalasszonyok, illetve a fiatal házasság férfiak padjába, a férfit, illetve az asszonyt a férje után megillető rangsor szerint. A rangosabbak ültek a padsor külső széle felé, a kevésbé rangosak pedig a fal felé. Ezt az úrvacsorához való felvonulási rend tette szükségessé.

A templom belseje a következőképpen nézett ki (ilyen ma is). A jobb padsor előtt van a szószék, vele majdnem szemben egy nagy félkör közepén áll az úrasztala. A férfiak első padsoránál kezdődtek a nemesi családok zárt padjai. Félkör alakban helyezkedtek el, a templom falánál egészen a szószékig. A szószékkel szemben lévő első pad a mi családunk, vagyis Csoma József lányának, Elekes Antalné sz. Csoma Borbálának és családjának a padja, a következő Csoma István családjának padja. Csoma István Csoma József fia; Csoma József 40 évig volt kegyura az abaújdevecseri református templomnak. Majd a Fáy Gyula bácsiék és a kántortanító családjának a padja következett. Végül a szószék melletti pad a pap és a kántortanító padja zárta a sort. Innen lehet felmenni a szószékre is. A templomnak nagy ablakai vannak, így mindig ragyogó világosság van odabent.

Visszatérve a bevonulási rendre, mindig az idősebb rangban lévő férfiak vonultak be elsőként. Mikor a harmadik beharangozáskor felcsendült a harang, a kis, Novák féle harang, következünk mi. Itt is lényeges volt a rangsor. Legelől mindig nagyanyám, Elekesné ment, utána következett anyám, Evváné az én kezemet fogva, ha Hattyukánk (Fáy Johanna) nálunk volt, ő követte Manyókat. Ilyen sorban ültünk be a padba is. A másik Csoma padba Csoma István vonult gyermekeivel, Lászlóval és Judittal, majd a náluk lakó Butykai Menyhért (Menyus bácsi) következett. A Vendégnyék (Fáy Gyula bácsi lánya, Kató néni a lányaival, Pálmával és Katinkával) családja a Fáy-padba vonult, majd következett Darvas Gyuláné, a kántortanító felesége gyermekeivel.

Mikor a második harangszó elhangzott, indult el a tanítói lakásból, mely a református iskolával szemben igen közel volt a templomhoz, a pap és a tanító. (Régen, míg saját papunk volt, ez volt a paplak.) Szigethy Ferenc fekete palástban, fején főveggel, Darvas

Gyulával kilépett a tanítólak kapuján, és elindultak a templomhoz. Pontosan mire a harmadik harangszó befejeződött, éppen megérkeztek a templom ajtóhoz. Ünnepelesen bevonultak, mi mindnyájan felállva üdvözlöttük őket. Az ünnepélyes bevonulás után elkezdődött az istentisztelet. Az istentisztelet bevégezése után – melynek keretében hangzott el Szigethy Ferenc prédikációja – került sor az úrvacsoraosztásra.

Én mint kisgyerek (9 éves voltam) csak szemlélője voltam az egésznek, de egy életre belém vésődött ennek a felemelő, áhítatos szertartásnak az emléke, minden mozzanata. Az úrasztala csodálatosan meg volt terítve. Egy fából készített magas, púpos kenyér formájú szerkezet alatt helyezkedett el a két ezüstkelyhely a bornak, az ezüstitálca a kenyérnek és a magas kerámiakancsó, ezüst csőrrel és füllel, ebben állt a kiosztandó bor, mindegyik Csoma József ajándéka. Szerencsére az összes klenódium ma is megvan. A fakereten négy gyönyörű terítő borult egymásra. A legalsó halványzöld selyemből készült ezüsthímmzéssel. Ez Csoma Józsefné bernátfalvi Bernáth Margit „Nagymamácska” kegyajándéka 1878-ból, esküvőjük alkalmából. A másik kettőre nem emlékszem pontosan, valószínűleg a Fáy család és Csoma Istvánné ippi Bydeskuthy Terézia ajándékai. Hanem a legfelső az csodálatos volt, és hála Istennek ma is az! Vörös bársonyból készült nehéz arany paszomántokkal körbevarrva. Középen úrasztali kehely aranszállal kihímézve. Ugyancsak aranszállal hímezték bele, hogy a terítőt Csoma Sámuelné Gábel Zsuzsanna ajándékozta az abaújdevecseri református egyháznak, 1875-ben. (Gábel Zsuzsanna Csoma József édesanyja.)

Amikor az istentisztelet záróéneke elhangzott, Darvas tanító úr elkezdte az úrvacsorai kezdő éneket, Szigethy nagytiszteletű úr kivonult az úrasztalához. Zádeczky Pista bácsi, az egyházi végigdiöbürgött csizmájával a templomon, hivatása teljes tudatában. Megállt a pap mellett. Ő volt úrvacsoraosztás közben a segítségére, ha elfogyott a bor vagy a kenyér, a kelyheblől vagy az ezüstitányérből. Ő pótolta a hiányt. Ekkor szépen, rangsorban felvonultak a férfiak. Pásztor József a falu leggazdagabb gazdája vezette a menetet, őt követte Keresztesi József, majd a többi férfi, ide tartoztak az ifjú házias férfiak is. Elvonultak az asszonyok padja és a szószék előtt, majd eljöttek egészen a mi padunkig, itt csatlakozott hozzájuk Csoma István, Csoma László a fia és a Menyus bácsi (Butykai Menyhért). Ha a Fáy családból református férfi jelen volt, akkor ő is itt csatlakozott. Nagy széles körben vették körül az úrasztalát. Miután Szigethy nagytiszteletű úr elmondta a szereztetési ígét, ünnepelesen elkezdte a kenyeret osztani. Csoma Istvánnál kezdte, majd egyenként mindenkihez sorban odalépett, és úgy adta oda a kenyeret. A gyülekezet közben énekelt. Mindenki érezte, hogy a pap szolgálatot teljesít. Miután a kenyeret kiosztotta visszament az úrasztalához, magához vette a két kelyhet, és a szereztetési ígét elmondván a kelyhekkel ugyanúgy körbejárt, mint a kenyérral.

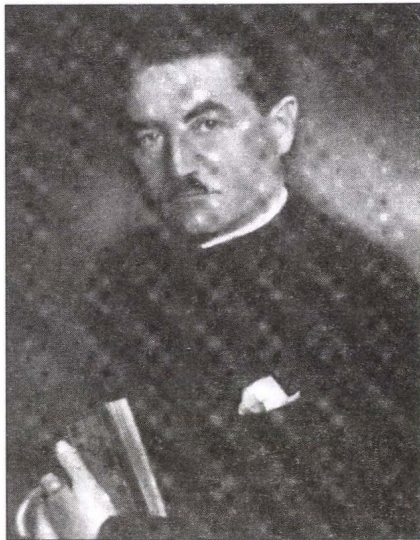
Én gyermekként áhítatosan néztem a ceremóniát, Isten bocsássa meg nekem, de sokkal jobban tetszett, ahogy Feri bácsi csinálta, mint mikor elődje, Illyés János nagytiszteletű úr csinálta. Hála Istennek, nálunk ma is így osztják az úrvacsorát, nem úgy, mint a nagyvárosi templomokban, ahol mi járunk a pap elé a kenyérért és borért, ahol mindenkinek kis alpakka kelyhekben adják a bort. (Isten éltesse higiénia.) Mikor az utolsó férfinak is kiszolgáltatta Feri bácsi az úrvacsorát, a férfiak fordított sorrendben levonultak.

Utána vonultak fel az asszonyok. Az ő felvezetőjük Pásztor Józsefné volt, őt követte Virág Róza néni, Keresztesy Józsefné. Ekkor ment ki a mi padunkból nagyanyám, Elekes

Szigethy Ferenc az 1930-as évek végén

Antalné, Fáy Johanna (Hancsu néni), Evváné édesanyám, a másik padból pedig Csoma Judit, majd a Fáy-asszonyok a Fáy-padból és Darvas Gyuláné, a már megkonfirmált leányaival Klárikával és Sárrikával. A legényeket a még nem nősült Keresztesy István (József fia) vezette fel. A legények után szép sorjában következtek a lányok.

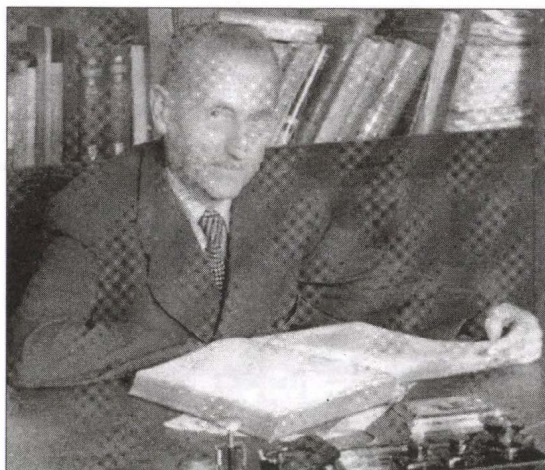
Mikor már mindenki magához vette az úrvacsorát, Darvas tanító úr is kijött a kántori padból és Szigethy nagytiszteletű úrral, meg Zádeczky Pista bácsival ők is ünnepélyesen magukhoz vették az úrvacsorát. Az istentisztelet végén aztán kivonultunk a templomból. Nagyanyámék megálltak beszélgetni, üdvözölték az embereket, a nagytiszteletű urat, Darvas tanító urat és feleségét, a Fáyakat stb. Aztán elbúcsúztunk mindenkitől, keresztanyuséktól is, és siettünk haza ebédelni. A vasárnapi menü rendszerint húsleves, lecske (aprókocka) résztával, rántott csirke ropogósra pirított petrezselyem zöldjével, pirított krumplival és tejfeles salátával. Sütemény: Kossuth-kifli.

Ez a mostani húsvéthétfő azonban egészen más volt, mint az eddigiek, mert Deveserben az a szokás uralkodott, hogy aki az úrvacsorát adja, az látja vendégül a papot és a tanítót. Mivel minden húsvétkor nagyanyám adta az úrvacsorát (ezt a szokást megtartotam én is, ma is), ezért a pap és a tanító nálunk ebédeltek. Nagy izgalommal vártuk őket, hiszen Szigethy Ferenc nagytiszteletű úr először „húsvét-ebédelt” nálunk. Én Komám urammal (a kutyámmal) kint álltam az udvaron, és vártam a vendégeket. Átöleltem a kutyám nyakát, hogy visszatartsam, ha esetleg haragossá válna a kedve, de láss csodát, semmi ilyesmi nem történt. Feri bácsi, Darvas Gyula bácsival befordult a nagykapun, és elindultak a ház felé. Feri bácsinak szokása volt, hogy palástban és föveggel a fején érkezett a vendéglátó házhoz. Most is így tett, és Komám a libegő palást láttára, felmordult, de én a fülébe súgtam, hogy jó barát. Feri bácsi felemelte a kezét, mintha áldást osztana, a kutya csóválni kezdte a farkát. Mire hozzánk értek, a felemelt kéz áldóan a fejemre nehezedett. Hát így kezdődött Szigethy Ferenc és a pöttöm Evva Margitka barátsága.

Feri bácsiból közben híres költő lett. Legidősebb szeretett fia kiment a frontra, és nem adott életjelt magáról. Szegény Feri bácsi igen sokat szenvedett szeretett fia miatt. Akkor születtek híres versei: „Egy kilós tábori csomag”, „Levél Karácsonykor katona fiamnak” és még sok más. Ezeket a verseket Szeleczy Zita szavalta a kívánsághangversenyeken, melyeket a 40-es évek elején a harctéren küzdő katonák részére rendeztek. Néhány évvel ezelőtt Szeleczy Zita halálára emlékezve a 10 éves évforduló alkalmából Budapesten rendezett ünnepségen az „1 kilós tábori csomagot” szavalták. Szegény Feri bácsi fia 1942-ben esett el. Még 1947-ben is hazavárta. Tanúskodik erről „Az országúton várom a fiamat” című verse. Ebben az időben kezdődött meg a Szovjetunióból a magyar hadifoglyok hazaszállítása.

Szigethy Ferenc könyvei között (1966)

zetbe. Jól emlékszem, a mondat így hangzott: „Tavasszal utaztunk Pestre.” Gondosan nagybetűvel írtam a Pestet. Mire Feri bácsi megszólalt: „Margitka, miért írta nagybetűvel a Pestet?” Kis Margitka gondolkodás nélkül rávágta: „Mert minden főnevet nagybetűvel kell írni.” De azért átmentem a vizsgán.

1945 után aztán változások jöttek, mint annyi minden más, a mi életünk is megváltozott. Darvas Gyula bácsi nyugdíjba ment, és családjával elköltözött Devecserből. Helyébe Gulyás János baktai születésű fiatal tanító jött, ki később neves helytörténész, Csoma József nevének életben tartója lett. Ez évben, 2011. február 26-án szólította az Úr magához. Isten áldja emlékét! Nos, Gulyás Jánost Feri bácsi nagyon kedvelte, és 1950-ig, amíg nálunk lelkészkedett, Gulyás János volt a református kántortanító Devecserben. Igen nagy öröm volt számunkra, hogy Feri bácsi szívesen időzött nálunk. Akkor még – nagyanyám 1955-ben bekövetkezett haláláig – az államosítás ellenére devecseri lakosok voltunk. Az „alsó Csoma-kastélyban”, Csoma József 1878-ban épült kúriájában laktunk. Amikor csak volt Feri bácsinak egy kis ideje, felkereste nagyanyámat, és kedvesen elbeszélgettek. A nagy konyhakertünk kerítése krisztustövis fából állt. Feri bácsi igen szerette ezeket a széles tövisű vastag szárú áthatolhatatlan bokrokat. Egy alkalommal meg is énekelte őket. S bár a krisztustövisek már régen kipusztultak, de emléküket őrzi Feri bácsi éneke: „Krisztustövis fa”. *„Ezt a verset Nagymamája kertjének Krisztustövis fájáról írtam, azért írom le emlékiül magának”,* írta emlékkönyvembe.

Itt maradtál út szélén emlékjelnek,
Csupán azért, mert őszöd az az ág,
Mit Krisztus fehér homlokára tettek,
Mint nehéz, kínos, gúnyos koronát.

Más fa virágot és gyümölcsöt termel
Illattal, ízzel áldja életünk,
Te azt akarod, hogy sok töviseddél
A fájdalmat kedveltesd meg velünk.

Azt mondd: sekély, kicsi az az élet,
Hol nincs árnyék, csak mindig napsütések, –
Felkiáltójel minden tövised:

Te szembeszállsz a könnyű vidámsággal,
S ölelkezve azzal az első ággal
A fájdalmat diadalra viszed.

A kedves olvasótól mégsem Szigethy Ferenc Abaújban írott verseivel szeretnék búcsúzni, hanem a lányánál, Szigethy Katinál meglévő kéziratos könyvben, s csak a Sándor Róbert könyvében megjelent költeményével.

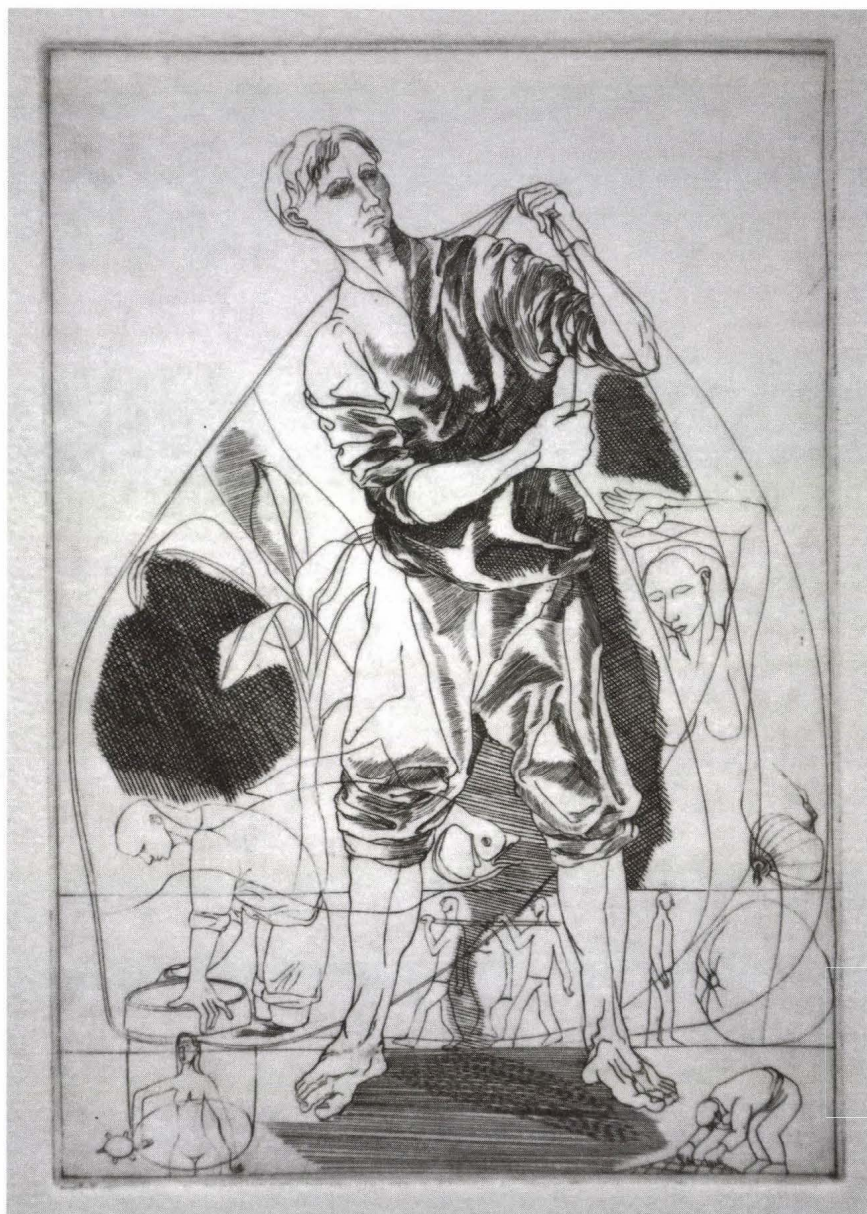
Széphalom, a nyelvújítás földjén

Messzire fénylő kor: diadalmas harca hazámnak,
Mit nem a kard vívott s mely vért nem követelt,
Mégis amely szellemben küzdött szinte a végig:
Nyelvújítás-harc: halld ez a vers felidéz!
Ott hívlak zengőn, hol a harc vezetője: Kazinczy
Sírba kidőlt régen, ám maga Széphalom áll.
Itt emelek zászlót, himnuszt, koszorúzva babérral
S hódolatom szavait im elibéd leteszem.
Nem volt szellem-idő, csupa fény és boldog a szívem,
Hogy most járhatom itt szép emlékhelyeid.
Ó áldott ez a föld, ez a táj itt, Széphalom, áldott,
Látom a Mestert, homloka: gond, a két szeme: tett-vágy,
Új nyelv szépségét adni homlokának: a cél.
Kufstein lánc között is szömyű börtöne mélyén
Vérével mikor írt: ez volt vágya, hite.
Most már, hogy szabad: im lelkének egész erejével
Küzd, hogy a nyelv legyen új s nyerjen Szép diadalt.
Mint nap kel fel a szíve a Sátorhegy közelében
S szépirók seregét mind odavonja haza.
Földes gazda, ki birtoka szántóföldje vetését
Gond közt járja, de fő gondja az új honi nyelv:
Asztala mellé ül s keze, szíve játszik a szókkal
S megszületik minékünk magyarul itt: a szonett.
Hajlékonnyá lesz ez a szép nyelv, bármihez is nyúl:
Most Ciceró neki szép, majd Goethét szereti.
Hozzákezd Klopstock Messiásához s Lessinghez
S mindezt csak azért: éljen s győzzön a nyelv!
S száz, meg száz levelet csak éj-nap írja szüntelen
S lelke így tova száll ő kora nagyjaihoz.

Berzsenyire és Vitkovichhoz írt két levelében

Oktat a jambusra, bölcs szava versre szabály.
Kölcsy, Szemerét sokszor ellátja tanáccsal
S Pestre Virág Benedek kap szerető levelet.
És széphalmi mezőjéről, mintegy Helikonról
Tép „töviset” s vele sok szende „virágkoszorút”:
Egy költőnek küldvén ezt, másinak amazt ott:
Egyik a nyelvbe’ csak áll, másik előre halad.
És a tövis szúr: fáj a Kazinczy igaz szava sok helyt,
Ám keze itt legalább végre teremt: kritikát.
S harc indul s mint kard vág vissza a „Mondolat” éle:
„Dicshalmá”-n szerzett gúnyszótára kacag.
A nyelvújítók seregét gúnyolja a „Verspritty ...”
Majd meg a Mondolatért Kölcsey visszafelel.
S így echóznak éveken át a „poétai berkek”,
Vesztglők s haladók mérges nagy pere zúg.
Végre Kazinczy közöttük aranyhidat épít
És békét szerez az: „Ortholog és neolog”.

Élete végső évtizedét is itt a magányban
Tölti a „szent öreg”, Ő, kit kora megkoszorúz.
Sasszárnnyal száll ötöle neveltje: nyelvünk,
Mit pedig karja ölelt s lelke nekünk maga szült.
Széphalom itt marad és csapodár szívével a Múza
Pestbe szeret mihamarabb, - Központ Pest-Buda már.
Ott nőnek naggyá a Kazinczy neveltjei mind, mind,
Új nyelvünk csupa csin, -ámde Kazinczyra vall.
Ő maga ritkán hogyha kimozdul Pestre hazúról,
Széphalom inkább már csak a múltba mereng.
Elmúlt „Pályájának szép emlékezetéről”
S a Szentírásról ír még könyvet, utolsót
S meghal félelmes, vészes idején a halálnak,
Elfáradt teteme kertjében pihen el.

BOJTOR ISTVÁN

Győri József, a hitvalló lelkipásztor (1924–1972)

Történelmi visszapillantás

A II. világháború Magyarországon 1945. április 4-én befejeződött. Szovjet hadsereg özönlött a Kárpát-medencébe is. Berlinben a Birodalmi Gyűlés épületén (Reichstag) szovjet lobogót lengetett a szél. Anglia, Franciaország, a Szovjetunió és az USA népszavazás nélkül nagy titokban úgy döntött, hogy Kelet-Európát a szovjet kormány, Nyugat-Európát nyugati hatalmak vigyázzák.¹ Moszkva vállalta, hogy katonasága kivonul Kelet-Európából, ezért negyven éven át, 1990-ig csak így emlegették, hogy: „az ideiglenesen hazánkban állomásozó” szovjet hadsereg. A kommunizmus, a diktatúra lényege az uralkodás, kizsákmányolás. Kelet-Európában is így valósult meg a Sztalin generalisszimusz vezetésével. Célja, hogy a meghódított országokban egy nyelven (orosz) beszéljenek, azonos ideológiát kövessenek (marxizmus-leninizmus), és elhíthessék a munkásosztály vezető szerepét. Jelszavát így terjesztették: „Világ proletárjai egyesüljetek!” Állították, hogy a kommunizmus az eszmék csúcsa, és nincs tovább filozófiai-ideológiai fejlődés.

Magyarország a lakosság úgy képzelte 1944 és 1948 között, hogy demokrácia lesz. Nem így történt. Az 1944 decemberében, Debrecenben tartott nemzetgyűlés testületébe választotta Rákosi (Rosenfeld) Mátyást, aki nem is lakott Magyarországon, szovjet állampolgár volt. A Kommunista Párt csalással és erőszakkal vezető szerephez jutott, 1948-ban Rákosi pártfőtitkár bejelentette a „fordulat évét”, hogy demokráciából átléptünk a kommunizmusba. A kommunista ideológia szerint a vallás olyan haladásellenes ópium, ami elkábítja az embereket, mialatt kifosztják őket a papok. Neurotikusan gyűlölték Krisztust. A szép szocialista jövő érdekében likvidálni kell a népnyzó klerikálisokat, fenyegetéssel, büntetésekkel. A dialektikus marxizmus vallásszabadságot hirdetett, és büntette a vallási „propagandát”. Bevált módszer a belső egység megbontása, az ellentétek szítása (divide et impera). Megállapították, hogy az egyház 25 év múlva öregjeivel együtt kihál. A modern értelmiségi embernek tagadni kell az Isten létét.² A kommunisták nem számoltak azzal, hogy 25 év után is lesznek öregek, akiket már inkább érdekel az Isten-kérdés, a bűnbocsánat, a túlvilági állapot, mint a marxizmus.

A Kelet-Európához csatolt Magyarországon a római katolikus, valamint protestáns egyházaknak volt nagy hatása és tekintélye. A kommunisták külső erőszakkal, belső bom-

¹ Jalta 1940., Potsdam 1945.

² A felvilágosodás óta tudósok megállapították, hogy Isten létét vagy nem létét tudományosan lehetetlen bizonyítani, mert ez nem tudományos, hanem hitkérdés.

lasztással támadtak az egyházra, amelyekben három irányzat alakult ki. A tradicionális kereszténynek, a békepapság és a hitvallók. A Kommunista Párt 1945–1949 között úgy ítélte, hogy vannak néphez hű kispapok és népellenes nagypapok. Miután eltávolították a tekintélyes, tudós tradicionális egyházi vezetőket, és „haladó szelleműeket” ültettek helyükre, megfordították a tételt, hogy vannak vezető békepapok és megoktatásra szorult kispapok. A maradék tradicionális egyháztagok ragaszkodtak az államilag engedélyezett gyülekezeti élethez. A békepapság az átmentés, érvényesülés miatt kapcsolatban volt az államhatalom embereivel. Azzal indokolták magatartásukat, hogy viharos időben a fű meghajlik, a tölgyfa pedig eltörik, belepusztul. Megteologizálták a kommunizmust, és lehetőség szerint kollaboráltak, függő helyzetben voltak vele. Az egyháztagok hátat fordítottak a békepapságnak. A harmadik irányzat a hitvallóké, akik evangéliumot plántáltak a szocializmusban, nyíltan vagy „földalatti katakombákban” keresték és hirdették az evangélium útját. Nem az állam ellen protestáltak, hanem Jézus Krisztusért, függő helyzetben Istennel. A béketeológia szocializmust épített az egyházban, keményen támadta a hitvallókat, a „pietistákat”, akik „Isten-ellenesek, államellenesek és emberellenesek”, mert nekik fontosabb a túlvilág, mint az éhezők kenyere és a háborús uszítók lefékezése, vagyis a békesség a földön. Győri József a hitvallók közé tartozott, ezért karrierje megpecsételődött haláláig.

Győri József életrajza

Középmagas termet, kopaszodó fej, sovány arc, csillogó szemek, szerény megjelenésű férfi volt. Kissé halkan, de meggyőződéssel beszélt, határozott véleménye és magatartása volt, Krisztus-hite pedig mint a kőszikla.³

Szabolcsveresmarton született 1924. március 11-én; Miskolcon hunyt el 1972. szeptember 24-én, a Deszka-templom temetőjében várja Krisztusát. Édesapja, Győri József, édesanyja Szabó Ida, testvérei István és Erzsébet, aki Zagyva Sándorhoz ment feleségül. A tősgyökeres földműves családban boldogan játszottak a gyermekek, segítettek szüleiknek, és komolyan vették a tanulást. Győri József haláláig vonzódott szülőfalujához, a termőföldhöz, a Tisza-parthoz, a gyümölcsöshöz. Verseskötetének is ez a címe: *Szőlőben*. Az édesanyját nyolcéves korában elveszíti.

Sárospatakon a Református Gimnázium tanulója, amikor otthon van, szántani segít édesapjának, és helyettesíti az iskola tanítóját. Érettségizett 1944-ben, és azt tervezgette, hogy újságíró vagy tanár lesz. Isten másként döntött róla, a Sárospataki Teológiára iratkozott be (1944–49). Ott az Ifjúsági Közlönyt két évig szerkesztette. Az 1848-as diákévekről színdarabokat ír, amit teológusok és gimnazisták közösen játszottak el Sárospatakon és környékén. Éveken át versebe gyűjti a humoros diáktörténeteket, amelyeket nyilvánosan felolvastak. Az elekción verseket legációba induló teológusok, mendikánsok (adományt

³ FÖLHASZNÁLT IRODALOM: Sárospataki Ifjúsági Közlöny (1945–1948). – Amikor fiú, enged a szélnek. (Sokszorosítva Debrecen, 1987.) – A mi templomunk. (Sokszorosítva, 1969.) – Szavalókórusait sokszorosították. – A Reformátusok Lapjában megjelent írásai nincsenek pontosan számba véve. Mendikációs versek. (Sokszorosítva Sárospatakon 1946 és 1948 között.) – Böjt és önmegtartóztatás (1962). – Isten fiúság – Keresztén személység (1962), (sokszorosítva Sárospataki Gyűjtemények. Analekta 3577., 3580.) – Szőlőben. (1991, II. kiadás 2000. Megrendelhető Parakletos, Dunavarsány 2336 Határ út 70.) Hitmélyítő igeszolgálatok (2010). – Akik előttünk jártak. (Szerk. dr. Benke György, Miskolc, 2001). – Személyes találkozások, közös szolgálatok.

gyűjtő kisdiákok) gyűlésén olvasták fel. Az „ősi iskola diákközösségének egyik meghatározó egyénisége lett”.⁴

Az 1944 és 1949 között föllángolt magyar református ébredés, amikor tömegek hallgatták az evangelizációt, adták át szívüket Krisztusnak, a Sárospataki Kollégiumot is áthatotta. 1948. március 15-én a diákbált az ifjúsági lapszerkesztőnek volt kötelessége megrendezni. Mint Győri József megvallotta: „És akkor úgy egyszerre rám szakadt valami nagy ellentmondás érzése.” Tanárok, diákok gratuláltak a kiváló rendezésért, „de én másnap lezártam életem egy darabját. Átmenőben voltam a szoros kapun.” Megtérése, Krisztussal való találkozás után földerengett előtte, hogy az egyházi életbe sok minden belefér, de Krisztus követésébe nem fér bele minden, a versengést, bujaságot és más testi kívánságot ki kell zárni.⁵

A Tiszáninneni Református Egyházkerület misszióját Tussay János egyházkerületi missziói előadó, Arday László lelkész és Csorba László püspöki titkárral egyetértésben végezték. Kerülték a társadalmi, egyházpolitikai, ideológiai problémákat, hogy minél kevesebb támadási felületet adjanak a kommunistáknak. A résztvevő hallgatók megtérítése, hitben való erősítése, testi-lelki felüdülése volt a cél. Ezeken az alkalmakon a „fiatalok közül Balog Zoltán, Kovács Ilona, Győri József, Zsombok Margit szolgáltak gyakran igével...”⁶ A sárospataki teológián a külmisszió tantárgyát dr. Szabó Zoltán professzor adta elő, amikor 1947 novemberében Johannes C. Hockendijk holland misszionárius és Soederma indonéz lekipásztor tartott előadást. Olyan nagy hatással voltak a teológusokra, hogy külmissziói szolgálatra öt hallgató jelentkezett, köztük Győri József is. A Kampeni Theológián (Hollandia) az 1949-1950. tanévre ösztöndíjat kapott, de akkor már a diktatúra vasfüggőnyt húzott az úgynevezett „fölszabadított országok” határait. Se ki, se be.⁷ A második lelkészképző vizsgáját 1951 szomorú őszen teszi le Patakon, amikor a Perényi Péter által 1531-ben alapított, gyilkos viharokat átélő Főiskola kapuit az egyházkerület tiltakozása ellenére bezárták. Több éven át, hosszabb-rövidebb időre segédlelkésznek rendelik ki a következő gyülekezetekbe: Karcsa (1949), Semjén (1949-50), Cigánd (1950), Tiszakarád (1950-51), Miskolc Martintelep (1951-52), Hejőcsaba (1952), Rudabánya (1952-53), Ózd (1953-54).⁸

Debrecenben szentelik föl lelkésznek 1955. január 26-án, mivel a Tiszáninneni Egyházkerületet 1952-ben megszüntették. Gyülekezeti lelkésznek Lak községben iktatták be 1954-ben Bellágh Barna után, akit Csehszlovákiából kitelepítettek. A Cserehát gyönyörű hely és csendes falu Abaújban Árpád-kori földvárrel körülvett településen. Itt született Lajos Árpád etnográfus, dr. Varga Gábor, a Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola tanára, Laki Lukács László helytörténész, akinek óriási gyűjteménye messze földön híres. Kiállításán archív fotók mellett Győri József „népi kultúrát támogató református pap” versei is olvashatók.⁹ Lakon nyakas, rátarti, gőgös, ősi kismemesi családok élnek. Szinte mindenki mindenkivel rokon, és együtt keserítették a lelkészt. Súlyosan megbán-

⁴ Győri József: Szőlőben. Versek. 5.

⁵ Böjt és önmegtartóztatás.

⁶ Bojtor István: Misszió a Tiszán innen. 153.

⁷ Szőlőben. 5.

⁸ Benke György (szerk.): Akik előttünk jártak... Miskolc, 2001.

⁹ Laki Lukács László: Lakon lakni jó; Lukács László és dr. Varga Gábor: Maradjon örök emlékezetben. In: Szülőföldünk 33. 2007. márc. 193.

tódtak a régi nagy családok leszármazottai amiatt, hogy a fedeles festett székek koronáit levágatta olyan indoklással, hogy Isten előtt mindenki egyenlő. Ekkor hallották, hogy verseket ír, amiről sose beszélt. „Mint lelkész, nekem megmarad példaadó nagy papnak.”¹⁰ A gazdasági és politikai helyzetbe belefáradt gyülekezet süket fülekkel hallgatta Győri József evangéliumi prédikációit. A dombocskán épült, már kissé rozszant parókia alacsony ajtókkal fogadta új lelkipásztort, amibe gyakran beleütötte a fejét. Ezen a helyen szolgált haláláig. Szülőfalujából hozta feleségét, Kékedi Ilonát, akivel 1954. február 7-én kötött házasságot. Isten hét gyermekkel áldotta meg a lelkészcsaládot: *József* (1954) igazgató Debrecenben, a református gimnáziumban, felesége Kristóf Katalin. *István* (1956) Erdőbényén kezdte lelkészi szolgálatát, 1992-ben költözött Sárospatakra, ahol a teológia tanára lett. Felesége Balázs Ibolya. *János* (1958) egyetemi tanár Debrecenben, felesége Juhász Zsófia. *Eszter* (1960) és *Ilona* (1962) férje volt Damásdi Dénes református lelkész Kiskunfélegyházán, aki tragikus körülmények között elhalt. *Judit* (1965) férje Balajti József református lelkész Miskolcon. *Gabriella* (1967) a legkisebb.¹¹

A lelkipásztor

Krisztocentrikus, hitvalló lelkipásztor volt. A keresztyénnel való kapcsolata, közössége miatt az állam és a hivatalos egyház háttérbe szorította. Semmiféle egyházi tisztséget nem vállalt, sőt fegyelmezésekben részesült. A hitvalló lelkipásztorokat némely szolgatársa messze kikerülte. A diktatúrában szülők csak személyesen kérhették, hogy gyermekeik iskolában hittant tanulhassanak. A lelkipásztoroknak külön engedélyre volt szükségük a hitoktatáshoz. Győri József 1955-ben Lobkovitz László egyházügyi főelőadót hivatalában Miskolcon fölkereste, hogy miért nem kapott hitoktatási engedélyt. A főelőadó azt válaszolta, hogy semmi kifogása nincs nevezett lelkész ellen, de a kollegái szüntelenül jelentgetik és panaszkodnak rá. Győri József visszautasította ezt a vádat, mire előadó kezébe nyomott egy telefonhallgatót, és a másikon fölhevítte egy közismert lelkipásztort, akitől Győri Józsefről érdeklődött, aki autentikusan hallgatta szolgatársa róla mondott csak rossz véleményét. Lobkovitz „sajnálkozva” tette le a telefonkagylót, hogy ő kiadná a hitoktatói engedélyt, „de neki törvényes kötelessége, hogy az egyházi autonómiát és az egyházi közvéleményt tisztelje”.¹²

Az abaúji lelkipásztorok 1955. december 8-án, Miskolcon tartott ülésén felszólalni kényszerült, hogy „gyűléseinken alig halljuk a Jézus Krisztus nevének és hatalmának emlegetését. Mintha az elején, az imádság környékén itt lenne, aztán eltávozna.” Dr. Ferenecz Károly püspökhelyettes keményen visszautasította a rágalmazást, mert „Győri teológiátlanul, felelőtlenül és szeretetlenül” beszélt. Azonnali befelelésre kötelezték, amire 1955. december 22-én írásban válaszolta, hogy a gyűlések szervezeti, önfenntartási, politikai ügyekkel foglalkoznak, és keveset azzal, „hogy az Úr szaporítja-e a gyülekezetet az üdvözülőkkel?” Lelkészek és presbiterok anélkül végzik munkájukat, hogy „Krisztusban új teremtmények lettek volna”. „Védekezésében” azt kéri, hogy gyűléseinken a lelkipásztoroknak

¹⁰ Laki Lukács László levele Bojtor Istvánhoz 2011. szeptember 6.

¹¹ Benke György (szerk.) i. m. 52.

¹² Bojtor István i. m. 156.

„Jézus Krisztusban való újjáteremtés elkerülhetetlen szüksége” is téma legyen. A Bibliára hivatkozik: „Hittem, azért szóltam... Egyéb mentségem nincsen.” (II. Korintus 4: 13.) Ferenczy püspök helyettes 1956. január 9-én visszautasította Győri Józsefet, hogy „a megírt választ nem fogadom el.”¹³

A hitvallók által szeretett és tisztelt evangéliumi lelkipásztort nagyobb gyülekezetekbe hívják, mint például Tiszakarád, vagy Miskolc–Martintelep. Ráski Sándor esperes, később püspök hivatalába rendeli, és határozottan megtiltja, hogy Lakról elmozduljon. Csöndesen válaszolja, hogy nem az a kérdés, hol vagyunk, hanem az, hogy Krisztusban vagyunk-e? A belső „emigrációban” nem csügged el, hanem hitvalló lelkészekkel tart evangéliumi közösséget: Asztalos Zoltán (Selyeb), Balog Zoltán (Nekézseny), Bojtor István (Göncruszka), Csorba László (Mezőnagymihály), Gidófalvy Andor (Hernádbúd), Nagy Ferenc (Monok), Sükös Pál (Miskolcra Csenyété), Viktor István (Hejce) és Pintér Károly evangélikus lelkész (Fancsal). A lelkipásztorok közül Dóczi Antal (Ózd) és Szabó Dániel (Miskolc–Hejőcsaba) pásztor társaival jut mély evangéliumi, teológiai közösségbe. Édesapja halála után Szabó Dánielt kéri, hogy fiává fogadja. Nyugatról német nyelven becsempészett evangéliumi iratokat olvas. Az angol nyelvben jártas. Gyermekait azzal segíti tanulásukban, hogy ő is oroszul tanul. Az Újszövetséget naponként eredeti görög nyelven olvassa, amely a kórházban is ott volt az éjjeliszekrényen halálos ágya mellett.

A gyülekezetek létszámának fogyása miatt Hegymeg, Tomor, Szakácsi falucsából távoznak a lelkipásztorok, és pásztorlásukat Győri Józsefre bízák. A szaporodó család, növekvő gyülekezeti és megélhetési gondok miatt óriási nagy kertjüket, gyümölcsösüket kénytelen intenzíven gondozni, hogy a szükséges élelmet saját kezűleg megtermelje. A példásan megművelt kertjéből helybeliek is vásároltak zöldséget és gyümölcsöket. Házi nyulakat is tartott. Bibliaóra után Tomorról késő este rázódik hazafelé Berva kismotorjával. Elesik, ami már betegségének jele. Miskolcon a Tiszai-pályaudvar csarnokában megszólítják, hogy folyik a vére. Kivizsgáláskor megállapítják, hogy rosszindulatú daganata van. Megoperálják 1972. szeptember 14-én.

Benkő György abauji esperes prédikált hivatalból a temetésén. Alapigéje volt: II. Timóteus 1: 8-12.: „Ne szégyeneld hát, a mi Urunk Jézus Krisztus bizonyágtételét... nem szégyellem, mert tudom kinek hittem.” Szolgatársai közül senkit nem engedett, hogy igét mondjon és emlékezzen. Amikor Szabó Dániel, (aki 1990 és 2000 között a Tiszáninneni Egyházkerület főgondnoka volt), szólásra az úrasztalához lépett, az esperes látványosan kivonult a Deszka-templomból. Ezután „többen búcsúztatták és adtak hálát az Istennek.”¹⁴ Az árván maradt családot sürgették, hogy mielőbb költözzenek ki a parókiáról. Hitvalló testvérek adományából házat vásárolhattak Miskolcon a Martintelepen.

Az ige hirdető

Diktatúrában, viharos időkben meggyengülhet, irányt téveszthet az ige hirdető. Pál apostol joggal kérdezi, „hogya a trombita bizonytalanul zeng, kicsoda készül a harcra.”¹⁵

¹³ Bojtor István i. m. 135.

¹⁴ Benke György (szerk.) i. m. 52.

¹⁵ I. Korintus 14: 8.

Háborúban, a „békeharc” forradalmi korszakában hallgatnak a múzsák. Nincs látás, nincs mondanivaló és szétszóródik a gyülekezet. Beszüntették a teológiai és keresztyén szaklapokat, egyházi irodalmat, betiltották a publikálási lehetőséget. A prédikációt törvényesen legfeljebb öt példányban másolhatták. Tudományos fokozatot, nagyobb gyülekezetet, egyházi tisztséget, külföldi utat legfeljebb kollaboránsok nyerhettek. A lelkészi továbbképző tanfolyamokat „népiesen” átképzőnek titulálták. Szűk esztendőben, ha valaki önállóan mozdult, vagy szólt, azt visszahúzták, belemartak vagy büntették. A Kommunista Párt irányította az országot, moszkvai parancs szerint.

A hitvallók sötét, félelmetes korszakokban is fölemelték az Úr ígéjének lángoló fáklyáját, hirdették a felülről kapott isteni üzenetet, hátraszorítva, kigúnyolva, megalázva, fenyegetve, kis gyülekezetbe száműzve. Lelkileg mégis frissek maradtak, tanulmányokat írtak, amelyeket nem csupán az asztalfiókba helyeztek, hanem illegális testvéri találkozókön előadták, megbeszélték, sőt terjesztették is. Győri József ebben a fenyegetéssel teli, sötét helyzetben is világított. Igehirdetése érthető, bátorító időszerű. „Isten népe úton van. Mögötte Egyiptom, előtte az ígélet földje, körülötte a puszta. Egyiptom visszahúz, a puszta kísértésekkel teljes, a jövő emberileg bevehetetlen, ... az ígéletföldjének még nem birtokosai. Úgy látszik, hogy se hazájuk, se országuk. Hová tartoznak? Az Úrhoz, az Ő Istenükhöz. És ez elég. ...”¹⁶

Lak, Hegyemeg, Tomor, Szakácsi porladó gyülekezeteiben prédikált ott, ahol megszűnt a községi tanács, az iskola, és a rozoga orvosi rendelő ajtaját csapdosta a szél. Hetente kétszer is szolgált a gyülekezetekben, ahol reménytelenül közönyösen hallgatták, de legalább egymással találkoztak az öreg műemlék-templomban. Hajlott hátú öregek, botra támaszkodva jöttek, és azt hajtogatták, hogy ha mi meghalunk, akkor kihal az egyház. Laki Lukács László néprajzos számára: „misztikusak és lelket érintők voltak” a házi istentiszteletek. A konfirmációi oktatást 1965-66-ban is a parókia nagy konyhájában tartotta Győri József nagytiszteletű úr. „Szigorú és követelő volt velünk szemben a csöndes, halk szavú, rendíthetetlen pásztor. Én befelé fordulónak, távolságtartónak véltem, mint gyermek. Felnéztünk rá, tartottunk tőle. A régen is sokat pereskedő, egymást sem kímélő családok megkeserítették a lelkész életét. Egyre kevesebben jártak templomba. Ő ezt nehezen viselte.”¹⁷ Hitvalló lelkipásztorok illegális csendes napokra, evangélizációkra, Biblia tanítására is hívták, amelyeket örömmel végzett.

A történelmi korszakokat, és általában az ember viselkedését, véleményét jellemzi valami. Győri József különös karakter volt. Teológiai, politikai, etikai meggyőződéséről szólni merészelt és írt is. Tudomásul vette, hogy ezekért megalázzák. Nem a szocializmus, hanem a bűn ellen prédikált. Teológiájának és igehirdetésének „fő témája” Jézus Krisztus és a megváltott vagy hit nélküli ember. Személye az Efézusi levél 1: 3-4. verseivel foglalható össze: „Áldott legyen az Isten,... aki megáldott minket minden lelki áldással a mennyekben, a Krisztusban. A szerint, amint magának kiválasztott minket Őbenne a világ teremtmése előtt, hogy legyünk mi szentek és fedhetetlenek Ő előtt szeretet által.” Győri József a Szentlélek és Ige által jelenlévő hatalmas Istenről prédikált, és a parányi ember Istennel való közösségét

¹⁶ Győri József: Hitmélyítő igeszolgálatok. 2010. 2.

¹⁷ Laki Lukács László: Győri József emlékezete. 2011. Privát anyag.

vizsgálta.¹⁸ Az a főkérdés, hogy kihez tartozol, Isten népéhez, vagy bálványozó pogányokhoz. A bálványokat emberi kéz alkotta, nem hallanak, nem látnak, nem segítenek és sorsuk a pusztulás. Helyükbe új „istenkék” jönnek. A keresztyének élő Úrnak szolgái, Jézust követik, és arra mennek, amerre Ő vezet. Ellenséges közegben járunk, úgy mint Jézus tanítványai Jeruzsálemben, ahol kiközösítették, csúfolták vagy megölték a hívőket. Pogányok és Isten nevére hivatkozó vallásos emberek egyetértéssel támadtak Jézus ellen, hogy: „Feszítsék meg”! A hitetlen világ a keresztyének likvidálására törekszik.

Győri József „átment a szoros kapun,” Krisztus gyülekezetének tagjaként ostromozta azokat, akik modernizálják a Biblia értelmezését, elkendőzik a személyes és családi bűnöket, elhallgatják az ige jövődöléseit, ahol az egyháztagság föltétele minimális. Elég, ha valaki templomba jár és fizet. „Persze, ez a nagy megalkuvás nem hatja meg sem az egyházon belüli, sem egyházon kívüli tömegeket.”¹⁹ A keresztyén ember Isten temploma, akiben a Szentlélek lakozik, és a névszerinti látszat vallásosak, élő hitű keresztyének lesznek. Mutató, harrással van ránk a nagy tömeg hangulatossága, de nem a létszám dönti el a dolgokat, hanem Krisztus követése. Az önmegtartóztatás, és Krisztus követése nevetséges a hitetlenek előtt, akiknek legfontosabb dolga, hogy együnk-igyünk, mert holnap úgyis meghalunk. Böjt az imádság és erőgyűjtés ideje, Isten színe előtt elcsendesedve. A házasság földi életünk legbelőbb közössége. A gyermek születése nem katasztrófa, hanem a 127. zsoltár szerint mennyi jutalom. Földi vándorutunk terhei között egyetlen segítő és szabadító: Jézus Krisztus.

Igehirdetésének másik témája a Szentlélek. „Akiben nincs Krisztus Lelke, az nem az övé. Akiben az Úr Lelke van, az az Övé. A Szentlélek által vagyunk keresztyének és Jézus Krisztusnak „kortársai”, mert Ő él bennünk. Nem a gyülekezethez tartozás, vallásos szertartás tesz keresztyénné, hanem egyedül Krisztus.”²⁰ A Szentlélekért imádkozni kell, és csak az Úr ereje által lehetünk önmegtartóztatók. Bizonyosak vagyunk abban, hogy Isten gyermekei vagyunk, és az Igét vallanunk, hirdetniünk kell. A Szentléleknek különféle jelei és csodái látszanak az életünkben, és szüntelenül várjuk a Völegény, Krisztus segítségét, valamint visszajövetelét. A végső időkben élünk, tanította Győri József. Állandóan foglalkozott az eskatológiával, amit Jóel próféta 3000 évvel ezelőtt jövődölt. Péter apostol pünkösdkor Jóelt idézte: Isten kitölti Szentlelkét, és a fiak prófétálnak, a lányok-ifjak látásokat látnak, a vének álmokat álmodnak, és az isteni jeleknek, csodáknak örvendeznek.²¹ A Szentlélek örömmel, békességgel, erővel, tanáccsal áld meg bennünket, továbbá imádságra, önmegtartóztatásra ösztönöz, megbátorít, fölszabadít a hitvallásra, boldog családi életre, és Krisztus követésére. Győri József igehirdetése és tanítása a pátriárkák és reformátorok nyomán biblikus, textusszerű és személyes jellegű. Az ige aktuális üzenetét hirdeti a szükségben lévő keresztyéneknek és nem keresztyéneknek. Mondanivalója világos, érthető, aktuális, figyelmet ébresztő. Nem valamilyen téma, tudomány, napi probléma körül forog, hanem az evangélium üdítő vizével oltja saját és az emberek szomját. Isten kiválasztott vándorló népét bátorítja Kánaán, vagyis az üdvösség felé személyes hangvételben.

¹⁸ Győri József: i. m. 3.

¹⁹ Győri József: Isten fiúság – keresztyén személyiség. Sárospatak, Analecta 3580.

²⁰ Uo.

²¹ Cselekedetek 2: 17-19.

A költő lelkipásztor

Az irodalmár-lelkipásztor „Szőlőben” című verseskötetét először 1995-ben, másodszor 2000-ben adták ki. Írásai szellemi kincsként maradtak ránk. A könyv összeállításában „arra törekszünk, hogy a később jött evangéliumi tartalmú versek szerepeljenek kötetünkben lehetőleg hiánytalanul.”²² A „verses biznyságtételének jóízű gyümölcsét osztja széjjel az egyházi sajtó hasábjain.”²³ Témák szerint néhányat idézek.

Gyakran gondol vissza falujára, a szabolcsi tájra. „Emlékezem” című versében is.

*Atyám ott állt a búzaföldön,
Kaszáját fente, vágni készült.
Hajnalfény ömlött szét a földön,
S kettőjük arca úgy megsempült...*

*Anyám kötényét megkötötte,
Szólt kedvesen: „Indulhatunk.”
Zizegve bókolt körülötte
Az életünk, a holnapunk.*

*Apám kalapját megemelte,
„Uram segíts, Te légy velünk!”
Csak ima után dőlt a rendbe
Aranykalászos életünk.*

Sarkadi Nagy Antal lelkipásztort 1967-ben látogatta meg. Élményeit „Látogatóban” címmel versebe foglalta:

*Hazamentem pár órára
Kezet fogni, beköszönni,
S ha lesz időm egy sétára,
Tisza-vízből újat inni.*

*Mint régen – a hittanórán,
Kitártam újra szívetem.
Hallgattam, mint emlegeti
Jézust és az embereket.*

*Am az öreg lelkipásztor
Ágya mellett megragadtam.
Időm sem lett más egyébre,
Nem sajnálom. Többet kaptam.*

*A fő dolog, mondja végül,
Tudni: az Isten szeretet.
S érdemes vagy nem érdemes
Szeretni az embereket.*

*... Egy érdekelt: míg végbement
Kilencven év annyi harca,
Törött lábbal, betegágyon
Milyen most a lelki arca.*

*Mint régen az óra végén,
Összeteszem két kezemet.
– Áldj meg Uram! Segíts mindig
Szeretni az embereket.*

„Nagypénteki emlékezés” című verséből ragadok ki mondatokat: „Nagyapám nem fogta be a lovat, / Sem jó apám két jármos tehenét. / Nagymamám aznap nem reggelizett. / A kocsmáros szabadnapot kapott. / Az utcán egy füttyszó sem hallatszott. / Fekete ruhás apák és anyák / Töltötték be a fehér templomot. / Lócákon elől mi gyermekek / Ittuk a régi szent történetet. / – Nagypéntek jön, s én újra hirdetem: / Hirdetem Őt, az egykor szenvedőt, / Ki most mennyben készíti a jövőt. / Úgy, mint hallottam negyven év előtt.”

„Konfirmáló fiamhoz” című versében olvasom: „Reménykedem, fiam, / Nem nevelésemben, / Nem tudásotokban: / Ígéretetekben. / Urunkban reménylek, / Aki megígérte: / Nem tér meg üresen hirdetett ígéje. / Ő reá figyeljete...” Családtagként látogatott Hejcére Victor István lelkipásztorhoz, akinek felesége Szabó Judit. Édesapja Szabó Dániel szolgált Hejő-

²² Szőlőben. Előszó, 6.

²³ Benkő György temetési igehirdetéséből.

csabán, ő fogadta gyermekének az árván maradt Józsefet. „A Hejcei parókian” című versében írta 1972. augusztus 31-én:

*Itt a családot nem tervezik,
Hanem Isten kezéből veszik,
S hálaadással megköszönik.
A nagy asztalt nemcsak kenyérrel,
De Isten élő Igéjével
Napról napra megterítik.*

*Itt nem zaklat szülő-szív mélyén
Hogy a vidék legeslegszején
Miként nő fel tizenkét gyermek.
Itt nem „biztosítják” a jövőt,
Hanem a jövő Ura előtt
Nagy reménységgel énekelnek.*

*Itt ülnek a nagy asztal mellett.
Derűs szülők, a sok szép gyermek. ...
Keresztlányom a karomon.
Így olvassuk a Bibliából,
S zendül tovább a nagycsaládból:
Az „anyaméh gyümölcs jutalom.”*

Verseiben Jézus Krisztus jelenik meg. „Valaki átment a temetőn” című versében írja: „Gyermekekortól, helyzetünknel fogva / Gyakran mentem át a temetőn... / S egyszer csoda történt: megnyílt a szemem. / Megláttam Őt, / Ki köztünk élt / Előttünk járt, / Kit halálba adtak, / Sírba tettek / A temetőben, / De életre kelt, / És győztesen / Átment a temetőn.”

Érett, élesebb költeményeit: „Emberek a kereszt alatt” cím alatt olvassuk, amelyekben a kereszt körül forgolódotkat jellemzi.

„Papok, Papok” című versében mondja: „De ravaszok! / Arcuk sértett, / Szemük forog. / Azt gondolják: / Ők a szentek. / S most a Szentnek / Neki mentek. / Nem bírják az igazságot, / Külső-belső tisztaságot, / Míg áldoztak, prédikáltak, / Árulóra lestek, vártak. / Kezükben a Bibliával / Játsszanak Isten Fiával.” A „Pilátus” címűben pedig ezt olvassuk: „Ítélező, / Jogismerő / Élet – halál / Most rajta áll. / Az életet / Jaj! Nem meri / Pártolni. / Ha követeli / A vad tömeg, / Ő mos kezét, / Aláírja a levelet: / Megölhető. / enti magát. / Elveszti az Élet Urát.” „Júdás” című versében így jellemez: „Pénzre vágyott, most elérte. / Most elérte. Mit nyert véle? / Mintha átkos lánggal égne / Mind a harminc ezüst pénze. / Jézus vére! Nem bír véle! / Szórja a templom kövére. / Szörnyű halál lesz a vége. / Ítéletes Jézus vére, / Közelsége.”

Önmagáról „Vallomás” című költeményében így ír: „Emberek a kereszt alatt, / Közöttük látom magamat. / ... Én az Úrtól egyet kérek: / ... Taníts látnom kereszteted, / Segíts vinnem keresztemet. / Csendes szívvel, / Élő hittel / Vallhassalak itt Tégedet, / Elérjem örökségedet.” A költő lekipásztor Krisztus kezébe teszi az életét, és tőle fogadja el a fájdalmakat is, erről olvassuk: „Szőlőben” önvallomásában: „Míg ásom, metszem és nyesegetem, / Te rád gondolok Atyám, Istenem. / De sokszor vágysz, égi Szőlőműves! / Ez testemnek soha nem kellelmes. / De Szentlelked újjá szült engemet... / Mint bölcs gazda, azon munkálkodom, / Hogy Krisztusban beoltott életem / Ne burjánzó, – gyümölcstermő legyen.” Az egyházzal írott versei közül néhány közismertebből idézek: „Százhetven éve már, hogy e templom épült. / Isten kegyelméből most újra megszépült. ... / Ősök utódai, mai keresztyének! / Az itt hallott Igét nagyon szeressétek! / Lehettek e földön gazdagok, szegények: / Jézust kövessétek, ez a boldog élet.” (A mi templomunk, 1969.). „Harangoznak falun és városon / Úgy, mint minden vasárnapon. / S én a korbáczablakon át / Hallgatom a harang szavát. / ... Uram, áld meg őket! / Az

igehirdetőket, ... / Hogy Jézus útját, / Szerelmét, hatalmát / Szívesen tanítsák. / Szentlélek örömét / Gazdagon áraszták. ... / Uram áld meg őket! / A gyülekezőket, Kik most éléd állnak...” (Harangoznak.)

Az Ó és Újtestamentumból bibliai történeteket dramatizált. Legépelve sokszorosították és előadták a fiatalok a környékbeli gyülekezetekben.

1972 augusztusában daganatos megbetegedéssel váratlanul kórházba kerül. Újszászy Kálmánnak, egykori professzorának a betegágyból küldött versekhez néhány sort mellékel: „Mint a prés szorítja a mustot, úgy ömlenek bennem ezen a helyen ezek és hasonló versek, amelyeket sehol másutt nem írhattam volna meg.”²⁴ Augusztus 31 és szeptember 15 között nyolc verset ír. Ez közül való a „Nagyvizit” című:

... A főorvos sorra jár.	Nem csak vérző gyomromat,
Egyik ágynál hosszan áll.	Hanem engem, magamat.
A másíknál átszalad,	Bűntől szennyes voltomat.
Int, buzdít, tanácsot ad. ...	En előtte maradok,
A nagy vizit véget ér,	Míg telnek éjek és napok, –
Kint a láрма visszatér.	Más róhatja útjait,
... A főorvos elhaladt,	Nálam tart a nagyvizit.
De az Orvos itt maradt.	Kérlek drága Mesterem,
Az Orvos, a mennyei	Gyógyítsd meg az életem,
Látnak éles szemei.	Lelkem, testem, mindenem.

Milyennek látja földi életünket a halál kapujához közeledve a keresztyén? Mit üzen az itt maradóknak? Megrázó biznyságtétellel Krisztusra mutat, „Levél a kórházból mindenkinek” című üzenetében. Mindenkire, aki „csak fut, szalad, gyalog, motoron, autón, vonaton... / t köznapokon, vasárnapokon... / indenkihez, aki olvasni szeret, / Szomjasan les minden képet, adást, / Kik azt mondják, mennyet varázsolkunk. / Együnk, igyunk, mert holnap meghalunk... / Mindenkihez, ki csak építkezík, / i mindig halad, de meg nem érkezik... / Jézus felé fordítsd figyelmedet, / Ki vérével elmossa bűnödöt, / Feltámadása jövendő neked... / indenkihez, ki szakított a bűnnel. / Testvérem, csak előre, előre: / Csüngjön szemünk a győztes Jézuson.”

1972. szeptember 15-én veti papírra a miskolc Erzsébet Kórházban utolsó versét: „Operáció után” címmel. A vers vége így hangzik: „Ma újra felajánlom megmentett életemet / Az én Megváltómnak, Ki engem nagyon szeret. / Uram! Add, hogy Igédet szeressem, / Csak a jót cselekedjem, / Győzelmedet hirdessem. / Áraszd rám, áraszd rám Szentlelkedet.” Szeptember 24-én, kilenc nap múlva csöndesen elaludt – BFRA. A Boldog Feltámadás Reménysége Alatt. Életrajzát az ő soraival zárom: „Mindezt, hogy Néked szolgáljon vele, / Egy miskolci kórházban írta le / Istennek egy megváltott gyermeke.”²⁵

²⁴ Szőlőben 117. o.

²⁵ Szőlőben 112.

SZILÁGYI FERENC

Red Christmas

Istók lassú mozdulatokkal elővett egy Malborót, nézegette, megforgatta kicsit, meg is ütögette a két végét, mielőtt rágyújtott: – Voltaképp Munkásra vagy Tervre kellene rágyújtanom (arra a híres torokkaparóra, amelyet csak „füstbe ment Terv”-ként emlegettünk), de igazából illatosított Tulipánra. Úgy volna stílusos. Persze, nektek már fogalmatok sincs ezekről, ahogy az ötven éve történeletről sem lehet. A lényeges részletek mindig kimaradnak a tankönyvekből. S ha most elmesélem, csak nevettek rajta, pedig mi csak félig éltük meg úgy, mint komédiát. Tragikomédia volt, olyan, amelyben a nevető nyakizmaink bármelyik percben a hurokba szorulhatnak.¹

A fordulat megtörtént: a Múzeum-kert sarkán az új föld alatti illemhelyen (a Kálvin téren megszüntették) kis márványtábla hirdette: „Épült a 3 éves terv első évében”. Máshol egy új országház vagy nemzeti színház felépítését szokták ekkora márványtáblával megörökíteni, nálunk erre került; az új rend kezdte mindenütt lerakni a névjegyeit. A padok vörös háttámlájára fölfestették: „A dolgozóknak. Az MKP.” Hogy mások – dologtalan öreg nyugdíjasok, csókolózó szerelmespárok – rá se ülhessenek. Rusnya propaganda kezdte átszőni a világot. Még az illemhelyeket is. Igaz, ott az ellenpropaganda is virágzott. Már csak egyedül ott. 1949-et írtunk.

Az egyetemi Angol Intézet már nem az Esterházy, hanem a Puskin utcában működött (1949-ben keresztelték át) az Őslénytani Intézet mellett, s Claudius már átvette hatalmát, erőszakkal és fondorlatosan. És Hamlet nemcsak ezért vált jelképpé – jelképpé – számunkra. Akkoriban mutatták be az angol Hamlet-filmet, Laurence Olivier remekét, s kimondott róla rögtön, hogy egy hanyatló rendszer ködös pesszimizmusa árad belőle, sőt bűzlő álmagépezet is emlegettetett. E megállapításokban volt igazság, csak nem arra vonatkozólag, amire értették, hanem a régi és új zsarnokságokra; de lassan kezdtük megszokni, hogy mindennek az ellenkezője igaz. S ez afféle előiskola, bemelegítés volt az univerzális dialektikához, amiről a Bölcs Tanító is írt egy kis piros fedelű brosrát. Szóval nemcsak Claudius trónbitorlását éltük és szenvedtük meg, hanem a dán királyfi minden tétovázó, önemészítő vívódását is: „e zsarnok rendet jobb megdönteni, mint megtartani”. S vele mázsás kanti teherként nehezedett ránk az öt nyomasztó lelkifurdalás: „kizökkent az idő, ó, kárhozat, hogy én születtem helyretolni azt”, vele persze a „tenni vagy nem tenni” minden keserves kínja, hiszen rajtunk is múlik – múlhat –, hogy Dániában Claudius lett az úr, és zsarnokságával hova juthat az ország!

¹ Szilágyi Ferenc (1928–2010) önéletrajzi vonatkozású írását a hagyatékból, felesége jóvoltából közölhetjük.

De akkor, '49 karácsonyára mindez már – kint legalább is – eldőlt. A törvényes miniszterelnököt száműzték, a köztársasági elnököt házi őrizetbe vették, a magyar ellenállás szerveit – s egyáltalán az önálló nemzeti szellem intézményeit – „felgöngyölítették”. Az Amerikai Intézet tábláját levették: Mark Twain és Emerson, Walt Whitman arcképe eltűnt a falról, helyette új figurák tűntek föl a falakon: bajszosak és kopaszok, keletiek, mint Batu kán meg Dzsingisz kán s a sánta Timur Lenk koponyája. Úgy látszott, hogy kedvenc költőim szavai (akiről kiderült, hogy a „polgári dekadencia író-iparos a volt”): „A kérdés csupán alaki, / Mindig kell a börtönbe valaki”, hitelesek – a szerző polgári korlátoltsága ellenére.

Voltak, akik az angol szak létét is veszélyeztetve látták; Kohlman Éva, az adjunktus azonban nevetve mondta, amerikai cigarettáját szíva: „Én nem félek, hiszen az oroszoknál is van egész jó anglisztika.” „Csakhogy ők már tudnak egész jól oroszul”, szólalt meg a kis Pártos, félig az asztal alól. Neki sok mindent elnéztek, mert úgy hírlett, többször is feküdt az elmeklinikán.

A fordulat az egyetemen is megtörtént. Világirodalom címén szovjet irodalmat adott elő Fahang, saját műfordításaiban olvasta föl az új műremekeket, például a legendát Péter cár leningrádi lovas szobráról, amely az ostromzár idején leszállt sziklatalapatzatról – mint Arany váradi Szent László szobra –, s csattogó patkókkal végigszágulva a városon, megvédte azt. „Kéhem, éhdekes módon mintha a hégi legendák kelnének új élethe, a középkohi szent töhténetek...” „Meg az újkohi és a legújabb kohi szentek élete”, szólalt meg mellettem Cérna Miki (aki hosszú, vézna termetéről éppúgy kaphatta a nevét, mint cérnavékony hangjáról) a pad alól. S ez nem volt a legöntudatosabb megnyilvánulása előttem, mivel állítólag ő volt a népnevelőm, miután fejlődésképes osztályellenségnek minősítettem. Mikről nem beszéltem még! Érdekes figura volt. Rengeteg verset tudott könyv nélkül idézni. Mikor a folyosón álldogáltunk, hogy bemehezzünk végre a X-es terembe, verseket mormolt: „Oly korban éltem én... amikor az ember úgy elaljasult, hogy önként, kéjjel ölt”. Ezek a háborúra vonatkoztak, a megélt közelmúltra, de a sorok egyre veszedelmesebb időszerűséggel csengtek. Pszichoanalitikai kezelésre járt, az apjáról azt mondta, hogy „pártmunkás a VIII. kerületben”, nagynénikéjéről, hogy nem tudja, miért, de „imádja a szovjet termelési regényeket”, a *Nagy futószalagot*, a *Cementet*, s közben kedvenc irodalomtörténetem írójának romantikus regényeit, valamint Márai műveit röviden elintézte: „Higiénikus ponyvák”. Aztán áttértünk a grúz – akahom mondani a ghúz – irodalomra, az épp hetvenéves vezéhről és bölcs tanítómestehről szóló új népi eposz táhgyalására. A legenda itt még legendásabb volt: megtudtuk, hogy a vezéh anyja a ghúz hegyek között egy keselyűtől esett teherbe. „Á, most már értem!”, mondta Cérna Miki, és „Akron” örökíronjával felvázolta a füzetlapra a népeposzbeli sast, ragadozó csőrével és kinyújtott karmaival úgy, hogy erősen emlékeztetett a Harmadik Birodalom címerállatára, csak ez a svasztika – azaz horogkereszt – helyett egy ötágú csillagot tartott a karmai közt.

A tankör aztán elhatározta. Hogy a *Találkozás az Elbán* látványos kudarca után elmegyünk közösen egy kiállításra. Persze, ti nem ismeritek ezt a filmet: én se nagyon emlékszem már rá, de a lényeg – a cím szerint is – az amerikaiak s az oroszok találkozása '45-ben, nyakon öntve egy szokványos szerelemmel az orosz katonalány meg az amerikai tanár – vagy újságíró – között; miközben az utóbbi rádöbben saját országa s társadalma re-

ménytelenségére, s már-már disszidálni akar keletre... Belevágtak a filmbe egy festményt is, a híres mitológiai jelenetet, Európa elrablását. (Persze, ez is igaz volt: a bika vitte a hátán az elcsábított és megerőszkolt királylányt, Európát – csak éppen ellenkező irányba.) Az újságok ódákat zengtek róla. Miki csak ennyit mormogott a lehangoló közös élmény után: „Hát azért a *Hamlet*nek egyetlen kockája többet ért.” De a tankörben hivatalosan fölmondta a leckét, beszélt a kapitalizmus válságáról, és még Irina Nemtudomkicsova alakítását is dicsérte, bár némi fenntartással. Én csak hallgattam. Szóval a csalódással zárult mozilátogatás után a tankör vezetősége elhatározta, hogy közösen nézzük meg a Műcsarnokban a nagy vezér születésnapjára rendezett kiállítást. „Vagyis mindazt a szajrét, amit ennek ürügyén az országból most újból kivisznek”, mondta Kenyeres, a sportbajnok, a tankör egyik kevésbé öntudatos tagja, tudván, hogy öttusa eredményei megvédik, mint egy vívóplasztron. (Persze, azért úgy nyögte be, hogy a vezetőség ne hallja.)

A nagy csarnok minden terme zsúfolásig meg volt töltve a bundától a zenegépeken át a herendi porcelán étkészletekig s a tokajival telt, faragott hordókig, kulacsokig az ajándékok elképesztő tömegével. Fölért egy jóvátételi szállítással. „Azt a csizmát azért nekem adhatná a Sztálin”, bökött oda Miki egy fehér bélésű vadászcsizmára. (Így mondta: a Sztálin.) „A bölcs vezérnek, mondd, hány lába van?”, súgtam oda neki. Csak nézett rám, provokációt sejtve. „Hány volna?” „Csak azért kérdem, mert itt, ugyebár, ha jól számolok, tizenkét pár csizmát látok, s mi úgy tanultuk, hogy kinek-kinek a szükséglete szerint... Hogy tud egy ember tizenkét pár csizmát föl húzni egyszerre, vagy akár csak egymás után is? Száz évig kellene élnie, hogy elnyűje.” E fogós ideológiai kérdésre Miki csak ennyit mondott: „Nagy a családja.” Majd még hozzátette: „És ki mondta, hogy ő ember? Nem hallottad a sasmadarat?”

A kiállítás után ugyanolyan lehorgasztott csendben mentünk a trolibuszhoz a felrobantott templom mellett (itt fogják fölállítani a Vezér monumentális szobrát), mint annak idején a moziból kifelé. Csak a piros svájcis tankörvezetőnk, Markos Éva volt vidám: „Csodálatos volt, nem?” (S ezen nem csodálkoztam: a könyvtárban mögöttem álltam, mikor a lejárt kölcsönzését visszavitte, s a késedelmi díj követelésekor elővette az erszényét, tele volt kékhasú húszasokkal, s azt mondta: „Nincs egy fillérem se.” Lehet, hogy fillérje csakugyan nem volt.) „Írjátok meg egy-két oldalon, angolul, élménybeszámolóként! Majd felolvassuk a születésnapjára „five o'clock tea”-n.” A születésnap nem a Markos Éváé volt, s nem is valamelyik tanköri tagé, hanem a nagy vezéré. December 21-re esett. A könyvtárban már napokkal előbb kitették a pultra a katonai egyenruhát öltött költőnc hódoló versét, *Terjed a fény!* címmel, az év legsötétebb napjáról.

Markos Éva (aki a Puskin utcai épületbe lépve a portánál elővette púdertartóját, s a tükrében zsebkendőjével gondosan letörölte ajkáról a rúzszt) azt is lelkünkre kötötte, hogy meg kell ajándékoznunk egymást. Én nem tudhattam, hogy ki fog engem, csak azt, hogy én kit. Nekem a tankörvezető helyettese jutott, Bordács Gyuri, aki ahol tehetett, ott kötött belém mint hivatásos ellenségbe, minthogy az osztályharcot végig kellett vinni következetesen az egyetemen, s ő jó káder volt: megfelelő helyre vitte a gólya. „Tudod, én nagyon szegény fiú voltam”, mondogatta. „De ez még nem kötelez jellemtelenségre” mondtam magamban. Először egy angol nyelvű bibliát, Újszövetséget akartam venni neki (akkor még lehetett kapni itt-ott), elvégre karácsonyi ajándékozás lesz, legalábbis én úgy fog-

tam fel a dolgot. De azután a hetedik érzékem megsúgta: ezt nyílt provokációnak vennék. Megfordult bennem még az orosz nyelvű biblia is (ez már valamivel bocsánatosabb bűn lett volna, bár a plakátok inkább ezt hirdették: „olvassa eredetiben a marxizmus-leninizmus klasszikusait!”), de azt nem lehetett kapni. Végül egy orosz nyelvű *Anyegin*nál kötöttem ki (ez klasszikus mű, s úgyse megy Bordácsnak az orosz), meg egy doboz illatosított Tulipán cigarettánál. Mint kiderült, túlon túl bőkezű voltam.

A vörös drapériás faliújságon ott függött a gépelt szövegű születésnap i vezércikk s egy óda az Ünnepe lhez; az egyik versszakára emlékszem is: „*Az Auróra hajnalát, / a Szovjet-ország lángdalát / Most magyar földbe írja át...*” Néhány lépéssel odébb, az ille mhelyen is virult a költészet, s nem is sokkal alacsonyabb költői színvonalon: „Ki írógéppapírt használ, / Az ellenséggel paktál.” S néhány nap múlva valaki aláírta az ellenstrófát: „Nem paktálok ellenséggel, / törölöm pont, pont, Szabad Néppel”. De voltak ott egyéb, harcosabb versek is, amelyek talán még ma sem túrnék a nyomdafestéket. Zöld fenyőágakat is aggtattak a faliújság vörös drapériájára, épp csak gyertyát nem gyújtottak alája, bár már lehetett hallani az úgynevezett „vörös sarkok”-ról: a kialakuló császárkultusz házi oltáiról.

Claudius egyáltalán nem vérbősz, vérbuja zsarnok volt, mint Shakespeare-nél; hanem pergamenszínű és teljesen humortalan. Halvérű, halszemű. Senki sem látta, hallotta szívből nevetni. Hering: pácolt, ecetes hering. Ruszli – angolosan. (Állítólag ő is Angliában vészelte át a háborút, mint előde, Hamlet atyja, akinek trónszékét, akarom mondani tanszékét most elfoglalta a Nagy Párt zászlai alatt.) Előadásai ban Shakespeare történelmi drámáit két varázsszóra egyszerűsítette: „feudal anarchy” – vagyis feudális anarchia”, a szerelmeseket meg erre a másik bűvigére: „free choice of women” „a nők szabad választása”. A többi néma csend.

Az intézeti könyvtár asztala erre az alkalomra vörös drapériával volt leterítve, közepén, kis emelvényen fenyőágak közt a bölcs vezér és tanítómester fehér porcelán mellszobrocskája, mosolygott sejtelmesen, mint afféle bajszos Mona Lisa. Claudius angolul mondott köszöntőt, ülve, a jegyzeteibe pillogva; így angolul neki is könnyebb lehetett átesni rajta, mert látnivaló volt, maga sem nagyon hiszi, amiket mond. A lányok behozták a csészeket, a teát, meg az egyhatvanas bolti kekszet. Elkezd tük rágc sá lni. Az élménybeszámolót a műcsarnoki kiállításról mindenki otthon felejtette.

Markos Éva csevegett Claudius jobbán (piros svájci sapkáját most kivételesen letette, bár volt olyan vélemény, hogy este abban is alszik), mintha legalább is Gertrudnak, Hamlet hűtlen anyjának szerepét játszaná. Nem volt királynő i. (Igaz, hogy Claudius sem királyi, inkább a vén pojáca Poloniusra emlékeztetett.) Aztán Gertrud is elhallgatott. Hirtelen csend lett. „Angyal szállt át a szobán”, ahogy mondani szokták, de az angyalt, ezt a babonás dolgot senki sem merte kimondani. Én törtem meg a csendet; ha már Helsingörben éreztem magam, akkor a Hamlet-fordító Arany idézetével: „Szavuk sem igen van az alatt, míg esznek, / Természete már ez a magyar embernek”. A súlyos nacionalista eltévelyedésre Claudius mérte az asztalvégről a megsemmisítő csapást: „Próbáljon meg egy néger beszélni évés közben!” Aztán Bordács Gyuri kontrázott neki: „És a kínaiak, míg a fapálcáikkal bibelődnek!” Le voltam forrázva, Arany Jánossal egyetemben. (De hát nekem a vidám déliek, az olaszok jártak eszemben: azok bizony ugyan lármásak spagettievés közben!)

S ekkor Lovassy Melinda (akinek a Műegyetemről kifűzött cipőben nemrég vitték el az apját szabotázs vádjával) megszólalt tökéletes angol kiejtéssel, szebben szinte, mint a Hamlet-filmben Ophelia: „Excuse me! The Italians and generally the different nations of the Mediterranean region, are much more vivid and vigorous, than those of the northern lands, for instance the Hungarians. Even Shakespeare writes about it.” (Elnézést, de az olaszok és általában a földközi-tengeri népek sokkal élénkebbek, elevenebbek, mint az északiak, például a magyarok. Maga Shakespeare is ír erről.)

Hálásan pillantottam rá. Claudius csak bólogatott. Ő még nem tudta, mi történt Melinda apjával. A bólogatása egyaránt szólt Melinda szépségének, a műegyetemi tanár lányának s angol nyelvtudásának, amivel akár őt is megszoríthatta volna. (Míg ki nem utasították az országból, az angliai vendégtanár, Mr. Jones is járt Melindáékhoz teázni.) „Of course, of course, there are differences in the national characters, but it is a quite different thing, I think.” (Hát persze, hogy vannak különbségek a nemzeti jellemekben, de ez egészen más dolog.) Én azonban úgy éreztem, hogy némi elégtételt kaptam nacionalista elszólásomért, pontosabban: az Arany János-idézetért.

A lányok gyertyát gyújtottak és eloltották a nagy villanyt. Közben hallatszott a teát kavargató kanalak apró csilingelése, mintha a karácsonyi csengő szólna. Lovassy Melinda szemben ült velem szép tojásdad, Modigliani-festmény arcával, zöld őzszemével. Tudta, hogy tetszik nekem. Egyszer el is akartam kísérni, de lebeszélte róla: „Nem muszáj elkísérnie.” Sokszor volt ilyen úrilányosan fölényes és kényeskedő. Igaz, ő túl elegáns volt, én meg éppen egy könyves batyut cipeltem a kezemben az antikváriumból a kopott lódenemben. Azt hiszem, igaza volt. A teagőz párja most még madonnásabbá tette arcát. Közben újból meg-megszólaltak a teát keverő kanalak csengettyűi.

Markos Éva jelt adott az ajándékozáásra. Voltaképp a Sztálin-kantátát kellett volna elénekelnünk, csak az első szavaira meg az utolsó soraira emlékszem: „A-az é-ég és a-a föld...” S a vége: „Mert Sztálin a harcunk és Sztálin a béke és Sztálin nevével épül a világ!” – de a kultúrbrigád oszlopos tagjai beteget jelentettek, s ahhoz is kevés volt a hely, hogy a kőművesnek öltözött lányok a csasztuskával előadják a gyorsfalazásról szóló jelenetet, arról, hogyan is lépül a Vezér nevével a világ. Így hát elénekelünk együtt egy orosz mozgalmi dalt. A névadót még nem hozták be a keresztelő helyett, de a Télapót, a Fenyőfaünnepet már elkezdtek a karácsony fényei, meghitt melege ellen.

Nem tudom, titkos utasítást adott-e valaki, de mindenki az Ideológiai Zsebkönyvtár vörös fedelű kétforintos köteteivel ajándékozta meg kijelölt tanköri társát. Kivéve jómagamat. Még szép rajzolt fedele is volt az orosz *Anyegin*nak. Claudius el is kérte Bordács Gyuritól, belenézett, s mivel nem tudott oroszul, csak ennyit mondott: „Fine, very fine! Harasó!” Na és itt, az orosz szónál nevetett, ha azt lehet nevetésnek nevezni: kivillant a bal farkasfoga, s szárazon nyerített. A kis könyvek általában be sem voltak csomagolva, lehetett látni a címkét: *Baloldaliság, a kommunizmus gyermekbetegsége, A nagyoroszok nemzeti büszkesége*. Talán azért nem csomagolták be, hogy messziről lássa Markos Éva és Claudius, hogy ők milyen vonalas könyvet vásároltak. Mint amikor szavazáskor az ember nem veszi igénybe a szavazófülkét, hanem az egyetlen listára ott adja le a voksot a nyílt színen. Lovassy Melinda legalább becsomagolta vékony fehér selyempapírba, s át is kötötte keresztben egy rózsaszín

cérnaszállal. Ez csak olyan volt a karácsonyi aranyszalagokhoz képest, mint a parányi keresztvetése – a brosstűje körül, alig két-három centis körzetben mozogtak szép hosszú ujjai, alig észrevehetően, mintha csak egy szúnyogot hessentene el –, mikor tanköri tagok társaságában a villamos a sziklakápolna vagy a Szent Imre Kollégium kápolnája előtt elhaladt vele. Reménykedtem, hogy valami igazi irodalom: ha nem is karácsonyi, de angol – vagy akár orosz is... De ugyanolyan piros fedelű kötet volt, mint a többieké: *Egy lépés előre, két lépés hátra...* Boldogabb lettem volna, ha nem kapok semmit. Láthatta arcomon a csalódást, mert a gyengém volt, hogy alig tudtam leplezni érzelmeimet.

Kolumbán Gabi, a második számú osztályidegen volt az, aki nem az Ideológiai Könyvtár kötetével lepte meg a kijelölt kolléganőjét, Kántor Ágit. Az önkritikának nevezett lelkigyakorlaton néhány hete ezt olvasta a fejére Gárdos, a fő ideológus (aki angolul és oroszul is tudta idézni az új tantételeket, a Vezért is): „Azt hiszem, onnan eredeztethetők Kolumbán elvtárs tudati lemaradásai, hogy apja az utolsó hazai fasiszta színház igazgatója.” Ezen mindenki megütközött, hiszen ilyen színház 1945 után nem is működhetett (előtte se nagyon). Az egyetlen magyarországi kis katolikus színháznak volt a vezetője Kolumbán papa, többek közt azért, mivel sok üldözöttet rejtegetett a nyilasok idején. A főpróbákra ingyenjegyet küldözgetett a tankör tagjainak. Gabi Dickens *Christmas Carol in Prose* című kötetét adta Áginak. (Na, ezzel megint nem szerzett jó pontokat a tankörvezetőség előtt.)

Bordács Gyuri felnyitotta, megszaglásztta és körbekínálta a Tulipánomat; kivételesen Melinda is rágyújtott. Az sem tudott megnevetetni, hogy Cérna Miki kezébe vette a Melindától kapott könyvet, és súgva ezt mondta: „Á, a lenini tangó, avagy: Fölhívás keringőre.” A mozgalmi dalokat senki nem erőltette, s lassan a keksz, a tea, a cigaretta is elfogyott. A Vezér kis porcelán szobrát tömjénként lengte körül a sűrű, ópiumos dohányfüst.

Szétoszlottunk. Nem emlékszem, kívántunk-e egymásnak boldog ünnepeket, vagy csak boldog újévet. Az Őslénytani Intézet folyosójáról hatalmas brontosaurusz képe meredt rám. Valamikor régésznek készültem: izgattak az őslények, a föld őskora, a hatalmas sárkánygyíkok születése és kipusztulása. Biztos, hogy a tömegük végzett velük, önnön hatalmas testük, ahogy végül Rómát is területi nagysága vitte a sírba, s az elfajult császárkultusz után megszületett a kereszténység, elpusztíthatatlan – mert nem evilági, nem fegyvereken nyugvó – hatalmával. Nem lehet kormányozni központilag egy akkora őszállatot. Össze fog omlani ez is. „Maga merre tart, István?“, kérdezte Melinda a kapuban. S én daccal a másik irányt mondtam neki. De azért boldog karácsonyt kívántam. Az ember azért ne legyen ennyire megalkuvó, ha nem muszáj. Miért kellett azt az *Egy lépés előré*t megvenni karácsonyra? Inkább ne vett volna semmit.

Mentem a Múzeum-kert felé, egyedül. Szemből két kis csizmás gyerek jött, kezükben fehér betlehem. A fák ágai közt dideregtek a téli csillagok; azok még tán a régiek. Most már bántam, hogy más irányt mondtam Melindának. Mit is adhatott volna mást: hiszen az apját elvitték, talán otthon sem lesz az ünnepekre... Alkalmazkodni kell neki is... Most már szerettem volna visszafordulni, de úgysem érném utol. A gyerekek – kissé hámisan, elnyújtva – elkezdték a karácsonyi éneket: „Pásztorok, pásztorok örvendezve...” A kis faház még üres volt: vitték, hogy majd berendezzék, s elinduljanak vele három nap múlva. Amikor megszületett.

JAKABFALVY GYULA

És akkor bejött egy ember...

Ma már ez a történet sokaknak (legfőképpen a fiataloknak), meseszerű hihetetlen történetnek tűnhet, de sajnos a hitetleneket ki kell ábrándítanom, mert a dolgok velem történtek meg, egyes esetekben a leírtaknál durvábban. Nem ragaszkodom ahhoz, hogy a hitetlenek higgyenek nekem, ebbeli döntésük az ő dolguk, ezek az események, ma már történelem-könyvekben is fellelhetők. Azt azonban nagyon szeretném, hogy az unokáim visszamenőleg is, meg ismerjék azt a korszakot, amelyben a dédszüleik és a nagyszüleik éltek. Előre bocsátom: én magamat a szerencsés emberek közé sorolom, mert minden leírt szörnyűséget nagyobb károsodás nélkül megéltem. Ma már a hetvenötödik évemet taposom, és nincs bennem semmiféle harag vagy gyűlölet a sanyargatóinkkal szemben, (akkor sem volt, amikor az események történtek), inkább szánni való figuráknak tartom őket. A Jóisten tudja a dolgát, és mint mindent, ezt is nagyon bölcsen elrendezi, vagy már régen kiosztotta az illetékeseknek a „jutalmukat”, az igazságtétel nem a mi dolgunk. Nagy szerencsémre kora ifjúságom idején olvastam Voltaire „Candide” című regényét, amelyben az ifjú és mesterét a világban bolyongva a legszörnyűbb szerencsétlenségek érik, és ettől az ifjú Candide kezdi magát szerencsétlennak érezni. Ekkor a mestere azt a bölcs megjegyzést teszi, ez a baj, ami velünk történt, mind semmi ahhoz képest, ami már másokkal megtörtént, ezért *„ez a világ a minden világok legjobbika”*. Ha ezt el tudod fogadni, akkor a saját bajodat, mindenkor alá tudod rendelni a mások bajainak, és ha ez sikerül, attól kezdve már könnyebb elviselni az élet nehézségeit. Ezzel a filozófiával sok barátommal együtt át tudtuk élni a saját bajainkat, ezért már mondhatjuk, hogy ebben sok igazság van.

1.

Az 1949-50-es tanévben kezdődött a kálváriám. Ekkor már Budapesten a Gamma Finommechanikai gyárban voltam finommechanikai műszerésztanuló. Másokhoz hasonlóan nagyon szerény anyagi körülmények között éltünk. Minden vagyonom a rajtam levő ruha és egy öreg, de jó állapotú kerékpár volt. A ruhát egy „UNRA” csomagból vásároltam.¹ Az említésre méltó ruhatáram a következőkből állt: egy használt amerikai tengerész posztónadrág, slicc nem volt rajta, helyette egy széles, lehajtható, 28 gombbal legombolt előke volt található, ez nagyon nehézzé tette a szükség szerinti használatát. A deréköv hátsó részén egy cipőfűzővel szabályozható „V” alakú kialakítás volt. A nadrág szára, térdtől lefelé szélesedett, hogy a cipőt teljesen eltakarta. Később tudtam meg, hogy ez akadályozta

¹ Ez amerikai segélyadomány-akció volt, amelyet a háború után sok olyan magyar család kapott, akinek amerikai rokonai voltak, és ezzel próbálták enyhíteni rokonaik nehéz helyzetét.

meg a tengerészeknél, hogy a tengerről rájuk csapódó víz bemenjen a cipőjükbe. A nadrág nagyon erős posztószövetből készült, és nem lehetett elnyűni, ez nagyon jó tulajdonsága volt, több évig tudtam használni. A „zakóm” egy a második világháborúból származó, katonatiszti, posztó zubbony volt, amit házilag barnára festettünk, mert csak ilyen festéket tudtunk szerezni. A többi ruhadarabom is hasonlóan regényes volt, és természetesen minden két-három számmal nagyobb volt, mint az én méretem. Mai szemmel nézve nagyon mulatságos öltözetem volt, de ez nagy tekintélyt kölcsönzött nekem a társaim között, mert ilyen „csicsásan” senki nem tudott öltözködni. Amint látható nagyon csóró gyerek voltam mint „deklasszált elem”, egy volt „földbirtokos” fia. De boldog voltam, hogy az ország egy távoli kis falujából, Gyagyátorból felkerülhettem a fővárosba, így élhettem a magam szabad és büszke életét. Ha valaki jobban megnézte volna a baráti társaságomat, akkor a csapat valószínűen a Twist Olivér-i állapotnak felelt meg, de a ruhánk mindég tiszta volt, nem volt szakadt, mert erről az édesanyánk, néha emberfeletti munkával, gondoskodott. Öltözetünk nem lógott ki a sorból, mert mások is ilyen „jól öltözöttek” voltak, ma azt hinnék az emberek, hogy valamilyen maszkabálhoz öltöztünk.

2.

Arról, hogy az ifjúság ne unatkozzon, az állam gondoskodott, különféle programok, szervezésével, ez a sportprogramoktól kezdve a különféle társadalmi munkákig, nagyon sokféle volt. Ebben voltak számomra is vonzó programok, ahol társakkal, új barátokkal sok jó közös dolgot csinálhattunk, feledve a sanyarú anyagi és társadalmi helyzetünket. Gyorsan beiratkoztam a Szabadságharcos Szövetség rádióamatőr tanfolyamára, mert már akkor is nagyon vonzódtam a rádiótechnikához. Abban az időben ezt magányosan nem nagyon lehetett művelni, hamar rásütötték az egyedi amatőrrre, az „ellenség” bélyegét. Eleinte minden nagyon szépen indult, boldogan szívtuk magunkba a rádiós tudományt. Az egy kicsit gyanús volt a számunkra, hogy nagy hangsúlyt kapott az oktatási anyagban a Morse-távíráshoz való ismeret. Ezt elég gyorsan megtanultuk, és rövidesen már élveztük is. Nem tudtuk azt, hogy ezt azért tanították nekünk, hogy a nyári mezőgazdasági betakarító és cséplő munkákhoz kihelyezhessenek a termelőszövetkezetekbe, azzal a céllal, hogy onnan közvetlen rádió kapcsolatot létesítsünk bizonyos központokkal, ha valamilyen politikai esemény történne, vagy sürgős alkatrész segítségre lenne szükség a gépekhez. Akkor a vezetékes telefonhálózat nagyon nehézkesen működött, és sok helyen egyáltalán nem is volt még kiépítve, a mai „mobil” technikáról még álmodni sem lehetett. Ezért a vezetékek nélküli rádióadás volt az egyetlen elérhető műszaki kapocs a fontos helyeken, ez viszont szigorúan őrzött és haditechnikai szempontból is védett rendszer volt. Mi gyerekek emberek ezt nem tudtuk, talán meg sem értettük volna, de nem így az „éber hatóság”.

Valahol, egy ismeretlen központban, valakik áttanulmányozták a tanfolyam hallgatóinak életrajzi adatait, és rögtön döntöttek a további sorsunkról. Már több mint egy hónapja jártam a tanfolyamra, amelyet nagyon élveztem, szívtam magamba a tudományt. Az egyik óránkon egyszer csak *nyílik az ajtó, bejön egy ember*, kezében egy papírral, amelyről felolvas három nevet, köztük az enyémet is. „Ezek a nép közé befurakodott, reakciós, ellenséges elemek azonnal hagyják el a termet, és többé ide be sem tehetik a lábukat!” Több magyarázat nem volt, mi megbélyegezettek lógó orral és teljesen értetlenkedve men-

ni kényszerültünk, fogalmunk sem volt, miért történik az egész, miért rúgtak ki bennünket, hiszen mi aktívan dolgozó munkásgyerekek voltunk, jól tanultunk, és más vágyunk nem is volt, mint megtanulni a rádiótechnikát. A kirúgós ember még utánunk szólt, *örüljünk, hogy most ennyivel megúsztuk a dolgot*. Nem sejtettük, hogy ez még csak a kezdet, és a további életünkben még sokszor fog hasonló jelenet lejátszódni.

Ez után a kudarc után gyorsan beiratkoztam az MHSZ (Magyar Szabadságharcos Szövetség) autó-motorszerelő tanfolyamára, mert az is nagyon érdekelt. Ott a háborúból megmaradt autó roncsok és egyéb motorok (szörnyű állapotban voltak) szétszerelésével és felújításával foglalkozva tanultuk meg a motorszertelést. Ez is nagyon izgalmas szakmai dolog volt, örömmel csináltuk, bár rettentően piszkos munka volt, és nem volt lehetőség a melegvizes mosdásra, így kellett hazamennünk távoli lakásunkba. Jó volt a csapat, nagyon jó volt az oktatás, és ebben a szituációban mindenféle motor megfordult a műhelyben. Az oktatók nagyon részletesen elmagyarázták, hogy az egyes alkatrészeknek mi a funkciójuk, és hogy az egész motor hogyan működik. Ennél nagyobb öröme nem is vágytunk, kezdtük magunkat nagyon jól érezni, és büszkéek voltunk arra, hogy ilyen helyen tanulhatunk. Sajnos azonban rövidesen kiderült, hogy ez a tanfolyam is valamiért bizalmi hely volt, mert a központi adminisztrációs mechanizmus ismét felülbírált a helyzetünket. Az egyik napon nyílik a garázs ajtó, *bejön rajta egy komor ember*, kezében egy papírral, amelyről felolvasott 3-4 nevet, köztük az enyémet is. Majd közölte: „Ezek a nép ellenségei, akik befurakodtak a nép egyszerű gyermekei közé, hogy az ifjú népi demokráciának ártsanak, azonnal hagyják el a helyiséget, ide többet nem tehetik be a lábukat, és *örüljenek, hogy most csak ennyivel megússzák a leleplezést!*”

3.

Inas koromban (ipari tanuló) rendszeresen részt kellett vennem, a kollektív fémgyűjtésben. Ekkor Budapesten a Wesselényi utcában az MTH (Munkaerő Tartalékok Hivatala) 12-es számú tanintézetébe jártam, és a szakmai gyakorlatomat Budán, a Gamma Finommechanikai Gyárban végeztem. Az iskolánk vadászterületén, a Wesselényi utca, Kiskörút, Rákóczi út, Rottenbiller utca körzetében kellett házról-házra járnunk, és az ott felkelhető mindenféle fém (lyukas lavór, ócska gáztűzhely stb.) kellett összeszednünk, mert a „vas és acél országának” erre nagy szüksége volt. Technikailag a dolog úgy játszódott le, hogy egy-egy nagy bérházba becsöngettünk a házmasterhez, akinek a segítségével lakásról lakásra menve begyűjtöttük a kidobásra ítélt fémdolgokat. Ha nem volt ilyen, akkor nemegyszer még használható edényt zúztak össze, hogy teljesíthessék a hatósági elvárásokat. Mondhatjuk azt, hogy nagyon megalázó és nem nagyon eredményes mozgalom volt ez, de nagyon fejlesztette a kollektív szellem és az általános félelem kialakulását. Körzetünk nagyon nagy terület volt, 120-150 gyereknek szívós, nagy munkával végül sikerült két stráfkocsira való vegyes fémhulladékot összeszedni. A kocsik lemerlegetése után a gyűjteményt a MÉH-telep átvette, erről igazolást adott az iskola részére, ez volt a társadalmi munkánk legfőbb gyümölcse.

A gyűjtés közben a Dob utca egyik házának padlásán találtunk egy a mestergerendába befúródott, fel nem robbant szárnyasaknát, ez még a második világháború maradványa volt, de senki sem találta meg eddig, ezért nem távolították el. Ugyanitt találtunk nagyon

sok régi elhasznált, samottbéléses, fatüzeléses konyhai tűzhelyet, ezek nagyon nehezek voltak, tehát sokat jelentettek a fémgyűjtő versenyben. A tűzhelyek elszállítása után barátaimmal elhatároztuk, hogy megmentjük a házat az aknaveszélytől, vagyis kivesszük a gerendából az aknát és elszállítjuk. Eszünkbe sem jutott az, hogy az akna bármelyik pillanatban felrobbanhat, bicskával óvatosan addig faragtuk a gerendát, amíg a beszorult aknát ki tudtuk emelni. Kezünkben lógatva az aknát lejöttünk a padlásról, és megkerestük a velünk levő tanárt, megkérdezve tőle, „Mit csináljunk ezzel a döggel”. A tanár úr, aki a háború alatt, munkaszolgálatos katonaként aknaszedéssel foglalkozott, azonnal átlátta a veszélyhelyzetet, és egyáltalán nem dicsért meg bennünket, hanem ránk ripakodott, és azt mondta, vigyétek be a rendőrségre, ennek ott a helye.

Mi, a három jó barát – Horváth Gyuri, Kámán Laci és én – kezünkben az aknával (időnkét váltottuk egymást), elindultunk rendőrt keresni, akikből abban az időben Budapesten nagyon sokat lehetett az utcán látni. Most azonban nem volt szerencsénk, a Dob utcából kimentünk a Rákóczi útra, majd elmentünk a Blaha Lujza térig, de nem találtunk rendőrt. A Rákóczi út és Teréz körút sarkán, az éjjel-nappal Közért bejárata felett, az első emelet magasságában a falra szerelve volt egy fém vitrin, amiben ült egy rendőr, aki a forgalmi lámpát kézzel kapcsolgatta. Ez egy ismert fix pont volt, tehát odamentünk, az aknával együtt felmáztunk a rendőr vitrinjébe, és közöltük, hogy ez aknát ott szeretnénk hagyni, vegye át tőlünk, és adjon erről egy átvételi elismervényt. Ez azért volt fontos, mert csak ezzel tudtuk volna igazolni, hová tettük az aknát. A rendőr, ha tudott volna, kiugrott volna a vitrinből, annyira megrémült az aknától, pedig nem is sejtette azt, hogy ez egy már kilőtt „döglött akna”, ezért még veszélyesebb a kilövés előtti testvéreinél. A rémületől könyörögve kérte, vigyük el az aknát a Hársfa utcai rendőrkapitányságra, és adjuk át a kapitánynak, majd ő tudja, mit kell ilyenkor tenni. Megfogadtuk tanácsát, lemáztunk a vitrinből, majd a járőrelőktől zsúfolt kőúton elmentünk a kapitányságra. Ott a kapuban nem találtunk őrt, de az épületben sem állt velünk szóba senki, hanem gyorsan elsietett a közelünkől, amikor meglátták az aknát. Végre rátaláltunk a kapitány szobájára. „Mit akarnak az elvtársak”, kérdezte a kapitány. Mi jó napot kívántunk, mondtuk, hogy nem akarunk semmit, csak hoztunk egy aknát. A kapitány felkiáltott: „A francba, pont nekem kellett ezt kifogni, vigyék gyorsan le az udvarba, ahol van egy homokkupac, óvatosan tegyék rá, majd jöjjenek vissza.” Mi a parancsot végrehajtottuk. Ekkor még elvtársak voltunk, majd a mikor visszamentünk, rögtön változott a hangnem. Így ripakodott ránk: „Itt vagytok ti, kurva fasiszták, a dolgozó nép ellenségei. Kit akartatok felrobbantani ezzel az aknával? Hol rejtegettétek eddig, mennyi van még a rejtekhelyen, és az hol van? Hányan vagytok, és ki tud még a rejtekhelyről? Most aztán írhatok jelentést a főnöknek, pont ez hiányzott még nekem, takarodjatok, és többé ne találkozzunk!”

Mi, önérzetünkben mélyen megsértettek, nem mertünk visszafózni, ezért gyorsan igyekeztünk a rendőrség épületéből kijutni. Aki egyszer már intézett valamilyen ügyet a rendőrségi épületekben, az tudja, hogy a kapun nem lehet engedély nélkül kimenni, mi ezt akkor még nem tudtuk. Nagyon meglepődtünk, amikor a kapus, aki a bejövetelünkör nem volt a helyén, nem akart kiengedni bennünket, nem volt sem belépő cédulánk, sem idézésünk, sem engedélyünk. Nagy nehezen kijutottunk az épületből és amilyen

gyorsan lehetett el siettünk onnan, ezért elmondhatjuk azt, hogy ez az „aknamunka” szerencsésen végződött.

4.

Később még többször előfordult velem, hogy véletlenszerűen belekeveredtem hasonló ügyekbe, aminek következtében újra és újra kirúgtak valahonnan, persze nem mindig ugyanazokkal a társakkal. Csak évek múlva tudtam meg, hogy a hivatalos nyilvántartás szerint „grófi származású” vagyok, ami akkor nagyon nagy bűnnek számított. A valóságban viszont nyugodtan elénekelhetném azt a dalt, hogy „nem születtem grófnak, túléltem e nagy csapást”, ugyanis én valóban nem születtem grófnak, de ez nem is olyan nagy baj. Ezzel a téves származási bélyeggel még később is sok bajom volt, de a fő gondot az okozta, hogy a tévedések mindig csak utólag derülnek ki. Ezt a hírt az anyai nagyapám kocsisának fia terjesztette el rólam, aki a háborúból katonaszökevényként jött haza, nagyapámék bújtatták, majd a háború után ÁVH-s tiszttá lett belőle. Ebből is látható, hogy a hála nem politikai kategória. Ma sem értem, hogy miért fektetett ebbe az értelmetlen butaságba ennyi energiát. A dolog még az 1980-as évek közepén is felbukkant, de bármennyire kellemetlen volt, végül megszoktam, és együtt éltem ezzel az álgrófi címmel, illetve hátrányaival.

Az egyik alkalommal a művezetőm megkérdezte: „Jakab, te nem vagy véletlenül kulákszármazású?” Én erre azt válaszoltam: „Nem, én *úri bitang* vagyok.” Ezen ő jót nevetett, és soha többé nem tett fel ilyen kérdést, pedig ez volt a megfelelő származási kategóriám. Ez a dolog, csak azért említésre méltó, mert a munkahelyeimen többször is szenvedtem emiatt különféle atrocitásokat. Úgy látszott, hogy a szocialista társadalomnak folyamatosan szüksége volt bűnbakkeresésre.

MIZSER LAJOS

Műfordítások

GENNAGYIJ JUSKOV

(komi-zürjén, 1932–)

A jávorszarvas

A jávorszarvas nagy és hosszú lábu,
Fejének éke éppen hat-hat águ.

Miközben eddegélte jó ebédjét,
A bokrok rejtekén szelíden rám néz.

Puskám a kézben, söréttel tölthetem,
Halált adok vagy életet: eldönthetem.

Puskám hanyatlott, patronom nem durrant,
A jávorszarvas bizott jóságomban.

A róka

Súlyos sebtől vérzik a róka,
Kínban telt el az éjszaka,
Vére, nyála hullt a hóra,
Lábát eltörte a csapda.

Sebe is fájt, korgott a gyomra,
Fogai csak havat értek,
Menni kell innen jó távolra:
Ezen múlik most az élte.

És kalácsba gördült a teste,
Fogai megcsikordultak,
Mert hirtelen azt megértette:
Percet veszíteni nem szabad!

Nem volt már a sebének rabja,
Előtte a hó pelyhedzett,
Dús fenyves immár eltakarta,
A fák mögött a nap felkelt.

VLAGYIMIR TYIMIN

(komi-zürjén, 1937–)

Az anyanyelvem

Mint a nap forró lángja,
olyan
az anyanyelvem.

Mint bús madár szava,
olyan
az anyanyelvem.

Mint rozsnak illata,
olyan
az anyanyelvem.

Ajkaim hűs forrása:
ez az
anyanyelvem.

ALEKSZANDRA MISARINA

(komi-zürjén, 1946–)

Mint a tavaszi nap...

Mint a tavaszi nap, oly kedves légy,
Tiszta, mint nálunk májusban az ég.
Éld át kellemes gyönyörűségét,
Mintha te lennél a tavasz-szépség.

Magad hazugsággal meg ne alázd,
Légy őszinte: tiéd az igazság,
S ha örömedet másnak adod át,
Akkor a jutalmad a boldogság.

DURBÁK JÓZSEF

Bodrog-parti élet Olasziban

Ennek az írásnak az elolvasása egy órányi időbe sem telik, annyi, mintha egy újságot „kiolvasnánk.” Első részében megpróbálom bemutatni a Bodrog „természetrajzát”. Milyen a csendes folyó, milyen a Bodrog-parti táj; hogyan zajlott itt a gazdálkodó parasztember mindennapi élete 1961-ig, a tsz-világ beköszöntéig. A második részben a század végi nagy árvizekkel foglalkozom. Személyében senkit nem minősítek, sem az árvízkárosultakat, sem a „nézőket” (a bodrogolaszi lakosok közül). Azért most írom meg a történetet – 2010 szeptemberében, tíz év távlatából –, mert a Sajón és a Hernádon júniusban történt katasztrófa egy korábbi újság cikk nyomán előhozta emlékeimet.

Élet a víz partján

Bodrogolaszit a honfoglalás korai időszakában belakták a magyarok. A Vereckei-szoros néhány napi járásra van a Bodrogtól kelet felé, ahonnan jöttek, jöttek előre, amíg el nem foglalták az egész Kárpát-medencét. Az első kőtemplom a XIII. században épült itt (képünkön), így nyilvánvaló, hogy már jóval előtte letelepültek erre a helyre őseink. A Bodrog partján és a Tormás-patak két oldalán „vertek” szálást. Itt van ma a Fő utca, Templom utca, Bráda-falva utca. Az éltető vízhez mennél közelebb, a jószágok miatt is, mivel abban az időben az állattartás, a halászat, vadászat volt a létfenntartás alapja. Ahol fű és víz volt, ott alakultak ki a közösségek.

Kilencszáz éven keresztül korlát nélkül jött és ment a víz. Az áradás előntötte a nagy magyar Alföldet, és ezzel le volt tudva. Több lett utána a halivadék. A XIX. század második felében gátak épültek a Tisza majd a Bodrog partjainál. A népsűrűség növekedett, kellett a szántóföld, kellett a kenyér. Ettől kezdve a laposban épített házacskák eltűntek, de nem mentek messzebb a víztől, hanem halmokat hordtak össze, legalább egy méter magasságban, és kőalapot rakva, arra építkeztek. Mehettek volna a dombra, a Magos-hegy felé, de nem tágítottak a víz partjától. Az árvizek a XX. század közepéig kiszámíthatók voltak. Menetrendszerű a májusi ár, akkorra ért ide a Kárpátok bércein elolvadt hó.

A mi házunk a Bodrogtól száz méterre épült, a Tormás-patak bal oldalán. Hétéves voltam, amikor a patakot szabályozták. Levágták a nagy kanyarokat, hogy a víz ne törjön fel és ne öntse el a Brádafalva és a Templom utca kertjeit. Ameddig dolgoztak, minden nap ott ültem a parton, és bámultam a kubikusok szívós és szorgalmas munkáját. Egy furik, egy ásó, egy lapát. Kevés szerszám és sok-sok kubikus. Így épült fel a Tisza és a Bodrog menti gátrendszer a folyószabályozások alkalmával. Volt munka az embereknek, a gép akkor még nem vette el a kétkezi munkát.

A templomhoz vezető köznél, a portánk végében épült egy szép kis fahíd, amelynek korlátja és feljáró lépcsője is volt. Édesapám és még két pataki ácsmester építették meg. Több mint tíz évig szolgált a híd, de akkorra elkorhadtak a fatartó oszlopok. Egy felhőszakadás alkalmával a patak rohanó vize elvitte a hidat a közeli Bodrogba, a Kőgát alá. A Rákosi-világban volt ez a hídépítés. A fát a község adta, a munkát társadalmi munkában végezték apámék. Nagy volt a „fegyelem” abban az időben. Az egyik tanácsi dolgozó egyszer azt mondta: „Sz...k Rákosi kopasz fejére.” A másik bámészkodó beköpte, és a szóki-mondó ember hat hónapot ült ezért a mondatáért. Ez az ember szervezte meg a hídépítést; kapott érte „jutalmat.”

A folyó falu menti partszakasza tele volt a mindennapokhoz szorosan kapcsolódó élettel. Az asszonyok ott mostak, a gyerekeknek a vízpart volt a játszótér. Fürödtek, horgásztak, télen sikorkázás, fakutyázás vezette le a gyereksereg mozgásigényét. A központi hely a *hidas*, mai nevén komp. (Ott, ahol a mai vaskomp álldogál, mert munkája alig akad; odaát az olasz népi már nem gazdálkodik.) A fából készült komp hatalmas munkát végzett. A falu szántóföldje, legelője és a rét döntő része a Bodrog túloldalán, a gáton túl, *Odaát* volt. Sík föld az, a Nagyalföld északi része. A hidasba egyszerre négy szekeres fogat fért be, tehát egyszerre 30-40 db volt a befogadó képessége. A jószág megszokta a szállítást. A hidasban azonban nem mindig álltak nyugodtan, mindig volt tehén, amelynek „folyathatnéka” támadt; ugráltak egymásra, előre-hátra himbálózott a kis lélekvesztő „folyami jármű”.

Egy ilyen alkalmat kifogtunk egyszer édesanyámmal. Súlyosbította a helyzetet, hogy a közelgő viharban kezdtük az átkelést, a folyó közepén jártunk, mire a szél megerősödött. *Alszél* volt, ilyenkor a szél a hidast a kötélhez szorította, a révész nem bírta húzni a jól megterhelt járművet. A jószág is megérzi a veszélyt, nyugodtan maradtak, nem ugráltak egymásra. A villám csapkodott, én sírtam. Anyám megfogta a kezemet, éreztem, hogy reszketett, nem sírt, csak félt. Örökkévalóságnak tűnt, míg átértünk. Keresztapám volt a révész, aki csendőrn volt a Horthy-rendszerben, így a háború után nem kapott olyan munkát, melynek ellátásához el kellett volna hagynia a lakóhelyét.

Nyáron a jószág, a tehén, a disznó átúsztatta a folyót csoportosan. Az első belement a vízbe, a többi követte. A hidas alsó oldalán mentek be, mire átértek, a sodrás levitte őket majd a *Fenyérig*. A fogatok a reggeli átkelésnél már pirkadattól sorban álltak. A paraszt látástól-vakulásig dolgozott, a földből élt. Nagy volt a tumultus és a sorban állás. A férfiak külön 4-5 fős csoportot alkotva beszélgettek. Nem mentek messzire a fogattól. Pista sógor messzebbre ment valamiért, de gondosan ráhagyta szép lovait, a fogatot a feleségére, aki az én keresztanyám volt. Keresztanyám azonban otthagya a lovakat, elment trécselni az asszonyokhoz. A lovak megszomjaztak, és nekiindultak a Bodrognak. Meglátta ezt Pista

sógor, szaladt a lovak után, ökölbe szorította a kezét, ostorát csattogtatva az égre nézett, s emígyen káromkodott: „E-e-er-zsi, a habakuk Isten b...a meg, pusztul a jószág, pusztulok én is”. Ekkor is ott voltam a révben.

A csorda a déli pihenőt, a kérődzést a faluval szemben lévő Fenyér-szigeten végezte. A disznók, a konda a sziget túloldalán, a szigettel szembeni parton, hat hatalmasra nőtt fűzfa alatt tartották a déli pihenőt, a nap elől elbújva. A csorda a szieszta után gázolt a vízen, ki a partra, s visszamentek a gát túloldalára, folytatták a délutáni legelést. Naplemente előtt a tehenek hazafelé vették az irányt, ők tudták mindig, hány óra van, a pásztornak nem volt órája. Visszaértek a faluba, és egyenként megkeresték jászlukat. A pásztorembernek nagy becsülete volt, minden jószágról tudta, hogy ki a tulajdonosa. A gulya nem járt át a Bodrogon. Tavasszal kivittük a legelőre, ősszel behajtottuk. Vasárnap vittünk a „kistehénnek” korpát és sót, egy fatálba tettük az edelét. A jószág már ismerte a hangunkat, és szaladt ki a tömegből a szélére hozzánk, megette a kóstolót, majd visszahajtottuk a többiek közé.

A Fenyér-szigetről érdemes pár szót ejteni, mert a mai ifjúság azt már nem láthatja. Egy kilométer hosszú homoksziget, mely a vízből átlagban egy méterrel emelkedett ki átlagos vízállásnál. Strandolásra kiválóan alkalmas; vasárnaponként tele volt a sziget fürdőző gyerekekkel és felnőttekkel. Volt olyan idő, amikor derékig érő vízben besétáltunk a szigetre. A szélén öt méterig tiszta homok, onnan befelé enyhén fűvel borított a terület, de nem gazos. Az ötvenes évek elején épült a betonút (a mai 37-es út). Amíg a falu szakaszán folyt az építkezés, a homokot a Fenyérről hordták. Külön hidast telepítettek az alvégen, lovas kordék hordták a homokot. Tíz-húsz kordély összeállt egy konvojba, az első lovat vezette a gazdája, a többi ló követte gazda nélkül az elől menőt. A kordék és a műúti munkások az akkori fizetésekhez képest igen jól kerestek. A szigetet átlag fél méter szinttel csökkentette a homok kitermelése.

A szigeten kívül volt még egy páratlan természeti kincs a Brádafalva alatt, a Tormáspatak beömlésétől Patak felé: a *Kőgát*. Így neveztük azt a sok-sok, egyenként tonnányi kőhalmazt, amely a Bodrog közepéig nyúlva, úgy ötvenszer ötven méteres területen terült el. *Nagykő, Hasalókő, Mosókő, Merítőkő*, így voltak megszemélyesítve. Vulkanikus eredetű kövek, melyeket valamikor a Magos-hegy hajigált ideáig. Az apró halaknak volt ez a tanyája, a kövek között hemzsegték; itt annyi kis halacskát fogtunk, amennyit akartunk. A felszerelésünk így nézett ki: másfél méter hosszú, frissen vágott *ficfabot*, másfél méter hosszú, vastagabb fekete cérna, gyufa lángjával meghajlított gombostű, egy gyufásdoboznyi légy. Télen-nyáron a *Kőgát* mellől hordtuk az ivóvizet. Itt volt a *Merítőkő*, nem kellett vízbe lépni, így a víz nem zavarodott össze. A kövek alatt menyhal húzódott meg, s a halat kézzel megfogták egyes ügyeskedő „csikászok”. A falusi oldalon a part mente tiszta, mert a hazatérő tehenek minden nap lekapkodták a kibúvóban lévő sarjakat. Ötven-hatvan évvel ezelőtt ilyen volt a Bodrog, így zajlott itt az élet.

A tiszalöki vízlépcső megépítése után a természet rövid időn belül megváltozott. A Fenyért és a *Kőgát*at ellepte a duzzasztott víz. A tehenek, disznók a nagyobb vizet már nem úszták át. A Fenyért két-három év alatt elborította az ártéri erdő. Ma, ha a faluból átnézünk, már csak a fák látszanak, a homokszigetnek mint látványnak nyoma veszett. A lassú víz el-

iszaposította a folyómedret. 1961-ben beköszöntött a tsz-világ, a falusi csorda és konda megszűnt létezni. A komp, amely fa helyett vasból épített komp lett, a traktorokat szállította át, később a kombájnokat, tehergépkocsikat. A maszek világ megszűntével így lett vége a Bodrog-parti „szép élet”-nek is. A vízpart begazosodott, bebokrosodott. A közel lakó nép ide hordta a ház körül összegyűlt szemetet, ócskavasat és mindenféle lomot.

Árvizek

A tiszalöki vízlépcső megépítését követően a szlovák oldalon is történtek beavatkozások. A Tapoly, Ondava, Ung, Laborc, Latorca folyócskák partjaihoz gát épült. Ezeknek vizei gyorsan leérnek a magyar határig, ahonnan a gátak pont olyan magasak, amilyenre eredetileg megépítették. 1971-ben az addigi legmagasabb árvíz keletkezett: májusi ár volt. A Templom utcában első alkalommal volt úgy víz, hogy a katolikus iskola előtt tíz centiméteres lett a vízátfolyás. A katonaság is kivonult. Sok dolguk nem volt, csak három házban esett kisebb kár, az ár hamar elment. Az Alvéken három tősgyökeres lakos „megrettent”. Kettő eladta a házát, egy család új házat épített a Hosszú utcában. Egy fiatal házaspár a vásárolt vályogépítésű lakást átépítette betonalapra, blokkfallal. Az alapot azonban éppen csak megemelték. Ezt már nem szabad lett volna engedélyezni az építési hatóságnak. Később szemére is vetette a község vezetésnek, hogy miért engedték, tudhatták, hogy lehet még nagyobb árvíz is, mint az 1971-es. Az *alvégesiek*nek már 1945-ben adtak házhelyet a nagy földosztáskor. Többségük azonban eladta a házhelyeknek való földet. Ragaszkodtak az emberek a vízparthoz, ahhoz a házhoz, ahol születtek. Jól érezték ott magukat. Ez a „csúcs” árvíz a tiszalöki vízlépcső megépítése után 17 évvel jött meg. (A vízlépcsőre egyébként szükség van, mert van, amikor meg aszályosak az évek, s az áramra is szüksége van az országnak.)

Eltelt 27 év, rendkívüli árvízi esemény nélkül. Az évszázad végén azonban évente egymást érte a nagyobb-nagyobb áradat, a korábbi időkhöz képest szokatlan időkből. 1998. november elején jött a hirtelen víz. November hetedikén érte el a tetőzést. Jelezték a hatóságok, hogy komoly a helyzet. Önkéntesekből megszerveztük a védekezést, a Sárospataki Polgárvédelmi Parancsnokság utasítása szerint. Az alvégen, és a Templom utca mély részein körbevette a lakásokat a víz. Öt családot kellett költöztetni. Rokonokhoz, valamint az önkormányzat által kijelölt helyekre. Egyes személyek, akik még nem láttak Olasziban árvizet, azt javasolták, sőt követelték, hogy az alvégesi porták elébe, a járdára homokzsákokat kell rakni, és ha az jó magas, akkor nem megy be a víz a portára. Raktunk is homokzsákokat járdának, a kiskaputól a ház bejárati ajtajáig azért, hogy gumicsizmával be lehessen menni a bejárati lépcsőig. Lépcső minden háznál volt, mert a házak magasabban voltak, mint az udvar szintje. A homokzsákokkal magasítani kell a gátakat, hogy a víz át ne csapjon, azzal viszont a sík területen szétterülő vizet nem lehet megfogni. Ez az ár már nagyobb volt, mint az 1971-es. A víz tíz házba bement. Több napon keresztül alig apadt. A biztosítók felmérték a károkat és fizettek.

Alig száradtak ki a lakások, jött az újabb áradat. 1999. március 8-ára érkezett, a Nőnap tiszteletére. Az érintett családok már hamarabb gondoskodtak az ingóságaik összegyűjtése felől. Ismét munkába állt az önkéntes brigád. Egy MTZ-traktor villás targoncával felszerelve és egy platós gépkocsi. Éjjel-nappal ügyeltünk.

A Templom utca 1999. március 15-én: nagyapám volt háza

A nappali kiköltöztetéseket sorrendben, a sürgősség szerint intéztük. Okos ember mindig akad, aki még segíteni sem hagy magának, mert majd ő megoldja. Végén már erőszakkal kellett elvégezni a költöztetést, jelentős veszélynek kitéve az emberi életet. Ilyen egy esetben történt. Tíz család hagyta el a házát; két öreg, egyedülálló asszony még vissza sem jött a korábbi árvíz óta gyermekétől. Menetközben a polgárvédelmi parancsnokság iránymutatásai szerint mindent dokumentáltunk. A napi munka végeztével a mentésben résztvevő önkénteseket a sörözőben megvendégeltem. Két-három kört megittak, de egy sem lett részeg. A védekezésben részt vevő dolgozók megkapták az akkori napszámot. Meg voltak elégedve, ugyanis nem számítottak a pénzre, én önkéntesként toboroztam őket. Az önkormányzat a befejezés után megkapta a mentés érdekében kifizetett pénzt. Jött a biztosító, és fizetett annak, akinek volt biztosítása. Az önkormányzati kárfelmérés alapján az állam is fizetett. Tíz család kapott pénzt. Volt egy-két olyan károsult is, aki nem bánta volna, ha minden évben volna egy-egy olyan árvíz, ami után még pénzt is kap. (Kimeszeli a lakást, és kész, a víz meg elment.)

A két árvíz után elismerték a munkámat: „EMLÉKLAP DURBÁK JÓZSEF POLGÁRMESTER RÉSZÉRE AZ 1998. ÉS 1999. ÉVI SIKERES ÁRVÍZ- ÉS BELVÍZ-VÉDEKEZÉSBEN VÉGZETT ÁLDOZATOS MUNKÁJÁÉRT. KATONA KÁLMÁN MINISZTER.”

Az élet megy tovább, a Bodrog továbbra is arra folyik, amerre eddig folyt.

1999 végén, majd 2000 elején rendkívül sok hó esett, hatalmas hóviharak kerekedtek. Átlagosan másfél méteres hó maradt meg a Bodrog és a Tisza egész vízgyűjtő területén. „Az

évszázad hóvihara”, így kommunikálta a sajtó. Néhány napig az élelmiszer, a kenyér szállítása is igen nehezen volt biztosítható. Sárospatakról traktorral szállítva – az útról a szántóföldre is bemenve – mégiscsak megérkezett a mindennapi kenyér. Volt olyan állampolgár, aki azért reklamált, mert nem tudta gépkocsival megközelíteni (az állami úton) az országúton lévő üzemét. A Patak és Olasz közötti úton katonai jármű taposta meg a havat azért, hogy a tömörítés után már lehessen közlekedni az úton. Február közepéig megállt a hó, nem olvadt, inkább szaporodott. A képviselőtestület tagjai gyalogosan alig tudtak bejönni a hivatalba aznap, amikor a 2000. évi költségvetést tárgyaltuk meg, február 11-én. A költségvetést elfogadták, s a télen már nem sok intézkednivalóm akadt. Ültem a székemen, és néztem a Bodrogot, amelynek partján boldog gyermekkoromat eltöltöttem. Az irodám ablakából odalátni a vízre és a volt Fenyérre. A vadkacsák ott úszkáltak a hivatal kertje alatt, mert ott a víz nem fagy be. Meleg víz folyik a folyóba a Borkombinát telepéről.

Pihenés közben eszembe jutott Parti halász esete a hőmentő munkásokkal. Brádafalván a folyó magas partján állt az öreg Parti kis házacskája. Ő első világháborús kitüntetett katona volt, aki a háborúból hazahozta és dugva megtartotta a hosszúszerű „dióverő” puskáját. Mikor bepityókált, leült a tornácra és nézte a tiszta vízű folyóban visszatükröződő csillagok állását. Beszélgetett magában, emígyen: *„Az a csillag távol vagy, de az én fegyverem ledolgozza.”* Lába közül kivette a hosszú puskát, és rálőtt a csillagra. Történt egyszer életében, hogy hatalmas hó lepte be Parti halász házát. Úgy behordta a házikót, hogy a gyerekek arról szánkóztak lefelé, a befagyott Bodrogba. A községi bíró lapátos embereket küldött, hogy kiszabadítsák a bent rekedt öregembert. Ő meg sem kísérelte, hogy az ablakon kimászva saját magát kiszabadítsa. Amikor a közmunkások odaértek és kilapátolták, akkor az ajtón szépen kísértát és köszönet helyett ezt mondta: *„No, alvégesiek, megisszátok ti még ennek a levét?”*

Ez történt velünk 2000 tavaszán. Olyan nagy hólé jött ránk, hogy olyat addig még senki nem látott. Február végén hirtelen meleg lett a Bodrog és a Tisza egész vízgyűjtő területén. Egyszerre áradt mind a két folyó. Március 8-ára érkezett a „nőnap-i köszöntő”. Megint meg kellett szervezni az éjjel-nappali ügyeletet. Gyakorlat már volt benne. Villástargoncás traktor és annyi ember, amennyi szükséges. A munkások tudták, hogy pénzt is kapnak majd, de amikor nem tudták, akkor is jöttek. Külső technikára, katonaságra, vagy polgárvédelmi külön szakaszra, motoros gumicsónakra nem volt szükség. Mi itt helyben, magunk helytálltunk. A parancsnokságra óránként kellett jelenteni a helyzetet. 25 házból hordtuk ki időben az ingóságokat. Mindenütt ott voltam, mentünk sorba a sürgősség szerint. Látták az emberek a gondoskodást, és hallgattak rám. Négy család a kultúrházba, egy az üres szolgálati lakásba került ideiglenes elhelyezésre. A többi rokonoknál talált befogadásra. A víz március 15-én, nemzeti ünnepünkön tetőzött, méghozzá jeges árvíz formájában. A Templom utca vízben állt, de a villanyoszlopra kitűztük a nemzeti lobogót. A kiköltöztetett 25 házból 17 házba már nem mehettek vissza a lakók. Az ő elhelyezésüket véglegesen kellett rendezni.

A hónap vége felé letisztult a terület, megkezdődött a fertőtlenítés, valamint a kár felmérése. A kárfelmérő bizottságban részt vett az állami építész szakember, az önkormányzati főépítész, valamint a jegyző. Ő volt a bizottság vezetője. Május hónap végén

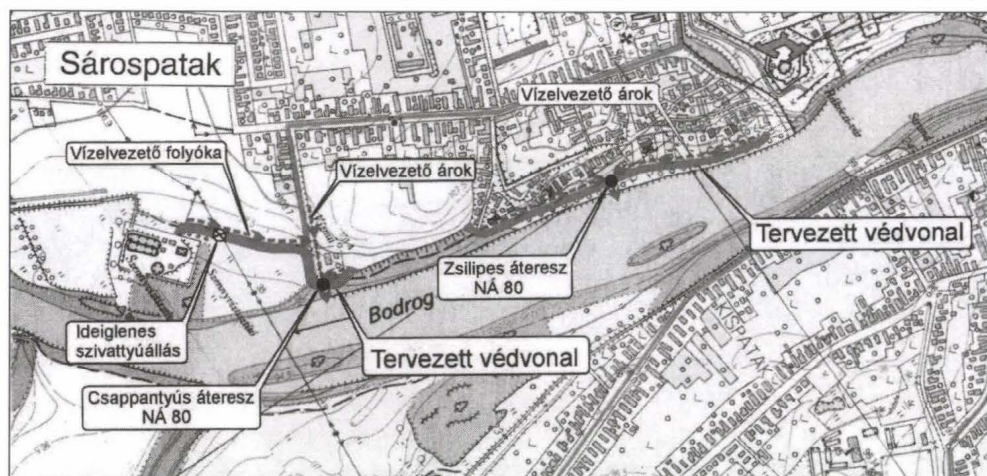
Lévai Anikó az Ökumenikus Szeretetszolgálat adományait hozta

már visszaigazolta az állami hatóság azt, hogy mennyi kárt fogadtak be. A pénz felosztását az önkormányzat képviselőtestületének kellett elvégezni. Zárt ülésen s nem népszavazás vagy kívánságlista alapján. Minden érintett írásban megkapta az értesítést. Ettől kezdve a családok tudhatták, hogy annyi pénzből, amit kapnak, mit lehet kezdeni. Gyermeekénél maradt négy egyedülálló öregember, a régi házáért kapott pénzt a gyermekének adta. Volt, aki az unokái között szétoztotta.

Meg kell jegyezni azt, ami tény. Az összedőlt vályogházakért annyi pénzt kaptak az érintettek, amennyiért az első árvíz előtt nem tudták volna eladni, mert aki gondolkodott, az az alvégen már régen nem vett lakást. Öregecske házak voltak ezek, lassan árvíz nélkül is lakhatatlanná váltak volna. Az árvíz csak megsegítette a dolgot. Négy család az állami árvízkárpénzből, a biztosítótól kapott pénzből, azt saját pénzéből megtoldva új lakást épített, magasabb komfort fokozattal, mint amilyen a régi vályogház volt. Az új ház építéséhez két családnak az önkormányzat adott ajándék telket, mert nem volt házhelyük. Kilenc család közel azonos komfortú házat vásárolt a faluban, illetve egy városba ment, gyermekekéhez közel. Közben jött a számlánkra támogatási pénz Pécsről, Solymárról, Budapest-Angyalföldről, személyes ismeretségem alapján is. Ezeket szintén zárt ülésen felosztottuk, és gyorsan átadtuk az arra illetékeseknek. A védekezési költséget, amit az önkormányzat felhasznált, s amit számlákkal dokumentáltunk, az árvíz után rögtön megkaptuk.

Érkezett a Segélyszervezetektől természetbeni adomány. Az Ökumenikus Szeretetszolgálat adományait az egyik alkalommal Lévai Anikótól vettem át. Élelmiszert hozott, amit az óvodai konyha vett át. Más szervezetek édességet, tisztálkodási szert és ruhát küldtek. Sok-sok mindent. Ezeket a jegyző asszony vezetésével a hivatal dolgozói osztották ki.

Védművek Bodrogolaszi fölött

Különösebb reklamáció nem volt. Az Ökumenikus Szeretetszolgálatról egy nagy kamion első osztályú falazó blokkot kaptunk a kultúrház részére. Azt az utcára rakattam le, a református parókia elé. Másnap megjelent a hivatalban két igénylő, és azt mondták, hogy az a téglá azoknak jött, akik építkezni akarnak. Nem teljesítettem kérésüket. A kultúrház tetőzete már csaknem összerogyott, a külső-belső vakolat leomolva, ezt kellett megcsináltatni. Olyan céget kerestem, amely megvásárolta a blokkot, és annak árát kifizette; ebből a pénzből fizette ki az önkormányzat a kultúrház felújítási munkáit. A kultúrházra ilyen célból pénzt is kaptunk. Az önkormányzat „belső elhárítása” azonnal működésbe lépett. Bepanaszoltak, hogy eladtam az árvízkarosultaknak küldött téglát. Kivizsgálták a dolgot, és jóváhagyták a pénzek felosztását, így készült el a kultúrház felújítása. Egy építkező család azért jelentett fel, mert az önkormányzat nem ad elég pénzt az építkezéséhez. Tudniillik a befejezés előtt elfogyott a pénz. Végül is a 17 család elhelyezése megoldódott. Az alvág veszélyeztetett területe kiürült, egy család kivételével, amelynek háza azóta is lakott. A képviselőtestület a Fő utcát a 36-os és a 15-ös házszám után üdülőterületté nyilvánította 2000-ben.

Megjegyzem, hogy tíz évvel az események után még mindig lakóházként vannak nyilvántartva a lebontott és az összedőlt házak. A veszélyeztetett házak további védelmére a vízügyi főnök javaslatára írásban kértük az Észak-Magyarországi Vízügyi Igazgatóságot, hogy építsenek gátat a Bodrog jobb oldalán, minden érintett településen. Az első ilyen kérelmet én fogalmaztam meg, s aláírtuk: a bodrogolaszi, sárazsadányi, vámosújfalui és olaszliszakai polgármesterek. A Vízügy hamar reagált. Készítettek helyszíni bejárások után előtanulmányt, majd később azt szelektálva, elkészültek a végleges tervek az érintett településeken. (Lásd a fenti térképet!)

2000. augusztus 8-án levelet kaptam az Országos Vízügyi Főigazgatóságtól, amelyben állásfoglalást kértek a Fő utcai gátépítéssel kapcsolatban. A község 24 lakója ugyanis panaszt tett amiatt, hogy tudomásuk szerint nem fog megépülni a Fő utcai gát. A panaszlevelet eredetileg Pintér Sándor belügyminiszternek is elküldték. A levelet hat Fő utcai lakos írta alá, amelyből ötnek a háza nem volt árvízkarosult. A többi 19 aláíró más utcák-

ban, a dombon lakik, ahol soha nem volt árvíz, de nem is lesz. Az igazolást, a választ megírtam, annak utolsó előtti bekezdése így szólt: *„amennyiben úgy látja az Országos Főigazgatóság, hogy szükséges a Fő utcai 'nagy körgát', a magam részéről én ettől nem zárkózom el. Bodrogolaszi, 2000. augusztus 9.”* Utána megint tartottak bejárást a vízügyi tervezők, és döntöttek: csak a Templom utcai gát épül meg. A Fő utcán a komptól az Alvég közepéig a gát nem fér el a nagy helyigény miatt, ami helyenként 35 méter is lehet. A Fő utca közepétől kezdve nincs mit védeni, mert az önkormányzat kiköltöztette a családokat. A Fő utca végén pedig nincs értelme a gátépítésnek, mert a hegyről lefolyó vizet árvíz esetén elzárja a gát, és a gát előtt tó képződik.

Ezek után a Templom utcai gát megépítése elkezdődött. A gát építéséhez szükséges vízzáró tulajdonságú földet sikerült helyben megvásárolni, annak árát az építő cég kifizette a tulajdonosnak. A Templom utcai tulajdonosok példát is mutattak, mert a kertjükről térítésmentesen lemondtak, csakhogy minél hamarabb megépüljön a gát. (Később az elvett területért a pénzt megkapták.) Lényegében minden ment gyorsan és szervezeten. 2000 végére megépült a Templom utcai gát, amely egy teljes utcát megvéd. A gát 50 cm-rel magasabb, mint az árvíz csúcshintje volt 2000-ben. A Tormást átszelő hidacska pallója 5 cm magasságban volt előntve vízzel. Ez volt a csúcs, s ezt a szintet könnyen figyelemmel lehet a későbbiek során kísérni. A Vízügyi Igazgatóság ünnepséget szervezett, gát átadási ünnepséget. A helyszíni bejárás után a kultúrházban értékeltük a munkát. Jelen volt az ünnepségen dr. Stumpf István kancellária miniszter, dr. Hörcsik Richárd országgyűlési képviselőnk, az ÉVIZIG igazgatója, a kivitelező cég vezetője és mérnökei, valamint Laczkó Károly, a megyei közgyűlés alelnöke. Jelen voltak még Fekete Gyula, Palcsó Mihály és Sándor Endre polgármester kollégáim, valamint a Templom utca lakói. A Vízügyi Igazgatóság vezetője megköszönte a jó együttműködést, és elismerte munkámat. Stumpf István minden közreműködő szereplőt elismerésben részesített. A Templom utca lakói saját maguk adta alapanyagból tyúkhúsleveszt főztek. Stumpf miniszter úrnak a töltelek nagyon ízlett, s dicsérte az asszonyok főztjét.

2001-ben történt, hogy a csendes Bodrog partján átvettem Tombor Sándor államtitkár úrtól a Millenniumi Zászlót, s akkor a következő beszédet tartottam:

„Tisztelt Államtitkár Úr! Szeretettel és tisztelettel köszöntöm Önt és kedves családját Bodrogolasziban, a csendes Bodrog partján. Megköszönöm az olasz név nevében a Magyar Köztársaság kormányának zászló adományát. A zászló olyan helyre került, ahol ezer éve lakott a terület. Mi itt ezer fővel lakjuk be Bodrogolaszit. Ezt azt jelenti, hogy magyar hazánk egy ezrelékét képezzük. Nem tudjuk azt, hogy az előttiünk álló újabb ezer év mit hoz, azt tudjuk, hogy a magyar nemzet nem akármilyen körülmények között maradt meg, de a világban még mindig vagyunk 15 millióan. Az elmúlt ezer év során 36 emberi generáció növekedett fel. Bízunk kell abban, de tenni is kell érte, hogy leszármazottainak az újabb 36 generáció után még itt lesznek. Ehhez az szükséges, hogy vezetőink olyan bölcsék és következtetések legyenek, mint Szent István király volt a maga idejében. A magyar nép és a magyar haza mindig befogadó volt, ennél fogva sok emberi fajjal keveredett, így észjárásában és fizikai állapotában nem satnyult el. A magyar nyelvet azonban meg tudtuk tartani. Nyelvében él a nemzet. A Millenniumi Zászlót, mint nemzetünk helyi jelképét,

megbecsüljük és őrizzük. Krisztus után a 2000. évben élni, az kegyelem. (Ezt mondta a miniszterelnök úr ezelőtt egy héttel Hajdúböszörményben, ahol volt módom részt venni az ottani zászló átadási ünnepségen.) Nekünk nincs mit szégyenkezni, egyetlen nagy nemzettel szemben sem. Emeljük fel fejünket, és küzdjük meg a következő ezer évet is, Szent István király mennyei közbenjárásával. Isten éltesse Magyar Hazánkat, és jelenlévő kedves mindnyájunkat!” A beszéd után azt mondta az államtitkár: „Jól összerakta a szót, polgármester úr!”

A gátépítés, később a szennyvíz elvezetése dr. Stumpf István és dr. Hörcsik Richárd tevékenysége nélkül nem valósult volna meg. Ők Zemplén szülöttei, igazi lokálpatrióták és okos emberek. Hiába kértük volna mi, mezei polgármesterek a kormányt, a mi szavunk nem lett volna elég. Megjegyzem: ők semmi elvtelenséget nem tettek állásfoglalásuk során. A gátépítés előkészítésében és a szennyvízépítés bonyolítása során kitűnő munkát végzett Fekete Gyula, Olaszliszka polgármestere, valamint Rák József, Hercegkút polgármestere. Mi szomszédok, egymás gondolatait is ismertük. Együtt, mint ahogyan a mai szóhasználat járja. Végeztem a munkám tovább, 2001-ben megépült a szennyvízhálózat, 2002-re községünk városi infrastruktúrával rendelkezett (víz, gáz, szennyvíz, szervezett szemétszállítás). 2002 októberében önkormányzati választás volt. Az én „cselédkönyvem kitélt.” A mór megtette magáét, a mór elmehet. El is mentem: nyugdíjba.

A Bodrog nem ment nyugdíjba, nem is fog. 2006 tavaszán ismét jött a víz. 60 cm-rel volt kisebb, mint a 2000. évi csúcsvíz. Egy családot kellett kiköltöztetni, (korábban 17-et, véglegesen). Ennek az eseménynek megyei, sőt országos híre ment. 2006. április 7-én, a megyei lapban (Észak-Magyarország) megjelent két újságcikk egymás mellett. Idézem a rövidebb cikk teljes szövegét:

„Nyugalom nélkül. Kötve hihető, hogy Bodrogolaszi erre a népszerűsége vágyott. Napok óta a helyi médiafigyelem központjává vált a Sárospatak melletti település. Egyszerűen csak azért, mert a nagy árvizek után egyedül a Bodrog jobb partján lévő települések közül, csak itt nem épült meg az egész falut védő gát. Van gát persze, persze hogy van, csak nem az igazi. Kicsi, és gyenge is (meg alul szivárog), de minek ironizálhatnának az Olasziai, ha lenne ehhez kedvük. Arrafelé is ismerik Pelikán József történetét, és irigylük is, mert neki legalább volt egy gátja, amit őrizhetett. Olaszi körül is lehetne. A helyiek egy része ma sem érti, miért nincs. A vízügyes szakember azt mondta, annakidején szinte már könnyörögtek a falu vezetőinek, csak bólintani kell, nem számít a pénz, most amit kérnek, mindent megépítenek. 2000-ben nem kellett a teljes gát, elégnek ítéltetett egy utca bevédése, a felvégen úgyis csak a kertekig árad a folyó, a falu alsó részét pedig üdülő övezetté nyilvánították, a lakókat egy ház kivételével elköltöztették, kártalanították. Azóta abból az egy házból is menni kellett. Mert a Bodrog jön, egyre nagyobb területet követel magának a faluból. Bodrogolasziban mostanában nehéz szívvel lesik az eget, hallgatják a szelet, és értetlenül néznek egymásra, miért csak nekik nincs gátjuk, ha lehetett volna? Miért csak nekik kell most nyugtalanul aludni?”

Ez aztán az objektív, szép és szakszerű újságírás! Szegény ember, saját magát is megcáfolta. Ő maga mondja, hogy csak egy házról van szó. Az egész falut le akarja gáttal védeni. A Hosszú utcát, a Kossuth utcát s a többi, dombon lévő utcák házait. Ha az újságíró a va-

lóságot írja, akkor így szólt volna az újságcikk: „Bodrogolasziban megint nagy árvíz van. Most már azonban 24 család helyett csak egy családot kellett költöztetni, azért, mert a többi 23 család helyzete megoldódott az Orbán-kormány idejében. Az Alvég kiköltözött, a Templom utcát pedig azóta gát védi.” De ez az írás 2006-ban nem lett volna hír értékű, akkor már nem az a kormány működött, amely a gátat építette. Azért írtam ezt le a még itt élőknek (az utókornak), hogy ha majd ismét jön a víz, (mert jönni fog), ne lehessen Bodrogolaszi józanabb gondolkodású népét ökörségekkel hülyíteni.

A továbbiakban községünk lakóinak érdekében jó szándékkal adok tanácsot a község mindenkori polgármesterének. A hegyről lefolyó vizet engedni kell minél hamarabb a Bodrogba. A község mindkét végén baj van a vízfolyásokkal. A sárospataki végén a korábban jól működő árkot beépítették. A *Felső-Mancsalkáról* lefolyó hirtelen víz nem tud időben távozni, feltorlódik az Arany János utcai és az Ország úti házak kertjeiben. A zsadányi oldalon az országúti átereszt beomlott, az már alig funkcionál. A Hosszú utcából, valamint az Alsó-Mancsalkáról lezúduló víz a vasúton átbukva folyik be a faluba az Ország úton, továbbá bemegy a Mátyás utcai kertekbe, onnan az ott lévő vályogépítésű házak alá. A Kastély utca végében, a vasúttal párhuzamos árok tíz éve épült. Az árok begazosodott, és már alig funkcionál. A Tormás-patak a vasúttól a Bodrogig el van gázosodva, ennek az a veszélye, hogy felhőszakadás alkalmával a víz a gáton is átbukhat. Példa rá a sárospataki vasút híd melletti szakasz elmosása, valamint a vámosújfalui Tolcsva-pataknál történő események.

Megértem az ezredfordulót a község polgármestereként. A Bodrog, melynek partjainál boldog gyermekkorom volt, jócskán ellátott munkával, feladattal. Azt a közösséget, amelyet 15 évig vezettem, bajban mindig össze tudtam fogni, hogy segítsék egymást az emberek. A Bodrog partján átvehettem a Millenniumi Zászlót, ott a hivatal kertjében, ahol a nagy víz korábban a színpad elejéig ért. A Tormás-patakra édesapám 1952-ben hidat ácsolt. A patak partján azóta gát épült, s az építkezés szervezését a sors kegye által én intézhettem. A gát megvédi a Templom utca házait, mely házakat keserves munkával építették az ősök, s a XX. század emberei olyanokká tették, mint ahogyan azt most lakják. Köszönöm a Jóistennek, hogy munkám végzéséhez adott tehetséget, erőt, kellő kitartást.

Isten, áldd meg a Magyar!

MÁTÉ ISTVÁN

Adatok Édes Gergely költő családjáról

A *Toll és palást. Édes Gergely és családja: költők és lelkészek* (Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2004) című könyvem családfájának adatai között – legjobb szándékom ellenére bár – maradt hiányosság Édes Gergely gyermekeivel, leszármazottaival kapcsolatban. Mivel kutatásomban minden szóba jöhető Édes-leszármazott érdekelt, így minden újat feljegyeztem. A következő kérdések alapján tekintettem át, írtam le: kihez kapcsolódik, mely szolgálati helyszínhez, időhöz; milyen családi kapcsolatról van szó; keresztnév; esemény; év, hónap, nap; esetleges jegyzet; a forrás megnevezése; a *Toll és palást*-ból hiányzik-e, vagy miben tér el, s mely lapokon igazítandó.

I. *Édes Gergely litéri évei* (1807–1811). Itt született gyermekei: *Pál* [I], született 1807. ápr. 21-én. Vegyes anyakönyv: 1784–1873., 45. lap. (Mikrofilm.) Meghalt Litéren 1808. jún. 25-én. Uo. 128. lap. Az adatok hiányoznak a *Toll és palást* 33, 36. és 50. oldaláról. *Gergely*, született 1811. febr. 20-án. Uo. 58. lap. A *Toll és palást* téves adata: febr. 28. (33, 36. lap). Meghalt Litéren, 1811. febr. 27-én. Uo. 130. lap. Az adat hiányzik a *Toll és palást* 33, 36. és 50. oldaláról.

II. *Édes Gergely csóri évei* (1801–1807 és 1811–1814). Itt született gyermekei: *Pál* [II], keresztelése 1812. ápr. 26-án. Csór, címlap nélküli anyakönyv 1799–1824. 33. lap. *Pál* [II], haláláról 1812-ből [máj. 2-án?] ezt olvashatjuk: „Édes Pál heted napos gyermek” [az anyakönyvi bejegyzés előtt a hónap, nap olvashatatlan, a szögletes zárójelek közé tett adatot én következtettem]. Uo. 47. lap. A *Toll és palást* 33. és 36. lapja szerint Litéren halt meg, ami javítandó. *Dávid*, keresztelése 1813. dec. 22-én. Uo. 40. lap. Meg-

halt 1813. [dec. 23?]: „Édes Dávid élt 24 óráig.” (Uo. 97. lap. A *Toll és palást*-ban nem szerepelnek ezek az adatok (33, 36, 50).)

III. *Édes Gergely kupi évei* (1817–1833). Felesége, Szászi Katalin meghalt 1823. szept. 12-én „száraz betegségben 39 esztendő” korában. Kup, Vegyes anyakönyv: 1727–1878 és 1879–1895. 221. lap. (Mikrofilm.) A *Toll és palást*-ban a hónap és a nap hiányzik, illetve bizonytalan (32, 36, 50. lap).

IV. *Egyéb családiagok adatai:*

Édes Elek László (Albert fia) és Garas Borbála házasságából született *Édes Zsuzsánna Antónia*.

Édes Zsuzsánna Antónia Karácsondy Józseffel kötött házasságából született gyermek: *József András Antal* 1894. aug. 9-én született, keresztelve: szept. 6-án. Tiszakeszi, Születési anyakönyv: 1837–1856. 61. oldal, 57. sorszám. (Mikrofilm.) Meghalt 1895. ápr. 30-án, eltemetve: máj. 2-án: „8 hó 21 nap, tüdőlob”. Tiszakeszi, Halotti anyakönyv: 1887–1895. 54. oldal, 34. sorszám. (Mikrofilm.) Mindkét adat a *Toll és palást* 35–36. lapjain szerepelhetne, de hiányzik onnan.

Édes Vince (Albert fia) és Rácz Etelka házasságából született Édes Olga Etelka. Férje *Weidinger V. Géza* (más helyeken: Veindinger), aki 1913. máj. 1-jén halt meg, eltemették máj. 3-án. „Veidinger Géza Trencsénben halt meg; a temetés itt történt hatósági engedéllyel, mely telefonra adatott meg a mezőcsáti főszolgabíró által. A róm. kath. pap megtagadván a temetést, én eszközöltem azt. F. D.” (Jegyzet) Tiszatarján, Halottas anyakönyv: 1887–1953. 1913., 14. sorszám. A *Toll és palást* 37. és 39. lapjain hiányzik annak ténye, hogy a Trencsénben elhunytat Tiszatarjánban temette Ferenczy Dániel.

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

PAP JÁNOS

A mezőkövesdi gimnázium 100 éve

A mezőkövesdi gimnázium 1911-ben épült. A nevelési-oktatási intézményt, aki először látja meg – pedagógus, diák, a Matyóföld látogatója – szinte nagyinak, monumentálisnak tartja a településhez, a városhoz képest. Nem gondol arra, hogy ez az intézmény az egész járást, sőt a megyét is szolgálja, immár 100 éve.

Kezdjük az igazgatókkal! A leghíresebb az első két negyedszázados igazgatója, *Bayer Róbert* és *dr. Papp Zoltán*. Ők 25-25 évig voltak igazgatók, akiket követett Nagy István, Kocsis Béla, Török Ferenc és Szabó Jánosné. Nem azért, mintha a száz év alatt nem lettek volna említésre érdemes nevek, de az ő teljesítményük külön is kiemelésre érdemel. Bayer Róbert megalapozta az intézmény jó hírnevét, melyet követett dr. Papp Zoltán. Igazgatói és pedagógusi munkájukat a diákok és a közvélemény is csak elismeréssel említik.

De lássuk a gimnáziumot magát! A nagyközség a tulajdonában lévő *Kápolna-kertet* ajánlotta fel a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap részére, így létre jöhetett a Királyi Katolikus Főgimnázium. A kulturális miniszter gróf Zichy János volt, az építkezés helyi irányítója pedig *Morvay János* főjegyző. A helyi újság (Mezőkövesd és Vidéke) szerkesztője, szellemi irányítója Bayer Róbert

igazgató. Az I. világháború eseményei az építkezést, a gimnázium átadását akadályozták; itt tudták elhelyezni a sebesült magyar, orosz katonákat. Nemcsak az I. világháború, de a II. világhá-

ború és a „felszabadulás” következményei, az 1956-os forradalom, az 1989-es rendszerváltás eseményei befolyásolták az intézmény sorának alakulását. A gimnázium azért igyekezett hivatásának megfelelni akkor is, ha a vezetés, a pedagógusok sem voltak egységesek a

változások következményeként, nem is beszélve a gimnázium nevének változásairól (Mezőkövesdi Állami I. László Általános Gimnázium). Számtalan újságcikk, tanulmány foglalkozik ezzel az időszakkal. Itt szeretném kiemelni dr. Sándor István, dr. Lukács Gáspár és Benkóczy György szerepét, akik minden körülmények között megállták helyüket a nevelő-oktató munkában. Úgy is, mint helyi értelmiségiek (dr. Lukács, dr. Csendes) és mint tudós megyei szakfelügyelők (dr. Sándor, Benkóczy).

A két jubileumi évkönyvből az érdeklődő részletesen is megismerkedhet a gimnázium munkájával. Az ötvenedik évfordulóra kiadott Jubileumi Évkönyvet dr. Papp Zoltán igazgató tette közzé, „Iskolánk története” címmel pedig *Dala József* tanár, festőművész írt részletes ta-

nulmányt. A 75. évben kiadott Jubileumi Évkönyv felelős szerkesztője dr. Bayer István Kosuth-díjas ny. főiskolai tanár, öregdiák, s „Visszatekintés iskolánk 75 éves történetére” címmel Szabó János tanár, igazgató-helyettes írt összefoglalást. Dala a matyó népművészet jeles ismerője írásában sokat foglalkozik a helytörténettel, Szabó pedig a pedagógiai, nevelési szempontokat vezeti elsősorban figyelembe.

A gimnázium nevelői kara működése alatt – a sok nevelési-oktatási, politikai, társadalmi változást is figyelembe véve – a legjobb teljesítményt igyekezett nyújtani. Nem sorolhatók fel a diákok eredményei megyei és országos szinten, hogy állításunkat igazoljuk. Ehhez az intézmény munkáját folyamatosan figyelemmel kellene követni, vagy a végzett, itt érettségizett már értelmiségiek, írók tanulmányait, írásait kellene elolvasni.

Ízelítőül azért idézzünk néhány példát a nevelő-oktató folyamatból, kísérletből. Az első években fontosnak tartotta a gimnázium a szegény tanulók segítségét (Szegény Tanulókat Segítő Egyesület), ennek sok példáját lehetne felsorolni. Nem hagyhatták ki a tanárok a tehetséges „summás” gyerekek előmenetelét. A pedagógusok kapkodhatták a fejüket, hogy eleget tegyenek a sok történelmi változásnak, a „reformoknak”, a mindenkori elvárásoknak, a korszerű követelményeknek. Bayer Róbert bedolgozta magát sok ismeretet szerezve a matyó népművészetbe, matyó helytörténeti múzeuma azonban a II. világháború viharában eltűnt. Az igazgatóknak, még a lakásukban is, fogadniuk kellett Stromfeld Aurélt, Landler Jenőt, Konyev tábornokot. A konviktorok tanulmányaikhoz sok segítséget kaptak a főhivatású nevelőktől. Az iskola udvarán épült kis uszoda segített a testi nevelésben. Nem is beszélve arról, hogy a „nagy csapat” idején, a gimnázium udvarán volt a labdarúgó pálya is. A gimnázium nevelői (dr. Sándor, Hancsók) országos folyóiratokba írtak irodalmi, nyelvészeti cikkeket, megalapozták a műszaki pályákon, a matematikában érvényesülő tudását. A gimnázium nevelői népfőiskolát szerveztek, részt vettek a nagyközség, illetve város művelődési életében. (Színdarabok bemutatása, énekkar szereplése stb.). Háromholdas gyakorlókert segítette a me-

zőgazdasági munkára nevelést. Indult fizika tagozatos osztály, tanítottak közgazdaságtant, gyors- és gépírást. Az 1970-71-es tanévtől ez lett az iskola neve: Mezőkövesdi I. László Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola. (A címeres, angyalos timpanont a rendszerváltás után sikerült helyreállítani. Ekkor a Szent László nevet is visszakapta a Gimnázium.) Problémát okoztak, hogy központi utasításra, minden tanulóknak el kellett sajátítani a középfokú képzettséget, hiányoztak a tankönyvek, segédanyagok. A tehetséges tanulók segíteni kellett. Erre szolgált a fakultáció, a csoportbontás is. Később, a nyolcadik általános iskolából érkezőket felzárkóztató foglalkozásokkal kellett segíteni. Az iskola végig meg tudta tartani azt az elvet, változatlan célkitűzésként, hogy – amint Szabó János igazgató-helyettes írta – „a nevelés a becsületes kötelességteljesítésre, a felelősségérzetre, a másokért, a közösségért való életre” szolgáljon.

Dr. Martinkó András egyetemi tanárnak, az MTA Irodalomtudományi Intézete főmunkatársának nevét a gimnáziumban érettségizettek közül azért is meg kell említenem, mert ő volt az, aki 1932-ben érettségizett, s „Az én régi iskolám” című írásában arról értekezik, hogy a „rég” megjelölés természetes számára, mert a nyolcosztályos fiúgimnázium az *alma mater*. „A mai négyosztályos, koedukációs gimnázium bizonyosan más”. Sok-sok szívszorító, szívet-lelket melengető gondolata van elsősorban azok számára, akik a mezőkövesdi gimnáziumban érettségiztek. Az sem véletlen, hogy a gimnáziumot *palotának* nevezi, mert az is. Hiába bontották le az impozáns kerítését, hiába szüntették meg kápolnáját. A tanárok az ő számára „sokszor zord tekintetű, szigorú férfiak arany szívű emberek voltak.” Az a *humanista demokrácia* már nem fog megvalósulni soha. Ez az utolsó mondat eszembe juttatja, hogy e kijelentésben van írói túlzás is. Mert ha

csak a mára gondolunk, micsoda erőfeszítéseket tesznek vezetőink a „jobbblétért”, az igazi demokráciáért. Legyünk hát bizakodóak!

És itt az alkalom arra, hogy az 1954-ben érettségizettekről is írjak keveset, mert a fenti gondolatokkal egybeesik, és én is akkor és itt érettségiztem. Hadd írjam le tanáraink nevét, akik szerintem olyan a tudós tanárok voltak, hogy az egyetemi katedrán is megállták volna helyüket, de velünk éltek, minket neveltek. Dr. Papp Zoltán volt az igazgató, Balogh Pál az osztályfőnök. Tanított dr. Csendes András és később felesége, Baksy Magdolna, dr. Lukács Gáspár, Benkóczy György, Dala József, Hancsók Kálmán, dr. Juhász Pál, Kádár József, Schumi Géza, D. Tóth Gyula, dr. Vinkovits Sándor. Engem még tanítottak rövid ideig Temesi (Taugner) Mátyás, Molnár Tibor, Répászky Ti-

vadar, Venglárcsik Ferenc, Bugán József, Fügedi Péter. De nem feledhetők még az '50-es évek elejéről Hárosi Antal és Serfőző Antal papok sem, amikor nekik el kellett hagyniuk hitoktatói, illetve kollégiumi nevelői állomáshelyeiket.

A ma pedagógusai, az intézet minden dolgozója, lelkiismeretesen készül a 100 éves palota, a gimnázium százéves jubileumára. Nagy tervek szöttek. Figyelembe vették az elmúlt száz évet is, de figyelembe vették azt, hogy a ma ifjúsága más, mint a korábbi években. Sok minden megváltozott. Az iskolában is, a tantervekben is, a nevelők összetételében is. És ugyancsak megváltoztak a szülők, a felnőttek. Ilyenkor mondanak értékes gondolatokat a ballagó, érettségi előtt álló diákok. Gondolkodjunk mi is velük, bátran és merészen!

Martinák Jánosné könyve Sátoraljaújhely irodalmi múltjáról

Sátoraljaújhely várossá nyilvánításának 750. évfordulója alkalmából öröndetesen megszorodtak a város értékeivel foglalkozó kiadványok. Közülük kiemelkedik *Martinák Jánosné*nak, a sátoraljaújhelyi mezőgazdasági szakközépiskola nyugalmazott tanárának munkája, amely *„Múzsák a Magas-hegy tövében”* címmel a város irodalmi örökségét veszi számba. Az alcím „szubjektív kultúrtörténeti időutazásra” invitál a XVII. század rejtélyes költőnőjétől, Losárdi Zsuzsannától a XXI. század jeles költőnőjéig, Finta Éváig, Palásthy József és Komáromy Sándor, a kötet lektorai ajánlják az olvasó figyelmébe a művet joggal utalva annak hiánypótló voltára s a város iránti vonzalom erősítésében vállalt szerepére.

A könyvben olvasmányosan, de elmélyült kutatómunkára alapozva tárja föl a szerző 19 helyi költő világát, miközben minduntalan megtapasztaljuk, azokat a személyes élményeket, amely ezt a művet létrehozta.

Ezek az élmények részben a költői életsorsok színességéből következtek, részben pedig azokból a művekből, amelyek a táj és a történelem helyi jellegzetességeit tükrözik.

Szól a szerző az országosan ismert nagyokról (mint Kazinczy vagy Lenau), az irodalomtörténetben kurióznak számító alkotókról (mint Molnár Borbála vagy Szemere Miklós), s bemutat olyanokat, akik egykor a zempléni irodalmi élet meghatározó szereplői voltak, ezért érdemesek ma is figyelmünkre (mint Borúth Elemér, Fejes István, Németh Pál). Kiterjed a szerző figyelmé az innen elszármazókra, akik más tájon teljesedtek ki (mint Szépkúti Miklós vagy Sáfáry László).

Úgy véljük: sikerkönyv született, amely jól teljesíti mind a helyi irodalom megismertetésében vállalt szándékát, mind az olvasói befogadás sikerét. A 120 oldalas szöveggyűjtemény elfeledett alkotókat és érzésvilágot tár fel az érdeklődők előtt.

POZSGAI GYÖRGYI

„Őrzők, vigyázatok a strázsán...”
A nyelvtudomány lírája

Kiss Jenő professzornak

Egy fárasztó nap után, kimerülten andalgok a Károly körúton. Próbálok magamban felébreszteni az erőt, hogy az ígéretes programra magamhoz térjek. Az egyetem olyan méltósággal húzódik meg a Múzeum körúton, akár egy fellegrvár. Az épületegyüttesből kiemelkedik egy lágyan megvilágított, ódon kastélyra emlékeztető építmény, amely sokak érdeklődésére számot tartó tudományos rendezvényeknek ad otthont. Ilyen ünnepélyes eseménynek lehetek részese; meghívást kaptam a Gólyavárba. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara most ünnepli fennállásának 375. évfordulóját, és erre a jeles alkalomra régi kedves nyelvész tanáromat kérték fel előadónak.

Miként is lehetne szebben tisztelegni a bölcsészet előtt, mint a nyelv csodájának fennköltségével? Miközben váraozom, kicsit sétálgatok, és eszembe jutnak a harminc évvel ezelőtti diákévek, melyek nem engednek el, boldoggá tesznek még ma is, hiszen életem fordulópontjain az itt eltöltött öt év nagy szerepet játszott. A valaha volt diák csak meghajolni tud a régi tanárok átörökölt tudománya előtt. Akkor még a Duna-parton fényeskedtek a Bölcsészkar ablakai; a tágas folyosók, a félemeleti büfé, a „kari olvasó” és persze a nyelvészeti tanszék szerteágazó rendszere mind-mind visszaidézi az ifjúság tavaszát, mintha még ma is az egyetem melengető karja ölelne. A régi csoporttársak, barátok sokszor visszajárnak képzeletben.

A kis fantáziajáték után belépek a szép, fehérre egyszerű épületbe. Az előadóterem felé indu-

lok a szárnyakra emlékeztető két lépcsőfeljáró egyikén. Lassan lépkedek, mégis utolérem Kiss Jenő professzor urat, akinek köszönhetem ezt a páratlan estét. Jólesik, ahogy megörül nekem, hisz ez is bizonyítja számomra régről ismert önzetlenségét, szerénységét. A diákok megbecsülése ugyanúgy jellemző rá, mint akkor, amikor hallgattuk rendezett, mindent érthetően megvilágító nyelvészeti eszmefuttatásait. A nyelvvel összefüggő gondolatai szinte lebegtek a föld felett, és álmélkodva tapasztaltuk, hogy mennyi ismeret, tudás roppen felénk, szépen formált mondataiból. Rendszert, szemléletet tanultunk tőle. Életem minden területén ott világol a tőle kapott rendszeretet és alázat, amely a tudomány nagyságát megilleti.

Miután kezdem otthonosan érezni magam a teremben, a harmadik sorban foglalok helyet, és lelkemet kiürítve, feltöltődésre készülve várom az előadás kezdetét. Már az eseményt reklámozó plakát is megragad – az elegáns grafika Bábel tornyával önmagában is provokatív jelenség. Túl egyszerű lenne, ha csupán a nyelv misztikusságára tenne utalást. Szinte kiált a kép, hogy egyre jobban visszajutunk a toronyhoz, és elvesztjük kommunikációs képességeinket. Kiss Jenő tanár úr méltó „örzője” a nyelvnek, hitelességét nem kérdőjelezhetjük meg, miközben a világ legfontosabb kincséről beszél.

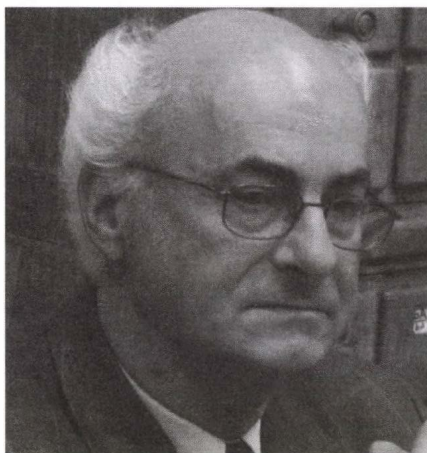
Ismertethetném azt a gazdag életpályát, melynek részese professzor úr, elmesélhetném, milyen sokirányú tevékenységet folytat ma is a nyelvtudomány terén, felsorolhatnám kitüntető

tisztségeit, elismeréseit, díjait, számomra ez mind annak a bizonyítéka, hogy rengeteg munka, kitartó, szívós harc nélkül nem jutunk előre. Ő aprólékosan, araszolgatva egyre magasabbra jutott, tekintélyét a tudomány művelése alapozta meg.

Munkásságában meghatározhat, hogy szülőföldje nyelvhasználatának mennyi teret szentel. A leíró nyelvészet sok érdekességére kitér, a szókészlet érdekességei, pedig szinte szórakoztató játéknak tetszenek. A névvel nevezett világ csodáit fedi fel nekünk, elemelkedik a madarakon, a Mihályiban jellemző állandósult szókapcsolatokon, a nyelvjárás különös ízén, és mindezt olyan módon teszi, mintha életének részévé vált volna a szülőföldön kisarjadt anyanyelv.

A nyelvjáráskutatás engem is megérint, hisz kisgyermekkoromat vidéki településeken töltöttem, és mindenhol ragadt rám valami a regionális nyelvhasználatból. Amikor Budapestre kerültem, magyartanárom rögtön felfedezte kiejtésemben a különöst, a zárt és nyílt „e” hangok ösztönös használatát, a nyírségi todalékok ízét, és köszönettel tartozom neki, hogy ezt nagyszerű értékként fogadta. Az egyetemen jó pár olyan tanárom volt, aki megőrizte saját szülőhelyének nyelvi sajátosságait. Élvezettel hallgattam őket egy-egy előadáson vagy szemináriumon. Megtanultuk, hogy aki itt a fővárosban a nyelvhasználat romló tendenciája közepette megőrzi nyelvjárásának kincseit, nyelvi ízlését, az csoda birtokosa. Sajnos az idő koptatja a tájnyelvi elemeket, minél hosszabban időzünk az urbánus környezetben, annál nehezebben tudjuk megőrizni a tájegységek izes nyelvét. Ugyanakkor a bölcsőhelyre való emlékezés is elegendő ahhoz, hogy a mások által beszélt tájnyelvet tiszteljük.

A nyelv társadalmi szemszögből való vizsgálata rengeteg negatív jelenségre hívja fel a figyelmet. Ezzel a tudománnyal az tud szeretettel foglalkozni, aki nem húzódik önmaga világába, ha-

nem közösséget érez másokkal, és állandóan ott lebeg lelke mélyén a jobbító szándék és nyelv megőrzése iránti elkötelezettség. Magam egy középiskolában magyar nyelvet és irodalmat tanítok. Naponta meg kell küzdenem azzal a szomorú ténnyel, hogy a gyermekeinknek átörökölt anyanyelvet hogyan ütik arcul. Fiatalfajaink között eluralkodott a trágárság, a pongyola, érthetetlen beszéd, az artikuláció megtépzása.

Kiss Jenő professzor előadása ünnepélyessége mellett azért is nagyszerű, mert felébreszti anyanyelvi lelkiismeretünket. Az előadó gondolatébresztő sejtéseit mindannyian átérezzük, és elvisszük magunkban, talán ha szertehintjük, mint a magvető a magvakat, ezek a gondolatok is kicsírázhatnak, ha jó talajba hullnak. Tanár úr mindig fontos szerepet tulajdonított a pedagógusi pályának, oktatóként mindig azt tudatosította bennünk, hogy megszólalásunknak példaértékűnek kell lennie. A helyes nyelvhasználat és annak tanítása nemcsak a magyartanárok feladata. Ha valaki felvállalta, hogy katedrára áll – legyen az történész, irodalmár vagy éppen kémikus – tudnia kell, hogy minden, amit tesz, amit mond, százszorosán megsokszorozódik. Igaz ez mind a pozitív, mind a negatív jelenségekre.

Sosem felejttem el, hogy végzős egyetemistaként az Apáczai Csere János Gimnáziumban vehettem részt tanítási gyakorlaton. Még mindig emlékszem azokra a diákokra, akiket a barokk kultúra szerteágazó világára taníthattam tízegyhány órán keresztül. Igazi bensőséges viszony alakult ki közöttünk és köztem. Szinte hallom a második diákok szép kiejtését, választékos beszédét, nosztalgiával gondolok vissza előzőekenységükre, udvariasságukra. Különösen feledhetetlen emlék számomra, hogy Kiss Jenő tanár úr eljött megnézni a vizsgatanításomat. Bokros teendők mellett, időt szakított arra, hogy egy hallgatóját részvételével bátorítsa. Érdekelte, hogy keze

alól milyen tanári személyiségek kerülnek ki. A jövő embert próbáló feladatát helyezte kezembe, mintegy stafétát adta tovább a tanári pálya kullisszatitkait. A különös az volt, hogy nem didaktikus módszerekkel nevelt, hanem szavainak mélyrétegében rejtettek a titkok, melyekre – aki nyitott volt – könnyen ráhangolódott.

Ezt érzem most is az előadás alatt. Jó, hogy a közönség minden rétegét megszólítja, hozzáfordul az egyetemi ifjúsághoz, a hosszú évek óta hivatásukat szerető egyetemi oktatókhoz, nem fedledek meg az esetlen kamaszokkal foglalkozó tanárokról, tanítókról, az óvodai pedagógusokról. Az együvé tartozás közösségi élményét adja át nekünk. Ami pedig számomra még nagyobb értéket hordoz, hogy szívembe helyezi a nyelvészet líráját, bensőségét. A nyelvet meghatóan fennkölt szavakkal illeti. Elhiszem neki, hogy a nyelv természetes csoda, melyet a számunkra olyan nélkülözhetetlen evidenciákhoz hasonlít, mint a levegő, a víz, a napfény. Szeretem idézeteit, melyek hitelesen támasztják alá mondandóját. Már az is jellemzi személyiségét, hogy kiktől idéz – sok rétege van érdeklődésének. Magától értetődő, hogy a nagy nyelvészlelők rendre felülnének gondolataiban, de nekem a legkedvesebb, mikor nagy lírikusaink szavait osztja meg velünk. Mindig tudtam, hogy a költészet nagy tisztelője – mint minden fiatal, voltak is szárnypróbálgatásai a versírás terén – de, hogy a nyelv szépségét, nagyszerűségét ilyen líraian képes bemutatni, igazán meglep. Nem a szokványos száraz, tudományos elmélkedés ez, hanem egy mágusi szugesztiónak vagyok részese. Szinte apostoli küldetéstudattal osztja meg velünk gondolatait. Az is különös, hogy számos esetben már-már telepatikus módon azt mondja ki, amit én magam is kimondtam már, ami azt a rokonlelkűséget tükrözi, amely független attól, hogy ki hol van, milyen sűrűn van alkalmunk szóbeli eszmecsere folytatni. Szinte belém égtek Saint-Exupéry szavai, mi szerint a nyelv a félreértések forrása. Valaha írtam „A kis herceg” című meséről, így ez most olyan, mintha egy rég megdermedt harangot valaki megkongatna. Rögtön eszembe jut a következő idézet: *„Amikor mondasz valamit, nem biztos, hogy mindenkinek ugyanazt jelenti. A jelek*

sokrétűek, befolyásolják életed mozzanatait, irányultságod, érzélelvilágod. Vannak dolgok, amiket sosem mondasz ki, de látható anélkül is, csak a fogalmak átranzportálódnak a másik emberbe, valami közös, cinkos egyetértésben – rábólintasz, nem keresed a megfogalmazást, mégis minden világos számodra és a másik számára” (Metanyelv és szimbólum) Ezt a jó értelemben vett cinkosságot érzem tanár úr előadásában – úgy beszél hozzánk, mint aki tudja: „fél szavakból is megértjük egymást”. Előadásába a szelíd humor is belefér olykor egy-egy idézetet végiggondolva.

A nyelvhasználat alapját a gyökerekig vizsgálva megfogalmazza meg. Nagy jelentőséget tulajdonít a kisgyermkekkel való beszélgetésnek. Talán legjobban egy édesanya tudja átélni azt a mondatot, hogy: „A nyelvből minél többet fogyasztunk, annál virulensebb.” Fiammal – amikor még óvodás volt – minden nap nagy sétákat tettünk. A séták környezeti háttére, az egész napos események mind-mind elősorjáltak a korai beszélgetésekben. Gyermekem minden újdonságra érzékeny volt, állandóan kérdezett, és mindig olyan helyekre vitt, ahol az ő kis világa állandóan tágult. Így tudtam meg, hogy a kamionoknak van „fönti kereke”, ami az éppen használaton kívüli felhúzott gumikerekeket jelentette, megmutatta nekem a „tabaj”-t, vagyis az óriási kábeldobot, de ő világosított fel arról is, hogy a szomszéd utcában van a „Babits-iskola” Babits Mihály lakóházára utalva. Végigsorolta a metrómegállókat, és hozzátette a sajátjait, mint például: Mókus tér. Miért ne lenne számára természetes, hogy a fülcimpa mellett van „kézcimpa, lábcimpa”? Folytathatnám a sort, szívesen is tenném, hisz kettőnk életében ezek a séták feledhetetlen emlékként bújnak meg szívünkben, és melegengetnek minket.

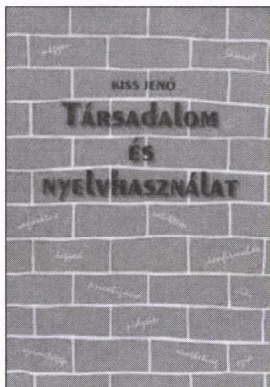
Professzor úr ebből a csodálatosan egyszerű gondolatból bontotta ki a nyelvmegőrzés felelősségteljes munkáját. Valóban félelmetes, hogy a gyermekek beszédtelensége valóságos ingerszegénységgel azonos, elcsökevényesedik a nyelvhasználat; nem marad csak a „csá!”, a „szasztok” (sziasztok), a brummogás, a kedvetlenül lerövidített szavak, a köztöszöként használt trágárság. Tudjuk, mégis megrendítően hat a kimondott

gondolat, miszerint nem a nyelv hagy el minket, hanem a beszélők hagyják el a kommunikáció leglényegesebb eszközét.

Tanár úr, akár egy jó orvos, úgy foglalkozik a nyelvvel. A mélyben keresi a betegség okát, diagnosztizál, és próbál segítséget nyújtani, melyhez a mi közreműködésünket kéri. Elgondolkodtatóan beszélt a nyelvhasználat nehézségeiről. Egymás megértésének akadálya nyomasztja az embereket.

Olykor ki kell törni saját anyanyelvi világukból, amit csak idegen nyelvek ismeretével tehetünk meg. Számos esetben azonban kritizálnunk kell az idegen elemeket, amelyek túltengnek a feliratokban, beszédünkben restek vagyunk megfelelő magyar kifejezést keresni, holott van megfelelője. Mintha nem is ithon volnánk, olyan a város a sok angol, német felirattól, a reklámok csak a külföldi termékeket sulykolják, minden eladó, versenyt rikácsolnak a rádióadók, televíziós csatornák. A nyelvész mérlegel, az arany középutat hirdeti. A kommunikáció szempontjából szükséges az idegen nyelvek ismerete. Ám egy varázsmondat mindent más megvilágításba helyez, amivel megértjük, mi is a baj; az idegen nyelvi elemek befogadására nincs elég ellenállás. Kiss Jenő Ágoston Mihályt idézve vélekedik arról a gyakorlatról, hogy a világnyelvet anyanyelvi funkcióban használják a beszélők.

Nem marad adósunk előadásában a nyelv esztétikumhordozó szerepével. A magyar nyelv csodálatos kifejezőerejét mi sem bizonyíthatja jobban, mint költőink gazdag szókincse, mellyel az azonos fogalmakat változatossá teszik a szinonimák segítségével. Szóképeink, alakzataink messziség világát varázsolnak a téma csontvázára, s ha ehhez hozzátesszük nyelvünk ringató hajlékonyságát, kifejező ritmikáját, egy olyan tavaszi édenkertbe tekinthetünk be, amely nyitva áll mindazok előtt, akik megbecsülik művészetünket, anyanyelvünket. Tanár úr az apróságok szépsége mellett sem megy el, az „édes” anyanyelvet mint állandósult szókapcsolatot valóságos csodaként tudatosítja bennünk.

Gondolataiban mindig ott a nyelv védelme, talán néha tart is attól, hogy a globalizációban minden nemzet nyelve veszélynek van kitéve. Sajnos ehhez törvényszerűen a magyar nyelvet beszélők számának csökkenése is hozzájárul. A beszélt nyelv egyre csökevényesedik, túlsúlyba került az írásbeliség, miközben nő a funkcionális analfabetizmus.

„A nyelv köszöni, jól van” – utalok professzor úr szavaira – tel-

jesítőképeségeivel semmi baj, ám a társadalmi-politikai tendenciák a nyelvet használókra negatív hatással vannak. Hogy mi válik fontossá egy nyelv világnyelvvé válásában? Az elsődleges tudás, a meghatározó technológia és az üzleti többség. Mi ez, ha nem a nyelv kisajátítása önös érdekekért?

Tanár úr úttravalót ad néhány biztató szóban. Az anyanyelv ünneplése olykor időszerű, de ez kevés. Jó pedagógusokat kell képezni, akik magukénak érzik a nyelvvédelmet, nem unják a grammatika tanítását. Fontosnak tartja, hogy a szülők sokkal felelősségteljesebben adják tovább a nyelvet, amelyet minden szintéren használni kell. Törődni kell vele, mint ahogy az anya dédelgeti gyermekét. Megérdemli, hogy néha kénezzessék. A nyelv, a nemzet és a tudás olyan összeforrott egységet kell alkotson, amely szilárd oszloprendszerét képezi szülőföldünk kultúrájának.

Több volt ez, mint egy előadás; csendes jajkiáltás volt nyelvünk tisztaságának megőrzéséért. A segélyhívás talán szívünkig terjed. A farszto munkanap után felemelő élményt jelentett ez a szellemi táplálék, amely szürkeállományunk intenzív használatára készítetett minket. Még egyszer visszanezünk a Gólyavár különös, méltóságteljes tornyaira, a sötétbe fényt szóró ablakokra. A „kastély” egy estére a nyelvtudomány szentélyévé emelkedett.

Kiss Jenő professzort a Kazinczy Ferenc Társaság 2011 tavaszán tiszteletbeli tagjai közé választotta. (A Szerk.)

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Fohász az emberi teljességért

Tóthpál Gyula fotóművész hetvenedik születésnapján

Fohász, sóhaj, avagy tekintet – szem azért, ami csírájában, lehetőségében ott élt az emberekben, de elmaradt, már sohasem valósul meg. A test a lélek temploma. Benne ott pislákol a lélek örökmécsse. Repeső fényt küld a lobogó, ragyogó csillagoknak, még akkor is, ha a porig megalázott, megnyomorított egyén erről mit sem tud. Fohászra készítenek engem Tóthpál Gyula művészi fényképei, pedig a „logorare la vita”, „elkoptatni az életet” vallomása, ténye, szomorúsága szól hozzám. Mily különös életünkben, emberi kapcsolatainkban, ítéleteinkben a mérték szerepe. Ha valaki feltételeken így sóhajt: „Mily bánatos vagyok én ma”, és körülményei nem támasztják alá panaszát, joggal megyünk tovább, de aki összeszorított foggal viseli az élet igáját, akinek a szeme, a tekintete sugallja azt, hogy túrníe kell, még akkor is, ha ez a pokol örökre így (és itt) marad, akkor az ember szívében valamilyen sajnás keletkezik, és érzi, hogy segítenie kell, hiszen az áldozat büntetlenül szenved.

Tóthpál Gyula képeinek rokonszenves szereplői büntetlenül szenvednek. Vannak ördögi figurái is, de most nem róluk beszélek. Mintha Canova síremléke előtt állnánk. Minden korosztálybeli jön, görnyedten, fáradtan az élet terhei alatt. Ott, a velencei remeken a természetes halál szereplői állnak meg a nagy átmenetet kifejező kapu előtt; itt az előrehozott, a másik ember által reánk zúdított vég keserves meggyötörtjei.

A szépség csak egy suhanás a koravén arcon, az idő barázdálta valóban agg kezeken. Magán az egész testen, amely a gravitáció erejével hanyatlik lefelé, a mélybe. Le az örök sötétségbe? Tóthpál Gyula elsősorban róluk beszél, ezekről a mélybe hanyatlókról, az újmódi, évszázados tatárdúlás ártatlan áldozatairól.

Fohász, sóhaj – imádság, idézem fel és folytatom újabbakkal kezdő szavaimat, és Tóthpál Gyula képei a csönddel válaszolnak, a halálba hanyatlás keserű és fanyar némaságával, meg a sokakban hitetlenül is élő feltámadás reményével. Ő a zuhanásra a szimmetria rendjével válaszol. Olyan egybeeséssel, olyan összhanggal, amely elemi erejű: elementáris szimmetria. Ez akkor is vigasz, ha a mélyén a hiány lakozik.

Ami mozog, abban a változás erejét érezzük. Mily esetleges, kezdeti egy-egy kisbaba integetése, kéz- és láb-evickélése, és mégis a jövő repesését, boldog, csikószerű ígéretét és ígézetét látjuk benne, a bimbózó élet hajnalhasadását, az életfény születését. Tóthpál Gyula „Elementáris szimmetria” című képének az előterében két ifjú édesanyát látunk, két babakocsit. Egy fal előtt állnak. Ez a városi létnek a jele, sőt általában a településen élő emberek kelléke. A fal az átmenet szimbóluma. Élet vagy halál képe, a nagy változásé. Reánk a halált hozták. A földrajzi, történelmi Trianon mellett a lelki Trianont is. „Ments meg, Uram, minket az örök haláltól” – éneklik megfogyatkozó bölcsőinkben kisdedeink.

„Aki egészséges, az gazdag” – hirdeti egy olasz közmondás. Felfordult világunkban, a ránk zúdított gyűlölet-óceán örvénylésében az egészségében leginkább bízó ember is megingoghat: elveszítheti élethitét. Olyan ez, mint az ősi, kínai kivégzési módszer: az ember kopasz fejére vizet csepegtettek. Három nap is elég volt, és ebbe az elítélt belehalt. „A mi fejünkre meddig csepegtetik a vizet?” kérdezik Tóthpál Gyula képeinek szebb jövőt érdemlő szereplői. Válasz még nem érkezett, de a fohász folyamatosan zeng: „Bocsáss meg, Uram, az ellenünk vétkezőknek!”

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Tóthpál Gyula két fényképe

Elemi szimmetria

Szimmetria hat ránk itt őserővel,
törött világból rend fakad, amely jó.
Galamb köszönt a tiszta fény-esővel.

Előttünk éled a cím, fenti jelszó.
E nagy fal majd az öröklétbe mállik;
igen erős, a cél, mint néma cselló.

Tündöklő fényben tiszta ég világlik.
Szemed elől takarják szürke bábuk.
A komor falról minden fény lehámlik.

A léter látod, abból mennyi csáb jut.
Két nő látszik ott tiszta fénykeretben.
Szavuk édes, szilárdan áll a lábuk.

Arcukra a szebb jövő fénye lebben.
Mit hoz sok év-had? Mire vár a gyermek?
Milyen úton haladhat rendületlen?

E kép előtt szavaid tisztelegnek.
Az életet s a két anyát köszöntsed!
Babakocsiban a célok születnek.

A kisdedek szívét, remény, betöltse!
Kövek keményen a helyükön állnak.
Pihenés után a két anya jön s megy.

Örök a mustja fénysugaru nyárnak.
Sátán kezéből hullhat abba méreg.
Mindenképpen kergessük el az árnyat!

Minket nem bánt a zaj, a lárma-kéreg.
Szimmetria megment; győzünk a renddel.
A Parnasszus e kép által feléled.

Az élet győz, miénk e drága tenger.

Hírközlők

Karácsonyunkat az éj tornya zárja,
a világ elé zord kémény sötétlik,
nem nézhetünk a szép tavasz-sugárra.

Van még tág tér, s a tiszta égi fénylik?
Vigasszal jár a galamb suhanása,
szelíd nyugalom általa betér itt.

De mért van rajta a sír színe, gyásza?
Az ördögi nyíl félelmet süvöltöz.
Hallatszik tompán nagy mélység zugása.

Karácsonyunkat rabló verte földhöz.
A múltunkat a fények elemésztik,
a hamis hír a falakról üvöltöz.

Könny-kristályunkat kínok nőni készitik.
Az éveinken pernye — mind az ezren.
Hol a villám, mely felfényli az észtt itt?

Fekete cseppben könnyek éje rezzen.
Az antennára hírek nehezednek,
de nem zokog kolomp-hang itt e percben.

Galamblány kedves táncsal már kecsegtet,
de rá se akar nézni méla párja;
rejtett toll vonja rá a szürke leplet.

Az örök dörgés elűz messze tájra.
Az igazság holt, a gyűlölet erjed.
Dördüljön ellene a szavak árja!

Elásott múlt a síri rögre gerjed.
Kémény, fekete torony, nagy mihaszna!
Hőn, síkra szállva égnek itt a lelkek,

hogy leljünk végre dalos, szép tavaszra.

Dr. Bencédy József Sátoraljaújhely díszpolgára

Pontosan negyven éve annak, hogy Bencédy József Sátoraljaújhellyel közelebbi munkakapcsolatba került. 1971. október 30-án Sátoraljaújhely város rendezte meg a szép magyar beszéd versenye északkelet-magyarországi területi elődöntőjét Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék, Debrecen, Miskolc és Sátoraljaújhely városok négy-négy diákjának részvételével, s a verseny bírálóbizottságában – Deme László és Z. Szabó László mellett – Bencédy tanár úr vállalt szerepet. Két évvel később, amikor kiformalódott az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny formája, az 1973 októberében tartott első megmérettetésen Bencédy József vezette a bírálóbizottságot, s azóta évről évre itt van közöttünk.¹ Itt van, mert egyetért a verseny céljával, mert szerinte is fontos anyanyelvünk ápolása, az iránta való szeretet kibontakoztatása, középfokú iskolát végző tanulóink nyelvi érdeklődésének fejlesztése. 1976-ban azt írta a verseny emlékkönyvébe: „Az Édes anyanyelvünk verseny kezdettől olyan új és értékes színekkel jelent, hogy önmagáért is érdemes sikerén fűradozni.” 1979-ben pedig úgy nyilatkozott: „Egy lényeges területen – a közéleti beszéd gyakorlásában – jelent megoldást az Édes Anyanyelvünk verseny. Őrizze Újhely a lángot!” Ő maga is azon munkálkodik évtizedek óta, hogy ez a láng ki ne aludjék. Húsz évvel ezelőtt, 1991 őszén pedig így nyilatkozott meg: „Nagy öröm, hogy (70 évesen) jelen lehetek a 19. országos döntőn, remélve a 20-at...” S most, 2011-ben (90 évesen) változatlan

lelkesedéssel végezte elnöki feladatát a 39. országos döntő bírálóbizottságában.

Többször írt, nyilatkozott a sátoraljaújhelyi verseny tanulságairól. Nemrég így összegezte: „A kivitelezés színvonala évről évre javul, minden tekintetben. Kezdetben a szakképző iskolák tanulói elmaradtak a gimnazistáktól, az évek folyamán ez a különbség fokozatosan csökkent. ... Sokat javult a hely-

zet abban is, hogy a megszólalóknak egyre több lett a tartalmas mondanivalója, és kevésbé tértek el a tárgytól. ... A kezdetektől örömteli tapasztalatunk volt, hogy a verseny a diákok számára sokkal több egyszeri fellépésnél. Árad belőlük az anyanyelv szeretete, féltése; rádöbbennek a nyelv értékeire, szépségeire, egyáltalán: értékeire, ami a mai világban a leghatalmasabb erő a rengeteg silányság, talmi csillogás, durvaság közepette. Rádöbbennek, hogy a nyelv élete, hordozója saját maguk, hogy a nyelv nemcsak a kommunikáció eszköze, hanem eszköze gondolkodásunknak, hogy a nyelv szeretete, védelme egyben a haza szeretete és védelme.”

Kazinczy és Kossuth városának hagyományaihoz szervesen illeszkedik a fiatalok nyelvi kultúrájának gazdagítását célzó nemes vetélkedés, s Sátoraljaújhely kulturális életének rangos eseménye az országos hírvé „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny. Hogy ez itt meggyökerezett, hogy elismerésre méltó a szakmai színvonala, abban Bencédy Józsefnek nagy érdemei vannak. Négy évtizedes önzetlen, következetes és eredményes munkálkodását ismerte el Sátoraljaújhely képviselőtestülete azzal, hogy díszpolgárává választotta dr. Bencédy József tanár urat, aki példásan teljesítette azt a célkitűzést, amit egyik pohárköszöntőjében mondott: „anyanyelvünk szolgálatában jöttünk Újhelybe”.

¹ A fényképen Deme László, Wacha Imre és Daragó Ferenc társaságában látható a verseny egyik széphalmi eredményhirdetésén.

FEHÉR JÓZSEF

Czigány Lóránt emlékezete

Kedves Barátaim!¹

„Harminckét éve élek külföldön, és mindig büszkeséggel és szeretettel emlékezem szülővárosomra: gyerekkori emlékeim, a gimnázium és hallottaim a temetőben ezer szállal idekötnek” – írta Czigány Lóránt 1989-ben. Végül is 51 évet élt külföldön életének 74 évéből. Mi maradt? Szűk 22 év összesen; a szülővárosban, Sátoraljaújhelyen 18 és 4 év a szegedi egyetemen. A gyerekkor és az ifjúság élményei azonban mindvégig (örökre) megmaradtak, meghatározóak voltak, mint minden egészséges lelkű ember érzés- és gondolatvilágában.

Költői szépségű, nagy humánummal és ritka őszinteséggel fogalmazott önéletrírásában – *Ahol állok, ahol megyek* a címe – így ír erről: „Mert igenis a tájnak és a bennünket körülvevő környezetnek van emberformáló hatása. Számít, hogy Kazinczy naponta itt gyalogolt a főutcán a levéltárba, hogy Kossuth és mindkét Andrássy itt járt gimnáziumba, hogy Rákóczi a szomszéd faluban, Borsiban született, számít, hogy a Bodrog játékosan bodorog, hogy a Ronyvából határfolyó lett, hogy bevehettem magam a hegyek időtlen, emberelöltti világába, ahol bársonyderekeű ősök húzódnak le a zúzmarás téli hidegben a város fölé, hogy a Popelyás minden tavasszal a vadvirágok pazar színeibe öltözik, és hogy mindez az enyém, mert ide tartozom.”

Ezek a vallomásos sorok is hozzájárultak volna, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság következő évi közgyűlésén tiszteletbeli tagjává avassa Czigány Lóránt irodalomtörténész-író, sőt a város vezetésében érlelődött a gondolat, hogy dísz-

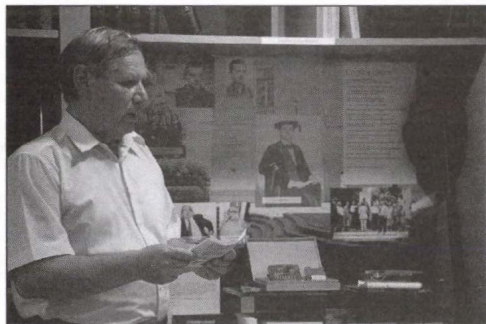
polgári címmel tünteti ki. Ez az idő már nem jöhetett el. S ahogy ismertem az irodalomtörténész-mester stílusát, habitusát, csak rá jellemző humorát, most hamiskás mosollyal legyintene: „Késő már!” Két és fél évvel ezelőtt, 2008. november 8-án halt meg.

51 év külföldön – útlevél nélkül, ahogy szokta mondani. De miért is? Hogy az életútját kevésbé ismerők is tudják: az újhelyi gyermek- és ifjúkori évek után következett a szegedi egyetem. '56-ban az egyetem forradalmi diákbizottságának vezető egyénisége volt, és a forradalom leverése után menekülnie kellett. Többször megírta ezt az időszakot, szépírói átköltéssel is. Most csak egyet idézek, posztumusz megjelent könyvecskéjéből, az *„Együgyű történetek”*-ből; a főszereplő itt is ő maga. „Hajdú István, huszonegy éves, negyedéves egyetemi hallgató 1956. december közepén érkezett Angliába a többiekkel. Ő is az oxfordi egyetemre kapott ösztöndíjat, de bejelentette, hogy a karácsonyi szünetet Londonban kívánja eltölteni... Hajdú István (alias Czigány Lóránt) elhatározta ugyanis, hogy pénzt keres, mielőtt Oxfordba menne, mert Angliába egy váltás inggel és az aktatáskájában néhány kenőmájas konzervvel érkezett meg, egy davarjútár sötét olajfoltjától szennyezett ballonkabátban.” Eddig az idézet. S ebből az olajfoltos, s mert fegyvert is fogott: fegyverolajfoltos, fillér nélküli ballonkabátos 21-22 éves újhelyi születésű egyetemista fiatalemberből lett a magyar emigrációs értelmiség egyik meghatározó, szimbolikus alakja a nagyok: Márai Sándor, Cs. Szabó László után és mellett.

Fő műve: *A magyar irodalom története* – angolul. Nem láttam, nem olvastam. Mégis: a szívemnek kedves, hogy valaki, éppen közülnk való,

¹ Elhangzott Czigány Lóránt emlékkiállításán, Széphalmon, a Magyar Nyelv Múzeumában 2011. június 17-én.

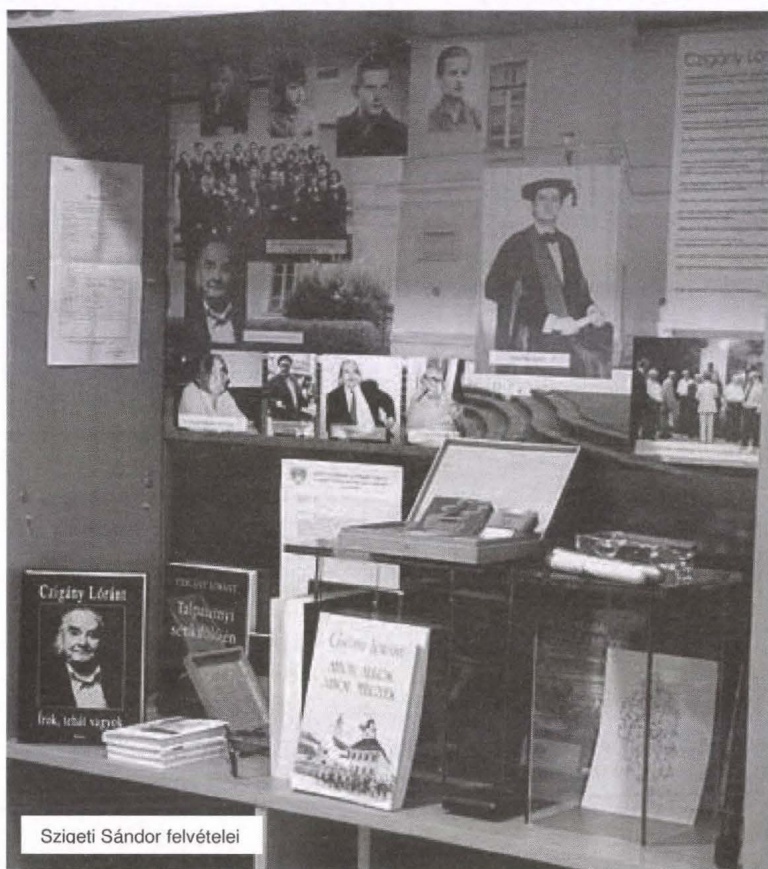
írta meg ezt; vette a bátorságot és az ehhez szükséges hitet, innen Zemplénből, hogy láttassa az angolszász világgal: ennek a kis népnek, ennek a nagy nemzetnek csodálatos irodalma és kultúrája van! Költői: Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre akkora nagyságok, mint az angol Shakespeare, a német Goethe, a francia Rousseau, Voltaire, a spanyol Cervantes. Soha meg nem köszönhető ez Czigány Lórántnak, aki nem hivatásból tette ezt, hanem bemutatta a világnak: mi is vagyunk, nemcsak az akkori világot megrengető ötvenhatunkkal, hanem történelmünkkel, irodalmunkkal, kultúránkkal.

Pontos, tárgyilagos, irodalomtörténeti elemzései párjukat ritkítják az irodalomtörténet-írásban. Magam kötelezően vagy csak érdeklődésből sokat olvastam ebből a műfajból. De olyat keveset – talán csak Szerb Antalnál, vagy Horváth Jánosnál –, mint Czigány Lóránttól a *„Lépeskényszer: Az irodalom államosttása Magyarországon 1946-1951”* között. El kell olvasni ezt a 20-30 oldalas esszé-tanulmányát, és megspórolhatunk vele 20-30 évet az életünkéből, és könyvtárnyi mennyiségű szakirodalomrágást, hogy megértsük a lényegét: a kort és a kor lelkét vagy lelkettségét. Mindezeket túl közvetítette a kortárs emigrációs irodalmat – amely nem volt kisebb, mint az itthoni irodalom. *„Gyökértelen, mint a zászló nyele”* – volt kötetének címe; mert szép a zászló, mert szép a színe és szép, mikor a szél fújja és lobog; de hiányzik belőle mégis, ami a lényeg: az életnek élnie kell, gyökerével kell kapaszkodnia a földbe, s az emigrációnak, a hazájukat, szülőföldjüket elvesztetteknek ez a sors jutott: szépek, lobognak, de csak önmagukból táplálkoznak: nincs meg és már örökre hiányzik a felnevelő anyaföld.

Czigány Lóránt egy idő után hazaköltözött; ahogy egyik szép kis történetében írja: *„nem lehet a világosságnak háttal üldögelni egy életen keresztül”*. Nem hazatelepülés volt ez, hanem kétlakiság; olyan, mint amikor a nagyvárosba elszármazott ember idős korában visszamegy, visszalátogat a falujába, s újra érzi az akác illatát, látja a holdfényes muskátlis ablakot és felismeri gyermekkori cimborái arcán a vonásokat; ilyen volt hazatérésük feleségével, mindenkor hű társával az itthon-tartózkodásuk. Nekem volt szerencsém személyesen három alkalommal is találkozni vele. Nem dicsekszem, de barátjává fogadott. Marokra fogható levelezésünk bizonyítja ezt. Látam, hogy újraéli az itthon-tartózkodást, ugyanúgy, mintha sohasem ment volna el innen! Hej, ha látna valaki minket, ahogy batáros méretű, de nem hivatkozó, mert öreg autójával átkelünk Cigánd-Pácin között a tengelytörő makadámos úton! Jegyezni való, bodrogközis hanglejtésű káromkodások közepette! Szagolhatná a soha ki nem hunyó szivar füstjét, ízlelhetné a mindig kíváncsú tiszta gyümölcsből készült pálinka ízét, közben hallgathatná az élet értelméről és titkairól, az irodalomról szóló magasröptű véleményünket a bodrogközi kukoricamezők közötti dűlőutakon – az tudná meg igazán, ki volt Czigány Lóránt!

És most itt van közöttünk, járását-menését könnyítő görbebotjával, jellegzetes baszk-beret-sapkájával, szivartartó dobozával, amelyek elengedhetetlen kellékei voltak. S ami fontosabb, itt van közöttünk műveivel, melyek újrafelfedezésére várnak (legalábbis közöttünk, földjei között), itt van Zsirai Miklós és Lőrincze Lajos nyelvészek között és mellett, akik között és mellett ne-

Sziqeti Sándor felvételei

künk itt és most, Zemplénben és Újhelyben, Széphalomban ugyanilyen fontos.

Hogy itt van és itt lehet, az kettőnek köszönhető. Czigány Magdolnának, a feleségnek, akivel közös életútjuk volt 1956-tól kezdve mindvégig. Magda asszony művészeti író, könyvtáros, de nem akármilyen szinten: 1986-tól a londoni egyetemen az Imperial College könyvtárának főigazgatója volt. Művészettörténész, akinek fő érdeklődési területe a modern képző- és építőművészet volt. Fő-, de legalábbis időben a legutóbbi munkája a „Kényszerű tanulmányúton” című könyve, amely az 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britannia-beli sorsát követi végig. Köszönjük, hogy ezt a reliktumanyagot tartós letétbe hozzánk eljuttatta. Reméljük az emléktárgy továbbra is bővülni fog. A másik köszönet Tarapcsák Ilona asszonynak szól,

aki az ötletet adta, s maga is közreműködött az eme kis kiállítás létrehozásában.

Még két dologra szeretném felhívni a figyelmet. Czigány Lóránt tökéletesen megalkotott portréját a régi barát, Gyémánt László festette: itt látható a kiállításban. Több könyvét is illusztrálta; ezekből a rajzokból is látható itt néhány darab. (Gyémánt László festette meg a Sárospatakon eltemetett Cs. Szabó László portréját is, akinek hagyatéka a Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek repozitóriumban van.) A másik dolog, hogy fiatalkori barátja volt a kitűnő, igen tehetséges B. Szabó Edit grafikus és szobrászművész, akinek hagyatékát az újhelyi Kazinczy Múzeum őrzi.

Isten hozta Czigány Lórántot haza, Sátoraljaújhelybe, Széphalomba! Szeretettel ajánlom figyelmükbe a kiállítást.

KOVÁTS DÁNIEL

Deme László professzorra emlékezve

Tisztelt Kolléganők, Kollégák, kedves Hallgatóim!¹

Emlékezni jöttünk most össze anyanyelvünk múzeumában, halálával adózni sokunk egyik meghatározó mesterének. 2011. június 6-án elhunyt dr. Deme László, a nyelvtudomány doktora, nyugalmazott egyetemi tanár. Halála az anyanyelvi mozgalomnak nagy vesztesége, hiszen egyik legtekintélyesebb szakmai pártfogója volt azoknak a törekvéseknek, amelyeknek egyik ága az ifjúság nyelvhasználatának művelése, azon belül az „Édes anyanyelvünk” verseny ügye.

Egy hónap múlva köszönhetnénk 90. születésnapja alkalmából, most azonban már múlt időben kell felidéznünk életútját. 1921. november 14-én Pécelen született református lelkész fiaként, ott kezdte iskoláit, gyermekkori élményei azonban a Demék ősi fészkehez, a gömöri tájhoz, Zádorfalvához kötődtek, amelyről oly kedves szavakkal emlékezett meg mindig. A polgári iskola elvégzése után a sárospataki református kollégium angol internátusában végezte kiváló eredménnyel gimnáziumi tanulmányait, 1939-ben tett ott érettségi vizsgát. Patakra mindig hazajött, hiszen innen vitte magával a választott élethivatás több motívumát. Ő maga úgy emlékezett meg pályájáról, hogy külön-külön nem tud életéről és munkásságáról beszélni, „a kettő valahogy egész életemben összeforrott”, mondta.

Deme professzor és felesége hamvait a család – kívánsága szerint – kertjének maga ültette diófája alatt szórta szét, hogy ezzel is növelje az utódok számára termést hozó fa gyökérzetét és ter-

mékenységet. Amikor most életútjának tudósi teljesítményét felidézük, meggyőződhetünk róla: nemcsak a hamvak hasznosulnak, nemcsak egyetlen diófa gyarapodik, valóban sikerült olyan fának fészket raknia, amely sokunknak, az ifjabb nemzedékeknek terem gyümölcsöt.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be, az Eötvös Kollégium tagjaként fordult érdeklődése a nyelvtudomány felé. Professzorai, Pais Dezső, Ligeti Lajos, Bárczi Géza korán nyelvészeti vizsgálatokkal bízták meg, már másodéves hallgató korában megjelentek első publikációi a Magyar Nyelv című rangos szakfolyóiratban. A nyelvtudományi tanszék gyakornoka lett, s negyedévesként, 1943-ban kiadták „A hangátvetés a magyarban” című első könyvét. Nem véletlen, hogy az ifjú tehetséget tanársegédként majd adjunktusként bent tartották az egyetemen – így lehettem Budapesten a negyvenes évek végén magam is egy félétlen át a tanítványa –, később pedig a nyelvtudományi munkaközösség megszervezésével bízták meg, amelyből az Akadémia Nyelvtudományi Intézete nőtt ki, s amelynek egyik tekintélyes munkatársa volt 1949 és 1970 között.

A hazai nyelvészet nagy vállalkozásának, a magyar nyelvjárások atlaszának munkálataiban oroszánrészt vállalt; Imre Samu mellett társszerkesztője lett az 1968 és 1977 között megjelent hat kötetnek. Közben 1964-től 1969-ig a pozsonyi Komenský Egyetemen oktatott vendégprofesszorként, ott elsősorban az általános nyelvészet és a köznyelvi beszédhasználat témái foglalkoztatták. Nyelvtörténeti felkészültségét ugyancsak hasznosította: kutatta a XVI. század végének nyelvi normáját és a reformkor nyelvművelését.

¹ Elhangzott a Magyar Nyelv Múzeumában rendezett megemlékezésen. Széphalom, 2011. október 14.

1956-ban megszerezte a nyelvtudomány kandidátusa, 1970-ben a nyelvtudomány doktora tudományos fokozatot. 1970-től 1981-ban bekövetkezett nyugalomba vonulásáig pedig a szegedi József Attila Tudományegyetem tanszékvezető professzora volt. Szerepet vállalt a Magyar Tudományos Akadémia magyar nyelvi, valamint helyesírási bizottságában, ő a társszerkesztője a helyesírási kézikönyvnek. Mondatszerkezeti és szövegtani vizsgálatai úttörő jelentőségűek. Fél-

ezernél több publikációja a nyelvtudomány minden ágát érinti. A tudós pályatárs, Keszler Borbála állapította meg róla: *„Munkáit nagy anyagismeret, a nyelvi adatok gazdagsága jellemzi, ugyanakkor a szintézisre való törekvés, az elméleti kérdések, az új utak és módszerek iránti érzékenység és fogékonyság is. Egész sor tanulmányában és nagyobb lélegzetű munkájában már másoknál jóval korábban leírt olyan nyelvi tényeket, melyeket később a nemzetközi szakirodalom is felfedezett és újdonságként ünnepelt.”*

A tudományos elmélyülés mellett a szakmai közélet is vonzotta. Felfogása szerint a nyelvész feladata, hogy vizsgálja a nyelvi rendszert és beszédgyakorlatot, emellett segítse is működését, fejlődését. Ebből kiindulva szívesen vállalt tudományszervező, népszerűsítő, közművelődési feladatokat. 1973-tól a helsinki székhelyű Finn-ugor Társaság levelező tagja, 1976 óta a rádió nyelvi bizottságának társelnöke és az Atlas Linguarum Europae magyar nemzeti bizottságának s a nemzetközi szerkesztőbizottságnak tagja volt. 1953 és 1989 között a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat irodalmi és nyelvi választmányának vezetőségében tevékenykedett; 1977-ben a Magyar Eszperantó Szövetség tiszteletbeli elnökévé választották. 1980-ban bekapcsolódott a Hazafias Népfront „Olvasó Népért” munkabizottságába; 1983-ban pedig a Magyar pedagógiai Társaság országos elnökségének tagjává választot-

ták. 1981-ben Z. Szabó Lászlóval együtt ő kezdeményezte a Hazafias Népfront kebelében a beszéd- és magatartáskultúra munkabizottság létrehozását, amelyből 1989-ben az Anyanyelvápolók Szövetsége kinőtt, s amelynek Deme László haláláig társelnöki tisztét töltötte be.

A budapesti, a pozsonyi és a szegedi egyetem bölcsészkarán általa oktatott tanárjelöltek meghatározó mestertüknék tekintik Deme Lászlót, aki Szegeden – első-

sorban a szövegtan és a mondat-területén – tudományos iskolát teremtett. A magyartanárok körében még szélesebb körű ismertségre a tanszéki munkától való visszavonulása után tett szert, s az életútnak az utolsó három évtizedében, amelyet nyugállományban is teljes aktivitással dolgozott végig, ő lett a szakmai irányítója a kibontakozó beszédművelő mozgalomnak. A Péchy Blanka által létrehozott Kazinczy-alapítvány nyomán sarjadt kiejtési és nyelvhasználati versenyek,² a „Beszélni nehéz!” címmel 1976 tavaszán indított rádióadások nyomán létrejött beszédművelő körök, a Duna Televízió „Nyelvörző” műsorai, a negyedszázada évről évre sorra kerülő szakkörvezetői továbbképző táborok, valamint a győri, a csongrádi, a balatonboglári országos ifjúsági táborok irányításában mindvégig érvényesült az ő közvetlen vagy közvetett útmutató tudói szerepvállalása. Nagyrészt Deme professzornak köszönhető, hogy 2009-ben az anyanyelvi mozgalmat „Magyar Örökség” címmel tüntették ki.

Ő maga is számos díj és kitüntetés birtokosa volt. Már egyetemistaként megjutalmazták a Szinnyei-émlékéremmel (1943), fiatal oktatóként nyerte el a Szily-jutalmat (1947), akadémiai jutalomban kétszer részesült (1953, 1955), töb-

² Az itt közölt fénykép 1987. október 23-án készült róla Alsóregmecen, amikor avatóbeszédet mondott a Kazinczy-émlékjel felállításakor.

Dr. Deme László emlékpont
a Magyar Nyelv Múzeumában

bek között az Akadémiai Díj (1964), a Révai-emlékérem (1969), az Ifjúsági Díj (1982), a Déry Tibor-díj (1986), a SZOT Díj (1987), a Bölöni-jutalom (1988) és a Kazinczy-díj (2011) kitüntetéttje volt. Harminc önálló könyve – köztük a Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái (1956), a Helyesírási rendszerünk logikája (1965), A nyelvről felnőtteknek (1966), Az általános nyelvészet alapjai (1969), a Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata (1971), A beszéd és a nyelv (1976), a Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (1978), a Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról (1979), illetve A szöveg természetéről és hangzásáról (2003) címűek – jelzi érdeklődésének tág határait és mondanivalójának tartalmasságát.

Gazdag életút végére tett pontot a halála, hatása éppen ezért még sokáig érvényesülni fog. Nemcsak elgondolkodtató és továbbgondolandó tudományos eredményei helyezik ezt az életművet a maradandó értékek közé, hanem az a szemlélet is, amely e munkásságból továbbsugárzik. Az elmélet és a gyakorlat egymásra utaltságát hangsúlyozta. „Vallom – írta –: az elmélet, ha a dolog természetét tükrözi, nem pedig a szemléletét, a gyakorlatból és a gyakorlatért van. Az pedig csak a praxisban mutatja meg magát. S ami praktikus, az nem föltétlenül prakticista; s aki vissza is néz, nem biztos, hogy maradi. Ellenkezőleg! Ha a dolog szerkezetében-működésében-fejlődésében nézzük, jobban látunk előre.” Emberformáló tevékenységnek tekintette a nyelvhasználatunk minőségét javító, az értő és értető megszólást elősegítő anyanyelvi nevelést. Erről szól „Anyanyelvi mozgalmaink és morális hozamuk” című nagy ívű esszéje, amely a Magyar Nyelvőr című folyóiratban 1998-ban, illetve 1999-ben három részletben jelent meg. Kitűnik belőle, hogy Deme Lászlót nyelvtudósként anyanyelvünknek a kommunikatív szerepe és használatának igényes, kul-

turált volna foglalkoztatta leginkább, s a nyelvi jelenségek mögött az ember érdekelte.

Deme professzor nyughelyéhez nem tudunk elzárándokolni, emléktábla nem őrzi emlékeztét, méltó tehát, hogy itt, anyanyelvünknek Kazinczy sírja közelében magasodó múzeumában létesítsünk egy olyan emlékpontot, ahol felviláncolhatjuk egy munkás élet dokumentumait, ahol kegyelettel emlékezhethetünk reá. Kazinczy Ferencről szólván írta le Deme professzor: „*egyetlen feladat sem túl nagy – ha csak a kor nem túl kicsiny hozzá*”. Ő maga megtalálta a felkészültségéből és meggyőződéséből fakadó feladatokat, s ezeket a kor igényeihez igazodva tudta igen eredményesen teljesíteni a széphalmi Mester szellemében. Van mit tanulnunk tőle a folytatáshoz! Tanuljuk meg, hogy az elkötelezett szakmai-tudósi tevékenység és a nemzeti nyelv ápolásának gyakorlata szorosan összetartozik. Hogy felelősségünk van az ifjabb nemzedékekkel szemben a nyelvi örökség gyarapításában és csorbítatlan továbbadásában. És hogy az igényes, kifejező, szép magyar beszéd nem öncél, hanem az emberek közötti megértés, a közösség, a társadalom harmóniájának záloga.

Deme professzor testileg nem lehet már közöttünk, tanítása azonban sokáig hasznos vezérfonal marad számunkra. Szelleme pedig – ezek között a falak között is, a nyelvünk történetének, a beszédművelő mozgalomnak szentelt kiállítások közvetítésével is – ezután is élni és hatni fog.

Köszönjük ezt neki, s kísérje áldás ránk maradt életművét!

FEHÉR JÓZSEF

Katona Rezsőné hamvai mellett

Tisztelt Búcsúzó Gyülekezet!¹

Ha egyetlen szót kellene találnom a most mennyekbe készülő Katona Rezsőné tanárnőről, Györgyikéről, akkor azt mondanám, hogy: *hitt*. Nem a vallásról beszélek most, nem abban az értelemben, ahogyan Varga Zoltán főtisztelendő úr, kedves atyámfia használta, hanem a *hisz* igéről, múlt időben, és egyes szám harmadik személyben, két *tt*-vel.

Miben is hitt Katonáné Györgyike?

Én itt most egy nyelvművelő, nyelvvédő művelődési kör, a Kazinczy Ferenc Társaság nevében szólok, ezért hát elsőként azt mondom, hogy: *hitt a szóban*. Abban, hogy a szavaknak ereje van. Hogy a kimondott szónak olyan ereje van, mint a régi, becsületes magyar világban a kézfogásnak: nincs ennél nagyobb és súlyosabb pecsét az emberek között. Hitte, hogy a szép és a gondosan megválasztott szó jobbá formálhat embereket, és jobbá formálhatja a világot. Hogy a tiszta beszéd tiszta magatartást közvetít. Maga járt elől mindig jó példával, írásban és beszédben. Tudta, hogy a hanyagság, pongyolaság, a durva és közönséges beszéd is megmutatja a maga emberét. „Szólj! s ki vagy, elmondom. – Ne tovább! Ismerlek egészen” – vallotta példaképével, Kazinczy Ferencével. Az ő példázata így hangzott, amit régen hallottam tőle, de sohasem felejték el. Azt mondják sokan, dicsekvően, önmagukat igazolandó, hogy én olyan ember vagyok, hogy ami szívemen, az a számon. Hallván ennek az embernek a durva, trágár, közönséges beszédét, megkérdezem: mi van ennek az embernek a szívében, ha ez van a száján?

Györgyike *hitt a műveltség erejében*. Fiatalemberként, 35 éve jöttem Újhelybe, hogy részt vállaltam a város művelődési életében. Hamarosan átlátam azt, és bizonyos voltam benne, hogy van egy házaspár, akik sohasem hiányoznak, ha értékeket közvetítő rendezvényeket szervezünk: legyen szó képzőművészeti kiállításról, hangversenyről, színházról, vagy ismeretterjesztő előadásról. A férj akkor műszaki mérnök, a feleség a gimnázium magyar-latin szakos tanára, tudtam meg. De jó volna – gondoltam –, ha ez lenne a mérce, ilyen emberek laknának ebben a városban!

Hitt a szépen. Tudta, hogy a múzeum a műsák lakóhelye: a tudomány és a művészetek otthona. Kereste ott a szépet — a szó esztétikai értelmében —, mert ez fontos volt neki, a szépség mindennapos keresése. Merthogy kenyérrel él az ember, de szépség nélkül nem igazán érdemes. Ezt az eszményt az ókor klasszikus kultúrája közvetítette hozzá a latin nyelv segítségével. Felbecsülhetetlen kár, hogy ez a klasszikus műveltség eszmény egyre inkább hiányzik a mai kor emberéből. Ő még elmondhatta Nagy László költőnkkel: „*Engem a szépség, a vígság csodásan éltet, / Érte élek, s hogy megmaradjak, / Bár úgy kelljen szívnom, mint a rabnak / Kőből a mézet.*”

S hogy milyen tanár volt? Arról nem nekem tisztem szólni, de egyik volt tanítványa, amikor Veszprémbe halálhírt vette, többek között az alábbiakat írta levelében: „*Egy nagy tanáregyeniség... egy kitűnő pedagógus távozott el... Sajnos, a mi osztályunkat mindössze egy féléven át tanította, de az félért négy év élményével, követelményével... Temetése órájában lélekben én is Újhelyben leszek.*”

Miben hitt még? *Hitt a családjában*. Férjében, akit az idők változása a város első emberévé tett; minden dolgában segítségére volt. Három

¹ Elhangzott a sátorlajújhelyi búcsúszertartáson, 2011. január 8-án.

gyermekükben pedig értékes embereket neveltek az országnak, a Magyar Hazának.

Őszinteségéről is ismert volt; ennek bizony sokan nem örültek, és megsértődtek rá. De tudta azt is mondani: „*Ne haragudjon! Önnek bizony igaza volt.*”

És végül: *hitt az Istenben.* Évekig láthattam a múzeum földszinti ablaksorából, amint polgárasszonyi méltósággal, kifogástalan női eleganciával megy a reggeli misére a piaristák templomába. Most már egy emberi méltósággal kevesebbek leszünk Újhely város utcáin.

És én nem mondom azt, hogy hiányozni fog. Már hiányzik, hónapok óta, amióta nem látuk. Szegényebbek, szürkébbek lettünk. Pótolja Őt nekünk Isten, akiben hitt!

És most már csak azt nem tudom, kinek fogom átnyújtani azt az ölnyi orgonacsokrot, amely a múzeum udvarán minden évben oly pompásan nyílik, s amit ő annyira szeretett.

Tisztelt Tanárnő, kedves Györgyike!
Nyugodjon békében!

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Egy homo moralis emlékére

Katona Rezsőné nyugalmazott középiskolai tanár halálával – férje elvesztése után – mintegy tizenhét éves, félszárnyú földi szolgálata ért véget. Ím, már újra együtt vannak, ahogy az negyedszázada, megismerkedésünk idején a hangversenyeken, kiállításokon, színházi esteken, a Kazinczy Ferenc Társaság ülésein láttam őket. A rokon-szenves házaspár az újhelyi kulturális életnek évtizedeken át volt elmaradhatatlan résztvevője. Bár ez idő alatt nem voltam közvetlen munkatársa Katona Rezsőné Györgyi asszonynak, az oktatásban, közművelődésben, közéletben számos szép feladat nyújtott lehetőséget az együtt gondolkodásra, a közös munkálkodásra.

A sors ajándékának is lehet tekinteni, ha az ember élete során találkozhat olyan mély és szigorú erkölcsöt sugárzó lénnel, mint Györgyike volt. Az etikának az ilyen fajta kisugárzását – kellemő fogadókészség esetén – a tanítványok, kollégák, a beszélgetőtársak egyaránt megtapasztalhatták. A *Neves Újhelyiek* vele készült beszélgetéséből tudhatjuk, hogy étosza legalább két forrásból táplálkozott, egyrészt rendíthetetlen keresztény hitéből, másrészt katartikus 1956-os pesti egye-

temista élményeiből. Az újhelyi értelmiség egyik utolsó humanistája távozott közülünk, aki nemcsak beszélt és oktatta a latint, hanem nyelvtudásához tiszteletet parancsoló műveltség is társult. Számos tanítványa érezhet hálát azért, hogy az így szerzett nyelvtudással eredményes egyetemi tanulmányokat folytathatott.

Számos példát ismerünk Györgyike humanitárius gondolkodására, fáradhatatlan cselekedeteire is. Ezek közül csupán azokat említem, amelyekben a segítségemet kérte. Közismert, hogy az elszakított országrészek területén élő magyar ajkú diákok, tanárok sorsát mennyire szívügyének tekintette. A reményteljes rendszerváltoztatás idején kezdeményezője és szervezője, résztvevője volt sátorlajújhelyi táboroztatásuknak, a magyar tanár-diák találkozónak. Míg tehetette, férjével közösen ösztöndíjjal támogatott nehéz sorsú fiatalokat anyaországi tanulmányaikban, s ha kellett, adományokat gyűjtött erdélyi, kárpátaljai alapítványoknak.

Közéleti szerepvállalásaiból kiemelkedik az anyanyelv ápolásáért végzett és országosan elismert állhatatos tevékenysége, számos publikáci-

ója pedig a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyveiben állít közírói munkásságának marandó emléket. Talán kevésbé ismert, hogy Györgyikének a keresztény általános iskola megszervezésében, elindításában is oroszlánrésze volt.

Nehezen mondott nemet egy-egy jó kezdeményezésnek. Így karolta fel egyebek mellett a Szeptan Alapítvány, valamint a Lavotta-ház közös lebonyolításában a költő, lapszerkesztő s kiadó Boruth Elemér emlékéért ápolni hivatott vers- és prózamondó versenyt is, melynek éveken át volt zsűrielnöke.

Szívesen idézem fel legutolsó közös fellépésünket a Magyar Kultúra Napján, 2005-ben. Szövetségesem lett abban, hogy e jeles napot a másfél évtizede belterjes hivatali megemlékezés zárt világából szabadítsuk ki, s ily módon lehessen a Himnusz születésének napja az újhelyi kultúra méltó ünnepe is. Erre az alkalomra teljen meg a színház nézőtere, a színpadon pedig csak olyan értékek kapjanak helyet, amelyek a város közművelődésének ügyét valóban képesek előmozdítani. A Lavotta János Szimfonikus Zenekar Liszt Esz-dúr zongoraversenyének előadásával készült. A város művelődése irányítóinál kijártam, hogy Györgyike mint a 2005. évi városi Közművelődési-díj várományosa legyen az est szónoka. A köszöntő beszéd alábbi gondolatát azóta már végrendeletként is felfoghatjuk:

„Hogyan ünnepelhetjük méltó módon ezt a napot? Elavult szóval tudok felelni: SZOLGÁLKODJUNK a kultúránknak! Kinek tehetség adatott bármely téren, az művelje ki, pallérozza, váljon alkotóvá. Mi többiek pedig fogadjuk be a kultúra alkotásait, váljunk a kultúra fogyasztóivá... Ne tűrjük, hogy elszigetelt magányra kárhoztatott alkotók legyenek a magyar kultúra művelői... Men-

jünk el a kiállításokra, hallgassuk meg a koncerteket, mondjunk magyar mesét gyermekeinknek, unokáinknak, adjuk tovább néptáncosaink kincstárát, védjük a magyar nyelvet...!”

Földi zárandókútja, tartalmas élete példa minden gondolkodó embernek. Katona Rezső-né Kazinczy-díjas pedagógus tudomásom szerint az említett két díjon kívül más elismerésben nem részesült. Azonban a legmagasabb kitüntetéssel sem lehet kifejezni azt a hálát, hogy ismerhettük és a közelében élhettünk.

Temetek az én temetőmbe, ha már temetnem muszáj. Arra a szent helyre, ahová Petik Rezső, dr. Högye István, Katona Rezső és más újhelyi halhatatlanok már átköltöztek.

Drága Györgyike!

Megszabadulva a test kínjaitól, nyugodjon békében!

Emléke legyen áldott!

JÁNOSI ZOLTÁN

Búcsú János Istvántól

Tisztelt gyászoló Közösség, Kollégák, Barátok, tisztelt eltávozott Barátunk, János István!¹

Néhány héttel ezelőtt, január 16-án, a Magyar Kultúra Napján, Szatmárcsékén, Kölcsey Ferenc síremlékére a Nyíregyházi Főiskola és a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület nevében Te helyezted el a tisztelgés koszorúit, s ma mi állunk itt életed, életműved előtt tisztelegve, kezünkben virággal, koszorúval, fejünkben egymásba kapaszkodó és maró gondolatok halma-zával, tehetetlenül: hogy miért kellett ennek így történnie. Miért nem járhattad tovább az utat Tokaj és Nyíregyháza között, verseket, panegyricusokat forgatva és ültetve át latinról magyar-ra a fejedben, terveket szőve tanulmányokról, filmekről, régi írókról és a fiatalokról, akiket mindenkinél jobban szeretél? Miért nem taníthattad őket még évekig, évtizedekig, kivételes iskoládat bővítve, daccal, harcolva és szeretve? Az iskolát, aminek mintái az athéni iskola, a római skólák és a három részre szakadt szegény Magyarország töröktől, némettől bujdoskoló, hol erre, hol arra falat verő, várost találó iskolái voltak. Miért kellett mindössze 58 évesen a *Himnusz* szülőhelyéről s a Nyírség Krúdyval, Móriczcal ragyogó útjairól váratlanul ide kapaszkodnod, a „Tokaj szőlővesszeit” még fagyosan rejtő hegycsúcs alá, mint egy vándor prédikátor, aki befejezte művét, mint egy elzuhanó kuruc, aki megharcolta harcát, és az utolsó kardvágás fényével még utódainak üzen.

*Mi másoknál messzebből jövőünk
És örök, amit akarunk,
Ha úgy akarja a muszájság
Jól van, jól van, hát meghalunk.*

*De az a mi gyönyörűségünk,
Hogy ha minden reped, szakad,
Böcsületes szegény legények
Pihennek a romok alatt.²*

Tisztelt gyászoló Közösség, Rokonok, Kollégák, Barátok!

Dr. János István fiatal korától egy varázslatos madarat dédelgetett a lelkében. Ennek a lelkében felnövesztett madárnak nem csupán két szárnya volt, hanem három. Akkora volt a távlat, aminek a nagymarosi porból, a váci gimnázium padsorain át és a KLTE tantermei után nekivágott. Akkora volt az akarat, amely az irodalmi mindenség meghódítására vezérelte. Előbb a nyíregyházi Kölcsey Gimnáziumban, majd a Debreceni Egyetemen és végül tanári élete legnagyobb fókuszából: a Nyíregyházi Főiskoláról.

Az első szárnya ennek a lélek-madárnak a nagy szakmai tudás és igényesség volt, a második a hallgatóiba a Pelikán véreként átplántált tudás, a harmadik pedig az irodalom és a teljes magyar kultúra közéletének szolgálata. Az első szárnyával a tudomány boltozatára, a második-kal a fiatal nemzedékek világnak feszülő tudatába, a harmadikkal az emberi kultúrát működtető gyönyörű gépezetre röppent.

Ez a madár elsőként az irodalmi tudás kozmikus térségeit járta be. János István a teljes magyar irodalomban volt otthon. A középkori latinítás, Janus Pannonius, Sylvester János, Sztáray Mihály vagy Bornemisza Péter éppen úgy közel álltak a szívéhez, mint a felvilágosodás és a reformkor, majd Németh László, Dzsida Jenő, Juhász Ferenc, Nagy Gáspár. Számára nem volt a magyar irodalomban ismeretlen, be nem szár-

¹ Elhangzott a temetésen Tokajban, 2011. február 9-én.

² *Ady Endre*: Intés szegény legényeknek.

nyalható tér. A középkori epigramma, az iskolai színjáték vagy Szatmárnémeti Pap István verses földrajz-könyvecskéje éppen úgy megszólította, mint az elektronikus filológia. Avagy a világirodalom: Martialis, Todi, Melanchton, Pomeius vagy Leszja Ukrainka életművével. Húsz szerkesztett, több saját könyve, százötven tanulmánya és 70 recenziója erről a gazdagságról beszél. A Nyíregyházi Főiskola mellett a Debreceni Egyetem régi magyar irodalom doktori iskolája és a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem tudásának e gazdag fényei miatt fogadta örömmel tanárává.

A szárnyak második üzenete ezért a tanításról beszél. János István nem egyszerűen tanár volt, hanem a lelke, az arca, a szíve minden rezdülésével volt az. Nemcsak a katedrán, hanem élete minden órájában, a szavaival, a példájával. Soha nem látott szellemi mozgalmat bontakoztatott ki a Nyíregyházi Főiskolán. Tanítványait nem csupán oktatta, hanem az irodalom, a végző tudás és a magyarság szerelmesévé tette. A vándorszemináriumok, az OTDK ülések, az emlékezők, irodalmi találkozók és az Amphakör általa igazgatott erőteréből, mint valami bűvös térből, PhD-hallgatók, kutatók, fiatal költők, írók, szerkesztők és az irodalom életét szervezők hosszú sora került ki. Tanulmányok, versek, prózakísérletek halmazát olvasta végig és mindenki-ben meglátta a reá szabott esélyt. Ő mindenkit szárnyalni tanított. A „Nyíregyházi Iskolát”, mint az irodalmi képességek országos színvonalra repítő katapultáját Ő jelképezte a legszebben. Ez a jelkép tartja szorosan együtt tanítványait ma is, bárhová kerültek a világban.

A harmadik szellemi tér, ahová e lelkében felnevelt madarat János István Tanár Úr irányította az irodalmi élet eleven működése, működtetése volt. Sohasem volt fáradt vagy csüggedt önmaga emberi idejét ezekért odaadni. Pontosan tudta, hogy küldetést teljesít. A Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület alapítójaként és elnökeként, a Kölcsény Társaság elnökségében, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megyei tagozatának társelnökéül, a Kazinczy Társaságban, a Magyar Hungarológiai Társaságban és még sok helyen másutt, lapszerkesztőként, munkatársként programszervezések, előadások, emlékezők és

könyvek sokasága őrzi a keze nyomát. És őrzik Észak- és Kelet-Magyarország városai és kulturális élete. Nyíregyháza, Tokaj, Debrecen, Miskolc, Szerencs, Sátoraljaújhely, sőt most már Nagyvárad is, amelyek élete küldetésének fő területeit: a tenyerére emelt szellemi országának meghatározó geográfiai pontjait adták. S azok a munkái: könyvek, cikkek, forgatókönyvek, filmek, amelyekben szűkebb hazáját kutatta, annak művelődését tudatosította, Szepsi Laczkó Mátétól, Ungvárnémeti Tóth Lászlótól Tenkács Tiborig, Várallyai Jánostól, Hodinka Antaltól, Ecsedi Báthory Istvántól Czöbel Minkáig és Ratkó Józsefig. S a képzőművészeti, a fotókiállítások, az általa bejárt és megszólított zenei és múzeumi emlékhelyek.

Tisztelt Gyászoló!

Dr. János István e kivételes igényű munkájáért több kitüntetést is kapott: miniszteri dicséretet, a Nyíregyházi Főiskoláért Emlékplakett Ezüst Fokozatát, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kulturális szolgálatáért a Westsik Vilmos-érmet. De a legnagyobb kitüntetésnek tanítványai sikereit és kézszerítését tekintette. Szeretete belülről sugárzott, egyszerű volt és tiszta. Nagyszerű barátsága, a fiatalokkal az irodalmat örökre átölelő ember létszeretete tükröződött benne. Mindenki őt kereste, őt várta, őt akarta hallani minden vándorszemináriumon, ünnepen, találkozón. Valamennyiünket megérintette szárnyaival. Fényesebbek, bizakodóbbak, kíváncsiabbak, jobb emberek és jobb magyarok lettünk tőle. És most itt mindannyian tudjuk, de a családja mellett legpontosabban mégis a tanítványai, hogy nemcsak az ő élete ért véget, hanem bennünk is végérvényesen bezárult egy korszak. Valami egyszer és mindenkorra, visszavonhatatlanul befejeződött. És ha el is kezdődhet valami más, nélküle már nem lehet ugyanaz. Ugyanaz csak a fájdalom és a harag marad, hogy tehetetlenek voltunk.

Kedves Pista, Drága Barátom!

Három mandulafát ültettem el novemberben a kertemben, hogy – bízva a gyógyulásodban –, tavasszal majd megcsodálhassuk kivirágzásukat. És együtt mormoljuk, mondjuk, kiabáljuk el alatta a te kedves Janus Pannoniusod sorait, aki a legközelebb állt a lelkedhez, Ad animam tuam,

és aki elsőként emelt Téged a tudomány magasságába. Hogy rákiáltuk, rávarázsoljuk erre a fagyos életre és a reményre azokat a kicsi, korai virágokat, amelyeknek a példájában az a régi költő mintha a Te sorsod allegóriáját is előre megírta volna. Most egyedül mondom el, Te pedig az egész életteddel visszhangzod velünk:

Herkules ilyen a Hesperidák kertjébe' se látott,

Hősi Ulysses sem Alkinoos szigetén.

Még boldog szigetek bő rétjein is csoda lenne,

Nemhogy a pannon-föld északi hűs rögein.

S íme virágzik a mandulafácska merészen a télben,

Ám csodaszép rügyeit zuzmára fogja be majd!

Mandulafám, kicsi Phyllis, nincs még fecske e tájon,

Vagy hát oly nehezen vártad az ifju Tavaszt?

Nincs, nincs, nincs, nincs. Nincs még tavasz a tájon. S ha el is jön majd, a hiányoddal lesz vacogtató. Hanem a Te mandulafád mégis csak kivirágzott, és itt virágzik bennünk halhatatlanul, a téged örökké körülálló tanítványaidban, Borsodban, Szabolcsban, Debrecenben, Budapesten, egész Magyarországon, Nagyváradon és Kanadában is. Azon már nem ronthat semmi: „sem számtalan évek hosszú sora, sem rohanó idő.” Örökké ott énekel rajta a Te csodálatos madarad.

Tisztelt Tanár Úr, drága Barátunk! Kollégánk! Sit, tibi, terra, levis. Legyen könnyű számodra ez a föld. Nyugodj békében, mi pedig nyugtalanul álmodunk rólad tovább, amíg csak élünk.

SZILÁGYI PÉTER

A remény sohasem meghaló...

János István ravatalánál

„Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.” (Kor. 13. 13.)

Milyen egyszerű volt eddig a búcsúzás. Tudtuk, ha nem is mindjárt másnap, de hamarosan újra találkozunk. Még legutóbb is. Néhány héttel ezelőtt.

Milyen nehéz most bármit is mondani. Vigasztalót, reménykeltőt. Most dadog a szó, elnémul a száj. Pedig egykor Te tanítottál minket arra, hogyan beszéljünk mások előtt, hogyan tartunk meg egy valamirevaló előadást. S most rá kell döbbenjünk, milyen kopárak az emlékezés mondatai, szembenézve az elmúlással.

Úgy illik mégis, hogy elbúcsúzzunk. Elbúcsúzzunk végleg – de nem örökre.

Vasárnap este imádkoztam érted. Összegezni próbáltam magamban mindazt, amit a barátságod adott nekünk, volt tanítványaidnak. Három fogalomba sűrítettem mindent.

Az egyik az *alázat*. A másik a *hit*. A harmadik az *őszinte emberi kapcsolatok*, a *szeretet* ereje.

Az ember – főleg, ha ír – legyen alázatos saját munkájával szemben. Nem szabad félvállról venni a dolgokat! A tárgyhoz illő alázat mellett az állandó studiózásra is figyelmeztetél. Nem múlhat el nap hasznos tevékenység nélkül! Nulla dies sine linea.

Igazi reneszánsz ember voltál, a szó legnemesebb értelmében. Széles körű műveltséggel bírtál, s kívántad meg ugyanezt mitőlünk. Az ars klasszikus jelentését hitted, egyaránt tisztelve a művészeteket és mesterségeket. Érdeklődéssel csodáltuk, amikor a fényképezésről, a papírmerítésről vagy éppen Tokaj-Hegyaljáról, a Bacchus-kultuszról beszéltél. Nélküled már visszahozhatatlanok az őszi vándorszemináriu-

mok, hiszen éveken át Te voltál a spiritus rectora. Mi, fiatalok, akik most itt állunk földi porsátrád körül, Neked, s rajtad keresztül annak a Nyíregyházi Iskolának köszönhetjük mindazt, amivé lettünk. S nem csak szakmailag, hanem emberileg! Ösztönöztél, támogattál, de kelő kritikával is illettél minket. Bár nemet mondani nehezen tudtál, mert nem szeretted senkit megbántani. Hiszen úriember voltál.

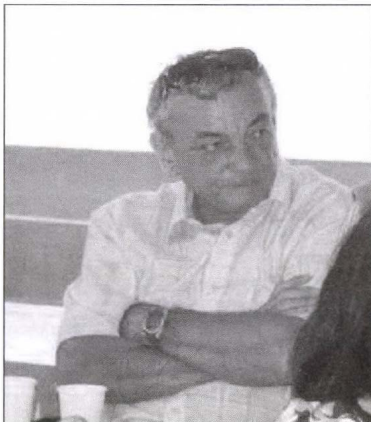
S nem csak a doktori iskolákat segítetted. Többször személyesen jöttél el a prűgyi Móríc Zsigmond Általános Iskolába, érdeklődtél, hogy mi van a Móríc-házzal. Azért, mert Téged az ember érdekelt. Nem a cím, nem a rang, hanem az ember, aki mögötte van.

Kételkedő voltál. Az emberi gyarlóságot, kisszerűséget, butaságot, az új barbárság korát sokszor kilátástalanul szemlélted. Ugyanakkor hittél a közösségformáló gondolatokban, cselekedetekben. Gondolkodó ember voltál, s gondolkodásra ösztönöztél minket. Cselekvő ember is voltál. Közéleti ember, a szó legnemesebb értelmében. Igazi pedagógus, aki nemcsak a Nyíregyházi Főiskolán, a Móríc Zsigmond Kulturális Egyesületben vagy a Kölcsey Társaságban, de a világvégi kiskocsmákban, restikben is az igaz értékek, az örök költészet tiszteletére, szeretetére neveltél minket.

Te vittél el a Kazinczy Társaságba, mert tudtad, hogy ott jó helyen leszek.

Nem dőltél be a divatoknak, az éppen aktuális korszellemnek, mert az örök emberi értékekben hittél. Arra tanítottál minket is, hogy egyszerre valljuk a klasszikus nemzeti és egyetemes értékeket, mert magyar voltál és katolikus. Jó ízléssel, biztos ítélettel vágtál rendet a kortárs líra dzsungelében is.

Emberségből példát mutattál nekünk. Az utolsó pillanatig hitted, hogy van remény, van feloldozás. Súlyos betegségében is aktív életet éltél, munkálkodtál. A halál torkában is az alko-

tó élet mellett tetted le voksodat. Tudtad, a többi: kegyelem.

Nagyon hiányoznak majd a baráti beszélgetések, s a hallgatások, mert veled hallgatni is jó volt. Nyíregyházán, Sátoraljaújhelyen vagy Tokajban, családi körben, a Benedek utca 7. szám alatt, a kertben vagy a könyvespolc előtt. Szívesen megkérdeznénk még, hogy mi a véleményed erről meg arról. Mit

szólsz XY legújabb kötetéhez? De erre már nincs lehetőség!

Mégis, továbbra is itt vagy velünk! Mert több mint évtizednyi barátság nem múlhat el nyomtalanul. Örökre beépültél Te már gondolatainkba, cselekedeteinkbe. Ott ülsz Te is közöttünk, ha betérünk valahová egy baráti beszélgetésre.

Kedves István, sokkal tartozunk Neked! S ez arra int minket, hogy még szorosabbra fonjuk lazulni vágyó barátságainkat! Hogy még jobban odafigyeljünk egymásra, számon tartsuk egymást, s a szívünkben örökké megőrizzük Téged.

Milyen egyszerű volt eddig a búcsúzás. Te leszálltál Tokajban, én Szerencsig mentem tovább. Néhány mondat, egy kézfogás.

Üres vonatban utazom. Mióta elmentél, „a világ varázstalanítva lett”.

Nyugodj békében, István!

Hajdani tanítványaid, barátaid nevében, a feltámadásba vetett hittel, Nagy Gáspár versével búcsúzom; s kívánok az itt maradóknak erőt, hitet, reményt a további útra:

„... mindig és mindig: / bűnökben édesült, iramult napok / habjaiban fuldokló emberek, / egy szalmaszállal, tudjátok-e? / talán a menthetelent mentitek.”

„... kívülről és belülről: / poklosan örvényült, háborult világ, / de a remény sohasem meghaló, / ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!”

FEHÉR JÓZSEF

Emlékezés dr. János Istvánra, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület elnökére

Tisztelt Közgyűlés! Kedves Barátaim!¹

Dr. János István, a Móricz Zsigmond Társaság elnöke, a Nyíregyházi Főiskola tanára a barátom volt. Mondhatom ezt, hiszen félszavakból, gesztusokból, szemvillanásokból értettük egymást. Rádásul egyidősek voltunk, s bár nem együtt dolgoztunk, nem is találkoztunk túl gyakran, de mindig tudtunk egymásról; mint két távolbalátó ember, figyelemmel és egyetértéssel voltunk egymás iránt.

Most, így utólag, tudatosult bennem, hogy mennyi sokat köszönhetek neki. Még azt is, hogy ma itt lehetek, Nyíregyházán; hogy újraéledt szeretetem-szerelmem legkedvesebb városom és az itt élő emberek iránt. Úgy 6 évvel ezelőtt megszólított, hogy alakul Nyíregyházán egy egyesület Móricz Zsigmond névvel, tagjai jó szándékú lokálpatrióták, akiket a névadó tisztelete hozna össze; eljönnék-e a negyedszázados Kazinczy Ferenc Társaság tapasztalatait átadni, a társaságalapítás hogyanjáról szólni, némi útmutatást adni az egyesület-alakítóknak? Szívesen jöttem, hiszen volt miről beszélnem – talán néhányan még emlékeznek erre az alapító tagok közül. Különben sem tudtam volna nemet mondani, hiszen volt valami varázslatos Pista barátunk személyiségében, ami vonzotta az embereket. Minden erőszakosság nélkül, minden kihívó szándék és magamutogatás nélkül gyűltek köréje az emberek. Inkább kevés beszédű volt, de valami benső delej, mint finom mágnes, odahúzott

maga köré. Ha ennek elemeit keresném, akkor személyes vonzását a következőkkel magyaráznám: egyszerűség, kitűnő irodalomtörténeti felkészültség, igen nagy tárgyi tudás, az őszinteség, a jóakarát, a jókedvre hangoltság, a humor (vagy inkább finom ironia), a barátkozásra való hajlam és az emberi esendőség találkozott egyéniségében. Befelé és kifelé figyelő ember volt. Kifelé, mert mindenhova figyelt, de belső iránytűje sohasem mozdult el. Bizonyíthatják mindezt azok, akik igazán ismerték. Sokszor volt alkalmam megfigyelni, megtapasztalni ezeket a személyiségjegyeket; a vonzást, amely belőle sugárzott: konferenciákon Nyíregyházán, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyben, Széchalomban, Kassán. Sokan azért jöttek el ezekre az alkalmakra, merthogy János Pista is ott lesz, sőt ő a jelképes alakja ezeknek az összeföveteleknek. Különösen vonzotta a fiatalokat, főiskolai hallgatóit. Igyekezett segíteni a tehetséges fiatalokon, jó néhányukat segítette tudományos pályára, s ha tehetett, maga köré gyűjtötte, vagy a maga körében (meg)tartotta őket. Igyekezett bekapcsolni őket az érdekes munkát végző társaságokba, egyesületekbe: ha csak itt széttekintek, látok közülük nem egyet, akik a tudományos-közéleti pályán, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesületben, a Kazinczy Társaságban tevékenykednek azóta is: dr. Bihari Albertné, Szilágyi Péter, dr. Mercs István, Kántor István és többen mások is a főiskoláról – de a hűséges barátok közül is dr. Jánosi Zoltán, dr. Karádi Zsolt vagy dr. Gerliczki András. Hiszem, hogy sohasem tagadják meg Őt.

¹ Elhangzott a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület közgyűlésén Nyíregyházán.

Imponált tárgyi tudása, irodalomtörténetési felkészültsége: otthon volt a régi magyar irodalomban: Janus Pannoniust, Balassi Bálintot kevesen ismerték jobban nála; de tudósa volt a magyar irodalom fő vonulatának a kezdetektől napjainkig. Csak a Kölcsey Társaság Füzetének 15. számát (2004) ütöm föl, ilyen tanulmányait találok: *Irodalom és reformáció Kelet-Magyarországon a XVI. század végén; Ecsedi Báthory István meditációi; „A fénnyre lépő ember”: Bessenyei György; „A dalköltőn fekszik átok”: A lírikus Kölcsey; Krúdy és a magyar múlt; „Nyugat csapatának keleti zászlója (Tisztelegés Móricz Zsigmond prűgyi emlékházánál); Költők a keleti régióban; Nyíregyháza irodalomtudósa: dr. Katona Béla.*

Tudós-tudományos tevékenységét, publikációit nem sorolom tovább. Inkább egy javaslattal élek a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület irányában, ha még el nem hangzott ez, vagy már megtörtént. Van-e János Istvánnak, elnöküknek, érvényes, hozzáférhető személyi bibliográfiája? Ha nincs, úgy igazi tett lenne összeállítani, megjelentetni ezt! Hiszem, hogy hasznos lenne, s így örökíthetnék meg, illetve adhatnánk tovább alapító, első elnökünk szellemi hagyatékát! Hozzáértés van a szerkesztéshez a Móricz Zsigmond Egyesület könyvtáros tagjaiban; különben meg nem nagy anyagi áldozat. János Istvánt pedig olvasni – vagy újraolvasni – inkább áldás, ajándék, mintsem áldozat. Egyfelől, mert minden írásában mond valamit: az az irodalomértelmező, aki nem önmagáért az írásért ír, hanem tanulságokat közvetít minden korból; nem szobatudós, hanem formálni akar; szépírói igényességgel, esszé-stílusban közvetít tudományos munkákat.

Föl kell itt emlegetnem közös társaságbeli munkáinkat. Elsőként feltétlenül Ratkó József költő emléktáblájának elhelyezését Kisrosvágyon, amely az Ő elgondolásából született. Nemcsak a tett miatt, inkább azért, mert szeretetteljes és máig élő barátság és együttműködés kezdődött ezzel a szabolcsiak és a zempléniek között. És ez a legfontosabb: hogy megismertük egymást, hiszen egyformák vagyunk mi itt a Tisza két partján. Hasonló értékrenddel és azzal az elhatározással, hogy számíthatunk egymásra.

Föl kell emlegetnem azokat az alkalmakat, tudományos konferenciákat, baráti találkozókat, amikor találkozhattunk egymással. Nem is egyszer, például Széphalomban. Amikor a szabolcs-szatmár-beregiek jelenlétükkel is bizonyították, hogy milyen fontos nekik is a magyar nyelv, a magyar kultúra és a magyar hagyományok. Amikor együtt hajtottunk fejet Kazinczy sírjánál, a magyar nyelv újjászületésének bölcsőjénél. És ezért újra köszönetet mondhatok János István elnök úrnak személyesen is – mint barátomnak, mint irodalmárnak, mint tanárnak –, ritka köszönetként, s örök hálaként, mert ebben is értettük egymást szó nélkül is: hogy Ő tudta, ki volt Kazinczy Ferenc! Kevesen tudják ma már, bár hála Istennek, sokan érzik: innen táplálkozunk, Kazinczytól, Bessenyei Györgytől, Móricz Zsigmondtól; ezért vagyunk meg máig is: magyarok!

Elragadtattam magam. Pedig elhagyhatatlannak érzem, hogy János István elnök úr, tanár úr, barátom csöndes, ironikus humoráról is szóljak. Ez is pedig megérne egy misét. Misét mondtam, merthogy római katolikus volt. Sőt: nem tudom, istenhívő volt-e, de hogy istenfélő, az bizonyos. (Szakrális szömezőbe léptem át, így hát hagyom az idevonatkozó anekdotákat. Máskor elmesélem...) Azt mondtam, római katolikus volt. Nem véletlenül, hanem szép kegyelettel temettük a tokaji római katolikus templomból. A tokaji hegynyelvébe. Szép, sárga homokba, tokaji lösztalajba. Először és utoljára, majdnem megirigyeltem érte. Napos domboldal, sárga, könnyű homok, szép kilátás Tokajra a Tisza felé és a nemes elődökre. Mi lesz velem Sátoraljaúj helyen, a vízjárta fekete földben, a mindig hideg, nyirkos talajban? És ez a kies, otthoni táj, ahol „borág körüli homlokom”, azaz szőlő venyige, nekem pedig kilátás Szlovákiára eshet, igaz, Borsira, Rákóczi szülőhelyére, meg Szőlőskére, Nagy- és Kiskövesdre, őscim szülőföldjére – de azok egy idegen impériumban vannak...

Szóval, istenfélő ember volt, s a római katolikusok egyik énekében így énekelnek, Kodály Zoltán megzenésítésében: Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békeesség a jóakarató embereknek! Ez nekünk élőeknek szól. Békeesség a földön a jóakarató embereknek. Csak egy hibá-

dzott. Mint Mórícz Zsigmond Hét krajcárából. Bár napos a hegyoldal, de túl mélynek láttam a sírját, ahogy beletekintettem: hogy fog a barátom a pereméig felkapaszkodni, hogy kilásson?

Hoztam a sírjára három rózsát Sátoraljaúj-helyből, melyek meglehetősen megfáradtak, mire Tokajba értek. Igyekeztem koporsójára közel dobni, merthogy a barátom volt, szerettem; ennyi elsőbbség jár nekem a pompázatos koszorúk előtt. A három rózsza a csokorból szétesett, eszembe ötlött, még kéne próbálni szép rendbe igazítani. De úgy éreztem, Pista közbeszólt, viszsza szólt, utolszor szólt hozzám: „Hagyd, Jóska barátom! Szép ez így, jó ez így, így igaz! Légy egy kicsit könnyedebb, amilyenek voltunk egész életünkben! Hiszen ismerjük egymást! Nem kell mindig klasszikusnak lenni, lazítsunk egy kicsit!”

Hát, lazítottam, barátomra gondoltam, ő meg vissza rám is.

Amint lehet, kimegyek Tokajba a sírjához, a mellette lévő fához támaszkodom, rágyújtok egy cigarettára, és hallgatom felhangzó üzenetét; szóval beszélgetünk egy kicsit.

✱

János Pista barátom nem tokaji volt, még csak hegyaljai sem. Nagymaroson, a Duna-kanyarban született; ott (és Vácott) járta iskoláit, majd Debrecenben az egyetemet; munkás évei pedig egyértelműen Nyíregyházához kötöttek. Mégis: az utóbbi évtizedekben ő teremtette újjá a tokaj-hegyaljai táj – a bor és a szőlő – mitológiáját, ő élesztette fel ismét a tokaji irodalmi hagyományokat. Azt a képet és képzettársításokat, amelyek rögtön eszünkbe jutnak, ha e semmi máshoz nem hasonlítható vidék nevét kimondjuk. Mindezt tudományos alapokon és oly népszerű stílusú írásaival tette, melyek elenállhatatlanul magával ragadják az olvasót. Senki nem gondolná, hogy Ő nem tősgyökeres itt; átlényegült, tokajjává vált. Azért is, mert itt lakott, és mert kitűnő intuitív képességekkel rendelkezett, sikerült rövid időn belül egyé válnia a körülvevő hegyekkel, a Tisza-Bodrog összeölekezésével, az őszi szüretnek must- és óbor illatú hangulataival, a jókedvű, baráti társaságok eszméket csiszoló alkalmával, a történelmi, irodalmi hagyományokkal.

Egy kismonográfiát szentelt ennek az ügynek. Bár inkább úgy mondanám, hogy egy kismonográfia került ki a keze közül az itt töltött évtizedek során. „Hegyaljai bormitológia” a címe a kötetnek (2004), s ha felütjük, izgalmas témákkal találkozhatunk. Középpontjukban természetesen a tokaji bor áll, ezek közül az egyik vers János Istvánunknak akár címerverse is lehetne. Szerzője ismeretlen, de tartalma mindannyiúnknak ismerős. Így hangzik:

*Áldott tokaji bor, be jó vagy s jó valál,
Hogy csak szagodtól is elszalad a halál;
Mert sok beteg téged mihelyt kezdett inni,
Meggyógyult, noha már ki akarták vinni.
Istenek Itala, halhatatlan Nektár,
Az holott te termessz, áldott az a határ!
Bár csak a sivatag homokok között is
Fakadna oly forrás, ha nem több, csak öt is,
Honnét az orvosság folya, mint a Tisza,
Amelynek a vizét sok ember s hal issza,
Be sok beteg menne ennek a partjára,
S teli szűnő magát pióca módjára!”*

E mitológiának központi alakja Bacchus, a bor és a vidámság istene az ókori görög és a római hitregékből (Dionüszosz). Az ókori istenség a Hegyalján (és különösen János Istvánnál) leszáll az Olümposz magasából, és Bacchus pajtás néven nemzeti, magyaros ruhába öltözve afféle víg ivócímborává válik. S itt ki kell térnem egy pillanatra, és el kell mondanom – amit kevesen tudnak –, hogy János Pista barátunk rendkívül sokoldalú ember volt. Most nem sorolom ezeket – majd Jánosi Zoltán rektor úr lírai nekrológiájában olvashatnak ezekről – nyilván a Mórícz Zsigmond Egyesület „Társasági tükrő”-ében közlésekre a temetésen mondott búcsúbeszédét; egy „oldalt” a sokoldalúságból hadd emlegessek fel: János István ugyanis kitűnő fotográfus volt; a legkezdetelegesebb technikával éppen úgy tudott bánni, mint a legújabbakkal: több ezerre tehető fotóhagyaték van, s a legtöbb ezek közül művészi szintű. Az évek során végigfényképezte például Hegyalja összes Bacchus-szobrát; igen hangulatos kamarakiállítást rendeztünk ezekből az újhelyi Kazinczy Múzeumban néhány évvel ezelőtt. A kollektív nyilván ma is megvan tokaji otthonán-

ban. Felvetem, bizonyos idő múlásával a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület valamelyik alkalmával majd bemutathatná. És fűzöm tovább a gondolatot. Emlékszem, ezt a kiállítást akkor egy másik barátja, *Karádi Zsolt* nyitotta meg nálunk. És lévén ő is fotós, elhoztuk Újhelybe Nyíregyházáról, talán éppen Önöktől, Zsolt barátunk „*Párisban járt az Ősz*” című fotókiállítás-anyagát, melyet meg János Pista nyitott meg. Szép napok voltak, míg dolgoztunk, beszélgettünk. Ezért nem véletlen, hogy most – emlékezésül – nem Janus Pannoniustól, aki István barátunk első nagy irodalmi élménye volt, vagy nem más, reneszánsz költőtől hozok idézetet ide, hanem Ady Endrét memorizálom kedves barátom elmúlását megidézendő, mert ez a hangulat maradt meg bennem legjobban, amikor az időt hárman, együtt töltöttük: *Párisban járt az Ősz*.

*Párisba tegnap beszökött az Ősz.
Szent Mihály útján suhant nesztelen,
Káinkulában, halk lombok alatt
S találkoztam velem.*

*Ballagtam éppen a Szajna felé
S égtek lelkemben kis rőzse-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,
Arról, hogy meghalok.*

*Elért az Ősz és sügött valamit,
Szent Mihály útja beleremegett,
Zúm, zúm: röpködtek végig az uton
Tréfás falevelek.*

*Egy perc: a Nyár meg sem hőkölt belé
S Párisból az Ősz kacagva szaladt.
Itt járt s hogy itt járt, én tudom csupán
Nyögő lombok alatt.*

János Pista barátom tavaly szeptember 4-én járt utoljára Széphalmon. Hoztam egy fényképet erről az alkalomról. Pista úgy néz Kazinczy Ferenc sírjára, mintha közeli, saját sorsát látná lelki szemeivel. Az egész jelenet – körötte nyíregyházaiak állnak – a „*Párisban járt az Ősz*” előbb idézett sorait sugallják.

De térjünk vissza még kicsit a Hegyalja és a tokaji bor mitológiájára! János István barátunk fordította latinból – igen, megint egy apropó, egy kitérő a sokoldalúságra! – széles e vidéken a legjobb latinosok közé tartozott! Magam Északkelet-Magyarországon rajta kívül csak két hason-

ló kvalitását ismerem. Kitűnően fordított, de írt is latinul és a legkülönbözőbb műfajokban: epigrammát éppúgy tudott, mint ódát vagy történelmi forrásokat. Lefordította, magyarította egy bizonyos Timon Sámuel (1675–1736) jezsuita rendi professzor borkatalógusának epigrammáit, melyek az egyes hegyaljai települések borait mutatják be, amelyek a tokaji bor – mai szóval mondva – „reklámját” képviselik. Szellemesek (is) ezek, s János Pista tökéletesen tudta visszaadni őket. Idézek egyet-kettőt.

A tokaji

*Jó borokat adnak meredek dűlői Tokajnak,
Idd, ami fent termett, hagyd el a lenti silányt!*

A bodrogkeresztúri

*Nem legjobb ugyan Keresztúrnak bora,
Híres mégis, mert szomszédban van Tokaj.*

Az olaszliszkai

*Serlegeket aki kóstol liszkai pince ölében,
Felsőhajt epedőn, el sose fogyjon e bor!*

A hamis bor

*Meg ne sirasd tetted, hát messze kerüld el a lövét,
Mert eme átoknál nincs mi gyalázatosabb.*

Kitekint a Hegyalján túl is, íme:

A kassai

*Kassa borát nem túl jól ismeri külhoni polgár,
Mert ami megtermett, helybé megissza a nép.*

Stb.. stb.

Megírta, fordította továbbá a *bor és víz vetélkedését*, melyik a fontosabb és kellemesebb és hasznosabb az ember számára; kikutatta és elmondta az *aranyvessző*, az *arany venyige legendáját* és sorolhatnánk. Ezekről én nem szólok, talán szól a film.² Az azonban biztos, hogy a *Tokaj-hegyaljai vidék* (is) egyik apostolatát veszítette el a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület alapító elnökében.

Tisztelt Elnök úr, kedves Pista, nyugodj békében a zempléni földben, a tokaji hegyoldalban!

² Előhang a „Tokaj szőlővesszein” című rövidfilmhez. A film forgatókönyvének írója, szakértője dr. János István volt.

FEHÉR JÓZSEF

Búcsú N. Bodnár Károlytól

Kedves Karcsi Bátyám!¹

Jónéhány éve – vagy egy évtizede? – ott vagy az íróasztalomon. Karácsonyi üdvözlétként küldted fényképedet és egy háborús levelezőlap másolatát. A levelezőlapon magyar huszárok tisztelegnek téli tájban fenyőfák között, valahol idegen országban. Köszöntik a ma születettet: a gyermeket, a jövődöt, a Magyarok Megváltóját. A tisztelgő magyarok közt ott láttalak téged; ezért van ez a képcske előttem; merthogy átsugárol rajta, és én, ahányszor alkalom adódik, erőt kapok tőle. És ezt köszönöm Neked.

A háborús levelezőlap hátulján a következő, a te írógépeddel írt verssorok olvashatók:

*Bús Magyarok imádkoznak
Égi Atyánk hozzád,
Fordítsd felénk, Magyarokra
Jóságos Szent orcád.
Sírva sírunk, fohászkodunk,
Hozzád száll a lelkiünk,
Ennyi tenger sok fájdalmat
Mégsem érdemeltünk.*

Bizony, az utolsók egyike vagy – voltál –, aki nemcsak könyvből tanulta, mi az: magyarak lenni, hanem meg is élte azt. A Don-kanyarban, az orosz fogság négy éve alatt, s az utána következő büntetések évtizedeiben. Hála az Istennek, hogy megérhetted a jóvátételt, a soha el nem vesztett becsületed és jó híred visszaadását. Hogy így legyen, abban hited és élni akarásod, igazságkeresésed segített 1990 után. Talán ez volt életednek legszebb időszaka, és ez segített megélni szép korodat.

Vitéz, nemes legendái Bodnár Károly.

Merthogy *vitéz* voltál: kész voltál életedet bármikor feláldozni a hazáért és szülőföldedért. És *nemes* voltál: nemcsak származásod, érdemed szerint, hanem lelkedben voltál nemes: kedves, jóhiszemű, őszinte emberszerető. És *legendái* voltál: földink voltál, zempléni földből sarjadtál. Soha nem felejtetted el, ki vagy, mért vagy, honnan jöttél. És *hűség*es voltál: alapító tagja a Kazinczy Ferenc Társaságnak. Ahogy írtad még ez év tavaszán is, közgyűlésünkre üzenetként: „Köszönöm azokat a szép, feledhetetlen napokat, éveket, melyeket a Kazinczy Társaságban töltöttem. Nagyra értékelem a kedvességet, a szeretetet; a művelődés iskoláját láttam tagtársaim személyiségeiben. Szeretettel gondolok ma is az egész tagságra.”

El akarom mondani a Kazinczy Társaság nevében, hogy mi is szerettünk téged. És az a jó érzés fog el, hogy Te ezt érezted. A legutóbbi időkhöz visszajelezted küldeményeinket, híreinket. Példa is vagy számunkra: ilyen embereket temett valaha a taktaszadai föld!

Sokszor gondoltam a debreceni vagy pataki diák soraira, amikor eszembe jutottál. Elmondom hát most, mert nem késő, sőt, igenis időse-rű:

*Kívánom az Isten sokáig éltesen,
Élted vég-órája hozzád ne siessen.
Az egekből az Úr sok jókkal szeressen,
Hogy mind tested, lelked az övé lehessen.*

*Ne ártson tenéked a nap hőségével,
Sem az éjjeli hold ártalmas fényével,
Sőt vigyázzon reád gondviselésével,
A mennybéli Isten vigyázzon szemével.*

¹ Elhangzott Taktaszadán, 2011. január 5-én a temetés alkalmával.

*Lelked is az Úrnál oly dolgot találjon,
Hogy az életedben tőle el ne váljon,
Az áldás te reád zápor módra szálljon.*

*Egyszóval: áldások oly sokak legyenek,
Nyárban mennyi füvek mezőn tündöklenek,
Kíván ennyi áldást a vers-író néked.*

*De midőn eljövén élhednek határa,
Légyen ugyan az kívánom sokára,*

*Az Úr juttasson bé maga országába,
Szívemből kívánom.*

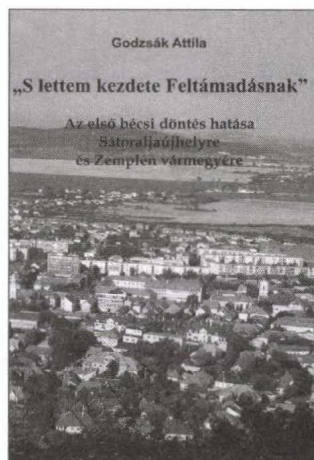
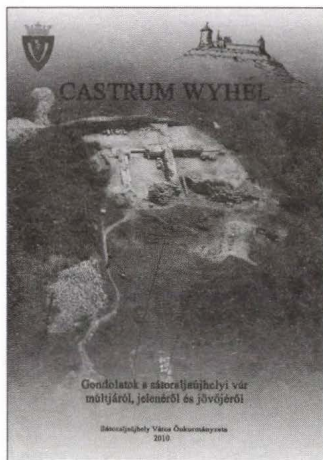
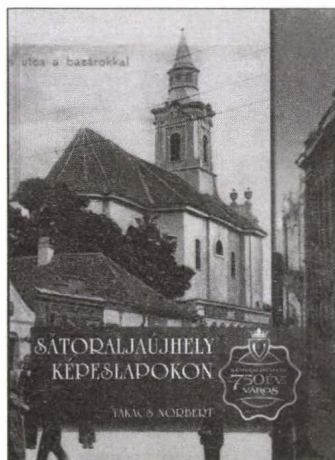
És most is ezt kívánom: juttasson be maga országába: a mennyországba!

Mert ott a helyed: az angyali hívek között.

Majd nézz le ránk, és örködj a jóakarató emberek fölött!

Az Isten áldjon!

JUBILEUMI KIADVÁNYOK SÁTORALJAÚJHELYEN

Második, bővített kiadásban jelent meg Takács Norbert gyűjteményének anyagából a sátoraljaújhelyi képeslapokból összeállított album, amely a XX. század első négy évtizedének városképét rajzolja elének. 1897-ben készült az első, 1942-ben az utolsó itt közölt képes levelezőlap, s látjuk a nevezetes utcákat, tereket, épületeket, hegyeket, amelyek a város jeles pontjai lettek. Rövid kíséző szöveg értelmezi a látottakat.

Ringer István munkájaként jelent meg az újhelyi vár múltjáról, jelenéről és jövőjéről szóló, sok színes képpel illusztrált kiadvány, amely ugyancsak érdekes, szinte izgalmas témával foglalkozik, hiszen a Vár-hegyen folyó ásátások tisztázhatják megnyugtatóan a hajdani pataki, illetve újhelyi vár sokszor vitatott történetét. Ha sikerül továbbra is biztosítani a szakmai és anyagi feltételeket, a környék új látványosságával, új ismeretekkel gazdagodik.

Érdekes várostörténeti időszakot kutat Godzsák Attila is, amikor az 1938 novemberében hozott, Újhelyt is érintő első bécsi döntés alapján visszakapott területeknek jellemzőit teszi vizsgálat tárgyává. Felcsillant akkor a remény, hogy – Trianonnal ellentétben – végre következetesebben tekintetbe veszik az etnikai viszonyokat a határok kijelölésében, s Újhely visszakaphatja korábbi vonzáskörzetének legalább egy részét. Jól dokumentált anyag tárul fel a korszakot kevésbé ismerő olvasó előtt.

Évkönyvünk 21. kötetének munkatársai

Id. Ambrózy Ágoston (1879–1968) jogász, író
Dr. Balázs Géza egyetemi tanár, Budapest
Dr. Barsi Ernő főiskolai tanár, Győr
Ifj. Dr. Barta János egyetemi tanár, Debrecen
Dr. Bencsik János ny. múzeumigazgató, Tarcsl
Dr. Berényi Zsuzsanna Ágnes történész, Bp.
Bojtor István ref. lelkész, Fony
Búzás Eszter Bíborka egy. hallgató, Sátoraljaújhely
Dr. Czifra Mariann irodalomtörténész, Budapest
Cseh Károly költő, Mezőkövesd
Csomós Zoltán grafikusművész, Budapest
Dr. Csorba Csaba történész, Sátoraljaújhely
Csorba Sándor népművelő, Érsemjén
Csösz Szabó István ny. múzeumigazgató,
Dr. Diószegi György jogtanácsos, Budapest
Diószegi Krisztina joghallgató, Budapest
Dombóvári János zeneiskolai igazgató, Sátoraljaújhely
Dukrét Géza tanár, helytörténész, Nagyvárad
Durbák József ny. polgármester, Bodrogolaszi
Evva Margit helytörténész, Encs
Fehér József múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Ficsor Miklós költő, Balatonszemes
Finta Éva költő, Sárospatak
Forgács Boglárka Tímea gimn. tanuló, Sátoraljaújhely
Dr. Fried István egyetemi tanár, Szeged
Gaal György művelődéstörténész, Kolozsvár
Gergely Tamás gimn. tanuló, Sátoraljaújhely
Halászi Aladár tanár, költő, Tiszaújfáros
Horváth Hajnalka egyetemi hallgató, Budapest
Illés László költő, Debrecen
Jakabfalvy Gyula üzemigazgató, Budapest
Dr. Jánosi Zoltán irodalomtörténész, Nyíregyháza
Kálmán Éva levéltáros, Sátoraljaújhely
Katona Judit (1942–2011) költő
Dr. Kazinczy Ferenc A. G. műszaki tanácsos, Stocksund
Kelemen Erzsébet tanár, Debrecen
Dr. Kézi Erzsébet főiskolai docens, Sárospatak
Kiss Endre József könyvtárigazgató, Sárospatak
Dr. Kiss Jenő akadémikus, nyelvész, Budapest
Dr. Kiss László orvostörténész, Csilizradvány

Dr. Koncz Gábor egyetemi magántanár, Budapest
Dr. Koncz Sándor (1913–1983) teológiai tanár
Kovács Eleonóra főlevéltáros, Székesfehérvár
Dr. Kovács Dániel ny. főiskolai tanár, Szeged
Kroó József (?–?) költő
Martinák János ny. tanár, Sárospatak
Martinák Jánosné ny. tanár, Sárospatak
Máté István tanár, Hódmezővásárhely
[Ifj.] Matolay Etele (?–?) költő, szobrász
Dr. Mezei Márta ny. egyetemi tanár, Budapest
Mihalovics Árpádné dr. egy. docens, Veszprém
Dr. Mizser Lajos főiskolai tanár, Nyíregyháza
Nyíri Péter tanár, muzeológus, Sátoraljaújhely
Dr. Nyirkos István egyetemi tanár, Debrecen
Oláh Tamás történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
Dr. Orbán László irodalomtörténész, Debrecen
Oroszné Prepeg Erika hitoktató, Tarcsl
Dr. Ötvös László ref. lelkész, Debrecen
Pap János tanár, Mezőkövesd
Pátkai Róbert ny. ev. püspök, London
Petravoszký Mária festőművész-tanár, Veszprém
Pocsainé dr. Eperjesi Eszter etnográfus, Sárospatak
Polner Zoltán etnográfus, költő, Szeged
Pozsgai Györgyi tanár, költő, Budapest
Dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Veszprém
Rakaczki Viktória gimn. tanuló, Sátoraljaújhely
Steiner Józsefné gyűjtő, Nagyatád
Dr. Szabó Zoltán (1901–1965) ref. teológiai tanár
Dr. Szenczi Ibolya irodalomtörténész, Csongrád
Dr. Szilágyi Ferenc (1928–2010) irodalomtörténész
Szilágyi Péter tanár, Szerencs
Sztivósné Vásárhelyi Zsuzsanna gimn. tanár, Győr
Dr. Tringli István történész, Vác
Tulcsik Ferenc (1862–?) újságíró, költő
Dr. Tusnady László főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
Váczy János (1859–1918) irodalomtörténész
Vályi Pál (1811–1864) ref. lelkész
Vincze Tamás tanár, Debrecen
Zelenák György (1887–1964) kosárfonó
Zelenák István tanár, Tokaj

Nemzeti
Kulturális
Alap

Az évkönyv kiadásának támogatói:

A Nemzeti Kulturális Alap

ismeretterjesztés és környezetkultúra szakkollégiuma és
a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

TRINGLI ISTVÁN: Sátoraljaújhely a középkorban	247
GAAL GYÖRGY: Kolozsvár szülötte, Kassa halottja: Bocskai István	263
DIÓSZEGI GYÖRGY és KRISZTINA: A Rákócziak szőlőbirtokai és a görög kereskedők	273
FICSOR MIKLÓS: Versek	288
OLÁH TAMÁS: A Bodroglak hadi krónikája 1670–1711	289
HORVÁTH HAJNALKA: A felső-magyarországi köznemesség a 17. sz. közepén	313
IFJ. BARTA JÁNOS: „Urak és parasztok” Sátoraljaújhelyen a 18. század végén	327
CSEH KÁROLY: Műfordítások	340
KOVÁCS ELEONÓRA: Levéltár-történeti érdekesség a Meczner család levéltárából	341
KÁLMÁN ÉVA: Idegenek a városban	351
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES: A II. Rákóczi Ferenc szabadkőműves páholy érme	369
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: Adalékok a kegyesrendi szerzetesek történetéhez	371
FORGÁCS BOGLÁRKA TÍMEA: Székely Elek polgármester királysértési pere	381
GERGELY TAMÁS: Hagyományok, népszokások Rudabányácskán	385
SZABÓ ZOLTÁN: Noszvaji feljegyzések	391
OROSZNÉ PREPOG ERIKA: A tarcali reformátusság hagyományairól	395
POLNER ZOLTÁN: Bartók Ágnes sámlány testamentuma	401
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	406
DUKRÉT GÉZA: Százhusz éves az Erdélyi Kárpát Egyesület	407
KÉZI ERZSÉBET: 80 évvel ezelőtt kezdte meg működését a sárospataki Angol Internátus	419
VINCZE TAMÁS: A professzori szerep összetevői	425
BENCsik JÁNOS: Gondolatok a honismeretről	433
RAKACZKI VIKTÓRIA: A Hegyalja Népi Együttesség négy évtizede	441
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Húszéves a Lavotta Alapítvány	451
BÚZÁS ESZTER BÍBORKA: Radon veszély az Ungvári-pincesoron?	455

TÜKRÖK ÉS TANÚK

KOVÁTS DÁNIEL: Hegyaljai hétköznapiak a 18. században a Zsujtai-kódex tükrében	463
VÁLYI PÁL utazási emlékeiből (1841–42). VI. Közzéteszi <i>Csorba Csaba</i>	475
ZELENÁK GYÖRGY: Galícia csataterein. Frontnapló 1915/16-ból	485
MARTINÁK JÁNOS: Versek	496
PETRASOVSKY MÁRIA: Láncszemek a Petrasovszky családban Sátoraljaújhelyen	497
KONCZ SÁNDOR: Teológiai felelősségünk a jövőért	505
EVVA MARGIT: Szigethy Ferenc papköltő emlékezete	513
BOJTOR ISTVÁN: Győri József, a hitvalló lelképásztor	521
SZILÁGYI FERENC: Red Christmas	531
JAKABFALVY GYULA: És akkor bejött egy ember...	537
MIZSER LAJOS: Műfordítások	542
DURBÁK JÓZSEF: Bodroglak-parti élet Olasziban	543
MÁTÉ ISTVÁN: Adatok Édes Gergely költő családjáról	554

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

PAP JÁNOS: A mezőkövesdi gimnázium 100 éve	555
POZSGAI GYÖRGY: A nyelvtudomány lírája (Kiss Jenő professzorról)	558
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Tóthpál Gyula fotóművész 70. születésnapján	562
FEHÉR JÓZSEF: Czigány Lóránt emlékezete	565
KOVÁTS DÁNIEL: Deme László professzor emlékezve	568
FEHÉR JÓZSEF, DOMBÓVÁRI JÁNOS: Katona Rezsőné hamvai mellett	571
JÁNOSI ZOLTÁN, SZILÁGYI PÉTER, FEHÉR JÓZSEF: Búcsú János Istvántól	574
FEHÉR JÓZSEF: Búcsú N. Bodnár Károlytól	582

Sátoraljaújhely

1261-ben kapott először városi kiváltságokat V. István ifjabb királytól, s az egykori zempléni megyeszékhely 2011-ben gazdag programmal ünnepli meg a 750. évfordulót. Ehhez a sorozathoz csatlakozunk a *Széphalom* évkönyv 21. kötetével, amely most kiemelten foglalkozik Újhely történetének, közelmúltjának és jelenének témáival. A Kazinczy Ferenc Társaság alapszabályzata eleve előírja a zempléni és abaúji kistrégió hagyományainak ápolását, természetes tehát, hogy van mondanivalónk Sátoraljaújhelyről is. Szerzői gárdánkban – az egyetemi professzortól a középiskolás diákokig – többen is szívesen választottak helyi témát, s munkáikat örömmel tesszük le épülésül az ünneplő város lakóinak és az érdeklődőknek az asztalára.

Nem feledkezünk meg azonban tematikánk egyéb elemeiről sem, kötetünk most is az évek óta kialakult rovatrendben adja közre közleményeit. Régi újhelyi költők megszólaltatása után Kazinczyval és korával foglalkozó tanulmányokat tartalmaz az első témakör, ezúttal is több vonatkozásban új elemeket tárva föl Társaságunk névadójának munkásságából. Megjelennek nyelvünk, irodalmunk, zeneművészetünk időszerű témái, történelmi évfordulók adnak okot visszatekintésre. Ezúttal is találhatók kötetünkben visszaemlékezések, s megemlékezünk veszteségeinkről.

25 évvel ezelőtt jelent meg a *Széphalom* évkönyv első kötete, és a Kazinczy Ferenc Társaság, illetve az évkönyv köré szerveződött szerzői gárdát tovább bővítettük. Az utánpótlás nevelése jegyében közöljük egyetemi hallgatók, gimnáziumi tanulók dolgozatait, miközben továbbra is arra törekszünk, hogy a régió történetével és hagyományával foglalkozó szakembereknek évről évre publikációs fórumot teremtsünk, ezzel is elősegítve szellemi értékeinek föltárását, átadását, éltetését.

Köszönjük szerzőink áldozatvállalását, hogy önzetlenül rendelkezésünkre bocsátják kutatásaik, tanulmányaik eredményeit, s ezzel elősegítik a Kazinczy Ferenc Társaság küldetésének teljesítését. Köszönettel tartozunk azoknak is, akik támogatóinkként, kötetünk vásárlóiként és olvasóiként járulnak hozzá annak a szellemi műhelynek a működéséhez, amely önkéntes feladatvállalással dolgozik egy nagy múltú táj kulturális életének gyarapításán, alkotó erőinek összefogásán.

Abban a reményben indítjuk útjára a Kazinczy halálának 180. évfordulója táján megjelenő huszonegyedik kötetet, hogy ezúttal is értő olvasókra találunk.

HU ISSN 0237-6237

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

H-3981 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11.

Pf. 40. Telefon: 36/47/392-351

Nyomás és kötés: START Nonprofit Kft. Nyiregyháza. Felelős vezető: Balogh Zoltán vezérigazgató